biblioteca rao
CHRISTOPHER CLARK
Somnambulii
Сим a intrat Europa în război în 1914

editura rao
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României CLARK, CHRISTOPHER
Somnambulii – Cum a intrat Europa în război în 1914 /
Christopher Clark; trad.: Tripon Cristina Mihaela prin Lingua Connection.
— Bucureşti: Editura RAO, 2015 ISBN 978 – 606 – 609 – 904 – 2
L Tripon, Cristina Mihaela (trad.)
94 (100), T914/1918".
Editura RAO
Str. Bârgăului nr. 9 – 11, sect.1, Bucureşti, România www.raobooks.com www.rao.ro
CHRISTOPHER CLARK *The Sleepwalkers*
Copyright e Christopher Clark, 2012 Toate drepturile rezervate
Traducere din limba engleză Tripon Cristina Mihaela prin Lingua Connection
e Editura RAO, 2013 pentru versiunea în limba română
2016
ISBN 978 – 606 – 609 – 904 – 2
Pentru Iosif şi Alexandru
Cuprins
Introducere 13
PARTEA I
DRUMURI CĂTRE SARAJEVO
Capitolul I. Fantomele sârbeşti 27
Crima din Belgrad 27
„Elemente iresponsabile", 39
Hărţi mentale 47

Separarea 56
Escaladarea 63
Trei războaie turceşti 73
Conspiraţia 79
Nikola Pašie reacţionează 89
Capitolul 2. Imperiu fără calităţi 100
Conflict şi echilibru 100
Jucătorii de şah 115
Minciuni şi falsuri 126
Calm înşelător 133
Şoimi şi porumbei 140
PARTEA A II-A
UN CONTINENT ÎMPĂRŢIT
Capitolul 3. Polarizarea Europei, 1887 – 1907 165
Legături periculoase: alianţa franco-rusească 168
Judecata Parisului 177
Sfârşitul neutralităţii britanice 182
Imperiu tardiv: Germania 189
Momentul crucial? 203
Afişarea răului 211
Capitolul 4. Vocile politicii externe din Europa 222
Factori de decizie suverani 224
Cine a guvernat în St.
— Petersburg? 242
Cine a guvernat în Paris? 248
Cine a guvernat în Berlin? 256
Supremaţia tulburată a lui Sir Edward Grey 261
Criza Agadir din 1911 266
Soldaţi şi civili 277
Presa şi opinia publică 291
Fluidizarea puterii 307
Capitolul 5. Situaţia încurcată din Balcani 310
Atacuri aeriene în Libia 311
Haosul din Balcani 321
Şovăitorul 329
Criza balcanică din iarna lui 1913 – 1913.338
Bulgaria sau Serbia?... 346
Probleme Austriei 356

Balcanizarea alianţei franco-ruse 370
Parisul grăbeşte ritmul 380
Poincaré sub presiune 388
Capitolul 6. Ultima şansă: Detensionare sau pericol, 1912 – 1914... 395
Limitele detensionării 395
„Acum ori niciodată” 409
Germanii în Bosfor 419
Scenariul de început în Balcani 437
Criză de masculinitate? 448
Cât de deschis a fost viitorul? 451
PARTEA A III-A
CRIZA
Capitolul 7. Crimă în Sarajevo 459
Asasinarea 459
Vestea se răspândeşte 469
Începe ancheta 475
Reacţiile Serbiei 481
Ce trebuie făcut? 487
Capitolul 8. Cercul se lărgeşte 501
Reacţii peste hotare 501
Contele Hoyos merge la Berlin 510
Drumul către ultimatumul austriac 523
Moartea ciudată a lui Nikolai Hartwig 532
Capitolul 9. Francezii în St.
— Petersburg 535
Contele de Robien schimbă trenurile 535
Domnul Poincar6 pleacă în Rusia cu vaporul 541
Jocul de poker 546
Capitolul io. Ultimatumul 556
Cerinţele Austriei 556
Răspunsul Serbiei 564
Începe „războiul local44 577
Capitolul îi. Focuri de avertisment 579
Domină fermitatea 579
„De data asta este război44 584
Motivele Rusiei 590
Capitolul 12. Ultimele zile 598

O lumină ciudată cade pe harta Europei 598
Poincaré se întoarce la Paris 610
Rusia se mobilizează 619
Saltul în întuneric 630
„Trebuie să fie o neînţelegere44 644
Zbuciumul sufletesc al lui Paul Cambon 656
Marea Britanie intervine 660
Belgia 668
Bocanci 673
Concluzii 677
Note 687
Mulţumiri 803
Lista cu ilustraţii 807
Lista cu hărţi 809
Indice 810

Europa în 1914

FINLANDA
St.-Petersburg
Stockholm
ESTONIA
LETONIA
COURLAND
Moscova
RUSIA
Marea Baltică
LITUANIA
PRUSIA ESTICĂ
Nieman
Tannenberg
RUSIA ALBĂ
Don
Posen
Varşovia
Harkov
Kiev
Donet
Nipru
POLONIA
Vistula
GALIŢIA
UCRAINA
AUSTRO-
Viena
Budapesta
Odessa
UNGARIA
Sevastopol
ROMÂNIA
Marea Neagră
București
BOSNIA
Belgrad
Sarajevo
HERȚEGOVINA
SERBIA
BULGARIA
MUNTENEGRU
Sofia
Constantinopol
IMPERIUL
ALBANIA
OTOMAN
GRECIA
Marea Egee
Atena
CIPRU
(Marea Britanie)
LIBIA
(Italia)
EGIPT
(Marea Britanie)

Introducere

Pe continentul european domnea pacea în dimineaţa zilei de duminică, 28 iunie 1914, când arhiducele Franz Ferdinand şi soţia lui, Sophie Chotek, au sosit în gara din Sarajevo. Treizeci şi şapte de zile mai târziu, intra în război Conflictul care a debutat în vara respectivă a mobilizat şaizeci şi cinci de milioane de trupe şi şi-a adjudecat trei imperii, douăzeci de milioane de victime din rândul militarilor şi al civililor şi douăzeci şi unu de milioane de răniţi Această catastrofa a dat naştere la toate ororile din Europa secolului al XX-lea; a fost, după cum spunea şi Fritz Stern: „Prima calamitate a secolului al XX-lea, calamitatea din care au izvorât toate celelalte calamităţi” 1. Dezbaterile referitoare la motivul pentru care s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat au început înaintea primelor focuri de armă şi continuă încă. Au dat naştere la o nouă literatură istorică de o amploare, de un grad de rafinament şi de o intensitate morală fără precedent. Pentru teoreticienii în materie de relaţii internaţionale, evenimentele din 1914 reprezintă în continuare o criză politică prin excelenţă, suficient de complexă pentru a lăsa loc unui număr nelimitat de ipoteze.

Istoricul care caută să înţeleagă geneza Primului Război Mondial se confruntă cu mai multe probleme. Prima şi cea mai evidentă este un exces de surse. Fiecare dintre statele beligerante au editat documente diplomatice oficiale, cuprinzând mai multe volume, lucrări ample, rezultatul unei munci colective de arhivă. Oameni de stat, comandanţi militari, miniştri, înalţi funcţionari, aghiotanţi şi curteni au ţinut jurnale şi au scris memorii, care s-au întins pe zeci de mii de pagini. Există însă curenţi înşelători în acest ocean de surse. Majoritatea documentelor oficiale editate în perioada interbelică afişează un ton conciliant. Volumul 57 al publicaţiei germane *Die Grosse Politik*, cuprinzând 15 889 de documente organizate pe trei sute de subiecte, nu a fost întocmit luând în considerare obiectivele pur scolastice; s-

a sperat ca divulgarea consemnărilor antebelice să fie suficientă pentru a infirma consacrata dizertaţie „de vină e războiul” din Tratatul de la Versailles2. Şi pentru guvernul francez, publicarea postbelică a documentelor a reprezentat o acţiune „cu un caracter esenţial politic”, după cum mărturisea în mai 1934 ministrul de externe Jean Louis. Barthou. Scopul său a fost de a „contrabalansa campania lansată de Germania ca urmare a Tratatului de la Versailles” 3. După cum a subliniat în Viena în 1926 şi Ludwig Bittner, coeditor al colecţiei de opt volume *Österreich-ungams Aussenpolitik*, scopul a fost găsirea unei surse oficiale înainte ca vreun organism internaţional – Liga Naţiunilor, poate? – să oblige guvernul austriac să publice în circumstanţe mai puţin favorabile.4 Publicaţiile sovietice timpurii au fost motivate în parte de dorinţa de a dovedi că războiul fusese iniţiat de ţarul autocrat şi de aliatul lui, burghezul Raymond Poincaré, în speranţa de a diminua pretenţiile francezilor de a rambursa împrumuturile antebelice.5 Chiar şi în Marea Británie, unde au fost publicate *British Documents on the Origins of the War* printre distinşii savanţi neinteresaţi, consemnările care au rezultat nu au fost private de omisiuni tendenţioase care au dus la zugrăvirea unei imagini oarecum neclare referitoare la poziţia Marii Britanii în evenimentele premergătoare izbucnirii războiului în 191.4.6 Pe scurt, marile ediţii de natură documentară din Europa, care au o valoare de necontestat pentru savanţi, au fost muniţie „într-un război mondial al documentelor”, după cum observa istoricul militar german Bernhard Schwertfeger într-un studiu critic din 1929.7

Memoriile oamenilor de stat, ale comandanţilor şi ale altor factori-cheie de decizie, cu toate că sunt indispensabile oricui ar încerca să înţeleagă ce s-a întâmplat înainte de izbucnirea războiului, nu sunt mai puţin problematice. Unele sunt frustrant de rezervate când vine vorba despre chestiuni care stârnesc un viu interes. Pot fi date trei exemple: *Reflections on the World War*, publicată în 1919 de cancelarul german Theobald von

Bethmann Hollweg, nu face nicio referire la acţiunile sale sau ale colegilor săi în timpul „Crizei din Iulie”; memoriile politice ale ministrului de externe rus, Serghei Sazonov, sunt vagi, pompoase, denaturează faptele pe ici, pe acolo şi nu oferă niciun indiciu cu privire la rolul jucat de acesta în evenimentele-cheie; memoriul preşedintelui francez Raymond Poincaré, care conţine zece volume şi care tratează anii petrecuţi la conducere, este mai degrabă propagandist decât revelator – există discrepanţe izbitoare între „amintirile” lui despre evenimentele din timpul crizei şi notiţele pe care le-a făcut în jurnalul său din acea vreme, jurnal rămas nepublicat.8 Memoriile plăcute ale ministrului de externe britanic, Sir Edward Grey, sunt evazive când vine vorba despre angajamentele pe care el şi le-ar fi luat în faţa puterilor Antantei înainte de august 1914 şi despre rolul pe care l-au jucat acestea în modul cum a gestionat politicianul criza.9

Când istoricul american Bernadotte Everly Schmitt, de la Universitatea din Chicago, a călătorit în Europa la sfârşitul anului 1920, ducând cu el scrisori de recomandare pentru a-i intervieva pe foştii politicieni care jucaseră un rol în timpul evenimentelor, acesta a fost şocat de faptul că interlocutorii săi nu păreau deloc lipsiţi de încredere de sine. (Singura excepţie a fost Grey, care „a remarcat în mod spontan” că făcuse o eroare tactică atunci când încercase să negocieze cu Viena prin intermediul Berlinului în timpul Crizei din Iulie, însă decizia greşită la care se făcea aluzie avea o importanţă secundară, iar comentariul reflecta mai degrabă o autodepreciere în stil specific englezesc decât asumarea autentică a responsabilităţii.) 10 Existau probleme şi cu memoria. Schmitt a reuşit să dea de urma lui Peter Bark, fostul ministru rus al finanţelor, care acum era bancher în Londra. În 1914, el luase parte la întâlniri în timpul cărora se luaseră decizii de o importanţă colosală. Cu toate astea, când Schmitt s-a întâlnit cu el, Bark a susţinut că „avea prea puţine amintiri legate de evenimentele din acea perioadă” 11. Din fericire, notiţele pe care fostul ministru

le-a făcut la vremea respectivă dezvăluie mai multe informaţii. Când cercetătorul Luciano Magrini a călătorit în Belgrad în toamna anului 1937 ca să îi intervieveze pe supravieţuitorii care au avut o legătură cu conspiraţia din Sarajevo, el a descoperit că unii dintre ei confirmau chestiuni despre care nu ştiau nimic, în timp ce alţii „făceau pe neştiutorii şi ofereau mărturii false despre ceea ce ştiau" sau „îşi înfloreau declaraţiile fiind mai interesaţi să se justifice" 12.

Mai mult, există lacune în informaţiile pe care le deţinem. Multe replici importante dintre actorii-cheie s-au transmis pe cale orală şi nu există înregistrări – acestea pot fi refăcute doar cu ajutorul probelor indirecte sau a mărturiilor ulterioare. Organizaţiile sârbe care au avut legătură cu asasinatul din Sarajevo erau extrem de prevăzătoare şi nu au lăsat în urma lor nicio dovadă scrisă. Dragutin Dimitrijević, şeful serviciului militar de informaţii al Serbiei, un personaj-cheie în complotul de asasinare a arhiducelui Franz Ferdinand în Sarajevo, obişnuia să îşi distrugă documentele. Şi mai neobişnuit, la fel proceda şi duşmanului lui, Nikola Pašić, prim-ministrul sârb. Rămân multe semne de întrebare cu privire la conţinutul exact al discuţiilor preliminare dintre Viena şi Berlin despre cum ar fi trebui să se procedeze în legătură cu asasinatele din Sarajevo. Minutele întâlnirilor la nivel înalt care au avut loc între liderii politici francezi şi ruşi la St.

— Petersburg între 20 – 23 iunie, documente de o importanţă crucială în înţelegerea ultimei faze a crizei, nu au fost găsite niciodată (protocoalele ruseşti au fost, probabil, pur şi simplu, rătăcite; echipa franceză în sarcina căreia a căzut editarea *Documents Diplomatiques Français* nu a mai oferit o versiune în limba franceză). Bolşevicii au publicat numeroase documente diplomatice importante în efortul de a discredita maşinaţiunile imperialiste ale marilor puteri, însă aceste publicaţii apăreau la intervale neregulate şi fără o ordine anume şi se concentrau, de obicei, pe probleme specifice, cum ar fi interesul ruşilor asupra strâmtorii Bosfor. Unele documente (numărul exact

rămâne în continuare necunoscut) s-au pierdut în timpul haosului creat de Războiul Civil, iar Uniunea Sovietică nu a mai editat în mod sistematic compilaţii pentru a rivaliza ediţiile-sursă britanice, franceze, germane şi austriece.13 Chiar şi în prezent, consemnările publicate de către ruşi sunt departe de a fi complete.

Structura extrem de complexă a acestei crize reprezintă o altă caracteristică distinctivă. Criza rachetelor din Cuba a fost suficient de complexă, cu toate astea însă a avut doar doi protagonişti principali (Statele Unite ale Americii şi Uniunea Sovietică), plus un număr de locţiitori şi jucători secundari. Pe de altă parte, povestea izbucnirii acestui război trebuie înţeleasă prin prisma interacţiunilor multilaterale a cinci jucători autonomi cu o importanţă egală – Germania, Austro-Ungaria, Franţa, Rusia şi Marea Britanie – şase, dacă luăm în calcul şi Italia, plus numeroşi suverani semnificativi din punct de vedere strategic şi la fel de autonomi, cum ar fi Imperiul Otoman şi statele din Peninsula Balcanică, o regiune caracterizată de puternice tensiuni politice şi instabilitate în anii premergători izbucnirii conflagraţiei.

O altă particularitate a luat naştere din faptul că procesele de elaborare a politicilor statelor implicate în criză erau deseori departe de a fi transparente. Ne putem gândi la iulie 1914 ca la o criză „internaţională”, un termen care sugerează o serie de state-naţiune, dispuse ca nişte entităţi compacte, autonome şi discrete, asemenea bilelor pe o masă de biliard. Însă structurile suverane care au generat politica în timpul crizei nu au fost deloc unite. A existat o oarecare incertitudine (şi mai există încă printre istorici) referitoare la locul unde se afla puterea generatoare de politică în cadrul diverselor puteri executive, iar „politicile” – sau, cel puţin, politica – care atrăgeau iniţiative de tot felul – nu veneau neapărat din interiorul sistemului; puteau emana din locaţii situate la periferia corpului diplomatic, pornind de la comandanţi militari, de la funcţionari ai ministerelor, chiar şi de la ambasadori, care erau deseori „decidenţi politici” cu

drepturi depline.

Sursele care au supravieţuit oferă, astfel, un amalgam de promisiuni, ameninţări, planuri şi pronosticuri – în schimb, acest aspect ne explică de ce izbucnirea acestui război a fost supusă unei varietăţi atât de uluitoare de interpretări. Nu există, practic, punct de vedere care să nu îşi găsească originea în această selecţie de surse puse la dispoziţie. Acest aspect explică de ce literatura „originilor Primului Război Mondial" este atât de vastă, încât nici măcar un istoric (nici măcar unul care ar stăpâni cu lejeritate mai multe limbi) nu ar reuşi să o citească într-o viaţă – în urmă cu douăzeci de ani, o prezentare generală a literaturii curente însuma 25.000 de cărţi şi de articole.14

Unele relatări s-au concentrat asupra culpabilităţii unui singur stat „putred" (Germania a fost cea mai vizată, însă niciuna dintre marile puteri nu a scăpat de asumarea acestei responsabilităţi uriaşe); altele au împărţit vina sau au căutat erori în „sistem". Lucrurile au fost întotdeauna suficient de complexe încât să întreţină discuţiile aprinse. În jurul dezbaterilor istoricilor, care au avut tendinţa de a reveni la problema culpabilităţii sau a relaţiei dintre agenţia individuală şi constrângerea structurală, se întinde un vast peisaj al comentariilor privind relaţiile internaţionale, în care categorii precum descurajarea, detensionarea şi inadvertenţa, sau mecanisme universalizate precum echilibrul, negocierea şi mişcarea de masă se află în centrul atenţiei. Deşi dezbaterile pe acest subiect se poartă de aproape un secol, nu există niciun motiv ca să credem că au urmat cursul firesc.15

Însă, dacă dezbaterea este veche, subiectul este încă actual – de fapt, este mai actual şi mai relevant acum decât a fost în urmă cu douăzeci sau treizeci de ani. Schimbările din lume au modificat şi percepţia pe care o avem asupra evenimentelor din 1914. În anii 1960 – 1980, evenimentele din 1914 au reprezentat o perioadă oarecum fermecată în conştiinţa populară. Era uşor să îţi imaginezi dezastrul din „ultima vară" a Europei ca pe o dramă în costume de

epocă. Ritualurile decadente şi uniformele ţipătoare, „ornamentalismul” unei lumi organizate în general în jurul monarhiei ereditare au avut un efect de distanţare în amintirea zilelor noastre. Par să semnaleze faptul că protagoniştii au fost oameni dintr-o altă lume, acum dispărută. Prezumţia tacită era aceea că dacă actorii purtau la pălării pene verzi de struţ, semn al prostului gust, atunci şi gândurile şi motivaţiile lor erau, probabil, la fel.16

Şi, cu toate astea, ceea ce îl uimeşte pe cititorul secolului al XXI-lea care urmăreşte desfăşurarea crizei din vara lui 1914 este modernitatea în stare brută. A început cu un grup de atentatori sinucigaşi cu bombe şi o cavalcadă de automobile. În spatele ultrajului din Sarajevo se afla o organizaţie teroristă declarată care avea cultul sacrificiului, al morţii şi al răzbunării; însă această organizaţie teroristă era extrateritorială, neavând o poziţie geografică sau politică clară; era împărţită în celule dincolo de graniţele politice, era inexplicabilă, legăturile sale cu guvernele suverane erau indirecte, ascunse şi în mod cert foarte greu de sesizat din afara organizaţiei.

Şi, într-adevăr, am putea spune acum că iulie 1914 este mai puţin îndepărtat de noi – mai puţin inteligibil – decât a fost în 1980. De la încheierea Războiului Rece, sistemul unei stabilităţi mondiale bipolare a lăsat loc unor forţe mai complexe şi mai imprevizibile, inclusiv imperii aflate în declin şi puteri aflate în plină expansiune – o situaţie care duce la o comparaţie cu Europa anului 1914. Aceste schimbări ale perspectivei ne fac să regândim povestea izbucnirii războiului în Europa în 1914. Acceptarea acestei provocări nu înseamnă adoptarea unui prezentism vulgar care rescrie trecutul pentru a întâmpina nevoile prezentului, ci mai degrabă recunoaşterea acelor caracteristici ale trecutului cu ajutorul cărora să ne facem o idee mai clară din poziţia avantajoasă în care ne aflăm.

Printre acestea se numără şi contextul balcanic de la debutul războiului. Serbia era unul dintre punctele moarte din istoriografia Crizei din Iulie. Asasinatul din Sarajevo a

fost tratat în multe privinţe doar ca un simplu pretext, o întâmplare care a avut un impact mic asupra forţelor reale ale căror interacţiune au adus războiul, într-o relatare recentă excelentă referitoare la izbucnirea războiului în 1914, autorii declară că „asasinatele [din Sarajevo] în sine nu au provocat nimic. Modul în care a fost folosit acest incident a adus războiul asupra naţiunilor” 17. Marginalizarea sârbilor şi, prin aceasta, a unei mari părţi a poveştii din Balcani a început chiar în timpul Crizei din Iulie, care a venit ca o replică la crimele din Sarajevo, şi care mai târziu a schimbat macazul, intrând într-o etapă geopolitică în care Serbia şi acţiunile ei au ocupat un loc secund.

Şi simţul nostru moral s-a schimbat. Faptul că Iugoslavia dominată de sârbi a ieşit din război ca unul dintre statele victorioase părea să justifice implicit fapta bărbatului care a apăsat pe trăgaci în 28 iunie – cu siguranţă acesta a fost punctul de vedere al autorităţilor iugoslave, care au marcat locul faptei cu urme din bronz şi o plăcuţă care comemora „primii paşi într-o Iugoslavie liberă” ai asasinului, într-o epocă în care ideea naţională era încă proaspătă şi plină de promisiuni, exista o simpatie intuitivă faţă de naţionalismul slav şi o simpatie redusă faţă de bunăstarea greoaie şi multinaţională a Imperiului Habsburgic. Războaiele iugoslave din 1990 ne-au reamintit de letalitatea naţionalismului balcanic. De la Srebrenica şi asediul oraşului Sarajevo, a devenit din ce în ce mai greu să privim Serbia ca fiind doar un obiect sau o victimă a politicii marilor puteri şi ne-a fost mai uşor să ne imaginăm naţionalismul sârb ca o forţă istorică în sine. Din perspectiva Uniunii Europene de azi, suntem mai înclinaţi să privim totul cu o mai mare înţelegere – sau, cel puţin, nu cu atâta dispreţ – decât am făcut-o faţă de amalgamul imperial habsburg dispărut, Austro-Ungaria.

În sfârşit, este poate mai puţin evident acum că ar trebui să nu mai considerăm cele două asasinate din Sarajevo ca un simplu incident nefericit incapabil de a avea o pondere reală. Atacul asupra World Trade Center

din septembrie 2001 a subliniat modul în care un singur eveniment simbolic – indiferent cât de adânc învăluit ar fi în procesele istorice mai ample – poate schimba irevocabil politica, făcând ca vechile păreri să pară depăşite şi conferindu-le celor noi o importanţă neaşteptată. Aşezând Sarajevo şi Balcanii înapoi în centrul poveştii nu înseamnă a-i demoniza pe sârbi sau pe conducătorii acestora, nici nu ne scuteşte de obligaţia de a înţelege ce forţe s-au aflat în interiorul acestor politicieni, oficiali şi activişti sârbi ale căror decizii şi comportament au determinat consecinţele actelor din Sarajevo.

Această carte se străduieşte, astfel, să înţeleagă Criza din Iulie din 1914 ca pe un eveniment modern, cel mai complex din vremurile moderne, poate din toate timpurile. Se va concentra mai puţin asupra motivului pentru care a izbucnit războiul şi mai mult asupra împrejurărilor care l-au declanşat întrebările de genul „De ce?" şi „Cum?" sunt inseparabile, dar ne conduc în direcţii diferite. Întrebarea „Cum?" ne obligă să privim cu atenţie o serie de interacţiuni care duc spre anumite consecinţe. Prin contrast, întrebarea „De ce?" ne determină să cercetăm cauze îndepărtate şi absolute: imperialism, naţionalism, armamente, alianţe, finanţe înalte, idei referitoare la onoarea naţională, mecanismele mobilizării Abordarea „De ce?" aduce o oarecare claritate analitică, dar are şi un efect de denaturare, deoarece creează iluzia unei presiuni constante şi cauzale; factorii se tot adună şi forţează evenimentele; actorii politici devin doar nişte executori ai forţelor demult stabilite, pe care nu le pot controla.

Povestea din această carte este, prin contrast, plină cu factori. Decidenţii-cheie – regii, împăraţii, miniştri de externe, ambasadorii, comandanţii militari şi o mulţime de alţi oficiali mai puţin importanţi – s-au îndreptat către pericol cu paşi atenţi şi calculaţi. Izbucnirea războiului a reprezentat punctul culminant a unei serii de decizii luate de jucătorii politici cu obiective conştiente, posesorii unui nivel de autoevaluare, care au identificat o serie de opţiuni

şi au luat cele mai bune hotărâri în baza celor mai pertinente informaţii de care au dispus în acel moment Naţionalismul, armamentele, alianţele şi finanţele au făcut parte din poveste, dar li se poate atribui o pondere reală şi explicativă doar în măsura în care au modelat deciziile ce – combinate – au dus la izbucnirea războiului.

Un istoric bulgar care a vorbit despre Războaiele Balcanice a remarcat de curând că „odată ce ne punem întrebarea «De ce?», în centrul atenţiei apare vina” 18. Întrebările referitoare la vina şi responsabilitatea în ceea ce priveşte izbucnirea războiului şi-au găsit locul în această poveste încă dinaintea izbucnirii războiului. În toate documentele-sursă putem găsi atribuiri ale vinii (a fost o lume în care intenţiile agresive au fost întotdeauna atribuite adversarului, iar cele defensive, sie însuşi), iar hotărârea inclusă în Art 231 al Tratatului de la Versailles a asigurat perpetuarea ideii de „vină de război”. Şi în acest caz, întrebarea „Cum?” sugerează o abordare alternativă: o călătorie în acea perioadă care să nu fie rezultatul unei nevoi de a aduce acuze unui anume stat sau individ, ci care să aibă ca scop identificarea deciziilor ce au dus la declanşarea războiului şi înţelegerea raţionamentului şi a trăirilor aflate în spatele acestora. Acest lucru nu înseamnă excluderea completă din discuţie a responsabilităţii – scopul este mai degrabă acela de a lăsa răspunsurile la întrebarea „De ce?” să rezulte din răspunsurile la întrebare „Cum?”. În această carte se vorbeşte despre cum a izbucnit războiul în Europa. Conflictul este urmărit într-o poveste cu mai multe straturi, care includ centrele-cheie de decizie din Viena, Berlin, St.

— Petersburg, Paris, Londra şi Belgrad, cu mici escale în Roma, Constantinopol şi Sofia. Am structurat cartea în trei părţi Prima parte se concentrează asupra celor doi principali protagonişti, Serbia şi Imperiul Austro-ungar, a căror învrăjbire a declanşat conflictul, şi urmăreşte interacţiunea lor până în ajunul asasinatelor din Sarajevo. Partea a doua vine cu o abordare narativă care

include adresarea a patru întrebări corespunzătoare a tot atâtea capitole: Cum a avut loc polarizarea Europei în grupuri de alianţă? Cum au generat guvernele statelor europene politica externă? Cum au ajuns Balcanii – o regiune periferică, îndepărtată de marile puteri ale Europei – să se transforme în scena unei crize de o asemenea amploare? Cum a reuşit un sistem internaţional care părea să intre într-o perioadă de destindere să genereze un război general? Cea de-a treia parte debutează cu asasinatele din Sarajevo şi oferă o expunere a Crizei din Iulie, analizând interacţiunile dintre centrele-cheie de decizie şi scoţând la lumina zilei calculele, neînţelegerile şi deciziile care au purtat criza de la o fază la următoarea.

Argumentul principal al acestei cărţi este acela că evenimentele din iulie 1914 au logică doar dacă dezvăluim faptele care se află în spatele decidenţilor-cheie şi dacă subliniem perspectiva lor asupra evenimentelor. Pentru asta, trebuie să facem mai mult decât să revizuim, pur şi simplu, seria de „crize" internaţionale premergătoare izbucnirii războiului – trebuie să înţelegem cum au fost trăite evenimentele respective şi cum s-au intercalat în poveştile care au format percepţiile şi au motivat comportamentele. De ce s-au comportat şi au privit lucrurile astfel cei ale căror decizii au făcut ca Europa să intre în război? Ce legătură există între sentimentul de teamă şi de presimţire pe care îl regăsim în atâtea surse cu aroganţa şi trufia pe care o întâlnim – deseori la aceiaşi indivizi? De ce astfel de caracteristici exotice premergătoare războiului, cum ar fi „chestiunea albaneză" şi „împrumutul bulgar", au o asemenea importanţă şi cum au fost ele percepute de puterile politice? Atunci când au discutat despre situaţia internaţională sau despre pericolele externe, decidenţii au perceput oare realitatea, sau şi-au proiectat propriile temeri şi dorinţe asupra adversarilor, sau amândouă? Scopul a fost acela de a reconstitui cât mai clar „poziţiile de decizie" extrem de dinamice ocupate de jucătorii-cheie înainte şi în timpul

verii anului 1914.

Una dintre scrierile recente, şi cea mai interesantă, care a tratat acest război, susţine că, departe de a fi inevitabil, conflictul a fost, de fapt, „improbabil” – cel puţin până în momentul în care a izbucnit. De aici rezultă faptul că războiul nu a fost consecinţa unei deteriorări pe termen lung, ci a unor şocuri suferite de sistemul internaţional. Fie că acceptăm sau nu acest punct de vedere, el are meritul de a conferi poveştii un element-surpriză. Cu siguranţă este adevărat că, deşi unele evenimente pe care le analizez în această carte par să arate toate în direcţia a ceea ce s-a întâmplat, de fapt, în 1914, există alţi vectori de schimbare premergători războiului care sugerează consecinţe diferite, nematerializate încă. Ţinând cont de acestea, cartea descrie felul în care au fost puse cap la cap frânturi ale cauzalităţii, care, formând un tot, au facilitat izbucnirea războiului, fără a determina rezultatul. Am încercat să iau în calcul faptul că oamenii, evenimentele şi forţele descrise în această carte au purtat în interior sămânţa unui alt viitor, poate mai puţin nefericit.

PARTEA I
DRUMURI CĂTRE SARAJEVO
CAPITOLUL 1
Fantomele sârbeşti
CRIMA DIN BELGRAD

La scurt timp după ora două, în dimineaţa zilei de 11 iunie 1903, douăzeci şi opt de ofiţeri ai armatei sârbe s-au apropiat de poarta principală a palatului regal din Belgrad.1 După un schimb de focuri, santinelele care făceau de gardă în faţa clădirii au fost arestate şi dezarmate. După ce au confiscat cheile de la căpitan, conspiratorii au năvălit în vestibul şi au luat-o înspre dormitorul regal, urcând în grabă scările şi traversând coridoarele. Găsind apartamentul regelui baricadat de două uşi grele din stejar, conspiratorii le-au aruncat în aer cu ajutorul dinamitei. Suflul a fost atât de puternic, încât uşile au fost smulse din ţâţâni şi aruncate în anticameră, ucigându-l pe adjutantul regal care se afla înăuntru.

Explozia a topit, de asemenea, siguranţele electrice, cufundând castelul în întuneric. Nestingheriţi, intruşii au găsit nişte lumânări într-o cameră alăturată şi au pătruns în apartamentul regal. Când au ajuns în dormitor, regele Alexander şi regina Draga dispăruseră deja. Însă romanul în franceză al reginei se afla pe noptieră, deschis, cu paginile în jos. Cineva a atins aşternuturile şi a descoperit că erau calde încă – din câte se părea, aceştia fugiseră de curând. Părăsind dormitorul pustiu, intruşii au cercetat palatul cu lumânările în mână şi revolverele scoase.

În timp ce ofiţerii intrau în fiecare cameră, trăgând focuri de armă la întâmplare în mobilier şi în alte potenţiale ascunzişuri, regele şi regina erau ascunşi într-o anexă strâmtă aflată în apropierea dormitorului, unde camerista reginei îi călca şi îi cârpea de obicei hainele.

Căutările au continuat preţ de aproape două ceasuri. Regele a profitat de acest răgaz ca să se îmbrace repede într-o pereche de pantaloni şi o cămaşă roşie din mătase; nu îşi dorea deloc ca inamicii lui să îl găsească dezbrăcat. Regina a reuşit să îşi tragă pe ea un jupon, un corset alb din mătase şi un dres galben.

Alte persoane au fost căutate în tot Belgradul şi ucise: cei doi fraţi ai reginei, suspectaţi că ar fi râvnit la tronul Serbiei, au fost obligaţi să plece din casa surorii lor din Belgrad şi „au fost duşi într-o garnizoană din apropierea palatului regal, unde au fost insultaţi şi înjunghiaţi cu sălbăticie” 2. Asasinii au năvălit, de asemenea, şi în apartamentul prim-ministrului Dimitrije Cincar-Markovič şi în cel al ministrului de război Milovan Pavlovič. Amândoi au fost omorâţi; douăzeci şi cinci de gloanţe au fost trase în Pavlovič, care se ascunsese într-un cufăr din lemn. Ministrul de interne, Belimir Theodorovič, a fost la rândul lui împuşcat şi considerat mort, însă acesta şi-a revenit mai târziu din starea gravă; alţi miniştri au fost încarceraţi

La palat, prim-adjutantul regelui, Lazar Petrovič, care fusese dezarmat şi prins după un schimb de focuri, a fost condus de-a lungul coridoarelor întunecate de către asasini

şi obligat să îl strige pe rege la fiecare uşă. Revenind în dormitorul regal pentru o a doua percheziţie, conspiratorii au descoperit, în cele din urmă, o intrare secretă în spatele draperiilor. Când agresorii au propus să spargă peretele cu toporul, Petrovič şi-a dat seama că jocurile erau făcute şi a fost de acord să îl roage pe rege să iasă din ascunzătoare Regele a întrebat din spatele lambriului cine îl chema, iar adjutantul i-a răspuns: „Sunt eu, Laza, deschideţi uşa pentru ofiţerii dumneavoastră!” Regele a răspuns: „Pot avea încredere în jurământul ofiţerilor mei?” Conspiratorii au răspuns afirmativ. Conform unei relatări, regele, îmbrăcat caraghios în cămaşa lui roşie din mătase şi cu ochelarii pe nas, şi-a făcut apariţia, ţinându-şi braţul protector în jurul reginei. Cei doi au fost împuşcaţi de la mică distanţă. Petrovič, care şi-a scos revolverul ascuns într-o încercare disperată de a-şi apăra stăpânul (aşa se susţinuse mai târziu), a fost şi el ucis. A urmat un val de violenţă nejustificată. Trupurile neînsufleţite au fost împunse cu săbiile, sfâşiate cu baioneta, parţial eviscerate şi lovite cu toporul până când au ajuns de nerecunoscut, conform mărturiilor ulterioare ale bărbierului italian traumatizat al regelui, care primise ordin să le adune şi să le îmbrace pentru înmormântare. Trupul reginei a fost ridicat peste grilajul ferestrei din dormitor şi aruncat, practic, gol şi plin de sânge, în grădină. Se spune că atunci când asasinii au încercat să procedeze la fel cu Alexander, acesta îşi încleştase o clipă degetele în jurul grilajului. Un ofiţer i le-a retezat cu un paloş, iar trupul s-a prăbuşit în gol, urmat de degetele retezate. Până când asasinii s-au strâns în grădină ca să fumeze şi să evalueze rezultatele faptelor lor, începuse deja să plouă.3

Evenimentele din 11 iunie 1903 au marcat un nou început în istoria politică a Serbiei. Dinastia Obrenovic, care domnise de-a lungul existenţei scurte a Serbiei ca stat independent modern, nu mai exista. La câteva ore de la asasinat, conspiratorii au anunţat îndepărtarea Dinastiei Obrenovic şi succesiunea la tron a lui Petar Karadiordjevic, un exilat aflat în acel moment în Elveţia.

Petar I Karadjordjević

De ce a existat o atitudine atât de brutală faţă de Dinastia Obrenovič? Monarhia nu avusese niciodată o existenţă instituţională stabilă în Serbia. Esenţa problemei se afla parţial în coexistenţa familiilor dinastice rivale. Două clanuri importante, Obrenovič şi Karadiordjevič, s-au luptat să elibereze Serbia de sub asuprirea otomană. Fostul ciurdar oacheş „George cel Negru” (în sârbă: „Kara Diordje”) Petrovič, fondatorul dinastiei Karadiordjevič, a condus o răscoală în 1804 prin care a reuşit după mulţi ani să îi izgonească pe otomani din Serbia, a căutat exilul în Austria în 1813 când otomanii au pornit contraatacul. Doi ani mai târziu, a izbucnit p a doua răscoală sub conducerea lui Miloš Obrenovič, un operator politic subtil care a reuşit să negocieze recunoaşterea Principatului Serbiei de către autorităţile otomane. Când a revenit în Serbia din exil, Karadiordjevič a fost asasinat la ordinele lui Obrenovič cu complicitatea otomanilor. Descotorosindu-se astfel de principalul său rival politic, Obrenovič a primit titlul de Prinţ al Serbiei. Membrii clanului Obrenovič au conduse Serbia în cea mai mare parte a existenţei sale ca principat, în cadrul Imperiului Otoman (1817 – 1878).

Asocierea dinastiilor rivale, o regiune expusă între

Imperiile Otoman şi Austriac şi o cultură politică având la bază un pronunţat caracter imoral, dominată de micii proprietari din regiunile rurale, sunt factorii care au făcut ca monarhia să rămână o instituţie criticată. Este uluitor cât de puţini regenţi sârbi din secolul al XIX-lea au murit pe tron din cauze naturale. Fondatorul principatului, prinţul Miloš Obrenovič, a fost un autocrat nemilos a cărui domnie a fost deseori marcată de rebeliuni. În vara anului 1839, Miloš a abdicat în favoarea fiului său mai mare, Milan, care era atât de bolnav din cauza pojarului, încât nici nu a conştientizat că a primit acest titlu când a murit treisprezece zile mai târziu. Domnia fiului mai mic, Mihailo, a fost curmată prematur când acesta a fost detronat în timpul rebeliunii din 1842, făcând astfel loc înscăunării unui Karadiordjevič – nimeni altul decât Alexandar, fiul lui „George cel Negru”. Însă în 1858, acesta a fost la rândul lui forţat să abdice, doar pentru a fi urmat din nou de Mihailo, care a revenit pe tron în 1860. Prinţul nu s-a bucurat de o mai mare popularitate nici în timpul celei de-a doua domnii ale sale; opt ani mai târziu, el a fost asasinat, împreună cu o verişoară, într-un complot care este posibil să fi fost susţinut de clanul Karadiordjevic.

Domnia lungă a succesorului lui Mihailo, prinţul Milan Obrenovic (1868 – 1889), a oferit o oarecare stabilitate politică. În 1882, la patru ani după ce Congresul de la Berlin a acordat Serbiei statutul de stat independent, Milan l-a proclamat regat, iar el s-a autoproclamat rege. Însă tulburările politice nu au dispărut constituind în continuare o problemă. În 1883, eforturile guvernului de a retrage armele de foc milităţiei ţărăneşti din nord-estul Serbiei au dus la izbucnirea unei răscoale provinciale de amploare, răscoala din Timoc. Milan a răspuns prin represalii brutale împotriva rebelilor şi printr-o vânătoare a figurilor politice importante din Belgrad, suspectate că ar fi instigat la revoltă.

Cultura politică sârbă s-a transformat la începutul lui 1880 odată cu apariţia partidelor politice care au adoptat un stil modern, folosind ziare, întruniri preelectorale,

proclamaţii, strategii de campanie şi comitete locale. La această nouă forţă formidabilă apărută în viaţa publică, regele a răspuns cu măsuri autocratice. Când alegerile din 1883 au dus la o majoritate ostilă în parlamentul sârbesc (cunoscut ca Skupstina), el a refuzat să numească un guvern alcătuit din membri ai Partidului Radical predominant şi a decis, în schimb, să alcătuiască un cabinet de birocraţi. Skupstina a fost deschis prin decret şi dizolvat tot prin decret, zece minute mai târziu. Războiul dezastruos împotriva Bulgariei din 1885 – rezultatul unor decizii luate de Casa Regală fără consultarea miniştrilor şi a parlamentului – şi divorţul scandalos de soţia sa, regina Natalia, au subminat şi mai mult poziţia monarhului. Când Milan a abdicat în 1889 (în speranţa, printre altele, de a se căsători cu soţia frumoasă a secretarului său personal), plecarea lui era de mult aşteptată.

Regenţa instituită să se ocupe de afacerile statului sârb în timpul în care fiul lui Milan, prinţul Alexander, era minor a durat patru ani. În 1893, la vârsta de doar şaisprezece ani, Alexander a implicat regenţa într-o lovitură de stat bizară: miniştrii cabinetului au fost invitaţi la cină şi au fost informaţi oficial în timpul unui toast că erau cu toţii arestaţi; tânărul rege a anunţat că intenţionează să îşi aroge „puterea regală deplină”; clădirile ministerelor importante şi serviciul de telegrafie fuseseră deja ocupate de armată.4 Cetăţenii Belgradului s-au trezit în dimineaţa următoare într-un oraş împânzit de afişe care decretau că Alexander pusese mâna pe putere.

În realitate, fostul rege Milan dirija evenimentele din culise. Milan a fost cel care a instaurat regenţa şi tot a pus la cale lovitura de stat în numele fiului său. Într-o manevră familială grotescă pentru care nu există echivalent în Europa contemporană, părintele abdicat i-a servit drept consilier fiului său, regele. Între anii 1897 – 1900, acest aranjament a fost cunoscut sub denumirea de „duarhia Milan-Alexander”. „Regele-tată Milan” a fost numit comandant suprem al armatei Serbiei, fiind primul civil din istorie care a exercitat această funcţie.

În timpul domniei lui Alexander, istoria Dinastiei Obrenovič a intrat în ultima sa fază. Sprijinit din umbră de tatăl său, regele a irosit repede speranţa şi bunăvoinţa care însoţesc deseori înfiinţarea unui nou regim. El a ignorat dispoziţiile relativ liberale din Constituţia Serbiei, impunând în schimb o regulă cu caracter neoabsolutist: buletinele de vot secrete au fost eliminate, libertatea presei a fost cenzurată, iar ziarele au fost închise. Când conducătorii Partidului Radical au protestat, aceştia au fost excluşi de la exercitarea atribuţiilor executive. Alexander a abolit, a impus şi a suspendat constituţii în maniera unui dictator. Nu a avut niciun respect pentru lege, ba chiar a complotat împotriva politicienilor. Spectacolul oferit de rege şi de regele-tată care au manevrat pârghiile statului în tandem – ca să nu mai vorbim de regina-mamă Natalia, care a rămas o figură importantă din umbră, în ciuda divorţului ei de Milan – a avut un impact devastator asupra poziţiei dinastiei.

Hotărârea lui Alexander de a o lua în căsătorie pe văduva unui inginer mediocru care nu se bucura de o prea bună reputaţie nu a ajutat deloc la calmarea situaţiei. Pe Dragă Mašin a cunoscut-o în 1897, când aceasta era domnişoara de onoare a mamei lui. Draga era cu zece ani mai mare decât regele, nu era agreată de societatea din Belgrad, era considerată frigidă şi era faimoasă pentru multiplele sale legături amoroase. În timpul unei întruniri aprinse a Consiliului de Coroană, când miniştrii au încercat în zadar să îl convingă pe rege să nu se căsătorească, ministrul de interne, Diordje Gendic, a adus un argument puternic: „Sire, nu vă puteţi căsători cu ea. A fost amanta tuturor – chiar şi a mea”. Răsplata pe care ministrul a primit-o pentru candoarea sa a fost o palmă zdravănă peste obraz – ulterior, Gencic s-a alăturat conspiratorilor împotriva regelui.5 Au existat întâlniri similare şi cu alţi înalţi oficiali.6 în cadrul unei alte întruniri agitate a cabinetului, prim-ministrul în exerciţiu a propus ca regele să fie închis în palat sau îndepărtat din ţară cu forţa pentru a se împiedica pecetluirea uniunii.7

Atât de înverşunate au fost clasele politice împotriva reginei Draga, încât regelui i-a fost imposibil un timp să aleagă candidaţi potriviţi pentru posturile înalte; vestea logodnei sale cu Draga a fost suficientă pentru a-i determina pe toţi membrii cabinetului să demisioneze, regele fiind obligat să se mulţumească numai cu un „alai de nuntă" eclectic, format din persoane aproape necunoscute.

Acest mariaj controversat a dus la o relaţie tensionată între rege şi tatăl său. Milan a fost atât de scandalizat de perspectiva ca Draga să îi devină noră, încât a demisionat din funcţia de comandant-şef al armatei. Într-o scrisoare adresată fiului său în iunie 1900, el a declarat că Alexandar „împingea Serbia în prăpastie" şi a încheiat cu un avertisment sincer: „Voi fi primul care voi aplauda acel guvern care te va goni din ţară după o asemenea nebunie din partea ta".8 Alexander a mers în continuare cu planul său (s-a căsătorit cu Draga în 23 iunie 1900, la Belgrad) şi a profitat de demisia tatălui său pentru a-şi impune autoritatea asupra ofiţerilor. Prietenii lui Milan (şi duşmanii Dragei) au fost excluşi din funcţiile de ofiţeri militari şi din funcţiile administrative; regele-tată a fost ţinut constant sub supraveghere, apoi încurajat să părăsească Serbia, iar mai târziu, împiedicat să se întoarcă. A fost o mare uşurare pentru cuplul regal când Milan, care se stabilise în Austria, a murit în ianuarie 1901.

Regele Alexandru şi regina Draga cca 1900

A existat un moment scurt de creştere a popularităţii monarhului la sfârşitul anului 1900, când anunţul făcut de la palat că regina aştepta un copil a stârnit un val de simpatie din partea poporului, însă indignarea a fost la fel de intensă în aprilie 1901, când s-a aflat că sarcina Dragei fusese o păcăleală pentru a îmbuna opinia publică (în capitală au apărut zvonuri despre un plan care a fost dejucat şi care urmărea să aducă pe tronul Serbiei un „copil ipotetic"). Ignorând toate aceste semne prevestitoare, Alexander a început să dezvolte un cult pentru soţia sa, sărbătorindu-i ziua de naştere prin manifestări publice fastuoase şi numind regimente, şcoli şi chiar sate după ea. În tot acest timp, devenea din ce în ce mai îndrăzneţ în manipularea legii fundamentale a statului. În martie 1903, regele a suspendat Constituţia Serbiei în toiul nopţii, a modificat Codul de legi, iar apoi a reinstituit-o patruzeci şi cinci de minute mai târziu.

Până în primăvara anului 1903, Alexander şi Draga reuşiseră să întoarcă împotriva lor majoritatea societăţii din Serbia. Partidul Radical, care câştigase majoritatea

locurilor din Skupstina în urma alegerilor din iulie 1901, detesta manipulările autocratice ale regelui Printre familiile de comercianţi şi de bancheri (în special cele care se ocupau cu exportul de vite şi de alimente) existau multe care vedeau tendinţa proaustriacă a politicii externe a lui Obrenovic ca o blocare a economiei sârbe într-un monopol austriac, care îi priva pe capitaliştii ţării de accesul pe pieţele mondiale.9 în 6 aprilie 1903, o demonstraţie din Belgrad care condamna manipulările constituţionale ale regelui a fost înăbuşită cu brutalitate de poliţie şi jandarmerie, care au ucis optsprezece oameni şi au rănit alţi cincizeci10 Peste o sută de oameni – inclusiv câţiva ofiţeri de armată – au fost arestaţi şi întemniţaţi, cu toate că majoritatea lor au fost eliberaţi după câteva zile.

În epicentrul opoziţiei înverşunate faţă de Coroană se afla armata sârbă. La începutul secolului al XX-lea, armata era una dintre cele mai dinamice instituţii a societăţii sârbe. Într-o economie preponderent rurală şi neperformantă, unde carierele care ofereau mobilitate ascendentă erau greu de găsit, un mandat de ofiţer reprezenta o cale privilegiată către statut şi influenţă. Această prioritate a fost întărită de regele Milan, care a oferit fonduri generoase armatei, extinzând corpul de ofiţeri şi reducând bugetul de stat deja limitat pentru învăţământul superior. Însă aceşti ani îmbelşugaţi au luat sfârşit odată cu plecarea regelui-tată în 1900: Alexander a redus bugetul pentru armată, salariile ofiţerilor au rămas restante câteva luni, iar politica promovată la Curte i-a favorizat pe apropiaţii regelui şi ai reginei care au fost promovaţi în funcţii-cheie în defavoarea colegilor lor. Aceste resentimente au fost intensificate de convingerea generală – în ciuda dezminţirilor oficiale – că regele, incapabil de a produce un moştenitor biologic, plănuia să îl desemneze pe fratele reginei Draga, Nikodije Lunjevica, drept succesor la tronul Serbiei.11

În vara anului 1901, o conspiraţie militară a început să se cristalizeze în jurul unui tânăr locotenent talentat din armata sârbă, care urma să joace un rol important în

evenimentele din iulie 1914.

Ulterior cunoscut ca „Apis”, datorită structurii lui solide care le aducea aminte admiratorilor lui de taurul sacru cu umeri laţi din mitologia egipteană, Dragutin Dimitrijevic primise un post în statul-major imediat după ce absolvise Academia Militară Sârbă, un semn evident al consideraţiei pe care i-o purtau superiorii lui.

Dimitrijevic era făcut pentru lumea conspiraţiilor politice. Obsesiv de secretos, extrem de dedicat carierei sale militare şi politice, nemilos în metodele pe care le aplica şi de o stăpânire de sine nemaipomenită în momente de criză, Apis nu era genul de om care să conducă o mişcare populară de amploare. Însă deţinea o capacitate extraordinară, în cadrul grupurilor restrânse şi al cercurilor private, de a câştiga şi de a-i alege pe discipoli, de a conferi importanţă convingerilor sale, de a pune capăt îndoielilor şi de a motiva acţiunile extreme.12 Unul dintre colaboratori l-a descris ca fiind „o forţă secretă în serviciul căreia m-am pus şi eu, cu toate că raţionamentul meu nu îmi oferea motive să fac acest lucru”. Un alt regicid era nedumerit în legătură cu motivele pentru care Apis era atât de influent: nici inteligenţa lui, nici elocvenţa lui, nici forţa ideilor lui nu părea suficientă pentru a explica acest lucru; „cu toate acestea, era singurul dintre noi, care doar prin simpla lui prezenţă reuşea să te facă să gândeşti ca el şi cu ajutorul unor cuvinte rostite într-o manieră cât se poate de simplă reuşea să te facă să te supui dorinţei lui”.13 Anturajul în care Dimitrijevid îşi exercita aceste talente era exclusiv masculin. Femeile nu erau o prezenţă constantă în viaţa de adult a lui Dimitrijevic; nu fusese niciodată atras fizic de ele. Habitatul lui natural şi scena tuturor intrigilor sale erau cafenelele pline de fum şi de bărbaţi din Belgrad – un spaţiu atât privat, cât şi public, unde conversaţiile puteau fi văzute, fără a fi neapărat auzite. Cea mai cunoscută fotografie cu el îl înfăţişează pe uneltitorul mustăcios şi voinic alături de doi asociaţi într-o postură tipic conspirativă.

Iniţial, Dimitrijevic plănuise să ucidă cuplul regal în

timpul unui bal organizat în centrul Belgradului în 11 septembrie (ziua de naştere a reginei). Într-un plan care părea a fi rupt din paginile unui roman de Ian Fleming, doi ofiţeri au primit sarcina de a ataca zona centralei electrice de pe Dunăre care furniza electricitate oraşului, în vreme ce un altul trebuia să dezactiveze micul generator care alimenta clădirea unde avea loc balul. Odată ce luminile erau stinse, cei patru asasini care participau la bal plănuiseră să dea foc draperiilor, să pornească alarma pentru incendiu şi să îi lichideze pe rege şi pe regină obligându-i să ingereze otravă (a fost aleasă această metodă pentru a se evita o posibilă percheziţie pentru armele de foc). Otrava a fost testată cu succes pe o pisică, însă planul a eşuat în toate celelalte privinţe. Centrala electrică era prea bine păzită, iar regina hotărâse să nu mai participe la bal.14

Nelăsându-se descurajaţi de acest eşec sau de alte încercări nereuşite, conspiratorii au muncit din greu în următorii doi ani ca să lărgească raza de acţiune a loviturii de stat. Au fost recrutaţi peste o sută de ofiţeri, inclusiv mai mulţi soldaţi tineri. Până la sfârşitul anului 1901, se stabiliseră legături şi cu liderii politici, printre care se număra şi fostul ministru de interne Diordje Genčic, cel care, în semn de recunoştinţă pentru obiecţia sa plină de candoare faţă de mariajul regelui, primise o palmă peste faţă. În toamna anului 1902, conspiraţia a primit o expresie formală printr-un jurământ secret, întocmit de Dimitrijevic-Apis, acesta a fost îmbucurător de direct referitor la scopul acţiunii: „Anticipând prăbuşirea într-o oarecare măsură a statului [...] şi blamându-i pentru acest lucru în principal pe rege şi pe metresa lui Dragă Mašin, jurăm că îi vom ucide şi, în acest scop, ne punem iscălitura”.15

Până în primăvara anului 1903, când complotul beneficia de ajutorul a o sută cincizeci de conspiratori, planul de a ucide cuplul regal în propriul palat fusese bine pus la punct. Înfăptuirea lui însă necesita o pregătire elaborată, deoarece regele şi soţia lui, căzând pradă unei

crize de paranoia justificată, întăriseră paza. Regele nu îşi mai făcea apariţia în oraş decât în compania unui alai de slujitori; Draga era atât de îngrozită de posibilitatea unui atac, încât, la un moment dat, nu mai ieşise din palat timp de şase săptămâni. Gărzile care apărau interiorul palatului şi împrejurimile acestuia au fost dublate. Zvonurile unei lovituri de stat iminente se răspândiseră atât de mult, încât ziarul *Londott Times* din 27 aprilie 1903 a citat o sursă „confidenţială" din Belgrad care spunea că „există o conspiraţie militară împotriva tronului de o aşa amploare, încât nici regele, nici guvernul nu îndrăznesc să ia măsuri ca să o strivească".16

Asasinarea lui Obrenović, din Le *Petit Journal*, 28 iunie 1903

Recrutarea persoanelor importante din interior, inclusiv ofiţeri ai gărzii palatului şi aghiotantul regelui, le-a oferit asasinilor detalii referitoare la modul cum pot trece de rândurile succesive de santinele şi cum pot pătrunde în sanctuar. Data atacului a fost stabilită doar cu trei zile înainte, atunci când s-a ştiut că toţi conspiratorii se vor afla pe poziţie şi pregătiţi. S-a hotărât ca totul să decurgă în cea mai mare grabă şi apoi să se anunţe imediat, astfel

încât să se poată împiedica intervenţia poliţiei sau a regimentelor care rămăseseră loiale regelui.17 Dorinţa de a anunţa reuşita atacului de îndată ce era dus la bun sfârşit ar putea explica decizia de a arunca trupurile regale de la balconul dormitorului Apis s-a alăturat asasinilor care au dat năvală în palat, însă nu a luat parte la ultimul act al dramei; a fost rănit grav într-un schimb de focuri cu gărzile din interiorul intrării principale. A căzut secerat, şi-a pierdut cunoştinţa şi a scăpat ca prin urechile acului de moarte.

„ELEMENTE IRESPONSABILE”.

„Locuitorii din oraşele liniştite par a fi impasibili”, scria Sir George Bonham, ministrul britanic din Belgrad, într-o misivă concisă trimisă la Londra în seara zilei de 11 iunie.18 „Revoluţia” sârbă, relata acesta, a fost „întâmpinată cu o satisfacţie făţişă” de locuitorii capitalei; ziua următoare a fost „zi de sărbătoare, iar pe străzi au fost arborate steagurile”. Nu a existat „nici cea mai mică urmă de regret”.19 „Cea mai remarcabilă trăsătură” a tragediei din Serbia, declară Sir Francis Plunkett, colegul lui Bonham din Viena, a fost „calmul extraordinar cu care a fost întâmpinată comiterea unei crime atât de atroce”.20

Observatorii mai sceptici au văzut în această atitudine calmă dovada cruzimii unei naţiuni deprinse cu lungi perioade de timp caracterizate prin violenţă şi regicid. În realitate, cetăţenii Belgradului au avut un motiv întemeiat pentru a întâmpina cu bucurie asasinatele. Conspiratorii au predat imediat puterea unui guvern provizoriu de coaliţie. Parlamentul a fost convocat de urgenţă. Constituţia democratică din 1888 – acum redenumită Constituţia din 1903 – a fost reintrodusă cu unele mici modificări. Vechea problemă a rivalităţii dintre dinastiile sârbe a devenit brusc o chestiune de domeniul trecutului. Faptul că reprezentantul Dinastiei Karadiordjevic, care îşi petrecuse cea mai mare parte din viaţă în Franţa şi în Elveţia, era un admirator înfocat al lui John Stuart Mill – în tinereţe traducând în limba sârbă lucrarea acestuia, „Despre libertate” – era încurajator

pentru cei care aveau convingeri liberale.

Şi mai liniştitoare încă a fost proclamaţia lui Petar către popor, rostită la scurt timp după întoarcerea sa din exil, prin care a susţinut că va domni „ca un adevărat rege constituţional al Serbiei” 21. Regatul a devenit astfel un regim politic parlamentar, în care monarhul domnea, dar nu guverna. Uciderea în timpul loviturii de stat a prim-ministrului represiv Cincar-Markovic – un favorit al lui Alexander – a fost un semnal clar că puterea politică va depinde mai degrabă de sprijinul poporului şi de reţeaua de partide decât de bunăvoinţa Coroanei Partidele politice îşi puteau continua activitatea iară să se teamă de represalii Presa scăpase de cenzura impusă de Obrenovic. Această perspectivă presupunea o viaţă politică mult mai receptivă la nevoile poporului şi mult mai în ton cu opinia publică. Serbia se afla în pragul unei noi epoci în ceea ce privea existenţa sa politică.22

Dacă lovitura de stat din 1903 a rezolvat nişte probleme mai vechi, ea a dus la apariţia unor probleme noi care vor avea o mare greutate asupra evenimentelor din 1914. Mai presus de toate, reţeaua de conspiratori care se formase pentru a ucide familia regală nu a dispărut pur şi simplu, ci a rămas o forţă importantă în politica şi în viaţa publică din Serbia. Din guvernul revoluţionar provizoriu, care s-a format în ziua următoare asasinatelor, făceau parte patru conspiratori (printre care ministrul de război, ministrul lucrărilor publice şi ministrul economiei) şi şase politicieni. Lui Apis, care nu îşi revenise încă în totalitate de pe urma rănilor provocate de gloanţe, i s-a mulţumit într-un cadru oficial pentru ceea ce făcuse pentru Skupstina, devenind astfel erou naţional. Era greu să aduci critici deschise având în vedere faptul că noul regim depindea de activitatea sângeroasă a conspiratorilor, la care se adăuga şi teama de ceea ce era capabilă această reţea să facă. La zece zile de la eveniment, unul dintre miniştrii noului guvern i-a mărturisit unui jurnalist că acţiunile asasinilor i se păreau „deplorabile”, dar că „nu pot folosi liber această descriere având în vedere

sentimentele pe care aceasta le-ar putea stârni în armată, de sprijinul căreia depind atât Coroana, cât şi Guvernul”.23

Cei care au comis regicidul aveau o influenţă deosebită la Curte. „Până acum”, relata trimisul britanic Wilfred Thesiger de la Belgrad în noiembrie 1905, membrii conspiraţiei „constituie singurul şi cel plai important sprijin al Maiestăţii Sale”; dacă aceştia erau îndepărtaţi, Coroana „nu ar mai putea conta pe devotamentul sau chiar prietenia vreunui partid”.24 Nu a fost deloc surprinzător când, în iarna anului 1905, regele Petar, căutând pe cineva care să îl însoţească pe fiul său, prinţul Diordje, în călătoria sa prin Europa, acesta l-a ales pe nimeni altul decât pe Apis, care tocmai îşi revenise dintr-o lungă convalescenţă şi care mai purta trei gloanţe care îi străpunseseră trupul în noaptea asasinatelor. Uneltitorul regicidului a fost astfel însărcinat să vegheze asupra următorului rege Karadiordjevic până la sfârşitul perioadei sale de educare ca prinţ, într-un sfârşit, Diordje nu a mai devenit rege; a fost eliminat de la succesiunea tronului Serbiei în 1909, când acesta şi-a lovit valetul cu piciorul până când l-a lăsat mort25

Ministrul austriac la Belgrad a putut relata, astfel, fără prea mare exagerare, că regele a rămas, chiar şi după alegerea sa de către parlament, „prizonierul” celor care îl aduseseră la putere.26 „Regele este o nulitate”, a concluzionat la sfârşitul lunii noiembrie unul dintre înalţii oficiali ai Ministerului de Externe austriac. „Întreaga maşinărie este condusă de oamenii din 11 iunie”. 27 Conspiratorii s-au folosit de această pârghie pentru a-şi asigura cele mai dorite posturi din armată şi din guvern. Adjutanţii regali nou-numiţi erau cu toţii conspiratori, la fel şi ofiţerii de artilerie şi şeful serviciului poştal al Ministerului de Război, iar conspiratorii aveau capacitatea de a influenţa numirile în funcţii militare, inclusiv funcţiile de conducere. Folosindu-se de accesul privilegiat la monarh, conspiratorii îşi exercitau influenţa şi asupra chestiunilor politice de importanţă naţională.28

Maşinaţiunile regicidului nu au fost lipsite de provocări. Se făceau presiuni din exterior ca guvernul să se detaşeze de această reţea, iar ele veneau mai ales din partea Marii Britanii, care şi-a retras ministrul plenipotenţiar, lăsând legaţia în mâinile lui Thesiger, însărcinatul cu afaceri. La sfârşitul toamnei lui 1905, multe funcţii, având o importanţă simbolică în Belgrad – în special evenimentele care aveau loc la curte – erau în continuare boicotate de reprezentaţii marilor puteri din Europa. Până şi în cadrul armatei s-a format un grup „anticonspiraţie”, având nucleul în oraşul-fortăreaţă Niš, grup condus de căpitanul Milan Novakovič, care a scos un manifest prin care cerea demiterea din serviciu a şaizeci şi opt de membri de marcă ai regicidului. Novakovič a fost repede arestat şi, după ce acţiunile sale au fost apărate cu înfocare, el şi complicii lui au fost judecaţi, găsiţi vinovaţi şi condamnaţi la diferite perioade de închisoare de către un tribunal militar. Când a ieşit din închisoare doi ani mai târziu, Novakovič şi-a reluat atacurile împotriva membrilor regicidului, fiind încarcerat. În septembrie 1907, el şi o rudă de-a lui au pierit în circumstanţe misterioase în timpul unei presupuse încercări de a evada, un scandal care a provocat indignare atât în parlament, cât şi în presa liberală.29 Problema relaţiei dintre armată şi autorităţile civile a rămas, astfel, nerezolvată după asasinatele din 1903, o stare de fapt care îşi va lăsa amprenta asupra modului în care Serbia va gestiona evenimentele din 1914.

Cel care a purtat pe umerii săi cea mai mare parte din responsabilitate în ceea ce priveşte gestionarea acestei constelaţii dificile a fost liderul radical Nikola Pašie – un inginer cu diplomă care şi-a desăvârşit pregătirea la Zürich, care a fost omul de stat dominant al regatului după regicid. Între anii 1904 – 1918, el a condus zece cabinete în decursul a nouă ani cumulaţi. Fiind cel care s-a aflat în vârful politicii din Serbia înaintea, în timpul şi după asasinatele din Sarajevo din 1914, Pašie a fost unul dintre jucătorii-cheie ai crizei care a precedat izbucnirea Primului Război Mondial.

Aceasta a fost cu siguranţă una dintre cele mai remarcabile cariere politice din istoria politicii moderne din Europa, nu numai în ceea ce priveşte longevitatea – Pašie a activat în politica Serbiei mai bine de patruzeci de ani –, ci şi în ceea ce priveşte alternanţa dintre momentele de triumf şi situaţiile de pericol cu toate că profesia lui Pašie a fost aceea de inginer, politica i-a acaparat întreaga existenţă – acesta fiind şi motivul pentru care nu s-a căsătorit până la vârsta de patruzeci şi cinci de ani30 S-a implicat încă de la început în lupta de eliberare a Serbiei de sub suveranitatea străină. În 1875, când a existat o revoltă împotriva legilor turceşti din Bosnia, tânărul Palie s-a dus acolo în calitate de corespondent pentru ziarul iredentist *Narodno Oslobodjenje* (*Eliberarea naţională*) şi a trimis depeşe din linia întâi a luptei naţionale sârbe. La începutul anului 1880, a supravegheat modernizarea Partidului Radical, care avea să rămână singura forţă puternică din politica Serbiei până la izbucnirea Primului Război Mondial

Radicalii adoptau o politică eclectică constând în combinarea ideilor liberale constituţionale cu încurajarea expansiunii sârbe şi „unificarea” teritorială a tuturor sârbilor din Peninsula Balcanică. Fundamentul popular al partidului – şi cheia succesului său electoral perpetuu – era reprezentat de micii proprietari rurali care alcătuiau majoritatea populaţiei ţării. Ca partid al ţăranilor, Partidul Radical îmbrăţişa mai multe forme ale populismului care îl lega de grupările panslave din Rusia. Aceştia priveau cu suspiciune armata nu numai pentru că nutreau dispreţ faţă de povara fiscală impusă pentru a o întreţine, ci şi pentru că susţineau miliţia ţărănească considerată cea mai bună şi cea mai firească formă de organizaţie armată. În timpul rebeliunii din Timok din 1883, membrii Partidului Radical s-au alăturat ţăranilor înarmaţi împotriva guvernului, iar înăbuşirea răscoalei a fost urmată de represaliile îndreptate împotriva liderilor Partidului Radical. Palie s-a numărat printre cei bănuiţi; a plecat în exil, scăpând astfel de arest şi fiind condamnat la moarte *in absentia*. În

perioada petrecută în exil, el a stabilit legături durabile în St.

— Petersburg, devenind preferatul cercurilor panslave; ulterior, şi politica lui a fost în legătură strânsă cu politica rusească.31

După abdicarea lui Milan în 1889, Pašić, al cărui exil îi conferise statutul de erou al mişcării radicale, a fost iertat. După ce s-a întors la Belgrad în sânul mulţimii adulatoare, el a fost ales preşedinte al Skupstina, iar ulterior primar al capitalei. A demisionat din prima sa funcţie de prim-ministru (februarie 1891-august 1892) în semn de protest faţă de manipulările extraconstituţionale ale lui Milan şi ale regenţilor.

În 1893, ca urmare a loviturii sale împotriva regenţei, Alexander l-a delegat pe Pašie, la St.

— Petersburg în calitate de trimis plenipotenţiar sârb. Scopul era acela de a domoli ambiţia politică a acestuia şi de a-l scoate, în acelaşi timp, din Belgrad. Pašie s-a străduit din răsputeri să construiască o relaţie mai strânsă între ruşi şi sârbi, fără a-şi ascunde credinţa că viitoarea emancipare naţională a Serbiei va depinde, în cele din urmă, de ajutorul Rusiei32 însă această politică a fost întreruptă de reintrarea în politica Belgradului a regelui-tată, Milan. Radicalii au fost vânaţi şi înlăturaţi din serviciul public, iar Pašie a fost rechemai în timpul domniei Milan-Alexander, Pašie a fost urmărit îndeaproape şi ţinut la distanţă, de putere. În 1898, acesta a fost condamnat la nouă luni de închisoare sub pretextul că îl insultase pe Milan într-o publicaţie a partidului. Pašie se afla încă în închisoare când, în 1899, ţara a fost zguduită de o tentativă eşuată de a curma viaţa regelui-tată. Radicalii au fost din nou suspectaţi de complicitate la complot, cu toate că legătura lor cu tânărul bosniac care a tras cu arma a fost şi rămâne neclară. Regele Alexander a cerut ca Pašie să fie executat, fiind bănuit de complicitate la tentativa de asasinat, însă viaţa liderului Partidului Radical a fost salvată de acţiunile urgente întreprinse de guvernul austro-ungar – o ironie a sorţii, având în vedere

evenimentele ulterioare. Folosindu-se un şiretlic specific domniei lui Alexander, Pašie a fost informat că va fi executat împreună cu alţi câţiva colegi de-ai săi din Partidul Radical dacă nu semna o declaraţie prin care îşi recunoştea coresponsabilitatea morală pentru tentativa de asasinat Neştiind că viaţa sa fusese deja salvată prin intervenţia Vienei, Pašie a consimţit; documentul a fost publicat, iar el a ieşit din închisoare fiind bănuit de oameni că îşi incriminase partidul pentru a-şi salva pielea. Din punct de vedere anatomic, era însă viu, cel puţin pentru moment dar era mort din punct de vedere politic. În ultimii ani zbuciumaţi ai domniei lui Alexander, el s-a retras aproape în totalitate din viaţa publică.

Odată cu schimbarea regimului, şi cariera politică a lui Pašie a început să renască. El şi partidul lui au devenit o forţă dominantă în viaţa publică din Serbia. Puterea i se potrivea acestui om care s-a luptat atât de mult ca să o obţină, iar el şi-a luat repede rolul de părinte al naţiunii. Pašie nu era agreat de elita intelectuală de la Belgrad, însă se bucura de popularitate printre ţărani. Vorbea în dialectul pronunţat şi rustic din Zaječar, pe care locuitorii din Belgrad îl considerau amuzant Dicţia sa era ezitantă, presărată cu pauze şi interjecţii, care lăsau loc pentru anecdote. Când i s-a spus că faimosul scriitor de satiră Branislav Nušic protestase faţă de alipirea Bosniei şi Herţegovinei în 1908 conducând o demonstraţie prin oraş şi apoi intrând călare în Ministerul Afacerilor Externe, Pašie ar fi replicat: „Ăăă… vedeţi voi… ştiam că se pricepe să scrie cărţi, dar, hmmm… că ştie să şi călărească bine, asta n-o mai ştiam”.33

Pašie nu era un orator strălucit însă ştia să comunice excelent în special cu ţăranii care alcătuiau cea mai mare parte a electoratului Sârb. În ochii lor, discursul lui rezervat şi simplu, precum şi hazul său nemaipomenit ca să nu mai pomenim de barba sa bogată care îi conferea un aer patriarhal, erau însemnele unei chibzuinţe, puteri de anticipare şi înţelepciuni aproape supranaturale. Prietenii şi susţinătorii săi îi spuneau „Baja” – termen care defineşte

o persoană de vază, care este nu numai respectată, ci şi iubită de contemporanii săi34

Sentinţa cu moartea, anii lungi de exil, sentimentul de paranoia pe care ţi-l induce o viaţă trăită sub supraveghere constantă – toate acestea au lăsat o urmă adâncă asupra experienţei şi viitorului lui Pašie ca politician. Astfel, el a devenit mai prudent, mai secretos şi mai nesincer. Un fost secretar şi-a amintit ulterior că acesta nu îşi aşternea ideile şi deciziile pe hârtie, ba, mai mult, nici măcar nu le exprima cu voce tare. Avea obiceiul să îşi ardă documentele, atât pe cele oficiale, cât şi pe cele personale. Avea tendinţa să afişeze o atitudine pasivă când venea vorba despre potenţiale conflicte, nefiind dispus să dea cărţile pe faţă decât în ultimul moment. Era atât de pragmatic încât, din punctul de vedere al opozanţilor săi, acesta părea complet lipsit de principii. Toate acestea se întrepătrundeau cu o sensibilitate puternică faţă de opinia publică, dar şi cu nevoia de a se simţi conectat cu naţiunea sârbă pentru a cărei cauză suferise şi se luptase.35 Pašie fusese informat dinainte despre complotul împotriva regelui, însă refuzase să se implice direct când îi fuseseră dezvăluite detaliile operaţiunii cu o zi înainte de atacul asupra palatului, el a reacţionat în stilul său caracteristic: şi-a urcat familia în trenul către coasta Mării Adriatice, aflată pe vremea aceea sub dominaţie austriacă, apoi a aşteptat să vadă consecinţele.

Palie a înţeles că pentru a avea succes trebuia să-şi asigure atât propria independenţă, cât şi pe cea a guvernului şi, în acelaşi timp, să pună bazele unei relaţii stabile şi durabile cu armata şi cu reţeaua regicidului care se formase în cadrul acesteia. Nu era vorba doar de cei aproximativ o sută de oameni care fuseseră implicaţi în complot, ci de acei mulţi ofiţeri tineri – al căror număr creştea constant – care vedeau în conspiratori întruchiparea voinţei naţiunii sârbe. Problema era complicată din cauza faptului că majoritatea rivalilor politici importanţi ai lui Pašić, Radicalii Independenţi, care formau o facţiune care se desprinsese din propriul lui

partid în 1901, erau dispuşi să colaboreze cu regicizii dacă această colaborare îi ajuta să submineze guvernul lui Palid.

Pašić a gestionat într-un mod inteligent această situaţie delicată. Le-a făcut propuneri personale conspiratorilor individual cu scopul de a împiedica formarea unei coaliţii antiguvernamentale. În ciuda protestelor colegilor din Partidul Radical, el a oferit armatei un pachet generos de finanţare care a mai redus din pierderile suferite odată cu plecarea regelui-tată Milan; el a recunoscut public lovitura de stat din 1903 (care a avut o mare importanţă simbolică pentru conspiratori) şi s-a opus eforturilor de a-i aduce pe regicizi în faţa judecătorului în acelaşi timp însă, s-a străduit să îşi reducă apariţiile în viaţa publică. Atunci când s-a aflat că membrii conspiraţiei plănuiau să organizeze un bal dansant pentru a sărbători un an de la asasinate, Pašić (pe atunci ministru de externe) a intervenit pentru a amâna evenimentul până în data de 15 iunie, când urma să fie celebrată alegerea noului rege. În decursul anului 1905, când influenţa politică a regiciziilor reprezenta o chestiune deseori dezbătută în presă şi în parlament, Pasid i-a avertizat pe membrii Skupitina în legătură cu ameninţarea adusă ordinii democratice de către „actorii iresponsabili" care operau în afara structurilor autorităţii constituţionale – o grupare care se afla în relaţii bune cu soldaţii fără grade Radicali, care detestau ceea ce considerau a fi spiritul pretorian al ofiţerilor. În 1906, el a ştiut să profite de problema reînnoirii relaţiilor normale cu Marea Británie cu scopul de a trimite în rezervă mai mulţi ofiţeri superiori ai regicidului36

Aceste manevre iscusite au avut un efect ambivalent. Cei mai proeminenţi membri ai regicidului au fost înlăturaţi din funcţiile de decizie, iar influenţa pe care reţeaua o exercita asupra politicii naţionale a fost diminuată pe termen scurt Pe de altă parte însă, Pašič nu a reuşit să oprească influenţa sa în cadrul armatei şi printre simpatizanţii civili, aşa-zişii *zaveritelji* – „convertiţi" după actul conspirativ – care aveau vederi şi mai extreme decât

complicii iniţiali.37 Şi, cel mai important îndepărtarea din viaţa publică a celor mai de seamă pioni ai regicidului i-a conferit neobositului Apis putere necontestată în cadrul reţelei Aceasta a fost mereu figura centrală a festivităţilor de celebrare a regicidului, când conspiratorii principali se întruneau ca să bea bere şi să se veselească în restaurantul Kolarac, situat într-un părculeţ de lângă Teatrul Naţional din centrul Belgradului Mai mult decât oricare alt conspirator, el s-a străduit să recruteze un grup de oficiali ultranaţionalişti pregătiţi să sprijine prin toate mijloacele pósibile lupta pentru unirea tuturor sârbilor.

HĂRŢI MENTALE

Susţinerea ideii de „unire a tuturor sârbilor” reprezenta o imagine mentală a Serbiei care avea prea puţină legătură cu harta politică a Balcanilor la începutul secolului al XX-lea. Cea mai puternică expresie politică a sa era un memorandum secret întocmit de ministrul de interne sârb, Ilija Garašanin, pentru regele Alexander Karadiordjevič în 1844. Cunoscută după publicarea sa în 1906 sub titlul de *Načertanije*, propunerea lui Garašanin a schiţat „Un program pentru politica naţională şi internaţională a Serbiei”. Este greu să exprimăm influenţa pe care a exercitat-o acest document asupra generaţiilor întregi de politicieni şi patrioţi sârbi; în timp, acesta a devenit Magna Carta naţionalismului sârb.38 Garašanin îşi începea manifestul cu observaţia că Serbia „este mică, însă nu trebuie să rămână în această situaţie”.39 Prioritatea politicii sârbe, susţinea el, trebuie să fie „principiul unităţii naţionale”, prin care se referea la unirea tuturor sârbilor aflaţi între graniţele statului sârb: „Unde locuieşte un sârb, acolo se află şi Serbia”. Modelul istoric al acestei viziuni expansive a statalităţii sârbe a fost imperiul medieval al lui Stepan Dušan, o fâşie întinsă de pământ care cuprindea cea mai mare parte din republica sârbă, precum şi întreg teritoriul Albaniei de azi, cea mai mare parte din Macedonia, centrul şi nordul Greciei însă, ciudat lucru, nu şi Bosnia.

Imperiul ţarului Dušan s-a prăbuşit în urma victoriei

turcilor de la „Câmpia Mierlei” (Kossovo Polje) din 28 iunie 1389. Această înfrângere însă nu a subminat legitimitatea statului sârb, a susţinut Garašanin; abia dacă a afectat existenţa lui istorică. „Refacerea” Serbiei Mari care să îi unească pe toţi sârbii, nu era, de fapt, o idee nouă, ci o expresie a unui drept istoric străvechi. „Nu putem fi acuzaţi că dorim ceva nou, nefondat, că instigăm la revoluţie sau la revoltă. Mai degrabă trebuie să se înţeleagă că este un lucru necesar din punct de vedere politic, care a fost luat în considerare încă din vremuri străvechi şi care îşi are rădăcinile în viaţa politică şi naţională anterioară a sârbilor”. 40 Argumentul lui Garašanin prezenta acea scurtare dramatică a perioadei istorice care poate fi uneori observată în dizertaţiile asupra naţionalismului integral; mai mult decât atât, pornea de la ideea pur fictivă că sistemul guvernamental medieval al ţarului Dušan, un sistem multietnic şi compozit care se răspândea din ce în ce mai mult, putea fi combinat cu ideea modernă a unui stat-naţiune omogen din punct de vedere cultural şi lingvistic. Patrioţii sârbi nu considerau că ar exista o inconsecvenţă, din moment ce susţineau că toţi locuitorii acestor teritorii erau, practic, sârbi. Vuk Karadžič, „arhitectul” limbajului literar modern sârbo-croat şi autorul faimosului tratat naţionalist *Srbi svi i svuda* (*Sârbii de peste tot*, publicat în 1836), vorbea despre o naţiune formată din cinci milioane de sârbi care vorbesc „limba sârbă”, răspândită din Bosnia şi Herţegovina şi până în Banatul Timişoarei (situat în estul Ungariei, iar în prezent în vestul României), în Bačka (regiune care se întinde din nordul Serbiei şi până în sudul Ungariei), Croaţia, Dalmaţia şi Coasta Adriatică, de la Trieste până în nordul Albaniei Fireşte că mai existau unii locuitori ai acestor teritorii, a recunoscut Karadžič (se referea în mod particular la croaţi), „care nu s-au obişnuit încă să-şi zică sârbi, însă încetul cu încetul se vor obişnui cu acest termen” 41.

Din câte ştia Garašanin, acest program de unificare punea politica Serbiei într-o poziţie dificilă faţă de cele

două mari imperii, cel Otoman şi cel Austriac, a căror dominaţie încălca viziunea naţionalistă a Serbiei Mari. În 1844, Imperiul Otoman domina cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. „Serbia trebuie să încerce mereu să desprindă pe rând pietrele din faţada statului turc şi să şi le însuşească, astfel încât să folosească acest material de calitate pentru a consolida vechea fundaţie a Imperiului Sârb pe care să se construiască şi să instaureze un nou stat sârb”. 42 Şi Austria era pe cale să se transforme în duşman.43 Existau sârbi şi în Ungaria, şi în Croaţia-Slavonia, şi în Istria-Dalmaţia (ca să nu mai vorbim despre un număr mare de croaţi care nu îmbrăţişaseră încă identitatea de sârb) care se presupune că aşteptau eliberarea de sub dominaţia habsburgică şi imirea sub conducerea Belgradului.

Până în 1918, când au fost întrunite majoritatea obiectivelor sale, memorandumul lui Garašanin a rămas planul politicii-cheie al domnitorilor din Serbia, în vreme ce normele sale erau făcute cunoscute publicului larg printr-o propagandă naţionalistă coordonată parţial de la Belgrad şi într-o oarecare măsură de către reţelele patriote din cadrul presei44 Viziunea unei Serbiiunite însă nu era doar o chestiune de politică guvernamentală, nici măcar o chestiune de propagandă. Aceasta avea rădăcini adânc înfipte în cultura şi identitatea sârbilor. Amintirea marelui imperiu condus de Dušan îşi găsea ecoul în tradiţia vie a cântecelor populare sârbeşti. Baladele lungi, deseori însoţite de acordurile tânguitoare ale vioarei cu o coardă, le trezeau atât cântăreţilor, cât şi ascultătorilor amintiri vii despre măreţele momente arhetipale din istoria Serbiei Cântate în satele şi în târgurile din teritoriile sârbeşti, aceste cântece stabileau o legătură extrem de puternică între poezie, istorie şi identitate. Un observator al acestei constelaţii a fost şi istoricul german Leopold von Ranke, care scria în cartea sa despre istoria Serbiei, publicată în 1829, că „istoria naţiunii, desăvârşită de poezia sa, a fost transformată pe parcurs în tezaur naţional, rămânând astfel în amintirea poporului”.45

Mai presus de toate însă a fost păstrată de tradiţie amintirea luptei pe care sârbii au dus-o împotriva dominaţiei străine. O preocupare recurentă a fost înfrângerea sârbilor de către turci de la „Câmpia Mierlei" din 28 iunie 1389. „Înflorită" de-a lungul secolelor, această luptă medievală cu un caracter oarecum nedecisiv a devenit o scenă simbolică între etnia sârbă şi duşmanul său infidel în jurul ei a fost ţesută o cronică populată nu numai de eroi curajoşi care i-au unit pe sârbi în vremuri de restrişte, ci şi de trădători care nu au mai sprijinit cauza comună sau care i-au vândut pe sârbi duşmanilor lor. Panteonul mitic îl includea şi pe renumitul asasin Miloš Obilič despre care baladele spuneau că, în ziua bătăliei, s-a furişat în tabăra turcă şi i-a tăiat gâtul sultanului înainte să fie prins şi decapitat de gărzile otomane. Asasinatul, martiriul, victimizarea şi setea de răzbunare constituiau temele centrale ale acestor balade.46

O Serbie imaginară, proiectată într-un trecut legendar, prindea viaţă prin intermediul acestei culturi orale. Observând influenţa baladelor asupra sârbilor bosniaci în timpul răscoalei împotriva turcilor din 1875, arheologul britanic Sir Arthur Evans a fost uimit de capacitatea acestora „de a-l face pe sârbul bosniac să uite de tradiţiile stricte ale regatului său […] când aude aceste legende glorioase", de a împleti experienţa sa cu aceea a „fraţilor" săi răspândiţi pe teritoriile sârbeşti şi, prin urmare, „să treacă peste ipocrizia geografilor şi a diplomaţilor".47 Este adevărat că, în secolul al XIX-lea, această cultură a creaţiei populare orale a intrat într-o perioadă de declin treptat, deoarece a început să fie răspândită prin cărţi. Diplomatul britanic Sir Charles Eliot a auzit aceste balade cântate de artiştii ambulanţi prin târgurile din valea râului Drina când a vizitat Serbia în 1897.» Aceste rapsodii, scria el, sunt intonate ca un psalm monoton la o chitară cu o singură coardă, dar cu atâta ardoare şi expresivitate, încât le conferă un efect deloc neplăcut" 48 Oricum, colecţiile impresionante de creaţii epice sârbeşti tipărite care au fost culese şi publicate de

către Vuk Karadžič au rămas în circulaţie printre membrii elitei literare. Mai mult decât atât, colecţia epică a continuat să crească. Poemul Coro*ana Mun*t*elui, un* clasic al genului, publicat în 1847 de către prinţul-episcop al Muntenegrului, Petar II Petrovič-Njegos, îl glorifica pe legendarul asasin de tirani şi erou naţional Miloš Obilic şi încuraja reluarea luptei împotriva dominaţiei străine. Această creaţie a intrat în dogma naţiunii sârbeşti şi a rămas până în prezent49

Angajamentul faţă de izbăvirea teritoriilor sârbeşti „pierdute”, la care s-a adăugat şi situaţia dificilă în care se afla acel teritoriu expus dintre două imperii, a conferit politicii externe a statului sârb anumite caracteristici. Prima o constituie nehotărârea în ceea ce privea orientarea geografică. Angajamentul, în principiu, faţă de Serbia Mare era un lucru, însă de unde mai exact începea acest proces de izbăvire? Din Voivodina, în Regatul Ungariei? Din provincia otomană Kosovo, cunoscută şi sub denumirea de „vechea Serbie”? Din Bosnia, care nu făcuse niciodată parte din imperiul lui Dušan, dar unde trăia un număr considerabil de sârbi? Sau din Macedonia înspre sud, care se afla încă sub dominaţie otomană? Discrepanţa dintre obiectivul vizionar al „unificării” şi resursele financiare şi efectivele militare limitate, aflate la dispoziţia statului sârb, însemna că factorii de decizie de la Belgrad nu aveau altă opţiune decât să răspundă într-un mod oportun la schimbările rapide din Peninsula Balcanică. Prin urmare, orientarea politicii străine a Serbiei între 1844 şi 1914 oscila ca un ac de busolă de la o graniţă a statului la cealaltă. Deseori, logica acestor oscilaţii avea un caracter reactiv. În 1848, când sârbii din Voivodina s-au răsculat împotriva politicilor de maghiarizare ale guvernului revoluţionar ungar, Garašanin i-a ajutat cu provizii şi voluntare din Principatul Serbiei. În 1875, toate privirile erau îndreptate asupra Herţegovinei, unde sârbii se răsculaseră împotriva otomanilor – printre cei care au participat la luptă aflându-se şi Pašić, şi comandatul militar, şi viitorul rege, Petar Karadiordjevic, care au luptat

sub alte nume. După 1903, pe fondul unei revolte locale împotriva turcilor, a luat naştere un interes viu pentru eliberarea sârbilor din Macedonia otomană. În 1908, când austriecii au anexat oficial Bosnia şi Herţegovina (după o perioadă de ocupaţie militară instaurată în 1878), zonele ocupate au ajuns primele pe ordinea de zi. În 1912 şi 1913 însă, Macedonia a redevenit principala prioritate.

Politica externă a Serbiei a trebuit să facă faţă discrepanţei dintre naţionalismul vizionar care se regăsea pretutindeni în cultura politică a ţării şi realităţile etnice complexe din Balcani. Kosovo se afla în centrul tărâmului unui basm sârbesc, însă, din punct de vedere etnic, nu era un teritoriul sârb fără echivoc. Vorbitorii musulmani de albaneză ocupau acel loc cel puţin din secolul al XVIII-lea.50 Mulţi dintre sârbii pe care i-a numărat Vuk Karadzid în Dalmaţia şi Istria erau, de fapt, croaţi care nu doreau să se alăture unui stat sârb extins. În Bosnia, care, din punct de vedere istoric, nu făcuse niciodată parte din Serbia, trăiau mulţi sârbi (formau 43% din populaţia din Bosnia şi Herţegovina în 1878, când cele două provincii au fost ocupate de Austro-Ungaria), dar şi croaţi catolici (aproximativ 20%) şi bosniaci musulmani (aproximativ 33%). (Supravieţuirea unei minorităţi musulmane substanţiale a fost una dintre trăsăturile caracteristice ale Bosniei – în Serbia, pe de altă parte, membrii comunităţilor musulmane au fost, în marea lor majoritate, forţaţi să emigreze, au fost deportaţi sau ucişi de-a lungul luptei pentru independenţă.) 51

Situaţia din Macedonia era şi mai complicată. Suprapusă peste o hartă politică a Balcanilor din zilele noastre, regiunea geografică cunoscută sub numele de Macedonia include, pe lângă fosta republică iugoslavă cu acelaşi nume, zone de graniţă de la periferiile din sudul Serbiei şi estul Albaniei, o porţiune mare din sud-vestul

Bulgariei şi un teritoriu vast din nordul Greciei.52 Graniţele istorice exacte ale Macedoniei nasc şi în ziua de azi controverse (asistăm în continuare la un conflict mocnit între Atena şi Skopje în ceea ce priveşte folosirea

denumirii de „Macedonia” pentru Republica Skopje), la fel şi întrebările dacă sau în ce măsură această regiune deţine o identitate distinctă din punct de vedere cultural, lingvistic şi naţional (în prezent, existenţa limbii macedonene este recunoscută de lingviştii din întreaga lume, cu excepţia celor din Serbia, Bulgaria şi Grecia).53 în 1897, când Sir Charles Eliot a călătorit prin Serbia, a fost surprins să afle că tovarăşii lui de drum sârbi „nu erau de acord ca în Macedonia să trăiască bulgari”, d, mai degrabă, „au insistat ca locuitorii de origine slavă din acea ţară să fie cu toţii sârbi”.54 Şaisprezece ani mai târziu, când Fundaţia Carnegie a trimis o comisie în regiune ca să investigheze atrocităţile comise în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, membrilor acesteia le-a fost imposibil să stabilească un consens local în ceea ce priveşte etnia locuitorilor din Macedonia, atât de polarizată era atmosfera în care erau discutate acest subiect, chiar şi în cadrul universităţilor. Raportul pe care comisia l-a publicat în acelaşi an cuprindea nu una, ci două hărţi etnice ale regiunii, refledând pe de o parte punctul de vedere al Belgradului, iar pe de altă parte, pe cel al Sofiei. Întruna, vestul şi nordul Macedoniei fraternizau cu sârbii care aşteptau unificarea cu ţara-mamă, iar în cealaltă, regiunea era reprezentată că fiind aria centrală a aşezării bulgare.55 în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, sârbii, grecii şi bulgarii au desfăşurat o propagandă extrem de intensă în interiorul Macedoniei, al cărei scop era să îi convertească pe localnicii slavi la cauzele lor naţionale.

Nepotrivirea dintre viziunile naţionale şi realităţile etnice putea face ca împlinirea obiectivelor sârbeşti să se transforme într-un proces violent, nu numai la nivel regional, unde erau implicate interesele puterilor mai mari şi mai mici, dar şi în oraşele şi satele din zonele contestate. Unii oameni de stat au venit în întâmpinarea acestor provocări încercând să „ambaleze” obiectivele naţionale sârbeşti într-o viziune politică „sârbo-croată” mai generoasă, bazată pe ideea de colaborare multietnică.

Printre aceştia se afla şi Nikola Pašić, care a scris pe larg în anul 1890 despre nevoia ca sârbii şi croaţii să se unească într-o lume în care naţiunile mici erau menite pierzaniei. La baza acestei retorici însă a stat presupunerea că, în primul rând, sârbii şi croaţii reprezentau, în esenţă, acelaşi popor şi, în al doilea rând, că sârbii vor trebui să conducă acest proces deoarece erau un popor slav mai autentic decât croaţii catolici, care fuseseră expuşi vreme îndelungată „influenţei culturii străine”.56

Fiind un stat mic şi, oarecum, sărac în resurse, situat la graniţa dintre două imperii, Serbia nu îşi permitea să îşi urmărească obiectivele în faţa lumii. Astfel, procesul de „eliberare” a sârbilor, care se aflau în continuare în vizorul statelor învecinate şi a imperiilor, a căpătat un caracter clandestin. Gara Aanin a rostit această afirmaţie în 1848, în timpul răscoalei din Voivodina. „Sârbii din Voivodina, scria el, aşteaptă ajutor din partea tuturor etnicilor sârbi, astfel încât să poată triumfa în faţa vechiului inamic. […] însă, din cauza factorilor politici, nu îi putem ajuta public. Nu ne rămâne decât să îi ajutăm în taină”. 57 Aceeaşi înclinaţie spre operaţiunile secrete putea fi observată şi în Macedonia. În urma răscoalei macedonenilor împotriva turcilor din august 1903, noul regim Karadiordjevic a început să desfăşoare o politică activă în regiune. Au fost înfiinţate comisii care să promoveze activitatea gherilei sârbe în Macedonia, iar la Belgrad erau organizate întruniri care urmăreau recrutarea bandelor de luptători. Când a fost confruntat de ministrul otoman la Belgrad, ministrul de externe sârb, Kaljevic, a negat orice implicare a guvernului, susţinând că întrunirile nu erau deloc ilegale, din moment ce erau organizate „nu pentru recrutarea luptătorilor, ci pentru strângerea de fonduri şi pentru exprimarea simpatiei faţă de coreligionarii de peste graniţe” 58.

Regicizii erau extrem de implicaţi în această activitate de peste graniţă. Principalii conspiratori, împreună cu aliaţii lor din cadrul armatei, au înfiinţat în

Belgrad un comitet naţional neoficial, a cărui sarcină era aceea de a coordona şi de a comanda multe dintre unităţile voluntare. În sens strict, acestea nu erau unităţi care aparţineau armatei sârbe propriu-zise, însă faptul că armata le acorda concediu ofiţerilor voluntari sugera un suport generos din partea oficialilor.59 Raza de acţiune a miliţiei s-a extins treptat-treptat, existând numeroase conflicte violente între gherilele sârbe şi bandele de voluntari bulgari. În februarie 1907, guvernul britanic a cerut Belgradului să pună capăt acestei activităţi, deoarece putea declanşa un război între Serbia şi Bulgaria. Încă o dată, Belgradul s-a exonerat de orice responsabilitate, negând implicarea în finanţarea activităţii trupelor de gherilă şi declarând că „nu putea împiedica [poporul] să se apere de bandele străine”. Însă verosimilitatea acestei atitudini a fost discreditată de sprijinul continuu pe care guvernul îl oferea în această luptă – în noiembrie 1906, membrii Skupstina votaseră deja un ajutor de 300.000 de dinari pentru sârbii nedreptăţiţi din vechea Serbie şi din Macedonia. Acest ajutor a fost Urmat de un „credit secret” pentru „cheltuieli extraordinare şi apărarea intereselor naţionale”.60

Iredentismul de această factură avea şi riscuri. Era uşor să îi trimiţi pe şefii gherilelor pe câmpul de luptă, însă era greu să deţii controlul asupra lor odată ce ajungeau acolo. În iarna lui 1907, devenise limpede că unele grupuri de gherilă operau în Macedonia pe cont propriu; emisarii din Belgrad reuşeau cu greu să reinstaureze controlul. Astfel, „încurcătura din Macedonia” oferea o lecţie ambiguă, cu implicaţii fatale pentru evenimentele din 1914. Pe de altă parte, prin cedarea funcţiilor de comandă celulelor activiste dominate de membrii reţelei conspirative exista pericolul ca supravegherea „politicii” naţionale sârbe să treacă de la centrul politic la elementele iresponsabile de la periferie. Pe de altă parte, diplomaţia din 1906 – 1907 a demonstrat că relaţia neoficială dintre guvernul sârb şi reţelele a căror sarcină era să propage politica iredentistă putea fi exploatată pentru a abate

responsabilitatea politică de la Belgrad şi pentru a-i conferi mai mult spaţiu de manevră guvernului. Elita politică din Belgrad a început să agreeze o gândire dublă fundamentată pe subterfugiul discontinuu că politica externă a

Serbiei oficiale şi activitatea statului pentru „eliberarea" naţională dincolo de graniţe erau fenomene distincte.

SEPARAREA

„Înţelegerea şi armonia cu Austria sunt imposibile pentru Serbia din punct de vedere politic", scria Garasanin în 1844.61 Până în 1903, posibilitatea unui conflict deschis între Belgrad şi Viena era limitată. Cele două ţări împărţeau o graniţă lungă care, din punctul de vedere al Belgradului, era imposibil de apărat Capitala sârbă, situată strategic la confluenţa dintre Dunăre şi Sava, se afla la mică distanţă de graniţa cu Austro-Ungaria. Serbia exporta mai mult pentru imperiu şi o mare parte din importuri îşi aveau sursa acolo. Cerinţele geografice erau întărite şi de politica Rusiei în regiune. În timpul Congresului de la Berlin din 1878, aceasta reuşise să desprindă din Imperiul Otoman o entitate bulgară mare, în speranţa că Bulgaria va rămâne în sfera de influenţă a ruşilor. Deoarece era de aşteptat ca, într-o bună zi, Bulgaria şi Serbia să rivalizeze pentru teritoriul Macedoniei, prinţul (ulterior regele) Milan a căutat să echilibreze această ameninţare, încercând să stabilească o relaţie mai apropiată cu Viena. Sprijinul pe care Rusia l-a acordat Sofiei a împins, astfel, Serbia în braţele Vienei. Atâta vreme cât Rusia continua să-şi joace rolul politic în Balcani cu cărţile bulgarilor, exista o mare probabilitate ca Belgradul să rămână în relaţii armonioase cu Viena.

În iunie 1881, Austro-Ungaria şi Serbia au încheiat un tratat comercial. Trei săptămâni mai târziu, s-au adăugat o convenţie secretă (28 iunie 1881), negociată şi semnată de însuşi prinţul Milan, prin care se stipula că Austro-Ungaria nu numai că va sprijini Serbia în demersurile sale de a ajunge la statutul de regat, ci va

susţine şi pretenţiile sârbilor în ceea ce priveşte anexarea teritorială în Macedonia. De partea sa, Serbia a fost de acord să submineze poziţia monarhiei în Bosnia şi Herţegovina. În Ari. Îl era stipulat că Serbia „nu va permite să ia naştere nicio intrigă politică, religioasă sau de orice fel pe teritoriul ei împotriva monarhiei austro-ungare, inclusiv împotriva Bosniei, Herţegovinei şi a Sângeacului Novi Pazar”. Milan a întărit aceste acorduri luându-şi personal angajamentul în scris să nu încheie „niciun alt fel de tratat” cu un terţ stat iară a se consulta mai întâi cu Viena.62

Aceste acorduri constituiau în mod cert un fundament fragil pentru o relaţie bună între austrieci şi sârbi. Nu au prins rădăcini în viaţa sentimentală a publicului sârb, care era total împotriva austriecilor. Acestea simbolizau o relaţie de dependenţă economică din ce în ce mai puţin acceptată de către opinia naţionalistă sârbă. Depindeau de cooperarea unui monarh sârb capricios şi din ce în ce mai puţin iubit însă, atâta vreme cât Milan Obrenovic rămânea pe tron, cel puţin aceste acorduri ofereau o siguranţă că Serbia nu se va aha cu Rusia împotriva Austriei şi că politica externă a Belgradului îşi va menţine atenţia concentrată asupra Macedoniei şi a rivalei sale, Bulgaria, şi nu asupra Bosniei şi Herţegovinei63 în 1892 a fost semnat un alt tratat pentru comerţ, iar în 1889, Convenţia Secretă a fost reînnoită pentru încă zece ani; ulterior, valabilitatea acestuia a expirat însă a continuat să constituie platforma de operare a sârbilor vizavi de Viena.

Schimbarea dinastiei în 1903 a semnalat o realiniere importantă. Austria a recunoscut imediat lovitura de stat Karadiordjevic, în parte pentru că Petar îi asigurase dinainte pe austrieci că intenţia lui era aceea de a păstra Serbia pe o direcţie austrofilă.64 în curând însă, a devenit limpede că marii conducători ai Serbiei plănuiau să îşi câştige independenţa economică şi politică. Între 1905 şi 1906, a izbucnit o criză în care exista o legătură strânsă între politica comercială, comenzile pentru armament,

investiţiile majore şi geopolitică. Viena a urmat un triplu obiectiv: să asigure un tratat de comerţ cu Serbia, să se asigure că aceasta va comanda în continuare armament de la firmele austriece şi să ofere un împrumut important Belgradului.65 Faptul că nu s-a ajuns la un acord asupra acestor chestiuni a dus la o răcire considerabilă a relaţiilor dintre cei doi vecini, iar rezultatul a fost dezastruos pentru Viena. Sârbii şi-au plasat comenzile pentru armament la firma franceză Schneider-Creusot în loc de firma austriacă Škoda, din Boemia. Reacţia Austriei a fost aceea de a pune embargou pe importul cărnii de porc din Serbia, declanşând un conflict vamal care a fost cunoscut sub denumirea de „Războiul porcului” (1906 – 1909). Însă aceasta a fost o măsură neproductivă, deoarece Serbia a găsit repede alte pieţe de desfacere (în special în Germania, Franţa şi Belgia) şi, în cele din urmă, a ajuns să construiască nenumărate abatoare, fără să se mai depindă, astfel, de fabricile austro-ungare de procesare a cărnii. Într-un final, Serbia a obţinut un împrumut important (oferit în schimbul amplasării comenzilor sale pentru armament la firmele franceze) însă nu de la Viena, ci de la Paris. Trebuie să insistăm o clipă asupra semnificaţiei acestui împrumut francez. La fel ca şi celelalte state din Balcani aflate în curs de dezvoltare, Serbia era un debitor împătimit, care depindea în totalitate de împrumuturi internaţionale, care, în marea majoritate, erau folosite pentru a finanţa dezvoltarea armatei şi a infrastructurii. În timpul domniei regelui Milan, austriecii au rămas creditorii Belgradului. Având în vedere însă că aceste împrumuturi depăşeau resursele financiare ale statului debitor, acesta a fost nevoit să ofere anumite garanţii: pentru fiecare împrumut era garantat un venit prestabilit sau se ipoteca o proprietate feroviară. S-a stabilit ca veniturile garantate obţinute de la căile ferate şi din accizele la băuturile alcoolice să fie vărsate într-un cont special de trezorerie, controlat atât de reprezentanţii guvernului sârb, cât şi de deţinătorii de obligaţiuni. Această înţelegere a menţinut Serbia pe linia de plutire între anii 1880 şi 1890, însă nu a

reuşit să pună capăt risipei financiare a guvernului care, până în 1895, reuşise să acumuleze o datorie de peste 350 de milioane de franci. Fiind ameninţat cu falimentul, Belgradul a negociat un nou împrumut prin care aproape toate datoriile vechi au fost calculate cu o rată scăzută a dobânzii. Veniturile garantate au fost preluate de către o altă administraţie condusă parţial de reprezentanţii creditorilor.

Cu alte cuvinte, debitorii instabili precum Serbia (acelaşi lucru era valabil şi pentru celelalte state din Balcani şi pentru Imperiul Otoman) nu puteau face împrumuturi decât în baza unor termeni rezonabili dacă acceptau concesiile controlului fiscal, care ajungeau la ipotecarea parţială a funcţiilor statului suveran. Împrumuturile internaţionale reprezentau din acest punct de vedere o chestiune politică de cea mai mare importanţă, care avea, în mod obligatoriu, legătură cu diplomaţia şi cu politica de forţă. De regulă făcute de francezi, acestea erau, în mod special, extrem de politizate. Parisul a respins împrumuturile către guvernele a căror politică era considerată ca fiind nerentabilă intereselor francezilor; în schimb, facilitau împrumuturi pentru înţelegeri economice sau politice; uneori, oferea câte un împrumut clienţilor instabili, dar de o importanţă strategică pentru a-i împiedica să caute ajutor financiar în altă parte. Parisul îi urmărea pe potenţialii clienţi cu asiduitate – în cazul Serbiei, guvernului i s-a dat de înţeles în vara anului 1905 că, dacă nu va folosi clauza de prim refuz faţă de Franţa privind împrumuturile, pieţele monetare din Paris se vor închide pentru Serbia.66 înţelegând legătura dintre strategie şi finanţe, în 1907, ministrul de externe francez a unit diviziile comerciale şi cele politice.67

În acest context, împrumutul sârbilor din 1906 a reprezentat un important punct de cotitură. Relaţiile franceze cu Belgradul, în ceea ce priveşte finanţele, au devenit, după cum spunea un analist american din perioada antebelică, „mai intime şi mai dominante”.68 Francezii au ajuns să deţină mai mult de trei sferturi din

datoria totală a Serbiei.69 Acestea erau angajamente mari pentru statul sârb – graficul de rambursare fiind prelungit până în 1967 (de fapt, Belgradul nu şi-a mai îndeplinit cea mai mare parte a obligaţiilor după 1918). Majoritatea banilor erau folosiţi pentru achiziţii militare (în special artilerie cu tragere rapidă), care erau tranzacţionate în mare parte în Franţa, spre nemulţumirea diplomaţilor şi furnizorilor de armament austrieci, dar şi britanici. Împrumutul din 1906 i-a permis Serbiei să reziste presiunii comerciale care venea din partea Vienei şi să lupte pentru menţinerea tarifelor. „Rezistenţa de necontestat a domnului Paşii în faţa cerinţelor [austriecilor], relata în 1906 trimisul britanic la Belgrad, reprezintă un pas important în emanciparea economică şi politică a Serviei”. 70

Aceste realizări în domeniul finanţelor nu ar trebui să ne distragă atenţia de la condiţiile deosebite în care se afla economia Serbiei per ansamblu. Acest aspect avea mai puţin de-a face cu politica austriacă de tarifare decât cu un proces economic aflat în declin, care îşi avea rădăcinile adânc înfipte în istoria şi structura agricolă a ţării Apariţia şi extinderea ulterioară a Serbiei au fost însoţite de un proces drastic de depopulare, deoarece populaţia din majoritatea oraşelor musulmane a fost redusă de-a lungul deceniilor prin hărţuiri şi deportări71 Structurile imperiale relativ urbanizate şi cosmopolitane de la periferia Imperiului Otoman au fost înlocuite cu o societate şi o economie dominate în totalitate de micii fermieri creştini ca urmare în parte a absenţei unei aristocraţii sârbe locale, dar şi a eforturilor dinastiei domnitoare de a împiedica apariţia unei astfel de pături sociale, blocând consolidarea proprietăţilor latifundiare.72 în vreme ce oraşele se reduceau, populaţia creştea vertiginos; sute de mii de hectare de teren de la periferie au fost date în folosinţă familiilor tinere, renunţându-se la constrângerile sociale referitoare la căsătorie şi procreare. Însă creşterea galopantă a populaţiei a fost invers proporţională cu lipsa de performanţă şi cu declinul care caracterizau economia

Serbiei între mijlocul secolului al XIX-lea şi momentul izbucnirii Primului Război Mondial în 1914.73 De la începutul anului 1870 şi până în 1910 – 1912, venitul pe cap de locuitor în agricultură a scăzut cu 27, 5% parţial şi pentru că extinderea terenurilor arabile a condus la defrişări masive şi, prin urmare, la o pierdere a păşunilor atât de necesare pentru creşterea porcilor, iniţial cea mai profitabilă şi eficientă ramură din agricultura Serbiei la începutul anului 1880, frumoasa sălbăticiune împădurită a Sumadija – un loc perfect de păşune pentru porci – a dispărut în totalitate.74

Aceste statistici ar fi avut mai puţină importanţă dacă s-ar fi înregistrat creşteri în sectorul comercial şi cel industrial, însă şi în acest caz, situaţia era dezolantă, chiar şi pentru standardele din Balcani. Cultura întreprinderii din Serbia încuraja prea puţin bunurile produse pe piaţa internă. Populaţia din zona rurală nu prea avea acces la pieţe, iar industriile starter, cum ar fi fabricile de textile care ajutau la dezvoltarea industriei în ţara vecină, Bulgaria, erau aproape inexistente.75 În astfel de condiţii, dezvoltarea economică a Serbiei depindea de investiţiile directe – primele eforturi de a ambala şi exporta dulceaţă de prune au fost făcute de angajaţii unei fabrici de prelucrare şi conservare a fructelor din Budapesta; explozia industriei de mătase şi de vinuri de la sfârşitul secolului al XIX-lea s-a datorat tot antreprenorilor străini. Însă investiţiile directe se lăsau aşteptate şi asta pentru că firmele străine ezitau din cauza xenofobiei, a oficialilor corupţi şi a unei etici de afaceri mediocre de care se loveau atunci când încercau să-şi înfiinţeze sediul în Serbia. Afacerile străine erau „hărţuite” de autorităţile locale chiar şi în domeniile unde politica guvernamentală ar fi trebuit să încurajeze investiţiile, iar acest aspect constituia o problemă.76

Investiţiile în capitalul uman din Serbia erau la fel de neimpresionante: în 1900, nu existau decât patru facultăţi în toată Serbia, jumătate din totalul profesorilor care predau în şcoala gimnazială nu aveau pregătire

pedagogică, majoritatea orelor nu se desfăşurau în clădiri pregătite în acest scop şi doar o treime din copii mergeau, în realitate, la şcoală. Toate aceste deficienţe reflectau preferinţele culturale ale unei populaţii rurale care nu era prea interesată de educaţie şi care privea şcoala ca pe o instituţie străină impusă de guvern. În 1905, nevoiţi să ratifice o nouă sursă de venit, membrii adunării Skupstina, în majoritate alcătuită din ţărani, au ales să aplice taxe pentru manualele şcolare decât pentru distileriile independente. Rezultatul a fost o rată izbitor de mare a analfabetismului, ajungând de la 27% în regiunile din nordul regatului până la doar 12% în partea de sud-est77

Acest fundal sumbru al „creşterii fără dezvoltare" are legătură cu povestea noastră în mai multe privinţe. Mai întâi, acest lucru însemna că societatea sârbească rămânea neobişnuit de omogenă atât din punct de vedere socioeconomic, cât şi cultural. Legătura dintre oraşe şi cultura populară orală, cu legendarele sale balade puternice, nu s-a rupt niciodată. Chiar şi Belgradul – unde rata alfabetizării era de doar 21% în 1900 – a rămas un oraş de imigranţi veniţi de la ţară, o lume a „ţăranilor urbanizaţi" profund influenţată de cultura şi legăturile de rubedenie care caracterizează societatea rurală tradiţională.78 în acest context, dezvoltarea conştiinţei moderne a fost percepută nu ca o evoluţie faţă de vechiul mod de a înţelege lumea, ci mai degrabă ca nişte atitudini moderne nearmonioase introduse într-un stil de a fi care era caracterizat de credinţe şi valori tradiţionale.79

Constelaţia economico-culturală extrem de distinctă ne ajută să explicăm câteva caracteristici definitorii ale Serbiei antebelice. Deoarece economia nu oferea prea multe oportunităţi tinerilor ambiţioşi şi talentaţi, armata constituia cea mai mare atracţie pentru aceştia. Acest aspect ne ajută să explicăm slăbiciunea autorităţilor civile în faţa provocărilor venite din partea structurilor militare – un factor crucial din criza care a îngenuncheat Serbia în vara anului 1914. Cu toate acestea, era adevărat că războiul partizan al grupurilor neregulate de miliţie şi de

gherilă, care a reprezentat tema principală în naşterea Serbiei ca naţiune independentă, îşi datora rezistenţa longevităţii culturii populare care păstrase o oarecare precauţie faţă de armata normală. Pentru un guvern care se confrunta cu o cultură militară din ce în ce mai arogantă şi care nu avea o legătură efectivă cu clasa educată care susţinea alte sisteme parlamentare ale secolului al XIX-lea, naţionalismul reprezenta singurul instrument politic puternic şi singura forţă culturală. Acest entuziasm aproape universal legat de anexarea pământurilor sârbeşti care nu fuseseră răscumpărate încă se baza nu numai pe baladele pasionale care împânzeau cultura populară, ci şi pe foamea de pământ a ţăranilor ale căror parcele erau din ce în ce mai mici şi mai puţin productive. În aceste circumstanţe, afirmaţia – oricât ar fi de ciudată – că problemele economice ale Serbiei erau cauza tarifelor punitive ale Vienei şi a „supremaţiei" capitalului austriac şi ungar nu a fost primită cu cel mai mare entuziasm. Şi aceste constrângeri au hrănit obsesia Belgradului de a-şi asigura o „scăpare" la mare, care se presupune că i-ar fi permis să iasă din acea stare de declin. În cele din urmă, dezvoltarea comercială şi industrială relativ slabă i-a făcut pe conducătorii Serbiei să depindă în continuare de finanţările internaţionale pentru cheltuielile militare necesare pentru a continua activitatea politică externă. Acest aspect explică integrarea profundă a Serbiei în reţeaua de aliaţi ai Franţei după 1905, care prinsese rădăcini atât în aria financiară, cât şi în cea geopolitică.

ESCALADAREA

După 1903, naţionaliştii sârbi şi-au concentrat mai mult atenţia asupra luptei dintre sârbi, bulgari şi turci în Macedonia. Toate acestea s-au schimbat în 1908, odată cu anexarea Bosniei şi Herţegovinei de către Austro-Ungaria. Din moment ce ambele foste provincii otomane se aflau sub stăpânire austriacă de treizeci de ani, iar o schimbare a acestui aranjament nici nu intra în discuţie, o înlocuire a termenului de „ocupaţie" cu acela de „anexare" nu ar fi

trebuit să aibă vreo importanţă. Publicul sârb însă privea altfel lucrurile. Anunţul a provocat „o izbucnire de resentimente nemaiîntâlnită şi un entuziasm naţional" atât în Belgrad, cât şi în provincii. Au existat „multe întâlniri" în cadrul cărora oratorii „instigau la război împotriva Austriei".80 Mai mult de douăzeci de mii de oameni au luat parte la adunarea antiaustriacă organizată la Teatrul Naţional din Belgrad, unde Ljuba Davidovič, conducătorului Partidului Radical Independent, a ţinut un discurs, declarând că sârbii trebuiau să lupte până la moarte împotriva acestei anexări. „Ne vom lupta până vom ieşi victorioşi, iar dacă vom fi înfrânţi, vom şti că am făcut tot ce s-a putut şi vom avea, astfel, respectul nu numai al sârbilor de pretutindeni, ci şi al întregii rase slave". 81 Câteva zile mai târziu, impulsivul prinţ Diordje a ţinut un discurs în capitală, în faţa a zece mii de oameni, în care a propus să conducă poporul sârb într-o cruciadă pentru recuperarea provinciilor anexate: „Sunt extrem de mândru că sunt soldat şi va fi o onoare să vă conduc pe voi, poporul sârb, în această luptă disperată, pe viaţă şi pe moarte, pentru naţiunea şi onoarea noastră" 82. Până şi Nikola Pašie, preşedintele Partidului

Radical Sârb, care la vremea aceea nu era ministru în funcţie şi, prin urmare, putea să vorbească liber, a susţinut că, dacă această anexare nu putea fi împiedicată, Serbia trebuia să se pregătească pentru un război de eliberare.83 Liberalul rus Pavel Miliukov, care a vizitat Serbia în 1908, a fost uluit de cât de intensă era trăirea publică. Previziunea unui război împotriva Austriei, îşi amintea el, a devenit „o dispoziţie pentru luptă, iar victoria părea atât uşoară, cât şi sigură". Aceste păreri erau atât de universale şi atât de incontestabile, încât „ar fi fost complet inutil să începi o polemică pe marginea lor".84

Hărţile mentale care informau despre înţelegerea de elită şi cea populară a politicii şi scopului Serbiei au fost readuse în prim-plan. Singurul mod prin care se putea înţelege sentimentul intens stârnit în Serbia de această anexare, explica în raportul său din 27 aprilie 1909

ministrul britanic la Belgrad, era să se ţină cont că:

„Fiecare sârb patriot care este interesat sau se implică în politică, consideră naţiunea sârbă ca fiind constituită nu numai din supuşii regelui Peter, ci şi din toţi cei care se înrudesc cu ei prin rasă şi limbă. Prin urmare, abia aşteaptă să creeze acea Serbie Mare, din care vor face parte toate regiunile naţiunii, în prezent aflate sub stăpânire austriacă, ungară şi turcă. […] Din punctul lui de vedere, Bosnia este inima Marii Serbii atât geografic, cât şi etnografic”. 85

Într-un tratat despre criză aproape contemporan, faimosul etnolog Jovan Cvijic, cel mai influent consilier al lui Nikola Pašić pe probleme de naţionalitate, observa că „era evident că Bosnia şi Herţegovina, prin… poziţia lor centrală în masa etnografică a rasei sârbo-croată… era rezolvarea pentru problema sârbilor. Fără acestea nu putea exista Marea Serbie”. 86 Din perspectiva publiciştilor sârbi, Bosnia-Herţegovina aparţinea „teritoriilor sârbe aflate sub stăpânire străină” – populaţia lor fiind „în totalitate sârbă în ceea ce priveşte rasa şi limba”, fiind alcătuită din sârbi, sârbo-croaţi şi sârbo-mahomedani, cu excepţia, desigur, a minorităţii de „locuitori temporari” şi „exploatatori” instalaţi acolo de către austrieci în ultimii treizeci de ani.87

Alimentată fiind de acest val de furie, a luat naştere o nouă organizare de masă care a urmat obiectivele naţionaliste. Cunoscută sub denumirea de „Apărarea Naţională Sârbă” (*Srpska Narodna Odbrana*), aceasta recruta mii de membri din mai mult de 220 de comisii din oraşele şi satele Serbiei, precum şi dintr-o reţea auxiliară din Bosnia şi Herţegovina.88 Campania iredentistă care luase avânt în Macedonia era acum îndreptată către provinciile anexate: *Narodna Odbrana* organiza trupe de gherilă, recruta voluntari, stabilea reţele de spionaj pe teritoriul Bosniei şi făcea lobby pe lângă guvern ca acesta să ducă o politică naţională mult mai agresivă. Veteranii luptelor din Macedonia, printre care şi maiorul Voja Tankosič, un asociat apropiat al lui Apis, au fost trimişi la

graniţa bosniacă, unde au antrenat mii de noi recruţi pentru lupta care urma să se desfăşoare acolo. O vreme, părea că Serbia era pregătită să lanseze un atac sinucigaş asupra ţării vecine.89

La început, conducătorii din Belgrad au încurajat această stare de agitaţie, însă şi-au dat repede seama că Serbia nu avea nicio şansă să împiedice anexarea. Cheia acestei treziri la realitate a fost Rusia, care nu s-a grăbit să încurajeze rezistenţa care venea din partea sârbilor. Fapt deloc surprinzător, din moment ce ministrul de externe rus, Izvolsky, a fost cel care propusese anexarea – în principiu, cel puţin – omologului său austriac, Aehrenthal. Ba, mai mult, Izvolsky îl avertizase dinainte pe ministrul de externe sârb, Milovan Milovanovič, despre acea anexare iminentă. În cadrul unei întâlniri care a avut loc la Marienbad, unde Izvolsky testa apele, ministrul de externe rus îl informase pe omologul său sârb că, deşi St.

— Petersburg considera statele din Balcani ca pe nişte „copii ai Rusiei", nici Rusia şi nicio altă mare putere nu va contesta anexarea. (Izvolsky a omis să-i spună interlocutorului său sârb faptul că el însuşi propusese anexarea provinciilor Austriei ca parte din înţelegerea care asigura trecerea vaselor de război ruseşti prin strâmtorile turceşti). La St.

— Petersburg, ministrul sârb a fost ulterior avertizat ca Belgradul să nu se mobilizeze sub nicio formă împotriva Austriei, „deoarece nimeni nu ne va putea ajuta, căci întreaga lume vrea pace".90

Ministrul de externe, Milovanovič, un politician temperat şi inteligent care criticase felul în care Pašie gestionase criza dintre austrieci şi sârbi din 1905 – 1906 şi care fusese şocat când aflase că acesta susţinea războiul în 1908, a fost pus într-o situaţie delicată. Sfătuindu-se direct cu Izvolsky, el şi-a dat seama că nu exista nicio şansă ca marile puteri europene să se alieze împotriva anexării. Trebuia, de asemenea, să ţină în frâu isteria naţionalistă din Serbia şi, în acelaşi timp, să unească membrii Skupština şi elita politică în spatele unei politici

„moderate” – două obiective care erau, practic, ireconciliabile din moment ce publicul sârh ar interpreta orice aluzie la o concesiune cu poziţia Vienei ca pe o „trădare” a interesului naţional.91 El a întâmpinat greutăţi din cauza ostilităţii dintre radicali şi foştii lor colegi de partid, radicalii independenţi, ale căror politici erau marcate de un naţionalism intransigent Rivalităţile fracţioniste din cadrul conducerii radicale, cum erau cele dintre „grupul lui Pašič” şi „radicalii lui Milovanovič”, au adâncit şi mai mult confuzia şi nesiguranţa. În culise, Milovanovič depunea toate eforturile să urmeze o politică moderată, concentrată pe asigurarea compensării teritoriale moderate pentru Serbia şi îndura fără să se plângă calomniile presei sârbe din Peninsula Balcanică. În public însă, el adopta o retorică intransigentă menită să stârnească entuziasmul acasă şi indignarea în ziarele austriece. „Programul naţional al Serbiei, anunţa el într-un ropot de aplauze în timp ce ţinea un discurs în faţa Skupština în octombrie 1908, cere ca Bosnia şi Herţegovina să se emancipeze”; prin faptul că se amesteca în realizarea acestui plan, declara el, Austro-Ungaria făcea ca „într-o bună zi, în viitorul apropiat sau îndepărtat, Serbia şi toată etnia sârbă va porni într-o luptă pe viaţă şi pe moarte împotriva ei” 92.

Afirmaţiile lui Milovanovič subliniază stresul la care erau supuşi factorii de decizie sârbi. Acest om inteligent şi precaut a înţeles foarte bine limitele impuse de locaţia şi situaţia în care se afla Serbia. În iarna lui 1908 – 1909, toate marile puteri au sfătuit Belgradul să se retragă şi să accepte inevitabilul.93 Ştia însă că niciun ministru responsabil nu îşi putea permite să dezaprobe în mod deschis programul naţional de „unificare” a Serbiei. Şi, oricum, Milovanovič era el însuşi un susţinător înfocat şi sincer al programului Serbia, afirmase el cândva, nu îşi putea permite niciodată să renunţe la cauza etniei sârbe. „Din punctul de vedere al sârbilor, nu există nicio diferenţă între interesele statului sârb şi interesele celorlalţi sârbi” 94 în acest caz apăreau din nou proiecţiile hărţilor mentale

sârbeşti, unde cerinţele politice şi etnice se contopeau. Aspectul esenţial era următorul: moderaţi ca Milovanovič şi chiar Pašič (care a renunţat în cele din urmă la instigarea sa la război) se deosebeau de extremiştii naţionalişti doar în ceea ce privea *metoda* prin care gestionau situaţiile neplăcute cu care se confrunta statul. Nu îşi permiteau (nici nu îşi doreau) să dezaprobe programul naţionaliştilor. Pe plan domestic, extremiştii aveau întotdeauna un avantaj din punct de vedere retoric, pentru că ei erau aceia care stabileau condiţiile dezbaterii. În acest context, moderaţilor le era greu să se facă auziţi dacă nu adoptau limbajul extremiştilor. Din această cauză, observatorilor externi le era greu să discearnă vreo schimbare în poziţiile adoptate de elita politică, mai ales că în mod înşelător, părea să formeze un front solid unanim. Această dinamică periculoasă a culturii politice avea să bântuie Belgradul în lunile iunie şi iulie ale anului 1914.

Oricum, Austro-Ungaria a prevalat, bineînţeles, iar Belgradul a fost obligat să renunţe oficial la pretenţiile sale în 31 martie 1909. Guvernul a reuşit cu mare dificultate să calmeze agitaţia. Belgradul a promis Vienei că „voluntarii şi bandele” 95 vor fi dezarmate şi dezbinate. *Srpska Narodna Odbrana* şi-a pierdut caracterul revoluţionar şi războinic, fiind transformată – cel puţin de faţadă – într-o propagandă sârbească paşnică şi o agenţie de informare care colabora îndeaproape cu alte asociaţii naţionaliste, cum ar fi societatea Soko şi grupuri precum Prosveta şi Prirednik, care aveau sarcina de a consolida identitatea culturală sârbă prin literatură, educaţie publică şi activităţi ale tinerilor. Cu toate că Serbia nu a reuşit să împiedice anexarea sau să asigure concesiile teritoriale pe carele ceruse Milovanovič drept compensare, au existat totuşi două schimbări importante. În primul rând, criza a dus la o colaborare mai strânsă între Belgrad şi cele două mari puteri prietenoase. Legătura cu St-Petersburg a devenit şi mai puternică odată cu sosirea noului ministru rus, baronul Nikolai Hartwig, un susţinător înfocat al slavilor şi al culturii sârbe, care a jucat un rol principal în

viaţa politică de la Belgrad până când a murit subit înainte de izbucnirea războiului în 1904. Legăturile financiare şi politice cu Franţa au fost şi ele reînnoite – reflectate printr-un împrumut generos intermediat de Paris pentru mărirea efectivului armatei sârbe şi înnoirea forţei sale de luptă.

În al doilea rând, frământările şi dezamăgirea anilor 1908 – 1909 au dus la radicalizarea grupurilor naţionaliste. Deşi au fost temporar dezamăgite de faptul că guvernul nu abandonase problema anexării, aceste grupuri nu au renunţat la scopurile lor. Între guvern şi mediul naţionalist s-a produs o scindare. Bogdan Radenkovic, activist naţionalist din Macedonia, unde lupta împotriva bulgarilor continua, s-a întâlnit cu ofiţerii veterani de pe frontul macedonean, o parte dintre ei fiind conspiratorii din 1903, pentru a discuta despre crearea unei noi entităţi secrete. Rezultatul a fost înfiinţarea în 3 martie 1911, într-un apartament din Belgrad, a *Ujedinjenje* în *smrt*! (*Uniune sau moarte*!), denumită popular „Mâna neagră”. Apis, acum profesor de tactică la Academia Militară, s-a numărat printre cei şapte bărbaţi – cinci ofiţeri regicizi şi doi civili – prezenţi la acea întrunire de înfiinţare; i-a adus cu el pe regicizii mai tineri şi pe tovarăşii lui de călătorie, fiind liderul lor de necontestat.96 „Constituţia” *Ujedinjenje* în *smrt*! începea cu declaraţia deloc surprinzătoare că scopul noii organizaţii era „unificarea sârbilor”. Celelalte articole declarau că membrii organizaţiei trebuie să se străduiască să influenţeze guvernul, astfel încât acesta să adopte ideea că Serbia este „Piemontele” sârbilor, dar şi al popoarelor slave din Sud – jurnalul în care urmau să fie expuse idealurile *Ujedinjenje* în *smrt*! purta titlul sugestiv de „Pijemont”. Noua mişcare presupunea conceptul hegemonic de „sârbism” – propaganda „Mâinii Negre” nu recunoştea identitatea separată a musulmanilor bosniaci şi nega cu vehemenţă existenţa croaţilor.97 Ca să pregătească etnia sârbă pentru ceea ce avea să fie cu siguranţă o luptă violentă pentru unitate, societatea urma să desfăşoare o activitate revoluţionară în toate teritoriile

locuite de sârbi. Dincolo de graniţele statului sârb, societatea va lupta prin toate mijloacele posibile împotriva inamicilor ideii sârbeşti98

În lupta lor pentru „cauza naţională”, aceşti bărbaţi se considerau din ce în ce mai mult duşmani ai sistemului parlamentar democrat din Serbia şi, în mod special, ai Partidului Radical, pe ai cărui lideri îi considerau trădători ai naţiunii.99 în cadrul *Ujedinjenje în smrt*! vechea ură a cadrelor militare sârbeşti faţă de Partidul Radical nu dispăruse încă. De asemenea, exista o anume afinitate faţă de ideologia protofascistă: obiectivul nu a fost schimbarea conducerii statului – lucru realizat în 1903, fără niciun beneficiu considerabil în favoarea naţiunii sârbeşti –, ci mai degrabă o reconstrucţie totală a politicii şi societăţii sârbe, o „regenerare a rasei noastre degenerate”.100

Caracteristica principală a mişcării era păstrarea secretului. Membrii erau acceptaţi în urma unei ceremonii conduse de Jovanovic-Cupa, membru al consiliului fondator şi francmason. Noii recruţi făceau un legământ, jurând loialitate absolută organizaţiei până la moarte, în faţa unei siluete care purta o mantie cu glugă, într-o încăpere întunecată.

„Eu [numele], cel care se alătură organizaţiei *Uniune sau Moarte*, jur pe soarele care mă încălzeşte, pe pământul care mă hrăneşte, în faţa lui Dumnezeu, pe sângele strămoşilor mei, pe onoarea şi pe viaţa mea că, de acum şi până când voi muri, voi fi credincios legilor acestei organizaţii şi că mă voi sacrifica oricând în numele lor.

Jur în faţa lui Dumnezeu, pe onoarea şi pe viaţa mea că voi îndeplini toate misiunile şi ordinele fără alte întrebări.

Jur în faţa lui Dumnezeu, pe onoarea şi pe viaţa mea că voi duce cu mine în mormânt toate secretele organizaţiei.

Fie ca Dumnezeu şi tovarăşii mei din organizaţie să mă judece dacă, fără ştiinţă sau cu bună ştiinţă, voi încălca vreodată acest jurământ”. 101

Existau foarte puţine consemnări – nu exista niciun

registru de evidenţă a membrilor, ci doar o reţea de celule, dintre care niciuna nu deţinea o prezentare generală a activităţilor sau intereselor organizaţiei. Drept rezultat, nesiguranţa era la fel de mare ca şi organizaţia. Până la sfârşitul anului 1911, numărul membrilor ajunsese la 2000 – 2.500; organizaţii s-a extins dramatic în timpul Războaielor Balcanice, însă o estimarea retrospectivă de 100.000 – 150.000 a unui dezertor transformat în informator este, cu siguranţă, exagerată.102 Indiferent de numărul real, organizaţia „Mâna Neagră" a reuşit să pătrundă repede în structurile oficiale ale Serbiei, pornind de la armată şi ajungând să se infiltreze în rândurile grănicerilor sârbi şi vameşilor, în special de-a lungul frontierei sârbo-bosniacă. De asemenea, existau numeroşi recruţi printre agenţii secreţi care continuau să activeze în Bosnia pentru *Narodna Odbrana*, în ciuda desfiinţării sale aparente din 1909. Printre activităţile acestora se număra şi o tabără de antrenament împotriva terorismului, unde recruţii învăţau cum să ţintească, să arunce bombe, să arunce în aer poduri şi să spioneze.103

Iată o organizaţie pe măsura conspiratorului Apis. Caracterul secret al acesteia se potrivea perfect cu temperamentul lui. La fel şi simbolul oficial al organizaţiei – un logo rotund reprezentând un craniu, două oase încrucişate, un cuţit, un flacon de otravă şi o bombă. Întrebaţi ulterior de ce el şi colegii lui aleseseră acele simboluri, Apis a răspuns că pentru el „acele embleme nu sunt atât de înspăimântătoare şi nu au o semnificaţie negativă". La urma urmei, aceasta era sarcina tuturor sârbilor „să salveze sârbismul cu ajutorul bombelor, a cuţitelor şi a puştilor". „În timpul activităţii mele din Macedonia, zicea el, se folosea otravă şi toate trupele de gherilă o foloseau atât ca mijloc de atac, cât şi ca şi metodă de a salva pe cineva din mâinile duşmanului. Acesta este motivul pentru care emblemele au fost incluse în sigiliul organizaţiei, fiind un semn că oamenii erau pregătiţi să moară". 104

În mod paradoxal, exista o calitate publică a

trăsăturii clandestine a organizaţiei „Mâna Neagră”.105 în curând, a început să circule zvonul că guvernul şi presa ştiau despre existenţa acestei mişcări, dovedindu-se chiar că prinţul Alexandar, urmaşul la tron după abdicarea fratelui său mai mare, Diordje, fusese informat dinainte despre înfiinţarea organizaţiei şi că susţinea activităţile ei. (Prinţul făcea parte dintr-un cerc restrâns de sponsori care finanţa înfiinţarea *Pijemontului*.) Procesul de recrutare era neoficial şi de cele mai multe ori nu era făcut public; recrutorii nu trebuiau decât să amintească despre activitatea patriotică a organizaţiei ca ofiţerii să i se alăture fără să ceară prea multe informaţii suplimentare.106 în cafenelele din Belgrad erau organizate cine şi banchete, iar Apis prezida peste studenţii naţionaliştii adunaţi în jurul unei mese lungi.107 Când comandantul Belgradului, Miloš Bozanovič, i-a cerut subordonatului său, maiorul Kostič, informaţii despre „Mâna Neagră”, acestuia mi i-a venit să creadă: „Nu ştiţi? E o informaţie publică. Se vorbeşte despre ea prin cafenele şi prin cârciumi”. Acest lucru era inevitabil într-un oraş ca Belgradul, unde toată lumea cunoştea pe toată lumea şi unde viaţa socială se desfăşura mai degrabă în cafenele decât în intimitatea căminelor. Însă caracterul secretos al organizaţiei „Mâna Neagră” satisfăcea şi o nevoie emoţională, căci ce rost avea să faci parte dintr-o organizaţie secretă dacă nu ştia nimeni ce faci? Faptul de a fi văzut bând şi mâncând împreună cu alţi conspiratori, în jurul unei mese obişnuite, primea un anumit caracter important; oferea, de asemenea, un sentiment emoţionant al asocierii celor care se aflau oficial în afara reţelei, dar care erau „la curent” –, iar acest aspect era important pentru o mişcare care pretindea că reprezintă majoritatea tăcută a naţiunii sârbe.

Cu toate că existenţa acestei mişcări era cunoscută pe plan larg, existau suficiente nelămuriri în legătură cu scopurile sale. Asemenea multor lideri ai Partidului Radical, Pašič privea organizaţia „Mâna Neagră” ca pe o mişcare al cărui scop principal era răsturnarea statului

sârb din interior – din câte se pare, el a văzut caracterul său ultranaţionalist ca pe un simplu camuflaj pentru subversiunea domestică. Această interpretare eronată a fost exprimată în multe rapoarte diplomatice. De pildă, ministrul austriac la Belgrad, care era de obicei foarte bine informat, raporta în noiembrie 1911 că afirmaţia „Mâinii Negre" cum că ar fi un grup patriotic care activa în afara Serbiei cu scopul de ari uni pe toţi sârbii „nu era decât un paravan; ţinta sa principală este aceea de a interveni în problemele interne".108 Această neînţelegere va menţine starea de incertitudine a autorităţilor austriece în timpul crizei din iulie 1914.

În Bosnia şi Herţegovina, reţelele organizaţilor JJjedinjenje *în smrt*! şi *Narodna Odbrana* s-au întrepătruns cu grupurile locale ale activiştilor pansârbi, dintre care cel mai important grup era *Mlada Bosna*, „Tânăra Bosnie". *Mlada Bosna* nu era o organizaţie unită, ci mai degrabă o adunătură de grupuri şi celule de tineri revoluţionari care activau în provincie încă din 1904; ţinta sa nu se îndrepta strict asupra sârbilor aşa cum era cea a „Mâinii Negre" sau a *Narodna Odbrana.109* Deoarece îşi desfăşurau activitatea chiar sub privirile poliţiei austriece, tinerii bosniaci adoptaseră o structură descentralizată şi maleabilă, bazată pe mici „cercuri" (*kruzki*), conectate între ele doar prin intermediari desemnaţi. Marele moment pentru „Tânăra Bosnie" a sosit în 1910, când unul dintre membrii săi a lansat un atac sinucigaş asupra guvernatorului austriac al Bosniei în 3 iunie 1910, cu ocazia inaugurării Parlamentului Bosniac, Bogdan Žerajič, un student sârb din Herţegovina, a tras cinci gloanţe asupra guvernatorului Marijan Varešanin. După atentat, Žerajič a folosit un al şaselea glonţ pentru a se împuşca în cap. A fost îngropat ca un anonim în cimitirul din Sarajevo, în secţiunea destinată criminalilor şi sinucigaşilor, însă, în curând, mormântul lui a devenit un altar pentru mişcarea clandestină sârbă, iar fapta sa a fost salutată de presa naţionalistă din Belgrad.110

Cel care a sporit cel mai mult reputaţia lui Žerajič a

fost un alt tânăr bosniac, Vladimir Gačinovič. Aceasta plecase din Bosnia pentru a urma liceul în Belgrad şi a rămas acolo până la sfârşitul primului semestru universitar, după care a câştigat o bursă guvernamentală la Universitatea din Viena. În 1911, el s-a înscris atât în *Ujedinjenje în smrt*! cât şi în *Narodna Odbrana*, iar după ce s-a întors în Sarajevo, a înfiinţat o reţea de celule activiste. Însă Gačinovič a devenit faimos datorită unui pamflet pe care l-a scris pentru a celebra viaţa şi moartea lui Žerajič. „Moartea unui erou" îl descria pe ţintaşul sinucigaş ca pe „un om de acţiune, un bărbat puternic, plin de viaţă şi de virtuţi, un deschizător de drumuri" şi încheia cu o provocare incendiară: „Tineri sârbi, veţi da lumii astfel de bărbaţi?" Pamfletul lui Gacinovic a circulat prin toată Bosnia ca un produs de contrabandă, devenind unul dintre textele-cheie ale mediului terorist pansârbesc, amestecând tema asasinatului şi pe cea a sacrificiului în maniera reminiscenţă a baladelor referitoare la Kosovo.111 Atacul lui Zerajii a marcat începutul folosirii sistematice a terorismului politic împotriva elitei politice a Imperiului Habsburgic; în cei trei ani care s-au scurs de la moartea lui Zerajic şi până la momentul fatal al împuşcăturilor din 28 iunie 1914 din Sarajevo, au mai existat alte şapte incidente similare, iar în provinciile slave din sudul imperiului au fost detectate alte câteva zeci de comploturi eşuate.112

TREI RĂZBOAIE TURCEŞTI

La sfârşitul lui septembrie 1911, la doar şase luni de la înfiinţarea *Ujedinjenje* în *smrti*, Italia a invadat Libia. Acest atac neprovocat asupra uneia dintre provinciile integrale ale Imperiului Otoman a declanşat o serie de atacuri asupra teritoriilor controlate de otomani din Balcani o coaliţie liberă a statelor din Balcani – Serbia, Muntenegru, Bulgaria şi Grecia – a întreprins atacuri paralele asupra teritoriului otoman, declanşând astfel Primul Război Balcanic (octombrie 1912-mai 1913). Rezultatul a fost o victorie de moment a aliaţilor din Balcani asupra forţelor otomane, care au fost izgonite din

Albania, Macedonia şi Trăda. În cel de-al Doilea Război Balcanic (iunie-iulie 1913), beligeranţii au luptat pentru teritoriile pierdute în primul război: Serbia, Grecia, Muntenegru şi România au luptat împotriva Bulgariei pentru teritorii din Macedonia, Tracia şi, respectiv, Dobrogea.

Impactul acestor două războaie este descris mai pe larg în capitolul cinci. Pentru moment, este suficient de notat faptul că Serbia a avut cel mai mult de câştigat de pe urma lor, deoarece a obţinut regiunea centrală Vardar, inclusiv Ohrid, Bitola, Kosovo, Stip şi Kocani, plus jumătatea estică a Sângeacului Novi Pazar (partea vestică revenind Muntenegrului). Suprafaţa regatului aproape s-a dublat, ajungând de la 48 303 km² la 87 777 km², iar populaţia a crescut cu mai mult de un milion şi jumătate de locuitori. Achiziţionarea regiunii Kosovo, tărâmul de basm din poezia naţională a Serbiei, a provocat multă bucurie şi din moment ce regatul împărţea acum graniţa de vest cu Muntenegru, exista perspectiva ca Serbia să îşi asigure accesul permanent la coasta Adriatică printr-o uniune politică cu vecina sa. Mai mult, comportamentul acesteia în timpul războiului a demonstrat că investiţiile îndelungate făcute în armată prin împrumuturi luate de la francezi (se mai făcuse un împrumut mare de la un consorţiu de bănci franceze în septembrie 1913) dăduseră roade. În decurs de trei săptămâni de la primul ordin de mobilizare, trei sute de mii de trupe au fost trimise pe câmpul de bătălie. Armata sârbă devenise, după cum menţiona un observator străin, „un factor care trebuia luat în considerare”, Serbia însăşi fiind o mare putere din regiune.113 Dayrell Crackanthorpe, ministrul britanic la Belgrad, relata despre starea de euforie a poporului: „Serbia crede că a ajuns la maturitate, ca să spunem aşa, şi […] că poate urma o politică naţională proprie”. Elitele politice ale regatului „treceau momentan printr-o fază de mulţumire de sine extraordinară”; în presă şi în dezbaterile publice, reuşitele Serbiei pe câmpul de bătălie contrastau cu „eşecurile diplomaţiei austriece”.114

Pentru multe dintre teritoriile proaspăt cucerite de Belgrad, impunerea legii sârbeşti a însemnat hărţuială şi asuprire. Libertatea de asociere, de întrunire şi cea a presei garantate prin constituţia sârbă din 1903 (Articolele 24, 25 şi 22) nu au fost introduse în teritoriile noi; cum nu fusese introdus nici Articolul 13 care revoca pedeapsa cu moartea pentru crimele politice. Locuitorii din acele teritorii nu aveau nici dreptul activ, nici pasiv de vot. Cu alte cuvinte, regiunea cucerită a primit, pentru moment, statutul de colonie. Guvernul a justificat aceste decizii invocând faptul că nivelul cultural era atât de scăzut în aceste noi teritorii încât, dacă li s-ar fi oferit libertatea, acestea ar fi putut pune în pericol ţara. În realitate, grija principală era aceea de a-i ţine pe cei care nu erau de naţionalitate sârbă şi care constituiau majoritatea în multe regiuni departe de politica naţională. Ziare ale opoziţiei precum *Radičke Novine* şi *Pravda* s-au grăbit să sublinieze faptul că „noii sârbi" s-au bucurat de drepturi politice mai avantajoase sub stăpânirea turcă decât sub administraţia sârbă.115

În ceea ce îi priveşte pe sârbi, existau două tipuri de război, unul purtat de detaşamentele armatei, iar altul, cum s-a întâmplat deseori în trecut, de bandele partizanilor, de „comitatjis" şi de alţi luptători independenţi. În regiunile nou cucerite, înţelegerea secretă dintre autorităţi şi bandele neoficiale a avut consecinţe îngrozitoare. Multe clădiri „turceşti", ca de exemplu şcoli, băi şi moschei, au fost distruse. În anumite situaţii, consulii britanici au reuşit să reducă distrugerile, convingându-i pe comandanţii militari sârbi locali că unele clădiri datau încă de pe vremea imperiului lui Stefan Dušan şi că făceau astfel parte din patrimoniul naţional sârb; acest truc a funcţionat, de exemplu, în cazul frumosului pod turc din Skopje, aparţinând secolului al XVI-lea.116

În octombrie şi noiembrie 1913, viceconsulii britanici din regiunile macedonene Oskiib (Skopje) şi Monastir au relatat faptul că sârbii recurgeau în mod repetat la

intimidări, detenţii, bătăi şi violuri, că incendiau satele şi provocau masacre în regiunile anexate.117 „Este deja extrem de evident, relata viceconsulul Greig din Monştri, că musulmanii aliaţi sub stăpânirea sârbă nu se pot aştepta decât la masacre periodice, la exploatare şi la distrugere, în cele din urmă”. Unsprezece zile mai târziu, acesta a întocmit un alt raport în care avertiza că „bulgarii şi, în special, populaţia musulmană din districtele din Perlepe, Krchevo şi Krushevo [erau] ameninţate cu dispariţia din cauza cumplitelor masacre şi jafuri iniţiate deseori de către bandele sârbeşti”.118 Până la sfârşitul lunii, „jafurile, crimele şi alte orori cauzate de bandele de *comitajis* sârbi şi de cei aflaţi în cârdăşie cu ei” creaseră condiţii propice pentru anarhie.119 Albanezii şi alţi musulmani, bulgarii, vlahii şi evreii, relata în decembrie viceconsulul, se temeau de perspectiva de a aparţine unui „stat lefter” care părea dornic „să priveze comunităţile de toate mijloacele de existenţă şi să le aducă într-o stare cum nu mai cunoscuseră nici în cele mai negre perioade ale regimului turc” 120. Din Bitola, localitate aflată în sud, lângă graniţa cu Grecia, viceconsulul britanic relata că vechii oficiali municipali fuseseră înlocuiţi de o nouă cohortă de „foşti propagandişti sârbi” corupţi ai căror şefi erau” (1) un fost bărbier, spion şi agent sârb […] şi (2) un sârb de prin partea locului, cu o profesie nedemnă de a fi pomenită, pe care îl chema Maxim”. „Nimic nu poate avantaja mai mult duşmanii Serbiei decât starea de teroare indusă de această clică, relata viceconsulul” 121

Ceea ce este interesant în legătură cu aceste relatări nu este doar conţinutul lor îngrijorător, ci scepticismul cu care au fost primite de către ministrul britanic de la Belgrad, Dayrell Crackanthorpe, un om cu o afinitate pronunţată pentru sârbi Crackanthorpe, a cărui sursă importantă referitoare la evenimentele care se desfăşurau în teritoriile anexate era „un ofiţer sârb pe care îl cunoştea”, 122 a acceptat refuzul oficial al guvernului de la Belgrad şi a încercat să amortizeze impactul relatărilor lui Greig din Monastir, sugerând Ministerului de Externe

că viceconsulul era păcălit de refugiaţii isterici şi de poveştile lor inventate. Am putea spune că evenimentele care se desfăşurau în Balcani erau privite deja prin „lentilele geopolitice” ale sistemului de alianţă, unde Serbia părea a fi statul prietenos blocat într-o luptă crâncenă cu vecina sa de temut, Austro-Ungaria. Însă nenumăratele detalii prezente în rapoartele referitoare la regiunile anexate, împreună cu confirmările oficialilor români, elveţieni şi francezi au convins Ministerul de Externe britanic că relatările referitoare la atrocităţile din Macedonia nu ar trebui considerate a fi propagandă austriacă. În tot acest timp, guvernul sârb nu părea deloc dispus să prevină alte posibile atrocităţi sau să iniţieze o anchetă asupra celor care avuseseră loc deja. Când britanicii l-au înştiinţat despre evenimentele din Bitola, Palid a răspuns simplu că nu îl cunoştea personal pe prefectul de acolo, prin urmare nu putea comenta. Propunerea lui de a trimite un „împuternicit” în sud pentru a face alte cercetări nu s-a materializat niciodată. Informat de către ministru sârb la Constantinopol de plângerile aduse de o delegaţie de înalţi demnitari musulmani, el a declarat că aceste poveşti porneau de la emigranţii care făceau pe victimele pentru a-şi asigura o primire mai călduroasă printre noii lor compatrioţi.123 Când a ajuns în Balcani pentru a conduce faimoasa sa anchetă asupra atrocităţilor comise în regiunile contestate, Comisia Carnegie – formată dintr-o echipă internaţională de experţi aleşi pentru imparţialitatea lor – nu a primit, practic, niciun ajutor de la Belgrad.124

Pentru o perioadă, războaiele au părut să rezolve tensiunile din cadrul structurii executive de la Belgrad. Pentru scurt timp, reţelele clandestine, armata, bandele de partizani şi cabinetele miniştrilor s-au unit pentru aceeaşi cauză naţională. Înainte de invazia sârbilor din 1912, Apis fusese trimis în Macedonia ca să desfăşoare operaţiuni secrete pentru armată; în timpul negocierilor sale cu căpeteniile albaneze din 1913, „Mâna Neagră” a funcţionat, practic, ca o ramură a Ministerului de Externe

de la Belgrad. Pacificarea teritoriilor din sud recent cucerite implica nu numai detaşamentele armatei, ci şi bandele de voluntari afiliate agenţilor „Mâinii Negre”, cum era Voija Tankosid, fost conspirator al regicidului, care supraveghease asasinarea celor doi fraţi ai reginei Raga.125 Când Apis a fost promovat în gradul de locotenent-colonel în ianuarie 1913 şi a fost desemnat şef al serviciului secret din cadrul statului-major general în august, funcţie care i-a conferit controlul asupra reţelei de agenţi sârbi ai *Narodna Odbrana* infiltraţi în Austro-Ungaria, pentru „Mâna Neagră” a însemnat o confirmare a prestigiului de care se bucura.126

Ideea de unitate a început să se risipească de îndată ce Războaiele Balcanice au luat sfârşit, atunci când disputele asupra gestionării teritoriilor recent achiziţionate au dus la o deteriorare bruscă a relaţiilor dintre civili şi militari. Pe de o parte era Ministerul de Război, armata sârbă şi diverşi adepţi din rândurile Partidului Radical Independent; pe de altă parte erau conducătorii Partidului Radical care alcătuiau restul Cabinetului.127 Subiectul principal al disputei era tipul de administraţie care urma să fie introdusă în noile teritorii. Cabinetul lui Pašie intenţiona să instaureze prin decret un sistem de administraţie civilă provizorie. Armata, pe de altă parte, era în favoarea continuării regimului militar. Încurajaţi de recentele reuşite, conducătorii militari au refuzat să renunţe la controlul asupra regiunilor anexate. Nu era doar o chestiune de putere, ci şi una politică, deoarece extremiştii erau de părere că doar o administraţie fermă şi strictă era potrivită pentru consolidarea stăpânirii sârbe în regiunile cu etnii mixte. Ministrul de interne, radicalul Stojan Protic, a emis în aprilie 1914 un „Decret de privilegiu” prin care subordona oficial armata autorităţilor civile provocând astfel izbucnirea unei crize de amploare. Ofiţerii din regiunile cucerite au refuzat să se supună decretului, iar cadrele militare s-au aliat cu Partidul Radical Independent din Skupština, aşa cum făcuseră şi conspiratorii după 1903. Se

vorbea chiar despre o lovitură de stat iminentă, coordonată de Apis, care trebuia să conducă trupele garnizoanei din Belgrad în palatul regal, să-l oblige pe regele Petar să abdice în favoarea fiului său, prinţul Alexandar, şi să îi omoare pe membrii Partidului Radical ai Cabinetului.128

Până la sfârşitul lui mai 1914, situaţia în Belgrad era atât de dezechilibrată, încât a fost nevoie de intervenţia puterilor străine pentru a împiedica prăbuşirea guvernului lui Pašie. Printr-o mişcare extrem de neobişnuită, ministrul rus la Belgrad a declarat public că politica Rusiei în ceea ce privea zona balcanică necesita reţinerea în birou a lui Pašie. Francezii l-au susţinut, lăsând să se înţeleagă că un guvern post-Pašič dominat de independenţi şi de membri ai grupării militare ar putea să nu se mai bucure de ajutorul financiar extraordinar primit de la Paris care sprijinise investiţiile de stat în Serbia încă din 1905. A fost o reeditare nereuşită a anului 1899, când vicleanul lider radical fusese salvat de la execuţie deoarece intervenise ministrul austriac. Planul fiindu-i dejucat, Apis s-a retras din Conflict.129 Ameninţat de o preluare temporară iminentă, Pašie a aşteptat alegerile din iunie 1914 pentru a-şi consolida poziţia.

Nu exista nimic în aceste lupte politice opace care să îi liniştească pe observatorii chestiunilor sârbeşti din Viena. După cum a subliniat şi Dayrell Crackanthorpe în martie 1914, atât „secţiunea mai moderată şi mai prudentă a opiniei” reprezentată de cabinetul radical, cât şi „gruparea militară” influenţată de „Mâna Neagră” credeau în dizolvarea mai mult sau mai puţin iminentă a Austro-Ungariei şi acapararea de către Serbia a teritoriilor vaste ale imperiului care încă mai aşteptau eliberarea pansârbă. Diferenţa consta în metodă: în vreme ce gruparea militară credea într-un „război agresiv atunci când momentul va fi potrivit, iar ţara pregătită”, moderaţii erau de părere că „semnalul dezmembrării Imperiului Austro-ungar va veni nu din exterior, ci din interiorul lui”, favorizând astfel o stare de pregătire pentru orice eventualitate. Din punct de

vedere instituţional, structura unei Serbii „oficiale” moderate şi reţelele iredentiste au rămas puternic întrepătrunse. Eşaloanele militare importante şi serviciile secrete militare cu reţeaua lor de spioni din Bosnia şi din Herţegovina, serviciile vamale, departamente ale Ministerului de Interne şi alte organe guvernamentale erau profund infiltrate de către reţele, aşa cum reţelele erau infiltrate de către stat

CONSPIRAŢIA

Este dificil să reconstitui amănuntele complotului de asasinare a arhiducelui Franz Ferdinand în Sarajevo. Asasinii înşuşi au depus toate eforturile pentru a-şi şterge urmele care i-ar fi putut lega de Belgrad. Mulţi dintre participaţii care au supravieţuit au refuzat să vorbească despre implicarea lor; alţii au exagerat sau au jucat teatru sau şi-au şters urmele făcând speculaţii uluitoare, provocând astfel confuzie şi oferind mărturii contradictorii. Nici măcar complotul în sine nu este menţionat în niciun document: practic, toţi cei implicaţi aparţineau unui mediu obsedat de păstrarea secretului. Legătura secretă dintre statul sârb şi reţelele implicate în complot era prin definiţie clandestină şi neoficială – nu existat nicio dovadă scris.a. Prin urmare, istoriografia conspiraţiei a fost nevoită să se mulţumească numai cu o combinaţie dubioasă de amintiri postbelice, depoziţii şi declaraţii sub jurământ făcute în condiţii de constrângere, pretenţii care păreau a fi bazate pe surse care între timp au dispărut şi fragmente de documentare doveditoare, majoritatea având doar o legătură tangenţială cu planificarea şi implementarea complotului. Cu toate acestea, fundalul acestui complot este atât de important, încât istoricii au făcut eforturi susţinute pentru a analiza minuţios fiecare detaliu în parte. Astfel, devine posibilă trasarea unei „linii de maximă plauzibilitate” în acel haos de surse şi distorsiuni tendenţioase care alcătuiesc literatura secundară.

Apis a fost principalul „arhitect” din spatele complotului, însă este posibil ca ideea să îi fi aparţinut

asociatului său, Rade Malobabic, un sârb născut în Austro-Ungaria care, activând câţiva ani ca spion pentru *Narodna Odbrana*, strânsese informaţii despre fortificaţiile austriece şi despre mişcările trupelor şi le dezvăluise ofiţerilor de frontieră sârbi, care le transmiseseră mai departe agenţilor „Mâinii Negre”, care, la rândul lor, le dăduseră mai departe serviciului secret militar sârb.130 Malobabic era un superagent, un om extrem de dedicat şi de şiret care cunoştea graniţele foarte bine şi care reuşea în mod repetat să nu fie prins de autorităţile austriece. Se spune că odată ar fi traversat înot apele îngheţate ale râului Drina şi că ar fi ieşit la mal acoperit cu ţurţuri de gheaţă, ca să poată da raportul în faţa superiorilor săi aflaţi în partea sârbească a graniţei.131 Se prea poate ca Malobabic să fi fost primul care îl informase pe Apis despre vizita iminentă la Sarajevo a lui Franz Ferdinand, moştenitorul aparent la tronul Austriei, în iunie 1914.132

Este greu de stabilit motivul exact pentru care Apis a insistat asupra asasinării arhiducelui din moment ce nu a lăsat nicio explicaţie clară a motivaţiei sale. La începutul lui 1914, activiştii locali din Bosnia şi-au concentrat ostilitatea în primul rând asupra persoanei lui Oskar Potiorek, guvernatorul austriac al Bosniei, urmaşul lui Varesanin, pe care 2 erajic nu a reuşit să îl asasineze în iunie 1910. Întorcându-şi atenţia către arhiducele Franz Ferdinand, Apis a ridicat miza politică. Asasinarea unui guvernator ar agita spiritele, însă ar putea fi interpretată ca şi o chestiune locală, motivată de probleme legate de guvernarea regională. Un atac asupra moştenitorului tronului Habsburgic, atâta vreme cât împăratul actual era încă în viaţă, în vârstă de optzeci şi trei de ani, ar fi putut fi privit ca un atac asupra însăşi existenţei imperiului. Trebuie sublimat faptul că arhiducele nu a devenit ţintă din cauza unei presupuse ostilităţi faţă de minorităţile slave din Imperiul Austro-ungar, ci, dimpotrivă, ca să împrumutăm cuvintele asasinului său, Gavrilo Princip, „ca viitor suveran, ar fi împiedicat unirea noastră validând anumite reforme”.133 Princip făcea aluzie la faptul că

arhiducele era cunoscut pentru că sprijinea reformele structurale ale monarhiei care confereau mai multă autonomie teritoriilor slave. Mulţi din anturajul iredentist sârb au considerat această idee ca fiind o potenţială ameninţare catastrofală la proiectul de unificare. Dacă monarhia Habsburgică s-ar fi transformat într-o entitate tripartită guvernată de la Viena, având, de pildă, oraşul Zagreb drept capitală cu acelaşi statut ca şi Budapesta, exista pericolul ca Serbia să îşi piardă rolul de avangardă de „Piemonte" al slavilor din sud.134 Faptul că arhiducele a devenit ţintă sublinia astfel un reper în logica mişcărilor teroriste, şi anume că reformatorii şi moderaţii erau mai de temut decât duşmanii făţişi şi extremişti.

Bărbaţii aleşi să ducă la bun sfârşit asasinatul arhiducelui fuseseră formaţi în lumea reţelelor iredentiste. Fostul *comitatji* Voija Tankovid a fost cel care i-a recrutat pe cei trei tineri sârbi bosniaci care au format nucleul grupului de asasini care urma să fie trimis la Sarajevo. Trifko Grabei, Nedjelko Cabrinovic şi Gavrilo Princip aveau cu toţii nouăsprezece ani când Tankosic i-a făcut părtaşi la conspiraţie. Erau prieteni buni care îşi petreceau mult timp împreună. Grabez era fiul unui preot ortodox din Pale, situat la aproximativ 19 km est de Sarajevo, care venise la Belgrad ca să facă liceul. Cabrinovic renunţase la şcoală la paisprezece ani şi ajunsese în Belgrad, unde îşi găsise de lucru ca şi tipografia o firmă specializată în literatură anarhistă. La fel ca şi Grabei, Princip plecase din Sarajevo ca să urmeze şcoala în Belgrad. Cu toţii proveneau din familii sărace şi dezbinate. Grabei şi Cabrinovic suferiseră şi se răzvrăţiseră împotriva autorităţii paterne din vieţile lor. În timpul procesului, Cabrinovic i-a spus judecătorului că tatăl său îl persecuta acasă pentru că avea note proaste la şcoala din Sarajevo; în cele din urmă, băiatul a fost exmatriculat pentru că îi trăsese o palmă peste faţă unei profesoare. Situaţia încordată de acasă era înrăutăţită şi de faptul că seniorul Cabrinovic lucra ca şi informator al poliţiei pentru austrieci – un stigmat de care băiatul spera să scape dedicându-se cauzei naţionale. Şi Grabei fusese

exmatriculat din şcoala gimnazială din Tuzla pentru că îi trăsese un pumn unuia dintre profesori.135 Banii erau puţini – doar Princip avea un venit regulat, sub forma unei alocaţii foarte modeste pe care o primea de la părinţii lui, însă acesta era împărţit de obicei cu prietenii săi sau împrumutat unor cunoştinţe sărace.136 Ulterior, Gabrinovic şi-a amintit că atunci când sosise în Belgrad îşi cărase peste tot lucrurile cu el într-o valijoară, deoarece nu avea unde să locuiască.137 Băieţii aveau o sănătate precară, fapt deloc surprinzător. Princip, în special, era slab şi bolnăvicios; probabil că suferea deja de tuberculoză. Din cauza bolii, fusese nevoie să renunţe mai devreme la şcoala din Sarajevo. Transcrierile de la procesul lui îl înfăţişează ca fiind „un tânăr mie şi pricăjit”.138

Aceşti băieţi nu prea aveau metehne. Erau asemenea acelor tineri cu o grămadă de idealuri, dar prea puţină experienţă, cu care se hrăneau mişcările teroriste moderne. Alcoolul nu era pe gustul lor. Cu toate că erau heterosexuali în ceea ce priveşte latura emoţională, aceştia nu căutau compania fetelor. Citeau poezie patriotică, ziare iredentiste şi pamflete. Băieţii nu suportau suferinţa naţiunii sârbeşti, pentru care învinuiau pe toată lumea, mai puţin pe sârbi, şi simţeau dispreţul şi umilinţa compatrioţilor lor ca şi când ar fi fost ale lor. O temă recurentă era restricţia economică la care îi supuneau autorităţile austriece pe bosniaci (o nemulţumire care omitea faptul că Bosnia era, de fapt, mai industrializată şi mai prosperă din punct de vedere al venitului pe cap de locuitor decât majoritatea sârbilor).139 Sacrificiul era preocuparea principală, devenind aproape o obsesie. Princip îşi făcuse timp ca să înveţe pe dinafară „Coroana Muntelui”, tulburătorul poem al lui Petrovic-Njegos, care îl celebra pe Milan Obilic, asasinul altruist al tiranului140 în timpul procesului său, Princip a mărturisit că în zilele dinaintea asasinatului îşi făcuse obiceiul de a merge la mormântul asasinului sinucigaş Bogdan Zerajic: „Petreceam nopţi întregi acolo, gândindu-mă la situaţia

noastră, la condiţiile mizerabile în care trăim şi la [Zerajic], şi astfel am luat hotărârea de a merge mai departe cu asasinatul" 141 tabrinovic a relatat şi el că vizitase mormântul lui Zerajic de îndată ce ajunsese la Sarajevo. Găsise mormântul neîngrijit, şi aşezase nişte flori pe el (în nota de subsol a transcrierii stenogramei de la procesul austriac se sublinia faptul că acele flori fuseseră furate de pe mormintele din apropiere). Cabrinovic a declarat că în timpul acestor vizite la locul de odihnă al lui Zerajic, el luase hotărârea de a muri ca şi el. „Eram convins că nu voi avea o viaţă prea lungă. Gândul sinuciderii mă însoţea mereu, nu-mi păsa de nimic". 142

Princip Gavrilo în tinereţe

Nedeljko Ćabrinović

Această zăbovire la mormântul unui sinucigaş este interesantă şi sugestivă, deoarece vorbeşte despre fascinaţia faţă de imaginea asasinului sinucigaş, figura centrală în mitul Kosovo şi, în termeni generali, despre conştiinţa de sine a mediului pansârbesc, ale cărui ziare, jurnale şi corespondenţă sunt presărate cu idei care vorbesc despre sacrificiu-Până şi atacul trebuia să poarte o trimitere codificată la fapta lui 2 erajid, căci Princip plănuise iniţial să se posteze exact în locul unde stătuse 2 erajic, pe Podul împăratului: „Am vrut să trag din acelaşi loc ca şi decedatul 2 erajic".143

Pentru asasini, Belgradul era creuzetul care le radicaliza ideile şi îi aşeza pe aceeaşi linie cu idealul unificării sârbilor. Într-un paragraf al transcripţiei, Cabrinovic îşi amintea cum în 1912, când se îmbolnăvise prea tare ca să mai poată continua să lucreze în Serbia şi hotărâse să se întoarcă acasă, se dusese la biroul *Narodna Odbrana* din Belgrad, unde i se spusese că un sârb bosniac primea întotdeauna bani ca să se întoarcă înapoi la Sarajevo. Acolo a fost primit de un anume maior Vasic, secretarul asociaţiei locale a *NO*, care i-a oferit bani şi texte patriotice, confiscându-i cartea cu nuvele de Maupassant pe motiv că aceasta nu era demnă de un patriot sârb tânăr şi îndemnându-l să fie un „bun sârb”.144 Astfel de întâlniri erau cruciale pentru formarea acestor tineri, ale căror relaţii cu autoritatea masculină fuseseră întotdeauna tensionate. În cadrul reţelelor naţionaliste existau bărbaţi mai în vârstă care erau pregătiţi să le ofere nu numai bani şi sfaturi, ci şi afecţiune şi respect, să îi facă să simtă că viaţa lor avea un sens – lucru de care aceştia nu avuseseră parte în trecut – că aparţineau unui moment istoric, că făceau parte dintr-un plan măreţ şi înfloritor.

Grija pe care bărbaţii mai în vârstă o purtau tinerilor pe care doreau să îi introducă în reţea reprezenta un element crucial pentru succesul mişcării iredentiste. Când s-a întors din Belgrad la Sarajevo, lui Cabrinovic i-a fost greu să se adapteze vechiului mediu social în care trăise; simţind că acesta îşi schimbase percepţia asupra lumii, tovarăşii lui de partid l-au denunţat susţinând că era agitator sârb şi spion, excluzându-l din partid. Când s-a întors în Belgrad în 1913, Gabrinovic nu mai era un revoluţionar de stânga, ci un „anarhist cu influenţe naţionaliste”.145 Princip a avut şi el parte de aceeaşi atmosferă energizantă: plecând din Sarajevo în mai 1912 ca să îşi termine studiile gimnaziale la Belgrad, se întâlnise şi el cu neobositul maior Vasid care făcea parte din organizaţia *Narodna Odbrana* din Belgrad. Când a izbucnit Primul Război Balcanic, Vasic l-a ajutat să ajungă până la graniţa cu Turcia ca să se înroleze ca voluntar, însă

comandantul local – care, din întâmplare, era Voja Tankosic – l-a refuzat pe motiv că era „prea slab şi prea mic”.

Cel puţin la fel de important ca şi contactul cu activişti precum Vasic, sau cu propaganda scrisă a organizaţiei *Narodna Odbrana* era şi mediul social din cafenele, care le conferea tinerilor sârbi bosniaci care îşi pierdeau vremea prin Belgrad sentimentul de apartenenţă. Cabrinovic frecventa localuri precum *Acum Garland*, *Green Garland* şi *Little Goldfish*, unde, după cum îşi va aminti ulterior, auzise „multe feluri de a vorbi” şi interacţionase cu „studenţi, tipografi” şi „Komitatschis”, dar în special cu sârbi bosniaci. Tinerii mâncau, fumau şi vorbeau despre politică sau dezbăteau articolele din ziare.146 Cabrinovic şi Princip s-au gândit pentru prima oară să îl asasineze pe moştenitorul tronului austriac în timp ce îşi petreceau timpul la Acum *Garland* şi la *Green Garland*; agentul mai în vârstă care aparţinea organizaţiei „Mâna Neagră” şi care le furniza tinerilor pistoale Browning şi cutii cu muniţie era şi el „o figură cunoscută în lumea cafenelelor”.147 Dispoziţia politică predominantă în aceste localuri era ultranaţionalistă şi antiaustriacă. Există un fragment grăitor în transcrierea procesului în care judecătorul l-a întrebat pe Princip de unde îşi însuşise Grabei convingerile politice ultranaţionaliste. Princip a răspuns fără ocolişuri: „După ce [Grabez] a venit în Belgrad, a adoptat şi el aceleaşi principii”. Observând o anumită implicare, judecătorul a insistat mai departe: „Cu alte cuvinte, este suficient ca o persoană să vină la Belgrad şi va adopta aceleaşi idei ca şi tine?” 148 Observând că rămânea fără răspuns, Princip refuză să mai facă alte comentarii

Odată ce planul asasinatului a fost luat în serios, s-au luat măsuri ca să nu existe nicio legătură evidentă între celula asasinilor şi autorităţile din Belgrad. Coordonatorul asasinilor era un bărbat pe care îl chema Milan Ciganovič, im sârb bosniac membru al „Mâinii Negre” care luptase alături de partizani împotriva bulgarilor sub conducerea

lui Tankovič şi care în acel moment era angajat al căilor ferate sârbe. Ciganovič îi raporta lui Tankovič, care, la rândul lui, îi raporta lui Apis. Toate ordinele erau date verbal

Milan Ciganović

Pregătirea pentru asasinat a avut loc în capitala sârbă. Princip învăţase deja să tragă la Academia Partizană, fiind cel mai bun ţintaş dintre cei trei în data de 27 mai, aceştia au primit armele pe care urmau să le folosească. Patru revolvere şi şase bombe mici, cântărind mai puţin de un kilogram fiecare, de la Arsenalul de stat sârbesc din Kragujevac. Au mai primit şi otravă sub forma unor sticluţe cu cianură, înfăşurate în pânză. Ordinele primite erau acelea de a se împuşca de îndată ce asasinatul va fi dus la bun sfârşit sau, dacă nu, să se sinucidă înghiţind cianura. Iată o altă măsură de precauţie împotriva oricărei indiscreţii sau mărturisiri forţate care ar fi putut incrimina Belgradul. Mai mult, tinerii erau încântaţi să-şi dea viaţa, iar fapta lor să fie considerată un act de supliciu.

Cei trei asasini au pătruns în Bosnia cu ajutorul reţelei „Mâna Neagră” şi a conexiunilor pe care aceasta le

avea în serviciul vamal. Ciganovii a trecut graniţa în Mali Zvornik pe 30 mai cu ajutorul agenţilor „căii ferate subterane” ale „Mâinii Negre” – profesori, un grănicer, secretarul unui primar şi aşa mai departe – şi s-a îndreptat către Tuzla, ca să-şi aştepte prietenii. Princip şi Grabez au fost conduşi de ofiţerii vamali sârbi spre punctul de trecere de la Ljeănica, iar în 31 mai au fost îndrumaţi spre o insulă împădurită de pe râul Drina, care despărţea în acea vreme teritoriul sârb de cel bosniac. Această ascunzătoare, folosită în special de contrabandişti, îi ţinea departe de ochii poliţiei de frontieră austriece. A doua zi, după căderea nopţii, aceştia au fost introduşi pe teritoriul austriac de un contrabandist care lucra pentru calea ferată subterană.

Cu toate că au fost foarte atenţi să nu fie văzuţi de poliţia sau oficialii austrieci, cei trei asasini au fost extrem de neglijenţi în ceea ce priveşte legăturile lor cu compatrioţii lor sârbi. Princip şi Grabei, de pildă, au fost duşi de un profesor care muncea pentru calea ferată subterană la ferma unui sârb bosniac pe nume Mitar Kerovic. Deoarece băuse prea multe pahare de rachiu de prune pe drum, profesorul a încercat să îi impresioneze pe ţărani: „Ştiţi cine sunt oamenii aceştia? Se duc la Sarajevo ca să arunce bombe şi să îl ucidă pe arhiducele care va veni în vizită”.149 Căzând pradă bravurii copilăreşti (traversaseră râul Drina, iar acum se aflau pe pământul lor natal), Princip a intrat şi el în joc, fluturându-şi revolverul şi arătându-le gazdelor sale cum funcţionau bombele. Pentru această necugetare, familia Kerovil – oameni analfabeţi şi apolitici, care nu înţelegeau mai nimic din ce puneau băieţii la cale – avea să plătească scump. Nedjo Kerovic, care îi dusese pe băieţi cu o căruţă până în Tuzla, a fost găsit ulterior vinovat de trădare şi, fiind complice la crimă, a fost condamnat la moarte (pedeapsă înlocuită cu douăzeci de ani de închisoare). Tatăl său, Mitar Kerovič, a fost condamnat la închisoare pe viaţă. Mărturiile lor din timpul procesului asasinilor din octombrie 1914 au constituit unele dintre rarele momente de umor negru ale

procedurii. Când judecătorul l-a întrebat ce vârstă are, Nedjo Kerovič, el însuşi tată a cinci copii, a răspuns că nu ştia exact şi că ar trebui să îl întrebe pe tatăl lui. Când Kerovic-tatăl a fost întrebat cât băuse în seara în care sosiseră băieţii, acesta a răspuns: „Nu ţin socoteala; beau cât pot de mult”.150

În Sarajevo, băieţilor li s-au alăturat alţi patru membri ai celulei, recrutaţi de Danilo Ilič, sârbul bosniac, membru al „Mâinii Negre”. La douăzeci şi trei de ani, Ilič era cel mai mare dintre ei. Avea pregătirea de profesor, în urma unei burse oferite de guvernul austriac, însă renunţase la meserie după ce se îmbolnăvise. Era membru al organizaţiei „Tânăra Bosnia” şi prieten apropiat al lui Gačinovič, trubadurul lui Žerajič. La fel ca şi ceilalţi, Ilič fusese la Belgrad în 1913, unde frecventase obişnuitele cafenele, fusese recrutat în „Mâna Neagră” şi câştigase încrederea lui Apis, înainte să se întoarcă la Sarajevo în martie 1914, unde a lucrat ca şi corector şi editor al unui ziar local.

Primul recrut al lui Ilič pentru brigada de asasini a fost Muhamed Mehmedbašič, revoluţionar radical musulman, un tâmplar născut în Herţegovina. Cei doi bărbaţi se cunoşteau bine. În ianuarie 1914, aceştia s-au întâlnit în Franţa cu Voja Tankosič ca să pună la cale un atentat la viaţa lui Potiorek. Planul a eşuat întorcându-se cu trenul spre casă, Mehmedbašič a intrat în panică atunci când i-a văzut pe poliţişti şi a aruncat în toaletă fiola care conţinea otravă, iar pumnalul pe care trebuia să îl înmoaie în aceasta l-a aruncat pe geam. Ceilalţi doi recruţi din Sarajevo erau Cvijetko Popovič, un licean eminent de optsprezece ani, şi Veljko Čubrilovič, fratele tânărului profesor care îi condusese pe băieţi la ferma familiei Kerovič. La doar şaptesprezece ani, Čubrilovič, un alt rebel, era cel mai tânăr din echipă. Acesta nu îl întâlnise niciodată pe Ilič înainte să se formeze celula, iar cei doi băieţi de prin partea locului nu îi cunoscuseră pe Princip, pe Mehmedbašič, pe Čubrilovič şi pe Grabež decât după asasinat.151

Alegerea colaboratorilor lui Ilič – un bărbat cunoscut pentru incapacitatea sa de a duce la bun sfârşit misiuni extrem de riscante şi doi şcolari lipsiţi de experienţă – pare ciudată la o primă vedere, însă a existat o tactică în toată această nebunie. Scopul celei de-a doua celule din Sarajevo era acela de a acoperi urmele conspiraţiei, în acest sens, Mehmedbašič a fost o alegere inspirată, deoarece, deşi incompetent, era un asasin voluntar, prin urmare o acoperire utilă pentru celula din Belgrad, deşi nu era sârb. În calitate de membri ai „Mâinii Negre", Ilič şi Princip erau persoane care (teoretic) şi-ar fi dat viaţa sau, cel puţin, ar fi păstrat tăcerea după eveniment. Băieţii din Sarajevo nu puteau depune mărturie pentru simplul motiv că nu cunoşteau niciun detaliu al complotului. Astfel, impresia ar fi aceea că nu era vorba decât despre un incident local, fără nicio legătură cu Belgradul.

NIKOLA PAŠIČ REACŢIONEAZĂ

Cât de mult ştia Nikola Pašič despre planul secret de a-l ucide pe Franz Ferdinand şi ce măsuri a luat pentru a-i pune capăt? Cert este că el a fost informat într-o oarecare măsură despre acest plan secret. Există câteva indicii în această privinţă, însă cea mai elocventă mărturie este aceea a lui Ljuba Jovanovič, ministrul educaţiei din guvernul lui Pašič. Jovanovič şi-a amintit (într-un fragment dintr-un memoriu publicat în 1924, care fusese probabil scris mult mai devreme) că Pašič le spusese membrilor cabinetului sârb „la sfârşitul lui mai sau începutul lui iunie" că „existau anumite persoane care se pregăteau să meargă la Sarajevo ca să îl ucidă pe Franz Ferdinand". Întregul cabinet, inclusiv Pašič, a fost de acord ca prim-ministrul să dea ordine autorităţilor vamale de-a lungul râului Drina pentru a împiedica o traversare ilegală.152 Alte documente şi fragmente de mărturii, la care se adaugă comportamentul ciudat şi misterios al lui Pašič după 1918, întăresc şi mai mult ideea că acesta aflase dinainte despre acest plan secret.153 Dar cum aflase

Pašić? Informatorul lui era probabil, deşi această bănuială are la bază dovezi indirecte, nimeni altul decât

angajatul căilor ferate sârbe şi agentul „Mâinii Negre” Milan Ciganovic, care era, din câte se părea, agentul personal al prim-ministrului, însărcinat cu supravegherea activităţilor societăţii secrete. Dacă aşa stăteau lucrurile, atunci Pa Aic trebuie să fi deţinut informaţii detaliate şi utile nu numai despre planul secret, ci şi despre persoanele şi organizaţia care se aflau în spatele lui154

Cei trei asasini din Sarajevo care au intrat în Bosnia la sfârşitul lunii mai nu au lăsat, practic, nicio urmă în arhivele oficiale sârbe. În orice caz, nu erau singurii care treceau ilegal arme peste graniţă în vara anului 1914. Rapoartele autorităţilor vamale sârbeşti din prima jumătate a lunii iunie dezvăluiau o întreagă reţea de activităţi clandestine la graniţă. În 4 iunie, şeful districtului Podrinje la Sabac l-a atenţionat pe ministrul de interne în legătură cu un plan al ofiţerilor care lucrau cu serviciul de control vamal „de a transfera o anumită cantitate de bombe şi arme, cu ajutorul unor oameni ai noştri din Bosnia”. Şeful de district a luat în calcul confiscarea armelor, însă cum acestea se aflau într-o valiză care fusese deja trecută în partea bosniacă a graniţei, el s-a temut că o astfel de încercare ar putea incrimina sau demasca operaţiunile poliţiei de frontieră. Cercetările ulterioare au dezvăluit faptul că agentul care trebuia să se ocupe de arme în parte bosniacă era nimeni altul decât Rade Malobabic.155

Ceea ce era îngrijorător în legătură cu aceste operaţiuni, se plângea un oficial local, nu era doar faptul că acestea se desfăşurau fără ştiinţa autorităţilor civile în cauză, ci că acestea erau întreprinse „în mod public şi în văzul lumii”. Având în vedere că făptaşii erau „funcţionari de stat”, am putea lăsa uşor impresia că „agreăm astfel de acţiuni”.

Pašić şi ministrul de interne, Protic, au înţeles ideea. Dacă era adevărat faptul că Paşii ştia deja despre existenţa planului secret, era de aşteptat ca el să fi luat măsuri pentru a întrerupe activităţile care ar fi putut incrimina guvernul de la Belgrad. Şi, într-adevăr, în 10 iunie,

autorităţile civile din zonele de frontieră au primit ordin ca „astfel de activităţi să fie prevenite”.156

Dacă comandanţii civili din zonele afectate se aflau în măsură să interzică operaţiunile Serviciului de Pază de Frontieră era o cu totul altă discuţie. Când Raiko Stepanovič, sergent în cadrul acestui serviciu care trecuse ilegal peste graniţă o valiză plină cu arme şi bombe, a fost chemat să dea raportul în faţa şefului de district, acesta a refuzat, pur şi simplu, să raporteze.157 Ca urmare a întrunirii cabinetului, de la mijlocul lunii iunie a fost emis un ordin către autorităţile civile prin care se cerea o anchetă oficială asupra trecerii ilegale a armelor şi persoanelor în Bosnia, iar căpitanul Diviziei a 4-a a Pazei de Frontieră a primit o notă scurtă în 16 iunie prin care „i se recomanda” să „pună capăt acestui trafic de arme, muniţii şi alte tipuri de explozive din Serbia în Bosnia”. Nu s-a primit niciun răspuns. S-a aflat ulterior că toţi comandanţii militari de la graniţă primiseră ordine stricte să raporteze astfel de intervenţii civile ignorate ofiţerilor lor superiori.158 Cu alte cuvinte, graniţa sârbă nu se mai afla sub controlul guvernului de la Belgrad. Atunci când ministrul de război, Stepanovič, i-a scris o scrisoare şefului statului-major general prin care îi cerea să dea o declaraţie care să clarifice poziţia oficială a armatei în ceea ce privea misiunile secrete din Bosnia, această chestiune a fost transmisă mai departe şefului departamentului de operaţiuni şi, ulterior, şefului inteligenţei militare, nimeni altul decât însuşi Apis. Acesta i-a trimis şefului acestui departament un răspuns lung, impertinent şi lipsit de sinceritate prin care apăra trecutul şi reputaţia agentului Malobabič, subliniind faptul că armele care trecuseră prin mâinile acestuia erau destinate autoapărării agenţilor sârbi care operau în Bosnia, în ceea ce priveşte bombele, el a susţinut că nu ştia nimic (trei ani mai târziu, avea să declare sub jurământ că îl însărcinase personal pe Malobabič cu furnizarea de arme şi cu coordonarea asasinării lui Franz Ferdinand).159 Dacă siguranţa graniţei era pusă în pericol, a declarat el, acest

lucru nu se datora operaţiunilor discrete şi necesare ale armatei, ci insolenţei agenţilor civili de a cere dreptul de a controla graniţa. Mai pe scurt, vina era a civililor care încercau să se amestece în operaţiunile militare delicate care depăşeau competenţa şi puterea lor de înţelegere.160 Acest răspuns a fost transmis lui Pútnik, şeful statului-major general sârb, care l-a redat în scrisoarea din 23 iunie, pe care a trimis-o ministrului de război. Această fisură apărută între structurile autorităţii civile şi comandamentul militar care era infiltrat în profunzime de către organizaţia „Mâna Neagră" se întindea de pe malurile râului Drina şi până în cartierul ministerial din Belgrad.

Tulburat de tonul ferm al răspunsului dat de Apis şi şeful statului-major general, Pašie a luat măsuri în 24 iunie şi a ordonat o anchetă completă asupra activităţilor grănicerilor. Aflase din „multe surse", îi scria el într-o scrisoare confidenţială ministrului de război, că „ofiţerii" erau implicaţi în activităţi cu caracter nu doar periculos, ci şi de trădare, „care au ca scop izbucnirea unui conflict între Serbia şi Austro-Ungaria".

„Dacă ar şti cu ce se ocupă ofiţerii şi sergenţii noştri, toţi aliaţii şi prietenii Serbiei ar trece de partea Austro-Ungariei şi ar lăsa-o să îşi pedepsească vecina neastâmpărată şi necredincioasă, care pune la cale revolte şi asasinări pe teritoriul ei. Uzufructul Serbiei îi conferă obligaţia de a fi precaută faţă de tot ceea ce ar putea duce la un conflict armat cu Austro-Ungaria într-o perioadă în care pacea ne este utilă pentru a ne reveni şi a ne pregăti pentru viitoarele evenimente care ne aşteaptă". 161

Scrisoare se încheia cu ordinul de a se lansa o „anchetă severă" care să stabilească exact câţi ofiţeri se făceau vinovaţi de această activitate „nebunească şi necugetată", cu scopul de a „extirpa şi suprima" grupurile ofensatoare.

Aceasta era o măsură oarecum tardivă, având în vedere că băieţii trecuseră deja graniţa la sfârşitul lunii mai. Trecuseră mai mult de două săptămâni până când

Pašie a luat măsuri pentru închiderea graniţelor şi aproape patru până să deschidă o anchetă asupra făptaşilor care se aflau în spatele complotului. Este greu de spus de ce prim-ministrul a acţionat cu întârziere la auzul veştilor referitoare la conspiraţie. Trebuie să fi ştiut că ordinele nu-şi vor găsi ecou printre grăniceri, având în vedere că mulţi dintre ei erau afiliaţi organizaţiei *Ujedinjenje* în *smrt*! Poate se temea de urmările care ar fi apărut dacă l-ar fi înfruntat pe duşmanul său puternic, Apis. Uimitor este faptul că, în ciuda invocării repetate a unei „anchete severe", Apis a rămas în funcţia de şef al inteligenţei militare sârbe pe toată durata perioadei de criză – nu a fost nici licenţiat, nici măcar suspendat din funcţie în aşteptarea rezultatului anchetei. Ar trebui să ne reamintim în acest sens criza politică extremă care paralizase Serbia în luna mai 1914. Palie a câştigat la mustaţă această luptă şi doar cu ajutorul ambasadorilor celor două mari puteri, care deţineau cea mai mare influenţă în chestiunile sârbeşti. Prin urmare, există unele dubii că acesta ar fi dispus de mijloacele cu care să pună capăt activităţilor lui Apis, chiar dacă şi-ar fi dorit acest lucru. Poate că Palid se temea că, în urma unei confruntări deschise, ar putea fi asasinat de către agenţii „Mâinii Negre", cu toate că ar fi fost puţin probabil având în vedere faptul că scăpase deja neafectat de criza din mai. Pe de altă parte, trebuie să ne amintim că prim-ministrul sârb a rămas, în ciuda a toate cele întâmplate, cel mai puternic om din ţară, un om al statului cu abilităţi de neegalat, care se afla în fruntea unui partid de masă ai cărui delegaţi dominau în continuare legislatura naţională. Cel mai probabil, Palid a revenit în timpul acelor săptămâni la obiceiuri trecute dobândite de-a lungul multor ani de frământări care au caracterizat viaţa politică sârbă: să-ţi ţii capul plecat, să nu provoci valuri, să laşi conflictele să se aplaneze de la şine, să aştepţi să treacă furtuna.

Cu toate acestea, Palid avea un as important în mânecă: ar fi putut zădărnici planurile conspiratorilor fără să rişte prea mult avertizând în secret Viena despre planul

de a-l ucide pe arhiduce.

Există controverse aprinse referitoare la întrebarea dacă acest avertisment a fost sau nu lansat. În ceea ce priveşte această chestiune, situaţia probatorie este în mod deosebit dificilă, deoarece nimeni nu avea vreun interes să recunoască faptul că lansase sau primise un avertisment. În timpul unui interviu acordat ziarului unguresc *Az Est* în 7 iulie 1914, Palid a negat cu vehemenţă că i-ar fi avertizat pe cei de la Viena.162 Nici nu ar fi putut proceda altfel, căci dacă ar fi recunoscut faptul că ştiuse dinainte asta ar fi însemnat să rişte ca el şi colegii lui să fie acuzaţi de complicitate la conspiraţie. Apologeţii Serbiei în anii postbelici aveau înclinaţia să urmeze aceeaşi linie, deoarece argumentul lor în ceea ce priveşte nevinovăţia Serbiei faţă de izbucnirea războiului se baza pe teoria că guvernul sârb nu ştia nimic despre complot. De asemenea, era puţin probabil ca autorităţile austriece să recunoască un avertisment, deoarece acest lucru ar fi dus la întrebarea de ce nu se luaseră măsuri mai bune pentru a-i salva viaţa moştenitorului aparent – pe 2 iulie, cotidianul vienez semioficial *Fremdenblatt* a emis o declaraţie care nega faptul că ar fi adevărate zvonurile cum că Ministerul Afacerilor Externe austriac ar fi fost înştiinţat în prealabil despre această ameninţare iminentă.163

Cu toate acestea, există dovezi clare că a fost lansat un avertisment. Sursa cea mai incriminatoare este chiar subsecretarul Ministerului francez de Externe, Abel Ferry, care a notat în jurnalul său că în data de 1 iulie a primit vizita ministrului sârb la Paris, Milenko Veşnic, un vechi prieten al lui. În timpul conversaţiei lor, Veşnic a afirmat, printre altele, că guvernul sârb „avertizase guvernul austriac despre faptul că auzise ceva despre un complot”.164 Printre cei care confirmă acest lucru se numără şi ataşatul militar sârb la Viena, care, în 1915, i-a spus istoricului italian Magrini că Pašić trimisese o telegramă legaţiei sârbe din Viena în care spunea că „din cauza unor scurgeri de informaţii, guvernul sârb avea motive să suspecteze că un atent la viaţa arhiducelui era

pus la cale cu ocazia vizitei sale în Bosnia" şi că era de preferat ca guvernul austro-ungar să amâne această vizită.165

Datorită amintirilor şi mărturiilor unor terţe persoane, putem reconstitui acţiunile următoare ale lui Jovan Jovanovid, ministrul sârb la Viena. Acesta s-a întâlnit la amiază, în ziua de 21 iunie, cu Leo Biliński, ministrul de finanţe austro-ungar (la trei zile după ce Pašić trimisese telegrama de la Belgrad) cu scopul de a avertiza guvernul austriac în legătură cu posibilele consecinţe ale vizitei arhiducelui în

Bosnia. Însă acest avertisment a fost transmis în termenii cei mai vagi. Vizita moştenitorului aparent cu ocazia aniversării înfrângerii Republicii Kosovo, sugera Jovanovič, va fi privită cu siguranţă ca o provocare. Printre tinerii sârbi care serveau în forţele austro-ungare „putea fi unul care să-şi încarce puşca sau revolverul cu gloanţe adevărate, în loc de gloanţe oarbe..." Nefiind impresionat de aceste atenţionări, Biliński „nu a dat niciun semn că ar acorda vreo importanţă acestei notificări" şi a răspuns simplu: „Să sperăm că nu se va întâmpla nimic".166 în anii următori, Biliński a refuzat să discute cu jurnaliştii şi cu istoricii despre acest episod, susţinând că ar trebui aşternută uitarea peste aceste momente întunecate ale istoriei recente. Este evident că, la vremea aceea, Biliński nu luase ameninţarea în serios – a fost formulată în aşa fel încât ar fi putut fi interpretată ca şi un simplu act de intimidare, ca o încercare deplasată din partea ministrului sârb de a interveni în afacerile interne ale monarhiei, insinuând ameninţări vagi la adresa celui mai înalt rang al conducerii. Prin urmare, Bilinsky nu a găsit niciun motiv pentru care să îl înştiinţeze şi pe ministrul de externe austriac, contele Berchtold.

Pe scurt: a fost emis un avertisment, dar nu unul potrivit pentru situaţia respectivă. Privind retrospectiv, aceasta seamănă cu o manevră de acoperire. Jovanovič ar fi putut emite un avertisment mai clar şi mai direct oferindu-le austriecilor cele mai bune informaţii pe care le

deţinea în Belgrad. Pašić i-ar fi putut avertiza direct pe austrieci de pericol, în locul lui Jovanovič. Ar fi putut lansa o anchetă adevărată asupra conspiraţiei şi să-şi rişte propriul scaun în loc să pună în pericol pacea şi securitatea naţiunii lui. Însă au existat constrângeri şi complicaţii, aşa cum se întâmplă deseori. În primul rând, Jovanovič nu era doar membru al corpului diplomatic, ci era şi un activist pansârb, cu profilul clasic al unui ultranaţionalist, din punct de vedere al carierei. Era un fost *comitadji* care fusese implicat în instigarea la nelinişte în Bosnia după anexarea din 1908, ba chiar circula zvonul că ar fi condus bandele de gherilă. În vara lui 1914, fusese candidatul propus de organizaţia „Mâna Neagră" pentru funcţia de ministru de externe în cazul în care guvernul Pašič ar fi fost înlăturat de la putere.167 Viziunile pansârbeşti ale trimisului sârb erau atât de cunoscute încât Viena informase Belgradul că înlocuirea lui cu o figură mai puţin ostilă ar fi bine-venită. Acesta este unul dintre motivele pentru care Jovanovič a preferat să îl abordeze pe Biliński şi nu pe contele Berchtold, care nu îl avea prea bine la ochi.168

Pašič acţiona şi el din motive complexe. Pe de-o parte, era această îngrijorare – pe care o împărtăşea şi conducerii Partidului Radical – în legătură cu reacţia pe care ar putea-o avea reţelele afiliate organizaţiei *Ujedinjenje* în *smrt*! faţă de ceea ce părea a fi o trădare cumplită.169 Se prea poate să fi sperat ca încercarea din Sarajevo să eşueze. Şi, cu siguranţă, cel mai important aspect dintre toate era conştientizarea faptului că structurile statului şi logica existenţei sale istorice erau puternic întrepătrunse cu reţelele iredentiste. Se prea poate ca Pašič să fi regretat excesele lor, însă nu le putea dezaproba cu voce tare. Şi, într-adevăr, chiar şi recunoaşterea publică a conştientizării activităţilor lor era periculoasă. Aceasta nu era o chestiune legată de moştenirea consolidării naţionale a sârbilor, care a depins întotdeauna de colaborarea dintre agenţiile statului şi reţelele voluntariste capabile să se infiltreze în statele

învecinate. Avea legătură şi cu viitorul. Serbia avusese nevoie de reţelele naţionaliste în trecut şi avea să depindă din nou de ele la momentul potrivit, iar Pašič ştia că va veni şi acea zi, pentru a salva Bosnia şi Herţegovina în numele sârbilor.

Tot ceea ce ştim despre acest bărbat discret şi interesant sugerează faptul că acesta a înţeles că, mai mult decât orice, Serbia avea nevoie de pace pentru a-şi aduna forţele după vărsarea de sânge din timpul Războaielor Balcanice. Integrarea regiunilor recent anexate – un proces violent şi traumatizant în sine – abia începuse. Se întrezăreau alegeri electorale forţate.170 Este o trăsătură a celor mai mulţi politicieni abili de a gândi simultan pe mai multe planuri ale condiţionalităţii. Pašič îşi dorea pacea, dar mai credea – fără a ascunde acest lucru – şi că ultima fază istorică a expansiunii sârbeşti nu putea fi atinsă fără război. Doar un conflict major, în care să fie angajate marile puteri ale Europei, ar fi putut să ajute la îndepărtarea obstacolelor formidabile care stăteau în calea „reunificării" sârbilor.

Poate că Pašič şi-a amintit avertismentul pe care Charles Hardinge, subsecretarul permanent al Ministerului Afacerilor Externe din Londra, i l-a dat lui Grujič, ministrul sârb la Londra, în timpul Crizei anexării din 1908 – 1909. Hardinge îl avertizase pe ministru în ianuarie 1909 că Rusia şi puterile aliate îşi vor acorda sprijinul doar dacă Serbia va fi atacată de Austro-Ungaria; însă dacă Serbia era cea care lua iniţiativa, atunci nici nu se punea problema de ajutor.171 Faptul că Pašič ar fi putut gândi în această direcţie sugerează şi discuţia dintre prim-ministrul sârb şi ţarul rus, care a avut loc la începutul primăverii anului 1914, când Pašič a subliniat faptul că sârbii aveau nevoie de ajutorul ruşilor în eventualitatea unui atac din partea Austro-Ungariei.172 Un astfel de scenariu ar fi eşuat, fireşte, dacă lumea ar fi interpretat această tentativă de asasinat ca pe o ofensă din partea Serbiei; însă Pašič era convins că austriecii nu vor reuşi să stabilească nicio legătură între asasinat (dacă acesta

reuşea) şi guvernul Serbiei, deoarece, în mintea lui, nu exista o astfel de legătură.173 Prin urmare, un atac austro-ungar va aduce cu el şi sprijinul Rusiei, şi al aliaţilor ei; Serbia nu va face faţă singură.174 Din punctul de vedere al lui Pašič, aceasta nu era o chestiune referitoare la ataşamentul Rusiei faţă de Serbia, ci, mai degrabă, o consecinţă logică a imperativelor care guvernau politica rusă referitoare la Balcani.175 Pašič era atât de încrezător în această metodă de răscumpărare, încât până şi „Piemontul" îl ridiculiza din când în când pentru „marea sa încredere în Rusia".176 înştiinţările pe care Pašič le-a primit la mijlocul lunii iunie de la ministrul sârb la St.

— Petersburg, referitoare la faptul că Rusia îşi restructurase graniţa de est pentru a-şi desfăşura forţele pentru „un atac împotriva Occidentului", trebuie să fi întărit verosimilitatea acestui mod de gândire.177

Nu putem afirma că Pašič a căutat în mod conştient un conflict extins sau că ideea de a provoca un atac din partea austriecilor i-a motivat în vreun fel sau altul comportamentul. Poate că ideea vagă că războiul era creuzetul necesar naţiunii sârbeşti din punct de vedere istoric i-a diminuat nevoia de urgenţă atunci când s-a ivit oportunitatea de a opri un asasinat înainte să fie prea târziu. Aceste idei şi scenarii trebuie să îi îi pus stăpânire pe gânduri în timp ce reflecta – cu mare atenţie – asupra modului în care putea gestiona situaţia creată de veştile despre complotul din Sarajevo.

*

Moştenirea istorică a Serbiei şi dezvoltarea regatului din 1903, în special, a avut o mare influenţă asupra Belgradului în vara lui 1914. Era vorba despre o democraţie recentă şi fragilă în care factorii decizionali civili se aflau în defensivă – se dădea în continuare o luptă pentru putere dintre reţelele pretoriene şi conspirative, care au luat naştere odată cu regicidul din 1903, şi liderii radicali, care controlau parlamentul. Reţelele iredentiste ieşiseră triumfătoare din cele două războaie balcanice şi erau mai hotărâte ca niciodată să îşi continue activitatea.

Legăturile puternice dintre stat şi agenţiile iredentiste neoficiale din ţară şi dincolo de graniţe făceau eforturi susţinute pentru a-şi menţine controlul asupra acţiunilor lor. Aceste caracteristici ale culturii politice apăsau greu asupra celor care guvernau ţara, însă împovărau foarte mult şi relaţiile cu Imperiul Austro-ungar. „Unei persoane care nu este de naţionalitate sârbă, observa ulterior fostul ministru sârb la Berlin, Milos Bogiievii, îi este greu să se orienteze printre multele organizaţii naţionale care au ca scop unificarea Serbiei”. 178 Din cauza caracterului opac al structurii mişcărilor şi al relaţiilor acestora cu agenţiile statului, era, practic, imposibil să descifrezi formele oficiale şi neoficiale ale iredentismului. Acest lucru era dificil chiar şi pentru un observator străin experimentat al evenimentelor de la Belgrad. Şi acest aspect va avea o pondere periculoasă în iulie 1914.

Din punctul de vedere al lui Nikola Pašić, presiunile care s-au accentuat în vara acelui an – epuizarea resurselor financiare şi militare după două războaie aprige, ameninţarea unei lovituri de stat militare în teritoriile recent anexate, eşecul de a împiedica tentativa de asasinat a unui vecin puternic şi neiertător – trebuie să fi fost greu de digerat însă bărbatul care trebuia să conducă această organizare statală complexă şi instabilă în timpul crizei declanşate de evenimentele din 28 iunie 1914 era el însuşi un produs al acestei culturi politice: secretoase, chiar tainică, prudentă până la epuizare. Acestea erau calităţile pe care Pašić le dobândise de-a lungul a trei decenii de activitate în viaţa publică a Serbiei şi care l-au ajutat să supravieţuiască în lumea mică şi agitată a politicii din Belgrad. Însă erau periculos de nepotrivite pentru criza care avea să înghită Serbia după ce teroriştii îşi vor fi îndeplinit misiunea la Sarajevo.

CAPITOLUL 2
Imperiu fără calităţi
CONFLICT ŞI ECHILIBRU

Două dezastre militare au definit traiectoria existenţei Imperiului Habsburgic în ultima jumătate a

secolului. În 1859, la Solferino, francezii şi forţele Piemontelui au învins o armată alcătuită din 100.000 de soldaţi austrieci, pregătind teritoriul pentru crearea unui nou stat-naţiune italian. În 1866, la Königgrätz, prusacii a nimicit o armată austriacă alcătuită din 240.000 de trupe, expulzând imperiul afară din statul-naţiune emergent german. Impactul cumulativ al acestor ciocniri a transformat viaţa din teritoriile austriece.

Zguduit de înfrângerile militare, Imperiul Austriac neoabsolutist s-a metamorfozat în Imperiul Austro-ungar. În urma Compromisului încheiat în 1867, puterea a fost împărţită între cele două naţiuni dominante, germanii în vest şi ungurii în est. Rezultatul a fost o formaţiune statală unică, asemenea unui ou cu două gălbenuşuri, în care Regatul Ungariei şi un teritoriu centrat pe teritoriile austriece şi deseori numit Cisleithania (însemnând „tărâmul de pe acest mal al râului Leitha”) convieţuiau sub aceeaşi dominaţie translucidă a unei monarhii habsburgice dualiste. Fiecare din cele două entităţi avea propriul parlament, însă nu aveau un prim-ministru sau un cabinet comun. Doar biroul afacerilor externe, cel al apărării şi cel al finanţelor care se ocupa cu aspecte legate de apărare erau administrate de „miniştri comuni” care raportau direct împăratului. Problemele de interes general pentru imperiu nu puteau fi discutate în sesiuni parlamentare comune, deoarece asta ar fi insinuat că Regatul Ungariei nu era decât o simplă componentă subordonată aparţinând unei entităţi imperiale mai mari. În schimb, aveau loc schimbări de păreri între „delegaţii”, grupuri formate din treizeci de deputaţi din fiecare parlament, care se întruneau alternativ, când la Viena, când la Budapesta.

Acest compromis dualist a avut mulţi duşmani la acea vreme şi a primit multe critici de atunci. Din punctul de vedere al naţionaliştilor maghiari, acest compromis era o înşelăciune care îi priva pe unguri de independenţa naţională totală care li se cuvenea. Unii susţineau că Austria exploata în continuare Regatul Ungariei ca pe o colonie agrară. Refuzul Vienei de a renunţa la controlul

asupra forţelor armate şi de a crea o armată ungară egală şi individuală discutabil a provocat o criză constituţională legată de această chestiune care a paralizat viaţa politică a imperiului în 1905.1 Pe de altă parte, nemţii austrieci susţineau că ungurii trăiau pe spinarea teritoriilor austriece care dispuneau de cea mai avansată economie şi, prin urmare, ar trebui să plătească o parte mai mare din costurile de administrare ale imperiului. În sistem a apărut un conflict, deoarece Compromisul cerea ca ambele „jumătăţi" imperiale să renegocieze din zece în zece ani uniunea vamală prin care veniturile şi taxele erau împărţite între ele. Cerinţele ungurilor erau din ce în ce mai îndrăzneţe cu fiecare revizuire a uniunii vamale.2 Existau prea puţine specificaţii în Compromis care să îl recomande elitelor politice ale celorlalte minorităţi naţionale, care fuseseră, de fapt, aşezate sub tutela politică a celor două „rase principale". Primul premier ungur de după Compromis, Gyula Andrâssy, a surprins acest aspect al înţelegerii atunci când a discutat cu omologul său austriac: „Voi aveţi grijă de slavii voştri, iar noi, de ai noştri".3 Ultimele decenii înainte de izbucnirea războiului au fost dominate de lupta pentru drepturi naţionale între cele unsprezece naţionalităţi oficiale ale imperiului – nemţii, ungurii, cehii, slovacii, slovenii, croaţii, sârbii, românii, rutenii, polonezii şi italienii.

Cele două jumătăţi imperiale au răspuns diferit acestor pretenţii. Ungurii tratau problemele naţionalităţilor comportându-se, în general, ca şi cum acestea n-ar fi existat. Dreptul electoral al regatului reprezenta doar 6% din populaţie şi se raporta la avere, fapt care îi favoriza pe maghiari, care alcătuiau marea majoritate a păturii bogate a populaţiei. Rezultatul a fost că deputaţii maghiari, chiar dacă reprezentau doar 48, 1% din populaţie, ocupau peste 90% din locurile parlamentare. Cele trei milioane de români din Transilvania, cea mai numeroasă dintre naţionalităţile regatului, reprezentau 15, 4% din populaţie, însă ocupau cinci dintre cele patru sute de scaune din parlamentul ungar.4 Mai mult, la sfârşitul lui

1870, guvernul ungar a început o campanie agresivă de „maghiarizare”. „Legile educaţiei” impuneau folosirea limbii maghiare în toate şcolile, chiar şi în cele pentru preşcolari. Profesorii trebuiau să vorbească fluent maghiara şi riscau să îşi piardă locul de muncă dacă „se opuneau statului [maghiar]”. Această decădere din drepturile lingvistice a fost întărită de măsuri aspre împotriva activiştilor minorităţilor etnice.5 Sârbii din Voivodina, aflată în sudul regatului, slovacii din ţările nordice şi românii din Marele Principat al Transilvaniei colaborau ocazional cu scopul de a atinge obiectivele minorităţilor, însă cu puţine şanse reuşite, având în vedere faptul că nu puteau aduna decât un număr restrâns de mandate.

Prin contrast, în Cisleithania, administraţiile succesive au modificat neîntrerupt sistemul cu scopul de a adapta cerinţele minorităţilor. Reformele din 1882 şi 1907 privind sufragiul (când a fost introdus, practic, votul universal acordat bărbaţilor) au înclinat oarecum către „nivelarea” terenului jocului politic. Însă aceste măsuri de democratizare nu au făcut decât să sporească potenţialul unui conflict naţional, în special în ceea ce priveşte o chestiune delicată, şi anume folosirea limbii în instituţii publice cum ar fi şcoli, tribunale şi organisme administrative.

Nicăieri nu erau mai evidente fricţiunile generate de politicile naţionaliste decât în parlamentul din Cisleithania, care, din 1883, se întrunea într-o frumoasă clădire în stil neoclasic de pe Ringstrasse din Viena. În această legislatură formată din 516 locuri, cea mai mare din Europa, spectrul familiar al diversităţii în ceea ce priveşte partidele politice şi ideologia era brăzdat de afiliaţii naţionale care dădeau naştere unei mulţimi de grupuri şi grupuleţe. Printre cele treizeci de partide care deţineau mandate după alegerile din 1907, de pildă, se numărau 28 de cehi agrari, 18 cehi tineri [naţionalişti radicali], 17 cehi conservatori, şapte cehi vechi [naţionalişti moderaţi], doi cehi-progresivi (tendinţa „realistă”), un ceh „sălbatic” şi

nouă social-naţionalişti cehi Polonezii, nemţii, italienii, chiar şi slovenii şi rutenii erau împărţiţi la fel, în funcţie de ideologii.

Având în vedere faptul că regiunea Cisleithania nu avea o limbă oficială (cum era cazul Regatului Ungariei), nu exista nicio limbă oficială pentru procedura parlamentară. Erau acceptate toate limbile: germana, ceha, poloneza, ruteana, croata, sârba, slovena, italiana, româna şi rusa. Nu erau însă oferite servicii de traducere, prin urmare, conţinutul discursurilor care nu erau în germană erau greu de înregistrat şi de monitorizat, dacă deputatul respectiv nu oferea o copie tradusă a discursului său. Deputaţii care aparţineau chiar şi celor mai nesemnificative facţiuni puteau, astfel, respinge iniţiative nedorite, ţinând discursuri lungi într-o limbă pe care o înţelegeau doar câţiva dintre colegii lor. Era greu de spus dacă aceştia dezbăteau, într-adevăr, problemele propuse de moţiunea curentă sau dacă doar recitau poeme lungi în propria lor limbă. Cehii erau în mod deosebit renumiţi pentru extravaganţa barocă a obstrucţionismului lor.6 Parlamentul din Cisleithania a devenit o atracţie turistică, în special iarna, când turiştii vienezi se îngrămădeau în galeriile încălzite destinate vizitatorilor. Spre deosebire de teatrele şi operele din oraş, intrarea la sesiunile parlamentare era gratuită, după cum observa un jurnalist din Berlin.[1]

Conflictul naţional a devenit atât de intens, încât între 1912 – 1914, mai multe crize parlamentare au schilodit viaţa legislativă a monarhiei: „Dieta din Boemia” devenise atât de turbulentă până în 1913, încât prim-ministrul austriac, contele Karl Strugkh, a desfiinţat-o, înlocuind-o cu un comitet imperial care primise sarcina de

1 Printre cei care veneau să urmărească bufoneriile deputaţilor se număra şi tânărul pierde vară Adolf Hitler. Putea fi întâlnit deseori în galeria vizitatorilor între februarie 1908 şi vara anului 1909, când obstrucţionismul ceh era în toi. Mai târziu, el a susţinea că această experienţă îl „vindecase“ de admiraţia tinerească faţă de sistemul parlamentar; vezi Hitler, Mein Kampf, p. 100.

a guverna provincia. Protestele cehilor împotriva acestei măsuri au îngenuncheat parlamentul din Cisleithania în martie 1914. Pe 16 martie, Strugkh a demis şi corpul legislativ – acesta era încă suspendat când Austro-Ungaria a declarat război Serbiei în iulie, prin urmare Cisleithania era, practic, condusă de un soi de absolutism administrativ când a izbucnit războiul. Lucrurile nu stăteau mai bine nici în Ungaria: în 1912, în urma protestelor din Zagreb şi din alte oraşe din regiunea sudică slavă împotriva unui guvernator nepopular, Dieta din Croaţia şi constituţia au fost suspendate; în Budapesta, în ultimii ani dinaintea războiului a luat naştere „absolutismul parlamentar" care proteja hegemonia maghiară de provocările aduse de opoziţia minorităţilor şi de cererea pentru o reformă privind sufragiuL7

Aceste simptome spectaculoase ale disfuncţionalităţii par să sprijine ideea că Imperiul Austro-ungar era o organizare statală muribundă, a cărei dispariţie de pe harta politică nu era decât o chestiune de timp: un argument lansat de către contemporanii ostili prin care se sugera faptul că eforturile imperiului de a-şi apăra integritatea în ultimii ani înainte de izbucnirea războiului erau oarecum nejustificate.8 în realitate, rădăcinile frământărilor politice ale Austro-Ungariei erau mai puţin adânci decât păreau la o primă vedere. Existau, fără îndoială, conflicte etnice intermitente – de pildă, răscoale în Ljubljana în 1908 sau dispute periodice între cehi şi germani în Praga – însă nu au atins niciodată nivelul de intensitate al violenţelor din Imperiului Rus contemporan sau din Belfastul secolului al XX-lea. În ceea ce priveşte turbulenţele din parlamentul din Cisleithania, acestea semănau mai degrabă cu o indispoziţie cronică decât cu o afecţiune incurabilă. Activitatea guvernului era continuată sub incidenţa regulamentului temporar de urgenţă stipulat în Clauza 14 a Constituţiei din 1867. Mai mult, tipurile diferite de conflicte politice se anulau, într-o oarecare măsură, unele pe altele.

Conflictul dintre socialişti, liberali, clericii

conservatori şi alte grupări politice de după 1907 era o binefacere pentru partea austriacă a monarhiei, deoarece traversa taberele naţionale şi, prin urmare, submina virulenţa naţionalismului, transformând-o într-un principiu politic. Echilibrarea unei game complexe de forţe rezultate pentru susţinerea unei majorităţi parlamentare era o sarcină care necesita tact, maleabilitate şi o imaginaţie strategică, însă activitatea ultimilor trei prim-miniştri austrieci dinainte de 1914, Beck, Bienerth şi Strugkh, a demonstrat – în ciudat întreruperilor intermitente ale sistemului – că acest lucru era posibil.9

În ultimul deceniu antebelic, teritoriile habsburgice au cunoscut o creştere economică puternică, înregistrând o stare generală de prosperitate – un aspect contrastant important faţă de Imperiul Otoman contemporan, dar şi faţă de o altă „organizare statală aflată în colaps", Uniunea Sovietică a anilor 1980. Pieţele libere şi competiţia dintre uniunile vamale ale imperiului au stimulat progresul tehnologic şi introducerea de produse noi. Datorită dimensiunii considerabile şi a caracterului divers ale monarhiei dualiste, uzinele noi beneficiau de reţelele sofisticate ale industriilor colaboratoare susţinute de o infrastructură de transport eficientă şi de un sector de servicii şi suport de înaltă calitate. Efectele economice salutare erau mai evidente în Regatul Ungariei. În 1840, Ungaria a fost „cămara" Imperiului Austriac – 90% din exporturile sale către Austria reprezentau produse agricole. Între 1909 şi 1913, exporturile industriale ale Ungariei au crescut cu 44%, în vreme ce necesarul de produse alimentare ieftine, care era în continuă creştere, din regiunea industrială austro-boemiană făcea ca sectorul agricol ungar să supravieţuiască în cele mai bune condiţii, protejat de piaţa comună habsburgică din România, Rusia şi America.10 Majoritatea istoricilor economici sunt de acord că, pentru monarhie ca întreg, perioada cuprinsă între 1887 şi 1913 a cunoscut o „revoluţie industrială", sau „o lansare" într-o creştere autosustenabilă, cu indicii obişnuiţi de expansiune: consumul de fontă brută a crescut

de patru ori între 1881 şi 1911, la fel şi căile ferate între 1870 şi 1900, iar mortalitatea infantilă a scăzut, în vreme ce numărul elevilor din şcoala primară l-a depăşit pe cel din Germania, Franţa, Italia şi Rusia.11 în ultimii ani înainte de război, Austro-Ungaria, şi Ungaria în mod special (cu o medie de creştere anuală de 4, 8%), a înregistrat cel mai mare reviriment economic din Europa.12 Până şi un observator critic, cum era corespondentul *Times*, Henry Wickham Steed, care locuia de multă vreme la Viena, a recunoscut în 1913 că „lupta rasială din Austria" era, în esenţă, un conflict pentru cota de patronaj din cadrul sistemului existent:

„Esenţa luptei pentru limbă este aceea că reprezintă o luptă pentru influenţă birocratică. Aşa cum cererile pentru universităţi şi licee noi înaintate de cehi, ruteni, sloveni şi italieni şi respinse de germani, polonezi şi alte rase, după caz, sunt cereri pentru noi mecanisme care să propulseze potenţiali oficiali cărora să li se poată încredinţa influenţa politică a partidelor parlamentare pentru a înainta pe scara birocratică". 13

Mai mult, exista un proces lent, dar evident către o politică mai îngăduitoare în ceea ce priveşte drepturile naţionale (cel puţin în Cisleithania). Egalitatea dintre toate naţionalităţile şi limbile din Cisleithania a fost recunoscută oficial prin legea fundamentală din 1867 şi printr-un corp de exerciţii procesuale acumulate cu scopul de a oferi soluţii pentru problemele pe care autorii Compromisului nu le prevăzuseră, cum ar fi clauzele lingvistice pentru minoritatea cehă din regiunea germană a Boemiei. De-a lungul ultimilor ani de pace din existenţa imperiului, autorităţile din Cisleithania au continuat să modifice sistemul în funcţie de cererile minorităţilor naţionale. De exemplu, „Compromisul Galiţia", hotărât în Dieta din Galiţia din Lembarg (Liov) în 28 ianuarie 1914, asigura o proporţie fixă de mandate într-o legislatură regională extinsă pentru rutenii care erau slab reprezentaţi (ucraineni) şi promitea înfiinţarea iminentă a unei universităţi ucrainene.14

Până şi administraţia ungară a dat semne că se răzgândeşte la începutul lui 1914, atunci când climatul internaţional s-a înrăutăţit. Slavilor de sud din Croaţia şi Slovenia li s-a promis abolirea puterilor extraordinare şi li s-a garantat libertatea presei, în vreme ce în Transilvania a fost trimis un mesaj în care se spunea că guvernul din Budapesta intenţiona să dea curs mai multor cereri ale majorităţii româneşti din regiune. Ministrul de externe rus, Serghei Sazonov, a fost într-atât de îngrijorat la gândul că aceste măsuri ar putea stabiliza dominaţia habsburgică în regiunile româneşti, încât, în ianuarie 1914, acesta i-a propus ţarului Nicolae al II-lea să acorde concesii asemănătoare milioanelor de polonezi din vestul Rusiei.15

Aceste ajustări în funcţie de cerinţele specifice sugera faptul că sistemul ar putea, în cele din urmă, să genereze o suită de garanţii privind drepturile de naţionalitate care să fie incluse într-un acord-cadru.16 Existau semnale că administraţia se pricepea din ce în ce mai bine să răspundă cerinţelor materiale ale regiunilor.17 Statul era cel care juca acest rol, desigur, şi nu parlamentele aferente din teritoriile habsburgice. Proliferarea comitetelor pedagogice, a consiliilor locale, a comisiilor judeţene, a alegerilor locale şi altele asemănătoare asigurau o interacţiune a statului cu viaţa cetăţenilor într-un mod mult mai intim şi mai consistent decât o făceau partidele politice sau adunările legislative.18 Nu a fost (cel puţin nu de la început) un mecanism de represiune, ci o entitate vibrantă care impunea legături puternice, un intermediar printre numeroase interese sociale, economice şi culturale.19 Birocraţia habsburgică era costisitoare – cheltuielile pentru administrarea domestică au crescut cu 366% între 1890 şi 1911.20 însă majoritatea locuitorilor imperiului asociau statul habsburgic cu beneficiile unui guvern ordonat: educaţia publică, bunăstare, salubritate, statul de drept şi întreţinerea unei infrastructuri complexe.21 Aceste caracteristici ale organizării statale habsburgice au rămas o preocupare majoră şi după dispariţia monarhiei.

La sfârşitul anului 1920, când scriitorul (şi inginerul) Robert Muşii îşi amintea de ultimul an de pace al Imperiului Austro-ungar, imaginea care i-a apărut dinaintea ochilor a fost una care înfăţişa „străzi curate, largi şi înfloritoare [...] care se întindeau ca nişte râuri liniştite, ca nişte panglici colorate din serj, îmbrăţişând tărâmurile cu braţele curate ale administraţiei".22

În cele din urmă, majoritatea activiştilor aparţinând minorităţii au recunoscut valoarea comunităţii habsburgice ca pe un sistem al securităţii colective. Conflictele îndârjite *dintre* naţionabtăţile minoritare – croaţii şi sârbii în Croaţia-Slovenia, de pildă, sau polonezii şi rutenii în Gabţia – precum şi multele regiuni cu aşezări cu etnii mixte sugerau că formarea unor etnii naţionale noi şi separate ar putea provoca mai multe probleme decât ar putea rezolva.23 Cum s-ar putea dezvolta aceste state-naţiune noi fără aripa protectoare a imperiului? în 1848, istoricul naţionalist ceh František Palacky lansase un avertisment, susţinând că prin dezbinarea Imperiului Habsburgic, care nu ar fi adus bbertatea cehilor, nu se obţinea decât pregătirea unui teren propice pentru „monarhia universală rusă". „Sunt mânat de cauze naturale, dar şi istorice să caut [în Viena] centrul chemat pentru a asigura şi apăra pacea, bbertatea şi dreptatea oamenilor". 24 în 1891, prinţul Charles Schwarzenberg a lansat acelaşi argument când l-a întrebat pe tânărul naţionalist ceh Edward Grégr: „Dacă tu şi ai tăi urâţi acest stat... ce veţi face cu ţara voastră, care este prea mică pentru a rezista? O veţi da Germaniei sau Rusiei, căci nu veţi avea nicio şansă dacă veţi renunţa la uniunea austriacă".25 înainte de 1914, naţionabştn radicali care doreau separarea de imperiu reprezentau doar o minoritate. În multe zone, grupurile pobtice naţionaliste erau echilibrate de reţelele de asociaţu – cluburi ale veteranilor, grupuri religioase şi de caritate, asociaţii de bers*aglieri (tr*ăgătorii de ebtă) – care cultivau diferite forme de patriotism habsburgic.26

Caracterul venerabil şi permanent al monarhiei era personificat de figura imperturbabilă şi mustăcioasă a

împăratului Franz Joseph. Viaţa lui personală a fost anormal de tragică. Fiul lui, Rudolf, a murit într-un suicid dublu împreună cu amanta sa în cabana de vânătoare a famihei, soţia lui, Ehsabeta („Sisi”), a fost înjunghiată de un anarhist italian şi a murit pe malul lacului Geneva, fratele lui, Maximihan, a fost executat de insurgenţii mexicani in Queretaro, iar nepoata lui preferată a ars de vie când o ţigară i-a aprins rochia. Împăratul a făcut faţă acestor lovituri cu un stoicism rece. În viaţa publică, afişa o persoană „demonică”, după cum s-a exprimat satiricul Karl Kraus, în „impersonalitatea” sa. Remarca sa stilizată cu ocazia fiecărei ceremonii oficiale – „A fost plăcut, am fost foarte încântaţi” – a devenit o frază familiară pe întreg teritoriul monarhiei.27 împăratul a dat dovadă de o îndemânare considerabilă în ceea ce priveşte gestionarea mecanismului complex al statului său, balansând forţele oponente cu scopul de a menţine totul într-un echilibru al nemulţumirii bine temperate şi implicându-se direct în toate etapele reformei constituţionale.28 Cu toate acestea, până în 1914, el devenise o forţă a inerţiei, în ultimii doi ani de dinainte de război, a ţinut partea premierului maghiar autocratic, István Tisza, împotriva cerinţelor minorităţii în ceea ce priveşte reforma ungară privind sufragiul. Atâta vreme cât Regatul Ungariei continua să garanteze fondurile şi voturile de care avea nevoie Viena, Franz Joseph era pregătit să accepte hegemonia elitei maghiare, în ciuda faptului că aceasta desconsidera interesele minorităţilor naţionale din teritoriile regatului.29 Existau semne că acesta începuse să se îndepărteze de viaţa contemporană: „Viaţa zgomotoasă a timpurilor noastre, scria politicianul austro-german Joseph Baemreither, în 1913, când Franz Joseph avea 83 de ani, ajunge la urechile împăratului nostru doar sub forma unui zumzet îndepărtat. Nu se mai implică în această viaţă. Nu mai înţelege aceste timpuri, iar acestea trec nepăsătoare”.30

Cu toate acestea, împăratul a rămas în centrul atenţiei în ceea ce priveşte ataşamentul politic şi

emoţional. Era recunoscut faptul că popularitatea sa era ancorată dincolo de rolul său constituţional, în conştiinţa generală.31 Până în 1914, acesta stătuse pe tron mai mult timp decât trăiseră majoritatea supuşilor săi. După cum scrisese Joseph Roth în capodopera sa *Marşul Radetzky*, el părea „ferecat în această vârstă a bătrâneţii ca într-un glob de cristal care inspiră evlavia”. Împăratul apărea deseori în visele supuşilor săi. Ochii lui de un albastru asemănător cerului continuau să privească din portretele agăţate pe pereţii tavernelor, a sălilor de clasă, a birourilor şi a sălilor de aşteptare din gări, în vreme ce ziarele admirau supleţea şi uşurinţa cu care bătrânul sărea din trăsură cu ocazia ceremoniilor oficiale.32 Prosper şi relativ bine-administrat, imperiul, la fel ca şi suveranul său vârstnic, afişau o stabilitate curioasă în mijlocul acelui tumult. Crizele veneau şi treceau fără a ameninţa, aparent, existenţa sistemului ca atare. Situaţia a fost întotdeauna „disperată, dar nu serioasă”, după cum observase jurnalistul vienez Karl Kraus.

*

Un caz special şi anormal era Bosnia-Herţegovina, pe care austriecii „au ocupat-o” în 1878, în timpul suveranităţii otomane, în baza Tratatului de la Berlin, şi pe care au anexat-o oficial treizeci de ani mai târziu. La sfârşitul secolului al XIX-lea, Bosnia avea păduri bogate, zone montane mărginite de piscuri înalte de 2000 de metri în sud şi de valea râului Save în nord. Herţegovina este mai mult un platou înalt sălbatic şi carstic traversat de cursuri rapide de apă şi înconjurat de lanţuri muntoase. Era o regiune cu teren accidentat, unde infrastructura lipsea cu desăvârşire. Starea acestor două provincii balcanice, aflate sub dominaţie habsburgică, au constituit demult un subiect de controversă. Tinerii terorişti sârbo-bosniaci care au mers în Sarajevo în vara anului 1914 ca să îl ucidă pe moştenitorul tronului austriac şi-au justificat acţiunile invocând opresiunile la care erau supuşi fraţii lor din Bosnia şi Herţegovina. Istoricii sugerau uneori că sârbii bosniaci au fost mânaţi în braţele Belgradului chiar

de austrieci, din cauza opresiunii şi a guvernării greşite. Să fie oare adevărat? în timpul primilor ani de ocupaţie, au existat, desigur, multe proteste, în special împotriva recrutării. Însă nu era ceva nou – provinciile experimentaseră turbulenţe cronice în timpul dominaţiei otomane; deosebit era calmul relativ care a caracterizat perioada cuprinsă între mijlocul anului 1880 până în 1914.33 Situaţia ţărănimii după 1878 era un punct sensibil. Austriecii au ales să nu desfiinţeze sistemul otoman, *agaluk*, privind bunurile, în baza căruia aproximativ nouăzeci de mii de şerbi bosniaci, sau *kmets*, munceau încă în 1914. Unii istorici au considerat acest aspect ca fiind o dovadă a politicii „dezbină şi cucereşte” menită să defavorizeze ţărănimea sârbă şi să îi favorizeze pe croaţii şi musulmanii din oraşe. Aceasta este însă o proiecţie retrospectivă. În provincii, guvernarea austriacă era susţinută de conservatorismul cultural şi instituţional şi nu filosofia unei dominaţii coloniale. Acolo unde se găseau instituţii tradiţionale, dominaţia austriacă din regiunile Bosniei-Herţegovina era caracterizată de „gradualism şi continuitate”.34 Acolo unde era posibil, legile şi instituţiile moştenite în timpul perioadei otomane erau mai degrabă armonizate şi clarificate decât eliminate. Administraţia habsburgică însă a facilitat emanciparea ţăranilor cu ajutorul plăţii unice; peste patruzeci de mii de *kmets* bosniaci şi-au cumpărat autonomia astfel în perioada cuprinsă între ocupaţie şi izbucnirea războiului în 1914. În orice caz, şerbii sârbi care erau în vechiul sistem de bunuri în ajunul Primului Război Mondial nu o duceau rău, conform standardelor impuse ţăranilor din Europa la începutul secolului al XX-lea; probabil erau mai prosperi decât omologii lor din Dalmaţia sau cei din sudul Italiei.

Administraţia austriacă s-a implicat şi ea în creşterea productivităţii agriculturii şi a industriei în Bosnia-Herţegovina. A instaurat modele de ferme, inclusiv pentru podgorii şi ferme piscicole, introducând pregătirea rudimentară în domeniul agronomic pentru profesorii de la ţară şi înfiinţând un liceu agricol în Ilidze, într-o perioadă

în care nu exista o astfel de instituţie în Serbia. Chiar dacă însuşirea acestor metode noi era un proces relativ lent, acest lucru avea mai mult de-a face cu reticenţa ţăranilor faţă de inovaţie decât cu neglijenţa austriacă. Exista, de asemenea, un aflux masiv de investiţii de capital. A fost dezvoltată o reţea nouă de drumuri şi căi ferate, care includea unele dintre cele mai bune drumuri montane din Europa. Aceste proiecte de infrastructură aveau, cu siguranţă, şi un scop militar, însă s-au făcut investiţii masive şi alte sectoare, inclusiv în minerit, metalurgie, silvicultură şi fabricarea de produse chimice. Ritmul procesului de industrializare a atins punctul culminant în timpul administraţiei contelui Benjamin Kăllay (1882 – 1903), iar rezultatul a fost o creştere bruscă a producţiei industriale (în medie 12, 4% anual în perioada cuprinsă între 1881 şi 1913), fără precedent altundeva în Balcani.35 Pe scurt, administraţia habsburgică a tratat noile provincii ca pe un exemplu al cărui scop era acela de „a demonstra caracterul uman şi eficient al dominaţiei habsburgice”; până în 1914, Bosnia-Herţegovina ajunsese la un nivel de dezvoltare comparabil cu restul monarhiei duble.36

Cel mai mare cusur al administraţiei austriece în cazul Bosniei-Herţegovina a fost rata îngrozitor de scăzută de alfabetizare şi de frecvenţă şcolară care era mai gravă decât în Serbia.37 Aceasta însă nu era consecinţa unei politici austriece de ridiculizare în masă. Austriecii au construit şcoli primare – aproximativ două sute –, ca să nu mai amintim despre licee, o şcoală pedagogică şi un institut tehnic. Nu a fost un efort susţinut, dar nici indiferenţă crasă. Cea mai mare problemă era aceea de a-i convinge pe ţărani să-şi trimită copiii la şcoală.38 învăţământul primar obligatoriu a fost introdus abia în 1909, după anexarea oficială a provinciilor.

Bosnia-Herţegovina (1914)

Desigur, nu totul era lapte şi miere în Bosnia-Herţegovina. Administraţia habsburgică se îndrepta cu un aer ameninţător către orice ar fi putut părea mobilizare naţionalistă împotriva imperiului, fără a face discriminări. În 1913, Oskar Potiorek, guvernatorul militar al Bosniei-Herţegovina, a anulat cea mai mare parte a constituţiei bosniace din 1910, a înteţit controalele guvernamentale în ceea ce priveşte sistemul educaţional, a interzis tirajul ziarelor din Serbia şi a închis multe organizaţii culturale sârbo-bosniace, deşi trebuie să subliniem că a fost o urmare a escaladării activismului ultranaţionalist sârb.39 Un alt factor supărător a fost frustrarea politică a sârbilor şi croaţilor de dincolo de graniţă faţă de partea de vest şi de nord a regiunii Croaţia-Slavonia şi faţă de partea estică a Voivodinei, ambele regiuni fiind administrate din Budapesta, sub franciza restrictivă a Ungariei. În ansamblu, aceasta era o administraţie relativ corectă şi eficientă, caracterizată de un respect pragmatic faţă de tradiţiile diverse ale grupurilor naţionale din provincii.

Theodore Roosevelt nu a fost prea departe de adevăr când a remarcat, cu ocazia vizitei la Casa Albă a doi politicieni austrieci importanţi în iunie 1904, că monarhia habsburgică „a înţeles că trebuie să pună pe picior de egalitate diferitele naţiuni şi religii din această ţară pentru a ajunge la o aşa mare reuşită”; a adăugat, cu tristeţe, că era de părere că administraţia Statelor Unite din Filipine are multe de învăţat din exemplul austriecilor.40 Până şi vizitatorii erau uimiţi de caracterul nepărtinitor al administraţiei habsburgice: exista o notă de „respect şi toleranţă mutuală” printre grupurile etnoreligioase, observa în 1902 un jurnalist american; tribunalele erau „conduse înţelept şi onorabil”, iar „justiţia [era] atribuită fiecărui cetăţean, indiferent de religie sau de statului său social”.41

Dacă evaluăm starea şi perspectivele Imperiului Austro-ungar în ajunul Primului Război Mondial, ne vom confrunta serios cu problema perspectivei temporale. Prăbuşirea imperiului în toiul războiului şi înfrângerea din 1918 şi-au lăsat amprenta asupra privirii retrospective asupra teritoriilor habsburgice, umbrind scena cu semnale ale unui declin iminent. Activistul naţional ceh Edvard Benei a fost un caz elocvent. În timpul Primului Război Mondial, Benei» a devenit conducătorul unei mişcări secrete cehe de independenţă; în 1918, a fost unul dintre fondatorii noului stat-naţiune cehoslovac, însă, în lucrarea „Problema austriecilor şi întrebarea cehilor”, publicată în 1908, el îşi exprimase încrederea în comunitatea habsburgică. „Lumea vorbeşte despre dizolvarea Austriei. Eu nu cred deloc una ca asta. Legăturile istorice şi economice ale naţiunilor austriece simt prea puternice ca să se întâmple un asemenea lucru”.42 Un exemplu deosebit de uluitor este corespondentul de odinioară al ziarului *Times* (ulterior editor), Henry Wickham Steed. În 1954, acesta a declarat într-o scrisoare trimisă la *Times Literary Supplement* că a plecat din Imperiul Austro-ungar în 1913 „cu sentimentul că evadam dintr-un edificiu blestemat”. Cuvintele lui au confirmat ceea ce era pe

atunci o părere larg răspândită. Cu toate acestea, în 1913, el văzuse lucrurile altfel. Deşi un critic făţiş al multor caracteristici ale guvernării habsburgice, el a scris în acel an că nu reuşise de-a lungul celor zece ani de „observare constantă şi experienţă" să găsească „vreun motiv întemeiat" pentru care monarhia habsburgică „să nu-şi ocupe locul de drept în Comunitatea Europeană". „Crizele sale interne, concluziona el, sunt mai degrabă crize ale creşterii decât crize ale decăderii". 43 Steed a devenit un propagandist pentru dezmembrarea statului austro-ungar şi un apărător înfocat al liniştii postbelice în Europa Centrală abia în timpul Primului Război Mondial. Steed a oferit prefaţa la traducerea în engleză din 1927 a lui Thomas Masaryk a memoriului naţionalist ceh *The Making of a State*, în care a declarat că numele de „Austria" era sinonim cu „orice mecanism care ar putea să ucidă sufletul unui popor, să-l corupă cu un minimum de bunăstare materială, să îl priveze de libertatea de conştiinţă şi de gândire, să-i submineze robusteţea şi dârzenia şi să îl împiedice să-şi urmeze idealul".44

Această inversare a polarităţii putea avea loc şi în cealaltă direcţie. Savantul ungur Oszkár Lăszi – unul dintre cei mai mari experţi în ceea ce priveşte Imperiul Habsburgic – a fost un critic aspru al sistemului dualist în 1929, îşi încheia studiul ambiţios despre dizolvarea monarhiei cu observaţia că „Războiul Mondial nu a fost cauza, ci doar ultima revărsare de ură profundă şi neîncredere între naţiuni".45 Şi, cu toate acestea, în 1949, după un alt război mondial şi o perioadă dezastruoasă de dictatură şi genocid în ţara lui, Jaszi, care trăia în exil în America din 1919, a ales o altă abordare. În timpul vechii monarhii habsburgice, el scria: „Statutul de drept era destul de sigur; principiul autonomiei naţionale, din ce în ce mai mult respectat Trecerea liberă a persoanelor şi a bunurilor a adus cu ea beneficii celor mai îndepărtate părţi ale monarhiei".46 Dacă euforia creată de independenţa naţională i-a mânat pe unii, care fuseseră odinioară cetăţeni loiali ai Imperiului Habsburgic, să conteste vechea

monarhie dualistă, pe alţii, care fuseseră protestatari înfocaţi înainte de 1914, i-a făcut să cadă pradă nostalgiei. În 1939, reflectând asupra prăbuşirii monarhiei, scriitorul maghiar Mihály Babits a scris: „Acum regretăm şi plângem după ceea ce am urât cândva. Suntem independenţi, dar în loc să ne bucurăm nu putem decât să tremurăm”.47

JUCĂTORII DE ŞAH

După expulzarea austriecilor din Italia în 1859 şi din Germania în 1866, regiunea balcanică a devenit în mod implicit centrul preeminent de interes al politicii externe a Austro-Ungariei. Din nefericire, această restrângere a interesului geopolitic a coincis din întâmplare cu o perioadă de volatilitate crescândă care caracteriza Peninsula Balcanică. Problema de fond era subminarea autorităţii otomane în sud-estul Europei, ceea ce crea o zonă de tensiune între cele două mari puteri care aveau un interes strategic în regiune.48 Atât Rusia, cât şi Austro-Ungaria se simţeau îndreptăţite din punct de vedere istoric să-şi exerseze supremaţia în aceste regiuni din care se retrăseseră otomanii, austriecii deoarece Casa de Habsburg fusese iniţial paznicul porţii de Răsărit a Europei împotriva turcilor, iar ruşii deoarece ideologia panslavistă susţinea un interes comun între naţiunile slave emergente (în special ortodoxe) din Peninsula

Balcanică şi puterea supremă de la St.

— Petersburg şi deoarece retragerea otomanilor a ridicat problema referitoare la controlul ulterior al strâmtorilor turceşti, o chestiune de o importanţă strategică stringentă pentru factorii de decizie din Rusia. În acelaşi timp, existau state noi balcanice care aveau propriile interese şi obiective conflictuale. În ceea ce priveşte această regiune turbulentă, Austria şi Rusia mutau asemenea unor jucători de şah, sperând cu fiecare mutare să anuleze sau să diminueze avantajul adversarului.

Până în 1908, cooperarea, cumpătarea şi demarcarea sferelor neoficiale de influenţă asigurau o includere a pericolelor implicite ale acestei situaţii.49 în Alianţa Celor

Trei împăraţi din 1881 între Rusia, Austro-Ungaria şi Germania, Rusia s-a angajat „să respecte” ocupaţia de către Austro-Ungaria a Bosniei-Herţegovina în 1878 prin Tratatul de la Berlin, iar cei trei semnatari s-au învoit să „ţină cont” de „interesele fiecăruia în Peninsula Balcanică”.50 Mai mult, acordurile din 1897 şi 1903 dintre Austria şi Rusia au reafirmat angajamentul comun faţă de statu-quo din Balcani

Politica din Balcani era atât de complexă, încât menţinerea relaţiilor bune cu marea putere rivală mi era suficientă pentru a asigura liniştea. Şi fiarele mai puţin feroce din peninsulă trebuiau îmblânzite. Şi cea mai importantă dintre ele, din punctul de vedere al Vienei, era Regatul Serbiei. În timpul domniei îndelungate a lui Milan Obrenovic, simpatizantul austriecilor, Serbia a rămas un partener docil al planurilor celor de la Viena, consimţind la revendicarea supremaţiei regionale de către imperiu. Drept răspuns, Viena a sprijinit, în 1882, dorinţa Belgradului de a se ridica la rang de regat şi a promis sprijin diplomatic în eventualitatea în care Serbia ar căuta să se extindă înspre miazăzi, până în Macedonia otomană. După cum îl informa ministrul de externe maghiar, Gustav Kâlnoky von Korospatak, pe omologul său în vara anului 1883, relaţiile bune cu Serbia reprezentau baza politicii desfăşurate de imperiu în Balcani.51

Deşi prietenos, regele Milan al Serbiei putea fi un partener exasperant. În 1885, când scandalul cu regina Natalia era în toi, acesta a provocat frământări în Viena când a propus să abdice, să îşi trimită fiul la şcoală în Austria şi să permită imperiului să îi anexeze regatul. Austriecii nici nu voiau să audă asemenea aberaţii. În cadrul unei întâlniri cu autorităţile de la Viena, monarhului demoralizat i s-a adus aminte că avea îndatoriri regale şi a fost trimis înapoi la Belgrad. „O Serbie înfloritoare şi independentă, i-a explicat Kalnoky prim-ministrului austriac, se potriveşte intenţiilor noastre […] mai bine decât stăpânirea unei provincii nesupuse”.52 în 14 noiembrie însă, la doar patru luni după pierderea aparentă

a dorinţei de a domni, Milan a invadat brusc şi pe nepregătite Bulgaria, statul-client al Rusiei. Conflictul care a rezultat a fost de scurtă durată, deoarece armata sârbă a fost repede înfrântă de bulgari, însă a fost nevoie de diplomaţia tenace a marilor puteri pentru a împiedica un demers neaşteptat de a nu tulbura starea de relaxare dintre austrieci şi ruşi.

Fiul s-a dovedit a fi chiar mai necugetat decât tatăl: Alexandar se lăuda neîncetat în legătură cu sprijinul pe care regatul său îl primea din partea Austro-Ungariei, declarând în 1899 că „duşmanii Serbiei simt şi duşmanii Austro-Ungariei" – o gafă care a provocat mirare în St.

— Petersburg şi încurcătură în Viena. A fost tentat însă şi de avantajele pe care le oferea o politică rusofilă; în 1902, după moartea regelui-tată Milan, regele Alexandar urmărea deja cu frenezie sprijinul ruşilor; chiar a declarat unui jurnalist din St.

— Petersburg că monarhia habsbufgică era „cel mai mare duşman al Serbiei".53 Prin urmare, moartea prematură a lui Alexandar nu prea a fost regretată la Viena, cu toate că politicienii de acolo au fost la fel de şocaţi ca restul lumii de brutalitatea cu care el şi linia lui au fost exterminaţi.

Abia treptat a devenit limpede pentru austrieci că regicidul din iunie 1903 a marcat o ruptură adevărată. Ministerul de Externe din Viena s-a grăbit să stabilească o relaţie bună cu uzurpatorul Petar Karadiordjevic, pe care îl percepeau, în mod optimist, ca având o înclinaţie austrofilă. Austro-Ungaria a devenit primul stat străin care a recunoscut oficial noul regim sârb. Însă în curând a devenit limpede că nu mai existau bazele unei relaţii armonioase între cele două vecine. Gestionarea afacerilor politice a trecut în mâinile unor bărbaţi care se opuneau făţiş monarhiei dualiste, iar factorii de decizie din Viena analizau cu o îngrijorare crescândă „expectoraţiile" naţionaliste ale presei din Belgrad, eliberată din restricţiile guvernamentale. În septembrie 1903, ministrul austriac la Belgrad relata că relaţiile dintre cele două ţări erau „cum

nu se puteau mai proaste”. Viena a revenit la resentimentele sale faţă de regicid şi s-a alăturat britanicilor în impunerea de sancţiuni Curţii lui Karadiordjevic. Sperând să profite de pe urma acestei desfaceri a legăturii dintre austrieci şi sârbi, ruşii au intervenit, asigurând guvernul de la Belgrad că viitorul Serbiei se afla în Vest, pe Coasta Adriaticii, şi îndemnându-l să reînnoiască tratatul comercial de durată cu Viena.54

La sfârşitul lui 1905, aceste tensiuni au izbucnit într-un conflict deschis când s-a aflat la Viena că Serbia şi Bulgaria semnaseră o uniune vamală „secretă”. Cererea Vienei de la începutul lui 1906 ca Belgradul să respingă această uniune a rămas fără rezultat; printre altele, a transformat uniunea bulgară, care nu prezentase niciun interes pentru majoritatea sârbilor, într-un fetiş (cel puţin pentru o vreme) al opiniei naţionale sârbe.55 Descrierea generală a crizei din 1906 apare în capitolul întâi, însă trebuie să ţinem cont încă de un aspect, şi anume că pe politicienii din Viena îi îngrijora mai puţin semnificaţia comercială neglijabilă a uniunii cu bulgare decât gândirea politică din spatele acesteia. Dacă uniunea vamală sârbo-bulgară nu era decât primul pas înspre înfiinţarea unei „ligi” a statelor balcanice care se împotriveau Austro-Ungariei şi răspundeau îndemnurilor care veneau din St.

— Petersburg?

Este uşor să afirmi că austriecii erau paranoici; însă, în realitate, factorii de decizie din Viena nu se înşelau prea mult: înţelegerea vamală sârbo-bulgară era, de fapt, a treia dintr-o serie de alianţe încheiate între Serbia şi Bulgaria, dintre care primele două aveau evident o orientare antiaustriacă. Un „Tratat de Prietenie” şi un „Tratat de Alianţă” fuseseră deja semnate în mare secret în Belgrad în data de 12 mai 1904. Dumba, ministrul austriac la Belgrad, se străduise din răsputeri să afle ce se petrecea între delegaţii bulgari şi omologii lor sârbi însă, cu toate că avea unele bănuieli, nu reuşise să străpungă învelişul confidenţial care învăluia tratativele. Teama

Vienei în ceea ce priveşte implicaţia ruşilor s-a

dovedit a fi întemeiată. St.

— Petersburg, în ciuda destinderii dintre austrieci şi ruşi şi a efortului susţinut a unui război devastator cu Japonia, se îndrepta către crearea unei alianţe balcanice. Unul dintre personajele principale ale tratativelor a fost diplomatul bulgar Dimitar Rizov, care fusese cândva agent al departamentului ruso-asiatic. În 15 septembrie 1904, la ora unsprezece dimineaţa, ambasadorilor ruşi din Belgrad şi din Sofia li s-au înmânat simultan (şi în taină) copii ale Tratatului de alianţă sârbo-bulgar de către ministrul de external Serbiei, respectiv al Bulgariei.56

O caracteristică dificilă a politicii balcanice austro-ungare a fost întrepătrunderea problemelor străine şi a celor domestice, care devenea din ce în ce mai profundă.57 Din motive evidente, era foarte probabil ca politica internă şi cea internaţională să se amestece în cazul acelor minorităţi pentru care exista o „patrie" independentă în afara graniţelor imperiului. Cehii, slovenii, polonezii, slovacii şi croaţii din teritoriile habsburgice nu aveau un asemenea stat-naţiune suveran extern. Cele trei milioane de români din Ducatul Transilvaniei aveau un astfel de stat. Datorită caracterului complicat al sistemului dualist, Viena nu era în măsură să facă prea multe pentru a împiedica politicile culturale ungureşti să nu înstrăineze Regatul României cu care se învecina şi care era un partener politic cu o valoarea strategică importantă în acea regiune. Cu toate acestea, s-a dovedit a fi posibil, cel puţin în jurul anului 1910, ca relaţiile austro-române să fie ţinute la distanţă de impactul tensiunilor domestice, în principal deoarece guvernul României, aliat al Austriei şi al Germaniei, nu depunea niciun efort pentru a stârni sau exploata vrajba etnică din Transilvania.

Nu acelaşi lucru însă se putea spune despre sârbi şi Regatul Serbiei după 1903. Doar 40% din populaţia din Bosnia-Herţegovina era sârbă, în Voivodina în sudul Ungariei existau aşezări întinse locuite de sârbi, iar în Croaţia-Slavonia, altele mai restrânse. După regicidul din 1903, Belgradul a mărit ritmul în ceea ce priveşte

activitatea iredentistă din cadrul imperiului, concentrându-se în mod deosebit asupra Bosniei-Herţegovina. În februarie 1906, ataşatul militar austriac la Belgrad, Pomiankowski, a expus pe scurt problema într-o scrisoare adresată şefului de stat-major. În mod cert, declară Pomiankowski, Serbia avea să se numere printre inamicii imperiului în cazul unui viitor conflict militar. Problema era mai puţin atitudinea guvernului, cât orientarea ultranaţionalistă a culturii politice în general: chiar dacă la cârmă s-ar afla un guvern „sensibil", avertiza Pomiankowski, acesta nu ar fi în măsură să îi împiedice pe „şoviniştii radicali atotputernici" să se lanseze „într-o aventură". Mai periculos însă decât „duşmănia făţişă a Serbiei şi armata sa deplorabilă" era „activitatea sabotorilor radicali [sârbi] pe timp de pace, care otrăveşte sistematic atitudinea slavilor de sud şi care ar putea, în cazul cel mai rău, crea probleme serioase armatei noastre".58

Iredentismul „şovinist" din statul sârb, sau, mai exact, a celor mai influente puteri politice din interiorul lui, a ajuns să ocupe un loc central în evaluările făcute de Viena asupra relaţiilor cu Belgradul. Instrucţiunile oficiale elaborate în vara lui 1907 de ministrul de externe, contele Alois van Aehrenthal, pentru noul trimis austriac în Serbia arată cât de mult se deterioraseră relaţiile de la regicid. Sub domnia regelui Milan, îşi amintea Aehrenthal, coroana sârbească fusese suficient de puternică încât să contracareze orice „agitaţie publică bosniacă", însă totul se schimbase odată cu evenimentele din iulie 1903. Nu era vorba că regele Petar ar fi fost prea slab din punct de vedere politic să se opună forţelor şovinismului, ci mai degrabă că începuse la rândul lui să profite de mişcarea naţională cu scopul de a-şi consolida poziţia. Prin urmare, una dintre cele mai „importante sarcini" ale noului ministru austriac la Belgrad urma să fie observarea şi analizarea îndeaproape a activităţii naţionaliste sârbeşti. Când prindea ocazia, ministrul trebuia să îi informeze pe regele Petar şi pe prim-ministrul Pašie că era pe deplin

familiarizat cu scopul şi caracterul activităţii naţionaliste pansârbeşti; liderii de la Belgrad nu vor mai avea, astfel, dubii că Austro-Ungaria privea ocuparea Bosniei-Herţegovina ca fiind „definitivă”. Mai mult, ministrul nu avea să fie amânat cu negările politice obişnuite:

„Este de aşteptat ca ei să răspundă avertismentului dumitale bine intenţionat cu secularul clişeu că politicienii sârbi se eschivează mereu când li se reproşează maşinaţiunile furtive faţă de provinciile ocupate: guvernul sârb se străduieşte să menţină relaţii corecte şi curate, însă nu se află în măsură să stăvilească sentimentul naţiunii, care cere acţiune etc. etc.” 59

Instruirea oficială a lui Aehrenthal surprinde caracteristicile proeminente ale atitudinii Vienei faţă de Belgrad: o credinţă în puterea esenţială a naţionalismului sârbesc, o neîncredere viscerală în oamenii statului şi o nelinişte crescândă în ceea ce priveşte viitorul Bosniei, ascuns în spatele unei atitudini semeţe şi invulnerabile.

Astfel a fost aranjată scena în 1908 pentru anexarea Bosniei şi a Herţegovinei. Nu exista niciun dubiu, nici în Austria, nici în cancelariile celorlalte mari puteri, că Viena considera ca fiind permanentă ocupaţia din 1878. Într-unul dintre articolele variantei reînnoite a Alianţei celor Trei împăraţi din 1881, Austro-Ungaria şi-a rezervat în mod explicit „dreptul de a anexa aceste provincii în orice moment va găsi de cuviinţă”, iar această pretenţie apărea la anumite intervale în acordurile austro-ruseşti. Nici nu a fost contestată în principiu de Rusia, cu toate că St.

— Petersburg şi-a rezervat dreptul de a impune condiţii atunci când va sosi momentul pentru această schimbare de statut. Avantajele Austro-Ungariei în ceea ce privea o anexare oficială erau suficient de evidente. Acest lucru ar îndepărta orice dubiu în ceea ce priveşte viitorul provinciilor – o chestiune stringentă, din moment ce statutul ocupaţional convenit cu ocazia Congresului de la Berlin urma să expire înl908. Le-ar permite Bosniei şi Herţegovinei să se integreze mai bine în ţesătura politică a imperiului, prin înfiinţarea, de exemplu, a unui parlament

provincial. Acest aspect ar crea un mediu mult mai stabil pentru investiţiile interne. Şi mai important, va semnala Belgradului (şi sârbilor din Bosnia-Herţegovina) caracterul permanent al stăpânirii austro-ungare şi, astfel, va înlătura apariţia unui stimulent pentru alte frământări.

Aehrenthal, care a devenit ministru de externe în noiembrie 1906, a avut şi alte motive pentru a pune presiuni. Până la debutul noului secol, el fusese un susţinător loial al sistemului dualist însă încrederea lui în Compromis a fost zguduită în 1905 din cauza luptelor interne crâncene dintre elitele politice austriece şi cele ungare pentru gestionarea forţelor armate unite. Până în 1907, ajunsese să favorizeze o soluţie tripartită în ceea ce priveşte problemele monarhiei; celor două puteri centrale din cadrul monarhiei urma să li se alăture o a treia entitate care îi includea pe slavii de sud (în principal croaţi, sloveni şi sârbi). Aceasta era o agendă cu urmări considerabile printre elitele slavilor de sud, în special cea croată, care respingeau ideea de a se împărţi între Cisleithania, Regatul Ungariei şi provincia croato-slavonă, condusă de la Budapesta. Doar dacă Bosnia-Herţegovina ar fi fost anexate complet imperiului, ar fi posibilă, în cele din urmă, o includere a sa în structura revizuită a monarhiei. Iar acest lucru – care reprezenta speranţa de nestrămutat a lui Aehrenthal – va oferi un echilibru intern pentru activităţile iredentiste din Belgrad. Departe de a fi „Piemontele" slavilor de sud din Balcani, Serbia va deveni „membrul retezat" al unei entităţi slave din interiorul imperiului, dominată de croaţi.60

Argumentul concludent pentru anexare a fost „Revoluţia tinerilor turci" care a izbucnit în Macedonia otomană în vara anului 1908. Tinerii turci l-au obligat pe sultanul din Constantinopol să proclame o constituţie şi să înfiinţeze un parlament. Plănuiau să supună sistemul imperial otoman la o reformă radicală. În acest sens circulau zvonuri cum că noua conducere turcească va cere în scurt timp alegeri generale pe întreg teritoriul Imperiului Otoman, inclusiv în regiunile ocupate de Austro-

Ungaria, čare, la momentul respectiv, nu deţineau organe reprezentative proprii. Şi dacă noua administraţie turcă, a cărei legitimitate şi încredere fuseseră întărite de revoluţie, ar cere restituirea teritoriului vestic pierdut şi i-ar amăgi pe locuitorii acestuia cu promisiunea unei reforme constituţionale? 61 Sperând să profite de aceste incertitudini, în Bosnia a luat naştere o coaliţie musulmano-sârbă oportunistă, care cerea autonomia sub stăpânirea turcă.62 Exista acum pericolul ca o alianţă etnică din interiorul provinciei să îşi reunească forţele cu turcii ca să-i expulzeze pe austrieci.

Pentru a împiedica o astfel de complicaţie, Aehrenthal s-a grăbit să pregătească terenul pentru anexare. Otomanii au fost cumpăraţi ca să renunţe la suveranitate, primind o indemnizaţie generoasă. Cei mai importanţi erau ruşii, de al căror acord depindea întregul plan. Aehrenthal credea foarte mult în importanţa unei relaţii bune cu Rusia – în calitate de ambasador austriac la St.

— Petersburg între anii 1899 şi 1906, el luase parte la consolidarea reconcilierii dintre ruşi şi austrieci. Era uşor să obţină acordul ministrului rus de externe, Alexandr Petrovich Izvolsky. Ruşii nu aveau obiecţii în legătură cu oficializarea statului Austro-Ungariei în Bosnia-Herţegovina atâta timp cât St.

— Petersburgul primea ceva în schimb. Izvolsky a fost acela care, cu sprijinul ţarului Nicolae al II-lea, a propus ca anexarea Bosniei-Herţegovina să fie schimbată pentru sprijinul austriac, astfel încât să se uşureze accesul ruşilor la strâmtorile turceşti, în 16 septembrie 1908, Izvolsky şi Aehrenthal au redactat condiţiile înţelegerii la Schloss Buchlau, proprietatea din Moravia a lui Leopold von Berchtold, ambasadorul austro-ungar la St.

— Petersburg. Într-un fel, anexarea din 1908 s-a născut dintr-un acord balcanic austro-rusesc. Mai mult, exista o oarecare simetrie în legătură cu acest acord, din moment ce atât Izvolsky, cât şi Aehrenthal urmăreau, practic, acelaşi lucru: câştiguri care să fie asigurate prin

negocieri secrete pe cheltuiala Imperiului Otoman şi prin încălcarea Tratatului de la Berlin.63

În ciuda acestor preparative, anunţul despre anexare pe care Aehrenthal l-a făcut în 5 octombrie 1908 a declanşat 6 criză majoră în Europa. Izvolsky a negat faptul că ar fi încheiat o înţelegere cu acesta. Ulterior a negat şi că aflase dinainte de intenţiile lui, cerând să se organizeze o conferinţă internaţională în care să se clarifice statului Bosniei-Herţegovina.64 Criza rezultată a continuat luni la rând în vreme ce Serbia, Rusia şi Austria încercau să se mobilizeze, iar

Aehrenthal continua să evite cererea lui Izvolsky pentru o conferinţă care nu fusese prevăzută în înţelegerea de la Buchlau. Problema a fost rezolvată doar prin „înştiinţarea de la St.

— Petersburg” din martie 1909, în care nemţii cereau ca ruşii să recunoască anexarea, iar sârbii să se conformeze. În caz contrar, avertiza cancelarul Bülow, lucrurile îşi „vor urma cursul firesc”. Această formulare făcea aluzie nu numai la iminenţa unui război al austriecilor împotriva Serbiei, ci, mai important, la posibilitatea ca nemţii să facă publice documentele care dovedeau complicitatea lui Izvolsky la acordul iniţial de anexare. Izvolsky s-a retras imediat în mod tradiţional, Aehrenthal a preluat cea mai mare parte a responsabilităţii legate de Criza anexării. Era corect? în mod cert, manevrele ministrului de externe austriac au fost lipsite de transparenţă diplomatică. A ales să folosească instrumentele vechii diplomaţii: întâlniri confidenţiale, schimbul de promisiuni şi acorduri bilaterale secrete, în loc să încerce să rezolve problema anexării printr-o conferinţă internaţională la care să ia parte toţi semnatarii Tratatului de la Berlin. Având în vedere preferinţa lui pentru aranjamente secrete, şi, prin extrapolare, a Rusiei, i-a fost uşor să susţină că fusese păcălit de „alunecosul” ministru austriac. Cu toate acestea, dovezile sugerau faptul că criza a luat amploare deoarece Izvolsky a minţit în cel mai neruşinat mod cu scopul de a-şi salva funcţia şi

reputaţia. Ministrul de externe rus făcuse două greşeli mari de judecată. Mai întâi, a crezut că Londra va sprijini cererea lui ca vaselor de război ruseşti să li se permită accesul în strâmtorile turceşti Apoi, a subestimat impactul puternic pe care anexarea îl va avea asupra opiniei naţionaliste ruse. Conform unei relatări, acesta şi-a păstrat iniţial calmul atunci când a primit vestea anexării în 8 octombrie 1908, pe când se afla la Paris. Abia câteva zile mai târziu, în timpul şederii lui la Londra, când britanicii au refuzat să coopereze, iar el a aflat despre reacţia presei din St.

— Petersburg, a realizat că greşise şi, cuprins de panică, a început să pozeze în victima lui Aehrenthal65 Indiferent de punctele-forte sau slabe ale politicii lui Aehrenthal, Criza de anexare a Bosniei a reprezentat o schimbare în geopolitica din Balcani. A distrus orice dorinţă de colaborare austro-rusă în ceea ce priveşte rezolvarea problemelor balcanice; începând cu acest moment, energiile negative generate de conflictele dintre statele balcanice erau mult mai greu de înfrânat. De asemenea, această situaţie a înstrăinat statul învecinat şi aliatul Austriei, Regatul Italiei. De mult timp existau tensiuni mocnite între cele două state – drepturile minorităţii italiene din Dalmaţia şi din Croaţia-Slavonia, precum şi rivalitatea politică din regiunea Adriatică erau cele mai importante subiecte de dispută –, iar criza anexării a dus la o solicitare pentru despăgubiri din partea italienilor şi a intensificat resentimentele acestora. În ultimii ani dinaintea izbucnirii războiului, o reconciliere a obiectivelor italiene şi austriece privind Coasta Adriaticii a devenit din ce în ce mai dificilă.66 Iniţial, nemţii nu s-au implicat în chestiunea anexării, însă, în curând, aceştia s-au grăbit să ofere sprijin Austro-Ungariei, iar acest aspect a reprezentat, de asemenea, un parcurs ambivalent. A avut efectul scontat în descurajarea guvernului rus de a încerca să obţină câştiguri de pe urma crizei anexării, însă, pe termen lung, a inoculat sentimentul, atât în St.

— Petersburg, cât şi în Londra, că Austria era

satelitul Berlinului – o percepţie care urma să joace un rol periculos în criza din 1914.

În Rusia, impactul crizei a fost profund şi îndelung. Înfrângerea suferită în războiul cu Japonia din 1904 – 1905 blocase orice perspectivă de expansiune către Răsărit într-un viitor apropiat. Prin Convenţia anglo-rusă semnată în 31 august 1907 de Izvolsky şi ambasadorul britanic, Sir Arthur Nicholson, se stabiliseră limitele influenţei ruseşti în Persia, Afghanistan şi Tibet. Balcanii rămăseseră (pentru moment) singura regiune în care Rusia ar fi putut urma o politică concentrată pe reflectarea puterii imperiale.67 S-au investit emoţii publice puternici în ceea ce priveşte statutul Rusiei de protector al popoarelor slave mai puţin norocoase, iar inocularea acestora în minţile factorilor de decizie-cheie era o preocupare importantă legată de chestiunea accesului în strâmtorile turceşti. Indus în eroare de către Izvolsky şi stârnit de emoţia populară şovinistă, guvernul rus şi opinia publică au interpretat anexarea ca pe o trădare cruntă a înţelegerii dintre cele două puteri, o umilinţă de neiertat şi o provocare inacceptabilă privind sfera interesului vital. În anii care au urmat crizei bosniace, ruşii au lansat un program de investiţie militară atât de substanţială, încât acesta a stârnit o competiţie de armament pe plan european.68 Existau indicii ale implicării politice ale ruşilor şi în Serbia. În toamna anului 1909, ministrul de externe rus l-a numit pe Nicholas Hartwig, „un fanatic înfocat în vechea tradiţie slavofilă”, ambasador la Belgrad. Odată pus în funcţie, Hartwig, un trimis activ şi inteligent, a făcut demersuri în a convinge Belgradul să adopte o poziţie mult mai fermă împotriva Vienei. Şi, într-adevăr, insista atât de mult în această direcţie, încât uneori omitea instrucţiunile şefilor lui din St.

— Petersburg.69

MINCIUNI ŞI FALSURI

Criza anexării a înrăutăţit şi mai mult relaţiile dintre Viena şi Belgrad. Cum se întâmpla deseori, situaţia a fost exacerbată de condiţiile politice din interiorul monarhiei

duale. Timp de şapte ani, autorităţile austro-ungare au urmărit activităţile coaliţiei sârbo-croate, o facţiune politică înfiinţată în 1905, în interiorul Dietei din Croaţia de la Agram (Zagreb), capitala croato-slavonă sub stăpânire maghiară. După alegerile care au avut loc în cadrul Dietei în 1906, coaliţia şi-a asigurat controlul asupra administraţiei Agram, a adoptat agenda „iugoslavă", căutând o uniune mai strânsă între popoarele slave de sud din interiorul imperiului şi a dus bătălii lungi cu autorităţile ungureşti pe tema unor chestiuni delicate cum ar fi impunerea ca toţi funcţionarii căilor ferate publice să vorbească limba maghiară. Nu era nimic neobişnuit în legătură cu această constelaţie; ceea ce îi îngrijora pe austrieci era bănuiala că unii sau poate toţi deputaţii coaliţiei ar putea activa ca şi „sabotori" ai Belgradului.70

În timpul crizei din 1908 – 1909, aceste temeri s-au transformat în paranoia. În martie 1909, tocmai când Rusia se retrăgea dintr-o confruntare legată de Bosnia, administraţia habsburgică a lansat un atac juridic neaşteptat de absurd împotriva coaliţiei sârbo-croate, acuzând cincizeci şi trei de activişti sârbi de trădare, deoarece complotau să desprindă teritoriile slave de sud de Austro-Ungaria şi să le anexeze Serbiei. Aproximativul aceeaşi perioadă, istoricul şi scriitorul dr. Heinrich Friedjung, care locuia în Viena, a publicat un articol în *Neue Freie Presse* în care acuza trei politicieni importanţi ai coaliţiei că primiseră subvenţii de la Belgrad ca să desfăşoare o activitate cu caracter de trădare în numele Regatului Serbiei. Friedjung pretindea că văzuse documente oficiale confidenţiale care demonstrau, fără doar şi poate, că aceste acuzaţii aveau o bază reală.

Procesul legat de trădare a fost tărăgănat din 3 martie până în 5 noiembrie 1909, iar pentru guvern, relaţiile cu pubbcul au căpătat, fără rezerve, un caracter dezastruos. Instanţa a audiat 276 de martori ai acuzării, însă niciunul care fusese numit de apărare. Prin urmare, cei treizeci şi unu de acuzaţi din Agram au fost achitaţi în

Viena. Între timp, o serie de procese liberale împotriva lui Friedjung şi a redactorului ziarului *Reichspost*, care republicase acuzaţiile acestuia, au dezvăluit alte manipulări stânjenitoare. „Documentele secrete” în baza cărora doctorul bine intenţionat îşi formulase acuzaţiile s-au dovedit a fi falsuri pe care un dubios agent dublu sârb le-a trimis delegaţiei austriece şi pe care ministrul de externe de la Viena le-a pus la dispoziţia lui Friedjung. Nefericitul Friedjung, a cărui reputaţie neştirbită ca istoric fusese folosită în mod scandalos, şi-a cerut scuze şi şi-a retras acuzaţiile. Însă neobositul activist ceh şi avocat al acuzatului Tomas Masaryk a continuat în această direcţie la un nivel mai înalt, căutând pretutindeni (inclusiv în Belgrad) dovezi noi şi declarând în diferite forumuri publice că ambasadorul austriac la Belgrad procurase în cunoştinţă de cauză falsurile în numele contelui Aehrenthal.71

Există şanse slabe ca autorităţile din Viena să fi ştiut de la început că documentele nu erau autentice. Probabil că paranoia a dat naştere la scepticism; austriecii erau înclinaţi să creadă ceea ce se temeau să descopere. Însă procesul de la Agram şi cel al lui Friedjung au tensionat relaţiile dintre Viena şi Belgrad. Ciudat însă a fost faptul că scandalul a început în curând să se concentreze asupra reprezentatului austriac în Serbia, contele Johann Forgâch von Ghymes şi Gâcs, care a avut consecinţe pe termen lung pentru relaţia diplomatică dintre cele două ţări. În decursul anilor 1910 şi 1911, campania lui Masaryk a continuat să scoată la iveală „dezvăluiri” noi şi stânjenitoare despre perfidia austriecilor (dintre care nu toate erau adevărate). Presa sârbă jubila şi existau cereri vehemente ca Forgâch să fie rechemat de la Belgrad.72 însă Forgâch, care încetase de mult să se mai bucure de funcţia lui, a negat cu vehemenţă (şi, probabil, sincer) toate acuzaţiile, iar Aehrenthal, care era şi el atacat, se vedea în incapacitatea de a-l înlătura pe acest trimis încercat atâta timp cât acest lucru ar presupune o confirmare de la Viena că autorităţile austriece induseseră

voit în eroare publicul. „Situaţia nu este plăcută pentru mine, scria Forgâch într-o scrisoare personală către şeful biroului de externe din Viena în noiembrie 1910, însă voi supravieţui atacurilor presei din Belgrad – aşa cum am supravieţuit multor atacuri – cu condiţia ca guvernul de aici să se comporte cu o oarecare decenţă”.73

Ce îl înfuria cu adevărat pe acesta era faptul că înalt-funcţionarii sârbi continuau să se implice – cu precădere şeful biroului de externe, Miroslav Spalajkovid – în campania pentru discreditarea lui. Spalajkovic îi furniza lui Masaryk dovezi împotriva guvernului austriac; în timpul proceselor lui Friedjung a fost chemat ca expert judiciar în numele coaliţiei sârbo-croate. După ce a ajutat la certificarea credibilităţii documentelor false, Spalajkovic a mers şi mai departe şi a afirmat că Forgâch le asigurase în mod deliberat în speranţa de a formula acuze la adresa coaliţiei sârbo-croate. În iarna lui 1910 – 1911, ducele Vredenburch, trimisul la Belgrad, relata că Spalajkovic continua să răspândească zvonuri despre reprezentantul austriac în comunitatea diplomatică.74 Ca să înrăutăţească lucrurile, Spalajkovic şi soţia sa – fiica unei familii sârbe din Bosnia – erau văzuţi în mod constant în compania lui Hartwig, noul ministru rus; şi, într-adevăr, umbla vorba că ambii locuiau, practic, la legaţia rusească.75 Forgâch a devenit obsedat într-un mod nesănătos de omul pe care îl numea „duşmanul nostru de moarte” [unser Todfeind]; un schimb de scrisori tăioase între trimis şi oficial a înrăutăţit şi mai mult relaţia dintre ei şi, până în aprilie 1911, Forgâch ceruse deja personalului legaţiei austriece din Belgrad să evite orice contact cu Spalajkovič. „Acest om mereu surescitat, îl informa el pe Aehrenthal, nu este în toate minţile din anumite privinţe. De la momentul anexării, ura lui faţă de monarhia [austro-ungară] aproape că s-a transformat în boală mintală”. 76

Deoarece poziţia lui Forgâch la Belgrad nu mai putea fi susţinută, acesta a fost rechemat în vara anului 1911. Însă scandalul iscat de procesele Agram/Friedjung şi urmările lor în capitala sârbă merită amintite, deoarece în

acestea erau implicaţi indivizi care urmau să joace un rol important în evenimentele din 1914. Miroslav Spalajkovič era un înalt funcţionar al politicii externe, pe care îl interesa de mult Bosnia-Herţegovina – soţia lui era bosniacă, iar el elaborase o teză de doctorat la Universitatea din Paris în 1897 în care susţinea că atât timp cât cele două provincii rămâneau entităţi autonome legale sub stăpânire otomană, anexarea lor de către Austro-Ungaria nu putea fi niciodată legitimă.77 Ulterior, a servit ca şi ministru sârb la Sofia, unde a jucat un rol important – împreună cu ruşii – în înfiinţarea alianţei sârbo-bulgare în inima Ligii Balcanice čare a lansat Primul Război Balcanic din 1912. În timpul serviciului de la Sofia, el a rămas prietenul cel mai apropiat al lui Nikolai Hartwig, vizitându-l la Belgrad „de douăzeci de ori pe lună".78 Ulterior, a fost transferat la legaţia din St.

— Petersburg, care era şi mai importantă. Sarcina lui era aceea de a traduce intenţiile ţarului şi a miniştrilor săi guvernului sârb de la Belgrad pe măsură ce se desfăşură criza din iulie 1914. Forgâch, care a renunţat la funcţie ca duşman al sârbilor, a rămas pe scena ca personaj principal într-o cohortă de oficiali care a ajutat la „şlefuirea" politicii Ministerului de Externe austro-ungar după decesul subit al lui Aehrenthal cauzat de leucemie în 1912.79 Nu ar trebui să uităm nici de animozităţile personale dintre Izvolsky şi Aehrenthal, care au fost intuite de presa de calitate din Viena în urma crizei bosniace ca reprezentând un impediment pentru îmbunătăţirea relaţiilor dintre Austro-Ungaria şi Rusia.80 Este ciudat că atât de mulţi actori-cheie din Criza din Iulie 1914 se cunoşteau unul pe celălalt de multă vreme. În spatele multor tranzacţii-cheie se aflau antipatii personale şi răni neînchise.

*

Chestiunea sârbă nu era o problemă pe care austriecii să o poată gestiona separat. Era impregnată într-un labirint de întrebări interconectate. Mai întâi, era problema stringentă a relaţiei dintre Serbia şi Rusia, care devenise mai profundă ca niciodată după Criza anexării.

Cei de la Viena îl suspectau pe ministrul rus, Hartwig, a cărui antipatie faţă de austrieci şi influenţă panslavă, din ce în ce mai puternică la Belgrad, nu prevestea nimic bun pentru viitor. Hartwig, relata un diplomat francez, era „arhetipul adevăratului Muzhik”, un partizan al „vechii politici ruso-turceşti” care era pregătit să „sacrifice Orientul îndepărtat pentru Balcani” 81 Hartwig a avut legături extrem de strânse cu prim-ministrul Nikola Pašić. Cei doi bărbaţi se întâlneau aproape zilnic – „mai-marii voştri se consultă cu mai-marii noştri”, le spuneau funcţionarii Ministerului de Externe sârb diplomaţilor din legaţia rusă. „Nimeni, comenta un membru al personalului rus, n-a crezut că este posibil să existe secrete în legătură cu ţelurile politice pe care [Rusia şi Serbia] le împărtăşesc”.82 Ministrul rus era întâmpinat peste tot în Belgrad ca un erou: „lumea nu trebuie decât să-i vadă capul deosebit şi va începe să-l ovaţioneze”.83

Teoretic, Viena ar fi putut contrabalansa ostilitatea sârbilor dacă ar fi căutat să-şi îmbunătăţească relaţiile cu Bulgaria. Însă alegerea acestei opţiuni atrăgea anumite dificultăţi. Având în vedere că existau în continuare dispute în ceea ce privea graniţa dintre Bulgaria şi România, o apropiere de Sofia ar fi dus la înstrăinarea Bucureştiului. Nu era de dorit un Bucureşti ostil având în vedere minoritatea română covârşitoare din Transilvania ungurească. Dacă România se întorcea dinspre Viena spre St.

— Petersburg, problema minorităţii ar fi putut deveni o chestiune de securitate regională. Diplomaţii unguri, în special liderii politici, au avertizat că România Mare reprezenta pentru monarhia dualistă o ameninţare la fel de serioasă ca şi Serbia Mare.

O altă îngrijorare o constituia micul Principat al Muntenegrului de pe Coasta Adriatică. Acest regat pitoresc şi sărac a constituit scena pentru opereta lui Franz Lehár, *Văduva veselă*, unde apare sub denumirea de Marele Ducat al Pontevedro (în libretul nemţesc era menţionat explicit faptul că interpreţii trebuiau să poarte

„costumul naţional muntenegrean”).84 Muntenegru era cel mai mic dintre statele balcanice, cu o populaţie de numai 250.000 de locuitori împrăştiaţi pe un teritoriul frumos, dar nemilos, format din piscuri negre şi râpe adânci. Aceasta era o ţară unde regele, îmbrăcat într-o splendidă uniformă roşie cu albastru, cusută cu fire de aur şi de argint, putea fi văzut fumând la asfinţit în faţa palatului său, în speranţa că va zări un trecător cu care să stea de vorbă. Când jurnalistul din Praga Egon Erwin Kisch a călătorit pe jos din Cetinje, pe atunci capitala Muntenegrului, spre frumosul oraş portuar Rijeka (acum în Croaţia) în vara anului 1913, s-a speriat când a auzit împuşcături răsunând în vale. La început s-a întrebat dacă nu izbucnise cumva un război balcanic, însă paza lui l-a asigurat că nu erau decât tinerii muntenegreni care împuşcau cu puştile lor ruseşti peştii din râurile repezi din munţi.85

Deşi sărac, plin de culoare şi micuţ, Muntenegru nu era un stat lipsit de importanţă. Tunurile sale de pe Muntele Lovcen vegheau asupra clădirilor lipsite de apărare din portul austriac Cattaro, de pe malul Adriaticii, spre ofensa planificatorilor navali habsburgi. Nikola, prinţul aflat la domnie din 1861, fiind, astfel, al treilea monarh european cel mai longeviv după regina Victoria şi Franz Joseph, era extrem de ambiţios. Reuşise să dubleze teritoriul regatului său cu ocazia Congresului de la Berlin din 1878, extinzându-l şi mai mult în timpul crizei de anexare din 1908, iar ulterior punând ochii pe o parte din nordul Albaniei. S-a autoproclamat rege în 1910. Şi-a măritat fiicele cu o înţelepciune nemaipomenită. Regele Petar Karadiordjevic al Serbiei era ginerele lui (deşi soţia lui muntenegreană murise înainte ca Petar să fie încoronat); Elena, o altă fiică a lui Nikola, s-a căsătorit cu Victor Emanuel al III-lea al Italiei (rege din 1900); alte două s-au căsătorit cu arhiduci ruşi din St-Petersburg, unde au devenit figuri proeminente ale înaltei societăţi ruseşti. Nikola a profitat de poziţia strategică pe care o ocupa pentru a obţine fonduri de la sponsorii străini

puternici, cu precădere Rusia. În 1904, el şi-a demonstrat solidaritatea faţă de marele aliat slav declarând în mod solemn război Japoniei. Ruşii au răspuns prin subvenţii militare şi printr-o misiune militară a cărei sarcină era aceea de a „reorganiza armata Muntenegrului”.86

Italia, legată prin Casa Regală de Muntenegru, reprezenta un alt caz complicat. Italia era membru al Triplei Alianţe din care făceau parte Austria şi Germania, din mai 1882, reînnoindu-şi calitatea de membru în 1891, 1902 şi 1912. Însă opinia publică în ceea ce privea relaţiile cu Austria erau împărţite. Vorbind în general, Italia liberală, seculară şi naţionalistă prefera o politică a confruntării cu austriecii, în special în regiunea Adriaticii, pe care naţionaliştii italieni o considerau „un bulevard” natural pentru consolidarea influenţei italiene. Italia catolică, clericală şi conservatoare, pe de altă parte, prefera să abordeze politica de apropiere şi de colaborare cu Viena. Reflectând aceste înclinaţii împărţite, Roma practica o diplomaţie elaborată, stratificată şi deseori contradictorie. În 1900 şi 1902, guvernul italian a semnat nişte acorduri secrete cu Franţa care anulau majoritatea obligaţiilor sale faţă de Viena şi de Berlin* Mai mult, începând cu 1904, italienii au făcut din ce în ce mai mult cunoscut faptul că politica Austro-Ungariei din Balcani le afecta interesele în această regiune. Muntenegrul era considerat un teren promiţător pentru extinderea influenţei comerciale şi culturale a Italiei în Balcani, iar ministrul de externe, Tomaso Tittoni, a întreţinut relaţii cordiale cu Belgradul şi cu Sofia.87

Italienii au reacţionat tăios la anexarea Bosniei din 1908, mai puţin pentru că obiectau, în principiu, faţă de mişcarea austriacă decât pentru că Aehrenthal a refuzat să compenseze Roma cu înfiinţarea unei universităţi italiene în portul habsburgic Trieste, unde se vorbea în cea mai mare parte italiana.88 în octombrie 1909, regele Victor Emanuel al III-lea a rupt înţelegerea cu Tripla Alianţă şi a semnat un acord secret cu ţarul Nicolae al II-lea. În „Acordul de la Racconigi”, după cum a fost cunoscut

ulterior, se stipula faptul că Italia şi Rusia nu vor încheia înţelegeri referitoare la „Europa de Est” fără acordul celeilalte şixă ambele puteri s-au angajat „să vadă cu bunăvoinţă, una interesele Rusiei în ceea ce priveşte strâmtorile, cealaltă, interesele Italiei în Tripoli şi în Cyrenaica”.89 Acordul a fost mai puţin important decât a părut, căci italienii au semnat la scurt timp o înţelegere cu Viena care, în mare parte, anula angajamentele de la Racconigi şi scotea în evidenţă determinarea Romei de a urma o pobtică mult mai agresivă şi mai independentă.

Cel mai probabil, următoarea dispută dintre austrieci şi italieni referitoare la Balcani a fost Albania, care se afla în continuare sub stăpânirea Imperiului Otoman şi în sfera de interes atât a Italiei, cât şi a Austriei. Începând cu 1850, Austria, prin viceconsulul său la Skutari, a oferit un oarecare protectorat religios catolicilor din partea de nord a ţării. Italienii erau, de asemenea, extrem de interesaţi de Albania datorită Utoralului la Adriatica, litoral care se întindea pe sute de kilometri. Până la începutul secolului, Roma şi Viena conveniseră să sprijine independenţa Albaniei în eventualitatea Unei prăbuşiri a puterii otomane în regiune. Chestiunea referitoare la cum mai exact aveau să împartă această influenţă cele două puteri adriatice a rămas nerezolvată.

CALM ÎNŞELĂTOR

În martie 1909, Serbia s-a angajat în mod oficial să se abţină să mai lanseze operaţiuni secrete împotriva teritoriilor austriece şi să menţină relaţii cordiale de vecinătate cu imperiul. În 1910, Viena şi Belgradul au convenit, după multe discuţii contradictorii, să semneze un tratat comercial care să pună capăt conflictului comercial dintre austrieci şi sârbi. Martoră a îmbunătăţirii condiţiilor economice a fost creşterea cu 24% a importurilor sârbeşti în acel an. Produsele austro-ungare au început să reapară pe rafturile magazinelor din Belgrad şi, până în 1912, monarhia dualistă a devenit încă o dată principalul cumpărător şi furnizor al Serbiei.90 în timpul întâlnirilor dintre Pašie şi reprezentantul austriac existau asigurări de

bunăvoinţă şi dorinţă pentru îmbunătăţirea relaţiilor de ambele părţi. Însă exista o profundă stângăcie care caracteriza relaţiile dintre cele două state şi care părea imposibil de înlăturat. Cu toate că au existat zvonuri referitoare la o vizită oficială a regelui Petar la Viena, această vizită nu s-a materializat niciodată. Folosind pretextul că monarhul avea o stare de sănătate precară, guvernul sârb a mutat vizita de la Viena la Budapesta, apoi a amânat-o, pentru ca, în aprilie 1911, s-o amâne pe o perioadă nedeterminată. Cu toate acestea, spre supărarea austriecilor, a existat o vizită regală reuşită la Paris în iarna lui 1911. Vizita franceză a fost percepută ca fiind atât de importantă, încât trimisul sârb la Paris a revenit la Belgrad ca să ajute la pregătirea acesteia. A fost respins planul anterior care combina călătoria în Franţa cu opriri la Viena şi la Roma. Petar a sosit la Paris în 16 noiembrie şi a fost găzduit la Quay d'Orsay, unde a fost întâmpinat de preşedintele republicii şi unde i s-a înmânat o medalie de aur, realizată special pentru ocazia respectivă, pentru a celebra activitatea militară a regelui, tânăr exilat şi voluntar sârb, în Războiul franco-prusac din 1870. În timpul cinei oficiale din acea seară – spre marea surprindere a austriecilor –, preşedintele Falliére şi-a început discursul adresându-i-se lui Peter cu „Rege al tuturor sârbilor" (inclusiv al celor care trăiau în interiorul Imperiului Austro-ungar) şi cu „omul care îşi va conduce ţara şi poporul spre libertate". „Vizibil exaltat", Petar a răspuns că el şi confraţii lui sârbi contau pe Franţa în lupta lor pentru libertate.91 Mai mult decât atât, în culise continua acţiunea de a reda Bosnia-Herţegovina etniei sârbe. *Narodna Odbrana*, aparent transformată într-o organizaţie „pur culturală", şi-a reluat în scurt timp activităţile anterioare; ramurile organizaţiei s-au înmulţit după 1909 şi s-au răspândit în Bosnia-Herţegovina. Austriecii monitorizau – pe atât pe cât puteau – activitatea de spionaj a agenţilor sârbi care treceau graniţa. Un exemplu caracteristic era un anume

Dragomir Diordjevic, locotenent în rezervă al armatei

sârbe, care îmbina activitatea culturală de „actor” în Bosnia cu conducerea unei reţele clandestine de informatori sârbi; a fost zărit întorcându-se în octombrie 1910 în Serbia pentru un antrenament de arme.92 Reprezentanţii austrieci în Serbia au aflat dintr-o fază incipientă de existenţa „Mâinii Negre”, cu toate că la început nu au ştiut ce să înţeleagă din sosirea acestui nou-venit misterios pe scena din Belgrad, într-un raport înaintat în 12 noiembrie 1911, noul ministru la Belgrad (urmaşul lui Forghâch), Stephan von Ugron zu Abrânfalva, a înştiinţat Viena de existenţa „unei asociaţii care se presupune că ar fiinţa în cercul oficialilor” care era, în acel moment, subiect de comentariu în presa din Serbia. În momentul respectiv, nu se ştia „nimic pozitiv” despre grup, în afară de faptul că se numea „Mâna Neagră” şi că avea ca scop principal recâştigarea influenţei de care armata s-a bucurat în politica naţională pe vremea lui Obrenovic.

Alte rapoarte primite de la Ugron şi de la ataşatul militar austriac Otto Gellinek au conturat într-o oarecare măsură imaginea. Apis a fost identificat ca figura dominantă a noii reţele, creându-se o nouă imagine conform obiectivelor sale: „Agenda acestei mişcări este aceea de a îndepărta toate personalităţile din această ţară care se opun conceptului de Serbia Mare şi înscăunarea unui lider care va fi pregătit să conducă lupta pentru unirea tuturor sârbilor”.93 În presă se zvonea faptul că „Mâna Neagră” întocmise o listă cu politicienii care urmau să fie asasinaţi în cazul unei lovituri împotriva actualului guvern radical, iar aceste zvonuri erau alimentate de crimele misterioase a doi politicieni proeminenţi ai opoziţiei în toamna anului 1911, care, ulterior, au fost declarate ca fiind false. După cum relata Gellinek în 22 noiembrie 1911, conspiratorii plănuiau să se folosească de mijloace legale pentru a-i înlătura pe „duşmanii interni ai etniei sârbe” cu scopul de a „se întoarce cu forţe unite împotriva inamicilor externi”.94

Iniţial, austriecii au privit toate aceste evenimente cu un calm surprinzător. După cum observa Gellinek, în

Serbia era, practic, imposibil să păstrezi prea mult timp caracterul secret al unei organizaţii „deoarece la cinci conspiratori, exista un informator”. La urma urmei, conspiraţiile nu erau ceva nou în Serbia; prin urmare, această chestiune nu avea prea multă importanţă.95 însă atitudinea observatorilor austrieci s-a schimbat atunci când au început să înţeleagă câtă influenţă avea „Mâna Neagră” asupra anumitor părţi ale aparatului de stat în decembrie 1911, ataşatul militar raporta că ministrul de război sârb anulase o anchetă asupra mişcării „deoarece, altfel, vor apărea dificultăţi de o vastă semnificaţie”. La începutul lui februarie 1912, el a observat că reţeaua căpătase un caracter semioficial; din câte se pare, guvernul „fusese informat despre toţi membrii [ai „Mâinii Negre”] şi despre activitatea lor”; faptul că ministrul de război, Stepanovič, protectorul organizaţiei, a rămas în funcţie era un semn că influenţa lui politică era în creştere.96

Imaginea complexă creată va modela comportamentul austriecilor în vara lui 1914. Pe de-o parte, era evident că „Unitate şi moarte!” era o reţea subversivă căreia i se opuneau şi de care se temeau autorităţile civile actuale din Regatul Serbiei. La fel de adevărat era şi faptul că obiectivele măreţe ale reţelei în ceea ce priveşte sârbii erau trecute cu vederea şi sprijinite atât de anumiţi lideri civili, cât şi de publicul larg din Serbia. Mai important, existau momente când mişcarea şi administraţia păreau să acţioneze în tandem. În februarie 1912, Ugron a avertizat că autorităţile sârbeşti ar putea colabora cu „o mişcare entuziastă militaro-patriotică”, doar dacă aceasta şi-ar concentra energia asupra inamicilor externi ai Serbiei şi nu asupra activităţilor subversive din interiorul regatului.97 Organul iredentist „Pijemont” a îmbrăţişat deschis obiectivele ultranaţionaliste antihabsburgice – deoarece „Mâna Neagră” se definea prin ţelurile „naţionale”, relata Ugron, autorităţilor civile sârbeşti le-a fost greu să ia măsuri împotriva organizaţiei.98 Pe scurt, austriecii au înţeles atât

influenţa mare pe care o avea „Mâna Neagră”, cât şi complexitatea constrângerilor care împiedica guvernul lui Pašič să ia măsuri împotriva organizaţiei

Principiile acestei analize au rămas aceleaşi până în vara lui 1914. Austriecii au urmărit îndeaproape creşterea spectaculoasă a reţelei în timpul Războaielor Balcanice din 1912 şi 1913. În ianuarie 1914, atenţia s-a concentrat asupra procesului unui ofiţer al regicidului, Vemic, care fusese cunoscut în 1903 pentru că purtase cu el într-o valiză o bucată uscată de carne pe care o tăiase din sânul reginei Draga în noaptea de 11 iunie, drept trofeu. În octombrie 1913, în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, Vemic a împuşcat mortal un recrut sârb pentru că nu urmaşe imediat un ordin şi a fost judecat de un tribunal militar Achitarea lui de un tribunal compus doar din cadre superioare a atras proteste în presa din Belgrad, iar Vemic a fost rechemat în instanţă în faţa Curţii Supreme a Serbiei. Însă sentinţa lui – zece luni de închisoare – a fost anulată printr-o graţiere regală, obţinută de conducerea militară de la rege la sfârşitul lui decembrie 1913”. Corpul de ofiţeri este „un factor politic decisiv în Serbia zilelor noastre”, nota Gellinek în mai 1914. La rândul său, această creştere a „elementului pretorian” în viaţa publică sârbească reprezenta o ameninţare sporită pentru Austro-Ungaria, având în vedere faptul că „grupul de ofiţeri este, de asemenea, bastionul marii tendinţe antiaustrice a sârbilor”.100

Cel mai enigmatic ingredient al amestecului era Nikola Pašić, „regele neîncoronat al Serbiei”. Acesta a stat liniştit în timpul tulburărilor politice din 1913 – 1914, refuzând să se lase angrenat într-o confruntare directă cu grupul de ofiţeri „Cu agilitatea-i obişnuită”, observa Gellinek în 21 mai 1914, prim-ministrul a evitat interpelările ostile din Skupstina, insistând că guvernul sârb şi corpul de ofiţeri sârbi se aflau „în deplin acord” în ceea ce privea toate chestiunile importante.101 într-un raport înaintat în 21 iunie – cu o săptămână înainte de asasinatele din Sarajevo –, Gellinek a rezumat situaţia în

patru idei principale. Coroana căzuse în mâinile conspiratorilor şi nu mai avea putere. Armata a continuat să-şi urmeze obiectivele atât în politica internă, cât şi în cea externă. Ministrul rus Nikolai Hartwig a rămas o figură extraordinar de influentă în Belgrad. Însă acest lucru nu însemna că Palid ar trebui desconsiderat ca factor în politica sârbească; dimpotrivă, fondatorul şi liderul timp de trei decenii al Partidului Radical „rusofil" ocupa încă, în ciuda a tot, o „poziţie omnipotentă".102

Cu toate acestea, s-a dovedit a fi foarte greu să stabileşti o comunicare directă cu Nikola Pašič. Un episod ciudat din toamna lui 1913 ilustrează acest lucru. În 3 octombrie, acesta a făcut o vizită prestabilită în Viena. Vizita a fost oportună, deoarece Viena şi Belgradul se aflau într-o confruntare cu privire la faptul că Serbia ocupase anumite părţi din nordul Albaniei. În 1 octombrie, scrisoarea care avertiza Belgradul asupra faptului că sârbii trebuiau să plece din Albania primise un răspuns lipsit de angajament. Însoţit de ambasadorul său, Pašie a participat la întâlniri cu diverşi miniştri austrieci, inclusiv la un prânz la care au participat Berchtold, prim-ministrul maghiar, István Tisya, Forgách, Bilinsky şi alţii. Cu toate acestea, niciodată nu s-a discutat în amănunt chestiunea vizată. Bilinsky, ministrul de finanţe care avea o responsabilitate specială pentru Bosnia-Herţegovina, amintea în memoriile sale că Pašič era un interlocutor evaziv de excepţie. Plin de „patimă şi cuvinte", el para întrebările pe care i le puneau interlocutorii lui austrieci cu asigurări neconcludente că „totul va fi bine". Bilinsky l-a acuzat pe Berchtold pentru că nu făcuse mai multe presiuni asupra omului de stat sârb. „Mic la stat, cu barbă lungă ce îi dădea un aer patriarhal, ochi fanatici şi o înfăţişare modestă", Pašič l-a uimit pe ministrul de externe austriac cu amestecul lui de jovialitate drăgălaşă şi confuzie voită.103 La prima lor întâlnire, înainte de prânz, Berchtold a fost atât de dezarmat de întâmpinarea călduroasă a lui Pašič, încât, atunci când s-a adus în discuţie subiectul Albania, acesta a omis să sublinieze gravitatea obiecţiilor Austriei

referitoare la ocupaţia sârbă. La un moment dat, în după-amiaza ulterioară întâlnirii lor, Berchtold şi-a amintit brusc că „uitase” să îl informeze pe Pašič despre opiniile puternice ale Vienei referitoare la acest subiect. S-a convenit ca acesta să deschidă subiectul legat de Albania în faţa liderului sârb în seara respectivă când cei doi bărbaţi mergeau la operă. Însă când ministrul de externe a întârziat puţin şi şi-a luat locul în loja regală, acesta a aflat că Pašič se întorsese la hotel şi se dusese deja la culcare. Prim-ministrul sârb a plecat din Viena în ziua următoare, dis-de-dimineaţă, fără să mai aibă loc alte întâlniri. Berchtold s-a aşezat la birou şi, la primele ore ale dimineţii, a scris o scrisoare care a fost dusă la hotel de către un mesager, astfel încât să îi parvină lui Palie înainte ca acesta să părăsească oraşul. Însă, având în vedere că fusese scrisă în germană (ca să nu mai vorbim despre scrisul ilizibil al lui Berchtold), Palie nu a putut-o citi. Chiar şi atunci când conţinutul acesteia a fost descifrat la Belgrad, se spune că lui Palii i-a fost greu să înţeleagă la ce se referea Berchtold.104 Nici cei de la biroul de externe austriac nu ştiau nimic, căci Berchtold nu se gândise să le furnizeze o copie a textului Această comedie a erorilor – presupunând că, un deceniu mai târziu, amintirile lui Bilinsky erau credibile – este în parte, desigur, o acuză la adresa confuziei austriecilor, poate şi la neîncrederea în sine şi la rezerva lui Berchtold, dar face, de asemenea, aluzie la faimosul caracter evaziv al lui Palid105 Mai presus de toate, conferă un sentiment de stânjeneală paralizantă care începuse să caracterizeze relaţiile austro-sârbe în ajunul Primului Război Mondial.

Ce a rezultat din monitorizarea Serbiei austriece din ultimii ani, luni şi săptămâni înainte de asasinat a fost o relatare oarecum nuanţată despre forţele destabilizatoare care îşi desfăşurau activitatea în statul vecin. Acesta era un scenariu ostil şi, prin urmare, tendenţios şi unilateral. Observaţiile austriecilor referitoare la evenimentele din Serbia erau înglobate într-o matrice de atitudini negative – înrădăcinate parţial în experienţă şi parţial în stereotipuri

îndelungate – faţă de cultura politică sârbă şi de actorii principalii de pe această scenă. Necinstea, înşelăciunea, lipsa de fiabilitate, caracterul evaziv, violenţa şi iritabilitatea erau temele recurente din rapoartele trimişilor la Belgrad. Însă lipsea cu desăvârşire o analiză detaliată a relaţiei de cooperare dintre grupurile austrofile din interiorul Serbiei şi terorismul iredentinst din teritoriile habsburgice. Este posibil ca întreg fiascoul care a caracterizat procesele Agram/Friedjung să fi blocat activitatea serviciilor secrete austriece după 1909, tot aşa cum scandalurile Iran-Contra din timpul mandatului lui Ronald Reagan au condus în 1980 la o diminuare temporară a activităţilor secrete ale agenţiilor din Statele Unite.106 Austriecii au recunoscut că scopul organizaţiei *Narodna Odbrana* era acela de a submina dominaţia habsburgică în Bosnia şi că aceasta conducea reţele de activişti pe teritoriile habsburgice. Aceştia credeau că toate activităţile iredentiştilor sârbi din imperiu porneau de la propaganda pansârbească a reţelelor care îşi aveau baza în Belgrad. Însă nu a fost bine înţeleasă natura exactă a legăturilor şi relaţiilor dintre *Narodna Odbrana* şi „Mâna Neagră”. Cu toate acestea: punctele de referinţă-cheie care aveau să modeleze gândirea şi acţiunea austriecilor după evenimentele din Sarajevo erau bine cimentate până în primăvara lui 1914.

ŞOIMI ŞI PORUMBEI

Războaiele Balcanice au distrus poziţia sigură pe care o ocupa Austria în Peninsula Balcanică, dând naştere unei Serbii mai mari şi mai puternice. Regatul ocupa peste 80% din teritoriu. În timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, forţele armate sârbeşti, conduse de comandantul suprem, generalul Putnik, au dat dovadă de disciplină şi iniţiativă. Guvernul habsburgic a adoptat deseori o atitudine de desconsiderare când era vorba despre ameninţarea militară care venea de la Belgrad. Folosind o metaforă, Aehrenthal descrisese cândva Serbia ca pe un „ştrengar” care fura mere din livada austriecilor. Însă acest lucru nu mai era posibil. Într-un raport din 9

noiembrie 1912, statul-major îşi exprima surpriza faţă de puterea militară de care dădea dovadă Serbia. Modernizările care erau aduse reţelei de căi ferate de la începutul anului, îmbunătăţirea armamentului şi a echipamentelor şi creşterea masivă a numărului detaşamentelor din linia întâi, toate finanţate prin împrumuturi franceze, transformaseră Serbia într-un luptător redutabil.107 De asemenea, era foarte probabil ca puterea militară a Serbiei să crească în timp; în teritoriile noi cucerite de Serbia în timpul celor două Războaie Balcanice trăiau 1, 6 milioane de oameni. Într-un raport din octombrie 1913, ataşatul militar la Belgrad, Otto Gellinek, a observat că, deşi nu existau motive de îngrijorare imediată, nimeni n-ar trebui să subestimeze bravura militară a regatului. De acum înainte, este nevoie, atunci când calculăm nevoile de apărare ale monarhiei, să potrivim detaşamentele sârbeşti din linia întâi cu trupele austriece.108

Problema referitoare la reacţia faţă de deteriorarea securităţii în Balcani împărţea factorii-cheie de decizie din Viena. Ar trebui Austro-Ungaria să ajungă la un compromis cu Serbia, sau ar trebui să o acapareze pe căi diplomatice? Ar trebui Viena să se străduiască să repare „acordul” rupt cu St.

— Petersburg? Ori rezolvarea se afla într-un conflict militar? S-au obţinut cu greu răspunsuri univoce de la reţelele stratificate ale statului austro-ungar. Politica externă a imperiului nu era generată dintr-o celulă executivă compactă aflată în vârful sistemului. Această era generată de interacţiunile dintre diferitele centre de putere, a căror relaţii erau parţial informale şi în continuă schimbare. Statul-major general era un astfel de centru, iar cancelaria militară a moştenitorului la tron, alta. Ministerul de externe din Ballhausplatz era, evident, un jucător-cheie, cu toate că acesta funcţiona în realitate ca o structură în care grupurile politice concurente se luptau pentru a câştiga influenţa. Constituţia dualistă cerea ca prim-ministrul maghiar să fie consultat în probleme de

politică externă a imperiului, iar numeroasele interdependenţe dintre chestiunile domestice şi cele străine făceau ca anumiţi miniştri şi înalţii-funcţionari să joace un rol în rezolvarea unor probleme specifice – Leo Bilinsky, ministrul de finanţe comun, de pildă, care era responsabil cu gestionarea Bosniei-Herţegovina, sau chiar subordonatul lui teoretic, guvernatorul Potiorek, *Landeschef-vi* Bosniei, ale cărui păreri nu coincideau întotdeauna cu acelea ale ministrului. Atât de deschisă era textura sistemului, încât până şi figuri mai puţin importante – cum ar fi diplomaţii sau „şefii de departamente" din cadrul ministerului de externe – ar fi putut încerca să modeleze politica imperială trimiţând memorandumuri nesolicitate care, în anumite ocazii, jucau un rol important în concentrarea atitudinilor în cadrul elitei de elaborare a politicilor. Şi, peste toţi, domnea regele, a cărui putere de a aproba sau respinge iniţiativele miniştrilor sau consilierilor săi nu putea fi contestată. Însă rolul lui era mai degrabă pasiv decât proactiv – răspundea şi media iniţiativele generate de centrele de putere ale elitei politice.109

Pe fundalul acestui sistem cu adevărat policratic, şi-au făcut apariţia trei figuri foarte influente: şeful statului-major general austriac, mareşalul Franz Conrad von Hotzendorf, moştenitor la tronul austriac, arhiducele Franz Ferdinand de Austria-Este şi ministrul de finanţe comun din 1912, contele Leopold von Berchtold.

Contele Leopold Berchtold

Mareşalul Conrad von Hotzendorf a fost cea mai intrigantă figură care a deţinut un rang militar înalt la începutul secolului al XX-lea în Europa. Avea 54 de ani când a fost desemnat, în 1906, şef al statului-major general şi a rămas, de-a lungul carierei, avocatul ferm al războiului împotriva duşmanilor monarhiei. Conrad era implacabil în ceea ce privea părerile lui despre relaţiile externe ale imperiului. Cu toate acestea, se îndoia profund şi sincer că era potrivit pentru această funcţie, cochetând deseori cu ideea de a-şi da demisia. Era timid în societate, însă se bucura din plin de plimbările singuratice prin munţi, în timpul cărora obişnuia să deseneze în creion pantele abrupte acoperite cu păduri întunecate de conifere. Înclinaţia lui de a se îndoi de propria-i persoană era susţinută de reprize periodice de depresie acută, în special după moartea soţiei lui în 1905. A căutat să scape de această frământare interioară intrând într-o relaţie cu Gina von Reininghaus, soţia unui industriaş vienez.

Conrad von Hötzendorf

Alegerea acestei legături care ar fi putut deveni scandaloasă a aruncat o lumină puternică asupra personalităţii lui Conrad. Aceasta a început cu ocazia unui dineu organizat în Viena în 1907, când cei doi au fost aşezaţi din întâmplare unul lângă celălalt. Peste o săptămână, Conrad şi-a făcut apariţia la vila soţilor Reininghaus din Operngasse, anunţând-o pe gazdă: „M-am îndrăgostit de dumneata şi nu am în gând decât un singur lucru: să devii soţia mea”. Luată prin surprindere, Reininghaus i-a răspuns că nici nu putea fi vorba de aşa ceva; era legată printr-un „angajament *înşeptit*” – adică un soţ şi şase copii. „Cu toate acestea, a insistat Conrad, nu voi renunţa – această dorinţă va fi steaua mea călăuzitoare”.110 Peste câteva zile, Reininghaus a primit vizita unui aghiotant care a informat-o că, având în vedere sănătatea mentală fragilă a şefului statului-major, ar trebui să se gândească mai bine înainte să îi curme orice speranţă. Opt zile mai târziu, i-a făcut o vizită Conrad însuşi, care a declarat că dacă ea îl va refuza definitiv, el

va demisiona din funcţia de şef al statului-major şi va dispărea din viaţa publică. Prin urmare, au făcut o înţelegere: Reininghaus va rămâne în viitorul apropiat alături de soţul şi de copiii ei. Însă dacă se va ivi vreo ocazie oportună să se despartă de soţul ei, aceasta nu va uita de Conrad. Strategia îndrăzneaţă a şefului de stat-major – o alegere reuşită a cultului ofensivei în defavoarea artei seducţiei – a dat roade.

Gina urma să rămână alături de soţul ei pentru încă opt ani. Nu se ştie exact când a început legătura amoroasă dintre Conrad şi Gina. Soţul Ginei, Hans von Reininghaus, era oricum un încornorat înfumurat – acest om de afaceri înstărit se distra cu alte femei, iar legătura cu Conrad îi oferea accesul la contracte bănoase care aveau ca obiect echipamente militare. În tot acest timp, Conrad îşi vizita iubita ori de câte ori i se ivea ocazia. Îi scria, de asemenea, şi scrisori de dragoste, uneori câteva pe zi. Însă, având în vedere că nu i le putea trimite fără a risca un scandal, el le-a adunat într-un album căruia i-a dat următorul titlu: „Jurnalul suferinţelor mele”. Cu excepţia unor fragmente din ziar, tema era aceeaşi: ea era singura lui bucurie, numai gândul care îl purta la ea îl putea ridica din abisul disperării, destinul lui era în mâinile ei şi aşa mai departe. În total, el a adunat peste trei sute de scrisori între 1907 şi 1915, unele întinzându-se pe şase pagini. Gina a aflat de existenţa albumului abia după moartea lui.111

Ar fi greu să estimăm importanţa acestei relaţii, care a reprezentant principala preocupare a lui Conrad în perioada dintre 1907 şi izbucnirea războiului, eclipsind toate celelalte preocupări, inclusiv chestiunile militare şi cele politice care ajungeau pe biroul lui. Calitatea lui obsesivă ar putea explica anumite caracteristici ale conduite profesionale a lui Conrad – de pildă, disponibilitatea lui de a-şi risca funcţia prin faptul că se punea în tot soiul de situaţii delicate şi lipsa lui relativă de teama de a fi expus sau discreditat. Conrad a ajuns să considere războiul ca pe o cale de a o câştiga pe Gina. Numai ca un erou de război, credea Conrad, va putea să

înlăture obstacolele sociale şi scandalul legat de o căsătorie cu o femeie divorţată remarcabilă. Îşi imagina într-o scrisoare către Gina cum se va întoarce din „războiul balcanic” acoperit de laurii victoriei, cum va înlătura toate grijile şi cum o va lua de soţie.112 Fotografii ale şefului de stat-major din aceşti ani îl înfăţişează ca un bărbat extrem de preocupat să păstreze o înfăţişare bărbătească, îngrijită şi tinerească. Printre documentele lui, care se află acum la Haus –, Hofund Staatsarchiv din Viena, se pot găsi reclame pentru creme antiriduri tăiate din paginile cotidianelor. Pe scurt, Conrad era un exemplu de masculinitate fragilă, dar fasonată, care era caracteristică, din anumite privinţe, pentru Europa sfârşitului de secol.

Conrad aborda situaţiile dificile geopolitice ale monarhiei habsburgice cu aceeaşi fixitate cu care îşi aborda şi viaţa particulară. Chiar şi în contextul comandanţilor militari europeni dinainte de 1914, el iese în evidenţă printr-o agresivitate neobişnuită. Practic, răspunsul lui Conrad pentru orice provocare diplomatică era „războiul”; în această privinţă, nu a existat, practic, nicio schimbare între 1906 şi 1914. Conrad milita în mod repetat pentru războaie preventive împotriva Serbiei, a Muntenegrului, a Rusiei, a României şi chiar a Italiei, aliatul neloial şi rivalul din Balcani al Austriei.113 Nu a ascuns aceste convingeri, ci mai degrabă le-a făcut cunoscute în ziare precum *Militärische Rundschau*, despre care se ştia că erau afiliate pe lângă statul-major.114

Era mândru de părerile lui fixe, pe care le considera un semn al masculinităţii şi al statorniciei. „Îmi susţin aici poziţia pe care am deţinut-o mereu”, era una dintre frazele preferate pe care le folosea în scrisorile şi rapoartele pe care le trimitea miniştrilor şi colegilor. Mai mult, Conrad prefera un stil de comunicare dur, arţăgos şi cazuistic care îi irita pe colegii şi pe superiorii lui. În 1912, când legătura lor amoroasă s-a oficializat, Gina l-a sfătuit pe Conrad că ar putea să se înţeleagă mai bine cu împăratul dacă vorbea pe un ton blând bătrânului şi dacă evita „metoda loviturilor de măciucă”.115

Existau mulţi inamici potenţiali din punctul de vedere al lui Conrad, însă Serbia a devenit principala lui preocupare. Într-un memorandum pe care l-a compus în 1907, el îndemna la invadarea şi anexarea acesteia, pe care a descris-o ca pe „un teren roditor pentru acele aspiraţii şi maşinării care au ca scop separarea regiunilor slave de sud [ale Imperiului]”.116 în perioada 1908 – 1909, când Criza anexării atinsese punctul culminant, el a îndemnat în mod repetat la război împotriva Belgradului. „Este o crimă, îi spunea el Ginei von Reininghaus în primăvara lui 1909, că nu se ia nicio măsură. Războiul împotriva Serbiei ar fi putut salva monarhia. În câţiva ani ne vom căi amarnic din cauza acestei omisiuni, iar eu voi fi ales să iau asupra mea întreaga responsabilitate şi să beau până la drojdii potirul ameţelii”. 117 A îndemnat din nou la război împotriva Serbiei în timpul crizei Războiului Balcanic din 1912 – 1913. În timpul celor douăsprezece luni de la 1 ianuarie 1913 şi până la 1 ianuarie 1914, a îndemnat la război împotriva Serbiei de douăzeci şi cinci de ori.118 în spatele acestei căutări înverşunate a conflictului se afla o filosofie socialistă darwinistă unde lupta şi întrecerea pentru întâietate erau percepute ca nişte factori inevitabili şi necesari ai vieţii politice dintre state. În ceea ce îl privea pe Conrad, nu era încă vorba despre o perspectivă rasistă (cu toate că existau, cu siguranţă, mulţi ofiţeri tineri habsburgi care luau în considerare o ciocnire viitoare între popoarele germanice şi cele slave), ci, mai degrabă, o viziune hobbesiană tristă a unui etern conflict între statele care îşi urmăreau propria siguranţă cu orice preţ.119

Franz Ferdinand, arhiduce de Austria-Este

Până la izbucnirea Războaielor Balcanice, intervenţiile lui Conrad au fost mai mult zgomotoase şi nu au avut vreun impact. Însăşi gândirea lui rigidă îi făcea pe liderii civili să submineze credibilitatea ideilor sale. În 1908, împăratul Franz Joseph a respins clar iniţiativele lui pentru un război preventiv împotriva Serbiei. Şi Aehrenthal a rămas fidel argumentelor lui şi a agreat din ce în ce mai puţin eforturile şefului statului-major de a interveni în procesul de elaborare a politicilor. În octombrie 1911, când Conrad a insistat pentru un război împotriva Italiei, Aehrenthal s-a săturat şi i-a înmânat împăratului o plângere oficială. Conrad, scria Aehrenthal, formase un „partid de război" în cadrul statului-major. Dacă acest lucru rămânea nerezolvat, va „paraliza monarhia, făcând-o incapabilă să acţioneze pe plan politic". 120 Conflictul a explodat în timpul unei audieri furtunoase cu împăratul din 15 noiembrie. Sătul de atitudinea agresivă a şefului statului-major, împăratul Franz Josef l-a chemat la Schönbrunn pentru a-l mustra:

„Aceste atacuri necontenite la adresa lui Aehrenthal, aceste împunsături, le interzic”, i-a spus lui Conrad. „Aceste reproşuri nesfârşite privind Italia şi Balcanii mi se adresează *Mie*. Politica – o fac *eu*! Politica mea este o politică de pace. Toată lumea trebuie să accepte asta”. 121 Trebuie să reliefăm această ciocnire dintre împăratul Dinastiei Habsburg şi şeful său de stat-major. O astfel de înfruntare ar fi fost de neimaginat în timpul predecesorilor lui Conrad.122 Era un semn că anumite părţi ale structurii de comandă habsburgice se desprindeau, obţinând o autonomie parţială care complica serios procesul de elaborare a politicii. Complet neafectat de reproşurile împăratului, Conrad şi-a ocupat timpul pregătind un răspuns tranşant, însă Franz Joseph l-a înlăturat din funcţie înainte ca acesta să aibă ocazia să i-l înmâneze. Demiterea lui a fost anunţată oficial în data de 2 decembrie 1911.123

Cel mai consecvent şi influent opozant al lui Conrad şi al politicii lui de război a fost Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Habsburgic, bărbatul a cărui moarte la Sarajevo avea să precipite Criza din Iulie. Franz Ferdinand ocupa o poziţie complexă, dar crucială în structura de conducere habsburgică. La Curte, era o figură retrasă. Relaţiile lui cu împăratul nu erau apropiate. Desemnarea lui ca moştenitor la tron survenise doar pentru că fiul împăratului, prinţul Rudolf, se sinucisese în ianuarie 1889. Durerea acestei amintiri a prinţului umbrea, fără doar şi poate, relaţia pe care împăratul o avea cu bărbatul dur şi temperamental care îl înlocuia. Împăratul a fost pregătit abia la cinci ani după moartea fiului său să îl numească pe Franz Ferdinand ca succesor „prezumtiv”, iar arhiducele a devenit moştenitorul definitiv la tron abia peste doi ani, în 1896. Chiar şi atunci, întâlnirile împăratului cu nepotul lui tindeau să se desfăşoare pe un ton de condescendenţă tăioasă şi se spunea că arhiducele se ducea la audienţele imperiale ca un şcolar care se îndrepta tremurând către biroul directorului de şcoală. Scandalul iscat de căsătoria lui

Franz Ferdinand cu aristocrata cehă Sophie Chotek, în 1900, afecta şi mai mult relaţia lui cu împăratul Aceasta era o căsătorie din dragoste pecetluită împotriva dorinţelor împăratului şi a familiei regale habsburgice. Deşi descendentă dintr-un neam nobil din Boemia, contesa Sophie Ghotek von Chotkova şi Wognin nu întrunea întocmai criteriile genealogice ale Casei de Habsburg. Franz Ferdinand a fost nevoit să ducă o lungă campanie, apelând la sprijinul arhiepiscopilor şi al miniştrilor şi, în cele din urmă, al kaizerului Wilhelm al II-lea al Germaniei şi al papei Leon al XIII-lea pentru a obţine permisiunea acestei uniuni. Într-un final, Franz Joseph a fost de acord, însă a rămas neîmpăcat cu această căsătorie până în momentul morţii violente a cuplului în 1914.124 Moştenitorul lui a fost obligat să depună un jurământ prin care copiii nenăscuţi din această căsătorie erau excluşi din linia de succesiune la tronul habsburgic. După nuntă, cuplul a continuat să suporte protocolul Curţii habsburgice, care uniformiza fiecare aspect al vieţii publice dinastice: Sophie nu avea voie să stea alături de soţul ei în loja regală de la operă, la cinele festive sau să îl însoţească în splendida trăsură regală cu roţi din aur. Cel care o chinuia cel mai mult era şambelanul împăratului, prinţul Montenuovo, el însuşi copilul nelegitim al uneia dintre soţiile lui Napoleon, care impunea regulile etichetei cu o precizie nemaipomenită de fiecare dată când i se ivea ocazia.

După 1906, când împăratul l-a desemnat pe nepotul său inspector general al armatei, Franz Ferdinand a compensat anii îndelungaţi de izolare la Curte cu construirea unei baze de putere proprie în cadrul structurii executive rahitice ale monarhiei dualiste. Pe lângă asigurarea unui număr-cheie de întâlniri (Aehrenthal şi Conrad, printre alţii), arhiducele a extins activităţile cancelariei militare, care îşi avea sediul în apropierea reşedinţei sale din Lower Belvedere. Sub supravegherea neobosită a unui şef de stat-major înzestrat, maiorul Alexander Brosch von Aarenau, cancelaria militară a, fost

restructurată, respectând caracteristicile ministeriale; canalele de informaţii militare serveau drept paravan pentru strângerea de informaţii politice, iar o reţea de jurnalişti prietenoşi coordonaţi din Belvedere promulgau ideile arhiducelui, îi puneau la colţ pe opozanţii politici şi încercau să contureze dezbaterile publice. Procesând peste zece mii de scrisori pe an, cancelaria s-a transformat într-un grup imperial de reflecţie, un centru de putere în interiorul sistemului pe care unii îl considerau ca fiind „un guvern din umbră”.125 Ca orice grup de reflecţie, acesta îşi urmărea propriile interese. Un studiu intern al operaţiunilor sale a conchis că principalul obiectiv politic al acestuia era acela de a înlătura orice „incidente posibile” care ar putea grăbi „fragmentarea naţional-federală” a Imperiului Habsburgic.126

În centrul acestei îngrijorări legate de fragmentarea politică se afla un sentiment profund de ostilitate faţă de elitele maghiare care controlau jumătatea estică a Imperiului Austro-ungar.127 Arhiducele şi consilierii lui erau critici vehemenţi ai sistemului politic dualist plăsmuit în urma înfrângerii Austriei de către Prusia în 1866. Din punctul de vedere al lui Franz Ferdinand, acest aranjament avea un singur defect fatal: concentra puterea în mâinile elitei maghiare, care era arogantă şi neloială din punct de vedere politic, în vreme ce, în acelaşi timp, marginaliza şi înstrăina celelalte nouă naţionalităţi din Imperiul Habsburgic. Odată instalat împreună cu oamenii lui în Lower Belvedere, Brosch a construit o reţea de intelectuali şi experţi nemulţumiţi care nu erau maghiari, iar cancelaria militară a devenit o casă de compensaţii pentru opoziţiile slavă şi română faţă de politica asupritoare legată de minorităţile din Regatul Ungariei.128

Arhiducele nu a ascuns faptul că intenţiona să restructureze sistemul imperial după ce avea să urce pe tron. Obiectivul-cheie era acela de a întrerupe sau de a diminua hegemonia maghiară în partea de est a monarhiei. Pentru o vreme, Franz Ferdinand a favorizat consolidarea elementului slav în monarhie creând în interiorul

imperiului o „Iugoslavie” dominată de spiritul croat (prin urmare, catolic). Asocierea lui cu această idee a stârnit nemulţumirea duşmanilor lui ortodocşi, sârbii. Până în 1914 însă, el pare să fi renunţat la acest plan în favoarea unei transformări vaste prin care imperiul va deveni Statele Unite ale Marii Austrii, incluzând cincisprezece state membre, dintre care multe vor avea minorităţi slave.129

Prin diminuarea statutului maghiarilor, arhiducele şi consilierii lui sperau să întărească autoritatea Dinastiei de Habsburg şi, în acelaşi timp, să reaprindă sentimentul de loialitate în naţiunile de o importanţă mai mică. Indiferent care ar fi părerea cuiva despre această agendă şi, desigur, maghiarii nu păreau să-i acorde prea multă atenţie, aceasta îl identifica pe arhiduce ca fiind o persoană cu intenţii radicale, a cărui ascensiune la tron va pune capăt obiceiului de a ieşi din încurcătură (*fortwursteln*) care părea să paralizeze politica austriacă în ultimele decenii înainte de 1914. Acest aspect îl plasa pe moştenitorul la tron în opoziţie politică directă cu suveranul, împăratul a refuzat să sprijine orice manipulare a compromisului dualist din 1867, pe care îl considera a fi cea mai durabilă realizare a sa din primii ani de domnie.

Programul naţional de reformă a lui Franz Ferdinand avea, de asemenea, implicaţii vaste în ceea ce privea viziunile lui despre politica externă. El credea că slăbiciunile structurale actuale ale monarhiei şi nevoia pentru o reformă internă radicală excludea categoric o politică externă concentrată pe confruntare. Astfel, Franz Ferdinand se opunea cu fermitate aventurismului agresiv care îl caracteriza pe Conrad. Ironic era faptul că Franz Ferdinand, pe vremea când era inspector-şef, a fost cel care i-a dat lui Conrad postul din statul-major, promovându-l în faţa altor ofiţeri care erau mult mai competenţi decât el – poate din acest motiv arhiducele era văzut, în general, ca fiind conducătorul „partidului de război” austriac. Cei doi bărbaţi au căzut totuşi de acord asupra anumitor chestiuni: tratarea egalitaristă a

naţionalităţilor, de exemplu, şi pensionarea ofiţerilor mai în vârstă de rang înalt care, cu siguranţă ar fi dezamăgit în Cazul unui război.130 Lui Franz Ferdinand îi plăcea personalitatea lui Conrad, pe de-o parte pentru că acesta adopta o atitudine respectuoasă şi înţelegătoare faţă de soţia sa (moştenitorul la tron avea tendinţa să judece oamenii după felul în care judecau căsătoria acestuia, iar Conrad, din motive evidente, era înclinat să accepte povestea de dragoste neortodoxă a arhiducelui). Însă în sfera securităţii şi a diplomaţiei, punctele lor de vedere erau diametral opuse.

Conrad considera armata exclusiv ca pe un instrument al războiului modern şi milita pentru modernizarea armatei şi pentru pregătirea acesteia în vederea condiţiilor „reale" a unui viitor conflict major; prin contrast, pentru Franz Ferdinand, armata însemna mai mult decât o garanţie pentru stabilitatea domestică. Franz Ferdinand era un navalist determinat să consolideze dominaţia austriacă în zona Adriaticii prin construcţia unei flote de vase de război; Conrad vedea marina ca pe o risipă de resurse čare ar fi trebuit investite mai bine în domeniul militar: „Nici cea mai frumoasă victorie navală, îi spunea el arhiducelui, nu ar compensa o înfrângere pe uscat" 131 Spre deosebire de Conrad, Franz Ferdinand se opunea anexării Bosniei. „Având în vedere situaţia noastră internă dezolantă, îi spunea el lui Aehrenthal în august 1908, ca o chestiune de principiu, sunt împotriva tuturor acestor jocuri de putere [Kraftstiickeln]".132 în mijlocul lui octombrie, deranjat de răspunsul furios al sârbilor referitor la anexarea Serbiei, el l-a avertizat pe Aehrenthal să nu îngăduie ca această criză să se transforme în război: „Nu vom avea nimic de câştigat din asta şi se pare că balcanicii aceştia ticăloşi, protejaţi de Anglia şi, poate, de Italia vor să ne împingă să luăm măsuri militare pripite".133 A fost foarte bine că le-am dat o cotonogeală sârbilor şi muntenegrenilor, îi confirma el lui Brosch, dar ce folos au avut aceşti „lauri ieftini" dacă imperiul s-a trezit cu o escaladă generală în Europa şi cu „o luptă pe

două sau trei fronturi” pe care nu a putut-o duce mai departe? Conrad, avertiza el, trebuia ţinut în frâu. O oportunitate s-a ivit în decembrie 1911, când acesta a cerut Austro-Ungariei să profite de ocazia creată de Războiul din Liban ca să atace Italia. Conrad a fost demis din funcţia de împărat în decembrie 1911 în mare parte pentru că Franz Ferdinand îl abandonase.134 Cel mai influent aliat al acestuia era noul ministru de externe al Imperiul Habsburgic, contele Leopold Berchtold von und zu Ungarschitz, Fratting unde Pullitz. Berchtold era un nobil extrem de bogat, cu gusturi rafinate, un reprezentant urban al aristocraţiei care deţinea contacte în cele mai înalte funcţii ale administraţiei habsburgice. Fiind precaut, chiar temător din fire, acesta nu era un politician care se ghida după instinct. Adevăratele lui pasiuni erau arta, literatura şi cursele de cai, pe care încerca să le urmeze pe cât de piuit îi permitea starea de sănătate. Dorinţa lui de a, urma o carieră diplomatică a avut mai mult de-a face cu loialitatea lui faţă de împărat şi faţă de ministrul de externe Aehrenthal, decât cu un apetit personal pentru putere şi renume. Reticenţa pe care o afişa atunci când era invitat să accepte funcţii din ce în ce mai înalte şi responsabilităţi din ce în ce mai multe era, fără doar şi poate, reală.

După ce s-a transferat de la serviciul civil la Ministerul de Externe, Berchtold a servit la ambasadele din Paris şi din Londra înainte să accepte un post în St.

— Petersburg în 1903. Acolo, a devenit un prieten apropiat şi aliat al lui Aehrenthal, care fusese ambasador în Rusia din 1899. Postul din St.

— Petersburg era pe placul lui Berchtold, deoarece era un susţinător înfocat al „acordului” austro-rus. El era de părere că relaţiile armonioase cu Rusia, bazate pe cooperare în zonele unde era un posibil conflict, cum erau Balcanii, erau cruciale atât pentru siguranţa imperiului, cât şi pentru pacea în Europa. Avea o mare satisfacţie profesională ştiind că, în calitate de coleg al lui Aehrenthal în St.

— Petersburg, putea juca un rol în consolidarea bunelor relaţii dintre cele două puteri. Atunci când Aehrenthal a plecat la Viena, Berchtold a acceptat bucuros postul de ambasador, încrezător fiind de faptul că ştia că viziunile lui referitoare la relaţia austro-rusă erau în totalitate similare cu ale noului ministru de la Viena.135

Prin urmare, a fost un şoc atunci când s-a trezit în prima linie când relaţiile austro-ruse au luat o turnură dramatică în 1908. Primele optsprezece luni în funcţie au fost relativ liniştite, în ciuda faptului că existau semne că Izvolsky renunţa la acord şi se îndrepta cu Austria spre o nouă strategie continentală bazată pe noua Convenţie Anglo-Rusă din 1907.136 însă criza anexării Bosniei a distrus orice perspectivă de colaborare cu ministrul de externe rus şi a zdruncinat destinderea politică datorită căreia Berchtold acceptase acest post Berchtold regreta profund că Aehrenthal era dispus să rişte bunăstarea Rusiei de dragul prestigiului austro-ungar. Într-o scrisoare din 19 noiembrie 1908 adresată ministrului, Berchtold a adus o critică tacită politicii fostului său mentor. În lumina „escaladării patologice a sentimentului naţional rus influenţat de panslavi, scria el, continuarea politicii active balcanice inaugurate de noi” va avea inevitabil un impact negativ ulterior asupra relaţiei noastre cu Rusia”. Evenimentele recente îi îngreunaseră „extrem de mult” munca în St.

— Petersburg. Altcineva ar fi putut, poate, să găsească charisma şi elanul de a restaura bunele relaţii, „însă pentru o persoană ca mine, cu capacităţi modeste, acest lucru este echivalentul a încerca să demonstrez un lucru imposibil”. El a încheiat cerând să fie rechemat în funcţie odată ce situaţia avea să se întoarcă la normal.137

Berchtold a rămas în St.

— Petersburg până în aprilie 1911, însă funcţia devenise o povară pentru el. Afişarea ostentativă a bogăţiei, care era caracteristică vieţii sociale a oligarhilor de la începutul secolului al XX-lea în St-Petersburg, începuse să pălească. În ianuarie 1910, el a participat la

un bal grandios care a avut loc la palatul contesei Ihekla Orlov-Davidov – o clădire proiectată de Boulanger având ca model Palatul de la Versailles – ale cărui săli de dans şi galerii erau ornate cu mii de flori proaspete care fuseseră aduse cu trenuri speciale prin iarna necruţătoare cu costuri exorbitante din serele de pe Riviera Franceză. O astfel de risipă era greu de digerat chiar şi pentru un cunoscător bogat într-ale artei şi un entuziast al curselor de cai.138 Berchtold s-a simţit uşurat când a plecat din St. — Petersburg şi s-a întors la domeniul lui din Buchlau. Recuperarea nu a durat decât zece luni. În 19 februarie 1912, împăratul l-a chemat la Viena şi l-a desemnat ministru al afacerilor externe, fiind, astfel, succesorul lui Aehrenthal.

Când a preluat postul, Berchtold şi-a dorit sincer să refacă relaţiile cu Rusia; şi, într-adevăr, credinţa că acesta va reuşi să realizeze acest lucru l-a determinat pe împărat să îl desemneze.139 Dorinţa de destindere a fost sprijinită de noul ambasador austriac la St. Petersburg, contele Duglas Thum, iar Berchtold a aflat în curând că avea un aliat puternic în persoana lui Franz Ferdinand, care „l-a îmbrăţişat” pe noul ministru de externe, oferindu-i nenumărate sfaturi, asigurându-l că se va descurca mult mai bine decât „predecesorii săi înspăimântători, Goluchowski şi Aehrenthal” şi sprijinind politica detensionării în Balcani.140 Pentru moment, nu era prea limpede ce se putea face pentru a îmbunătăţi lucrurile cu Rusia: Nicolai Hartwig încuraja ultranaţionalismul sârb, inclusiv agitaţia iredentistă în interiorul monarhiei habsburgice; lucru şi mai important şi neştiut de către austrieci, agenţii ruşi munceau de zor să înfiinţeze o Ligă Balcanică împotriva Turciei şi a Austriei. Cu toate acestea, noua administraţie din Ministerul de Externe Comun era dispusă să se angajeze într-un schimb de păreri. Politica lui, anunţa Berchtold într-o scrisoare adresată delegaţiei maghiare din 30 aprilie 1912, va fi „o politică a stabilităţii şi păcii, conservarea a ceea ce există şi evitarea încurcăturilor şi a şocurilor”.141

Războaiele Balcanice vor testa acest angajament până în momentul critic. Mărul discordiei îl constituia Albania. Austriecii au rămas fideli ideii de a crea o Albanie independentă, care, în timp, se spera să devină un satelit al Austriei. Guvernul sârb, pe de altă parte, era hotărât să asigure o fâşie de teritoriu care să lege interiorul ţării de coasta Adriaticii. În timpul conflictelor din 1912 şi 1913, atacurile sârbe succesive din nordul Albaniei au atras o serie de crize internaţionale. Rezultatul a fost o deteriorare vizibilă a relaţiei dintre austrieci şi sârbi. Dispoziţia Austriei de a da curs cererilor sârbilor (sau chiar să le ia în serios) a dispărut, iar Serbia, a cărei încredere a sporit odată cu achiziţia de noi teritorii în sud şi sud-est, a devenit o prezenţă din ce în ce mai ameninţătoare.

Ostilitatea austriecilor faţă de progresul triumfător al Belgradului a fost întărită din toamna lui 1913 de veştile de rău augur care veneau din regiunile cucerite de forţele sârbeşti. În octombrie 1913, soseau rapoarte de la consulul-general austriac, Jehlitschka, din Oskiib (Skopje) care relatau atrocităţile faţă de populaţia locală, într-unul dintre rapoarte se vorbea despre distrugerea a zece cătune ai cărei locuitori fuseseră omorâţi până la ultimul. Bărbaţii erau primii obligaţi să iasă din sat, fiind executaţi de un pluton; apoi, casele erau incendiate, iar când femeile şi copiii încercau să fugă de văpăi, erau ucişi cu baionetele. În general, raporta consulul-general, ofiţerii erau aceia care îi împuşcau pe bărbaţi; femeile şi copiii erau lăsaţi pe mâna soldaţilor. O altă sursă descria comportamentul trupelor sârbeşti după cucerirea oraşului Gostivar, situat într-o regiune unde albanezii se răsculaseră împotriva invadatorilor sârbi. Aproape trei sute de musulmani din Gostivar, care nu luaseră parte la răscoală, au fost arestaţi şi scoşi din oraş în timpul nopţii în grupuri de câte. douăzeci-treizeci, apoi bătuţi cu paturile puştilor şi înjunghiaţi cu baionetele (împuşcăturile i-ar fi trezit pe locuitorii din oraş care dormeau) înainte să fie aruncaţi într-o groapă mare comună care fusese săpată dinainte în

acest scop. Acestea nu erau acte de violenţă spontane, concluziona Jehlitschka, ci, mai degrabă, „o operaţie nemiloasă şi sistematică de eliminare sau anihilare care părea să fie executată la ordine care vin de sus”.142Aceste rapoarte, care se potriveau, după cum am văzut, cu ale oficialilor britanici din regiune, au afectat inevitabil dispoziţia şi atitudinea liderilor politici de la Viena. În mai 1914, trimisul sârb la Viena, Jovanovic, a relatat că până şi ambasadorul francez i se plânsese despre comportamentul sârbilor din noile provincii; plângeri similare veneau de la colegii greci, turci, bulgari şi albanezi, existând, astfel, teama că prejudiciul adus reputaţiei Sârbiei ar putea avea „consecinţe foarte grave”.143 Dezminţirile dezinvolte atât ale lui Pašie, cât şi ale miniştrilor săi au întărit impresia că guvernul fie se afla în spatele acestor atrocităţi, fie nu dorea să ia măsuri pentru a le preveni sau a le investiga. Ministrul austro-ungar la Belgrad s-a amuzat când a văzut editoriale în presa vieneză în care guvernul sârb era sfătuit să păsuiască minorităţile şi să le câştige printr-o politică de conciliere. Un astfel de sfat, observa el într-o scrisoare către Berchtold, ar putea fi urmat în „statele civilizate [Kulturstaaten]”. Însă Serbia era un stat unde „crima şi omorurile ajunseseră la nivel de sistem”.144 Impactul acestor rapoarte asupra politicii austriece este greu de măsurat – nu erau surprinzătoare pentru Viena care avea deja o viziune grosolan de stereotipică asupra Serbiei şi a cetăţenilor săi. În cel mai rău caz, au subliniat în ochii Vienei nelegitimitatea politică a expansiunii teritoriale sârbe.

Cu toate acestea, nu se întrevedea la orizont un război între Austria şi Serbia în primăvara şi vara lui 1914. Starea în Belgrad era relativ calmă în primăvara acelui an, reflectând extenuarea şi saţietatea care au urmat Războaielor Balcanice. Instabilitatea din noile regiuni cucerite, precum şi crizele civil-militare care au zguduit Serbia în mai au lăsat loc să se înţeleagă că, pe viitor, guvernul de la Belgrad se va concentra în principal pe sarcinile legate de consolidarea internă. Într-un raport

trimis în 24 mai 1914, ministrul austro-ungar la Belgrad, baronul Giest, a observat că, deşi numărul trupelor sârbe de-a lungul graniţei albaneze a rămas la fel de mare, nu exista teama altor incursiuni.145 Patru săptămâni mai târziu, în data de 16 iunie, o depeşă de la Gellinek, ataşatul militar la Belgrad, conţinea o notă la fel de calmă. Era adevărat că ofiţerii aflaţi în vacanţă fuseseră rechemaţi, că rezerviştilor li se ceruse să nu îşi părăsească domiciliile actuale şi că armata se afla pe poziţie. Însă nu existau semne de agresivitate nici faţă de Austro-Ungaria, nici faţă de Albania.146 Era linişte pe frontul din sud.

Nu exista niciun indiciu că austriecii ar plănui un război. La începutul lui iunie, Berchtold i-a dat ordin unui şef de departament din cadrul Ministerului de Externe, baronul Franz Matscheko, să pregătească o declaraţie secretă de poziţie care să sublinieze preocupările majore ale împăratului în ceea ce privea Balcanii şi să propună soluţii. „Memorandumul lui Matscheko”, care a fost elaborat împreună cu Forgach şi cu Berchtold şi înaintat ministrului de externe în 24 iunie, este cea mai clară imagine a modului în care gândeau cei de l-ai Viena în vara anului 1914. Nu este un document prea îmbucurător. Matscheko observă doar două soluţii pozitive pentru Balcani: o reapropiere între Austro-Ungaria şi Bulgaria, care se „trezise în cele din urmă din starea de hipnoză pe care i-o induseseră ruşii” şi crearea unei Albanii independente.147 însă Albania nu era tocmai un model de consolidare statală reuşită: nivelul de turbulenţe interne şi anarhie era ridicat, iar mulţi albanezi erau de părere că ordinea nu putea fi restabilită decât cu ajutor din afară.148 Aproape toate aspectele erau negative. Serbia, extinsă şi consolidată de cele două războaie balcanice, reprezenta mai mult decât oricând o puternică ameninţare, opinia publică din România se schimbase în favoarea Rusiei, apărând, astfel, întrebarea când se va desprinde oficial România din Tripla Alianţă pentru a se alia cu Rusia. Austria se confrunta în fiecare moment cu politica rusă – sprijinită de Paris – care era „în ultimă instanţă agresivă şi

direcţionată împotriva statu-quo-ului”. Având în vedere că Turcia fusese distrusă, singurul scop din spatele unei ligi balcanice sponsorizate de ruşi nu putea fi decât dezmembrarea Imperiului Austro-ungar, ale cărui teritorii Rusia le-ar putea da „sateliţilor” săi înfometaţi.

Care era soluţia? Memorandumul se concentra pe patru obiective politice-cheie. Germanii trebuiau convinşi să adere la politica austriacă în ceea ce privea zona balcanică – Berlinul nu reuşise niciodată să înţeleagă gravitatea situaţiei cu care se confrunta Viena în Peninsula Balcanică şi trebuia educat să adopte o atitudine de susţinere. În al doilea rând, trebuiau să se facă represalii asupra României ca să declare cui îi era loială. Ruşii erau curtenitori faţă de reprezentanţii de la Bucureşti în speranţa de a obţine un nou avantaj în faţa Austro-Ungariei. Viena trebuia să afle cât mai repede cu putinţă dacă românii intenţionau să adopte acordul, astfel încât să se ia măsuri pentru apărarea Transilvaniei şi estului Ungariei. În al treilea rând, trebuiau să se depună eforturi pentru a accelera încheierea unei alianţe cu Bulgaria pentru a contracara efectele provocate de aprofundarea relaţiei dintre Rusia şi Belgrad. În cele din urmă, ar trebui să se depună eforturi pentru a îndepărta Serbia de la o politică a confruntării folosind concesiile economice, cu toate că Matscheko nu era prea convins că era posibil să înlăture ostilitatea Belgradului prin aceste metode.

Memorandumul lui Matscheko avea o notă iritantă care ducea spre paranoia, o combinaţie ciudată între stridenţă şi fatalism pe care mulţi dintre contemporanii austrieci ar fi recunoscut-o ca fiind caracteristică pentru atitudinea şi stilul cultural al unei Viene de la începutul secolului al XX-lea. Însă nu exista nici urmă de aluzie că Viena ar fi considerat războiul – fie el de mică sau de mare amploare – ca fiind iminent, necesar sau de dorit. Dimpotrivă, se punea accent pe metodele şi obiectivele diplomatice, conform cu imaginea de sine a Vienei ca un exemplu de „politică de pace conservatoare”.149

Conrad, pe de altă parte, care fusese rechemat în

funcţia de şef al statului-major în decembrie 1912, a rămas credincios politicii de război însă Conrad începea să-şi piardă din autoritate. În mai 1913, s-a descoperit că Alfred Redl, colonel şi fost şef al contrainformaţiilor militare, dar şi şeful statului-major al celei de-a Opta Armate din Praga, dezvăluia în mod sistematic informaţiile secrete militare ale austriecilor celor de la St-Petersburg, inclusiv programe complete de mobilizare, ale căror schiţe ruşii le trimiteau celor de la Belgrad. Scandalul a aruncat o lumină nefavorabilă asupra competenţelor lui Conrad ca administrator militar, ca să nu spunem mai multe, deoarece toate întâlnirile la acest nivel erau responsabilitatea lui. Redl era un homosexual extravagant, ale cărui legături indiscrete şi costisitoare l-au transformat într-o ţintă uşoară pentru şantajiştii profesionişti din serviciile secrete ruseşti Cum s-a întâmplat să-i scape toate acestea lui Conrad, cel care era responsabil cu monitorizarea progresului lui Redl încă din 1906? Mulţi au observat că acesta nu era prea preocupat de acest aspect al muncii sale, deoarece îi cunoştea prea puţin pe mulţi dintre cei care ocupau funcţii militare înalte. Şi-a reparat greşeala aranjând să se facă presiuni asupra colonelului căzut în dizgraţie, care s-a sinucis într-o cameră de hotel cu un pistol care îi fusese înmânat. Redl s-a împuşcat, un deznodământ urât care l-a ofensat pe moştenitorul la tron, un catolic devotat şi – mai mult de-atât – a privat statul-major de ocazia de a-i cere acestuia un raport complet cu privire la informaţiile furnizase celor de la St-Petersburg.

Se prea poate ca aceasta să fi fost intenţia precisă a lui Conrad, deoarece s-a dovedit că printre persoanele implicate în traficul de informaţii secrete austriece se număra şi un ofiţer de origine slavă, pe numele lui Ce domil Jandric, care era un prieten apropiat al fiului lui Conrad, Kurt. Ce domil şi Kurt fuseseră colegi de clasă la Academia Militară şi ieşeau deseori împreună la un pahar sau la petreceri. Dovezile sugerează că Jandric, împreună cu amanta italiancă a lui

Hotzendorff junior, precum şi alţi apropiaţi din cercul

lor fuseseră implicaţi în vânzarea de informaţii secrete militare italienilor, pe care aceştia le-au transmis în mare parte celor de la St.

— Petersburg. Este posibil ca Kurt von Hotzendorff să fi fost implicat direct în activitatea de spionaj pentru ruşi dacă afirmaţiile colonelului Mikhail Alekseevich Svechin, care a fost şeful informaţiilor militare al departamentului militar din St.

— Petersburg, se dovedesc a fi adevărate. Svechin şi-a amintit ulterior că dintre agenţii austrieci care furnizau Rusiei informaţii secrete militare făcea parte şi fiul şefului statului-major, care, se spunea, ar fi intrat pe furiş în biroul tatălui său şi ar fi furat documente de planificare a războiului ca să le multiplice. Este uşor de imaginat impactul pe care l-au avut aceste situaţii complicate asupra lui Conrad. Întreaga culpabilitate a lui Kurt von Hotzendorff (dacă, într-adevăr, era şi el spion) nu a fost dezvăluită imediat, însă, în timpul unei întâlniri de rang înalt prezidată de Conrad la Viena în lima mai 1913, s-a anunţat că tânărul fusese găsit vinovat de tăinuirea unor informaţii importante referitoare la tovarăşii lui compromişi. După ce i-a îndemnat pe membrii întrunirii să emită cea mai severă pedeapsă cu putinţă, Conrad, simţindu-se ameţit, a lăsat pe altcineva în locul lui şi a părăsit încăperea pentru scurt timp.150 în ciuda aroganţei care îl caracteriza, şeful statului-major a fost atât de demoralizat după sinuciderea lui Redl, încât a fost extrem de tăcut în timpul lunilor de vară din 1913, lucru ce nu îl caracteriza.151

Franz Ferdinand reprezenta în continuare un mare obstacol în calea politicii de război. Moştenitorul tronului se străduia mai mult decât oricine să neutralizeze impactul pe care sfaturile lui Conrad le-ar fi putut avea asupra factorilor de decizie importanţi. La începutul lui februarie 1913, la şase săptămâni după ce Conrad fusese rechemat în funcţie, Franz Ferdinand i-a reamintit, în cadrul unei întâlniri de la Palatul Schönbrunn, că „[era] de datoria guvernului să menţină pacea”. Conrad a răspuns cu un aer

nevinovat, deja cunoscut: „Dar, cu siguranţă, nu cu orice preţ”.152 Franz Ferdinand l-a avertizat în mod repetat pe Berchtold să nu ia în considerare afirmaţiile şefului statului-major, trimiţându-l pe ajutorul lui, colonelul Carl

Bardolff, la Conrad cu ordinul clar să „nu îl determine” pe ministrul de externe „să acţioneze”. Conrad a fost informat că arhiducele nu va susţine „sub nicio formă un război împotriva Rusiei”; nu îşi dorea „niciun prun, nici măcar o oaie din Serbia, departe de el acest gând” 153 Relaţia dintre cei doi bărbaţi a devenit din ce în ce mai tensionată. În toamna lui 1913, ostilitatea dintre cei doi a devenit făţişă. Franz Ferdinand l-a mustrat cu severitate pe şeful statului-major în faţa unei adunări alcătuite din ofiţeri de rang înalt pentru că schimbase dispoziţiile privind manevrele fără să îl consulte. Doar intervenţia fostului şef de stat-major al lui Franz Ferdinand, Brosch von Aarenau, l-a împiedicat pe Conrad să nu riposteze. A devenit o chestiune de timp până când acesta a fost obligat să renunţe la funcţie. „De la sinuciderea lui Redl, îşi amintea unul dintre ajutoarele arhiducelui, şeful statului-major era un om mort [...], nu mai trebuia stabilită decât data înmormântării”. 154 După alte câteva schimbări făcute la manevrele bosniace din vara lui 1914, Franz Ferdinand a luat decizia să scape de şeful de stat-major care îl incomoda. Dacă arhiducele ar fi supravieţuit vizitei sale din Sarajevo, Conrad ar fi fost demis din funcţie. Şoimii l-ar fi pierdut pe cel mai hotărât şi mai consecvent purtător de cuvânt al lor.

În tot acest timp, existau semne de îmbunătăţire – cel puţin la suprafaţă – în relaţiile diplomatice cu Belgradul. Guvernul austro-ungar deţinea 51% din acţiunile Companiei Căilor Ferate Orientale, de interes internaţional, care funcţiona în baza unei concesii iniţiale făcută de turci în Macedonia. Acum, că o mare parte din calea ferată era controlată de Serbia, Viena şi Belgradul trebuiau să decidă cine, deţinea, cine răspundea de costurile pentru reparaţii în caz de război şi cum sau dacă trebuiau continuate lucrările. Având în vedere că

Belgradul a insistat ca Serbia să devină singurul proprietar, în primăvara anului 1914 au început negocierile privind preţul şi condiţiile de transfer. Discuţiile erau complicate, dificile şi uneori duşmănoase, în special atunci când intervenţiile arbitrare ale lui Pašić asupra unor chestiuni minor întrerupeau continuitatea negocierilor. Acestea însă au căpătat un aspect pozitiv în presa austriacă şi sârbă şi se aflau în plină desfăşurare când arhiducele a călătorit la Sarajevo.155 Un alt eveniment încurajator a fost o înţelegere încheiat la sfârşitul lunii mai 1914, după luni de dispute oficiale, de a schimba un număr mic de prizonieri, deţinuţi de ambele state, care fuseseră acuzaţi de spionaj. Acestea erau senine slabe, dar pline de speranţă că Austro-Ungaria şi Serbia ar putea învăţa în timp să convieţuiască în pace.

PARTEA A II-A

UN CONTINENT ÎMPĂRŢIT

CAPITOLUL 3

Polarizarea Europei, 1887 – 1907

Dacă am compara diagrama alianţelor dintre marile puteri europene în 1887 cu o hartă similară din anul 1907, am observa anumite transformări. Prima diagramă dezvăluie un sistem multipolar, unde mai multe forţe şi interese alcătuiesc un echilibru precar. Marea Británie şi Franţa erau rivale în Africa şi în Asia de Sud; Marea Británie înfrunta Rusia în Persia şi în Asia Centrală. Franţa era hotărâtă să se opună verdictului referitor la victoria Germaniei din 1870. Interesele conflictuale din Balcani au dat naştere la tensiuni între Rusia şi Austro-Ungaria. Italia şi Austria rivalizau în regiunea Adriaticii şi se certau constant în legătură cu statutul comunităţilor vorbitorilor de limbă italiană din Imperiul Austro-ungar, în vreme ce tensiuni existau şi între Italia şi Franţa din cauza politicii celei din urmă în nordul Africii. Toate aceste presiuni erau ţinute sub control cu ajutorul acestui sistem „cârpit” din 1887. Tripla Alianţă dintre Germania, Austria şi Italia (20 mai 1882) preîntâmpina ca tensiunile dintre Roma şi Viena să se transforme în conflict. Tratatul defensiv de

reasigurare încheiat între Germania şi Rusia (18 iunie 1887) conţinea articole care descurajau oricare din cele două puteri să îşi caute norocul prin intermediul unui război cu un alt stat de pe continent şi ferea relaţia ruso-germană de repercusiunile tensiunilor dintre Austria şi Rusia.[2] Legătura ruso-germană asigura, de asemenea, şi faptul că Franţa nu va putea construi o coaliţie antigermană cu Rusia. Marea Británie era conectată la sistemul continental prin înţelegerea Mediteraneeană din 1887 de Italia şi de Austria, mai degrabă un schimb de notiţe decât un tratat, al cărui scop era de a dejuca planurile francezilor legate de zona Mediteranei şi pe cele ruseşti legate de Balcani şi de strâmtorile turceşti.

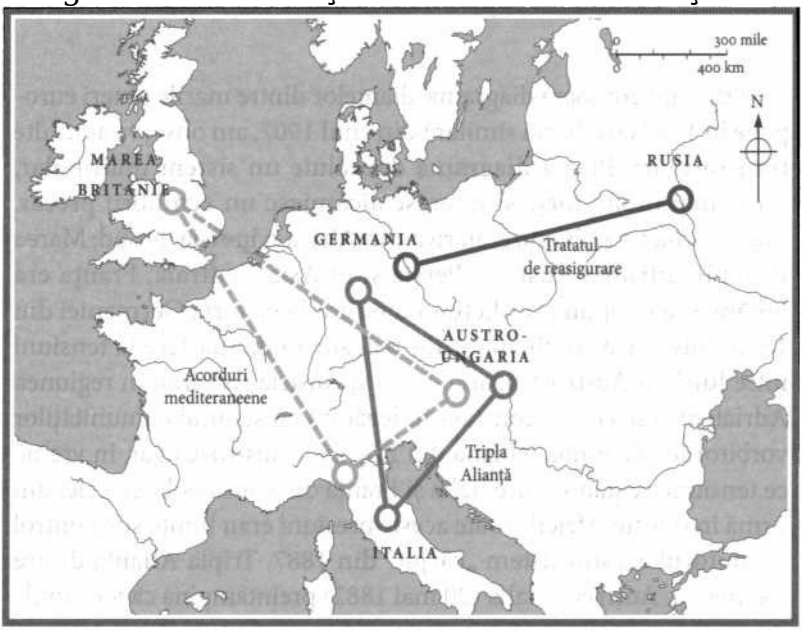

Sistemul european, 1887

Dacă dăm timpul înainte cu douăzeci de ani, la o diagramă a alianţelor europene din 1907, vom observa că

2 Sub incidenţa condiţiilor Tratatului de Reasigurare, ambele puteri au convenit să respecte neutralitate în eventualitatea în care una din ele va intra în război cu o a treia ţară; au mai convenit că neutralitatea nu va fi respectată dacă Germania va ataca Franţa sau dacă Rusia va ataca Austro-Ungaria.

imaginea s-a schimbat total. Vedem o Europă bipolară, organizată în jurul a două sisteme de alianţă. Tripla Alianţă mai există (cu toate că loialitatea Italiei faţă de aceasta stă sub semnul întrebării). Franţa şi Rusia simt unite prin alianţa franco-rusească (realizată în 1892 şi ratificată în 1894), care stipula faptul că dacă vreun membru al Triplei Alianţe s-ar mobiliza, cei doi semnatari, „la aflarea primei veşti despre acest eveniment şi fără un acord prealabil", îşi vor mobiliza toate forţele şi le vor trimite „cu o aşa viteză, încât Germania va fi obligată să lupte simultan atât pe Frontul de Est, cât şi pe cel de Vest".1 Marea Britanie este legată de alianţa franco-rusească prin Antanta Cordială cu Franţa (1904) şi prin Convenţia anglo-rusească din 1907. Vor trece câţiva ani până când aceste alianţe se vor transforma în coaliţii care vor lupta în Primul Război Mondial din Europa, însă profilele celor două tabere militare erau deja conturate.

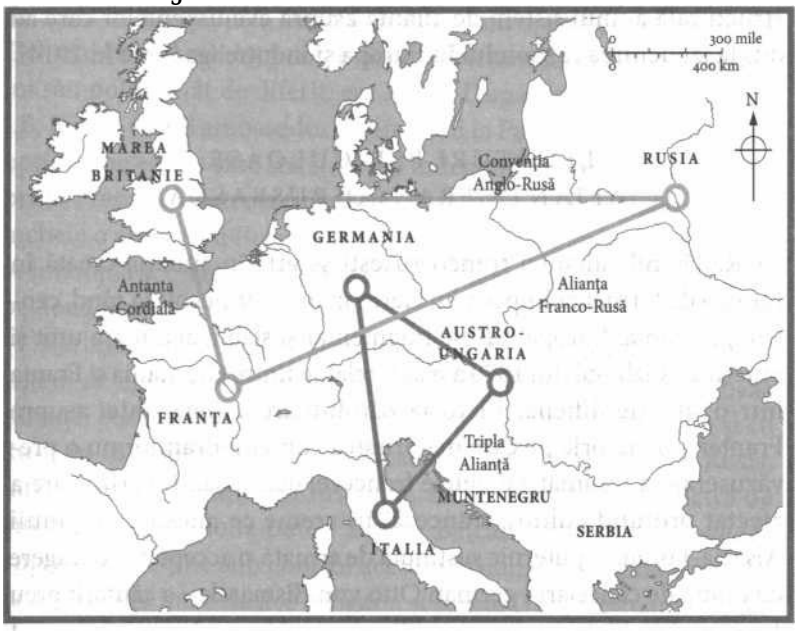

Sisteme de alianţă, 1907

Polarizarea sistemului geopolitic al Europei a fost o condiţie preliminară crucială pentru războiul care a izbucnit în 1914. Este aproape imposibil de înţeles cum o

criză în relaţia austro-sârbă, oricât de gravă ar fi fost, ar fi putut târî Europa anului 1887 într-un război continental. Despărţirea în două blocuri de alianţă nu a *provocat* războiul, ci a înăbuşit mai degrabă conflictul în anii dinainte de război. Cu toate acestea, iară cele două blocuri, războiul nu ar fi putut izbucni aşa cum a făcut-o. Sistemul bipolar a structurat mediul în care au fost luate deciziile cruciale. Pentru a înţelege cum luat naştere această polarizare, trebuie să răspundem la patru întrebări care au legătură între ele. De ce au format o alianţă Rusia şi Franţa împotriva Germaniei în 1890? De ce a ales Marea Britanie să se alăture alianţei? Ce a făcut Germania ca să ajungă să fie înconjurată de o coaliţie ostilă? Ce influenţă poate avea transformarea structurală a unui sistem de alianţă asupra evenimentelor care au dus la izbucnirea războiului în Europa şi în întreaga lume în 1914?

LEGĂTURI PERICULOASE:
ALIANŢA FRANCO-RUSEASCĂ

Rădăcinile alianţei franco-ruseşti se află în situaţia creată în Europa de formarea Imperiului German în 1870. Secole la rând, centrul german al Europei fusese fragmentat şi slăbit; acum era unit şi puternic. Războiul din 1870 a plasat relaţia dintre Germania şi Franţa într-o situaţie dificilă. Victoria zdrobitoare a Germaniei asupra Franţei – o victorie pe care majoritatea contemporanilor nu o prevăzuseră – a traumatizat elitele franceze, declanşând o criză care a afectat profund cultura franceză, în vreme ce anexarea regiunii Alsacia-Lorena – puternic susţinută de armată şi acceptată cu tragere de inimă de cancelarul german Otto von Bismarck – a cântărit greu asupra relaţiei franco-germane.2 Regiunea Alsacia-Lorena a devenit Sfântul Graal al cultului francez pentru *revanche*, devenind ţinta valurilor succesive de tulburări şoviniste. Provinciile pierdute nu reprezentau singura forţă motorie din spatele politicii franceze. De altfel, acestea înflăcărau periodic opinia publică şi exercitau o presiune ascunsă asupra decidenţilor politici din Paris. Totuşi, chiar şi fără această anexare, existenţa însăşi a Imperiului German ar fi

schimbat relaţia cu Franţa, a cărei siguranţă fusese garantată de fragmentarea politică a Germaniei europene.3 După 1871, Franţa a fost nevoită să caute toate ocaziile posibile pentru a-şi menţine noua şi formidabila putere la graniţa sa de est Astfel, o amnistie durabilă între Franţa şi Germania a fost oarecum programată în sistemul internaţional european.4 Nu putem exagera impactul pe care această schimbare l-a avut în istoria lumii: relaţiile dintre statele Europei urmau să fie conduse de aici înainte de o dinamică nouă şi necunoscută.

Având în vedere amploarea şi potenţialul militar al noului Imperiu German, obiectivul principal al politicii Franţei trebuia să fie acela de a împiedica Germania, formând o alianţă antigermană. Cel mai bun candidat pentru acest parteneriat, în ciuda sistemului său politic atât de diferit, era Rusia. După cum observa în 1897 J.6. Eustis, fostul ambasador al Americii la Paris, Franţa „avea două opţiuni, fie era de sine stătătoare şi independentă şi se baza pe propriile-i resurse pentru a ţine piept oricărui pericol [...], fie căuta să încheie o alianţă cu Rusia, singura putere la care avea acces".5 Dacă se întâmpla acest lucru, Germania era ameninţată de o alianţă ostilă pe două fronturi diferite.6

Berlinul putea preveni acest lucru doar incluzând Rusia într-un sistem de alianţă propriu. Aceasta era gândirea care stătea la baza Alianţei celor Trei împăraţi, încheiată de Germania cu Austria şi cu Rusia în 1873. Însă orice sistem de alianţă care cuprindea atât Rusia, cât şi Austro-Ungaria era instabilă, având în vedere conflictul de interese al celor două puteri asupra Balcanilor. Dacă se dovedea imposibil a se ţine sub control aceste tensiuni, Germania era obligată să aleagă între Austro-Ungaria şi Rusia. Dacă Germania alegea Austro-Ungaria, bariera în calea unui parteneriat franco-rusesc ar fi înlăturată. Cancelarul german Otto von Bismarck, arhitectul-şef al imperiului şi principalul autor al politicii sale externe până la plecare să din funcţie în martie 1890, era perfect conştient de această problemă, elaborând politica sa în

această direcţie. Scopul lui, după cum declara el însuşi în vara lui 1877, era să creeze „o situaţie politică generală în care toate puterile, cu excepţia Franţei, au nevoie de noi şi sunt împiedicate, în virtutea relaţiilor mutuale, pe cât este posibil să formeze coaliţii împotriva noastră”.7 Bismarck a adoptat politica sabiei cu două tăişuri care ţintea, pe de-o parte, evitarea unei confruntări directe între Germania şi celelalte mari puteri, iar pe de altă parte, exploatarea discordiei dintre celelalte puteri ori de câte ori era în beneficiul Germaniei.

Bismarck a urmărit aceste obiective cu un succes considerabil. El a redus riscul înstrăinării Marii Britanii, ţinându-se departe de lupta pentru stăpânire colonială în Africa şi în Pacific. A menţinut o atitudine scrupuloasă dezinteresată faţă de situaţia din Balcani, declarând într-un discurs faimos ţinut la Reichstag în decembrie 1876 că pentru Problema Balcanilor „muşchetarii din Pomerania nu merită să-şi rupă oasele”.8 Atunci când lupta Rusiei împotriva Imperiului Otoman din 1877 – 1878 a declanşat o criză internaţională majoră, Bismarck a profitat de Congresul de la Berlin pentru a convinge puterile că Germania era capabilă să-şi asume rolul de paznic dezinteresat al păcii continentale. Când a mediat conflictul postbelic legat de lupta pentru împărţirea teritoriilor fără a căuta un interes direct pentru Germania, cancelarul a vrut să demonstreze că pacea europeană şi siguranţa Germaniei însemnau, practic, unul şi acelaşi lucru.9 în 1887, perioada de glorie a sistemului de alianţă creat de Bismarck, Germania era legată prin tot felul de acorduri cu, practic, fiecare putere de pe continent Tripla Alianţă cu Austria şi cu Italia şi Tratatul de Reasigurare cu Rusia ţineau Franţa imobilizată şi incapabilă să înfiinţeze vreo coaliţie antigermană. Acordul Mediteraneean dintre Marea Britanie, Italia şi Austria, încheiat cu medierea lui Bismarck, lega indirect Berlinul (prin Tripla Alianţă) de Londra.

Existau însă anumite ţinte pe care diplomaţia lui Bismarck nu le putea atinge, mai ales în privinţa Rusiei,

ale cărei angajamente balcanice erau greu de inclus în textura fragilă a Alianţei celor Trei împăraţi. „Criza bulgară” de la mijlocul anului 1880 este un caz elocvent. În 1885, o mişcare iredentistă bulgară a preluat controlul asupra regiunii învecinate Rumelia, aflată sub stăpânire otomană, şi a anunţat crearea Bulgarii Mari.10 Guvernul rus s-a opus anexării, deoarece aceasta îi aducea pe bulgari îngrijorător de aproape de Bosfor şi de Constantinopol, regiunea pe care Rusia o avea în vizor. Prin contrast, guvernul britanic, iritat de recentele provocări ale ruşilor în Asia Centrală, le-a ordonat consulilor săi să recunoască noul regim bulgar. Milan al Serbiei, care era rege pe vremea aceea, a tulburat şi mai mult situaţia invadând Bulgaria în noiembrie 1885. Sârbii au fost izgoniţi, iar Austria a fost nevoită să intervină pentru a-i împiedica pe bulgari să ocupe Belgradul. În timpul păcii de compromis care a urmat, ruşii au reuşit să oprească recunoaşterea directă a Marii Bulgarii, dar au fost nevoiţi să accepte o formă de uniune personală între părţile (otomane) de nord şi de sud ale ţării. Intervenţiile ulterioare ale ruşilor, inclusiv răpirea, intimidarea şi abdicarea forţată a prinţului bulgar, nu au reuşit să constrângă guvernul bulgar să se supună puterii de la St.

— Petersburg. În primăvara lui 1887, părea extrem de posibil ca ruşii să invadeze Bulgaria şi să instaureze un guvern-marionetă, o mişcare împotriva căreia Austro-Ungaria şi Marea Británie ar fi trebuit să se opună. În cele din urmă, ruşii au decis împotriva riscurilor incalculabile pentru Bulgaria în caz de război, presa şi publicul rus au fost cuprinse însă de un val de antipatie faţă de germani, deoarece presa panslavă considera acum Germania ca fiind gardianul intereselor Austriei în Balcani şi principalul obstacol al exercitării custodiei Rusiei asupra slavilor din Balcani.

Berlinul a învăţat o lecţie din toate astea. Problema Balcanilor a rămas aceeaşi. Criza bulgară a scos pentru o clipă în evidenţă imensul pericol mocnit cauzat de instabilitatea acelei regiuni, şi anume că activităţile unui

stat mic şi neimportant ar putea, într-o bună zi, ispiti două mari puteri să se angajeze într-un act care ar putea duce la război. Cum se putea face faţă unei astfel de provocări? încă o dată, răspunsul lui Bismarck a fost acela de a avea relaţii bune cu Rusia, care ar fi dus la înăbuşirea conflictelor de interes, de a ţine St.

— Petersburgul departe de Paris şi de a exersa o influenţă moderată în Balcani. Cancelarul a dres relaţiile cu Imperiul Rus semnând Tratatul de Reasigurare din 1887 cu ministrul de externe rus, Nikolai Giers, care era un simpatizant al germanilor. Sub incidenţa termenilor acestui tratat, Berlinul a promis să sprijine Rusia să-şi atingă obiectivele legate de strâmtorile turceşti şi să rămână neutru în cazul în care ar fi izbucnit un război între Rusia şi o a treia putere, exceptând, desigur, cazul unui atac neprovocat al ruşilor asupra Austro-Ungariei, caz în care Germania urma să-şi îndeplinească obligaţiile contractuale sub incidenţa alianţei dualiste pentru a ajuta monarhia dualistă.

Nu toată lumea din Berlin a fost convinsă de înţelepciunea acestei alegeri Având în vedere tonul agresiv din presa rusească şi caracterul conflictual al relaţiilor dintre Germania şi Rusia, mulţi erau sceptici în ceea ce privea valoarea Tratatului de Reasigurare. Până şi fiul lui Bismarck, Herbert, secretarul de stat în ministerul de externe, se îndoia de valoarea acestui tratat recent încheiat cu Rusia. „În cel mai rău caz, se confesa Bismarck-fiul fratelui său, Tratatul de Reasigurare ar putea să-i ţină pe ruşi departe de noi şase sau opt săptămâni”. 11 Alţii, în special cadrele militare, au fost cuprinşi de paranoia şi au început să instige la un război preventiv împotriva Imperiului Rus. La cele mai înalte niveluri din administraţie s-a creat o facţiune anti-Bismarck condusă, printre altele, de un sentiment crescând de frustrare provocat de complexitatea barocă şi contradicţiile interne ale diplomaţiei cancelarului. De ce s-ar angaja Germania să apere Austro-Ungaria de Rusia şi Rusia de Austro-Ungaria, se întrebau criticii. Nicio altă putere nu avea un

astfel de comportament; de ce trebuie Germania să oscileze, de ce este singura dintre marile puteri căreia i se refuză dreptul la o politică independentă fondată pe propriul interes? Din perspectiva *frondei* anti-Bismarck, reţeaua remarcabilă de angajamente transcontinentale a cancelarului semăna mai puţin cu un sistem şi mai mult cu o invenţie a lui Heath Robinson, o maşinărie şubredă alcătuită din „cârpeli şi peticiri" menită să evite alegerile presante cu care se confrunta Imperiul German într-o lume care devenea din ce în ce mai periculoasă.12 în virtutea acestui sentiment, succesorul lui Bismarck, cancelarul Leo von Caprivi, a permis să expire valabilitatea Tratatului de Reasigurare cu Rusia în primăvara anului 1890.

Deoarece Tratatul de Reasigurare dintre Germania şi Rusia nu a mai fost reînnoit, existau şanse pentru o reconciliere între francezi şi ruşi însă existau şi multe obstacole. Autocratul Alexandru al III-lea era un partener politic incomod pentru elita politică a Republicii Franceze – şi reciproca era la fel de adevărată. Existau dubii că Rusia ar avea ceva de câştigat dintr-o alianţă cu Franţa. La urma urmei, dacă s-ar fi aflat într-un conflict serios cu Germania, ruşii ar fi contat, probabil, pe sprijinul francezilor; de ce şi-ar sacrifica libertatea de acţiune doar ca să îi ofere siguranţă? Dacă ar izbucni un război între Rusia şi Germania, ar fi, practic, de neconceput ca guvernul francez să stea, pur şi simplu, cu mâinile în sân. În cel mai rău caz, germanii ar fi obligaţi să păstreze o forţă armată considerabilă la graniţa franceză, o măsură care ar reduce presiunea pe frontul rusesc – iar aceste avantaje puteau fi obţinute fără inconvenienţa pe care o aducea un tratat oficial. Deşi Franţa şi Rusia aveau acelaşi interes de a se opune scopurilor imperiale ale Marii Britanii, sferele lor de influenţă în periferia imperială erau prea îndepărtate pentru a permite o cooperare strânsă. Francezii nu erau în măsură să sprijine obiectivele ruşilor în Balcani şi existau dubii că Rusia ar avea ceva de câştigat dacă ar sprijini obiectivele francezilor în Africa de Nord, să zicem. Din anumite puncte de vedere, interesele

ruşilor şi cele ale francezilor erau diametral opuse: de pildă, politica franceză care îi împiedica pe ruşi să-şi atingă obiectivele în strâmtorile turceşti putea fi, în cele din urmă, cea care să compromită influenţa franceză în estul Mediteranei – regiune în care interesele comune apropia Franţa mai mult de Marea Britanie decât de Rusia.13

De asemenea, era greu de înţeles de ce ruşii „şi-ar compromite bunele relaţii pe care le aveau cu Germania. Periodic, existau tensiuni între cele două imperii, de cele mai multe ori privind tarifele pe care germanii le puneau pe importurile de cereale ruseşti, dar nimic care să ducă la un conflict deschis de interese. Disputele Rusiei cu Berlinul se iscau de cele mai multe ori din rivalitatea care exista cu Viena în ceea ce privea zona balcanică. Însuşi faptul că Germania era o putere părea un argument suficient pentru a lega cele două ţări vecine, în special în ceea ce privea politica din Balcani, unde se spera că o bună înţelegere între St-Petersburg şi Berlin ar putea avea un efect de constrângere asupra Vienei. Aceasta era formula care funcţionase cu intermitenţe în ceea ce priveşte Alianţa celor Trei împăraţi Neutralitatea Germaniei putea fi, astfel, mai folositoare Rusiei decât sprijinul Franţei. Ruşii recunoscuseră de mult acest lucru – tocmai de aceea au şi ales ca politica lor de securitate continentală să aibă la bază pacte încheiate cu Germania. Acesta este motivul pentru care ţarul Alexandru al III-lea, cu toate că nu nutrea o simpatie personală nici pentru Germania, nici pentru germani, a ignoratizbucnirile din presă ale lui Katkov şi a grăbit semnarea Tratatului de Reasigurare în 1887.

Atunci, de ce au acceptat ruşii avansurile francezilor la începutul lui 1890? Prin faptul că au respins reînnoirea tratatului, germanii au facilitat cu siguranţă reorientarea politicii ruseşti, în ciuda termenilor îmbunătăţiţi propuşi de ministrul de externe rus, Nikplai Giers, simpatizant al germanilor. Modestul proiect de lege al germanilor referitor la armată din iunie 1890, care suplimenta

efectivele forţelor armate pe timp de pace cu 18 574 de soldaţi, a jucat şi el un rol întrucât, venind în urma refuzului de reînnoire, i-a făcut pe cei din St.

— Petersburg să se simtă ameninţaţi. Plecarea lui Bismarck, precum şi importanţa politică în creştere a entuziastului kaizer Wilhelm al II-lea, pe care ţarul Alexandru l-a numit „filfizon neruşinat de tânăr”, au făcut să apară întrebări îngrijorătoare în legătură cu viitoarea orientare a politicii externe a Germaniei.14 Era atrăgătoare şi perspectiva de a obţine împrumuturi franceze în termeni buni. Însă catalizatorul crucial se afla altundeva, în teama Rusiei că Marea Britanie avea să se alăture Triplei Alianţe.

Începutul anilor 1890 a reprezentat punctul culminant al reconcilierii antebelice anglo-germane. Tratatul de la Hellgoland-Zanzibar din 1 iulie 1890, prin care britanicii şi germanii au schimbat sau au cedat diverse teritorii africane, iar Germania a dobândit micuţa insulă Hellgoland din Marea Nordului, a tras un semnal de alarmă în St.

— Petersburg. Îngrijorarea ruşilor a devenit şi mai mare în vara anului 1891, când reînnoirea Triplei Alianţe şi vizita împăratului german la Londra au umplut presa britanică de efuzie germanofilă. Marea Britanie, trâmbiţa cotidianul *Morning Post*, „se alăturase, de fapt, Triplei, sau, mai degrabă, Cvadruplei Alianţe”; Anglia şi Germania, observa *Standard* în 11 iulie 1891, erau „prietene şi aliate străvechi”, iar viitoarele ameninţări ale păcii din Europa vor fi întâmpinate „de forţele unite ale flotei Angliei şi ale armatei Germaniei”.15 Fragmentele decupate din ziare îngroşau depeşele ambasadorului francez şi pe cele ale ambasadorului rus aflaţi la Londra. Părea că Anglia, rivala Rusiei în Orientul îndepărtat şi în Asia Centrală, era pe cale să-şi unească forţele cu vecina ei mai puternică occidentală şi, prin extensie, cu Austria, rivala ei în Peninsula Balcanică. Rezultatul ar fi, după cum avertiza ambasadorul francez la St.

— Petersburg, „o reconciliere continentală între

cabinetele din Londra şi din Berlin”, care ar putea avea consecinţe dezastruoase pentru Rusia.16

Apropierea dintre Marea Britanie şi Germania, care părea să devină din ce în ce mai profundă, ameninţa să contopească poziţia Rusiei în Balcani cu tensiunile generate de rivalitatea sa bine-cunoscută cu Marea Britanie – o rivalitate care se juca pe mai multe scene; Afghanistan, Persia, China şi strâmtorile turceşti. Pentru a contracara această ameninţare, ruşii au lăsat deoparte toate rezervele şi au urmărit deschis să încheie o înţelegere cu Franţa. Într-o scrisoare din 19 august 1891 trimisă ambasadorului său la Paris, Giers, care insistase reînnoirea Tratatului de Reasigurare cu Germania, a expus gândirea din spatele acestei dorinţe de a încheia o înţelegere cu Franţa: reînnoirea Triplei Alianţe, combinată cu „adeziunea mai mult sau mai puţin probabilă a Marii Britanii la scopurile politice pe care le urmăreşte această alianţă”, au motivat Rusia şi Franţa să caute „un schimb de idei pentru a defini atitudinea [...] guvernelor noastre”.17 Memorandumul de înţelegere semnat de cele două state în vara lui 1891 includea în mod corespunzător referirea pe care Giers o făcuse cu privire la ameninţare pe care o reprezenta accesul britanicilor la Tripla Alianţă. În 18 august 1892 a urmat o convenţie militară franco-rusă, iar, doi ani mai târziu, cele două ţări au semnat o alianţă cu drepturi depline.

Trebuie să subliniem două puncte referitoare la această serie de evenimente. Primul este acela că motivele care au dus la formarea acestei alianţe sunt complexe. Dacă pentru Paris dorinţa de a include Germania era un factor-cheie, ruşii erau mult mai preocupaţi de blocarea accesului Austro-Ungariei în Balcani. Însă ambele puteri îşi făceau griji în legătură cu relaţia din ce în ce mai apropiată dintre Marea Británie şi Tripla Alianţă. Mai ales pentru ruşi, a căror politică externă era în acea perioadă oarecum germanofilă, prioritatea numărul unu era confruntarea cu Imperiul Britanic la nivel global, şi nu ostilitatea faţă de Berlin. Cu siguranţă, unii membri ruşi

din conducere vădeau simpatie pentru germani – Nikolai Giers a fost îngrozit când ţarul Alexandru al III-lea i-a spus că dacă ar izbucni un război între Rusia şi Austria, ţinta alianţei franco-ruseşti va fi „distrugerea” Germaniei în forma sa actuală şi înlocuirea ei cu „un număr de state mici şi slabe”.18 Per ansamblu, cauza ostilităţii Rusiei faţă de Germania era, în principal, relaţia pe care Germania o avea cu Austria şi apropierea sa aparentă de Marea Británie. În 1900, la tratatul franco-rusesc au fost adăugate prevederi suplimentare privind forţele armate, care stipulau că în cazul în care ar fi izbucnit un război anglo-rusesc, Franţa va trimite 100.000 de soldaţi pe coasta Canalului Mânecii, iar dacă ar fi izbucnit un război anglo-francez, Rusia îşi va mobiliza trupele la graniţa indiană de-a lungul căii ferate pe care Rusia a promis să o reabiliteze cu ajutorul finanţărilor primite de la francezi.19

În al doilea rând, trebuie notată calitatea inedită a alianţei franco-ruseşti din 1894. Spre deosebire de alianţele anterioare din sistemul european, cum erau Dubla şi Tripla Alianţă şi Alianţa celor Trei împăraţi, aceasta a luat naştere ca o convenţie militară, ai cărei termeni stipulau desfăşurarea comună a forţelor terestre împotriva unui inamic comun (convenţia navală a fost adăugată în 1912).20 Scopul nu mai era acela de a „gestiona relaţiile antagonice” dintre partenerii alianţelor, ci acela de a înfrunta şi de a echilibra ameninţarea care venea din partea unei coaliţii rivale. În acest sens, alianţa franco-rusească a marcat „un punct de cotitură în evenimentele premergătoare Marelui Război”.21

Formarea alianţei franco-ruseşti nu ducea la o ciocnire inevitabilă cu Germania, nici pe departe. În ciuând, alianţa a prins rădăcini în cultura populară a ambelor ţări, prin festivităţi asociate cu vizitele regale şi navale şi prin intermediul vederilor, a meniurilor, a benzilor desenate şi a comerţului.22 însă interesele divergente ale francezilor şi ale ruşilor au rămas un obstacol în calea unei colaborări strânse: de-a lungul anilor 1890, miniştrii de externe francezi au fost de părere că,

din moment ce Rusia nu se angaja să lupte pentru returnarea regiunii Alsacia-Lorena, alianţa cu St.

— Petersburgul ar trebui să impună Franţei doar câteva obligaţii.23 în ceea ce îi privea, ruşii nu aveau nici cea mai mică intenţie de a permite alianţei să îi îndepărteze de Germania; dimpotrivă, prin intermediul ei, aceştia se aflau într-o poziţie mai bună care le permitea să menţină relaţiile bune cu Berlinul. După cum afirma în 1895 Vladimir Lamzdorf, consilierul ministrului de externe rus, scopul alianţei era acela de a consolida libertatea de acţiune a Rusiei şi de a garanta supravieţuirea Franţei, ţinând în frâu, în tot acest timp, pornirile acesteia împotriva germanilor.24 în primul deceniu al alianţei, factorii decidenţi ruşi – cel mai important fiind ţarul – erau preocupaţi nu de Europa Centrală sau cea de Sud-Est, ci de infiltrarea economică şi politică a Chinei de Nord. Şi mai important, suspiciunea împărtăşită a Marii Britanii, care ajutase la formarea alianţei franco-ruseşti, o împiedica, de asemenea – cel puţin pentru o vreme să capete o orientare exclusiv antigermană. Interesul Rusiei de a obţine controlul neoficial asupra Manciuriei a făcut ca St.

— Petersburg să intre în conflict cu politica britanică referitoare la China şi a asigurat relaţii mai tensionate cu Londra pentru viitor decât cu Berlinul

JUDECATA PARISULUI

Şi Franţa avea decizii grele de luat referitoare la cum să echilibreze problemele imperative generate de rivalitatea cu Marea Britanie cu cele generate de relaţiile cu Germania. În timpul primilor patru ani ai alianţei franco-britanice, ministrul de externe francez, Gabriel Hanotaux, a adoptat o atitudine fermă împotriva politicii britanice, încurajat de editorialele din presa franceză colonialistă, Hanotaux a combătut direct prezenţa britanicilor în Egipt, o atitudine care a culminat cu incredibilul „Incident de la Fashoda” din 1898, când o forţă expediţionară franceză a traversat Africa, într-o călătorie epică, pentru a revendica partea de nord a Nilului, în

vreme ce trupele britanice au mărşăluit la sud de Egiptul ocupat pentru a-i întâlni pe francezi la Fashoda, un avanpost egiptean părăsit, situat în mlaştinile sudaneze. Criza politică rezultată a dus ambele puteri în pragul războiului în vara lui 1898. Pericolul unui conflict a trecut abia atunci când s-au retras francezii.

Politica franceză vizavi de Germania trebuia să ia în considerare priorităţile impuse de această luptă pentru colonii cu Marea Britanie. Într-un memorandum confidenţial din iunie 1892, Hanotaux observa că politica franceză actuală permitea o colaborare extrem de limitată cu Berlinul. Problema acestei abordări era aceea că permitea o înţelegere între Germania şi Marea Britanie – perspectiva care motivase formarea alianţei franco-ruseşti. O cale de a evita o înţelegere secretă între englezi şi germani, sugera Hanotaux, ar putea fi o înţelegere între francezi, germani şi ruşi. În schimb, acest lucru ar permite Parisului să îşi asigure sprijinul germanilor împotriva britanicilor din Egipt şi, prin urmare, să distrugă „armonia care a existat de atâta timp între Germania şi Anglia” – şi aici se observă paranoia galilor legată de o apropiere între naţiunile „teutonice”. Legătura cu lumea estică învecinată care ar rezulta, ar fi temporară şi instrumentală, desigur: o conciliere durabilă cu Germania ar fi posibilă doar dacă Berlinul ar fi dispus să renunţe permanent la provinciile anexate în 1870, scria Hanotaux.25

Cu aceleaşi alegeri a fost nevoit să se confrunte şi succesorul lui Hanotaux, Théophile Delcassé, care a preluat funcţia în vara anului 1898. La fel ca majoritatea francezilor implicaţi în politică, Delcassé era extrem de suspicios când venea vorba despre Germania, amintind mereu despre această problemă în scrierile şi discursurile sale politice. Ardoarea cu care vorbea despre provinciile pierdute era atât de intensă, încât membrii familiei lui nu îndrăzneau să rostească numele de Alsacia şi de Lorena de faţă cu el; „aveam acest sentiment confuz că era un subiect prea delicat ca să îl abordăm”, îşi amintea ulterior fiica lui.26 Însă, ca putere imperială care dorea să-şi

extindă influenţa pe mai multe fronturi, Franţa s-a lovit de alte situaţii neplăcute care, uneori, puteau eclipsa confruntarea cu Germania. În 1893, în calitate de subsecretar pentru colonii, Delcasse a fost cel care a insistat ca forţele coloniale franceze să fie desfăşurate pentru a lupta cu britanicii în partea de nord a Nilului.27 Atunci când a preluat actuala funcţie, pe când criza Fashoda atinsese punctul culminant, prima lui măsură a fost aceea de a cere retragerea în speranţa de a asigura concesiile din partea Londrei în ceea ce privea sudul Sudanului. Însă când Londra a refuzat, pur şi simplu, să facă vreo mişcare, Delcasse a adoptat din nou aceeaşi

Théophile Delcassé

atitudine antibritanică şi a încercat (întocmai cum făcuse şi Hanotaux) să atace ocupaţia Egiptului de către britanici. Ţinta sa supremă a fost aceea de a pune Marocul sub stăpânire franceză.28

Pentru a intensifica presiunea asupra Marii Britanii, Delcassé a încercat, întocmai cum prevăzuse Hanotaux, să îi aducă pe germani într-un consorţiu cu Franţa şi cu Rusia. În timpul toamnei, iernii şi primăverii anilor 1899 –

1900, prognoza politică părea favorabilă pentru o astfel de iniţiativă: în convorbirile sale cu ambasadorul francez la Berlin, noul cancelar german, Bernhard von Bülow, a făcut aluzie la interesele comune ale francezilor şi ale germanilor în afara Europei La Paris se ştia că presa germană (la fel ca şi cea franceză) se opunea războiului pe care Marea Britanie îl purta împotriva Republicii Boer. Relatările despre izbucnirile furioase ale împăratului german împotriva britanicilor în legătură cu acest subiect au adus o notă de optimism. În ianuarie 1900, editorialele inspirate de biroul de presă al lui Delcassé îndemnau Germania să-şi unească forţele cu Franţa în ceea ce privea problema Egiptului, subliniind faptul că şi Germania avea de câştigat din neutralizarea Canalului Suez, şi că forţele navale unite ale puterilor continentale ar fi de ajuns ca să îi convingă pe britanici să respecte orice înţelegere internaţională. În comunitatea diplomatică era bine-cunoscut faptul că aceste articole porneau de la biroul lui Delcassé şi exprimau politica oficială a ministerului de afaceri externe francez.29

În timp ce aştepta un răspuns din partea germanilor, Delcassé, cu impetuozitatea-i caracteristică, şi-a pregătit colegii din Paris pentru un război împotriva Marii Britanii care putea avea un scop global. „Unii sugerează un atac în Anglia, le-a spus el membrilor Cabinetului în 28 februarie 1900, alţii, o expediţie în Egipt; cu toate acestea, alţii pledează pentru un atac asupra statului Burma al trupelor din Indochina, care ar putea coincide cu marşul ruşilor în India”. 30 Aceştia au căzut de acord pentru convocarea unei întruniri de amploare a *Conseil Supérieur de la Guerre* în cadrul căreia să se discute cum mai exact ar trebui să plănuiască Franţa un atac împotriva Imperiului Britanic. Marea Britanie reprezenta o ameninţare pentru pacea mondială, a declarat Delcassé, şi sosise timpul, după cum îi mărturisea tot el unui jurnalist în martie 1900, să se ia măsuri „pentru binele civilizaţiei” 31 Britanicii, pretindea Delcassé, activau pe mai multe planuri pentru a îndepărta Italia şi Spania de Franţa; puseseră şi ei ochii pe

Maroc (în ultimii ani, Delcassé a devenit preocupat de planurile americanilor de a pune stăpânire pe Maroc32). Pentru o vreme, neîncrederea viscerală care era în mod obişnuit îndreptată către Berlin a fost reorientată înspre Londra.

Aceste deliberări extraordinare nu au avut niciun rezultat, deoarece germanii au refuzat să accepte planul lui de a înfiinţa o ligă continentală împotriva Marii Britanii. De la Berlin a venit propunerea supărătoare că guvernul britanic ar trebui să fie consultat înainte de a se trimite cereri la Londra. Din câte se părea, exista o mare discrepanţă între izbucnirile verbale ale împăratului german împotriva englezilor şi direcţia ezitantă a politicii lui externe: „El zice: *îi detest pe englezi*... se plângea Delcassé, dar paralizează totul".33 Adevăratul factor decisiv a fost faptul că Berlinul a cerut ceva în schimb: în 15 martie 1900, ambasadorul francez la Berlin a relatat că germanii erau dispuşi să continue negocierile privind formarea unei coaliţii antibritanice doar cu condiţia preliminară că Franţa, Rusia şi Germania se vor angaja „să garanteze statu-quo, deoarece acesta afecta teritoriile pe care le stăpâneau în Europa". Aceasta era o cerere codificată ca Franţa să recunoască suveranitatea Germaniei în Alsacia şi în Lorena.34

Acest răspuns primit de la Berlin a adus o reorientare profundă şi durabilă a gândirii lui Delcassé. Începând cu acel moment, ministrul de externe francez a renunţat la orice gând legat de o coaliţie între Franţa şi Germania.35 Proiectul unui demers comun în Egipt a fost abandonat fără prea multă ceremonie. În schimb, a gravitat, printr-o serie de poziţii intermediare, către noţiunea că francezii îşi puteau atinge obiectivele doar prin colaborarea cu Marea Británie, prin intermediul unui troc imperial: consolidarea controlului britanicilor asupra Egiptului va fi asigurată în schimbul recunoaşterii de către aceştia a controlului francezilor asupra Marocului. Această înţelegere avea avantajul că preîntâmpina perspectiva înspăimântătoare (deşi era puţin probabil) a unei iniţiative comune englezo-

germană în Maroc.36 Până în 1903, ministrul de externe francez ajunsese să creadă că schimbul Maroc-Egipt va servi drept fundament pentru o *antantă* cu Marea Británie.

Această reorientare a avut implicaţii profunde pentru relaţia franco-germană, deoarece decizia de a îmbuna mai degrabă decât de a opune rezistenţă Marii Britanii a facilitat o articulare mult mai puternică a potenţialului antigerman în politica externă franceză. Acest lucru reiese evident din schimbările care apar în abordarea lui Delcassé în ceea ce priveşte cucerirea Marocului. Într-o versiune incipientă a programului său, Delcassé îşi propusese să se folosească de problema Egiptului pentru a pune presiune asupra Marii Britanii să recunoască Marocul ca aparţinând Franţei şi să cumpere celelalte puteri interesate cu concesii. Spania va primi teritorii în nordul Marocului, Italia va primi sprijinul Franţei pentru a-şi urmări scopurile în Libia, iar Germania va fi compensată cu teritorii din Africa Centrală franceză. Noua politică de după 1900 privind Marocul era diferită din două puncte de vedere: în primul rând trebuia îndeplinită ţinând cont de Marea Británie. Cel mai important lucru era acela că Delcassé plănuia să pună stăpânire pe Maroc, o ţară a cărei independenţă era garantată de un tratat internaţional, fără să compenseze sau măcar să consulte guvernul german. Adoptând acest program provocator şi susţinându-l în ciuda protestelor colegilor săi francezi, Delcassé a întins în Africa de Nord „un fir de declanşare” diplomatic care avea să se activeze în criza marocană din 1905.

SFÂRŞITUL NEUTRALITĂŢII BRITANICE

Într-un discurs ţinut în 9 februarie 1871 în Camera Comunelor, la doar trei săptămâni după proclamarea Imperiului German în Sala Oglinzilor de la Versailles, politicianul conservator Benjamin Disraeli reflecta asupra înţelesului istoric pe plan internaţional al

Războiului franco-prusac. Acesta nu a fost, le zicea el membrilor Camerei, „un război obişnuit”, ca războiul din 1866 dintre Prusia şi Austria sau ca şi războaiele duse de

francezi împotriva Italiei sau chiar ca şi Războiul Crimeei.» Războiul reprezintă revoluţia germană, un eveniment politic şi mai mare decât Revoluţia Franceză din secolul trecut”. Nu a rămas în picioare nici măcar o singură tradiţie diplomatică, a adăugat el. „Echilibrul puterii a fost complet distrus, iar ţara care are cel mai mult de suferit şi care simte cel mai acut efectele acestei schimbări este Anglia”. 37

Cuvintele lui Disraeli au fost întotdeauna citate ca o viziune profetică a conflictului ulterior cu Germania. Însă să parcurgi acest text – prin prisma anilor 1914 şi 1939 – înseamnă să îi înţelegi greşit intenţiile. Ceea ce îl interesa cel mai mult pe politicianul britanic după Războiul franco-prusac nu a fost ascensiunea Germaniei, ci nerespectarea de către vechea rivală a Marii Britanii, Rusia, a acordului impus asupra ei după Războiul Crimeei (1853 – 1856). Conform clauzelor impuse de guvernele Marii Britanii şi al Franţei în Tratatul de la Paris din 1856, apele Mării Negre erau „interzise oficial şi în permanenţă” vaselor de război aparţinând statelor situate pe malurile acesteia, precum şi ale oricărei alte puteri.38 Scopul tratatului era acela de a împiedica Rusia să ameninţe estul Mediteranei şi să întrerupă rutele pe uscat şi pe apă ale Marii Britanii spre India. Însă fundamentele politice ale tratatului din 1856 au fost distruse odată cu înfrângerea Franţei. Noua Republică Franceză a rupt înţelegerea din Crimeea şi nu s-a mai opus militarizării regiunii Mării Negre de către ruşi. Ştiind că Marea Británie nu putea aplica singură clauzele referitoare la Marea Neagră, Rusia a insistat să se construiască o flotă militară în Marea Neagră. În 12 decembrie 1870, la Londra au ajuns veşti că Rusia „repudiase” Pacea din 1856 şi că începuse să construiască un „nou Sevastopol’ – un arsenal şi un port pentru vasele de război – în oraşul Poţi pe coasta de est a Mării Negre, la doar câţiva kilometri de graniţa turcă.39

Se părea că începea o nouă eră a expansiunii ruseşti şi tocmai această perspectivă i-a atras atenţia lui Disraeli în discursul din 9 februarie 1871. Timp de două sute de

ani, observa acesta, Rusia urmărise o politică de expansiune „legitimă” în timp ce „şi-a croit drum spre coastă” însă militarizarea Mării Negre părea să vestească o nouă şi îngrijorătoare etapă a ofensivei ruseşti care era concentrată pe dorinţa de a dobândi Constantinopolul şi de a controla strâmtorile turceşti Din moment ce Rusia nu avea dreptul la „nicio revendicare morală asupra Constantinopolului” şi „nicio necesitate politică să ajungă acolo”, declară Disraeli, aceasta nu era „o politică legitimă, ci una îngrijorătoare”. Din punctul de vedere al lui Disraeli, Rusia nu reprezenta singura ameninţare – îl îngrijora şi puterea din ce în ce mai mare şi statutul de beligeranţă a Statelor Unite – însă cel mai important punct era acela că atunci când vorbea despre „revoluţia germană”, Disraeli nu se referea la ameninţarea pe care o reprezenta Germania, ci, mai degrabă, la consecinţele mondiale şi imperiale ale războiului recent dintre Germania şi Franţa, un război care „dislocase” „întreaga maşinărie a statelor” 40

Discursul lui Disraeli a anunţat o temă care urma să rămână în centrul politicii externe a Marii Britanii până în 1914. Între anii 1894 – 1905, Rusia şi nu Germania a fost cea care a reprezentat „cea mai semnificativă ameninţare pe termen lung” pentru interesele britanicilor.41 „Problema chineză” care i-a solicitat pe factorii decidenţi britanici între anii 1894 – 1905 este un caz elocvent42 în China, la fel ca şi în Balcani, mecanismul de bază care a declanşat schimbarea a fost puterea în descreştere a unui imperiu vechi. La începutul anilor 1890, pătrunderea Rusiei în nordul Chinei a declanşat o serie de conflicte locale şi regionale care au culminat cu Războiul sino-japonez din 1894 – 1895.43 Ieşind victorioasă, Japonia s-a transformat în rivala Rusiei în ceea ce priveşte influenţa în nordul Chinei. Înfrângerea Chinei, pe de altă parte, a atras o serie de concesii din partea marilor puteri care sperau să profite şi mai mult de starea de decădere în care se afla China. În schimb, energiile negative generate de „goana” pentru China au intensificat şi mai mult tensiunile din

Europa.44

Miezul problemei, din perspectiva britanicilor, era creşterea puterii şi influenţei ruşilor. În China, care din punctul de vedere al potenţialului său comercial era infinit mai importantă pentru Marea Britanie decât Africa, Rusia reprezenta o ameninţare directă pentru interesele britanicilor. Problema s-a agravat şi mai mult după intervenţia pe plan internaţional pentru a înăbuşi Revolta boxerilor (1898 – 1901), când ruşii şi-au valorificat rolul pe care l-au jucat în intervenţie pentru a-şi consolida poziţia în nordul Chinei.45 Cu toate acestea, având în vedere poziţia geografică a Imperiului Rus şi supremaţia forţelor sale terestre, era greu de conceput că exista cineva care i-ar fi putut opri pe ruşi să nu pătrundă în Asia de Est. Începea un nou „Mare Joc" din care Rusia părea să iasă învingătoare.46 India era o altă frontieră vulnerabilă: factorii decidenţi britanici au observat cu îngrijorare că pătrunderea constantă a sistemului feroviar rusesc în Asia Centrală însemna că Rusia avea „un acces militar mai bun" în subcontinentul indian decât Marea Britanie.47

Având în vedere că Rusia părea să urmeze o politică antibritanică în Asia Centrală şi în Orientul Mijlociu, iar Franţa era rivala şi contestatara Marii Britanii în Africa, alianţa franco-rusească părea să fie în principal un mecanism antibritanic, cel puţin din perspectiva celor de la Londra. Problema a fost cu atât mai presantă în timpul Războiului Burilor cu cât desfăşurarea masivă de trupe în Africa de Sud a lăsat nordul Indiei descoperit în august 1901, un raport al Serviciului de Informaţii Secrete din cadrul Ministerului de Război privind „Nevoile militare ale Imperiului în războiul cu Franţa şi Rusia" concluziona că armata indiană era incapabilă să îşi apere punctele strategice-cheie împotriva unui atac al ruşilor.48 Ca să înrăutăţească lucrurile, diplomaţii ruşi erau (din perspectiva britanicilor) nu numai ostili, expansionişti şi nemiloşi, ci şi predispuşi spre înşelăciune şi duplicitate. „Nivelul la care a ajuns minciuna nu are precedent nici măcar în arhivele diplomaţiei ruseşti", relata în martie

1901 Lord George Hamilton, secretarul de stat în India, în timpul negocierilor pentru un acord în ceea ce privea China. „Diplomaţia rusească, după cum ştiţi, este o minciună care durează de mult timp şi care are scopuri multiple”, i-a spus George Curzon, viceregе al Indiei, Contelui de Selborne, primul Lord al Amiralităţii, în 1903.49

Factorii decidenţi britanici au răspuns ameninţării ruşilor urmărind o dublă abordare. Prima abordare implica o apropiere de Japonia şi de Franţa, iar a doua reprezenta o încercare de a încheia cu Rusia o înţelegere privind împărţirea puterii, care ar fi înlăturat presiunea existentă la periferia Imperiului Britanic. După ce a luat sfârşit Războiul sino-japonez din 1894 – 1895, Marea Británie şi Japonia au avut acelaşi interes de a se opune expansiunii ruseşti. Japonia era „aliatul natural” al Marii Britanii în Orientul îndepărtat, după cum îi scria în mai 1895 secretarul pentru afaceri externe, Kimberley, ministrului britanic din Tokio.50 Ameninţarea reprezentată de extraordinarele forţe terestre japoneze – 200.000 de trupe japoneze intraseră în Manciuria până la sfârşitul lui 1895 – la graniţa Chinei ocupată de Rusia va compensa vulnerabilitatea periferiei Imperiului Britanic din nordul Indiei. Flota japoneză, care era în continuă creştere, oferea o altă modalitate de „a-i contracara pe ruşi” şi, prin urmare, de a le lăsa o perioadă de răgaz flotelor britanice suprasolicitate.51 în 1901, după o perioadă lungă de tatonări, au început discuţiile cu privire la o alianţă oficială – mai întâi a fost un pact de apărare navală, iar mai târziu, un acord mult mai cuprinzător care a fost semnat la Londra în 30 ianuarie 1902. Reînnoită (cu termeni extinşi) în 1905 şi în 1911, alianţa anglo-japoneză a devenit un cadru în sistemul internaţional antebelic.

Britanicii au mizat pe aceeaşi logică atunci când au căutat să încheie o înţelegere cu Franţa. Încă din 1896, Lord Salisbury descoperise că teritoriile oferite Franţei de-a lungul văii Mekong, aflată în zona de frontieră dintre Burma britanică şi Indochina franceză, aveau un efect

secundar îmbucurător şi anume acela de a-i atrage pe francezi şi de a-i îndepărta temporar de alianţa franco-rusească.52 în acelaşi context, *entente cordiale* din 1904 nu a fost iniţial o înţelegere antigermană (cel puţin nu din punctul de vedere al guvernului britanic), ci una al cărei scop era de a pune capăt tensiunilor coloniale cu Franţa şi, în acelaşi timp, de a genera o măsură de influenţă indirectă asupra Rusiei. Delcassé îşi susţinuse speculaţia sugerând că dacă se va concretiza o antantă, Franţa va exercita o influenţă restrictivă asupra Rusiei şi îi va face să înţeleagă pe cei din St.

— Petersburg că dacă vor iniţia o luptă împotriva Marii Britanii, nu vor primi niciun sprijin din partea francezilor.53 Prin urmare, exista un motiv întemeiat să se spere că „o bună înţelegere cu Franţa va fi precursoarea unei înţelegeri mai bune cu Rusia", după cum spunea Lord Lansdowne.54

Ultimul aspect este important. În timp ce încercau să stabilească un echilibru împotriva Rusiei cu ajutorul Japoniei, factorii decidenţi britanici depuneau eforturi să facă faţă provocărilor care veneau din partea Rusiei, încercând să atragă St.

— Petersburgul într-un acord imperial de împărţire a puterii. Nu exista nicio contradicţie aici. După cum observa Sir Thomas Sanderson, subsecretarul permanent al Ministerului de Externe, într-o scrisoare pe care i-a trimis-o în mai 1902 ambasadorului britanic la St-Petersburg, alianţa japoneză era utilă tocmai pentru că „până când [ruşii] nu vor vedea că putem să ne îndreptăm atenţia şi în altă direcţie, nu le vom pute cere socoteală"; astfel va tinde să „favorizeze mai degrabă decât să descurajeze oportunitatea [Marii Britanii] de a încheia o înţelegere definitivă".55 în evaluările britanicilor privind securitatea continuau să apară scenarii catastrofice în Asia Centrală: Cabinetul britanic a aflat în decembrie 1901 că ruşii erau capabili să desfăşoare 200.000 de trupe în regiunea transcaspică şi în Herat. Pentru a putea înfrunta o astfel de forţă, garnizoana britanică din India trebuia

suplimentată permanent cu 50.000 până la 100.000 de soldaţi, cu costuri uriaşe pentru guvern – toate acestea, într-un moment în care se cereau reduceri drastice ale cheltuielilor.56 „Ritmul frenetic” cu care era construită calea ferată rusească la frontiera cu Afghanistanul sugera că situaţia se îndrepta rapid în defavoarea Marii Britanii.57

Această stare de îngrijorare a fost amplificată şi mai mult de izbucnirea războiului dintre Rusia şi Japonia în februarie 1904. Faptul că forţele navale şi terestre ale ruşilor s-au descurcat mai greu la început în faţa adversarilor japonezi nu au atenuat deloc neliniştile britanicilor. Şi dacă, după cum avertizase vicontele Kitchener, ruşii erau tentaţi să îşi compenseze pierderile suferite împotriva Japoniei ameninţând India? În acest caz, India va avea nevoie de întăriri considerabile – până în februarie 1905, cifra proiectată era de 211824 de trupe, conform estimărilor făcute de guvernul Indiei58 Creşterea cheltuielilor ar fi uriaşă – Kitchener a estimat că pentru a contracara „avansul ameninţător pe care îl avea Rusia” costul se va ridica la „20 de milioane de lire plus o taxă anuală de încă 1, 5 milioane de lire” 59 Acest aspect avea urmări pentru guvernul liberal care, venind la putere în 1905, a promis reducerea cheltuielilor pentru armată şi extinderea programelor domestice. Dacă Marea Británie nu îşi mai permitea să apere graniţa din nord-vestul Indiei cu ajutorul armatei, atunci însemna că trebuiau găsite mijloace nemilitare care să ofere protecţie Indiei împotriva unui atac al ruşilor.

Victoria Japoniei asupra Rusiei din 1905 a înclinat balanţa în favoarea unei înţelegeri. Având în vedere înfrângerea zdrobitoare a ruşilor şi valul de frământări sociale care au paralizat ţara, afirmaţia că ameninţarea care venea din partea Rusiei justifica o investiţie imensă în apărarea Indiei nu mai părea atât de convingătoare.60 Noul ministru de externe, Edward Grey, a preluat funcţia în decembrie 1905 hotărât să „văd poziţia Rusiei restabilită în consiliile Europei, şi îmi doresc să fie mai

reconciliantă faţă de noi, aşa cum nu a fost niciodată”.61 în mai 1906, Grey a avut opţiunea de a plasa apărarea Indiei în plan secund.

Merită să insistăm asupra unui aspect al acestei poveşti încâlcite a reajustărilor imperiale: nici *entente cordiale* cu Franţa şi nici Convenţia cu Rusia nu au fost concepute iniţial de factorii decidenţi britanici ca un instrument antigerman. În măsura în care Germania făcea parte din planurile britanicilor, acest lucru se datora în mare parte unui val de tensiune cu Franţa şi Rusia. Guvernul german vădea resentimente şi mânie, mai presus de toate, ori de câte ori părea să împartă o cauză comună cu Rusia şi cu Franţa împotriva Marii Britanii – ca în primăvara anului 1895, de pildă, când Germania s-a alăturat celor două mari puteri vecine pentru a face presiuni asupra celor de la Tokio să restituie Chinei teritoriile cucerite în timpul Războiului sino-japonez, sau în 1897, când germanii au ocupat pe neaşteptate un cap de pod chinezesc din Kiaochow din Peninsula Shantung – o mişcare despre care Londra credea (pe bună dreptate) că fusese aprobată şi încurajată în secret de ruşi. În ambele cazuri, acţiunile germanilor au fost percepute pe fundalul planurilor pe care Franţa şi Rusia le aveau împotriva Marii Britanii Pe scena chinezească, la fel ca pretutindeni, Germania era mai degrabă o iritare diplomatică decât o ameninţare existenţială. „Antagonismul anglo-german” nu era, cu alte cuvinte, factorul determinant primordial în politica britanică; şi, într-adevăr, până în jurul anilor 1904 – 1905, a fost de cele mai multe ori cauza altor preocupări mai stringente.62

IMPERIU TARDIV: GERMANIA

Principalul scop al politicii externe a Germaniei în epoca lui Bismarck a fost acela de a împiedica marile puteri să formeze o coaliţie ostilă. Cât timp exista, tensiunea dintre imperiile lumii făcea ca acest obiectiv să fie relativ uşor de atins. Rivalitatea dintre francezi şi britanici îi făceau pe conducătorii de la Paris să uite uneori de sentimentele ostile pe care le nutreau faţă de

Germania; ostilitatea ruşilor faţă de Marea Británie le devia atenţia de la Balcani, iar acest lucru amâna un conflict între austrieci şi ruşi. Ca şi putere importantă pe continent, Germania, cât nu aspira ea însăşi să se extindă, se putea ţine departe de marile lupte care se dădeau pentru Africa, Asia Centrală şi China. Atât timp cât Marea Británie, Franţa şi Rusia rămâneau rivale, Berlinul putea întotdeauna să se joace la periferia acestora. Această stare de fapt sporea securitatea imperiului şi crea un soi de „cameră de joacă" pentru factorii decidenţi din Berlin.

Însă şi strategia lui Bismarck avea costul ei. Germania trebuia să se abţină să participe la „ospăţul" la care luau parte celelalte imperii în Africa, Asia şi oriunde altundeva în lume şi să rămână neutră când celelalte puteri se certau atunci când îşi împărţeau puterea pe glob. Strategia mai cerea ca Berlinul să îşi ia angajamente contradictorii faţă de puterile vecine. Urmarea a fost un sentiment de paralizie naţională care a pus stăpânire pe alegătorii ale căror voturi hotărau alcătuirea parlamentului naţional al Germaniei. Ideea unor posesiuni coloniale – imaginate ca nişte eldorado cu muncă de lucru ieftină şi materiale brute, cu o populaţie băştinaşă sau colonială care să cumpere exporturile naţionale – era la fel de fascinantă pentru clasa de mijloc din Germania ca şi pentru cele aparţinând imperiilor europene instituite deja.

Trebuie notat faptul că până şi cele mai mici eforturi ale Germaniei de a omite constrângerile puterii politice în ceea ce priveşte expansiunea imperiului au fost întâmpinate de rezistenţă din partea celorlalte puteri consacrate ale lumii. În acest sens, merită reamintită o diferenţă evidentă, dar importantă dintre Imperiul German, format mai târziu, şi celelalte imperii rivale din lume. Deoarece stăpâneau porţiuni vaste din suprafaţa locuită a pământului, cu prezenţă militară de-a lungul marginilor extinse ale imperiilor, Marea Británie, Franţa şi Rusia controlau trocurile care puteau fi făcute şi negodate la preţuri relativ mici pentru metropole. Marea Británie îi putea oferi Franţei concesii în Delta Mekong; Rusia îi

putea oferi Marii Britanii o demarcare a zonelor de influenţă din Persia; Franţa îi putea oferi Italiei acces la teritoriile râvnite din nordul Africii. Germania nu putea face astfel de oferte, deoarece se afla mereu în situaţia unui parvenit care nu avea nimic de dat la schimb şi care încerca mereu să obţină un loc la masa deja aglomerată. De obicei, atunci când încerca să-şi asigure o parte din ceea ce mai rămânea, membrii consacraţi ai „clubului" opuneau rezistenţă.

În 1884 – 1885, de pildă, când guvernul german a încercat să înfrângă apetitul imperialist aprobând achiziţia unei suite modeste de posesiuni coloniale, acesta a primit un răspuns indiferent din partea Marii Britanii. În 1883, comerciantul din Bremen Heinrich Vogelsang a cumpărat teren de-a lungul coastei Angra Pequeňa, sudul Namibiei zilelor noastre. În anul următor, Bismarck a întrebat oficial guvernul britanic dacă intenţiona să revendice acea regiune. De la Londra a venit un răspuns concis care afirma că Marea

Británie nu permitea niciunei alte ţări să se extindă în regiunea dintre Angola, colonie portugheză, şi Colonia Capului, colonie britanică, Berlinul a răspuns prin două întrebări de tatonare: Pe ce era întemeiată afirmaţia britanicilor? Se angajau autorităţile britanice să îi protejeze pe coloniştii germani din acea regiune? 63 Au trecut câteva luni până când guvernul britanic a catadicsit să trimită un răspuns. Bismarck era iritat de această atitudine indiferentă însă nu trebuia să o ia ca pe ceva personal – Londra adoptase exact aceeaşi atitudine tăioasă şi arogantă şi atunci când îi înfruntase pe americani în disputa din 1895 – 1896 legată de graniţa venezueleană.64 Când Germania şi-a urmărit în continuare scopul şi a anunţat oficial că dobândise regiunea, guvernul britanic a contracarat imediat cu o revendicare proprie. În Berlin, spiritele au început să se agite. Era intolerabil, striga Bismarck, că Marea Británie invoca privilegiul „Doctrinei Monroe" în Africa.65 Cancelarul a intensificat presiunea politică. Fiul lui, Herbert, a fost trimis la Londra ca să

conducă negocierile. Britanicii, a căror atenţie era distrasă de provocări mai importante (obiectivele ruşilor în Afghanistan, tensiunile cu Franţa din cauza Africii), au cedat în cele din urmă, iar criza a trecut, însă acesta era un memento folositor al faptului că mai exista puţin loc la masă pentru cele mai noi mari puteri ale Europei.

Germania a renunţat la Tratatul de Reasigurare încheiat cu Rusia în 1890 în parte pentru a scăpa de constrângerile impuse de politica lui Bismarck. Schimbul de gardă din acel an – plecarea lui Bismarck, numirea lui Leo von Caprivi în funcţia de cancelar şi apariţia kaizerului Wilhelm al II-lea ca jucător-cheie în politica imperialistă – a dat naştere la o nouă etapă în ceea ce priveşte relaţiile externe ale germanilor. „Noul Curs" de la începutul anilor 1890 a fost iniţial mai puţin o chestiune de îngrijorare decât de nehotărâre şi rătăcire. Golul lăsat de plecarea bruscă a lui Bismarck a rămas neumplut. Iniţiativa a trecut în sarcina lui Friedrich von Holstein, şeful Departamentului Politic din cadrul Ministerului de Externe. Politica lui Holstein a fost aceea de a întări legăturile cu Austria-ungaria şi de a atenua posibilele riscuri legate de Balcani printr-o înţelegere cu

Marea Británie. Ideea principală a gândirii lui era independenţa. O Germanie aliată cu Marea Británie risca să devină ţapul ispăşitor al Londrei pe continent – amintirea Războiului de Şapte Ani, când Frederick de Prusia, ca aliat al Marii Britanii, se trezise înconjurat de o coaliţie continentală impresionantă, era importantă în acest caz. Era crucial, după cum afirma în martie 1890 asociatul apropiat al lui Holstein, Bernhard von Bülow, ca Germania „să nu ajungă să depindă de nicio putere străină".66 Preţul pentru o înţelegere cu Marea Británie era renunţarea de către Germania la achiziţiile coloniale, iar Caprivi era dispus să plătească acest preţ.

Această politică a „mâinii libere" părea suficient de inofensivă, însă prezenta unele riscuri considerabile. În vara anului 1891, Germania a aflat că Italia, aliatul său, purta discuţii secrete cu Franţa, în speranţa că aceasta va

obţine sprijinul francezilor în demersurile sale de a face şi alte achiziţii în nordul Africii. În acelaşi timp, la Berlin a ajuns vestea vizitei oficiale a unei flotile franceze în portul rusesc Kronstadt, unde oficialii francezi au fost întâmpinaţi cu braţele deschise de presa şi publicul rus. Convenţia militară franco-rusească din 1892 a dezvăluit faptul că până şi aparenţa unei colaborări strânse cu Marea Británie prezenta riscul de a expune Germania pe continent fără ca aceasta să se bucure de beneficii compensatorii în ceea ce privea securitatea. Un aspect şi mai alarmant era faptul că apropierea din ce în ce mai strânsă dintre Franţa şi Rusia nu părea să preseze Marea Británie în a căuta o relaţie mai strânsă cu Germania; dimpotrivă, a îndemnat factorii decidenţi britanici să înceapă să ia în considerare meritele unei împăciuiri, mai întâi cu Franţa, iar mai târziu cu Rusia. Faptul că la întoarcerea sa din Rusia în 1891, flotila franceză a făcut o vizită simbolică şi la Portsmouth a avut, de asemenea, un efect serios asupra atitudinii celor din Berlin.67

Era oare Germania suficient de puternică încât să-şi croiască drum fără sprijinul aliaţilor puternici? Răspunsul lui Caprivi la această întrebare a fost acela că imperiul trebuia să-şi extindă capacitatea defensivă. Validarea proiectului de lege din 1893 care viza armata a întărit armata cu 552.000 de soldaţi, cu 150.000 mai mulţi decât în urmă cu un deceniu, iar cheltuielile militare în acel an s-au dublat faţă de cele din 1886. Şi totuşi, aceste creşteri nu au fost incluse într-o strategie politică de anvergură; scopul lor era acela de a descuraja.

Implicaţiile diplomatice ale acestei căutări pentru independenţă militară au dus la controverse între factorii-cheie decidenţi de la Berlin. Având în vedere că era, practic, imposibil ca relaţiile cu Franţa să se îmbunătăţească, oare Germania ar trebui să caute în continuare o înţelegere cu Marea Britanie sau salvarea se afla într-o îmbunătăţire a relaţiilor cu Rusia? Urmărirea ambelor opţiuni a dus la rezultate frustrante. Factorii decidenţi germani şi-au făcut mari speranţe odată cu

semnarea Tratatului comercial ruso-german în primăvara lui 1894. Ratificat de către Reichstag la protestele vehemente ale germanilor care făceau lobby pentru agricultură, tratatul a reprezentat o referinţă în relaţiile comerciale care aduceau beneficii economice uriaşe ambelor ţări. Însă nu a ajutat la îndepărtarea Rusiei de alianţa cu francezii; dimpotrivă, ruşii percepeau tratatul ca pe o justificare a politicii lor şi ca pe un indiciu a ceea ce se putea realiza atunci când germanii ocupau o poziţie inferioară din punct de vedere diplomatic.68

Nici opţiunea britanică nu era mai puţin dificilă. Motivul era, pur şi simplu, că politica de „mână liberă" a lui Caprivi lăsa mână liberă mai mult Londrei decât Berlinului. Concluzia alianţei franco-ruseşti îi permitea Marii Britanii să oscileze între taberele de pe continent şi reducea impulsul de a căuta o înţelegere fermă cu Berlinul Londra a căutat legături mai strânse doar în perioadele de criză din regiunile de la marginea imperiului, însă aceste legături nu s-au transformat şi nici nu au putut să se transforme într-o alianţă în adevăratul sens al cuvântului, cu condiţii pe care Berlinul să le poată accepta. În 1901, de pildă, când forţele britanice erau blocate în Africa de Sud, iar ruşii înfruntau presiunile din China, ministrul de externe Lansdowne şi-a dorit atât de mult să asigure sprijinul germanilor împotriva ruşilor, încât a făcut să circule în cabinet un proiect de propunere pentru un tratat secret de alianţă cu Germania care, în anumite condiţii, ar fi angajat Marea Británie şi Germania într-un război împotriva Rusiei pentru a sprijini Japonia. Berlinul a primit propuneri tentante, însă germanii erau reticenţi când venea vorba să se lase atraşi în orice fel de combinaţii antiruseşti, de teamă să nu rămână expuşi într-un conflict continental în care sprijinul flotei britanice nu ar fi avut o pondere prea mare.69 întrebarea care îl îngrijora pe Bülow era: ce le-ar putea oferi britanicii germanilor ca să compenseze vrajba dintre francezi şi ruşi pe care o alianţă dintre germani şi britanici ar declanşa-o odată cu ea? Aceasta era problema structurală care împiedica

întotdeauna demersurile care se făceau pentru a formaliza o apropiere între englezi şi germani

O altă problemă mult mai evidentă era aceea că demersurile Berlinului de a urmări interesele Germaniei în afara Europei erau întâmpinate cu proteste din partea britanicilor. Atunci când sultanul turc Abdul Hamid a încredinţat firmei Deutsche Bahn-Gesellschaft construirea unei căi ferate din Anatolia către Koyna, în direcţia Bagdadului, au existat vociferări aprinse din partea guvernului britanic care considera proiectul finanţat de germani „o penetrare neautorizată în sfera englezească", deoarece diminua rentabilitatea căii ferate din Smyrna finanţată de britanici – în această dispută, ca şi în multe altele, factorii decidenţi britanici porneau de la presupunerea că, în vreme ce interesele Imperiului Britanic erau „vitale" şi „esenţiale", cele ale germanilor erau simple „mofturi", iar încăpăţânarea cu care erau urmărite trebuia interpretată de celelalte puteri ca fiind o provocare.70 Disputa legată de tratatul anglo-congolez din 12 mai 1894, prin care Marea Británie a dobândit o fâşie de pământ lată de 25 de kilometri care lega Uganda de Rhodesia, a fost un alt caz elocvent. Acest tratat, menit, de fapt, să împiedice demersurile francezilor în partea de nord a Nilului, a avut şi efectul de a mărgini colonia germană din sud-estul Africii cu o fâşie de teritoriu britanic. Londra s-a retras doar după ce germanii au făcut presiuni susţinute. Acest deznodământ a făcut ca presa germană, care aştepta cu disperare semne de autoafirmare naţională, să jubileze. De asemenea, i-a făcut pe factorii decidenţi germani să creadă că singura cale de a proteja interesele Germaniei era aceea de a înfrunta Marea Británie.71

Tensiunea anglo-germană din această perioadă a atins punctul culminant odată cu criza din Transvaal din 1894 – 1895. În regiune, existau de mult timp tensiuni între Colonia Capului aflată sub stăpânire britanică şi vecina sa, Republica Sud-Africană Buri, sau Transvaal, cum mai este cunoscută. Deşi independenţa statului

Transvaal era recunoscută pe plan internaţional (inclusiv de Marea Británie), Cecil Rhodes, o figură dominantă în Colonia Capului, a insistat pentru anexarea vecinei din nord, atras fiind de vastele zăcăminte de aur descoperite în anii 1880. Din moment ce coloniştii germani jucau un rol important în economia ţării, iar Germania deţinea o cincime din capitalul străin investit acolo, guvernul de la Berlin avea tot interesul să menţină independenţa acestei republici în 1894, implicarea Berlinului în construirea unei căi ferate cu finanţare germană care să lege Transvaalul, ţară fără ieşire la apă, de Golful Delagoa din Mozambicul portughez a atras proteste din partea Londrei în vreme ce guvernul britanic dorea să obţină controlul asupra acestei căi ferate prin anexarea golfului şi respingea orice înţelegere care i-ar fi putut diminua autoritatea politică şi economică în regiune, germanii insistau asupra continuităţii independenţei politice şi economice a statului Transvaal72 în toamna lui 1895 au mai existat fricţiuni atunci când ambasadorul britanic la Berlin, Sir Edward Malet, s-a referit la Transvaal ca la un punct sensibil în relaţiile anglo-germane şi a făcut aluzie la posibilitatea izbucnirii unui război între cele două ţări dacă Germania nu se retrăgea.

Guvernul german se afla într-o dispoziţie proastă când atacul nereuşit al britanicilor asupra Republicii Transvaal din decembrie 1895 a declanşat o criză internaţională. Guvernul britanic nu îl sancţionase direct pe dr. Leander Starr Jameson pentru raidul său asupra republicii, cu toate că un membru al guvernului britanic (Joseph Chamberlain) ştiuse despre el. Raidul în sine a fost un dezastru: oamenii lui Jameson au fost înfrânţi cu uşurinţă şi capturaţi de trupele Republicii Transvaal Părerea generală în Berlin, la fel ca şi în

Paris şi în St.

— Petersburg, în ciuda dezminţirilor oficiale ale guvernului britanic, era aceea că Londra se afla în spatele acestei încercări de invazie. Hotărât să-şi exprime indignarea, guvernul german a trimis o telegramă

personală din partea împăratului către Paul Kruger, preşedintele Republicii Transvaal în „Telegrama Kruger”, după cum a ajuns să fie cunoscută, preşedintelui i se ura un an nou fericit şi era felicitat pentru că apărase „independenţa ţării lui împotriva atacului extern fără să apeleze la ajutorul prietenilor mai puternici” 73

Acest mesaj scris pe un ton atât de blând a dat naştere la un val de indignări în presa britanică şi la unul de bucurie în Germania, unde a fost primit ca un semn că se făcea ceva şi în privinţa intereselor pe care Germania le avea în străinătate. Dar Telegrama Kruger nu a fost nimic mai mult decât un gest politic Germania s-a retras repede din lupta cu Marea Británie pentru sudul Africii îi lipseau mijloacele de a-şi înfăptui dorinţa sau chiar de a-şi asigura respectul faţă de un partener egal în astfel de conflicte de interes. În cele din urmă, Berlinul a acceptat un acord de compromis prin care, în schimbul unor concesii britanice lipsite de valoare, Germaniei îi era interzis să se mai implice în viitorul politic al Africii de Sud.74 Spre dezgustul presei naţionaliste germane, guvernul german a refuzat să intervină în numele Republicii Transvaal înainte şi în timpul Războiului Burilor din 1899 – 1902, care s-a terminat cu înfrângerea republicii şi transformarea ei în colonie britanică.

Prin urmare, anii 1890 au reprezentat pentru Germania o perioadă de profundă izolare. Marea Británie nu şi-a luat niciun angajament, iar alianţa franco-rusească părea să restrângă spaţiul de manevră pe continent. Cu toate acestea, politicienii germani nu păreau să observe amploarea pe care o luase această problemă şi asta deoarece credeau că tensiunea continuă dintre imperiile lumii reprezenta ea însăşi o garanţie că acestea nu se vor uni împotriva Germaniei Departe de a contra această izolare printr-o politică de apropiere, factorii decidenţi germani au ridicat această dorinţă de independenţă la statutul de principiu de bază.75 Cea mai semnificativă manifestare a acestei situaţii a fost hotărârea de a construi o flotă numeroasă.

La mijlocul anilor 1890, după o lungă perioadă de stagnare şi de declin relativ, construcţiile şi strategiile navale au început să ocupe locul principal în securitatea şi politica externă a Germaniei.76 Opinia publică a jucat un rol important aici – în Germania, la fel ca şi în Marea Británie, navele mari reprezentau fetişul presei de calitate şi al cititorilor săi educaţi, aparţinând clasei mijlocii.77 Un alt rol l-a jucat şi scriitorul american Alfred Thayer Mahan, care era un susţinător al politicii de apărare a intereselor navale. Mahan a prevestit în *Influenţa puterii maritime asupra istoriei* (1890) o luptă pentru puterea mondială care va fi hotărâtă de marile flote alcătuite din nave de război uriaşe şi crucişătoare – predicţie care a jucat şi ea un rol important. Kaizerul Wilhelm al II-lea, care sprijinea programul maritim, era un pasionat de marină şi un cititor înfocat al lui Mahan; în schiţele desenate de Wilhelm în tinereţe găsim multe vase de război – fortăreţe plutitoare, frumos desenate, dotate cu tunuri enorme. Crucială era însă şi dimensiunea internaţională: mai presus de orice, nenumăratele ciocniri periferice cu Marea Británie au fost cele care au dus la decizia de a dobândi o armă navală incredibilă. După criza din Transvaal, împăratul german a devenit obsedat de nevoia de nave, într-atât încât a început să perceapă fiecare criză internaţională ca pe o lecţie în ceea ce priveşte întâietatea puterii maritime.78

Preocuparea personală a împăratului pentru chestiunile maritime a coincis cu o luptă facţională crâncenă la cel mai înalt nivel al administraţiei maritime germane. Şeful Departamentului de Marină, amiralul Gustáv von Senden Bibran, împreună cu protejatul său ambiţios, Tirpitz, au făcut presiuni pentru construirea de nave de război la scară largă. De partea cealaltă a taberei era precautul amiral Friedrich Hollman, secretar de stat pentru marină şi persoana responsabilă cu întocmirea proiectelor de lege navale pentru Reichstag. Hollmann şi-a păstrat angajamentul de a construi o flotă de crucişătoare rapide de genul celor pe care pe prefera *la jeune école* franceză, care era în continuare la modă. În vreme ce

Tirpitz privea strategia navală ca pe o viitoare luptă în ceea ce privea paritatea cu Marea Británie în apele învecinate, Hollmann îşi imagina o armă mai flexibilă, la distanţă, care putea fi folosită pentru a impune revendicările germanilor şi pentru a apăra interesele acestora la periferie. Între 1893 şi 1896, Tirpitz şi aliaţii săi au dus o luptă de gherilă împotriva lui Hollmann, combătând deschis aptitudinile acestuia şi bombardându-l pe împărat cu memorandumuri în care subliniau propriile propuneri de strategie. După ce a oscilat o vreme între cele două tabere, în 1897, Wilhelm al II-lea a încetat să îi mai acorde sprijin lui Hollmann, numindu-l pe Tirpitz în locul său.79 în 26 martie 1898, în urma unei propagande intense, parlamentul a votat Un nou proiect de lege privind marina. În locul propunerilor eclectice şi imprecise de la începutul şi mijlocul anilor 1890, Biroul Naval Imperial condus de Tirpitz a instaurat un program de construcţie pe termen lung care avea să monopolizeze cheltuielile de apărare ale germanilor până în 1912. Scopul suprem era acela de a permite Germaniei să înfrunte flota maritimă a Marii Britanii de la egal la egal.80

Decizia Germaniei de a demara un program naval ambiţios a ocupat un loc important în literatura despre originile Primului Război Mondial. Privind retrospectiv, acesta pare să prefigureze, sau chiar să explice, poate, conflictul care a izbucnit în 1914. Decizia de a înfrunta supremaţia navală britanică nu a fost oare o provocare inutilă care a înăsprit permanent relaţiile dintre cele două state şi a adâncit polarizarea sistemului european?

S-ar putea aduce multe critici referitoare la strategia navală a Germaniei, cea mai serioasă fiind faptul că aceasta nu a fost inclusă într-un concept politic mai larg, care să se întindă dincolo de dorinţa de a avea „mână liberă” în ceea ce priveşte afacerile internaţionale, însă noul program naval nu a fost o mişcare ofensatoare sau deplasată. Germanii aveau motive serioase să creadă că nu vor fi luaţi în serios până când nu dispuneau de o armă navală credibilă. Nu ar trebui să uităm faptul că britanicii

erau obişnuiţi să adopte un ton autoritar în dialogurile lor cu germanii. În martie 1897, de pildă, a avut loc o întrevedere între subsecretarul adjunct al Ministerului de Externe britanic, Sir Francis Bertie, poreclit şi „Taurul" din cauza atitudinii sale agresive, şi însărcinatul cu afaceri şi ambasadorul german la Londra, baronul Herrmann von Eckardstein. În timpul discuţiilor, Eckardstein, un bine-cunoscut anglofil care se îmbrăca în stilul lui Eduard al VII-lea şi care adora să fie văzut în dublurile din Londra, a atins şi subiectul referitor la interesele germanilor din sudul Africii. Răspunsul lui Bertie a fost şocant Dacă germanii se atingeau de Transvaal, a declarat Bertie, guvernul britanic nu se va opri din niciun demers, „fie el şi cel final (o aluzie dară la război), pentru a respinge orice intervenţie a germanilor". „Dacă se va ajunge la război cu Germania, a continuat el, întreaga naţiune engleză îl va susţine, iar organizarea unei blocade a Hamburgului şi a Bremenului şi anihilarea comerţului german în largul mării va fi o simplă joacă de copii pentru flota englezească". 81

Politica navală germană trebuie percepută pe fundalul acestor fricţiuni şi ameninţări. Nu există, desigur, dubii că noua armă era îndreptată împotriva englezilor – însuşi Tirpitz a afirmat acest lucru cât se poate de răspicat: memorandumul în care era prezentat planul pentru construirea flotei şi pe care acesta l-a înaintat împăratului în iunie 1897 începea cu observaţia concisă: „În prezent, cel mai periculos inamic maritim al Germaniei este Anglia". Aceeaşi afirmaţie putea fi regăsită sub diferite forme în propunerile pentru proiect şi în memorandumurile anilor ulteriori.82 Nu era nimic surprinzător în acest sens: programele pentru armament sunt concepute luând în considerare cel mai puternic adversar posibil; până la semnarea Antantei din 1904, documentele programatice ale strategilor maritimi francezi de la *jeune école* includeau folosirea sistematică – în caz de război – a crucişătoarelor rapide şi bine înarmate care să atace navele comerciale şi să ducă Insulele Britanice la foamete şi supunere. La sfârşitul lui 1898, în

cercurile maritime britanice, această perspectivă de a da naştere la o goană după un număr mai mare de crucişătoare şi după suplimentarea rezervelor de hrană părea suficient de reală.83

În orice caz, după 1898, Marea Británie a strâns relaţiile cu Franţa şi cu Rusia, dar nu datorită construcţiei de nave germane. Decizia de a încheia o alianţă cu Franţa şi de a căuta o înţelegere cu Rusia a fost luată în principiu ca şi urmare a presiunilor care existau la periferia imperiului. Factorii decidenţi britanici erau mai puţin obsedaţi şi mai puţin alarmaţi de faptul că Germania îşi construia o flotă decât s-a presupus deseori.84 Strategia navală a Marii Britanii nu a fost niciodată strict concentrată doar pe Germania, ci şi pe nevoia de a domina în continuare într-o lume a marilor puteri navale – inclusiv Franţa, Rusia şi Statele Unite. Nici construcţiile navale germane nu au avut un efect hipnotizant asupra strategilor britanici, aşa cum se pretinsese uneori.85 în 1905, directorul serviciilor secrete navale britanice putea afirma cu încredere că preponderenţa navală britanică faţă de cea germană era „copleşitoare”.86 în octombrie 1906, Charles Hardinge, subsecretarul permanent al Ministerului de Externe, a recunoscut că Germania nu reprezenta o ameninţare navală directă pentru Marea Británie. În anul următor, amiralul Sir A.K. Wilson a notat într-un raport referitor la planurile curente de război ale Amiralităţii că existau şanse slabe să apară un conflict anglo-german, că niciuna din puteri nu se afla în măsură să provoace celeilalte vreun „prejudiciu grav” şi că „era greu de înţeles cum ar putea lua naştere un astfel de conflict”. Ministrul de externe, Edward Grey, era la fel de optimist „Vom trimite şapte vase de război în larg până să apuce să trimită ei unul”, preciză el în noiembrie 1907. „În 1910, vor avea patru faţă de cele şapte ale noastre, însă de-acum şi până atunci este timp suficient să construim altele noi dacă va fi cazul”.87 Până şi Sir John („Jackie”) Fisher, prim-lord al marinei, i-a scris regelui Eduard al VII-lea, în 1907, lăudând superioritatea Marii Britanii faţă de

Germania: „Anglia are şapte vase de război şi trei nave din clasa «invincible», în vreme ce Germania nici n-a început să construiască vreuna!” Existau motive întemeiate să fie încrezători, căci Germania a pierdut foarte uşor întrecerea maritimă: în vreme ce numărul vaselor de război germane a crescut de la 13 la 16 între anii 1898 – 1905, flota militară britanică a crescut de la 29 de vase la 44. Ţinta lui Tirpitz fusese aceea de a realiza o rată de un vas de luptă german la fiecare 1, 5 britanic, însă nici nu s-a apropiat măcar; în 1914, Marea

Británie se afla în continuare în frunte, mărindu-şi avantajul. Temerile privind flota maritimă care îşi găseau ecoul din când în când în presa britanică sau în cercurile politice erau foarte adevărate, însă acestea erau hrănite în mare parte de campaniile lansate de navalişti pentru a evita cererile de finanţare venite din partea armatei britanice care avea nevoie de bani.88

Prin urmare, exista o discrepanţă uriaşă între furtuna retorică stârnită de Tirpitz şi de colegii lui pentru a justifica cheltuielile din marină şi rezultatele relativ slabe obţinute. Construcţia de nave a germanilor a fost menită să ofere sprijin pentru ceea ce va fi cunoscut în 1900 ca *Weltpolitik* – ceea ce înseamnă literalmente „politică globală”. Termenul denota o politică externă concentrată pe extinderea influenţei Germaniei ca putere mondială şi, prin urmare, alinierea ei alături de ceilalţi jucători importanţi de pe scena lumii. „Suprafeţe uriaşe de pământ vor fi împărţite în toate colţurile lumii în decursul următoarelor decenii”, avertiza istoricul şi gazetarul Hans Delbrück într-un eseu important din 1897. „Iar naţionalitatea care va rămâne cu mâna goală va fi exclusă o generaţie din rândul acelor mari popoare care definesc conturul spiritului uman”. 89 în discursul cunoscut şi influent din 6 decembrie 1897, secretarul de stat al Ministerului de Externe, Bernhard von Bülow, a vorbit clar despre această stare nouă de exuberanţă. „Vremurile în care Germania a cedat pământurile uneia dintre vecine, marea alteia, păstrând pentru sine doar cerul unde

domneşte filosofia pură – acele vremuri au trecut", anunţa Bülow. „Nu vrem să aşezăm pe nimeni într-un con de umbră, dar şi noi ne cerem locul sub soare".90

Pentru o vreme, cuvântul *Weltpolitik* părea să surprindă starea clasei de mijloc germane şi gândirea naţionalistă a presei de calitate. Cuvântul avea rezonanţă deoarece aduna la un loc multiplele aspiraţii ale vremii. *Weltpolitik* însenina dorinţa de a extinde pieţele pentru export (într-o perioadă de declin pentru creşterea exportului); însemna a scăpa de constrângerile sistemului de alianţă continental pentru a te desfăşura pe o scenă mult mai mare a lumii. Exprima apetitul pentru proiecte naţionale adevărate care să unească regiunile Imperiului German aflate într-o situaţie disperată şi reflecta convingerea aproape universală că Germania, ajunsă mai târziu la ospăţul imperial, va trebui să recupereze dacă dorea să câştige respectul celorlalte mari puteri. Cu toate acestea, chiar dacă avea toate aceste conotaţii, *Weltpolitik* nu a primit niciodată o semnificaţie fixă sau precisă.91 Nici măcar Bernhard von Bülow, recunoscut ca fiind cel care stabilise *Weltpolitik* ca şi principiu de bază al politicii externe germane, nu a oferit niciodată o definiţie clară a termenului. Afirmaţiile lui contradictorii legate de acest subiect sugerează că era vorba despre ceva uşor diferit faţă de vechea politică a „mâinii libere", cu o flotă marină mai mare şi o atitudine mai ameninţătoare. „Ar trebui să urmăm *Weltpolitik*", nota Alfred von Waldersee, fostul şef al statului-major general, pe un ton morocănos în jurnalul său în ianuarie 1900. „Dacă aş şti ce la ce se referă". 92

Realizările concrete ale *Weltpolitik* după 1897 au fost destul de modeste, mai ales dacă le comparăm cu devastările imperiale ale Statelor Unite din aceiaşi ani: în vreme ce Germania păstra siguranţa insulelor Mariane şi Caroline, o parte din Samoa şi micul cap de pod de la Jiaozhou (Kiaochow) de pe coasta Chinei, Statele Unite se luptau cu Spania pentru Cuba, cucerind în tot acest timp Filipinele, Puerto Rico şi Guam în 1898, şi-au oficializat stăpânirea în Hawaii în acelaşi an, au dus un război

colonial terifiant în Filipine (18991902) care a costat între o jumătate de milion şi 750.000 de vieţi filipineze; în 1899 au dobândit o parte din arhipelagul Samoa, construind ulterior un canal peste istmul Americii Centrale sub protecţia unei „Zone de canal" pe care o controlau, deoarece, conform punctului de vedere al secretarului de stat al Statelor Unite, acestea erau „practic suverane" pe continentul America de Sud.93 Atunci când Bülow i-a scris kaizerului Wilhelm al II-lea pe un ton entuziasmat că „acest câştig îi va stimula atât pe oameni, cât şi flota maritimă să o urmeze pe Maiestatea Sa pe drumul care duce către putere mondială, măreţie şi glorie eternă", el se referea la faptul că Germania dobândise insulele Caroline, care nu aveau însă nicio semnificaţie economică sau strategică! 94 Nu e de mirare că unii istorici au concluzionat *tik Weltpolitik* fusese elaborată cu gândul la „consumatorii casnici": ca mijloc de a întări solidaritatea naţională, de a obliga parlamentul naţional să-şi ia angajamente bugetare pe termen lung, de a înăbuşi crezul politic al disidenţilor, cum ar fi democraţia socială şi, prin urmare, de a consolida autoritatea elitelor industriale şi politice existente.95

Poate cel mai mare defect al politicii germane din jurul anilor 1900 a fost incapacitatea de a observa cât de repede se schimba mediul internaţional în dezavantajul Germaniei. În primii ani ai secolului al XX-lea, factorii decidenţi de la Berlin au rămas încrezători că tensiunea globală dintre Imperiul Britanic şi Rusia va continua să garanteze Germaniei o anumită libertate de manevră. Pe termen scurt, aceştia s-au concentrat pe menţinerea bunelor relaţii cu St.

— Petersburg; Pe termen lung, ei credeau că eforturile de a se opune Rusiei şi creşterea flotei germane va obliga Marea Britanie să caute să stabilească relaţii mai bune cu Berlinul.

MOMENTUL CRUCIAL?

În noaptea dintre 8 – 9 februarie 1904, flota amiralului Togo Heiachiro a atacat şi a scufundat vasele de

război ruseşti ancorate în largul Portului Arthur de pe coasta chineză, provocând astfel Războiul ruso-japonez. Japonezii au început războiul, însă ruşii au fost cei care îl provocaseră. În ultimul deceniu, ţarul şi cei mai influenţi consilieri ai săi fuseseră vrăjiţi de perspectiva de a pune stăpânire pe vastul imperiu al Asiei de Est. Ruşii au continuat să pătrundă tot mai mult în nordul Chinei, în Peninsula Liaodong şi în nordul Coreei, încălcând sfera de interes a Japoniei. Aceştia s-au folosit de Răscoala Boxerilor din 1898 – 1901 (ea însăşi o consecinţă a incursiunilor ruseşti în China) drept pretext pentru a trimite 177.000 de trupe în Manciuria ca să apere calea ferată. După ce răscoala a fost înăbuşită, ruşii au ignorat cererile celorlalte puteri de a-şi retrage trupele. La începutul lui 1903, era evident că aceştia intenţionau să ocupe permanent Manciuria. Cererile repetate ale japonezilor pentru o demarcare oficială a sferelor de influenţă rusească şi japoneză în Manciuria, respectiv în Coreea nu s-au bucurat de prea multă atenţie în St.

— Petersburg.

Reconfortaţi fiind în alianţa lor cu Marea Britanie din 1902, japonezii s-au simţit suficient de încrezători încât să rezolve singuri problema. Războiul care a urmat a adus Rusiei o înfrângere fără precedent. Două dintre cele trei flote ruseşti au fost distruse (a treia, flota din Marea Neagră, a fost salvată în mod ironic de restricţiile impuse vaselor de război ruseşti de a traversa strâmtorile turceşti). Forţele ruseşti din Manciuria au fost copleşite numeric şi înfrânte în 1904, japonezii au asediat Portul Arthur, iar armata trimisă să îl elibereze a fost obligată să se retragă din zonă. În ianuarie 1905, după o luptă lungă şi crâncenă, Portul Arthur a capitulat. Două luni mai târziu, o armată japoneză formată din 270.000 de soldaţi a deviat o armată rusească destul de numeroasă lângă Mukden, în Manciuria, în timp ce aceste dezastre erau în plină desfăşurare, Imperiul Rus era zguduit de violenţe interetnice, de greve puternice, de proteste politice şi de răscoale, care lăsau să se observe fragilitatea internă a

autocraţiei ţariste; la un moment dat, a fost nevoie să se trimită o armată de aproape 300.000 de soldaţi – mai mare decât cea care i-a înfruntat pe japonezi în Manciuria – în Polonia pentru a restabili ordinea.

Impactul conflictului dintre ruşi şi japonezi a fost profund şi ambivalent. Pe termen scurt, războiul părea să ofere Germaniei o ocazie neaşteptată de a depăşi constrângerile impuse de alianţa franco-rusească şi de antanta anglo-franceză. Pe termen lung însă a avut efectul opus: impactul a dus la o înăsprire a sistemului alianţei care şi-a îndreptat din nou atenţia către tensiunile anterioare de la periferia continentului Europa, reducând dramatic libertatea de mişcare a Germaniei. Având în vedere că ambele aspecte au influenţat evenimentele din 1914, trebuie să vorbim pe scurt despre fiecare.

În vara lui 1904, contextul politic al Germaniei era mult mai grav decât cel din 1890, când Bismarck a părăsit biroul. Liderii politici germani au tratat cu uşurinţă aceste evenimente, în principal pentru că ei credeau că tensiunile dintre Marea Británie şi puterile continentale vor lăsă permanent uşa deschisă pentru o apropiere între germani şi britanici. În acest context, vestea despre alianţa anglo-iiranceză a fost o adevărată lovitură. Într-o scrisoare adresată lui Bülow în aprilie 1904, kaizerul Wilhelm îl informa pe cancelar că Antanta i-a dat „mult de gândit”, deoarece faptul că Anglia şi Franţa nu mai trebuiau să se teamă una de cealaltă însemna că „nevoia lor de a lua în considerare poziţia noastră devine mai puţin presantă”.96

Cum ar putea Germania să iasă din această situaţie nefericită? Existau două opţiuni. Prima era aceea de a angaja Reichul într-o înţelegere cu Rusia şi, prin urmare, să slăbească sau să neutralizeze alianţa franco-rusească. A doua opţiune era aceea de a găsi o cale prin care să slăbească alianţa dintre Marea Británie şi Franţa. Războiul ruso-japonez oferea ocazia de a încerca ambele opţiuni. De ceva timp, împăratul german insistase – dar fără succes – asupra unei apropieri diplomatice de ruşi, depistând repede avantajele care ar putea fi câştigate datorită

situaţiei dificile în care se afla Rusia. În scrisoarea adresată ţarului în februarie 1904, el a subliniat faptul că francezii le furnizau japonezilor materii prime şi că, prin urmare, nu se comportau ca un aliat de încredere.97 în iunie, el i-a spus ţarului că era de părere că antanta dintre Franţa şi Marea Británie, aliat al Japoniei, „îi împiedica pe francezi să vină în ajutorul vostru!” Alte mesaje conţineau cuvinte de solidaritate faţă de neşansa armatei ruseşti şi exprimau încrederea în viitoarele reuşite.98 Germanii ofereau, de asemenea, un ajutor mult mai practic, cum era alimentarea cu cărbuni a vaselor de război ruseşti din posturile germane, care se îndreptau spre Est. Aceste prezentări culminau cu două propuneri oficiale pentru o alianţă. Prima, prezentată în 30 octombrie 1904, propunea un acord prin care cei doi semnatari se angajau să vină unul în ajutorul celuilalt în cazul în care unul din ei era atacat în Europa sau oriunde altundeva în lume. Însă ţarul Nicolae nu a dorit să încheie nicio înţelegere oficială înainte de a se consulta cu aliatul său francez. Şi cum francezii nu erau de acord, acest lucru echivala cu respingerea propunerii.

Până în vara lui 1905 însă, situaţia internă şi cea politică a Rusiei se înrăutăţise dramatic. Când împăratul german l-a abordat din nou pe ţarul Nicolae, a descoperit că acesta era mai dispus să ia în considerare oferta germanilor. În vara anului 1905, iahtul regal *Hohenzollern* traversa sătucul pescăresc Bjorko din Golful Finlandei pentru a se întâlni cu iahtul ţarului, *Steaua polară*. În 23 iulie, cele două ambarcaţiuni au acostat una lângă cealaltă, iar ţarul a urcat la bord pentru a lua cina. Au urmat discuţii confidenţiale, în timpul cărora Wilhelm a mizat – cu succes – pe temerile ţarului în legătură cu intenţiile Marii Britanii împotriva Rusiei şi pe lipsa de fiabilitate a francezilor, care trecuseră de partea britanicilor. Surescitat, ţarul Nicolae l-a îmbrăţişat pe vărul său german şi a semnat în dreptul liniei punctate. Însă proiectul de tratat care a rezultat nu a trecut de examinarea atentă a oficialilor ţarului din St-Petersburg.

Era imposibil, susţineau ei, să închei o înţelegere cu Berlinul atâta vreme cât exista o alianţă cu francezii, care constituia în continuare fundamentul siguranţei Rusiei. Înştiinţările venite de la Paris confirmau faptul că francezii nu vor accepta niciodată vreo modificare a termenilor alianţei de dragul unei apropieri între ruşi şi germani Ţarul a rămas deschis unei înţelegeri cu Germania, sub o formă sau alta, însă, din cauza presiunilor făcute de consilierii lui politici şi economici, el a renunţat treptat la această idee. Astfel a fost închis drumul către Est al Germaniei, cel puţin pentru un viitor apropiat în acelaşi timp, liderii germani au încercat să găsească modalităţi prin care să deschidă uşa care fusese închisă recent de alianţa anglo-franceză. Deoarece făcea parte dintr-o înţelegere cuprinzătoare legată de disputele coloniale negociate prin intermediul Antantei cordiale, britanicii fuseseră de acord să recunoască Marocul ca aparţinând sferei de interes franceze în schimbul recunoaşterii de către francezi a supremaţiei britanice în Egipt Hotărât să valorifice această înţelegere cât timp angajamentul britanicilor era încă recent guvernul francez a trimis în ianuarie 1905 o misiune diplomatică la Fez cu scopul de a consolida controlul francezilor asupra Marocului.

Având în vedere condiţiile înţelegerii anglo-franceze, nu era nimic ieşit din comun în legătură cu dorinţa de a consolida puterea francezilor în Maroc. Însă în 1905, ministrul de externe francez a ales să imprime politicii o direcţie antigermană. Potenţialele dezacorduri cu Spania fuseseră rezolvate prin schimburi teritoriale, iar acordul din 1902 privind Africa de Nord încheiat cu Italia asigura înţelegere din partea Romei. Acordul britanic a fost construit respectând condiţiile Antantei. Însă germanilor nu li s-a oferit nimic. Berlinul nici măcar nu a fost informat în prealabil despre intenţiile francezilor. Se pleca de la politica timpurie a lui Delcassé, care prevăzuse că acordul germanilor va fi negociat în schimbul unei compensări teritoriale „în alte părţi ale Africii unde aceştia ar putea avea interese”.99 Optând pentru înlăturarea germanilor,

Delcassé a introdus o provocare complet inutilă în politica privind Africa de Nord care i-a adus critici din partea colegilor săi francezi: până şi Paul Revoil, cel mai apropiat colaborator al lui în ceea ce privea problema Marocului, s-a plâns de intransigenţa ministrului: „Marea nenorocire, protesta Revoil, era aceea că lui Delcassé i se părea respingătoare ideea de a purta discuţii cu Germania. *Germanii sunt nişte escroci*, spunea el. Dar eu nu cer un schimb de cuvinte de dragoste sau de inele, ci o discuţie de afaceri, pentru Dumnezeu!” 100 Până şi Eugène Étienne, Uderul Partidului Colonial Francez, a considerat refuzul lui Delcassé de a negocia cu germanii problema Marocului ca pe „cea mai mare imprudenţă”.101

În ceea ce priveşte Biroul Afacerilor Externe german, acesta urmărea de mult timp cu suspiciune mişcările francezilor în Maroc şi era hotărât să nu permită guvernului francez să acţioneze unilateral într-o manieră care a fi putut leza interesele germanilor în regiune. Punctul de vedere al germanilor era legitim în termeni legah: printr-un acord internaţional din 1881 recunoscuseră oficial Marocul ca fiind o regiune al cărei statut nu putea fi modificat decât multilateral, printr-un tratat internaţional. Însă scopul suprem al politicii germane nu era acela de a susţine legea internaţională, ci, mai degrabă, de a testa rezistenţa *antantei*. Înştiinţările care veneau de la Londra le dăduseră germanilor motive să presupună că guvernul britanic nu se simţea obligat să intervină într-o dispută legată de Maroc dintre Franţa şi o a treia putere.102 Se spera ca acest lucru să le reamintească francezilor – conform formulării ciudate a împăratului german – că „flota maritimă nu avea roţi”, şi, prin urmare, ar trebui să cedeze şi să găsească o înţelegere cu Germania.103 Din această perspectivă, chestiunea marocană poate fi considerată ca fiind versiunea vestică a propunerilor făcute Rusiei în anii 1904 – 1905.

La începutul lunii ianuarie 1905, o delegaţie franceză a călătorit la Fez, în interiorul Marocului, pentru a cere

controlul asupra armatei şi poliţiei marocane; sultanul a refuzat în 31 martie 1905, kaizerul Wilhelm al II-lea a făcut o vizită inopinată în oraşul Tangier. Însoţit de uralele furtunoase ale locuitorilor oraşului, care vedeau în suveranul german o contragreutate la dominaţia francezilor, Wilhelm s-a îndreptat călare către legaţia germană, i-a aruncat o privire rece celui de-al treilea secretar al legaţiei franceze, care l-a întâmpinat în Maroc „în numele domnului Delcassé” şi a oferit un discurs în care a afirmat că trebuiau menţinute interesele comerciale şi economice ale Germaniei, precum şi independenţa şi integritatea Marocului104 După două ore petrecute în oraş, acesta s-a întors pe vasul lui şi a plecat

Pe termen scurt această practică a politicii gestuale a avut un real succes. Această întâmplare a dat naştere la indignare în Franţa, însă britanicii nu s-au arătat deloc interesaţi să intervină şi, după o perioadă de ameninţări mutuale şi de politică pe marginea prăpastiei, guvernul francez a optat să urmeze o rezoluţie paşnică. Théophile Delcassé a fost demis, iar politica lui de provocare, discreditată temporar; responsabilităţile lui au fost preluate de noul şi mai puţin experimentatul premier francez Maurice Rouvier, care a propus negocieri bilaterale legate de viitorul Marocului însă germanii, nefiind prea înţelepţi dacă ar fi să privim în retrospectivă, încercând să se folosească de avantajul lor, au refuzat propunerea lui Rouvier şi au cerut ca disputa să fie rezolvată în cadrul unei conferinţe internaţionale, după cum era stipulat în tratatul din 1881. Această cerere a fost acceptată în cele din urmă, însă victoria germanilor a fost de scurtă durată. La conferinţa care a avut loc în oraşul portuar spaniol Algeciras în ianuarie 1906, caracterul cvasi-independent al Marocului a fost confirmat în termeni generali, însă negociatorii germani nu au reuşit să obţină sprijinul celorlalte mari puteri (cu excepţia Austriei) pentru următoarele lor propuneri privind internaţionalizarea poliţiei şi a instituţiilor financiare marocane. Marea Británie, Italia şi Spania, care fuseseră

cumpărate cu compensaţii, şi Rusia, căreia i se promisese un alt împrumut din partea francezilor în schimbul sprijinului său, au fost de partea Franţei. Delegaţii ruşi care s-au dus la Algeciras au primit instrucţiuni de a sprijini „cu frenezie” orice propunere a francezilor.105 Cu toţii au văzut inutilitatea Triplei Alianţe. S-a dovedit a fi o mare greşeală căutarea unei rezoluţii multilaterale a unei probleme care fusese deja rezolvată de Franţa bilateral cu cele mai multe dintre puterile interesate. Decidenţii politici germani făcuseră o treabă de mântuială. În 5 aprilie 1906, cancelarul Bernhard von Bülow, părintele politicii germane legate de Maroc, s-a albit la faţă şi a leşinat în Reichstag la scurt timp după ce a ţinut un discurs despre rezultatele din Algeciras. A rămas în convalescenţă până în octombrie.106

Eforturile guvernului german de a-şi încerca opţiunile în partea de est şi în cea de vest, cu scopul de a scoate Germania din situaţia izolată în care se afla, au fost un eşec total. Antanta anglo-franceză a fost mai degrabă întărită decât slăbită prin provocarea adusă de germani francezilor în Maroc.107 Şi în est, oportunităţile create pentru germani de Războiul ruso-japonez s-au dovedit a fi iluzorii Opţiunea estică a fost eliminată pe viitor în vara lui 1907, când Marea Británie şi Rusia au semnat o convenţie prin care şi-au rezolvat disputele legate de Persia, Afghanistan şi Tibet Convenţia nu a fost întocmită dintr-un sentiment de ostilitate faţă de sau de teama de Germania. A fost mai degrabă invers: din moment ce Rusia reprezenta cea mai mare ameninţare pentru Marea Británie în ceea ce privea mai multe puncte vulnerabile, Rusia era cea care trebuia domolită, iar Germania trebuia blocată. Aceasta a fost gândirea britanicilor referitoare la apropierea de Rusia de la începutul secolului şi a rămas valabilă şi după semnarea Convenţiei. În martie 1909, Sir Charles Hardinge, subsecretarul permanent al Biroului Afacerilor Externe, a expus chestiunea extrem de succint „Nu avem nicio întrebare pentru Germania cu excepţia celei referitoare la construcţiile navale”, i-a spus el lui Sir

Arthur Nicolson, care avea să-i urmeze la scurt timp, „în vreme ce viitorul nostru în Asia depinde de menţinerea celor mai bune şi mai prietenoase relaţii cu Rusia. Nu ne putem permite să sacrificăm în niciun fel antanta cu Rusia, nici măcar de dragul unui program naval redus".108 Acelaşi argument este valabil şi pentru factorii decidenţi ruşi care au fost de acord cu Convenţia din 1907: din punctul lor de vedere, aceasta nu era o politică direcţionată împotriva Germaniei, ci mai degrabă o mişcare de întărire menită să asigure un moment de răgaz pentru consolidarea internă sau (depinde pe cine întrebai) pentru o mai mare libertate de acţiune în exterior. Un aspect important era şi legătura dintre înţelegerea referitoare la Persia şi perspectiva unui sprijin venit din partea britanicilor pentru ca ruşii să obţină accesul în strâmtorile turceşti. Pentru Izvolsky şi ambasadorul său la Londra, contele Benckendorff, chestiunea legată de strâmtori reprezenta „nucleul Convenţiei" şi cheia pentru a asigura o revizie favorabilă a drepturilor de acces ale ruşilor într-un „moment potrivit" din viitorul apropiat109

Cu alte cuvinte: deşi noul sistem internaţional care a fost înfiinţat în 1907 a fost practic, în dezavantajul Germaniei, nu trebuie să presupunem că acest rezultat reflecta cu fidelitate interesele care i-au dat viaţă. Doar în cazul Franţei putem vorbi despre o politică a cărui scop prioritar era acela de a include Germania. Este mai logic să ne gândim la această serie de acorduri ca o consecinţă europeană a schimbărilor în lume din punct de vedere istoric – Războiul sino-japonez şi faptul că Japonia a devenit o putere regională, greutăţile financiare aduse de conflictele din Africa şi „Marele Joc" din Asia Centrală, retragerea puterii otomane din Africa şi din sud-vestul Europei, apariţia chestiunii legate de China, ceea ce însemna nu numai competiţia dintre marile puteri în acea regiune, ci şi frământările violente care au izbucnit acolo. „Neliniştea" Germaniei şi dorinţa ei de a parveni făceau parte din ansamblu, însă erau privite dintr-o perspectivă care cuprindea preocupări majore. Părerea cândva larg

răspândită că Germania s-a izolat singură din cauza comportamentului său exagerat pe plan internaţional nu a izvorât dintr-o analiză minuţioasă a proceselor prin care au luat naştere regrupările acestei perioade.110

De fapt, relaţia ocazională între antagonismul faţă de Germania şi noul sistem al alianţei se îndreaptă, într-o oarecare măsură, în direcţia opusă: nu antagonismul faţă de Germania a dus la izolare, ci, mai degrabă, faptul că noul sistem a canalizat şi intensificat ostilitatea faţă de Imperiul German. În cazul Rusiei, de pildă, victoria Japoniei în partea de est şi pacea temporară cu Marea Británie în Asia Centrală au făcut ca politica externă să se concentreze din nou asupra singurei scene rămase, unde şi-ar fi putut urma interesele – în Balcani, o regiune unde ar fi fost greu de evitat un conflict cu Austro-Ungaria şi, implicit, cu Germania. Vechea împărţire din cadrul comunităţii politicii externe a Rusiei între „asiatişti" şi „europenişti" a fost rezolvată în favoarea celor din urmă. În timpul lui Izvolsky şi al lui Sazonov, europeniştii, care tindeau să desconsidere Germania şi preferau relaţiile bune cu Marea Británie şi cu Franţa, au ocupat întotdeauna majoritatea funcţiilor-cheie.111 Antanta anglo-franceză a neutralizat şi ea atitudinea antibritanică în creştere înainte de 1904, care atenuase sentimentul germanofil al oamenilor de stat francezi.

AFIŞAREA RĂULUI

Un caz aparte este Marea Británie. Este uimitor cu câtă agresivitate au reacţionat o parte din factorii decidenţi britanici la provocarea germanilor referitoare la pătrunderea francezilor în Maroc, în 22 aprilie 1905, secretarul pentru afacerile externe, Lordul Lansdowne, l-a informat pe ambasadorul englez la Paris că avea motive să creadă că germanii căutau să obţină un port pe coasta africană de vest în schimbul ocupării de către francezi a Marocului şi că Anglia era pregătită să i se alăture Franţei „pentru a se opime ferm acestei propuneri".112 Ambasadorul britanic la Paris era nimeni altul decât Sir Francis „Taurul" Bertie, Viconte de Ihame, fost subsecretar

parlamentar, care îl intimidase pe însărcinatul cu afaceri german, Eckardstein, cu ameninţarea unui război pentru Transvaal. Când i-a transmis de sprijin al lui Lansdowne lui Delcasse, care nu auzise nimic despre intenţiile germanilor de a pune stăpânire pe un port maur, Bertie a folosit un limbaj mult mai ferm, conferind mesajului un ton categoric şi necondiţionat în ceea ce priveşte sprijinul pentru măsurile luate de francezi: „Guvernul britanic al Maiestăţii Sale, fusese înştiinţat Biroul Afacerilor Externe Francez, consideră comportamentul Germaniei în ceea ce priveşte chestiunea Marocului ca fiind nejustificat în lumina atitudinii domnului Delcasse şi doreşte să acorde Excelenţei Sale tot sprijinul care îi stă în putere".113 într-o discuţie privată cu Delcasse, Bertie l-a făcut pe ministrul de externe să se înfioreze când a adus vorba despre război; câteva zile mai târziu, ministrul de externe l-a informat pe un asociat apropiat al său că poziţia Franţei era de neclintit, folosind cuvintele care aminteau de ameninţarea pe care i-o adusese Bertie lui Eckardstein:

„[Germania] ştie că Anglia va fi împotriva el. Repet, Anglia ne va susţine până la capăt şi nu va semna pacea fără noi. Crezi că Wilhelm îşi va păstra calmul la gândul că flota sa va fi distrusă, că activitatea comercială navală îi va fi ruinată şi că porturile lui vor fi bombardate de flota englezească?" 114

Existau, de asemenea, semnale militante şi din alte părţi ale instituţiei factorilor decidenţi britanici. În martie 1905, generalul Grierson, directorul Serviciului de Operaţiuni Militare, însoţit de adjunctul lui, a inspectat personal zonele de frontieră franco-belgiene cu scopul de a face o evaluare a condiţiilor pentru debarcarea unui corp expediţionar britanic. În aprilie, primul lord al marinei, Sir John „Jackie" Fisher, care „îşi dorise cu ardoare să îi atace" pe germani încă de la începutul crizei, a mers până într-acolo încât să propună ca Marina Britanică să se desfăşoare în Canalul Kiel şi să debarce un corp expediţionar pe coastă în Schleswig-Holstein.115

Aceste reacţii uluitoare cu un caracter beligerant nu

aveau nicio legătură cu avantajele sau dezavantajele poziţiei adoptate de Germania vizavi de pătrunderea Franţei în Maroc; ele au rezultat din teama că Germania testa rezistenţa noii antante, care, la urma urmei, avea la bază acordul de a accepta dominaţia britanică în Egipt în schimbul dominaţiei franceze în Maroc.

Venirea lui Sir Edward Grey în Biroul Afacerilor Externe în decembrie 1905 a consolidat influenţa unei facţiuni antigermane care se forma în interiorul acestuia. Asociaţii şi subalternii lui Grey îi furnizau acestuia în mod constant memorii şi minute care îl avertizau în legătură cu ameninţarea pe care o reprezenta Berlinul 116 Vocile dezaprobatoare din cadrul Biroului Afacerilor Externe au fost marginalizate. Depeşele trimişilor britanici în Germania care erau împotriva părerii generale, cum erau cele ale lui Lascelles, De Salis şi Goschen în Berlin, erau însoţite de comentarii sceptice când ajungeau la Londra. Pe de altă parte, relatările lui Sir Fairfax Cartwright din München şi, mai târziu, din Viena, care conţineau întotdeauna o notă negativă când venea vorba despre evenimentele contemporane din Germania şi din Austria, erau lăudate: „O relatare excelentă şi valoroasă din toate punctele de vedere”, „Cea mai interesantă, merită citită”, „O depeşă interesantă şi sugestivă”, „Depeşa cea mai de încredere”, „Domnul Cartwright este un observator iscusit”, „O revizuire gândită a situaţiei” şi aşa mai departe.117

În „gândirea oficială” a politicii externe britanice, istoria relaţiilor anglo-germane a fost percepută ca o pagină neagră a provocărilor aduse de germani Funcţionarul subaltern al Biroului Afacerilor Externe G.S. Spicer a ajuns să creadă că Germania urmărise „o direcţie complet neprietenoasă intereselor Marii Britanii” încă de pe vremea lui Bismarck.118 Privind în urmă, la ultimii ani, Grey înclina să considere cele două decenii dintre 1884 şi numirea sa în funcţie ca pe o eră a concepţiilor complet greşite referitoare la un duşman neîndurător.119 Conducătorilor germani le-au fost imputate „schemele vagi

şi nedefinite ale unei expansiuni teutonice”.120 Germanü au fost acuzaţi că au căutat să impună dictatura pe continent, că „au căutat în mod deliberat să pună stăpânire pe lume”, că au vrut, după cum s-a exprimat şi Bertie în limbajul pragmatic al unui băiat de cartier, să „ne împingă în apă şi să ne fure hainele”.121 în noiembrie 1909, Sir Charles Hardinge a descris Germania ca fiind „singura putere agresivă din Europa”.122 Repetate, aproape obsesiv, cu orice ocazie în depeşe, scrisori şi minute departamentale, astfel de afirmaţii s-au unit pentru a lua forma unei noi realităţi virtuale, fiind un mod de a înţelege lumea.

De ce este toată această lume ostilă Germaniei? Germanii se comportau „mai rău” decât celelalte puteri, intrând cu forţa în anumite situaţii în care alţii adoptau un *modus operandi* mai liniştit şi mai sus-pus? într-un mediu unde părerile subiective aveau o pondere mare, iar normele de conduită acceptate erau atât de variate, era dificil, desigur, să se stabilească gradul „provocator” al anumitor stiluri şi iniţiative. Era oare „Telegrama Kruger” mai provocatoare decât „Mesajul Grover Cleveland”, prost formulat, trimis de Washington aproximativ în aceeaşi perioadă pentru a descuraja incursiunile britanicilor în Venezuela? Era oare mai provocatoare ocuparea regiunii Kiaochow decât luarea în stăpânire de către americani a Zonei Canalului sau înfiinţarea unui protectorat rusesc în Mongolia? Era oare căutarea şovăielnică a Germaniei a unui triumf diplomatic la Agadir mai ofensatoare decât măsurile unilaterale prin care Franţa a renunţat la înţelegerea franco-germană din 1911 privind Marocul (vezi capitolul patru)? Poate acestea sunt întrebări greşite. Germanofobii dădeau rareori detalii clare în ceea ce privea atitudinea lor faţă de germani. Aceştia vorbeau în termeni generali despre ambiţia trufaşă şi „purtarea” obraznică a Germaniei, despre firea imprevizibilă a împăratului şi despre ameninţarea pe care bravura militară germană o reprezenta pentru echilibrul puterii în Europa, însă se sfiau când venea vorba să indice clar ofensele aduse de

Germania bunelor practici la nivel internaţional

O redare completă a motivelor de nemulţumire ale britanicilor poate fi găsită în faimosul „Memorandum despre starea actuală a relaţiilor britanicilor cu Franţa şi Germania”, elaborat în ianuarie 1907 de Eyre Crowe, funcţionar al Departamentului pe Probleme Occidentale din cadrul Biroului Afacerilor Externe. Crowe a fost una dintre cele mai extraordinare figuri din lumea politicii externe britanice. Tatăl său lucrase în cadrul serviciului consular britanic, însă mama şi soţia lui erau de origine germană, iar Crowe, el însuşi născut în Leipzig, la doar şaptesprezece ani şi fără să vorbească fluent engleza, a plecat în Anglia ca să dea examenul de intrare la Biroul Afacerilor Externe. Toată viaţa lui a vorbit engleza cu un accent „gutural”, după cum susţineau contemporanii săi – unul dintre subalterni şi-a amintit că fusese dojenit cu următoarele cuvinte: „Ce a sc-r-r-ris în r-r-raportul acesta este pur-rră tâmpenie”. Deşi era extrem de eficient şi de abil în gestionarea sarcinilor departamentur lui său, percepţia că stilul şi atitudinea lui Crowe erau în esenţă germanice a făcut ca el să nu fie avansat în funcţie, deşi talentul lui impunea acest lucru. În ciuda sau, poate, în parte datorită acestor atribute, Crowe a devenit unul dintre cei mai fermi opozanţi ai guvernului britanic în privinţa unei apropieri faţă de Germania.

Memorandumul din 1 ianuarie 1907 începea cu o prezentare scurtă a recentei crize marocane. Crowe a dat naraţiunii sale forma unei poveşti cu tâlc din *Boys Owti*. Huliganul german ameninţase Franţa în speranţa de a „înăbuşi din faşă proaspăta ei prietenie” cu Marea Británie. Însă huliganul subestimase vitejia şi loialitatea amicului britanic al Franţei; acesta „a calculat greşit forţa sentimentului britanic şi caracterul miniştrilor Maiestăţii Sale”. Ca majoritatea huliganilor, şi acesta era laş, iar perspectiva unei „coaliţii militare anglo-franceze” a fost suficientă pentru a-l pune pe fugă. Însă, înainte să se retragă, huliganul s-a făcut şi mai mult de ruşine încercând să intre în graţiile amicului britanic, „zugrăvind în culori

minunate o politică de colaborare cu Germania”. Cum ar fi trebuit să răspundă Marea Británie acestei atitudini neplăcute? în calitate de putere preeminentă în lume, susţinea Crowe, Marea Británie era obligată de „legea firii” să se opună oricărui stat care aspira să înfiinţeze o coaliţie care se opunea hegemoniei britanice. Şi totuşi, aceasta era întocmai intenţia politicii germane. Scopul suprem al Germaniei era „hegemonia germană, mai întâi în Europa şi, în cele din urmă, în lume”. Însă dacă hegemonia britanică era bine-venită şi agreată de toată lumea, fără să stârnească invidie şi teamă datorită generozităţii sale politice şi a libertăţii comerţului, vociferările împăratului german şi presa pangermană arătau că hegemonia germană ar ajunge la „dictatură politică” şi implicit la „îngrădirea libertăţilor în Europa”.

În principiu, Crowe nu putea şi nici nu obiecta împotriva creşterii puterii şi influenţei germanilor. Problema era modul dur şi provocator în care Germania îşi urmărea obiectivele. Dar în ce constau mai exact provocările acesteia? Acestea includeau enormităţi precum „proceduri dubioase” în Zanzibar şi ocuparea Camerunului într-o perioadă în care Londra îşi anunţase deja intenţia de a acorda locuitorilor acestei ţări un protectorat britanic Oriunde priveau – sau cel puţin aşa i se părea lui Crowe –, britanicii dădeau peste germani Lista ofenselor continua, începând cu sprijinul financiar al Germaniei oferit Republicii Transvaal, şi până la plângeri împotriva conduitei Londrei în ceea ce priveşte războiul sud-african, la amestecul ofensator în regiunea Văii Yangtze, „pe atunci considerată ca aparţinând, practic britanicilor”. Şi, pentru a înrăutăţi lucrurile, mai exista şi „afacerea oarecum murdară” în care Germania făcea eforturi ca să influenţeze presa internaţională, de la New York şi până la St-Petersburg, Viena, Madrid, Lisabona, Roma, Cairo şi chiar Londra, „unde ambasada germană întreţine relaţii confidenţiale şi nebănuite de mulţi cu câteva dintre cele mai respectabile şi mai citite ziare”.123

Sunt multe de spus despre acest document fascinant

pe care Grey l-a recomandat ca lectură prim-ministrului Sir Henry Campbell-Bannerman, precum şi celorlalţi miniştri importanţi. Mai întâi, există această tendinţă aproape comică a lui Crowe de a privi războaiele, protectoratele, ocupaţiile şi anexările Imperiului Britanic ca pe o stare de fapt firească şi dezirabilă în comparaţie cu manevrele ineficiente ale germanilor, care sunt o încălcare gratuită şi scandaloasă a păcii. Germanilor le era imposibil să hărţuiască Marea Británie cu privire la chestiunea Samoa având în vedere că Londra era pe punctul de a „cere" ca neînţelegerile sale cu Transvaal să fie „arbitrate de o judecătorie". Apoi mai exista această tendinţă de a crede că politica germană se afla în spatele oricărui conflict care izbucnea în interiorul imperiului; astfel, germanii au fost cei care „au stârnit conflictele dintre Marea Británie şi Rusia în Asia Centrală" şi „au încurajat cu grijă" opoziţia Europei la ocuparea Egiptului de către britanici. Oriunde existau fricţiuni între Marea Británie şi celelalte imperii rivale, se presupunea că germanii trăgeau sforile din culise. În ceea ce priveşte manipularea presei germane din Cairo şi până în Londra, Crowe trata subiectul cu o oarecare doză de paranoia: activitatea presei germane era complet nesemnificativă în comparaţie cu operaţiunile conduse de la St-Petersburg şi de la Paris, care erau mai bine finanţate şi de o mai mare amploare.

Poate că incidentele ofensatoare au avut, în cele din urmă, o importanţă secundară; esenţa argumentului lui Crowe era această psihogramă de coşmar a statului-naţiune german, descris ca fiind o persoană bipolară care încerca să câştige concesii prin „fanfaronade ofensatoare şi cicăleli stăruitoare", fiind un „şantajist profesionist", care „hărţuia şi jignea" cu fiecare ocazie, care manifesta „dispreţ faţă de susceptibilităţile celorlalţi oameni". Nu avea prea multă importanţă dacă exista vreun plan ascuns în spatele acestei fanfaronade, sau dacă „nu era decât o expresie a unei guvernări slabe, derutate şi ineficiente, care nu realiza în totalitate propria-i rătăcire". Deznodământul era acelaşi: germanii vor învăţa să se

comporte bine doar printr-o disciplină riguroasă. Crowe amintea că şi francezii avuseseră cândva un comportament deranjant, provocând gratuit Marea Británie ori de câte ori se ivise ocazia. Însă refuzul categoric al Marii Britanii de a nu renunţa nici măcar la un centimetru de pământ din Egipt şi din Sudan, urmat de ameninţarea cu războiul pentru Fashoda, au pus capăt acestor răbufniri. Acum, Marea Británie şi Franţa erau cele mai bune prietene. În consecinţă, doar cea mai „crâncenă determinare" de a sprijini „drepturile şi interesele britanicilor în orice colţ al lumii" va câştiga „respectul guvernului german şi al naţiunii germane". Acest scenariu nu îi lăsa prea mult loc de desfăşurare în Europa celui mai tânăr imperiu, a cărui putere era în creştere.

În spatele acestor temeri, la care textul lui Crowe făcea aluzie indirect, se afla creşterea economică spectaculoasă a Germaniei. În 1862, când Bismarck a devenit prim-ministru al Prusiei, regiunile industriale din statele germane, cu 4, 9%, ocupau al cincilea loc în producţia industrială mondială – Marea Británie, cu 19, 9%, ocupând detaşat primul loc între 1880 – 1900, Germania ocupa locul al treilea, după Statele Unite şi Marea Británie. În 1913, se afla după Statele Unite, dar în faţa Marii Britanii cu alte cuvinte, între anii 1860 – 1913, producţia industrială a Germaniei pe plan mondial a crescut de patru ori, în vreme ce a Marii Britanii a scăzut cu o treime. Şi mai impresionantă încă era expansiunea Germaniei în ceea ce privea comerţul mondial în 1880, Marea Británie deţinea 22, 4% din comerţul mondial; germanii, cu toate că ocupau locul al doilea, se aflau cu mult în urmă cu doar 10, 3%. Până în 1913 însă, Germania, cu 12, 3%, se afla chiar în spatele Marii Britanii, ale cărei acţiuni scăzuseră la 14, 2%. Oriunde priveai, vedeai conturându-se un miracol economic: între 1895 şi 1913, industria Germaniei a crescut cu 150%, producţia de metale cu 300%, producţia de cărbune cu 200%. În 1913, economia Germaniei genera şi consuma cu 20% mai multă electricitate decât Marea Británie, Franţa şi Italia la un

loc124 în Marea Británie, cuvintele „Fabricat în Germania” au ajuns să aibă un impact la fel de puternic precum ideea de ameninţare, nu pentru că activitatea comercială şi industrială a Germaniei era mai agresivă şi mai expansionistă decât a altora, ci pentru că aceasta făcea aluzie la limitarea dominaţiei britanice pe glob.125

Puterea economică a Germaniei sublinia neliniştea politică a marilor puteri, întocmai cum face în zilele noastre puterea economică a Chinei cu toate acestea, influenţa atitudinii germanofile în politica externă a Marii Britanii era inevitabilă.126 Aceasta nu era universală, nici măcar la cel mai înalt nivel din cadrul Biroului Afacerilor Externe, şi era chiar mai puţin predominantă în cadrul elitei politice. S-au făcut eforturi susţinute din culise pentru ca Bertie, Nicolson şi Hardinge să ocupe funcţii înalte de unde să poată modela tonul şi cursul politicii britanice. Ascendenţa rapidă a lui Bernie, după mulţi ani de frustrare acumulată ocupând funcţii neimportante, s-a datorat faptului că nu încetase să facă. politică prin intermediul secretarului personal al regelui Eduard al VII-lea. Şi Hardinge era un curtean şi intrigant priceput, care a susţinut în 1905 candidatura lui Bertie la ambasada din Paris. Hardinge s-a folosit de legăturile lui de la Curte ca să „depăşească o anumită împotrivire venită din partea conducerii F.O”. 127 La rândul lor, Bertie şi Hardinge au colaborat pentru a-l aduce pe Arthur Nicolson în funcţii de conducere în cadrul ambasadei, în ciuda faptul că se spunea că soţia lui evita să iasă în societate şi că „se îmbrăca precum o servitoare”.128 Politica britanică ar fi putut lua o altă direcţie: dacă Grey şi asociaţii lui nu ar fi reuşit să asigure atât de multe funcţii cu influenţă, voci mai puţin intransigente, precum cele ale lui Goschen şi Lascelles sau cea a subsecretarului parlamentului, Edmond Fitzmaurice, care deplângea „virusul antigerman” care îi afectase pe colegii lui, s-ar fi făcut auzite mai tare. În schimb, grupul lui Grey a pus stăpânire pe politica britanică şi au stabilit condiţiile în care erau privite şi înţelese relaţiile cu Germania.

„Inventarea” Germaniei ca principală ameninţare pentru Marea Britanie, după cum spunea Keith Wilson129, reflecta şi consolida o schimbare structurală mai amplă. Lumea policentrică a „marilor jocuri” din Africa, China, Persia, Tibet şi Afghanistan, o lume în care legiuitorii aveau deseori impresia că intrau dintr-o criză în alta şi că mai degrabă reacţionau faţă de provocările îndepărtate în loc să stabilească o agendă, făcea loc unui univers mai simplu în care un singur inamic acapara întreaga scenă. Aceasta nu a fost *cauza* înstrăinării Marii Britanii de Rusia şi de Franţa, ci, mai degrabă, o consecinţă. Restructurarea sistemului alianţei a facilitat – şi necesitat – redirecţionarea neliniştilor şi stării de paranoia a britanicilor, care ajunseseră la cota maximă în perioada Războiului Burilor.130 Politica externă britanică – la fel ca politica externă americană din secolul al XX-lea131 – s-a concentrat mereu pe scenarii în care ameninţarea şi invazia jucau rolul principal. La mijlocul secolului al XIX-lea, teama de invaziile franceze mobilizase periodic elitele politice; în anii 1890, Franţa fusese înlocuită în imaginaţia politică şi publică a Marii Britanii cu Rusia, ale cărei hoarde de cazaci aveau să invadeze în curând India şi Essex.132 Acum era rândul Germaniei Ţinta era nouă, însă mecanismele erau cunoscute.

*

În retrospectivă, este tentant să discernem în răsturnările din 1904 – 1907 naşterea „Triplei Antante” care va lupta în războiul din 1914. Cu siguranţă aşa a privit lucrurile diplomatul francez Maurice Paleologue, care şi-a publicat jurnalele referitoare la aceşti ani trei decenii mai târziu, cu titlul A *Great Turning Point*. Recompuse pentru a include o anumită înţelepciune a introspecţiei, „jurnalele” lui Paleologue îi înzestrau pe decidenţii politici francezi (şi în special pe Paleologue) cu o previziune aproape supranaturală asupra războiului care urma să izbucnească.133 Din acest punct de vedere, aceştia reprezintă o distorsiune a percepţiei caracteristică „memoriilor” postbelice ale oamenilor de stat din perioada

antebelică. Marele deznodământ din 1914 ni se pare că aduce în faţa noastră orizonturi ale deceniului precedent. Cu toate acestea, realitatea este că acest lucru se întâmplă numai din punctul nostru de vedere, adică în retrospectivă.

În 1907, nu era deloc evident că noile alianţe vor duce la un război în Europa. Slăbiciunea Rusiei după dezastrul din 1905 i-a obligat, în primă instanţă, pe factorii decidenţi din St.

— Petersburg să caute să stabilească relaţii mai bune cu Germania, acceptându-se, pentru moment, că fragilitatea internă a Rusiei elimina orice formă de aventurare pe plan internaţional.134 Era greu să-ţi imaginezi circumstanţele în care Franţa ar fi fost dispusă să-şi asume riscuri pentru Rusia în Balcani şi încă şi mai greu să ţi-i imaginezi pe ruşi mărşăluind către Berlin pentru Alsacia şi Lorena. În 1909, Parisul şi-a susţinut independenţa semnând un acord cu Germania privind Marocul, „un exemplu frapant" că ambele blocuri ale alianţei „au întrecut măsura".135 Apoi, în noiembrie 1910, liderii ruşi şi germani s-au întâlnit în Potsdam şi în Berlin pentru a reconcilia interesele germane şi ruseşti în Turcia şi în Persia. Cu siguranţă nu a intrat în discuţie slăbirea legăturii franco-ruseşti, însă aceasta a fost importantă în direcţia unei detensionări.136 Cât despre convenţia anglo-rusească din 1907, se prea poate să fi înăbuşit tensiunile dintre Rusia şi Marea Britanie, însă nu a înlăturat cauza lor. De atunci şi până în 1914, au existat voci în Biroul Afacerilor Externe care avertizau că vastul Imperiu Britanic era ameninţat de ruşi.

Pe scurt: viitorul nu era previzibil. Tripla Antantă care a mers la război în 1914 se afla în continuare dincolo de orizontul mintal al majorităţii oamenilor de stat. Momentul crucial din 1904 – 1907 explică naşterea structurilor în interiorul cărora un război continental devine posibil. Însă nu poate explica motivele specifice care au dus la izbucnirea conflictului. Pentru a face acest lucru, trebuie să analizăm cum au modelat factorii de decizie rezultatele politicii şi care a fost rolul reţelei

neîngrădite a alianţelor continentale în conflictele ce se desfăşurau în Peninsula Balcanică.

CAPITOLUL 4

Vocile politicii externe din Europa într-un desen publicat la sfârşitul anilor 1890, un artist francez descria criza care ameninţa China în ajunul Revoltei Boxerilor. Sub privirile atente ale Marii Britanii şi ale Rusiei, Germania dă să taie o felie identificată ca „Kiao-Tschaou” dintr-o plăcintă numită „China”, în vreme ce Franţa îi oferă aliatei sale, Rusia, sprijin moral. Japonia doar priveşte. În spatele lor, un oficial din Qing îşi aruncă disperat mâinile în aer, însă nu are puterea să intervină. Cum este deseori caracteristic pentru astfel de imagini, puterile sunt reprezentate ca fiind persoane fizice: Marea Británie, Germania şi Rusia sunt reprezentate de caricaturile suveranilor lor, Franţa, de „Marianne”, personificarea republicii, iar Japonia şi China, de figuri exotice stereotipice. Personificarea statelor ca indivizi era o caracteristică a caricaturii politice din Europa, dar reflecta şi o gândire profundă: tendinţa de a conceptualiza statele ca indivizi guvernaţi de agenţii executive compacte însufleţite de o dorinţă invizibilă.

Însă, aruncând o privire fugitivă la guvernele europene de la începutul secolului al XX-lea, ne dăm seama că structurile executive care emiteau politici erau departe de a fi unite. Elaborarea de politici nu era apanajul suveranilor. Iniţiativele care aveau o pondere asupra cursului politicii unei ţări luau naştere din structurile periferice ale politicii. Asocierea dintre facţiuni, fricţiunile funcţionale din cadrul guvernului, rigorile economice şi cele financiare şi caracterul volatil al opiniei publice, toate acestea exersau o oarecare presiune asupra procesului de elaborare a politicii. Deoarece puterea de a lua decizii

„Încăierarea pentru China", de Henri Meyer, *Le Petit Journal*, 1898

se muta de la o structură executivă la alta, existau oscilaţii în ceea ce priveşte tonul şi orientarea politicii. Acest tumult de voci competitive este crucial pentru a înţelege tulburările periodice ale sistemului european din timpul ultimilor ani înainte de izbucnirea războiului De asemenea, ne ajută să explicăm de ce Criza din Iulie a

anului 1914 a devenit cea mai complexă şi mai opacă criză politică a timpurilor moderne.

FACTORI DE DECIZIE SUVERANI

Europa începutului de secol XX a fost un continent al monarhiilor. Dintre cele şase mai mari puteri, cinci reprezentau o formă sau alta de monarhie; numai una (Franţa) era republică. Statele-naţiune relativ noi din Peninsula Balcanică – Grecia, Serbia, Muntenegru, Bulgaria, România şi Albania – erau toate monarhii Europa crucişătoarelor rapide, a radiotelegrafului şi a brichetelor electrice purta încă în străfundul său această instituţie străveche şi strălucitoare care trăgea după sine state mari şi complexe către capriciile firii omeneşti. Puterile executive ale Europei erau în continuare axate pe tronuri şi pe bărbaţii sau femeile care şedeau pe ele. Miniştrii din Germania, Austro-Ungaria şi Rusia erau împuterniciţi ai imperiului Cei trei împăraţi aveau acces nelimitat la documentele statului De asemenea, îşi exercitau autoritatea forţelor armate pe care le deţineau. Instituţiile şi reţelele dinastice structurau comunicarea între state. Ambasadorii îşi prezentau mandatele în faţa suveranilor, iar comunicările şi întâlnirile directe dintre monarhi au continuat să aibă loc de-a lungul anilor dinaintea războiului; şi, într-adevăr, au devenit extrem de importante, creând un plan paralel de interacţiune, fiind uneori greu de definit relaţia pe care o avea cu diplomaţia „oficială”.

Monarhii aveau un rol simbolic, la fel ca şi actorii politici, însă jucând acest rol puteau capta şi strânge la un loc emoţiile şi asocierile colective. Când trecătorii parizieni se holbau la Eduard al VII-lea şezând relaxat în fotoliul său din faţa hotelului şi fumându-şi

Wilhelm al II-lea și Nicolae al II-lea

Wilhelm al II-lea

Eduard al VII-lea, în uniforma de colonel
al celui de-al 12-lea Detaşament al Husarilor

trabucul, aveau impresia că vedeau Anglia sub forma unui bărbat foarte gras, modern şi încrezător. Ascensiunea lui în opinia publică pariziană în 1903 a netezit calea spre semnarea Antantei cu Franţa în anul următor. Până şi blajinul despot Nicolae al II-lea a fost întâmpinat de către

ea un erou învingător când a vizitat Parisul în 1896, în ciuda filosofiei sale politice autocratice şi a charismei neglijabile, deoarece era perceput ca fiind personificarea alianţei franco-ruseşti.1 Şi cine întruchipa cele mai neliniştitoare aspecte ale politicii externe ale Germaniei – ezitările sale, lipsa obiectivelor clare şi o ambiţie frustrată – mai bine decât kaizerul Wilhelm, care era încordat, lipsit de tact, arogant şi predispus la atacuri de panică, bărbatul care îndrăznise să îi dea sfaturi lui Edvard Grieg despre cum să dirijeze „Peer Gynt”? 2 Dacă acesta se ocupa sau nu de politica Germaniei, nu era sigur, cert era însă că el reprezenta simbolul ei în ochii adversarilor Germaniei.

Nucleul clubului monarhic care domnea în Europa antebelică era trioul format din verii imperiali: ţarul Nicolae al II-lea, kaizerul Wilhelm al II-lea şi George al V-lea. Pe la începutul secolului al XX-lea, arborele genealogic al familiilor domnitoare din Europa se îngroşase până aproape de fuziune. Atât kaizerul Wilhelm al II-lea, cât şi regele George al V-lea erau nepoţii reginei Victoria. Soţia ţarului Nicolae al II-lea, Alexandra de Hesse-Darmstadt, era nepoata reginei Victoria. Mama lui George al V-lea şi a lui Nicolae al II-lea au fost surori, provenind din familia regală a Danemarcei. Kaizerul Wilhelm şi ţarul Nicolae al II-lea erau ambii stră-strănepoţii ţarului Pavel I. Mătuşa de bunic a kaizerului, Charlotte de Prusia, a fost bunica ţarului. Privită din această perspectivă, izbucnirea războiului din 1914 seamănă mai degrabă cu punctul culminant al unui conflict în familie.

Este greu să evaluăm cât de multă influenţă exercitau aceşti monarhi asupra guvernelor lor. Marea Británie, Germania şi Rusia reprezentau trei tipuri diferite de monarhie. Cel puţin teoretic, Rusia era o autocraţie în care constrângerile parlamentare şi constituţionale asupra autorităţii monarhului erau slabe. Eduard al II-lea şi George al V-lea erau monarhi constituţionali şi parlamentari care nu aveau acces direct la nivelurile de putere. Kaizerul Wilhelm al II-lea se situa undeva la mijloc – în Germania, sistemul constituţional şi cel parlamentar

conţineau elemente ale vechii monarhii militare prusace care supravieţuise procesului de unificare naţională. Însă structurile oficiale de guvernare nu era neapărat cei mai semnificativi factori decisivi ai influenţei monarhice. Alţi factori importanţi includeau determinarea, priceperea şi capacitatea intelectuală a monarhului însuşi, abilitatea miniştrilor de a respinge iniţiativele nedorite şi acordul dintre monarhi şi guvernele lor.

*

Una dintre cele mai frapante caracteristici ale influenţei pe care suveranii o exercitau asupra formulării politicii externe este caracterul său oscilatoriu în timp. Eduard al II-lea, care a prezidat regrupările diplomatice din 1904 – 1907, avea convingeri puternice în ceea ce privea politica externă şi se lăuda cu faptul că era bine informat. Atitudinea lui era cea a unui „şovin" imperialist; de exemplu, opoziţia liberalilor faţă de Războiul din Afghanistan din 1878 – 1879 l-a înfuriat într-atât încât i-a spus administratorului coloniei, Sir Henry Barde Frère: „Dacă le voi smulge consimţământul, nu voi avea linişte până când nu vom fi cucerit şi stăpânit tot Afghanistanul".3 A jubilat atunci când a primit vestea referitoare la Raidul Jameson împotriva Republicii Transvaal din 1895, a salutat implicarea lui Cecil Rhodes şi s-a înfuriat când a aflat despre „Telegrama Kruger" trimisă de kaizer.

Toată viaţa lui de adult a manifestat o ostilitate făţişă faţă de Germania. Antipatia sa pare să fi luat naştere în parte din resentimentul faţă de mama lui, regina Victoria, pe care o considera a fi exagerat de prietenoasă cu Prusia, şi în parte din teama şi dezgustul faţă de baronul Stockmar, pedagogul german mereu sobru ales de Victoria şi de Albert să îl supună pe tânărul Eduard unui regim de studiu draconic. Războiul prusaco-danez din 1864 a reprezentat un episod formativ de la începuturile carierei sale politice – în ceea ce priveşte acest conflict, Eduard şi-a păstrat simpatia faţă de rudele daneze ale proaspetei sale soţii.4 După ascensiunea sa la tron.

Eduard a fost un sponsor important al grupului antigerman de factori decidenţi condus de Sir Francis Bertie.5

Influenţa regelui a atins apogeul în 1903, odată cu vizita sa oficială la Paris – „cea mai importantă vizită regală din istoria modernă”, după cum a fost numită –, care a pregătit terenul pentru alianţa dintre cele două imperii rivale. Relaţiile dintre cele două imperii occidentale erau în continuare încordate din cauza izbucnirii violente a Franţei faţă de Războiul Burilor. Vizita, care a fost organizată la iniţiativa lui Eduard, s-a bucurat de un real succes în ceea ce priveşte relaţiile publice şi a ajutat mult la detensionarea atmosferei.6 După ce a fost semnată Antanta, Eduard a continuat să depună eforturi pentru a încheia o înţelegere cu Rusia, cu toate că, la fel ca şi mulţi dintre compatrioţii săi, detesta sistemul politic ţarist şi avea unele suspiciuni în ceea ce privea intenţiile Rusiei în Persia, Afghanistan şi nordul Indiei, în 1906, când a aflat că ministrul de externe rus, Izvolsky, se afla în Paris, s-a grăbit să ajungă în sudul Scoţiei, sperând să poată aranja o întâlnire. Izvolsky i-a răspuns în aceeaşi manieră şi a călătorit la Londra, unde cei doi bărbaţi s-au întâlnit pentru a discuta. Aceste discuţii, conform spuselor lui Charles Hardinge, „au ajutat substanţial la îmbunătăţirea negocierilor care erau în plină desfăşurare pentru o înţelegere cu Rusia”.7 în ambele cazuri, regele nu îşi exercita puterea executivă, ci se comporta ca un fel de „ambasador supranumerar”. Putea face acest lucru deoarece priorităţile sale coincideau cu acelea ale facţiunii liberale imperialiste din guvernul britanic, a cărui poziţie dominantă în politica externă se datora implicării regelui

Cazul lui George al V-lea era complet diferit. Până în momentul ascensiunii sale la tron în 1910, nu a părut prea interesat de afacerile externe, având doar vagi cunoştinţe despre relaţiile pe care Marea Británie le avea cu celelalte puteri. Ambasadorul austriac, contele Mensdorff, era încântat de noul rege, care, spre deosebire de tatăl său, nu părea a fi părtinitor sau împotriva vreunui stat străin.8

Dacă Mensdorff spera ca această schimbare în conducere să ducă la o atenuare a sentimentului antigerman care putea fi regăsit în politica britanică, avea să fie în curând dezamăgit. În ceea ce privea politica externă, neutralitatea noului monarh nu se răsfrângea şi asupra acestei politici, care rămânea în continuare în mâinile imperialiştilor liberali, adepţi ai lui Grey. George nu a deţinut niciodată o reţea care să rivalizeze cu aceea a tatălui său, s-a ţinut departe de uneltirile secrete şi a evitat să-şi expună politica fără consimţământul explicit al miniştrilor săi.9 Ţinea legătura, mai mult sau mai puţin, cu Edward Grey, primindu-l pe prim-ministru în audienţă ori de câte ori acesta se afla în Londra. Era conştiincios când venea vorba să ceară aprobarea acestuia în ceea ce privea conţinutul discuţiilor politice pe care le avea cu reprezentanţii străini – în special cu rudele lui germane.10 Ascensiunea la tron a lui George a dus, astfel, la o scădere bruscă a influenţei coroanei în ceea ce priveşte orientarea generală a politicii externe, chiar dacă ambii monarhi exercitau aceeaşi putere constituţională.

Chiar şi în cadrul autocraţiei ruseşti, care avea un caracter extrem de autoritar, influenţa ţarului asupra politicii externe era supusă unor restricţii clare, ajungând să se diminueze în timp. La fel ca şi George al V-lea, noul ţar era la fel de neştiutor atunci când a urcat pe tron în 1894. Nu îşi crease o reţea politică proprie înainte să urce pe tron, iar consideraţia faţă de tatăl său îl împiedica să îşi exprime punctul de vedere cu privire la politica guvernului în adolescenţă, nu părea prea înclinat spre studiul afacerilor de stat. Konstantin Pobedonostsev, juristul conservator angajat ca să îi predea adolescentului Nicky lecţii despre mecanismele interne ale statului ţarist, îşi amintea ulterior: „N-am putut să nu observ că era mai mult interesat să se scobească în nas”.11 Chiar şi după ce a urcat pe tron, timiditatea şi spaima pe care le resimţea la gândul că va trebui, într-adevăr, să-şi exercite autoritatea l-au împiedicat în primii ani să-şi impună preferinţele politice – în măsura în care le avea – în faţa guvernului.

Mai mult, nu deţinea nici sprijinul executiv de care ar fi avut nevoie pentru a schimba cursul politicii într-o direcţie bine definită. De exemplu, nu avea nici secretariat propriu, nici secretar personal. Putea – şi chiar a făcut-o – insista să fie informat în legătură cu cele mai nesemnificative decizii luate de miniştri, însă, în cazul unui stat atât de întins ca Rusia, acest lucru ar fi însemnat că monarhul era preocupat de fleacuri şi negli ja chestiunile cu adevărat importante.12

Cu toate acestea, în jurul anului 1900, ţarul a reuşit să imprime o anumită direcţie politicii externe ruseşti la sfârşitul anilor 1890, Rusia era direct implicată în pătrunderea din punct de vedere economic în China. Nu toată lumea din administraţie era încântată de politica legată de Orientul îndepărtat Unii nu erau de acord cu imensele costuri pe care le implicau anumite angajamente militare sau de infrastructură. Alţii, cum era ministrul de război, generalul Aleksei A. Europatidn, priveau Orientul îndepărtat ca pe o distragere a atenţiei de la chestiunile mult mai importante de la periferia vestică a imperiului, în special cele privind Balcanii şi strâmtorile turceşti, însă, la acea vreme, Nicolae al II-lea era convins că viitorul Rusiei se afla în Siberia şi în Orientul îndepărtat şi garanta faptul că exponenţii politicii de Est primau în faţa oponenţilor să-l Deşi a avut unele suspiciuni la început, în 1898, el a sprijinit politica de confiscare a capului de pod din portul chinezesc Arthur (azi Liishun) din Peninsula Liaodong. În Coreea, Nicolae a sprijinit o politică de invazie a ruşilor, care a plasat St-Petersburg pe un curs de coliziune cu Tokio.

Intervenţiile lui Nicolae au luat mai degrabă forma unor alinieri politice neoficiale decât a unor decizii executive. De pildă, avea legătură strânsă cu antreprenorii aristocraţi care exploatau pădurile de-a lungul râului Yalu din Coreea. Magnatul din industria lemnului de la Yalu, A.M. Bezobrazov, fost ofiţer al cavaleriei de elită, s-a folosit de legătura strânsă pe care o avea cu ţarul pentru a stabili regiunea Yalu ca platformă pentru extinderea neoficială a

Imperiului Rus în Peninsula Coreeană. În 1901, ministrul de finanţe Serghei Witte informa că Bezobrazov se întâlnea cu ţarul „nu mai puţin de două ori pe săptămână”, sfătuindu-l – uneori ore în şir – în legătură cu politica Orientului îndepărtat.13 Miniştrii erau exasperaţi de prezenţa la Curte a acestor persoane influente, care veneau din afară, însă nu puteau face prea multe pentru a le diminua influenţa. Aceste „verigi” neoficiale însă îl determinau pe ţar să aibă o viziune mult mai agresivă în ceea ce privea politica Rusiei în regiunea respectivă.

„Nu vreau să pun stăpânire pe Coreea, îi spunea Nicolae prinţului Henric al Prusiei în 1901, însă nu pot permite sub nicio formă ca Japonia să se stabilească acolo. Asta ar însemna *casus belit*.14

Nicolae şi-a asigurat şi mai mult controlul asupra acestei politici, numind un „viceregе al Orientului îndepărtat”, care să răspundă nu numai de chestiunile civile şi cele militare, ci şi de relaţiile cu Tokio. Deţinătorul acestei funcţii, amiralul. L Alekseev, îi raporta direct ţarului, nefiind, astfel, supravegheat de către miniştri. Această numire fusese aranjată de clica lui Bezobrazov, care o vedea ca pe un mijloc de a ocoli politica oarecum precaută a ministerului de externe în ceea ce privea Orientul îndepărtat. Drept consecinţă, Rusia funcţiona, de fapt, în baza a doua politici imperiale paralele, una „oficială”, iar alta „neoficială”, care îi ofereau lui Nicolae al II-lea posibilitatea să aleagă şi să aţâţe facţiunile una împotriva celeilalte.15 Deoarece nu avea nici experienţă şi nici nu înţelegea diplomaţia, amiralul Alekseev a adoptat un stil neşlefuit şi intransigent care tindea să îi îndepărteze şi să îi înfurie pe interlocutorii japonezi. Nu este sigur dacă Nicolae al II-lea a adoptat în mod conştient o „politică” de război în ceea ce priveşte Japonia, însă cu siguranţă poartă cea mai mare răspundere pentru izbucnirea războiului din 1914 şi, prin urmare, pentru dezastrele care au urmat16

În ajunul Războiului ruso-japonez se poate spune că influenţa ţarului era foarte mare în vreme ce a miniştrilor

săi erau foarte scăzută. Însă această stare de fapt a fost de scurtă durată, deoarece consecinţele catastrofale ale politicii ţarului i-au diminuat repede capacitatea de a stabili o agendă. Pe măsură ce veştile înfrângerilor repetate intrau în conştiinţa poporului şi frământările sociale puneau stăpânire pe Rusia, un grup de miniştri condus de Serghei Witte a înaintat reforme menite să unifice guvernul Puterea a fost preluată de cun Consiliu al Miniştrilor, condus pentru prima oară de un „preşedinte" sau prim-ministru. Sub conducerea lui Witte şi a succesorului său, P.A. Stolypin (1906 – 1911), puterea executivă a fost apărată într-o oarecare măsură de intervenţiile arbitrare ale monarhului Stolypin, un bărbat extrem de hotărât, de inteligent, plin de charismă şi neostenit, a reuşit să se impună în faţa majorităţii miniştrilor, atingând cel mai ridicat nivel de coerenţă în cadrul guvernului care nu mai fusese atins înainte de 1905. În perioada lui Stolypin, Nicolae a părut „ciudat de absent din activitatea politică" 17

Ţarul nu a consimţit prea mult timp acest aranjament. Cât timp Stolypin se afla încă la putere, Nicolae a găsit metode de a scăpa de sub controlul acestuia, încheind înţelegeri secrete cu alţi miniştri. Printre ei s-a numărat şi ministrul de externe, Izvolsky, al cărui eşec în negocierile cu omologul său austro-ungar a declanşat criza anexării Bosniei din 1908 – 1909. În schimbul sprijinului diplomatic din partea Vienei acordat ruşilor pentru accesul acestora în strâmtorile turceşti, Izvolsky a aprobat anexarea de către austrieci a Bosniei-Herţegovina. Nici prim-ministrul, nici ceilalţi colegi ai săi nu fuseseră informaţi dinainte de această iniţiativă curajoasă, care fusese tratată direct cu ţarul Nicolae. În momentul asasinării lin Stolypin de către terorişti în toamna anului 1911, Nicolae renunţase deja treptat la autoritatea sa prin sprijinul acordat adversarilor săi politici Confruntat cu un bloc ministerial care ameninţa să îi îngrădească libertatea de acţiune, Nicolae şi-a retras sprijinul şi a început să comploteze împotriva celor pe care

el însuşi îi aşezase la putere. Witte a fost victima acestui comportament autocratic în 1906; Stolypin ar fi avut aceeaşi soartă dacă nu ar fi fost ucis, iar succesorul lui, blajinul Vladimir Kokovtsov, a fost demis din funcţie în februarie 1914, deoarece se aflase că era adeptul ideii de „guvern unit”. Voi vorbi în cele ce urmează despre implicaţiile pe care le-au avut aceste uneltiri asupra cursului politicii externe ruseşti – pentru moment însă, punctul-cheie este acela că anii 1911 – 1914 au reprezentat un declin în ceea ce priveşte guvernul unit şi reafirmarea autocraţiei.18

Cu toate acestea, această autocraţie nu a fost implementată pentru a sprijini o viziune politică consecventă. A fost folosită într-un scop negativ, acela de a garanta autonomia şi puterea monarhului prin destrămarea oricărei formaţiuni politice care dădea semne că ar vrea să protejeze această viziune. Prin urmare, consecinţa intervenţiei autocratice nu a fost aceea că ţarul şi-a impus voinţa, ci, mai degrabă, o stare permanentă de nesiguranţă referitoare la cine deţinea puterea de a acţiona – o stare de fapt care a dat naştere la conflicte între facţiuni şi care a dus la subminarea gravă a puterii de decizie în Rusia.

Dintre cei trei veri imperiali, Wilhelm al II-lea a fost şi rămâne cel mai controversat. Puterea pe care a deţinut-o în cadrul executivului german este în continuare extrem de discutată.19 Kaizerul a urcat cu siguranţă pe tron cu *intenţia* de a deveni părintele politicii externe a ţării sale. „Biroul Afacerilor Externe? Păi, eu sunt Biroul Afacerilor Externe!”, a exclamat el odată.20 „Sunt singurul stăpân al politicii germane”, sublinia el într-o scrisoare către Prinţul de Wales (viitorul Eduard al VII-lea), „iar ţara trebuie să mă urmeze oriunde voi merge”.21 Wilhelm s-a implicat direct în numirea ambasadorilor, uneori susţinând anumiţi favoriţi ai, neluând în seamă sfaturile cancelarului şi ale Biroului Afacerilor Externe. Spre deosebire de ceilalţi doi veri imperiali ai săi, el considera întâlnirile şi corespondenţa cu ceilalţi domnitori care făceau parte din

„traficul” obişnuit dintre monarhii ca fiind unica sursă de ordin diplomatic care trebuia exploatată pentru a servi interesele ţării sale.22 La fel ca şi Nicolae al II-lea, Wilhelm trecea deseori peste miniştrii responsabili – mai ales în primii ani ai domniei sale – pentru a se consulta cu „favoriţii” lui, încuraja conflictele între facţiuni pentru a submina unitatea guvernului şi adresa păreri care nu fuseseră discutate în prealabil cu miniştrii sau care erau în contradicţie cu politica predominantă.

În această sferă – a expunerii neautorizate a părerilor politice nesancţionate –, kaizerul a primit cele mai ostile observaţii atât din partea contemporanilor, cât şi din partea istoricilor.23 Nu există niciun dubiu asupra tonului şi a conţinutului ciudat folosite de kaizer în multe dintre telegramele, scrisorile, comentariile, conversaţiile, interviurile şi discursurile sale a căror temă era politica internă şi cea externă. Volumul acestora este remarcabil: el a vorbit, a scris, a trimis telegrame, a scris bileţele şi a polemizat aproape continuu de-a lungul celor treizeci de ani de domnie, iar o parte impresionantă din aceste manifestări a fost înregistrată şi păstrată pentru posteritate. Unele dintre ele erau insipide şi inadecvate. Vom da două exemple, ambele legate de Statele Unite, pentru a ilustra acest aspect în 4 aprilie 1906, kaizerul Wilhelm al II-lea a fost invitat la un dineu la Ambasada Statelor Unite din Berlin. În timpul unei conversaţii animate cu gazdele sale americane, kaizerul a vorbit despre necesitatea de a asigura mai mult spaţiu pentru populaţia germană, care era în continuă creştere. La momentul ascensiunii sale pe tron, populaţia număra în jur de 40 de milioane, i-a spus el ambasadorului; în acel moment ajunsese în jur de 60 de milioane. Acesta era un lucru bun în sine, însă problema hranei avea să se agraveze în următorii douăzeci de ani. Pe de altă parte, regiuni întinse din Franţa păreau să fie subpopulate şi slab dezvoltate; poate era mai potrivit ca o autoritate să roage guvernul francez să îşi retragă graniţa spre vest pentru a oferi spaţiu populaţiei germane. Aceste afirmaţii stupide

(care trebuie să fi fost făcute în glumă) au fost înregistrate de unul dintre interlocutorii săi şi transmise celor de la Washington în următorul raport diplomatic.24 Următorul exemplu se referă la luna noiembrie 1908, când în presă au apărut speculaţii referitoare la un posibil război între Statele Unite şi Japonia. Animat de această perspectivă şi dornic să se facă agreabil în faţa puterii de partea cealaltă a Atlanticului, kaizerul i-a scris de îndată o scrisoare preşedintelui Roosevelt oferindu-i – de astă dată cât se poate de serios – un corp din armata Prusiei, care să fie poziţionat pe coasta californiană.25

Care este mai exact legătura între aceste enunţuri şi consecinţele politicii existente? Orice ministru de externe sau ambasador aparţinând democraţiei moderne, care ar agrea astfel de discuţii complet inadecvate, ar fi demis pe loc Dar ce pondere aveau oare aceste gafe ale suveranului în plan general? Este dificil să evaluăm impactul afirmaţiilor kaizerului din cauza caracterului lor extrem de incoerent. Dacă Wilhelm ar fi avut o viziune mai dară şi mai coerentă asupra politidi, am fi putut face o comparaţie simplă între intenţii şi urmări. Însă intenţiile sale erau mereu inconsecvente şi îşi concentra atenţia mereu în altă direcţie. La sfârşitul anilor 1890, kaizerul a fost foarte încântat de perspectiva creării unei „Germanii noi” (Neudeutschland) în Brazilia şi „a cerut nerăbdător” ca migrarea către acea regiune să fie încurajată şi iniţiată cât mai urgent – este de la sine înţeles că nu s-a întâmplat nimic din toate acestea. În 1899, l-a informat pe Cecil Rhodes că intenţiona să transforme „Mesopotamia” în colonie germană. În 1900, anul în care a avut loc Revolta Boxerilor, acesta a propus ca Germania să trimită un întreg corp de armată în China cu scopul de a dezbina ţara. În 1903, el declara încă o dată că „America Latină este ţinta noastră!” şi îndemna personalul amiralităţii – care se părea că nu avea altceva mai bun de făcut – să pună la punct planurile de invazie pentru Cuba, Puerto Rico şi New York, planuri de invazie care s-au dovedit a fi o pierdere de timp, având în vedere că (printre altele) statul-major general nu

a convenit niciodată să furnizeze trupele necesare.26

Kaizerului îi veneau idei, se entuziasma, apoi se plictisea sau se descuraja şi renunţa la ele. Acum se înfuria pe ţarul rus, iar în clipa următoare îl adora.27 Existau nenumărate proiecte de alianţă: pentru o alianţă *cu* Rusia şi Franţa *împotriva* Japoniei şi a Marii Britanii; *cu* Rusia, Marea Britanie şi Franţa *împotriva* Statelor Unite ale Americii; *cu* China şi *cu* America *împotriva* Japoniei şi a Triplei Antante, sau *cu* Japonia şi *cu* Statele Unite ale Americii *împotriva* Antantei şi aşa mai departe.28 în toamna anului 1896, într-o perioadă când relaţiile dintre Marea Britanie şi Germania se relaxaseră ca urmare a tensiunilor legate de statutul Republicii Transvaal, kaizerul a propus o ligă continentală cu Franţa şi cu Rusia împotriva Marii Britanii pentru apărarea comună a posesiilor coloniale. Cu toate acestea, practic în acelaşi timp, el a cochetat cu ideea de a elimina cauza conflictului cu Marea Britanie, prin simpla renunţare la toate coloniile germane, cu excepţia celei din estul; Africii. Însă, în primăvara lui 1897, Wilhelm a renunţat la această idee şi a propus ca Germania să lege o relaţie apropiată cu Franţa.29

Wilhelm nu s-a mulţumit doar să trimită note şi comentarii miniştrilor săi, ci şi-a expus ideile şi reprezentanţilor puterilor străine. Uneori, intervenţiile lui se opuneau direcţiei în care mergea politica oficială, alteori o susţineau; uneori depăşeau limitele, transformându-se într-o parodie a opiniei oficiale. În 1890, când Biroul

Afacerilor Externe încerca să răcească relaţiile cu francezii, Wilhelm încerca să le apropie din nou; la fel a procedat şi în timpul Crizei din Maroc din 1905 – în timp ce Biroul Afacerilor Externe făcea presiuni asupra Parisului, Wilhelm i-a asigurat pe unii generali străini, pe jurnalişti şi pe un fost ministru francez că îşi dorea o reconciliere cu Franţa şi că nu avea nici cea mai mică intenţie de a risca izbucnirea unui război pentru Maroc în martie, în ajunul plecării lui la Tangier, kaizerul a ţinut un

discurs în Bremen în timpul căruia a declarat că lecţiile de istorie m-au învăţat „să nu lupt niciodată pentru a obţine puterea asupra lumii”. Imperiul German, a adăugat el, va trebui să câştige „încrederea absolută fiind un vecin calm, cinstit şi liniştit”. Unele dintre figurile politice proeminente – în special „şoimii” din cadrul departamentului militar – erau de părere că acest discurs a dejucat planurile politicii oficiale referitoare la Maroc.30

În ianuarie 1904, kaizerul a stat în timpul unui dineu lângă regele Leopold al belgienilor (care venise la Berlin cu ocazia zilei de naştere a lui Wilhelm) şi a profitat de ocazie pentru a-l informa pe acesta că se aştepta ca Belgia să se alieze cu Germania în eventualitatea unui război cu Franţa. Dacă regele belgian alegea să se alăture Germaniei, i-a făgăduit Wilhelm, Belgia va obţine noi teritorii în nordul Franţei, iar Wilhelm îl va răsplăti pe omologul lui cu „coroana vechii Burgundii”. Când Leopold i-a răspuns surprins că miniştrii lui şi parlamentul belgian nu vor accepta un plan atât de fantezist şi de îndrăzneţ, Wilhelm a ripostat, zicându-i că nu putea să arate respect unui monarh care se simţea responsabil mai degrabă în faţa miniştrilor şi a deputaţilor decât în faţa lui Dumnezeu. Dacă regele belgian nu era mai deschis, kaizerul se vedea obligat să acţioneze „aplicând strict principiile strategice” – cu alte cuvinte, să invadeze şi să ocupe Belgia. Se spune că aceste remarci l-au tulburat atât de mult pe Leopold, încât, atunci când acesta s-a ridicat de la masă la sfârşitul cinei, şi-a aşezat invers casca pe cap.31

Tocmai din cauza unor episoade ca acestea miniştrii lui Wilhelm au căutat să îl înlăture din procesul decizional. Este extraordinar faptul că una dintre cele mai importante decizii din politica externă din timpul domniei lui Wilhelm, aceea de a nu se reînnoi în 1890 Tratatul de Reasigurare cu Rusia, a fost luată iară implicarea şi fără ştiinţa kaizerului.32 în vara lui 1905, cancelarul Bernhard von Bülow i-a încredinţat lui Wilhelm sarcina de a-i înainta lui Nicolae al II-lea o propunere de alianţă pe coasta finlandeză, la Bjorko, doar ca să afle la întoarcerea

kaizerului că acesta îndrăznise să facă o modificare în propunerea de tratat. Reacţia cancelarului a fost aceea de a-şi înainta demisia. Îngrozit de ideea de a fi abandonat de cel mai puternic funcţionar de stat al său, Wilhelm a bătut în retragere; Bülow a fost de acord să rămână în funcţie, iar amendamentul adus proiectului de tratat a fost retras.33

Kaizerul se plângea mereu că era lăsat pe dinafară, că nu avea acces la documentele diplomatice importante. S-a supărat atunci când oficialii politicii externe au insistat să-i verifice corespondenţa personală cu ceilalţi conducători de state. De pildă, s-a făcut mare tam-tam când ambasadorul german la Washington, Speck von Stemburg, a refuzat să transmită o scrisoare de la Wilhelm către preşedintele Roosevelt din 1908, în care kaizerul îşi exprima profunda admiraţie faţă de preşedintele american. Nu conţinutul politic al scrisorii i-a îngrijorat pe diplomaţi, ci, mai degrabă, exuberanţa şi imaturitatea tonului. Era inacceptabil, observa un oficial, ca suveranul Imperiului German să îi scrie preşedintelui Statelor Unite „aşa cum i-ar scrie un şcolar îndrăgostit unei croitorese drăguţe”.34

Cert era însă că aceste afirmaţii erau îngrijorătoare. Într-un context în care guvernele încercau mereu să-şi ghicească unul altuia intenţiile, acestea prezentau un potenţial pericol. Cu toate acestea, ar trebui să luăm în considerare câteva aspecte. Unul este acela că, în cadrul acestor întâlniri, kaizerul îşi exercita rolul de conducere şi de control pe care era incapabil să îl pună în practică. Altul ar fi că aceste ameninţări retorice erau întotdeauna asociate cu scenarii fictive în care Germania era partea *atacată*. Propunerea indecentă pe care Wilhelm i-a făcut-o lui Leopold al Belgiei nu a fost concepută ca o cutezanţă jignitoare, ci ca răspuns al Germaniei la atacul francez. Ceea ce este ciudat la observaţia sa referitoare la o posibilă renunţare la neutralitate de către belgieni în cazul unui viitor conflict nu este *ideea* de renunţare în sine – varianta unei invazii belgiene a fost discutată şi analizată şi de către şefii de state-majore francez şi britanic ci

contextul în care această observaţie a fost făcută cunoscută, precum şi identitatea celor doi interlocutori Una dintre multele particularităţi ale kaizerului era aceea că nu reuşea să îşi adapteze comportamentul în funcţie de contextele în care statutul său îi impunea o anumită atitudine. Mult prea des, acesta nu vorbea ca un monarh, d ca un adolescent înflăcărat, care dădea frâu liber preocupărilor sale curente. Era un exemplar aparte al categoriei sociale din epoca edwardiană, pisălogul clubului care avea mereu de explicat câte un proiect neterminat bărbatului care şedea în fotoliul alăturat Nu era de mirare că gândul de a fi acostaţi de kaizer la dineuri, atunci când era imposibil să se eschiveze, băga spaima în mulţi conducători din Europa.

Intervenţiile lui Wilhelm îi iritau pe reprezentanţii Ministerului de Externe german, însă aceştia nu au măsuri pentru a schimba cursul politicii germane. Cancelarii şi ambasadorii germani s-au dovedit mai eficienţi în a proteja procesul decizional de intervenţiile arbitrare ale suveranului decât colegii lor ruşi din St-Petersburg. Şi, într-adevăr, este posibil ca sentimentul puternic de neputinţă şi de deconectare de la pârghiile reale ale puterii să îl şi făcut pe Wilhelm să revină la fanteziile sale legate de viitoare războaie mondiale între Japonia şi Statele Unite ale Ameridi, de invazii în Puerto Rico, de lupta împotriva Imperiului Britanic, de un protedorat german în China şi aşa mai departe. Acestea erau scenariile unui visător geopolitic înrăit, nu polind în adevăratul sens al cuvântului Ori de câte ori un conflict real părea iminent, Wilhelm se eschiva, găsind repede motive pentru care Germania nu putea intra în război când situaţia tensionată cu Franţa a atins punctul culminant în 1905, Wilhelm s-a speriat şi l-a informat pe cancelarul Bülow că frământările sociale interne excludeau o acţiune ofensivă peste graniţă; în anul turnător, iritat de vestea că regele Eduard al VII-lea tocmai îi făcuse o vizită neprogramată fostului ministru de externe, Théophile Delcasse, el l-a avertizat pe cancelar că artileria şi flota

militară a Germaniei nu erau în stare să reziste într-un conflict.35 Wilhelm spunea vorbe dure, însă când se întrezărea o ameninţare avea tendinţa să se întoarcă şi să o ia fugă. Avea să facă întocmai acest lucru în timpul Crizei din Iulie 1914. „Este curios cum acest bărbat, atât de precipitat, de nesăbuit şi de impulsiv la vorbă, este atât de precaut şi de răbdător când vine vorba să acţioneze”, observa Jules Cambon în scrisoarea sa adresată unui înalt funcţionar al Ministerului de Externe francez în mai 1912.36

O privire de ansamblu asupra monarhilor de la începutul secolului al XX-lea sugerează că aceştia au avut un impact fluctuant şi relativ modest asupra consecinţelor reale ale politicii. Împăratul Franz Iosef al Austro-Ungariei citea mii de depeşe şi se întâlnea în mod regulat cu miniştrii săi de externe. Cu toate acestea, în ciuda activităţii sale extraordinare ca „prim birocrat” al imperiului său, lui Franz Iosef, la fel ca şi lui Nicolae al II-lea, îi era imposibil să gestioneze cantitatea uriaşă de informaţii care ajungea pe biroul lui. Acesta nu s-a străduit prea mult să-şi împartă timpul în funcţie de importanţa relevantă a problemelor care apăreau.37 Politica externă a Austro-Ungariei nu era modelată de decretele împăratului, ci de interacţiunea dintre facţiunile şi lobby-urile din interiorul şi din preajma ministerului în Italia, Victor Emanuel al III-lea (1900 – 1946) depunea mai puţine eforturi decât Franz Iosef – îşi petrecea cea mai mare parte din timp în Piedmont sau la moşia sa din Castelporziano şi, deşi încerca să obţină aprobarea câtorva depeşe diplomatice, îşi petrecea în jur de trei ore pe zi citind ziarele şi notând cu meticulozitate erorile pe care le descoperea în ele. Regele italian cultiva relaţii strânse cu miniştrii săi de externe, sprijinind întru totul decizia importantă de a cuceri Libia în 1911, însă rareori intervenea direct38 Nicolae al II-lea putea favoriza o facţiune sau alta sau un ministru sau altul, subminând astfel unitatea guvernului, însă era incapabil să stabilească o agendă, mai ales după înfrângerea cruntă suferită în

războiul cu japonezii. Wilhelm al II-lea era mai energic decât Nicolae, însă miniştrii săi reuşeau să protejeze procesul decizional de intervenţiile suveranului mai bine decât colegii lor ruşi. Oricum, iniţiativele lui Wilhelm erau prea disparate şi prea necorelate între ele ca să ofere o platformă operaţională alternativă.

Fie că au intervenit agresiv în procesul politic, fie că nu, monarhii din Europa au rămas, datorită simplului fapt că au existat, un factor perturbator în relaţiile internaţionale. Prezenţa în sisteme parţial democratice ale suveranilor care reprezentau punctele focale prezumtive ale puterii executive, cu acces la toate documentele de stat şi la personal şi cu responsabilitate finală privind fiecare decizie executivă, crea o anume nesiguranţă în legătură cu localizarea mai exactă a puterii. O politică externă dinamică, în care monarhii se întâlneau pentru a rezolva probleme guvernamentale importante, nu mai era potrivită – întâlnirea inutilă de la Bjorkd dovedea acest lucru. Cu toate acestea, exista o puternică înclinaţie în rândul diplomaţilor, a oamenilor de stat şi a monarhilor înşişi de a-i percepe pe cei din urmă ca fiind cârmacii şi personificarea puterii executive. Prezenţa lor genera o stare de continuă nesiguranţă în ceea ce privea punctul central al procesului decizional. În acest sens, regii şi împăraţii puteau reprezenta o sursă de confuzie în relaţiile internaţionale. Lipsa de claritate a diminuat eforturile de a stabili relaţii sigure şi transparente între state.

Structurile monarhice cuprindeau, de asemenea, şi relaţiile de putere din cadrul fiecărei puteri executive. În Italia, de pildă, nu era limpede cine conducea armata – regele, ministrul de război sau şeful statului-major general. Şeful statului-major italian a făcut tot ce i-a stat în putinţă să îi ţină pe civili departe de discuţiile cu omologii săi germani şi austrieci, iar oficialii civili, la rândul lor, îi ţineau pe ofiţeri în afara sferei politice – drept rezultat, de exemplu, şeful statului-major italian nici nu a fost măcar informat despre prevederile Triplei Alianţe care defineau condiţiile în care Italia ar putea fi chemată la luptă în

numele aliaţilor săi.39

Într-o astfel de situaţie – şi putem găsi condiţii asemănătoare în toate monarhiile din Europa –, regele sau împăratul era singurul punct central către care convergeau celelalte segmente din ierarhia militară. Dacă acesta nu reuşea să-şi exercite funcţia, dacă Coroana nu reuşea să compenseze lipsurile constituţiei, cum se şi întâmpla, sistemul rămânea blocat, căpătând un caracter incoerent. Deseori, monarhii de pe continent eşuau în acest rol, sau, mai degrabă, refuzau de la început să îl joace, deoarece sperau că, tratând separat cu funcţionarii-cheie din sistemul executiv, îşi puteau păstra ceea ce mai rămăsese din propriile iniţiative şi din preeminenţa lor în cadrul sistemului. Acest aspect însă a avut un efect negativ asupra procesului decizional. Într-un context în care decizia la care ajungea un ministru responsabil putea fi suspendată sau subminată de un coleg sau un adversar, miniştrilor le era deseori dificil să înţeleagă „unde se încadrau activităţile lor în imaginea de ansamblu”.40 Atmosfera confuză care a rezultat i-a încurajat pe miniştri, pe oficiali, pe comandanţii militari şi pe experţii în politică să se considere îndreptăţiţi să-şi expună ideile pentru a fi dezbătute, fără să-şi asume personal responsabilitatea pentru rezultatele politicii. În acelaşi timp, presiunea de a câştiga favoarea monarhului dădea naştere la o atmosferă de competiţie şi de măguleală care milita împotriva sfătuirii între departamente, care ar fi putut duce la o abordare mai echilibrată a procesului decizional. Urmarea a fost naşterea unei culturi a fracţionismului şi a excesului retoric care vor avea o pondere grea în iulie 1914.

CINE A GUVERNAT ÎN ST.

— PETERSBURG?

Dacă nu monarhii au fost aceia care au determinat cursul politicii externe, atunci cine? Răspunsul evident trebuie să fie: miniştrii de externe. Aceşti oameni supravegheau activitatea corpului diplomatic şi a ministerelor, citeau şi răspundeau celor mai importante depeşe externe şi aveau responsabilitatea de a explica şi

justifica politica parlamentului şi publicului. În realitate însă, puterea miniştrilor de externe de a modela politica fluctua cel puţin la fel de mult şi varia cel puţin la fel de tare de la o putere europeană la alta ca şi forţa politică a suveranilor. Influenţa lor depindea de o serie de factori: de puterea şi favorurile altor miniştri, în special cele ale premierilor, de atitudinea şi comportamentul monarhilor, de dispoziţia înalţilor funcţionari din cadrul ministerelor de externe şi a ambasadorilor de a urma direcţia dorită de ministru şi de gradul de instabilitate al facţiunilor în cadrul sistemului.

În Rusia, ministrul de externe şi familia sa locuiau în apartamentele private ale ministerului, un vast edificiu roşu situat în piaţa mare, vizavi de Palatul de Iarnă, astfel încât viaţa lui socială, a soţiei şi a copiilor lui era în strânsă corelaţie cu activitatea lui de la minister.41 Capacitatea lui de a modela politica era determinată de dinamica unui sistem politic ai cărui parametri fuseseră redefiniţi ca urmare a Războiului ruso-japonez şi a Revoluţiei din 1905. După ce războiul s-a sfârşit cu o înfrângere şi o revoluţie, un grup de miniştri influenţi s-a mobilizat pentru a construi o structură decizională mai stabilă care să permită puterii executive să stabilească un echilibru între chestiunile interne şi cele externe şi să impună disciplină în rândul înalţilor oficiali Metoda prin care puteau fi realizate toate acestea era controversată. Cel mai energic şi mai abil reformator a fost Serghei Witte, expert în finanţe şi în politică economică, demisionar din guvern în 1903, deoarece se opusese politicii acestuia privind Coreea. Witte îşi dorea un „cabinet” condus de un „prim-ministru” care să deţină puterea de a-i disciplina pe ceilalţi miniştri, dar şi de a controla accesul lor la ţar. Vladimir Kokovtsov4, fost ministru de finanţe, care era şi mai conservator, a considerat aceste propuneri un atac la principiul pe care se baza autocraţia ţaristă, pe care o privea ca fiind singura formă de guvernare potrivită pentru vremurile pe care le trăia Rusia. S-a ajuns la un compromis: a fost înfiinţat un astfel de cabinet, sub forma

unui Consiliu de Miniştri, iar preşedintele său sau „prim-ministrul” deţinea puterea de a demite orice ministru care nu coopera. Însă „dreptul la raportul individual” – cu alte cuvinte, dreptul miniştrilor de a-şi prezenta punctul de vedere ţarului, independent de acceptul preşedintelui consiliului – a fost păstrat Kokovtsov a demisionat din funcţia de ministru de finanţe în 1905, dar şi-a reluat funcţia în noiembrie 1905, păstrându-şi postul până în februarie 1914.

Rezultatul a fost un aranjament oarecum neclar în care totul depindea de echilibrul între iniţiativele preşedinţilor succesivi, ale miniştrilor lor şi ale ţarului. Dacă preşedintele era convingător şi puternic, putea spera să îşi impună voinţa asupra miniştrilor. Însă dacă un ministru reuşea să îşi asigure sprijinul ţarului, acesta putea să se detaşeze de colegii lui şi să-şi urmărească propriile intenţii Odată cu numirea lui Pyotr Stolypin în funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri în vara anului 1906, noul sistem a dobândit un lider charismatic şi dominant şi noul ministru de externe, Alexander Izvolsky, părea a fi genul de politician care ar fi capabil să facă să funcţioneze acest nou aranjament Considerându-se a fi un om al „noii politici”, acesta a înfiinţat de urgenţă posturi de legătură în Ministerul de Externe care să gestioneze relaţiile cu Duma de Stat. Tonul cu care negocia cu ţarul era respectuos şi mai puţin omagial decât cel al precursorilor săi erau devotat transformării şi modernizării ministerului şi era un susţinător înfocat al „guvernului unificat”.42 Mai important decât orice, el a fost de acord cu colegii lui din Consiliul de Miniştri asupra dorinţei de a încheia o înţelegere cu Marea Britanie.

Pyotr Stolypin

Cu toate acestea, în curând s-a adeverit faptul că viziunea lui Izvolsky asupra politicii externe era diferită de cea a colegilor săi în punctele esenţiale. Stolypin şi Kokovtsov vedeau convenţia încheiată între Rusia şi Anglia ca pe o oportunitatea de a renunţa la spiritul aventurier care a caracterizat anii dinaintea Războiului ruso-japonez şi de a se concentra pe sarcinile care ţineau de consolidarea internă şi de creşterea economică. Pentru Izvolsky însă, înţelegerea cu Anglia reprezenta permisiunea de a urmări o politică mai hotărâtă, mai ales în ceea ce privea obţinerea accesului în strâmtorile turceşti, obiectiv împotriva căruia britanicii s-au opus iniţial Izvolsky credea că relaţiile cordiale inaugurate de convenţie îi va permite să obţină acceptul Londrei în ceea ce privea libera trecere a vaselor de război ruseşti prin strâmtorile turceşti. Aceasta nu era doar o iluzie: ministrul de externe britanic, Sir Edward Grey, îl încurajase în mod explicit pe Izvolsky să gândească în această direcţie. În timpul unei conversaţii avute cu ambasadorul rus la Londra în martie 1907, Grey declarase că „dacă se vor stabili permanent relaţiile bune" între cele două ţări, „Anglia nu va mai stabiti ca obiectiv al politicii sale menţinerea înţelegerii actuale" referitoare la strâmtori.43

În acest context şi-a început Izvolsky negocierile nefavorabile cu Aehrenthal, în timpul cărora acesta a promis sprijinul ruşilor pentru obţinerea aprobării de anexare a Bosniei-Herţegovina în schimbul sprijinului austriecilor pentru revizuirea înţelegerii referitoare la strâmtori. Înţelegerea cu Aehrenthal trebuia să fie primul pas către o revizuire completă. Acest demers a fost iniţiat cu sprijinul ţarului; este posibil ca Nicolae al II-lea însuşi să îl şi încurajat pe Izvolsky să le ofere austriecilor o înţelegere. După ce fusese un exponent înflăcărat al expansiunii Orientului îndepărtat înainte de 1904, acum, ţarul îşi concentra atenţia asupra strâmtorilor: „Se gândea mereu la cucerirea Dardanelelor şi a Constantinopolului", îşi amintea unul dintre politicienii ruşi.44 Decât să rişte să fie respins de Stolypin, de Kokovtsov şi de ceilalţi miniştri, Izvolsky s-a folosit de dreptul raportului individual. Era momentul culminat al independenţei pobtice a ministrului de externe – o independenţă dobândită prin exploatarea marjelor dintre diversele centre de putere din cadrul sistemului. Însă victoria a fost de scurtă durată. Având în vedere că nu s-a încheiat nicio înţelegere cu Londra, politica privind strâmtorile a fost un eşec. Opinia publică rusească l-a discreditat pe Izvolsky, iar acesta a fost nevoit să înfrunte furia lui Stolypin şi a lui Kokovtsov.

Pe termen scurt, eşecul Crizei anexării Bosniei (la fel ca şi înfrângerea în războiul cu japonezii) a dus la reafirmarea autorităţii colective a Consiliului de Miniştri. Ţarul a lăsat hăţurile din mână, cel puţin pentru moment Izvolsky a fost nevoit să se retragă şi să se supună regulilor unui „guvern unit". Stolypin, pe de altă parte, a ajuns la apogeul puterii sale. Îngrijoraţi, adepţii conservatori ai autocraţiei au început să îl vadă ca pe un „lord" atotputernic sau „mare vizir" care uzurpase puterea stăpânului său, împăratul Alegerea lui Serghei Sazonov de a-l înlocui pe Izvolsky în septembrie 1910 a părut să consolideze şi mai mult poziţia dominantă pe care o ocupa Stolypin. Sazonov era oarecum novice într-ale diplomaţiei, avea puţină experienţă în ceea ce priveşte funcţiile înalte

din cadrul Ministerului de Afaceri Străine şi îi lipseau legăturile în rândul aristocraţiei şi al suveranilor. Avea puţină experienţă în ceea ce privea politica din St.

— Petersburg şi niciun dram de influenţă în cercurile guvernamentale. Calităţile lui pentru această funcţie, după cum observau criticii din exterior, erau reputaţia lui de a fi „mediocru şi sus-pus” şi faptul că era cumnatul lui Stolypin.45

După eşecul politicii lui Izvolsky şi demiterea lui din funcţie, politica externă rusească nu mai purta amprenta ministrului de externe, ci pe cea a prim-ministrului, preşedintele Pyotr Stolypin, care era de părere că Rusia avea nevoie cu orice preţ de pace şi că trebuia să adopte o politică de conciliere pe toate fronturile. Urmarea a fost o apropiere strânsă faţă de Berlin, în ciuda tensiunilor recente legate de Bosnia. În noiembrie 1910, vizita lui Nicolae al II-lea şi a lui Sazonov la Potsdam a iniţiat discuţii care au culminat cu o înţelegere care a marcat un moment important în destinderea dintre ruşi şi germani.46

La început, asasinarea lui Stolypin nu a schimbat prea mult orientarea politicii Imediat după moartea superiorului său, Sazonov s-a luptat să se facă auzit însă slăbiciunea lui Sazonov, combinată cu moartea lui Stolypin, nu a făcut decât să amplifice şi mai mult instabilitatea în interiorul sistemului; cei mai experimentaţi şi mai încrezători agenţi ruşi din străinătate erau liberi să adopte o atitudine mult mai independentă. Doi miniştri, N.V. Charykov în Constantinopol şi Nikolai Hartwig în Belgrad, mai exact, observând o relaxare din partea conducerii de la St.

— Petersburg în ceea ce privea controlul, au demarat acţiuni independente şi oarecum riscante cu scopul de a profita de situaţia politică din Balcani, care se înrăutăţea din ce în ce mai mult.47 între timp, ambasadorul rus în Franţa era nimeni altul decât fostul ministru de externe Alexander Izvolsky, a cărui determinare de a modela politica – în special pe cea referitoare la Balcani – a rămas nestrămutată după ce a fost readus în serviciul diplomatic.

Izvolsky îşi ţesea propriile intrigi în Paris, „intimidându-l în tot acest timp pe Sazonov prin intermediul curierului diplomatic”.48

Eclipsarea lui Sazonov nu a fost permanentă. În timp, el a început să-şi croiască drum în politica Balcanilor, exploatând slăbiciunea politică a lui Kokovtsov, succesorul lui Stolypin în funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri. Punctul-cheie este acela că sursele de influenţă care modelau politica din Rusia erau în continuă schimbare. Puterea „traversa” sistemul, concentrându-se asupra anumitor puncte: monarhul, ministrul de externe, prim-ministrul, ambasadorii într-adevăr, putem vorbi despre o „hidraulică a puterii”, unde ungerea unei rotiţe din sistem ducea la uzarea altora. Dinamica contradictorie din cadrul sistemului era alimentată de tensiunile dintre opţiunile politice adverse. Naţionaliştii liberali ruşi şi panslavii aveau tendinţa să prefere o politică progresistă în ceea ce priveşte strâmtorile turceşti şi o atitudine solidară faţă de „fraţii slavi mai mici” din Peninsula Balcanică. Conservatorii, pe de altă parte, păreau să fie extrem de conştienţi de slăbiciunea politicii interne şi a celei financiare şi de pericolele – după cum spunea Kokovtsov – de a adopta „o politică externă activă în detrimentul stomacului ţăranului”; prin urmare, aceştia se pronunţau în favoarea unei politici de pace cu orice preţ.49

Când a fost dezbătută în Duma de Stat semnificaţia Crizei anexării Bosniei în primăvara anului 1909, de pildă, reprezentanţii conservatorilor în Consiliul Nobililor Uniţi au susţinut că anexarea nu periclitase în niciun fel interesele sau siguranţa ruşilor şi că Rusia nu ar trebui să intervină în niciun caz în problemele Balcanilor atâta vreme cât căuta o reconciliere cu Berlinul. Adevăratul inamic, susţineau ei, era Marea Británie, care încerca să împingă Rusia către un război cu Germania pentru a-şi putea consolida controlul pe pieţele mondiale. Opunându-se acestei poziţii, liberalii profrancezi şi pro-britanici ai Partidului Constituţional Democrat (Cadeţii) au cerut

transformarea „Triplei Antante” în „Triplă Alianţă”, care să-i permită Rusiei să-şi impună puterea în regiunea balcanică şi să oprească declinul statutului său de mare putere.50 Aceasta a fost una dintre problemele centrale cu care s-au confruntat factorii decidenţi ai politicii externe (şi cei care încearcă să le înţeleagă azi): „Interesul naţional” nu era un obiectiv imperativ care să pună presiune asupra guvernului din exterior, ci proiecţia unor anumite interese din interiorul elitei politice însăşi.51

CINE A GUVERNAT ÎN PARIS?

În Franţa, dinamica era diferită, însă analogă în sens mai larg. Ministerul de Externe, sau „Quai d’Orsay” după cum era cunoscut datorită locaţiei sale, se bucura de o putere şi o autonomie extraordinară, într-o mult mai mare măsură decât cel din Rusia. Era o organizaţie coezivă din punct de vedere social şi relativ stabilă, cu un puternic simţ al propriei meniri. *L’esprit de corps* al ministerului era consolidat de o reţea densă de conexiuni familiale: fraţii Jules şi Paul Cambon erau ambasadori în Berlin şi, respectiv în Londra, ambasadorul la St.

— Petersburg din 1914, Maurice Paléologue, era cumnatul lui Jules. Mai existau şi alte dinastii: Herbette, de Margerie şi de Courcel, ca să numim doar câteva. Ministerul Afacerilor Externe îşi proteja independenţa prin obiceiul de a păstra secretul. Informaţiile sensibile erau rareori transmise şi miniştrilor cabinetului. Nu era un lucru neobişnuit ca înalţii funcţionari să ascundă informaţii faţă de oamenii cei mai importanţi ai statului, chiar şi faţă de preşedintele republicii însuşi. În ianuarie 1895, de pildă, în timpul mandatului ministrului de externe Gabriel Hanotaux, preşedintele Casimir Perier a demisionat la doar şase luni de la alegerea sa, protestând că Ministerul Afacerilor Externe nu îl informase cu privire la cele mai importante evenimente. Documentele de natură politică erau tratate în mare secret. Lui Raymond Poincaré i s-au adus la cunoştinţă detaliile legate de alianţa franco-rusească abia când a devenit premier şi ministru de externe în 1912.52

Joseph Caillaux

Însă caracterul relativ independent al ministerului nu îi oferea neapărat putere şi autonomie ministrului. Miniştrii de externe francezi aveau tendinţa de a fi slabi, mai slabi chiar decât funcţionarii din minister. Unul dintre motive era schimbarea relativ rapidă a miniştrilor, o urmare a puternicelor frământări politice din Franţa în perioada antebelică. Între 1 ianuarie 1913 şi izbucnirea Prumului Război Mondial, de pildă, au fost nu mai puţin de şase miniştri de externe. Biroul ministerial avea un caracter tranzitoriu, care pentru politicienii francezi reprezenta o scenă mai puţin importantă decât pentru cei din Marea Británie, Germania sau Austro-Ungaria. În absenţa unui cod al solidarităţii în cadrul cabinetului, miniştrii îşi consumau energia şi ambiţiile în conflictele aprige dintre facţiuni, un lucru obişnuit în guvernul celei de-a Treia Republici.

Bineînţeles că existau şi excepţii de la regulă. Dacă un ministru îşi păstra funcţia mai mult timp şi era suficient de hotărât şi de perseverent, cu siguranţă reuşea să îşi

lase amprenta asupra mecanismului ministerului. Théophile Delcassé este un exemplu bun. În mod surprinzător, el a rămas în funcţie timp de şapte ani (din iunie 1898 până în iunie 1905), timp în care s-a impus în cadrul ministerului nu numai prin muncă asiduă, ci şi ignorându-i pe funcţionarii permanenţi din Paris şi creând o reţea alcătuită din ambasadori şi funcţionari ai organizaţiei care aveau aceleaşi idei. În Franţa, la fel ca oriunde altundeva în Europa, caracterul oscilatoriu al anumitor birouri din interiorul sistemului ducea la ajustări în ceea ce privea distribuirea puterii. Sub conducerea unui ministru puternic cum era Delcassé, puterea divizată între funcţionarii serviciului public cei mai influenţi, cunoscuţi şi sub denumirea de „Centrale”, avea tendinţa să scadă, în vreme ce ambasadorii, eliberaţi de constrângerile impuse de sus, începeau să aibă tot mai multă putere, cum a fost şi cazul lui Izvolsky şi a lui Hartwig în timpul mandatului lui Sazonov. De-a lungul mandatului lui Delcassé a luat naştere un „cabine intern” alcătuit din ambasadori concentraţi asupra fraţilor Cambon (Londra şi Berlin) şi asupra lui Camille Barrére (Roma). Ambasadorii se întâlneau în mod regulat în Paris ca să poarte discuţii politice şi să încerce să îi influenţeze pe oficialii-cheie. Comunicau cu ministrul prin intermediul scrisorilor personale, trecând peste funcţionarii din „Centrale”.

Paul Cambon

Ambasadorii aveau un puternic simţ al propriei importanţe, mai ales dacă ar fi să îl comparăm cu etica profesională a ambasadorilor zilelor noastre. Paul Cambon este un exemplu grăitor în acest sens: el afirma într-o scrisoare din 1901 că întreaga istorie diplomatică a Franţei se rezuma la o listă lungă de încercări din partea agenţilor din străinătate de a realiza ceva în faţa rezistenţei care venea de la Paris. Când nu era de acord cu directivele oficiale primite din capitală, acesta le ardea deseori. Într-o conversaţie tensionată avută cu Justin de Selves, ministrul afacerilor externe din iunie 1911 şi până în ianuarie 1912, Cambon l-a informat pe acesta, fără a da dovadă de prea mult tact, că se considera a fi egalul ministrului53 Această afirmaţie pare mai puţin ciudată dacă ne gândim că între 1898, când a fost numit ambasador la Londra, şi vara anului 1914, Cambon a fost martor la plecarea şi venirea în funcţie a noua miniştri – dintre care doi au avut două mandate. Cambon nu se considera a fi un angajat supus al guvernului, ci un slujitor al Franţei, a cărui experienţă îl îndreptăţea să joace un rol

important în procesul decizional.

Acest sentiment al sinelui pe care îl avea Cambon era susţinut şi de convingerea – împărtăşită de mulţi dintre ambasadorii importanţi – că o persoană nu reprezenta Franţa pur şi simplu; o *simboliza*. Cu toate că a fost ambasador la Londra între 1898 şi 1920, Cambon nu vorbea o boabă de engleză. În timpul întâlnirilor cu Edward Grey (care nu vorbea franceză), el a insistat ca fiecare cuvânt să fie tradus în franceză, inclusiv cuvinte uşor de recunoscut ca de exemplu „da".54 Era ferm convins – ca mulţi dintre membrii elitei franceze – că franceza era singura limbă în care se puteau exprima în mod raţional gândurile şi s-a împotrivit înfiinţării şcolilor franceze în Marea Britanie, invocând motivul ciudat cum că francezii care creşteau în Marea Britanie puteau ajunge alienaţi mintaL55 Cambon şi Delcassé au stabilit o colaborare strânsă a cărui rod a fost Antanta Cordială din 1904. Cambon a fost cel care, mai mult decât oricine, a pus bazele Antantei, făcând eforturi, începând cu 1901, să îi convingă pe interlocutorii săi britanici să se hotărască asupra Marocului şi, în acelaşi timp, îndemnându-l pe Delcassé să renunţe la presupusele pretenţii ale francezilor asupra Egiptului56

Lucrurile s-au schimbat după plecarea lui Delcassé în punctul culminant al primei crize marocane. Succesorii săi au fost figuri mai puţin convingătoare şi mai puţin autoritare. Maurice Rouvier şi Leon Bourgeois au ocupat funcţia de ministru doar zece luni, respectiv opt; mandatul lui Stéphen Pichon a fost mai lung, din octombrie 1906 până în martie 1911, însă acesta detesta munca susţinută, lipsind deseori de la biroul său din Quai d'Orsay. Rezultatul a fost o creştere treptată a influenţei a organizaţiei „Centrale".57 Până în 1911, două facţiuni se coalizaseră în lumea franceză a afacerilor externe. Pe de-o parte, erau vechii ambasadori şi aliaţii lor din administraţie, care favorizau destinderea cu Germania, precum şi o abordare pragmatică şi deschisă cu relaţiile externe ale Franţei. Pe de altă parte, erau „Tinerii turci", după cum le spunea

Cambon, sau „Centrale”.

Ambasadorii invocau autoritatea impusă de vârstă, precum şi experienţa dobândită de-a lungul anilor petrecuţi în domeniu. Membrii organizaţiei „Centrale”, pe de altă parte, deţineau avantaje instituţionale şi structurale extraordinare. Puteau emite comunicate de presă, controlau transmiterea documentelor oficiale şi, mai presus de toate, aveau acces la *cabinet noir* din interiorul biroului ministerial – un departament mic, dar important responsabil cu deschiderea corespondenţei şi interceptarea şi decodarea informaţiilor diplomatice. Şi, la fel ca şi în Rusia, aceste divizii structurale şi antagonice coincideau cu părerile divergente ale relaţiilor externe. Agitaţia creată de luptele interne pentru influenţă ar fi putut, astfel, avea un impact direct asupra orientării politicii.

Politica franceză în ceea ce priveşte Marocul este un exemplu grăitor. După conflictul franco-german din 1905 pentru Maroc şi înfrângerea germanilor la Algeciras în anul următor, cele două ţări au depus eforturi pentru a încheia o înţelegere prin care să lase în urma lor conflictul iscat pentru Maroc. În ceea ce îi privea pe francezi, părerile erau împărţite vizavi de cum ar trebui să fie gestionate pretenţiile germanilor asupra Marocului. Oare Parisul ar trebui să ţină cont de interesele germanilor în Maroc, sau ar trebui să acţioneze ca şi când aceştia nu ar fi avut niciun drept teritorial? Cel mai vehement susţinător al primului punct de vedere a fost Jules Cambon, fratele lin Paul şi ambasadorul francez la Berlin. Cambon avea mai multe motive pentru a susţine apropierea de Germania. Germanii, afirma el, aveau dreptul de a apăra interesele industriaşilor şi ale investitorilor lor de peste hotare. A mai afirmat că o parte din cei mai importanţi factori de decizie germani – începând cu kaizerul şi cu prietenul lui apropiat contele Philipp zu Eulenburg şi până la cancelarul Bernhard von Bülow, ministrul de externe german, Heinrich von Tschirschky şi succesorul său, Wilhelm von

Schoen – îşi doreau cu sinceritatea relaţii mai

apropiate cu Parisul El a mai susţinut că Franţa, cu politica ei fracţionară şi cu presa ei naţionalistă prea zeloasă, era principala responsabilă pentru neînţelegerile care apăruse între cele două puteri vecine. Rezultatul eforturilor depuse de Cambon a fost Acordul franco-german din 9 februarie 1909, care excludea Berlinul din orice incursiune politică în Maroc şi afirma valoarea cooperării franco-germane în sfera economică.58

În cealaltă tabără se aflau membrii „Centrale", care se opuneau oricărui fel de concesie. Maurice Herbette, opozant înfocat al germanilor, şeful departamentului de comunicaţii de la Quai d'Orsay între 1907 şi 1911, s-a folosit în secret de conexiunile pe care le avea în presă pentru a sabota negocierile, eliberând presei franceze propuneri de conciliere cu un potenţial caracter controversat înainte ca acestea să fi fost văzute de germani Ba chiar a stârnit şi o campanie naţionalistă de presă împotriva lui Cambon.59 Herbette a fost un exemplu excelent de oficial care a reuşit să-şi impună punctul de vedere asupra procesului decizional din Franţa. Într-un memorandum din 1908, care seamănă cu faimosul act de la Biroul Afacerilor Externe Britanice, pe care Eyre Crowe îl scrisese cu un an în urmă (cu deosebirea că în vreme ce documentul lui Crowe se întindea pe douăzeci de pagini dactilografiate, cel al lui Herbette umplea trei sute de pagini de scris de mână dezordonat), Herbette zugrăvea în culori sumbre recenta istoria a relaţiilor franco-germane, susţinând că erau caracterizate de şiretlicuri răuvoitoare, „insinuări" şi ameninţări. Germanii, scria el, erau nesinceri, suspicioşi, neloiali, duplicitari. Eforturile lor de conciliere erau stratageme menite să păcălească şi să izoleze Franţa; jocurile lor în numele intereselor pe care le aveau peste hotare erau simple provocări; politica lor externă, o alternanţă respingătoare între „ameninţare şi promisiune". Franţa, concluziona el, nu avea absolut nicio vină pentru relaţiile „bolnăvicioase" dintre cele două state, deoarece încercase întotdeauna să trateze cu Germania într-un mod „conciliator şi demn": „Examinarea obiectivă a

documentelor dovedeşte faptul că

Franţa şi guvernele sale nu pot fi trase la răspundere pentru această situaţie”. La fel ca şi memorandumul lui Crowe din anul precedent, cel al lui Herbette se concentra mai degrabă pe atribuirea motivelor reprobabile şi pe „simptome” decât pe numirea abaterilor.60 Nu există dovezi că Herbette şi-ar fi schimbat vreodată părerea despre Germania. El şi ceilalţi oficiali intransigenţi din „Centrale” – Bapst, Conty, Régnault – erau un obstacol puternic în calea unei apropieri de Berlin.

Ministrul de externe Stéphen Pichon oscila între cele două tabere. Pe de-o parte, înţelegea dorinţa lui Cambon de apropiere şi era dispus să menţină o politică a restricţiilor în Maroc însă, la fel ca toţi miniştrii de externe slabi, putea fi uşor influenţat de oficialii lui permanenţi, înclinând să urmeze convingerile acestora. Când Jules Cambon s-a dus în vara anului 1907 la casa de vacanţă a cancelarului Bülow ca să poarte discuţii cu privire la stabilirea unei apropieri, Pichon, la solicitările celor din „Centrale”, l-a sfătuit ca sub nicio formă să nu preia iniţiativă, ci doar să reacţioneze la propunerile cancelarului german. Când Cambon a reuşit totuşi să raporteze că el şi Bülow ajunseseră la „un parfait acord des vues”, oficialii lui Pichon au avut grijă ca acest mesaj optimist să nu apară în relatările relevante din presa franceză.

Odată cu prăbuşirea Guvernului Briand la începutul lunii martie 1911 şi cu plecarea lui Pichon, influenţa grupului „Centrale” a atins cota maximă. Succesorul lui Pichon în funcţia de ministru de externe a fost conştiinciosul, dar mai puţin experimentatul Jean Cruppi, fost magistrat a cărui principală calificare pentru portofoliul afacerilor externe era aceea că indivizii mai bine potriviţi pentru acest post îl refuzaseră – un indiciu al desconsiderării cu care erau privite funcţiile de ministru. În timpul scurtei perioade de mandat a lui Cruppi – el a preluat funcţia pe 2 martie 1911 şi a plecat pe 27 iunie – membrii „Centrale” au preluat controlul asupra politicii, în

urma presiunii puse de directorul politic şi comercial de la Quai d'Orsay, Cruppi a fost de acord să rupă toate legăturile economice cu Germania în Maroc, o repudiere evidentă a acordului din 1909.

A urmat o serie de iniţiative unilaterale – negocierile privind gestionarea comună franco-germană a căii ferate de la Fez la Tangier au fost întrerupte brusc, fără preaviz, directorul politic, Edmond Bapst, întocmind un nou contract financiar cu Marocul, în care participarea Germaniei nu era deloc menţionată. Cambon a fost îngrozit atitudinea francezilor faţă de relaţiile lor cu germanii era caracterizată de un *„esprit de chicane"* avertiza eL61

Hotărând, într-un final, fără a lua în considerare interesele altor ţări, să desfăşoare o forţă impresionantă de trupe metropolitane franceze în oraşul marocan Fez, în primăvara anului 1911, sub pretextul de a înăbuşi o revoltă locală şi de a-i apăra pe coloniştii francezi, Parisul a încălcat atât Actul de la Algeciras, cât şi Acordul franco-german semnat din 1909. Pretextul că această desfăşurare de trupe era necesară pentru a proteja comunitatea europeană din Fez era fals, desigur; revolta izbucnise undeva departe, în interiorul Marocului, fiind prea departe pentru a-i pune în pericol pe europeni. Cererea de ajutor trimisă de sultan la Paris fusese, de fapt, formulată de consulul francez, fiindu-i înaintată spre a o semna după ce Parisul hotărâse deja să intervină.62 Revenim asupra Crizei din Agadir care a survenit în urma acestor măsuri – pentru moment, aspectul esenţial era acela că nu guvernul francez fusese cel care generase politica îndrăzneaţă în Maroc, ci „şoimii" din Quai d'Orsay, a căror influenţă asupra politicii era fără egal la începutul verii anului 1911.63 Aici, ca şi în Rusia, fluxul de putere care trecea dintr-o parte a executivului în cealaltă ducea la schimbări rapide în tonul şi direcţia politicii.

CINE A GUVERNAT ÎN BERLIN?

Şi în cazul Germaniei, politica externă era modelată de interacţiunea dintre centrele de putere din interiorul sistemului. Însă existau anumite diferenţe structurale. Cea

mai importantă era aceea că, în interiorul structurii federale complexe create pentru a găzdui Imperiul German înfiinţat în 1871, rolul ministrului de externe era absorbit de biroul cancelarului federal. Acest post esenţial era, de fapt, un compus, care era alcătuit din alte birouri, conectate prin uniune personală. Cancelarul Imperiului German era, de obicei, atât prim-ministru, cât şi ministru de externe al Prusiei, statul federal dominant, al cărui teritoriu cuprindea aproximativ trei-cincimi din populaţie şi teritoriul noului imperiu. Nu exista un ministru de externe al imperiului, doar un secretar de stat al afacerilor externe, care se subordona direct cancelarului. Legătura personală a cancelarului cu elaborarea politicii externe se manifesta în plan fizic prin faptul că apartamentul acestuia se afla în micul palat de pe Wilhelmstraße 76, acolo unde era şi sediul Biroul German al Afacerilor Externe (Auswärtige Amt).

Acesta a fost sistemul care i-a permis lui Otto von Bismarck să stăpânească structura constituţională la crearea căreia contribuise după războaiele de unificare a Germaniei şi să gestioneze singur afacerile externe. Plecarea lui Bismarck la începutul primăverii în 1890 a lăsat un vid de putere pe care nu l-a putut umple nimeni.64 Leo von Caprivi, primul cancelar şi ministru de externe de după Bismarck, nu avea experienţă în afacerile externe. Decizia epocală a lui Caprivi de a nu reînnoi Tratatul de Reasigurare a fost, de fapt, luată de o facţiune din interiorul Biroului Afacerilor Externe german, care se opunea de ceva timp în secret gândirii lui Bismarck. Condusă de Friedrich von Holstein, directorul Departamentului Politic din cadrul Biroului Afacerilor Externe, un individ de o inteligenţă sclipitoare, articulat, maliţios şi retras, care trezea admiraţia, însă nu şi afecţiunea camarazilor să-l Acestei facţiuni nu i-a fost prea greu să se impună în faţa noului cancelar. Cu alte cuvinte, la fel ca şi în Franţa, slăbiciunea ministrului de externe (sau, în cazul de faţă, a cancelarului) înseamnă că iniţiativa era preluată de oficialii permanenţi din Wilhelmstraße,

echivalentul din Berlin al grupului „Centrale”. Această situaţie a continuat şi în timpul mandatului succesorului lui Caprivi, prinţul Chlodwig von Hohenlohe-Schillingsfurst, care a ocupat Cancelaria între anii 1894 – 1899. Holstein a fost cel care a hotărât ce formă va lua politica externă germană la începutul şi mijlocul anilor 1890, şi nu cancelarul sau ministrul de externe al imperiului

Holstein putea face acest lucru deoarece avea legături excelente cu politicienii responsabili şi cu grupul de consilieri ai kaizerului Wilhelm al II-lea.65 Aceştia au fost anii în care Wilhelm împărţea ordine în stânga şi în dreapta, hotărât să facă pe „Bismarck” şi să îşi impună „propriile reguli” asupra sistemului german care era destul de greoi Deşi nu a reuşit să-şi îndeplinească obiectivele, giumbuşlucurile lui au generat în mod paradoxal concentrarea puterii executive datorită faptului că politicienii şi înalţii funcţionari şi-au unit forţele pentru a înlătura aceste ameninţări care veneau din partea suveranului şi care periclitau procesul decizional. Friedrich von Holstein, contele Philipp zu Eulenburg, prietenului apropiat şi sfătuitorul kaizerului şi mai puţin eficientul cancelar, Hohenlobe, au luat hotărârea de a „se ocupa de kaizer”.66 Aceştia nu l-au luat prea în serios. Într-o scrisoare adresată în februarie 1897 consilierului şi prietenului apropiat al kaizerului, Philipp zu Eulenburg, Holstein observa că acesta era „al treilea program politic” al suveranului în ultimele trei luni. Eulenburg l-a sfătuit să se liniştească: proiectele kaizerului nu erau „programe”, îl asigura el pe Holstein, ci „adnotări” capricioase care nu aveau o pondere prea mare asupra politicii. Nici cancelarul nu îşi făcea griji: „Se pare că Maiestatea Sa recomandă im nou program, scria Hohenlohe, însă eu nu iau lucrurile prea în serios; prin faţa mea s-au perindat prea multe programe”.67

Eulenburg şi Holstein au fost cei care au pavat drumul diplomatului de carieră, Bernhard von Bülow, către Cancelarie. Deoarece ocupa deja funcţia de ministru de

externe în timpul mandatului cancelarului Hohenlohe (1897 – 1900), Bülow a reuşit, cu ajutorul prietenilor săi, să asigure controlul asupra politicii germane. Poziţia lui a devenit şi mai fermă după 1900, când kaizerul, la îndemnul consilierului său Eulenburg, l-a numit pe Bülow în funcţia de cancelar. Mai mult decât oricare alt cancelar dinaintea lui, Bülow s-a folosit de toate atuurile unui curtean experimentat pentru a câştiga încrederea împăratului în ciuda rivalităţilor interne şi a suspiciunilor, troica Bulow-Holstein-Eulenburg a reuşit, pentru o perioadă remarcabil de îndelungată, să controleze procesul de elaborare a politicii.68 Sistemul funcţiona bine atâta timp cât erau întrunite trei condiţii:

(I) partenerii cădeau de acord asupra principalelor obiective;

(II) politicile lor aveau succes, şi fiii) kaizerul rămânea pasiv.

În timpul Crizei din Maroc (1905 – 1906), toate cele trei condiţii preliminare au fost omise. Mai întâi, Holstein şi Bülow nu au căzut de acord în ceea ce privea obiectivele Germaniei în Maroc (Bülow voia o compensare; Holstein spera, în zadar, să desfacă Antanta anglo-franceză). Apoi, în cadrul Conferinţei de la Algedras din 1906, când delegaţia germană s-a trezit izolată şi păcălită de Franţa, a devenit evident faptul că politica referitoare la Maroc fusese mânuită greşit o consecinţă a acestui fiasco a fost faptul că kaizerul, care privise întotdeauna cu scepticism demersul marocan, s-a dezis de cancelarul lui şi a început să ameninţe din nou procesul decizional.69

A fost reversul a ceea ce s-a întâmplat aproximativ în aceeaşi perioadă în Rusia, când eşecul politicii ţarului privind Asia de Est a dus la slăbirea puterii suverane şi a pregătit terenul pentru impunerea responsabilităţilor cabinetului. În Germania, în schimb, eşecul înalţilor oficiali i-a redat kaizerului libertatea de mişcare, cel puţin pentru moment. În ianuarie 1906, când postul de ministru de externe a rămas brusc vacant (deoarece fostul ocupant murise din cauza surmenajului), Wilhelm al II-lea a ales

singur persoana care să-l înlocuiască, ignorând sfatul lui Bülow. S-a dedus că Heinrich von Tschirschky, un tovarăş al kaizerului care îl însoţise deseori pe acesta în călătoriile sale, fusese numit în funcţie ca să înlocuiască politica Biilow-Holstein cu una mai conciliatoare. La începutul lui 1907, existau deja zvonuri despre o feudă între „tabăra lui Bülow" şi „cercul lui Tschirschky".

În ultimii ani ai mandatului său de cancelar, care a expirat în 1909, Bülow a dus o luptă nemiloasă pentru a-şi recâştiga supremaţia. A încercat, la fel cum făcuse şi Bismarck în anii 1880, să construiască un nou bloc parlamentar care să-i fie loial, în speranţa de a se face indispensabil împăratului din punct de vedere politic.

A fost implicat în plănuirea scandalului monstru iscat în legătură cu „Afacerea *Daily Telegraph*" (noiembrie 1908), în care remarcile serbede pe care le-a făcut kaizerul într-un interviu publicat într-un ziar britanic au declanşat un val de proteste din partea publicului german, care era sătul de indiscreţiile publice ale acestuia. Bülow a fost implicat indirect şi în campaniile de presă din 1907 – 1908 care i-au demascat pe homosexualii din cercul intim al kaizerului – considerându-l pe Eulenburg, prietenul şi aliatul lui de odinioară, acum bârfit de Bülow, care, probabil, era el însuşi homosexual, un potenţial rival la favorurile împăratului.70 În ciuda acestor manevre exagerate, Bülow nu a reuşit niciodată să-şi recâştige influenţa de odinioară în politica externă.71 Numirea lui Theobald von Bethmann Hollweg în funcţia de cancelar în 14 iulie 1909 a dus la un oarecare grad de stabilitate. Deşi Bethmann nu avea experienţă în afacerile externe, era un individ echilibrat, moderat şi formidabil, care s-a impus repede în faţa miniştrilor şi a secretarilor imperiali.72 După şocul şi umilinţa aduse de *Daily Telegraph* şi de scandalurile referitoare la Eulenburg, kaizerul a fost mai puţin dornic decât în primii săi ani de domnie să conteste în public autoritatea miniştrilor săi.

SUPREMAŢIA TULBURATĂ A LUI SIR EDWARD GREY

În Marea Británie, scenariul era diferit. Spre deosebire de Stolypin şi Kokovtsov sau de omologii lor germani, Bülow şi Bethmann Hollweg, ministrul de externe britanic, Sir Edward Grey, nu avea motive să se teamă de intervenţii nedorite din partea suveranului. George al V-lea era mai mult decât bucuros să îl lase pe ministrul său de externe să se ocupe de problemele externe. La rândul său, Grey se bucura de sprijinul nelimitat al prim-ministrului, Herbert Asquith. Spre deosebire de omologii lui francezi, nu era nevoit să înfrunte funcţionarii atotputernici din propriul Minister de Externe. Continuitatea în funcţie îi conferea lui Grey o influenţă constantă asupra politicii, lucru de care omologii lui francezi nu se bucuraseră niciodată. În vreme ce Edward Grey a condus Ministerul de Externe în intervalul cuprins între decembrie 1905 şi decembrie 1916, în Franţa aceleiaşi perioade s-au perindat cincisprezece miniştri de externe. Mai mult, venirea lui Grey la Ministerul de Externe a consolidat influenţa unui grup de oficiali de rang înalt, care îi împărtăşeau viziunile asupra politicii externe britanice. Grey a fost, fără doar şi poate, cel mai puternic ministru de externe din Europa antebelică.

Sir Edward Grey

La fel ca majoritatea predecesorilor săi din secolul al XIX-lea, Sir Edward Grey s-a născut în primul eşalon al societăţii britanice. Era descendentul unei linii distinse de membrii de rang înalt ai Partidului Whig – unchiul bunicului său a fost Earl Grey, autorul proiectului de lege de reformă din 1832 şi eponimul faimosului ceai aromatizat. Dintre toţi politicienii care au urcat pe scena politică europeană înainte de 1914, Grey este cel mai înşelător. La începuturile sale, el a fost liberal, însă atitudinea lui distantă şi arogantă nu se prea potrivea cu rangul şi doctrina Partidului Liberal. Fusese mult timp deputat liberal, însă, cu toate acestea, credea că politica externă era mult prea importantă pentru a fi supusă dezbaterilor parlamentare. Era un ministru de externe care nu ştia prea multe despre ceea ce se afla dincolo de graniţele Marii Britanii, care nu fusese prea pasionat de călătorii, care nu vorbea nicio limbă străină şi care nu se simţea în largul său în compania străinilor. A fost un politician liberal a cărui viziune asupra politicii era respinsă de majoritatea liberalilor şi agreată de

majoritatea conservatorilor. A devenit cel mai puternic membru al facţiunii cunoscute cu numele de „Imperialiştii liberali”, cu toate acestea, nu părea să îi pese prea mult de Imperiul Britanic – viziunile sale în ceea ce privea politica externă şi securitatea naţională erau concentrate asupra continentului european.

Exista o discrepanţă ciudată între persoana lui Grey – în viaţa privată şi în cea publică – şi modul lui de a activa în politică. În tinereţe, Grey nu părea să aibă preocupări intelectuale, ambiţii politice sau alte imbolduri. Nu a părut prea interesat nici de cursurile de la Colegiul Balliol, Oxford, unde şi-a petrecut majoritatea timpului jucând tenis, devenind, astfel, campion al universităţii, înainte să-şi obţină diploma în jurisprudenţă, un subiect pe care îl alesese deoarece se spunea că ar fi uşor. A ocupat prima sa funcţie politică (neplătită) cu ajutorul cunoştinţelor pe care le aveau membrii Whig ai familiei sale. Ca adult, Grey a afişat întotdeauna imaginea unui om pentru care politica era mai degrabă o sarcină obositoare decât o vocaţie. Când parlamentul a fost dizolvat în 1895 în urma înfrângerii liberalilor din cauza unui vot-cheie, Grey, care pe vremea aceea era deputat şi subsecretar de stat al parlamentului pentru Ministerul Afacerilor Externe, nu a manifestat niciun regret „Nu voi mai ajunge vreodată în oficiu, iar zilele mele în Camera Comunelor sunt probabil numărate. Noi [Grey şi soţia lui, Dorothy] suntem foarte uşuraţi” 73 Grey era un naturalist împătimit ornitolog şi pescar. Până la începutul secolului, acesta era deja cunoscut ca fiind autorul faimosului eseu despre pescuitul cu muscă artificială. Chiar şi în calitate de ministru de externe, el era oricând pregătit să plece de la birou ori de câte ori i se ivea ocazia să meargă în excursii la ţară şi nu îi plăcea să fie rechemat la Londra mal repede decât era absolut necesar. Unii dintre cei care lucrau cu Grey, cum era şi diplomatul Cecil Spring-Rice, simţeau că excursiile la ţară scăpaseră de sub control şi că ar fi mai bine ca ministrul de externe să „lase raţele în pace şi să înveţe franceza”.74 Colegii săi nu vedeau nicio motivaţie politică la Grey;

acesta li se părea „lipsit de ambiţii personale, distant şi inabordabil”.75

Cu toate acestea, Grey a început să manifeste un apetit pentru putere, fiind pregătit să recurgă la toate mijloacele conspirative pentru a o obţine. Ascensiunea sa în funcţia de ministru de externe a fost rezultatul unor planuri bine puse la punct împreună cu prietenii lui de încredere, membri ai facţiunii „Imperialiştii liberali”, Herbert Asquith şi R.B. Haldane. În „Relugas Compact”, un complot pus la cale la cabana de pescuit a lui Grey din cătunul scoţian cu acelaşi nume, cei trei bărbaţi au convenit să îl înlăture pe liderul liberal Sir Henry Campbell-Bannerman şi să preia posturile cheie ale cabinetului Cât timp a fost ministru de externe, semnătura lui marcantă a fost caracterizată de discreţie şi de înţelegeri secrete încheiate în spatele cortinei. Comportamentul manierat era în dezacord cu acel simţ al intuiţiei pentru metodele şi tacticile caracteristice politicii contradictorii.

Grey şi-a garantat repede supremaţia asupra procesului decizional, asigurându-se că politica britanică se concentra în principal pe „ameninţarea germană”. Ar fi o exagerare, desigur, să privim această reorientare a politicii britanice doar ca pe o caracteristică a puterii lui Edward Grey. El nu era păpuşarul; adepţii noii politici – Bertie, Hardinge, Nicolson, Mallet, Tyrell şi alţii – nu erau manipulaţi sau controlaţi de el, ci activau alături de el ca membri ai unei coaliţii largi care împărtăşeau aceleaşi sentimente. Şi, într-adevăr, Grey depindea destul de mult de unii dintre colaboratorii săi – multe dintre deciziile şi memorandumurile sale, de exemplu, erau formulate în baza rapoartelor primite de la Hardinge.76 Ascendenţa grupului lui Grey a fost facilitată de reformele structurale recente ale Ministerului de Externe, al cărui obiectiv nu fusese acela de a consolida autoritatea ministrului, ci, mai degrabă, de a distribui influenţa unui număr mare de oficiali de rang înalt.77

Cu toate acestea, energia şi vigilenţa cu care Grey şi-

a menţinut ascendenţa sunt impresionante. I-a fost de mare folos şi sprijinul fostului conspirator Herbert Asquith, prim-ministru din 1908 până în 1916. Retragerea din Camere Comunelor unei mari părţi a blocului conservator a fost un alt aspect important, iar Grey a dat dovadă de pricepere în ceea ce priveşte abordarea partidelor.

Însă puterea absolută şi viziunea consecventă ale lui Grey nu au protejat în totalitate elaborarea de politici de frământările caracteristice puterii executive din Europa. Poziţia antigermană adoptată de grupul lui Grey nu s-a bucurat de prea mult sprijin în afara Ministerului de Externe. Majoritatea cabinetului britanic nu sprijinea această atitudine. Guvernul liberal şi mişcarea liberală, în general, erau polarizate de situaţia tensionată dintre imperialiştii liberali şi elementele radicale. Mulţi dintre membrii conducerii, inclusiv unele dintre cele mai proeminente figuri ale Partidului Radical, deplângeau politica Ministerului de Externe referitoare la înstrăinarea de Rusia. Aceştia îi acuzau pe Grey şi pe asociaţii săi că poziţia pe care o adoptau faţă de Germania avea un caracter provocator. Nu erau convinşi că avantajele unei detensionări a Rusiei contrabalansau potenţialele beneficii pe care le-ar fi adus o relaţie prietenoasă cu Imperiul German. Îşi făceau griji că înfiinţarea unei „Triple Antante” ar fi determinat Germania să adopte o atitudine şi mai agresivă, prin urmare au insistat asupra unei detensionări cu Berlinul. O altă problemă era punctul de vedere al opiniei publice britanice, în special în cadrul elitelor culturale şi politice, care, în ciuda „conflictelor de presă” intermitente între englezi şi germani, înclina către o dispoziţie progermană în ultimii ani înainte de izbucnirea războiului.78 Duşmănia faţă de Germania coexista în elitele britanice care aveau legături culturale stratificate şi o admiraţie profundă pentru realizările culturale, economice şi ştiinţifice ale ţării.79

Grey a răspuns acestor provocări ferind procesul decizional de privirea scrutătoare a opozanţilor. Documentele care ieşeau din biroul lui erau deseori

marcate cu „informaţii cu circulaţie limitată”; acestea erau însoţite de adnotarea obişnuită a secretarului său personal: „Sir E. Grey consideră suficientă această circulaţie”. Deciziile politice importante – în special cele privitoare la angajamentul faţă de Franţa – erau luat împreună cu persoane de încredere din interiorul administraţiei De exemplu, cabinetul nu a fost informat despre discuţiile care au avut loc între Franţa şi Marea Británie în decembrie 1905 şi în mai 1906, când reprezentanţii militari ai ambelor ţări au căzut de acord ca armata britanică să intervină şi să sprijine Franţa în cazul izbucnirii unui război. Acest mod de abordare se potrivea înţelegerii elitiste a lui Grey în ceea ce privea politica şi părerii lui declarate referitoare la Antantă, şi anume că aceasta ar trebui să fie caracterizată de „un simţământ al loialităţii şi al generozităţii”, astfel încât vulnerabilităţile care ar putea apărea să fie mai degrabă „întărite”, şi nu slăbite de „Agreement”, şi că implicarea treptată în acest angajament ar trebui să fie ferită de „controversele din partid” 80 Cu alte cuvinte, Grey adopta o politică dublă. În public, el nega în mod repetat că Marea Británie ar avea vreo obligaţie să sară în ajutorul Franţei. Londra nu avea nicio responsabilitate. Dacă ar fi fost presat de colegii lui, el ar fi putut spune că scenariile de mobilizare ale armatei nu erau decât nişte planuri de urgenţă. Prin intermediul acestor manevre complexe, Grey a reuşit să imprime un caracter consecvent remarcabil gestionării politicii externe a Marii Britanii

Cu toate acestea, se poate observa uşor cum această situaţie – rezultată din transferul de putere de la facţiunile din cadrul guvernului britanic la elita politică – a dus la o stare de confuzie. Interlocutorilor francezi care se adresau direct ministrului de externe şi asociaţilor lui le era foarte dar că „Sir Grey”, cum îl numeau ei, va fi alături de Franţa în caz de război, în ciuda faptului că oficialii insistau asupra caracterului neobligatoriu al Antantei. Însă germanilor, care nu erau induşi în aceste conversaţii, li se părea că Marea Britanie s-ar putea să se ferească de

coaliţia continentală, mai ales dacă alianţa franco-rusă lua iniţiativa împotriva Germaniei, şi nu invers.

CRIZA AGADIR DIN 1911

Trecerea puterii dintr-un loc într-altul în structurile decizionale a amplificat caracterul complex şi imprevizibil al interacţiunilor din cadrul sistemului internaţional european, în special în momentele de criză politică, atunci când două sau mai multe puteri executive interacţionau în condiţii de maximă presiune şi ameninţare. Putem observa dar acest efect în conflictul care a izbucnit între Germania şi Franţa în legătură cu Maroc în vara anului 1911. Acordul franco-german din 1909, referitor la Maroc, a eşuat, după cum am văzut, ca urmare a unei suite de măsuri luate de Quai d'Orsay, care a culminat cu expedierea, în aprilie 1911, a trupelor franceze la sultanat. În 5 iunie 1911, alarmat de perspectiva că francezii ar putea prelua puterea în Maroc, guvernul spaniol şi-a desfăşurat trupele pentru a ocupa Larache şi Ksar-el-Kébir în nordul şi nord-vestul Marocului o intervenţie din partea germanilor era acum inevitabilă. Canoniera *Panther*, un vas banal care trebuia aruncat la fiare vechi de doi ani, a ancorat în largul coastei marocane în 1 iulie 1911.

Există ceva ciudat în legătură cu Criza Agadir. I s-a permis să escaladeze până în punctul în care un război în Europa Occidentală părea iminent, însă poziţiile adoptate de către părţile adversare nu erau de nestrămutat şi, în cele din urmă, au stat la temelia unui acord de durată. De ce a avut loc această escaladare? Unul dintre motive era intransigenţa celor de la Quai d'Orsay. Membrii „Centrale" au fost cei care au preluat iniţiativa în faza incipientă a crizei. Poziţia oficialilor permanenţi a fost consolidată de faptul că ministrul de externe Jean Cruppi a renunţat la funcţie în 27 iunie, cu câteva zile înainte ca *Panther* să ajungă lângă Agadir. Succesorul lui, Justin de Sleves – un candidat implicit ca şi Cruppi –, a devenit de îndată supus şefului de cabinet al Ministerului de Externe francez, Maurice Herbette. În calitate de şef al Departamentului de Comunicaţii între 1907 şi 1911, Herbette construise o

reţea de conexiuni în presă, iar în timpul Crizei Agadir a depus toate eforturile pentru a respinge orice propunere de discuţii cu Germania. Ambasadorul francez la Berlin a primit instrucţiuni abia în iulie 1911 să înceapă dialogurile cu Berlinul referitoare la cum va fi compensată Germania dacă accepta dominaţia exclusivă a francezilor în Maroc, iar acest lucru s-a întâmplat parţial din cauza intransigenţei lui Herbette şi a altor oficiali permanenţi influenţi.

Această mişcare de împăcare a fost posibilă doar pentru că ambasadorul Jules Cambon a trecut de ministrul său de externe şi a apelat din funcţia sa de la Berlin la premierul Joseph Caillaux, o fire energică şi deschisă, care preluase mandatul pe 27 iunie, chiar înainte să izbucnească criza. Fiul unui ministru de finanţe, faimosul Eugène Caillaux, cel care achitase datoriile Franţei faţă de Germania în 1870, Joseph Caillaux, un liberal economic şi adept al inovaţiei în domeniul fiscal, privea afacerile externe din perspectiva pragmatică a unui om de afaceri. Nu vedea niciun motiv pentru care interesele comerciale ale germanilor în Maroc să nu fie tratate pe picior de egalitate cu ale celorlalte naţionalităţi şi critica stilul mercantil al strategiei economice care ajunsese să devină marca imperialismului european.81 Cabinetul era împărţit între Caillaux, care prefera o politică conciliatoare legată de Maroc, şi Justin de Selves, care era purtătorul de cuvânt al „şoimilor” de la Quai d’Orsay. Ministerul făcea presiuni asupra lui de Selves ca acesta să trimită crucişătoarele franceze în Agadir, o mişcare ce ar fi putut declanşa o agravare a situaţie. După ce premierul a respins această variantă, „şoimii” au început să se organizeze împotriva lui şi a lui Jules Cambon. Comunicatele de presă erau folosite pentru a-i discredita pe campionii concilierii. În cele din urmă, Caillaux a reuşit să zădărnicească aceste uneltiri şi să ajungă la o înţelegere cu Germania, dar numai prin discuţii confidenţiale şi neoficiale cu Berlinul (prin intermediul Ambasadei Germane la Paris, prin intermediul lui Jules Cambon în

Berlin şi prin medierea unui om de afaceri pe care îl chema Fondère) fără ca ministerul şi oficialii săi să afle.82 Rezultatul a fost acela că, până la începutul lui august, Caillaux pecetluise în secret o înţelegere de compensare cu Berlinul, căreia ministrul său de externe, Justin de Selves s-a opus în continuare.83

Această politică de culise l-a ajutat pe premier să treacă de opozanţii germanilor din interiorul Ministerului de Externe francez, însă a adus odată cu ea anumite riscuri. În prima săptămână din august 1911, o mică neînţelegere în comunicare a dus la o agitaţie neîntemeiată, inclusiv la ameninţarea de a fi trimise vase de război franceze şi britanice în Agadir, cu toate că Eugène Caillaux şi omologul său german se aflau în mijlocul tratativelor pentru un compromis.84 Caillaux l-a învinuit pe mediatorul său Fondère pentru neînţelegere, însă nu ar fi fost nevoie de un intermediar ca acesta sau pentru jocurile de culise ale premierului dacă oficialii din minister nu ar fi complotat să-l demită din funcţie şi să întrerupă negocierile de compromis cu Germania. Acest lucru însemna, de asemenea, şi faptul că prim-ministrul era uneori nevoit să nu îşi onoreze angajamentele, deoarece colegii lui din minister refuzau să accepte garanţiile pe care acesta le dăduse Berlinului Aceste manevre complexe i-au făcut pe cei de la Berlin să fie şi mai nesiguri despre cum ar trebui să le interpreteze: era o chestiune de a pune în balanţă tendinţele contradictorii, după cum relata şi un tânăr diplomat german: „În ciuda vociferărilor din presă şi a caracterului şovin al armatei”, probabil că politica lui Caillaux va prevala.85

În ceea ce priveşte politica germană din timpul crizei, aceea nu a fost formulată nici de către cancelarul Bethmann Hollweg şi cu siguranţă nici de către kaizer, care nu era absolut deloc interesat de Maroc, ci de energicul secretar de stat şvab pentru afacerile externe, Alfred von Kiderlen-Wächter. Acesta fusese implicat în elaborarea acordului franco-german referitor la Maroc din februarie 1909 şi era normal ca el să joace un rol

important în formularea unui răspuns al germanilor la desfăşurarea trupelor franceze. Într-o manieră caracteristică înalţilor funcţionari ai puterii executive germane, ministrul de externe a preluat controlul asupra politicii referitoare la Maroc, reuşind să stabilească un dialog cu Parisul şi ţinându-l departe pe cancelar de criza care se afla în plină desfăşurare.86 Kiderlen nu era interesat ca germanii să pună stăpânire pe o parte a Marocului, însă era hotărât să nu le permită francezilor să deţină monopolul acolo. Spera ca printr-o serie de proteste din partea germanilor să asigure recunoaşterea drepturilor germanilor şi să obţină o compensare teritorială în colonia franceză, Congo. Avea motive întemeiate să creadă că acest obiectiv putea fi atins fără conflicte, căci în mai 1911, la Paris, ţoseph Caillaux, pe atunci ministru de finanţe, îi asigurase pe diplomaţii germani că „Franţa va fi pregătită, dacă noi [germanii] îi recunoaştem interesul vital în Maroc, să ne ofere concesii în altă parte”.87 Prin urmare, după ascensiunea lui Caillaux în funcţia de premier în iunie, Kiderlen a presupus că aceasta va fi politica adoptată de Franţa. El a respins planul de a trimite două vase de război în Agadir; era de părere că vasul *Panther*, care nu avea echipamentul necesar pentru a organiza un atac terestru şi nici nu primise astfel de instrucţiuni, era suficient pentru o demonstraţie simbolică.88

Evoluţia ulterioară a crizei a arătat că Kiderlen se înşelase amarnic în ceea ce priveşte răspunsul francezilor. De asemenea, el a gestionat greşit şi mediul german intern. Relaţiile personale dintre Kiderlen şi kaizerul Wilhelm al II-lea nu erau prea cordiale, iar împăratul privea în 1911 cu acelaşi scepticism politica de administrare a Africii de Nord ca şi în 1905.89 Pentru a se feri de o posibilă opoziţie din partea acestui sector, Kiderlen a cerut sprijinul politicienilor şi publiciştilor germani ultranaţionalişti. Însă, odată ce a intervenit campania de presă, acesta nu a reuşit să îi controleze nici tonul, nici conţinutul. Drept consecinţă, politica germană a

cărei scop constant era acela de a ţine criza departe de o confruntare armată a început să se dezvolte pe fundalul unei agitaţii stârnite de presa naţionalistă, care a declanşat semnale de alarmă atât în Paris, cât şi în Londra. Titlurile de genul „Vestul Marocului revine Germaniei!" care ocupau prima pagină a ziarelor le dădeau apă la moară „şoimilor" din Paris. Acestea îl îngrijorau şi pe kaizer, care a emis critici atât de aspre la adresa politicii ministrului de externe, încât, în 17 iulie, Kiderlen şi-a înaintat demisia – politica a fost salvată, iar ministrul şi-a păstrat funcţia doar datorită intervenţiei cancelarului Bethmann.90

În 4 noiembrie 1911, un tratat încheiat între francezi şi germani a definit, în cele din urmă, condiţiile unui acord. Marocul a devenit un protectorat exclusiv francez, în timp ce interesele de afaceri ale germanilor au fost tratate cu acelaşi respect, iar anumite regiuni din colonia franceză Congo au fost cedate Germaniei însă în 1911, Criza marocană lăsase să se vadă incoerenţa periculoasă a diplomaţiei franceze. Consiliul de disciplină intern înfiinţat în 18 noiembrie 1911 cu scopul de a investiga activitatea lui Maurice Herbette a descoperit maşinaţiunile elaborate ale oficialilor permanenţi din Paris. Caillaux a fost şi el discreditat. El şi cabinetul lui au fost asociaţi de opinia publică unui tratat despre care mulţi naţionalişti francezi credeau că oferea prea mult germanilor, fapt remarcabil având în vedere că oferea mai puţin decât dorise Delcasse să le ofere germanilor la sfârşitul anilor 1890 în schimbul Marocului Dezvăluirile făcute despre negocierile secrete ale premierului cu germanii (decriptate de *cabinet noir* şi oferite presei de către „Centrale") i-au pecetluit soarta, Caillaux fiind demis din funcţie în 21 ianuarie 1912, după numai şapte luni de la investirea sa.

Tratatul din noiembrie 1911 a fost denunţat şi în Germania – pentru că oferea prea puţin germanilor. O parte din vină o avea Kiderlen – exista o mare discrepanţă între ceea ce se aştepta să obţină Germania dacă opunea rezistenţă francezilor în privinţa Marocului şi premiul

strălucitor – „Vestul Marocului revine germanilor”, de pildă – arătat publicului de către presa ultranaţionalistă, pe care Kiderlen, neinspirat, a încurajat-o o perioadă scurtă. Prin atitudinea sa, ministrul de externe a contribuit şi mai mult la înstrăinarea dintre guvern şi cei care pretindeau a fi „susţinătorii săi naturali” din extrema dreaptă. Cu toate acestea, acest pact faustic cu presa naţionalistă fusese necesar doar pentru că Kiderlen nu dispunea de alte mijloace pentru a se asigura că suveranul nu avea să compromită procesul decizional încercând să-şi impună autoritatea.

Poate cea mai importantă consecinţă a caracterului oscilatoriu al politicii germane în timpul crizei a fost tendinţa crescândă a celor din Paris de a interpreta greşit acţiunile germanilor ca fiind o cacealma politică. Atunci când a citit dosarele întocmite de Quai d’Orsay în primele luni ale lui 1912, noul premier şi ministru de externe Raymond Poincaré a fost şocat de alternanţa dintre duritate şi concesie care caracteriza politica germană: „Ori de câte ori am adoptat o abordare conciliantă faţă de Germania, observa Poincaré, aceasta a făcut abuz; pe de altă parte, de fiecare dată când am adoptat o atitudine fermă, aceasta s-a supus”. Prin urmare, Poincaré a tras concluzia logică şi anume că Germania înţelegea doar „limbajul constrângerii”.91

Şi implicarea Marii Britanii în criză purta amprenta scindărilor din interiorul structurii executive. Cabinetul liberal din Londra a reacţionat la început cu precauţie, având în vedere că se credea că Franţa era în mare parte responsabilă pentru declanşarea crizei şi că ar trebui să se retragă. În 19 iulie, cabinetul l-a împuternicit pe Grey să informeze Parisul că existau anumite circumstanţe în care Marea Británie ar fi dispusă să accepte prezenţa germanilor în Maroc, înfuriat, guvernul francez a răspuns că acordul britanicilor în această chestiune va duce la ruperea Acordului anglo-firancez din 1904.92 în acelaşi timp, cei din anturajul lui Grey care erau împotriva germanilor au adoptat o atitudine fermă profranceză.

Nicolson, Buchanan, Haldane şi Grey au discutat despre ameninţarea pe care o reprezenta Germania şi au ajuns la concluzia că singurul lucru important era menţinerea antantei. În 19 iulie, secretarul de stat pentru război Richard Haldane l-a rugat pe directorul Serviciului de Operaţiuni Militare, Sir Henry Wilson, să îşi amâne plecarea pe continent, astfel încât să îşi poată petrece dimineaţa evaluând perspectivele armate în cazul unui conflict la graniţa franco-germană.93 Când Justin de Selves şi-a exprimat surprinderea referitor la cerinţele de compensare ale germanilor în Congo, Sir Francis Bertie i-a scris din Paris lui Grey despre cerinţele „exagerate" ale germanilor, care „sunt imposibil de acceptat şi menite să îi determine pe francezi să accepte stabilirea Germaniei pe coasta marocană" 94 – aceasta a fost o interpretare greşită a poziţiei luate de Germania, fiind menită să bage spaima în navaliştii britanici, pentru care stabilirea germanilor pe coasta Atlanticului ar fi fost inacceptabilă.

Perspectiva unui port german la Atlantic i-a permis lui Grey să obţină din partea cabinetului consimţământul de a-l avertiza în 21 iulie pe ambasadorul german că dacă Germania intenţiona să debarce în Agadir, Marea Británie se vedea nevoită să îşi apere interesele acolo – şi aici Grey se referea la expedierea vaselor de război britanice.95 în aceeaşi zi, grupul lui Grey a aprins şi mai tare spiritele: pe 21 iulie 1911, seara, ministrul de finanţe David Lloyd George, a ţinut un discurs la Mansion House în care a emis un avertisment aspru către Berlin. Era imperativ, spunea Lloyd George, ca Marea Británie să-şi menţină „locul şi prestigiul printre marile puteri ale lumii". Nu o dată, puterea britanică „salvase" naţiunile de pe continent de „la dezastru şi chiar de la dispariţia naţiunii". Dacă Marea Británie trebuia să aleagă între pace, pe de-o parte, şi a renunţa la supremaţia sa pe plan internaţional, pe de altă parte, „atunci spun cu toată emfaza că preţul acestei păci ar însemna o umilinţă intolerabilă pe care marea noastră naţiune nu ar putea-o îndura".96 în zilele care au urmat, Grey a stârnit panica printre navaliştii din Londra

avertizându-i pe Lloyd George şi pe Churchill că flota britanică era ameninţată de un atac iminent şi îl informa pe Reginald McKenna, Primul Lord al Amiralităţii, că flota germană se mobilizase, fiind pregătită de atac – în realitate, flota germană era răspândită pe mare, iar germanii nu aveau nicio intenţie de a o mobiliza.97

Discursul de la Mansion House nu a fost o izbucnire spontană; a fost o stratagemă plănuită cu grijă de către Grey, Asquith şi Lloyd George. Aşa cum a trecut şi Caillaux de ministerul său de externe pentru a-şi impune agenda pacifistă legată de negocierile cu Berlinul, la fel au trecut şi cei din anturajul lui Grey care erau împotriva germanilor de radicalii pacifişti ai cabinetului liberal pentru a transmite germanilor un mesaj dur şi provocator. Lloyd George nu discutase pasajele delicate din discursul său cu membrii cabinetului, numai cu prim-ministrul, Asquith, şi cu ministrul de externe.

Grey.98 Discursul a fost cu atât mai important cu cât a semnalat desprinderea lui Îioyd George de tabăra radicalilor şi trecerea lui în cea a imperialiştilor liberali Cuvintele lui au stârnit consternare în Berlin, unde exista sentimentul că guvernul britanic întrerupea fără motiv negocierile franco-germane. „Cine este Îioyd George să facă legea pentru germani şi să oprească o înţelegere franco-germană?” l-a întrebat Arthur Zimmermann, subsecretarul de stat pentru afaceri externe, pe ambasadorul britanic la Berlin.99

Cuvintele lui Lloyd George i-au şocat, de asemenea, şi pe acei miniştri ai cabinetului britanic care nu se înscriseseră în programul lui. Vicontele Morley, secretarul de stat pentru India, a denunţat discursul – şi faptul că Grey i-a luat ulterior apărarea în dialogul său cu ambasadorul german la Londra – ca „o provocare deplasată şi nefericită adusă Germaniei”. Lord cancelarul Lorebum a fost îngrozit să descopere că Marea Britania sprijinea Franţa cu atâta înverşunare într-o dispută în care (aşa cum i se părea lui Lorebum) Parisul nu era absolvit de vină. El l-a rugat pe Grey să dezaprobe discursul şi să

lămurească faptul că Marea Británie nu avea nicio intenţie să intervină în negocierile dintre Franţa şi Germania.100

Grupul lui Grey a ieşit învingător. În cadrul unei întruniri a Comitetului Imperial de Apărare, care a avut loc în 23 august 1911, s-a convenit ca, în cazul izbucnirii unui război între Franţa şi Germania, Marea Británie să iniţieze repede o intervenţie pe continent şi să trimită pe mare o forţă expediţionară britanică. Asquith, Grey, Haldane, Lloyd George şi şefii de stat-major au fost prezenţi, însă radicalii-cheie, inclusiv Morley, Crewe, Harcourt şi Esher, fie n-au fost informaţi, fie nu au fost invitaţi Spre groaza radicalilor, următoarele săptămâni au fost caracterizate de entuziasmul născut din plănuirea războiului. În septembrie 1911, până şi Asquith s-a ferit de lungile „conversaţii militare" care aveau ca scop mobilizarea planurilor şi strategiilor de mobilizare cu francezii, însă Grey a refuzat să le pună capăt.101 Dintre cele două părţi opozante, Marea Británie era cea mai dispusă să ia în considerare posibilitatea unei escaladări dramatice a conflictului.102 în vreme ce Franţa nu făcuse nicio pregătire pentru război, chiar şi atunci când criza ajunsese la apogeu, „Marea Británie părea gata să atace în fiecare zi", observa Bethmann într-o scrisoare adresată ambasadorului german la Londra.103 Ministrul de externe austriac, contele Aehrenthal, a ajuns la aceeaşi concluzie, consemnând în 3 august că, pentru o clipă, Anglia a părut să folosească disputa pentru Maroc ca pe un pretext pentru a-şi încheia „socoteala" cu rivala sa, Germania.104 Contrastul cu poziţia relativ rezervată şi conciliatoare a Rusiei era izbitor.105 Viena a renunţat la politica sa de neutralitate referitoare la chestiunea Marocului abia după această reacţie a britanicilor.106

Lupta dintre „şoimi" şi „porumbei" nu se încheiase încă. În timp ce oficialii Ministerului de Externe francez se răzbunau pe Caillaux şi pe nefericitul de Justín de Selves, demiţându-i din funcţii în ianuarie 1912, în Marea Británie, scepticii Uberali radicah îşi reluau atacul împotriva politicii adoptate de Grey. Printre miniştri existau mulţi

care nu apreciaseră niciodată angajamentul profund al lui Grey faţă de Franţa înainte de Agadir. În decembrie 1911, a existat o revoltă a parlamentarilor împotriva lui Grey. O parte din resentimentul faţă de el s-a născut din frustrarea provocată de misterul care învăluia tacticile sale – de ce nu a fost anunţat nimeni despre angajamentele pe care se presupune că guvernul şi le lua în numele poporului britanic? Arthur Ponsonby şi Noel Buxton, doi activişti Uberau importanţi anti-Grey, au cerut formarea unui comitet pentru a îmbunătăţi relaţiile anglo-germane. Această reacţie violentă împotriva ministrului de externe a ajuns, practic, în toată presa liberală, în vreme ce înveteraţii din Paris au reuşit să îi discrediteze atât pe Caillaux, cât şi abordarea sa conciliatoare, grupul „progerman" din Marea Británie nu a reuşit să îl îndepărteze pe Grey şi politica lui

Existau trei motive: primul era acela că miniştrii britanici erau mai puţin vulnerabili la o astfel de campanie, graţie structurii partizane solide a politicii parlamentare britanice; apoi mai era şi faptul că dacă politica lui Grey ar fi fost negată în totalitate, acesta ar fi putut demisiona, luându-i cu el şi pe Lloyd George, pe Haldane şi, probabil, pe Churchill – acest lucru ar fi putut însemna sfârşitul liberalilor în guvern, un îndemn la reflecţie pentru liberalii neutri. Nu mai puţin important era şi sprijinul conservatorilor din parlament, care susţineau politica de acord militar cu Franţa a lui Grey. Unul dintre lucrurile care l-au ajutat pe ministrul de externe să supravieţuiască Crizei Agadir a fost asigurarea secretă de sprijin pe care a primit-o de la Arthur Balfour, liderul Partidului Conservator până în noiembrie 1911.107 Această dependenţă de opoziţia parlamentară se va dovedi a fi riscantă în vara lui 1914, când o posibilă criză legată de Irlanda a pus la îndoială continuitatea sprijinului venit din partea conservatorilor.

Însă dacă principiile esenţiale ale politicii de acord a lui Grey nu erau modificate, faptul că trebuia să îşi apere poziţia în faţa unei opoziţii interne atât de zgomotoase şi

de influente nu îi permitea să îşi rostească angajamentul cu aceeaşi fermitate cu care şi-ar fi dorit. După Agadir, Grey s-a trezit în situaţia critică aflându-se între francezii care îi cereau să-i ia un angajament mai ferm şi insistenţele radicalilor neutri ai cabinetului (care erau, la urma urmei, majoritari) ca el să nu facă acest lucru. În două hotărâri ale cabinetului din noiembrie 1911, cincisprezece dintre colegii lui miniştri l-au chemat la ordine pe Grey, cerându-i să înceteze să faciliteze discuţiile militare la nivel înalt dintre Marea Británie şi Franţa fără ştiinţa şi consimţământul lor în prealabil în ianuarie 1912, se vorbea că radicalii neutri, conduşi de Lorebum, ar fi convenit asupra unei declaraţii a cabinetului care spunea că Marea Británie „nu avea nicio obligaţie, directă sau indirectă, exprimată sau insinuată, să sprijine Franţa împotriva Germaniei cu ajutorul forţei armate”. Grey şi oamenii lui au scăpat de această lovitură datorită faptului că Lorebum s-a îmbolnăvit şi s-a pensionat108

Nevoia de a echilibra o astfel de opoziţie comună din interiorul guvernului său cu o politică concentrată pe păstrarea antantei ca şi „dispozitiv de siguranţă” a condus la o confuzie în limbajul diplomatic britanic Pe de altă parte, comandanţii militari britanici fuseseră întotdeauna discreţi în dialogurile cu omologii lor francezi; asigurările lor referitoare la sprijin militar britanic în eventualitatea unui conflict cu Germania i-a ajutat pe francezi să-şi consolideze poziţia.109 Aceste demersuri nu au fost sancţionate de cabinet, cu atât mai puţin de parlamentul britanic. În timpul Crizei Agadir din 1911, noul DMO, generalul-maior, Henry Wilson, a fost trimis la Paris pentru a purta discuţii cu şeful statului-major general francez şi pentru a conveni asupra unui program de mobilizare comună anglo-franceză împotriva Germaniei. Memorandumul Wilson-Dubail care a rezultat în 21 iulie 1911 (generalul Auguste Dubail era pe atunci şeful statului-major general francez) stipula că în a 15-a zi a mobilizării vor fi desfăşurate pe malul stâng francez şase divizii britanice de infanterie, o divizie de cavalerie şi două

brigăzi călare (alcătuite din 150.000 de oameni şi 67.000 de cai).110 Hotărârea din primele luni ale lui 1912 de a neutraliza expansiunea navală a germanilor prin coordonarea unei strategii navale anglo-franceze a întărit bănuiala că urma să ia naştere o alianţă defensivă.

Pe de altă parte, din faimoasele „scrisori Grey-Cambon" din 22 – 23 noiembrie 1912, „smulse", după cum s-a exprimat Mofley, de la Grey de adversarii lui radicali, a reieşit clar că antanta nu era câtuşi de puţin o alianţă, deoarece ambele părţi implicate aveau libertatea de a acţiona independent, chiar şi atunci când una din părţi era atacată de o terţă putere. Exista sau nu o obligaţie de a sprijini Franţa? Lui Grey îi convenea să declare în public că acestea erau simple planuri de urgenţă, fără caracter obligatoriu. În particular, ministrul de externe a recunoscut că, după părerea lui, dialogurile militare anglo-franceze „ne angajau la cooperare cu Franţa" atât timp cât acestea „nu aveau un caracter instigator şi erau rezonabile". Când subsecretarul permanent al Ministerului de Externe, Sir Arthur Nicolson, i-a spus lui Grey la începutul lui august 1914 că „i-aţi promis întruna domnului Cambon că dacă Germania va deveni agresivă vă veţi alia cu Franţa", acesta a răspuns simplu: „Aşa este, însă nu are nimic în scris".111

Diplomaţia anglo-franceză a ajuns să fie marcată la cel mai înalt nivel – de partea britanică – de un fel de gândire dublă. Se înţelegea de la sine că Grey trebuia să-şi adapteze declaraţiile publice şi chiar comunicatele oficiale ca acestea să răspundă aşteptărilor membrilor neutri ai cabinetului şi ale publicului larg. Cu toate acestea, când Paul Cambon i-a ascultat pe prietenii săi antigermani din Londra, sau pe Bertie în Paris, a auzit ce a vrut să audă. Aceasta era o înţelegere grea pe care trebuiau să o accepte francezii. Când Criza din Iulie a anului 1914 a atins punctul culminant, factorii decidenţi din Paris, ambasadorul francez la Londra şi chiar Grey, au avut parte de câteva clipe de nelinişte. Lucru şi mai important, nesiguranţa în ceea ce privea angajamentul britanicilor i-a

obligat pe strategii francezi să compenseze în Est cu slăbiciunea lor din Vest, angajându-se mai mult decât oricând să militarizeze alianţa cu Rusia.112 Guvernul francez, observa în primăvara lui 1913 ministrul belgian la Paris, era obligat să „întărească mai mult alianţa sa cu Rusia, deoarece este conştient că relaţia de prietenie cu Marea Británie este din ce în ce mai puţin solidă şi eficientă".113 Caracterul ezitant al politicii britanice constituia şi pentru Germania o sursă de confuzie şi de iritare. Pe de altă parte, Grey era obligat să păstreze aparenţele unei relaţii deschise cu Berlinul pentru a-i îmbuna pe membrii radicali neutri. Cu toate acestea, se simţea, de asemenea, obligat să îi avertizeze din când în când pe germani, ca nu cumva aceştia să ajungă la concluzia că Franţa fusese abandonată şi putea fi atacată fără teama unui răspuns din partea britanicilor. Rezultatul acestui sistem de mesaje mixte, consecinţa fluctuaţiei relaţiilor de putere din cadrul departamentelor administrative europene, a fost o incertitudine constantă legată de intenţiile britanicilor, care i-a neliniştit pe factorii decidenţi din Berlin în timpul Crizei din Iulie.

SOLDAŢI ŞI CIVILI

„Situaţia [în Europa] este extraordinară", îi relata colonelul Edward House preşedintelui american Woodrow Wilson după călătoria făcută în Europa în mai 1914. „Militarismul a luat-o razna".114 Se prea poate ca percepţia lui House să fi fost modelată de experienţa personală: House era un „colonel politic" în stilul american. Fusese ridicat în grad în miliţia din Texas în schimbul unor servicii politice, însă când a vizitat Berlinul, germanii l-au considerat pe colonelul House cadru militar şi l-au aşezat la dineuri alături de generali. Este posibil ca părerile lui legate de prevalenţa militarismului să se fi datorat percepţiei lui greşite, 115 Chiar şi aşa, nu există niciun dubiu că, privită de partea cealaltă a Atlanticului, Europa antebelică reprezenta un spectacol interesant. Oficialii de rang înalt, împăraţii şi regii participau la manifestările publice îmbrăcaţi în uniforme militare;

referatele cu caracter militar erau parte integrantă din ceremoniile publice; spectacolul flotelor marine puternic luminate atrăgeau valuri de mulţime şi umpleau paginile ziarelor ilustrate; rândurile armatelor s-au înmulţit până când au devenit microcosmosuri ale naţiunii; cultul spectacolului militar a intrat în viaţa publică şi cea privată a celor mai mici comunităţi. În ce fel a modelat acest „militarism” deciziile care au dus la izbucnirea în 1914 a războiului în Europa? Rădăcinile Crizei din Iulie se aflau, după cum susţineau unii istorici, în faptul că politicienii civili au renunţat la orice responsabilitate, iar generalii au încălcat puterea politică?

Înainte de izbucnirea războiului, se dădea, fără îndoială, o luptă între soldaţi şi civili în interiorul departamentului executiv: o luptă pentru bani. Cheltuielile alocate apărării reprezentau o mare parte din bugetul guvernului Comandanţii militari dornici să îmbunătăţească echipamentele, metodele de instructaj şi infrastructura trebuiau să se lupte cu politicienii civili (aşa cum se întâmplă şi în zilele noastre) pentru a avea acces la resursele guvernului. De partea cealaltă, miniştrii de finanţe şi aliaţii lor politici se luptau să impună restricţii în numele rigorii fiscale şi a consolidării interne. Câştigătorul acestor lupte depindea de structura mediului instituţional şi de constelaţia domestică şi de cea politică internaţională.

Până în 1908, structura haotică a comenzii militare ruseşti nu le permitea generalilor să facă lobby la guvern. Însă lucrurile au început să se schimbe din 1908, când reformele din cadrul administraţiei militare au creat o structură mai solidă a executivului, acordându-i drepturi depline ministrului de război să discute chestiunile militare direct cu ţaruL116 în 1909, a început o rivalitate aprigă între noul ministru de război, Vladimir Sukhomlinov (care se afla în funcţie în iulie 1914), şi ministrul de finanţe conservator, Vladimir Kokovtsov. Susţinut de influentul premier, Pyotr Stolypin, Kokovtsov, un expert în ceea ce privea responsabilitatea fiscală şi dezvoltarea economică

internă, respingea în mod regulat proiectele de buget ale lui Sukhomlinov. Fricţiunile profesionale s-au transformat încet în ură personală.117 Sukhomlinov îl considera pe Kokovstov „îngust la minte, prolix şi egoist”; Kokovtsov îl acuza pe ministrul de război (şi pe bună dreptate) de incompetenţă, iresponsabilitate şi corupţie.118

Echivalentul german al lui Kokovtsov era Adolf Wermuth, ministrul trezoreriei între 1909 – 1911, care, cu sprijinul cancelarului Bethmann Hollweg, depunea toate eforturile să reechilibreze bugetul Reichului şi să reducă datoria publică. Wermuth a avut o atitudine critică faţă de cheltuielile în exces făcute în perioada lui Tirpitz şi se plângea deseori de iresponsabilitatea ministrului marinei, întocmai cum Kokovtsov se plângea de modul risipitor în care Sukhomlinov gestiona fondurile militare.119 Mottoul ministrului trezoreriei era: „Nicio cheltuială fără venit”.120 Exista, de asemenea, o tensiune constantă între şeful statului-major şi ministrul de război având în vedere că solicitările celui dintâi pentru creşterea fondurilor erau deseori respinse de cel de-al doilea.121 Un studiu recent a sugerat că faimosul memorandum din 1905, în care şeful statului-major general, Alfréd von Schlieffen, a schiţat principiile unei ofensive masive în Vest, nu a fost „un plan de război” în sine, ci o pledoarie pentru a primi mai mulţi bani de la guvern – printre altele, schiţa lui Schlieffen avea în vedere desfăşurarea a 81 de divizii, o forţă mai mare decât armata de care dispunea Germania la momentul respectiv.122 Problema finanţării militare era complicată în Germania de faptul că constituţia federală impunea venituri fiscale directe mai degrabă statelor membre decât guvernului Reichului Structura descentralizată a Imperiului German a stabilit o limită fiscală pentru cheltuielile de apărare ale Reichului care nu a avut echivalent în Marea Británie, Franţa sau Rusia.123

Cu toate acestea, conflictul referitor la resurse a fost înăbuşit în Germania de faptul că bugetul alocat armatei era trimis parlamentului doar la interval de cinci ani – un sistem cunoscut sub denumirea de „Cincinal”. Deoarece

cadrele militare de rang înalt considerau „Cincinalul” o metodă de a proteja armata de intervenţia constantă a parlamentului, ezitau să o pericliteze cerând venituri extrabugetare. Acest sistem funcţiona ca un stimulent puternic pentru autocontrol După cum observa în iunie 1906 ministrul de război prusac, Karl von Einem, „Cincinalul” era un acord greoi, însă era util, deoarece „agitaţia puternică şi persistentă împotriva existenţei armatei care ia naştere odată cu orice expansiune militară ar deveni şi mai periculoasă dacă s-ar produce o dată pe an”.124 Chiar şi în 1911, când „Cincinalul” trebuia reînnoit, iar şeful statului-major, Moltke, şi ministrul de război, Heeringen, şi-au unit forţele pentru a obţine un venit substanţial, opoziţia ministrului trezoreriei, Wermuth, şi a cancelarului Bethmann Hollweg a făcut ca sporirea forţei armatei pe timp de pace să fie foarte modestă (zece mii de oameni).125

Putem discerne tensiuni asemănătoare în interiorul fiecărui organ executiv din Europa. În 1906, liberalii din Marea Britanie au promis (obţinând majoritatea absolută) să reducă cheltuielile militare din timpul Războiului Burilor sub sloganul „Pace, restricţii financiare şi reformă”. Restricţiile bugetare au reprezentat un factor important în decizia de a căuta o înţelegere cu Franţa şi cu Rusia. Una dintre consecinţe a fost că, în vreme ce bugetul destinat Marinei Britanice continua să crească (cheltuielile pentru Marina Britanică erau de trei ori mai mari decât pentru cea germană în 1904 şi mai mult decât duble în 1913), cheltuielile destinate armatei au rămas constante în anii dinaintea războiului, obligându-l pe ministrul de război Haldane să se concentreze mai degrabă asupra economiilor eficiente şi asupra reorganizării decât asupra cheltuielilor.126 în Austro-Ungaria, frământările din interiorul politicii interne a dualismului a paralizat practic dezvoltarea militară a monarhiei la începutul secolului, deoarece grupurile autonomiste din parlamentul ungar luptau să priveze armata comună a monarhiei de venituri fiscale şi de recruţi în acest context, propunerile pentru o

creştere a bugetului alocat armatei constituiau subiectul unor lupte legislative nesfârşite, iar armata habsburgică „lâncezea" într-o „continuă stagnare", după cum s-a exprimat şeful statului-major austriac. Acesta este motivul pentru care, în 1912, Austro-Ungaria a alocat doar 2, 6% din venitul naţional net pentru Departamentul Apărării – o sumă mai mică decât a oricărei puteri europene şi, cu siguranţă, cu mult mai puţin decât îşi permitea economia sa (dffele în Rusia, Franţa şi Germania în acel an au fost de 4, 5%, 4, O % şi, respectiv, 3, 8%).127

În Franţa, „Afacerea Dreyfus" din 1890 distrusese orice consens civilo-militar care exista în cea de-a Treia Republică, aruncând suspiciunea publică asupra oficialilor de rang înalt ai armatei, care erau priviţi ca fiind un bastion de atitudini clericale şi reacţionare, în special asupra stângii republicane şi anticlericale. Ca urmare a conflictului, trei guverne radicale succesive au urmat un program agresiv de „republicanizare" a reformei militare, în special în timpul primilor miniştri, Črnile Combes (1903 – 1905) şi Georges Clemenceau (1906 – 1909). Controlul guvernului asupra armatei a fost înteţit, Ministerul de Război a devenit mai puternic în comparaţie cu comandanţii de armată obişnuiţi, iar stagiul militar a fost redus în martie 1905 – în pofida sfaturilor experţilor militari – de la trei ani la doi ani, în vederea transformării „gărzii pretoriene" din perioada Dreyfus în „armata poporului", alcătuită din rezervişti civili care trebuiau să apere ţara pe timp de război

Abia în ultimii ani înainte de război, lucrurile au început să se schimbe în favoarea armatei franceze. În Franţa, cum s-a văzut mai devreme în Rusia, conducerea armatei a fost restructurată în 1911, iar şeful statului-major general, Joseph Joffre, a fost desemnat ca responsabil oficial pentru strategii militare pe timp de pace şi comandant al armatei principale pe timp de război „Istoria lungă şi dureroasă" a luptei pentru asigurarea fondurilor sporite a continuat, însă între 1912 – 1914, atitudinea promilitară a guvernului Poincaré şi apoi a

preşedinţiei Poincaré, consolidată de realinieri complexe în politica şi opinia franceză, a creat un mediu mai favorabil pentru reînarmare.128 În 1913, s-a insistat politic ca stagiul militar să revină la perioada de trei ani, în ciuda protestelor ministrului de finanţe, Louis-Lucien Klotz, care a susţinut că o consolidare a fortificaţiilor de la graniţă ar costa mai puţin şi ar fi mai eficientă.129 Şi în cazul Germaniei, o îmbunătăţire a stării de spirit după Criza Agadir i-a încurajat pe ministrul de război, Josias von Heeringen, şi pe şeful statului-major, Helmuth von Moltke, să insiste mai mult asupra creşterii efectivului militar. Din funcţia pe care o ocupa în Ministerul Trezoreriei Reichului, Adolf Wermuth a dus o luptă crâncenă împotriva cheltuielilor mari, însă a demisionat în martie 1912, după ce a devenit clar că politica sa nu se mai bucura de sprijinul general al guvernului. S-a renunţat la rigoarea fiscală din epoca lui Wermuth şi, treptat, exponenţii din armată au avut câştig de cauză în faţa rivalilor lor din marină. După o perioadă lungă de stagnare relativă, reforma armatei din 3 iulie 1913 a dus cheltuielile militare la cote fără precedent130

În Rusia, lui Vladimir Kokovtsov, care a rămas ministru de finanţe şi care a preluat funcţia de premier după asasinarea lui Stolypin, i-a fost din ce în ce mai greu să lupte împotriva intrigilor pe care le punea la cale ministrul de război, Sukhomlinov. Conflictul dintre cei doi a atins punctul culminant în timpul unei întâlniri importante a miniştrilor în primăvara lui 1913, când ministrul l-a luat pe nepregătite pe premier, prezentându-i o propunere bugetară importantă, despre care ceilalţi de faţă fuseseră înştiinţaţi în prealabil, cu excepţia lui Kokovtsov. Cum s-a întâmplat întotdeauna în Rusia, sprijinul suveranului era crucial în această schimbare a balanţei puterii. „În confruntările tale cu Sukhomlinov, tu ai întotdeauna dreptate”, i-a spus Nicolae al II-lea lui Kokovtsov în octombrie 1912. „Dar aş vrea să-mi înţelegi poziţia: îl sprijin pe Sukhomlinov nu pentru că nu am încredere în tine, ci pentru că nu pot să nu fiu de acord cu

fondurile alocate armatei” 131

Oare acest transfer uriaş de resurse a atras şi un transfer de putere, sau cel puţin de influenţă din punct de vedere politic? Când răspundem la această întrebare trebuie să luăm în considerare condiţiile predominante din diferite state. Ţara unde întâlnim cel mai ferm regim al controlului civil este, fără îndoială, Franţa. În decembrie 1911, când Joffre şi-a expus noul plan strategic care se concentra pe o masivă desfăşurare ofensivă dincolo de graniţa franco-germană, prim-ministrul, radicalul Joseph Caillaux, l-a informat sexul pe şeful statului-major că autorităţile civile erau cele responsabile cu luarea de decizii132 Sarcina CGS, sublinia deseori Caillaux, era doar aceea de a-i consilia pe politicieni în chestiuni care ţineau de domeniul lui de expertiză. Trecerea la o creştere a cheltuielilor militare şi hotărârea de a se face investiţii în planul de desfăşurare ofensivă propus de Joffre în 1912 – 1914 nu au venit din partea cadrelor militare, ci din cea a politicienilor, în fruntea cărora se afla Raymond Poincaré, care, cu toate că era un „vultur”, din punct de vedere constituţional aparţinea civililor.

Situaţia în Rusia era destul de diferită. Aici, prezenţa ţarului ca punct central al sistemului autocratic le permitea miniştrilor individuali să-şi creeze o oarecare autonomie. Ministrul de război, Vladimir Sukhomlinov, este un exemplu grăitor. La momentul numirii lui în funcţie în 1909, în St.

— Petersburg se ducea o luptă crâncenă pentru ca armata să fie controlată de parlament Un grup influent de deputaţi încerca să impună dreptul Dumei de a supraveghea politica de apărare. Sukhomlinov a fost adus ca să conducă Duma, să prevină infiltrarea „atitudinilor civile” în procesul decizional al armatei şi să protejeze prerogativa ţarului, un rol care i-a adus dispreţul opiniei publice, dar care i-a asigurat un sprijin puternic din partea tronulxiL133 Acest suport din partea suveranului i-a permis ministrului de război să formuleze o politică a siguranţei care se afla în dezacord cu angajamentele

oficiale ale Rusiei faţă de alianţa cu Franţa.

În loc să dea curs cerinţelor Franţei referitoare la un atac împotriva Germaniei în prima fază a mobilizării, politica de „Reorganizarea din 1910” a lui Sukhomlinov a schimbat perspectiva asupra desfăşurării forţelor armate, pe care le-a retras din zonele de graniţă din vest, ocupate în mare parte de polonezi, concentrându-le asupra unor locaţii din interiorul Rusiel. Scopul era acela de a obţine un echilibru între forţele unitare şi densitatea populaţiei şi de a crea o putere care putea îi desfăşurată, dacă era nevoie, pe scena estică. În prima fază a ostilităţilor, Occidentul îndepărtat urma să fie lăsat pe mâna inamicului, în aşteptarea unei contraofensive masive din partea armatelor ruseşti.114 Din câte se pare, nu s-a depus niciun efort de a expune această iniţiativă şi Ministerului Afacerilor Externe. La început, experţii militari francezi au fost oripilaţi de acest plan nou, despre care credeau că privează alianţa franco-rusească de iniţiativa militară împotriva Germaniei. În cele din urmă, ruşii au răspuns acestor preocupări ale francezilor, însă este remarcabil faptul că Sukhomlinov deţinea suficientă libertate de a inventa şi de a implementa o politică ostilă alianţei cu Franţa, care reprezenta piesa de rezistenţă a politicii externe a Rusiei.135

Susţinut de ţar, Sukhomlinov a reuşit, de asemenea, să submineze autoritatea prim-ministrului Kokovtsov nu numai pentru că îl înfrunta în probleme legate de bugetul militar, ci şi prin faptul că crea o coaliţie ostilă în interiorul Consiliului de Miniştri. Aceasta, în schimb, îi oferea o platformă de unde el îşi putea expune punctele de vedere referitoare la situaţia de securitate în care se afla Rusia. Într-o serie de întâlniri cruciale care au avut loc în a patra săptămână a lunii noiembrie 1912, Sukhomlinov a lansat ideea că războiul era inevitabil, „şi va fi mult mai benefic pentru noi dacă acesta va izbucni cât mai repede”; un război, susţinea el, „nu va aduce decât avantaje [Rusiei]”. Aceste afirmaţii ciudate şi înşelătoare l-au uluit pe precautul Kokovtsov.136 El a putut lansa astfel de afirmaţii

doar pentru că se bucura de sprijinul celorlalţi miniştri civili, Rukhlov, Maklakov, Sheheglovitov şi, cel mai important, cel al lui A.V. Krivoshein, influentul ministru al agriculturii şi confidentul ţarului. În ultimele luni ale lui 1912, în interiorul Consiliului de Miniştri a luat naştere un „partid de război", condus de Sukhomlinov şi de Krivoshein.137

Şi în Germania, caracterul pretorian al sistemului îi asigura armatei o oarecare libertate de manevră. Figuri-cheie, cum era şeful statului-major, puteau dobândi uneori libertatea de a lua decizii, în special în momente de maximă tensiune.138

Este relativ uşor să stabilim ce au spus comandanţii militari; confirmarea ponderii pe care o aveau sfaturile lor în procesul decizional al guvernului este mult mai puţin directă, mai ales într-un mediu în care absenţa unui organ colegial decizional, cum era Consiliul de Miniştri în Rusia, nu lăsa loc pentru conflicte între cadrele militare şi funcţionarii civili.

Un mod de a înţelege interacţiunea dintre armată şi procesul decizional civil este acela de a analiza relaţia dintre corpul diplomatic format din ambasadori, miniştri şi secretarii cu delegaţie şi reţeaua paralelă – supravegheată de şeful statului-major şi de Amiralitate – formată din ataşaţi militari şi navali, a căror perspectivă asupra evenimentelor difereau uneori de cea a reţelelor oficiale ale diplomaţilor. Ca să luăm un exemplu: în octombrie 1911, Wilhelm Widenmann, ataşatul naval german la Londra, a trimis un raport îngrijorător la Berlin. Ofiţerii maritimi britanici, scria Widenmann, recunoşteau făţiş că Anglia „îşi mobilizase întreaga flotă" în lunile de vară din timpul Crizei Agadir. Din câte se părea, Anglia „nu aştepta decât un semn din partea Franţei ca să lanseze un atac împotriva Germaniei". Pentru a înrăutăţi situaţia, noul Prim Lord al Amiralităţii era Winston Churchill, „un demagog lipsit de scrupule, ambiţios şi nestatornic". Aşadar, Germania trebuia să se pregătească pentru un atac neprovocat, asemănător cu anihilarea flotei daneze la

Copenhaga în 1807 de către britanici. Era crucială o reînarmare a flotei, căci „doar un singur lucru impresionează în Anglia: un ţel bine definit şi dorinţa arzătoare de a-l atinge”.139 Aceste depeşe au fost înmânate lui Wilhelm al II-lea, care le-a umplut de adnotări pline de entuziasm – „corect”, „corect”, „excelent” şi aşa mai departe. Nu exista nimic remarcabil în toate acestea – Widenmann reacţiona oarecum la ceea ce observase el în Londra, însă scopul lui ascuns era acela de a-l împiedica pe şeful statului-major general din Berlin să se folosească de Criza Agadir pentru a contesta superioritatea financiară a marinei.140

Conţinutul sau reacţiile kaizerului la rapoartele lui Widenmann nu au fost atât de importante pe cât a fost răspunsul pe care acestea le-au primit din partea cancelarului şi a ministrului de externe. Iritat de aceste afirmaţii panicarde, Bethmann Hollweg i-a cerut ambasadorului german la Londra, contele Metternich, să redacteze o depeşă prin care să infirme afirmaţiile din raportul lui Widenmann. Metternich a răspuns printr-un raport care nuanţa afirmaţiile lui Widenmann. Deşi era adevărat că „întreaga Anglie se pregătise pentru război” în vara lui 1911, acest lucru nu insinua că era gata pentru o acţiune agresivă. Cu siguranţă, existau unii ofiţeri maritimi tineri „care şi-ar dori” un război, însă aceasta era o atitudine obişnuită a funcţionarilor militari din alte ţări. În orice caz, observa Metternich – şi aici era hiba – în Anglia, astfel de chestiuni nu erau hotărâte nici de armată sau de ofiţerii maritimi, nici de miniştrii de război şi nici de Primul Lord al Amiralităţii, ci, mai degrabă, de un cabinet alcătuit din miniştri responsabili. „Aici, spunea Metternich, flota şi armata sunt considerate a fi cele mai importante instrumente ale politicii, un mijloc de a atinge un scop, şi nu factori determinanţi pentru cursul politicii”. În orice caz, englezii erau hotărâţi să lase deoparte tensiunile din vară. Prin urmare, guvernul german ar trebui să caute o îmbunătăţire a relaţiilor cu Londra şi nu să caute nod în papură forţelor armate.141

De data aceasta, kaizerul a fost mai puţin încântat: „greşit”, „prostii”, „aberaţii incredibile”, „bagatele” umpleau marginile documentelor. „Nu sunt de acord cu opinia ambasadorului! Ataşatul naval are dreptate!” 142 Lucrul ciudat în legătură cu aceste două depeşe conflictuale este acela că ambele au modelat politica: kaizerul a folosit raportul lui Widenmann ca pretext pentru a cere un nou drept maritim, în vreme ce Bethmann a insistat asupra politicii de destindere recomandată de Metternich. În Germania, după cum observa ulterior un comandant de rang înalt, „kaizerul a instaurat o politică, iar cancelarul, o alta [şi] şeful statului-major a venit cu varianta proprie”.143

*

La prima vedere, se pare că am putea trage o linie între o Mare Britanie şi o Franţă democratice şi parlamentare, unde factorii decizionali civili erau cei care luau toate hotărârile, şi constituţiile mai autoritare ale Rusiei, Austriei şi Germaniei, unde, în ciuda gradelor diferite de parlamentarism, cadrele militare puteau concura cu colegii lor civili de la egal la egal sau dintr-o poziţie de superioritate pentru influenţa politică datorită faptului că aveau acces la suveran. Însă realitatea era mai complexă decât permitea această dihotomie. În Franţa, prin restructurarea armatei după 1911, şeful statului-major, Joffre, ajuns la un grad înalt de autoritate – spre deosebire de omologul său german, militaristul şi aristocratul Helmuth von Moltke –, îşi putea exercita puterea nemăsurată asupra forţelor armate. Mai mult, noile măsuri ale francezilor îi confereau armatei o autoritatea aproape totală în interiorul statului – cu toate că această autonomie depindea, spre deosebire de cea a armatei germane, de cooperarea şi sprijinul miniştrilor civili.144

În Marea Británie, de asemenea, antanta cu Franţa era consolidată mai degrabă de negocierile şi acordurile civile decât de cele militare. Am văzut deja cât de dornici erau ofiţerii militari importanţi din Marea Británie să ofere

sprijin Franţei în timpul primei crize marocane din 1905 – 1906. Comandanţii militari britanici nu se considerau a fi supuşii politicienilor. Wilson nu acţiona, pur şi simplu, la ordine; el avea propriile-i puncte de vedere în ceea ce privea rolul militar al Marii Britanii într-un viitor război continental şi insista mereu asupra unei confruntări militare. La fel ca şi colegii lui din celelalte state, Wilson îi dispreţuia pe politicienii civili şi considera că erau complet incapabili să înţeleagă chestiunile militare. Sir Edward Grey, scria el în jurnalul lui, era „un om ignorant, vanitos şi slab, incapabil să exercite funcţia de ministru de externe într-o ţară mai mare decât Portugalia”. Cât despre ceilalţi membri ai cabinetului liberal, aceştia nu erau decât „nişte mitocani mânjiţi şi ignoranţi”. Conceptul de guvern civil era „vicios în teorie şi inutil în practică”.145 Având păreri politice conservatoare, Wilson complota intens împotriva conducerii politice liberale pe care o dispreţuia. Acesta sustrăgea informaţii de la Ministerul de Externe cu ajutorul asociatului său, subsecretarul permanent Sir Arthur Nicolson, şi le transmitea mai departe aflaţilor săi din Partidul Conservator. Prin general-maiorul Henry Wilson, Marea Britanie deţinea „propria versiune” a lui Conrad din Austro-Ungaria şi a lui Apis din Serbia.146 Importanţa discuţiilor militare cu Franţa se afla nu în presiunea pe care acestea o exercitau asupra conducerii civile, ci în faptul că, prin simpla lor existenţă, ele păreau să insinueze o obligaţie morală de a lupta alături de Franţa în eventualitatea unui război împotriva Germaniei. Astfel, militarizarea antantei lăsa să se vadă discrepanţa uriaşă dintre planurile militare ale britanicilor şi o poziţie diplomatică oficială pentru care angajamentele asociate cu termenul „alianţă” erau în continuare o anatemă.

Ceva asemănător s-a întâmplat şi în cazul alianţei dintre Franţa şi Rusia. Eforturile comandanţilor militari francezi de a anula efectele planului de desfăşurare al lui Sukhomlinov din 1910 a dus la adâncirea interdependenţei plănuirii operaţiunilor militare în cele două state aliate – un proces gestionat de armată, dar sancţionat de

conducerea civilă. Însă chiar dacă personalul civil autoriza acest proces, acesta nu îl putea împiedica să mute parametri în funcţie de care erau luate deciziile politice. În timpul întrunirii comune anuale a şefilor de stat-major din Franţa şi Rusia, când francezii au insistat că ruşii cheltuiau sume fabuloase împrumutate pentru a consolida căile ferate din vest, care reprezentau un punct strategic, efectul a fost acela de a înclina balanţa puterii din St.

— Petersburg spre adversarii lui Kokovtsov din comanda militară rusească. Kokovtsov a avut, probabil, dreptate când a acuzat comanda militară de faptul că se folosea de legăturile între servicii din cadrul alianţei pentru a-şi consolida influenţa în interiorul sistemului politic rusesc.147

Pe de altă parte, cerinţele înaintate de ruşi aliaţilor lor francezi se prea poate să fi avut nenumărate consecinţe pentru politica internă a Franţei. În 1914, când ruşii au avertizat că orice reducere a perioadei de stagiu militar submina valoarea Franţei ca aliat, francezii i-au obligat pe înalţii-demnitari ai ţării să sprijine o măsură („Legea de trei ani" recent adoptată) care a stârnit controverse printre alegătorii francezi. Până şi cele mai tehnice detalii ale planurilor operaţionale puteau duce la o explozie politică.148 în Franţa, un grup restrâns de factori-cheie de decizie au depus eforturi susţinute pentru a ascunde amploarea şi natura angajamentelor strategice ale alianţei de cei care ar fi putut obiecta pe motive politice (în marea lor majoritate, radicali şi socialiştii radicali). Nevoia de discreţie a devenit extrem de acută la începutul lui 1914, când Poincaré a colaborat cu armata pentru a ascunde caracterul esenţial ofensiv al planificării strategice franceze de un cabinet, un parlament şi un public care înclinau din ce în ce mai mult spre o abordare *defensivă*. Atât de secretos a fost Poincară în gestionarea acestor chestiuni, încât el şi Joffre au ascuns detaliile referitoare la o nouă desfăşurare a trupelor franceze de ministrul de război, Adolphe Messimy.149 Până în primăvara anului 1914, angajamentul francezilor faţă de o strategie militară

coordonată franco-rusească devenise o potenţială forţă distrugătoare în politică, deoarece obliga Franţa să rămână fidelă unei forme de strategie şi pregătire militară a cărei legitimitate publică stătea sub semnul întrebării. Nu vom şti niciodată cât timp a continuat Poincară să păstreze un echilibru, deoarece izbucnirea războiului în vara lui 1914 a făcut ca această întrebare să devină inutilă.

Prin urmare, putem vorbi despre două procese reciproce – unul în care o iniţiativă generoasă era cedată conducerii militare subordonată constituţiei, iar celălalt în care o gardă pretoriană care se bucura de o libertate relativă din punct de vedere constituţional era restricţionată, cârmuită şi deviată de oamenii de stat. Chemările lui Moltke la un război preventiv erau înăbuşite de kaizer şi de liderii civili, tot aşa cum cele ale lui Conrad erau limitate de împărat, de arhiducele Franz Ferdinand şi de Leopold von Berchtold.150 Kokovtsov a reuşit cu succes, cel puţin pentru o vreme, să împiedice iniţiativele ambiţioase ale ministrului de război. La sfârşitul lui 1913, când Sukhomlinov a încercat să-l excludă complet pe Kokovtsov – prim-ministru şi ministru de finanţe – din deliberările asupra bugetului alocat armatei, Consiliul de Miniştri a recunoscut că ministrul de război, care avea o fire autoritară, mersese prea departe şi a respins cererea.151 în Rusia, Germania, Austria, Marea Britanie şi

Franţa, politica militară a rămas, în cele din urmă, subordonată obiectivelor politice şi strategice ale conducerii civile.152

Cu toate acestea: întrebările care nu au primit un răspuns referitor la redistribuirea raporturilor de forţă între facţiunea civilă şi cea militară şi la influenţa lor asupra procesului decizional au continuat să păstreze caracterul confuz al relaţiilor dintre conducerile marilor puteri. Puterile Europei bănuiau că exista câte o facţiune militară agresivă în interiorul fiecărui guvern oponent şi încercau să afle câtă influenţă exercitau. În timpul unui dialog pe care l-a purtat cu ambasadorul german în St-Petersburg la începutul lunii februarie 1913, atunci când

situaţia tensionată dintre austrieci şi ruşi, provocată de contextul din Balcani, ajunsese în punctul culminant, ministrul de externe Sazonov a recunoscut că omologul său austro-ungar, pe care şi-l amintea din perioada petrecută în St-Petersburg, era un om cu intenţii şi perspective pacifiste. Era însă suficient de puternic ca să reziste presiunii exercitate de şeful statului-major, generalul Conrad von Hotzendorff, ale cărui planuri beligerante erau cunoscute de serviciul rus de informaţii militare? Şi chiar dacă Berchtold deţinea în continuare controlul, cel puţin pentru moment oare nu existau şanse ca puterea să ajungă în mâinile armatei pe măsură ce monarhia dualistă devenea tot mai slăbită şi căuta din ce în ce mai des soluţii radicale? 153 Sazonov, care observase de la bun început lupta pentru putere dintre Sukhomlinov şi Kokovtsov şi văzuse cum şefii de stat-major duseseră Rusia în pragul unui război cu Austro-Ungaria, ştia mai bine decât oricine cât de instabilă putea fi relaţia dintre factorii decizionali militari şi cei civili într-o analiză subtilă a atmosferei din St-Petersburg din martie 1911, ambasadorul german, contele Pourtales, distingea un anume echilibru între elementele beligerante şi cele pacifiste: „Aşa cum nu există personalităţi despre care să putem spune că deţin *atât* dorinţa, *cât* şi influenţa să arunce Rusia într-o aventură militară, tot aşa ducem lipsă de oameni ai căror poziţie şi influenţă să fie suficient de puternice ca să trezească încrederea că vor reuşi, pentru o vreme, să îndrume Rusia într-o direcţie paşnică…”.154 Analiza lui Kokovtsov asupra aceleiaşi chestiuni a fost mai puţin optimistă. I se părea că ţarul petrecea din ce în ce mai mult timp în compania „cercurilor militare” ale căror „perspective simpliste deveneau din ce în ce mai influente”.155

Dificultatea intrinsecă a interpretării acestor relaţii din perspectiva unui observator era subliniată de faptul că politicienii civili nu erau împotriva ideii de a profita (sau chiar de a inventa) de existenţa unui „partid de război” pentru a da greutate propriilor lor argumente: astfel, în

timpul misiunii Haldane din 1912, germanii i-au încurajat pe britanici să creadă că guvernul de la Berlin era împărţit între facţiunile „Şoimii” şi „Porumbeii” şi că favorurile britanicilor îl vor mobiliza pe cancelarul Bethmann Hollweg împotriva elementelor1 bebgerante din Berlin. În mai 1914, ei au adoptat aceeaşi tactică, susţinând (prin intermediul unor articole de presă „inspirate”) că o continuare a discuţiilor anglo-ruseşti pe marginea chestiunilor navale nu va face decât să îi încurajeze pe „militarişti” să adopte o poziţie ofensivă faţă de conducerea civilă moderată.156 în acest caz, ca şi în alte sectoare ale comunicării interguvernamentale, caracterul variabil al relaţiilor civilo-militare din interiorul sistemelor respective era amplificat de percepţii şi reprezentări greşite.

PRESA ŞI OPINIA PUBLICĂ

„Majoritatea conflictelor care au zguduit lumea în ultimele zece decenii, declara, cancelarul german Bernhard von Bülow în faţa parlamentului german în martie 1909, nu au izbucnit din cauza ambiţiilor princiare sau din cea a conspiraţiilor ministeriale, ci din cauza instigării vehemente a opiniei publice, care au ajuns la putere executivă prin intermediul presei şi al parlamentului.157 Oare afirmaţia lui Bülow era adevărată? Oare puterea de a modela pobtica externă se afla dincolo de cancelarii şi de ministere într-o lume a grupurilor de interes şi a ziarelor politice?

Un singur lucru este clar: în ultimele decenii înainte de izbucnirea războiului, sfera politică şi discuţiile pubbec referitoare la chestiuni legate de relaţiile internaţionale au luat amploare. În Germania, au luat naştere o serie de grupuri de influenţă naţionaliste, al căror scop era canalizarea sentimentului popular şi influenţarea guvernului. Urmarea a fost o transformare în conţinutul şi stilul criticii politice, care au dobândit un caracter mult mai demagogic, iar obiectivele sale, mult mai difuze şi mai extreme. Prin urmare, guvernele se aflau deseori într-o poziţie defensivă, fiind nevoite să pareze acuzaţiile cum că

nu fuseseră suficient de ferme în atingerea scopurilor naţionale.158 în Italia, putem discerne, de asemenea, prezenţa unui public politic mult mai ferm şi mai pretenţios: în 1910 a luat fiinţă primul partid naţionalist din Italia, *Associazione Nazionalista Italiana*, sub influenţa ultranaţionalistului Enrico Corradini şi a demagogului Giovanni Papini; prin intermediul deputaţilor săi şi a ziarului său, *L'Ideea Nazionale*, membrii partidului cereau „repatrierea" imediată a teritoriilor populate de italieni de pe coasta Adriaticii, aflată sub stăpânirea Imperiului Austro-ungar, declarând că erau pregătiţi de război dacă nu existau alte metode. În 1911, chiar şi ziarele mai moderate, cum erau *La Tribuna* din Roma şi *La Stampa* din Torino, angajau jurnalişti naţii onalişti.159 Aici, mai mult decât în Germania, existau şanse mari să apară fricţiuni cu un guvern obligat să echilibreze priorităţile conflictuale.160 în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, Rusia a fost martoră la naşterea unei prese de masă – în 1913, *Russkoe Slovo*, cel mai bine vândut cotidian rusesc, vindea deja până la 800.000 de exemplare într-o singură zi. Cu toate că încă mai exista cenzura, autorităţile acordau un anume grad de libertate când venea vorbă despre discuţii legate de afacerile externé (atât timp cât nu îl criticau direct pe ţar sau pe miniştri acestuia). Multe dintre cotidianele cele mai importante angajau diplomaţi pensionaţi ca să scrie despre politica externă.161 După criza bosniacă, opinia publică din Rusia a devenit mai categorică – în special în privinţa Balcanilor – şi mai antiguvernamentală.162 în Marea Británie, o presă de masă tânără le servea cititorilor o dietă plină de şovinism, xenofobie şi temeri referitoare la securitate şi la război. În timpul Războiului Burilor.

Daily Mail a vândut un milion de exemplare într-o singură zi; în 1907, tirajul era între 850.000 şi 900.000 de exemplare.

Prin urmare, monarhii, miniştrii şi oficialii de rang înalt aveau toate motivele să ia presa în serios. În sistemul parlamentar, se aştepta ca publicitatea pozitivă să fie

transpusă în voturi, în vreme ce articolele negative dădeau apă la moară opoziţiei. În sistemele autoritare, sprijinul public era o alternativă indispensabilă pentru legitimitatea democratică. Unii monarhi şi oameni de stat erau de-a dreptul obsedaţi de presă şi îşi petreceau ore în şir răsfoind paginile ziarelor. Wilhelm al II-lea era un caz extrem, însă sensibilitatea lui faţă de criticile publice nu era una neobişnuită.163 „Dacă vom pierde încrederea opiniei pubbec în politica noastră externă, atunci totul este pierdut”, i-a spus ţarul Alexandru al II-lea ministrului de externe Lamzdorff.164 Este greu să găseşti pe cineva în interiorul puterilor executive europene ale începutului de secol al XX-lea care să nu fi recunoscut importanţa presei în elaborarea politicii externe. Dar s-au lăsat, oare, purtaţi de acest val?

Preocuparea pentru opiniile publicate ascundea un caracter ambivalent: pe de-o parte, miniştrii, oficialii şi monarhii credeau în presă şi, uneori, se temeau de ea, deoarece o percepeau ca pe o oglindire şi un mijloc de a canabza sentimentele şi atitudinile pubbec. Toţi miniştrii de externe ştiau ce însemna să fii expus în faţa unei campanii de presă internă ostilă, asupra căreia nu aveau niciun control – Grey a fost ţinta presei hberale în 1911, Kiderlen-Wächter a fost atacat în ziarele naţionaliste după Criza Agadir, kaizerul a fost ridiculizat din mai multe motive, printre care şi pentru perspectiva lui oarecum timidă şi nehotărâtă în ceea ce privea pobtila externă. Politicienii francezi care erau suspectaţi că ar fi îngăduitori faţă de Germania, ca Joseph Caillaux, puteau fi înlăturaţi din funcţie. În ianuarie 1914, presa naţionalistă din Rusia i-a denunţat pe Sazonov şi ministerul lui pentru „lipsă de curaj”.165 Multe ministere de externe preferau să acţioneze în secret, deoarece se temeau de presa şi de pubbcitatea negativă. După cum observa în 1908 Charles Hardings într-o scrisoare adresată lui Nicolson, pe atunci ambasadorul britanic la St.

— Petersburg, politica de apropiere faţă de Rusia a lui Edward Grey nu a fost privită cu ochi de către publicul

britanic „Am fost nevoiţi să ascundem adevărul şi să apelăm uneori la subterfugii ca să facem faţă opiniei publice ostile…”.166 Amintirea publicităţii furtunoase care l-a distrus pe Izvolsky a rămas proaspătă în St-Petersburg de-a lungul perioadei antebelice.167

Mulţi factori de decizie au avut o perspectivă inteligentă şi diferită asupra preser Aceştia au observat că avea un caracter volatil – fiind subiectul unor perioade scurte de agitaţie şi frenezie care se domoleau repede. Au înţeles că sentimentul public era condus de impulsuri contradictorii, că solicitările pe care le impuneau guvernului erau rareori realiste; au observat că opinia publică îmbina de obicei „gura slobodă cu lipsa faptelor”, după cum parafraza Theodore Roosevelt168 Opinia publică era frenetică şi intra uşor în panică, dar era, de asemenea, şi extrem de schimbătoare – dovadă stă modul în care sentimentul anglofob din presa franceză a dispărut în timpul vizitei lui Eduard al VII-lea la Paris în 1903: în timp ce regele, însoţit de alaiul său, parcurgea distanţa dintre gara Porte Dauphine şi Champs Elys & s, se auziseră strigăte precum „Vive Fashoda!”, „Vivent Ies Boers!” şi „Vive Jeanne d’Arc!”, ca să nu mai pomenim de titluri ostile şi caricaturi cu caracter insultător. Cu toate acestea, în câteva zile, regele a câştiga simpatia gazdelor lui cu discursuri înduioşătoare şi remarci încântătoare care au fost imediat preluate de principalele ziare.169 în Serbia, valul de revoltă naţională provocat de faptul că austriecii au interzis o uniune vamală cu Bulgaria în 1906 s-a liniştit în scurt timp când cetăţenii sârbi şi-au dat seama că termenii tratatului comercial oferit de Austro-Ungaria erau, de fapt, mai beneficiu pentru vămile sârbeşti decât calitatea de membru într-o uniune cu Sofia.170 în timpul Crizei Agadir din 1911, sentimentul public din Germania a fost într-o continuă fluctuaţie; la începutul lui septembrie, 100.000 de oameni au participat la o demonstraţie pentru pace organizată în Berlin, cu toate acestea, câteva săptămâni mai târziu, atmosfera a fost mai puţin calmă, după cum s-a observat în decizia luată de Partidul

Democrat Social în timpul Congresului Jena de a respinge chemările la o grevă generală în eventualitatea unui război171 La sfârşitul primăverii şi în timpul verii anului 1914, trimisul francez la Belgrad a observat fluctuaţii în articolele din presa sârbească legate de relaţiile cu Austro-Ungaria: dacă în martie şi în aprilie au fost organizate campanii susţinute împotriva Vienei, prima săptămână din luna iunie a adus o neaşteptare stare de relaxare şi conciliere de ambele părţi ale graniţei austro-sârbească.172

Cât despre acele organizaţii ultranaţionaliste agresive, ale căror voci se făceau auzite în toate capitalele Europei, majoritatea lor nu erau decât mici circumscripţii extremiste. Cea mai frapantă caracteristică a majorităţii lobby-urilor ultranaţionaliste beligerante era aceea că autoritatea liderilor era subminată de conflicte interne constante şi de dezbinări – Liga pangermană era măcinată de conflictele între facţiuni; până şi cea mai mare şi mai moderată ligă, cea a Marinei (Flottenverein) a avut de suferit între anii 1905 – 1908 din cauza unui „război civil" intern între grupul proguvemamental şi cel antiguvernamental. „Uniunea Poporului Rus", o organizaţie şovinistă, antisemitică şi ultranaţionalistă, fondată în august 1906, care deţinea 900 de sedii în metropolele şi oraşele din Rusia, s-a dezbinat în 1908 – 1909, după o luptă internă înverşunată, în mai multe grupuri mai mici, dar la fel de ostile.173

Nu este dar care era relaţia opiniei publice din interiorul elitelor, care aveau acces direct la presă, cu atitudinea ce caracteriza masele populare. Teama de război şi campaniile şoviniste reprezentau un subiect bun pentru presă, însă cât de adânc pătrunseseră în conştiinţa societăţii? Era o greşeală gravă, avertiza în decembrie 1912 consulul general german la Moscova, să presupui că atitudinea beligerantă şi germanofilă a „partidului de război" rus şi presa slavofilă erau caracteristice pentru atmosfera din ţară, deoarece aceste cercuri „nu aveau o legătură strânsă cu tendinţele vieţii ruseşti". Problema

articolelor de acest gen din ziarele germane, susţinea consulul, era aceea că erau scrise de jurnalişti care cunoşteau prea puţin Rusia şi care aveau un acces limitat la elitele societăţii174 în mai 1913, ministrul belgian la Paris, baronul Guillaume, a recunoscut că în Franţa lua naştere o oarecare „tendinţă şovinistă" Acest fenomen putea fi observat nu numai în ziarele naţionaliste, ci şi în teatre, în recenzii şi în cabarete, unde multe spectacole aveau un caracter şovin „cu scopul de a agita spiritele" însă „francezii adevăraţi nu aprobă astfel de manifestări... adăuga el.175

Toate guvernele, cu excepţia celui din Marea Britanie, deţineau birouri de presă al căror scop era să monitorizeze şi să intervină, dacă era cazul, asupra articolelor. de presă care tratau subiecte delicate despre securitate şi relaţii internaţionale. În Marea Britanie, ministrul de externe pare să nu fi simţit nevoia să convingă (sau să informeze) publicul despre meritele politicii lui, prin urmare a făcut puţine eforturi oficiale pentru a influenţa presa; multe dintre ziarele importante au primit subvenţii generoase, însă acestea au venit din surse private sau de la partidele politice, şi nu de la guvern. Acest lucru nu a afectat, desigur, dezvoltarea unei reţele dense de relaţii neoficiale între guvernul britanic şi jurnaliştii importanţi.176 Situaţia în Italia era oarecum diferită. Giovanni Giolitti, prim-ministru (pentru a patra oară) între 1911 – 1914, plătea în mod regulat cel puţin treizeci de jurnalişti care să scrie articole care să-i susţină politica.177 Ministerul de externe din Rusia a înfiinţat un departament de presă în 1906 şi, începând cu 1910, Sazonov organiza întâlniri la minister, la ora ceaiului, cu cei mai importanţi editori şi lideri ai Dumei.178 Relaţiile dintre diplomaţii ruşi şi anumite ziare favorizate erau atât de apropiate, relata un jurnalist în 1911, încât Ministerul Afacerilor Externe din St.

— Petersburg „părea deseori a fi o filială a *Novoye Vremya*". Editorul ziarului, Jegorov, era văzut: deseori în biroul de presă al ministerului, iar Nelidov, şeful biroului şi

fost jurnalist, vizita des birourile editoriale ale ziarului.179 În Franţa, relaţia dintre diplomaţi şi jurnalişti era deosebit de apropiată; aproape jumătate dintre miniştrii de externe ai celei de-a Treia Republici fuseseră scriitori sau jurnalişti, iar „liniile de comunicare" între aceştia şi presă erau „aproape întotdeauna deschise".180 În decembrie 1912, pe vremea când Raymond Poincaré era premierul Franţei, şi-a înfiinţat propriul ziar, *La Politique Étrangère*, pentru a-şi promova punctele de vedere asupra politicii externe în rândul elitei politice din Franţa.

Ziarele semioficiale şi articolele „inspirate" introduse în presa internă cu scopul de a sonda opinia publică erau instrumente bine cunoscute ale diplomaţiei continentale. Jurnalismul inspirat se deghiza într-o expresie autonomă a unei prese independente, însă eficienţa sa depindea tocmai de bănuiala cititorilor că acesta era dictat de la sediul puterii De exemplu, în Serbia se ştia că *Samoprava* reprezenta punctele de vedere ale guvernului; *Norddeutsche AUgemeine Zeitung* era considerat a fi oficiosul Biroului Afacerilor Externe german; în Rusia, guvernul îşi făcea cunoscute opiniile prin intermediul propriului ziar semioficial, *Rossiya*, însă, ocazional, lansa campanii inspirate şi în alte ziare mai cunoscute, cum ar fi *Novoye Vremya*. În Ministerul de Externe francez, la fel ca şi cel german, oferea sume de bani jurnaliştilor din fonduri secrete şi păstrau relaţii strânse cu *Le Temps* şi *Agetice Havas*, în vreme ce foloseau ziarul mai puţin serios, *LeMatin*, pentru a lansa „experimente publice".182

Astfel de intervenţii puteau da greş. Odată *ce* se afla că un anume ziar deţinea informaţii originale, exista riscul ca relatări indiscrete, tendenţioase sau eronate ale aceluiaşi ziar să fie confundate cu semnale intenţionate emise de guvern, cum s-a întâmplat, de exemplu, în februarie 1913, atunci când *Le Temps* a publicat un articol bazat pe scurgeri de informaţii *neautorizate* primite de la o sursă necunoscută, care dezvăluiau anumite detalii ale dezbaterilor recente ale guvernului referitoare la reînarmarea Franţei – au urmat negările oficialilor

indignaţi.183 Eforturile din 1908 ale ministrului de externe rus, Izvolsky, de a „pregăti opinia publică şi presa [rusească]” pentru vestea că Rusia aprobase anexarea Bosniei-Herţegovina de către austrieci s-au dovedit a fi complet inadecvate în faţa forţei cu care a reacţionat publicul.184 în 1914, *Novoye Vremya* s-a întors împotriva lui Sazonov, în ciuda relaţiilor apropiate cu Ministerul Afacerilor Externe, acuzându-l de timiditate exagerată în ceea ce priveşte apărarea intereselor Rusiei şi asta deoarece se afla, probabil, sub influenţa ministrului de război.185 în urma „Afacerii Friedjung” din 1909, când ministrul de externe austriac Aehrenthal s-a folosit de funcţia lui pentru a susţine o campanie de presă bazată pe acuzaţii false de trădare la adresa unor politicieni influenţi sârbi, guvernul a fost nevoit să îl sacrifice pe şeful „Biroului literar” (*Literarsches Biiro*) din cadrul Ministerului de Externe; succesorul lui s-a trezit în mijlocul unui val de critici venite din partea presei şi a parlamentului în legătură cu „Afacerea Prochaska” din iarna lui 1912, când acuzaţiile de abuz ale sârbilor asupra unui oficial al consulatului austriac s-au dovedit a fi, de asemenea, false.186

Manipulările oficiale ale presei existau, de asemenea, şi dincolo de frontierele naţionale. La începutul lui 1905, ruşii virau aproximativ 8.000 de lire în fiecare lună presei pariziene, în speranţa că vor reuşi să obţină sprijinul publicului în vederea unui împrumut uriaş francez. Guvernul francez a finanţat ziarele pro Franţa din Italia (şi din Spania în timpul Conferinţei de la Algeciras), iar în timpul războaielor ruso-japoneze şi balcanice, ruşii au dat mite uriaşe jurnaliştilor francezi.187 Germanii dispuneau de fonduri foarte modeste pentru a-i sprijini pe jurnaliştii prietenoşi din St.

— Petersburg şi le ofereau editorilor de ziare din Londra subvenţii în speranţa de a obţine articole pozitive despre Germania.188

Editorialele „inspirate” erau scrise şi pentru a fi citite de guvernele străine. În timpul Crizei marocane din 1905,

de exemplu, Théophile Delcassé a folosit comunicate de presă mascate, oare divulgau detalii despre planurile militare ale britanicilor cu scopul de a intimida Germania. În acest caz, presa a funcţionat ca o formă de comunicare internaţională diplomatică incontestabilă ce putea avea un efect de intimidare sau de motivare, fără a obliga pe cineva să-şi ia un anume angajament; dacă Delcassé ar fi lansat o ameninţare mai explicită, ar fi pus Ministerul de Externe britanic într-o postură imposibilă. În februarie 1912, ambasadorul francez la St.

— Petersburg, Georges Louis, a trimis traducérea unui articol din *Novoye Vremya* împreună cu o adresă de înaintare în care scria că articolul reflecta „foarte precis opinia cercurilor militare ruseşti”.189 în cazul de faţă, presa le permitea organizaţiilor discrete din interiorul administraţiei – aici, Ministerul de Război – să îşi facă publice punctele de vedere, fără a compromite guvernul în mod oficial. Însă uneori se întâmpla ca anumite ministere să înştiinţeze presa în direcţia greşită, cum s-a întâmplat şi în martie 1914, când *Birzhevaya Vedomosti* a publicat un editorial despre care se credea că fusese „inspirat” din anunţul făcut de Sukhomlinov în legătură cu faptul că Rusia era „pregătită de război” şi că „renunţase” la ideea de a aplica doar o simplă strategie defensivă. Sazonov a răspuns printr-un articol conciliator în ziarul semioficial, *Rossiya*. Acesta era un caz clasic de „semnalizare paralelă” – Sukhomlinov îi liniştea pe francezi de faptul că ruşii erau pregătiţi şi hotărâţi să îşi respecte obligaţiile impuse de alianţă, în vreme ce răspunsul lui Sazonov se adresa ministerelor de externe german (şi posibil, cel britanic).

Articolul publicat în *Kölnische Zeitung* aproximativ în aceeaşi perioadă, acuzând St-Petersburgul de intenţii agresive referitoare la creşterea recentă a cheltuielilor militare în Rusia, a fost cu siguranţă introdus de ministrul de externe german în speranţa că va obţine un răspuns dar din partea ruşilor.190 în regiunile în care puterile Europei luptau pentru a obţine influenţa locală, folosirea organelor de presă finanţate pentru a câştiga prieteni şi a discredita

maşinaţiile adversarului era la ordinea zilei. Germanii se temeau de influenţa puternică pe care „banii britanicilor” o aveau asupra presei ruseşti, iar trimişii germani la Constantinopol se plângeau deseori de dominaţia presei în limba franceză, ai cărei editorialişti plătiţi „făceau tot posibilul să agite [spiritele] împotriva noastră”.191

În aceste situaţii, presa era *instrumentul* politicii externe, nu un factor determinant însă acest aspect nu îi împiedica pe factorii decidenţi să considere presa ca pe un serios reper de opinie. În primăvara anului 1912, Jules Cambon se temea ca nu cumva caracterul şovin al presei franceze să nu crească riscul unui conflict: „Îmi doresc ca acei francezi a căror profesie este aceea de a lansa şi de a reprezenta opinii să [impună restricţii] şi să nu se amuze jucându-se cu focul vorbind despre un război iminent. Nu există nimic iminent în această lume…”.192 Şase luni mai târziu, când Primul Război

Balcanic era în curs de desfăşurare şi sentimentul panslav devenea din ce în ce mai puternic în anumite părţi din presa rusească, ambasadorul rus la Berlin se temea – sau, cel puţin, pretindea că se teme – că „starea de spirit a populaţiei din ţara lui [ar putea] să domine conduita guvernului său”.193

Miniştrii şi diplomaţii, care aveau încredere în capacitatea guvernelor lor de a proteja procesul decizional de vicisitudinile publicaţiilor interne, se îndoiau deseori că guvernele străine erau capabile să facă acelaşi lucru. După Criza Agadir din 1911, conducerea militară germană se temea că agitaţia naţionalistă şi încrederea reaprinsă în Franţa ar putea determina guvernul de la Paris, de altminteri pacifist, să lanseze un atac neaşteptat asupra Germaniei.194 Teama că o conducere germană în esenţă pacifistă ar putea fi atrasă într-un război împotriva vecinelor ei de către liderii de opinie şovini de acasă reprezenta un subiect recurent în discuţiile politice din Franţa.195 Guvernul rus, în mod particular, era susceptibil de a exercita presiune din sfera publică – mai ales când aceste presiuni au dus la agitaţie din cauza problemelor

din Balcani – şi exista şi un dram de adevăr, după cum avea să demonstreze întorsătura pe care au luat-o evenimentele în timpul Crizei din Iulie. Ruşii considerau că guvernele parlamentare occidentale erau extrem de vulnerabile în faţa presiunii publice, tocmai pentru că aveau o structură democratică. Britanicii încurajau această deducţie sugerând, după cum o făcea în mod obişnuit Grey, că „traseul pe care trebuie să-l urmeze guvernul englez în timpul [...] unei crize trebuie să se bazeze pe părerea opiniei publice din Anglia".196 Oamenii de stat se ascundeau deseori în spatele afirmaţiilor că acţionau în funcţie de restricţiile impuse de opinia publică din ţările lor: de exemplu, în 1908 – 1909, francezii i-au avertizat pe ruşi să nu înceapă un război pentru Balcani, pe motiv că această regiune nu era importantă pentru publicul francez; în 1911, Izvolsky şi-a asigurat spatele atunci când i-a îndemnat pe cei din Paris – fără a uita să le reamintească interlocutorilor lui francezi sfaturile lor anterioare – să ajungă la o înţelegere cu germanii pe motiv că „Rusia va întâmpina greutăţi în a convinge opinia publică să accepte un război pentru Maroc".197 Ambasadorul sârb la Viena a susţinut în noiembrie 1912 că prim-ministrul Nikola Pa Aidnu a avut de ales decât să urmeze o politică iredentistă în numele ţării lui – dacă, în schimb, încerca să împace Austria, „partidul de război" din Belgrad îl va înlătura de la putere şi îl va înlocui cu unul de-al lor. Sazonov a justificat atitudinea publică beligerantă a liderului sârb, făcând referire la caracterul „oarecum surescitat" al opiniei sârbeşti.198

În noiembrie 1912, Sazonov a susţinut în faţa ambasadorului german că îngrijorarea în ceea ce priveşte opinia publică l-a obligat să apere interesele Serbiei în faţa Austro-Ungariei, lucru caracteristic pentru el. Acelaşi l-a folosit şi pentru a-i convinge pe români să nu înceapă un conflict cu Bulgaria în ianuarie 1913: „Fiţi foarte atenţi! Dacă veţi începe un război împotriva Bulgariei, nu voi putea face faţă unei opinii publice surescitate".199 în realitate, Sazonov manifesta prea puţin respect faţă de

editorii de ziare şi de editorialişti şi credea că înţelegea opinia rusească mai bine decât o făceau ziarele. Era pregătit, dacă era nevoie, să lupte împotriva comentariilor din presă şi, în acelaşi timp, să profite de campaniile naţionaliste de acasă pentru a-i convinge pe reprezentanţii celorlalte puteri că se făceau presiuni asupra lui pentru a lua anumite măsuri.200 Cei care citeau depeşele vedeau deseori dincolo de aceste eschivări: în 1908 şi 1909, când kaizerul Wilhelm al II-lea a citit rapoartele care îl informau că opinia publică panslavă ar putea împinge guvernul rus să ia măsuri în legătură cu Bosnia-Herţegovina, el a mâzgălit cuvântul „cacealma” pe margini.201 Cu toate acestea: ideea răspândită cum că guvernele străine erau presate să se alinieze opiniilor interne ale ţărilor lor însenina că rapoartele de presă reprezentau baza depeşelor diplomatice. Teancuri de decupaje din ziar şi traduceri îngroşau dosarele care intrau necontenit în ministerele de externe de la toate legaţiile din Europa.

Eforturile susţinute ale guvernelor de a modela opinia scrisă a sporit importanţa monitorizării presei, deoarece crea posibilitatea ca aceasta să ofere o deschidere, dacă nu către opinia publică, atunci cel puţin către opinia şi intenţiile guvernului Grey a considerat campania de presă antibritanică iniţiată de guvernul german în timpul

Crizei Agadir din septembrie 1911 ca pe o manevră tactică de a obţine sprijinul pentru reformele navale din următoarele alegeri din Reichstag, în vreme ce ambasadorul austriac l-a acuzat pe ministrul de externe rus că încuraja articolele negative referitoare la eforturile austro-ruseşti de a obţine o destindere după criza bosniacă.202 Diplomaţii răsfoiau în mod constant presa în căutarea unor articole „inspirate” care ar putea oferi indicii despre modul de a gândi a diverselor ministere. Însă, având în vedere faptul că majoritatea guvernelor se foloseau de o serie de organe, era deseori dificil să ştie sigur dacă un anume articol era sau nu „inspirat”. În mai 1910, de exemplu, când ziarul francez *Le Temps* a publicat

un articol în care critica dur planurile recente ale ruşilor de desfăşurarea. trupelor, ministrul de externe rus a dedus (în mod eronat, în acest caz) că articolul avea un caracter oficial, prin urmare a înaintat un protest către Paris.203 Era o greşeală, scria ambasadorul german la Paris, presupunând că părerile exprimate în *Le Temps* erau reflexia celor ale Ministerului Afacerilor Externe sau ale guvernului – editorul său, André Tardieu, fusese deseori în dezacord cu autorităţile din cauza declaraţiilor sale heterodoxe în ceea ce privea interesul naţional.204 în ianuarie 1914, ministrul belgian la Paris şi-a avertizat guvernul că, deşi marii lideri politici de la *Le Temps* erau în general „lucrarea" lui Tardie, aceştia erau de obicei „inspiraţi" de ambasadorul rus Izvolsky.205 Această incertitudine însemna nu numai că oficialii ambasadei trebuiau să manevreze cu atenţie presa, ci şi că articolele negative despre guvernele străine puteau duce, uneori, la conflicte în care două ministere externe se încăierau în paginile presei inspirate, stârnind astfel sentimentele publicului într-o aşa măsură, încât erau greu de controlat Era un obicei al ministerului de externe britanic şi al celui german de a exagera cât de departe mergea celălalt guvern cu controlul asupra opiniei publice.206

Conflictele din presă puteau izbucni brusc şi iară implicarea guvernului. Guvernele au recunoscut faptul că altercaţiile dintre editorii ziarelor naţionaliste puteau escalada până într-acolo încât să afecteze negativ relaţiile internaţionale. În timpul unei întâlniri care a avut loc la Reval în iunie 1908 între ţarul Nicolae al II-lea, regele Eduard al VII-lea şi Charles Hardinge, ţarul i-a mărturisit lui Hardinge că „libertatea" presei ruseşti i-a pus pe el şi guvernul într-o situaţie „extrem de stânjenitoare", având în vedere că „fiecare incident care a avut loc în provinciile îndepărtate ale imperiului, cum ar fi un cutremur sau o furtună, a fost trecut în contul Germaniei şi că, în ultima perioadă, atât el, cât şi guvernul au primit plângeri cu privire la tonul neprietenos al presei ruseşti". Ţarul a mărturisit că s-a simţit incapabil să remedieze această

situaţie deşi a eliberat un Comunicat oficial de presă care „nu a avut un prea mare efect”. El „prefera ca presa să îşi îndrepte atenţia mai degrabă asupra afacerilor interne şi nu a celor externe”.207

Între 1896, când ziarele britanice s-au revoltat împotriva Telegramei Kruger a kaizerului, şi 1911, când între ziarele britanice şi cele germane au apărut divergenţe pe tema Marocului, au existat conflicte repetate în presă între Marea Britanie şi Germania. Eforturile celor două guverne din 1906 şi 1907 de a „dezarma presa” schimbând delegaţiile jurnaliştilor nu au avut niciun efect.208 Războaiele din presă erau posibile deoarece ziarele din fiecare stat scriau frecvent despre atitudinile adoptate de către ziarele străine faţă de chestiunile legate de interesul naţional; era un lucru obişnuit ca articole întregi să fie republicate sau parafrazate.

Astfel, în februarie 1913, Tatishehev, reprezentantul militar rus plenipotenţiar la Berlin, a putut să îi raporteze ţarului Nicolae al II-lea că articolele panslaviste din *Novoye Vremya* creau „o impresie supărătoare” în Germania.209 Relaţiile internaţionale de presă erau tensionate în special între Austria şi Serbia, unde ziarele principale îşi urmăreau rivalele de peste graniţă cu ochi de vultur (sau primeau decupaje din ziare şi traduceri de la miniştrii de externe respectivi) şi unde plângerile despre articole de presă care apăreau de partea cealaltă a graniţei reprezentau teme de discuţii – această problemă va juca un rol important în diplomaţia din timpul Crizei din Iulie din 1914.

Cu toate acestea, este discutabil dacă presa europeană a dobândit un caracter mai războinic în anii de dinainte de 1914. Studii recente asupra ziarelor germane sugerează o imagine mult mai complexă. Un studiu asupra articolelor din ziarele germane scris în timpul unor crize majore antebelice (Maroc, Bosnia, Agadir, Balcani etc.) dezvăluie o percepţie din ce în ce mai concentrată asupra relaţiilor internaţionale şi o încredere din ce în ce mai scăzută în soluţiile diplomatice. Însă au existat şi perioade

de calm, când epoca războaielor din presă dintre Anglia şi Germania a luat brusc sfârşit în 1912 – ultimii doi ani înainte de război au reprezentat, paradoxal, o perioadă de „pace şi acalmie neobişnuite”.210 Până şi Friedrich von Bernhardi, a cărui lucrare *Germania şi următorul război* (1911) este deseori citată ca exemplu relevant al caracterului agresiv al opiniei germane, şi-a deschis pamfletul agresiv cu un pasaj lung în care se plângea de „caracterul pacifist” al compatrioţilor săi.211 Nici naţionalismul nu îşi exprima mereu aceeaşi părere. În Marea Britanie, sentimentul antirusesc reprezenta în continuare o forţă publică puternică în ultimii ani înainte de izbucnirea războiului, în ciuda Convenţiei anglo-ruseasc̆ă din 1907. În iarna dintre 1911 şi 1912, când Criza din Agadir a început să-şi piardă din intensitate, toţi membrii Partidului Liberal l-au acuzat pe Grey că dorea o relaţie prea strânsă cu Rusia în detrimentul unei relaţii mai cooperante cu Germania. Întâlnirile publice care aveau loc de-a lungul şi de-a latul ţării la sfârşitul lunii ianuarie 1912 cu scopul de a cere un acord între englezi şi germani erau cauzate, în mare parte, de ostilitatea faţă de Rusia, ale cărei maşinaţii erau percepute ca o ameninţare pentru interesele britanicilor în anumite locuri de la periferia imperiului212

Politicienii susţineau deseori, sau se plângeau, că opinia publică reprezenta o forţă externă care exercita presiune asupra guvernului Afirmând acestea, ei insinuau că opinia – fie ea publică sau scrisă – era ceva care se afla în afara guvernului, ca o ceaţă care acoperea geamurile ministerelor, ceva ce factorii decidenţi puteau exclude din sfera lor de activitate, dacă alegeau să facă asta. Şi prin „opinie” aceştia se refereau în general la faptul că propria persoană şi politică puteau fi admise sau respinse public. Însă există ceva mai profund decât opinia, ceva ce putem numi mentalitate – o constelaţie de „bănuieli nespuse” cum o numea James Joii, care a modelat atitudinea şi comportamentul oamenilor de stat, ale legislatorilor şi ale publiciştilor deopotrivă.213 în acest sens, putem observa o

disponibilitate profundă pentru război în toată Europa, în special în interiorul elitelor. Acestea nu erau instigări la violenţă însetate de sânge împotriva unui alt stat, ci, mai degrabă, „un patriotism defensiv” 214 care includea ideea de război, fără a fi totuşi salutară, un punct de vedere susţinut de convingerea că conflictul era o trăsătură „firească” a politicilor internaţionale. „Ideea de pace prelungită este o utopie”, scria în 1909 vicontele Esher, promotor al antantei anglo-franceze şi prieten apropiat şi consilier al lui Eduard al VII-lea. Doi ani mai târziu, acesta le spunea studenţilor de la Cambridge să nu subestimeze „aspectele poetice şi romantice ale unui conflict armat”, avertizând că această atitudine ar însemna „manifestarea unui spirit slah şi a unei imaginaţii sărace”.215 Războiul, observa în prelegerea sa de deschidere profesorul de Istorie Militară de la catedra Chichele de la Oxford, era „un mod de interacţiune umană”. Această acceptare fatalistă a războiului iminent era stabilită de o serie de argumente şi atitudini – unii apelau la principiile lui Darwin şi ale lui Huxley susţinând că, având în vedere energia şi ambiţia lor, Anglia şi Germania erau predestinate să ajungă la conflict, în ciuda asemănării rasiale; alţii susţineau că frământările erau o trăsătură firească a civilizaţiilor extrem de dezvoltate, care deţineau armament sofisticat; alţii declarau că războiul avea un efect terapeutic, „benefic pentru societate şi o forţă pentru evoluţia socială”.216

Aceste păreri erau susţinute atât în Marea Británie, cât şi în Germania de o „ideologie a sacrificiului” alimentată de descrierile pozitive ale conflictelor militare care puteau fi găsite în ziarele şi cărţile pe care le citeau şcolarii217 Un pamflet scris de un preot beligerant din Noua Zeelandă şi publicat de *National Service League* îl îndemna pe fiecare şcolar să îşi amintească faptul că „se află între mama lui şi surorile lui între iubita lui şi prietenele lui şi între toate femeile pe care le întâlneşte şi le vede şi infamia inadmisibilă adusă de o invazie străine”.218 Până şi „Mişcarea Cercetaşilor”, înfiinţată în

1908, a fost marcată de la început – în ciuda faptului că încuraja cunoaşterea pădurii, focurile de tabără şi activităţile în aer liber – de „o puternică identitate militară care era evidenţiată în perioada antebelică”.219 În Rusia, anii care au urmat Războiului ruso-japonez au cunoscut o „renaştere militară” impulsionată de dorinţa pentru reformă militară: în 1910, au fost publicate 572 de titluri noi referitoare la subiecte militare. Majoritatea nu reprezentau o propagandă în favoarea războiului, ci erau intervenţii politice în dezbaterea referitoare la ce legătură ar trebui să existe între reforma militară rusească şi procesele generale de schimbare socială care va orienta societate către sacrificiile pe care le-ar revendica un război major.220

Aceste evenimente, care puteau fi regăsite în toate statele din Europa, au ajutat la explicarea disponibilităţii legislaturilor de a accepta greutăţile financiare cauzate de cerinţa mare de armament în perioada antebelică. În Franţa, susţinerea de către Camera Deputaţilor, după discuţii aprinse, a legii din 1913 referitoare la stagiul militar de trei ani reflecta spiritul renăscut al „prestigiului adus de război” într-o sferă care, de la „Afacerea Dreyfus” încoace, avusese tendinţa să afişeze un puternic etos antimilitarist, cu toate că nu trebuie să uităm că deputaţii radicali au sprijinit într-o oarecare măsură această lege, deoarece, pentru prima oară, aceasta urma să fie finanţată dintr-o impozitare progresivă a proprietăţii.221 în Germania, Bethmann Hollweg a reuşit să obţină sprijinul politicienilor de centru-dreapta pentru reforma militară din 1913; pentru ca proiectul de lege separat să poată finanţa aceste măsuri, el a reuşit să atragă de partea sa o coaliţie de centru-stânga, dar acest lucru s-a întâmplat doar pentru că a fost dispus să adune o parte din bani percepând o taxă impusă unei clase de proprietari. În ambele cazuri, argumentele pentru o pregătire militară de amploare trebuiau însoţite de alte motive sociopolitice pentru a se putea asigura sprijinul necesar pentru a prezenta aceste proiecte de lege importante în parlament în Rusia,

dimpotrivă, elita politică era atât de entuziasmată în privinţa armamentelor în 1908, încât Duma a aprobat alocarea de fonduri mai repede decât au reuşit comandanţii militari să găsească un plan ca să le folosească; în acest caz, Blocul Octombrist din Dumă, şi nu miniştrii, a fost cel care a lansat campania pentru expansiunea armatei ruseşti.222 Şi în Marea Británie, starea predominantă a fost aceea de patriotism defensiv; care şi-a lăsat amprenta, de altfel, asupra legislaturii: dacă în 1902, doar trei membrii ai parlamentului au sprijinit „National Service League”, până în 1912 cifra crescuse la 180.223

Presa era inclusă în calculele factorilor decidenţi din mai multe puncte de vedere. Nu se subordona lor, iar ei nu se subordonau presei. Ar trebui să vorbim mai degrabă despre o reciprocitate între opinia publică şi viaţa publică, despre un proces de interacţiuni constante, în care factorii decidenţi căutau, cu intermitenţe, să îndrume opinia într-o direcţie plăcută, dar aveau grijă să îşi apere autonomia şi să protejeze integritatea procesului decizional. Pe de altă parte, oamenii de stat au continuat să privească presa străină ca pe un indicator nu doar al opiniei publice, ci şi al părerilor şi intenţiilor oficiale. Acest lucru însemna că dubiile privind factorii care inspirau şau autorizau anumite declaraţii puteau complica pe mai departe comunicarea dintre state. Mai important – şi mai dificil de măsurat – erau schimbările de mentalitate care îşi făceau simţită prezenţa nu în îndemnurile naţionaliştilor la determinare şi confruntare, ci în disponibilitatea generală de a accepta războiul, născută din certitudinea impusă de natura relaţiilor internaţionale. Greutatea acestei disponibilităţi avea să se manifesteze în timpul Crizei din Iulie din 1914 nu sub forma unor declaraţii programatice agresive, ci printr-o tăcere elocventă a acelor lideri civili de la care, într-o lume mai bună, s-ar fi aşteptat să scoată în evidenţă faptul că un război între marile puteri ar fi cel mai grav lucru cu putinţă.

FLUIDIZAREA PUTERII

Chiar dacă ar fi să presupunem că politicile externe ale puterilor din Europa antebelică erau formulate şi gestionate de către executive compacte însufleţite de un ţel comun şi coerent, reconstruirea relaţiilor dintre ele ar fi în continuare o sarcină descurajantă, având în vedere că nicio relaţie între două puteri, oricare ar fi acestea, nu poate fi înţeleasă pe deplin iară a face referire la relaţiile lor cu toate celelalte puteri. În Europa anilor 1903 – 1914, realitatea eramult mai complexă decât ar sugera modelul „internaţional”. Intervenţiile haotice ale monarhilor, relaţiile ambigue dintre civili şi armată, concurenţele dintre politicienii-cheie din sisteme caracterizate de un nivel scăzut de solidaritate între miniştri sau membri ai cabinetului, la care se adaugă agitaţia creată de presă, pe fundalul unor perioade intermitente de criză şi tensiuni adâncite cauzate de problemele de securitate, toate au făcut ca această perioadă să nu aibă precedent în ceea ce priveşte nesiguranţa relaţiilor internaţionale. Din cauza oscilaţiilor politice şi a semnalelor mixte care au rezultat, atât istoricilor, cât şi oamenilor de stat din ultimii ani înainte de război le-a fost greu să interpreteze contextul internaţional.

Ar fi o greşeală să mergem mai departe cu această observaţie. Toate executivele politice complexe, chiar şi cele autoritare, simt supuse tensiunilor interne şi oscilaţiilor.224 Literatura despre relaţiile externe ale Statelor Unite din secolul al XX-lea tratează lupta pentru putere şi intrigile intraguvemamentale. Într-un studiu excelent despre intrarea Statelor Unite în Războiul din Vietnam, Andrew Preston dezvăluia faptul că, în vreme ce preşedinţii Lyndon B. Johnson şi John E Kennedy erau reticenţi în privinţa războiului, iar Departamentul de Stat se opunea unei astfel de intervenţii, Consiliul Naţional de Securitate, care era mai mic şi mai agil şi care era în favoarea războiului, acţionând dincolo de ochii vigilenţi ai Congresului, a limitat opţiunile preşedintelui în privinţa Vietnamului până când războiul a devenit, practic, iminent.225

Cu toate acestea, situaţia în Europa înainte de Primul Război Mondial era diferită (şi mai gravă) dintr-o privinţă importantă. În ciuda tuturor tensiunilor din interiorul lui, executivul din America este, în realitate – în termeni constituţionali –, o organizaţie extrem de concentrată, în care responsabilitatea pentru deciziile executive legate de politica externă aparţine, în cele din urmă, preşedintelui.

Nu acesta a fost şi cazul guvernelor europene în perioada antebelică. Existau dubii persistente dacă Grey procedase bine implicându-se atât de mult cum o făcuse, iară să se consulte cu parlamentul sau cu cabinetul; şi, într-adevăr, aceste dubii erau atât de presante, încât l-au împiedicat să-şi declare tare şi răspicat intenţiile. Situaţia era şi mai neclară în Franţa, unde nu se ştia cine avea iniţiativa: Ministerul Afacerilor Externe, Cabinetul sau Preşedinţia. Până şi Poincară, care era autoritar şi hotărât, s-a aflat în situaţia de a fi exclus din procesul decizional în primăvara lui 1914. În Austro-Ungaria şi, într-o mai mică măsură, în Rusia, puterea de a modela politica externă aparţinea unui „circuit uman" din interiorul elitei politice, o structură în formă de stup. Aceasta era concentrată în anumite părţi ale sistemului şi depindea de cine alcătuia cele mai eficiente şi mai ferme alinieri. În aceste cazuri, ca şi în Germania, prezenţa suveranului „atotputernic" umbrea relaţiile de putere din interiorul sistemului în loc să le clarifice.

Nu este vorba, ca în cazul Crizei rachetelor din Cuba, despre reconstruirea raţionamentului a două superputeri, care îşi pun în balanţă opţiunile, ci despre înţelegerea interacţiunilor susţinute între structurile executivului, fără ca acestea să înţeleagă prea bine intenţiile fiecăreia. Aceste structuri erau caracterizate de un nivel scăzut de încredere (chiar şi în interiorul alianţelor) şi un nivel crescut al fluidităţii puterii în interiorul fiecărui executiv şi tendinţa acesteia de a migra de la un centru la altul în interiorul sistemului. Se prea poate ca dezacordurile şi polemicile din interiorul serviciilor diplomatice să fi avut un efect salutar, mai ales că dădeau naştere la întrebări şi

obiecţii care ar fi putut fi suprimate într-un context politic mai disciplinat2? 6 însă riscurile erau în mod cert mai mari decât avantajele: atunci când „şoimii” dominau procesul de semnalizare din ambele părţi ale unei posibile interacţiuni conflictuale, cum s-a întâmplat în cazul Crizei Agadir şi cum se va întâmpla din nou după 28 iunie 1914, puteau rezulta escaladări rapide şi imprevizibile.

CAPITOLUL 5

Situaţia încurcată din Balcani

Primul Război Mondial a fost cel de-al Treilea Război Balcanic înainte să se transforme în Primul Război Mondial. Cum este posibil acest lucru? Conflictele şi crizele din sud-estul periferiei, acolo unde Imperiul Otoman se învecina cu Europa creştină, nu erau o noutate. Sistemul european le-a acceptat întotdeauna, fără a pune în pericol pacea de pe continent însă în ultimii ani înainte de 1914 au existat schimbări fundamentale. În toamna anului 1911, Italia a lansat un război de cucerire a unei provincii africane aparţinând Imperiului Otoman, declanşând o serie de atacuri oportuniste asupra teritoriilor pe care otomanii le stăpâneau în Balcani Sistemul de echilibru geopolitic, care permitea includerea conflictelor locale, a dispărut. În urma celor două Războaie Balcanice din 1912 şi 1913, Austro-Ungaria a trebuit să înfrunte o nouă constelaţie care o ameninţa în partea de sud-est a imperiului, în vreme ce retragerea puterii otomane a adus în prim-plan anumite probleme de strategie pe care diplomaţii şi factorii decidenţii ruşi nu le puteau ignora. Cele două blocuri continentale care formau alianţa erau din ce în ce mai mult implicate în antipatiile dintr-o regiune care intra într-o perioadă de volatilitate fără precedent Pe parcurs, conflictele de pe scena balcanică au început să se întrepătrundă din ce în ce mai mult cu geopolitica sistemului european, dând naştere unor frământări din ce în ce mai intense care vor permite ca violenţele din Balcani să escaladeze pe întreg continentul în doar cinci săptămâni, în vara lui 1914.

ATACURI AERIENE ÎN LIBIA

În dimineaţa zilei de 5 ianuarie 1912, în timp ce dormea în cortul său din deşertul libian, George Frederick Abbott a fost trezit de strigăte şi împuşcături. Când a ieşit repede afară la lumină, el i-a văzut pe soldaţii arabi şi turci din tabăra lui holbându-se la ceva ce zbura pe cer. Era un monoplan italian care zbura la o altitudine de şase sute de metri, cu aripile strălucind în soarele dimineţii. După ce a deschis focul asupra taberei, avionul s-a îndreptat nepăsător în direcţia sud-vest Italia invadase Libia de patru luni. Fiind simpatizant al turcilor, Abbott se alăturase trupelor otomane în calitate de observator britanic cu intenţia de a scrie despre această campanie. El a notat că arabii, „în afară că lăsaseră armele jos”, nu au părut prea impresionaţi de acea maşină zburătoare. „Au această abilitate extraordinară de a accepta lucrurile noi ca pe ceva firesc”. Avionul s-a întors în ziua următoare „bombardând” tabăra cu manifeste, care fâlfâiau în bătaia soarelui „ca nişte fulgi de zăpadă”. Arabii, scria Abbott, „au lăsat jos armele şi, aplecându-se, au început să culeagă entuziasmaţi hârtiile în speranţa că erau bancnote”.1

Tovarăşii otomani ai lui Abbott au fost norocoşi că au fost bombardaţi de italieni doar cu manifeste scrise în arabă arhaică. În alte părţi, dezechilibrul tehnologic uriaş între forţele armate italiene şi supuşii otomanilor ai căror provincii erau invadate de aceştia au avut efecte mai devastatoare. Înainte acţioneze în Războiul Libian, avioanele au mers în misiuni de recunoaştere pentru a semnaliza poziţia şi forţa inamicului, astfel încât italienii să poată bombarda tunurile turceşti din câmpurile de bătălie sau din cuirasatele ancorate în larg. Acesta a fost primul război în care au existat bombardamente aeriene. În februarie 1912, retragerea otomană dintre oaza Zanzur şi Gargaresch spre sudistul oraşului Tripoli a devenit haotică atunci când avionul-dirijabil P3 italian a lansat bombe asupra trupelor care se retrăgeau.2 Dirijabilele aveau o capacitate de 250 de obuze explozive. Erau lansate bombe şi din avioane, cu toate că era o treabă incomodă, având în

vedere că aviatorul trebuia să piloteze aparatul în timp ce ţinea o bombă între genunchi, iar cu cealaltă mână punea fitilul, înainte de a ţinti trupele de jos.3

Proiectoarele militare, cu toate că nu erau o tehnologie nouă (Marina Regală a folosit proiectoarele împotriva forţelor egiptene din Alexandria încă de la începutul lui 1882) reprezentau o altă armă de înaltă tehnologie care a apărut deseori în relatările contemporane despre Războiul Libian. Acestea au avut, probabil, o şi mai mare importanţă tactică decât avioanele sau dirijabilele, având în vedere că reuşeau să împiedice atacurile nocturne ale forţelor otomane, sau cel puţin reduceau intensitatea acestora. Observatorul britanic Ernest Bennett şi-a amintit cum el împreună cu un mic grup de luptători arabi înaintau pe o cărăruie de-a lungul coastei îndreptându-se către bivuacul lor din Bir Terin când au fost ţintiţi de un proiector al unui crucişător italian: „Imaginea siluetelor bieţilor arabi în bătaia razelor electrice m-a întristat Proiectoare, maxime, atacuri, vase de război, avioane – nu prea aveau mari şanse!” 4

Valurile de războaie care au provocat haos în Balcani au luat naştere în Africa. Atacul italienilor asupra Libiei în 1911 a fost cel care a dat undă verde asaltului balcanic asupra periferiei Imperiului Otoman. Spre deosebire de Egipt (acum aparţinând britanicilor) şi Maroc (aparţinând francezilor), cele trei *vilaiete*, cunoscute mai târziu cu denumirea de Libia, erau provincii aparţinând Imperiului Otoman. Atacul complet neprovocat al italienilor asupra acestor ultime provincii africane aparţinând otomanilor „au spart gheaţa”, după cum s-a exprimat un observator britanic din vremea aceea, pentru statele din Balcani.5 De câţiva ani se purtau discuţii referitoare la o campanie comună pentru a-i alunga pe turci din Balcani, însă nu s-au luat niciodată măsuri efective în acest sens. Statele din Balcani au pus mâna pe arme abia după atacul Italiei Privind în urmă la evenimentele din 1924, Miroslav Spalajkovic, fostul şef politic al Ministerului de Externe sârb din Belgrad, îşi amintea că atacul italian din Tripoli a

fost cel care a declanşat procesul care a dus la război: „Toate celelalte evenimente care au urmat nu sunt nimic altceva decât o prelungire a acelei prime agresiuni”.6

Diplomaţia italiană încercase să-şi asigure o sferă de interes în Africa de Nord încă înainte de începutul noului secol. În vara anului 1902, sub incidenţa termenilor Acordului Prinetti-Barrere, Roma şi Parisul conveniseră în secret ca, în eventualitatea unei redistribuiri majore a teritoriilor, Franţa să primească Monaco, iar Italia să aibă acces liber în Libia. Această înţelegere ratifica procesul de reconciliere cu Franţa, cea mai mare rivală din Africa de Nord, care începuse încă din 1898.7 O înştiinţare optimistă venită de la Londra în martie 1902 promitea că Marea Britanie va face toate demersurile ca „orice schimbare de statut al Libiei să fie în conformitate cu interesele italienilor”. Aceste înţelegeri exemplifică o politică de concesiune menită să reducă controlul Triplei Alianţe asupra Italiei, cel mai instabil membru al său. Ca să păstreze aceeaşi direcţie, ţarul Nicolae al II-lea a semnat „Acordul de la Racconigi” din 1909 cu regele Victor Emmanuel al III-lea, în care acesta recunoştea interesele italienilor în Libia în schimbul sprijinului lor pentru politica rusească referitoare la accesul în strâmtorile turceşti.8

Nu era dificil să „serveşti” o politică de invazie şi de anexare acelui sector al publicului italian care era activ din punct de vedere politic. Colonialismul era extrem de popular în Italia, ca pretutindeni, iar „amintirea” Africii romane, când Libia fusese grânarul imperiului, îi asigura coloniei Tripolitania un loc central în orizontul colonial al regatului în 1908, modestul *Ufficio Coloniale* din Roma a fost extins şi ridicat la rang de *Direzione Centrale dagli Affari Coloniali*, semn că guvernul îşi făcea griji în legătură cu Africa.9 începând cu anul 1909, naţionalistul Enrico Corradini, sprijinit de organizaţia naţionalistă *L’Ideea Nazionale*, a dus o campanie energică pentru o iniţiativă imperialistă concentrată pe Libia; în primăvara lui 1911, el a cerut deschis o politică de invazie şi cucerire.10 Elita politică credea că Italia avea nevoie de un loc „prosper”

unde emigranţii săi să se poată stabili. Până şi socialiştii păreau să creadă în aceste argumente, cu toate că aceştia le ambalau într-un limbaj al nevoilor economice.11

Până în vara anului 1911 însă, oamenii de stat importanţi din Italia au rămas credincioşi vechii axiome cum că ţara nu trebuie să provoace dezmembrarea Imperiului Otoman. La sfârşitul verii lui 1911, prim-ministrul Giovanni Giolitti respingea cu fermitate cererile de a adopta o poziţie mai agresivă faţă de Constantinopol în ceea ce privea o serie de probleme legate de guvernarea otomană în Albania.12 însă intervenţia francezilor în Maroc a schimbat totul. Ministerul de Externe italian a fost de părere că avea motive excelente pentru a cere un *quid pro quo* în Libia. Având în vedere faptul că Franţa adusese „o schimbare radicală" a situaţiei în zona Mediteranei, era imposibil, sublinia un înalt funcţionar italian de la Ministerul de Externe, să „mai explici" politica de neutralitate „în faţa opiniei publice".13

Marea Britanie, Franţa şi Rusia, puterile Antantei, fuseseră cele care au încurajat Roma să intre în acţiune şi nu aliaţii Italiei din cadrul Triplei Alianţe. La începutul lui iulie 1911, italienii au menţionat guvernului britanic presupusele „supărări" aduse de autorităţile otomane subiecţilor italieni (era o practică obişnuită a puterilor europene să-şi justifice invaziile pretinzând că prezenţa lor era necesară pentru a-şi apăra conaţionalii de tratamente inumane). În 28 iulie, când ambasadorul italian la Londra, marchizul Guiglielmo Imperiali, i-a vorbit ministrului de externe despre o posibilă invazie, reacţia lui Grey a fost uimitor de pozitivă. Acesta „dorea să fie alături de Italia", i-a spus el ambasadorului, „având în vedere relaţiile extrem de bune dintre ei". În cazul în care italienii aveau parte de un tratament abuziv în Tripoli şi „dacă mâna Italiei va fi forţată", Grey s-a angajat să „le expună turcilor părerea că, dacă italienii aveau parte de un tratament abuziv, guvernul turc ar trebui să se aştepte la orice" 14 în mod deloc surprinzător, italienii au interpretat aceste afirmaţii uluitoare ca pe o undă verde să atace Libia.15

Grey a rămas fidel acestei direcţii: în 19 septembrie, el i-a spus subsecretarului de stat permanent Sir Arthur Nicolson că era „extrem de important” ca nici Anglia şi nici Franţa să nu obstrucţioneze obiectivele Italiei.16 Cererile italienilor adresate St.

— Petersburgului au primit un răspuns şi mai convenabil. Ambasadorului italian la St.

— Petersburg i s-a spus că Rusia nu va depune plângeri dacă Italia cucerea Libia; ba, mai mult, cei de la St-Petersburg au îndemnat Italia să acţioneze „prompt şi ferm”.17

Au existat, prin urmare, discuţii preliminare intense cu statele membre ale antantei Italia, pe de altă parte, îşi trata aliaţii din Tripla Alianţă cu aroganţă. În 14 septembrie, Giolitti şi San Giuliano s-au întâlnit la Roma pentru a conveni asupra lansării cât mai rapide a unei intervenţii militare, astfel încât să fie în toi „înainte ca guvernele austriac şi german [să fie înştiinţate] despre asta”.18 Aceasta a fost o reticenţă înţeleaptă, deoarece germanii nu doreau să îi vadă pe aliaţii lor italieni pornind la luptă împotriva prietenilor lor otomani şi luau deja toate măsurile posibile pentru o soluţionare paşnică a problemelor care existau între Roma şi Constantinopol. Ambasadorul german din capitala otomană l-a avertizat pe omologul său italian că dacă italienii ocupau Libia, ar putea duce la căderea regimului „Tinerilor turci” şi ar putea declanşa o serie de tulburări care ar aduce din nou în prim-plan Chestiunea Estului.19 Ministrul de externe austriac, contele Aehrenthal, a îndemnat în mod repetat să fie impuse restricţii asupra italienilor, avertizând că acţiunile precipitate în Libia ar putea avea consecinţe nedorite în Peninsula Balcanică şi amintindu-le că ei înşişi au susţinut că stabilitatea şi integritatea Imperiului Otoman era pentru binele intereselor Italiei20

Ministrul de externe italian, marchizul di San Giuliano, era perfect conştient de contradicţiile din politica Italiei şi de „consecinţele nedorite” care îi îngrijorau pe austrieci. Într-un raport lung din 28 iulie 1911 prezentat

regelui şi prim-ministrului, San Giuliano a pus în balanţă argumentele pro şi contra referitoare la o invazie. A recunoscut că „probabilitatea” ca prejudiciul adus prestigiului Imperiului Otoman să „determine popoarele balcanice să acţioneze împotriva lui şi să grăbească producerea unei crize care ar putea […] obliga Austria să ia măsuri în Balcani”.21 Gândirea care se află în spatele acestor comentarii vizionare nu era o solicitare de a consolida siguranţa în sine a Imperiului Austriac, ci, mai degrabă, conştientizarea faptului că un val de revolte ar putea favoriza interesele austriecilor în Balcani în detrimentul Italiei – în special în Albania, care era considerată de multe departamente ca fiind o altă colonie italiană.22 Aceste pericole care ameninţau Balcanii erau contrabalansate în mintea lui San Giuliano de gândul că poate nu mai exista timp suficient pentru a întreprinde o incursiune în nordul Africii:

„Dacă motivele politice nu vor slăbi sau destrăma Imperiul Otoman, acesta ar putea aduna, în decurs de doi sau trei ani, o flota care ne va îngreuna sau, poate, ne va împiedica să luăm măsuri împotriva oraşului Tripoli…” 23

Cea mai izbitoare caracteristică a acestui ultim argument este lipsa totală a unui fundament Lucru cert era faptul că guvernul otoman făcea eforturi susţinute ca să îşi îmbunătăţească flota învechită; s-a trimis o comandă în Anglia pentru un vas de luptă modern şi o alta era în curs de lansare pentru o achiziţie din Brazilia. Însă aceste eforturi modeste erau marginalizate de planurile pentru construcţie navală ale italienilor, ca să nu mai pomenim de puterea actuală a flotei italiene. Nu exista niciun motiv să se creadă că vor reuşi să destabilizeze superioritatea navală a Italiei faţă de otomani în estul MediteraneL24 Afirmaţia lui San Giuliano se baza, astfel, mai puţin pe echilibrul de forţe navale şi mai mult pe un soi de claustrofobie temporară pe care o putem observa în raţionamentul multor oameni de stat din Europa acelei perioade – acel sentiment că timpul expira, că într-un context în care bunurile scădeau, iar ameninţările se

intensificau, orice întârziere ar aduce cu siguranţă pedepse severe.

Astfel s-a întâmplat că, după o serie de conflicte maritime, în 3 octombrie 1911, o escadră de vase de luptă italiene, ancorate aproape de portul Tripoli au primit semnalul să stea pe poziţie. Un comandant italian aflat la bordul unuia dintre vase îşi amintea „artileriştii au dat năvală la tunuri, cărăuşii, în depozitele cu muniţie, semnalizatorii, la portavoce". Lifturile urcau până la baterii obuzele albe cu vârf roşu, care erau aliniate frumos în spatele fiecărui tun. La ora 3.13 după-amiază, *Benedetto Brin* a tras primul obuz asupra Castelului Roşu, situat pe o fâşie de pământ care împrejmuia portul Tripoli. A fost semnalul pentru un ropot asurzitor care „a explodat pe mal, învăluind totul în fum alb.25 Oraşul Tripoli a sucombat după ce a opus o rezistenţă superficială şi a fost ocupat de 1700 de militari de marină la doar patruzeci şi opt de ore de la declanşarea ostilităţilor. În următoarele săptămâni au fost ocupate şi oraşele Tobruk, Derna, Benghazi şi Homs. În următoarele luni, trupele italiene, douăzeci de mii la început, ajungând ulterior la 100.000, au atacat vilaietul Tripolitania, care nu a opus prea multă rezistenţă.

„Desfiinţarea rapidă" la care sperase San Giuliano nu s-a concretizat. Italienilor le-a fost greu să pătrundă în interiorul ţării, iar în primele şase luni de război, aceştia au rămas blocaţi în taberele lor de pe coastă. Decretul italian din 5 noiembrie care anunţa în mod oficial „anexarea" regiunilor Tripolitania şi Cyrenaica a fost un gest menit să prevină o mediere prematură din partea celorlalte puteri, şi nu reflectarea întocmai a unei situaţii militare. În urma unor acţiuni navale succesive care au avut loc în largul coastei libaneze în ianuarie şi februarie 1912, italienii au distrus flota otomană prezentă la Beirut, eliminând, astfel, singura ameninţare pentru dominaţia marinei italiene în sudul Mediteranel însă războiul de pe uscat au dat naştere la rapoarte înfiorătoare despre atrocităţile la care italienii supuneau populaţia africană. În

ciuda inferiorităţii lor din punct de vedere tehnologic, apărătorii otomani şi ajutoarele lor le-au adus înfrângeri dureroase invadatorilor. O serie de atacuri concentrice turco-arabe asupra perimetrului italian din jurul oraşului Tripoli în prima lună de război au străpuns rândurile, distrugând unele detaşamente, incursiuni care s-au soldat cu un număr mare de victime, în timp ce „rebelii” înarmaţi din interiorul perimetrului hărţuiau forţele de apărare din spate.26 Pe tot parcursul conflictului, încăierările, ambuscadele şi luptele de gherilă au împiedicat deplasarea către fortăreţele principale de pe coastă sau spre interior. Italienilor le vor trebuie douăzeci de ani să „potolească” hinterlandul libian.

San Giuliano observase că invadarea şi ocuparea Libiei ar putea avea un efect de dezinhibare a statelor creştine din Peninsula Balcanică. Dacă această urmare era probabilă după invadarea iniţială, aceasta a devenit inevitabilă atunci când Italia a încercat să spargă blocajul mutând războiul maritim în apele otomanilor. În 18 aprilie 1912, canonierele italiene au bombardat două fortăreţe care păzeau intrarea în strâmtorile turceşti. Tunarii au tras 346 de obuze din larg, de la o distanţă de unsprezece kilometri, ucigând un soldat şi un cal şi distrugând o cazarmă. A fost mai degrabă o demonstraţie simbolică decât un atac real asupra forţelor militare inamice. Drept răspuns, turcii au închis strâmtorile pentru comerţul neutru, lucru destul de previzibil.

Zece zile mai târziu, a avut loc un nou atac maritim asupra Insulelor Dodecaneze, aflate în partea de sud a Mării Egee; între 28 aprilie şi 21 mai 1912, italienii au pus stăpânire pe treisprezece insule, fiind întâmpinaţi de grecii băştinaşi ca nişte eroi şi eliberatori. După o perioadă de acalmie, italienii au început să facă presiuni din nou în iulie, trimiţând opt submarine în strâmtori. Şi din nou a fost vorba despre o închidere a strâmtorilor de către turci, cu toate că, de această dată, Constantinopolul a fost de acord, în urma presiunilor făcute de ruşi, să îngusteze culoarul canalului aşezând mine. În octombrie 1912,

guvernul italian a amenințat că va lansa o campanie navală importantă în Marea Egee dacă guvernul otoman nu era de acord să încheie un tratat de pace. Datorită presiunii exercitate de Marile Puteri – în special Rusia și Austria –, care erau îngrijorate din cauza întreruperii transportului maritim și a faptului că apăreau din ce în ce mai multe complicații în Balcani, turcii au cedat în cele din urmă și, în 15 octombrie, au semnat un tratat de pace secret în care era stipulată autonomia regiunilor Tripolitania și Cyrenaica. Un firman imperial din aceeași dată anunța retragerea stăpânirii directe a otomanilor din provinciile pierdute. Trei zile mai târziu, această înțelegere a fost confirmată public în Tratatul de la Lausanne.27

*

Războiul italo-turc, azi aproapeuitat, a provocat tulburări serioase ale sistemului european și internațional. Lupta libienilor împotriva invaziei italiene a constituit unul dintre primii catalizatori în formarea naționalismului arab modern.28 Marile puteri ale Antantei au fost cele care au împins Italia spre acest act nejustificat de prădare, în timp ce partenerii din Tripla Alianță au consimțit cu o oarecare ezitare.29 Această constelație avea un caracter revelator. Intervențiile puterilor au scos la lumină slăbiciunea, chiar incoerența Triplei Alianțe. Avertismentele repetate venite de la Austria și din Berlin, cum că acțiunile Italiei vor provoca tulburări periculoase și imprevizibile în Peninsula Balcanică, au fost ignorate. Din câte se părea, Italia era aliată doar cu numele.

Nu existau încă semne clare că Italia va încălca ulterior termenii *Antantei*. Politica externă italiană juca în continuare un joc complex și ambiguu în care angajamentele contradictorii erau echilibrate în mod riscant Eterna rivalitate dintre Italia și Franța în ceea ce privea nordul Africii mocnea în continuare. Incidente maritime extraordinare, cum ar fi sechestrarea de către vasele italiene a cargoboturilor franceze suspectate că ar transporta arme turcești și personal militar au făcut ca războiul să stârnească sentimente de încrâncenare și de

paranoia între Italia şi *orellastra*" sa latină (soră vitregă), pe care o ura de multă vreme.30 Cu toate acestea, războiul a confirmat Parisului şi Londrei un aspect de mare importanţă, şi anume că Italia era, pentru moment, mult mai valoroasă pentru *Antantă* dacă se afla în interiorul Triplei Alianţe şi nu în exteriorul ei. Într-o scrisoare din ianuarie 1912 adresată premierului Raymond Poincaré, Paul Cambon scria că Italia era „un aliat mai mult împovărător decât util":

„Faţă de Austria afişează o atitudine ostilă latentă care nu poate fi schimbată nicicum, iar în ceea ce priveşte Franţa, avem motive să credem că, în eventualitatea unui conflict, va adopta o poziţie neutră sau, mai degrabă, va sta în aşteptarea evenimentelor înainte să se implice. Prin urmare, este necesar să ne-o apropiem mai mult..." 31

La baza sentimentului confuz din cadrul Triplei Alianţe se afla un eveniment de o importanţă fundamentală. În pregătirea atacului împotriva Libiei, Italia se bucura, mai mult sau mai puţin, de sprijinul şovăitor al majorităţii ţărilor din Europa. Situaţia în sine era demnă de luat în calcul, deoarece demonstra cât de mult se destrămase coaliţia europeană prootomană. În anii 1850, a luat naştere o colaborare între puteri care a încercat să împiedice demersurile Rusiei împotriva Imperiului Otoman – rezultatul fiind Războiul din Crimeea. După Războiul ruso-turc, această colaborare între puteri a luat o formă diferită în cadrul Conferinţei de la Berlin din 1878 şi s-a regrupat în timpul crizelor bulgare de la mijlocul anilor 1880. Acum; aceasta parcă dispăruse. La începutul războiului, Imperiul Otoman căutase să se alieze cu englezii, însă Londra nu a răspuns, de teamă să nu îndepărteze Italia. Cele două Războaie Balcanice care au urmat au destrămat complet această colaborare.32

Avea loc o tranziţie de o importanţă covârşitoare: Marea Britanie începea să renunţe treptat la înţelegerea veche de un secol de a restricţiona accesul ruşilor în Marea Neagră, susţinând integritatea Imperiului Otoman. Lucru cert, suspiciunea britanicilor faţă de Rusia era în

continuare accentuată pentru a permite o relaxare în privinţa supravegherii strâmtorilor. În 1908, Grey a refuzat să dea curs cererii lui Izvolsky de a reduce restricţiile impuse accesului ruşilor în strâmtorile turceşti, în ciuda convenţiei anglo-rusească semnată în anul precedent Până în 1914, flota otomană din Bosfor era comandată de un britanic, amiralul Sir Arthur Henry Timpus. Însă nerespectarea angajamentelor de către britanici faţă de sistemul otoman a dat naştere treptat la un vid geopolitic, în care a fost atrasă încet şi Germania.33 în 1887, Bismarck îl asigurase pe ambasadorul rus la Berlin că Germania nu avea nimic împotrivă dacă ruşii deveneau „stăpâni peste strâmtori, peste intrarea în Bosfor şi chiar peste Constantinopol".34 însă după plecarea lui Bismarck în 1890 şi slăbirea legăturilor tradiţionale cu Rusia, conducătorii Germaniei au căutat să stabilească legături mai strânse cu Constantinopolul. În octombrie 1889, kaizerul Wilhelm al II-lea a întreprins călătorii extrem de mediatizate în Imperiul Otoman şi apoi în octombrie 1898, iar începând cu anii 1890 departamentul financiar german s-a implicat puternic în construirea căilor ferate otomane, mai întâi în proiectul privind calea ferată din Anatolia, iar mai târziu în faimosul proiect privind calea ferată din Bagdad, demarat în 1903, care trebuia, la terminarea ei, să lege Berlin via Constantinopol de Irakul otoman.

La baza acestei schimbări de direcţii anglo-germane stătea o continuitate structurală. Problema strâmtorilor – care reprezintă o altă metodă de a descrie problema restricţionăm puterii ruseşti în estul Mediteranei – va rămâne o constantă a sistemului modern european (dacă lăsăm la o parte scurtul răgaz dintre 1915 – 1917, când Franţa şi Marea Britanie au căutat să lege St.

— Petersburgul de coaliţia în vreme de război, promiţând controlul Rusiei asupra Constantinopolului şi a strâmtorilor turceşti). Acest lucru a fost valabil şi în 1945, când Turcia a fost apărată de un potenţial atac sovietic de alianţa încheiată cu Statele Unite. Acest angajament strategic important a însemnat că Turcia, deşi rămâne în

afara Uniunii Europene, a fost membra NATO încă din 1952. Înlocuirea treptată a Marii Britanii cu Germania în postul de paznic al strâmtorilor în această anume joncţiune a avut o importanţă covârşitoare, deoarece s-a întâmplat să coincidă cu scindarea Europei în două alianţe. Problema strâmtorilor turceşti, care odinioară ajutase la unificarea acordului european, acum era din ce în ce mai pregnantă în antagonismele unui sistem bipolar.

HAOSUL DIN BALCANI

În toamna lui 1912, când otomanii au cerut pace cu Italia, pregătirile pentru un conflict balcanic major erau deja în plină desfăşurare. Pe 28 septembrie 1911, în ziua în care Italia a lansat un ultimatum Constantinopolului, ministrul de externe sârb a avertizat că dacă războiul italo-turc avea să se extindă, acesta va avea inevitabil repercusiuni asupra Balcanilor.35 De îndată ce a fost proclamată declaraţia de război a italienilor în octombrie 1911, s-au făcut preparative pentru o întâlnire între reprezentanţii guvernelor sârb şi bulgar pentru a discuta despre o campanie militară comună.36 Prima propunere de tratat de alianţă cu Bulgaria, care prezenta clauzele pentru un atac împotriva Turciei, a fost întocmită în noiembrie 1911. Alianţa defensivă sârbo-bulgară semnată în martie 1912 a fost urmată de una ofensivă în mai, tocmai în momentul în care Italia punea stăpânire pe Dodecaneze. Acordurile sârbo-bulgare erau concentrate mai mult asupra obiectivelor militare împotriva Europei din partea de sud-est a Imperiului Otoman, însă întrevedeau, de asemenea, posibilitatea unei acţiuni comune împotriva Austro-Ungariei.37 În jurul nucleului sârbo-bulgar începea să se formeze o Ligă Balcanică secretă, al cărei scop era de a-i exclude pe turci din peninsulă. Negocierile de pace dintre Italia şi Imperiul Otoman trenau în continuare când statele Ligii au început să se mobilizeze în vederea unui război balcanic general. Ostilităţile au izbucnit în 8 octombrie 1912 cu un atac muntenegrean asupra avanposturilor otomane. În 18 octombrie 1912, tocmai când era semnat Tratatul de pace

de la Lausanne, regele Petar I a lansat o declaraţie regală prin care anunţa: „Cu voia Domnului, a ordonat armatei [sale] curajoase să intre în Războiul Sfânt pentru a-i elibera pe fraţii noştri şi a asigura un viitor mai bun”.38

Războiul care a izbucnit în octombrie 1912 în Balcani fusese prevăzut de aproape toată lumea. Observatorii contemporani au fost uluiţi de repeziciunea şi anvergura victoriilor raportate de statele care alcătuiau Liga Balcanică. Întreg teritoriul peninsulei a fost cuprins de conflicte pe măsură ce armatele sârbească, bulgară, greacă şi muntenegreană înaintau spre fortăreţele otomane. Geografia dicta ca „punctul de sprijin” al războiului bulgar să se afle în Tracia de Est, ale cărei câmpii unduitoare se îngustează în regiunea istmului, la capătul căruia se află Constantinopolul Bulgarii au trimis aproape trei sute de mii de oameni în această regiune – aproximativ 15% din populaţia masculină a ţării (în total, doar puţin peste 30% din bărbaţii bulgari au fost mobilizaţi în Primul Război Balcanic).39 La Kirk-Kilisse (Lozengrad) s-a dus o luptă timp de trei zile la cincizeci şi şapte de kilometri est de fortăreaţa otomană Edime (Adrianopole). Condusă de energicul Dimitriev, poreclit şi „Napoleon” datorită staturii lui mici şi a faptului că prefera să simtă febra luptei, infanteria bulgară a atacat cu multă determinare şi cruzime. După ce au decimat trupele otomane, bulgarii au înaintat prin noroi şi prin ploaia torenţială până când au ajuns într-un ţinut care nu figura pe nicio hartă a lor şi care nu fusese exploatat până atunci – comandanţii lor nu prevăzuseră că vor ajunge atât de departe. Bulgarii şi-au continuat atacurile violente asupra grupului de fortificaţii din Chataldja, care se afla la doar treizeci de kilometri de Constantinopol. Aici, pe 17 noiembrie 1912, la adăpostul capitalei, trupele otomane au început acţiunea defensivă, declanşând focuri de tunuri cu scopul de a provoca pagube substanţiale în rândurile infanteriei care înainta şi respingând atacurile neîntrerupte. Până aici au reuşit bulgarii să se apropie de Constantinopol.

În timp ce bulgarii intrau în Tracia, prima armată sârbească avansa în partea de sud, pătrunzând în nordul Macedoniei cu 132.000 de oameni Pe 22 octombrie, mai devreme decât se aşteptaseră ei au dat peste un detaşament otoman care îşi aşezase tabăra în jurul oraşului Kumanovo. În ziua următoare, pe o ploaie rece, a izbucnit o luptă de-a lungul unui front care se întindea pe cincisprezece kilometri. După două zile de luptă, sârbii i-au nimicit pe otomani Nu a existat o urmare imediată, iar armata sârbească s-a îndreptat către sud şi, după trei zile de lupte sporadice, dar crâncene în jurul oraşului Prilep, din nou pe o ploaie rece de toamnă, sârbii au îndepărtat trupele otomane de la posturile lor. La cererea aliaţilor lor bulgari, care erau nerăbdători să pună stăpânire pe Salonik înaintea grecilor şi nu mai aveau alte detaşamente la dispoziţie, pe 8 noiembrie, comandantul primei armate sârbeşti a ordonat pătrunderea acesteia în Bitola, un oraş pitoresc situat pe malul râului Dragor în sud-vestul Macedoniei. Otomanii îşi clădiseră şi consolidaseră aici avanposturile, aşezându-şi artileria pe crestele munţilor Oblakov, de unde puteau observa o posibilă invazie dinspre nord. Focurile grele de artilerie lansate de pe creste au reuşit să îi oprească pe sârbi. Abia după ce crestele munţilor Oblakiv au fost invadate şi cucerite în 17 noiembrie, balanţa s-a înclinat în favoarea sârbilor. Lansând de la înălţime atacuri de o precizie uluitoare, artileria sârbească a distrus detaşamentele otomane care apărau oraşul, favorizând un atac al infanteriei care să-i lovească pe otomani din flanc. Aceasta a fost ultima acţiune defensivă a otomanilor în Macedonia. Între timp, ce-a de-a treia armată sârbească avansase spre vest, în nordul Albaniei, unde a ajutat armata muntenegreană să asedieze oraşul fortificat Scutari.

Încă de la începutul conflictului, grecii îşi concentraseră atenţia doar asupra apărării oraşului Salonic, cel mai mare oraş şi port din Macedonia, cu o poziţie-cheie strategică în regiune. Lăsând fortăreţele macedonene din flancul stâng pe seama sârbilor şi a

bulgarilor, armata greacă condusă de Thessaly a mărşăluit către nord-est, invadând, pe 22 octombrie şi 2 noiembrie, avanposturile otomane din trecătoarea Sarantaporos şi din Yannitsa. Drumul spre Salonic era acum deschis. A urmat un răgaz aproape comic. În decursul primei săptămâni din noiembrie, detaşamentele greceşti au început să împrejmuiască oraşul. Bulgarii, realizând că grecii erau pe punctul de a pune mâna pe acest premiu râvnit, au ordonat Diviziei a şaptea Rila să se îndrepte în grabă spre sud, în speranţa că va putea opri o invazie greacă. Această desfăşurare de forţe i-a obligat să lase Bitola pe mâna sârbilor. Pe măsură ce trupele se apropiau de oraş, au fost trimişi mesageri care să-l îndemne pe comandantul otoman să se predea armatei bulgare în condiţii favorabile. Comandantul a trimis următorul răspuns disperat: „Mi-a mai rămas Thessaloniki, pe care l-am cedat deja” – grecii ajunseseră acolo primii. După ce au refuzat iniţial intrarea bulgarilor, în cele din urmă, comandanţii greci au fost de acord să lase 15.000 de soldaţi bulgari să ocupe oraşul împreună cu cele 25.000 de trupe greceşti. În timpul unei campanii paralele care se desfăşura în Epir, sau sudul Albaniei, grecii s-au împotmolit în timpul unm asediu al avanposturilor otomane extrem de bine păzite de lângă Yanina. În anumite părţi, luptele au trenat, însă succesul aliaţilor a fost uriaş: în doar şase săptămâni, reuşiseră să cucerească aproape jumătate din Turcia europeană. Pe 3 decembrie 1912, când a fost semnat un armistiţiu, singurele centre de rezistenţă otomană la vest de frontul Chataldja erau Adrianopole, Yanina şi Scutari, care se aflau încă sub stare de asediu.

Balcanii în 1912

Balcani: armistițiul după Primul Război Balcanic

Balcanii după cel de-al Doilea Război Balcanic

După cum sugerează şi ciondănelile referitoare la Salonic, Primul Război Balcanic conţinea sămânţa unui al doilea conflict pentru teritoriile cucerite în primul război. În tratatul care stătea la baza alianţei din martie 1912, Serbia şi Bulgaria conveniseră un plan limpede de partaj: bulgarii urmau să obţină sudul Macedoniei, inclusiv oraşele Ohrida, Prilep şi Bitola. Serbiei îi revenea Kosovo – nucleul tărâmurilor mitice sârbeşti – şi Sângeacul din Novi Pazar. Nordul Macedoniei, inclusiv oraşul important Skopje, a fost atribuit unei „zone disputate" – dacă ambele părţi părţi nu ajungeau la o înţelegere, erau de acord ca situaţia să fie arbitrată de ţarul Rusiei Bulgarii au fost încântaţi de această înţelegere – mai ales că se aşteptau ca ruşii să fie de partea lor în chestiunea privind zona disputată.40

În ceea ce îi privea pe sârbi, aceştia nu erau prea încântaţi Mulţi dintre cei aparţinând elitei politice credeau că prin alianţa din martie, care fusese negociată de către prim-ministrul moderat Milan Milovanovič, Serbia renunţase la prea mult Printre critici se numărau şi şeful statului-major general Radomir Putnik şi liderul Partidului Radical, Nikola Pašić.» După părerea mea, comenta

ulterior Pašič, am cedat prea mult, sau, mai bine zis, am renunţat la anumite regiuni sârbeşti la care nu ar fi trebuit să renunţăm niciodată, chiar şi dacă am fi rămas fără nicio înţelegere".41 Câteva luni mai târziu, în iulie 1912, Milovanovič a murit subit, ducând, astfel, la pierderea unui membru important al moderaţiei din politica externă sârbească. La şase săptămâni de la moartea lui, naţionalistul înfocat Pašič a preluat funcţiile de prim-ministru şi ministru al afacerilor externe.

Primul semnal dar că guvernul sârb intenţiona să încalce termenii tratatului cu bulgarii a apărut chiar înainte de izbucnirea Primului Război Balcanic. În 15 septembrie 1912, Pašič trimisese o circulară confidenţială delegaţiilor sârbe din marile puteri ale Europei, în care făcea referire la „Vechea Serbie", definind acest teritoriu ca incluzând Prilep, Kicevo şi Ohrida, regiuni care fuseseră promise în martie Bulgariei. În timp ce războiul era în plină desfăşurare, obiectivele sârbilor referitoare la Macedonia au fost umbrite temporar de avansarea în nordul Albaniei, care i-a făcut pe lideri să îşi concentreze atenţia asupra posibilităţii de a deţine un port la Adriatic! Aceasta era vechea problemă a „unificării" naţionale a sârbilor: că exista perspectiva unei expansiuni în mai multe direcţii care îi obliga pe factorii decidenţi să aleagă. Însă, de îndată ce a devenit limpede că Austro-Ungaria nu avea nicio intenţie să le permită sârbilor să pună stăpânire pe o parte din Albania, iar perspectiva de a obţine un port la Adriatică s-a diminuat, liderii de la Belgrad au început să abordeze public ideea de a revizui condiţiile tratatului cu Bulgaria în favoarea Serbiei Un fetiş aparte a fost oraşul Monastir, pe care sârbii îl cuceriseră, după atacuri repetate şi pierderi enorme, „cu baioneta".42 Alarmaţi, bulgarii au trimis cereri de clarificare la care Pašič a dat un răspuns, aşa cum îi stătea în fire: „Toate neînţelegerile vor fi lămurite cu uşurinţă", îi asigura el pe bulgari, deşi circulau zvonuri în culise despre anexarea nu numai a oraşelor Prilep şi Bitola care aparţineau bulgarilor, ci şi a mult râvnitului oraş Skopje, care făcea parte din „zona

disputată”.43 Spiritele s-au agitat şi mai mult la auzul veştii despre abuzurile sârbilor asupra bulgarilor din „teritoriile eliberate”. Nu a fost de prea mare ajutor nici faptul că moştenitorul tronului, prinţul Alexandar, colindase mai multe oraşe macedonene în timpul unui tur al regiunilor cucerite şi îi angrenase pe localnicii bulgari în următorul dialog:

„— Ce eşti?

— Bulgar.

— Nu eşti bulgar. Blestemat fie tatăl tău”. 44

Vreme de câteva luni, părea că un conflict ar putea evitat, deoarece atât Belgradul, cât şi Sofia au fost de acord la sfârşitul lunii aprilie 1913 ca disputa privind Macedonia să fie mediată de curtea de arbitraj rusească. Nerăbdători să vadă problema rezolvată, liderii din Sofia l-au trimis pe Dimitar Rizov, diplomatul bulgar care asistase la „naşterea” Tratatului de alianţă dintre sârbi şi bulgari din 1904 (vezi capitolul doi), la Belgrad ca să pregătească terenul pentru o înţelegere amicală.45 Cunoscut ca fiind un exponent al colaborării sârbo-bulgară, Rizov era cel mai potrivit om să asigure o înţelegere. Însă dialogurile pe care le-a avut cu guvernul sârb l-au convins că liderii de la Belgrad nu aveau nici cea mai mică intenţie de a renunţa la vreun teritoriu sau fortăreaţă pe care le deţineau în prezent în „zona bulgărească”. A fost extrem de uluit de influenţa pe care o deţinea ministrul rus. El i-a raportat prim-ministrului bulgar că influenţa lui Hartwig în afacerile sârbilor era atât de mare, încât „colegii lui [diplomaţi] l-au botezat *Regentul*, căci, în realitate, el îndeplineşte sarcinile regelui sârb care este suferind”.46 Pe 28 mai, la o zi după plecare lui Rizov din Belgrad, Palie a făcut publică politica lui de anexare, declarând în faţa membrilor Skupstina că Serbia va păstra toate teritoriile pe care le-a obţinut prin luptă grea.

Izbucnirea unui conflict pentru Macedonia era acum inevitabilă. În ultima săptămână a lunii mai 1913, un număr mare de trupe sârbeşti au înaintat de-a lungul frontierei bulgare, iar căile ferate au fost închise pentru

transportul civililor.47 Pe 30 iunie, Palid s-a înfăţişat din nou în faţa membrilor Skupstina ca să îşi apere politica referitoare ia Macedonia de deputaţii extremişti care susţineau că Serbia ar fi trebuit să pună stăpânire direct pe provinciile cucerite. Când discuţia era în toi, a sosit un mesager care l-a informat pe prim-ministru că forţele bulgare atacaseră avanposturile sârbeşti din regiunile contestate la ora două dimineaţa. Nu existase nicio declaraţie de război. Membrii Skupstina au început să vocifereze în timp ce Pašić a părăsit şedinţa ca să coordoneze pregătirile guvernului pentru o contraofensivă.

În „războiul interaliat" care a urmat, Serbia, Grecia, Turcia şi România şi-au unit forţele pentru a smulge teritoriile de pe flancurile Bulgariei Forţele bulgare care au pătruns în Macedonia au fost stăvilite de sârbi lângă râul Bregalnica la începutul lunii iulie. Apoi, trupele bulgare de lângă Kalimantsi din nordul Macedoniei au respins un contraatac sârb între 15 şi 18 iulie, împiedicându-i pe sârbi să invadeze vestul Bulgariei. În vreme ce frontul sârbesc bătea pasul pe loc, grecii au atacat dinspre sud, într-o campanie care avea să se transforme în sângeroasa, dar neconcludenta bătălie de la Kresna Gorge. În acelaşi timp, atacul românilor din est, care a adus trupele române la unsprezece kilometri distanţă de Sofia, a obligat guvernul bulgar să ceară un armistiţiu. În urma Tratatului de Pace de la Bucureşti din 10 august 1913, Bulgaria, după multă vărsare de sânge, a pierdut majoritatea teritoriilor pe care le cucerise în primul război.

ŞOVĂITORUL

Politica rusească referitoare la evenimentele din Balcani a evoluat în secret, în timpul Crizei anexării Bosniei din 1908 – 1909. Ruşii au uitat (sau n-au aflat niciodată) de rolul pe care îl jucase Izvolsky în propunerea de a oferi spre anexare Bosnia-Herţegovina în schimbul sprijinului diplomatic al austriecilor în ceea ce privea chestiunea strâmtorilor turceşti Context internaţional general – cum ar fi, de exemplu, refuzul Marii Britanii de a-

i ajuta pe ruşi să obţină accesul în strâmtorile turceşti – a fost, de asemenea, dat uitării.

Redusă la statutul de a servi scopurilor propagandei naţionaliste şi panslave, anexarea Bosniei era considerată a fi un capitol nefericit din istoria trădării austriecilor, înrăutăţită de intervenţia Germaniei în apărarea aliaţilor săi în martie 1909. A fost o „umilinţă" pe care Rusia nu mai dorea să o îndure. Însă prăbuşirea Bosniei dezvăluia şi gradul de detaşare a Rusiei faţă de problemele din Balcani, căci nici Marea Britanie şi nici Franţa nu se îngrămădiseră să ajute conducerea de la St.

— Petersburg să se salveze din situaţia dezastruoasă la crearea căreia îşi adusese aportul şi Izvolsky. Era evident că, pe viitor, trebuia găsită o cale prin care să se facă presiuni asupra regiunii fără a-i îndepărta pe aliaţii occidentali ai Rusiei

Cea mai frapantă caracteristică a politicii ruseşti din 1911 – 1912 referitoare la Balcani era slăbiciunea postului central de comandă şi a coordonării. Asasinarea lui Stolypin în 18 septembrie 19 lla creat haos în sistem. Premierul era mort doar de zece zile, când guvernul italian a lansat un ultimatum guvernului otoman. Noul premier, Vladimir Kokovtsov, încerca să se familiarizeze cu funcţia. Sazonov fusese plecat în străinătate din martie şi până în decembrie 1911, încercând să-şi revină după o boală grea. În absenţa lui, ministrul de externe interimar, Neratov, se lupta să facă faţă evenimentelor. Autoritatea ministrului era subminată. Rezultatul a fost o fragmentare a politicii ruseşti în elemente care deveneau incompatibile. Pe de altă parte, ambasadorul rus la Constantinopol, N.V. Charykov, a încercat să profite de situaţia dificilă în care se afla Imperiul Otoman cu scopul de a obţine condiţii îmbunătăţite pentru transportul maritim rus în strâmtorile turceşti.48 în timp ce criza din Libia era în plină desfăşurare, Charykov a propus guvernului otoman ca Rusia să asigure controlul turc asupra Constantinopolului şi a unui hinterland din Tracia. În schimb, guvernul otoman urma să permită libera trecere a vaselor de luptă

ruseşti prin strâmtorilor Dardanele şi Bosfor.49

În aceeaşi perioadă, Nikolai Hartwig, ministru în Belgrad, a urmat o direcţie total diferită. Hartwig fusese instruit în cadrul Departamentului Asiatic al Ministerului de Externe rus, o subcultură caracterizată de preferinţa pentru atitudini asertive şi metode necruţătoare.50 De la sosirea lui în capitala sârbă, în toamna anului 1909, militase pentru o politică rusească activă referitoare la Peninsula Balcanică. Nu a încercat să-şi ascundă ostilitatea faţă de austrieci şi panslavi. Toshev, ministrul bulgar din capitala sârbă, a exagerat fără îndoială când a susţinut că „încetul cu încetul [Hartwig] a luat în propriile mâini frâiele regatului [sârb]”, însă nu există niciun dubiu că Hartwig dispunea de o mare influenţă în viaţa politică de la Belgrad: 51 Popularitatea de care se bucura Hartwig la Curtea ţarului Nicolae al II-lea şi lipsa de control riguros sau supraveghere din partea celor din St-Petersburg însemna că, după cum a observat însărcinatul cu afaceri al delegaţiei ruseşti la Belgrad, acesta avea oarecum libertatea de a-şi expune părerile extremiste, chiar şi atunci când acestea erau în contradicţie cu semnalele oficiale transmise de la minister. „Şi-a asigurat o asemenea poziţie, încât le putea oferi sârbilor propria versiune a măsurile pe care urma să le ia Rusia”. 52

Serghei Sazonov

În vreme ce Charykov examina posibilitatea unei reconcilieri durabile cu Constantinopolul, Hartwig îi

îndemna pe sârbi să formeze o alianţă ofensivă cu Bulgaria împotriva Imperiului Otoman.

Se afla într-o poziţie excelentă pentru a coordona aceste încercări, având în vedere faptul că vechiul său prieten Miroslav Spalajkovič, care făcuse, practic, parte din delegaţia rusească în timpul scandalului iscat cu ocazia procesului Friedjung, acceptase funcţia de ministru la Sofia, unde a contribuit la pregătirea terenului pentru un tratat sârbo-bulgar. Pe lângă faptul că încerca să îşi impună argumentele în faţa guvernului sârb, Hartwig îl copleşea pe ministrul interimar Neratov cu scrisori, insistând că formarea unei Ligi Balcanice împotriva otomanilor (şi, implicit, împotriva Austro-Ungarieijera singura cale de a asigura interesele ruşilor în regiunea respectivă. „Vremurile actuale simt astfel, încât ambele state [Serbia şi Bulgaria] ar aduce cea mai gravă ofensă Rusiei şi poporului sârb dacă ar arăta şi cea mai mică umbră de şovăială”.53

Când s-a întors din străinătate la sfârşitul lui 1911, după o lungă perioadă de convalescenţă, Sazonov s-a confruntat cu o situaţie în care trebuia să aleagă între mai multe opţiuni ireconciliabile. A ales să îl dezaprobe pe Charykov. Guvernul otoman a fost rugat să ignore propunerile ambasadorului, iar Charykov a fost demis din funcţie câteva luni mai târziu.54 Sazonov a susţinut că îl pedepsea pe ambasadorul lui pentru că nu îi ascultase ordinele, trecuse dincolo de „toate barierele” impuse de St-Petersburg şi, prin urmare, „încurcase iţele”.55 însă toate acestea nu erau decât un paravan: Charykov asigurase sprijinul pentru propunerile ministrului interimar. Cu siguranţă nu era singurul trimis rus care făcea politică în pas alert – Hartwig era un ofensator în acest sens. Motivul real pentru care Sazonov îl dezaprobase pe ambasadorul la Constantinopol era că nu era momentul potrivit pentru o reînnoire a iniţiativei referitoare la strâmtorile turceşti.56 în decembrie 1911, la întoarcere din Elveţia, unde fusese în convalescenţă, Sazonov aflase de la Izvolsky şi de ambasadorul rus la

Londra, contele Benckendorff, că dacă ar fi insistat asupra chestiunii legate de strâmtori, acest lucru ar fi dus la relaţii tensionate între Franţa şi Marea Británie. Atitudinea britanicilor era îngrijorătoare, deoarece în iarna dintre 1911 şi 1912 au reapărut tensiuni legate de acordul anglo-rus asupra Persiei. Cu cât situaţia devenea mai tensionată, cu atât mai puţin probabil era ca Marea Britanie să adopte o atitudine mai îngăduitoare faţă de obiectivele Tuşilor în ceea ce privea chestiunea strâmtorilor. În acelaşi timp, sprijinul pe care Rusia l-a oferit Franţei în aventura marocană din primăvara şi vara lui 1911 slăbise legătura cu Parisul. În orice taz, guvernul francez privea cu o oarecare reticenţă faptul că victoria ruşilor dusese la o îmbunătăţire a accesului în partea de est a Mediteranei, teritoriu care intra în sfera lor de interese. Cel mai important aspect dintre toate: investiţiile uriaşe pe care francezii le făcuseră în Imperiul Otoman îi determinau pe cei de la Paris să suspecteze orice iniţiativă a ruşilor care af şi putut compromite stabilitatea financiară. Într-o perioadă în care legăturile care susţineau Antanta păreau să fie oarecum slăbite, orice propunere contradictorie referitoare la o regiune de o asemenea importanţă strategică precum erau strâmtorile turceşti era inoportună. Cu alte cuvinte, pentru moment, Sazonov se vedea obligat să acorde prioritate coeziunii Antantei în detrimentul intereselor ruşilor privitoare la o îmbunătăţire a accesului în strâmtorile turceşti.

În timp ce se disocia de iniţiativa lui Charykov, Sazonov susţinea politica prosârbă şi cea a Ligii Balcanilor atât pentru a împiedica obiectivele austriecilor, cât şi pentru a pune indirect presiune asupra otomanilor. Însă ministrul de externe rus a avut grijă să nu îi provoace pe otomani într-un mod care i-ar fi putut îndepărta pe partenerii occidentali ai Antantei. Trebuia să existe un echilibru între dorinţa de a exploata oportunităţile care se iveau în legătură cu Bosforul şi riscul de a acţiona independent I-a încurajat pe italieni în raidurile lor rapide în Dardanele, cu toate că acestea i-ar fi putut determina pe

turci să închidă căile navigabile, lucru care ar fi afectat grav traficul comercial al ruşilor. Sazonov le-a spus britanicilor şi francezilor că scopul lui era de a atrage Italia într-un parteneriat balcanic; după cum îi mărturisea şi lui Sir Charles Buchanan, ambasadorul britanic la St.

— Petersburg, el îi considera pe italieni „o contragreutate importantă împotriva austriecilor”; în realitate, spera ca raidurile italienilor să le ofere la un moment dat un motiv ruşilor ca să ceară să li se accepte accesul de a pătrunde în strâmtori cu vasele de război.57 Era esenţial ca Rusia să nu „pară că instigă sau organizează o opoziţie împotriva Turciei”, îi mărturisea Sazonov lui Izvolsky la începutul lunii octombrie 1912.58

De asemenea, Sazonov a sprijinit şi sponsorizat crearea Ligii Balcanice. De când şi-a preluat funcţia, a fost un susţinător înfocat al politicii acesteia, susţinând că era inspirat de imaginea a jumătate de milion de baionete care formau un bastion între Puterile Centrale şi statele balcanice.59 El a sponsorizat elaborarea tratatului de alianţă dintre sârbi şi bulgari din martie 1912 datorită sentimentelor sale antiaustriece şi antiturceşti. Tratatul stipula că semnatarii „erau obligaţi să îşi ofere ajutorul, cu toate forţele de care dispunea”, în eventualitatea în care „una dintre Marile Puteri încerca să anexeze, să ocupe sau să invadeze temporar” vreun teritoriu balcanic care aparţinuse turcilor – o aluzie directă, implicită, la Austria, despre care se credea că îşi stabilise obiective cu privire la Sângeacul de Novi Pazar.60

Sazonov ştia prea bine că situaţia din Peninsula Balcanică ar putea deveni extrem de instabilă în urma războiului libian. Era esenţial, credea el, ca Rusia să deţină controlul asupra oricărui conflict care ar fi putut izbucni în consecinţă, termenii tratatului sârbo-bulgar stipulau că Rusia avea rolul de a coordona şi arbitra orice acord postconflictual. Într-un protocol secret se stipula faptul că semnatarii trebuiau să înştiinţeze dinainte Rusia despre intenţia lor de a începe un război; dacă ambele două state ajungeau la neînţelegeri, indiferent de subiect, sau atunci

când era în discuţie începerea unui război (împotriva Turciei), era obligatoriu votul Rusiei Dacă un acord privind partajarea teritoriilor cucerite era ambiguu, problema era înaintată Rusiei spre arbitrare: decizia acesteia privea ambele părţi ale tratatului.61

Prin urmare, alianţa părea să servească drept instrument pentru interesele ruşilor.62 Cu toate acestea, existau în continuare anumite dubii. Experienţele anterioare sugerau faptul că Liga Balcanică, la a cărei creare contribuise şi Rusia, ar putea să nu se supună îndemnurilor venite de la St.

— Petersburg. Dezacordul privind acest subiect a dus în lunile octombrie şi noiembrie 1911 la izbucnirea unui conflict între Hartwig, care milita în favoarea unei politici agresive a Ligii Balcanilor, şi A.V. Nekliudov, ministrul rus la Sofia, care era îngrijorat că această alianţă ar putea scăpa de sub controlul ruşilor. Nekliudov avea dreptate: şi dacă ambele state semnatare cădeau de acord asupra unui potenţial atac? – în acest caz, dreptul de veto al ruşilor în ceea ce privea tratatul nu mai avea nicio însemnătate (şi exact acest lucru s-a întâmplat). Şi semnatarii recrutau alte state învecinate – Muntenegru şi Grecia, de exemplu – în coaliţia lor fără să se consulte cu St.

— Petersburgul? Şi acest lucru s-a întâmplat: Rusia a fost informată, fără să i se ceară părerea, despre articolele secrete privind aspectele militare care au fost incluse în tratat; obiecţiile celor din St.

— Petersburg referitoare la includerea Muntenegrului şi a Greciei nu au fost luate în considerare. Liga ameninţa să scape de sub control înainte încă de a căpăta o formă dară.63

Când situaţia din Balcani a degenerat în octombrie 1912, Sazonov a făcut toate demersurile să o ţină sub control. Pe de altă parte, ambasadorul rus la Londra a fost informat că nu ar trebui să aprobe nicio propunere care ar implica o colaborare dintre Rusia şi Austria.64 în acelaşi timp, statele ligii au fost avertizate că nu puteau conta pe sprijinul Rusiei65 Aceste avertismente trebuie să le fi

părut ciudate sârbilor şi bulgarilor, având în vedere că ambele state fuseseră încurajate de Rusia să facă front comun împotriva turcilor. Milenko Veşnic, trimisul sârb în Franţa, şi-a amintit de o întâlnire cu Sazonov čare a avut loc la Paris în octombrie 1912, tocmai când războiul era în curs de desfăşurare. Cu ocazia unui discurs ţinut în faţa unui grup de oficiali francezi la Quai d'Orsay, Sazonov i-a spus lui Veşnic că era de părere că mobilizarea sârbilor fusese un „demers prost conceput" şi că era extrem de important ca războiul să fie oprit cât mai repede. Veşnic i-a reamintit lui Sazonov pe un ton iritat, dar ferm că ministrul de externe rus „ştiuse despre acest acord încheiat între Serbia şi Bulgaria". Simţindu-se stânjenit – oficialii francezi erau de faţă! –, Sazonov a răspuns că era adevărat şi că era valabil doar în cazul primului tratat, care a avut „un caracter pur defensiv" – o afirmaţie cel puţin dubioasă, 66 Diplomaţia rusă juca două roluri – de instigator şi de pacifist – în acelaşi timp. Sazonov le-a spus liderilor de la Sofia că nu avea nimic împotriva unui război balcanic ca atare, însă îşi făcea griji în legătură cu sincronizarea: un altfel de război ar putea avea urmări ample, iar Rusia nu era încă pregătită din punct de vedere militar să rişte o conflagraţie.67 La confuzia generată de mesajul ambivalent al lui Sazonov se adăugau şi instigaţiile entuziaste la război ale lui Hartwig şi ale ataşatului militar rus la Sofia, care îi încurajau pe interlocutorii lor să creadă că, dacă lucrurile vor degenera, Rusia nu îi va lăsa pe „fraţii ei mai mici" din Balcani să se descurce singuri. Se spune că Nekliudov, ministru rus la Sofia, „a plâns" de bucurie când a fost anunţată mobilizarea trupelor sârbo-bulgare.68

Şi dacă politica rusă privind Balcanii în loc să îi ajute pe ruşi să-şi îndeplinească obiectivele referitoare la strâmtorile turceşti avea să îi pună într-o situaţie riscantă? Liderii politici de la St-Petersburg ar putea crede că strâmtorile vor rămâne, pentru moment, în custodia relativ lipsită de vlagă a otomanilor. Însă ideea că o altă putere ar putea „prinde rădăcini" pe malurile Bosforului era de

neacceptat în octombrie 1912, înaintarea rapidă a trupelor bulgare pe frontul Chataldja din estul Traciei – ultima fortificaţie importantă înaintea de capitala otomană – i-a alarmat pe Sazonov şi pe colegii lui.

Cum ar putea Rusia dacă bulgarii, despre ai căror rege încăpăţânat se ştia că aspira la vechea coroană a Bizanţului, ar fi să cucerească şi să ocupe Constantinopolul? într-un astfel de caz, i-a spus Sazonov lui Buchanan, „Rusia va fi obligată să îi ţină la distanţă prin ameninţări", căci, a adăugat el pe un ton oarecum necinstit, „cu toate că Rusia nu şi-a manifestat dorinţa să se stabilească la Constantinopol, nu ar permite niciunei alte puteri să pună stăpânire pe oraş".69 într-o scrisoare către Nekliudov, care a fost trimisă sub formă de copii la delegaţiile din Paris, Londra, Constantinopol şi Belgrad, Sazonov a expus acelaşi argument cunoscut că dacă bulgarii cucereau Constantinopolul vor întoarce opinia publică din Rusia împotriva Sofiei.70 Ministrul bulgar la St.

— Petersburg a primit un avertisment: „Să nu intraţi în Constantinopol sub nicio formă, altfel vă veţi complica grav situaţia".71 Doar înfrângerea sângeroasă a armatei bulgare de pe frontul Chataldja l-a oprit pe Sazonov să nu intervină într-o manieră care ar fi putut îngrijora puterile aliate.

Aceste manevre au fost făcute pe fundalul agitaţiei crescânde provocată de presa din Rusia. Editorii ziarelor ruseşti s-au înflăcărat la auzul veştii despre lupta care se dădea pentru Bosfor între statele balcanice şi inamicul ancestral Nicio altă chestiune nu a reuşit să stârnească atâta senzaţie, solidaritate, indignare şi furie printre cititorii ruşi din oraşe. „Dacă slavii şi grecii vor ieşi victorioşi, unde este acea mână de fier care [...] să le smulgă roadele victoriei pe care aceştia le-au dobândit prin vărsare de sânge?", se întreba Novo*ye Vre*m*ya la* sfârşitul lunii octombrie 1912.72 Este greu de estimat impactul pe care aceste curente l-au avut asupra lui Sazonov. Ministrul de externe rus nu agrea interesul presei

pentru detaliile politicii sale şi afişa o atitudine dispreţuitoare faţă de jurnalişti şi faţă de opiniile acestora. Pe de altă parte, părea a fi extrem de predispus să lanseze critici. Odată, el a convocat o conferinţă de presă în care s-a plâns de tratamentul ostil pe care i l-au aplicat jurnaliştii în circulara din 31 octombrie 1912 trimisă ambasadorilor ruşi din ţările puternice, Sazonov a declarat că nu avea nicio intenţie să permită ca vocile naţionaliste din presa rusească să îl influenţeze în gestionarea politicii. Însă continua sugerând că trimişii ar putea lua în considerare rapoartele de presă „pentru a convinge cabinetele [străine] de ideea necesităţii de a lua în considerare poziţia dificilă în care ne aflăm" 73 – cu alte cuvinte, deşi nega faptul că presa reprezenta o forţă în procesul decizional, el a înţeles că articolele de presă ostile puteau fi exploatate peste hotare pentru a asigura o anumită libertate de manevră în negocierile diplomatice. Puţine documente evocă mai bine caracterul complex al relaţiei dintre factorii decizionali-cheie şi presă.

Improvizaţia şi oscilaţia continuă au rămas caracteristicile principale ale politicii lui Sazonov în timpul Primului Război Balcanic. La sfârşitul lui octombrie el a anunţat pe un ton solemn faptul că sprijinea politica austriecilor de a păstra *statu-quo-ul* teritorial în Peninsula Balcanică. Apoi, în 8 noiembrie 1912, Sazonov a informat guvernul italian că accesul sârbilor la Marea Adriatică era absolut necesar, adăugând pe un ton ameninţător: „Este periculos să ignori realitatea". Cu toate acestea, trei zile mai târziu, el l-a informat pe Hartwig că apariţia unui stat albanez independent pe coasta Adriatidi era „o necesitate inevitabilă", adăugând încă o dată: „Este periculos să ignori realitatea" 74 Hartwig a primit instrucţiuni să îl avertizeze pe Palii că dacă sârbii mergeau mai departe, Rusia ar putea îi nevoită să se dea la o parte şi să îi lase să se descurce singuri – o sarcină pe care ministrul rus a dus-o la bun sfârşit împotriva voinţei sale şi cu un dezgust făţiş. Copii ale acestui mesaj au fost transmise de către Sazonov la Londra şi la Paris.75 Şi, cu toate acestea, pe 17

noiembrie pleda din nou pentru Un coridor sârb către coastă.76 La Paris şi la Londra au fost trimise înştiinţări cum că Rusia ar putea fi obligată să trimită armata împotriva Austro-Ungariei dacă aceasta ataca Serbia; cele două guverne aliate au fost rugate să-şi exprime punctele de vedere.77 „Deoarece Sazonov se răzgândeşte mereu, este dificil să urmăreşti când trece printr-o fază pesimistă sau când trece printr-o fază optimistă”, observa ambasadorul britanic George Buchanan, pe noiembrie 1912.78 „Nu o dată l-am acuzat pe Sazonov de lipsă de consecvenţă şi schimbări frecvente de direcţie”, relata ambasadorul britanic George Buchanan, de la St.

— Petersburg. Însă, ca să fiu corect, continuă el, ministrul rus „nu era un agent independent” – era obligat, mai presus de toate, să ia în considerare părerile ţarului, care se afla sub influenţa „partidului militar” din St.

— Petersburg.79 Robert Vansittart, al treilea secretar în Paris şi Teheran, şi care acum activa în Ministerul de Externe din Londra, a rezumat problema astfel: „Domnul Sazonov este un şovăitor patetic”.80

CRIZA BALCANICĂ DIN IARNA LUI 1913 – 1913

În timp ce Sazonov şovăia, conducerea rusă dădea semne de înăsprire a atitudinilor faţă de Balcani. Hotărârea de a anunţa o „mobilizare de probă” pe 30 septembrie 1912, tocmai când statele balcanice începeau să se mobilizeze, sugera faptul că Rusia intenţiona să-şi consolideze politica balcanică prin acţiuni militare menite să intimideze Viena. Şeful statului-major austriac a raportat faptul că 50.000 – 60.000 de rezervişti ruşi fuseseră chemaţi în districtul Varşovia al Armatei a Doua (adiacent Galiţiei austriece) şi că mai erau aşteptaţi alţi 170.000, formându-se o concentraţie masivă de trupe ruseşti de-a lungul graniţei austro-ungare. Atunci când a fost întrebat despre aceste măsuri, Sazonov a pretins că nu ştia nimic despre ele; Sukhomlinov, pe de altă parte, susţinea că ministrul de externe fusese înştiinţat81 Fie că Sazonov a luat parte la această decizie, fie că nu (ambele variante sunt plauzibile), mobilizarea de probă – şi

hotărârea de a merge mai departe în ciuda faptului că izbucnise războiul în Balcani – a reprezentat o abatere de la caracterul precaut care restricţiona odinioară politica rusă. Gândirea rusă începuse să adopte o politică a „puterii reale” în care eforturile diplomatice erau garantate de ameninţarea forţelor armate. „Ne vom putea bizui, probabil, pe sprijinul Franţei şi al Angliei doar în măsura în care cele două state vor conştientiza cât de pregătiţi suntem să ne asumăm anumite riscuri”, comenta Sazonov într-o scrisoare trimisă lui Kokovtsov pe 10 octombrie 1912.82 El i-a spus lui Izvolsky, cu raţionamentul paradoxal caracteristic politicii lui din ultimii ani de dinaintea izbucnirii războiului, că doar o pregătire militară exemplară îi va permite Rusiei să aplice o „presiune pacifistă” în urmărirea scopurilor sale.83

Schimbarea către o politică balcanică mai asertivă a ruşilor a însemnat şi o schimbare a raportului de forţe dintre Kokovtsov şi Sukhomlinov. În timpul negocierilor privind bugetul militar pe 1913 care au avut loc în octombrie-noiembrie 1912, a fost evident faptul că ţarul nu mai era dornic să sprijine cererea de reducere a cheltuielilor militare a lui Kokovtsov. În timpul unei serii de întâlniri care au avut loc între 31 octombrie şi 2 noiembrie, Consiliul de Miniştri a fost de acord să suplimenteze armata cu un credit de 66, 8 milioane de ruble. Iniţiatorul acestei mişcări nu a fost Sukhomlinov, d Sazonov, care i-a scris lui Kokovtsov pe 23 octombrie că intenţiona să pregătească armata pentru o confruntare cu Austro-Ungaria şi Turcia. Kokovtsov nu a avut de ales şi i-a înaintat scrisoarea lui Sukhomlinov, care a făcut o cerere oficială pentru credit Aceasta a fost o mişcare crucială în subminarea autorităţii lui Kokovtsov: premierul nu avea nicio putere să împiedice o iniţiativă sprijinită atât de ministrul de externe, cât şi de ministrul de război şi susţinută din culise de ţar.84 După 5 noiembrie, când ţarul a semnat un ordin prin care se amâna întoarcerea la vatră a recruţilor ruşi de rang înalt, numărul rezerviştilor cu serviciu militar prelungit a crescut până la 400.000.85

Trupele de la frontieră – conform informaţiilor primite de francezi de la St.

— Petersburg – erau aproape la fel de numeroase ca în vreme de război, iar aceste măsuri erau însoţite de alte demersuri ale ruşilor: desfăşurarea de detaşamente care să avanseze până aproape de graniţa Galiţiei cu Austria, rechiziţii de arme şi menţinerea materialului rulant. Scopul era acela de a „ne asigura că ne putem [...] adapta oricărei situaţii", după cum i-a mărturisit şeful statului-major Zhilinsky ataşatului militar francez.86

Un pas hotărâtor în direcţia unei viitoare agravări a situaţiei a fost făcut în a patra săptămână a lunii noiembrie 1912, când ministrul de război Sukhomlinov şi membri ai comenzii militare au fost cât pe ce să îl convingă pe ţar să emită un ordin pentru o „mobilizare parţială" împotriva Austro-Ungariei. Kokovtsov îşi amintea că în 22 noiembrie i s-a spus că ţarul dorea să îl vadă pe el şi pe Sazonov în dimineaţa următoare. Când au sosit, cei doi au constatat, spre marea lor stupoare, că în cadrul unei" conferinţe militare" s-a hotărât emiterea ordinelor de mobilizare pentru districtele din Kiev şi Varşovia, care se învecinau cu teritoriul austro-ungar. Din câte se părea, Sukhomlinov dorise mobilizarea încă din ziua anterioară, însă ţarul întârziase să emită ordinul, deoarece dorea să se consulte mai întâi cu miniştrii în chestiune. Scandalizat de aceste manevre abuzive ale armatei, Kokovtsov a subliniat caracterul stupid al măsurilor propuse şi-apoi, o „mobilizare parţială" împotriva Austriei nu avea nicio logică, din moment ce Germania era obligată să sprijine Austria dacă aceasta era atacată. Şi Franţa? Având în vedere că liderii de la Paris nu fuseseră consultaţi, o mobilizare neaşteptată ar putea lăsa Rusia să înfrunte singură consecinţele nebuniei sale. Apoi mai erau şi problemele legate de constituţie: Sukhomlinov nu avea niciun drept să promoveze o astfel de politică în faţa ţarului fără să se consulte în prealabil cu ministrul afacerilor externe. Nicolae al II-lea a bătut în retragere şi a fost de acord să anuleze ordinele ministrului de război.87

Cu această ocazie, Sazonov i s-a alăturat premierului Vladimir Kokovtsov, susţinând că propunerea era ilogică din punct de vedere politic, nerealizabilă din punct de vedere al strategiei şi extrem de periculoasă. Aceasta a fost una dintre ultimele manifestări ale „guvernului unit" al Imperiului Rus.

Cu toate acestea, cert este că în timpul crizei din iarna 1912 – 1913, Sazonov a susţinut o politică de confruntare cu Austria, care garanta păstrarea frontierei ruso-austriece „în centrul frământărilor diplomatice".88 A existat o perioadă scurtă de schimbare de atitudine după confruntarea din 23 noiembrie dintre civili şi comanda militară, referitoare la chestiunea mobilizării, însă atmosfera din St.

— Petersburg era în continuare una beligerantă. La mijlocul lunii decembrie, ministrul de război Sukhomlinov a propus Consiliului de Miniştri o platformă de măsuri alcătuită din şase puncte principale: consolidarea detaşamentelor de cavalerie de frontieră din districtele din Kiev şi din Varşovia, chemarea rezerviştilor la instructaj cu scopul de a consolida detaşamentele de frontieră, transportul cailor în zonele de frontieră, consolidarea pazei militare şi interzicerea exportului de cai. Dacă ar fi fost luate aceste măsuri, acestea ar fi putut duce criza în pragul războiului – o agravare a situaţiei paneuropene ar fi fost certă, având în vedere că Parisul îndemna Rusia să implementeze măsurile împotriva Austriei, oferindu-şi sprijinul în eventualitatea unui conflict militar care ar fi implicat Germania (vezi mai jos). Sazonov n-a mai putut suporta şi, încă o dată, i s-a alăturat lui Kokovtsov şi a respins propunerea lui Sukhomlinov. De această dată, susţinătorii păcii asigurau doar victoria parţială: chemarea rezerviştilor de infanterie şi interzicerea exportului de cai au fost respinse, fiind considerate a fi prea provocatoare, însă celelalte măsuri au fost aprobate, cu efecte previzibile asupra atmosferei din Viena.89

În lumina celor petrecute anterior, oferta lui Sazonov din ultima săptămână a lunii decembrie 1912 de a retrage

o parte din forţele ruseşti aflate de-a lungul frontierei Galiţiei, însă doar cu condiţia ca Viena să îşi retragă prima forţele, semăna mai degrabă cu un act de intimidare decât cu un efort real de aplanare a conflictului şi de retragere.90 Când austriecii au refuzat să se conformeze, liderii din St-Petersburg au lansat din nou ameninţări, făcând aluzie la suplimentarea rândurilor cu recruţi aparţinând clasei senioriale, prin anunţuri publice care vor declanşa panica generală. La începutul lunii ianuarie 1913, Sazonov i-a spus ambasadorului britanic, George Buchanan, că „avea în proiect mobilizarea la frontiera austriacă" şi că plănuia să adune mai multe trupe. Au fost reînnoite discuţiile (de această dată de către Sazonov, nu numai de către Sukhomlinov) referitoare la o „mobilizare" a districtului militar din Kiev şi la un ultimatum al ruşilor către Viena.91

Impasul armat în care se aflau Austria şi Rusia afecta grav ambele ţări atât din punct de vedere politic, cât şi din punct de vedere financiar: în Viena, confruntarea de la graniţă aducea greutăţi uriaşe pentru sistemul financiar al monarhiei şi aşa slăbit De asemenea, aducea în discuţie şi loialitatea cehilor, a slavilor din sud şi a rezerviştilor celorlalte minorităţi naţionale, o parte din ei riscând să-şi piardă slujbele de civili dacă această stare de alertă maximă persista. Cât despre ruşi, existau dubii în ceea ce privea stabilitatea politică a detaşamentelor de la frontieră – insubordonarea rezerviştilor chemaţi la datorie ameninţa să se răspândească şi în rândul soldaţilor şi a cadrelor militare aflate la frontiera cu Galiţia, care cereau fie începerea războiului, fie retragerea trupelor. Ministerul Finanţelor, prin conducătorul său, Vladimir Kokovtsov, se plângea de dificultăţile financiare rezultate din păstrarea rezerviştilor, cu toate că, vorbind la modul general, grijile financiare păreau să fi jucat un rol mai puţin important în St-Petersburg, unde armata se scălda în bani, decât în Viena, unde miniştrii se temeau de o posibilă prăbuşire a sistemului financiar.92 Kokovtsov a reuşit să încline din nou balanţa în favoarea detensionării şi să îl convingă pe

ţar să nu mai accepte şi alte măsuri provocatoare.

În cele din urmă, austriecii au fost cei care au făcut un pas în spate, reducându-şi treptat trupele de la frontieră la sfârşitul lunii ianuarie. În februarie şi în martie, Berchtold a continuat să poarte discuţii în Belgrad referitoare la concesiuni. Pe 21 februarie, Franz Iosef a propus o reducere substanţială a trupelor de la graniţa cu Galiţia, iar Nicolae al II-lea a fost de acord să îi lase la vatră pe recruţii aparţinând clasei senioriale. Detensionarea a fost anunţată oficial în a doua săptămână a lunii martie, lucru care a dus la reducerea substanţială, făcută publică, a trupelor de ambele părţi ale graniţei.93

Spre uşurarea tuturor, criza balcanică din iarna lui 1912 – 1913 trecuse. Însă aceasta a schimbat pe o perioadă nedeterminată forma politicii de la St.

— Petersburg. În Rusia, a luat naştere un partid de război Printre membrii săi cei mai intransigenţi se numărau şi marii duci Nicholas Nikolaievich şi Peter Nikolaievich, comandanţi militari de rang înalt şi ambii căsătoriţi cu prinţese muntenegrene. „Toate demersurile pacifiste ale împăratului nu îi pot reduce la tăcere pe cei [de la Curte] care proclamă imposibilitatea de a ceda din nou în faţa Austriei”, scria ministrul bulgar la St-Petersburg la începutul lui 1913.94 Părerile în favoarea războiului câştigau teren, nu numai pentru că, uneori, ţarul, ofiţerii militari de rang înalt şi comandanţii ai flotelor militare le sprijineau, ci şi pentru că acestea erau însuşite şi de un grup influent de miniştri civili, dintre care cel mai important era ministrul agriculturii, Alexander Krivoshein.

Krivoshein a fost una dintre cele mai dinamice şi mai interesante figuri de pe scena politică a Rusiei. Era un om politic desăvârşit: inteligent, sofisticat, abil şi avea un har ciudat de a lega prietenii potrivite.95 în tinereţe, era cunoscut pentru priceperea cu care îi ocrotea pe fiii celor mai puternici miniştri care, ulterior, l-au ajutat să ajungă în posturi favorabile. În 1905, el s-a infiltrat în cercul asociat cu secretarul ţarului, D. Trepov (singura dată când ţarul a

folosit serviciile unui secretar privat a fost în toamna anului 1905). În 1906, cu toate că nu deţinea un post oficial permanent, Krivoshein era deja primit de suveran.96 Era, de asemenea, extrem de bogat, deoarece se căsătorise în familia Morozov, moştenitorii unui vast imperiu în domeniul textilelor, o alianţă care i-a asigurat şi o relaţie apropiată cu elita industriei din Moscova.

Alexander V. Krivoshein

Politica lui Krivoshein a fost consolidată de experienţa sa anterioară din Polonia rusă – s-a născut şi a crescut în Varşovia. Regiunea era un teren favorabil pentru oficialii naţionalişti ruşi. Birocraţii ruşi din provinciile din vestul Poloniei se simţeau „ca în taberele asediate, căci gândurile lor se îndreptau mereu spre autoritatea naţională”.97 Teritoriul din vest a devenit una dintre platformele naţionaliştilor din Dumă după 1905. La început, politica externă nu s-a numărat printre specializările lui Krivoshein. El era un adept al modernizării agrare şi administrative, în stilul lui Stolypin. Comunicarea cu străinii i se părea dificilă, deoarece, spre deosebire de majoritatea membrilor aparţinând aceleiaşi clase din Rusia, el nu vorbea fluent nici germana, nici franceza. Cu toate acestea: pe măsură ce urca treptele

politice, dorea să-şi exercite influenţa, acesta fiind, cel mai prestigios domeniu din activitatea guvernamentală. Mai mult, numirea sa în mai 1908 în funcţia de ministru al agriculturii şi al dezvoltării rurale implica o dimensiune geopolitică mai puternică decât sugera titulatura. Ministerul lui Krivoshein era implicat în promovarea aşezărilor ruseşti în Orientul îndepărtat, prin urmare era extrem de interesat în adresarea problemelor legate de frontiera dintre Orientul îndepărtat rusesc şi regiunea Manciuria, din interiorul Chinei98 La fel ca mulţi politicieni cu orientare estică, Krivoshein era în favoarea păstrării unei bune relaţii cu Germania. Nu împărtăşea părerile apocaliptice ale lui Izvolsky referitoare la anexarea Bosniei-Herţegovina de către austrieci şi s-a opus chemărilor de „răzbunare" ale ministrului de externe împotriva puterilor care alcătuiau Tripla Alianţă.99

În ultimii ani înainte de vara anului 1914 însă, Krivoshein a trecut printr-o transformare. Stopypin, care fusese un mentor puternic, a murit Guvernul unit era în derivă. Krivoshein a început şi mai asiduu să creeze cercuri naţionaliste în Dumă şi în sfera publică. În timpul crizei balcanice din iarna lui 1912 – 1913, el a susţinut politica lui Sukhomlinov referitoare la Balcani, pe motiv că era timpul „să încetăm să ne ploconim în faţa germanilor" şi să îşi pună încrederea în schimb în poporul rus şi în dragostea sa eternă pentru tărâmul nataL100 în primăvara lui 1913, el a iniţiat o campanie de revizuire a condiţiilor prevăzute în actualul tratat de tarifare dintre Rusia şi Germania. Serghei Witte şi Kokovtsov negociaseră tratatul cu Germania în 1904; în 1913, clasele politice ruse erau convinse că tratatul permitea „industriaşului german viclean şi nesimţitor" să colecteze „tribut" de la „rusul de rând care muncea pământul".101 Campania, o mărturisire clară a politicii agrare a lui Kokovstov, a iscat conflicte între presa germană şi cea rusă. Mai târziu, fiul lui Krivoshein îşi amintea că în timp ce controversa se înteţea, iar relaţiile cu Germania se răceau, Krivoshein a început să fie agreat de ambasada franceză, unde era deseori văzut în

cercul său de prieteni francezi1”.

Entuziasmul crescând a lui Krivoshein pentru o politică externă fermă reflecta, de asemenea, dorinţa (importantă atât pentru Izvolsky, cât şi pentru Sazonov) de a găsi probleme care să consolideze legăturile dintre societate şi guvern. Krivoshein împreună cu ministerul său s-au distins de guvern şi de cercurile oficiale prin colaborarea lor strânsă cu *zmestros* (organisme alese ale guvernului local) şi cu mai multe organizaţii ale societăţii civile. În iulie 1913, el a inaugurat o expoziţie agrară în Kiev cu o cuvântare care a devenit cunoscută ca discursul „noi şi ei”. El a declarat că Rusia va atinge bunăstarea doar atunci când nu va exista o separare nocivă între „noi”, guvernul, şi „ei”, societatea. Pe scurt: Krivoshein reprezenta un amestec formidabil de modernism tehnocratic, populism, agrarianism, popularitate parlamentară şi păreri adoptate de „şoimi” în privinţa afacerilor externe. Până în 1913, acesta devenise, fără nicio îndoială, cel mai puternic ministru civil, cu cele mai multe legături. Nu e de mirare că Kokovstov vorbea cu disperare despre propria-i „izolare” şi „neajutorare totală” în faţa unei grupări a miniştrilor care erau hotărâţi să îl destituie din funcţie.103

BULGARIA SAU SERBIA?

Exista o strategie căreia Sazonov şi colegii lui erau nevoiţi să-i facă faţă în cele din urmă. Pe cine să sprijine Rusia, pe Bulgaria sau pe Serbia? Dintre cele două ţări, Bulgaria era de departe mai importantă din punct de vedere strategic Situarea ei pe malul Mării Negre şi pe cel al Bosforului făcea din ea un partener important. Înfrângerea trupelor otomane în Războiul ruso-turc din 1877 – 1878 crease condiţii pentru naşterea, sub custodia rusească, a unui stat bulgar autonom, aflat sub suzeranitatea nominală a Imperiului Otoman. Prin urmare, din punct de vedere istoric Bulgaria era un stat satelit al St-Petersburgului însă Sofia nu a fost niciodată acel satelit supus pe care şi l-a dorit Rusia. Facţiunile politice rusofile şi cele occidentale rivalizau pentru a deţine controlul

politicii externe (aşa cum se întâmplă şi în zilele noastre), iar conducerea se folosea de aşezarea strategică a ţării fiind solidară când cu o putere, când cu alta.

După ascensiunea la tron a lui Ferdinand de Saxa-Coburg şi Gotha-Kohâry, care a domnit în Bulgaria, mai întâi ca prinţ regent (cneaz), iar ulterior ca rege (ţar) din 1885 şi până în 1918, aceste oscilaţii au devenit mai frecvente. Ferdinand pendula între facţiunile ministeriale rusofile şi cele germanofile.104 Monarhul bulgar „respecta o regulă, aceea să nu urmeze niciodată o direcţie de acţiune precisă", îşi amintea ulterior Sir George Buchanan. „Un oportunist mânat doar de propriile-i interese, acesta a preferat [...] să cocheteze mai întâi cu una dintre puteri, apoi cu alta...".105 Criza anexării Bosniei din 1908 – 1909 a dus la răcirea relaţiilor cu St-Petersburgul, deoarece Ferdinand se aliase temporar cu Viena, profitând de moment pentru a renunţa la Tratatul de la Berlin (care conferise Bulgariei statutul de principat autonom al Imperiului Otoman), pentru a proclama unitatea şi independenţa Bulgariei şi pentru a se autoproclama ţar al bulgarilor în cadrul unei ceremonii grandioase care a avut loc la Tumovo, vechea capitală a ţării. Izvolsky a fost dezgustat de această lipsă de loialitate şi a avertizat că bulgarii vor plăti în curând pentru că îşi trădaseră prietenii. A fost o stare de iritare trecătoare: atunci când negocierile dintre Sofia şi Constantinopol pentru recunoaşterea independenţei regatului au eşuat, iar otomanii au început să-şi desfăşoare trupele la graniţa bulgară, Sofia a cerut ajutorul St-Petersburgului şi totul a fost dat uitării Ruşii au încheiat un acord de independenţă cu Constantinopolul, iar Bulgaria a devenit pentru o vreme partener regional al Antantei.106

Cu toate acestea, majoritatea factorilor decidenţi bulgarofili din St.

— Petersburg au recunoscut că în relaţiile cu Sofia trebuiau luate în considerare interesele sârbilor, în special după Criza de anexare a Bosniei, care dăduse naştere la un sentiment prosârb în rândul opiniei publice din Rusia. În

decembrie 1909, nerăbdător să restabilească o poziţie avansată în Peninsula Balcanică, ministrul de război rus a întocmit o convenţie secretă care lua în considerare operaţiuni comune ruso-bulgare împotriva Imperiului Habsburgic, a

României şi a Turciei şi promitea integrarea Macedoniei şi a Dobrogei (o zonă disputată aflată la graniţa cu România) în teritoriul Bulgariei însă convenţia a fost aranjată conform instrucţiunilor lui Izvolsky, deoarece se considera că leza interesele sârbilor. Deoarece Hartwig, care se afla în Belgrad, îi instiga pe sârbi împotriva Austro-Ungariei şi provoca agitaţii în numele lor la St-Petersburg, era destul de evident că o reconciliere a „opţiunilor" dintre sârbi şi bulgari era oarecum imposibilă.

În mai 1910, o delegaţie din Sofia şi una din Belgrad au făcut o vizită în St-Petersburg, la interval de două săptămâni una de cealaltă, pentru discuţii la nivel înalt Bulgarii au insistat faţă de interlocutorii lor ruşi să renunţe la Serbia şi să-şi ia un angajament ferm faţă de Sofia – doar în acest caz va exista o coaliţie stabilă între statele balcanice. Era imposibil ca ruşii să creeze o Bulgarie Marie şi o Serbie Mare în acelaşi timp, i-a spus premierul bulgar Malinov lui Izvolsky:

„De îndată ce veţi hotărî să ne sprijiniţi în demersurile noastre, vom putea rezolva uşor problema Macedoniei cu sârbii. De îndată ce Belgradul va înţelege acest lucru – şi trebuie să fiţi cât mai expliciţi pentru ca el să înţeleagă –, sârbii vor deveni mult mai concilianţi".107

De îndată ce au plecat bulgarii, a venit regele Petar, care era mai agreat la Curtea ţarului decât vicleanul Ferdinand, ca să facă presiuni referitoare la cazul sârbilor. Acesta a primit asigurări cruciale: Rusia nu mai intenţiona să îi acorde Bulgariei statutul de stat privilegiat. Angajamentul de lungă durată al ruşilor de a sprijini revendicările bulgarilor asupra Macedoniei va fi în continuare valabil, însă, neoficial, Izvolsky i-a promis că va găsi metode prin care să „dea curs intereselor şi drepturilor Serbiei". În plus, Rusia a acceptat ca o parte

din Macedonia să revină Serbiei, veste care l-a entuziasmat pe ministrul de externe de la Belgrad.108

Unul dintre avantajele politicii Ligii Balcanice, din punctul de vedere al ruşilor, era tocmai faptul că permitea eliminarea incoerenţei dintre opţiuni, cel puţin pentru moment Odată ce alianţa sârbo-bulgară din martie 1912 găsea o soluţie mutuală la problema

Macedoniei, era posibil ca Liga să se dovedească a fi un instrument durabil al politicii ruseşti în peninsulă. Clauza care îi conferea Rusiei statutul de arbitru al „zonei disputate" părea să protejeze rolul special pe care îl juca Rusia în peninsulă, creând în tot acest timp un mecanism prin care stăpânul slav putea controla şi canaliza conflictul dintre statele satelit.

Avansarea rapidă şi neaşteptată a trupelor bulgare spre Constantinopol a provocat panică la St.

— Petersburg. Sazonov i-a îndemnat pe liderii de la Sofia să fie „înţelepţi" şi suficient de prudenţi „ca să se oprească la momentul potrivit"; starea de alertă a fost subliniată şi de suspiciunea ciudată că francezii îi îndemnau pe bulgari să pună stăpânire pe capitala otomană.109 însă spiritele s-au calmat după eşecul trupelor bulgare, iar după război, St.

— Petersburgul şi-a concentrat atenţia asupra medierii unei înţelegeri între cele două state victorioase, sub incidenţa termenilor stabiliţi în tratatul din martie 1912. Însă Serbia a refuzat să elibereze teritoriile pe care le cucerise, iar Bulgaria a refuzat să renunţe la revendicările ei referitoare la teritoriile respective. Medierea era, practic, imposibilă, deoarece, în vreme ce bulgarii susţineau că orice mediere trebuia să aibă loc în baza tratatului din martie 1912, guvernul sârb era de părere că evenimentele care s-au succedat făceau ca tratatul să devină nul şi neavenit Statele balcanice semănau cu nişte „adolescenţi manieraţi" care „la maturitate au devenit nişte huligani încăpăţânaţi", după cum s-a exprimat ţarul Nicolae.110

În primăvara lui 1913, Sazonov şi-a îndreptat mai

întâi atenţia către Bulgaria, învinuind Serbia, şi pe bună dreptate, că refuzase să elibereze teritoriile cucerite. Însă, la sfârşitul lunii martie 1913, ministrul de externe rus a trecut de partea Belgradului, îndemnându-i pe cei de la Sofia să facă concesii. Când a aflat că bulgarii aveau de gând să îl retragă pe ambasadorul Andrey Toshev din Belgrad, Sazonov s-a înfuriat şi i-a acuzat pe bulgari că ascultau instrucţiunile primite de la Viena; din cauza „impertinenţei lor faţă de Rusia şi de neamul slav", bulgarii mergeau singuri pe drumul către „pierzanie".111 Bulgarii au fost de acord să nu îl retragă pe ambasadorul Toshev, iar conflictul a fost aplanat, însă bulgarii au căzut din graţiile ruşilor. A contribuit şi faptul că ei au fost cei care au început ostilităţile în 29 iunie 1913, având în vedere faptul că Sazonov avertizase în repetate rânduri că acela care va începe următorul război va plăti scump. (Cu toate acestea, ruşii au avut şi ei o contribuţie în toată această poveste, ţinând cont de faptul că Hartwig îl sfătuise pe Nikola Pa Aic să nu preia sub nicio formă iniţiativa, ci să aştepte să atace bulgarii.)

În acelaşi timp, a existat o schimbare în politica rusă vizavi de România. În timpul Primului Război Balcanic, Sazonov intervenise pe lângă Bucureşti ca să se asigure că nu va exista niciun atac oportunist al românilor asupra teritoriului bulgar – se referea la Dobrogea, regiunea de la graniţă revendicată de ambele state. La începutul verii lui 1913, în schimb, când acordul sârbo-bulgar referitor la Macedonia a eşuat, Sazonov a lăsat să se înţeleagă la Bucureşti că Rusia nu va lua măsuri dacă România intervenea împotriva agresorului în timpul unui război sârbo-bulgar.112 Până în acel moment, era primul pas făcut împotriva Bulgariei; acest lucru evidenţia poziţia Rusiei.

Adoptarea de către St.

— Petersburg a unei atitudini exclusiviste prosârbe a fost încurajată de motivele financiare. După cel de-al Doilea Război Balcanic, statele beligerante se aflau, după cum s-au exprimat membrii Fundaţiei Carnegie în *Inquiry*

into the Balkans, în situaţia unor „cerşetori [care] caută să împrumute bani pentru a-şi plăti datoriile şi pentru a-şi reconstrui armata şi sectorul productiv”.113 Niciun stat nu se afla într-o situaţie mai gravă decât Bulgaria, care tocmai luptase împotriva a patru inamici, înregistrând pierderi umane şi economice devastatoare (Bulgaria a înregistrat 93.000 de victime în al doilea război – mai mult decât cei patru inamici laolaltă).114 Sub conducerea premierului liberal Vasil Radoslavov, care a preluat funcţia în fruntea unui guvern de coaliţie în 17 iulie 1913, guvernul bulgar a înaintat cereri pentru un credit uriaş. Viena a fost prima care a răspuns la sfârşitul lui octombrie 1913 cu un mic avans de treizeci de milioane de franci, însă această sumă nu a fost suficientă pentru a permite guvernului bulgar să-şi achite datoriile. În ciuda asigurărilor că Sofia va atribui în continuare strâmtoarea Dardanele sferei de interes a ruşilor, conducătorii de la St-Petersburg nu au dorit să ofere o mână de ajutor. Sazonov era de părere că Rusia trebuia să sisteze orice ajutor financiar pentru Sofia atâta vreme cât guvernul Radoslavov, despre care credea că avea o atitudine ostilă faţă de Rusia, rămânea la conducere. În orice caz, chiar şi dacă ar fi fost dispusă să ofere credite, Rusia se afla în incapacitatea de a satisface cererea venită de la Sofia. Prin urmare, mai importantă era presiunea exercitată asupra Franţei, care dispunea în continuare de rezerve substanţiale de capital financiar, pentru a urma direcţia Rusiei şi a sista ajutorul pentru Sofia.115

Nu că francezii ar fi avut nevoie de prea multă convingere. Aceştia direcţionau fonduri pentru scopuri politice către Belgrad încă din perioada războiului austro-sârb. Împrumutul internaţional reprezenta un instrument consacrat şi extrem de eficient al diplomaţiei franceze. André de Panafieu, ministrul francez la Sofia, a surprins relaţia dintre bani şi politica externă atunci când a notat într-o depeşă din 20 ianuarie 1914 că, atât timp cât Sofia rămânea în termeni buni cu Viena, va fi întotdeauna uşor să se găsească motive pentru a respinge o cerere de

împrumut venită de la bulgari.116 însă pentru Sazonov era la fel de evident că, dacă mergea prea departe cu politica, aceasta ar putea deveni periculoasă. Atunci când noul ministru rus, Alexander Savinsky, a fost trimis la Sofia în ianuarie 1914, misiunea lui a fost aceea de a-i împiedica pe bulgari să se îndrepte către puterile germanice.117 însărcinatul cu afaceri rus de la Sofia avertiza că blocarea împrumutului i-ar determina pe bulgari să folosească banii primiţi de la germani ca să cumpere arme de la austrieci.118 Sub presiunea acestor argumente categorice, transmise la Paris de către Izvolsky, cei de la Quai d'Orsay au început, în februarie 1914, să ia în considerare un împrumut pentru bulgari, însă în condiţii oneroase, inclusiv cerinţa ca banii să fie folosiţi pentru a achiziţiona doar armament şi muniţie de provenienţă franceză.119

Previzibili, poate, au fost germanii care au venit în ajutor. Până la mijlocul lui martie 1914, guvernul german fusese de acord să finanţeze un împrumut pentru bulgari, acordat de băncile germane. Acest lucru nu reflecta vreun plan de mult pus la cale pentru a atrage Bulgaria în „ghearele" Triplei Alianţe – pe timpul verii germanii oferiseră un împrumut mare Serbiei, însoţit de condiţii generoase.120 întâmplarea făcea că, în vreme ce sârbii deţineau deja o linie de credit puternică şi nu aveau nicio intenţie să accepte vreo ofertă care ar fi putut pune în umbră angajamentul lor puternic faţă de Antantă, bulgarii se aflau într-o situaţie disperată. Odată ce au aflat despre negocierile care se pregăteau între Berlin şi Sofia, guvernul rus şi cel francez au depus toate eforturile pentru a împiedica efectuarea unui împrumut. Savinsky a introdus articole inspirate în presa bulgară rusofilă şi l-a îndemnat pe Sazonov să înteţească presiunile asupra Sofiei.121 Apoi, în ultimul moment, banca franceză Perier & Cie, specializată în împrumuturi către America Latină şi de Est, a venit cu o contraofertă: cinci sute de milioane de franci la 5%. Oferta celor de la Perier, care mai mult ca sigur fusese pusă la cale de ruşi prin intermediul lui Izvolsky, care se afla la Paris, stipula că împrumutul va fi asigurat

de o garanţie din partea ruşilor – în cazul unui eşec, Rusia se angaja să preia obligaţiile bulgarilor. Scopul era acela de a combina un credit foarte mare cu o dependenţă care avea să consolideze influenţa Antantei în Balcani; planul era acela de a-i determina pe bulgari să accepte împrumutul, iar apoi de a-i sili, la o dată ulterioară, să îşi schimbe guvernuL122 însă oferta celor de la Perier a fost finalizată prea târziu (16 iunie 1914) pentru a mai putea schimba situaţia. În cele din urmă, germanii au fost cei câştigători, după mai multe negocieri complicate referitoare la asigurarea unor termeni îmbunătăţiţi.123 Pe 16 iulie 1914, în ciuda protestelor, pachetul de finanţare al germanilor a fost votat, dacă ne putem exprima astfel, de membrii Sobranie (parlamentul naţional bulgar). În realitate, proiectul de lege nu a fost nici citit, nici dezbătut, nici votat în mod oficial. La sfârşitul şedinţei, guvernul a anunţat, pur şi simplu, că acesta fusese votat de Cameră. Opoziţia a reacţionat acuzând guvernul că acesta vându-se ţara şi „aruncase cărţi şi călimări în capul miniştrilor”. Prim-ministrul Radoslavov a fost văzut făcând un apel la ordine şi fluturând un revolver.124 împrumutul era un instrument periculos care era mânuit de blocurile care formau alianţa. Caracterul „armat” al creditului internaţional nu era ceva nou, însă implementarea sa în această situaţie închidea Bulgaria într-o politică a Triplei Alianţe, întocmai cum Serbia fusese integrată în sistemul politic al Antantei

Ceea ce se petrecea în Bulgaria era nimic altceva decât întoarcere la vechiul model de supunere. În trecut, Rusia susţinuse Bulgaria, în vreme ce Austro-Ungaria îşi îndreptase atenţia către Belgrad şi Bucureşti în 1914, acest aranjament se inversase. Şi România făcea parte din acest proces. La începutul verii anului 1914, Sazonov invita guvernul de la Bucureşti să-şi ia cota-parte din Bulgaria în eventualitatea unui război sârbo-bulgar. Momentul era propice pentru o astfel de propunere, deoarece românii nu agreau această tatonare dintre Viena şi Sofia; regelui Carol I al României îi displăcea faptul că

austriecii se opuneau Tratatului de la Bucureşti, pe care îl considera ca fiind o realizare diplomatică personală.125 Reconcilierea dintre St-Petersburg şi Bucureşti a fost oficializată în 14 iunie 1914, când ţarul l-a vizitat pe rege la Constanţa, oraş situat pe malul Mării Negre. A fost un eveniment cu o încărcătură simbolică. Singurul reprezentant străin care primise o distincţie de la ţar a fost ministrul francez Camille Blondei, care primise o nouă distincţie din partea regelui Petar al Serbiei la festivitate a fost prezent şi Ottokar Czerin, ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti, care a perceput ziua respectivă ca fiind confirmarea publică a României a „realinierii către Tripla Antantă”.126

Urmarea a fost o diminuare şi mai drastică a influenţei politice a Austro-Ungariei în peninsulă. Atenţia iredentismul român va fi abătută astfel de la Basarabia, unde intra în conflict cu interesele ruşilor, şi se orienta spre Transilvania, unde va ameninţa integritatea monarhiei habsburgice. Concilierea stabilea astfel, după cum se observa într-un raport al unui ministru francez; „o nouă metodă prin care Rusia să exercite presiuni asupra. Austriei”.127 însă poate cea mai remarcabilă caracteristică a acestei restructurări a geopoliticii din Balcani a fost rapiditatea cu care s-au desfăşurat evenimentele. Acesta nu a fost un fenomen de *longue durée*, care ar fi necesitat mulţi ani ca să fie anulat, ci, mai degrabă, o adaptare pe termen scurt la schimbările rapide din mediul geopolitic. În noiembrie 1913, Sazonov i-a spus ministrului belgian la St.

— Petersburg că era de părere că această reorientare a bulgarilor către Viena nu va fi de lungă durată – era lucrarea unei anume facţiuni parlamentare, sprijinită de abilul rege Ferdinand, „pentru care nu aveam niciun dram de respect”.128 La un moment dat, noua constelaţie balcanică ar fi putut da naştere repede la alte adaptări şi „sisteme” noi. Ceea ce contează este că acest model de aliniere era valabil în vara anului 1914.

Serbia era acum statul satelit al Rusiei în Balcani. Nu

era nimic necesar sau firesc referitor la această situaţie. În 1909, Aehrenthal protestase vehement faţă de „pretenţia nebunească” a Rusiei de a se considera protectoarea Serbiei, chiar şi în situaţii în care nu exista nicio problemă legată de această ţară care să afecteze interesele Marilor Puteri. Avea dreptate. Pretenţia Rusiei de a acţiona în numele „copiilor” săi ortodocşi din Balcani nu era nimic altceva decât o justificare pentru o politică menită să diminueze puterea Austro-Ungariei, să câştige popularitate acasă şi să asigure hegemonia hinterlandului balcanic până la strâmtorile turceşti. Se prea poate ca doctrina panslavismului să fi fost agreată de presa naţionalistă din Rusia, însă nu era mai legitimă ca şi platformă pentru acţiunea politică decât conceptul de *Lebensraum* al lui Hitler. De asemenea, nu era sub nicio formă un fundament coerent pentru politică, din moment ce şi bulgarii erau slavi ortodocşi, iar românii, deşi ortodocşi, nu erau slavi. Angajamentul Rusiei faţă de Serbia era caracterizat de puterea politică, nu de energiile difuze ale panslavismului Acest lucru dădea naştere la o asimetrie periculoasă în relaţiile dintre cele două mari puteri balcanice, deoarece Austro-Ungaria nu deţinea un teritoriul omolog la periferia Imperiului Rus.

Este greu să cuantificăm, însă imposibil să negăm, efectul creat de angajamentul luat de Rusia faţă de regatul sârb. În februarie 1914, Pašie s-a întors din vizita sa în Rusia „complet buimăcit şi emoţionat până în adâncul sufletului” de onoarea cu care a fost întâmpinat de ţarul rus:

„În fiecare cuvânt al ţarului vostru [i-a mărturisit Pašić lui Hartwig], am simţit bunăvoinţa Maiestăţii Sale Imperiale faţă de Serbia; pentru noi, aceasta a fost o răsplată valoroasă pentru veneraţia neschimbătoare pe care o nutrim faţă de Rusia, al cărui sfat în chestiuni legate de politica externă l-am urmat fără să mă abat Afabilitatea ţarului reprezintă, din punctul nostru de vedere, o garanţie pentru un viitor strălucit pentru Serbia, care, fără ajutorul moral al Rusiei, nu ar putea să

depăşească obstacolele pe care monarhia învecinată, care a fost mereu ostilă Serbiei, le pune la fiecare pas”. 129

Depeşele pe care Spalajkovic le trimitea de la St-Petersburg transmiteau aceea încredere plină de exaltare în puterea sprijinului venit din partea Rusiei Ţarul „şi-a declarat simpatia faţă de Serbia şi m-a asigurat că acelaşi sentiment îl nutrea şi naţiunea rusă, în special acea parte care are puterea să ia decizii”, relata Spalajkovic după o întâlnire cu suveranul rus în 21 ianuarie 1914.130 „Toată presa rusă este pro Serbia”, relata el în 27 martie. Criticile aduse sârbilor în presa bulgară au fost privite cu ostilitate de către ziarele ruseşti „Odinioară, presa bulgară se bucura de influenţă asupra presei ruse, acum este rândul nostru”, declara el. Un singur ziar, *Rech*, era mai puţin prietenos; în ultimele luni publicase articole care criticau atitudinea guvernului sârb faţă de regiunile recent cucerite în Macedonia.131 însă aceste rapoarte negative păreau să nu aibă niciun efect asupra părerii oficiale a Rusiei asupra noilor provincii, care părea extrem de optimistă. Conform spuselor lui Spalajkovic, care vorbise cu adjunctul lui Sazonov, Neratov, ministrul de externe rus era extrem de impresionat de cât de bine acţionau sârbii în teritoriile anexate, povestind încântat despre cum construiau drumuri şi restaurau clădiri „astfel încât, în scurt timp, vor fi imposibil de recunoscut” – nu se făcea referire la expulsii sau masacre.132 M. Descos, trimisul francez la Belgrad, a observat această stare încrezătoare care domnea în regat. Vorbind despre un discurs pe care Pa Aic l-a ţinut în faţa membrilor Skupstina, el a menţionat că reuşita actualei „politici de pace” a guvernului era să asigure pentru Serbia oportunitatea de „a-şi consolida armata şi a-şi întreţine alianţa şi de a căuta să profite de aceste noi evenimente pe măsură ce se desfăşoară”. Era remarcabil faptul că „Domnul Pašič, care este de obicei atât de modest, pare să dorească să-şi aroge o anumită autoritate în afacerile balcanice – poate crede că a venit momentul ca Serbia să-şi asume un rol de conducător” Pe de altă parte, a adăugat Descos, liderul sârb are „o

legătură atât de strânsă cu ministrul rus, încât este dificil să îl distingi pe cel din urmă de acei oameni de stat [sârbi] ale căror păreri predomină în această chestiune".133 Fiind siguri de identitatea intereselor prezentate de sârbi şi de ruşi, liderii de la Belgrad au devenit din ce în ce mai pregătiţi să accepte solicitările venite de la St-Petersburg. La sfârşitul lui 1912, de pildă, ambasadorul rus la Viena s-a plâns la St.

— Petersburg că ministrul sârb părea excesiv de prietenos în negocierile lui cu austriecii. Rezultatul a fost o notă la o notă de la ministrul de externe rus către Pašič prin care îl sfătuia ca sârbii să evite „discuţiile prea deschise" cu austriecii, ca acestea să nu lase loc „zvonurilor referitoare la un acord special [al sârbilor] cu Viena". Pašič a răspuns trimiţând reprezentantului său o telegramă, care conţinea doar următoarele cuvinte „Ai grijă" şi care fusese scrisă în prezenţa lui Hartwig.134 „Vor urma, desigur, instrucţiunile noastre", îl asigura Hartwig pe Sazonov în scrisoarea lui de Anul Nou din ianuarie 1914.135

PROBLEME AUSTRIEI

„Războiul este perceput aici ca un moment istoric solemn. Indiferent cum se vor desfăşura evenimentele, trebuie să schimbe radical situaţia", relata corespondentul *Times*, Wickham Steed de la Viena în 17 octombrie 1912.136 Un conflict care s-a desfăşurat în Balcani nu a creat probleme atât de stringente şi de o asemenea amploare pentru niciun alt stat. Victoriile rapide şi neaşteptate ale statelor ligii puneau Austro-Ungaria în faţa unui amalgam de probleme.

Mai întâi, era faptul că politica balcanică a Austriei nu era complet năruită. Axioma Vienei, că Turcia trebuia să rămână în continuare forţa-cheie autoritară în regiune, era în acel moment irelevantă. S-a apelat la improvizaţie. Situaţia de „conservatorism" care caracteriza vara lui 1912 trebuia abandonată; în locul ei a luat naştere o nouă programă care se concentra pe gestionarea schimbărilor care erau în curs de desfăşurare în Balcani, cu scopul de a

minimaliza prejudiciile aduse intereselor Austro-Ungariei. Cuceririle teritoriale ale sârbilor erau admisibile, însă Serbia trebuia să garanteze că va avea un comportament adecvat pe viitor, de preferat printr-o formă de cooperare economică instituţionalizată (Viena era pregătită să accepte acest lucru în baza un temei mult mai generos decât termenii vechii uniuni vamale. Prin urmare, a fost trimisă o delegaţie la Belgrad pentru a propune aceşti termeni).137 Pe de altă parte, Serbia nu trebuia lăsată sub nicio formă să îşi împingă frontierele către coasta Adriaticii. Motivul era acela că, în timp, portul sârbesc ar fi putut ajunge să fie controlat de o putere străină (Rusia, mai exact). Această teamă deşi pare exagerată a devenit plauzibilă datorită reputaţiei pe care şi-o făcuse Hartwig ca „rege al Belgradului", neîncoronat şi austrofob.

În spiritul politicii sale deja stabilite, Viena a insistat ca Albania să devină şi să-şi păstreze statutul de stat independent. Publicată sub sloganul „Balcanii aparţin popoarelor balcanice", această politică sprijinea interdicţia ca Serbia să acapareze teritorii pe coasta Adriaticii, având în vedere că orice port pe care Belgradul l-ar fi cucerit se afla în mijlocul teritoriului locuit al Albaniei.138 Anunţarea acestei politici a dat naştere la proteste din partea simpatizanţilor Belgradului din interiorul monarhiei – în timpul unei şedinţe a Dietei bosniace la Sarajevo în noiembrie 1912, deputaţii sârbi au adoptat o rezoluţie în sensul că „sacrificiile şi victoriile" armatelor sârbe „justificau *restituirea* Albaniei Serbiei" şi şi-au exprimat înverşunarea faţă de faptul că monarhia austro-ungară continua să conteste „drepturile autonome" ale slavilor de sud în timp ce milita pentru cauza „albanezilor needucaţi".139 Din punctul de vedere al puterilor europene însă, programul lin Berchtold părea a fi un răspuns moderat la schimbările dramatice care aveau loc în Balcani. Până la urmă, chiar şi Sazonov a fost de acord cu independenţa Albaniei.

Elementul imprevizibil era Serbia. La sfârşitul lui octombrie 1912, trupele sârbeşti înaintau deja spre coastă,

înlăturând cu cruzime din calea lor orice rezistenţă a albanezilor. O serie de incidente minore au deteriorat relaţiile: sârbii au interceptat o corespondenţă a consulatului austriac şi au întrerupt alte comunicaţii consulare şi existau relatări cum că unii consuli fuseseră arestaţi sau răpiţi Oare consulul austro-ungar la Mitrovitza a fost ţinut în arest la domicibu timp de patru zile de armata sârbă pentru a fi protejat, după cum au susţinut autorităţile sârbe, sau „ca să nu fie martor la *îndepărtarea* populaţiei locale albaneze”, după cum susţinea însuşi consulul? în mijlocul acestei situaţii de panică, Ministerul de Externe austro-ungar a încercat din nou să întoarcă ştirile în favoarea sa. Când nu s-a reuşit să se ia legătura cu Oskar Prochaska, consulul austro-ungar la Prizren, la Viena au început să circule zvonuri cum că acesta ar fi fost răpit şi castrat de răpitorii săi sârbi. Ministerul a făcut investigaţii şi a descoperit că acesta fusese, într-adevăr, reţinut ilegal (sub acuze false că ar fi încurajat rezistenţa turcă), dar că zvonurile că ar fi fost castrat erau false. În loc să pună capăt zvonurilor, cei de la minister le-au lăsat să persiste încă o săptămână sau două pentru a obţine cât mai multe avantaje din această pretinsă ofensă. Prochaska şi-a făcut apariţia câteva săptămâni mai târziu, cu organele genitale la locul lor. Acest truc a eşuat, dând naştere la comentarii negative. Afacerea Prochaska a fost o mişcare modestă, dar stupidă în manipularea mediei care a oferit alte argumente acelora care pretindeau că Austria îşi susţinea argumentele cu documente şi acuzaţii false.140

Chestiunea legată de Albania a părut, cel puţin pentru o vreme, să dea naştere unui conflict mai amplu în Europa. Până la mijlocul lui noiembrie 1912, forţele muntenegrene şi cele sârbe ocupaseră deja o parte din nordul Albaniei, inclusiv Alession (Lezhe), oraşele portuare

San Giovanni di Medua (Medva) şi Durazzo (Durres). Un detaşament mare muntenegrean a asediat oraşul Scutari (Shkder), vatra a treizeci de mii de albanezi Invaziunea ameninţa să creeze *faits accomplis* care ar duce la eşecul politicii din Viena. Berchtold continua să

insiste asupra declarării independenţei Albaniei şi asupra îndepărtării forţelor cotropitoare. Însă muntenegrenii şi sârbii refuzau să renunţe la avanposturile lor din Albania. Viena era hotărâtă, dacă *st* impunea, să îi înlăture cu forţa pe invadatori. Însă mobilizarea de probă a ruşilor, precum şi suplimentarea trupelor ruseşti la graniţa cu teritoriile Austro-Ungariei sugerau că St-Petersburgul ar putea fi dispus că îşi sprijine statele satelit prin mijloace militare. În 22 noiembrie 1912, regele Nicolae al Muntenegrului l-a informat pe ministrul austriac la Cetinje că „dacă monarhia încearcă să mă înlăture cu forţa, voi lupta până la ultima picătură de sânge”; 141

Chestiunea albaneză a continuat să neliniştească politicile din Europa de-a lungul iernii şi a primăverii din 1912 – 1913. Pe 17 decembrie 1912, problema a fost abordată în cadrul primei întruniri a ambasadorilor marilor puteri, organizată la Londra sub preşedinţia lui Edward Grey pentru a rezolva problemele apărute din cauza războiului balcanic. Ambasadorii au convenit să se înfiinţeze un stat albanez neutru şi autonom, sub garanţia comună a puterilor. După mai multe ezitări, Sazonov a acceptat cazul autonomiei albanezilor, însă stabilirea frontierelor noului stat s-a dovedit a fi o chestiune discutabilă. Rusia a cerut ca oraşele Prizren, Pec, Dibra, Djakovica şi Scutari să fie atribuite statelor-dient Serbia şi Muntenegru, în timp ce Austria dorea ca aceste să fie incluse în noul teritoriul al Albaniei, în cele din urmă, Viena a îmbunat St-Petersburgul aprobând cedarea Serbiei a majorităţii regiunilor contestate de-a lungul graniţei albaneze – iniţiativă care nu a fost condusă în primă fază de Berchtold, ci de ambasadorul său la Londra, contele MensdoriF, care, împreună cu colegul său rus, contele Benckendorff, au jucat un rol în reconcilierea punctelor de vedere opuse exprimate în timpul Conferinţei.142 Până în martie 1913, problema graniţei albanezo-sârbă a fost – cel puţin teoretic – rezolvată în mare.

Cu toate acestea, situaţia era în continuare tensionată, deoarece peste o sută de mii de trupe sârbeşti

au rămas în Albania. Guvernul de la Belgrad a anunţat abia în 11 aprilie că îşi va retrage trupele din ţară. Atenţia internaţională era acum concentrată asupra muntenegrenilor, care asediaseră oraşul Scutari şi refuzau să plece. Regele Nicolae a declarat că era dispus să îşi retragă forţele dacă marile puteri iniţiau un atac direct asupra teritoriului muntenegrean, oferindupi, prin urmare, un pretext pentru o „retragere onorabilă" – nu ştim sigur dacă vorbea serios sau dacă afişa dispreţ faţă de comunitatea internaţională.143 În noaptea dintre 22 – 23 aprilie, Essad Pasha Toptani, comandantul de origine albaneză al oraşului Scutari, a capitulat şi şi-a retras trupele din oraş. Steagurile muntenegrene au fost arborate în tot oraşul şi pe fortăreţe, iar în Muntenegru şi Serbia era mare sărbătoare. Conform relatărilor ministrului olandez la Belgrad, vestea căderii oraşului Scutari a fost întâmpinată cu „o bucurie de nedescris" în capitala sârbă; peste tot în oraş au fost arborate steaguri, toate magazinele au fost închise şi 20.000 de participanţi s-au strâns ca să aclame în faţa ambasadei Rusiei144

Când notificările comune venite de la Londra, în care se cerea retragerea din Muntenegru, au fost ignorate, s-a convenit ca în cadrul următoarei Conferinţe a ambasadorilor (programată pentru data de 5 mai) Marile Puteri să alcătuiască un răspuns comun. Între timp, austriecii au pus la cale o acţiune unilaterală împotriva invadatorilor muntenegreni în cazul în care diplomaţia ar fi dat greş. Nu era sigur cum vor răspunde ruşii la acţiunea militară a austriecilor. Până la sfârşitul lui ianuarie 1913, atât Curtea rusă, cât şi Ministerul de Externe se săturaseră de impetuosul rege muntener grean. Se prea poate ca Nicolae să fi fost convins că acţiona în interesul slavilor şi, prin urmare, merita sprijinul integral al Rusiei – în realitate, ministrul de externe de la St-Petersburg îl percepea ca pe un răzvrătit, al cărui obiectiv principal era să-şi şlefuiască reputaţia.145 în aprilie 1913, ministrul de externe la St.

— Petersburg a luat măsura radicală de a face o

declaraţie publică prin care l-a demascat atât pe Nicolae, cât şi planurile sale referitoare la Scutari. Sazonov (care nu a fost numit, însă a recunoscut sursa), a mustrat presa pentru că tratase superficial problema şi a declarat că Nicolae nu avea niciun drept asupra oraşului Scutari, care era un oraş „pur albanez" 146 Rusia era astfel pregătită să se alăture celorlalte puteri într-o acţiune comună. Însă cum criza din Scutari escaladase, Sazonov a avertizat că opinia publică rusească l-ar putea obliga să intervină militar dacă austriecii acţionau pe cont propriu. „Perspectiva politică este mai sumbră decât în orice perioadă de criză", relata Buchanan din St.

— Petersburg.147

După luni întregi de suspans internaţional, problema a dispărut pur şi simplu. În 4 mai, cu a zi înainte de întrunirea ambasadorilor la Londra, regele Nicolae a anunţat că „lăsa destinul oraşului Scutari în mâinile puterilor". Ulterior, oraşul a fost atribuit statului albanez. Odată cu tratatul de pace semnat la Londra în 30 mai 1913 Primul Război Balcanic a luat oficial sfârşit. Pe 29 iulie 1913, cu ocazia celei de-a cincizeci şi patra sesiuni a conferinţei, ambasadorii au confirmat că Albania va deveni un stat suveran independent, în ciuda faptului că aproape o jumătate din regiunile ei (în specia Kosovo) se aflau în afara graniţelor stabilite de Londra.148

Nici nu s-a uscat bine cerneala pe Tratatul de Pace de la Londra când a izbucnit din nou războiul în Balcani, de data aceasta din cauza împărţirii prăzii din primul război. Prin Tratatul de la Bucureşti, din 10 august 1913, Serbia a dobândit teritorii noi din sud-estul Macedoniei, confirmând astfel expansiunea teritorială a regatului – comparativ cu situaţia dinainte de 1912 – cu aproape 100% şi o creştere a populaţiei cu peste 64%. Confuzi, liderii de la Viena nu ştiau cum să reacţioneze în această nouă situaţie. Berchtold încerca în continuare să câştige controlul politic, în ciuda propunerilor politice divergente, când la Viena au sosit în vara lui 1913 rapoarte care anunţau că ostilităţile reîncepuseră la graniţa albanezo-

sârbă. În ciuda mustrărilor şi a avertismentelor repetate, Belgradul refuza în continuare să evacueze trupele din anumite regiuni de lângă graniţa albaneză, convenite la conferinţa din Londra. Scopul lor evident era de a proteja Serbia de tâlhăriile albanezilor; realitatea era însă că abaterile trupelor sârbeşti constituiau principalul motiv al frământărilor de la graniţă. În iulie, Viena a cerut retragerea trupelor, însă fără niciun rezultat Apoi, o coaliţie a Marilor Puteri, coordonată de Edward Grey, a înaintat o cerere comună de evacuare, însă nici aceasta nu a dat roade. Franţa şi Rusia au împiedicat un nou protest colectiv la începutul lui septembrie; când protestele individuale au fost prezentate la Belgrad de către Austria, Germania şi Marea Britanie, răspunsul a fost un anunţ făcut de ministrul de externe în funcţie, Miroslav Spalajkovič, prin care nega faptul că ar exista trupe sârbe în regiunile contestate. Anunţul a fost urmat de o declaraţie oarecum inconsecventă că trupele în chestiune fuseseră retrase dincolo de râul Drin. Cu toate acestea, au mai rămas multe trupe sârbe în interiorul frontierelor stabilite la Londra. Rapoartele din 17 septembrie în care se relata faptul că Belgradul era pe cale să înfiinţeze birouri vamale în câteva regiuni invadate a provocat consternare la Viena.149

Acest joc neobosit de-a şoarecele şi pisica între Viena şi Belgrad explică de ce factorii decizionali austrieci şi-au pierdut treptat încrederea în eficienţa procedurilor diplomatice standard de gestionare a conflictelor de interese cu Serbia. Când albanezii de lângă frontieră au reacţionat la provocările sârbilor (interzicerea, de exemplu, cu încălcarea acordului de la Londra, a accesului în târgurile albaneze importante situate dincolo de graniţa sârbă) prin reluarea luptelor de gherilă, detaşamentele sârbe au pătruns şi mai mult pe teritoriul albanez. Ministrul sârb la Viena, Jovanovič, a declanşat alarma când a declarat, în 26 septembrie, într-un interviu dintr-un ziar vienez că, având în vedere faptul că era dificil să găseşti un organ albanez constituit care să fie tras la răspundere

pentru frământările de la graniţă, Serbia s-ar putea vedea „nevoită să ia măsuri pe cont propriu”. Pe 30 septembrie 1913, Pašič a agravat situaţia când a anunţat că „pentru a se proteja”, Serbia intenţiona să ocupe „puncte strategice” de pe teritoriul albanez.150 Scrisoarea pe care austriecii au trimis-o guvernului Pašič în 1 octombrie, prin care se cereau clarificări, a primit un răspuns evaziv.

Nici vizita scurtă a lui Pašič la Viena iii 3 octombrie 1913 nu a ajutat la îmbunătăţirea situaţiei Dezarmat de atitudinea prietenoasă şi binevoitoare a liderului sârb, Berchtold a ratat ocazia să îi aducă la cunoştinţă cât de gravă li se părea situaţia austriecilor. Pašič i-a asigurat pe reprezentanţii presei din Viena că „perspectiva asupra relaţiilor dintre Serbia şi monarhia dualistă era una favorabilă”, însă a vorbit în termeni neliniştitori şi despre nevoia de „schimbare limitelor” la graniţa albaneză.151 Anunţurile care erau făcute la Belgrad cum că Serbia nu avea nicio intenţie să „sfideze Europa” prin acapararea teritoriului albanez erau liniştitoare, la fel cum erau şi cuvintele prietenoase ale unui oficial străin de rang înalt din Belgrad, care l-a primit pe însărcinatul cu afaceri austriac, Ritter von Strock, „la fel de călduros ca şi când Pašič tocmai semnase o alianţă defensivă la Viena”.152 Cu toate acestea, încercările de a afla starea exactă a politicii din Albania au fost întâmpinate de eschivări politicoase. În tot acest timp, trupele sârbe continuau să avanseze în Albania. Pe 9 octombrie, când însărcinatul cu afaceri austriac a insistat să discute chestiunea cu Pašič, premierul era din nou într-o dispoziţie veselă, însă continua să vorbească despre ocuparea „temporară” a teritoriului albanez de către sârbi.153 Această întrevedere a fost urmată pe 15 octombrie de anunţuri făcute în ziarul semioficial *Samouprava* referitoare la faptul că, într-adevăr, Serbia intenţiona să ocupe „puncte strategice” în Albania.154 După ce un avertisment din partea austriecilor a fost întâmpinat cu acelaşi răspuns sfidător, Belgradul a primit un ultimatum în 17 octombrie. Serbia a primit la dispoziţie opt zile ca să îşi retragă trupele de pe teritoriul

albanez. Dacă nu dădea curs acestui ultimatum, Austro-Ungaria va „aplica mijloacele potrivite pentru a asigura întrunirea cerinţelor sale”.155

Ultimatumul a avut succes. În toamna lui 1913, Marile Puteri au convenit că pretenţiile Serbiei asupra unei porţiuni din Albania erau nefondate. Dregându-şi glasul, ministrul de externe la St-Petersburg, Sazonov, a admis că „Serbia a purtat cea mai mare parte din vină, mai mult decât se credea, pentru evenimentele care au dus la recentul ultimatum” şi a îndemnat conducerea de la Belgrad să cedeze.156 La două zile de la primirea ultimatumului, Pašie a anunţat retragerea trupelor sârbeşti. Până în 26 octombrie, acestea evacuaseră regiunile disputate.

Confruntarea din octombrie 1913 a stabilit câteva precedente în ceea ce priveşte gestionarea de către austrieci a crizei care apăruse între cele două state după Sarajevo. Primul şi cel mai evident era acela că părea să demonstreze eficacitatea unui ultimatum. Notificarea austriecilor din 17 octombrie s-a bucurat de o mare susţinere în presă, iar vestea că sârbii îşi retrăseseră în sfârşit trupele din Albania a fost întâmpinată cu euforie la Viena. Berchtold, care fusese criticat pentru presupusa sa timiditatea în timpul crizei Scutari, era acum consb derat omul momentului. Modul în care Serbia a comunicat cu Viena a lăsat, de asemenea, o impresie îngrijorătoare; o politeţe linguşitoare înrudită cu o cordialitate care ascundea o politică dozată atent cu provocări şi nesupunere. Exista, în acest caz, nu numai un conflict de interese, ci şi de stiluri politice. Din câte se părea, Belgradul se retrăgea atât cât insista Viena, acceptând cu resemnare orice umilinţă; când austriecii se relaxau, tatonările şi provocările erau reluate. Axioma cum că Serbia va înţelege în cele din urmă forţă a dobândit o pondere mai mare.

În ceea ce privea Austro-Ungaria» Războaiele Balcanice au schimbat totul. Mai presus de toate, acestea au dezvăluit cât de izolată era Viena şi cât de puţină

înţelegere exista din partea cancelariilor străine pentru părerile ei referitoare la evenimentele din Balcani. Ostilitatea celor de la St-Petersburg faţă de imperiu, precum şi dispreţul său vădit faţă de interesele Vienei în acea regiune puteau fi subapreciate. Mai îngrijorătoare însă era indiferenţa celorlalte puteri. Reticenţa comunităţii internaţionale de a vedea că Austria se confrunta cu ameninţări serioase referitoare la siguranţa regiunilor din sudul periferiei şi că avea dreptul de a le contracara reflectau o schimbare generală de atitudine. În mod tradiţional, puterile occidentale priviseră Austria ca pe un nucleu al stabilităţii în Europa Centrală şi de Est şi, prin urmare, ca pe o putere ce trebuia păstrată cu orice preţ. În 1913 însă, această maximă nu mai părea atât de convingătoare. Aceasta a fost subminată de tendinţa – care a câştigat repede teren în faţa statelor Antantei după 1907 – de a percepe Europa mai degrabă ca şi blocuri ale alianţei decât ca un ecosistem geopolitic continental în care fiecare putere avea rolul său. Atitudinea antiaustriacă întâlnită în articolele politice din Marea Britanie şi Franţa în ultimii ani înainte de război întăreau această tendinţă, răspândind percepţia că Austro-Ungaria era o entitate anacronică, sortită eşecului, sau, după cum scriau ziarele din Serbia, „al doilea bolnav al Europei” (după Imperiul Otoman, în cazul căruia se folosea mai des acest epitet).157

Sprijinul binevoitor al Germaniei oferea o notă şi mai alarmată. În octombrie 1913, Berlinul a dus o politică de confruntare cu Serbia – într-un moment când acest sprijin putea fi oferit fără riscuri majore de a declanşa un conflict – însă caracterul său a fost oarecum neuniform. În februarie 1913, atunci când concentrarea trupelor de ambele părţi ale graniţei cu Galiţia era atât de masivă, încât războiul părea iminent, până şi comandanţii militari îndemnau la precauţie. Moltke i-a scris colegului său Conrad von Hotzendorff, asigurându-l că dacă Germania nu va ezita să ofere sprijinul Austro-Ungariei împotriva unui atac rus, „o intervenţie germană într-un război

provocat de Austria va fi mai greu de justificat, deoarece poporul german va fi mai neînţelegător”.158

Şi mai îngrijorătoare, din punctul de vedere al Vienei, era atitudinea kaizerului german, Wilhelm al II-lea. Departe de a-şi îndemna guvernul la solidaritate faţă de austrieci, Wilhelm a interzis Ministerului de Externe din Berlin să se implice în orice acţiune care „i-ar putea opri pe bulgari, sârbi şi greci din procesul lor victorios”.159 Războaiele Balcanice, a susţinut el, erau un eveniment istoric mondial care urma să elimine islamul din Europa.

Dacă statelor balcanice le era permis să se consolideze pe seama Turciei, acest lucru ar crea fundamentul pentru o formaţiune stabilă; de entităţi care, la timpul cuvenit, ar putea alcătui un soi de confederaţie a „Statele Unite ale Balcanilor”. Nimic nu era mai potrivit pentru păstrarea păcii, pentru amortizarea tensiunilor dintre austrieci şi ruşi şi pentru naşterea unei noi pieţe regionale pentru exporturile Germaniei.160 Wilhelm a continuat să vorbească pe larg despre acest subiect în timpul crizei din noiembrie 1912 referitoare la accesul sârbilor la Adriatică, Wilhelm a respins dar ideea că guvernul german ar avea vreo obligaţie să sprijine Viena împotriva Belgradului. Noile schimbări din peninsulă erau cu siguranţă „neplăcute” pentru Viena, însă „în niciun caz nu se gândea să pornească împotriva Parisului şi a Moscovei de dragul Albaniei şi al Durazzo”. Pe 9 noiembrie 1912, a propus Ministerului de Externe să îndemne Viena să plaseze Albania sub suveranitatea prinţului sârb.161

Aceste speculaţii donquijoteşti îi puneau într-o situaţie stânjenitoare pe factorii decizionali din Viena, şi aşa hărţuiţi în timpul unei conferinţe secrete cu prietenul său, arhiducele Franz Ferdinand, din 22 noiembrie 1912, Wilhelm a afirmat că era pregătit să sprijine poziţia Austriei în ceea ce privea prezenţa trupelor sârbeşti pe teritoriul Albaniei, chiar cu riscul unui război cu Rusia, doar dacă era un lucru cert că nici Marea Britanie şi nici Franţa nu vor interveni; erau şanse slabe ca o Rusie izolată să rişte un conflict de o asemenea amploare, a adăugat

el162 Cu toate acestea, până şi aceste semnale încurajatoare au fost anulate trd zile mai târziu de mesajele oficiale primite de la Bethmann Hollweg şi Kiderlen-Wächter care spuneau că Germania va căuta o soluţie multilaterală.163 în februarie 1913, în plină criză balcanică, Wilhelm i-a scris lui Franz Ferdinand sfătuindu-l să ducă negoderi de detensionare cu Rusia pe motiv că problemele în cauză nu erau siifident de importante pentru a justifica o continuare a actualei confruntări armate.164 în 18 odombrie 1913, când criza albaneză atingea punctul culminant, Wilhelm a admis în timpul unui dialog purtat cu Conrad că era posibil ca „în cele din urmă" să fi venit clipa „în care o mare putere nu mai poate sta deoparte, ci trebuie să pună mâna pe sabie". Cu toate acestea, zece zile mai târziu, el îi spunea ambasadorului austriac la Berlin că Viena ar trebui să îmbuneze Belgradul mituindu-i pe lideri cu sume importante de bani („începând cu regele, toţi pot fi mituiţi"), programe de schimb militare şi condiţii îmbunătăţite pentru comerţ.165 în decembrie 1913, Wilhelm l-a asigurat pe trimisul austriac la München că lui Berchtold îi vor fi suficiente „câteva milioane" pentru a obţine un avanpost ferm în Belgrad.166

Într-un raport trimis în 25 aprilie 1914, contele Fritz Szápary, ministru de externe extrem de agil şi de priceput în ceea ce privea relaţiile dintre austrieci şi germani, care în acel moment servea ca ministru în St-Petersburg, a zugrăvit o imagine sumbră a recentei politici balcanice a germanilor. Sprijinul serios oferit de germani, care dusese la sfârşitul Crizei de anexare a Bosniei în martie 1909, era de domeniul trecutului, declară Szápary. Acesta fusese înlocuit – Szápary a citat exprimarea mieroasă a factorilor decizionali din Berlin – „un dialog amiabil direcţionat către consolidarea domeniile cu activitatea economico-culturală". Berlinul îşi schimbase poziţia faţă de Rusia, hotărând să nu mai ia nicio măsură fără a consulta în prealabil conducerea de la St.

— Petersburg. În timpul Războaielor Balcanice, Berlinul compromisese poziţia austriecilor prin faptul că se

alăturase grupului care susţinea *dezinteresul*, făcând presiuni asupra Vienei să accepte cuceririle şi provocările sârbilor. S-a ajuns, astfel, la „sacrificarea intereselor pe care Austro-Ungaria le avea în Balcani”. Aceasta era o percepţie oarecum teatrală asupra chestiunii, zugrăvită de Szápary cu privire la teama Ungariei că Rusia îi ajuta prea mult România, însă surprindea un sentiment de frustrare declanşat de eşecul Berlinului de a-şi exercita influenţa în Peninsula Balcanică. Extrem de iritantă a fost graba cu care Berlinul a susţinut Tratatul de la Bucureşti, privând, astfel, Austria de oportunitatea de a îmbunătăţi poziţia Bulgariei, pe care austriedi, însă nu şi germami, o considerau o potenţială contragreutate la puterea Serbiei.167

Această izolare, la care s-au adăugat şi provocările repetate din 1912 – 1913, a întărit şi mai mult dorinţa de măsuri unilaterale în Viena. Existau semne că factorii decizionali din Viena se opuneau din ce în ce mai puţin soluţiilor militante. Cel mai evident semn de schimbare a stării a fost decizia de a-l rechema pe Conrad în plină teroare provocată de mobilizarea rusă. „Trebuie să devü din nou şeful statului-major general”, l-a informat împăratul pe general în timpul audienţei din 7 decembrie 1912.168 După repunerea sa în funcţie, Conrad a continuat, desigur, să propună războiul, însă nu era ceva nou. Mai îngrijorător era faptul că personaje-cheie opuneau o rezistenţă scăzută la măsurile extreme. În toamna lui 1912, aproape toată lumea (inclusiv premierul maghiar, Tisza) a fost, la un moment dat, de acord cu o politică de confruntare, întărită de ameninţarea unor acţiuni militare. Excepţie a făcut Franz Ferdinand, care i-a trimis o scrisoare lui Berchtold în 12 octombrie în care îl avertiza să nu permită ca monarhia să fie târâtă în „comploturile războinice” ale lui Conrad. Trebuiau luate în considerare şi Rusia, Bulgaria şi Germania, care se vor sustrage, probabil, de la orice demers riscant, în ceea ce privea Belgradul, adăuga Franz Ferdinand, singurii care agreau un conflict erau membrii partidului de război care,

iară ca el să ştie, aveau să-l ucidă opt luni mai târziu. El a încheiat spunând că, din punctul lui de vedere, „nu era nevoie” de război Presiunea pentru această decizie venea exclusiv din partea acelor slujitori ai coroanei austro-ungare care „conştient sau inconştient acţionau în vederea distrugerii monarhiei”.169 Cu toate acestea, pe 11 decembrie 1912, în timpul întâlnirii care a avut loc între înalţii oficiali şi împărat la Palatul Schönbrunn, până şi Franz Ferdinand a renunţat la obiceiul lui de a apăra pacea cu orice preţ şi a susţinut o confruntare militară cu Serbia.

Aceasta a fost, cu siguranţă, o scăpare temporară: de îndată ce a auzit contraargumentele lui Berchtold şi ale miniştrilor civili, moştenitorul tronului a renunţat imediat la părerile sale anterioare şi şi-a exprimat sprijinul pentru soluţia diplomatică a lui Berchtold. Patru luni mai târziu, a fost rândul acestuia să rupă rândurile. În cadrul întâlnirii din 2 mai 1913 a Consiliului de Miniştri, exasperat de faptul că muntenegrenii reluaseră atacul asupra oraşului Scutari, Berchtold a acceptat pentru prima dată propunerea de mobilizare împotriva Muntenegrului. Acest lucru nu era, desigur, echivalent cu apelul la un război european, nici măcar local, având în vedere faptul că Muntenegru era, la acea vreme, complet izolat – r până şi sârbii îşi retrăseseră sprijinul 170 Berchtold spera ca mobilizarea să îi alunge pe invadatori din Albania şi credea că era puţin probabil ca Rusia să intervină. La urma urmei, până şi mobilizarea s-a dovedit a fi inutilă; Nicolae a descălecat înainte să fie lansat ultimatumuL171 Cu toate acestea, tonul ferm al acelei întâlniri vestea existenţa unei atitudini mai beligerante în Viena. În septembrie/octombrie 1913, după cea de-a doua invazie a sârbilor în nordul Albaniei, având în vedere că Conrad milita întruna pentru un război, Berchtold a fost din nou de acord, în termeni generali, cu o politică de confruntare, la fel şi Franz Iosef, lucru neobişnuit în acel moment Franz Ferdinand şi Tisza au rămas singurii „porumbei” printre factorii decizionali importanţi (din motive complet diferite). Faptul că ultimatumul a reuşit să asigure

retragerea trupelor sârbeşti din Albania era perceput în sine ca o justificare a unui stil mai militant de diplomaţie.172

Această atitudine combatantă coincidea cu o conştientizare crescândă a constrângerilor economice care îngrădeau opţiunile strategice ale Austro-Ungariei. Mobilizările parţiale din timpul crizelor provocate de Războaiele Balcanice impuseseră restricţii financiare uriaşe asupra monarhiei. Cheltuielile suplimentare pentru 19121913 au ajuns la 390 de milioane de coroane, echivalentul bugetului anual pentru armata austro-ungară – o problemă serioasă într-o perioadă în care economia monarhiei intra în recesiune.173 Din acest punct de vedere, trebuie să ne reamintim faptul că Austro-Ungaria a investit foarte puţin în armata sa: dintre toate Marile Puteri, doar Italia a cheltuit mai puţin. Făcea mai puţine înrolări în fiecare an (O, 27% din populaţie) decât Franţa (O, 63%) sau Germania (O, 46%). Între 1906 şi 1912, economia imperiului a fost înfloritoare, însă o mică parte din bogăţia sa a fost dirijată către bugetul alocat armatei. Imperiul deţinea mai puţine batalioane de infanterie decât în 1866, când armatele sale i-au înfruntat pe prusaci şi pe italieni la Königgrätz şi la Custoza, în ciuda unei dublări a populaţiei în aceeaşi perioadă. Dualismul era unul dintre motive – maghiarii blocau în mod consecvent înmulţirea efectivelor militare174; nevoia de a îmbuna celelalte naţionalităţi cu proiecte de infrastructură costisitoare reprezenta un alt motiv pentru care nu se investise în armată. Pentru a înrăutăţi şi mai mult lucrurile, mobilizările din vară şi începutul toamnei au afectat grav economia agrară, deoarece secerişul a avut de suferit din cauza lipsei de forţă de muncă rurală.175 între 1912 – 1913, mobilizările pe timp de pace au dus la costuri uriaşe şi la perturbarea economiei, susţineau criticii guvernului, fără a îmbunătăţi cu mult securitatea imperiului. Se părea că monarhia nu îşi mai permitea să desfăşoare mobilizări tactice. În acest caz, mobilitatea guvernului de a gestiona crizele de la periferia Balcanilor se diminua din ce în ce

mai mult. Fără opţiunea intermediară de mobilizare pur tactică, procesul decizional va deveni inevitabil mai puţin nuanţat va fi o chestiune de pace sau război.

BALCANIZAREA ALIANŢEI FRANCO-RUSE

În vara lui 1912, nu era foarte dar dacă Franţa va sprijini Rusia într-un conflict balcanic. Termenii convenţiei militare franco-ruse din 1893 – 1894 privind acest subiect erau ambigui. Articolul 2 stipula că, în eventualitatea unei mobilizări generale a *oricăreia* dintre puterile Triplei Alianţe, Franţa şi Rusia îşi vor mobiliza simultan şi imediat forţele pe care le vor desfăşură cât mai repede cu putinţă la graniţele lor „fără a mai fi nevoie de un acord anterior” [*sans qu'il soit besoin dun concertorealable*], *176* Acest lucru părea să insinueze faptul că o criză balcanică suficient de gravă încât să declanşeze mobilizarea austriecilor ar putea da naştere automat în anumite circumstanţe, la

O contramobilizare comună a francezilor şi ruşilor, care, mai mult ca sigur, o va atrage şi pe cea a germanilor, având în vedere că articolele

1 şi 2 din Alianţa dualistă austro-germană din 1897 cerea ca semnatarii să se ajute între ei în eventualitatea în care unul era atacat de către ruşi sau de către orice altă putere care îi sprijinea pe aceştia. Era un mecanism care, la suprafaţă, părea capabil să transforme o criză balcanică într-un război continental, cu atât mai mult cu cât nu se făcea distincţie între o mobilizare austriacă parţială şi una completă.

Articolul 1 al convenţiei militare franco-ruse stipula, în mod confuz, obligaţia de a interveni doar în circumstanţele următoare: (a) un atac al Germaniei asupra Franţei sau (b) un atac al Germaniei sau al Austro-Ungariei, sprijinite de Germania, asupra Rusiei. Acest articol ridica ştacheta pentru o intervenţie militară a francezilor mai mult decât art 2. Dezacordul din text reflecta asimetria nevoilor care au dus în primul rând la semnarea tratatului. Pentru Franţa, alianţa şi convenţia militară reprezentau un mijloc de a contraataca şi de a ţine

Germania pe loc. Pentru Rusia, principala grijă era Austro-Ungaria – oricât au încercat negociatorii francezi nu au reuşit să îi convingă pe omologiilor ruşi să renunţe la legătura amintită în art 2 dintre o mobilizare generală austro-ungară şi una franceză. Acest aspect, în Schimb, oferea controlul Rusiei, care – cel puţin pe hârtie – avea libertatea oricând să instige la un război continental pentru a-şi apăra obiectivele din Balcani.177

Însă alianţele, la fel ca şi constituţiile, sunt în cel mai bun caz, doar un ghid imprecis al realităţilor politice. Factorii decizionali din Paris riscurile implicite din art 2 şi s-au grăbit să pretindă o interpretare restrictivă a obligaţiilor pe care le avea Franţa. În 1897, de pildă, în timpul Războiului de 30 de zile dintre Grecia şi Imperiul Otoman, ministrul de externe Gábriel Hanotaux i-a informat pe liderii de la St-Petersburg că Franţa nu va privi o posibilă intervenţie a austro-ungarilor ca pe un *casusfoederis*. În şi am văzut cât de reticentă a fost Franţa să se lase atrasă în Criza anexării Bosniei din 1908 – 1909, o criză în care a refuzat să admită ameninţarea reală care păştea „interesele vitale" ale francezilor şi ale ruşilor.179 în 1911, la îndemnul francezilor, termenii convenţiei militare au fost modificaţi Obligaţia de a oferi imediat ajutor mutual a rămas valabilă în cazul unei mobilizări generale a *germanilor*, în cazul unei mobilizări parţiale sau totale a austriecilor, s-a stabilit ca Rusia şi Franţa să ia o decizie la momentul potrivit.180

În 1912, această tendinţă a fost schimbată cu una dintre cele mai importante ajustări ale politicii antebelice. După ce ani la rând guvernul de la Paris căutase să ferească Franţa de efectele şocurilor balcanice, acum prelungea angajamentul francezilor care includea posibilitatea unei intervenţii armate în cazul unei crize balcanice. Principalul factor care s-a aflat în spatele acestei schimbări de direcţie a fost Raymond Poincaré, premier şi ministru de externe din 14 ianuarie 1912 şi până în 21 ianuarie 1913, şi, prin urmare, preşedinte al republicii. În ziua următoare numirii lui, Poincaré a

declarat public că va „păstra cele mai cinstite relaţii cu Rusia” şi „va conduce politica externă a Franţei în perfectă înţelegere cu aliaţii ei”.181 Era un lucru extrem de neobişnuit pentru miniştrii de externe francezi să facă astfel de declaraţii programatice. În cadrul unei serii de dialoguri purtate cu Alexander Izvolsky la Paris, Poincară i-a asigurat pe ruşi că puteau conta pe sprijinul Franţei în cazul în care ar fi izbucnit un război din conflictul dintre austrieci şi sârbi.182 Guvernul francez, îl informa el pe Izvolsky în noiembrie 1912, nu avea de ce să se teamă de „lipsa de sprijin din partea [Franţei]”.183

Nu este uşor să urmăreşti acest fir al gândirii. Teama constantă a lui Poincard de ameninţarea care venea din partea Germaniei a fost un factor determinant Poincaré avusese zece ani când germanii invadaseră Lorena, locul lui natal, în 1870, obligându-i familia să fugă. Oraşul lui natal, Bar-le-Duc, a rămas sub ocupaţie germană timp de trei ani, plătind datoriile francezilor. Asta nu însemna că Poincaré era un *revanchiste* în stilul lui Boulanger, însă a rămas extrem de precaut când venea vorba de germani; eforturile lor de a obţine relaţii relaxate cu Rusia şi Franţa au fost considerate a fi o capcană şi o înşelăciune. Salvarea, credea Poincară, venea doar din consolidarea alianţei franco-ruse, fundamentul siguranţei Franţei.184 Acesta dorea, de asemenea, să evite o repetare a haosului provocat de Criza Agadir, când politicile paralele au creat confuzie. Personalitatea lui a jucat un rol important: lui Poincaré îi plăceau situaţiile clare şi îşi urmărea obiectivele cu o consecvenţă remarcabilă. Criticii considerau că această urmărire fermă a obiectivelor dare ducea la o lipsă de flexibilitate. „Rigiditatea” (*raideur*) lui Poincaré, afirma Paul Cambon, reflecta „lipsa lui de experienţă diplomatică şi structura intelectuală a unui om al legii”.185 Fratele lui, Jules, vorbea despre „o minte în care totul este numărat, clasificat şi înregistrat, ca într-un dosar”.186

Însă Poincaré nu era singurul care dorea să confere politicii de siguranţă a Franţei o orientare mult mai

agresivă. Instituirea lui în funcţie a avut loc pe fundalul unei schimbări a tonului în politica franceză după Agadir, o schimbare pe care istoricii au numit-o „Renaşterea naţionalismului”. După Afacerea Dreyfus, politicienii republicani au avut tendinţa să adopte o abordare *defendste* faţă de politica de securitate a Franţei, marcată de un accent pus pe fortificarea graniţelor, artilerie grea şi programe scurte de instructaj pentru o armată concepută ca „naţiunea la arme”. În schimb, în anii de după Agadir, Franţa a revenit la o politică interesată de o armată profesionistă, care a acceptat nevoia pentru perioade mai lungi de instructaj şi pentru o structură de comandă mai concentrată şi mai eficientă şi care a luat în Considerare o atitudine ofensivă fără echivoc faţă de un următor război.187 în acelaşi timp, starea pacifistă şi antimilitaristă a poporului care predomina în 1905 a făcut loc unei atitudini mai beligerante. Nu toată Franţa era inundată de acest val naţionalist – intelectualii tineri din Paris adoptaseră, în general, această atitudine militantă – însă refacerea forţei armate a redevenit crezul politicii republicane.188

Se prea poate ca atacul italienilor asupra Libiei şi începutul prăbuşirii puterii otomane în Europa să îl şi determinat pe Poincară să includă Balcanii în gândirea sa strategică. La începutul lui martie 1912, el îi spusese lui Izvolsky că vechea deosebire dintre crizele locale din Balcani, pe de-o parte, şi problemele cu o semnificaţie geopolitică mai largă, pe de altă parte „nu mai aveau nicio importanţă practică”. Având în vedere sistemul actual de alianţe din Europa, era greu să-ţi imaginezi „un eveniment în Balcani care nu ar afecta echilibrul general al Europei”. „Orice conflict armat între Rusia şi Austro-Ungaria din cauza chestiunilor legate de Balcani ar constitui un *casusfoederis* pentru alianţa austro-germană; iar acest aspect ar atrage după sine intrarea în vigoare a alianţei franco-ruse”. 189

Era oare Poincaré conştient de riscurile pe care şi le asuma sprijinind politica Rusiei în Balcani? Dialogul dintre

premierul francez şi ministrul de externe Sazonov în timpul vizitei la St-Petersburg în august 1912 face lumină în acest sens. Poincaré ştia că sârbii şi bulgarii semnaseră un tratat* deoarece Izvolsky îi adusese la cunoştinţă acest lucru în luna aprilie, însă nu cunoştea conţinutul tratatului.190 Când ministrul de externe francez ceruse clarificări conducerii de la St-Petersburg, nu primise niciun răspuns (Sazonov a susţinut ulterior că întârziase să îi trimită un răspuns lui Poincaré de teamă ca anumite informaţii să nu ajungă în presa franceză).191 în timpul unei întrevederi avute cu Sazonov la St-Petersburg în august Poincaré i-a adresat din nou aceeaşi întrebare. Sazonov a scos textul în ruseşte şi i l-a tradus prim-ministrului francez. Detaliile au fost şocante, mai ales clauzele care făceau referire la o mobilizare simultană împotriva Turciei şi, dacă era nevoie, împotriva Austriei, ca să nu mai pomenim despre referirea la împărţirea teritoriilor care se aflau în Macedonia otomană şi – poate cea mai îngrijorătoare clauză – rolul atribuit Rusiei, acela de arbitru al tuturor disputelor viitoare, un rol care „apare în fiecare frază a convenţiei", observa Poincaré. Însemnările pe care le-a făcut Poincaré după această întâlnire dezvăluie o parte din confuzia lui:

„Din câte se pare, tratatul conţine nu doar ideea unui război împotriva Turciei, ci şi a unui război împotriva Austriei. Mai mult, stabileşte hegemonia Rusiei asupra regatelor slave, din moment ce Rusia este considerată a juca rolul de arbitru pentru toate situaţiile, îl atenţionez pe domnul Sazonov că această convenţie nu corespunde informaţiilor pe care le-am primit eu, că, la drept vorbind, este o convenţie de război şi că aceasta nu numai că dezvăluie motivele ascunse ale sârbilor şi ale bulgarilor, ci ne face să credem că speranţele lor simt încurajate de către Rusia…" I92

Poincaré nu era singurul care se temea de implicarea profundă a Rusiei în politica Balcanilor. Jean Doulcet, consilier la ambasada Franţei din St-Petersburg, nota şi el aproximativ în aceeaşi perioadă că acordurile balcanice

erau, de fapt „tratate de partaj”; sprijinul Rusiei sugera că „ruşii sunt pregătiţi să ignore complet Austria şi să înceapă exterminarea Turciei fără să-şi facă griji în legătură cu interesele ei [adică, ale Austriei]”.193

Având în vedere toate acestea, era de aşteptat ca Poincaré să înceapă să se gândească dacă era înţelept să sprijine St-Petersburgul în Balcani însă faptul că descoperise cât de mult se implicase deja Rusia în afacerile turbulente ale peninsulei părea să aibă efectul opus. Poate că era, pur şi simplu, o chestiune de a recunoaşte că, având în vedere structura generală a politicii ruseşti, un viitor conflict în Balcani era aproape sigur şi, prin urmare, trebuia inclus în orizonturile alianţei Un alt factor era acela că Poincaré credea, la fel ca şi o parte a comandanţilor militari francezi, că un război în Balcani reprezenta un scenariu extrem de potrivit pentru a atrage implicarea totală a Rusiei într-o campanie comună împotriva Germaniei. Un război austro-sârb – îi spuneau consilierii militari lui Poincaré – ar ţine ocupate jumătate până la două treimi din forţele austriece, fapt care ar duce la încorporări masive în trupele ruseşti în vederea luptei împotriva Germaniei obligând, prin urmare, Germania să trimită mai multe trupe în est Astfel, trupele franceze din vest ar putea răsufla mai uşurate.194 Indiferent care erau motivele pentru care şi-a schimbat percepţia, până în toamna lui 1912, Poincară sprijinea deja ferm intervenţia armată rusă în Balcani. Într-un dialog purtat cu Izvolsky in a doua săptămână a lui septembrie, când se întrezărea Primul Război Balcanic, dar nu izbucnise încă, prim-ministrul francez i-a spus ambasadorului rus că distrugerea Bulgariei de către Turcia sau un atac austro-ungar asupra Serbiei ar putea „obliga Rusia să renunţe la rolul său pasiv”. Dacă va fi nevoie ca Rusia să iniţieze o intervenţie militară împotriva Austro-Ungariei şi dacă această intervenţie va atrage după ea o intervenţie a Germaniei (care era inevitabilă, având în vedere termenii alianţei dualiste), „guvernul francez va recunoaşte dinainte acest lucru ca fiind un *casusfoederis* şi nu va ezita nicio

clipă să îşi îndeplinească obligaţiile pe care le are faţă de Rusia".199 Şase săptămâni mai târziu, când războiul era în plină desfăşurare, Izvolsky i-a raportat lui Sazonov că lui Poincară „nu îi era teamă" de ideea că ar putea fi nevoie „începerea unui război. În anumite circumstanţe" şi că era convins că statele Triplei Alianţe vor fi victorioase. Această încredere, a adăugat Izvolsky, se baza pe o analiză detaliată făcută de şeful statului-major general francez care ajunsese de curând pe biroul premierului 196

Într-adevăr, Poincaré şi-a anticipat obligaţiile cu atâta frenezie, încât existau momente când era în pericol să acţioneze iară permisiunea ruşilor. În 4 noiembrie 1912, la o lună de la începerea Primului Război Balcanic, acesta i-a scris lui Sazonov propunându-i ca Rusia să se alăture Franţei şi Marii Britanii pentru a se opune preventiv unei intervenţii a austriecilor în conflict 197

Această propunere a fost atât de neaşteptată, încât Izvolsky i-a scris lui Sazonov ca să-i explice. Până de curând, scria el, guvernul francez nu a dorit să fie implicat în ceea ce i se părea a fi probleme stric legate de Balcani însă, în ultima vreme, pare să existe o schimbare de direcţie. Parisul recunoaşte acum că „orice cucerire teritorială a Austro-Ungariei va strica echilibrul european şi *va afecta interesele principale ale Franţei*" (aici s-a folosit o reformulare evidentă a frazelor rostite de francezi pentru a justifica lipsa lor de interes faţă de Criza anexării Bosniei). Abordarea proactivă a lui Poincară faţă de afacerile balcanice, concluziona Izvolsky, reprezenta o „nouă perspectivă" a Ministerului Afacerilor Externe francez. El l-a sfătuit pe ministrul de externe la St-Petersburg să profite imediat de acest lucru şi să asigure pe viitor suportul atât pentru Franţa, cât şi pentru Anglia.198

La mijlocul lunii noiembrie 1912, Sazonov a anticipat, într-adevăr, posibilitatea unui atac austriac asupra Serbiei (sau cel puţin asupra forţelor sârbeşti din Albania) şi a vrut să ştie cum vor reacţiona Londra şi Parisul la o reacţie armată a Rusiei Răspunsul lui Grey a fost, ca de obicei,

unul evaziv: întrebarea, a răspuns el, era ipotetică şi „nu se putea exprima o decizie legată despre o situaţie care nu s-a ivit încă”.199 Reacţia lui Poincaré a fost aceea de a cere lămuriri lui Sazonov: care erau intenţiile exacte ale guvernului rus? Acestea trebuiau să fie dare – altminteri, „preluând iniţiativa, guvernul francez risca să ajungă într-o poziţie care fie nu va fi potrivită, fie Ara excede intenţiile aliaţilor săi”. Rusia nu trebuia să se îndoiască de faptul că Franţa nu o va sprijini în eventualitatea unei crize balcanice: „Dacă

Rusia va intra în război, Franţa va face la fel, deoarece ştim că, în această privinţă, Germania va sprijini Austria” 200 într-un dialog purtat cu ambasadorul italian la Paris două zile mai târziu, Poincaré a confirmat că „în cazul în care conflictul austro-sârb va degenera în război, Rusia se putea baza pe sprijinul armat al Franţei”.201

În memoriile sale, Poincaré a negat cu vehemenţă că ar fi dat aceste asigurări202 Iar Izvolsky nu este un martor complet dezinteresat Acesta era omul a cărui proastă gestionare a Crizei anexării a Bosniei îi distrusese cariera din St-Petersburg, un diplomat care căzuse în dizgraţie şi care rămăsese obsedat de presupusa perfidie a lui Aehrenthal şi a Austriei Oare să nu fi minţit pentru a obţine decizia colegului său (şi fost subordonat) Sazonovân ceea ce privea chestiunea Balcanilor? Oare să nu fi exagerat angajamentul lui Poincaré – după cum Poincaré însuşi a sugerat ulterior – pentru a sublinia rolul pe care l-a jucat în consolidarea alianţei?

Acestea sunt presupuneri plauzibile, însă dovezile sugerează că sunt greşite. De pildă: afirmaţia lui Poincaré, relatată de Izvolsky în 12 septembrie, că armata franceză era încrezătoare în victorie în eventualitatea în care conflictul din Balcani ar fi luat amploarea unui război, este susţinută de un memorandum entuziast al statului-major din 2 septembrie, un document despre care Izvolsky nu avea de unde să ştie; acest lucru sugerează că acel dialog a avut loc cu adevărat.203 Neliniştea lui Poincaré, observată de Izvolsky în 17 noiembrie, legată de trecerea

peste ruşi pare adevărată – Poincaré nota aceleaşi îndoieli în jurnalul său din timpul Crizei din Iulie 1914. Mai există şi alţi martori, cum ar fi fostul premier şi ministru al afacerilor externe, Alexandre Ribot, jurist şi politolog strălucit, care s-a întâlnit de mai multe ori cu Poincaré în toamna lui 1912. Într-o scrisoare din 31 octombrie 1912, Ribot nota: „Poincaré crede că Serbia nu se va retrage din Oskiib, iar dacă Austria va interveni, Rusia nu se va putea abţine să nu intervină. Germania şi Franţa vor fi obligate prin tratat să intre pe scenă. Consiliul de Miniştri a deliberat pe această temă şi a hotărât ca Franţa să îşi respecte angajamentele". 204

Schimbarea de direcţie a lui Poincaré s-a lovit de un răspuns confuz din partea majorităţii factorilor decizionali importanţi şi a funcţionarilor. Neîncrederea lui în Germania şi părerile sale legate de *casusfoederis* rezonau pozitiv cu o subcultură a Institutului de Ştiinţe Politice al Ministerului de Externe, pentru care simpatia faţă de naţiunile slave şi ostilitatea faţă de Germania aveau un caracter axiomatic. Exista sprijin şi în rândul cadrelor militare de rang înalt în acest memorandum din 2 septembrie 1912 (cel pe care Poincaré l-a amintit în dialogurile sale cu ambasadorul rus), colonelul Vignal de la Al. Doilea Birou al statului-major francez îi spunea prim-ministrului că *un război început în Balcani* va asigura cele mai bune condiţii pentru victoria Antantei Având în vedere că Austria va fi blocată într-o luptă cu slavii de sud, Germania va fi obligată să desfăşoare forţe substanţiale din ofensiva sa din Vest pentru a apăra Estul de Rusia. În aceste circumstanţe, „Tripla Antantă va avea o mare şansă de reuşită şi va putea ajunge la victoria care îi va permite să schimbe harta Europei, în ciuda victoriilor locale obţinute de Austria în Balcani".205

Alţii criticau mai vehement noua direcţie. Ambasadorul la Londra, Paul Cambon, a fost îngrozit de atitudinea provocatoare pe care a adoptat-o Poincaré faţă de Austro-Ungaria în timpul primelor săptămâni de la izbucnirea Primului Război Balcanic. Pe 5 noiembrie 1912,

în timpul unei vizite la Paris, Paul îi scria fratelui său, Jules, plângându-se de un articol apărut în *Lelemps*, inspirat evident de Poincaré, în care Austria era provocată direct şi care ocăra Viena într-o manieră „lipsită de nuanţă, lipsită de toleranţă, lipsită de precauţie”. Paul a relatat mai departe o discuţie pe care a avut-o cu Poincaré sâmbătă seara, pe 2 noiembrie. Cambon se aventurase să sugereze că Franţa i-ar putea permite Austriei să ocupe o parte din Sângeacul din Novi Pazar, o simplă „grămadă de pietre”, dacă ar fi obţinut asigurarea că această nu era interesată de alte teritorii din Balcani Răspunsullui – Poincaré l-a surprins: „Ar fi imposibil să permitem [Austriei] unei puteri care nu a mai purtat un război, care nu are drepturi etc. să fie în avantaj; asta ar incita opinia publică din Franţa şi ar însemna un regres pentru Tripla Antantă!” Franţa, a continuat Poincaré, „care a contribuit atât de mult de la izbucnirea acestui război” – aici Cambon a introdus un semnul exclamării între paranteze – „va fi nevoită să ceară, de asemenea, anumite avantaje, o insulă în Marea Egee, de pildă...” în dimineaţa următoare (duminică, 3 noiembrie 1912), Cambon, care nu dormise toată noaptea din cauză că îl îngrijorase această discuţie, s-a dus să-l vadă pe Poincaré ca să-şi exprime obiecţiile. Nu merita izbucnirea unui conflict pentru Sanjak, i-a spus el preşedintelui; o insulă în Egee ar provoca mai multe necazuri decât ar valora ea. Cambon era sceptic şi în ceea ce privea afirmaţia lui Poincaré cum că ar fi presat de „opinie”. Contrar afirmaţiilor lui Poincară, opinia publică franceză era „indiferentă” faţă de astfel de chestiuni – era important, a avertizat Cambon, ca guvernul să nu dea naştere el însuşi „la un curent de opinie care să împiedice obţinerea unei soluţii”. Poincaré nici nu a vrut să audă şi a încheiat discuţia:

Am trimis părerile mele Guvernului în Consiliu [de Miniştri], a răspuns sec Poincară. Acesta le-a aprobat, Cabinetul a luat o hotărâre, nu putem reveni asupra ei.

— Cum adică nu putem reveni asupra ei? am răspuns. În afară de doi sau trei miniştri, ceilalţi membri ai

Cabinetului nu ştiu nimic despre politica externă, iar discuţia pe acest subiect poate rămâne mereu deschisă.

— Guvernul a luat o hotărâre, a răspuns el foarte sec, nu are rost să mai insistăm". 204

Ceea ce este interesant în legătură cu această discuţie nu este subiectul în sine, căci departe de a lua sau a pretinde 6 parte din Sanjak, Austria şi-a retras trupele din zonă şi le-a lăsat statelor învecinate, Serbia şi Muntenegru. Problema a trecut şi a fost dată uitării. Mult mai important este sensul conferit de afirmaţiile lui Poincaré implicării profunde şi directe a Franţei în problemele balcanice. Acest lucru este cel mai evident în afirmaţia ciudată a prim-ministrului că dacă Sanjak rămânea Austriei, Parisul va fi obligat să ceară o compensaţie sub forma unei „insule în Marea Egee". Şi mai ciudat era sensul redat nu numai de scrisoarea lui Cambon, ci şi de notificarea lui Ribot, cum că politica franceză privind Balcanii nu mai era improvizată în funcţie de noile situaţii, ci, mai degrabă, alcătuită din angajamente ferme şi rapide, din „decizii" asupra cărora „nu se mai putea reveni".

PARISUL GRĂBEŞTE RITMUL

Într-o scrisoare din 19 decembrie 1912, colonelul Ignatiev, ataşatul militar rus la Paris, a relatat un dialog lung şi revelator avut cu Alexandre Millerand, ministrul de război francez. Millerand a adus în discuţie întărirea trupelor austriece de la graniţele Serbiei şi Galiţiei;

„Millerand: Care crezi că este scopul mobilizării austriecilor?

Eu [adică, Ignatiev]: Este dificil de făcut previziuni pe acest subiect, însă, fără îndoială, pregătirile pe care le fac austriecii vizavi de ruşi au avut până în prezent un caracter defensiv.

Millerand: De acord, dar nu credeţi că ocuparea Serbiei207 a fost o somaţie directă [*vyzov*] pentru ca să începeţi războiul?

Eu: Nu pot răspunde la această întrebare, dar ştiu că nu ne dorim un război european, nici nu vrem să luăm

măsuri care ar putea duce la o conflagraţie europeană.

Millerand: în acest caz, veţi lăsa Serbia să se descurce singură? Aceasta, fireşte, vă priveşte. Însă trebuie să se înţeleagă că nu este din vina noastră. Noi suntem pregătiţi [*My gotovy*]".*208*

Ignatiev a relatat că Millerand părea „perturbat", ba chiar „contrariat" de răspunsurile neutre pe care el le dădea ministrului, Ministrul francez a insistat asupra faptului că nu era vorba doar de Albania sau Serbia sau Durazzo, ci de „hegemonia Austriei în Peninsula Balcanică" – o chestiune faţă de care guvernul rus cu siguranţă nu îşi putea permite să rămână indiferent209

Există ceva remarcabil în afirmaţiile ministrului de război francez, un politician socialist respectat, care nu avusese tangenţă cu afacerile externe şi a cărui carieră se concentrase mai degrabă pe pensii, educaţie şi condiţii de muncă decât pe chestiuni geopolitice. Cu toate acestea, până în 1912, Millerand, prieten apropiat al lui Poincaré, pe care îl cunoscuse la şcoală, devenise deja unul dintre liderii renaşterii naţionale franceze. Foarte apreciat pentru tenacitatea, sârguinţa şi spiritul său patriotic, Millerand a căutat nu doar să construiască o etică militară şi să consolideze autoritatea comandanţilor de armată, ci şi să insufle publicului francez sentimentul ostăşesc.210 Cuvintele lui către Ignatiev reflectau o atitudine împărtăşită şi de liderii francezi în timpul crizei balcanice din iarna lui 1912 – 1913. „Generalul Castelnau mi-a mărturisit personal de două ori că este pregătit pentru război, ba chiar că i-ar plăcea să fie război", a relatat Ignatiev. Într-adevăr, guvernul francez era „pregătit să ne ofere sprijinul împotriva Austriei şi a Germaniei, nu doar prin mijloace diplomatice, ci şi prin forţa armată, dacă va fi nevoie". Ignatiev credea că motivul acestei promptitudini se afla în încrederea francezilor că un război balcanic ar genera un punct de plecare avantajos pentru un conflict mai amplu, având în vedere că Germania va fi nevoită să ia măsuri militare împotriva Rusiei, „lăsând Franţa în urmă".211 Atât de entuziasmate erau mesajele care au

venit de la Paris în noiembrie şi în decembrie 1912, încât Sazonov i-a sfătuit, neofidal, pe francezi să se liniştească.212

Cel care coordona această politică era Poincaré. Existaseră mulţi miniştri de externe şi premieri care veniseră şi plecaseră fără a-şi lăsa amprenta asupra politicii externe a Franţei. Însă Poincaré era o excepţie. El s-a folosit de avantajul pe care i-l ofereau funcţiile de premier şi de ministru de externe pentru a îndepărta influenţele nedorite. Venea deseori devreme la birou, un semn dar de seriozitate pentru atmosfera relaxată ce domnea în Ministerul de Externe francez al acelor vremuri. Dorea să citească şi să facă adnotări pe marginea dosarelor şi să deschidă el însuşi corespondenţa; se zvonea că uneori îşi scria singur depeşde. Nu tolera îngâmfarea ambasadorilor, care aveau tendinţa să-şi însuşească foarte uşor punctul de vedere al guvernului căruia erau acreditaţi, observa el pe un ton morocănos în ianuarie 1914.213 Pentru a se asigura că Quai d'Orsay nu scăpa de sub control, Poincaré a creat un cabinet intern alcătuit din consilieri loiali de încredere, întocmai cum procedase şi Delcasse la începutul secolului în ianuarie 1913, Poincaré a fost ales preşedinte al republicii, fiind primul care a trecut direct de la funcţia de premier la cea de şef de stat. În mod ciudat, acest aspect presupunea, cel puţin teoretic, o diminuare a capacităţii lui de a modela politica externă, deoarece, conform tradiţiei şi a antecedentelor, funcţia de preşedinte, în ciuda prerogativelor extraordinare de care se bucura, nu părea să fie un post de influenţă important. Ales de cele două Camere ale parlamentului, se presupunea că el trebuia să acţioneze ca „un mecanism de reaşezare a popicelor", adică să ridice cabinetele care cădeau pe măsură ce le dobora Camera.214 însă fostul premier nu avea nici cea mai mică intenţie să lase să-i scape frâiele din mâini; chiar înainte de a fi ales, Poincaré a specificat că intenţiona să exploateze la maximum mijloacele constituţionale cu care era înzestrată preşedinţia – faptul că el cunoştea şi înţelegea foarte bine

dreptul constituţional era o confirmare a faptului că va da dovadă de bravură. În 1912, el a publicat un manual de ştiinţe politice, în care susţinea că puterile preşedintelui – dreptul de a dizolva Camerele parlamentului, de pildă – reprezentau un factor crucial de stabilizare a constituţiei şi că preşedintele ar trebui să joace un rol hotărâtor în afacerile internaţionale.215

Odată ales preşedinte al republicii, Poincaré s-a folosit de influenţa pe care o deţinea în alegerea candidaţilor pentru a se asigura că succesorul lui la funcţia de ministru de externe era fie influenţabil şi neexperimentat, fie îi împărtăşea viziunea strategică şi diplomatic, fie, în cel mai bun caz, era o combinaţie a celor, trei factori. Charles Jonnart, cel care a fost succesorul lui Poincaré până în martie 1913, a reprezentat un caz elocvent: fost guvernator general al Algeriei, acesta nu ştia nimic despre relaţiile externe şi depindea de protejatul lui Poincaré, Maurice Paleologue, şeful Departamentului politic, pentru gestionarea afacerilor obişnuite.216 „îi comand în continuare lui Jonnart, scria Poincaré în jurnalul său în 26 ianuarie 1913. Merg la Quai d'Orsay în fiecare dimineaţă". 217

În timp ce conducerea franceză extindea dreptul de a ajuta Rusia în eventualitatea unor posibile incidente în Balcani, aveau loc schimbări importante şi în condiţiile asociate cu convenţia militară franco-rusă. Comanda militară franceză s-a alarmat când a aflat despre planul de desfăşurare a lui Sukhomlinov din 1910, care muta zonele de concentrare ale ruşilor din salientul polonez, care se afla la câteva sute de kilometri spre Est, prelungind, prin urmare, perioada de mobilizare pentru un atac în Vest şi subminând prezumţia de simultaneitate care fusese consacrata în textul convenţiei.218 în cadrul întrunirii anuale franco-ruse a şefilor de stat-major din 1911, delegaţii francezi au pus presiuni asupra omologilor lor ruşi legate de acest subiect. Răspunsul primit de la şeful statului-major rus, Yakov Zhilinsky, nu a inspirat prea multă încredere. El a promis că forţele armate ruse vor

depune toate eforturile pentru a lansa atacul cât mai repede după a cincisprezecea zi de mobilizare. Acesta a mai afirmat că înzestrarea armatei cu artilerie terestră şi mitraliere va dura un an, între 1913 şi 1914.219

Subiectele principale ale discuţiilor franco-ruse din vara anilor 1912 şi 1913 au fost cât de repede şi câţi oameni va mobiliza Rusia în eventualitatea unui *casus foederis*, şi în ce direcţie va desfăşura trupele. În cadrul discuţiilor şefilor de stat-major din iulie 1912, CGS francez, Joseph Joffre, a cerut ca ruşii să-şi dubleze toate căile ferate către graniţele de est ale Prusiei şi Galiţiel. Unele căi ferate importante strategice trebuiau împătrite pentru a permite tranzitul unui număr mare de trupe. Convenţia maritimă franco-rusă din iulie 1912, care asigura cooperarea şi coordonarea strânsă a celor două flote maritime, a fost un alt rezultat al acestor eforturi. S-a observat 6 îmbunătăţire treptată a asigurărilor oferite de ruşi – dacă în 1912 Zhilinsky promitea să atace Germania cu 800.000 de oameni până în ziua 15, în anul următor, odată ce au fost aduse îmbunătăţirile, el a fost în măsură să mai şteargă două zile din grafic.220 Direcţia mobilizării reprezenta o altă zonă de interes. Protocoalele discuţiilor şefilor de stat-major înregistrează eforturile susţinute ale ofiţerilor francezi de a-i menţine pe ruşi concentraţi asupra Germaniei şi nu asupra Austriei, ca rival principal. Căci, deşi francezii erau dispuşi să confirme caracterul legitim al *casus belli* în Balcani, scopul militar al alfrantei (din punctul de vedere al francezilor) s-ar fi pierdut dacă ruşii şi-ar fi desfăşurat cele mai multe detaşamente militare împotriva Imperiului Habsburgic şi i-ar fi lăsat pe francezi să facă faţă singuri unui atac masiv al germanilor dinspre vest când această problemă a fost adusă în discuţie în cadrul întâlnirii din 1912, Zhilinsky a obiectat, spunând că ruşii erau nevoiţi să ia în considerare şi alte ameninţări: şi austriecii îşi îmbunătăţiseră căile ferate strategice şi era în afara discuţiei, având în vedere sensibilitatea regiunii, ca ruşii să rişte o înfrângere în Balcani. Suedia reprezenta o altă potenţială ameninţare, apoi mai era şi Turda. Jofire a

insistat că „distrugerea forţelor germane” – *l’aneantissement des forces de l’Allemagne* – ar rezolva, de fapt, toate celelalte probleme cu care se confrunta alianţa; era esenţial ca atenţia să se concentreze asupra acestui obiectiv „cu orice preţ”.221 În procesul-verbal întocmit ulterior de statul-major privind rezultatul discuţiilor se afirma că „comanda militară rusă recunoaşte Germania ca fiind principalul inamic”.222

Poincaré a făcut tot ce i-a stat în putinţă să accelereze această mobilizare a ruşilor. Când, înainte să plece la St.

— Petersburg în august 1912, l-a întrebat pe Jofire ce probleme să aducă în discuţia cu gazdele sale, şeful statului-major francez a „amintit doar de subiectul îmbunătăţirii căii ferate şi nimic altceva”.223 Odată ajuns în capitala rusă, premierul francez i-a abordat pe toţi interlocutorii săi în legătură cu problema căii ferate: „I-am adus la cunoştinţă [ţarului Nicolae al II-lea] interesul nostru în îmbunătăţirile cerute de către statul nostru major”; „I-am explicat [Sazonov] necesitatea dublării şi cvadruplării rutelor” şi aşa mai departe.224 însemnările lui Poincaré oferă crâmpeie din lupta pentru putere care avea loc în cadrul administraţiei ruse între Kokovtsov şi comanda militară. Premierul rus era sceptic în ceea ce privea planurile unei polind de înaintare în Balcani şi, în calitate de om de finanţe, nu era prea încântat de perspectiva de a cheltui sume fabuloase de bani împrumutaţi pe căi ferate cu o valoare comercială dubioasă. Când a răspuns la îndemnul lui Poincaré cu observaţia că ruşii „analizau” în prezent chestiunea privind îmbunătăţirea căilor ferate, Poincaré a insistat că „această analiză este foarte urgentă, deoarece este probabil ca soarta războiului să se decidă la graniţa germană [a Rusiei]”. Este uşor de imaginat ce a gândit Kokovtsov legat de această supoziţie entuziastă despre un război iminent Poincaré a consemnat doar. că omologul lui părea „iritat” de faptul că liderii armatei ruse a apelat la sprijinul guvernului francez pentru a asigura alocări pentru armată

iară să se fi consultat direct cu Ministerul de Finanţe (mai exact cu Kokovtsov).225 De fiecare dată când avea ocazia, Poincaré intervenea ca să pună prelsiune asupra ruşilor ca să se reînarmeze.226

Francezii puneau în practică acasă ceea ce le spuneau ruşilor. Numirea lui Joseph Joffre în funcţia de şef al statului-major general în iulie 1911, când Criza Agadir era în plină ascensiune, aşeza strategia francezilor în mâinile unui om care era. adeptul „şcolii ofensive". Strategii francezi avuseseră tendinţa să adopte o abordare defensivă în ceea ce privea o posibilă confruntare cu Germania: planurile de campanie XV (1903) şi XVI (1909) prevedeau o desfăşurare defensivă a trupelor într-o primă etapă, urmată de un con. traatac decisiv odată ce intenţiile inamicului erau cunoscute, în stilul planului de desfăşurare propus de Sukhomlinov în 1910. Însă Joifre a modificat planul de campanie XVI pentru a permite o pătrundere agresivă prin Alsacia către teritoriul german, având convingerea că „doar o ofensivă putea înfrânge voinţa inamicului". El a colaborat mai mult decât predecesorii săi cu Franţa şi cu membrii antantei. Joffre a fost forţa motoare a părţii franceze în timpul întâlnirilor din 1911, 1912 şi 1913 a şefilor de stat-major; parteneriatul cu omologul său rus, Zhilinsky, a fost crucial pentru reuşita lor. Au existat, de asemenea, discuţii intense şi cu comandanţii militari englezi, în special cu Henry Wilson; Joffre a fost primul strateg francez care a inclus Corpul Expediţionar Britanic în planurile sale – când a revizuit Planul XVI, el a inclus clauze detaliate care se refereau la concentrarea trupelor britanice de-a lungul graniţei belgiene.227

Poincaré a găsit în Joffre partenerul militar potrivit pentru propriul său concept strategic. Au existat şi dezacorduri; bineînţeles. Unul dintre acestea privea neutralitatea Belgiei. Anumite documente germane şi alte scurgeri de informaţii secrete militare sugerau faptul că, în eventualitatea unui război, germanii vor ataca Franţa prin Belgia, care era neutră. Pe 21 februarie 1912, când

Poincaré, care tocmai preluase funcţia de premier, a convocat o întâlnire neoficială la Quai d'Orsay pentru a discuta aranjamentele privind apărarea franceză, Joffre a militat pentru un atac preventiv prin teritoriul Belgiei. Aceasta era singura cale de a compensa inferioritatea numerică a francezilor faţă de germani, susţinea el cu siguranţă că britanicii vor înţelege necesitatea acestei măsuri, iar semnele recente de răcire a relaţiilor dintre Belgia şi Germania sugerau că s-ar putea ajunge la o înţelegere anticipată cu Belgia. Însă Poincaré a refuzat categoric să ia în considerare propunerea lui Joffre, pe motiv că o invazie a Belgiei ar putea duce la înstrăinarea opiniei publice britanice, împiedicându-l astfel pe Edward Grey să-şi ţină promisiunile faţă de Paris. Era o demonstraţie dară a faptului că, în Republica Franceză, autoritatea civilă era superioară celei militare. Mai dezvăluia şi prudenţa şi genialitatea cu care Poincaré combina înţelegerea dară a *casusfoederis* din Est cu abordarea defensivă strategică la graniţa franceză. Astfel a rezolvat Parisul o dilemă cu care se confruntau, câteva părţi beligerante în 1914, şi anume „cerinţa paradoxală ca un război defensiv să izbucnească agresiv".228

Consolidarea angajamentelor a continuat după ce Poincaré, a devenit preşedintele republicii. Numirea lud Théophile Delcassé ca ambasador la St-Petersburg în primăvara lui 1913 a fost un semnal evident Delcassé nu avea să stea mult timp în funcţie – el a ţinut să specifice că intenţiona să stea în St-Petersburg doar până la alegerile din Franţa din 1914. Cu toate acestea, alegerea acestui fost miniştrii de externe eminent cu o carieră lungă, care fusese destituit din funcţie în toiul primei crize marocane nu prea lăsa loc de dubii în ceea ce privea orientarea politicii franceze. Cu Delcasse la SL-Petersburg şi Izvolsky la Paris, ambele părţi ale alianţei erau reprezentate de ambasadori care nutreau un puternic sentiment ostil faţă de Germania. În ultimii ani, Delcasse devenise şi mai germanofob – se spune că atunci când urma să-l întâlnească pe Jules Cambon, în drumul său spre Est via

Berlin, a refuzat să coboare din tren pentru că nu voia să pună piciorul pe pământ german.229 Noul ambasador era un cunoscut expert în domeniul construcţiei de căi ferate strategice (în calitate de ministru de externe la începutul secolului, Delcasse insistase pe lângă guvernul rus să le construiască împotriva Imperiului Britanic).230 Nu e de mirare că presa rusească a primit cu braţele deschise noua sa numire în funcţie, scriind că „spiritul său combativ" va reprezenta un avantaj pentru Tripla Antantă.231

În scrisoarea sa de recomandare către ţar, Poincaré anunţa că obiectivele noului ambasador vor fi acelea de „a strânge şi mai mult legăturile alianţei franco-ruse", apoi continua reamintindu-i despre importanţa consolidării cât mai rapide a rutelor strategice ruseşti către graniţele vestice ale Imperiului.232 Ignatiev a relatat că Delcassă fusese împuternicit de către guvernul francez „să ne propună orice fel de împrumut în acest scop".233

Delcasse a muncit foarte mult în scurta perioadă cât a fost ambasador (23 martie 1913 – 30 ianuarie 1914). Era într-atât de ocupat, încât rareori era văzut în societatea din St.

— Petersburg. În cadrul primei audienţe cu ţarul, la doar o zi după sosirea lui, el a subliniat importanţa „realizării reţelei de căi ferate, conform dorinţei şefului de stat-major" şi a luat iniţiativa neobişnuită de a cere direct ca fondurile necesare să fie furnizate de Kokovtsov.234 În perioada petrecută în St-Petersburg, Delcassă nu a avut alte întrevederi decât cu Sazonov şi Kokovtsov – până şi ambasadorul britanic a întâmpinat dificultăţi în a stabili o întrevedere cu el. „Conduc întreaga politică externă rusă", se lăuda el colegilor lui francezi. „Cei de aici habar nu au de nimic".235 Delcasse a supravegheat negocierile care au avut drept urmare un nou împrumut uriaş de la francezi: 2.500 de milioane de franci, care urma să fie emis pe piaţa franceză de capital de către companiile feroviare private ruseşti într-o perioadă de cinci ani, în tranşe anuale de 500 de milioape, cu condiţia ca rutele strategice din Vest să fie consolidate conform discuţiilor avute de şefii de stat-major

în 1913.236 Maurice Paléologue, succesorul lui Delcassé la ambasada din St-Petersburg începând cu ianuarie 1914, era un om croit din acelaşi material, care intenţiona să combine consolidarea cu o abordare mai fermă a chestiunilor legate de politica externă.

POINCARÉ SUB PRESIUNE

În primele optsprezece luni ale mandatului său de preşedinte (până la izbucnirea războiului) Poincaré a consolidat orientarea ofensivă a planificării militare franceze. A sprijinit campania pentru „Legea de Trei Ani", votată de Camera şi Senatul francez în vara anului 1913, prin care armata franceză existentă a ajuns la 700.000 de soldaţi, reducând astfel diferenţa numărului de detaşamente dintre Franţa şi Germania la doar cincizeci de mii şi demonstrându-le ruşilor că francezii îşi luau în serios rolul pe care îl jucau în efortul comun depus împotriva „principalului inamic".237 Datorită faptului că a ales premieri supuşi, a preluat controlul Consiliului Superior de Război şi a profitat cu maximă eficienţă de puterile sale sub *secteur réservé* referitor la dreptul preşedintelui de a modifica deciziile în politica externă şi militară, Poincaré a devenit unul dintre cei mai puternici preşedinţi din istoria celei de-a Treia Republici238

Toată această activitate a sa a avut şi o dimensiune publică. Şovinismul propagandei guvernamentale de la formarea minister rului Poincaré-Millerand-Delcassé a fost o temă recurentă în depeşele ministrului belgian la Paris, baronul Guillaume. Acesta a fost şocat de retorica vehementă a campaniei de susţinere a „Legii de Trei Ani", care, după ce l-a ajutat pe Poincaré în alegerile prezidenţia ale ale republicii, acum evolua cu repeziciune, „fără să ia în seamă pericolele pe care le atrăgea după sine".239 „Miniştrii Poincaré, Delcassé şi Millerand au fost cei care au inventat şi urmat politica naţionalistă şi şovinistă", observa Guillaume în ianuarie 1914, a cărei renaştere devenise o trăsătură marcantă a vieţii publice din Franţa. El a considerat această politică „cel mai mare pericol pentru pace care ameninţă Europa zilelor noastre" 240

Poincaré nu era doar un nobil parizian, scria ministrul belgian în mai 1914, ci şi un politician adevărat al naţiunii, care se străduia din răsputeri şi se folosea de toată îndemânarea pentru a-şi câştiga susţinători în provincii. Era un orator desăvârşit care străbătea Franţa în lung şi-n lat, ţinea discursuri şi era ovaţionat în fiecare oraş pe care îl vizita.241

În ciuda succesului avut în provincii, caracterul volatil intrinsec al sistemului politic francez a făcut ca poziţia lui Poincaré în Paris să rămână nesigură. Printre altele, „uşa turnantă" a ministerului francez a continuat să se rotească, iar ministrul de externe, protejatul lui Poincaré, Charles Jonnart, a fost destituit din funcţie după doar două luni. În timpul succesorului său, apaticul Stéphen Pichon, mecanismele analizate în capitolul patru au început să se facă din nou simţite: Pichon s-a aliat cu ambasadorii influenţi şi cu aliaţii lor din „Centrale". Consecinţa a fost o reîntoarcere către o abordare mai conciliantă – sau mai puţin intransigentă – faţă de Berlin. Când Pichon a fost destituit din funcţie odată cu guvernul Barthou în decembrie 1913, Poincaré a căutat un „om de paie" ca să-l înlocuiască. Înainte de a prelua funcţia, noul premier şi ministru de externe, Gaston Doumergue a trebuit să convină că va menţine „Lege de Trei Ani" şi politica externă a lui Poincaré. Preşedintele spera că Doumergue, care nu avea niciun fel de experienţă în ceea ce privea relaţiile externe, se va obliga să se consulte cu el asupra tuturor chestiunilor importante. Însă această tactică a eşuat, căci, în vreme ce Doumergue era un susţinător loial al alianţei ruse, acesta acţiona împotriva lui Poincaré – l-a numit pe cel mai mare rival al acestuia, Joseph Caillaux, în funcţia de ministru de finanţe şi l-a înlăturat treptat pe preşedinte din discuţiile referitoare la politica externă.242".

Poincaré avea în continuare duşmani puternici şi lipsiţi de scrupule. În mai 1913 s-a dovedit cât era de vulnerabil în faţa intrigilor lor politice atunci când în cabinet a izbucnit o criză din cauza unor interceptări

diplomatice care fuseseră descoperite şi care demascau negocieri secrete dintre preşedinte şi reprezentanţii Bisericii Catolice, în primăvara anului 1913, Poincaré şi Pichon iniţiaseră aceste discuţii în speranţa că vor putea asigura alegerea unui succesor la tronul papal care să sprijine Franţa. Aceste discuţii ar putea părea inofensive, având în vedere interesul Franţei de a-şi consolida influenţa în protectoarele sale religioase din Orient însă astfel de legături între politicienii de rang înalt ai republicii şi Biserica Catolică erau o chestiune extrem de delicată în Franţa antebelică, unde anticlericalismul era starea implicită a culturii politice. Aceste discuţii au avut un caracter secret cu scopul de a-i împiedica pe radicali şi pe aliaţii acestora să pornească o campanie anticlericală. Însă în aprilie şi în mai 1913, departamentul *Sûreté* din cadrul Ministerului de Interne a interceptat şi descifrat trei telegrame de la ambasadorul italian la Paris în care se făcea referire la negocierile dintre Poincaré, Pichon şi Vatican. În 6 mai, Jean-Louis Klotz, ministrul de interne, a dezvăluit conţinutul telegramelor în cadrul unei şedinţe a Cabinetului în mijlocul vacarmului, Pichon a ameninţat că va demisiona în cazul în care interceptarea şi scurgerea de informaţii din telegrame continua. Deşi interceptarea a încetat, pagubele fuseseră deja provocate, având în vedere că acest subiect delicat putea fi folosit pe viitor de persoane fără scrupule pentru a-l cataloga pe Poincaré drept „un cleric” nepotrivit pentru funcţia publică.

Chestiunea avea şi un aspect personal: Poincaré se căsătorise cu Henriette – divorţată de două ori – în cadrul unei ceremonii civile stricte, aşa cum era de aşteptat în cazul demnitarilor republicii însă în mai 1913, după ce s-a aflat că primii doi soţi ai Henriettéi muriseră, el a fost de acord, la stăruinţele soţiei lui şi din respect pentru dorinţele preaiubitei sale mame, care decedase de curând, să oficializeze uniunea ei printr-o ceremonie religioasă. Şi din nou a fost o decizie care ar fi putut scandaliza opinia anticlericală. Ceremonia a avut loc în secret, însă Poincaré a trăit ulterior cu teama că ar putea fi iniţiată o campanie

anticlericală care i-ar fi putut distruge popularitatea. Se simţea spionat şi trădat chiar şi în Palatul

Élysée, unde „agenţii de poliţie, servitorii, uşierii, vizitatorii, mai mult de o sută de oameni pe zi, îşi ţin privirile aţintite asupra mea, îmi observă toate gesturile şi le redau mai mult sau mai puţin întocmai”, se confesa el unui coleg.243 Atât de preocupat era de această perspectivă, încât a făcut mari eforturi ca să îi cumpere pe liderii radicali. Spre marea întristare a fraţilor Cambon, el i-a oferit funcţia de ambasador la Londra liderului anglofil radical şi opozant al lui Poincaré, Georges Clemenceau (care însă a refuzat-o).244 Preşedintele a continuat să fie bântuit de teama intrigilor şi a dezvăluiţilor ostile până la izbucnirea războiului.

Cu alte cuvinte, Poincaté a rămas vulnerabil. Din câte se părea, vremea lui şi a politicii pe care o practica începea să apună. Elanul naţionalist existent în perioada când preluase funcţia de conducere, după Criza Agadir, a început să se diminueze la începutul lui 1914, lăsând locul unei alinieri noi şi complexe de forţe.245 Poincaré era „din ce în ce mai urât” de radicalii socialişti imiţi, iar rivalii lui, Clemenceau şi Caillaux, nu ratau nicio ocazie să îl atace şi să îl întărâte.246 Mai îngrijorător însă era perspectiva unei noi formaţiuni a opoziţiei care ar fi putut milita pentru abrogarea Legii de Trei Ani şi, prin urmare, ar fi putut slăbi legăturile din interiorul alianţei franco-ruse.247 într-o ţară care se distingea – mai ales după Afacerea Dreyfus – printr-un puternic sentiment antimilitarist, prelungirea serviciului militar reprezenta o măsură extrem de controversată. Rezultatele alegerilor generale tumultuoase din 26 aprilie şi 10 mai 1914 erau greu de înţeles, însă sugerau că susţinătorii Legii de Trei Ani erau din ce în ce mai puţini. Urmare a căderii guvernului Doumergue în 2 iunie 1914, Poincaré s-a văzut nevoit să găsească o altă combinaţie politică prin care să salveze legea. După câteva începuturi eşuate – inclusiv căderea unui guvern în aceeaşi zi în care a fost făcut cunoscut în parlament, un eveniment cu puţine precedente istorice248 – Poincaré a apelat la

fostul socialist René Viviani, care a format un nou cabinet în 12 iunie, în care zece dintre cei şaptesprezece miniştri susţineau serviciul militar de trei ani. Când noul guvern a obţinut majoritatea în Cameră în 16 iunie, părea că această criză trecuse. Legea de Trei Ani era în siguranţă, cel puţin pentru moment Dar cine putea şti cât timp avea să reziste?

Evenimentele internaţionale ofereau alte motive de îngrijorare. În 1913 şi 1914, factorii decizionali de la Paris au devenit din ce în ce mai conştienţi de creşterea puterii ruseşti Observatorii militari francezi relatau că armata rusă făcuse progrese uriaşe de la eşecul din războiul japonez; soldatul rus era „de categoria întâia, rezistent bine pregătit disciplinat şi devotat" şi se aştepta ca armata rusă să iasă învingătoare în faţa „eventualilor inamici".249 Experţii financiari francezi confirmau aceste păreri legate de ruşi. Un observator pasionat al economiei ruse era M. de Vremeuil, reprezentantul brokerilor de la Bursa de Valori din Paris, care avea drept de veto împotriva admiterii titlurilor de valoare la Bursa Paris. Vremeuil era de mult timp implicat în afacerile dintre ruşi şi francezi, încă de pe vremea când călătorise la St-Petersburg pentru a discuta cu premierul Kokovtsov termenii unui nou împrumut francez. Într-o scrisoare din 7 iulie 1913, el îi spunea ministrului de externe, Pichon, punctul său de vedere. Verneuil îşi formase deja o părere favorabilă despre progresul economic înregistrat de ruşi, scria el, însă, în timpul recentei sale vizite în capitala rusă, fiind convins că realitatea era mult mai impresionantă:

„Se pregăteşte ceva cu adevărat extraordinar, iar semnalele ar trebui să atragă atenţia chiar a celui mai puţin informat observator. Sunt aproape convins că, în următorii treizeci de ani, vom fi martorii unei dezvoltări impresionante a economiei ruseşti care va egala – dacă nu va depăşi, cumva – mişcarea colosală care a avut loc în Statele Unite în ultimul sfert de secol XIX".250

Verneuil nu era singurul: în 1914, relatările ataşatului militar francez la St-Petersburg, generalul de

Laguiche, evoca un „colos” rusesc care deţine „resurse nesecate”, care este înarmat cu soldaţi „de categoria întâia” şi care exercită o „putere nelimitată”. După ce a asistat la manevrele din primăvara acelui an, Laguiche a relatat exaltat „Cu cât merg mai des, cu atât admir mai mult acest material, bărbatul rus este superior oricărui alt bărbat Există atâta forţă şi putere acolo cum nu am mai întâlnit la nicio armată”.251 Articolele din presă păreau să întărească această impresie. În noiembrie 1913, a apărut un articol în *Le Temps* în care corespondentul rus al ziarului, Charles Rivet, declara că:

„Nu putem admira prea mult acest efort [militar] uriaş al ruşilor. Acesta se desfăşoară fără să lezeze prosperitatea ţării. [...] Dacă în Franţa, noile cheltuieli ale armatei au creat probleme bugetului, Rusia nu este nevoită să caute noi resurse de venituri. [...] în această cursă a înarmării, ea deţine o poziţie privilegiată pentru a susţine această competiţie. Creşterea populaţiei este însoţită de o creştere a bunăstării; circumstanţele permit înfruntarea – chiar şi pe termen lung – creşterii constante a contribuţiilor şi cheltuielilor militare. Nu va fi niciodată nevoită să propună o încetinire a acestei dezvoltări, iar liderii militari ruşi nici nu simt dispuşi să facă acest lucru”.252

Printre cei care aveau această viziune irealistă despre Rusia se număra şi Poincaré.253

La suprafaţă, toate acestea păreau să fie de bun augur pentru alianţa franco-rusă. Însă în Paris au dat naştere la îndoieli. Dacă Rusia devenea atât de bogată şi de puternică încât înceta să mai depindă de ajutorul francezilor în ceea ce privea securitatea sa? în cel mai rău caz, această dezvoltare fulminantă va înclina cu siguranţă balanţa puterii în cadrul alianţei în dezavantajul Parisului, căci, după cum observa şi generalul de Laguiche în februarie 1914, „cu cât Rusia va avea mai puţină nevoie de celelalte naţiuni, cu atât va reuşi să se elibereze mai repede de sub presiunea noastră”.254 Această conştientizare poate să ni se pară ridicolă dacă privim

retrospectiv: avea la bază o supraestimare absurdă a progresului economic şi a forţei militare în Rusia.255 însă aceste caracteristici false păreau suficient de reale pentru cei care le percepeau; împreună cu alţi factori existenţi într-un mediu care se schimba cu repeziciune, acestea sugerau că metodele folosite pentru a ţine pe loc Germania s-ar putea să nu mai existe în scurt timp.

În ultimele săptămâni ale lui 1914, spre surprinderea lui, Poincaré deţinea încă controlul. Politica lui se afla în siguranţă – cel puţin până când actualul guvern avea să cadă. René Viviani era un parlamentar extrem de eficient, însă un novice în afacerile externe. În eventualitatea unei crize, preşedintelui i-ar fi fost uşor să cârmuiască politica. Strategia militară ofensivă şi angajamentul faţă de *casus foederis* din Balcani au rămas neschimbate. Însă pe termen mediu şi lung, viitorul lui Poincaré şi cel al politicii lui părea, mai degrabă, nesigur. Această combinaţie de putere actuală şi vulnerabilitate pe termen lung vor arăta felul în care a gestionat criza care a izbucnit după ce Gavril Princip a declanşat acele focuri de armă fatale în 28 iunie în Sarajevo. La fel ca şi majoritatea factorilor decizionali prinşi în vâltoarea acelor evenimente, Poincaré va avea şi el sentimentul că se afla sub presiune.

CAPITOLUL 6

Ultima şansă: Detensionare sau pericol, 1912 – 1914

„Nu am mai văzut asemenea vremuri liniştite de când sunt la Ministerul de Externe”, scria Arthur Nicolson la începutul lunii mai 1914.1 Observaţia acestuia ne atrage atenţia asupra uneia dintre cele mai ciudate caracteristici ale ultimilor doi ani dinainte de război, şi anume că, deşi procesul de înarmare continua să câştige teren şi atitudinea unor lideri militari şi civili era din ce în ce mai militantă, sistemul internaţional european în general afişa o capacitatea surprinzătoare de a gestiona crizele şi detensionarea. Acest lucru însemna oare că un război general a devenit *mai puţin* probabil în ultimul an şi jumătate înainte ca acesta să izbucnească? Sau fenomenul detensionării masca doar existenţa unui antagonism

structural profund instaurat între blocurile care formau alianţa? Şi dacă această a doua variantă era adevărată, cum au interacţionat procesele implicate în destindere cu acele aspecte ale cauzalităţii care au permis izbucnirea unui război general în 1914?

LIMITELE DETENSIONĂRII

În vara lui 1912, kaizerul şi ţarul, însoţiţi de un anturaj format din oficiali de rang înalt, s-au întâlnit neoficial pentru discuţii în Portul Baltic (Paldiski), o bază maritimă rusească din Peninsula Pakri, situată în nord-vestul Estoniei de azi. Întâlnirea, considerată a fi întoarcerea unei vizite pe care ţarul a făcut-o în Potsdam în 1910, a decurs extrem de bine. Cât timp monarhii s-au plimbat, au cinat şi au inspectat trupele, oficialii s-au întrunit pentru discuţii amiabile, pe teme generale. Kokovtsov şi Bethmann Hollweg – care s-au cunoscut pentru prima dată la Portul Baltic – s-au simpatizat imediat Erau doi indivizi reţinuţi şi conservatori, cu vederi moderate, în timpul unei conversaţii calme şi sincere, cei doi prim-miniştri au insistat asupra politicilor de înarmare ale celor două puteri. Fiecare l-a asigurat pe celălalt de natura pur defensivă a politicilor de înarmare ale fiecărui guvern, iar cei doi bărbaţi au convenit că valul actual de cheltuieli privind înarmarea era de regretat, având în vedere impactul îngrijorător pe care îl avea asupra opiniei publice. „Să sperăm, spunea Bethmann, că toate ţările vor avea atât de multe interese comune, încât să privească înarmarea ca pe o măsură preventivă, şi nu ca pe o măsură care trebuie aplicată”.2

Contele Vladimir Kokovtsov

Dialogurile dintre Bethmann şi Sazonov au atins teme mai generale, însă au fost marcate de acelaşi limbaj conciliator. Când a venit vorba despre caracterul instabil al Peninsulei Balcanice, Sazonov l-a asigurat pe Bethmann că „misiunea” Rusiei vizavi de statele slave creştine se încheiase din punct de vedere istoric, prin urmare era învechită. Rusia, a afirmat Sazonov, nu avea nicio intenţie să profite de dificultăţile actuale cu care se confrunta Imperiul Otoman. Bethmann a declarat că, deşi Germania era uneori acuzată că ar dori să intervină în mecanismul intern al Antantei, era departe de el acest gând. Pe de altă parte, nu vedea niciun motiv pentru care Germania să nu întreţină relaţii de prietenie cu puterile Antantei. „Care este situaţia în ceea ce priveşte Austria?” a întrebat Sazonov către sfârşitul discuţiei Bethmann l-a asigurat că nici nu intra în discuţie o politică agresivă a austriecilor în ceea ce privea Balcanii „Prin urmare, Austria nu va fi încurajată [de Germania]?”, a întrebat Sazonov. Bethmann a răspuns că Berlinul nu avea nici cea mai mică intenţie să sprijine o politică aventuristă în Viena. Înainte de a se

despărţi, cei doi au fost de acord că ar fi o idee excelentă dacă aceste summituri ar deveni „o instituţie fixă” care să aibă loc o dată la doi ani.3

Surprinzător a fost faptul că până şi kaizerul a avut o conduită excelentă la Portul Baltic. Ţarului îi era întotdeauna groază de întâlnirile cu vărul său german, čare era extrem de vorbăreţ – evita să-şi expună părerile, deoarece, după cum a observat şi Kokovstov, „se temea de exuberanţa împăratului german, care era diferit de caracterul lui”.4 într-o scrisoare elaborată înainte de vizită, ambasadorul german la St-Petersburg, contele Pourtalčs, îl sfătuia pe kaizer să evite subiectele tendenţioase şi să adopte o „atitudine supusă” ori de câte ori era posibil, astfel încât ţarul să poată să mai strecoare câte un cuvânt.5 în cea mai mare parte a timpului, Wilhelm a reuşit să se abţină. Au mai existat mici scăpări: după prima masă de prânz la bordul iahtului ţarului, *Standart*, kaizerul l-a tras deoparte pe ministrul de externe, Sazonov, şi a vorbit cu el (sau, mai corect spus, „i-a vorbit”) preţ de o oră despre relaţia lui cu părinţii, care, susţinea el, nu l-au iubit niciodată. Sazonov a considerat acest gest ca fiind o ilustrare şocantă a „tendinţei evidente pe care împăratul german o avea de a depăşi limitele rezervei şi ale demnităţii”. Această atitudine nu era potrivită pentru cineva de rang înalt6 în următoarea zi, care a fost una toridă, în timpul unei vizite la fortificaţiile distruse care fuseseră ridicate în jurul portului de către Petru cel Mare, Wilhelm a uitat din nou de sfaturile primite şi a început să îl bată la cap pe Kokovtsov cu subiectul său preferat de discuţie, importanţa de a înfiinţa o companie petrolieră paneuropeană comparabilă cu aceea americană. Kokovtsov îşi aminteşte că dialogul „a devenit extrem de animat, depăşind limitele etichetei regale”.

„Soarele era neîndurător. Ţarul nu a vrut să întrerupă conversaţia, însă îmi făcea semne de nerăbdare în spatele împăratului Wilhelm. Kaizerul însă continua să răspundă argumentelor mele cu o înflăcărare crescândă. În cele din urmă, pierzându-şi răbdarea, ţarul s-a apropiat de noi şi a

ascultat conversaţia noastră, când împăratul Wilhelm s-a întors către el şi i-a spus următoarele cuvinte (în franceză): «Preşedintele Consiliului tău nu-mi împărtăşeşte ideile şi nu vreau să-i permit să rămână nelămurit Aş dori să-mi dai voie să îmi susţin părerea cu informaţii strânse la Berlin, iar când voi fi pregătit aş vrea să-mi permiţi să reiau această conversaţie cu el»". 7

Merită să ne imaginăm această scenă – strălucirea soarelui care învăluie ruinele vechiului fort, Kokovtsov care se sufoca de cald în haina lui, kaizerul cu faţa îmbujorată şi cu mustaţa tremurândă în timp ce vorbea însufleţit despre subiect şi gesticula, neţinând seama de disconfortul interlocutorilor lui, iar în spatele lui, ţarul, care ui cerca disperat să pună capăt chinului şi să îndrume grupul către umbră. Nu se ştie dacă Wilhelm i-a trimis vreodată lui Kokovtsov „informaţiile strânse la Berlin" despre consorţiu petrolier, însă există dubii – izbucnirile lui de entuziasm aveau tendinţa să fie pe cât de scurte, pe atât de intense. Nu e de mirare că regii erau îngroziţi de kaizer.

Scăpările trecătoare ale lui Wilhelm nu au afectat buna dispoziţie a celor două grupuri, iar întâlnirea s-a încheiat într-o notă extrem de pozitivă. Un comunicat oficial lansat presei pe 6 iulie declara că întâlnirea „avusese un caracter plăcut", că dovedise încă o dată „relaţia de prietenie" dintre cei doi monarhi şi confirmase „hotărârea fermă" a ambelor puteri de a menţine „tradiţia seculară care exista între ele".8

Portul Baltic a fost dovada detensionării ruso-germane din ultimii ani înainte de izbucnirea războiului în 1914. e cu toate acestea, nu is-au realizat foarte multe lucruri. Conversaţiile, deşi prietenoase, nu au dus la nicio decizie importantă. Comunicatul oficial eliberat presei s-a rezumat la o prezentare generală şi a declarat explicit că întâlnirea nu generase „acorduri noi", nici nu adusese „vreo schimbare în gruparea puterilor, a căror dorinţă de menţinere a echilibrului şi a păcii fusese încă o dată dovedită".10 Asigurările oferite de Bethmann şi Sazonov

referitoare la situaţia din Balcani ascundeau o inconsecvenţă periculoasă: în vreme ce germanii îndemnau la restricţii împotriva austriecilor, semănând îndoieli la Viena legate de loialitatea Berlinului faţă de alianţă, ruşii au continuat să aibă o atitudine opusă faţă de clienţii lor balcanici. Asigurările pe care Sazonov i le-a dat lui Bethmann cum că Rusia nu avea nicio intenţie să profite de situaţia dificilă în care se afla Imperiul Otoman şi că „misiunea ei istorică" în peninsulă ţinea de domeniul trecutului erau înşelătoare, în cel mai bun caz. Dacă aceste afirmaţii ar fi constituit fundamentul unei înţelegeri ruso-germane, atunci acest fundament era extrem de fragil Până şi conţinutul restrâns al comunicatului referitor la întâlnirea din Portul Baltic era suficient încât să dea naştere unui sentiment de paranoia în Londra şi în Paris. Înainte şi după întâlnire, Ministerul Afacerilor Externe din St-Petersburg a asigurat atât Londra, cât şi Parisul că angajamentul ruşilor faţă de Tripla Alianţă era mai puternic ca niciodată. În acest sens, tentativele de reconciliere din Portul Baltic au dezvăluit cât de evazivă putea fi în realitate o detensionare multilaterală.

Constrângerile structurale şi politice analoage stăteau în calea unei detensionări de lungă durată între Germania şi Marea Britanie. Misiunea Haldane din februarie 1912, când Germania şi Marea Britanie nu aii reuşit să ajungă la o înţelegere în ceea ce priveşte ritmul de construcţie a marilor nave, este un exemplu elocvent. Arhitectul iniţial al misiunii a fost Bethmann. Scopul lui a fost acela de a ajunge la o înţelegere cu Marea Britanie astfel încât problemele internaţionale (şi în special cele coloniale) să fie rezolvate prin colaborare şi nu prin competiţie sau confruntare. Cancelarul considera programul ambiţios de construcţii navale al amiralului Tirpitz principalul obstacol în faţa acestei înţelegeri Având în vedere faptul că programul naval se bucura de sprijinul kaizerului, iar structura executivului german era dezorganizată şi avea un caracter pretorian, era nevoie de manevre indirecte pentru a îndepărta politica actuală.

Pentru a diminua influenţa lui Tirpitz, Bethmann s-a alăturat Amiralităţii în campania sa îndelungată pe care o ducea împotriva Biroului Naval Imperial (Amiralitatea îl critica pe Tirpitz pentru că îşi concentra atenţia mai mult asupra numărului de nave decât asupra educării şi pregătirii personalului maritim). El a încurajat armata, care ducea de mult timp lipsă de fonduri în timp ce bugetul alocat marinei cunoştea o creştere semnificativă, a insistat asupra recondiţionării şi a expansiunii.11 Bethmann i-a cerut lui Metternich, ambasadorul german la Londra, să îi furnizeze informaţiile de care avea nevoie pentru a-l convinge pe kaizer că o scădere a ritmului de dezvoltare în domeniul maritim ar putea avea un efect mai convingător asupra Londrei decât actuala politică de forţă şi provocare. Pe scurt, Bethmann manevra cu asiduitate toate pârghiile sistemului în speranţa că va reuşi să înlăture din politica de apărare a Reichului această dorinţă de dezvoltare în domeniul maritim.

Întocmai cum a procedat şi Joseph Caillaux în timpul Crizei Agadir, Bethmann a apelat la un intermediar, un proprietar de nave din Hamburg, Albert Ballin, care a jucat un rol crucial în deschiderea unui canal de comunicare. Asemenea altor figuri importante din sectorul comercial şi bancar, Ballin credea foarte mult în comerţul internaţional civilizat şi considera că ideea unui război european era stupidă. Datorită relaţiei pe care o avea cu bancherul britanic Sir Ernest Cassel, el a reuşit să trimită la Berlin un mesaj în care britanicii îşi exprimau interesul pentru o înţelegere bilaterală pe marginea problemelor înarmării flotelor maritime şi a coloniilor. În februarie 1912, Lordul Haldane, secretarul de stat pentru război, a întreprins o călătorie în Berlin pentru a tatona terenul

De ce a eşuat Misiunea Haldane? Răspunsul nu este legat doar de intransigenţa germanilor în ceea ce priveşte scara şi ritmul construcţiilor navale, căci atât Bethmann, cât şi kaizerul Wilhelm al II-lea – deşi reticent – erau dispuşi să ajungă la un numitor comun în această privinţă.12 Adevăratul punct sensibil era acela că Berlinul

insista să primească în schimb ceva tangibil, şi anume neutralitatea Marii Britanii în eventualitatea unui război dintre Germania şi alte puteri continentale. De ce nu erau dispuşi britanicii să dea curs acestei cereri? Afirmaţia cum că aveau o obligaţie contractuală faţă de Franţa era falsă, deoarece Bethmann era dispus să limiteze acordul privind neutralitatea propusă în cazuri în care Germania „nu poate fi considerată ca fiind agresorul". Acesta a recunoscut în mod expres orice acord încheiat „nu va fi aplicat în măsura în care nu va fi compatibil cu acordurile existente între principalele părţi contractate".13 Motivul real al reticenţei britanicilor era acela că nu erau dispuşi să renunţe la ceva iară un motiv întemeiat: Marea Británie câştiga detaşat întrecerea construcţiilor navale şi se bucura de o superioritate de neegalat Bethmann şi Wilhelm îşi doreau acel acord de neutralitate în schimbul recunoaşterii acestei superiorităţi ca stare de fapt permanentă. Dar de ce ar face schimb Marea Británie cu ceva ce deţinea deja? 14 în concluzie: nu vasele în sine împiedicau înfăptuirea acestui acord, ci mai degrabă interesele ireconciliabile ale părţilor.15

Când a revenit din Berlin, Haldane a fost îngrijorat de confuzia care domnea acolo: chiar şi pentru cineva din afară era limpede faptul că Bethmann nu reuşise să îi ralieze pe kaizer şi pe membrii Biroului Naval al Reichului în spatele politicii lui însă şi în Marea Británie, cei care aveau interese puternice s-au unit împotriva reuşitei misiunii16 Cei din Londra au perceput-o de la început ca pe o acţiune cu un Caracterpur explorator. Haldane a fost nevoit să călătorească la Berlin cu pretextul că întocmea o anchetă privind învăţământul (pe vremea aceea era preşedintele Comisiei Regale la Universitatea din Londra).

Prin urmare, nu era „în măsură să încheie înţelegeri sau să îi constrângă pe colegii lui", după cum scria într-o înştiinţare trimisă guvernului german.17 Misiunea, l-a asigurat Haldane pe Jules Cambon, a avut legătură cu *detensionarea*, şi nu cu *antanta.1** Mai mult, se spune că persoana care trebuia să îi furnizeze documentaţii şi

trebuia să-l sfătuiască pe Haldane în timpul discuţiilor era nimeni altul decât Sir Arthur Nicolson, care crezuse întotdeauna că orice concesie cu Germania ar putea duce la un conflict cu Rusia, a cărei bunăvoinţă era esenţială pentru securitatea Marii Britanii

Nicolson nu şi-a ascuns aversiunea faţă de acţiunea lui Haldane. În februarie 1912, el îi mărturisea lui Bertie următoarele: „Nu înţeleg de ce am renunţa la poziţia excelentă în care ne aflăm acum şi am accepta să fim implicaţi în întreprinderi care ne-ar putea amesteca în aşa-zise *înţelegeri* care ar afecta cu siguranţă relaţiile noastre cu Franţa şi Rusia".19 Bertie a fost de acord: misiunea lui Haldane a fost „o mişcare stupidă" iniţiată doar pentru a-i linişti pe „radicalii anti-Grey".20 încă de la început nu a existat nicio şansă reală ca această misiune să reuşească.21 Spre marea uşurare a lui Nicolson şi a lui Bertie, Grey a refuzat să ia în considerare o „clauză a neutralităţii", iar discuţiile cu Haldane au luat sfârşit. Ambasadorul Goschen aflat la Berlin i-a scris lui Nicolson ca să îl felicite: „Ai fost inegalabil în acest demers reuşit".22

După cum sugerau şi observaţiile lui Nicolson, creşterea detensionării era constrânsă – cel puţin în Marea Britanie – de o gândire conservatoare, care era în continuare acceptată, deoarece oferea fundamentul indispensabil al securităţii naţionale. Detensionarea putea ajuta strategia, însă nu o putea înlocui. Sir Edward Grey a abordat subiectul cu diplomaţie într-un discurs ţinut în faţa Camerei Comunelor în noiembrie 1911: „Nimeni nu leagă noi prietenii şi renunţă la cele vechi. Simt de acord să legăm noi prietenii, însă nu în detrimentul celor pe care le avem deja".23

Deoarece s-a investit prea puţin în Misiunea Haldane, eşecul ei a fost „digerat" cu uşurinţă, iar detensionarea anglo-germană post-Agadir a continuat Doar în lumina evenimentelor ulterioare eşecul de a încheia un acord maritim a căpătat o semnificaţie istorică. În toamna lui 1912, când a izbucnit criza din Balcani, secretarul pentru

afaceri externe german, Kiderlen-Wachter, i-a propus lui Goschen, ambasadorul britanic la Berlin, ca ambele ţări să elaboreze tifi răspuns comun, astfel încât să împiedice puterile să se împartă în două tabere ostile. Grey i-a adus la cunoştinţă lui Bethmann că dorea „o cooperare pobtică strânsă" cu Marea Britanie.24 Marea Britanie şi Germania s-au unit pentru a sponsoriza Conferinţa ambasadorilor care s-a desfăşurat la Londra din decembrie 1912 până în iulie 1913. Cele două puteri au contribuit la găsirea unor soluţii de compromis la cele mai spinoase probleme rezultate în urma Primului Război Balcanic, îndemnându-şi partenerii din alianţă, Rusia şi Austria, la cumpătare.25

Desigur, ulterior au intrat în joc şi alte motive. Secretarul pentru afaceri externe Jagow, care a preluat politica atunci când Kiderlen a murit subit în decembrie 1912, spera ca acea colaborare continuă balcanică să contracareze dependenţa britanicilor de puterile Antantei încercând să îi facă pe liderii de la Londra să vadă agresivitatea politicii ruşilor în regiune. Grey spera că germanii vor continua să îi strunească pe austrieci şi, astfel, vor reuşi să împiedice conflictele regionale balcanice să ameninţe pacea din Europa. Însă niciuna din părţi nu era pregătită să facă schimbări majore în strategiile lor de bloc. „Detensionarea balcanică" anglo-germană funcţiona în mare parte deoarece era concentrată pe o regiune (Peninsula Balcanică) unde niciunul din cele două state nu avea vreun interes primordial. Depindea, de asemenea, şi de bunăvoinţa Austriei şi a Germaniei de a nu începe un război. Era un lucru superficial, fără un conţinut substanţial care putea supravieţui doar atât timp cât nu exista nimic care să ameninţe serios pacea.

Am putea afirma, astfel, că posibilitatea unei detensionări era delimitată de flexibilitatea blocurilor alianţei. Acest lucru este adevărat în măsura în care implica ideea că blocurile alianţei erau „dispozitive" solide şi imobile ale sistemului internaţional. Însă merită menţionat faptul că mulţi factori decizionali importanţi erau de părere că sistemul alianţei era fragil şi

influenţabil. Austriecii se temeau uneori că germanii erau pregătiţi să îşi încheie socotelile cu ruşii şi că îşi vor lăsa aliaţii habsburgici baltă. Exista şi o explicaţie pentru această îngrijorare, căci dovezile sugerau că politica de restricţie a germanilor faţă de Viena în timpul perioadei 1910 – 1913 nu făcea decât să îi încurajeze pe ruşi să intervină în Balcani, fără a oferi o securitate socială.26 Poincaré a considerat întâlnirea de la Portul Baltic, care nu a avut nicio noimă, ca pe un vestitor de rău augur în ceea ce priveşte relaţiile ruso-germane în Balcani şi în strâmtorile turceşti. În primăvaralui 1913, a existat o stare de surescitare în Paris din cauza „flirtului" dintre curţile de la St. James şi Berlin, iar regele George al V-lea a fost bănuit că încerca să stabilească relaţii mai prietenoase cu Germania.27 Pentru Sir George Buchanan, ambasadorul britanic la St.

— Petersburg, cea mai mică dovadă de înţelegere între Viena şi St-Petersburg ajungea pentru a se gândi la perspectiva îngrozitoare că Rusia va renunţa la antantă şi îşi va uni forţele cu Germania şi Austria, aşa cum o făcuse pe vremea Ligii celor Trei împăraţi în 1870 şi 1880.

În cazul relaţiilor dintre britanici şi ruşi, ideea de a pierde un prieten puternic era susţinută şi de teama de a înfrunta un inamic puternic în ultimii trei ani înainte de izbucnirea războiului, vechile tensiuni geopolitice dintre Rusia şi Marea Britanie au revenit în prim-plan. Existau probleme de-a lungul frontierei Sino-Asia Centrală, din Tibet şi Mongolia până în Turkestan şi Afghanistan, însă cea mai urgentă problemă era Persia. În vara lui 1912, pătrunderea forţelor armate ruseşti în nordul regiunii a readus în prim-plan problema existenţei Convenţiei anglo-rusă în actuala formă. La începutul lui noiembrie 1911, Grey l-a avertizat pe contele Benckendorff, ambasadorul rus la Londra, că în curând s-ar putea vedea nevoit să facă „dezvăluiri" publice despre activitatea ruşilor în Persia şi că Rusia risca viitorul Convenţiei.28 Aceasta era o problemă care a atras interesul nu doar al Ministerului de Externe, ci şi al cabinetului, al parlamentului şi al presei.

Când Sazonov şi Grey s-au întâlnit în Balmoral în septembrie 1912 ca să poarte discuţii în principal pe tema Persiei, au existat manifestări publice împotriva ministrului rus. Teama pentru viitorul imperial al Marii Britanii combinata cu aversiunea mişcării liberale faţă de ruşi şi presa britanică formau un amestec puternic. Aceste preocupări au rămas la fel de importante în 1913 şi începutul lui 1914. În scrisorile pe care le-a trimis ambasadorului Buchanan în februarie şi martie 1914, Grey comenta pe un ton iritat planurile ruşilor de a construi o cale ferată de importanţă strategică pe o rută care urma să traverseze Persia până la graniţa indiană. Ruşii începuseră să ignore interesele comerciale ale britanicilor în Persia, chiar şi în regiunea alocată Marii Britanii prin intermediul Convenţiei. Nici situaţia de la graniţa chineză nu era mai bună: în 1912 – 1913, depeşele trimise de agenţii britanici relatau că ruşii desfăşurau „o activitate militară neobişnuită" între Mongolia şi Tibet fuseseră interceptate transporturi de armament rusesc care treceau prin Urga către Lhasa, iar „călugării" ruşi Buriat pregăteau armata tibetană, în timp ce ruşii înaintau în Turkestanul chinez cu scopul de a-şi plasa fortificaţii la doar 240 de kilometri de garnizoana britanică din Srinagar.29 Din câte se părea, Rusia aştepta o ocazie pentru a invada India.30

Aceste posibile ameninţări au destabilizat politica Ministerului de Externe. Din punctul de vedere al lui Grey, comportamentul ofensator al ruşilor creştea valoarea detensionării anglo-germane în ceea ce privea Balcanii Este imposibil să nu observi cu câtă uşurinţă colaborau diplomaţii britanici şi cei germani tocmai în perioada în care această incursiune a lui Sazonov în Balcani îi exaspera pe partenerii britanici ai Rusiei. Grey era susţinut în aceste reflexii de secretarul său personal, William Tyrell, cel care îl vedea mai des pe ministrul de externe decât oricare alt coleg al său. Înainte, Tyrell fusese în favoarea unei „politici antigermane", însă în ultima vreme devenise „un militant înfocat al unei înţelegeri".31 Această perspectivă părea atrăgătoare

datorită faptului că, având în vedere că Germania pierduse detaşat cursa maritimă, ameninţarea principală reprezentată de Berlin „nu mai era atât de puternică”.32 Revenirea la o politică mai flexibilă promitea atât să pună capăt argumentelor antiruseşti ale opoziţiei radicale, cât şi să zădărnicească planurile brigăzii „anti-Grey”, care privea ostilitatea ministrului de externe faţă de Berlin ca pe o ameninţare inutilă la adresa independenţei britanice şi a păcii europene.

Însă această opţiune a rămas în continuare o himeră atât timp cât riscurile de a pierde loialitatea naşilor nu păreau să fie compensate de beneficiile aduse de o colaborare strânsă cu Germania. Până când acel punct critic nu era atins – iar acest lucru nu părea iminent în 1913 – 1914 argumentul pentru calmarea Rusiei şi opunerea faţă de Germania a continuat să cântărească greu. Rusia era un inamic mai periculos în 1913 decât fusese în 1900, mai ales din punctul de vederé al factorilor decizionali britanici care, la fel ca şi colegii lor francezi, aderau la aceeaşi evaluare extraordinar de exagerată a puterii ruseşti, în perioada cuprinsă între Războiul ruso-japonez şi Criza din Iulie din 1914, şi în ciuda dovezilor contrare, ataşaţii militari şi experţii britanici zugrăveau ceea ce pare acum, dacă privim în retrospectivă, o imagine absurd de pozitivă a priceperii militare a ruşilor.33 într-un raport tipic întocmit în septembrie 1909, géneralul Sir Ian Hamilton, care, în calitate de ataşat militar al forţelor japoneze în Manciuria văzuse armata rusă în acţiune, relata că avuseseră loc îmbunătăţiri majore în acest răstimp. Datorită „progresului extraordinar” înregistrat în tacticile de „tragere şi mişcare”, trupele ruseşti puteau fi acum descrise ca fiind „luptători mai buni şi soldaţi mai ageri decât germanii”. Având în vedere că şi Hamilton asistase la manevrele germanilor, cuvintele lui erau tratate cu respect34

Din punctul de vedere al unor factori decizionali importanţi din Londra, ameninţarea venită din parte ruşilor era în continuare eclipsată de cea venită din partea

germanilor. „Oamenii noştri se tem că Germania va merge la St-Petersburg şi îi va propune să îi ţină pe austrieci în frâu, în eventualitatea în care Rusia va părăsi Antanta; Acesta este adevăratul pericol, nu un conflict între puteri. Ne temem că, din tot acest haos creat de criză, Rusia va alege să treacă de partea [Triplei] Alianţe", recunoştea un înalt funcţionar al Ministerului de Externe la începutul lui decembrie 1912, când prima criză albaneză era în toi.35 Din punctul de vedere al lui Nicolson, securitatea Marii Britanii şi statutul său de imperiu depindeau în continuare de Convenţia anglo-rusă, pe care dorea să o vadă luând forma (împreună cu antanta franceză) unei alianţe de sine stătătoare. Era «cu mult mai dezavantajos să ai de-a face cu o Franţă şi o Rusie neprietenoase decât cu o Germanie neprietenoasă".36 „Pentru noi este extrem de important să fim în termeni buni cu Rusia, căci dacă aceasta va fi neprietenoasă sau chiar indiferentă faţă de noi, vom întâmpina mari dificultăţi în anumite localităţi unde, din nefericire* nu suntem în măsură să ne apărăm singuri", scria el în mai 1914.37 Chiar şi cel mai mic gest în direcţia unei reconcilieri cu Berlinul ar putea compromite reputaţia Londrei de partener fiabil şi, odată ce aceasta era pierdută, exista pericolul ca Rusia să abandoneze, piu* şi simplu, Marea Británie şi să preia rolul de duşman imperial Punctul de vedere al lui Nicolson era susţinut de convingerea – larg răspândită în Londra în ultimii ani înainte de război – că puterea economică şi forţa militară de care dispunea Rusia o vor situa, în curând, într-o poziţie de independenţă relativă, putându-se, astfel, dispensa de Marea Británie.

De aici rezulta faptul că loialitatea Rusiei trebuia cumpărată cu orice preţ. Nicolson era îngrozit de rolul jucat de Sazonov în sponsorizarea alianţei sârbo-bulgare împotriva Turciei şi, în general, de faptul că Rusia incita guvernul sârb, însă acestea erau „neplăceri minore" în comparaţie cu o renegare din partea Rusiei. Diplomaţii britanici se simţeau astfel, într-o oarecare măsură, mai confortabil cu situaţia tensiunii controlate din Balcani

decât cu perspectiva revenirii la condominiul austro-rus de dinainte de.1903, care, la rândul ei, ar fi facilitat o reîntoarcere la situaţia de dinainte de 1907, când englezii şi ruşii se aflau într-o rivalitate globală deschisă. Acest scenariu îi făcea să se simtă mai puţin pregătiţi în 1913 decât fuseseră pe vremea Războiului Burilor.38 în vara lui 1912, Nicolson a lansat părerea că o expansiune a ruşilor în regiunea balcanică era inevitabilă şi că, prin urmare, Marea Británie nu ar trebui să se opună. „Determinarea Rusiei, acum că situaţia ei financiară este una excelentă, iar armata reorganizată, afirmă şi stabileşte din nou poziţia predominantă pe care o are în Balcani" i-a mărturisit el ambasadorului britanic la Viena.39

Detensionarea interacţiona într-un mod complex cu structura mobilă a blócurilor alianţei. Putea creşte nivelul de risc dacă le distrăgea atenţia politicienilor-cheie de la existenţa acestui risc. Conferinţa ambasadorilor din Londra, care se datora în mare parte lui Grey, i-a insuflat încrederea că va putea rezolva crizele şi va putea „păstra pacea", o încredere care îl va împiedica să reacţioneze în timp util la evenimentele din iulie 1914. Grey „a învăţat" din detensionarea anglo-germană în Balcani că Germania va continua să ţină în frâu Austria indiferent de ceea ce urma să se întâmple. Jagow şi Bethmann au ajuns la aceeaşi concluzie, şi anume că liderii de la Londra se convinseseră, în sfârşit, de adevărata natură a politicii ruseşti în ceea ce privea peninsula şi că vor rămâne, probabil, neutri dacă ruşii porneau un conflict în regiune. Mai mult, detensionarea într-o parte a sistemului internaţional european putea duce la o consolidare a angajamentelor în partea cealaltă. Astfel, de pildă, incertitudinile privind Londra – alimentate de colaborarea dintre englezi şi germani în Balcani – afectau relaţiile francezilor cu St-Petersburgul. „Guvernul francez încearcă să îşi consolideze din ce în ce mai mult alianţa cu Rusia, căci este conştient că prietenia sa cu Anglia este din ce în ce mai puţin solidă şi eficientă", scria în aprilie 1913 ministrul belgian la Paris.40

Aceste reflecţii păreau să sugereze că sistemul european antebelic ajunsese într-o situaţie din care nu putea ieşi decât printr-un război Părea să fie o deducţie posibilă din observaţia că până şi detensionarea punea în pericol pacea. Însă nu trebuie să uităm cât de dinamic era încă acel sistem, sau cât de deschis părea să fie viitorul său. În ultimele luni dinainte de izbucnirea războiului, unii dintre cei mai importanţi factori decizionali britanici au început să se îndoiască de faptul că o Convenţie cu Rusia în ceea ce privea Persia nu avea să supravieţuiască până la reînnoirea ei care era programată în 1915.41 în primăvara lui 1913, Tyrell era de părere că Marea Británie ar trebui să tolereze comportamentul ostentativ al ruşilor până când criza din Balcani va fi trecut, apoi – poate în 1914 sau 1915? – să adopte o atitudine fermă faţă de ei în ceea ce privea Persia, Mongolia şi China. Relaţia dintre Grey şi Nicolson s-a rădt în 1914, deoarece acesta din urmă se izolase foarte mult Mulţi dintre colegii lui de rang înalt din cadrul Ministerului de Externe priveau cu scepticism ataşamentul necondiţionat al lui Nicolson faţă de Convenţia anglo-rusă. Tyrell şi Grey – împreună cu alţi înalt-funcţionari din cadrul Ministerului de Externe – erau extrem de deranjaţi de faptul că reprezentanţii de la St-Petersburg nu respectau termenii acordului încheiat în 1907 şi începeau să creadă că o înţelegere cu Germania ar putea fi o lecţie utilă pentru ei. În primăvara lui 1914, până şi Nicolson a început să priceapă mesajul: pe 27 martie 1914, l-a avertizat pe un coleg să nu presupună că actuala grupare de puteri ar putea dăinui: „Cred că este foarte probabil ca în curând să fim martorii unor noi evenimente şi grupări în politica europeană”.42

„ACUM ORI NICIODATĂ”.

Ce semnificaţie aveau toate acestea pentru germani? Pentru a răspunde acestei întrebări, trebuie să insistăm asupra caracterului ambivalent al evenimentelor internaţionale din ultimii doi ani înainte de război. În altă ordine de idei, perioada post-Agadir a cunoscut o diminuare a tensiunii internaţionale, în special între

Germania şi Marea Británie, precum şi semne că blocurile alianţei continentale ar putea să-şi piardă funcţionalitatea şi coeziunea. Existau, astfel, motive pentru a crede că detensionarea nu era doar o simplă perioadă temporară de răgaz de la ostilităţile mutuale, ci o caracteristică autentică a sistemului internaţional. Privit din această perspectivă, războiul general putea fi evitat.43 Astfel, Criza Agadir şi cea balcanică au dus la o îmbunătăţire a pregătirii militare şi la semnele unei politici agresive din partea ruşilor în Peninsula Balcanică, susţinută de Paris. Teama că legăturile antantei ar putea avea de suferit a dus, pe termen scurt, la o consolidare a angajamentelor alianţei, o tendinţă întărită şi de ascensiunea în Europa a facţiunilor politice cu un caracter beligerant

Politica germană reflecta incoerenţa şi ambiguitatea acestei imagini de ansamblu. Totuşi, trebuie să ne reamintim că germanii nu erau la fel de impresionaţi ca restul ţărilor de creşterea economică spectaculoasă şi de vitalitatea Rusiei. După călătoria sa în Rusia în vara lui 1912, Bethmann şi-a exprimat părerea în faţa lui Jules Cambon în termeni care evocau relatarea pe care o reda nouă luni mai târziu Verneuil lui Pichon:

„Cancelarul a exprimat un sentiment de admiraţie şi de uimire atât de profund, încât îi afectează politica. În ciuda grandorii ţării, a amplorii sale, a creşterii producţiei agricole, ţara duce în continuare lipsă de intelectuali, a observat el. El a comparat tineretul din Rusia cu acela din America şi a ajuns la concluzia că, în timp ce [tineretul] din Rusia este preocupat de viitor, cel din America pare să nu adauge noi elemente la patrimoniul comun al umanităţii”. 44

Din punctul de vedere al majorităţii comandanţilor militari germani importanţi, era evident că situaţia geopolitică era în dezavantajul Germaniei. Helmuth von Moltke, succesorul lui Schliefifen (din ianuarie 1906) în funcţia de şef al statului-major general, a expus o perspectivă tristă şi belicoasă a situaţiei în care se afla Germania pe plan internaţional. Viziunea lui poate fi

redusă la două presupuneri de netăgăduit. Prima era aceea că, pe termen lung, nu putea fi evitat un război între cele două blocuri ale alianţei. A doua era aceea că Germania nu mai avea timp. Cu fiecare an care trecea, presupuşii inamici ai acesteia, în special Rusia, a cărei economie cunoştea o creştere fulminantă şi care dispunea de o forţă de muncă extraordif nară, vor continua să se dezvolte şi din punct de vedere militar până când se vor bucura de o superioritate absolută care le va permite să aleagă momentul pentru a începe un conflict care se va desfăşura în condiţiile impuse de ei.

Trebuie să observăm o diferenţă fundamentală în ceea ce priveşte natura celor două axiome. Prima era o proiecţie psihologică neverificată, născută din paranoia şi pesimismul lui Moltke.45 A doua, deşi comporta un oarecare grad de paranoia, era cel puţin justificată de o analiză comparativă a forţelor militare ale puterilor europene, îngrijorarea lui Moltke cu privire la instabilitatea dintre blocurile alianţei şi la faptul că Germania îşi pierdea capacitatea de a domina într-un viitor conflict au început să câştige teren după 1910, când ruşii au iniţiat primul ciclu de reînarmare cu arme şi forţe terestre.46

Helmuth von Moltke în 1914

În Europa, următoarele pregătiri pentru război şi investiţii în armament au luat amploare în urma evenimentelor din Agadir şi a crizei declanşate de Războaiele Balcanice. În noiembrie 1912, când ruşii au luat măsuri împotriva Austro-Ungariei, iar guvernul francez i-a ovaţionat de pe margine, guvernul german a dat dovadă de o înff înare remarcabilă – nu şi-a chemat rezerviştii, recruţii nu au fost reţinuţi şi nu a existat nicio mobilizare.47 însă, începând cu mijlocul lui noiembrie, când mobilizarea militară a ruşilor a devenit evidentă, comandanţii germani au devenit din ce în ce mai îngrijoraţi Deosebit de alarmantă era reţinerea clasei de recruţi ruşi care au îngroşat trupele de-a lungul graniţei germane în salientul polonez. Aceste îngrijorări erau alimentate de informaţii secrete provenite din mai multe surse şi locaţii, care confirmau faptul că ofiţerii de rang înalt ai armatei ruse erau de părere că un conflict cu Austria era inevitabil şi că „cel mai potrivit moment pentru a ataca era în acel moment”.48

Speriat de aceste semne de rău augur şi de mişcările

trupelor de ambele părţi ale graniţei cu Galiţia şi nerăbdător să combată impresia că Germania nu ar mai fi interesată să apere Austro-Ungaria împotriva ameninţărilor regionale, cancelarul german Theobald von Bethmann Hollweg a ţinut un discurs de zece minute în faţa Reichstagului pe 2 decembrie 1912. A fost o revizuire – cu un format mai concis şi un registru mai modest – a discursului pe care Lloyd George l-a ţinut în Mansion House cu un an în urmă. Cancelarul a început prin a sublinia că Germania trebuia „să se folosească de influenţa ei pentru a localiza războiul" şi că „până acum chiar îl localizase" – o observaţie care a stârnit urale. Apoi a urmat o avertisment formulat cu grijă:

„Dacă – şi eu sper să nu fie cazul – vor apărea dificultăţi insurmontabile, va fi răspunderea puterilor direct implicate în acest caz particular să îşi implementeze revendicările. Acest lucru se aplică aliaţilor noştri. Dacă în momentul în care îşi implementează interesele, aceştia sunt atacaţi, contrar tuturor aşteptărilor, de o terţă parte, iar existenţa lor este astfel ameninţată, noi, în calitate de aliaţi loiali, vom fi nevoiţi să stăm fermi şi hotărâţi alături de el (*Ovaţii din partea reprezentanţilor de dreapta şi a liberalilor naţionali.*) în acest caz, va trebui să luptăm a să ne apărăm poziţia în Europa şi ca să apărăm viitorul şi siguranţa ţării noastre. (*Ovaţii din partea reprezentanţilor de dreapta.*) Sunt convins că dacă vom urma această politică, vom avea poporul de partea noastră. (*Ovaţii.*) " *49*

Cotidianul *Time Sy* care a publicat textul integral al discursului în următoarea zi, nu a găsit nimic „nou sau senzaţional" în cuvintele cancelarului. „Este evident că Germania îşi doreşte pacea şi o urmăreşte", scria corespondentul ziarului la Berlin.50 Edward Grey percepea foarte diferit această chestiune. Făcând o mişcare total neaşteptată, el l-a convocat în biroul său pe ambasadorul german, contele Lichnowsky, şi l-a informat că în eventuabtatea unui război între Germania şi alianţa franco-rusă, era probabil ca Marea Britanie să lupte alături de inamicii Germaniei.

Raportul lui Lichnowsky referitor la conversaţia avută cu Grey a declanşat panica la Berlin, sau, mai exact, l-a făcut pe kaizer să intre în panică. Acesta, extrem de sensibil la semnalele primite de la Londra, a susţinut că întrevede în avertismentul lui Grey o „declaraţie morală de război”.51 Profund tulburat, Wilhelm le-a ordonat lui Moltke, lui Tirpitz, şefului Amiralităţii, Heeringen, şi amiralului Müller, şeful cabinetului maritim, să i se alăture în cel mai scurt timp pentru o întrunire de urgenţă la Palatul Regal la ora 11 dimineaţa, duminică, pe 8 decembrie. Întâlnirea a început cu o fanfaronadă războinică din partea kaizerului: Austria trebuia să rămână pe poziţie faţă de Serbia (ale cărei trupe se aflau în acel moment încă în Albania), iar Germania trebuie să o sprijine dacă Rusia ataca. Dacă acest lucru avea să se întâmple, vocifera kaizerul, Germania va trimite cea mai mare parte din armata sa împotriva Franţei şi va folosi submarinele ca să torpileze vasele britanice. Spre sfârşitul discuţiei care a urmat, el a îndemnat marina să grăbească ritmul producţiei de submarine, a cerut „să se ia măsuri, astfel încât presa să pregătească perspectiva unui război împotriva Rusiei” şi a susţinut observaţia şefului de stat-major, Hellmuth von Moltke, că „războiul era iminent şi cu cât izbucnea mai repede, cu atât mai bine”.52

Istoricii nu sunt de acord cu semnificaţia acestui „consiliu de război”» după cum l-a numit în mod ironic Bethmann, care nu fusese invitat. Unii au susţinut că acest consiliul din decembrie 1912 nu numai că a dezvăluit poziţia centrală pe care o ocupa kaizerul în procesul decizional, dar a pregătit şi terenul pentru un plan de război cuprinzător, care implica poziţionarea marinei, a armatei, a economiei şi a opiniei publice germane într-un context de război, fiind o pregătire pentru dezlănţuirea unui conflict premeditat53 Alţii au considerat întâlnirea ca pe un răspuns reflex la o criză internaţională, respingând ideea că armata germană şi liderii politici începuseră numărătoarea inversă pentru un război european plănuit dinainte. Cine avea dreptate? Nu există niciun dubiu

referitor la tonul beligerant al sfatului oferit în cadrul întrunirii referitor la armată şi este evident că pentru moment kaizerul a părut dispus să susţină punctele de vedere ale celor mai agresivi comandanţi ai săi. De altfel, întrunirea nu a declanşat o numărătoare inversă pentru un război preventiv. Singura mărturile pe care o deţinem despre întrunire, jurnalul amiralului Müller, se încheie cu observaţia că rezultatul acesteia a fost „aproape nul". Nu a urmat nicio propagandă naţională şi nu s-au depus eforturi pentru a se impune restricţii economice, cum era cazul în vreme de război.54 Figura-cheie a dramei din 8 decembrie nu a fost Wilhelm, ci Bethmann, care ulterior „l-a pus la punct pe kaizer" şi a „anulat" deciziile luate în timpul întrunirii55 „Consiliul de război" din 8 decembrie a rămas doar un episod: până la începutul lui ianuarie, sentimentul de criză dispăruse la Berlin, iar Wilhelm se liniştise. Bethmann a reuşit să-l convingă să renunţe la planurile sale referitoare la un program de extindere a flotei militare, programul de construire a submarinelor cerut de kaizer nu s-a mai înfăptuit, iar când o nouă criză a izbucnit în Balcani în aprilie/mai 1913 din cauza ocupării de către sârbi şi muntenegreni a oraşului albanez Scutari, Wilhelm a continuat să se opună oricărei mişcări care ar fi putut implica riscul unui război56

Mult mai importantă decât întâlnirea de la Palatul Neues din decembrie a fost decizialuată cu o lună înainte de a se căuta o creştere fără precedent în forţa militară germană pe timp de pace. Rădăcinile proiectului de lege din 1913 privind armata se află în neliniştea cauzată de faptul că Germania începea să-şi piardă poziţia sigură, la care se adăuga alarma declanşată de felul în care Rusia gestiona criza din Balcani într-un memorandum detaliat din decembrie, Moltke a pledat pentru un program ambiţios de expansiune şi îmbunătăţire. În eventualitatea în care ar fi izbucnit un război, argumenta el, Germania urma să lupte pe două fronturi, împotriva Franţei şi a

Rusiei, fiind ajutată puţin de Austria şi deloc de Italia. Dacă Marea Británie avea să intre şi ea în joc, după

cum avertiza Grey în 3 decembrie, germanii vor putea trimite cu 192 de batalioane de infanterie mai puţine decât Marea Británie, Franţa şi Belgia la un loc. Niqi trupele Rusiei nu erau de neglijat rputerea ei creştea de la an la an.57 în prezentările lor în cadrul şedinţelor secrete ale Comisiei pentru Buget ale Reichstagului din luna aprilie, generalii au prezentat o imagine sumbră a perspectivelor Germaniei; vedeau prea puţine şanse de pace cu anturajul Germaniei şi erau pesimişti în privinţa şanselor de reuşită ale armatei germane. Până în 1916, Rusia va atinge o superioritate militară incontestabilă. Francezii se bucurau deja de superioritate în ceea ce privea căile ferate strategice şi perioadele de mobilizare şi de desfăşurare a trupelor – în vreme ce, în 1913, germanii deţineau treisprezece rute de cale ferată către graniţa comună, Franţa deţinea şaisprezece, toate cu linii duble, prevăzute cu linii ferate de joncţiune care traversau liniile de derivare, gările şi intersecţiile.58

După mai multe negocieri referitoare la detalii şi finanţare, noul proiect de lege a fost adoptat în iulie 1913. Armata pe timp de pace a crescut de la 136.000 la 890.000 de ofiţeri şi soldaţi. Cu toate acestea, noile măsuri nu au reuşit să satisfacă nevoia de securitate a Germaniei, deoarece acestea au declanşat creşteri ale bugetelor alocate pentru armament în Franţa şi în Rusia, lucru care a echivalat repede creşterea trupelor germane. În timpul primului dădu de expansiune militară, ruşii au fost cei care au stabilit ritmul; acum era rândul germanilor. Legea din 1913 privind armata a fost crucială pentru votarea în august 1913 a Legii de Trei Ani în Franţa. În Rusia, legea germană privind armata (plus îndemnul Franţei) a dat naştere la programul de expansiune şi reînnoire, cunoscut sub denumirea de „Marele Program”. În martie 1913, ţarul a aprobat sume uriaşe pentru artilerie şi alte armamente, în cadrul unui program ambiţios care, până în 1917, va fi crescut forţa armată pe timp de pace cu 800.000 de soldaţi, majoritatea fiind concentrată în partea europeană a Rusiei (prin comparaţie cu planul de desfăşurare din

1910).59 Drept consecinţă, forţa armată pe timp de pace a Rusiei era dublă în 1914 faţă de cea a Germaniei, ridicându-se la aproximativ un milion şi jumătate de soldaţi, cu 300.000 mai mulţi decât forţele armate germane şi austro-ungare laolaltă; se aştepta ca numărul soldaţilor ruşi să depăşească două milioane până în 1916 – 1917.60 în 1914, aceste măsuri au fost suplimentate de programul rus de construire a căilor ferate, care a fost finanţat de francezii Din 1905, răspunsul Germaniei la această situaţie neplăcută a fost Planul Schliefifen, care rezolva problema unui război pe două fronturi, prin lansarea mai întâi a unui atac puternic asupra Franţei, însoţit de misiunea de prelungire în Est Germania avea să-şi îndrepte atenţia către Est împotriva Rusiei, abia după ce situaţia de pe frontul de Vest va fi fost rezolvată. Dar dacă echilibrul forţelor dintre cele două blocuri ale alianţei se schimbă într-atât încât Planul Schlieifen nu mai putea avea niciun efect?

S-a subliniat faptul că Germania şi-a pus mai repede în practică îmbunătăţirile decât ceilalţi doi adversari europeni ai Antantei, fapt care le-a oferit liderilor militari germani un avantaj strategic pe termen scurt în 1914.61 Baza economică a măreţiei militare a Rusiei a rămas fragilă: între 1900 şi 1913, forţa productivă a ruşilor a fost, de fapt, în scădere faţă de cea a Germaniei62 însă perspectiva din punctul de vedere al Berlinului a rămas sumbră. În 1904, forţele unite ale armatelor franco-ruse le depăşiseră pe cele austro-germane cu 260 982. S-a estimat că până în 1914 diferenţa va ajunge în jur de un milion, continuând să crească rapid. Într-un raport datat în 25 mai 1914, ataşatul militar german la St.

— Petersburg menţiona cea mai recentă extindere a contingentului de recruţi (de la 455.000 la 585.000) şi calcula creşterea estimată a forţelor pe timp de pace pentru următorii trei-patru ani apoi concluziona că „armata rusă va cunoaşte o creştere într-un ritm nemaivăzut până în prezent la nicio altă ţară”. Moltke considera împrumutul franco-rus ca fiind „una dintre cele

mai strategice lovituri pe care Franţa ne-a dat-o de la războiul din 1870 – 1871 încoace" şi a prevăzut că va da naştere la „un moment de răscruce decisiv care va fi în dezavantajul Germaniei".63 Strategii germani erau de părere că, până în 1916 – 1917, forţa covârşitoare a Rusiei va fi suficientă pentru a anula toate calculele prevăzute în Planul Schlieifen.64

Obsedat de pericolele care se întrezăreau la Est şi la Vest şi convins fiind că germanii nu mai aveau timp, Moltke a devenit exponentul elocvent al unui „război preventiv" care să permită Imperiului German să rezolve conflictul ce se apropia într-un mod avantajos pentru el. A ajuns să considere fiecare criză care urma unui război ca pe o ocazie ratată de a redresa un dezechilibru strategic profund care, în scurt timp, avea să aducă Germaniei un dezavantaj ireversibil.65 Această perspectivă a unui război preventiv s-a răspândit repede printre comandanţii militari – un studiu recent a identificat câteva zeci de ocazii în care ofiţerii superiori au insistat pentru un război „mai devreme decât mai târziu", chiar dacă acest lucru însemna să preia iniţiativa şi să accepte oprobriul agresorului66 Nu numai germanii vedeau lucrurile astfel. La începutul lui 1914, Poincaré îi atrăgea atenţia editorului de la Le *Matin* că germanii se temeau de creşterea Rusiei „Sunt conştienţi că acest trup devine pe zi ce trece mai vânjos; vor să îl atace şi să îl distrugă înainte să ajungă la plinătatea forţei sale".67 în martie 1914, când directorul Serviciului Britanic de Operaţiuni Militare, generalul-maior Henry Wilson, a primit un rezumat al unei depeşe care trecea în revistă îmbunătăţirile aduse armatei ruseşti din 1913, acesta a făcut următorul comentariu:

„Aceasta este o depeşă extrem de importantă. Este lesne de înţeles de ce Germania îşi face griji legate de viitor şi de ce ar crede că este o chestiune de *acum ori niciodată*". *66*

O notă fatalistă stătea la baza acestei propagande pentru război a armatei Germaniei când vorbeau despre război, comandanţii militari germani vorbeau mai puţin

despre victorie decât despre „dubla ameninţare de înfrângere şi anihilare”.69 Pericolul inerent acestei gândiri, care le permitea comandanţilor să sancţioneze până şi cea mai agresivă iniţiativă ca fiind pur defensivă, este extrem de evident, însă în ce măsură au modelat politica externă a Germaniei argumentele pentru un război preventiv aduse de comandanţii militari? Chiar şi într-un sistem pretorian asemănător celui pruso-german, multe lucruri depindeau de abilitatea ofiţerilor de rang înalt de a-i convinge pe colegii lor civili să adopte perspectiva lor strategică. Nu au avut prea mult succes în această direcţie. Moltke insistase asupra unui război „mai devreme decât mai târziu” în cadrul întrunirii de la Palatul Neues din decembrie 1912, însă, cu toate că, pentru un scurt timp, kaizerul păruse să fi fost de acord cu punctul de vedere al şefului de stat-major, nu s-a întâmplat nimic.

În mod paradoxal, din cauza absenţei unui organ decizional colectiv, cum era Consiliul de Miniştri din St-Petersburg, comandanţilor militari le era greu să înfiinţeze un grup de presiune care să le susţină ideile şi care să folosească rechiziţiile militare ca pe un mecanism care să străpungă restricţiile financiare. În Paris, cei mai influenţi demnitari civili şi militari colaborau strâns cu scopul de a creşte cheltuielile pentru o strategie de natură ofensivă. În Germania; barierele instituţionale şi constituţionale care separau sistemul de comandă civil de cel militar îngreunau realizarea unei astfel de sinergii. Nu exista un echivalent german pentru Krivoshein, iar cancelarul Bethmann Hollweg era o figură mult mai puternică şi mai formidabilă decât omologul său rus, Vladimir Kokovtsov. După Criza Agadir din 1911, Bethmann a urmărit în mod constant o politică bazată pe o colaborare discretă şi la obiect cu Marea Britanie şi Rusia. „Cea mai urgentă sarcină a noastră este un *modus vivendi* cu Anglia”, scria el în decembrie 1911. „Trebuie să ţinem Franţa sub control printr-o politică precaută faţă de Rusia şi Anglia”, declara el în martie 1913. „Fireşte că această politică nu îi mulţumeşte pe naţionaliştii noştri, şi nici nu este prea

populară. Însă nu văd o altă alternativă pentru Germania în viitorul apropiat" 70 Prin Armare, înainte de 1914, argumentele pentru un război preventiv nu au fost niciodată o platformă pentru politică în Germania – acestea au fost respinse de către liderii civili, aşa cum fuseseră respinse şi cererile mai gălăgioase ale lui Conrad în Viena. Nici în 1905, nici în 1908 – 1909 sau în 1911 (atunci când condiţiile erau, practic, mult mai favorabile din punctul de vedere al germanilor decât vor fi în vara lui 1914), guvernul german nu a considerat că trebuie să lanseze un război preventiv. În afacerea Agadir din 1911, britanicii au fost cei care au militarizat criza, nu franceză sau germanii în timpul crizei din iarna lui 1912 – 1913, politica franceză şi nu cea germană a fost cea care era cât pe ce să adopte (deşi cu întreruperi) noţiunea de război preventiv. Berlinul a fost mult mai reţinut în a da sfaturi Vienei în timpul crizei balcanice decât a fost Parisul în comunicarea cu St-Petersburg.

Cât despre kaizer, deşi înclina spre o retorică beligerantă, el a intrat în panică şi a sugerat precauţie ori de câte ori apărea la orificont un conflict real, spre disperarea generalilor săi. Wilhelm a rămas încrezător în privinţa unui compromis pe termen lung cu Marea Británie. Observaţiile lui din 1913 sugerează că în continuare considera „de neconceput" un război anglo-german. De asemenea, a rămas încrezător că abilitatea militară a germanilor va împiedica o intervenţie armată a ruşilor în conflictul dintre Austria şi Serbia.71 Această automulţumire l-a făcut pe „şoimul" general Falkenhayii, care avea să devină în curând ministru de război, să remarce în scrisoarea lui din ianuarie 1913 că încrederea amăgitoare a liderilor politici – inclusiv a lui Wilhelm – într-o posibilă pace îl lăsa pe Moltke „să lupte singur" cu kaizerul pentru o politică externă mai agresivă.72 Refuzul kaizerului de a adopta noţiunea de război preventiv l-a transformat în *bete noire* á unei „opoziţii militare" în creştere.73 Supremaţia conducerii civile faţă de cea militară a rămas neschimbată.74 Cu toate acestea, nu

înseamnă că ar trebui să considerăm argumentele propreemţiiine ca fiind irelevante pentru acţiunile germanilor sau pentru alţi factori decizionali. Dimpotrivă, noţiunea de război preventiv a exercitat o presiune importantă, deşi ascunsă, asupra modului de a gândi a factorilor decizionali-cheie în timpul crizei din vara lui 1914.

GERMANII ÎN BOSFOR

Factorii decizionali germani (alţii decât cei preocupaţi cu înarmarea Germaniei în vederea unui viitor război pe două fronturi) analizau şi ei posibilităţile unui viitor în care Germania să îşi poată urmări interesele, evitând în tot acest timp nenumăratele riscuri ale unui război. Un grup influent de funcţionari, din care făceau parte şi secretarul de stat al biroului colonial, Bernhard Demburg, ambasadorul la Londra, Paul Metternich, şi colegul său, Richard von Kuhimann, ulterior secretar de stat al Ministerului de Externe din Berlin, au continuat să insiste asupra unei politici de detensionare şi concesie faţă de Londra. Acest mod de gândire şi-a găsit o expresie formală în pamfletul politic, *O politică internaţională germană fără război*! publicat anonim în Berlin în 1913, dar scris de Richard Plehn, care colaborase strâns cu Kuhimann în Londra.75 în guvernul britanic existau potenţiali parteneri ai acestei politici, în special printre liberalii anti-Grey, cum era şi secretarul colonial, Lewis Harcourt.76

În ciuda eşecului înregistrat de Misiunea Haldane, iniţiativa unei detensionări cu Marea Britanie a dat roade. În vara anului 1912 a început un rând nou de negocieri referitoare la chestiunile coloniale; în aprilie 1913, cele două state au semnat un acord privind teritoriile africane aflate momentan sub autoritatea Imperiului Portughez, al cărui colaps financiar era iminent Acordul nu a fost niciodată ratificat din cauza diferenţelor de opinie dintre Berlin şi Londra despre când şi cum să fie publicat conţinutul acestuia, însă a semnalat o dispoziţie din partea ambelor părţi de a demarca sferele de interes şi de a

colabora pentru a împiedica intervenţia unor terţe părţi.77

Având în vedere opţiunile limitate pe care le avea la dispoziţie Germania în arena imperiilor şi situaţia relativ apropiată dintre blocurile care formau alianţele în Europa, o singură regiune atrăgea atenţia oamenilor de stat interesaţi în „politica internaţională fără război”: Imperiul Otoman.78 Politica germană nu avusese prea mult acces în această parte a lumii, unde rivalitatea dintre imperii era acerbă, însă, în timpul anilor 1880, Berlinul a devenit mai activ. Acesta a fost încurajat în acest demers de către guvernul din Constantinopol, care, înstrăinat de ocupaţia britanică în Egipt (1882), îi curta cu asiduitate pe liderii de la Berlin.79 Băncile, firmele de construcţii şi companiile feroviare germane au început să pătrundă în zonele mai puţin dezvoltate ale imperiului sultanului, obţinând concesii şi sfere de interes. Lucrările finanţate şi executate de germani la calea ferată din Anatolia au început în 1888 pentru a lega Constantinopolul de Ankara şi de Konya; ambele linii au fost finalizate în 1896: Sprijinul guvernului pentru astfel de acţiuni, care la început au fost oarecum nesigure, a devenit pe parcurs din ce în ce mai pronunţat şi mai consistent în 1911, ambasadorul german la Constantinopol putea să vorbească deja despre imperiu ca fiind „o sferă de interes politică, militară şi economică” a germanilor.80 Germanii sperau ca prin investiţiile lor în teritoriile otomane – în special proiectele de infrastructură extrem de importante – să stabilizeze Imperiul Otoman în faţa ameninţărilor care veneau din partea celorlalte puteri imperiale, în principal din partea Rusiel în eventualitatea în care căderea Imperiului Otoman ar fi lăsat loc diviziunii teritoriale între imperiile lumii, germanii doreau să-şi asigure un loc la masa unde această împărţeală se va face.81

S-au pus speranţe mari în calea ferată din Anatolia. Autorităţile otomane din Constantinopol intenţionau să îmblânzească şi să integreze „estul sălbatic” anatolian, care era la acea vreme prădat de bandiţii cerchezi, şi să civilizeze cele mai subdezvoltate teritorii otomane. Acestea

priveau Anatolia din perspectiva orientalilor, ca pe o „colonie” care avea nevoie de dezvoltare. În zonele „devenite disponibile” prin construirea de căi ferate au fost introduse noi culturi, inclusiv unele cum ar fi sfeda-de-zahăr şi cartofii, care creşteau deja acolo de ceva timp, din câte s-a dovedit ulterior. S-au depus eforturi pentru a creşte plante „industriale”, cu ar fi iarba *esparto*, care putea fi procesată pentru a obţine hârtie. Multe dintre aceste proiecte nu au trecut de faza experimentală, fie din cauza condiţiilor naturale şi a solului care nu erau prielnice, fie pentru că băştinaşii refuzau să adopte noile tehnici Pentru locuitorii din zona rurală Anatolia, dintre care unii veniseră cu căruţele pline cu fân la gară pentru a hrăni caii ce trăgeau vagoanele, cel puţin aşa credeau ei, vederea locomotivelor cu aburi dădea naştere la un sentiment de neuitat82

Aventura din Anatolia era privită cu entuziasm şi în Germania. Unii pangermani vedeau Anatolia (suficient de improbabil) ca despre un posibil teritoriu pentru viitoarele aşezări germane; alţii erau mai interesaţi de accesul pe pieţe, ruté comerciale şi materii prime.83 Căile ferate (la fel ca şi barajele hidroelectrice în 1930 – 1950 şi călătoriile în timp în 1960) au ocupat un loc special în imaginaţia imperiilor la început de secol XX. în Marea Británie şi în Colonia Cape s-au elaborat planuri pentru construirea unei căi ferate care să lege Cape de Cairo; aproximativ în aceeaşi perioadă, francezii au pus la cale un plan rival pentru construirea unei căi ferate africane de la vest la est, care să lege Senegalul de Djibouti. Istoria marilor reţele globale de telegrafie stabiliseră deja o legătură strânsă între infrastructură şi putere, în special în acele regiuni ale Imperiului Britanic unde staţiile de telegraf erau avanposturi în miniatură ale autorităţii şi disciplinei imperiale.

Prin urmare, lumea a rămas consternată în 1903 când s-a aflat că unei companii deţinute de băncile germane i se încredinţase de către guvernul otoman construirea unei linii uriaşe de cale ferată care urma să

pornească de la capătul căii ferate anatoliene din Ankara via Adana şi Aleppo şi să traverseze Mesopotamia către Bagdad, pentru a ajunge (în cele din urmă) în Basra din Golful Persic. Proiectul, care, teoretic, urma să faciliteze într-o bună zi călătoria cu trenul direct de la Berlin la Bagdad, a fost întâmpinat cu suspiciune şi opoziţie de către celelalte puteri imperiale. Britanicii erau îngrijoraţi de ideea că germanii ar putea fi privilegiaţi în ceea ce privea accesul la câmpurile petrolifere din Irakul otoman, a căror importanţă creştea din ce în ce mai mult într-o perioadă în care marina militară britanică intenţiona să treacă de la vase propulsate de cărbuni la vase propulsate de petroL84 Se temeau că Germania, găsind o rută terestră în est ca să se elibereze de restricţiile impuse de dominaţia globală maritimă britanică, ar putea ajunge să ameninţe dominaţia Marii Britanii în comerţul colonial. Cu toate că traseul căii ferate fusese stabilit – cu multe neplăceri pentru ingineri şi pentru investitori – cât mai departe posibil faţă de regiunile care prezentau interes pentru ruşi, St.

— Petersburgul se temea că acest proiect va plasa Germania într-o poziţie din care putea ameninţa controlul Rusiei asupra Caucazului şi a părţii de nord a Persiei.

Aceste proiecţii ale temerilor legate de strategie par a fi exagerate dacă privim în retrospectivă, însă au avut o influenţă puternică asupra factorilor decizionali ai acelor vremuri, care înclinau să creadă că investiţiile vor fi urmate inevitabil de o influenţă geopolitică. Atitudinea intermitentă prootomană şi proislamică a kaizerului Wilhelm al II-lea nu a ajutat la îndepărtarea acestor suspiciuni. În 1898, în timpul celei de-a doua vizite în Orientul Mijlociu, Wilhelm a ţinut un toast improvizat la primăria din Damasc care a fost citat în ziarele din întreaga lume: „Maiestatea Sa, sultanul, şi cele 300 de milioane de musulmani din întreaga lume, care îl consideră califul lor, pot fi liniştiţi în orice clipă că împăratul german le va fi prieten”.85 Această efuziune, rezultatul unei atmosfere euforice create de ovaţiunile mulţimii arabe, a

trezit temeri că Germania se va aha cu forţele panislamice şi ale naţionalismului arab care începuseră deja să câştige teren în Imperiul Britanic şi cel Rus.86

În realitate, implicarea economică a Germaniei nu era disproporţională în termeni internaţionali. Germanii au investit puternic în întreprinderi furnizoare de electricitate, în agricultură, în minerit şi în transportul în comun; tranzacţiile comerciale între cele două ţări erau în creştere. Cu toate acestea, germanii se aflau în continuare (în 1913) în urma Marii Britanii, a Franţei şi a Austro-Ungariei în ceea ce priveau importurile din Imperiul Otoman, şi în urma Marii Britanii şi a Austro-Ungariei în ceea ce priveau exporturile în Imperiul Otoman. Investiţiile francezilor le depăşeau pe cele ale germanilor cu 50%. Capitala germană nu era mai agresivă decât rivalitatea europeană şi cea a Marii Britanii în cursa pentru asigurarea unui control strategic asupra concesiilor valoroase de petrol din Mesopotamia, de exemplu, băncile şi investitorii din Marea Británie, susţinuţi de Londra, i-au pus cu uşurinţă într-o poziţie dezavantajată pe germani prin negocieri la sânge şi o diplomaţie financiară nemiloasă.87 Chiar şi în sfera construcţiilor de cale ferată, unde erau concentrate mai mult de jumătate din investiţiile germane (340 de milioane de franci de aur), contribuţia francezilor era oarecum echivalentă (aproximativ 320 de milioane de franci de aur). În vreme ce francezii deţineau 62, 9% din „datoria publică otomană” gestionată de o firmă internaţională în numele creditorilor imperiului, Germania şi Marea Britanie deţineau părţi egale din restul iar cea mai puternică instituţie financiară din Constantinopol, Banca Imperială Otomană, care pe lângă faptul că deţinea monopolul asupra producţiei de tutun şi asupra multor altor afaceri, avea şi dreptul exclusiv să emită bancnotă în Imperiul Otoman, era o întreprindere franco-britanică, şi nu una germană; reprezenta, de asemenea, şi un instrument al politicii franceze, în sensul că operaţiunile sale fiscale şi de creditare erau coordonate de la Paris.88

După negocieri îndelungi, o serie de acorduri au avut o pondere mare în neutralizarea tensiunilor apărute în legătură cu calea ferată Bagdad. Acordul franco-german din 15 februarie 1914 a delimitat sferele de interes ale investitorilor-cheie germani şi francezi (capitalul francez a fost crucial pentru finanţarea proiectului), iar în 15 iunie 1914, germanii au reuşit să treacă de obiecţiile britanicilor acordându-le, printre altele, controlul asupra secţiunii importante a viitoarei căi ferate Basra – Golful Persic –, o concesie care i-a diminuat drastic valoarea strategică pentru germani. Acestea, precum şi alte episoade de colaborare, unde chestiunile de ordin politic erau lăsate la o parte pentru a asigura acorduri pragmatice în sfera economică, reprezentau motive pentru a spera că Imperiul Otoman ar putea deveni, într-adevăr, scena pentru „o politică internaţională fără război" care, în timp, să se transforme în piatra de temelie a unui soi de parteneriat cu Marea Britanie.89

Mult mai serioasă decât disputa pentru deţinerea controlului asupra căii ferate Bagdad a fost criza care a izbucnit în decembrie 1913 din cauza sosirii unei misiuni militare germane în Constantinopol. După campaniile sale dezastruoase din Balcani, guvernul otoman căuta cu disperare sprijin extern pentru a-şi întări forţele armate printr-o reformă cuprinzătoare. Deşi comandanţii militari otomani au luat în calcul, pentru un scurt moment, o misiune militară franceză, germanii s-au dovedit a fi un partener mai viabil Consilierii militari germani fuseseră o „achiziţie" a Constantinopolului încă de la sfârşitul anilor 1880 şi 1890, când „Goltz Pasha" desfăşurase cursuri de pregătire pentru ofiţerii militari turci90 însă această misiune urma să se desfăşoare la o scară mai mare decât celelalte încercări Şefului urma să i se atribuie un rol de comandant (faptul că nu li s-a atribuit această autoritate consilierilor anteriori a fost considerat ca fiind motivul principal al eşecului încercărilor anterioare) şi urma să răspundă de întreaga educaţie militară a otomanilor, inclusiv de instruirea membrilor statului-major. Va mai

deţine puteri nelimitate în ceea ce privea inspecţia militară şi va fi însoţit de un grup de patruzeci de ofiţeri germani în serviciu activ. Cel mai important în calitate de general al Primei Armate Otomane, acesta răspundea şi de apărarea strâmtorilor şi a Constantinopolului.91 Cel ales ca să conducă misiunea a fost locotenentul-general Liman von Sanders, comandantul celei de-a 22-a Divizii din Kassel.

Având în vedere că nici kaizerul şi nici cancelarul Bethmann Hollweg nu au considerat-o ca pe o îndepărtare fundamentală de vechea practică şi având în vedere că detaliile legate de misiune au fost stabilite între comandanţii militari otomani şi cei germani, misiunea nu a fost considerată a fi un subiect de negociere diplomatică oficială cu Rusia. De fapt, kaizerul a adus în discuţie neoficial acest subiect în mai 1913, cu ocazia căsătoriei prinţesei Victoria Louise a Prusiei cu prinţul Ernst August de Hanovra, când s-a întâlnit cu Nicolae al II-lea şi George al V-lea. Niciunul din suverani nu s-a opus misiunii planificate. Nu s-a pomenit nimic despre ea nici atunci când Bethmann şi Sazonov s-au întâlnit în noiembrie 1913 pentru discuţii scurte, cancelarul crezând că Sazonov fusese informat de către ţar.92 însă când s-au scurs informaţii referitoare la detalii despre numirea lui Liman, a existat un val de proteste în ziarele ruseşti. În spatele acestei izbucniri publice, încurajată de ministrul de externe rus, se afla teama că misiunea nu numai că va creşte influenţa germanilor în Constantinopol, perceput ca fiind un punct strategic de o mare importanţă pentru Rusia, ci va reînnoi vitalitatea Imperiului Otoman, a cărui prăbuşire şi împărţire începuseră să devină un element axiomatic în gândirea strategică a ruşilor în viitorul apropiat şi pe termen mediu. e[3] Plenipotenţiarul militar rus la Berlin îl descria pe Liman într-o scrisoare către ţar ca fiind un personaj „extrem de energic şi de plin de sine” 94 Nu a ajutat nici faptul că, într-una dintre multele sale ieşiri necontrolate, kaizerul îi îndemnase pe membrii misiunii să îi adune „o armată numeroasă” care „să îmi urmeze ordinele” şi să formeze „o contragreutate la intenţiile

agresive al Rusiei”.95 Prin urmare, Sazonov a considerat misiunea germană ca fiind o chestiune având „o semnificaţie eminamente politică”.96 Liderii din St-Petersburg erau consternaţi – „Nu i-am văzut niciodată atât de agitaţi”, îi mărturisea Edward Grey ambasadorului german la Londra.97

De ce au reacţionat ruşii atât de puternic faţă de misiunea Liman? Ar trebui să ne reamintim faptul că şi în timpul crizei din 1912 – 1913, când politica lui Sazonov păruse să pună pe primul loc Peninsula Balcanică în defavoarea controlului asupra strâmtorii Dardanele, strâmtorile turceşti rămăseseră punctul central al gândirii strategice a ruşilor. Importanţa strâmtorilor pentru planul economic al ruşilor nu fusese niciodată mai evidentă. Între anii 1903 – 1912, 37% din exporturile Rusiei treceau prin strâmtoarea Dardanele; cifra pentru exporturile de grâu şi secară, ambele vitale pentru economia rusă dornică de bani, era mult mai ridicată, în jur de 75 – 80%.98 Această aderenţă era urgentată de cele două războaie balcanice. De la începutul conflictului, Sazonov a făcut numeroase declaraţii adresate atât statelor beligerante, cât şi marilor puteri aliate, referindu-se la faptul că închiderea strâmtorilor transporturilor comerciale neutre ar provoca „pierderi uriaşe” pentru exportatorii ruşi El a mai declarat că aceste măsuri trebuiau evitate. se întâmplarea a făcut că războaiele au dus la închiderea temporară de două ori a strâmtorii Dardanele, lucru care a afectat serios comerţul rus.

Întreruperile erau una, iar pierderea permanentă a influenţei într-o zonă de un interes geopolitic crucial era alta – o problemă mult mai serioasă. În vara lui 1911, Sukhomlinov se temuse că germanii vor câştiga o poziţie avantajoasă în Bosfor: „În spatele Turciei, se află Germania”, avertiza eL100 în noiembrie 1912, bulgarii au fost cât pe ce să pună stăpânire pe capitala otomană. La acea vreme, Sazonov îl sfătuise pe Izvolsky să îl avertizeze pe Poincaré că dacă oraşul era asediat, ruşii se vor vedea nevoiţi să trimită imediat acolo întreaga flotă militară din

Marea Neagră.101 în următoarele săptămâni, Sazonov a pus la cale împreună cu statul-major şi cu amiralitatea planím de desfăşurare a trupelor ruseşti pentru a apăra Constantinopolul şi a proteja interesele ruşilor. Au fost elaborate noi planuri de cucerire a Constantinopolului şi de acaparare a strâmtorilor prin forţă.102 într-un document din 12 noiembrie, adresat lui Kokovtsov şi celorlalţi ofiţeri în serviciu, Sazonov explica avantajul unei ocupaţii ruseşti: asigura unul dintre centrele comerţului internaţional, „cheia către Marea Mediterană" şi „fundamentul unei creşteri fără precedent a puterii ruseşti". Rusia, argumenta el, va ajunge „într-o poziţie globală binemeritată, urmarea eforturilor şi sacrificiilor noase tre' de-a lungul a două sute de ani". Făcând aluzie la importanţa opiniei publice, Sazonov a concluzionat că atingerea unei asemenea grandori va „uni guvernul şi societatea" în ceea ce priveşte o problemă de o „importanţă pan-naţională indiscutabilă" şi, prin urmare, „va vindeca viaţa internă a ţării".103

Rusia pierduse milioane de ruble din cauza întreruperii recente a comerţului în strâmtori, i-a spus Sazonov lui Nicolae al II-lea în 23 noiembrie 1912: „Imaginaţi-vă ce s-ar întâmpla dacă, înlocui Turciei, strâmtorile ar fi controlate de o altă ţară capabilă să se opună cerinţelor Rusiei".104 Aceste nelinişti în au determinat, în vara şi toamna anului 1913, pe comandanţii flotei militare din Marea Neagră să se concentreze asupra posibilităţii unei asedieri iminente a strâmtorii Dardanele. Rusia „trebuie să fie pregătită să pună stăpânire [pe strâmtori] în viitorul imediat", declara căpitanul A.V. Nemitz de la statul-major al Forţelor Navale.105 îngrijorările legate de forţa crescândă a flotei militare turceşti au urgentat aceste propuneri. Turcii comandaseră deja un cuirasat, a cărui construcţie începuse deja în Marea Británie, şi au mai comandat alte două în 1912 – 1914, deşi niciunul nu sosise până la momentul în care a izbucnit războiul. Cu toate acestea, ideea unei superiorităţi locale a turcilor asupra forţei maritime a ruşilor i-a făcut

pe reprezentanţii marinei militare din St-Petersburg să aibă o presimţire care nu era nimic altceva decât o inversare a propriilor lor obiective imperiale.106

Prin urmare, ruşii – şi în special Sazonov, care era implicat direct în toate discuţiile relevante legate de strategie – fuseseră deja sensibilizaţi asupra chestiunii legate de controlul strâmtorilor când misiunea lui Liman von Sanders a sosit la Constantinopol. Ceea ce i s-a părut ministrului de externe inacceptabil a fost rolul de comandant al Germaniei. Iniţial, germanii au ezitat să renunţe la această chestiune, deoarece eşecul de a atribui o autoritate reală generaţiilor anterioare de consilieri miliari era perceput (atât de Germania, cât şi de otomani) ca fiind motivul esenţial pentru care nu reuşiseră să elaboreze o reformă adevărată. Experienţa a sugerat că dreptul de a da ordine nu era suficient iară puterea de a le implementa. Sazonov nu s-a lăsat impresionat şi a căutat să facă presiuni asupra Berlinului cu ajutorul sprijinului venit din partea puterilor Antantei El a propus Londrei şi Parisului să elaboreze o notă comună prin care puterile Antantei se opuneau în termeni vehementi acestei misiuni şi concluziona prin ameninţarea implicită că „dacă Germania îşi asigura supremaţia în Constantinopol, atunci celelalte puteri se vor vedea obligate să acţioneze în conformitate cu propriile interese în Turcia”.107

Această iniţiativă nu a avut succes, în principal pentru că ruşii erau singurii care vedeau în misiunea lui Liman von Sanders 6 ameninţare pentru interesele lor vitale. Nici ataşatul militar francez la Constantinopol şi nici cel britanic nu au fost alarmaţi de sosirea lui Liman. Era logic, spuneau ei, ca germanii să caute controlul după eşecurile misiunilor anterioare din cauza cărora nu au reuşit să realizeze nimic de durată. Grey a susţinut că urgenţa chestiunii irlandeze şi „starea internă dificilă a ţării” excludeau o implicare directă a britanicilor în această problemă.108 în orice caz, britanicii erau mai puţin îngrijoraţi de pătrunderea germanilor în Turcia decât de dominaţia crescândă a capitalului francez.

„Independenţa Turciei este o cantitate efemeră în faţa pătrunderii capitaliştilor francezi”, i-a spus Sir Louis Mallet lui Edward Grey în martie 1914. Într-un discurs furtunos ţinut în Camera Comunelor în 18 martie, conservatorul M.P., Sir Mark Sykes, expert în afacerile otomane şi ale Orientului Mijlociu, a avertizat că monopolul financiar deţinut de francezi în Siria otomană va „pregăti, în cele din urmă, terenul pentru anexare”.109

Apoi mai era faptul că exista deja o misiune din Anglia care opera în Bosfor, al cărei scop fusese prelungit de venirea, în 1912, a amiralului Arthur Timpus, al cărui contract de angajare stipula că era „*commandant de laflotte*” 110 Pe lângă supravegherea îmbunătăţirilor aduse pregătirii şi aprovizionării flotei otomane, Timpus coordona desfăşurarea torpiloarelor şi plasarea minelor în strâmtorile turceşti, una dintre cele mai importante căi unde accesul era interzis vaselor de război străine.111 Timpus a înţeles misiunea care îi fusese încredinţată într-un sens politic mai larg – corespondenţa lui cu amiralitatea otomană acoperea nu doar probleme legate de tehnică, de achiziţii şi de pregătire, ci şi chestiuni legate de importanţa strategică, prep cum gradul de forţă navală necesară „pentru a decima trupele ruse care traversează Marea Neagră”.112 Cu alte cuvinte, prezenţa lui la Constantinopol servea unor scopuri apropiate de cele ale lui Liman. Timpus privea cu o înţelepciune calmă condominiul anglo-german asupra apărării mării şi uscatului otoman. „Anglia deţine cea mai vastă experienţă în ceea ce priveşte chestiunile navale şi cele de aşezare a bazelor”, scria el amiralităţii otomane în iunie 1912:

„Germania are cea mai puternică armată şi este considerată a fi şi cea mai eficientă. Sunt de părere că a fost înţeleaptă decizia de a aduce consultanţi germani pentru tot ceea ce este legat de armată. Sunt de părere că ar fi o decizie înţeleaptă să se apeleze la consultanţi englezi în chestiuni legate de marină”. 113

Prin urmare, lui Sazonov i-a fost greu să trezească în partenerii alianţei aceeaşi revoltă care a cuprins Rusia la

venirea misiunii germane. Grey a respins nota comună de ameninţare propusă de Sazonov, sugerând în schimb o anchetă mai mult inofensivăin Constantinopol despre scopul misiunii germane. În ciuda aprobării viguroase a lui Delcasse în St-Petersburg114, cei de la Quai d'Orsay au fost şi mai puţin entuziaşti decât Ministerul de Externe britanic, deoarece aceştia au observat în limbajul folosit de Sazonov în nota comună de ameninţare perspectiva unei „dizolvări complete a Turciei asiatice", lucru care ar fi putut avea consecinţe dezastruoase pentru interesele financiare ale francezilor. Prin urmare, Parisul a preferat să sprijine propunerea mult mai paşnică a lui Grey.115 Cu alte cuvinte, prea multe forme diferite de ambiţii şi paranoia imperiale erau concentrate asupra Imperiului Otoman, care şovăia pentru a permite puterilor Antantei să se alieze împotriva unei presupuse ameninţări.

Cu toate acestea, episodul Liman a declanşat o amplificare periculoasă a stării de spirit a factorilor decizionali-cheie din Rusia. Sazonov era înfuriat de reacţiile blânde ale britanicilor şi francezilor faţă de protestele ruşilor. Într-o telegramă trimisă în 12 decembrie 1913 ambasadorului rus la Londra, el vorbea cu înverşunare despre încrederea scăzută în eficienţa sprijinului britanic, adăugând că „lipsa. de solidaritate dintre puterile Antantei ne îngrijorează din ce în ce mai mult".116 în raportul trimis ţarului în 23 decembrie, a adoptat deschis o poziţie militantă. El îndemna să se pregătească imediat „măsuri militare comune", care să fie coordonate cu cele ale Franţei şi ale Marii Britanii. Puterile Antantei ar trebui să „cucerească şi să ocupe anumite puncte din Asia Mică şi să declare că vor rămâne pe poziţie până îşi vor atinge scopul". Desigur, o astfel de iniţiativă dramatică putea atrage după sine „situaţii complicate în Europa", însă o „decizie fermă" putea avea efectul scontat, şi anume acela de a forţa retragerea Germaniei. O renunţare, pe de altă parte, „putea avea urmări fatale". Trebuia convocată o şedinţă de urgenţă pentru a discuta probleme care rezultau din afacerea

Liman.117

Şedinţa, care s-a deschis în 13 ianuarie 1913, a fost prezidată de premierul Vladimir Kokovtsov. La şedinţă au mai participat Sazonov, ministrul de război, Sukhomlinov, şeful statului-major general, Zhilinsky, şi ministrul marinei militare, Grigorovich. Întrunirea a fost deschisă cu discuţii despre „măsurile coercitive" necesare pentru a obliga Constantinopolul să îşi retragă cererea pentru d misiune militară germană. Propunerea de a folosi sancţiuni economice pentru a face presiuni asupra guvernului otoman a fost respinsă – aceste sancţiuni ar fi afectat interesele financiare ale francezilor în Imperiul Otoman şi ar fi creat tensiuni în cadrul Antantei o alternativă era ocuparea de către forţele armate ale Antantei a punctelor-forte ale Imperiului Otoman. Precondiţia crucială, a subliniat Sazonov, era sprijinul Franţei la de obicei Kokovtsov s-a opus acestor discuţii combative, subliniind că un război reprezenta un risc prea mare. Pe întreg parcursul şedinţei, el s-a străduit să impună un ton moderat şi rezonabil discuţiilor. În loc să se adopte o atitudine iritată care ar fi avut represalii ad hoc, a sugerat el, era mai important să se stabilească exact ce avea să tolereze şi ce nu avea să tolereze Rusia. Germanii, a observat Kokovtsov, căutau o cale de a scăpa" dintr-o situaţie creată de pretenţiile ruşilor" şi îşi exprimaseră deja dispoziţia pentru a face concesii. Prin urmare, era important să se evite „declaraţiile categorice cu caracter de ultimatum" care i-ar obliga să-şi consolideze poziţia.118 De data aceasta, prim-ministrul a fost contestat la unison de Sukhomlinov, Sazonov, Grigorovich şi Zhilinsky, care au susţinut că probabilitatea unei intervenţii armate din partea germanilor era minimală şi că, în cel mai rău caz, războiul, deşi indezirabil, devenea acceptabil. Atât ministrul de război, Sukhomlinov, cât şi şeful statului-major, Zhilinsky, au declarat categoric „dispoziţia Rusiei pentru un război direct cu Germania, ia să nu mai vorbim de un război direct cu Austria".119

Aceste scenarii dramatice au devenit irelevante,

deoarece Germania s-a retras repede, iar criza a trecut. Alarmat de intensitatea reacţiei ruşilor şi sfătuit spre conciliere de către Londra şi Paris, guvernul de la Berlin a fost de acord să îl detaşeze pe Liman în armata sultanului: a rămas inspector general, însă promovarea lui în funcţia de „mareşal al Imperiului Otoman" însemna că putea renunţa la funcţia de comandant al celei de-a Cincea Armate fără să-şi piardă statutul 121

Afacerea Liman von Sanders nu a degenerat în război, însă a fost, privind în retrospectivă, un moment revelator. În primul rând, demonstra gândirea beligerantă a unor factori decizionali ruşi Sazonov, în particular, a trecut de la îndoielile care au marcat începuturile carierei sale la o atitudine mult mai fermă şi mai germanofobă – el începuse să construiască o naraţiune a relaţiei germano-ruse care nu lăsa loc pentru o înţelegere cu Berlinul: Rusia fusese întotdeauna vecina docilă şi pacifistă, iar Germania prădătorul duplicitar, care intimida şi umilea Rusia de fiecare dată când avea ocazia. Acum sosise timpul să fie fermă! Nu trebuie subminată forţa de a micşora orizontul politic pe care o au aceste naraţiuni şi asigurările repetate venite de la Paris şi-au lăsat şi ele amprenta: în cadrul conferinţei din 13 ianuarie, Sazonov a observat că, deşi nu era dar cum va reacţiona Marea Británie la un război dintre Rusia şi Germania, era sigur că, în eventualitatea unui război cu Germania, francezii îşi vor oferi „sprijinul, chiar şi până la ultimul". Ambasadorul francez M. Delcassé, relata Sazonov, îl asigurase recent că „Franţa va merge atât de departe cât va dori Rusia". Cât despre Marea Británie, deşi Londra ezitase la început, „nu exista nicio îndoială" că aceasta va interveni de îndată ce conflictul rezultat avea să fie în dezavantajul Franţei sau al Rusiei121

Şi ţarul a adoptat o poziţie mai fermă: în timpul unui dialog cu ambasadorul Buchanan care a avut loc la începutul lunii aprilie 1912, el a observat că „părerea generală era aceea că nu exista nimic care să despartă Germania şi Rusia". Cu toate acestea, „nu era cazul,

deoarece exista problema Dardanelelor”. Ţarul se temea că germanii încercau să ţină Rusia blocată în Marea Neagră. Dacă încerca una ca asta, era esenţial ca puterile Antantei să se unească, astfel încât să facă Berlinul să înţeleagă că „toate trei vor lupta împreună împotriva agresiunii Germaniei”.122 în ceea ce îi priveşte pe germani, ferocitatea cu care au reacţionat ruşii la misiunea Liman la care s-a adăugat amărăciunea cauzată de capitularea germanilor în faţa pretenţiilor Rusiei au deschis o prăpastie adâncă între Berlin şi St-Petersburg. „Relaţiile dintre ruşi şi prusaci s-au încheiat pentru totdeauna!” se lamenta kaizerul. „Am devenit duşmani!” 123

Pentru „porumbelul” Kokovtsov, afacerea Liman von Sanders a dezvăluit poziţia slabă în care se afla deja. I se afla în Franţa ca să poarte negocieri legate de împrumutul pentru noua cale ferată când a izbucnit criza. Sazonov îi ceruse să meargă la Berlin ca să negocieze cu germanii. Rapoartele lui Kokovtsov despre acele conversaţii dezvăluiau cât de tare a resimţit faptul că fusese marginalizat A întâmpinat greutăţi, i se plângea el lui Sazonov, în a-i face pe interlocutorii săi germani să înţeleagă „particularităţile” unui sistem rusesc care atribuia „puteri şi prerogative” limitate preşedintelui Consiliului de Miniştri.124 Conferinţa din 13 ianuarie avea să fie ultima ocazie în care Kokovtsov îşi va juca rolul de preşedinte. La sfârşitul lui ianuarie 1914, a fost demis de ţar atât din funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri, cât şi din funcţia de ministru de finanţe.

Demiterea lui Kokovtsov a reprezentat o înfrângere nu numai a omului, ci şi a politicii şi, în termeni mai generali, a tendinţei precaute şi conservatoare a politicii ruseşti pe care o reprezenta. Noul preşedinte al Consiliului de Miniştri a fost Goremykin, considerat a fi o simplă marionetă, „un bătrânel, după cum îşi amintea ulterior Sazonov, care îşi pierduse de mult nu doar interesul faţă de orice altceva în afară de propria-i linişte şi bunăstare, ci şi puterea de a se concentra asupra activităţilor care se

desfăşurau în jurul lui".125 Adevărata figură dinamică din noul consiliu era Krivoshein, o persoană extrem de bine conectată, care coordonase campania împotriva lui Kokovtsov din 1913. Înlocuitorul lui Kokovtsov la Ministerul de Finanţe, RA. Bark, era o persoană competentă, dar ştearsă şi un protejat al lui Krivoshein. Acesta din urmă era un adept entuziast al politicii urmate cu asiduitate crescândă de Sukhomlinov şi de Sazonov. Fără Kokovtsov ca exponent al precauţiei, balanţa influenţei în Consiliul de Miniştri s-a înclinat spre soluţii mai militante.

În cele din urmă, criza Liman von Sanders a dezvăluit cât de urgentă era preocuparea ruşilor legată de strâmtorile turceşti.126 în acelaşi timp, arăta cât de departe erau partenerii Antantei de a sprijini oferta ruşilor de trecere liberă prin strâmtori. Dubiile lui Sazonov despre acest subiect se reflectau în concluzia oarecum inconsecventă a Conferinţei din 13 ianuarie, când s-a hotărât ca, pe de-o parte, ruşii să lanseze, cu sprijinul Antantei, o serie de acţiuni coercitive împotriva Constantinopolului şi, pe de altă parte, dacă aceasta continua să-şi menţină sprijinul, ca ruşii să se limiteze la măsuri de constrângere nonmilitare. Ruşii erau îndreptăţiţi să se îndoiască de sprijinul Antantei. Chiar şi după ce criza a trecut, britanicii se temeau în continuare că ruşii vor aduce în discuţie problema [strâmtorilor turceşti] într-un viitor apropiat".127

Ivan Goremykin

Cu alte cuvinte, era greu să îţi imaginezi un scenariu în care ruşii ar fi putut să asigure sprijinul internaţional necesar pentru o politică a cărei ţintă directă era asigurarea controlului asupra strâmtorilor. Aceasta a fost problema cu care se confruntase şi Charykov în noiembrie 1911, atunci când a căutat să încheie o înţelegere bilaterală cu Poarta. La vremea aceea, Sazonov îl dezaprobase pe ambasadorul său la Constantinopol, deoarece credea că o ofertă directă pentru strâmtori ar fi fost prematură. Îşi îndreptase în schimb atenţia către Hartwig, a cărui politică militantă pansalvă era concentrată asupra Peninsulei Balcanice, în special asupra Serbiei. Logica acestei alegeri sugera că din cauza nereuşitei sau a frustrării provocate de politica strâmtorilor existau şanse ca atenţia să se mute din nou asupra regiunii balcanice. Aceasta era oarecum o opţiune implicită sau reziduală. Însă o politică directă în Balcani nu i-a făcut pe ruşi să renunţe la interesul lor principal în strâmtori. Dimpotrivă, reprezenta o cale mai lungă şi mai şerpuitoare spre aceeaşi destinaţie. Gândirea strategică rusească avea tendinţa, între 1912 – 1914, să privească

Balcanii ca pe hinterlandul către strâmtori, ca pe cheia care asigura controlul asupra „punctului strategic” al otomanilor în Bosfor.128 în spatele acestei convingeri se afla credinţa, extrem de importantă pentru gândirea lui Sazonov dinainte de izbucnirea războiului, că revendicarea strâmtorilor de către Rusia reprezenta scopul final pentru asigurarea controlului asupra Bosforului şi a Dardanelelor.129

Aceste griji se reflectau în protocolurile „conferinţei speciale” din 8 februarie 1914. Convocată şi prezidată de Sazonov şi marcată de tonul şi atitudinea dezinhibată postkokovstoviană, conferinţa a reconfirmat importanţa controlului ruşilor asupra strâmtorilor. Cu toate acestea, după cum a recunoscut şi Sazonov, era greu de imaginat cum ar fi putut fi cucerite strâmtorile iară ca acest lucru să nu declanşeze „un război general în Europa”. Discuţiile s-au concentrat asupra modalităţii prin care Rusia ar trebui să privilegieze două sarcini complet diferite: confiscarea Dardanelelor şi câştigarea unui război european care ar necesita angajamentul tuturor forţelor armate disponibile. Răspunzând observaţiilor lui Sazonov, şeful statului-major, Zhilinsky, a subliniat că, în eventualitatea unui război european, Rusia nu se va putea lipsi de trupele necesare pentru confiscarea strâmtorilor – prezenţa acestora va fi necesară pe „Frontul de Vest” al Rusiei. Însă – iar aceasta era o măsură conceptuală importantă – dacă Rusia ieşea învingătoare pe Frontul de Vest, problema Dardanelelor se va rezolva de la sine, împreună cu alte chestiuni regionale, ca parte dintr-un conflict mai larg. Intendentul general, Danilov, a fost de aceeaşi părere. S-a opus oricărei operaţiuni militare îndreptată direct către acapararea strâmtorilor:

„Războiul de pe Frontul de Vest va necesita şi ultimul efort al tuturor forţelor armate ale statului; nu ne vom putea lipsi de niciun detaşament pe care să îl folosim pentru o altă sarcină. Trebuie să ne concentrăm ca să obţinem reuşita pe cea mai importantă scenă a războiului. Victoria în acest caz va atrage decizii avantajoase în ceea

ce priveşte chestiuni mai puţin importante”. 130

Însă aceasta nu a fost singura părere exprimată în cadrul conferinţei. Căpitanul Nemitz, şeful Departamentului de Operaţiuni din cadrul Amiralităţii Ruseşti, a avertizat că acest scenariu prezentat de Sazonov, Zhilinsky şi Danilov avea logică doar dacă inamicul care ameninţa Constantinopolul era acelaşi cu acela împotriva căruia lupta Rusia pe Frontul de Vest (adică, Germania şi/sau Austro-Ungaria). Rusia îşi va concentra atenţia exclusiv asupra conflictului principal, sperând că va pune stăpânire pe strâmtori la momentul cuvenit însă în lupta sa pentru strâmtori, a subliniat Nemitz, Rusia va avea şi alţi adversari în afară de Germania şi Austria. Prin urmare, era posibil, a observat el făcând o referire voalată la Marea Británie, ca „flote şi armate străine” să ocupe strâmtorile în timp ce Rusia lupta şi îşi vărsa sângele pe fronturile germane şi austriece.131 Nemitz avea dreptate: experienţele trecute sugerau că orice încercare a ruşilor de a schimba unilateral regimul în strâmtori era întâmpinată de rezistenţa atât a prietenilor, cât şi duşmanilor.132

Aceste reflecţii au ajutat la explicarea motivului pentru care criza Liman von Sanders a reprezentat o joncţiune crucială a politicii Rusiei către Marea Británie.133 Sazonov a început imediat să facă presiuni pentru a se lua măsuri care ar transforma Antanta într-o alianţă de sine stătătoare şi a fost protagonistul principal din spatele discuţiilor cu Londra care au început în 7 iunie 1914 pe probleme navale. În memoriile sale, Sazonov îşi amintea că misiunea militară germană în Bosfor „obligase” Rusia să caute „un acord concret” cu Marea Británie „conştientizând pericolul” pe care îl reprezenta Berlinul pentru ambele ţări – iar acest lucru se potriveşte, desigur, cu privirea noastră retrospectivă, care este orientată către izbucnirea războiului în 1914. Însă, deşi nu există nicio îndoială că Sazonov visa să înfrunte şi să împiedice Germania cu ajutorul „celei mai mari alianţe din istoria lumii”, 134 este la fel de evident (deşi aceasta nu era o

chestiune faţă de care ministrul de externe să îşi permită să fie direct) că, printr-un acord naval cu Anglia, cea mai mare putere navală din lume era legată şi împiedicată să preia iniţiative nedorite în strâmtori. Această deducţie este întărită şi de protestul ruşilor înaintat oficial Londrei în mai 1914 privind rolul pe care îl jucau ofiţerii britanici în dezvoltarea marinei turceşti.135 Atât pentru Rusia, cât şi pentru Marea Britanie, aceasta era în continuare o lume în care existau mai mulţi potenţiali inamici. În spatele alianţelor se ascundeau vechi rivalităţi imperiale.

SCENARIUL DE ÎNCEPUT ÎN BALCANI

Într-o scrisoare din mai 1913 adresată lui Hartwig, al cărui conţinut a fost trimis şi lui Pasid, Sazonov făcea un rezumat al evenimentelor recente din Balcani şi al semnificaţiei acestora pentru regat. „Serbia tocmai a trecut de prima etapă din drumul său prin istorie”, observa el:

„Pentru a ajunge la destinaţie mai are de dus o luptă crâncenă, de care depinde întreaga sa existenţă. [...] Tărâmul promis Serbiei aparţine în continuare Austro-Ungariei şi nu se află în direcţia în care se luptă actualmente, unde bulgarii îi blochează calea. În aceste condiţii, este în interesul Serbiei [...] să adopte, prin muncă hotărâtă şi multă răbdare, o atitudine de pregătire pentru o luptă iminentă. Timpul este în favoarea Serbiei şi în defavoarea inamicilor ei, care dau semne evidente de descompunere” 136

Interesant referitor la această scrisoare nu este doar candoarea cu care Sazonov a deviat agresiunea sârbilor de la Bulgaria în direcţia Austro-Ungariei, ci şi afirmaţia lui că, procedând astfel, nu făcea decât să accepte verdictul istoriei, care hotărâse deja că zilele politicii habsburgice erau numărate. Întâlnim deseori astfel de naraţiuni despre declinul inevitabil al austriecilor în retorica* oamenilor de stat ai Antantei şi merită să menţionăm că au avut o însemnătate aparte. Acestea serveau pentru a legitima lupta armată a sârbilor, care apăreau în ele sub forma unor vestitori ai unei modernităţi preorânduite menite să

înlăture structurile învechite ale monarhiei duale, prin obstrucţionarea dovezii că, în timp ce Imperiul Austro-ungar era unul dintre centrele modernităţii culturale, administrative şi industriale, statele balcanice – în special Serbia – erau în continuare închise într-un sistem economic învechit, a cărui productivitate se afla în declin. Însă cea mai importantă funcţie a acestor naraţiuni era cu siguranţă aceea că le permiteau factorilor decizionali să-şi ascundă, chiar şi de ei înşişi, responsabilitatea în ceea ce priveşte rezultatul acţiunilor lor. Dacă viitorul fusese deja stabilit, atunci politica nu mai însemna să alegi dintre mai multe opţiuni, fiecare implicând un viitor diferit Sarcina era aceea de a te alinia cu ritmul impersonal şi discontinuu al istoriei.

Până în primăvara lui 1914, alianţa franco-rusă stabilise deja un factor declanşator geopolitic de-a lungul graniţei austro-sârbeşti. Aceştia legaseră politica de apărare a trei dintre cele mai mari puteri ale lumii de destinul nesigur al celei mai violente şi mai nesigure regiuni. În ceea ce priveşte Franţa, angajamentul său faţă de Serbia era consecinţa logică a angajamentului faţă de alianţa franco-rusă, care, la rândul său, era consecinţa logică a ceea ce factorii decizionali francezi considerau a fi constrângeri politice imobile. Prima dintre ele era de natură demografică. Chiar şi cu uriaşa extindere facilitată de „Legea de Trei Ani”, armata franceză nu deţinea numărul de soldaţi pe care comandanţii îl considera necesar pentru a putea înfrunta ameninţarea reprezentată de Germania. Succesul în faţa germanilor depindea, astfel, de două lucruri: prezenţa unei forţe expediţionare britanice pe Frontul de Vest al aliaţilor şi o ofensivă rapidă prin Belgia, care le-ar permite forţelor armate franceze să ocolească suprafaţa fortificată a Alsaciei şi a Lorenel. Din nefericire, aceste două opţiuni se excludeau reciproc, deoarece încălcarea neutralităţii Belgiei ar fi însemnat pierderea sprijinului britanic. Cu toate acestea, chiar şi renunţarea la avantajele strategice ale unei invadări a Belgiei nu ar fi garantat intervenţia Marii Britanii în prima

fază decisivă a unui viitor război, deoarece ambiguitatea politicii britanice lăsa loc de îndoieli.

Astfel, Franţa era obligată să caute măsuri pentru a compensa în este lipsa de securitate din Vest După cum spunea şi ministrul belgian în primăvara lui 1913, cu cât prietenia cu britanicii părea mai puţin „solidă şi eficientă”, cu atât mai mult îşi doreau strategii francezi să „strângă” legăturile alianţei lor cu Rusia.137 începând cu 1911, guvernul francez s-a concentrat pe consolidarea capacităţii ofensive a ruşilor şi, din 1912 – 1913, a încercat să se asigure că planurile ofensive ale ruşilor erau concentrate pe Germania şi nu pe Austria, adversarul aparent în Balcani Relaţiile militare apropiate au fost consolidate de implementarea unor stimulente financiare puternice. Această politică a fost achiziţionată cu anumite costuri strategice, deoarece a da libertate Rusiei să preia iniţiativa împotriva Germaniei implica inevitabil o anumită reducere a autonomiei strategice a Franţei Faptul că factorii decizionali francezi erau dispuşi să accepte constrângerile implicate era demonstrat de dispoziţia lor de a prelungi termeni alianţei franco-ruse, în special pentru a cuprinde scenariul de început din Balcani, o concesie care, de fapt, plasa iniţiativa în mâinile ruşilor. Francezii erau dispuşi să îşi asume acest risc, deoarece grija lor principală nu era aceea că Rusia se va precipita, ci mai degrabă că nu va acţiona deloc, că va deveni atât de superioară, încât îşi va pierde interesul în a asigura valoarea alianţei sau îşi va concentra energia în a înfrânge mai degrabă Austria şi nu „principalul adversar”, Germania. Scenariul de început din Balcani era atrăgător tocmai pentru că părea cel mai potrivit mod de a asigura sprijinul total al Rusiei pentru operaţiuni comune, nu doar pentru că regiunea balcanică reprezenta o zonă în care Rusia avea interese puternice, ci şi deoarece conflictul dintre Serbia şi Austro-Ungaria reprezenta o problemă care putea fi folosită pentru a stârni sentimentul naţional al ruşilor, astfel încât liderii să nu aibă altă opţiune decât aceea de a se angaja. De aici importanţa vastelor împrumuturi franceze (au fost printre

cele mai mari din istoria financiară) de a fi legate de programul construirii de căi ferate strategice care urma să arunce forţele armate ruse înr potriva Germaniei, forţând-o astfel pe cea din urmă (aşa se spera) să îşi împartă forţele, să reducă puterea atacului în Vest şi să ofere Franţei oportunitatea de a asigura victoria.

Angajamentul ruşilor faţă se sârbi era întemeiat pe alte motive. Ruşii urmăreau de mult timp o politică menită să asigure un soi de parteneriat cu o ligă a statelor balcanice capabilă să formeze un „scut" împotriva Austro-Ungariei. Ei au reînnoit această politică în timpul războiului italienilor împotriva Libiei, intermediind crearea unei alianţe sârbo-bulgare care i-a adus Rusiei rolul de arbitru în peninsulă. Când a izbucnit cel de-al Doilea Război Balcanic din cauza împărţirii teritoriale în urma Primului Război Balcanic, ruşii au recunoscut că politica ligii era învechită şi au hotărât, după mai multe tergiversări, să aleagă Serbia ca stat-satelit, în detrimentul Bulgariei, care a ajuns în curând să depindă din punct de vedere financiar şi (ulterior) politic de Puterile Centrale. Angajamentul profund al Serbiei a adus Rusia într-o confruntare directă cu Austro-Ungaria, după cum aveau să demonstreze evenimentele din decembrie 1912 – ianuarie 1913.

Cu toate acestea, ruşii nu s-au grăbit să îmbrăţişeze viziunea strategică descrisă de statul-major francez. Planul de redesfăşurare a trupelor a lui Sukhomlinov din 1910 i-a supărat pe francezi, deoarece retrăgea zonele de interes de la graniţa de vest a Rusiei cu Germania. În următorii ani, francezii au depus eforturi şi au reuşit să înfrângă rezistenţa ruşilor la o strategie concentrată pe lansarea unei forţe de atac masive împotriva frontierei de vest în cel mai scurt timp posibil, cu ajutorul arterelor de cale ferată împătrite, menite să transporte o forţă în teritoriile centrale ale inamicului.

Dacă gândirea strategică rusă şi-a potrivit ritmul cu cea franceză, acest lucru a fost posibil din mai multe motive. Promisiunea unor împrumuturi franceze uriaşe

reprezenta un stimulent puternic pentru o colaborare. Având în vedere că era imposibil de imaginat că un atac al ruşilor împotriva Austriei nu ar implica şi Germania, era din ce în ce mai evident că diminuarea puterii Austriei în Peninsula Balcanică va fi posibilă doar dacă Rusia era în măsură să învingă Germania. Ultimul şi cel mai important aspect, sosirea misiunii Liman von Sanders în Constantinopol a dus la o intensificare a sentimentului de pregătire a ruşilor, făcându-i să privească obiectivele germanilor cu scepticism, dar şi la o clarificare a modului în care politica balcanică avea legătură cu interesul principal al Rusiei în strâmtorile turceşti După cum s-a observat şi cu ocazia conferinţei speciale din 8 februarie, Sazonov, Sukhomlinov şi Zhilinsky ajunseseră să accepte faptul că obiectivul de a asigura accesul m şi controlul asupra strâmtorilor, deşi aceştia conveniseră că erau importante din punct de vedere economic şi strategic pentru Rusia, trebuia subordonat obiectivului de a domina în conflictul european împotriva Puterilor Centrale şi asta nu doar din cauza temerii că Germania ar putea avea un interes în a deţine controlul asupra zonei, ci pentru că puterile Antantei nu erau nici ele pregătite să sprijine o ofertă directă venită din partea Rusiei pentru un bun de o importanţă strategică crudală. Şi, într-adevăr, atât de diverse erau perspectivele celor trei puteri ale Antantei asupra strâmtorilor, încât Ministerul Afacerilor Externe rus a ajuns să considere un război general – ceea ce însemna un război început în Balcani – ca singurul context în care Rusia putea acţiona cu sprijinul partenerilor săi din Vest138

Trebuie să facem o distincţie importantă; nici strategii francezi şi nici cei ruşi nu au luat în considerare lansarea unui război de agresiune împotriva Puterilor Centrale. Avem de-a face aici cu scenarii şi nicidecum cu planuri reale. Cu toate acestea, este uimitor că fadorii decizionali nu au luat deloc în calcul efectul pe care acţiunile lor îl vor avea asupra Germaniei. Fadorii decizionali francezi erau conştienţi că Germania era

ameninţată din punct de vedere militar – un raport al statului-major francez din iunie 1914 observa cu satisfacţie că „situaţia militară s-a înrăutăţit în detrimentul Germaniei”, iar un raport militar britanic afirma aproximativ acelaşi lucru. Însă, din moment ce factorii-cheie decizionali considerau că propriile lor măsuri aveau un caracter pur defensiv, iar intenţiile agresive erau îndreptate doar spre inamic, aceştia nu au luat niciodată în serios posibilitatea că aceste măsuri ale lor ar putea limita opţiunile pe care le mai avea Berlinul. Este un exemplu evident a ceea ce teoreticienii relaţiilor internaţionale numesc „dilema securităţii”, în care măsurile pe care le ia un stat pentru a-şi spori securitatea „fac ca restul statelor să devină mai nesigure şi le obligă să se pregătească pentru ce e mai rău”.139

Erau oare britanicii conştienţi de riscurile pe care le reprezenta balcanizarea politicii de securitate a Antantei? Factorii decizionali britanici erau perfect conştienţi că schimbările din geopolitica europeană creaseră un mecanism care, dacă era folosit corect, ar putea transforma un conflict balcanic într-un război european. Ei priveau această posibilitate – cum priveau, practic, orice aspect al situaţiei europene – ca pe o ambivalenţă. Nici măcar cei mai înverşunaţi factori decizionali britanici rusofili nu priveau cu ochi critici politica balcanică a St.

— Petersburgului: în martie 1912, când a aflat despre rolul jucat de ruşi în intermedierea tratatului sârbo-bulgar, Arthur Nicolson a deplâns cea mai recentă iniţiativă a acestora, „deoarece demonstrează că guvernul rus nu are nicio intenţie să coopereze cu guvernul austriac în ceea ce priveşte chestiunile balcanice, iar eu regret personal acest lucru”.140 Când s-a întâlnit cu oamenii de stat britanici la Londra şi la Balmoral în septembrie 1912, Sazonov a fost şocat de părerile „exagerat de prudente” ale britanicilor în ceea ce privea Balcanii şi de bănuiala lor că orice mişcare a ruşilor părea calculată, astfel încât să pună presiune pe guvernul otoman.141 în noiembrie 1912, în timp ce armata sârbă înainta prin Albania către coasta Adriaticii, vicontele

Bertie, ambasadorul britanic la Paris, l-a avertizat pe ministrul de externe francez că Marea Británie nu va intra în război pentru a-i asigura Belgradului un port la Marea Adriatică.142

Cu toate acestea, câteva zile mai târziu, pe 4 decembrie, Edward Grey l-a chemat pe ambasadorul german, contele Lichnowsky, şi a lansat un avertisment direct:

„Dacă va izbucni un război european pentru că Austria va ataca Serbia, iar Rusia, înduplecată de opinia publică, va prefera mai degrabă să mărşăluiască în Galiţia decât să îndure o umilinţă ca în 1919, obligând astfel Germania să sară în ajutorul Austriei.

Franţa va fi şi ea atrasă inevitabil în conflict şi *nimeni nu poate şti ce* alte evenimente ar mai putea rezulta de aici".143

Pretextul pentru acest avertisment a fost discursul de zece minute ţinut de cancelarul Bethmann în faţa parlamentului german, în care avertizase că dacă, în ciuda tuturor aşteptărilor, Austria va fi atacată de o altă mare putere (făcea evident referire la Rusia, ale cărei măsuri militare de-a lungul graniţei cu Galiţia provocaseră teama de război), Germania va interveni pentru a-şi apăra aliatul. Lichnowsky a interpretat comentariul lui Grey ca pe „o aluzie care nu poate fi înţeleasă greşit"; însemna că „pentru Anglia era extrem de important să împiedice distrugerea [Franţei] de către Germania".144 Citind rezumatul lui Lichnowsky câteva zile mai târziu, Wilhelm al II-lea a intrat în panică, deoarece îl considera „o declaraţie morală de război" împotriva Germaniei Acesta a fost avertismentul, după cum am văzut, care a dus la formarea „consiliului de război" de la Potsdam din 8 decembrie 1912. Acest lucru reiese clar din documentele franceze al căror conţinut Grey l-a transmis – în aceeaşi zi în care a fost lansat avertismentul – ambasadorului Paul Cambon şi care redau conversaţia dintre el şi contele Linchnowsky. Ambasadorul, la rândul lui, a transmis aceste detalii lui Poincaré.145

Remarcabil la avertismentul lui Grey. este forţa cu care au fost trasate legăturile ocazionale ale scenariului de început în Balcani şi câte presupuneri au luat naştere în urmă acestuia. La început, Grey a adoptat punctul de vedere al lui Sazonov şi al lui Izvolsky referitor la „umilinţa" din 1909, părând să uite că refuzul britanicilor de a încheia o înţelegere cu Izvolsky asupra strâmtorilor fusese cel care îl determinase pe ministrul de externe rus din acea vreme să accentueze criza susţinând că fusese păcălit de omologul său austriac. Ideea că Rusia îndurase umilinţe repetate din partea Puterilor Centrale este cel puţin dubioasă – adevărul fiind altul, şi anume că ruşii trebuiau să se considere norocoşi că scăpaseră atât de uşor de pericolele la care se supuseseră ei înşişi 146 Apoi mai exista şi noţiunea discutabilă că factorii decizionali ruşi nu vor avea de ales şi vor fi nevoiţi să atace Austria dacă un conflict între Austria şi Serbia ar stârni opinia publică rusă. De fapt, nu era deloc evident că „opinia" rusă cerea o acţiune precipitată din cauza Serbiei; unele ziare naţionaliste susţineau, desigur, acest demers, însă existau şi altele, ca de exemplu ziarul conservator *Grazhdanin* al prinţului Meschehersky, care denunţa „romantismul impotent" al slavofililor şi ataca ideea că Rusia trebuia să ia partea Serbiei într-un conflict austro-sârb. În februarie 1913, când criza balcanică din timpul iernii a atins punctul culminant, fostul premier rus Serghei Witte estima că, poate, 10% din populaţia rusă era în favoarea unui război şi 90% împotriva lui147 Apoi mai exista supoziţia ciudată a lui Grey că această intervenţie a Rusiei, deşi ar implica o agresiune împotriva unui stat al cărui acţiuni nu ameninţa direct securitatea ruşilor, trebuie să implice „inevitabil" şi Franţa – un punct de vedere care susţinea, sau, cel puţin, accepta* implicit consolidarea propusă de Poincară a angajamentului din tratat de a lua în calcul posibilitatea unui atac al ruşilor împotriva unei alte mari puteri europene. Iar acest lucru, insinua Grey, ar obliga Marea Britania să intervină, la un moment dat, pentru a lua partea Franţei. Se prea poate ca Grey să se fi simţit

incomodat – după cum afirmase în repetate rânduri – de perspectiva de „a lupta pentru Serbia”, însă înţelesese şi găsise o justificare pentru acest scenariu de început, acceptându-l în gândirea sa. Trebuie să ţinem minte că acest scenariu nu era o caracteristică neutră a sistemului internaţional. Nu includea o necesitatea impersonală; acesta era mai degrabă un amestec de atitudini, angajamente şi ameninţări partizane. Dezvăluia cât de mult favoriza Grey o politică orientată spre înteţirea securităţii Antantei în defavoarea unui echilibru al politicii de putere.148 Când i-a prezentat scenariul lui Lichnowsky, Grey nu a prezis un viitor dinainte stabilit, ci a descris o serie de raţiuni care făceau acest viitor posibil.

O precondiţie crucială a acestor calcule a fost refuzul – explicit sau implicit – de a permite Austro-Ungariei dreptul de a-şi apăra interesele imediate aşa cum ar face o putere europeană. Factorii decizionali francezi şi cei britanici erau extrem de vagi în ceea ce privea condiţiile exacte în care ar putea izbucni o răfuială între austrieci şi sârbi. Poincaré nu a depus niciun efort în a defini aceste criterii în dialogurile sale cu Izvolsky, iar ministrul de război francez şi comandanţii militari insistau, în iarna lui 1912 – 1913, asupra unei acţiuni agresive, deşi Austria nu atacase încă Serbia. Grey a fost puţin mai ambivalent, căutând să se diferenţieze: într-o scrisoare către Bertie, care se afla la Paris, scrisă pe 4 decembrie 1912, în aceeaşi zi în care îl avertizase pe Lichnowsky, ministrul de externe britanic sugera că reacţiile britanicilor faţă de conflictul balcanic vor depinde de „modul în care izbucnea războiul”:

„Dacă Serbia va provoca Austria, cauzând doar resentimente, atitudinea va fi diferită faţă de cea în care Austria va deveni vădit agresivă”.149

Însă ce însemna „cauzând doar resentimente”? într-un context atât de polarizat precum cel din Europa anilor 1912 – 1914, era greu să stabileşti gradul de provocare care ar fi justificat un răspuns armat Reticenţa de a include nevoia de securitate a Austro-Ungariei în calcule

era o dovadă a faptului că restul puterilor deveniseră extrem de indiferente faţă de integritatea monarhiei dualiste, fie pentru că o considerau a fi servitorul umil al Germaniei, fără o identitatea geopolitică autonomă, fie pentru că o bănuiau că ar avea intenţii agresive în Peninsula Balcanică, fie pentru că acceptau ideea că timpul monarhiei apusese şi trebuia să lase loc altor state mai tinere şi mai bune. Ironia acestei situaţii era aceea că nu avea importanţă dacă ministrul de externe al Imperiului Habsburgic era un personaj puternic ca Aehrenthal sau unul mai docil, ca Berchtold: primul fiind suspectat de agresiune, iar al doilea, de supunere faţă de Berlin.150

O dovadă care susţinea acest ordin de execuţie a statului habsburgic era părerea optimistă că Serbia era o naţiune de luptători pentru libertate, pentru care viitorul fusese deja asigurat Putem discerne această tendinţă nu doar acolo unde ne-am aştepta, în raporturile entuziasmate ale lui Hartwig trimise de la Belgrad, ci şi în depeşele încurajatoare trimise de Descos, ministrul francez delegat în capitala sârbă. Politica îndelungată a ajutorului financiar primit din partea francezilor a continuat. În ianuarie 1914, împrumutul mare de la francezi (ridicându-se la o sumă de două ori mai mare decât bugetul statului sârb pentru 1912) a ajuns să acopere uriaşele cheltuieli militare ale Belgradului, iar Paşii a negociat cu St.

— Petersburgul un pachet militar care cuprindea 120.000 de puşti, 24 de obuziere şi 36 de tunuri „de ultimă generaţie”, precum şi muniţia aferentă, sub pretextul – fals, de altfel – că Austro-Ungaria livra bunuri similare Bulgariei.151

Grey a adoptat o politică prosârbă latentă în negocierile purtate în cadrul Conferinţei de la Londra din 1913, favorizând revendicările Belgradului în detrimentul celor ale noului stat albanez, nu pentru că sprijinea cauza Marii Serbii în sine, ci pentru că vedea în calmarea Serbiei cheia pentru durabilitatea Antantei152 Delimitarea graniţelor a lăsat jumătate din populaţia albaneză în afara Regatului Albaniei nou creat. Mulţi dintre cei care se aflau

sub stăpânirea sârbilor au fost supuşi persecuţiilor, deportărilor, tratamentelor violente şi masacrelor.153 Cu toate acestea, ministrul britanic în exerciţiu, Crackanthorpe, care avea mulţi prieteni buni în elita politică a Serbiei a suprimat la început apoi a subapreciat veştile referitoare la atrocităţile care aveau loc în regiunile recent cucerite. Când au apărut tot mai multe dovezi despre faptele rele comise, au existat răbufniri interne răzleţe care exprimau dezgustul, însă nu s-a luat nicio măsură pentru a modifica politica, astfel încât să ţină departe Rusia.

Alţi doi factori au intensificat situaţia delicată din Balcani Primul a fost determinarea crescândă a Austriei de a verifica ambiţiile teritoriale ale sârbilor. Am văzut că pe măsură ce situaţia din Peninsula Balcanică se deteriora, factorii decizionali din Viena au început să graviteze spre soluţii mai ferme, caracteristice „şoimilor”. Atmosfera a continuat să capete un caracter oscilant pe măsură ce crizele veneau şi dispăreau, însă a rezultat un efect cumulativ: de fiecare dată, factorii-cheie decizionali adoptau atitudini agresive. Iar nervozitatea politicienilor era întărită de factori financiari şi morali. Pe măsură ce fondurile pentru mobilizări pe timp de pace scădeau, iar neliniştile legate de efectul acestora asupra recruţilor aparţinând naţionalităţilor minoritare creşteau, opţiunile Austro-Ungariei deveneau din ce în ce mai limitate, iar perspectiva sa politică din ce în ce mai puţin maleabilă. Cu toate acestea, nu trebuie să uităm că ultima analiză strategică antebelică a regiunii, întocmită de un funcţionar austriac, sumbrul Memorandum Matscheko pregătit pentru Berchtold în iunie 1914, nu menţiona nicio acţiune militară ca metodă de a rezolva multele probleme cu care se confrunta Austria în peninsulă.

În final, exista şi această dependenţă din ce în ce mai puternică a germanilor de o „politică a puterii”. Obiceiul de a căuta autonomie şi siguranţă prin înteţirea puterii era o caracteristică profund înglobată în politica germană adoptată de Bismarck, Bülow şi Bethmahn Hollweg. Faptul

că această goană după putere le-a stârnit pe statele învecinate ale Germaniei şi i-a îndepărtat pe potenţialii parteneri ai unei alianţe a constituit o problemă pe care factorii decizionali care au urmat nu au reuşit să o rezolve. Însă, atâta vreme cât politica reuşea să genereze în continuare un efect de intimidare care îndepărta un posibil atac comun din partea taberei opozantè, ameninţarea unei posibile izolări, deşi serioasă, nu era copleşitoare, în 1912, gradul de pregătire militară la care ajunsese Antanta submina caracterul realizabil pe termen lung al acestei abordări. Strategii şi factorii decizionali germani au fost preocupaţi de două chestiuni în ultimii ani înainte de izbucnirea războiului; Prima, discutată mai sus, se referea la cât de mult timp ar fi putut rămâne Germania pe poziţie ca să lupte împotriva inamicilor, în eventualitatea izbucnirii unui război. A doua preocupare era legată de intenţiile Rusiei. Se pregătea oare conducerea acesteia pentru un război preventiv împotriva Germaniei? Cele două chestiuni erau legate una de cealaltă, deoarece, dacă se ajungea la concluzia că Rusia dorea într-adevăr un război cu Germania, atunci argumentele pentru evitarea acestuia prin concesiuni extrem de costisitoare din punct de vedere politic păreau mult mai slabe. Dacă nu exista nicio şansă de a evita războiul, ci doar de a-l amâna, atunci era mult mai logic să fie acceptat în acel moment decât să se aştepte la o reiterare ulterioară a aceleiaşi constelaţii în circumstanţe mult mai puţin avantajoase. Aceste chestiuni cântăreau greu asupra factorilor decizionali germani în timpul crizei care a urmat asasinării din Sarajevo.

CRIZA DE MASCULINITATE?

Dacă ar fi să analizăm cancelariile europene din primăvara şi începutul verii lui 1914, este imposibil să nu fim şocaţi de constelaţia nefericită de personalităţi. Începând cu Joffre şi Castelnau şi terminând cu Zhilinsky, Conrad von Hôtzendorff, Wilson şi Moltke, cei mai importanţi oameni ai armatei erau cu toţii exponenţii unei ofensive strategice care exercita o influenţă fluctuantă, dar importantă asupra factorilor decizionali politici în 1913 –

1914, mai întâi Delcassé, apoi Paléologue, ambii extremişti, au reprezentat Franţa la St.

— Petersburg; Izvolsky, hotărât în continuare să răzbune „umilinţa" suferită în 1909, slujea în Paris. Ministrul francez la Sofia, André Panafieu, a observat în decembrie 1912 că Izvolsky era „cel mai bun ambasador la Paris", deoarece nutrea „interese personale împotriva Germanie şi Austriei". Colegii lui ruşi au observat că ori de câte ori acesta vorbea despre politica austriacă vizavi de Belgrad, în vocea lui se simţea „un ton de înverşunare palpabilă la care nu a renunţat de când a avut loc anexarea".154 Austrofobul Miroslav. Spalajkovic se afla acum la ministerul sârb din St.

— Petersburg – vechiul său duşman, contele Forgács, ajuta la elaborarea politicii împotriva Vienei. Acest lucru ne duce cu gândul la o piesă de teatru de Harold Pintér în care personajele se cunosc foarte bine şi se plac foarte puţin.

Aceasta era o piesă de teatru în care jucau doar personaje masculine – ce importanţă are acest aspect? Masculinitatea este şi a fost o categorie largă care a inclus multe forme de comportament; „virilitatea" acestor bărbaţi, în mod deosebit, era dată de clasa socială, etnie şi profesie. Cu toate acestea, este uimitor cât de des făceau recurs protagoniştii-cheie la anumite moduri de comportament masculin şi cât de strâns legate erau acestea de felul în care ei înţelegeau politica.

„Cred cu convingere că ar trebui să ne menţinem tare pe poziţie în această chestiune", îi scria Arthur Nicolson prietenului său Charles Hardinge, recomandând ca Londra să respingă orice cerere de reconciliere venită de la Berlin.155 Era esenţial, scria în martie 1912 ambasadorul german la Paris, Wilhelmvon Schoen, ca guvernul de la Berlin să menţină o poziţie „de un calm nestrămutat" în relaţiile cu Franţa şi să abordeze „cu sânge rece" sarcinile privind apărarea naţională impuse de situaţia internaţională.156 Când Bertie a amintit de existenţa pericolului ca Germania să „ne împingă în apă şi

să ne fure hainele", el a metaforizat sistemul internaţional ca pe un loc de joacă rural plin de băieţandri Sazonov a lăudat „integritatea" caracterului lui Poincaré şi „voinţa lui nestrămutată" 157; Paul Cambon vedea în el „rigiditatea" unui jurist profesionist, în vreme ce alura rezervată şi încrezătoare a unui „drumeţ" era importantă pentru identitatea lui Grey ca şi persoană publică. Dacă ar fi ezitat să sprijine Austro-Ungaria în timpul crizei din 1914, comenta Berthmann în memoriile sale, ar fi fost un act de „autocastrare" (*Se îbstentmannung*).158

Astfel de invocări ale virilităţii de la sfârşit de secol sunt atât de omniprezente în corespondenţele şi memorandumurile acelor ani, încât este greu să ne imaginăm impactul avut. Cu toate acestea, ele reflectă cu siguranţă un moment deosebit din istoria masculinităţii europene. Istoricii acestui gen au sugerat că în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi în primul deceniu al secolului al XX-lea, o formă relativ expansivă a identităţii patriarhale centrată pe satisfacerea apetitului (mâncare, sex, bunuri) a făcut loc unei forme mult mai puţin accentuate şi mai abstinentă. În acelaşi timp, rivalitatea altor forme de masculinitate subordonate şi marginalizate – proletare şi de altă culoare, de pildă – accentua expresia de „masculinitate adevărată" în interiorul elitelor. Printre anumite grupuri militare de conducere, rezistenţa, duritatea, sentimentul datoriei şi al angajamentului ferm au început să mute treptat accentul pe originea socială elevată, acum percepută ca efeminare.159 „A fi masculin [...] cât se poate de masculin [...] este o adevărată distincţie în ochii [bărbaţilor]", scria în 1905 feminista şi liber cugetătoarea de origine vieneză, Rosa Mayreder. „Sunt insensibili la brutalitatea înfrângerii sau la nedreptatea cruntă a unui act dacă acestea coincid cu ideea tradiţională a masculinităţii".160

Însă, aceste forme exagerate de masculinitate coexistau în tensiune cu idealurile de supunere, curtoazie, rafinament cultural şi caritate, privite în continuare ca trăsături distincte ale unui „gentleman".161 Poate că ar

trebui să atribuim unele semne de stres şi extenuare pe care le observăm lamulţi factori decizionali-cheie – schimbări de atitudine, obsesie, „încordare nervoasă”, oscilaţie, boli psihosomatice şi fuga de realitate, ca să numim doar câteva – unei accentuări a rolurilor de gen care au început să devină o povară intolerabilă pentru unii bărbaţi Conrad von Hôtzendorff combina caracterul fragil al unui soldat beligerant cu nevoia profundă de sprijin venit din partea femeilor, în compania cărora acea mască imobilă de comandant cădea lăsând să se vadă un ego care simţea o nevoie acută de confort şi reabilitare psihologică. Mama lui Barbara, a trăit alături sau în preajma lui Conrad până când aceasta a murit în 1915. Conrad a umplut acest gol când s-a căsătorit în cele din urmă cu Gina von Reininghaus, divorţată deja, pe care a adus-o la sediul austro-ungar din Teschen – spre marea uimire a colegilor săi şi a societăţii vieneze.162

Un alt caz interesant a fost trimisul francez la Belgrad, Léon Descos. Un coleg rus care îl cunoştea bine pe Descos a mărturisit că „puternica lovitură morală” a celor două Războaie Balcanice îi distruseseră „sistemul nervos” „A început să fie mai retras […] şi, din când în când, repeta vorba sa preferată despre caracterul inviolabil al păcii”. 163

În timpul Războaielor Balcanice, Berchtold se plângea mereu în jurnalul lui că avea coşmaruri, nopţi nedormite şi dureri de cap.164 Când noul premier francez, René Viviani, un bărbat cu un temperament pacifist, a făcut o călătorie la St-Petersburg în vederea discuţiilor întrunirii din iulie 1914, a fost cât pe ce să sufere de o cădere nervoasă. Şi Hartwig se afla sub presiune. Alexander Savinsky, ministrul rus la Sofia, credea că Hartwig „îşi pierduse echilibrul” în timpul Războaielor Balcanice; Hartwig, observa Savinsky, „vede inamici imaginari peste tot”. La începutul verii lui 1914, Hartwig se plângea mereu că avea probleme cu inima şi tânjea după vacanţa de vară şi tratamentul de la Bad Nauheim. Însă nu avea să supravieţuiască Crizei din Iulie.165

Cu toate acestea, dacă situăm aceste personaje ale povestirii într-un cadru mai larg al istoriei de gen, pare evident că un cod de conduită instaurat pentru a favoriza o forţă de neînduplecat în detrimentul unei supleţe, a unei flexibilităţi tactice şi a unei viclenii exemplificate de generaţia timpurie de oameni de stat (Bismarck, Cavour, Salisbury) a dus la potenţarea unui conflict

CÂT DE DESCHIS A FOST VIITORUL?

În cartea sa *Sistem al Legilor Publice Subiective*, publicată în 1892, avocatul public austriac Georg Jellinek analiza ceea ce el numea „puterea normativă al fapticului". El se referea aici la tendinţa oamenilor de a atribui autoritate normativă stărilor de fapt existente. Oamenii au această tendinţă, argumenta el, deoarece percepţia lor despre aceste stări de fapt este modelată de forţele exercitate de aceste stări de fapt Prinşi în acest circuit hermeneutic, oamenii au tendinţa să creadă că trecerea rapidă de la observarea lucrurilor concrete la presupunerea unei stări de fapt existente este normală şi, prin urmare, trebuie să întruchipeze o anumită necesitate etică. Atunci când apar răscoale sau rupturi, se adaptează repede acestor noi circumstanţe, atribuindu-le aceleaşi standarde pe care le-au perceput în vechea ordine a lucrurilor.166

Se întâmplă ceva analog pe scară generală atunci când analizăm evenimente istorice, măi ales cele catastrofice precum Primul Război Mondial Atunci când se întâmplă, ne induc (sau aşa pare) un sentiment al necesităţii. Este un proces care se desfăşoară la mai multe niveluri. Vedem din scrisorile, discursurile şi memoriile protagoniştilor-cheie, care s-au grăbit să sublinieze că nu a existat o altă alternativă a căii alese, că războiul a fost „inevitabil" şi, prin urmare, dincolo de puterea oricui de a-l împiedica. Aceste naraţiuni referitoare la inevitabilitate iau mult forme diferite – ar putea atribui responsabilitatea altor state sau protagoniştii ar putea atribui sistemului o predilecţie pentru a genera războaie, independent de dorinţa protagoniştilor, sau ar putea face recurs la forţele

impersonale ale „istoriei” sau ale „sorţii”.

Căutarea cauzelor acestui război, care mai bine de un secol au reprezentat subiectul central; în literatura despre acest conflict, întăreşte această tendinţă: cauzele strânse de-a lungul deceniilor antebelice simt puse una peste alta asemenea greutăţilor unui cântar până când acesta se înclină de la probabilitate spre inevitabilitate. Aceasta este parţial o problemă de perspectivă. Atunci când privim în urmă din poziţia noastră avantajoasă de la începutul secolului al XX-lea la frământările care au caracterizat relaţiile internaţionale din Europa înainte de 1914, nu ne putem abţine să nu le privim din perspectiva a ceea ce a urmat. Evenimentele se unesc în ceva asemănător caracterizării lui Diderot referitoare la o imagine bine compusă: „Un întreg conţinut într-un singur punct de vedere”.167 Ar fi o perversiune, desigur, să încercăm să corectăm această problemă, să fetişizăm contingenţa şi inadvertenţa. Printre altele, acest lucru nu ar face decât să înlocuiască problema unei determinări exagerate cu cea a unei lipse de determinare – a unui război fără cauze. Oricât ar fi de important să înţelegem că acest război ar fi putut cu uşurinţă să nu aibă loc şi de ce, această înţelegere trebuie echilibrată cu o evaluare a modului în care şi a motivului pentru care s-a întâmplat.

O caracteristică frapantă a interacţiunilor dintre puterile executive din Europa a fost incertitudinea persistentă în toate sectoarele legată de intenţiile atât ale prietenilor, cât şi ale inamicilor. Fluxul de putere care traversa facţiunile şi titularii de mandat a rămas o problemă, cum au rămas şi grijile legate de un posibil impact al opiniei publice. Va ieşi învingător Grey în faţa opozanţilor săi din cabinet şi din parlament? Va rămâne Poincară la conducerea ministerului francez? Voci din armată dăduseră de curând tonul în dezbaterile din Viena privind strategiile, însă, în ajunul Afacerii Redl, puterea lui

Conrad părea să scadă, demiterea lui fiind deja pusă pe tapet Pe de altă parte, influenţa „şoimilor” era în creştere la St-Petersburg. Aceste nesiguranţe de factură

domestică erau agravate de dificultatea de a. Înţelege relaţiile de putere din cadrul executivelor politice străine. Observatorii britanici credeau (greşit după cum ştim noi acum) că anumiţi „porumbei" conservatori precum Kokovtsov (în ciuda recentei sale demiteri) şi Pyotr Dumovo îşi consolidaseră influenţa asupra ţarului şi se pregăteau să revină în forţă. În Paris se purtau discuţii îngrijorătoare despre victoria iminentă a unei facţiuni „progermane" conduse de fostul premier Serghei Witte. Apoi mai exista şi acea nervozitate nesfârşită indusă de susceptibilitatea factorilor-cheie decizionali care începea să cuprindă şi opinia publică. Într-un raport trimis de la Berlin în ultima zi a lunii februarie 1914, plenipotenţiarul militar rus, generalul-maior Ilya Leonidovich Tatishehev, un prieten al kaizerului, recunoştea că, deşi observase un nivel înalt de ostilitate faţă de Rusia în presa germană, nu avea de unde să ştie cum l-ar putea influenţa acest lucru pe Wilhelm al fi-lea: „Cu toate acestea, cred că dragostea Maiestăţii Sale pentru pace este de nestrămutat. Însă, poate, este influenţat de anturajul său". Două săptămâni mai târziu însă, acesta a fost mai clar în exprimare, observând că răfuiala dintre presa rusă şi cea germană nu l-a impresionat deloc pe suveranul german.168 în spatele acestei paranoia şi agresiuni se afla o incertitudine fundamentală despre cum să interpreteze starea şi intenţiile celorlalte cancelarii, darămite despre cum să anticipeze reacţiile lor vizavi de evenimente neîntâmplate încă.

Viitorul era încă deschis. În ciuda tuturor măsurilor de întărire a fronturilor ambelor tabere din Europa, existau semne că ar putea trece momentul unei confruntări majore. Alianţa înglo-rusă era supusă unor presiuni serioase – nu părea să supravieţuiască până la data programată pentru reînnoirea sa în 1915. Unii factori decizionali britanici, care strânseseră de curând roadele detensionării cu Germania în ceea ce privea Peninsula Balcanică, dădeau semne că s-ar răzgândi. Este dificil să afirmăm că Poincaré şi-a fi putut menţine politica de

securitate pe termen lung. Au existat câteva semne timide de îmbunătăţire a relaţiilor între Viena şi Belgrad, deoarece s-a căutat încheierea de acorduri în ceea ce priveşte schimbul de prizonieri şi rezolvarea problemei referitoare la calea ferată din estul Europei. Mai presus de orice, niciuna dintre marile puteri ale Europei nu se gândea să înceapă un război agresiv împotriva vreuneia dintre vecinele sale. Fiecare stat se temea să preia această iniţiativă şi, pe măsură ce pregătirea militară a Antantei începea să ia avânt, au existat discuţii printre reprezentanţii armatelor din Viena şi din Berlin legate de un atac preventiv pentru a se trece de acest impas, însă acest război preventiv nu s-a transformat în politică. Nici Viena nu a luat decizia de a invada Serbia iară a fi provocată – o acţiune care s-ar fi transformat în suicid geopolitic. Sistemul trebuia să fie stimulat din exterior, printr-un „declanşator" pe care ruşii şi francezii îl fixaseră la graniţa austro-sârbă. Dacă guvernul sârb al lui Palid ar fi urmat o politică de consolidare internă şi ar fi curmat de la rădăcină mişcarea iredentistă care reprezenta o ameninţare la fel de mare pentru autoritatea sa ca şi pentru pacea din Europa, poate că băieţii nu ar fi trecut râul Drina, Viena ar fi primit la timp un avertisment mai dar şi nu s-ar fi deschis focul Constelaţia de angajamenteare au dus la rezultatul catastrofal din 1914 nu era o caracteristică pe termen lung a „sistemului" european, ci o consecinţă a unor ajustări pe termen scurt care constituiau ele însele dovada a cât de repede evoluau relaţiile dintre puteri

Dacă nu s-ar fi apăsat pe trăgaci, viitorul a ceea ce a devenit istorie în 1914 ar fi lăsat loc unui altfel de viitor, unul în care, teoretic, ar fi fost posibil ca „Tripla Alianţă" să nu fi supravieţuit rezoluţiei crizei balcanice, iar detensionarea dintre englezi şi germani s-ar fi putut consolida în ceva mult mai substanţial. În mod paradoxal, caracterul plauzibil al celei de-a doua variante de viitor a ajutat la intensificarea caracterului probabil al primei variante – Franţa şi-a intensificat presiunea asupra St.

— Petersburgului tocmai pentru a evita un abandon din partea Rusiei şi pentru a-şi asigura cele bune măsuri de sprijin. Dacă structura alianţelor ar fi fost mai de încredere şi mai rezistentă, poate că factorii-cheie decizionali s-ar fi simţit mai puţin presaţi să acţioneze aşa cum au făcut-o. Din contră, momentele de detensionare caracteristice ultimilor ani înainte de război au avut un impact paradoxal: faptul că un război continental părea să restrângă probabilităţile i-a încurajat pe factorii-cheie decizionali să subestimeze riscurile pe care le-ar presupune intervenţiile lor. Acesta este un motiv pentru care pericolul unui conflict între blocurile marilor alianţe părea să scadă tocmai în momentul în care o serie de evenimente, care vor târî în cele din urmă Europa în război, era în plină desfăşurare.

PARTEA A III-A

CRIZA

CAPITOLUL 7

Crimă în Sarajevo

ASASINAREA

În dimineaţa zilei de duminică, 28 iunie 1914, arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul aparent al tronului Austro-Ungariei, însoţit de soţia sa, contesa Sophie Chotek von Chotkowa, şi Wognin au sosit cu trenul în oraşul Sarajevo şi au urcat în automobilul care urma să-i ducă de-a lungul Appel Quay, la primărie. Convoiul era alcătuit din şase maşini. În prima maşină se aflau primarul oraşului Sarajevo, Fehim Effendi Curcic, îmbrăcat într-un costum negru şi purtând o pălărie pe cap, şi şeful poliţiei din Sarajevo, dr. Edmund Gerde. În a doua maşină, un splendid coupé sport Graef und Stift cu acoperişul lăsat, astfel încât mulţimea care mărginea străzile să îi poată vedea, şedeau arhiducele şi soţia sa. În faţa lor, pe bancheta retractabilă, era generalul Oskar Potiorek, guvernatorul Bosniei, iar lângă şofer locotenent-colonelul contele Franz von Harrach. În urma lor veneau alte trei maşini în care se aflau poliţişti şi membri ai suitei arhiducelui şi a guvernatorului.

O imagine pitorească a apărut în faţa cuplului în momentul în care convoiul de maşini a pătruns în Appel Quay. Sarajevo se întinde într-o vale îngustă traversată de râul Miljacka, care izvorăşte din nişte chei situate chiar deasupra oraşului, spre est De o parte şi de cealaltă a râului, se înalţă dealurile abrupte care ating o altitudine de peste 1 524 de metri. Coastele dealurilor sunt presărate cu vile şi case înconjurate de livezi. Mai sus se vedeau cimitirele, ca nişte puncte strălucitoare de marmură albă, încoronate de brazii întunecaţi şi de crestele golaşe ale munţilor. Minaretele numeroaselor moschei se iveau printre copacii şi clădirile situate de-a lungul râului, o amintire a trecutului otoman al oraşului. În inima oraşului, în partea stângă a Appel Quay, se afla bazarul, un labirint de alei mărginite de tarabe din lemn cu prelate, care erau sprijinite de depozite din piatră. Vânzători de covoare, zarzavagii, şelari, căldărari, negustori de tot soiul îşi desfăşurau activitatea aici, fiecare în sectorul său. În centrul bazarului se afla o clădire mică unde cei săraci puteau servi gratuit o cafea din mila celor de la *waqfy* organizaţia caritabilă otomană. Cu o zi în urmă fusese răcoare şi plouase, însă în dimineaţa zilei de 28 iunie oraşul era scăldat în lumina caldă a soarelui.

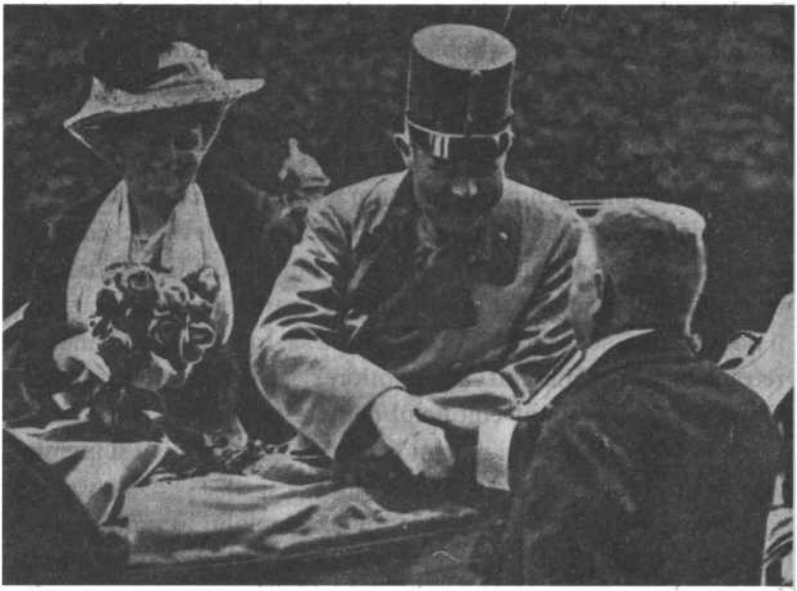

Franz Ferdinand şi Sophie în Sarajevo, 28 iunie

Austriecii aleseseră o dată nepotrivită pentru vizita lor. În acea zi, Ziua Sfântului Vitus, în anul 1389, trupele otomane decimaseră o armată a sârbilor pe Câmpia Mierlei (Kosovo), punând capăt epocii imperiului sârb în Balcani şi creând precondiţiile unei integrări ulterioare în Imperiul Otoman a ceea ce mai rămăsese din Serbia. Comemorările din teritoriile sârbe erau cu atât mai intense în 1914 cu cât aceasta era prima *zi* de Sfântul Vitus de la „eliberarea" oraşului Kosovo în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic care avusese loc cu un an în urmă. „Flacăra sfântă a oraşului Kosovo, care a inspirat generaţii [de sârbi], s-a transformat acum în văpaie", anunţa în 28 iunie 1914 *Pijemont*, ziarul care aparţinea societăţii secrete „Mâna Neagră". „Kosovo este liber! Kosovo a fost răzbunat!" 1 Pentru ultranaţionaliştii sârbi, atât din Serbia, cât şi din reţeaua iredentistă sârbă din Bosnia, sosirea moştenitorului aparent la Sarajevo tocmai în acea zi reprezenta un afront simbolic care necesita un răspuns.

Şapte terorişti grupaţi în două celule s-au strâns în oraş cu câteva zile înainte de vizită. În dimineaţa în care a sosit arhiducele, aceştia s-au poziţionat la o oarecare

distanţă unul faţă de celălalt de-a lungul Quay-ului, un bulevard larg care mergea paralel cu râul Miljacka, ajungând până în centrul oraşului Sarajevo. În jurul taliei aveau legate bombe de mărimea unei bucăţi de săpun, cu amorsă şi focos chimic. În buzunare aveau revolvere încărcate. Surplusul de armament şi de oameni era esenţial pentru reuşita acţiunii. Dacă unul dintre ei era percheziţionat şi arestat sau, pur şi simplu, nu reuşea să-şi ducă sarcina la bun sfârşit, un altul era acolo ca să-i ia locul. Fiecare avea la el cianură împachetată în hârtie ca să îşi ia viaţa odată ce sarcina era îndeplinită.

Nu fuseseră luate măsuri oficiale de securitate. În ciuda avertismentelor primite în legătură cu o acţiune teroristă, arhiducele şi soţia lui călătoreau într-o maşină decapotabilă de-a lungul unei rute aglomerate şi complet previzibile. Rândurile de trupe care erau, de obicei, aşezate de-a lungul trotuarului în astfel de ocazii, acum lipseau cu desăvârşire. Prin urmare, convoiul de maşini trecea, practic, neprotejat prin faţa mulţimii dense. Până şi cel mai mic detaliu de securitate fusese omis – şeful poliţiei se urcase din greşeală într-una dintre maşini, alături de trei ofiţeri locali bosniaci, lăsându-şi oamenii în urmă, la gară.2

Cuplul arhiducal părea să nu îşi facă deloc griji în legătură cu propria sa siguranţă. Franz Ferdinand şi soţia sa îşi petrecuseră ultimele trei zile în mica staţiune Ilidze, unde aceştia fuseseră întâmpinaţi doar de persoane prietenoase. Avusese timp să facă nişte cumpărături în bazarul din Sarajevo, plimbându-se nestingheriţi pe străduţele aglomerate. Ceea ce nu au ştiut însă era faptul că Gavril Princip, tânărul sârb bosniac care urma să îi împuşte peste doar trei zile, se afla şi el în bazar urmărindu-le fiecare mişcare. În timpul ultimei cine servite în Ildize înainte ca aceştia să ia trenul spre Sarajevo, Sophie s-a întâlnit din întâmplare cu liderul bosniac croat dr. Josip Sunarič, care avertizase autorităţile locale despre faptul că nu era momentul potrivit pentru a aduce cuplul în Bosnia într-un moment în care sârbii locali manifestau un

puternic sentiment naţional. „Dragă domnule dr. Sunarič, i-a spus ea, v-aţi înşelat [...]. Pe oriunde am umblat, am fost trataţi cu prietenie – chiar şi de sârbi – şi întâmpinaţi cu atâta amabilitate şi căldură sinceră, încât suntem extrem de bucuroşi!” 3 Franz Ferdinand era cunoscut pentru faptul că nu avea răbdare cu procedurile de securitate şi că îşi dorea ca această ultimă parte din călătoria sa în Bosnia să fie una relaxată şi civilizată. Îşi petrecuse ultimele zile jucând rolul de inspector general al manevrelor militare care se desfăşurau pe dealurile bosniace din apropiere; acum îşi dorea să meargă printre viitorii săi supuşi în calitate de moştenitor al tronului habsburgic

Cel mai important lucru dintre toate: în duminica de 28 iunie, Franz Ferdinand şi Sophie îşi sărbătoreau ziua nunţii. În ciuda obstacolelor pe care eticheta Curţii habsburgice le-a pus în calea lor, arhiducele şi soţia sa reuşiseră să ducă o viaţă de familie frumoasă de când se căsătoriseră. Căsătoria cu „Soph a mea” a fost cel mai inteligent lucru pe care îl făcuse vreodată, îi mărturisea Franz Ferdinand unui prieten în 1904. Ea era „fericirea lui”, iar copiii lor erau „încântarea şi mândria” lui. „Stau în compania lor şi îi admir cât e ziua de mare, deoarece îi iubesc foarte mult”.4 Nu există niciun motiv care să ne facă să credem că această relaţie apropiată – neobişnuită pentru căsătoriile dinastice din acea epocă – ar fi scăzut în intensitate până la momentul vizitei lor în Sarajevo. Sophie insistase să rămână alături de Franz Ferdinand în ziua aniversării şi exista, fără îndoială, o plăcere în faptul că puteau să oficieze împreună în acel avanpost atrăgător şi exotic al Imperiului Austro-ungar, aşa cum nu reuşeau să o facă în Viena.

Maşinile treceau pe lângă case şi magazine unde erau arborate steaguri habsburgice negru cu galben şi steaguri bosniace roşu cu galben, apropiindu-se de Mohamed Mehmedbasic, care se poziţionase lângă Podul Cumurja. În timp ce uralele mulţimii se înălţau în jurul lui, el s-a pregătit să arunce bomba. Era un moment tensionat,

căci odată scoasă capsa – o acţiune care genera un zgomot puternic – nu mai era cale de întoarcere. Bomba trebuia aruncată. Mehmedbasic a reuşit să scoată bomba din învelitoare, dar, în ultima clipă, i s-a părut că simte pe cineva – un poliţist, poate – în spatele lui şi a încremenit de spaimă, întocmai cum păţise când renunţase la misiunea de a-l ucide pe Oskar Potiorekân tren în ianuarie 1914. Convoiul de maşini a trecut pe lângă el. Următorul asasin, şi primul care trebuia să acţioneze, era sârbul bosniac Nedeljko Cabrinovic, care se poziţioneze pe malul râului dinspre Quay. El a scos bomba şi a rupt detonatorul izbindu-l de un stâlp de felinar. Auzind bubuitul puternic scos de capsă, garda de corp a arhiducelui, contele Harrach, a presupus că explodase unul dintre cauciucuri. Şoferul însă a văzut bomba zburând în aer spre maşină şi a apăsat pe acceleraţie. Nu ştim sigur dacă arhiducele a văzut bomba apropiindu-se şi a reuşit să o pareze cu mâna sau dacă aceasta s-a lovit, pur şi simplu, de materialul acoperişului care era pliat în spate. În orice caz, aceasta şi-a ratat ţinta, a căzut şi a explodat sub maşina din spate, rănind mai mulţi ofiţeri care se aflau înăuntru şi producând o gaură mare în asfalt

Arhiducele a reacţionat la acest incident cu o stăpânire de sine uluitoare. Când a privit în urma sa, a văzut că a patra maşină din şir se oprise. Aerul era plin de praf şi de fum şi mai răsuna încă ecoul exploziei puternice. O aşchie îi provocase o mică tăietură pe obraz Sophiei, însă, în afară de asta, cuplul scăpase nevătămat. Pasagerii celei de-a patra maşini erau răniţi, dar în viaţă; unii încercau să coboare din ea. Cel mai grav rănit dintre toţi era aghiotantul generalului Potiorek, colonelul Erik von Merizzi, care, deşi conştient, sângera abundent dintr-o rană suferită la cap. Fuseseră răniţi şi câţiva privitori.

De îndată ce a aruncat bomba, Čabrinovič a ingerat cianura pe care o avea la el şi s-a aruncat peste parapet, în râul Miljačka. Niciuna dintre aceste acţiuni nu îşi atinseseră scopul. Fiind de calitate inferioară, otrava nu a făcut decât să îi ardă gâtul şi stomacul tânărului, fără să îl

ucidă sau măcar să îl facă să leşine. Din cauza căldurii, nivelul râului era scăzut, astfel încât acesta nici nu s-a înecat, nici nu a fost purtat de cureţi. Prin urmare, a căzut de la o înălţime de opt metri pe nisipul de pe malul râului şi a fost prins repede de un negustor, de un bărbier înarmat cu un pistol şi doi poliţişti.

În loc să părăsească imediat acea zonă periculoasă, arhiducele a supravegheat îngrijirea răniţilor, apoi a dat ordin ca maşinile să îşi continue traseul către primăria care se afla în centrul oraşului la întoarcere, convoiul urma să traverseze din nou Appel Quay, astfel încât el şi soţia lui să îi poată vizita la spital pe răniţi. „Zău aşa! a spus el. Individul este limpede nebun; să ne vedem în continuare de program”. Convoiul de maşini s-a pus din nou în mişcare. Ultima maşină a pornit din loc, ocolind cea de-a patra maşină distrusă şi învăluită în fum. Prin urmare, ceilalţi asasini, care nu îşi părăsiseră posturile, aveau toate şansele să îşi pună în aplicare planul. Însă erau tineri şi lipsiţi de experienţă; trei dintre ei şi-au pierdut stăpânirea de sine când maşina s-a apropiat de el. Vašo Čubrilovič, cel mai tânăr dintre terorişti, a încremenit în ultimul moment, la fel ca şi Mehmedbašič – probabil a fost derutat de prezenţa neaşteptată a soţiei arhiducelui, care şedea alături de el în maşina imperială; „Nu mi-am scos revolverul, deoarece am văzut-o pe ducesă acolo”, a mărturisit el ulterior. „Mi-a fost milă de ea”.5 Cvijetko Popovič a fost şi el cuprins de teamă. A rămas pe poziţie, gata să arunce bomba, însă nu a reuşit să facă asta, deoarece „şi-a pierdut curajul în ultima clipă, atunci când l-a văzut pe arhiduce”.6 Când a auzit explozia provocată de bomba lui Čabrinovič, Popovič a ţâşnit spre clădirea societăţii culturale sârbe, Prosvjeta, şi şi-a ascuns bomba într-o ladă aflată la subsol.

La început, Gavrilo Princip a fost prins cu garda jos. Auzind explozia, a presupus că misiunea fusese una reuşită. A alergat spre locul unde era poziţionat Cabrinovic, doar ca să vadă cum era luat de poliţişti Acesta era încovoiat de durerea agonizantă pe care i-o provoca

arsura din gât „Mi-am dat seama imediat că nu reuşise şi că otrava nu-şi făcuse efectul asupra lui Am vrut să-l împuşc pe loc cu revolverul meu. Însă, în acel moment a trecut prin faţa mea convoiul de maşini”.7 Princip a renunţat la planul său de a-l ucide pe complicele său şi şi-a îndreptat atenţia către convoi Până să-l observe pe arhiduce – nu putea fi confundat datorită căştii sale ornamentate cu pene verzi de struţ – maşina prinsese viteză, iar el nu mai avea vizibilitate pentru a-l putea ochi Princip şi-a păstrat calmul, o caracteristică extraordinară având în vedere circumstanţele. Dându-şi seama că maşina avea să se întoarcă, el şi-a ales o nouă poziţie, pe partea dreaptă a străzii Franz Iosef, care era paralelă cu ruta atât de mediatizată pe unde convoiul urma să părăsească oraşul. Trifko Grabez îşi părăsise postul ca să-l caute pe Princip şi rămăsese blocat în agitaţia mulţimii provocată de prima explozie. Nu a reuşit nici el să acţioneze atunci când convoiul a trecut pe lângă el, probabil din cauza fricii Ulterior, a susţinut că îmbulzeala a fost atât de mare, încât nu a reuşit să-şi scoată bomba de sub haine.

La o primă vedere, arhiducele a părut să aibă dreptate când a spus că trebuia să îşi continue programul. Convoiul a ajuns în faţa primăriei din Sarajevo fără alte incidente. Apoi a urmat un interludiu comico-tragic. A căzut în sarcina primarului, Mehmet Effendi Guriic, să ţină discursul obişnuit de întâmpinare a auguştilor vizitatori Din locul de unde se afla, în faţa convoiului, Curcie şi-a dat seama că aceea nu fusese o zi prea reuşită şi că textul său inofensiv devenise în acel moment inadecvat situaţiei. Era însă prea agitat ca ăă improvizeze un altul sau să schimbe cuvintele celui existent pentru a cuprinde evenimentele întâmplate de curând. Extrem de agitat şi transpirând din abundenţă, el a făcut un pas în faţă ca să-şi ţină discursul, care includea următoarele fraze: „Toţi cetăţenii capitalei Sarajevo au sufletele pline de bucurie şi întâmpină prea ilustra vizită a Maiestăţii Sale cu cel mai mare entuziasm… Nici nu şi-a început bine discursul, că primarul a fost întrerupt de răbufnirea furioasă a arhiducelui, care îşi

înfrânase până atunci mânia şi şocul, dar care acum izbucnea. „Vin aici în calitate de oaspete şi poporul dumitale mă întâmpină cu bombe!” în tăcerea mormântală care s-a aşternut, contesa i-a şoptit ceva soţului ei la ureche. Franz Ferdinand şi-a redobândit calmul: „Prea bine. Puteţi continua!” 8 După ce primarul îşi ţinuse cu chiu cu vai discursul până la capăt, a urmat un alt moment de tăcere adâncă atunci când s-a descoperit că hârtiile pe care era scris răspunsul lui Franz Ferdinand erau muiate de sângele ofiţerului rănit din a treia maşină.9 Franz Ferdinand a dat un răspuns elegant, în care a făcut referire cu diplomaţie la evenimentele din acea dimineaţă: „Vă mulţumesc cordial, domnule primar, pentru ovaţiile răsunătoare cu care cetăţenii oraşului ne-au întâmpinat, pe mine şi pe soţia mea, cu atât mai mult cu cât le consider a fi o expresie de încântare la eşecul tentativei de asasinat”.10 Au existat câteva fraze de încheiere în sârbo-croată, în care arhiducele îl ruga pe primar să le transmită urările sale de bine locuitorilor acelui oraş.

Odată discursurile livrate, a sosit vremea ca soţii să se despartă. Sophie trebuia să întâlnească un grup de femei musulmane, într-o încăpere, de la primul etaj al primăriei. Bărbaţii aveau accesul interzis în încăpere, astfel încât femeile să îşi poată da jos vălurile, în încăpere, atmosfera era plăcută şi intimă, iar contesa părea retrasă şi preocupată, căci gândul o purta la copiii ei – când a zărit o fetiţă care o venise cu mama ei la întâlnire, Sophie a spus: „Fetiţa aceasta este la fel de înaltă ca şi Sophie a mea”. Cu o altă ocazie, ea a declarat că ea şi soţul ei abia aşteptau să îşi revadă copiii – „nu am fost niciodată despărţiţi de copiii noştri atât de mult”.11 între timp, arhiducele dictase o telegramă adresată împăratului pe care îl asigura că erau bine şi că urma să i se prezinte un vestibul al primăriei şocul evenimentelor din acea dimineaţă părea să îl ajungă din urmă. Vorbea cu o „Voce ciudată, sugrumată”, îşi amintea ulterior un martor.

„Ţinuta lui era cam grotescă şi îşi ridica picioarele de parcă ar fi mărşăluit Cred că încerca să arate! că nu îi era

teamă” 12 Potiorek a fost dojenit, deoarece aranjamentele lui în ceea ce privea securitatea acelei vizite eşuaseră.

Cum avea să se desfăşoare acum acea vizită? Planul original fusese acela de a se întoarce pe bulevardul Quay, să o ia la dreapta, chiar după bazar, pe strada Franz Iosef, pentru ajunge la Muzeul Naţional Arhiducele l-a întrebat pe Potiorek dacă credea că existau şanse să aibă loc un alt atac. Conform propriei mărturii, Potiorek a răspuns cu strângere de inimă că „spera că nu, însă, chiar şi cu toate măsurile de securitate, nu poate fi prevenită o astfel de acţiune dacă este lansată de aproape”.13 Pentru a evita orice risc, Potiorek a propus anularea celorlalte activităţi legate de vizită. Acesta l-a mai sfătuit pe arhiduce să se întoarcă direcţia Ilidze, fără alte opriri în oraş, sau să meargă la palatul rezidenţial al guvernatorului, Konak, iar de acolo la gara Bistrik, care se afla pe malul stâng al râului însă arhiducele voia să îl viziteze pe aghiotantul rănit al lui Potiorek, care se afla în spitalul garnizoanei, situat la periferia vestică a oraşului. Au convenit să nu mai viziteze muzeul şi să se întoarcă tot pe bulevardul Appel Quay şi nu pe strada Franz Iosef, cum s-ar fi aşteptat un posibil asasin. Planul original prevăzuse ca soţii să se despartă în acel moment, arhiducele urmând să viziteze muzeul, iar contesa, palatul guvernatorului. Însă Sophie a preluat iniţiativa şi i-a spus soţului său în faţa întregii suite: „Te voi însoţi la spital”.14 Pentru o mai bună siguranţă, contele Harrach a decis să stea în picioare pe pragul din stânga a maşinii (care dădea spre râu), în eventualitatea unui nou atac.

Convoiul a traversat oraşul sub dogoarea soarelui, îndreptându-se acum spre vest şi îndepărtându-se de primărie. Însă nimeni nu i-a înştiinţat pe şoferi despre schimbarea itinerarului De îndată ce a trecut de bazar, prima maşină a virat la dreapta, pe strada Franz Iosef, iar maşina în care se aflau Franz Ferdinand şi Sophie, a urmat-o îndeaproape. Potiorek a început să-l ocărască pe şofer: „Este direcţia greşită! Trebuia să continuăm pe Appel Quay!” Motorul a fost oprit, iar maşina (care nu avea

funcţie de marşarier) a dat încet cu spatele ca să iasă pe bulevardul principal.

Acesta a fost momentul lui Gavrilo Princip. Se poziţionase în faţa unui magazin care se afla pe partea dreaptă a străzii Franz Iosef. 1 a ajuns maşina din urmă când aceasta a început să încetinească până s-a oprit. Deoarece nu a reuşit să-şi desprindă la timp bombă de la cingătoare, şi-a scos revolverul şi a tras de două ori de aproape, în vreme ce Harrach, care se afla pe pragul maşini, privea îngrozit spre stânga. După cum a mărturisit ulterior Princip, timpul părea să se comprime când a ieşit de sub prelata magazinului şi a ţintit când a văzut-o pe ducesă, a ezitat o clipă: „Când am văzut că lângă el şedea o doamnă, am reflectat o secundă dacă să apăs sau nu pe trăgaci. În acelaşi timp, mă încerca un sentiment ciudat…”.15 Şi Potiorek şi-a amintit acelaşi sentiment ireal. Guvernatorul şi-a amintit cum stătea încremenit în maşină, holbându-se la chipul asasinului în timp ce acesta deschidea focul, fără să vadă însă fumul sau scânteia de la capătul ţevii. Nu auzea decât nişte împuşcături înfundate, care păreau să răsune de undeva de departe.16 La început a părut că asasinul ratase ţinta, deoarece atât Franz Ferdinand, cât şi soţia sa au rămas nemişcaţi, în poziţie dreaptă pe scaunele lor. În realitate, erau amândoi pe moarte. Primul glonţ a trecut prin uşa maşinii şi a pătruns în abdomenul ducesei, străpungându-i stomacul; al doilea* nimerise gâtul arhiducelui, străpungându-i vena jugulară. În timp ce maşina traversa în viteză râul spre Konak, ducesa se legăna dintr-o parte într-alta până când a căzut cu capul între genunchii soţului ei. Iniţial, Potiorek a crezut că aceasta leşinase din cauza şocului; abia când a zărit sângele care şiroia din gura arhiducelui şi-a dat seama că situaţia era mult mai gravă. Contele Harrach, care stătea în continuare pe pragul exterior al maşinii, şi-a întins mâna şi l-a ridicat pe arhiduce în poziţie dreaptă, apucându-l de guler. 1 l-a auzit pe acesta rostind cu o voce stinsă cuvintele care aveau să devine faimoase în întreaga monarhie: „Sophie, Sophie, nu muri, rămâi în viaţă pentru

copiii noştri!” 17 Casca ornată cu penele verzi de struţ i-a alunecat de pe cap. Când Harrach l-a întrebat dacă simţea durere, arhiducele i-a răspuns de mai multe ori în şoaptă „Nu e nimic!”, apoi şi-a pierdut cunoştinţa.

Mulţimea s-a adunat în urma maşinii care gonea, încercuindu-l pe Gavrilo Princip. Când acesta şi-a dus revolverul la tâmplă ca să-şi ia viaţa, cineva i l-a smuls din mână. La fel şi cianura pe care a încercat să o înghită. Acesta a fost lovit cu pumnii şi cu picioarele şi bătut cu toiege de mulţimea care îl înconjura; ar fi fost linşat pe loc dacă poliţiştii nu ar fi reuşit să-l scoată din mulţime şi să-l ducă în arest Sophie murise deja până când au ajuns la Palatul Konak, iar cei doi soţi au fost transportaţi repede în două încăperi de la primul etaj. Franz Ferdinand intrase în comă. Valetul său, contele Morsey, care venise în fugă de la locul împuşcăturilor ca să fie alături de arhiduce, a încercat să-l ajute să respire desfăcându-i nasturii hainei de la uniformă. În acel moment sângele a ţâşnit pătând manşetele galbene ale uniformei valetului. Îngenunchind lângă pat Morsey l-a întrebat pe Franz Ferdinand dacă avea un mesaj pentru copiii lui. Nu a primit însă niciun răspuns, căci buzele arhiducelui se înţepeniseră deja. După câteva minute, cei de faţă au confirmat moartea moştenitorului aparent Era puţin trecut de ora 11 dimineaţa. Când vestea morţii lui a plecat de la palat în Sarajevo au început să bată clopotele.

VESTEA SE RĂSPÂNDEŞTE

Pentru Ştefan Zweig, vestea asasinatului a venit ca o întrerupere a ritmului vieţii. În după-amiaza zilei de 28 iunie, acesta se afla în vacanţă la Baden, o mică staţiune de lângă Viena. Găsind un loc liniştit departe de zumzetul din *Kurpark*, el s-a aşezat cu o carte în mână, un eseu al simbolistului din St.

— Petersburg, Dmitrii Sergeyevich Merezhkovsky, despre Tolstoi şi Dostoievski. În scurt timp, s-a cufundat în lectură.

„… însă vântul care se juca printre copaci, ciripitul păsărilor şi sunetele care răzbăteau din parc erau, în

acelaşi timp, parte din conştiinţa mea. Distingeam limpede melodiile fără a fi deranjat, căci urechea se obişnuieşte cu un zgomot constant, cu huruitul de pe străzi, cu o apă curgătoare, care sunt repede asimilate de conştiinţa noastră; doar o întrerupere neaşteptată de ritm ne determină să ciulim urechile. [...] La un bar, muzica s-a oprit brusc. Nu mai ştiu ce melodie se auzea. Ştiu doar că muzica s-a oprit brusc. Mi-ar ridicat din instinct privirea. Şi oamenii care se plimbau printre copaci, asemenea unui curent care se deplasa în aceeaşi direcţie, a părut că îşi schimbă direcţia; aceştia s-au oprit brusc locului. Trebuie să se fi întâmplat ceva".18

Crimele din Sarajevo, la fel ca şi asasinarea preşedintelui John E Kennedy în Dallas în 1963, au reprezentat un eveniment care a imortalizat în amintire oamenii şi locurile acelui moment Oamenii îşi aduceau aminte exact unde se aflau şi de cine erau însoţiţi în momentul în care au aflat ştirea.19 Liber-cugetătoarea şi feminista de origine vieneză Rosa Mayreder călătorea în Germania împreună cu soţul ei Karl, care suferea de depresie cronică, atunci când au văzut afişele despre asasinate în vitrinele magazinului din Dresda, vizavi de hotelul lor.20 La o jumătate de secol după acest incident, prinţul Alfons Clary-Aldringen îşi amintea că era la vânătoare de căprioare în pădurile Boemiei împreună cu rudele lui Kiński. La amurg, când vânătorii s-au adunat pe drumul de la marginea pădurii, bucătarul de pe moşia Kiński a sosit cu bicicleta, aducând un mesaj de la poşta locală.21 Parlamentarul Joseph Redlich a primit vestea şocantă prin telefon; restul după-amiezii a fost unul agitat, deoarece şi l-a petrecut sunându-şi prietenii, rudele şi asociaţii politici. Dramaturgul Arthur Schnitzler, care visase în urmă cu doar o lună că Ordinul Iezuiţilor îl însărcinase să îl asasineze pe arhiduce, a primit vestea despre crime tot prin telefon.22

Ministrul de finanţe comun, Leon Bilinsky, a simţit şocul veştii înainte ca aceasta să ajungă la urechile lui. În dimineaţa zilei de 28 iunie, era acasă, în Viena, şi citea

ziarul *Neue Freie Presse*. Caii îl aşteptau în faţa casei ca să-l ducă la liturghia de la ora unsprezece. Ochii îi căzuseră din întâmplare pe un articol care relata aranjamentele care erau făcute pentru vizita arhiducelui în Bosnia.

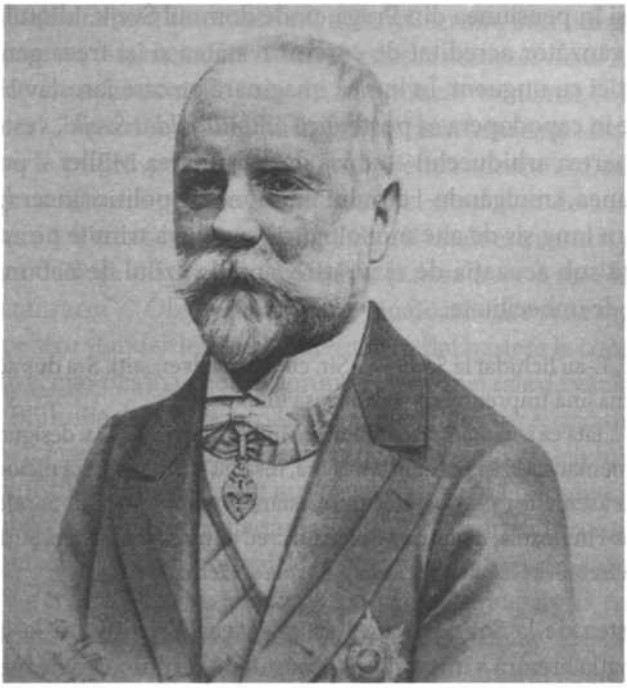

Leon von Biliński

„Chiar şi azi îmi aduc aminte exact senzaţia de durere fizică pe care am simţit-o atunci când am citit detaliile legate despre această călătorie [la Sarajevo]. Însă, necunoscând cauza raţională a acestei dureri, a trebuit să mă conving că nu aveam niciun motiv să am resentimente faţă de arhiduce din cauza acestei sărbători. Câteva clipe mai târziu, a sunat telegraful” 23

Ştirea a părut atât de îngrozitoare, relata ambasadorul rus la Viena, încât mulţi nu au crezut-o iniţial. Seara, când ziarele au scos noi ediţii, iar dimineaţa, când au fost arborate steagurile pe clădiri, ştirea a fost luată în serios. „Locuitorii capitalei s-au adunat pe străzi şi au început să comenteze în toiul nopţii îngrozitorul

incident”.24 în decurs de douăzeci şi patru de ore, vestea se răspândise peste tot.

Chiar şi în pensiunea din Praga, unde domnul Švejk, idiotul savant ceh şi vânzător acreditat de corcituri, stătea şi îşi freca genunchii reumatici cu unguent în lumea imaginară pe care Jaroslav Halek o descrie în capodopera sa postbelică *„Bunul soldat Švejk”* vestea despre moartea arhiducelui – adusă de servitoarea Müller – porneşte naraţiunea, smulgându-i eroului un monolog politic sincer (primul dintr-un lung şir de alte monologuri) care îl va trimite pe acesta în temniţă sub acuzaţia de răzvrătire, apoi la azilul de nebuni, fiind bănuit de imbecilitate.

„L-au lichidat la Sarajevo, Sir, cu un revolver, ştiţi. S-a dus acolo cu maşina împreună cu arhiducesa lui…

…Iată că s-a întâmplat doamnă Müller, în maşină. Da, desigur, un gentleman ca el îşi permite o maşină, însă nu îşi imaginează niciodată că o asemenea plimbare ar putea sfârşi prost şi încă în Sarajevo! Asta-i în Bosnia, doamnă Müller. Eu cred că turdi au făcut-o. Ştiţi, nu ar fi trebuit să le luăm niciodată Bosnia şi Herţegovina”.25

Vestea de la Sarajevo avea să-şi găsească ecoul ani la rând în imaginaţia literară a imperiului dispărut de la rumoarea de rău augur a telefoanelor din *„Ultimele zile ale omenirii”* a lui Karl Kraus, până la *„Locotenentul Trotta von Sipolje”* a lui Joseph Roth, care a considerat vestea proastă ca pe o „întruchipare a ceva despre care visase”.26

Este greu să evaluăm impactul pe care l-a avut asasinarea arhiducelui asupra contemporanilor săi austro-ungari. „Cea mai remarcabilă caracteristică” a persoanei publice a lui Franz Ferdinand, scria un expert, „era lipsa sa de popularitate la toate nivelurile vieţii publice”.27 Arhiducele nu îi era mulţimii pe plac. Era lipsit de charismă, supărăcios şi înclinat spre ieşiri violente. Cei care îl vedeau mereu încruntat nu îşi puteau imagina cât de mult se lumina la faţă şi cât de puternic îi luceau ochii albaştri atunci când se afla în compania familiei sau a prietenilor apropiaţi. Contemporanii lui au observat că

avea nevoie constantă de respect şi afirmare. Era dezgustat de cel mai mic semn de nesupunere. Pe de altă parte, îi displăceau linguşitorii, prin urmare era greu de mulţumit Era, după cum spunea şi aliatul şi admiratorul său contele Ottokar Czernin, „un om plin de mânie" care nu uita niciodată când i se aducea un deserviciu. Atât de puternice erau izbucnirile sale de furie, încât miniştrii şi înalţii funcţionari „rareori se prezentau în faţa lui fără să nu simtă teamă".28 Avea foarte puţini prieteni adevăraţi. Neîncrederea era cel mai dominant sentiment pe care îl simţea atunci când avea de-a face cu alţi oameni: „îi consider pe toţi cei pe care îi întâlnesc pentru prima oară nişte ticăloşi, mărturisea el cândva, şi doar treptat mă las convins de contrariu".29 Obsesia lui pentru vânătoare, care era exagerată chiar şi pentru standardele acelor vremuri, a dat naştere la comentarii negative, mai ales în văile din apropierea cabanei sale de vânătoare, Schloss Bliihnbach. Ca să protejeze vânatul de orice risc de a se îmbolnăvi, Franz Ferdinand a închis zona din jurul castelului, spre furia alpiniştilor burghezi, care nu mai aveau voie să folosească bine cunoscutele trasee locale, şi a ţăranilor de prin partea locului, care nu mai puteau să-şi ducă animalele la păscut în munţii care se înălţau deasupra satelor.30 în însemnările pe care dramaturgul Arthur Schnitzler le-a făcut în jurnalul său în ziua asasinatelor, acesta scria cât de repede a trecut „primul şoc" datorită amintirilor despre „lipsa de popularitate" a arhiducelui31

Prin urmare, nu a existat un doliu general atunci când s-a aflat vestea despre asasinate. Acest lucru explică şi de ce evenimentul a fost botezat întotdeauna după locul în care s-a petrecut şi nu după victimele lui (Prin contrast, nimeni nu se referă la uciderea lui John F. Kennedy ca fiind „Asasinarea din Dallas".32) Istoricii au sugerat uneori că nu lipsa de popularitate a arhiducelui în sine a fost declanşatorul evenimentelor, ci, mai degrabă, pretextul unor decizii a căror rădăcină se aflau într-un trecut îndepărtat în primul rând, fie că era sau nu popular,

energia şi zelul lui reformator erau recunoscute de aproape toată lumea. Ministrul austriac la Constantinopol i-a spus colegului său sârb că „Franz Ferdinand a fost un om de un dinamism şi de o determinare rar întâlnite”, care era complet dedicat afacerilor de stat şi care exercita o mare influenţă.33 1 a fost cel care s-a înconjurat de „cei care au înţeles că doar o schimbare totală de direcţie în sfera politicii interne” ar putea asigura existenţa imperiuv lui.34 Mai mult, nu era importantă doar dispariţia lui Franz Ferdinand ca persoană, ci şi a ceea ce reprezenta eh viitorul dinastiei, a imperiului şi a „ideii de stat habsburgic” care îl ţinea unit

Reputaţia lui Franz Ferdinand a fost transfigurată de modul în care a murit Acest proces a fost realizat mai presus de toate, şi cu o viteză incredibilă, de presa scrisă. În doar douăzeci şi patru de ore de la asasinat firul evenimentelor din Sarajevo a fost redat în presă – de la nereuşita lui Cabrinovic de a arunca bomba şi săritura lui în râul Miljadka până la refuzul ferm al arhiducelui de a-şi anula vizita după ce prima bombă a fost aruncată, grija lui pentru rănitul din cea de-a patra maşină, ieşirea sa necumpătată în faţa primarului Curcii virajul nefast pe strada Franz Iosef şi chiar şi ultimele cuvinte pe care arhiducele le-a rostit soţiei sale inconştiente.35 Articolele din ziare au dat naştere unui sentiment copleşitor de discernământ Dungile negre de doliu de pe primele pagini şi-au găsit ecoul în steagurile şi fanioanele negre care împânzeau străzile şi clădirile din oraşele monarhiei – până şi tramvaiele erau ornate cu negru. Editorialiştii insistau asupra energiei şi previziunilor politice ale arhiducelui decedat, asupra sfârşitului violent al unei căsnicii violente, asupra durerii sufleteşti a celor trei copii orfani, asupra descurajării unui împărat bătrân care pierduse deja prea multe persoane apropiate.

Mai mult pentru prima oară, viaţa personală a arhiducelui era făcută publică. Un pasaj din ziarul *Reichspost* din 30 iunie reda cuvintele acestuia despre familia sa: „Când mă întorc în sânul famfiliei mele după o

zi lungă şi obositoare de muncă şi îmi văd soţia cosând şi copiii jucându-se, las toate grijile la uşă şi încerc să absorb fericirea care mă înconjoară”.36 Aceste fragmente autentice relatate de apropiaţii decedatului au făcut să cadă barierele care separau individul de persoana publică respingătoare, dând naştere unor emoţii care nu erau mai puţin reale, având în vedere faptul că erau induse de media. După cum a spus şi Karl Kraus la două săptămâni de la asasinate, ceea ce nu a fost spus în timpul vieţii lui Franz Ferdinand a devenit elocvent după moartea sa.37

Cu toate acestea, pentru majoritatea oamenilor, asasinarea a avut mai degrabă o semnificaţie politică decât una sentimentală. Editorialiştii au conferit imediat evenimentului o importanţă epocală. *Neue Freie Presse*, ziarul burgheziei educate din Viena, vorbea despre o „lovitură a destinului” (termenul de „Schicksalsschlag” poate fi regăsit peste tot în presa din zilele ulterioare asasinatului38). Când „s-a aflat vestea despre îngrozitorul incident […], declarau editorii, a fost ca şi când monarhia ar fi fost măturată de furtună, ca şi când istoria ar fi scris cu sânge axioma hâdă a unei noi epoci” Ziarul Inns*brucker Nach**richten scr*ia că era „un eveniment unic în istoria Austriei”. Odată cu moartea arhiducelui, observau editorii ziarului Reic*hspost, mo*narhia pierduse nu numai un viitor suveran, ci şi o figură publică extrem de energică şi de hotărâtă, „în care popoarele Imperiului Habsburgic îşi puseseră toate speranţele, tot viitorul”.39 Acestea erau glăsuiri ale austriecilor, desigur. În Budapesta, situaţia era oarecum diferită. Mulţi au întâmpinat vestea că inamicul puternic al maghiarimii dispăruse cu un sentiment tăcut de uşurare. Însă chiar şi aici, presa burgheză a încadrat evenimentul ca fiind un moment istoric important şi i-a condamnat pe autorii suspectaţi de o asemenea grozăvie.40 Doar cele mai introvertite firi nu ar fi sesizat atmosfera sumbră care domnea peste tot. Cazul lui Franz Kafka din Praga, care nu a menţionat nimic în jurnalul său despre evenimentele politice ale acelei zile, ci a insistat mai mult asupra unei suite de întâmplări nefericite, strict

personale – se rătăcise în drum spre o întâlnire, se urcase în tramvaiul greşit şi ratase un apel telefonic – a fost excepţional41

ÎNCEPE ANCHETA

Ancheta judiciară asupra asasinatelor a fost demarată de îndată ce Princip a tras cu arma. La câteva ore de la incident, Gavril Princip, bolnav din cauza cianurii ingerate şi plin de vânătăi şi tăieturi provocate de mulţimea care fusese cât pe ce să-l linşeze pe strada Franz Iosef, stătea în faţa judecătorului austriac, Leo Pfeffer în Sarajevo.

„Tânărul asasin era mic de statură, sfrijit, livid şi avea trăsături ascuţite. Este greu să ne imaginăm că un individ cu o înfăţişare atât de fragilă ar fi putut comite o crimă atât de gravă”, îşi amintea ulterior Pfeffer. La început, Princip părea incapabil să vorbească, însă când judecătorul i s-a adresat direct, acesta a răspuns „pe un ton răspicat, care a devenit din ce în ce mai puternic şi mai sigur” 42 În următoarele zile, acesta a depus eforturi susţinute pentru a-i împiei dica pe austrieci să reconstituie scena crimei. În timpul primului interogatoriu, care a avut loc în după-amiaza zilei de 28 iunie, acesta a susţinut că acţionase de unul singur şi a negat că ar fi avut vreo legătură cu tânărul Cabrinovic. „Când am auzit explozia [bombei aruncate de Cabrinovic], mi-am zis: mai există cineva care simte la fel ca şi mine”, a declarat Princip. În ziua următoare, el a mai adăugat un detaliu pentru a-şi susţine povestea: fusese atât de şocat de zgomotul produs de explozia bombei aruncate de Cabrinovic, încât

Asasinii la tribunal

uitase să mai tragă atunci când arhiducele a trecut prin dreptul lui pe Appel Quay şi a fost nevoit să îşi caute o altă poziţie de unde să lanseze atacul în primă fază, Cabrinovic a confirmat această variantă. Şi el a susţinut că în după-amiaza asasinatului acţionase fără ajutorul complicilor, folosind o bombă pe care o achiziţionase de la un „anarhist" din Belgrad, al cărui nume nu şi-l mai amintea.

În dimineaţa următoare, luni, 29 iunie, însă, Cabrinovic şi-a schimbat brusc povestea. A recunoscut că el şi Princip erau complici şi că plănuiseră asasinatul în Belgrad. Armele le primiseră de la „foşti partizani" din oraş, bărbaţi care luptaseră în Războaiele Balcanice şi care îşi păstraseră armele după demobilizare. Presat să îi numească pe aceşti „partizani", Cabrinovic l-a numit pe angajatul feroviar, Ciganovid, veriga cea mai de jos din lanţul de comandă al lui Apis. Luni dimineaţa, când Princip a fost confruntat cu aceste detalii, a recunoscut şi el la rândul lui implicarea celor doi.

Era de aşteptat ca ancheta să se oprească aici. Cei doi tineri conveniseră asupra unei versiuni plauzibile şi

complete. Pfeffer nu era un anchetator agresiv sau insistent Prizonierii nu au fost intimidaţi fizic şi nici nu s-a făcut uz de alte ameninţări judiciare. Pfeffer nu a dorit să pună presiune pe prizonieri folosindu-se de declaraţia incriminatorie şi contradictorie a fiecăruia din ei. Acesta era de părere că o mărturie independentă şi voită era cea mai potrivită cale de a obţine adevărul în realitate, nu era vorba despre o mărturie voită, având în vedere faptul că Princip şi Cabrinovic puteau comunica din celulele lor separate printru sistem de lovituri codificate despre care aceştia citiseră într-un roman rusesc.43

Nu mărturia celor doi a împins ancheta mai departe, ci şirul lung de arestări făcute de poliţie, datorită suspiciunii că ar mai fi existat şi alţi complici44 Printre cei care au încăput pe mâna poliţiei a fost nimeni altul decât Danilo Ilic. Poliţia nu avea dovezi puternice împotriva lui. Se ştia că acesta era un asociat al lui Princip şi că era afiliat cercurilor naţionaliste sârbe. Ilic, pe de altă parte, nu ştia cât de multe ştia poliţia. Trebuie să fi bănuit că fie Princip, fie Cabrinovic, fie amândoi îl incriminaseră deja. Când poliţia l-a adus în faţa judecătorului Pfeifer miercuri, în 1 iulie, Ilič a intrat în panică şi a propus o înţelegere. Va mărturisi tot ce ştie dacă acesta îi promitea că îl va scuti de pedeapsa cu moartea. Pfeifer nu putea să îşi ia un asemenea angajament, însă i-a adus la cunoştinţă că legea austriacă privea mărturisirea unei crime ca pe o circumstanţă atenuantă. Pentru Ilič a fost suficient Declaraţia lui a aruncat în aer povestea lui Princip şi a lui Čabrinovič, ducând ancheta pe un teritoriu complet nou. Cei doi nu acţionaseră singuri, a declarat Ilič. Făceau parte dintr-un grup alcătuit din şapte indivizi, dintre care trei proveneau din Belgrad. El însuşi îi recrutase pe cei trei bărbaţi. El l-a numit pe fiecare membru al grupului şi a oferit informaţii corecte despre locul unde se aflau aceştia. Încântat de aceste noi descoperiri, Pfeifer a ieşit repede din sala de interogatoriu şi s-a repezit la telefon. A dat ordin ca toate persoanele numite să fie arestate.

Arestarea unui suspect

Primul găsit a fost Trifko Grabei, al treilea membru al celulei din Belgrad. După ce Princip a declanşat focul, Grabei s-a comportat astfel încât să nu trezească bănuieli S-a îndreptat agale spre casa unui unchi care locuia în Sarajevo, unde şi-a ascuns arma şi bomba. Apoi a traversat oraşul până la casa unui alt unchi; deputat în Dieta bosniacă, unde a servit masa de prânz şi a rămas peste noapte. În dimineaţa următoare a luat trenul către Pale, oraşul său natal, de unde spera să treacă în Serbia. A fost prins într-un orăşel de lângă graniţa sârbească. După nouă zile de la asasinat, au fost arestaţi şi Čubrilovič, şi Popovič. Doar Mehmdbašič mai rămăsese în libertate. Reuşise să treacă deja graniţa în Muntenegru şi, prin urmare, nu putea fi prins de poliţia austriacă. Însă, chiar dacă nu reuşise să îl aresteze pe Mehmdbašič, poliţia strânsese dovezi suficiente. Declaraţia lui Ilič incrimina o serie de alţi complici printre care se numărau un profesor, un contrabandist şi câţiva ţărani nefericiţi care îi ajutaseră pe băieţi în demersul lor, fie cferindu-le cazare peste noapte, fie transportându-le sau ascunzându-le armele.

Refacerea legăturilor cu Serbia a fost mai dificilă. Armele erau de provenienţă sârbă; revolverele erau brevetate în Serbia, iar bombele recuperate proveneau din arsenalul de stat sârb de la Kragujevac. În 29 iunie, Čabrinovič l-a denunţat pe Ciganovič ca fiind cel care a furnizat echipei armele şi bombele din Belgrad. Însă acesta era o figură nesemnificativă în cadrul reţelei şi un exilat bosniac, oricum. Implicarea lui nu insinua şi complicitatea oficială a sârbilor. Dacă acesta activa ca şi agent şi informator al lui Nikola Pašič în cadrul organizaţiei „Mâna Neagră" 45, după cum a concluzionat istoricul italian Albertini, atunci acest rol era unul neoficial şi ar fi îndepărtat chiar şi cea mai minuţioasă anchetă. Situaţia era privită diferit de maiorul Voja Tankosič, care era de naţionalitate sârbă. Acesta era o figură proeminentă în mişcarea partizană, fiind mâna dreaptă a lui Apis, şeful Departamentului de Informaţii Militare din Serbia. Numele lui a fost dezvăluit de Ilič, care a declarat că Tankosič le furnizase asasinilor nu doar armele, ci îi şi pregătise în Belgrad şi le ordonase ca mai degrabă să îşi ia viaţa decât să se lase prinşi. La început, băieţii din Belgrad au negat că l-ar cunoaşte pe Tankovic; abia după ce au fost puşi rând pe rând faţă în faţă cu Ilic (una dintre rarele ocazii când era folosită confruntarea prizonierilor pentru a smulge declaraţii), Princip, Cabrinovic şi Grabez au recunoscut că Tankovic era implicat în pregătirea complotului

Trecuseră deja două săptămâni, iar austriecii nu reuşiseră să se apropie de Apis, adevăratul autor al conspiraţiei. Dacă ar fi să trecem în revistă declaraţiile martorilor, nu putem să nu fim de acord cu istoricul Joachim Remak care afirmă că Princip, Grabez şi Cabrinovid au urmat o strategie obscură deliberată care a produs „confuzie de la negarea iniţială şi până la admiterea şovăitoare şi incompletă".46 Toţi trei au depus eforturi pentru a repara pagubele provocate de declaraţiile lui Ilic şi de a împiedica pe cât posibil inculparea cercurilor oficiale de la Belgrad. Niciunul nu a pomenit despre „Mâna

Neagră”; în schimb, au făcut aluzie la legăturile dintre Ciganovic şi Narodna Odbrana, o diversiune care avea să-i îndepărteze pe anchetatorii austrieci de adevăr. Lentoarea cu care judecătorul Pfeffer conducea ancheta le-a oferit asasinilor încarceraţi timp suficient pentru a-şi potrivi versiunile, îngreunând astfel realizarea unei imagini de ansamblu.

Această înaintarea greoaie a anchetei poliţiei nu i-a împiedicat, desigur, pe liderii austrieci să intuiască o legătură cu Belgradul sau să-şi formeze o părere despre contextul mai larg al acestui complot Telegramele trimise de guvernatorul Potiorek al Bosniei la câteva ore după asasinat făceau aluzie deja la complicitatea sârbilor. „Aruncătorul bombei” Cabrinovic, relata el, aparţinea unui grup socialist sârb „care primeşte, de obicei, ordine de la Belgrad”. Princip, elev la şcoala „sârbo-ortodoxă”, studia de ceva timp în capitala sârbă, iar cercetările poliţiei dezvăluiseră faptul că în casa fratelui său mai mare din Hadzici se afla „o întreagă bibliotecă de publicaţii naţionalist-revoluţionare provenite din Belgrad”.47 De la ambasada austriacă de la Belgrad a venit o telegramă codificată care anunţa că în cazul lui Cabrinovid acesta fusese angajat la o editură din Belgrad până înainte cu câteva săptămâni de asasinate. Într-un raport mai lung, trimis în 29 iunie, ministrul austriac observa că băieţii primiseră „educaţia politică” în Belgrad şi lega crimele de cultura memoriei naţionale sârbe. O semnificaţie aparte o avea asasinul sinucigaş Miloš Obilič, care „este considerat erou oriunde trăiesc sârbi”.

„Nu m-aş încumeta încă să acuz direct [guvernul] Belgradului de crimă, însă, indirect, se face vinovat Căpeteniile se află nu numai printre masele needucate, ci şi în Departamentul de Propagandă a Ministerului de Externe [sârb], printre acei profesori universitari şi editori sârbi care au semănat ani la rând ură, iar acum au cules crimă”. 4 e

Guvernatorul Potiorek a fost mai puţin reticent El l-a înştiinţat pe ministrul de război printr-o telegramă

codificată că ucigaşii recunoscuseră că primiseră armele în Belgrad. Însă, chiar şi fără o mărturisire, guvernatorul era „total convins” că adevăratele cauze ale acestui incident scandalos trebuiau căutate în Serbia. Nu era treaba lui să judece măsurile care trebuiau luate, însă părerea lui personală era aceea că „doar un demers în domeniul politicii externe ar putea restaura pacea şi normalitatea în Bosnia-Herţegovina”.49 Şocul evenimentului îşi mai găseşte încă ecoul în aceste rapoarte timpurii: „încă nu ne-am revenit în urma impactului zdrobitor pe care l-a avut catastrofa de ieri, scria ministrul austriac la Belgrad, prin urmare, mi-e greu să evaluez drama sângeroasă din Sarajevo cu stăpânire de sine, obiectivitate şi calm…”.50 încă de la început, percepţia austriecilor a fost modelată de furia răzbunătoare, de bănuielile ostile privind scopurile sârbilor şi de o serie de dovezi indirecte, într-un proces care avea o legătură doar tangenţială cu descoperirile făcute de ancheta legală.

REACŢIILE SERBIEI

Austriecii au fost extrem de atenţi la reacţiile Serbiei faţă de crimă. Guvernul sârb a depus eforturi în a-şi exprima curtoazia, însă din context, observatorii austrieci au sesizat o discrepanţă mare între exprimarea condoleanţelor de către oficiali şi bucuria simţită şi exprimată de către sârbi. Ministrul austriac la Belgrad relata în ziua următoare asasinatului că sărbătoarea programată în seara zilei de 28 iunie în memoria asasinului Miloš Obilic fusese anulată. A mai primit rapoarte de la informatori că locuitorii oraşului şi-au exprimat în taină satisfacţia.51 Consulul austriac care se afla în Kosovo, acolo unde fusese plănuită sărbătorirea Sfântului Vitus, relata că vestea primită de la Sarajevo a fost întâmpinată de „masa delirantă” cu o exaltare „pe care nu o pot descrie decât ca fiind sălbatică”.52 Anunţul preliminar în care curtea sârbă decreta şase săptămâni de doliu a fost ulterior corectat: nu vor exista decât opt zile de doliu oficial. Însă chiar şi această recunoaştere modestă dezminţea realitatea. Străzile şi cafenelele erau pline de

patrioţi sârbi care se bucurau de lovitura pe care o primiseră habsburgii.53

Îndoielile austriecilor au fost şi mai mult întărite de injuriile continue din presa naţionalistă sârbă. În 29 iunie, distribuţia în masă în Belgrad a unor pamflete care calomniau presupusa „exterminare" a sârbilor din Bosnia-Herţegovina cu ajutorul „masei angajate", în vreme ce autorităţile habsburgice „stăteau cu mâinile în sân", i-a deranjat pe funcţionarii ambasadei austriece. La fel de deranjaţi au fost şi de editorialul din organul naţionalist *Politika* din ziua următoare care îi învinuia chiar pe austrieci pentru aceste crime şi acuza guvernul de la Viena că manipula situaţia pentru a propaga „minciuna" despre complicitatea sârbilor. Alte articole îi elogiau pe asasini, spunând că erau nişte „tineri buni şi onorabili".54 Articolele de acest gen (şi erau multe) erau traduse şi redate cu regularitate în presa austro-ungară, trezind astfel resentimentul popular. Periculoase, în mod deosebit – deoarece conţineau un grăunte de adevăr –, erau articolele care susţineau că guvernul din Belgrad avertizase oficial dinainte Viena despre existenţa acestui complot împotriva arhiducelui. Un articol purtând titlul „Un *avertisment care nu trebuie ignorat*" publicat în ziarul *Stampa* din Belgrad susţinea că Jovan Jovanovič, ministrul sârb la Viena, îi dezvăluise detalii referitoare la complot contelui Berchtold, care îi „mulţumise" pentru încrederea acordată. Acesta îi înştiinţase la rândul lui atât pe împărat, cât şi pe moştenitorul tronului55 Exista un dram de adevăr în această afirmaţie care dădea naştere la două direcţii. Pe de o parte, insinua că austriecii fuseseră neglijenţi, iar pe de altă parte, că guvernul sârb ştiuse dinainte.

Liderii sârbi nu au reuşit, desigur, să evite aceste acuzaţii. Guvernul din Belgrad nu le putea interzice petrecăreţilor să nu sărbătorească aceste crime în cafenele şi nici nu putea controla comportamentul maselor din Câmpia Kosovo. Presa reprezenta o zonă gri. De la Viena, Jovanovic a recunoscut ameninţarea pe care o reprezentau ziarele din Belgrad, care erau mai necumpătate, şi l-a

îndemnat în repetate rânduri pe Pašić ca să ia măsuri împotriva celor mai înverşunaţi ofensatori pentru a împiedica presa vieneză să exploateze afirmaţiile extremiste.56 Şi austriecii şi-au exprimat neplăcerea. Legaţiile sârbe din străinătate avertizau ca presa să fie ţinută în frâu.57 însă guvernul lui Pašić insista că nu deţinea instrumentele constituţionale pentru a controla presa liberă din Serbia. Pašić l-a sfătuit, într-adevăr, pe şeful biroului de presă sârb să îi îndemne la precauţie pe jurnaliştii sârbi58 Trebuie remarcat şi faptul că poveştile referitoare la avertismentul oficial lansat de guvernul din Belgrad către Viena au dispărut repede după negarea oficială a lui Pa Aic din 7 iulie.59 Faptul că acesta ar fi putut tempera tonul din presă făcând apel la măsuri de urgenţă este o altă problemă – oricum, a ales să nu intervină. Este posibil să fi considerat că măsurile aspre împotriva presei naţionaliste ar fi fost inoportune din punct de vedere politic, la un timp atât de scurt după conflictul puternic din mai 1914 dintre cabinetul radical şi elementele pretoriene din armata sârbă. Mai mult, noile alegeri erau programate pentru data de 14 august; Paşii nu îşi permitea să ofenseze opinia naţionalistă în toiul campaniei electorale.

Au mai existat şi alte aspecte care puteau fi evitate. În 29 iunie, Miroslav Spalajkovic, ministrul sârb la St-Petersburg, a emis declaraţii în presa rusă încercând să justifice agitaţia bosniacă împotriva Vienei şi denunţând măsurile luate de austrieci împotriva supuşilor sârbi suspectaţi că ar fi avut vreo legătură cu grupurile iredentiste. Ani la rând, Spalajkovič a declarat în *Vechemeye Vremya* că liderii politici din Viena au înfiinţat organizaţii antiaustriece, inclusiv „aşa-zisa Mana Neagră, care este o născocire" în Serbia nu exista nicio organizaţie revoluţionară, insista el într-un interviu acordat în ziua următoare în *Novoye Vremya*, diplomatul sârb a negat că criminalii primiseră armele din Belgrad, îi acuza pe iezuiţi că stârniseră duşmănie între croaţii şi sârbii din Bosnia şi avertiza că arestarea sârbilor proeminenţi din Bosnia ar

putea provoca un atac armat al Serbiei împotriva monarhiei.60 Spalajkovič avea antecedente în ceea ce priveşte relaţiile ranchiunoase cu omologii săi austrieci şi era renumit pentru că se înflăcăra repede. Până şi ministrul de externe rus, Sazonov, care era prieten cu trimisul sârb, l-a descris ca fiind „dezechilibrat” (*déséquilibré*).*61* însă afirmaţiile publice; care au fost transmise imediat factorilor decizionali din Viena, au ajutat la „otrăvirea” atmosferei în primele zile de după asasinări.

Şi Pašič a tulburat apele, dând dovadă de o bravadă imprudentă: în timpul unui discurs ţinut în Noua Serbie pe 29 iunie, la care aii luat parte mai mulţi miniştri ai cabinetului, douăzeci şi doi de membri ai Skupština, numeroşi funcţionari locali şi o delegaţie alcătuită din sârbi provenind din diferite regiuni ale monarhiei austro-ungare; el a avertizat că dacă austriecii vor încerca să profite politic de acest „incident regretabil” în detrimentul Serbiei, sârbii „nu vor ezita să se apere şi să îşi facă datoria”.62 Acesta a fost un gest extraordinar într-o perioadă când sentimentul stârnit de incident era încă proaspăt, într-o circulară trimisă tuturor legaţiilor sârbe pe 1 iulie, Pašie a adoptat o atitudine similară, juxtapunând eforturile oneste şi susţinute ale guvernului din Belgrad şi manipulările abjecte ale presei vieneze. Serbia şi reprezentanţii săi trebuiau să reziste încercării Vienei de a „seduce opinia europeană”. Într-un comunicat ulterior pe aceeaşi temă, Pašič îi acuza pe editorii vienezi că redaseră greşit intenţionat tonul articolelor din presa sârbă şi respingea noţiunea că guvernul din Belgrad ar trebui să ia măsuri ca să strunească reacţiile* de altfel, justificate la provocările austriecilor.63 Pe scurt, existau momente când Pašič părea să întărâte ziarele sârbeşti şi nu să încerce să tempereze tonul articolelor pe care le publicau.

Relaţiile. dintre Pašič şi miniştrii şi diplomaţii austrieci nu au fost niciodată, apropiate; iar în primele zile după asasinate au fost destul de stângace. În 3 iulie, de pildă, în timpul unui recviem oficial în amintirea arhiducelui decedat, Pašič l-a asigurat pe ministrul

austriac la Belgrad că vor trata acest subiect „ca şi când ar fi fost unul dintre domnitorii lor”. Aceste cuvinte au fost, fără îndoială, bine intenţionate, însă aflat într-o ţară cu un antecedent de regicid atât de vibrant şi de recent, interlocutorul austriac ar fi putut găsi aceste cuvinte ca fiind insipide, dacă nu chiar macabre.64

Mai importantă decât tonul lui Pašič era întrebarea dacă el şi guvernul lui vor colabora cu austriecii în ancheta privind rădăcinile complotului de a-i ucide pe moştenitorul aparent şi pe soţia sa. Şi aici existau suficiente motive de îndoială Pe 30 iunie, ministrul austriac Ritter von Storck s-a întâlnit cu secretarul-general al Ministerului de Externe sârb, Slavko Gruič, şi l-a chestionat cu privire la ce măsuri luase poliţia pentru a urmări pistele conspiraţiei care, era bine ştiut, duceau în teritoriul sârb. Gruič i-a răspuns cu o naivitate uluitoare (sau, poate, prefăcută) că poliţia nu luase nicio măsură – guvernul austriac dorea să ceară o asemenea anchetă? în acel moment, Storck şi-a pierdut cumpătul şi a declarat că i se părea o datorie esenţială a poliţiei din Belgrad să investigheze chestiunea cum se pricepea ea mai bine, indiferent că Viena cerea acest lucru sau nu.65

Cu toate acestea, în ciuda asigurărilor oficiale, autorităţile sârbe nu au condus niciodată o anchetă proporţională cu gravitatea crimelor şi cu criza care a rezultat la cererea lui Gruič, ministrul de interne, Protič, i-a ordonat într-adevăr, lui Vasil Lazarevič, şeful poliţiei din capitala sârbă să cerceteze legăturile pe care asasinii le-au avut cu oraşul o săptămână mai târziu, Lazarevič îşi încheia „ancheta”, anunţând însufleţit că asasinatele din Sarajevo nu aveau nicio legătură cu capitala sârbă în Belgrad „nu exista şi nu existase vreodată cineva cu numele de Ciganovič”, a adăugat şeful poliţiei.66 Când Storck a solicitat ajutorul poliţiei sârbe şi a Ministerului de Externe ca să localizeze un grup de studenţi suspectaţi că ar plănui un alt asasinat, acesta a primit o mulţime de informaţii confuze şi contradictorii care l-au făcut să concluzioneze că Ministerul de Externe sârb era incapabil

să funcţioneze ca un partener de încredere, în ciuda asigurărilor primite de la Nikola Palid Nu au existat reprimări împotriva organizaţiei „Mâna Neagră”. Apis şi-a păstrat funcţia, iar anchetarea regimentelor de la graniţă, implicate în operaţiuni de contrabandă, ordonată de Palid nu s-a ridicat la nivelul aşteptărilor.

În loc să-i întâlnească pe austrieci la jumătatea drumului, Palie (şi autorităţile sârbe în general) a revenit la postura şi atitudinea obişnuită: sârbii erau victimele în toată afacerea asta, în Bosnia-Herţegovina, iar acum după cele întâmplate în Sarajevo, austriecii o meritau oricum; sârbii aveau dreptul să se apere, atât prin cuvinte, cât şi prin forţa armată, dacă acest lucru era necesar. Din punctul de vedere al lui Palid, asasinatele nu aveau nicio legătură cu „Serbia oficială”.67 Văzută din această perspectivă, orice măsură independentă împotriva persoanelor sau a grupurilor implicate în asasinate ar fi sugerat faptul că Belgradul îşi asuma responsabilitatea crimei. O atitudine detaşată însă ar trimite mesajul că Belgradul privea această situaţie ca pe o criză internă a habsburgilor pe care politicienii de la Viena, lipsiţi de scrupule, încercau să o exploateze împotriva Serbiei. Păstrând acelaşi punct de vedere, comunicările oficiale ale sârbilor descriau acuzaţiile austriecilor ca pe un atac neprovocat la reputaţia Serbiei. Răspunsul la aceste afirmaţii a fost tăcerea din partea oficialilor.68 Toate acestea aveau logică dacă erau privite din perspectiva politicii de la Belgrad, însă pe austrieci i-au înfuriat Aceştia priveau totul ca pe o atitudine insolentă, înşelătoare şi evazivă, ca să nu mai vorbim că era o confirmare a faptului că statul sârb era răspunzător pentru dezastru. Mai presus de toate, faptul că Belgradul nega cu dezinvoltură sugera că guvernul sârb nu îşi asuma rolul de partener sau de vecin în rezolvarea problemelor urgente apărute în urma asasinatelor. Viena nu era deloc surprinsă de această atitudine, deoarece era obişnuită cu caracterul evaziv şi duplicitar al reprezentanţilor de la Belgrad. Cu toate acestea, era important deoarece era foarte greu să-ţi

imaginezi cum ar fi putut reveni relaţiile la normal după un asemenea incident scandalos fără a se lua măsuri externe de constrângere.

CE TREBUIE FĂCUT?

Impactul pe care asasinatele l-au avut asupra factorilor decizionali austro-ungari a fost imediat şi puternic. La câteva zile de la asasinatele din 28 iunie, aceştia au ajuns la concluzia că doar o acţiune militară ar rezolva problema relaţiilor dintre monarhie şi Serbia. Trebuia făcut ceva pentru a răspunde provocării Mai numeroşi şi mai uniţi ca niciodată, „şoimii" au insistat pe lângă ministrul de externe Leopold von Berchtold ca acesta să ia măsuri imediate. „Anul trecut mi-am permis să vă scriu ca să vă spun că ar trebui să învăţăm cum să tolerăm impertinenţa sârbilor fără să apelăm la război", îi spunea Ritter von Storck lui Berchtold pe 30 iunie. „Acum, chestiunea a luat o turnură total diferită", îi scria el.

Pentru a rezolva problema legată de pace sau război, nu trebuie să ne mai lăsăm conduşi de gândul că nu putem obţine nimic printr-un război cu Serbia, ci, mai degrabă, trebuie să profităm de ocazie şi să aplicăm o lovitură puternică regatului fără să luăm în seamă asemenea scrupule.69

Prinţul Gottfried von Hohenlohe-Schillingsfiirst, un diplomat de rang înalt care fusese numit deja în locul lui Szdgyenyi-Marich în funcţia de ministru austriac la Berlin, l-a confruntat pe Berchtold în dimineaţa următoare asasinatelor. Dacă nu se vor lua măsuri serioase imediat, a ameninţat Hohenlohe, cu o obrăznicie apropiată de insubordonare, va refuza postul din Berlin.70 Seara, după o după-amiază în care Berchtold trebuie să fi îndurat multe astfel de conversaţii, a sosit şi Conrad. Eliberat de asasinatele din Sarajevo de cea mai formidabilă constrângere asupra influenţei sale politice, şeful de stat-major general şi-a început monologul obişnuit. Acum era moment ca să acţioneze: trebuia ordonată mobilizarea iară alte negocieri cu Belgradul. „Dacă ai o viperă veninoasă sub călcâi, o calci pe cap, nu aştepţi muşcătura-i fatală".

Sfatul acestuia putea fi rezumat în trei cuvinte, îşi amintea ulterior Berchtold: „Război! Război! Război!” 71 De aceeaşi părere a fost şi ministrul de război Krobatin, proaspăt întors dintr-un tur de inspecţie făcut în sudul Tyrolului. Acesta s-a întâlnit cu Berchtold şi Conrad în dimineaţa zilei de marţi, 30 iunie. Armata era pregătită de acţiune, a declarat Krobain; războiul era singura cale de scăpare din actuala situaţie neplăcută în care se afla monarhia.72

Leon von Biliński, ministrul de finanţe comun, s-a alăturat grupului. Fiind unul dintre cei trei miniştri comuni care au alcătuit ceea ce era guvernul imperial al Austro-Ungariei, el avea să joace un rol important în elaborarea unei politici pe perioada crizei Biliński nu era sârbofob. În calitate de ministru care se ocupa cu administrarea Bosniei, el era recunoscut pentru metodele subtile şi accesibile pe care le folosea în negocierile sale cu minorităţile naţionale din provincie. A învăţat singur să citească şi să vorbească sârbo-croata şi prefera să vorbească mai degrabă în rusă decât în germană cu colegii lui slavi; era mai uşor pentru ei să urmeze şi să atragă atenţia celorlalţi slavi care împărţeau aceeaşi moştenire. Întâlnirile se desfăşurau într-un cadru neoficial şi prietenos, iar dezbaterile erau „udate” cu o cantitate sănătoasă de cafea neagră şi rezerve suficiente de ţigări.73 Până la evenimentele din Sarajevo, Biliński continuase să clădească relaţii constructive şi de lungă durată cu minorităţile naţionale din Bosniă-Herţegovina. Chiar şi după asasinate, el s-a opus eforturilor soldăţoiului *Lattderschef* Potiorek de a impune măsuri represive împotriva Bosniei74

În ceea ce priveşte relaţiile externe cu Serbia, Biliński oscilase între părerile de conciliere şi cele belicoase în timpul recentelor frământări din Balcani. A înclinat în favoarea unui război în timpul confruntării pentru nordul Albaniei din mai 1913, şi din nou în timpul crizei albaneze din octombrie, cu toate că avertizase cu această ocazie că, având în vedere că nici împăratul, nici

moştenitorul aparent nu ar fi de acord cu un război adevărat, Viena ar trebui, poate, să renunţe la ordonarea mobilizării75 Pe de altă parte, având relaţii excelente cu Jovanovič, ministrul sârb la Viena, el s-a folosit de acest lucru pentru a aduce disputa pentru rectificările privind graniţa sârbo-albaneză la o rezolvare armonioasă. În timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, el s-a opus politicii de sprijinire a Bulgariei împotriva Belgradului, insistând asupra unei reconcilieri cu Serbia, care era victorioasă şi începea să se extindă. S-a opus mereu şi cu vehemenţă propunerii lui Conrad de a urzi un război împotriva statului vecin, pe motiv că acesta va stigmatiza Austro-Ungaria ca fiind agresorul şi o va izola de celelalte mari puteri.76

Asasinatele au pus capăt acestei ambiguităţi. Începând cu după-amiaza zilei de 28 iunie, Biliński a devenit un avocat înflăcărat al unei acţiuni directe împotriva Serbiei. Nu avusese niciodată o relaţie prea apropiată cu Franz Ferdinand, însă îi era greu să scape de sentimentul că eşuase în a-şi îndeplini sarcina de a proteja victimele asasinatului Privind în retrospectivă, este evident faptul că nu a avut nicio vină. Potiorek nu îl informase în legătură cu intenţiile de a-i aduce pe arhiduce şi pe soţia sa în oraş – de aici valul de greaţă pe care l-a simţit atunci când a citit în ziare detaliile referitoare la vizita plănuită. Nu fusese consultat nici în ceea ce priveşte aranjamentele de securitate. Cu toate acestea, în timpul întâlnirilor de după incidentul din Sarajevo avute cu împăratul şi cu Berchtold, ministrul a continuat să se apere – aducând dovezi scrise – împotriva acuzaţiilor imaginare cum că şi-ar fi neglijat sarcinile.77

Unul dintre cei mai înverşunaţi „şoimi” era subalternul lui Biliński, Potiorek. Spre deosebire de Biliński, guvernatorul avea multe motive pentru care să se acuze de neglijenţă. Potiorek fusese cel care insistase ca aceste manevre să fie executate în Bosnia. El fusese responsabil cu întărirea măsurilor de siguranţă din ziua vizitei Potiorek coordonase greşit plecarea arhiducelui din

oraş după ce acesta vizitase primăria. Dacă acesta era chinuit de remuşcări, atunci reuşea să le mascheze foarte bine, adoptând o atitudine belicoasă.78 în rapoartele trimise din Sarajevo către statul-major şi Ministerul de Război.

Potiorek insista să se ia măsuri rapide pentru un atac militar împotriva Belgradului. Monarhia nu mai avea timp. Bosnia va fi greu de stăpânit din cauza operaţiunilor lansate de reţelele iredentiste sârbe până într-acolo încât desfăşurarea de detaşamente mari va deveni imposibilă. Monarhia putea rezolva problema securităţii în Balcani doar dacă adopta măsuri serioase împotriva organizaţiilor naţionale sârbe din provincie şi dacă reteza din rădăcini problema din Belgrad. Potiorek nu era un factor decizional de prim-rang, însă rapoartele lui erau importante. Franz Ferdinand susţinuse mereu că din cauza unei fragilităţi interne, Imperiul Austro-ungar elimina orice propunere de război împotriva unui inamic extern. Potiorek a întors acest argument, afirmând că un război va rezolva şi nu va exacerba problemele domestice ale imperiului Acest apel oarecum emfatic la ceea ce istoricii diplomatici vor numi ulterior „întâietatea politicii domestice" i-a ajutat pe Conrad şi pe Krobatin să schimbe părerea unora dintre colegii lor civili care se opuneau.

Înalţii funcţionari ai Ministerului de Externe au îmbrăţişat repede politica militantă. În 30 iunie, ministrul german la Viena, baronul Tschirschky, raporta că legăturile sale – majoritatea oameni din Ministerul de Externe – îşi exprimau dorinţa de „a-şi regla socotelile cu Serbia".79 Motivele pentru adoptarea unei politici militante varia într-o oarecare măsură de la un individ la altul: baronul Alexander von Musulin, cel care s-a autointitulat „expertul în Serbia" al Ministerulia de Externe şi care ulterior avea să lanseze un ultimatum Belgradului şi să ia parte la mai multe întruniri timpurii importante de la Ministerul de Externe, era un croat cu sentimente profund ostile faţă de naţionalismul sârb care vedea în criza de după incidentul din Sarajevo ultima şansă de a opri avansul pansârbismului

cu ajutorul croaţilor din imperiu.80 Frigyes („Fritz”) Szápáry, ministrul austriac la St-Petersburg, care s-a aflat la Viena în primele două săptămâni după asasinate din cauza bolii soţiei lui, era îngrijorat din cauza intereselor profunde ale Rusiei în Peninsula Balcanică. Contele Forgăch, şeful Departamentului Politici din cadrul Ministerului de Externe din octombrie 1913, nu uitase anii nefericiţi petrecuţi în Belgrad, nici negocierile lui ranchiunoase cu Spalajkovid o gândire militantă a pus stăpânire pe cei din minister. În spatele acestei preferinţe pentru o politică de confruntare se afla subiectul cunoscut al politicii externe active – văzută ca polul opus al pasivităţii care caracterizase politica austriacă. Aehrenthal îşi susţinuse cazul apelând la aceşti termeni în timpul Crizei anexării Bosniei din 1908 – 1909, făcând o comparaţie între abordarea sa proactivă şi „fatalismul” predecesorilor săi Forgâch, contele Alexander Hoyos (şeful de cabinet al lui Berchtold), Szápáry, şeful de departament, contele Albert Nemeş şi baronul Musulin erau cu toţii discipoli entuziasmaţi ai lui Aehrenthal în timpul crizelor balcanice din 1912 şi 1913, aceşti indivizi l-au presat mereu pe Berchtold să nu cedeze nici în faţa intimidării venite din partea ruşilor, nici în faţa „impertinenţei crescânde” a Serbiei, plângându-se fiecare în particular de abordarea excesiv de conciliantă a acestuia.81

Cele întâmplate în Sarajevo nu i-a impulsionat la război doar pe „şoimi”. Au distrus şi cele mai mari speranţe pentru pace. Dacă Franz Ferdinand ar fi supravieţuit vizitei sale din 1914 în Bosnia, acesta şi-ar fi continuat avertismentele în legătură cu o acţiune militară, aşa cum făcuse de atâtea ori înainte. După ce avea să se întoarcă de la manevrele de vară, urma să îl destituie pe Conrad. De această dată, belicosul şef al statului-major nu ar mai fi revenit în funcţie. „Lumea nu ştie că arhiducele a fost mereu împotriva războiului”, i-a mărturisit un înalt demnitar austriac politicianului Joseph Redlich în ultima săptămână a lunii iulie. „Prin moartea sa ne-a ajutat pe noi să găsim energia pe care el nu ar fi găsit-o niciodată dacă

ar fi trăit!” 82

Nimeni nu a fost mai stresat în primele zile după asasinate decât ministrul de externe comun austro-ungar, Leopold von Berchtold. Acesta a fost profund afectat de vestea primită de la Sarajevo. El şi Franz Ferdinand erau aproximativ de aceeaşi vârstă şi se cunoşteau din copilărie. În ciuda tuturor diferenţelor dintre arhiduce, care era iute la mânie, încrezător şi încăpăţânat, şi conte, care era rafinat, sensibil şi efeminat, cei doi bărbaţi nutreau un profund respect unul faţă de celălalt Berchtold a avut multe ocazii să se familiarizeze cu individul vivace şi impulsiv care se ascundea în spatele persoanei publice arţăgoase, a moştenitorului aparent Relaţia lor aparţinea unei dimensiuni familiale mai largi: soţia lui Berchtold, Nandine, fusese cea mai bună prietenă din copilărie a Sophiei Chotek, cele două rămânând apropiate de atunci când a aflat vestea, Berchtold participa la un eveniment caritabil lângă castelul său din Buchlau. Acesta a luat primul tren către Viena, unde a fost târât imediat într-o serie de întruniri. „Umbra decedatului, a unui mare om, plana deasupra discuţiilor”, îşi amintea ulterior Berchtold. „Mie mi s-au părut insuportabil de dureroase. Vedeam mereu dinainte ochilor imaginea celui care fusese ucis fără vină […], cu ochii-i albaştri strălucind sub sprâncenele-i întunecate şi încruntate…”.83

Oare Berchtold fusese obligat să accepte varianta unui război împotriva Serbiei? Cu siguranţă că „şoimii” care îl bombardaseră cu sfaturi în ziua turnătoare asasinatelor au presupus că ministrul de externe trebuia forţat să accepte o politică a confruntării. Cu toate că Berchtold adopta uneori o poziţie fermă (în cazul Albaniei, de pildă), era în continuare privit ca fiind un adept al prudenţei şi al concilierii, prin urmare uşor de păcălit în politica externă. Berchtold, susţinea în mai 1914 unul dintre ambasadorii Imperiului Habsburgic, era un „diletant”, a cărui „inconsecvenţă şi lipsă de voinţă” privaseră politica externă a monarhiei de orice simţ al direcţiei84 Pentru a-l impulsiona pe ministru să acţioneze

după Sarajevo, cei mai înverşunaţi colegi ai lui au adus, pe lângă sfaturi legate de criza actuală, şi critici aprinse la politica austro-ungară de la moartea lui Aehrenthal în 1912 încoace. Conrad a fost cel mai direct, ca întotdeauna. Acesta i-a spus ministrului pe 30 iunie că Austro-Ungaria se afla într-o situaţie atât de nefericită din cauza ezitării şi precauţiei lui Berchtold în timpul Războaielor Balcanice.

De fapt, se pare că Berchtold îşi luase, probabil, un angajament timpuriu şi independent faţă de o politică a acţiunii directe. Peste noapte, adeptul tacticii şi al reţinerii a devenit un lider puternic, de necontestat85 A avut ocazia să-şi expună părerile referitoare la criza provocată de evenimentele din Sarajevo în cadrul unei audienţe avute cu împăratul la Palatul Schönbrunn la ora unu, în după-amiaza zilei de 30 iunie. Această întâlnire a avut o importanţă crucială; Berchtold scria ulterior despre ea în memoriile sale nepublicate. Trebuie să menţionăm faptul că împăratul era profund îndurerat de crimele din Sarajevo, în ciuda relaţiei dificile pe care o avusese cu arhiducele şi cu soţia sa morganatică. Lăsând la o parte protocolul, monarhul în vârstă de optzeci şi trei de ani i-a luat mâna ministrului în a sa şi l-a rugat să ia loc. Ochii lui s-au umezit în timp ce discutau despre recentele evenimente.86 Berchtold a declarat – şi împăratul a consimţit – că „politica înţelegătoare* a monarhiei nu mai era plauzibilă. Dacă monarhia austro-ungară avea să dea dovadă de slăbiciune chiar şi într-o situaţie atât de gravă cum era aceea, avertiza Berchtold, „vecinii din sud şi de la est vor deveni din ce în ce mai convinşi de neputinţa noastră şi îşi vor urma scopurile distructive cu o determinare şi mai mare”. Imperiul se afla acum într-o „poziţie de constrângere. Împăratul, îşi amintea Berchtold, era extrem de bine informat despre situaţia actuală şi a fost de acord cu nevoia de acţiune. Însă a insistat ca Berchtold să convină împreună cu contele István Tisza, prim-ministrul maghiar care locuia în Viena la vremea aceea, asupra măsurilor care urmau a fi luate.87

Aici se afla sămânţa unei probleme care putea deveni

serioasă: Tisza se opunea cu vehemenţă oricărei politici menite să ducă la un conflict imediat Tisza, prim-ministrul Ungariei între 1903 şi 1905 şi din nou din 1913, era o figură proeminentă a politicii maghiare. Acest om, de o ambiţie şi o energie excepţionale, admirator înfocat al lui Bismarck, îşi câştigase puterea prin corupţie electorală, prin intimidarea necruţătoare cu poliţia a opozanţilor politici şi prin reforme de infrastructură menite să favorizeze clasa mijlocie vorbitoare de limbă maghiară şi celelalte elemente din elitele celorlalte naţionalităţi care asimilaseră această limbă. Tisza personifica sistemul de compromis creat în 1867. Deşi era naţionalist el credea cu convingere în uniunea cu Austria, pe care o considera indispensabilă pentru securitatea viitoare a Ungariei Era hotărât să susţină hegemonia elitei maghiare şi, prin urmare, se opunea oricărei extensii a francizei restrictive care îi excludea pe nonmaghiari din politică.

Pentru Tisza, asasinarea moştenitorului aparent a fost un prilej de uşurare şi nu unul de mâhnire. Reformele prevăzute de Franz Ferdinand ar fi supus riscului întreaga structură a puterii pe care Tisza îşi clădise cariera. Îi displăceau şi legăturile apropiate pe care arhiducele le avea cu intelectualii români Prin urmare, asasinarea lui reprezenta o speranţă neaşteptată de salvare, iar prim-ministrul maghiar nu împărtăşea nici furia, nici simţul urgenţei care îi anima pe mulţi dintre colegii săi austrieci în timpul întâlnirii avute cu Berchtold în după-amiaza zilei de 30 iunie şi, din nou, într-o scrisoare adresată împăratului în următoarea zi, Tisza avertiza că asasinatul nu trebuia să devină un „pretext” pentru un război cu Serbia. Motivul principal al înfrânării se afla în gruparea actuală dezavantajoasă a statelor balcanice; Problema-cheie era România, care, în vara lui 1914, era pe cale să se alinieze cu St-Petersburgul şi cu puterile Antantei Având în vedere numărul impresionant de mare de români în Transilvania şi imposibilitatea de a apăra graniţa lungă a României realinierea Bucureştiului reprezenta o ameninţare serioasă a securităţii Ar fi o prostie, susţinea

Tisza, să rişte un război cu Serbia, atât timp cât problema loialităţii şi a comportamentului României într-un posibil conflict rămânea încă nerezolvată. Tisza prevedea două variante: fie românii erau convinşi – cu ajutorul Berlinului – să reintre pe orbita Triplei Alianţe, fie erau ţinuţi în frâu prin stabilirea unor legături mai strânse ale austro-ungarilor şi germanilor cu Bulgaria, inamicul României în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic.

„În ciuda iluziilor măreţe ale românilor, forţa motrice în psihicul acestui popor este teama de Bulgaria. Odată ce vor vedea că noi nu putem încheia o alianţă cu Bulgaria, vor căuta, poate, să fie admişi în [Tripla] Alianţă, astfel încât să fie protejaţi de agresiunea venită din partea bulgarilor". 88

Acesta era calculul familiar din Balcani, reflectat prin prisma perspectivei maghiare asupra securităţii fragile a Imperiului România ocupa orizontul politic al elitei maghiare, iar această preocupare era amplificată în cazul lui Tisza de faptul că acesta era descendentul unei familii de moşieri din Transilvania. Tisza şi consilierii lui cei mai apropiaţi priveau relaţiile bune cu St-Petersburgul ca fiind cruciale pentru securitatea maghiarimii, iar ideea de a reconstrui vechea antantă cu Rusia era la modă printre liderii maghiari ai acelor vremuri. Trebuie să menţionăm că obiecţia prim-ministrului maghiar în ceea ce priveşte războiul nu era absolută. Tisza sprijinise o intervenţie militară împotriva Serbiei în timpul celei de-a doua crize albaneze din octombrie 1913 şi era încântat să ia în considerare un război cu Serbia, la o dată ulterioară, dacă s-ar fi ivit vreo provocare în circumstanţe mai favorabile. Însă se opunea ferm politicii unei acţiuni directe pe care o preferau majoritatea factorilor decizionali austrieci89

Oricât de intense erau emoţiile care încercau elita politică austriacă în acele zile de după asasinate, în scurt timp a devenit evident că nu intra în discuţie un răspuns militar imediat Mai întâi, Tisza trebuia convins să sprijine perspectiva care luase naştere în Viena; era imposibil din punct de vedere politic şi constituţional să îl elimini, pur şi

simplu, pe acest jucător puternic din sistemul dualist. Apoi, mai trebuia demonstrată şi implicarea Serbiei. În timpul întâlnirii avute cu Berchtold în 30 iunie, Tisza a susţinut că guvernului sârb ar trebui să i se acorde timp pentru „a-şi demonstra bunăvoinţa”. Berchtold era sceptic în această privinţă, însă a admis faptul că ar trebui întârziată orice acţiune militară până când vor apărea mai multe dovezi referitoare la culpabilitatea sârbilor.90 Vor trece câteva zile până când se vor stabili legăturile cu Belgradul. O altă problemă sensibilă era timpul total necesar pentru o acţiune militară. Conrad îi îndemna în mod repetat pe colegii lui civili să „atace imediat” (adică, iară să mai aştepte rezultatul anchetei), cu toate acestea, el l-a informat pe Berchtold în dimineaţa zilei de 30 iunie că statul-major va avea nevoie de şaisprezece zile pentru a mobiliza forţele armate în vederea unui atac împotriva Serbiei – în cele din urmă, aceasta s-a dovedit a fi o subestimare extrem de greşită.91 Prin urmare, o întârziere era inevitabilă, chiar dacă liderii ar fi convenit asupra unui plan precis de acţiune.

Şi, în cele din urmă, cel mai important aspect era cel privitor la Germania. Va sprijini Berlinul o politică de confruntare cu Belgradul? Sprijinul germanilor fusese superficial în ultima vreme în ceea ce privea politica austro-ungarilor în Balcani. Trecuseră doar opt săptămâni de când ambasadorul Fritz Szápáry scrisese de la St-Petersburg ca să se plângă de faptul că Germania „sacrifica” în mod sistematic interesele austro-ungarilor în Balcani. În primele zile ale crizei, Berlinul a transmis mesaje confuze. În 1 iulie, bine cunoscutul jurnalist german Viktor Naumann i-a făcut o vizită şefului de cabinet al lui Berchtold, contele Alek Hoyos, şi i-a spus că, după părerea lui, liderii germani vor privi cu bunăvoinţă un atac al austro-ungarilor împotriva sârbilor şi că erau gata să accepte riscurile unui război cu Rusia, dacă St.

— Petersburgul decidea să forţeze lucrurile. Naumann nu ocupa o poziţie oficială, însă, având în vedere relaţia sa apropiată cu Wilhelm von Stumm, şeful

Departamentului politic din cadrul Ministerului de Externe din Berlin, cuvintele lui aveau o oarecare greutate.92 în acelaşi timp, însă, ambasadorul german, baronul Tschirschky, îi îndemna pe austrieci să fie precauţi. Ori de câte ori austriecii îi vorbeau despre nevoia unor măsuri dure, scria Tschirschky în 30 iunie, „Mi-am permis să lansez un avertisment, calm însă cu multă emfază şi seriozitate, împotriva unor măsuri pripite”.93 în timpul unui dialog avut cu ambasadorul austriac la Berlin, subsecretarul de stat al Ministerului de Externe din Berlin, Arthur Zimmermann, şi-a exprimat compasiunea faţă de starea dificilă în care se afla Viena, însă a lansat un avertisment împotriva unei confruntări a Belgradului cu „cerinţe umilitoare”.94

Părerile împăratului german reprezentau un alt motiv de îngrijorare. În toamna şi iarna lui 1913, Wilhelm al II-lea îi sfătuise în mod repetat pe austrieci să intre în graţiile Belgradului cu ajutorul cadourilor băneşti şi al programelor de schimb. La începutul lui iunie 1914, cu ocazia ultimei sale întâlniri cu Franz Ferdinand, kaizerul a refuzat să îşi ia vreun angajament întrebat fiind dacă Austro-Ungaria „putea să se bazeze în continuare pe sprijinul necondiţionat al Germaniei şi în viitor”, Wilhelm „a evitat întrebarea şi nu ne-a dat niciun răspuns” 95 într-un raport trimis împăratului Franz Iosef în 1 iulie, Tisza îl avertiza că împăratul german afişa „o predispoziţie prosârbă” şi că vă trebuie convins înainte să acorde sprijinul pentru politica balcanică a Vienei.96 Iniţial, liderii austro-ungari au sperat că ambii împăraţi vor schimba câteva păreri între patru ochi atunci când Wilhelm al II-lea a venit la Viena pentru a participa la funeraliile arhiducelui, însă vizita a fost anulată deoarece existaseră zvonuri cum că sârbii ar complota pentru a-l asasina şi pe kaizerul german. Trebuiau găsite alte mijloace pentru o politică similară cu a Germaniei.

Aceasta era o măsură cu care erau de acord atât Berchtold şi Tisza, cât şi alţi factori decizionali austrieci: Germania trebuia consultată înainte de a se acţiona.

Berchtold a supravegheat pregătirile pentru o misiune diplomatică la Berlin. Două documente urmau a fi înaintate aliatului german. Primul, era o scrisoare personală a lui Franz Iosef către kaizerul Wilhelm al II-lea, semnată de însuşi împăratul, dar redactată de şeful statului-major al lui Berchtold, Alek Hoyos; al doilea era o versiune revizuită în grabă a memorandumului Matscheko elaborat înainte de evenimentele din Sarajevo, căruia i-a fost anexat un postscriptum scurt, elaborat după asasinate.

În zilele noastre, aceste două documente alcătuiesc o lectură extrem de ciudată. Documentul Matscheko revizuit oferea aceeaşi părere generală referitoare la deteriorarea constelaţiei balcanice comparativ cu cea originală, însă punea un mai mare accent pe consecinţele dezastruoase ale infidelităţii românilor – un subiect cu trimitere directă atât la relaţiile prietenoase dintre Berlin şi Bucureşti, cât şi la preocuparea lui Tisza faţă de Transilvania. Agresivitatea alianţei franco-ruseşti era adusă în prim-plan, iar aceasta era formulată ca şi ameninţare nu numai pentru Austro-Ungaria, ci şi pentru Germania. La sfârşitul documentului era un post-scriptum care începea astfel: „Memorandumul precedent tocmai fusese terminat când au avut loc teribilele evenimente din Sarajevo”. Acesta vorbea despre „pericolul şi intensitatea” unei „agitaţii a marii naţiuni a sârbilor care nu se va da în lături de la nimic” şi afirma că eforturile depuse de monarhie pentru a asigura relaţii bune cu sârbii printr-o politică a bunăvoinţei şi a compromisului păreau acum complet inutile. Deşi nu se făcea referire directă la război, în post-scriptum se vorbea despre o „ireconciliere” între austrieci şi sârbi, având în vedere evenimentele recente. Documentul se încheia cu o metaforă dizgraţioasă: vulturul austro-ungar „trebuie acum să rupă cu determinare iţele pe care inamicii lui le ţes deasupra capului său”.97

Scrisoarea personală a lui Franz Iosef către kaizerul Wilhelm al II-lea era mult mai directă. Şi aceasta amintea într-o oarecare măsură despre România şi despre intrigile ruşilor, însă se încheia cu o notificare clară referitoare la

acţiunile iminente împotriva Serbiei. Asasinatul, sublinia acesta, nu era fapta unui singur individ, ci a „unei conspiraţii bine organizate […] ale cărei legături duc până în Belgrad”. Austro-Ungaria va fi în siguranţă abia atunci când Serbia „va fi neutralizată ca factor de putere în Balcani”.

„Şi voi vă veţi convinge după recentele evenimente îngrozitoare din Bosnia că nu se mai poate pune problema unei concilieri dintre Serbia şi noi, şi că politica urmată de toţi monarhii din Europa pentru păstrarea păcii se află în pericol atâta vreme cât acest focar de activitate criminală din Belgrad nu va fi extirpat*98

Ceea ce şochează cititorul de azi cu privire la aceste relatări este lipsa lor de concentrare extrem de alarmată, preferinţa pentru metafore în detrimentul formulărilor clare, folosirea instrumentelor teatrale pentru a atinge un efect emoţional, juxtapunerea unor perspective diferite în absenţa unei metanaraţiuni unificatoare. Sprijinul Germaniei nu este cerut în mod explicit; nu există propuneri pentru o politică, nicio listă cu opţiuni, doar o imagine de ansamblu sumbră şi difuză a ameninţării. Nu este dară nici legătura dintre pasajele care prezintă situaţia din Balcani în termeni generali – care fac aluzie la nevoia unei soluţii diplomatice – şi pasajele despre Serbia, care îl fac pe cititor să concluzioneze că autorii se gândeau dar la război.

Iniţial, Berchtold intenţionase să trimită scrisoarea imperială şi memorandumul Matscheko revizuit la Berlin prin curieratul obişnuit al guvernului Apoi, duminică, 4 iulie, el i-a trimis o telegramă ambasadorului Szogyeny la Berlin prin care îl informa că şeful său de cabinet, contele Hoyos, va aduce personal documentele la Berlin. Szogyeny urma să stabilească nişte întrevederi cu Theobald von Bethmann Hollweg şi kaizerul. Deşi tânăr – avea doar treizeci şi şase de ani – Hoyos era cel mai energic şi mai ambiţios membru al cohortei tinere de „şoimi” din cadrul Ministerului de Externe. Avea şi legături bune cu Berlinul în 1908, când a fost rechemat din funcţia pe care o deţinea

în capitala germană, ambasadorul Szogyeny comentase aprobator despre relaţiile neobişnuit de „intime şi de loiale” pe care Hoyos reuşise să le stabilească în cercurile politice importante din Germania.99 În timp ce îşi exercita serviciul în China, el l-a întâlnit şi a ajuns să îl cunoască bine pe Arthur Zimmermann, care îl înlocuia pe şeful său, secretarul de stat Gottfried von Jakow, care se afla în luna de miere când a izbucnit criza. Hoyos considera că relaţia cu Germania reprezenta piatra de temelie pentru securitatea Austro-Ungariei şi premisa unei politici active în Balcani – din punctul lui de vedere, aceasta era o lecţie învăţată în urma crizei de anexare din 1908 – 1909, în timpul căreia el jucase un rol minor. Cel mai important aspect era acela că Hoyos era un extremist care favorizase încă de la început o soluţie militară; în timpul luptei de a asigura acordul lui Tisza, tânărul şef al statului-major i-a oferit şefului său, presat din toate părţile, sprijinul moral de care acesta avea nevoie.100

Alegându-l pe Hoyos pentru misiunea de la Berlin, Berchtold s-a asigurat că documentele de la Viena vor căpăta un caracter belicos iară echivoc. Germanii nu se vor îndoi de faptul că austriecii erau foarte hotărâţi Deşi era de acord cu sfatul lui Tisza, care refuzase să fie de acord cu orice demers înainte de a se consulta cu Germania, Berchtold s-a folosit de această misiune pentru a-l exclude pe liderul maghiar din procesul decizional şi pentru a se asigura că politica habsburgică evolua conform preferinţelor sale în ceea ce privea o reacţie rapidă şi decisivă la evenimentele scandaloase din Sarajevo.101 Aceasta era o chestiune oarecum importantă, deoarece, după cum i-a reamintit şi ambasadorul german lui Berchtold în 3 iulie, vorbele măreţe, pentru care austriecii aveau un talent înnăscut, nu constituiau în sine un plan de acţiune.102

Programele de mobilizare, conflictele politice, progresele pe care le făcea ancheta poliţiei, nevoia de a asigura sprijinul germanilor – toate acestea constituiau motive excelente pentru a întârzia o acţiune militară

împotriva Serbiei Nici măcar Conrad nu a reuşit să ofere o alternativă credibilă colegilor săi civili. Cu toate acestea, în timpul Crizei din Iulie, austriecii vor fi bântuiţi de gândul că ar fi fost, pur şi simplu, mai bine dacă ar fi atacat Belgradul iară o mobilizare completă şi fără o declaraţie de război Această reacţie ar fi fost percepută ca un act reflex la o provocare atât de gravă. De ce Austro-Ungaria nu atacase Serbia şi să încheie povestea, se întreba prim-ministrul român Brătianu, pe 24 iulie, când criza se afla în fază critică. „Atunci aţi fi câştigat simpatia Europei”.103 Nu putem decât să facem speculaţii cu privire la modul în care ar fi evoluat criza, însă un singur lucru este cert: până când Alek Hoyos a meat în trenul de noapte către Berlin, această oportunitate dispăruse deja.

CAPITOLUL 8

Cercul se lărgeşte

REACŢII PESTE HOTARE

În după-amiaza zilei de duminică, 28 iunie, kaizerul plecase spre coasta Mării Nordului, ca să participe cu iahtul *Meteor* în regata Kiel. Barcazul *Hulda* a tras lângă iaht atenţionându-l cu ajutorul claxonului marin. Amiralul Müller, şeful cabinetului naval al împăratului, i-a strigat vestea despre asasinate de pe puntea ambarcaţiunii. După o scurtă discuţie la bordul iahtului, s-a luat hotărârea ca Wilhelm să se întoarcă imediat la Berlin ca să „ia frâiele în mână şi să păstreze pacea în Europa”.1 în acelaşi timp, o telegramă a fost trimisă preşedintelui Raymond Poincaré, care se afla la hipodromul Longchamp din Paris, unde urmărea Grand Prix-ul împreună cu alţi membri ai corpului diplomatic. Contele Szecsen, ambasadorul austro-ungar, s-a retras imediat. Preşedintele împreună cu majoritatea reprezentanţilor străini au rămas să se bucure în continuare de cursă.

Aceste relatări scurte, neimportante în sine, făceau aluzie la diferenţa între reacţiile şi perspectivele care vor perturba Criza din Iulie din 1914. În Germania, conform spuselor ambasadorului la Berlin, vestea despre asasinate a dus la o stare generală de consternare. Împăratul tocmai

revenise dintr-o vizită pe care i-o făcuse arhiducelui la Konopischte (azi Konopiite), la reşedinţa sa din Boemia. „Apropierea” dintre cei doi bărbaţi era „cunoscută de către germani, lucru care le aducea o mare satisfacţie”. Apoi mai exista şi simpatia simţită în Germania faţă de bătrânul împărat.2 Pentru germani, la fel ca şi pentru austrieci, impactul recentelor evenimente s-a manifestat în nenumărate impresii personale, cum ar fi şi cea a istoricului Fredrich Meinecke, care a văzut negru în faţa ochilor atunci când a citit titlurile apărute în ziare.3

Şi în România vestea a fost primită cu un profund regret şi simţită pe scară largă, în ciuda recentei alienări politice dintre Bucureşti şi Viena. Presa română îl lăuda în unanimitate pe decedat, numindu-l „protectorul minorităţilor şi susţinătorul scopurilor naţionale” din interiorul imperiului.4 Trimisul rus la Bucureşti raporta că românii de ambele părţi ale Carpaţilor văzuseră în Franz Ferdinand „motorul” din spatele eforturilor recente de a se stabili un compromis între administraţia maghiară şi românii din Transilvania; existau mulţi „oameni de stat şi politicieni”, observa el, care speraseră că ascensiunea arhiducelui la tron va deschide uşile către restabilirea bunelor relaţii cu Viena. Trimisul sârb la Bucureşti a observat cu tristeţe că reacţiile românilor la crime au fost „mult mai puţin prietenoase faţă de sârbi decât ne-am fi aşteptat”.5

În alte ţări, imaginea era diferită. Cel mai evident contrast se regăsea chiar în Serbia, unde ambasadorul britanic observa în rândul populaţiei „mai degrabă un sentiment de stupefacţie decât unul de regret”.6 în ţara vecină, Muntenegru, secretarul legaţiei, Lothar Egger Ritte von Moliwald, relata că, deşi exista un sentiment de compătimire faţă de asasinatele din Sarajevo, austriecii erau învinuiţi pentru că şi-o făcuseră cu mâna lor.7 în micuţul oraş Metalka, care se afla la scurtă distanţă de graniţa Austriei cu Muntenegru, steagurile festive mai erau încă arborate pe 2 iulie; cercetările austriecilor au dezvăluit faptul că aceste steaguri fuseseră arborate în 30

iunie – nu fuseseră ridicate pentru a marca Sărbătoarea Kosovo, ci pentru a batjocori trupele austriece care erau poziţionate în apropiere. e încăpăţânatul ministru sârb Spalajkovid relata pe 9 iulie de la St.

— Petersburg că vestea asasinării lui Franz Ferdinand fusese întâmpinată „cu plăcere”. În Italia, aliata şi rivala Austriei, asasinarea arhiducelui şi a consoartei lui a dat naştere unor sentimente amestecate. Arhiducele avusese o atitudine aproape la fel de ostilă faţă de italienii din Austro-Ungaria ca şi faţă de maghiari. Lăsând deoparte toate regretele oficiale, era evident că „oamenii, în general, au considerat eliminarea regretatului arhiduce ca fiind aproape providenţială”, scria ambasadorul britanic la Roma, Rendell Rodd. Rapoartele ambasadorului austriac şi cele ale ministrului sârb confirmau această impresie.10 Conform raportului ambasadorului rus, în după-amiaza zilei de duminică, mulţimea adunată într-un amfiteatru aglomerat întâmpinase vestea prin urale şi îndemnuri ca orchestra să cânte imnul naţional – *Aarcia reale*! *Marcia reale*!” Când orchestra s-a conformat, lumea a început să aplaude vertiginos. „Crima este îngrozitoare, însă pacea în lume nu va fi pusă în pericol”, îi spunea ministrul de externe, San Giuliano, ambasadorului Sverbeyev. În timpul unei conversaţii avute cu ministrul sârb la Roma, un jurnalist italian a rezumat aceste sentimente prin următoarele cuvinte: „Grazie Serbia!” 11

În Paris, vestea despre evenimentele din Sarajevo a ajuns pe primele pagini ale ziarelor datorită unui scandal de proporţii monumentale. În 16 martie 1914, Madame Caillaux, soţia fostului prim-ministru Joseph Caillaux, a intrat în biroul lui Gaston Calmette, editorul ziarului *Figaro*, şi l-a împuşcat de şase ori. Motivul crimei a fost campania pe care o lansase ziarul împotriva soţului ei, în timpul căreia Calmette publicase scrisorile de dragoste pe care ea le trimisese lui Joseph Caillaux pe când acesta era încă însurat cu prima lui soţie. Procesul urma să înceapă în 20 iulie, iar interesul public faţă de această poveste, care combina scandalul sexual cu o crimă pasională comisă de o

doamnă a înaltei societăţi franceze, era, firește, extrem de intens. În 29 iulie, vestitul *Le Temps* aloca de două ori mai mult spaţiu achitării lui Madame Caillaux (pe motiv că ştirbirea onoarei ei justificase crima) decât crizei care mocnea în Europa Centrală.12 în măsura în care presa pariziană a răspuns veştii de la Sarajevo, atitudinea predominantă a fost aceea că Viena nu avea dreptul să acuze guvernul sârb de complicitate la crime – dimpotrivă, ziarele franceze învinuiau presa vieneză că stârnise sentimente împotriva sârbilor.13

De la Londra însă, ministrul sârb Boskovic relata cu dispreţ că presa britanică părea să „adopte aceeaşi propagandă ca şi austriecii", învinuindu-i pe sârbi pentru asasinate: „Presa scrie că aceasta a fost fapta unui revoluţionar sârb care are legături cu Belgradul; nu este un lucru bun pentru Serbia".14 Editorialul din *Times* din 16 iulie declara că austriecii aveau tot dreptul să insiste asupra unei anchete riguroase pentru a afla toate ramificaţiile complotului şi să ceară ca Serbia să suprime agitaţia iredentistă împotriva monarhiei.15

După cum sugerează aceste oscilaţii, atitudinile faţă de crime erau reflectate de geopolitica relaţiilor dintre state. România constituie un caz interesant Opinia publică înclina cu bunăvoinţă spre arhiducele decedat, care era cunoscut pentru că îi favoriza pe români. Însă regele Carol, personajul central al recentei realinieri a României cu puterile Antantei, a adoptat o atitudine prosârbească; era încrezător că guvernul sârb va efectua o anchetă detaliată şi riguroasă asupra crimei şi că, prin urmare, Austria nu avea niciun drept să impună pretenţii Belgradului.16 Dincolo de sentimentul de groază aproape universal declanşat de uciderea cu sânge rece a doua personalităţi proeminente (din care una fiind femeie), părea puţin probabil ca simpatia exprimată pentru poziţia Austriei în Berlin să aibă aceleaşi ecouri şi în Paris, Londra şi St.

— Petersburg.

Un fenomen mult mai sinistru era acumularea mai

multor presupuneri care minimalizau semnificaţia acestui eveniment şi, prin urmare, îl catalogau ca un potenţial *casus belli*. Mai întâi, a existat afirmaţia, larg răspândită în schimburile diplomatice ale puterilor Antantei şi partenerei sale adormite, Italia, cum că arhiducele se aflase în fruntea unui „partid de război" austro-ungar – o părere care era în contradicţie cu adevărul. Accentul pus pe lipsa de popularitate a victimei a servit pentru a arunca îndoiala asupra veridicităţii sentimentului de furie pe care austriecii îl aveau faţă de crime, sprijinind în tot acest timp afirmaţia că complotul reflecta lipsa de simpatie a slavilor din sud faţă de dinastie. Prin urmare, toate acestea nu aveau nicio legătură cu Serbia. Apoi mai exista presupunerea, extrem de aventuroasă – mărturisită ca şi când ar fi fost rezultatul unei cercetări îndelungate şi minuţioase că oficialii sârbi nu erau deloc implicaţi în atentatele din Sarajevo. Conform unei depeşe din 13 iulie 1914 venite de la ministrul sârb la Berlin, ministrul rus al afacerilor externe îl informase deja pe ambasadorul rus la Berlin că „sârbii nu erau deloc implicaţi în asasinatele din Sarajevo" – asta se întâmpla în perioada în care ancheta austriecilor descoperise deja dovezi care arătau contrariul. Miroslav Spalajkovic raporta aprobator de la St-Petersburg că, în ciuda dosarului cu dovezi oferit de Biroul de Corespondenţă austriac presei ruseşti, ziarele din St.

— Petersburg urmau direcţia guvernului rus, tratând incidentul din Sarajevo care pe o „problemă pur internă a austriecilor".17

Dacă urmărim tema depeşelor ruşilor, putem observa că aceste puncte de vedere fuzionau într-un argument care respingea Vienei dreptul de a lua contramăsuri şi transforma crimele într-un pretext pentru acţiune, ale cărei motive reale trebuiau căutate în altă parte, în ultimii ani, Franz Ferdinand fusese mai mult sau mai puţin o marionetă în mâinile kaizerului, relata Shebeko de la Viena. Dacă în Viena exista vreun sentiment real antisârbesc după asasinate, atunci era mâna „elementului german" (Shebeko nu a menţionat nimic despre rolul

important jucat de croaţi în manifestările antisârbeşti care au urmat asasinatelor, cu toate că într-o depeşă ulterioară el a amintit în mod misterios şi despre implicarea „elementelor bulgare”). Shebeko relata în 1 iulie că ambasadorul german, Heinrich von Tschirschky, depunea toate eforturile pentru a „profita de nefericitul eveniment”, stârnind opinia publică împotriva Serbiei şi a Rusiei (de fapt, la acel moment, Tschirschky făcea exact opusul; îndemna la precauţie, spre supărarea împăratului din Berlin; abia ulterior şi-a schimbat tactica).18

De la Belgrad, Hartwig relata că toate afirmaţiile autorităţilor austro-ungare erau false: nu exista niciun *schadenfreude* în Serbia, dimpotrivă, întreaga naţiune a Serbiei era mişcată de crimele atroce din Sarajevo; reţelele din Belgrad care se presupune că i-ar fi ajutat pe terorişti să ducă la bun sfârşit complotul împotriva arhiducelui nu existau; Cabrinovic nu obţinuse bombele şi armele din arsenalul de la Kragujevac şi aşa mai departe. Afirmaţia cum că austriecii ar fabrica dovezi era importantă, nu doar pentru că aducea aminte de scandalul legat de „Procesele Friedjung”, pe care Serbia nu îl uitase încă (vezi capitolul 2), sau pentru că ar fi falsă (deşi cu siguranţă că era), ci pentru că făcea aluzie la faptul că Viena manipula în mod deliberat asasinatele din Sarajevo transformându-le într-un pretext pentru un atac asupra Belgradului, motivat de o expansiune distrugătoare.19 Şi în spatele acestor maşinaţii se presupunea că s-ar afla germanii, care, după cum observa trimisul rus la Sofia, ar putea considera evenimentele curente ca pe o ocazie de a lansa un atac preventiv asupra vecinei lor de la est, oprind, astfel, creşterea militară a alianţei franco-ruse.20 A luat naştere un şir de argumente – cu câteva săptămâni înainte de izbucnirea războiului! – care va dăinui în literatura istorică.

Din toate acestea, rezulta în mod firesc faptul că Austria nu avea dreptul să ia nicio măsură împotriva Serbiei. Cel puţin acesta era punctul de vedere al factorilor decizionali ruşi. Axiomatică faţă de poziţia

ruşilor era afirmaţia că un stat suveran nu putea fi tras la răspundere pentru faptele individuale pe teritoriu străin, cu atât mai mult cu cât persoanele în cauză erau anarhişti imaturi – sursele ruseşti făcea rareori referire la orientarea naţionalistă sârbă sau slavă a asasinatelor.21 Era greşit să învinuieşti o întreagă rasă pentru faptele rele pe care nişte indivizi le-au înfăptuit pe un teritoriu străin.22 Era „nedrept" ca austriecii să acuze Serbia că ar fi „favorizat indirect, prin antipatia ei, complotul căruia arhiducele i-a căzut victimă", 23 i-a spus Shebeko unui coleg britanic din Viena pe 5 iulie. Conversaţia de pe 8 iulie dintre Sazonov şi însărcinatul cu afaceri austriac la St.

— Petersburg, Otto von Czernin, dezvăluie cât de in scurt era ţinută Viena de politica rusă după Sarajevo. Czernin menţionase că exista „posibilitatea" ca guvernul austro-ungar „să ceară sprijinul guvernului sârb privind o anchetă asupra recentelor asasinate care să se desfăşoare pe teritoriul Serbiei". Sazonov a reacţionat prin a-l avertiza pe diplomatul austriac că această măsură „ar produce o impresie foarte proastă în Rusia". Era indicat ca austriecii să renunţe la idee „dacă nu voiau să păşească pe un teren minat" 24 în dialogul purtat în 18 iunie cu Fritz Szapary, care revenise între timp la St-Petersburg după ce îşi luase concediu ca să o îngrijească pe soţia sa muribundă la Viena, Sazonov şi-a exprimat aceeaşi părere în termeni mult mai tranşanţi, anunţând că „nu va fi adusă nicio dovadă că guvernul sârb ar fi tolerat astfel de maşinaţii".25

Acest context era important, deoarece făcea parte din procesul prin care Rusia a decis cum să reacţioneze în eventualitatea în care Austria ar fi luat măsuri împotriva Serbiei. Fapta sângeroasă din Sarajevo, al cărei caracter moral respingător putea fi acceptat ca un dar, trebuia înlăturată chirurgical din contextul său sârb pentru a putea devoala presupusele intenţii ale Austriei de „a exploata crima cu scopul de a aplica o lovitură mortală Belgradului".26 Aceasta era, desigur, o perspectivă extrem

de rusească asupra evenimentelor, pătrunsă de o simpatie istorică faţă de lupta eroică pe care o duceau „fraţii” sârbi. Însă, având în vedere că ruşii erau cei care hotărau dacă şi când se va justifica intervenţia lor în răfuiala dintre austrieci şi sârbi, punctul lor de vedere legat de această chestiune era cel care conta cel mai mult Nu existau motive prea întemeiate ca restul statelor membre ale Antantei să insiste asupra unei forme mai riguroase de arbitraj. Guvernul francez acordase deja *carte blanche* St. Petersburgului în chestiunea legată de conflictul dintre austrieci şi sârbi. Fără a cerceta el însuşi chestiunea, Poincaré a negat cu fermitate orice legătură între Belgrad şi asasinate. În timpul unei conversaţii interesate avute cu contele Szecsen, ambasadorul austriac la Paris, pe 4 iulie 1914, preşedintele francez a comparat crimele din Sarajevo cu asasinarea în 1894 a preşedintelui Sadi Carnot de un anarhist italian. Era un gest care părea să exprime compătimirea, însă, de fapt, era menit să prezinte faptele scandaloase din Sarajevo ca pe un act aberant individual pentru care nicio agenţie politică şi, cu atât mai mult, niciun stat suveran nu putea fi tras la răspundere. Szecsen a răspuns aducându-i aminte – în zadar – preşedintelui că asasinarea lui Carnot nu avusese „nicio legătură cu nicio agitaţie împotriva francezilor în Italia, pe când, în acest caz, trebuie să recunoaştem că Serbia a dat naştere la agitaţii împotriva monarhiei ani la rând, folosind toate mijloacele permise şi nepermise”.27

Contele Benckendorff

Edward Grey îşi exprimase, cel puţin teoretic, interesul de a afla dacă Austria sau Serbia fusese instigatoarea, sub pretextul că opinia publică britanică nu va sprijini un război al Triplei Antante în numele agresorului sârb. Însă fusese foarte vag în ceea ce privea arbitrarea conflictului, iar comentariile sale în primele zile ulterioare asasinatelor nu sugerau că ar intenţiona să îi supună pe ruşi unor criterii foarte stringente. Pe 8 iulie, contele Benckendorff, ambasadorul rus la Londra, i-a spus lui Edward Grey că „nu vedea care demers împotriva Serbiei ar putea avea un fundament”. Răspunsul ministrului de externe a fost unul provizoriu, desigur:

„Am afirmat că nu ştiu ce se întrevedea. Nu pot decât să presupun că vreo descoperire făcută în timpul procesului celor implicaţi în asasinarea arhiducelui, de pildă, că bombele au fost procurate din Belgrad, ar putea, din punctul de vedere al guvernului austriac, să constituie pretextul unei acuzaţii de neglijenţă din partea guvernului sârb. Însă asta nu a fost decât imaginaţia şi bănuiala mea.

Contele Benckendorff a spus că speră ca Germania să poată ţine Austria în frâu. Nu îşi putea imagina că

Germania ar dori să izbucnească o ceartă”.28

Grey nu a dat (nu a înregistrat) niciun răspuns în acel moment de o importanţă considerabilă, când Germania avea obligaţia să îşi înfrâneze aliata şi când era acuzată că ar accepta cu dezinvoltură o „ceartă” inevitabilă – însemnând în contextul actual un război între marile puteri – în eventualitatea că nu reuşea să se impună. Aceeaşi afirmaţie a fost exprimată mult mai explicit într-o telegramă trimisă de la Viena şi care i-a parvenit lui Grey în ziua următoare. Aceasta reda o conversaţie dintre ambasadorul britanic la Viena, Maurice de Bunsen, şi colegul său rus, Shebeko, în timpul căreia rusul declara că nu îi venea să creadă că Austria era atât de naivă, încât să se lase „târâtă în război”.

„Căci o luptă izolată împotriva Serviei ar fi imposibilă, iar Rusia va fi nevoită să se ridice la luptă în apărarea Serviel. Nu intră în discuţie aşa ceva. Un război sârb însemna un război general european”.29

În decursul a zece zile, ruşii elaboraseră o contranaraţiune perfect coerentă a evenimentului petrecut în Sarajevo. Existau elemente contradictorii, bineînţeles. După cum sublinia un diplomat austriac, nu era logic ca ruşii să spună, pe de-o parte, că slavii de sud din Bosnia-Herţegovina erau uniţi în dispreţul pe care îl nutreau faţă de tirania habsburgică şi, pe de altă parte, să se plângă de atacurile iniţiate de mulţimile de croaţi înfuriaţi asupra proprietăţilor sârbeşti. Afirmaţia ruşilor cum că Serbia nu îşi dorea altceva decât să trăiască în pace şi armonie cu vecina ei nu se prea potrivea cu asigurările pe care i le adusese Sazonov lui Pa Aic (via Hartwig) cum că Serbia va moşteni în curând teritoriile slavilor de sud care erau în stăpânirea Imperiului Habsburgic, care stătea să se prăbuşească. Afirmaţiile lansate de Spalajkovic în presa din St-Petersburg cum că guvernul din Belgrad avertizase Viena în prealabil despre complotul de asasinare dădea naştere la întrebări stânjenitoare – pe care ruşii le desconsiderau – despre previziunile sârbilor. Mai presus de toate, întreaga istorie privind sponsorizarea de către ruşi a

expansiunii sârbeşti şi a instabilităţii balcanice, în general, a fost eludată. Din imaginea de ansamblu lipsea în mod suspicios şi recunoaşterea oricărei legături dintre Rusia şi reţelele secrete sârbeşti După război, colonelul Artamonov, ataşatul militar rus la Belgrad, a recunoscut relaţiile apropiate pe care le-a avut cu Apis înainte de război Ba chiar a recunoscut că îl sponsorizase pe şeful organizaţiei „Mâna Neagră" cu scopul de a sprijini operaţiunile de spionaj ale acesteia în Bosnia. A negat însă că ar fi ştiut dinainte despre complotul de a-l ucide pe arhiduce.30

În orice caz, era limpede că nici Londra şi nici Parisul nu intenţionau să conteste versiunea ruşilor referitoare la eveniment. O marionetă neîndrăgită şi instigatoare la război fusese retezată de cetăţenii propriei sale ţări, care fuseseră aduşi la disperare de anii îndelungaţi de umilire şi maltratare. Iar acum, acest regim corupt, aflat pe punctul de a se prăbuşi, însă în continuare lacom pe care îl reprezentase intenţiona să pună moartea sa neplânsă în seama unei vecine slave nevinovate şi pacifiste. Expunerea incidentului din Sarajevo în această lumină nu era în sine echivalentă cu formularea unei decizii de a acţiona. Dar îndepărta anumite obstacole din călea unei intervenţii militare a ruşilor în eventualitatea unui conflict dintre austrieci şi sârbi. Scenariul de început din Balcani devenise o posibilitate iminentă.

CONTELE HOYOS MERGE LA BERLIN

Chiar înainte ca Alek Hoyos să vină cu trenul de noapte la Berlin duminică dimineaţă, pe 5 iulie, ideea că Austro-Ungaria era îndreptăţită să facă demersuri împotriva Belgradului câştigase teren la Berlin. Un factor-cheie al acestei schimbări de dispoziţii era kaizerul Când Wilhelm a citit depeşa lui Tschirschky de pe 30 iunie în care relata că îi îndemnase pe austrieci la calm, acesta a făcut adnotări furioase:

„Cine l-a autorizat să facă asta? Este o mare prostie! Nu este treaba lui, având în vedere că este numai treaba Austriei [să hotărască] conduita ulterioară. Ulterior, dacă lucrurile vor merge prost, lumea va spune: Germania nu a

vrut! îl rog pe Tschirschky să înceteze cu prostiile astea! Era timpul ca sârbii să fie puşi la punct”.31

Cineva trebuie să îi fi arătat lui Tschirschky aceste adnotări, deoarece, pe 3 iulie, acesta îl asigura pe Berchtold de sprijinul Berlinului în ceea ce privea o acţiune a Austriei, cu condiţia ca obiectivele să fie bine definite, iar constelaţia diplomatică, favorabilă.32 Prin urmare, când a ajuns în capitala germană, Hoyos era convins că va avea loc o audienţă prietenoasă. Prima lui sarcină era aceea de a-i arăta lui Szogyenyi, ambasadorul austriac la Berlin, cele două documente pe care le adusese cu el, Memorandumul Matscheko revizuit şi scrisoarea personală a împăratului austriac către cel german. După ce şi-a făcut copii după cele două documente, Szogyenyi a plecat la Potsdam, unde a luat masa de prânz cu kaizerul, în vreme ce Hoyos s-a întâlnit cu Arthur Zimmermann, subsecretarul Biroului de Afaceri Externe din Berlin.

Wilhelm al II-lea l-a primit pe ambasador la Palatul Neues, o structură mare în stil baroc, care se afla la capătul dinspre vest al parcului regal din Potsdam. Conform raportului întocmit de Szogyenyi, Wilhelm a citit repede ambele documente, apoi a afirmat că „se aşteptase la o acţiune serioasă din partea noastră împotriva Serbiei”, însă că trebuia, de asemenea, să ia în considerare că o astfel de decizie ar fi putut duce la „complicarea situaţiei în Europa”. Prin urmare, nu putea oferi „un răspuns definitiv înainte de a se sfătui cu cancelarul Reichului”. Apoi împăratul s-a retras pentru a servi masa de prânz. Szogyenyi scria:

„După masa de prânz, când am subliniat încă o dată caracterul grav al situaţiei în cel mai emfatic mod cu putinţă, Maiestatea Sa m-a împuternicit să îi transmit suveranului nostru suprem [Franz

Iosef] că putem conta, şi în acest caz, pe sprijinul deplin al Germaniei. După cum spunea, trebuia să audă şi părerea cancelarului Reichului, însă nu avea nici cel mai mic dubiu că Herr von Bethmann Hollweg nu va fi complet de acord cu părerea lui. Era adevărat, în ceea ce privea

demersurile noastre împotriva Serbiei, însă, din punctul lui de vedere [al kaizerului Wilhelm], acest demers nu trebuia întârziat. Atitudinea Rusiei va fi una ostilă în acest caz, însă el se pregătise de ani buni. Dacă se va ajunge la un război între Austro-Ungaria şi Rusia, trebuie să avem încredere că Germania ni se va alătura cu loialitatea obişnuită a aliaţilor. Având în vedere contextul actual, Rusia nu era pregătită pentru război şi se va gândi îndelung şi profund dacă să pună mâna pe arme. [...] Dacă noi am recunoscut sincer nevoia unui demers militar împotriva Serbiei, atunci el [kaizerul] va regreta dacă noi nu vom profita de momentul prezent, care este atât de avantajos pentru noi".33

În timp ce ambasadorul şi împăratul vorbeau la Potsdam, Hoyos s-a întâlnit cu subsecretarul Zimmermann la Ministerul de Externe din Berlin pentru o discuţie neoficială – secretarul de stat Gottlieb von Jagow se afla tot în luna de miere, nefiind, astfel, disponibil pentru o întrevedere. Hoyos şi Zimmermann au convenit, în principal, ca Germania să sprijine demersurile austriecilor împotriva Serbiei. Zimmermann a citit cele două documente, şi-a dat seama că nu era în măsură să ofere o părere oficială şi apoi a spus – conform relatărilor ulterioare ale lui Hoyos – că dacă austriecii porneau un demers împotriva Serbiei, existau „90% şanse să izbucnească un război în Europa", asta înainte să îl asigure pe ambasador că Germania va susţine planul Austriei.34 Teama resimţită anterior de subsecretar, exprimată prin îndemnul la precauţie lansat pe 4 iulie la Viena, evident dispăruse.

La ora cinci după-amiaza, un mic grup să întrunit la Palatul Neues pentru a discuta evenimentele petrecute dimineaţa şi pentru a-şi coordona punctele de vedere. De faţă erau kaizerul, aghiotantul lui, generalul Plessen, şeful cabinetului său militar, generalul Lyncker şi ministrul de război, generalul Falkenhayn. Subsecretarul Zimmermann şi cancelarul imperial, care între timp se întorsese de pe moşia lui, erau şi ei de faţă. Plessen a notat toate detaliile

în jurnalul său. Kaizerul a citit cu voce tare scrisoarea de la Franz Iosef, din care toţi au înţeles că austriecii „se pregăteau pentru un război împotriva Serbiei” şi voiau „să se asigure mai întâi de ajutorul Germaniei”. „Părerea generală printre noi era aceea că dacă austriecii făceau o mişcare rapidă împotriva Serbiei cu atât era mai bine şi că ruşii – deşi prieteni cu Serbia – nu vor interveni la urma urmei”.35

În ziua următoare, 6 iulie, Bethmann Hollweg i-a primit pe contele Hoyos şi pe ambasadorul Szogyenyi, însoţiţi de Zimmermann, ca să le ofere austriecilor un răspuns oficial reprezentaţilor lor (între timp, kaizerul Wilhelm plecase din Berlin pentru turul său anual cu iahtul în jurul Scandinaviei). Bethmann a insistat la început asupra stării generale de securitate în Balcani. Bulgaria trebuia să fie integrată în Tripla Alianţă, Bucureştiului trebuia să i se ceară să îşi diminueze sprijinul pe care îl acorda românilor iredentişti din Transilvania şi aşa mai departe. Abia apoi a revenit asupra demersului militar şi a propus:

„În ceea ce priveşte relaţia noastră cu Serbia [relata Szogyenyi], el a spus că părerea guvernului german era aceea că trebuie să ne gândim ce ar trebui să facem ca să rezolvăm această relaţie; indiferent care va fi decizia noastră, trebuie să avem încredere că Germania, în calitate de aliată şi prietenă a monarhiei, va fi alături de noi. Pe parcursul conversaţiei, am înţeles că atât cancelarul, cât şi stăpânul său imperial priveau o intervenţie imediată a noastră asupra Serbiei ca fiind cea mai bună şi cea mai radicală soluţie pentru problemele noastre din Balcani. Din punct de vedere internaţional, el este de părere că momentul actual ne este mai favorabil decât altul ulterior”.36

În pofida ciudăţeniilor acestei scurte adresări – printre altele, doar nouă rânduri dintre cele 54 ale sumarului întocmit de Szogyenyi făceau referire directă la măsurile propuse împotriva Serbiei şi nu se pomenea nimic despre o posibilă reacţie a ruşilor – avem aici o decizie

clară, una de o importanţă monumentală. Pentru prima oară, guvernul german vorbea la unison. Kaizerul şi cancelarul (care era şi ministru de externe) erau de acord, la fel cum era şi subsecretarul Biroului Afacerilor Externe, care îi ţinea locul lui Jagow, secretarul de stat al Ministerului Afacerilor Externe. Ministrul de război fusese informat şi îl anunţase pe împărat că armata germană era pregătită pentru orice eventualitate. Rezultatul a fost asigurarea sprijinului german care, în a doua literatură, a devenit cunoscut drept „cecul în alb”.

Având în vedere că această metaforă uşor derutantă sugerează promisiunea de susţinere a partenerului alianţei, ea reprezintă o descriere corectă a intenţiilor germanilor. Kaizerul şi cancelarul credeau că austriecii erau îndreptăţiţi să ia măsuri împotriva Serbiei şi că meritau să facă acest lucru fără a se teme de intimidarea ruşilor. Mai problematică era afirmaţia că germanii interpretaseră exagerat mesajele austriecilor, îşi luaseră angajamente care depăşiseră intenţiile austriecilor şi, prin urmare, îi împinseseră la război37 Deşi era adevărat că scrisoarea lui Franz Iosef nu se referea direct la „război” împotriva Serbiei, aceasta l-a făcut pe cititor să nu se îndoiască de faptul că Viena luase în calcul cel mai radical demers posibil. Cum altfel ar putea fi interpretată insistenţa lui Franz Iosef că „o aplanare a conflictului” între cele două state nu mai era posibilă şi că această problemă se va rezolva doar după ce Serbia va fi „eliminată [ausgeschaltet] ca factor de putere în Balcani”? În orice caz, contele Hoyos nu lăsase loc pentru niciun dubiu în ceea ce priveşte gândirea celor de la Viena. Şi-a asumat controlul personal asupra reprezentaţiilor austriecilor în timpul „misiunii” sale la Berlin; ulterior, acesta i-a mărturisit istoricului Luigi Albertini că el a fost cel care a întocmit depeşa lui Szogyenyi care rezuma asigurările lui Bethmann, şi nu bătrânul ambasador.38

Cum au evoluat liderii germani riscul că un atac austriac asupra Serbiei ar determina intervenţia ruşilor, ar obliga Germania să îşi sprijine aliata, ar implica alianţa

franco-rusă şi, în consecinţă, ar duce la izbucnirea unui război continental? Unii istorici au susţinut că Wilhelm, Bethmann şi consilierii lor militari considerau criza din Sarajevo ca pe o ocazie de a căuta un conflict cu alte Mari Puteri în condiţii favorabile Germaniei. În anii precedenţi, anumite elemente din armata germană pledaseră în mod repetat pentru un război preventiv, sub pretext că, din moment ce balanţa puterii militare nu mai era înclinată în favoarea Triplei Alianţe, Germania nu mai avea suficient timp la dispoziţie. Dacă luptau într-un război, atunci aveau şanse să iasă învingători; în decurs de cinci ani, diferenţa de înzestrare cu armament va fi atât de mare, încât puterile Antantei nu vor mai putea fi învinse.

Ce pondere aveau mai exact aceste argumente asupra deciziilor luate de liderii germani? Pentru a răspunde la această întrebare, ar trebui să notăm mai întâi că factorii-cheie decizionali nu credeau că ruşii vor interveni şi nici nu doreau să îi provoace. Pe 2 iulie, Salza Lichtenau, trimisul saxon la Berlin, relata că, deşi anumite figuri proeminente din armată susţineau că un „un război era de dorit”, acum când Rusia nu era pregătită, era puţin probabil ca această idee să fie acceptată de kaizer. În raportul prezentat în următoarea zi, plenipotenţiarul militar saxon observa că, spre deosebire de cei care păreau să privească favorabil ideea unui război care să aibă loc mai devreme decât mai târziu, „se spune că deja kaizerul se pronunţase în favoarea menţinerii păcii”. Cei prezenţi la întâlnirea cu Wilhelm al II-lea la Potsdam în după-amiaza zilei de 5 iulie au fost de părere că ruşii, deşi prieteni ai sârbilor, „nu li se vor alătura la urma urmei”.

Astfel, când ministrul de război Falkenhayn l-a întrebat pe kaizer în timpul întâlnirii dacă dorea „să se facă pregătiri” în eventualitatea unui conflict între Marile Puteri, Wilhelm a răspuns negativ. Reticenţa germanilor de a face pregătiri militare, fapt care a rămas o caracteristică a modului în care ei au gestionat criza de la sfârşitul lunii iulie, se poate să fi reflectat în parte încrederea armatei în starea de pregătire existentă, însă reflecta şi dorinţa

liderilor acestora de a limita conflictul la zona Balcanilor, cu riscul ca această politică să pună în pericol starea de pregătire în cazul în care această limitare eşua.39

Kaizerul, în mod special, era încrezător că acest conflict putea fi localizat. În dimineaţa zilei de 6 iulie, înainte să plece din Berlin, acesta i-a spus secretarului de stat al Marinei Militare, amiralul von Capelle, că „nu credea că vor exista alte complicaţii militare”, având în vedere faptul că „ţarul nu va fi în niciun caz de partea regiciziilor. Şi-apoi, Rusia şi Franţa nu erau pregătite pentru război” I-a informat şi pe alţi ofiţeri militari de rang înalt în aceeaşi direcţie. Nu era doar un act de bravură: kaizerul era de părere că, deşi ruşii erau din ce în ce mai bine pregătiţi militar, nu va trece mult timp până când aceştia vor fi dispuşi să rişte un atac la sfârşitul lunii octombrie 1913, după criza albaneză, acesta îi spusese ambasadorului Szogvănyi că „pentru moment, Rusia nu i-a oferit niciun motiv de îngrijorare; nu existau motive de teamă din acel sector în următorii şase ani”.40

Acest mod de gândire nu reprezenta o alternativă pentru argumentul referitor la un război preventiv; dimpotrivă, avea într-o oarecare măsură strânsă legătură cu acesta. Argumentul în favoarea unui război preventiv era compus din două elemente distincte şi separate. Primul era observaţia că şansele pentru o victorie militară a Germaniei într-un război european scădeau dramatic; al doilea era că Germania ar trebui să rezolve această problemă căutând să se implice într-un război înainte să fie prea târziu. Primul element le-a dat de gândit principalilor factori decizionali civili, şi nu al doilea. La urma urmei, dovada care sugera diminuarea şanselor de victorie sugera, de asemenea, că riscul unei intervenţii din partea ruşilor era minimală. Dacă şansele de victorie ale ruşilor împotriva Germaniei aveau să fie mai bune peste trei ani decât vor fi în 1914, atunci de ce ar risca St.

— Petersburgul să lanseze un conflict continental acum, când armata rusă era pregătită doar pe jumătate?

Păstrând aceeaşi gândire, avem două scenarii

posibile. Primul, care din punctul de vedere al lui Bethmann şi al colegilor lui era mult mai probabil, era acela că ruşii se vor abţine să se amestece şi îi vor lăsa pe austrieci să îşi rezolve disputa cu Serbia, intervenind poate diplomatic în legătură cu una sau mai multe alte puteri la o dată ulterioară. Al doilea scenariu, considerat mai puţin probabil, era acela că ruşii ar nega legitimitatea situaţiei în care se afla Austria, ar trece cu vederea că programul lor de reînarmare era incomplet şi ar interveni oricum. Logica războiului preventiv se încadra la acest nivel secundar al condiţionalităţii: căci dacă oricum urma să izbucnească un război, era mai bine să izbucnească atunci.

La baza acestor calcule stătea ipoteza convingătoare şi, după cum ştim noi privind în retrospectivă, eronată că existau şanse slabe ca ruşii să intervină. Motivele acestei interpretări eronate a nivelului de risc nu sunt greu de găsit. Faptul că Rusia a acceptat ultimatumul austriecilor din octombrie 1913 pledează în această direcţie. Apoi mai exista şi acea convingere puternică la care se făcea aluzie că timpul era de partea Rusiei Asasinatele erau privite în Berlin ca un atac la principiul monarhic lansat într-o cultură politică dominată de înclinaţia spre regicid (un punct de vedere care poate fi găsit, de asemenea, în articolele din presa britanică). Oricât de puternică ar fi fost simpatia Rusiei faţă de panslavi, era greu de imaginat că ţarul s-ar fi aliat „cu regicizii”, după cum menţiona în mod repetat kaizerul. La toate acestea trebuie să adăugăm aceeaşi veşnică problemă de interpretare a intenţiilor executivului rus. Germanii nu ştiau ce loc ocupase deja conflictul dintre austrieci şi sârbi în gândirea strategică franco-rusă. Nu au reuşit să înţeleagă cât de indiferente vor fi cele două puteri occidentale faţă de cea care a provocat conflictul. Mai mult, germanii nu înţeleseseră pe deplin ce însemna demiterea lui Kokovtsov din funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri şi aveau dificultăţi în a înţelege raportul de forţe în cadrul noului consiliu. Şi nu erau singurii – şi diplomaţii britanici întâmpinau dificultăţi în a înţelege noua constelaţie, ajungând la concluzia total

greşită că influenţa conservatorilor care se opuneau războiului, Kokovtsov şi Dumovo, era din nou în ascendenţă, iar în Paris exista preocuparea că o facţiune „progermană” condusă de Serghei Witte ar putea prelua controlul asupra politicii.41 Caracterul opac al sistemului îngreuna – acum, precum şi cu alte ocazii anterioare – evaluarea riscului, în acelaşi timp, recenta experienţă a germanilor în ceea ce priveşte colaborarea strânsă cu Londra pe chestiuni legate de Balcani sugera faptul că Anglia ar putea înţelege punctul de vedere al Berlinului – în ciuda recentelor discuţii pe marginea marinei – şi ar putea face presiuni asupra St-Petersburgului ca să exercite moderaţia. Acesta era unul dintre pericolele detensionării: încuraja factorii decizionali să subestimeze pericolele angrenate de acţiunile lor.

Se poate vorbi, astfel, după cum au făcut-o şi unii istorici, despre o politică de risc calculat42 însă această caracteristică exclude o altă legătură importantă în gândirea germană. Aceasta era presupunerea că o intervenţie a ruşilor – fiind o politică nejustificabilă în termeni etico-legali şi de securitatea, ar reprezenta ceva de rău augur, şi anume dorinţa celor de la St.

— Petersburg de *a căuta* război cu Puterile Centrale, de a profita de oportunitatea oferită de demersul austriecilor pentru a începe o campanie care ar slăbi puterea Triplei Alianţe. Privită din această perspectivă, criza austro-sârbă semăna mai puţin cu o oportunitate de a căuta război şi mai mult cu una de a stabili adevărata natură a intenţiilor pe care le avea Rusia. Dacă se descoperea că Rusia îşi dorea un război (ceea ce era plauzibil din punctul de vedere al Germaniei, având în vedere eforturile uriaşe depuse pentru reînarmare, colaborarea strânsă cu Franţa, revolta faţă de misiunea Liman şi recentele discuţii purtate cu Marea Britanie pe subiecte legate de marină), atunci – şi aici diminuarea şanselor/argumentul legat de un război preventiv se încadra la acest nivel secundar al condiţionalităţii – era mai bine să accepte războiul oferit de ruşi acum decât să

se retragă şi să tărăgăneze lucrurile. Dacă se opta pentru a doua variantă, atunci Germania şi-ar fi putut pierde aliaţii care mai rămăseseră şi ar fi putut ajunge într-o situaţie în care statele Antantei ar fi făcut presiuni asupra ei. Capacitatea acestora de a-şi impune preferinţele ar creşte în timp ce Germania şi ceea ce mai rămânea din Austro-Ungaria şi-ar pierde puterea militară.43

Înseamnă că aceasta nu era, în sens strict, o strategie concentrată pe risc, ci una a cărui scop era stabilirea adevăratului grad de ameninţare care venea din partea Rusiei. Ca să ne exprimăm altfel, dacă ruşii alegeau să se mobilizeze împotriva Germaniei, declanşând, în consecinţă, un război continental, acest lucru nu ar exprima riscul generat de acţiunile Germaniei, ci determinarea crâncenă a Rusiei de a restabili echilibrul sistemului european prin intermediul războiului. Dacă privim situaţia din această perspectivă oarecum limitată, atunci Germania nu îşi asuma riscuri, ci testa posibilele ameninţări. Aceasta era logica pe care se bazau referirile frecvente ale lui Bethmann la ameninţarea pe care o reprezenta Rusia în ultimele luni înainte de izbucnirea războiului

Pentru a înţelege această preconcepţie, trebuie să ne reamintim pe scurt cât de puternică era această problemă în lumea publică pe care o împărţeau factorii decizionali şi editorii de ziare în primăvara şi vara lui 1914. Pe 2 ianuarie 1914, ziarul parizian *Le Matin* a publicat o serie de cinci articole lungi senzaţionale cu titlul „La plus grande Russie”. Scrise de editorul-şef, Stéphane Lauzanne, care tocmai se întorsese dintr-o călătorie efectuată la Moscova şi în St.

— Petersburg, articolele i-au impresionat pe cititorii din Berlin nu numai prin tonul lor beligerant, ci şi prin exactitatea şi textura informaţiilor pe care le conţineau. Cea mai alarmantă dintre toate era o hartă care avea următoarea legendă: „Poziţiile de război ale Rusiei” şi care înfăţişa întregul teritoriu cuprins între Marea Baltică şi Marea Neagră înţesat cu trupe conectate între ele printr-o

reţea de căi ferate. Comentariul care însoţea această hartă afirma că acestea erau „poziţiile exactă ale trupelor armate ruseşti începând cu 31 decembrie 1913” şi îi îndemna pe cititori să observe „concentraţia extraordinară de forţe la graniţa ruso-prusacă”. Aceste articole exprimau o perspectivă oarecum fantezistă şi exagerată forţei militare ruse, iar scopul lor ar fi putut fi, de fapt, acela de a submina opoziţia faţă de noul împrumut al ruşilor. Însă pentru cititorii germani, care erau conştienţi de împrumuturile uriaşe care fuseseră convenite recent între Franţa şi Rusia, aceste articole reprezentau o lectură îngrijorătoare. Efectul lor a fost amplificat de suspiciunea că informaţiile pe care le conţineau proveneau dintr-o sursă guvernamentală – se ştia despre legătura apropiată dintre cotidianul *Le Matin* şi Poincaré şi despre faptul că Lauzanne se întâlnise cu Sazonov şi cu comandanţii militari ruşi în timpul călătoriei sale în Rusia.44 Existau şi alte speculaţii înfiorătoare în jurnalism: într-un editorial de Anul Nou publicat aproximativ în aceeaşi perioadă, ziarul militar *Razvechik*, considerat a fi organul statului-major imperial, oferea o perspectivă terifiantă a unui posibil război împotriva Germaniei:

„Nu numai trupele armate, ci şi poporul rus trebuie să se familiarizeze cu ideea că ne înarmăm pentru un război de exterminare împotriva Germaniei şi că imperiile germane [sic] trebuie distruse, chiar dacă acest lucru va însemna pentru noi pierderea a sute de mii de vieţi”. 45

Astfel de articole semioficiale care semănau panica au continuat până în vară. Extrem de tulburător a fost un articol publicat în *Birzheviya Vedomosti* pe 13 iunie (Ştiri despre bursa de valori) care avea ca titlu principal: „Noi suntem pregătiţi. Şi Franţa trebuie să fie pregătită”. Acesta a fost preluat pe scară largă în presa franceză şi cea germană. Ceea ce i-a îngrijorat în mod deosebit pe factorii decizionali din Berlin a fost sfatul (precis) al ambasadorului Pourtales la St.

— Petersburg, inspirat de nimeni altul decât de ministrul de război, Vladimir Sukhomlinov. Articolul schiţa

portretul impresionant al unei maşinării militare uriaşe care avea să pornească împotriva Germaniei în eventualitatea unui război – armata însă va număra în curând 2, 32 de milioane de soldaţi (Germania şi Austria, în schimb, aveau împreună 1, 8 milioane de soldaţi). Mai mult, graţiei unei expansiuni strategice a reţelei de cale ferată, timpii de mobilizare erau reduşi considerabil.46

Scopul principal al lui Sukhomlinov nu a fost acela de a-i îngrozi pe germani, ci de a convinge guvernul francez de angajamentul militar al Rusiei faţă de alianţă şi de a le reaminti omologilor francezi că trebuie să contribuie şi ei. Cu toate acestea, efectul asupra cititorilor germani a fost previzibil de deconcertant. Printre aceştia s-a numărat şi kaizerul, care a împânzit traducerea cu obişnuitele-i adnotări, incluzând-o pe următoarea: „Ha! în sfârşit, ruşii au dat cărţile pe faţă! Oricine din Germania care încă nu crede că ruşii şi galii pun la cale un război împotriva noastră […] ar trebui internat în ospiciul din Dalldorf!” 47 Un alt dtitor era cancelarul Bethmann Hollweg. În scrisoarea sa din 16 iunie adresată ambasadorului Lichnowsky la Londra, acesta scria că dorinţa de război a „partidului militarist” rus nu fusese niciodată „mai evidentă”. Până acum, continuă el, doar „extremiştii” pangermanii şi militariştii fuseseră cei care bănuiseră că Rusia pregătea un război de agresiune împotriva Germaniei însă acum, „până şi cei mai calmi politicieni”, printre care se număra şi Berthmann, „începeau să adopte acest punct de vedere”.48 Printre aceştia se număra şi ministrul de externe, Gottlieb von Jagow, care era de părere că, deşi Rusia nu era încă pregătită pentru război, în curând avea să „copleşească” Germania cu armatele sale numeroase, cu flota baltică şi cu reţeaua strategică de căi ferate.49 Rapoartele statului-major din 27 noiembrie 1913 şi 7 iulie 1914 ofereau analize detaliate referitoare la programul de dezvoltare strategică a căilor ferate, la care era anexată o hartă pe care noile magistrale – multe dintre ele fiind prevăzute cu şine paralele, care pătrundeau departe în teritoriul rusesc şi care se îndreptau către

graniţa germană şi cea austriacă – erau marcate cu linii viu colorate.50

Aceste temeri erau întărite de discuţiile din iunie 1914 dintre englezi şi ruşi privind marina militară, care sugerau că procesul strategic al puterilor Antantei intrase într-o fază nouă şi periculoasă. În mai 1914, drept răspuns la presiunile venite din partea Ministerului de Externe francez, cabinetul britanic a sancţionat discuţiile privind marina militară avute cu ruşii. În ciuda contextului strict secret în care aveau loc aceste discuţii, germanii erau bine informaţi în ceea ce priveşte detaliile legate de discuţiile anglo-ruse printr-un agent din ambasada rusă din Londra, al doilea secretar, Benno von Siebert, un german baltic care se afla în serviciul rus. Datorită sursei sale, Berlinul a aflat, printre altele, că Londra şi St-Petersburgul discutaseră despre posibilitatea ca, în eventualitatea unui război, flota britanică să ajute Corpul expediţionar rus să debarce în Pomerania. Această ştire a alarmat Berlinul. Guvernul îşi făcea griji în legătură cu faptul că politica externă a Rusiei ar putea deveni mai agresivă şi că Antanta ar putea stabili anumite limite care ar priva Germania de libertatea de mişcare. Discrepanţele dintre răspunsurile evazive pe care le dădea Edward Grey la întrebările contelui Lichnowsky şi detaliile pe care le raporta Siebert au condus la impresia alarmantă că britanicii aveau ceva de ascuns, determinând o lipsă de încredere din partea Berlinului faţă de Londra. Acest lucru era extrem de important pentru Bethmann Hollweg, a cărui politică avusese întotdeauna la bază prezumţia că Marea Británie, deşi parţial integrată în Antantă, nu va sprijini niciodată un război de agresiune iniţiat de statele Antantei împotriva GermanieL51

Jurnalele diplomatului şi filosofului Kurt Riezler, sfătuitorul apropiat şi confidentul lui Bethmann, relevă modul de gândire al cancelarului la vremea la care s-a luat decizia de a sprijini Viena. După întâlnirea avută cu Szôgyényi şi cu Hoyos pe 6 iulie, cei doi bărbaţi s-au întors la moşia lui Bethmann din Hohenfinow. Riezler îşi

aminteşte conversaţia avută cu acesta seara:

„Pe verandă, sub cerul nopţii, o discuţie lungă cu privire la situaţie. Informaţia secretă [de la informatorul german de la ambasadă rusă din Londra] pe care mi-o divulgă redă o imagine tulburătoare. Prevede negocieri între englezi şi ruşi privind o convenţie navală, o debarcare în Pomerania, ca fiind ultima verigă din lanţ. [...] puterea militară a Rusiei creşte rapid; o consolidare strategică a celei de-a Doua Armate va face ca situaţia să devină delicată. Austria din ce în ce mai slăbită şi mai puţin mobilă [...]".

Aceste griji referitoare la Rusia se întrepătrundeau cu anumite îndoieli referitoare la caracterul fiabil şi longeviv al alianţei cu Austria:

„Cancelarul vorbeşte despre decizii grele. Asasinarea lui Franz Ferdinand. Serbia oficială implicată. Austria vrea să-şi adune forţele. Scrisoare de la Franz Iosef în care întreabă dacă alianţa este pregătită să acţioneze.

Este aceeaşi dilemă atunci când vine vorba despre acţiunile austriecilor în Balcani Dacă îi încurajăm, ei vor spune că noi i-am obligat Dacă îi sfătuim să n-o facă, vor spune că i-am părăsit la nevoie. Atunci ei vor aborda puterile occidentale, care îi aşteaptă cu braţele deschise, iar noi ne vom pierde ultimul aliat de încredere". 52

În timpul discuţiei avute cu Riezler în următoarea zi, Bethmann a remarcat faptul că Austria era incapabilă să „intre în război ca aliat al nostru pentru a susţine cauza Germaniei". 53 Dimpotrivă, un război „dinspre est", născut dintr-un conflict balcanic şi condus într-o primă fază de interesele austro-ungare, va asigura o implicare directă a Vienei: „Dacă războiul va izbucni în est, iar noi vom intra în luptă pentru Austro-Ungaria, şi nu Austro-Ungaria pentru noi, ar exista şanse să învingem" 54 Acest argument oglindea întocmai unul dintre argumentele principale ale factorilor decizionali francezi, şi anume că un război de provenienţă balcanică ar putea determina Rusia să se implice total în sprijinirea acţiunii comune împotriva Germaniei. Nici factorii decizionali francezi, nici

cei germani nu credeau că aliaţii lor se vor angaja total într-o luptă în care erau în joc interesele propriilor lor ţări.

DRUMUL CĂTRE ULTIMATUMUL AUSTRIAC

Fusese luată o decizie: austriecii, sau cel puţin grupul din jurul lui Berchtold, intenţionau să caute o rezolvare militară a conflictului lor cu Serbia. Însă, în ceea ce priveşte celelalte chestiuni, gândirea politică complexă de la Viena nu a reuşit să adopte o poziţie coerentă. De pildă, când Hoyos a plecat din Berlin, nu se stabilise încă traiectoria politică faţă de Serbia după o victorie a austriecilor. Când Zimmermann s-a interesat de obiectivele postbelice ale Austriei, Hoyos a oferit un răspuns improvizat ciudat: Serbia, a declarat acesta, va fi divizată între Austria, Bulgaria şi România. Hoyos nu deţinea autoritatea de a propune o astfel de soluţie lui Zimmermann, iar colegii lui nu conveniseră asupra unei politici de diviziune. Ulterior, Hoyos a declarat că inventase politica de diviziune, deoarece se temuse că germanii şi-ar fi pierdut încrederea în austrieci dacă ar fi simţit „că nu suntem în stare să formulăm o politică exactă în ceea ce îi priveşte pe sârbi şi nu avem obiective dare”; era irelevant ce scopuri erau identificate, nu conta decât faptul că aliatul trebuia asigurat că exista hotărâre şi determinare.55 Tisza s-a înfuriat când a aflat de imprudenţa lui Hoyos; maghiarii, mai mult decât elita politică din Viena, erau îngroziţi de perspectiva unor supuşi slavi furioşi din Imperiul Habsburgic. Prin штате, Viena a specificat faptul că nu se intenţiona anexarea teritoriului sârb. Însă gafa monumentală a lui Hoyos relevă modul incoerent în care a evoluat politica austriacă în timpul crizei.

Sincronizarea reprezenta o altă problemă. Germanii au insistat că dacă se vor lua măsuri împotriva Serbiei, acestea ar trebui luate repede, cât timp opinia publică era încă scandalizată din cauza asasinatelor. Însă promptitudinea nu era o caracteristică importantă a culturii politice austriece. Existau două motive principale pentru această reacţie întârziată. Primul era politic. Cu

ocazia unei întruniri a Consiliului de Miniştrii ţinută la Viena în 7 iulie, în ziua următoare revenirii lui Hoyos în Berlin, factorii decizionali principali nu reuşiseră să cadă de acord cum să procedeze. Berchtold a deschis şedinţa amintindu-le colegilor săi că situaţia în Bosnia şi în Herţegovina va deveni stabilă doar dacă ameninţarea externă reprezentată de Belgrad va fi înlăturată. Dacă nu se va lua nicio măsură, monarhia nu va mai putea să facă faţă mişcărilor iredentiste sponsorizate de ruşi din regiunile sale ocupate de slavii de sud şi de români. Aceasta era o afirmaţie menită să fie pe placul premierului maghiar, contele Tisza, a cărui grijă principală era stabilitatea în Transilvania. Acesta nu era convins. El i-a răspuns lui Berchtold că atitudinea presei sârbeşti şi rezultatele anchetei poliţiei din Sarajevo întăreau ideea unui atac militar. Însă, mai întâi, trebuiau epuizate toate opţiunile diplomatice. Belgradul trebuia să primească un ultimatum, ale cărui prevederi să fie „ferme, dar nude neîmplinit”. Trebuiau puse la dispoziţie suficiente forţe armate pentru a apăra Transilvania de un posibil atac al României Apoi Viena trebuia să încerce să îşi consolideze poziţia printre puterile din Balcani: Viena ar trebui să caute relaţii mai apropiate cu Bulgaria şi cu Imperiul Otoman, în speranţa de a forma o contrabalanţă balcanică faţă de Serbia şi „de a obliga România să revină în Tripla Alianţă”.56

Niciunul dintre cei prezenţi nu a fost surprins de acest lucru – era punctul de vedere bine cunoscut al Budapestei, în care Transilvania ocupa poziţia centrală. Însă Tisza se confrunta cu un grup de colegi hotărâţi să impună Serbiei cereri pe care Belgradul le-ar fi respins. O victorie pur diplomatică, a avertizat ministrul de război Krobatin, nu ar avea nicio valoare, având în vedere că va fi înţeleasă de către Belgrad, Bucureşti, St.

— Petersburg şi slavii din sud ca un semn de slăbiciune şi ezitare din partea Vienei. Austro-Ungaria nu mai avea prea mult timp la dispoziţie – cu fiecare an care trecea, poziţia monarhiei în Peninsula Balcanică devenea

din ce în ce mai fragilă. Concluziile specificate în minutele şedinţei, care au fost păstrate de nimeni altul decât contele Hoyos, arătau un amestec ciudat şi oarecum incoerent de atitudini în primul rând, toată lumea a convenit că era necesară o rezolvare rapidă a disputei cu Serbia „fie prin mijloace militare, fie prin mijloace pacifiste”. În al doilea rând, miniştrii au convenit să accepte sugestia contelui Tisza cum că mobilizarea împotriva Serbiei ar trebui iniţiată doar după ce Belgradul primea un ultimatum. În ultimul rând, toată lumea din încăpere, cu excepţia premierului maghiar, era de părere că o victorie pur diplomatică, chiar dacă atrăgea o „umilinţă nemaipomenită” asupra Serbiei, nu avea valoare şi că, prin urmare, trebuia întocmit un ultimatum ale cărui condiţii să fie atât de drastice, încât să asigure o respingere a acestora. „Astfel, va fi deschisă calea spre o măsură radicală, şi anume o intervenţie militară”.57

După prânz, s-au alăturat întrunirii Conrad şi Karl Kailer, reprezentantul Statului-Major al Forţelor Navale, iar miniştrii au trecut în revistă planurile militare. Întrebat de ministrul de război Krobatin, Conrad a explicat că, deşi un plan de război împotriva Serbiei (intitulat „Planul B”, de la „Balcani”) va implica o desfăşurare masivă a trupelor la periferia din sud, o intervenţie în conflict din partea Rusiei ar obliga Austria să îşi mute trupele din sud în nord-est. Va dura ceva timp pentru a stabili dacă şi când va fi necesară această mutare, însă Conrad spera că va şti până în ziua a cincea după mobilizare dacă va trebui să ia în calcul Rusia. Această întârziere ar putea însemna, într-o primă fază, cedarea unei părţi din nordul Galiţiei ruşilor. A rămas neclar cum va fi realizat procesul complex logistic de schimbare de direcţie de la un plan de război la altul, iar miniştrii nu s-au interesat de acest lucru.58

Discuţia a reprezentat un moment hotărâtor. Şansele pentru menţinerea păcii au scăzut odată ce şedinţa a luat sfârşit59 Cu toate acestea, nu existau indiciile unei acţiuni precipitate. Varianta unui atac-surpriză imediat fără declaraţie de război a fost respinsă. Tisza, al cărui acord

era necesar prin constituţie pentru o hotărâre atât de importantă, insista că Serbia trebuia, mai întâi, să fie umilită din punct de vedere diplomatic. Abia după o săptămână a îmbrăţişat opinia generală, în principal pentru că era convins că dacă problema sârbă nu era rezolvată, acest lucru ar avea un efect neliniştitor asupra Transilvaniei maghiare. Dar mai exista un obstacol în faţa acţiunii rapide. În zonele rurale din teritoriile habsburgice, serviciul militar crea întreruperi serioase, deoarece îi luă pe tineri de la casele lor şi de pe câmpuri într-o perioadă când secerişul era în toi. Pentru a înlătura această problemă, Statul-Major General austriac a creat un sistem de permisii care le permitea tinerilor aflaţi în serviciul activ să se întoarcă la fermele lor pentru a-şi ajuta familiile la seceriş, după care să revină la detaşamentele lor înainte de manevrele de vară. Pe 6 iulie, cu o zi înainte de întrunire, Conrad declarase că trupele care serveau în detaşamentele din Agram (Zgreb), Graz, Pressburg (Bratislava), Cracovia, Temesvar (Timişoara), Innsbruck şi Budapesta se aflau în prezent în permisie pentru strângerea recoltei şi că nu vor intra în serviciu până pe 25 iulie.

Prin urmare, Conrad nu prea avea de ales: putea emite un ordin prin care să anuleze noile permisii (ceea ce a şi făcut), însă nu putea rechema miile de bărbaţi care se aflau deja în permisia de vară iară să nu afecteze în mod serios secerişul, fără să nu îi afecteze pe ţăranii minorităţilor naţionale din zonele respective, fără să nu supraaglomereze sistemul de căi ferate şi fără să trezească suspiciunea în Europa că Austria plănuia un atac militar iminent. Este cel puţin ciudat că Conrad, care făcuse aceste aranjamente privind permisiile, nu a prevăzut această problemă atunci când i-a propus lui Berchtold, în seara zilei următoare asasinatelor, că Austria pune la cale un atac iminent împotriva Serbiei asemănător cu atacul japonezilor asupra flotei ruseşti de la Port Arthur în 1904, care fusese lansat fără o declaraţie de război în prealabil.60

Între timp, la Viena s-a ajuns la o decizie unanimă în ceea ce privea măsurile care trebuiau luate. Cu ocazia summitului de la Viena din 14 iulie, s-a stabilit ca proiectul de ultimatum să fie verificat şi aprobat de către consiliul de miniştri duminică, 19 iulie. Ultimatumul oficial urma să fie prezentat guvernului de la Belgrad abia joi, 23 iulie. Acest lucru a fost hotărât pentru ca să nu coincidă cu vizita de stat a preşedintelui Raymond Poincaré şi a noului său premier, René Viviani, la St-Petersburg, programată pentru 20 – 23 iulie. Berchtold şi Tisza au convenit că „lansarea unui ultimatum în timpul acestei întâlniri din St-Petersburg ar fi percepută ca un afront şi că discuţiile personale dintre preşedintele republicii şi Maiestatea Sa împăratul Rusiei [...] ar intensifica posibilitatea unei intervenţii militare din partea Rusiei şi a Franţei".61

Începând cu acel moment discreţia era de o importanţă covârşitoare, atât din motive strategice, cât şi diplomatice. Era esenţial, l-a informat Conrad pe Berchtold în 10 iulie, să se evite orice acţiune care i-ar putea informa în prealabil pe sârbi de intenţiile austriecilor şi, prin urmare, care le-ar permite să dobândească un avantaj asupra armatei austriece.62 Recentele evaluări făcute de austrieci în ceea ce priveşte forţa militară sârbă sugerau că armata sârbă era un adversar demn de luat în seamă. (Cât de aproape de adevăr au fost s-a dovedit în iarna lui 1914, când armata sârbă a reuşit să îi alunge pe austrieci din regat.) Discreţia mai era esenţială şi pentru că reprezenta singura speranţă a Vienei de a-şi transmite cererile către Belgrad înainte ca puterile Antantei să aibă ocazia să se sfătuiască în privinţa reacţiei – de aici necesitatea evitării zilelor în care Poincaré şi Viviani vor fi în St-Petersburg. Prin urmare, Berchtold a ordonat ca presa să evite subiectul Serbia. Din câte se pare, această măsură a fost eficientă: cotidianele au eliminat considerabil din paginile lor chestiunile legate de Serbia în săptămânile de criză – o situaţie care a conferit un sentiment înşelător de calm, tocmai când criza urma să intre, de fapt, în cea mai periculoasă fază a sa. În relaţiile

sale oficiale cu Rusia, Viena s-a străduit să evite orice urmă de fricţiune; Szapary, ambasadorul austriac la St.

— Petersburg, a depus eforturi considerabile pentru a-l asigura şi a-l linişti pe ministrul de externe rus că totul era în regulă.63

Din nefericire, această politică a decepţiei a fost compromisă de o scurgere de informaţii care şi-a avut sursa, suficient de ciudat, în Berlin. În 11 iulie, secretarul de stat german Gottfried von Jagow l-a informat pe ambasadorul german de la Roma despre intenţiile austriecilor. Flotow i-a transmis această informaţie ministrului de externe italian, San Giuliano, iar ministrul de externe italian a comunicat imediat informaţia printr-o telegramă codificată legaţiilor italiene din St.

— Petersburg, Bucureşti şi Viena. Austriecii, care descifraseră codul italienilor şi care monitorizau îndeaproape comunicarea diplomatică dintre Viena şi Roma, au aflat aproape imediat că italienii primiseră informaţii despre planurile austriecilor dintr-o sursă germană şi că le transmiseseră celor două capitale ostile, cu intenţia vădită de a-i încuraja pe ruşi şi pe români să împiedice demersul austriecilor prin adoptarea unei „conduite ameninţătoare” în Viena şi în Berlin.64 Austriecii aveau motive întemeiate să bănuiască faptul că ruşii, al căror sistem de decodare era de neegalat în Europa, interceptaseră şi ei telegramele italienilor şi că aflaseră despre ultimatumul care urma să fie lansat De fapt ruşii nici nu aveau nevoie de aceste interceptări având în vedere faptul că aflaseră şi ei despre ultimatum din surse germane şi austriece. Pe 16 iulie, în timpul discuţiilor purtate cu diplomatul german pensionat (şi fostul ambasador la Roma), contele Lützow, ambasadorul rus la Viena a aflat că austriecii formulau un document „în termeni extrem de duri” care conţinea „cereri inadmisibile pentru orice stat independent”. Surprinzător, sursa lui Lützow o reprezenta o discuţie lungă şi cordială pe care o purtase cu Berchtold şi cu Forgach în Viena. Raportul lui Shebeko privind această descoperire senzaţională a ajuns

direct de la ministrul de externe rus la ţarul Nicolae al II-lea. Ţarul a adăugat un comentariu remarcabil: „Din punctul meu de vedere, nicio ţară nu poate emite pretenţii unei alteia, decât dacă a decis să pornească un război”.65 Nimic nu putea exprima mai limpede faptul că Rusia priva Austria de dreptul de a insista să primească orice fel de satisfacţie din partea Belgradului.

Această încălcare a discreţiei austriecilor a avut două efecte importante. Primul a fost acela că, în jurul datei de 20 iulie, ruşii împreună cu marile puteri aliate deţineau aproape toate informaţiile legate de planurile austriecilor. Şi autorităţile sârbe erau informate, după cum rezulta din raportul întocmit în 17 iulie de către Crackanthorpe, ministrul britanic la Belgrad.66 Atât în St-Petersburg, cât şi în Belgrad, această cunoaştere prealabilă a informaţiilor a facilitat formularea şi coordonarea – *înainte de emiterea ultimatumului de către Belgrad* – unei poziţii de respingere, exprimată cu elocvenţă în circulara lui Pa Aic adresată legaţiilor sârbe din străinătate în 19 iulie 1914; „Nu putem accepta aceste pretenţii pe care nicio altă ţară, care îşi respectă independenţa şi demnitatea, nu le-ar accepta”.67 Acest lucru însemna, printre altele, că existau şanse mari să se formuleze păreri despre ultimatum până la vizita din 20 iulie în St.

— Petersburg a şefului de stat şi a prim-ministrului Franţei. Noţiunea – promulgată de Sazonov şi inclusă ulterior în literatură – cum că vestea despre ultimatum a fost un şoc teribil pentru ruşii şi pentru francezi în 23 iulie, atunci când actul a fost prezentat ministrului de externe sârb, este un nonsens. Al doilea efect se referea la modul în care Viena a gestionat situaţia cu aliata sa, Germania. Berchtold i-a învinuit pe germani pentru că i-au compromis politica de decepţie şi au răspuns scurgerilor de informaţii prin întreruperea oricărei comunicări cu Berlinul. Rezultatul ciudat a fost acela că germanii nu au fost mai bine informaţi despre conţinutul exact al ultimatumului austriecilor decât adversarii lor din Antantă. O caracteristică nefirească a modului în care Austria a

gestionat criza este faptul că aceasta a trimis în Berlin, în seara zilei de 22 iulie, doar o copie a ultimatumului.68 Cu toate acestea, diplomaţii Antantei considerau că vociferările germanilor cum că n-ar şti nimic erau false. Aceştia le considerau dovezi ale făptuiţii că germanii şi austriecii plănuiau împreună o acţiune secretă care trebuia întâmpinată cu o atitudine fermă şi coordonată – o bănuială care nu era de bun augur în ceea ce priveşte pacea, cu atât mai mult cu cât criza ajunsese în ultima fază.

*

Merită să insistăm asupra caracterului ciudat al procesului decizional din Austro-Ungaria. După 28 iunie, Berchtold, discreditat de „şoimii" din administraţie ca fiind un naiv incapabil să ia decizii clare, a preluat controlul politicii într-un mod destul de impresionant. Însă nu putea face acest lucru decât proces greoi şi îndelungat de consolidare a consensului. Disonanţele derutante din documentele care iau urma deciziei austriecilor de a începe războiul reflectă nevoia de a încorpora – fără necesitatea de a reconcilia – punctele de vedere opuse.

Poate cel mai izbitor defect al procesului decizional austriac era caracterul „îngust" al gândirii individuale şi colective. Austriecii semănau cu nişte arici care traversau o autostradă de-a valma fără a privi în direcţia traficului.69 Posibilitatea uriaşă a unei mobilizări generale a ruşilor, precum şi cea a unui război european care ar urma în mod inevitabil erau sesizate de către factorii decizionali austrieci, care au discutat despre acest subiect în mai multe rânduri. Însă nu a fost inclusă niciodată în procesul prin care erau cântărite şi evaluate opţiunile. Nu s-a luat prea serios în calcul dacă Austro-Ungaria se afla în măsură să ducă un război împotriva uneia sau mai multor puteri centrale europene.70 Există câteva posibile motive. Unul dintre ele era extraordinara încredere a administraţiei austro-ungare în forţa armatelor germane, care, se credea, erau suficiente într-o primă instanţă să descurajeze şi, dacă nu reuşeau să facă acest lucru, să învingă Rusia.71 Al

doilea era că structura în formă de stup a elitei politice austro-ungare nu favoriza, piu* şi simplu, o formulare a deciziilor prin cernerea şi echilibrarea informaţiilor contradictorii Cei care participau la dezbateri aveau tendinţa să se complacă în a-şi exprima vehement opinia şi să se acuze reciproc decât să încerce să privească per ansamblu problema cu care se confrunta Viena. Solipsismul care caracteriza procesul decizional austriac reflecta, de asemenea, un profund sentiment al izolării geopoliticii. Noţiunea că oamenii de stat austro-ungari aveau „o responsabilitate faţă de Europa" era o aberaţie, observa un politician din interior, „deoarece nu există nicio Europă. Opinia publică din Rusia şi din Franţa [...] va susţine întotdeauna că noi suntem cei vinovaţi, chiar dacă sârbii ne-ar invadat cu miile într-o noapte, pe timp de pace, înarmaţi cu bombe".72 însă cel mai important motiv pentru care această dezbaterea politică avea un caracter atât de „îngust" era acela că austriecii erau convinşi că nu exista nicio altă alternativă – până şi Tisza acceptase până pe 7 iulie faptul că Belgradul era implicat în asasinatele diii Sarajevo şi era dispus, în principiu, să sprijine o acţiune militară, cu condiţia ca momentul şi contextul diplomatic să fie favorabile. O lipsă de acţiune nu ar face decât să confirme convingerea generală că sfârşitul acestui imperiu era aproape. Pe de altă parte, efectul moral al acestei acţiuni îndrăzneţe ar avea un caracter transformaţional: „Austro-Ungaria [...] îşi va recâştiga încrederea în sine. Ar însemna: Am voinţă, *deci exist*".73

Pe scurt, austriecii erau pe punctul de a lua o „decizie opţională", după cum au numit-o teoreticienii, una care presupunea o miză extrem de ridicată, un impact cu caracter transformaţional şi irevocabil, un nivel emoţional ridicat, iar consecinţele lipsei de reacţie ar fi putut fi pe termen lung. Astfel de decizii puteau căpăta o dimensiune existenţială, în sensul că promiteau o reinventare a entităţii decizionale, o remodelare a acesteia în ceva nou. La baza acestei decizii stă ceva ce îşi are originea în identitate şi care nu are legătură cu raţionalizarea.74

Acest lucru nu sugerează că factorii decizionali austrieci erau „iraţionali”. Criza actuală a fost evaluată prin prisma evenimentelor trecute, fiind aduşi în prim-plan în discuţie mai mulţi factori şi riscuri Nu este uşor să înţelegem cum ar fi reuşit austriecii să facă să funcţioneze o soluţie mai puţin drastică, având în vedere ezitarea autorităţilor sârbe de a răspunde aşteptărilor austriecilor, absenţa unei entităţi juridice internaţionale care să arbitreze un astfel de caz şi imposibilitatea de a aplica noile reguli asupra Belgradului în contextul internaţional actual. Cu toate acestea, în centrul reacţiei austriecilor – într-o măsură care nu se aplică niciunui alt protagonist din 1914 – se afla un aspect temperamental, intuitiv, „un act natural decizional” 75 care a luat naştere din înţelegerea comună a ceea a fost Imperiul Austro-ungar şi ce ar trebui să fie dacă ar rămâne o „mare putere”.

MOARTEA CIUDATĂ A LUI NIKOLAI HARTWIG

Ministrul rus la Belgrad a murit subit tocmai în timpul acestei perioade de acalmie a politicii austriece. Hartwig suferea de angină pectorală de ceva timp. Era obez şi avea de dureri de cap îngrozitoare, nu doar din cauza stresului, ci, probabil, şi din cauza hipertensiunii. În fiecare vară avea obiceiul să urmeze un tratament la Bad Nauheim, de unde se întorcea cu o stare de spirit bună şi cu o greutate mai mică. Subalternul lui, Basil Strandmann, auzind vestea despre asasinate, şi-a întrerupt concediul la Veneţia, iar când s-a întors la Belgrad, l-a găsit pe Hartwig într-o stare fizică deplorabilă. Acesta aştepta cu nerăbdare să îşi înceapă tratamentul Ministrul l-a informat pe Strandmann că „deoarece niciun eveniment important nu va avea loc până în toamnă”, hotărâse să plece în vacanţă pe 13 iulie.

Pe 10 iulie, cu trei zile înainte să plece în concediu, Hartwig a aflat că ministrul austriac, baronul Giest, tocmai revenise la Belgrad. El a telefonat legaţiei austriece şi a stabilit o întâlnire pentru a clarifica anumite neînţelegeri. În Belgrad circulau zvonuri cum că pe 3 iulie, ziua comemorării arhiducelui, legaţia rusă fusese sigura din

capitala Serbiei care nu arborase steagul în bernă. Atât şeful misiunii italiene, cât şi cel al misiunii britanice din Belgrad observaseră această omisiune.76 Mai mult, se vorbea că în seara următoare asasinatelor, Hartwig găzduise o petrecere la sediul legaţiei sale şi că uralele şi râsetele răsunaseră până pe străzile din apropiere. Ministrul rus era probabil neliniştit că nu cumva colegul său austriac să afle şi despre alte astfel de indiscreţii77 De fapt, întrunirea s-a desfăşurat într-un cadru destul de amiabil. Giest a acceptat cordial explicaţiile şi scuzele lui Hartwig, iar cei doi bărbaţi au rămas în biroul lui Giest pentru o discuţie lungă.

După ce a vorbit o vreme despre sănătatea sa şubredă şi despre planurile sale de vacanţă, Hartwig a abordat şi subiectul principal al vizitei sale, care era apărarea nevinovăţiei Serbiei în ceea ce priveşte crimele şi intenţiile sale viitoare. Însă abia a apucat să rostească prima propoziţie când, în jur de ora 9.20 seara, şi-a pierdut cunoştinţa şi s-a prelins uşor de pe divan pe covor, cu ţigara aprinsă între degete. Trăsura lui Hartwig a fost trimisă de urgenţă după fiica lui, Ludmilla, doctorul sârb local şi-a făcut apariţia, urmat de doctorul lui Hartwig, însă nici apa, nici apa de colonie* nici eterul şi nici gheaţa nu au reuşit să îl facă să îşi revină în simţiri. Părerile de rău exprimate de baroneasa Giest au fost respinse de fiica lui Hartwig, care a spus că „vorbele austriece” nu o interesează. Ludmilla von Hartwig, care îşi petrecuse seara alături de prinţul Alexandar al Serbiei, a inspectat încăperea în care murise tatăl său, scormonind în nişte vaze japoneze mari, mirosind sticla ce conţinea apa de colonie care fusese folosită în încercare de a-l trezi pe tatăl său şi întrebând dacă tatăl său fusese servit cu mâncare sau cu băutură. Giest a răspuns că ministrul fumase doar câteva ţigări ruseşti pe care le adusese cu el. Fiica lui a cerut să i se dea mucurile de ţigară, pe care le-a vârât în poşetă. Nici dovada clară a bolii de care suferea Harwig, nici asigurările ministrului austriac nu au reuşit să pună capăt zvonurilor care circulau prin capitală referitoare la

un posibil asasinat.78 Unul dintre ziare îi numea pe Giest şi pe soţia sa „familia Borgia modernă” care îşi otrăvea musafirii nepoftiţi, iar câteva zile mai târziu, pe când se afla la frizerie, Giest a surprins o conversaţie între doi clienţi:

„Austria ne trimite ambasadori ciudaţi. Mai întâi am avut un imbecil [Forgach], iar acum, un asasin. Giest a adus din Viena un scaun electric care aduce imediat moartea celui care se aşază pe el, fără să lase nici cea mai mică urmă”.79

Din fericire, niciunul din cei doi interlocutori nu l-au recunoscut pe Giest care şedea în scaunul alăturat. La cererea familiei lui

Hartwig şi a guvernului de la Belgrad, Sazonov a fost de acord ca Hartwig să fie înmormântat în Serbia, o procedură extrem de neobişnuită pentru un diplomat rus care murise în serviciul extern.80 Durerea exprimată de public şi pompa fără precedent care au însoţit funeraliile sale din Belgrad erau mărturie a locului extraordinar pe care acesta îl ocupase în conştiinţa publicului sârb. Oricât am evalua contribuţia pe care Hartwig şi-a adus-o în politica balcanică, ar fi o nedreptate să negăm că ministrul rus îşi atinsese deja obiectivele principale atunci când s-a prăbuşit în biroul lui Giest. Ca să redăm cuvintele trimisului francez Descos, Hartwig a murit chiar în momentul în care „dorinţa sa de nestrămutat” triumfase prin faptul că „îşi impusese autoritatea absolută asupra sârbilor şi asupra chestiunii sârbe în Europa în forma violentă la care ţinea foarte mult”.81

CAPITOLUL 9

Francezii în St.

— Petersburg

CONTELE DE ROBIEN SCHIMBĂ TRENURILE

Pe 6 iulie 1914, diplomatul francez în vârstă de treizeci şi şase de ani, Louis de Robien, a plecat din Paris către St-Petersburg, unde fusese numit ataşat al ambasadei franceze. Data plecării sale fusese avansată astfel încât să sosească la timp pentru a ajuta la pregătirile

aferente vizitei de stat a preşedintelui Poincaré, care era programată pentru data de 20 iulie. Ca să câştige timp, de Robien nu a luat Expresul de Nord, care nu pleca în fiecare zi, ci s-a îmbarcat într-un vagon de dormit obişnuit al trenului rapid către Cologne. A avut timp să admire scurt Rinul şi măreaţa catedrală gotică înainte ca trenul de legătură să traverseze zona industrială Ruhr, „întotdeauna atât de impresionantă, de o frumuseţe aparte”. De acolo, trenul a luat-o spre est, traversând Germania în partea sa cea mai lată, până când a ajuns la Wirballen (azi, oraşul lituanian Kybartai), care este situat la graniţa cu Prusia de Est Aici, spre marea nemulţumire a lui, de Robien a fost nevoit să-şi părăsească patul confortabil din trenul german şi să schimbe trenul, din cauza diferenţei de ecartament dintre Rusia şi Europa. Primul său contact cu localnicii de dincolo de graniţă i-au lăsat o impresie durabilă: de îndată ce trenul a oprit, vagoanele au fost inundate de o „hoardă de indivizi bărboşi”, încălţaţi cu ghete şi purtând şorţuri, care i-au înşfăcat bagajele atât de repede, încât abia a reuşit să-i urmeze. Robien şi tovarăşii săi de călătorie au fost dirijaţi către o baricadă în faţa căreia stătea „soldaţi cu săbii impresionante”. Aici, paşapoartele le-au fost verificate, o procedură care l-a uluit pe de Robien, deoarece „în acea epocă a libertăţii, puteai călători oriunde în Europa, cu excepţia Rusiei, fără să ai paşaportul asupra ta”. După ce şi-a prezentat documentele de călătorie, de Robien a aşteptat într-o încăpere mare. În colţurile acesteia se aflau icoane, luminate de standuri pline cu lumânări aprinse, „un aranjament ciudat”, şi-a zis el, având în vedere că era, practic, o sală de aşteptare. După ce au fost îndeplinite toate formalităţile, trenul a traversat o zonă rurală „extrem de deprimantă”, presărată cu sate deasupra cărora domneau domurile în formă de ceapă ale bisericilor. A încercat să iniţieze un dialog cu nişte ofiţeri, care păreau a fi ingineri, însă aceştia nu prea vorbeau germana. „Aveam impresia că ne aflam în China”, şi-a amintit el ulterior.1

Sosirea lui la St.

— Petersburg, unde avea să rămână pe timpul războiului şi să supravieţuiască revoluţiilor care au urmat, nu a reuşit să-i risipească acel sentiment ciudat. Dimpotrivă, „am fost şi mai dezamăgit”. Capitala rusă era plină de „trăsuri mici şi oribile, de străzi lungi şi prost întreţinute şi de vizitii bărboşi, cu o înfăţişare exotică”. Iniţial, acesta îşi închinase o cameră la Hotelul France, unde camerele erau mari, însă mobila urâtă şi ambianţa dezolantă, fiind „atât de diferite de cele cu care suntem obişnuiţi în Europa”. Prin urmare, a hotărât să îşi anuleze rezervarea şi să se mute la Hotel d’Europe din „faimosul Nevsky Prospect”. Însă nici măcar acesta nu avea un aer european, iar magazinele de-a lungul bulevardului care mărginea râul erau o mare dezamăgire – cele mai arătoase dintre ele, scria nobilul parizian, erau o reminiscenţă a unui oraş francez de provincie.2

Îi era greu să se descurce, deoarece foarte puţini trecători îl înţelegeau. Acest lucru a fost un şoc pentru el, având în vedere că fusese asigurat de colegii lui de la Paris de faptul că limba franceză era cunoscută de toată lumea. Mâncarea şi băutura din oraş l-au mulţumit prea puţin pe mofturosul conte: bucătăria rusească, scria el, era îngrozitoare, în special supa de peşte, care era „dezgustătoare”; doar borşul i se părea „o reţetă care merita să fie păstrată în meniu”. Cât despre „votca lor”, care era băută dintr-o înghiţitură, nu era „demnă de un palat civilizat, învăţat să savureze coniacurile noastre, *armag*«ac-urile noastre, cafelele noastre şi *kirsh-vi* nostru”.3

După ce s-a orientat în oraş, de Robien s-a îndreptat spre noul său loc de muncă. Era o consolare în faptul că ambasada franceză, care ocupa un palat minunat care aparţinuse familiei Dolgoruki, era situată într-unul dintre cele mai frumoase locuri de pe malul râului Neva. De Robien a fost impresionat în mod deosebit de valeţii care purtau livrele albastre şi pantaloni scurţi. La parter se afla biroul ambasadorului care avea privelişte spre râu şi era amenajat cu tapiserii şi picturi de Van der Meulen. Alături,

se afla o încăpere mai mică unde era telefonul – locul unde personalul ambasadei se aduna în fiecare după-amiază pentru a servi ceaiul. Lângă această încăpere se afla biroul consilierului, domnul Doulcet, pe ai cărui pereţi erau expuse portretele ambasadorilor Franţei la Curtea Rusiei. În spate, dincolo de biroul plin cu secretare şi cabinete de îndosariat se afla o uşă care dădea în camera de oţel a ambasadei, unde erau păstrate documentele secrete şi codul Mândria ambasadei era camera de primire, de la primul etaj. Era un salon minunat, ai cărui pereţi acoperiţi cu damasc verde şi auriu erau ornaţi cu picturi ale lui Gaudi care îi aparţineau ambasadorului, şi fotolii aurite despre care se spunea că ar fi mobilat apartamentului Mariei Antoaneta.4

De Robien îl cunoştea pe ambasadorul Maurice Paleologue, o figură impozantă care se afla în funcţie din ianuarie şi care avea să domine activitatea ambasadei până la plecarea lui, trei ani mai târziu. Fotografiile din 1914 înfăţişează o persoană energică de statură medie, cu un cap ras şi „cu ochi scânteietori, adânciţi în orbite”. Paleologue era „mai degrabă un romancier decât un diplomat”, îşi aminteşte de Robien. Privea toate evenimentele dintr-un punct de vedere dramatic, literar. „Ori de câte ori relata un eveniment sau căuta să reia o conversaţie, vorbea aproape din imaginaţie, făcând totul să pară mai mult vivace decât adevărat”. Paleologue era extrem de mândru de numele său, susţinând (deşi se înşela) că îl moştenise de la împăraţii vechiului Bizanţ. Compensa descendenţa sa „exotică” (tatăl său fusese refugiat politic grec, iar mama sa, o muziciană belgiană) printr-un patriotism pasional şi demonstrativ şi printr-o dorinţă de a trece drept întruchiparea rafinamentului şi superiorităţii culturale franceze.

Odată stabilit în St-Petersburg, Paleologue, care nu mai deţinuse niciodată o funcţie atât de înaltă, s-a ridicat în curând la standardele cerute de funcţia pe care o ocupa. Robien a observat modul în care ambasadorul îşi dădea importanţă faţă de reprezentanţii ţărilor „mai mici”: când

secretarul anunţa sosirea trimisului belgian Buisseret sau a omologului său olandez, Sweerts, Paleologue avea obiceiul să iasă la plimbare pe uşa din spate, doar pentru a-i întâmpina mai târziu cu braţele deschise în anticameră, zicând: „Dragul meu prieten, am avut atâtea pe cap azi…” Avea im gust extraordinar pentru extravaganţă şi fast, chiar şi în lumea ambasadorilor de rang înalt. În societatea din St-Petersburg circula zvonul referitor la faptul că dineurile care aveau loc la ambasadă erau pregătite de un bucătar pe care Paleologue îl adusese special de la Paris. De Robien a pus toate acestea pe seama descendenţei „orientale” a lui, adăugând cu răutate că, printre atâţia parveniţi, dragostea lui Paleologue pentru grandoare avea ceva prefăcut şi nenatural.5

Paleologue avea oroare de depeşele detaliate care reprezentau nucleul unei zile de lucru în domeniul diplomatic, preferând să îşi exprime impresiile în cadrul unor dialoguri animate în care frazele inteligente înlocuiau expresiile lungi şi, deseori, ambigue, care erau folosite în discuţiile zilnice dintre diplomaţii care activau în Rusia. De Robien îşi aminteşte o anume zi în care ambasadorul avea pro* gramată o audienţă la ţar pentru a purta o discuţie privind anumite chestiuni militare. Paleologue a dorit ca depeşa să fie expediată de îndată ce s-a întors la ambasadă, astfel încât aceasta să ajungă la Paris în momentul în care va avea „cel mai mare efect”. În acest scop, el a redactat conţinutul întâlnirii sale înainte să părăsească ambasada pentru a se întâlni cu suveranul rus. De Robien şi colegii săi au început să codifice relatarea detaliată a unei conversaţii care nici măcar nu avusese loc. Printre toate acele relatări false, contele îşi aminteşte despre o caracteristică a epocii Paleologiene: „În acest moment, discuţia a ajuns într-un punct critic, iar împăratul mi-a oferit o ţigară”.6

Comentariile lui de Robien despre ambasador, deşi ostile, erau, probabil, corecte. Palologue era una dintre cele mai iredentiste personalităţi care au ocupat funcţia de ambasador în serviciul francez. Acesta zăcuse mulţi ani la

rând în „Centrale” din Paris, condamnat la sarcini plictisitoare de copiere. Ulterior, a fost însărcinat cu păstrarea dosarelor secrete, în special cele legate de alianţa firanco-rusească şi de relaţia dintre Ministerul de Externe şi Serviciile de Informaţii Militare, o muncă pe care a savurat-a Experienţa lui îndelungată ca şi custode al informaţiilor strânse de minister despre alianţă şi despre ameninţările militare cu care se confrunta – avea acces, de exemplu, informaţiile secrete franceze referitoare la planul de mobilizare german în două direcţii – l-au ajutat să îşi facă o părere despre relaţiile externe ale Franţei, care erau concentrate pe ameninţarea care venea din partea germanilor şi pe importanţa coeziunii aliate.7 Consemnările sale conferă o concepţie romantică asupra marelui om care se lasă pradă unor decizii de o importanţă istorică:

„În anumite cazuri [scria Paleologue în biografia contelui Cavour], înţeleptul lasă multe în mâna destinului; cugetul îi spune să-şi urmeze orbeşte impulsurile sau instinctele dincolo de orice putere de înţelegere, căci par a fi trimise din ceruri. Nimeni nu poate şti când acestea pot fi provocate şi când lăsate în pace; nicio carte, nicio regulă şi nici experienţa nu îl pot învăţa; doar un anumit simţământ şi o anumită îndrăzneală îl pot înştiinţa”.8

Ostilitatea pronunţată şi nestrămutată a lui Paleologue faţă de germani era însoţită de o înclinaţie spre scenarii catastrofale pe care colegii lui le considerau periculoase. Unul dintre ei relata că, în timpul mandatului său din Sofia (1907 – 1912), una dintre funcţiile externe pe care le-a deţinut înainte de misiunea sa în St-Petersburg, depeşele şi conversaţiile sale erau pline de aberaţii precum „orizonturi acoperite de nori şi furtuni ameninţătoare”. Într-adevăr, este greu să găsim vreun comentariu contemporan despre viitorul ambasador care să îl laude. Pur şi simplu, existau prea multe relatări negative ca să intre în discuţie ideea de „încredere” în noul ambasador, observa în mai 1914 unul dintre înalţii funcţionari ai Biroului Afacerilor Externe.9 Izvolsky l-a

caracterizat ca fiind o persoană care avea „darul vorbirii, un visător foarte blajin”. Până şi omologii lui britanici din Sofia îl descriau în 1912 pe Paleologue ca fiind „înflăcărat”, „avea tendinţa să răspândească zvonuri senzaţionale şi alarmante” şi „un vânzător de gogoşi”.10

Numirea lui Paleologue la ambasada din St-Petersburg, cel mai sensibil şi mai important post din punct de vedere strategic din diplomaţia franceză, poate părea oarecum remarcabilă. Avansarea sa în funcţie se datorează mai mult constelaţiei politice predominante decât unei serii de calificări profesionale. Delcasse l-a descoperit pe Paleologue şi l-a promovat intens, în principal pentru că împărtăşeau aceleaşi viziuni în ceea ce privea ameninţarea pe care germanii o reprezentau pentru Franţa – Delcasse vedea în Paleologue un subordonat care putea să transmită şi să consolideze propriile sale viziuni Steaua lui Paleologue a pălit după căderea lui Delcasse în 1905, ajungând să ocupe nenumărate posturi nesemnificative. Poincaré a fost cel care l-a salvat; cei doi bărbaţi erau apropiaţi de pe vremea când erau amândoi elevi la Liceul „Louis le Grand” din Paris. „Cel mai mare talent” al lui Paleologue, nota cu răutate de Robien, era acela că fusese coleg de clasă la liceu cu Poincaré şi cu Millerand – „cariera sa uimitoare se datorează prieteniei lor”.11 în calitate de prim-ministru, Poincaré l-a rechemat pe Paleologue de la Sofia în 1912 şi l-a numit director politic la Qual. Această promovare dramatică – un salt uimitor în ierarhie pentru un om atât de ciudat şi de controversat – i-a şocat pe mulţi dintre ambasadorii mai vechi Ambasadorul francez la Madrid i-a spus lui Bertie că Paleologue nu „are stofa de conducător”, în vreme ce ambasadorul francez în Japonia l-a descris ca fiind o „alegere lamentabilă”.12 Acestea erau cuvinte puternice, chiar şi pentru standardele serviciului diplomatic, unde ascendenţa pe treapta ierarhică atrage deseori remarci invidioase. „Trebuie să sperăm, consemna Eyre Crowe în Londra, ca atmosfera pariziană să aibă un efect calmant asupra domnului Paleologue, însă, de obicei, nu acesta

este efectul atmosferei din Paris”.13

Poincaré era conştient de reputaţia pe care o avea Paleologue şi făcea tot ce îi stătea în putinţă să-i înfrâneze excesele, însă cei doi prieteni se angajaseră într-o strânsă relaţie profesională bazată pe un acord profund asupra chestiunilor-cheie. Poincaré a ajuns să depindă de judecata lui Paleologue.14 într-adevăr, Paleologue a fost cel care l-a încurajat pe Poincaré să angajeze mai ferm Franţa în chestiunile legate de Balcani. Paleologue nu credea că era posibilă o reconciliere între interesele austrice şi cele ruseşti în regiune, iar obsesia lui cum că Berlinul şi Viena ar avea scopuri necurate îl împiedica să vadă maşinaţiile politicii ruseşti. El considera ambele Războaie Balcanice reprezentau o oportunitate pentru Rusia să-şi consolideze poziţia în peninsulă.15 Legătura strânsă cu Poincaré a reprezentat unul dintre motivele pentru care Sazonov, deşi cunoştea reacţiile pe care le avea Paleologue, l-a primit cu braţele deschise pe noul ambasador la St.

— Petersburg.16 Iată un om căruia i se putea încredinţa în ianuarie 1914 sarcina pe care o lăsase în urmă Delcasse. Cu ocazia unei discuţii avute cu un diplomat rus care era în trecere prin Paris, Paleologue a declarat cu o seară înainte de plecare că accepta postul din St-Petersburg deoarece dorea să pună capăt politicii de concesiune care predominase până în acel moment şi că „va lupta pentru o politică viitoare mai dură care nu acceptă compromisul sau ezitarea”. „Gata cu toate astea, ar trebui să îi arătăm Germaniei de ce suntem în stare!” 17 Acestea erau convingerile, atitudinile şi relaţiile după care avea să se ghideze noul ambasador în timpul evenimentelor din 1914.

Raymond Poincaré

René Viviani

următoarea zi, dis-de-dimineaţă, cei trei bărbaţi s-au urcat la bordul vasului de linie *France* pentru o călătorie pe Marea Baltică spre Kronstadt şi St.

— Petersburg. Viviani erau nou în funcţie – fostul socialist era prim-ministru doar de patru săptămâni şi nu

avea niciun fel de experienţă sau cunoştinţe în ceea ce privea afacerile externe. Acesta îi era util lui Poincaré deoarece începuse recent să susţină cauza Legii de Trei Ani, reuşise să îi convingă pe majoritatea membrilor Camerei şi era pregătit să sprijine punctul de vedere al lui Poincaré în ceea ce privea apărarea. Pe măsură ce se apropia vizita de stat, era din ce în ce mai evident că era nepriceput într-ale politicii. Pierre de Margerie, pe de altă parte, era un diplomat de carieră experimentat care fusese adus la Paris de către Poincaré în primăvara lui 1912, la vârsta de 51 de ani, ca să ocupe funcţia de director adjunct la Quai d'Orsay. Poincaré înfiinţase acest „post de pază" în speranţa că de Margerie îl va supraveghea pe Paleologue şi va verifica toate gafele majore. În cele din urmă, acest lucru s-a dovedit a fi inutil. Deoarece Paleologue s-a ridicat la aşteptările lui Poincaré, acesta l-a răsplătit oferindu-i postul din St-Petersburg, iar de Margerie a ajuns într-o funcţie politică de conducere. S-a dovedit a fi eficient în acest rol şi – mai ales în ochii preşedintelui – loial din punct de vedere politic.18 Nici Viviani, nici de Margerie nu erau capabili să dispute controlul preşedintelui asupra politicii.

Când a urcat la bordul vasului *France* la Dunkirk la ora 5 dimineaţa, în ziua de 16 iulie, Poincaré trebuia să se gândească la multe aspecte. Mai întâi era acuzaţia senzaţională pe care Charles Humbert o aducea administraţiei militare franceze. În cadrul unui discurs ţinut în faţa Senatului pe 13 iulie pentru a marca înaintarea raportului său referitor la votul special privind bugetul alocat armatei, Charles Humbert, senator de Meuse (un departament aflat la graniţa cu Belgia), a lansat un atac fulgerător împotriva administraţiei militare franceze. Forturile franceze erau într-o stare deplorabilă, tunurile nu aveau muniţie suficientă, iar reţeaua de transmisie radio între forturi era defectuoasă, susţinea el Ori de câte ori reţeaua de transmisie radio germană de la Metz transmitea ceva, susţinea

Humbert, staţia de la Verdun se defecta. Artileria de

care dispuneau francezii era net inferioară celei germane, în special în ceea ce privea tunurile. Un anume detaliu a atras atenţia publicului francez, în special cea a mamelor: armata nu avea suficienţi bocanci; dacă va izbucni un război, a declarat Humbert, soldaţii francezi vor fi nevoiţi să intre în luptă cu doar o pereche de bocanci şi cu încă o pereche de bocanci vechi de treizeci şi şase de ani în raniţă. Discursul a făcut senzaţie în rândul politicienilor. În răspunsul său, ministrul de război, Adolphe Messimy, nu a negat conţinutul acuzaţiilor, însă a insistat că se înregistrau progrese rapide pe toate fronturile.19 Deficienţele prevederii legate de artilerie vor fi eliminate până în 1917.

Acest lucru era cu atât mai supărător cu cât persoana care agita spiritele în parlament era vechiul inamic al lui Poincaré, Georges Clemenceau, care susţinea că incompetenţa dezvăluită în raport justifica reţinerea parlamentului de a sprijini noul buget al armatei. Rezolvarea problemei şi acceptarea noului buget al armatei au avut loc la timp şi nu a fost nevoie ca plecarea preşedintelui să fie amânată. În ziua plecării lor spre Dunkirk, Viviani părea agitat şi preocupat de gândul unor posibile intrigi şi comploturi, în ciuda faptului că Poincaré încercase să îl liniştească.20

Şi ca şi când toate acestea nu ar fi fost de ajuns, procesul doamnei Caillaux era programat să înceapă pe data de 20 iulie. Existau motive de îngrijorare că mărturisirile şi dezvăluirile din timpul acestuia vor declanşa o serie de scandaluri care vor zgudui guvernul Scandalul a luat amploare atunci când au început să circule zvonim cum că editorul de ziar ucis, Calmette, ar fi deţinut telegrame germane codificate care vorbeau despre negocierile purtate de Caillaux cu Germania în timpul Crizei Agadir din 1911. În aceste comunicări – cel puţin conform telegramelor –, Caillaux vorbise despre dorinţa de reconciliere cu Berlinul. Caillaux susţinea, de asemenea, că deţinea declaraţii scrise sub jurământ că Poincaré orchestrase campania împotriva lui. În 11 iulie, cu trei zile

înainte de plecarea preşedintelui în Rusia, Caillaux a ameninţat să facă toate acestea cunoscute publicului larg dacă Poincaré nu insista ca soţia lui să fie achitată.21 „Rotiţele" intrigii politice pariziene funcţionau ca unse.

În ciuda acestor griji, Poincaré s-a îmbarcat în călătoria pe Marea Baltică surprinzător de calm şi de hotărât. Trebuie să fi simţit o mare uşurare să plece din Paris într-un moment în care procesul Caillaux făcea să vuiască presa. Şi-a petrecut primele trei zile ale călătoriei pe puntea vasului informându-l pe Viviani, a cărui neştiinţă în ceea ce privea afacerile externe o considera „şocantă", despre misiunea din St.

— Petersburg.22 Rezumatul acestei sesiuni de informare, care ne oferă o idee dară despre gândirea pe care a avut-o Poincaré atunci când a plecat din Paris, includea „detalii despre alianţă", o privire generală asupra „diverselor subiecte aduse în discuţie în St.

— Petersburg în 1912", „convenţiile militare ale Franţei şi Rusiei", apropierea Rusiei faţă de Anglia privind convenţia maritimă şi „relaţiile cu Germania". „N-am întâmpinat niciodată probleme cu Germania, deoarece am luat întotdeauna atitudine faţă de ea", a declarat Poincaré.23 „Subiectele aduse în discuţie în St.

— Petersburg în 1912" includeau ranforsarea căilor ferate strategice, importanţa unor atacuri ofensive puternice din partea celei de-a Doua Armate şi necesitatea de a se concentra asupra Germaniei care era principalul inamic. Referirea la Anglia era un semn că Poincaré se gândea nu numai la alianţa cu Rusia, ci şi la „Tripla Antantă" în fază incipientă. Pe scurt, aici se afla crezul lui Poincaré în ceea ce privea securitate: alianţa este piatra de temelie; este cheia indispensabilă către apărarea noastră militară; poate fi menţinută doar prin intransigenţă faţă de cererile venite de la tabăra adversă. Acestea erau axiomele care încadrau interpretarea pe care a dat-o el crizei care se desfăşura în Balcani.

Judecând după însemnările din jurnalul său, Poincaré considera că zilele petrecute pe mare erau extrem de

relaxante. În timp ce Viviani se agita din cauza veştilor legate de scandalul din Paris şi a intrigilor pe care le primea fragmentar prin radiotelegraf de la Paris, Poincaré se bucura de aerul cald de pe punte şi de jocul razelor de soare pe marea albastră măturată de „valuri imperceptibile". A existat totuşi un mic incident: în timp ce se apropia de portul din

Kronstadt, vasul *France*, care înainta cu 15 noduri prin întunericul dimineţii de 20 iulie, a reuşit să se izbească de un remorcher rusesc care trăgea după el o fregată spre chei. Incidentul l-a trezit pe Poincaré care dormea în cabina lui. Cât de supărător era că un vas de linie francez care naviga în ape neutre sub comanda unui amiral de flotă lovise şi avariase un remorcher al unei naţiuni aliate. A fost, nota el iritat în jurnalul său, „o lipsă de dexteritate şi de eleganţă".

Preşedintelui i-a revenit buna dispoziţie atunci când a văzut priveliştea incredibilă care se desfăşura dinainte vasului *France* atunci când acesta a pătruns în portul Kronstadt Nave militare, pacheboturi decorate festiv şi vase de agrement motorizate se apropiau din toate direcţiile pentru a-i întâmpina pe musafiri. Şalupa imperială a acostat lângă vasul de linie care urma să-l transporte pe Poincaré pe iahtul *Alexandria*, care aparţinea ţarului „Părăsesc *France*, nota Poincaré, cu aceeaşi emoţie care mă copleşeşte de fiecare dată când părăsesc unul dintre vasele noastre de război, însoţit de salve de tun".24 Stând lângă ţar, pe puntea iahtului *Alexandria*, de unde avea o privelişte excelentă asuprii întregii scene, Maurice Paléologue compunea deja mintal un paragraf pentru memoriile sale:

„Era un spectacol impresionant *France* aluneca încet în lumina argintie şi tremurătoare, pe valurile de turcoaz şi de smarald, lăsând în urma ei o dâră lungă şi albă. Apoi s-a oprit maiestuoasă. Grandiosul vas de linie care l-a adus pe şeful statului francez este demn de numele pe care îl poartă. Era, într-adevăr, Franţa care venea la Rusia. Am simţit cum inima îmi bate".25

JOCUL DE POKER

Procesele-verbale ale summiturilor care au avut loc în următoarele trei zile nu mai există. În 1930, editorii „Documents Diplomatiques Français" le-au căutat în zadar.26 Iar consemnările ruşilor referitoare la întruniri, poate mai puţin surprinzător, având în vedere că activitatea de arhivare a fost întreruptă în perioada războiului şi a războiului civil, au fost şi ele pierdute. Cu toate acestea, putem să ne facem o idee clară a ceea ce a rezultat dacă vom citi însemnările pe care Poincaré le-a făcut în jurnalul său, memoriile lui Paleologue şi notiţele celorlalţi diplomaţi care au fost de faţă în acele zile decisive.

Subiectul principal al întrunirilor a fost criza care avea loc în Europa Centrală. Este important să subliniem acest lucru, deoarece s-a sugerat deseori că fusese mai degrabă o vizită de stat plănuită îndelung decât un summit referitor la criză, iar chestiunile discutate trebuie să fi urmat o agendă planificată în prealabil, în care chestiunea legată de sârbi ocupa un loc secund. De fapt, ar fi vorba de un efect contrar. Înainte ca Poincaré să părăsească *France*, ţarul i-a mărturisit ambasadorului cât de mult aştepta să-l întâlnească pe preşedintele republicii: „Vom avea chestiuni importante de discutat. Simt convins că vom conveni asupra tuturor punctelor… însă există o chestiune care mă preocupă – înţelegerea noastră cu Anglia. Trebuie *să* o convingem să adere la alianţa noastră".27

Odată formalităţile îndeplinite, ţarul şi musafirul lui s-au dus la pupa iahtului *Alexandria* şi s-au angajat într-o conversaţie. „Sau, poate, ar fi trebui să spun discuţie, scria Paleologue, căci era evident că discutau afaceri, adresându-şi unul altuia un tir de întrebări şi contrazicându-se". Ambasadorul a avut impresia că Poincaré domina conversaţia; în curând „era singurul care vorbea, în vreme ce ţarul dădea aprobator din cap, însă întreaga lui atitudine [a ţarului] vădea aprobarea lui".28 Conform jurnalului lui Poincaré, conversaţia purtată pe iaht a abordat mai întâi subiectul alianţei, despre care

ţarul a vorbit „cu cea mai mare fermitate”. Ţarul l-a întrebat despre scandalul Humbert, despre care zicea că a făcut o impresie foarte proastă în Rusia şi l-a sfătuit pe Poincaré să ia toate măsurile pentru a menţine Legea de Trei Ani. La rândul său, Poincaré l-a asigurat că noua Cameră franceză îşi arătase adevărata dorinţă votând păstrarea legii şi că Viviani era un susţinător ferm al acesteia. Apoi ţarul a adus în discuţie chestiunea legată de relaţiile dintre Serghei Witte şi Joseph Caillaux, despre care se vorbea că ar fi exponenţii unei noi politici externe bazate pe reconcilierea dintre Rusia, Franţa, Germania şi Marea Británie. Însă cei doi bărbaţi au convenit că acestea era un proiect nerealizabil, care nu reprezenta nicio ameninţare pentru actuala aliniere geopolitică.29

Pe scurt, în timp ce se apropiau de mai, atât Poincaré, cât şi ţarul şi-au dat seama că gândeau la fel Punctul-cheie era solidaritatea alianţei, iar acest lucru însemna nu doar sprijin diplomatic, ci şi o pregătire pentru acţiune militară. În ziua următoare (21 iulie), ţarul l-a vizitat pe Poincaré în apartamentul său de la Peterhof, iar cei doi bărbaţi au discutat o oră între patru ochi. De astă dată, subiectul principal al discuţiei a fost tensiunea dintre Rusia şi Marea Británie legată de Persia. Poincaré a adoptat un ton reconciliant, insistând că acestea erau neplăceri minore care nu ar trebui să compromită relaţiile anglo-ruse. Ambii bărbaţi au fost de acord că problema nu era Londra sau St.

— Petersburgul, ci „interesele locale” nespecificate, fără o relevanţă mai largă. Ţarul a afirmat, cu o oarecare uşurare, că Edward Grey nu a permis Berlinului, după ce acesta interceptase discuţiile maritime, să distrugă şansele unei convenţii. Au fost abordate şi alte subiecte – Albania, tensiunea dintre greci şi turci asupra insulelor din Marea Egee şi politica Italiei – însă „cea mai mare preocupare” a ţarului, a consemnat Poincaré, era legată de Austria şi de planurile acesteia ca urmare a evenimentelor petrecute în Sarajevo, Când discuţia a ajuns în acest punct, relata Poincaré, ţarul a făcut un comentariu extrem de revelator:

„Îmi repetă că, având în vedere circumstanţele actuale, este de părere că o alianţă totală între guvernele noastre este mai necesară ca niciodată”. Împăratul a plecat la scurt timp după aceea.30

Şi aici, tema principală a fost solidaritatea de nestrămutat a alianţei franco-ruse în faţa unei posibile provocări venite din partea Austriei. Însă ce însemna efectiv acest lucru? însemna oare că alianţa va răspunde unui demers austriac împotriva Serbiei printr-un război necesar şi continental? Poincaré a oferit un răspuns codificat la această întrebare în după-amiaza zilei respective (21 iulie), când, împreună cu Viviani şi Paléologue, a primit vizita diverşilor ambasadori. Al doilea la rând a fost ambasadorul maghiar, Fritz Szapary, proaspăt întors de la Viena, unde stătuse la căpătâiul soţiei sale muribunde. După ce a rostit câteva cuvinte de compasiune referitoare la asasinate, Poincaré a întrebat dacă existau veşti legate de Serbia. „Ancheta judiciară continuă”, a răspuns Szapary. Consemnarea lui Paleologue despre răspunsul lui Poincaré seamănă foarte mult cu relatarea din depeşa lui Szapary:

„Fireşte că sunt nerăbdător să aflu rezultatul acestei anchete, *Monsieur l’Ambassadeur*. Îmi amintesc că anchetele anterioare nu au îmbunătăţit relaţiile voastre cu Serbia… Nu vă mai amintiţi? Afacerea Friedjung şi Afacerea Prochaska?” 31

Acesta a fost un răspuns extraordinar dat unui reprezentant al umu stat terţ de către un şef de stat care vizita o capitală străină. Lăsând deoparte tonul sarcastic, era, de fapt, o negare a credibilităţii descoperirilor pe care le-ar putea face austriecii în timpul anchetei lor asupra contextului în care avusese loc asasinatul Franţa declara că nu va accepta ca guvernul sârb să fie învinuit pentru crimele din Sarajevo şi că orice cerere înaintată Belgradului era ilegală. Afacerile Friedjung şi Prochaska nu reprezentau decât un pretext pentru o respingere a priori a nedreptăţii suferite de austrieci. Poincaré a continuat, în cazul în care nu fusese suficient de explicit:

„Îi aduc la cunoştinţă ambasadorului, pe un ton ferm, că Serbia are prieteni în Europa care ar fi uimiţi de o asemenea acţiune”.32

Paleologue aminteşte de o exprimare şi mai tranşantă:

„Serbia poate găsi în poporul rus un prieten apropiat. Iar Rusia are o aliată, Franţa. Există multe complicaţii care ar stârni teama!” 33

Szapary a relatat şi el că preşedintele afirmase că o acţiune a austriecilor ar da naştere „unei situaţii care ar pune în pericol pacea”. Indiferent care ar fi fost cuvintele exacte ale lui Sazonov, efectul lor a fost şocant, nu numai pentru Szapary, ci şi pentru ceilalţi ruşi din apropiere, dintre care unii erau „renumiţi pentru antipatia lor faţă de Austria”, relata de Robien.34 în încheierea depeşei sale, Szapary a consemnat că – şi este greu să ne îndoim de judecata lui – „purtarea lipsită de tact şi aproape ameninţătoare” a preşedintelui francez, „un om de stat străin care era musafir în această ţară”, contrasta puternic cu „atitudinea rezervată şi precaută a domnului Sazonov”. Întreaga scenă sugera că sosirea lui Poincaré la St.

— Petersburg „nu va avea deloc un efect liniştitor”.35

Când a comentat despre contrastul dintre Sazonov şi Poincaré, Szapary a observat o coardă sensibilă în relaţia franco-rusă. În timpul dineului organizat la ambasadă în seara respectivă – o gală splendidă în cinstea preşedintelui –, Poincaré a stat lângă Sazonov. Pe o căldură înăbuşitoare – încăperea era slab aerisită – cei doi au discutat despre situaţia dintre austrieci şi sârbi Spre consternarea lui, Poincaré a observat că Sazonov era preocupat şi nu era dispus să adopte o atitudine fermă. „Pentru noi nu este momentul potrivit, deoarece ţăranii noştri sunt foarte ocupaţi cu munca la câmp”, a spus Sazonov.36 între timp, *în peţit salon* de alături, unde au fost primiţi musafirii mai puţin importanţi, domnea o atmosferă diferită. Aici, unul dintre coloneii din anturajul lui Poincaré a fost auzit propunând un toast pentru „viitorul război şi pentru victoria sigură”.37

Poincaré era neliniştit din cauza ezitării lui Sazonov. „Trebuie să îl avertizăm pe Sazonov despre planurile malefice ale austriecilor, să îl încurajăm să rămână ferm şi să îi promitem sprijinul nostru”, i-a spus el lui Paléologue.38 Mai târziu, tot în acea seară, după o recepţie organizată de adunarea municipală, Poincaré a revenit pe iahtul imperial împreună cu Viviani şi Izvolsky, care se întorsese de la Paris pentru a participa la întruniri. Izvolsky părea preocupat – poate că vorbise cu Sazonov. Viviani părea „trist şi ursuz”. În timp ce iahtul înainta pe apă spre Peterhof învăluit în tăcere, Poincaré a privit cerul şi s-a întrebat în gând: „Oare ce ne pregăteşte Austria?” 39

Ziua următoare, 22 iulie, a fost una grea. Viviani părea să aibă o cădere. Aceasta s-a manifestat când premierul francez, care fusese aşezat la masa de prânz în partea stângă a ţarului, părea să fie incapabil să ofere răspunsuri la întrebările care îi erau adresate. După-amiază, comportamentul lui a fost şi mai bizar. În timp ce împăratul şi Poincaré ascultau o fanfară militară, Viviani a fost văzut stând lângă cortul imperial. Acesta bombănea, se văicărea şi înjura cu voce tare, atrăgând evident atenţia asupra lui. Paleologue a încercat să îl liniştească, însă toate eforturile lui au fost zadarnice. Poincaré a relatat această situaţie în jurnalul său, făcând un comentariu laconic: „Viviani începe să fie din ce în ce mai trist şi toată lumea observă acest lucru. Cina este minunată”.40 într-un sfârşit, s-a făcut anunţul că Viviani suferea de o „criză de ficat” şi că era nevoit să se retragă mai devreme.

Este imposibil să stabilim cu certitudine de ce se simţea Viviani atât de mizerabil. Căderea putea fi cauzată, după cum au sugerat unii istorici, de neliniştea sa referitoare la evenimentele din Paris – miercuri sosise o telegramă în care se spunea că în plin proces Caillaux ameninţase că va face cunoscute în instanţă anumite transcrieri delicate.41 însă era mai probabil ca Viviani – care era un pacifist convins – să se fi alarmat din cauza stării de beligeranţă care se intensifica constant cu fiecare întrunire franco-rusă. Cel puţin asta credea de Robien.

Ataşatului francez îi era limpede că Viviani era „surescitat din cauza acestor manifestări de spirit milităresc”. Pe 22 iulie, nu s-a mai vorbit despre nimic altceva decât despre război, nota de Robien – „simţeai că atmosfera se schimbase din seara precedentă”. A râs când membrii echipajului *France* i-au spus că îşi făceau griji în legătură cu un posibil atac la întoarcerea acasă, însă nervozitatea lor era un semn prevestitor. Punctul culminant a fost atins pe 23 iulie – ultima zi a lui Poincaré în Rusia –, când şefii de stat au urmărit o paradă militară la care participau 70.000 de oameni care s-a desfăşurat pe fundalul unei muzici milităreşti constând în principal din *Sambre et Meuse* şi *Marche Lorraine*, pe care ruşii păreau să le considere a fi „imnul personal al lui Poincaré”. Uimitor era faptul că trupele nu purtau uniformele de ceremonie, ci uniformele militare kaki pe care le purtau la instructaj – de Robien a interpretat acest lucru ca pe un alt simptom al dorinţei generale de război.42

În seara zilei de 22 iulie, Poincaré şi Paleologue au fost martorii uneia dintre cele mai ciudate manifestări de solidaritate a alianţei, când marele duce Nikolai Nikolaevich, comandatul Gărzii Imperiale, a organizat o cină la Krasnoye Selo, o suburbie selectă a St.

— Petersburgului unde se aflau multe vile arătoase, inclusiv reşedinţa de vară a ţarilor. Priveliştea era pitorească: trei mese lungi fuseseră aşezate în corturi pe jumătate deschise, distribuite în jurul unei grădini proaspăt udate, plină de boboci parfumaţi. La sosire, ambasadorul francez a fost întâmpinat de soţia marelui duce Nikolai, Anastasia, şi de sora ei Militza, care era căsătorită cu fratele lui Nikolai, Pyotr Nikolaevich. Cele două surori erau fiicele regelui Nikola al Muntenegrului, un om de o energie şi o ambiţie remarcabilă. „Vă daţi seama că suntem martorii unor zile de o importanţă istorică?” au spus ele (vorbind la unison).

„În timpul paradei de mâine fanfarele vor cânta doar *Marche Lorraine* şi *Sambre de Meuse*. Astăzi am primit o telegramă de la tata (într-un cod prestabilit). Mi-a spus că

războiul va izbucni înainte de finele lunii… Tatăl meu este un mare erou!… E demn de Iliada! *Priviţi* această cutiuţă pe care o port mereu la mine. Înăuntru este pământ din Lorena, pământ adevărat pe care l-am cules de lângă frontieră când am vizitat Franţa împreună cu soţul meu acum doi ani. Priviţi masa oficială: e plină de ciulini. N-am vrut să aşez alte flori acolo. Sunt ciulini din Lorena, înţelegeţi? Am cules câteva plante din teritoriile anexate, le-am adus aici şi am plantat seminţele lor în grădina mea… Militza, ţine-i companie domnului ambasador. Spune-i ce înseamnă ziua de azi pentru noi. Eu mă duc să îl întâmpin pe ţar…" 43

Militza nu vorbea la figurativ. În scrisoarea sa din noiembrie 1912, ataşatul francez la St.

— Petersburg, generalul Laguiche, confirmă faptul că, în vara acelui an, în vreme ce soţul ei participa la manevrele francezilor de lângă Nancy, marea ducesă trimisese pe cineva la graniţa Lorenei, aflată sub stăpânire germană, cu ordinul de a culege ciulini şi puţin pământ. A adus ciulinii în Rusia, i-a îngrijit până când au germinat, apoi a amestecat pământul din Lorena cu pământ rusesc, pentru a simboliza alianţa franco-rusă, după care i l-a dat grădinarului să îl împrăştie, avertizându-l că îşi va pierde slujba dacă plantele se ofileau. Ea culesese ciulinii pe care i-a arătat lui Poincaré în iulie 1914 chiar din acea grădină.44 Aceste gesturi extravagante aveau o adevărată însemnătate politică; soţul Anastasiei, marele duce Nikolai, panslavist şi văr primar cândva înlăturat al ţarului, era unul dintre cele mai active personaje care insista ca Nicolae al II-lea să intervină militar în numele Serbiei în cazul în care Austria ar fi emis Belgradului cereri „inacceptabile".

Rapsodia muntenegreană a continuat toată seară, căci Anastasia şi-a încântat interlocutorii cu profeţii: „Va fi război… Nu va mai rămâne nimic din Austria… Vom recupera Alsacia şi Lorena… Armatele noastre se vor întâlni în Berlin… Germania va fi distrusă…" 45 şi aşa mai departe. Poincaré a avut ocazia şi el să o vadă pe prinţesă

în acţiune. În timpul interludiului piesei de balet, el şedea lângă Sazonov când Anastasia şi Militza s-au apropiat şi au început să îl ocărască pe ministrul de externe pentru că nu sprijinea cu ardoare Serbia. Încă o dată, ezitarea ministrului de externe a lăsat de dorit, însă Poincaré consemna cu satisfacţie că „la rândul lui, ţarul, iară a afişa extazul celor două mari ducese, mi se pare mai hotărât decât Sazonov să apere Serbia prin metode diplomatice”.46

Aceste disonanţe nu i-a împiedicat pe partenerii alianţei să convină asupra unui plan comun de acţiune. Pe 23 iulie, la ora 6 după-amiază, cu o zi înainte de plecarea francezilor, Viviani, care părea că îşi mai revenise în urma „crizei de ficat”, a convenit împreună cu Sazonov ca instrucţiunile să fie trimise ambasadorului rus şi celui francez la Viena. Aceştia urmau să realizeze un demers comun prin care să recomande Austriei să fie moderată şi prin care să îşi exprime speranţa că nu va face nimic care să compromită onoarea sau independenţa Serbiei. Cuvintele trebuiau să fie alese cu grijă, astfel încât să nu dea de bănuit că părţile celelalte ar fi ştiut dinainte ce puneau la cale austriecii. George Buchanan a fost de acord ca guvernul său să trimită mesaje asemănătoare.47

În seara respectivă, în timpul cinei ţinute pe puntea vasului *France* înainte de plecare, a existat o dispută emblematică între Viviani şi Paleologue referitoare la conţinutul comunicatului care urma să fie eliberat în presă. Propunerea lui Paleologue se încheia cu următoarele cuvinte, care făceau aluzie la Serbia:

„Cele două guverne au descoperit că punctele lor de vedere şi interesele lor în ceea ce priveşte menţinerea raporturilor de forţă în Europa, în special în Peninsula Balcanică, sunt total identice”.

Viviani a fost nemulţumit de această formulare – „Sunt de părere că ne implică pe noi prea mult în politica Rusiei privitoare la Balcani”, a afirmat el. A fost compusă o variantă mai inofensivă:

„Vizita pe care preşedintele republicii tocmai i-a

făcut-o Maiestăţii Sale, împăratul Rusiei, le-a oferit celor două guverne aliate ocazia să descopere că punctele lor de vedere coincid în ceea ce priveşte anumite probleme referitoare la pace şi la raportul de forţe în Europa, în special în Balcani”.4 e

Acesta era o adevărată demonstraţie de exprimare eufemistică. În ciuda acestora şi a tonului său prudent, comunicatul revizuit a fost speculat cu uşurinţă de către ziarele ruseşti liberale şi panslave, care au început să îndemne la o intervenţie militară în sprijinul Belgradului49 Poincaré nu era în totalitate mulţumit de felul în care se desfăşuraseră lucrurile în timpul cinei. Ploaia torenţială care căzuse după-amiază dărâmase cortul care fusese instalat pe puntea de la pupă, unde ar fi trebuit să stea musafirii, şi nici bucătarul navei nu se acoperise de glorie – supa a fost adusă cu întârziere şi „nimeni nu a lăudat mâncarea”, nota ulterior Poincaré. Însă preşedintele era mulţumit de impactul general al vizitei Ajunsese să predice despre fermitate, iar cuvintele lui fuseseră auzite de persoanele potrivite. Fermitatea în acel context însemna o opoziţie intransigentă faţă de orice măsură a austriecilor împotriva Serbiei. Sursele nu sugerează că Poincară şi interlocutorii săi ruşi ar fi luat în considerare vreo clipă măsurile pe care Austro-Ungaria le-ar fi putut lua legal în urma asasinatelor. Nu era nevoie de improvizaţii sau de declaraţii politice noi – Poincaré a rămas, pur şi simplu, fidel planului pe care îl pusese la cale încă din vara lui 1912. Acest lucru ar putea explica de ce, contrar celorlalţi din jurul lui, Poincaré a rămas vizibil de calm pe întreg parcursul vizitei. Acesta era scenariul de început în Balcani care a fost amintit de atâtea ori în timpul dialogurilor dintre francezi şi ruşi. Totul urma să se desfăşoare conform politicii prevăzute, cu condiţia ca şi Rusia să îşi păstreze poziţia fermă. Poincaré o numea politică de pace, deoarece îşi imagina că Germania şi Austria s-ar putea retrage dacă s-ar confrunta cu o astfel de solidaritate de neclintit. Însă în caz de eşec, puternica Rusie şi puterea militară, maritimă, comercială şi

industrială a Marii Britanii erau ameninţate de lucruri mult mai grave decât un război.

De Robien, care observa toate acestea îndeaproape, nu era impresionat. El avea impresia că Poincaré trecuse intenţionat de autoritatea lui Viviani, care, în calitate de premier şi ministru al afacerilor externe, era titularul de mandat, oferindu-i împăratului rus asigurări şi promisiuni. Înainte să se despartă, Poincaré i-a reamintit ţarului: „De data aceasta trebuie să rămânem fermi pe poziţie" („*Cettefois ilfaut tenir le coup*").

„Aproape exact în acel moment [îşi aminteşte de Robien], austriecii au înaintat ultimatumul Belgradului. Şi adversarii noştri hotărâseră să «rămână fermi pe poziţie». Ambele părţi şi-au imaginat că jocul «la cacealma» va fi suficient pentru a ieşi învingătoare. Niciunul din jucători nu a crezut că va fi nevoit să meargă până la capăt. Jocul dramatic de poker începuse".50

Stă în firea marilor oameni să joace astfel de jocuri fatale, scria ulterior Paleologue. „Omul de acţiune observa în studiul său asupra lui Cavour, devine un jucător de noroc, căci fiecare acţiune serioasă implică nu numai o anticipare a viitorului, ci şi puterea de a decide evenimentele, de a le conduce şi de a le controla".51

CAPITOLUL 10

Ultimatumul

CERINŢELE AUSTRIEI

În timp ce Poincaré şi Viviani navigau spre portul din Kronstadt, austriecii aduceau ultimele modificări ultimatumului care urma să fie înmânat Belgradului. Duminică, 19 iulie, membrii Consiliului Comun de Miniştri străbăteau oraşul în maşini obişnuite, pentru a nu stârni curiozitatea, îndreptându-se către apartamentele lui Berchtold pentru a discuta despre „acţiunea diplomatică pregătită împotriva Serbiei". A avut loc o discuţie neoficială despre notificarea ce trebuia trimisă Belgradului şi s-a luat o decizie definitivă în ceea ce privea textul. S-a convenit ca ultimatumul să fie înaintat la ora 5 după-amiaza, pe 23 iulie (însă a fost amânată pentru ora 6

pentru a se asigura că acesta va sosi după plecarea lui Poincaré). Berchtold a declarat într-o manieră demnă de Don Quijote că nu credea că „măsura întreprinsă de noi va fi făcută publică înainte ca [Poincaré] să fi plecat din St. — Petersburg”, însă din moment ce ştia că informaţiile despre planurile Vienei ajunseseră deja la Roma, viteza era esenţială. Guvernul sârb va avea la dispoziţie 48 de ore ca să răspundă; dacă nu era acceptat în totalitate de către sârbi, atunci ultimatumul expira sâmbătă seara, pe 25 iulie.

Ce avea să se întâmple în continuare? Restul discuţiei a atins diverse aspecte ale scenariului postultimatum. Conrad l-a asigurat pe Tisza că vor fi puse la dispoziţie suficiente forţe armate pentru a apăra Transilvania de un posibil atac al românilor. Tisza a insistat ca Austro-Ungaria să declare de la bun început că nu avea „niciun plan de extindere în ceea ce privea Serbia” şi că nu intenţiona să anexeze niciunul dintre teritoriile regatului. Premierul maghiar s-a opus ferm, aşa cum o făcuse şi la întrunirea anterioară, împotriva oricărei măsuri care ar fi adus mai mulţi slavi de sud furioşi în monarhie; acesta se temea, de asemenea, că o posibilă anexare a austriecilor i-ar determina pe ruşi să se implice. Această cerinţă a provocat o discuţie aprinsă. Berchtold a susţinut că, în urma unui conflict, o micşorare teritorială a Serbiei s-ar putea dovedi a fi o cale indispensabilă de neutralizare a ameninţării pe care o reprezenta pentru securitatea Austro-Ungariei. Tisza a rămas ferm pe poziţie, iar cei prezenţi la întrunire au ajuns la un compromis: Viena va face un anunţ oficial la momentul potrivit că monarhia dualistă nu ducea un război de cucerire şi nu avea nicio pretenţie asupra teritoriilor sârbe. Cu toate acestea, exista posibilitatea ca alte state, în special Bulgaria, să încerce să acapareze teritorii care în prezent se află în stăpânirea Serbiei.1

Niciuna din cele două întâlniri ale austriecilor nu au dus la ceva care să semene cu ceea ce azi numim „strategie de ieşire din criză”. Serbia nu era un stat

imprevizibil într-un cartier, de altfel, liniştit: situaţia din Albania rămânea în continuare extrem de instabilă; exista întotdeauna posibilitatea ca Bulgaria, odinioară „îmbuibată" cu teritorii controlate de sârbi şi aparţinând Macedoniei, să revină la politica rusofilă; cum ar fi reuşit cineva să echilibreze anexările bulgare din Macedonia cu nevoia de a domoli România prin compensaţii teritoriale? 2 Va rămâne în continuare la putere dinastia austrofobă Karadiordjevic şi dacă nu, cine sau ce o va înlocui? Mai existau chestiuni de factură mai puţin importantă: cine va avea grijă de legaţiile austriece din Belgrad şi din Cetinje dacă Austro-Ungaria era nevoită să rupă anumite relaţii – germanii, poate? 3 Toate aceste aspecte au rămas nelămurite. La fel cum s-a întâmplat şi în timpul întrunirii de pe 7 iulie, nu s-a acordat prea mare atenţie unei posibile intervenţii din parte ruşilor. Comentariile lui Conrad referitoare la situaţia militară s-au concentrat exclusiv pe Planul B al Austriei, un scenariu pur militar în Balcani, şi nu pe Planul R, care se referea la un posibil atac al ruşilor asupra Galiţiei austriece. Cu toate acestea, niciunul dintre miniştrii prezenţi nu s-a gândit să îl întrebe pe Conrad cum va reacţiona dacă ruşii interveneau într-adevăr sau cât de uşoară va fi trecerea de la un plan de desfăşurare a trupelor la un altuL4 Atenţia elitei politice austriece era în continuare concentrată asupra conflictului cu Belgradul, neluând în seamă alte aspecte generale. Berchtold nu a luat în calcul o schimbare de directică nici măcar atunci când Viena a primit vestea legată de avertismentul pe care Poincaré i l-a lansat lui Szapâry cum că Serbia avea „prieteni" – un mesaj care sugera că Franţa şi Rusia ajunseseră la o decizie comună în ceea ce privea metoda prin care vor răspunde unui demers al austriecilor.

Notificarea şi ultimatumul au fost întocmite de baronul Musulin von Gomirje, o figură relativ modestă, consilier din 1910 în cadrul Departamentelor pentru Politica Bisericii şi pentru Asia de Est. Musulin primise această sarcină, deoarece era cunoscut ca fiind un stilist excelent Acesta era, după cum a scris ulterior Lewis

Namier, „unul dintre acei oameni mediocri, oneşti şi bine intenţionaţi pe care soarta nefastă îi alesese să joace rolul unui pion într-un joc care urma să se transforme în cel mai devastator dezastru din istoria Europei”.6 Musulin a prelucrat textul aşa cum fasonează bijutierul o piatră preţioasă.7 Scrisoarea de intenţie a ultimatumului începea prin a reaminti Serbiei că aceasta promisese în urma Crizei anexării Bosniei că va relaţiona cu Austro-Ungaria „respectând principiile de bună vecinătate”. În ciuda acestei promisiuni, scria mai departe, guvernul sârb a continuat să tolereze existenţa unei „mişcări subversive” pe teritoriul său, care susţinuse „actele de terorism, printr-o serie de ultraje şi de crime” – o referire oarecum teatrală la cele câteva zeci de comploturi teroriste eşuate ale slavilor de sud care precedaseră asasinatele din Sarajevo. Departe de a încerca să suprime astfel de activităţi, se susţinea în scrisoare, guvernul sârb „tolerase intrigile criminale ale numeroaselor societăţi şi asociaţii” şi „tolerase toate manifestările de natură să inoculeze populaţiei sârbe ura faţă de monarhie şi faţă de instituţiile sale”.8 Ancheta preliminară asupra complotului de a-l ucide pe arhiduce dezvăluise faptul că acesta fusese pus la cale în Belgrad şi că trecerea criminalilor în Bosnia fusese facilitată de către ofiţerii serviciului de frontieră sârb. Prin urmare, monarhia nu mai putea avea o atitudine „tolerantă”. În relaţiile ei cu Serbia. Ultima parte a scrisorii prevedea că guvernul din Belgrad trebuia să facă un anunţ public în regat (textul era ataşat) prin care repudia iredentismul pansârb.

Cea mai interesantă caracteristică a acestui text, care a oferit materia primă pentru scrisoarea care a fost trimisă celorlalte puteri atunci când Austria a declarat război Belgradului cinci zile mai târziu, este poate aceea că nu susţine o implicare directă din partea statului sârb în asasinatele din Sarajevo. În schimb, în text apare afirmaţia mult mai moderată cum că autorităţile sârbe „toleraseră” organizaţiile şi activităţile care au condus la asasinate. Această exprimare îngrijită era în mare parte o reflexie

simplă a ceea ce ştiau şi ceea ce nu ştiau austriecii Ministerul Afacerilor Externe din Viena îl trimisese pe consilierul departamentului, dr. Friedrich von Wiesner, la Sarajevo ca să confrunte şi să analizeze toate dovezile disponibile referitoare la contextul complotului Pe 13 iulie, după o investigaţie minuţioasă, Wiesner a trimis un raport prin care concluziona că nu exista nicio dovadă care să demonstreze implicarea sau complicitatea guvernului din Belgrad.9 Acest raport va fi ulterior citat de către cei care susţineau că Austria, hotărâtă să pornească un război, folosise evenimentele din Sarajevo ca pe un simplu pretext însă situaţia la vremea aceea era mai complicată. După cum i-a explicat ulterior Wiesner istoricului american Bernadotte Everly Schmitt, telegrama sa fusese „înţelească greşit".

„Personal [îşi amintea Wiesner], la vremea aceea era aproape convins de dovada culpabilităţii morale a guvernului sârb pentru crimele din Sarajevo, însă cum aceasta nu era acceptată ca dovadă de către Curtea de Justiţie, el nu fusese dispus să fie folosită într-un caz oficial împotriva Serbiei. El spus că specificase clar acest lucru la întoarcerea sa în Viena". 10

Având în vedere faptul că austriecii erau hotărâţi să îşi instrumenteze cazul în termeni cât mai legali, nu intra în discuţie acuzaţia de culpabilitate directă adusă statului sârb pentru crimele din Sarajevo. Informaţiile legate de pregătirea şi instructajul băieţilor şi de trecerea lor dincolo de graniţa sârbă reprezentau o dovadă suficientă pentru a confirma implicarea anumitor agenţii de stat subordonate. Mai mult, în timpul procesului de cercetare a structurilor nebuloase ale *Narodna Odbrana*, austriecii scăpaseră din vedere o organizaţie mult mai importantă, „Mâna Neagră", ale cărei reţele se pierdeau adânc în statul sârb. Nu reuşiseră să urmărească firul până la Apis sau să dovedească faptul că guvernul sârb ar fi ştiut dinainte despre conspiraţie, poate pentru că Bilinsky, stânjenit de faptul că nu îi relatase lui Berchtold scurta lui conversaţie cu ambasadorul sârbi ţinuse întregul episod

secret Dacă ar fi deţinut mai multe informaţii, austriecii s-ar fi simţit cu siguranţă şi mai îndreptăţiţi să ia măsurile pe care plănuiau să le pună în aplicare. Pentru moment oprobriul „Procesului Friedjung”, pe care ruşii şi francezii îl foloseau deja ca argument pentru a nu accepta revendicările Vienei, îi obliga pe autorii ultimatumului să folosească un limbaj îngrijit care să fie dincolo de orice îndoială, în baza puţinelor informaţii care ieşiseră la suprafaţă în urma anchetei din Sarajevo.

Apoi urmau cele zece cerinţe ale ultimatumului propriu-zis. Primele trei puncte se refereau la suprimarea organelor iredentiste şi la propaganda antiaustriacă pe care o generau. Punctele 4, 6 şi 8 se refereau la nevoia de a se lua măsuri împotriva persoanelor implicate în crimele din Sarajevo, inclusiv împotriva cadrelor militare corupte, a ofiţerilor de frontieră şi a „complicilor din 28 iunie care se află pe teritoriul sârb”. Punctul 7 era mai specific: cerea arestarea „fără întârziere” a maiorului Moija Tankosič şi a lui Milan Ciganovič. Tankosič era agent al „Mâinii Negre” şi apropiat al lui Apis, fapt necunoscut de austrieci; el fusese cel care îi recrutase pe cei trei tineri care formaseră nucleul grupului de asasini. Ciganovič era cunoscut de austrieci ca fiind „un funcţionar al statului sârb inculpat de dovezile descoperite în timpul anchetei preliminare la Sarajevo”, însă era, conform depoziţiei ulterioare a lui Ljuba Jovanovič, şi membru al organizaţiei „Mâna Neagră” care activa în secret ca şi agent dublu pentru Pa Aid.11 Punctul 9 cerea ca Belgradul să ofere explicaţii Vienei referitoare la „declaraţiile nejustificate pe care unii oficiali sârbi de rang înalt le făcuseră atât în Serbia, cât şi în străinătate, care, în ciuda poziţiei lor oficiale, nu ezitaseră, de la asasinatele din 28 iunie încoace, să îşi exprime ostilitatea faţă de monarhia austro-ungară în interviurile acordate” Acest punct se referea, printre altele, şi la interviurile acordate de Sopalajkovic în St-Petersburg; acest lucru ne reaminteşte, de asemenea, cât de afectaţi au fost austriecii de răspunsul sârbilor în legătură cu asasinatele. La punctul 10 se cerea, pur şi

simplu, o notificare oficială „fără întârziere” prin care să se specifice măsurile care vor fi luate pentru a da curs punctelor mai sus menţionate.

Punctele 5 şi 6 erau cele mai controversate. Punctul 5 cerea ca guvernul din Belgrad „să accepte pe teritoriul Serbiei colaborarea dintre organele guvernului imperial şi regal [al Austro-Ungariei] pentru suprimarea mişcării subversive îndreptată împotriva integrităţii teritoriale ale monarhiei”, iar punctul 6 declara că „organele delegate” de Austro-Ungaria vor „participa în ancheta” care avea ca obiect la complicii asasinatului După cum era obiceiul în Viena, acest text fusese compus de mai multe minţi, însă Berchtold fusese cel care insistase să fie introdusă o referinţă la implicarea austriecilor.12 Motivul este suficient de evident: Viena nu avea încredere că autorităţile sârbe vor grăbi ancheta dacă nu vor fi monitorizate şi verificate de austrieci. Trebuie să menţionăm faptul că nimic din ceea ce făcuse guvernul sârb de pe 28 iunie şi până la înaintarea ultimatumului nu le dădea austriecilor motive ca să aibă o altă părere.

Aceasta era cerinţa ireconciliabilă cu suveranitatea sârbă care fusese deja identificată de Paris, St-Petersburg şi Belgrad ca fiind un posibil declanşator al unei confruntări de proporţii. Suntem îndreptăţiţi să ne întrebăm, desigur, dacă un stat poate fi tras la răspundere pentru acţiunile înfăptuite de nişte civili pe teritoriul său. Însă dacă privim problema din perspectiva caracterului inviolabil al suveranităţii sârbe, contextul se schimbă oarecum. Mai întâi, era problema reciprocităţii. Statul sârb – sau cel puţin oamenii de stat care îl conduceau – îşi asuma responsabilitatea pentru eventuala „reunire” a tuturor sârbilor, inclusiv a celor care trăiau în interiorul monarhiei duale austro-ungare. Acest lucru implica, în cel mai bun caz, o cunoaştere limitată a drepturilor suverane ale imperiului din interiorul teritoriilor nerăscumpărate ale Serbiei Apoi mai era şi faptul că statul sârb condus de Pašie deţinea un control limitat asupra reţelelor iredentiste. Interpenetrarea reţelelor conspirative cu statul

sârb, precum şi afilierile transnaţionale ale iredentismului etnic făceau imposibilă o încercare de a înţelege fricţiunea dintre Serbia şi Austro-Ungaria relativ la o interacţiune între statele suverane teritoriale. Desigur că organele transnaţionale şi cadrul legal care arbitrează în zilele noastre astfel de conflicte şi le monitorizează deciziile erau pe atunci inexistente.

Când Edward Grey a văzut textul complet al ultimatumului austriecilor, l-a descris ca fiind „cel mai formidabil document pe care îl văzuse vreodată adresat de un stat către un altul care era independent”; într-o scrisoare către soţia lui, Winston Churchill descria documentul ca fiind „cel mai necuviincios document de acest fel care a fost conceput vreodată”.13 Nu ştim cu ce alte documente făceau comparaţie Grey şi Churchill, însă caracterul specific al situaţiei istorice create de crimele din Sarajevo îngreunează o judecată comparativă. Însă cu siguranţă ar fi greşit să considerăm documentul austriecilor ca fiind un regres anormal la o perioadă barbară dinaintea apariţiei statelor suverane. De exemplu, documentul austriac a avut un ton mult mai blând decât „ultimatumul” pe care NATO l-a înaintat Serbiei-Iugoslavia sub forma Acordului de la Rambouillet întocmit în februarie şi martie 1999, prin care sârbii au fost obligaţi să adere la politica NATO în Kosovo. Prevederile sale includeau următoarele:

„Personalul NATO împreună cu vehiculele, navele, avioanele şi echipamentele asociate acesteia se vor bucura de o trecere liberă şi nerestricţionată, cât şi de un acces liber pe teritoriul Iugoslaviei, inclusiv în spaţiul aerian şi marea teritorială aferente acesteia. Măsurile trebuie să includă, fără a se limita la acestea, dreptul de bivuac, de manevră şi de utilizare a oricăror regiuni sau infrastructuri necesare sprijinului, instructajului şi operaţiunilor”.14

Henry Kissinger a avut iară doar şi poate dreptate atunci când a descris Acordul de la Rambouillet ca pe „o provocare, o scuză de a începe bombardamentul”, ai cărui termeni au fost inacceptabili chiar şi pentru cei mai

moderaţi dintre sârbi.15 Cerinţele din documentul austriecilor pălesc în comparaţie cu cele ale Acordului de la Rambouillet

Ultimatumul Vienei a fost cu siguranţă întocmit având la bază supoziţia că, probabil, sârbii nu îl vor accepta. Acesta nu era un ultim efort de a salva pacea între două state vecine, ci o declaraţie fermă a poziţiei adoptate de Austria. Pe de altă parte, spre deosebire de Acordul de la Rambouillet aceasta nu era o cerere de prosternare totală a statului sârb; termenii săi se concentrau pe ameninţarea pe care iredentismul sârb o reprezenta pentru securitatea Austriei. Chiar şi punctele 5 şi 6 reflectau o îngrijorare în ceea ce privea supunerea sârbilor, iar autorii documentului aveau motive să o considere întemeiată. Să ne reamintim că în 16 iulie, când ministrul britanic Dayrell Crackanthorpe i-a spus lui Slavko Gruic, secretarul-general al Ministerului Afacerilor Externe din Belgrad, că ar fi o idee bună ca sârbii să lanseze o anchetă independentă asupra crimelor, Gruic insistase asupra „imposibilităţii de a lua orice măsură categorică înainte de afla cele descoperite în urma anchetei de la Sarajevo”. Odată ce raportul va fi publicat, a continuat Gruic, guvernul sârb va da curs „oricărei solicitări pentru o continuare a anchetei cerute de o circumstanţă oarecare, care să fie compatibilă cu normele internaţionale”. În cel mai rău caz, a adăugat Gruic pe un ton prevestitor, „Serbia nu va fi de una singură. Rusia nu va sta deoparte dacă Serbia va fi atacată fără motiv”.16 Aceste formulări sumbre sugerau că şansele ca sârbii să se conformeze de bunăvoie cerinţelor emise de un stat vecin ostil erau într-adevăr slabe. Guvernul sârb menţionase problemele referitoare la constrângere şi conciliere în circulara pe care o înaintase puterilor, prin care justifica atacul statelor balcanice asupra Imperiului Otoman în 1912. Eşecul repetat al otomanilor de a da curs necesităţii unor reforme în Macedonia, susţinea guvernul sârb, însemna că aceştia refuzau să accepte orice formă de „implicare străină” în formularea acestor reforme, iar

promisiunile lor de „a implementa ei înşişi reforme serioase” au fost întâmpinate „de lumea întreagă” cu „o neîncredere nestrămutată”.17 Mă îndoiesc că vreo persoană din Belgrad a observat această paralelă în iulie 1914.

RĂSPUNSUL SERBIEI

În dimineaţa zilei de 23 iulie, ministrul austriac Giest a sunat la Ministerul Afacerilor Externe din Belgrad pentru a anunţa că Viena îi va trimite prim-ministrului sârb un „comunicat important” în seara respectivă. Pašie era plecat din Belgrad în campania electorală; ministrul de finanţe, Lazar Paču, fusese numit să îi ţină locul cât timp acesta era plecat Fiind avertizat în legătură cu comunicatul, Paču a reuşit să ia legătura prin telefon cu Pašič, care se afla la Niš. În ciuda rugăminţilor ministrului, Pašie a refuzat să se întoarcă în capitală; „Primeşte-l [pe Giest] în locul meu” au fost instrucţiunile; Când acesta şi-a făcut apariţia la minister la ora 6 seara (termenul-limită fusese devansat cu o oră), a fost primit de Paču şi de secretarul-general Gruic, care fusese rugat să participe la întâlnire, deoarece Paču nu vorbea limba franceză.

Giest i-a înmânat acestuia ultimatumul, o anexă de două pagini şi scrisoarea de înaintare, apoi i s-a adresat în calitate de prim-ministru şi l-a informat că termenul-limită pentru a formula un răspuns era de exact 48 de ore. La expirarea termenului-limită, dacă nu se primea un răspuns satisfăcător sau dacă nu se primea niciun răspuns, Giest va întrerupe relaţiile diplomatice şi se va întoarce la Viena împreună cu tot personalul legaţiei Fără să deschidă dosarul, Paču a răspuns că, având în vedere faptul că alegerile erau în plină desfăşurare şi mulţi miniştri erau plecaţi din Belgrad, s-ar putea să fie fizic imposibil ca factorii decidenţi să se întrunească la timp pentru a lua o hotărâre. Giest a răspuns că „în epoca telegrafului şi a căilor ferate, într-o ţară de o asemenea dimensiune, întoarcerea miniştrilor era o chestiune de câteva ore”. În orice caz, a adăugat el.

„Aceasta reprezenta o chestiune internă a guvernului

sârb, în care el [Giest] nu avea niciun cuvânt de spus”.18 Telegrama pe care Giest a trimis-o la Viena se încheia cu următoarele cuvinte: „Nu au mai existat şi alte discuţii”. În discuţiile sale postbelice purtate cu istoricul italian Luigi Albertini, fostul ministru austriac şi-a amintit că Pacu ezitase, spunând că nu era în măsură să accepte documentul. Giest a răspuns că, în acest caz, îl va aşeza pe masă, iar „Pacu n-avea decât să facă tot ce dorea cu el”.19

Nikola Pašić în 1919

De îndată ce Giest a plecat, Pacu i-a adunat pe miniştrii sârbi rămaşi în capitală şi au parcurs împreună textul. Paiu era şocat, deoarece se aşteptase, în ciuda tuturor dovezilor contrare, ca germanii să convingă în cele din urmă Viena să nu ia nicio măsură „care ar fi târât-o [pe Germania] în război”.20 Bărbaţii au analizat documentul timp îndelungat „într-o tăcere mormântală, deoarece niciunul nu îndrăznea să îşi exprime primul gândurile”. Primul care a vorbit a fost ministrul educaţiei, Ljuba Jovanovič, care, după ce a măsurat îngândurat încăperea, a declarat „Nu avem de ales, trebuie să luptăm”.

A urmat o pauză ciudată. Având în vedere importanţa extremă a documentului, era clar pentru toţi cei prezenţi că Pašie trebuia să sé întoarcă de urgenţă la Belgrad. Pašič îşi petrecuse dimineaţa în Niši în sudul Serbiei, participând în campania electorală pentru alegerile din 14 august. După ce a ţinut discursul, prim-ministrul a părut să-şi piardă brusc interesul pentru campanie. „Ar fi bine să ne odihnim puţin”, i-a spus el lui Sajinovič, directorul politic al Ministerului de Externe, care îl însoţea în călătorie. „Ce zici dacă am merge în Salonic [adică, Tesalonic, anexat Greciei în urma Tratatului de la Bucureşti din 1913] unde am putea rămâne două-trei zile incognito?” în timp ce Pašič şi directorul politic aşteptau ca vagonul special al prim-ministrului să fie legat la trenul către Tesalonic, acesta a fost informat de către un angajat al gării că primise un telefon urgent de la Belgrad. Era Lazar Paču, care îl implora să se întoarcă în capitală. Pašič nu avea nicio intenţie să se grăbească să se întoarcă. „I-am spus lui Lazar că vom da un răspuns după ce mă voi întoarce la Belgrad. Lazar mi-a spus că, din câte auzise, nu este un document obişnuit. Însă eu nu mi-am schimbat răspunsul”. Prin urmare, el şi Sajinovič s-au urcat în trenul către Tesalonic. Prim-ministrul a fost convins să se întoarcă datorită unei telegrame primite de la prinţul regent Alexandar, abia când trenul a ajuns la Lescova, la aproape cincizeci de kilometri sud de Niš.

Acesta era un comportament ciudat, dar nu şi atipic. Să ne amintim că în vara lin 1903, când regicizii i-au dezvăluit dinainte detaliile referitoare la planul de asasinare a regelui Alexandar şi a reginei Draga, drept răspuns Pašič şi-a dus familia cu trenul pe coasta Adriaticii, aflată pe vremea aceea sub stăpânire austriacă, unde a aşteptat urmările. Este greu să ne dăm seama ce a avut de gând să facă în după-amiaza de 23 iulie. Poate a încercat, pur şi simplu, după cum a sugerat şi Albertint să evite să-şi asume acea mare responsabilitate de a accepta documentul Un aspect interesant este că Berchtold aflase din surse secrete, nespecificate, că Palid intenţiona să

demisioneze imediat după ce primea documentul22 Se prea poate să fi intrat în panică sau, poate, simţise nevoia să îşi limpezească gândurile şi să se gândească la eventualele opţiunii Exigenţele alegerilor electorale naţionale la care se adăuga cea mai gravă criză externă din istoria statului modern sârb au pus, fără îndoială, o mare presiune asupra lui. Indiferent care era motivul timpul trecea, iar prim-ministrul şi directorul politic au ajuns la Belgrad în ziua de 24 iulie, la ora 5 dimineaţa.

Nu a durat prea mult timp ca sârbii să formuleze un răspuns. În seara zilei de 23 iulie, în timp ce Pašić se întorcea în capitală, Padu a trimis o scrisoare circulară tuturor legaţiilor sârbe în care scria că termenii stabiliţi în documentul austriecilor erau „de aşa natură, încât niciun guvern sârb nu ar putea să le accepte în totalitate”. Pacu şi-a exprimat din nou această părere când l-a vizitat pe însărcinatul cu afaceri, Strandmann, care fusese numit şef al misiunii ruseşti după moartea lui Hartwig. După plecare lui Pacu, se pare că prinţul Alexandar a discutat despre criză cu Strandmann. Şi el a fost de acord că acceptarea ultimatumului „era imposibilă pentru un stat care avea demnitate” şi a adăugat că avea încredere în mărinimia ţarului „care putea salva Serbia doar cu un singur cuvânt”. A doua zi dimineaţă, a fost rândul lui Palid să-l întâlnească pe Strandmann. Prim-ministrul era de părere că Serbia nu ar trebui nici să accepte, nici să respingă documentul austriac, dar trebui să caute urgent soluţii ca să amâne termenul-limită. Vor apela la marile puteri ca acestea să protejeze independenţa Serbiei. „Însă dacă nu vom putea evita un război, atunci vom lupta”.23

Toate acestea păreau să sugereze că conducerea politică sârbă a ajuns aproape imediat la părerea unanimă că Serbia trebuia să reziste şi – dacă era nevoie – să meargă la război. Toate aceste afirmaţii au fost raportate de însărcinatul cu afaceri rus, Strandmann. Este posibil ca dorinţa de a obţine sprijinul ruşilor să îi fi încurajat pe miniştrii din Belgrad să insiste asupra imposibilităţii de a accepta. Alte mărturii sugerează că, între ei, factorii

decizionali erau extrem de alarmaţi de ideea unui posibil atac austriac şi nu vedeau altă alternativă decât acceptarea.24 Amintirea evenimentelor din octombrie 1913, când Sazonov îi sfătuise pe cei de la Belgrad să accepte ultimatumul austriecilor privind Albania, era încă suficient de proaspătă pentru a-i face pe sârbi să se întrebe dacă ruşii ar sprijini Serbia în actuala criză. Atitudinea Franţei era greu de evaluat, deoarece liderii-cheie francezi tocmai se întorceau din Rusia, iar trimisul francez, Descos, care de ceva timp dădea semne de surescitare, cedase nervos şi fusese rechemat la Paris; înlocuitorul lui nu sosise încă.

Nu s-a luat nicio decizie la prima întrunire a cabinetului convocată de Pacu în seara zilei de 23 iulie, iar situaţia a rămas nerezolvată şi după întoarcerea lui Palié, în dimineaţa zilei următoare. Palid a hotărât că nu se va lua nicio decizie până când ruşii nu îşi vor face cunoscut punctul de vedere. Pe lângă discuţiile purtate cu Strandmann, al căror conţinut a fost imediat raportat la St-Petersburg, au mai fost înaintate două cereri oficiale de clarificare. Palid l-a contactat pe Spalajkovic şi l-a rugat să precizeze punctul de vedere al guvernului rus. În aceeaşi zi, prinţul regent Alexandar i-a trimis o telegramă ţarului în care declara că Serbia „nu se putea apăra singură” şi că guvernul din Belgrad era pregătit să accepte orice punct al ultimatumului „pe care îl dorea Maiestatea Sa [adică, ţarul]”.25 Istoricul italian Luciano Magrini a concluzionat din interviurile sale avute cu factorii-cheie decizionali sârbi şi cu alţi martori ai evenimentelor acelor zile că guvernul din Belgrad hotărâse, de fapt, să accepte ultimatumul şi să evite războiul „Se credea că, în situaţia în care se ştia că se află, Serbia nu avea de ales decât să se supună în faţa unei ameninţări atât de teribile”.26 Era evident că Palid a compus telegrama din 25 iulie către misiunile sârbe, cuprins de un sentiment de resemnare. El declara că Belgradul intenţiona să ofere un răspuns care să fie „de acord cu toate punctele” şi care să ofere Vienei „satisfacţie deplină”.27 Acesta era în mod evident un mare pas în

spate faţă de tonul mult mai ferm al circularei pe care Pacu o trimisese în urmă cu două zile. Telegrama lui Crackanthorpe către Grey, trimisă în după-amiaza zilei de 25 iulie, confirmă faptul că, în acel moment, sârbii erau dispuşi să accepte până şi faimoasele puncte 5 şi 6, în care se cerea întrunirea unei comisii mixte de anchetă, „cu condiţia ca numirea membrilor comisiei să fie în concordanţă cu standardele internaţionale” 28

Reasigurare primită de la ruşi i-a făcut pe sârbi să se încordeze, în jurul orei 8.30, în dimineaţa zilei de 23 iulie, a sosit o telegramă de la Spalajkovic, trimisă cu o seară în urmă, în care acesta relata discuţia avută cu Poincaré în timpul vizitei de stat. Preşedintele francez îl întrebase pe trimisul sârb dacă aflase veşti din Belgrad; când Spalajkovic i-a spus că situaţia era foarte gravă, Poincaré îi răspunsese: „Vă vom ajuta să o îmbunătăţiţi”.29 Această afirmaţie era îmbucurătoare, dar nu neapărat substanţială. Pe 24 iulie, la miezul nopţii, la Belgrad a ajuns o telegramă care anunţa că „o decizie îndrăzneaţă” era iminentă”.30

Cea mai senzaţională şi mai importantă dintre depeşele lui Spalajkovic era o telegramă trimisă în noaptea de 24 spre 25 iulie, care reda detaliile unei conversaţii avute cu Sazonov cândva înainte de ora şapte seara pe 24 iulie. Ministrul de externe rus îi comunicase trimisului sârb rezultatele întrunirii Consiliului de Miniştri care avusese loc la ora trei după-amiaza. Spalajkovic a relatat că ministrul de externe rus „condamnase dezgustat ultimatumul Austro-Ungariei”, declarând că niciun stat nu putea să accepte asemenea cerinţe fără să nu „se sinucidă”. Sazonov l-a asigura pe Spalajkovic că Serbia putea „să conteze neoficial pe sprijinul ruşilor”. Însă acesta nu a specificat sub ce formă va veni acest sprijin, deoarece aceste chestiuni „trebuiau hotărâte de către ţar şi discutate cu Franţa”. Între timp, Serbia trebuia să evite orice provocări inutile. Dacă ţara era atacată şi se afla în incapacitatea de a se apăra singură, în primă instanţă trebuia să îşi retragă forţele armate spre sud-est, către interiorul ţării”.31 Scopul nu era acela de a accepta

ocupaţia Austriei, ci, mai degrabă, de a pregăti armatele sârbe pentru o desfăşurare ulterioară de trupe.32

Pe 25 iube, la ora opt dimineaţa, Spalajkovic a trimis o altă depeşă în care relata că vorbise cu ataşatul militar-sârb, care tocmai se întorsese de la reşedinţa ţarului din Tsarskoe Selo. Ataşatul vorbise cu şeful Statului-Major General rus şi îi spusese lui Spalajkovid că Consiliul Militar demonstrase „cea mai mare disponibilitate pentru război", fiind dispus să „facă orice pentru a proteja Serbia". Ţarul, în mod deosebit, surprinsese pe toată lumea cu determinarea lui. Mai mult, se dăduse ordinul ca la fix ora şase seara, termenul-limită pentru un răspuns din partea sârbilor, toţi cadeţii din ultimul an din Rusia să fie avansaţi în gradul de ofiţeri, un semn evident că o mobilizare generală era iminentă. „În toate cercurile, fără nicio excepţie, domneşte cea mai mare hotărâre şi celebrare datorită poziţiei adoptate de către ţar şi guvernul său". 33 Alte depeşe relatau despre măsurile militare care erau în curs de desfăşurare, despre sentimentul de „mândrie şi [disponibilitate pentru] orice sacrificiu" care domnea în cercurile guvernamentale şi în sfera publică şi despre încântarea cu care a fost primită vestea de la Londra cum că flota britanică primise ordin să se pregătească pentru o stare de alertă.34

Această veste îmbucurătoare, la care se adăugau alte rapoarte care făceau referire la pregătirile militare ale ruşilor, a risipit atmosfera sumbră din Belgrad şi i-a abătut pe miniştri de la încercarea de a evita războiul prin acceptarea prevederilor expuse în ultimatum.35 Telegrama lui Spalajkovič din 24 iulie care confirma asigurarea de sprijin venită din partea lui Sazonov a sosit la Belgrad în două reprize, prima, la ora 4.17 dimineaţa, iar a doua, pe 25 iulie, la ora 10 dimineaţa. Telegrama care raporta conversaţia pe care trimisul o avusese cu ataşatul militar sârb în după-amiaza zilei de 25 iulie a sosit la Belgrad în 26 iulie, la o oră nespecificată – însă, având în vedere că fusese trimisă la ora 8, cu o seară înainte, este aproape sigur că aceasta fusese înmânată miniştrilor cu mult timp

înainte ca aceştia să întocmească un răspuns pentru ultimatumul austriecilor.36

În ciuda schimbării de dispoziţie, miniştrii sârbi au depus eforturi mari în a formula un răspuns îngrijit către Viena cu scopul de a lăsa impresia că Serbia era dispusă să se conformeze pe cât posibil, fără a compromite însă suveranitatea sârbă. Pašič, Ljuba Jovanovič şi majoritatea miniştrilor care se aflau în Belgrad, inclusiv ministrul de interne, ministrul finanţelor şi ministrul justiţiei, Stojan Protič, Velizar Jankovič şi Marko Djuričič, au contribuit cu toţii la redactarea textului. Slavko Gruič, secretarul general al Ministerului de Externe sârb, i-a descris ulterior lui Luigi Albertini atmosfera agitată care a precedat înaintării răspunsului. În cursul după-amiezii zilei de duminică, 25 iulie, au existat nenumărate ciorne, deoarece miniştrii adăugau şi ştergeau pe rând anumite pasaje; până şi varianta finală era atât de plină de modificări, înserări şi cuvinte tăiate, încât era, practic, ilizibilă.

„Într-un final, după ora patru după-amiaza, textul părea să fie gata şi s-a încercat tipărirea lui însă dactilograful era neexperimentat şi foarte agitat, iar maşina de scris refuza să funcţioneze. Prin urmare, răspunsul a fost scris de mână cu cerneală de şapirograf, apoi copiat […] Ultima jumătate de oră a fost una extrem de agitată. Din loc în loc, răspunsul a fost corectat cu stiloul o întreagă frază aşezată între paranteze a fost tăiată cu cerneală, făcând-o, practic, ilizibilă. La ora 5.45, Gruič i-a înmânat lui Pašie plicul ce conţinea textul”.37

Pašić sperase că Gruič sau alt subordonat va transmite răspunsul baronului Giest, însă când a văzut că nu se oferă nimeni, el a spus:» Prea bine, îl voi duce personal” Apoi a coborât scările şi s-a dus la întâlnirea cu Giest, în timp ce miniştrii şi oficialii s-au grăbit să apuce trenul către Niš, unde se muta guvernul sârb ca să se pregătească pentru un posibil conflict

Deşi răspunsul sârbilor părea dezordonat, era o capodoperă a ambiguităţii diplomatice. Baronul Musulin, cel care formulase prima variantă a ultimatumului

austriac, l-a descris ca fiind „cel mai evident exemplu de talent diplomatic” din câte văzuse până atunci.38 Răspunsul începea cu o figură de stil care exprima încrederea. Aceasta afirma că guvernul sârb dăduse dovadă de nenumărate ori în timpul Războaielor Balcanice de o atitudine moderată şi pacifistă. Şi, într-adevăr, „datorită Serbiei şi sacrificiilor pe care acestea le făcuse în numele păcii din Europa, această pace fusese menţinută”. Autorii răspunsului erau, prin urmare, încrezători că răspunsul lor va înlătura orice neînţelegere dintre cele două ţări. Având în vedere că guvernul nu putea fi tras la răspundere pentru faptele independente ale unui individ şi că nu deţinea controlul direct asupra presei sau asupra „activităţii pacifiste ale organizaţiilor”, acesta fusese surprins şi îndurerat de acuzaţiile aduse de Viena.39

În răspunsul lor referitor la faptele individuale, autorii au oferit un amestec de acceptări, acceptări condiţionate, eludări şi respingeri. Aceştia condamnau oficial orice fel de propagandă care ar fi avut ca scop dezmembrarea Imperiului Austro-ungar sau anexarea teritoriilor sale (deşi au folosit o formă modală a verbului pentru a evita orice bănuială că existase, într-adevăr, o astfel de propagandă), în ceea ce privea suprimarea organizaţiilor iredentiste, răspunsul afirma că guvernul sârb nu deţinea „nicio dovadă că Narodna Odbrana sau alte societăţi asemănătoare” comiseseră vreo „faptă criminală” – cu toate acestea, a fost de acord să dizolve această societate, precum şi pe oricare alta „care ar putea să-şi direcţioneze eforturile împotriva Austro-Ungariei”. Punctul 3 stipula că guvernul era dispus să înlăture din educaţia publică sârbă orice propagandă antiaustriacă „ori de câte ori guvernul imperial şi regal îi furniza dovezi despre existenţa acestei propagande”. Punctul 4 afirma că guvernul era de acord să înlăture din serviciul militar orice persoană suspectă, însă doar dacă autorităţile austro-ungare le comunica „numele şi faptele de care se făceau vinovaţi aceşti ofiţeri şi funcţionari”. Referitor la chestiunea înfiinţării unei comisii mixte de anchetă

(punctul 5), răspunsul dat a fost acela că guvernul sârb „nu înţelegea prea bine sensul şi scopul acestei cerinţe”, însă era dispus să accepte această colaborare, atât timp cât aceasta era conformă cu „principiul legii internaţionale, cu procedura penală şi cu relaţiile de bună vecinătate”. Punctul 6 (referitor la implicarea autorităţilor austriece în urmărirea penală a persoanelor implicate) a fost respins categoric pe motiv că acesta era contrar constituţiei sârbe – era o chestiune legată de suveranitatea Serbiei, iar Sazonov sfătuise Belgradul să rămână ferm pe poziţie în această privinţă. În ceea ce privea punctul 7, care cerea arestarea lui Tankosic şi a lui Ciganovic, guvernul sârb a declarat că primul fusese deja arestat „chiar în seara în care fusese înmânat ultimatumul”; „încă nu reuşiseră să îl aresteze pe Ciganovic”. Din nou, guvernul austriac era rugat să furnizeze „dovezi ale prezumţiei de vinovăţie, dovezi ale vinovăţiei, dacă existau […] în scopul anchetei ulterioare”. Acesta era un răspuns oarecum ocolit: de îndată ce numele lui Ciganovic a apărut în legătură cu ancheta din Sarajevo, departamentul de poliţie din Belgrad îl trimisese de urgenţă din capitală cu o sarcină specială, negând în tot acest timp că ar fi existat vreo persoană cu numele de Milan Ciganovic în capitală.40 Răspunsul accepta fără nicio condiţie punctele 8 şi 10 privind urmărirea penală a ofiţerilor de frontieră găsiţi vinovaţi de activităţi ilegale şi datoria de a raporta guvernului austro-ungar măsurile luate. Însă punctul 9, la care austriecii ceruseră o explicaţie referitoare la comentariile ostile făcute public de către oficialii sârbi în zilele ulterioare asasinatelor, a obţinut un răspuns mai ambiguu: guvernul sârb va oferi „bucuros aceste explicaţii”, de îndată ce guvernul austriac „îi va fi comunicat pasajele la care se face referire şi de îndată ce acesta va fi demonstrat că aceste comentarii fuseseră, într-adevăr, făcute de oficialii menţionaţi”.41

Este greu să dezaprobăm admiraţia pe care i-o stârnise lui Musulin acest text scris cu atâta măiestrie. Afirmaţia deseori întâlnită în literatura generală cum că

acest răspuns reprezenta o capitulare aproape absolută în faţa cerinţelor austriecilor este extrem de înşelătoare. Acesta era un document compus pentru prietenii Serbiei, nu pentru duşmanii ei. Acesta le oferea austriecilor uluitor de puţin.42 Mai presus de toate, arunca răspunderea asupra Vienei să înceapă procesul de deschidere a anchetei referitoare la contextul sârb al conspiraţiei, fără să recunoască, pe de altă parte, genul acela de colaborare care ar fi permis o urmărire efectivă a pistelor relevante. Din acest punct de vedere, reprezenta o continuare a politicii pe care autorităţile sârbe o urmaseră din 28 iunie: să nege categoric orice formă de implicare şi să se abţină de la a lua orice iniţiativă care ar putea indica recunoaşterea unei astfel de implicări. Multe dintre răspunsurile la punctele specifice lăsau loc pentru negocieri lungi, conflictuale şi, după toate probabilităţile, inutile cu austriecii cu privire la ce constituia în realitate „fapte şi dovezi" ale propagandei iredentiste sau ale activităţii conspirative ale ofiţerilor şi oficialilor. Apelul la „legea internaţională", deşi o noţiune eficientă ca şi propagandă, era extrem de confuză, din moment ce nu existau nici jurisprudenţă internaţională pentru astfel de cazuri şi nici organe internaţionale care să deţină autoritatea de a le rezolva pe cale legală şi obligatorie. Cu toate acestea, tonul era la fel de ridicat ca şi cel al unui om de stat care este complet nedumerit şi care se străduieşte să înţeleagă aceste cerinţe revoltătoare şi inacceptabile. Acesta era tonul măsurat al unei Serbii politice şi constituţionale care nega orice legătură cu geamăna sa expansionistă pansârbă într-o manieră adânc înrădăcinată în istoria relaţiilor, externe sârbe. Ar fi fost suficient ca să îi convingă pe prietenii Serbiei că, în faţa acestei capitulări totale, Viena nu mai avea un caz.

În realitate însă era o respingere ascunsă a majorităţii punctelor. Ne întrebăm, şi pe bună dreptate, dacă Palid a mai avut şi altă opţiune, acum că permisese ca criza să ajungă până în acest punct, deoarece refuzase să preia iniţiativa şi să închidă reţelele iredentiste. Am

discutat în capitolul 1 despre nenumărate posibile motive pentru atitudinea pasivă ciudată a prim-ministrului după 28 iunie – vulnerabilitatea lui după recentele lupte cu partidul militar şi cu reţeaua „Mâna Neagră”, obiceiul puternic înrădăcinat de a fi retras şi secretos, obicei dobândit de-a lungul a mai bine de treizeci de ani petrecuţi în pericol în vârful ierarhiei politice sârbe şi simpatia ideologică fundamentală a lui Palid şi a colegilor lui pentru cauza iredentistă. La toate acestea mai putem adăuga şi o altă consideraţie. Palid trebuie să fi avut motive serioase să se teamă de o anchetă minuţioasă asupra crimelor, deoarece aceasta ar fi putut scoate la iveală legături care duceau până în interiorul elitei politice sârbe. Cea mai mică umbră asupra intrigilor lui Apis ar fi adus prejudicii cauzei pe care o susţinea Belgradul, ca să spunem altfel. Însă mai îngrijorătoare era posibilitatea că urmărirea şi anchetarea agentului dublu Ciganovid, pe care austriecii îl identificaseră ca suspect, ar fi putut dezvălui faptul că Palid şi colegii săi miniştri fuseseră avertizaţi dinainte, lucru pe care Palie îl negase cu vehemenţă în interviul pe care l-a dat în *Az Est* (*Seara*) pe 7 iulie. Într-un fel, poate că austriecii chiar cereau imposibilul, şi anume ca Serbia oficială de pe harta politică să oprească Serbia expansionistă şi etnică imaginată de iredentişti. Problema era că ambele erau interdependente şi inseparabile, erau două părţi ale aceleaşi entităţi La Ministerul de Război din Belgrad, la sediul „oficial” dacă a existat vreodată aşa ceva, în holul principal atârna un tablou cu un peisaj din Serbia, în faţa cărui stătea o figură feminină alegorică înarmată, pe al cărei scut erau enumerate „provinciile care mai trebuiau eliberate”: Bosnia, Herţegovina, Voivodina, Dalmaţia şi aşa mai departe.43

Giest a ştiut înainte să i se înmâneze răspunsul că acceptarea nu va fi necondiţionată. Ordinul de mobilizare generală a trupelor sârbe intrase în vigoare încă de la ora trei după-amiaza, garnizoana oraşului plecase cu multă gălăgie şi în mare grabă ca să ocupe culmile care împrejmuiau oraşul, Banca Naţională şi arhivele de stat

evacuau Belgradul, îndreptându-se către interiorul ţării, iar corpul diplomatic se pregătea deja să urmeze guvernul la locaţia temporară de la Kragujevac, în drum spre Niš.44 A mai existat, de asemenea, un avertisment confidenţial din partea unuia dintre miniştrii care au participat la formularea răspunsului.45 Sâmbătă, 25 iulie, la ora 5.55 după-amiaza, cu cinci minute înainte de termenul-limită, Pašič şi-a făcut apariţia la sediul legaţiei austriece şi a înmânat documentul, zicând într-o germană stâlcită (nu vorbea franceza): „Am acceptat o parte din cerinţele voastre […]. În ceea ce priveşte restul, sperăm în loialitatea şi spiritul dumneavoastră cavaleresc în calitate de general austriac”, apoi a plecat. Giest a aruncat o privire dispreţuitoare peste text, a văzut că era nesatisfăcător, apoi a semnat o scrisoare pregătită dinainte prin care îl informa pe prim-ministru că va părăsi Belgradul chiar în acea seară împreună cu personalul său. Protecţia cetăţenilor austro-ungari şi bunurile au fost lăsate oficial în grija legaţiei germane, codurile au fost luate din seifuri şi arse, iar bagajele – deja făcute – au fost duse la maşinile care aşteptau în faţa uşii. La ora 6.30 seara, Giest, soţia sa şi membrii legaţiei se aflau deja în trenul care părăsea Belgradul. Zece minute mai târziu, traversau graniţa austriacă.

Acest lucru însemna oare război? Într-o telegramă ciudată din 24 iulie pe care i-a trimis-o lui Mensdorff la Londra, Berchtold i-a spus ambasadorului să îl informeze pe Edward Grey că documentul austriac nu era un ultimatum oficial, ci „un demers limitat de timp”. Dacă la expirarea timpului acesta nu va avea un rezultat satisfăcător, va atrage după sine întreruperea relaţiilor diplomatice şi începerea pregătirilor militare necesare. Cu toate acestea, războiul nu era încă inevitabil: dacă Serbia va decide ulterior să se retragă „din cauza presiunii noastre militare”, a continuat Berchtold, i se va cere să plătească o indemnizaţie în ceea ce priveşte costurile Austriei.46 În ziua următoare, în timp ce Berchtold călătorea spre vest, către Bad Ischl unde urma să-l

întâlnească pe împăratul Franz Iosef, a primit o telegramă de la contele Macchio din Viena în momentul în care a ajuns la Lambach. Acesta raporta că însărcinatul cu afaceri rus din Viena, Kudashehev, formulase o cerere oficială pentru a cere prelungirea termenului-limită. Drept răspuns, Berchtold a declarat că o asemenea prelungire era imposibilă, însă a adăugat că Serbia putea evita războiul, chiar şi după expirarea termenului-limită, dacă dădea curs cerinţelor Austriei.47 Poate că aceste cuvinte au reflectat, după cum credea Albertini, un moment trecător de descurajare48; pe de altă parte, poate încerca să tragă de timp – am văzut cât de îngrijoraţi erau austriecii să nu rămână în urmă cu pregătirile militare, odată ce acestea ar fi devenit necesare.

Privind în retrospectivă, este evident faptul că existau antecedente pentru aceste manevre de ultim moment. În 26 şi 27 iulie, Spalajkovid a trimis câteva depeşe entuziasmate, care aduceau vestea că ruşii mobilizau o armată alcătuită din 1 700 00 de oameni şi plănuiau „să iniţieze de îndată un atac ofensiv hotărâtor asupra Austrio-ungariei de îndată ce aceasta ar fi atacat Serbia”. Spalajkovid relata în 26 iulie că ţarul era convins că sârbii vor „lupta precum nişte lei” şi ar putea chiar să îi distrugă singuri pe austriecii din reduta din interiorul ţării. Poziţia Germaniei era încă neclară. Chiar dacă germanii nu intrau în luptă, ţarul credea că existau şanse mari ca „Austro-Ungaria să fie dezbinată”; dacă nu vor reuşi acest lucru, ruşii vor „pune în aplicare planurile militare ale francezilor astfel încât victoria împotriva Germaniei să fie sigură”.49

Atât de încântat era Spalajkovid, fostul şef politic al Ministerului Afacerilor Externe sârb, încât a ajuns să propună o politică: „După părerea mea, ni se oferă ocazia nemaipomenită de a folosi înţelept această situaţie pentru a îndeplini unificarea completă a sârbilor [*ujedinjenje srba*]. Prin urmare, este de dorit ca Austro-Ungaria să ne atace. În acest caz, cu Dumnezeu înainte!” Aceste porniri care veneau de la St.

— Petersburg au contribuit la o întărire a situaţiei. Concesiile de ultim moment la cerinţele austriecilor erau acum de neconceput. Pašić crezuse întotdeauna că unirea sârbilor nu va fi realizată pe timp de pace, că va putea fi făurită doar în toiul unui mare război şi cu ajutorul unei mari puteri. Acesta nu era şi nu fusese niciodată un plan în sine – era un viitor imaginat care era pe cale să se transforme în realitate. Au trecut aproape două săptămâni până când a început lupta adevărată, însă drumul către război se vedea deja la orizont Serbia nu mai putea privi înapoi.

ÎNCEPE „RĂZBOIUL LOCAL".

În dimineaţa zilei de 28 iulie, împăratul Franz Iosef a semnat declaraţia de război împotriva Serbiei, cu o pană de struţ, în camera sa de studiu din vila imperială de la Bad Ischl. Pe birou, în faţa lui, se afla bustul răposatei sale soţii, sculptat în marmură albă şi fină. Lângă cotul său drept se afla o brichetă electrică de ultimă generaţie, o structură grea din bronz fixată pe un suport din lemn negru, al cărei cablu împletit ducea până la o priză din spatele biroului. Textul avea structura manifestului pe care austriecii îl folosiseră pentru a declara război împotriva Prusiei în 1866:

„Către popoarele mele! A fost dorinţa mea arzătoare să îmi dedic anii care, cu voia Domnului, mi-au mai rămas încă, pentru a menţine pacea şi pentru a-mi proteja popoarele de sacrificiile şi greutăţile teribile ale unui război. Providenţa, în înţelepciunea sa, a ales altfel intrigile unui adversar răuvoitor mă obligă, pentru apărarea onoarei monarhiei mele, pentru protejarea demnităţii sale şi a poziţiei sale ca mare putere, pentru siguranţa teritoriilor sale, să iau din nou sabia în mână după ani îndelungaţi de pace".50

La momentul acela, Belgradul era deja un oraş depopulat Toţi bărbaţii care aveau vârsta potrivită fuseseră chemaţi la arme, iar nenumărate familii fugiseră ca să se refugieze la rudele care locuiau în interiorul ţării. Mulţi dintre cetăţenii străini plecaseră. La ora două în după-

amiaza zilei de 28 iulie, zvonul despre un război iminent s-a răspândit cu rapiditate prin oraş. Tirajele suplimentare ale tuturor ziarelor se vindeau de îndată ce vânzătorii le scoteau în stradă.51 înainte să se lase seara, două vapoare sârbe care transportau muniţie şi grenade pe Dunăre fuseseră descoperite de către cercetaşii şi paznicii austrieci. La scurt timp după ora unu a dimineţii următoare, trupele sârbe au aruncat în aer podul peste râul Save dintre Semlin şi Belgrad. Canonierele austriecilor au deschis focul şi, după un schimb scurt de focuri, trupele sârbe s-au retras. Vestea că se declarase, în sfârşit, război l-a umplut de exaltare pe Sigmund Freud, care pe vremea aceea avea cincizeci şi opt de ani: „Pentru prima oară în treizeci de ani, mă simt cu adevărat austriac şi vreau să-i mai acord încă o şansă acestui imperiu nu foarte promiţător. Îmi dedic toată dragostea Austro-Ungariei”.52

CAPITOLUL 11

Focuri de avertisment

DOMINĂ FERMITATEA

După patru zile agitate de recepţii, evaluări militare, discursuri, cine şi toasturi, Maurice Paleologue avea nevoie de odihnă. După ce îl condusese pe Poincaré la vasul *France* în seara zilei de 23 iulie, acesta i-a spus servitorului său să nu îl trezească în dimineaţa următoare. Însă nu i-a fost dat să se odihnească: la ora şapte dimineaţa a primit un telefon urgent care anunţa ultimatumul austriecilor. În timp ce ambasadorul şedea întins în pat, pe jumătate adormit, această veste i-a pătruns în minte ca un coşmar:

„Episodul mi s-a părut ireal şi totuşi clar, imaginar, dar autentic. Parcă îmi continuam discuţia avută ieri cu ţarul, în care îmi exprimam teoriile şi speculaţiile. În acelaşi timp aveam sentimentul, un sentiment puternic, categoric şi convingător, că mă aflam în faţa unui *fait accomplF*

Paleologue şi-a anulat întâlnirea de la prânz şi a convenit să se întâlnească la Ambasada Franceză cu

ministrul de externe, Sazonov, şi cu ambasadorul britanic, Sir George Buchanan.2 Conform propriilor memorii, Paleologue le-a amintit musafirilor săi de toasturile schimbate între preşedinte şi ţar cu o seară în urmă şi a insistat că puterile Antantei trebuie să adopte o politică a „fermităţii". Sazonov era uluit: „Să presupunem că această politică va duce la război?" Fermitatea va duce la război, a răspuns Paleologue, doar dacă „puterile germanice" se hotărâseră deja „să recurgă la forţă pentru a-şi asigura hegemonia în Est" (aici, ambasadorul francez a redat întocmai argumentul pe care Bethmann îl rostise la Riezler în timpul celei de-a doua săptămâni a lunii iulie).

Este îndoielnic faptul că Sazonov a fost cu adevărat atât de pasiv precum sugerează relatările lui Paléologue: în depeşa care redă aceeaşi conversaţie, George Buchanan susţine că Sazonov a fost cel care a mărit miza, declarând că „Rusia va trebui oricum să se mobilizeze".3 Indiferent cine ce a spus, cei trei bărbaţi au avut o părere categorică în ceea ce priveşte situaţia creată de faptul că austriecii înaintaseră ultimatumul Belgradului. Sazonov şi Paléologue şi-au unit forţele pentru a-l convinge pe Buchanan să-şi abată guvernul de la o politică a neutralităţii care ar fi „echivalentă cu sinuciderea". Buchanan a fost de acord şi s-a angajat să îi ofere lui Grey „argumente puternice" în favoarea unei pobtici „de rezistenţă în faţa aroganţei Germaniei".4 Contele de Robien, care vorbise în după-amiaza respectivă cu ambasadorul, era îngrozit. „În timpul acestui prânz nefast [*néfaste*] s-au îmboldit unul pe celălalt, relata el. Din câte se pare, Paléologue era extrem de vehement, lăudându-se cu conversaţia pe care o avusese cu Poincaré…" 5

De fapt, nu a fost nevoie ca Sazonov să fie convins de Paléologue sau de altcineva. Chiar înainte de întâlnirea de la prânz de la ambasada franceză, acesta îl dojenise pe ambasadorul austriac, folosind un ton care nu lăsa niciun dubiu despre felul în care înţelegea el situaţia şi cum intenţiona să răspundă. După ce Fritz Szapáry, respectând obiceiul în astfel de cazuri, citise cu voce tare textul

ultimatumului austriac, Sazonov a răbufnit de câteva ori: „Ştiu despre ce-i vorba. Vreţi să declaraţi război Serbiei! Presa germană v-a incitat. Vreţi să agitaţi spiritele în Europa. Vă asumaţi o foarte mare responsabilitate. Veţi vedea ce efecte va avea în Londra şi în Paris şi oriunde altundeva". Szapáry s-a oferit să îi trimită un dosar cu dovezile care sprijineau afirmaţiile Vienei, însă Sazonov a refuzat oferta fluturându-şi mâna şi zicând că nu era interesat. „Vreţi război şi v-aţi incendiat podurile". Când Szapáry a răspuns că Austria avea dreptul să îşi apere interesele vitale şi că era „cea mai pacifistă putere din lume", Sazonov a reacţionat pe un ton sarcastic: „Se vede cât sunteţi de pacifişti, acum că agitaţi spiritele în Europa".6 Szapáry a plecat de la întâlnire extrem de surescitat şi s-a dus direct la ambasada austriacă pentru a-şi codifica şi a-şi trimite raportul.

De îndată ce ambasadorul austriac a plecat, Sazonov l-a chemat pe şeful statului-major rus, generalul Yanushkevich, la Ministerul Afacerilor Externe., Guvernul, a declarat el, va emite în curând un comunicat de presă oficial prin care se va anunţa că Rusia nu intenţiona să „rămână nepăsătoare" dacă „era ameninţată demnitatea şi integritatea poporului sârb, fraţii lor de sânge" (un anunţ corespunzător a fost trimis presei în ziua următoare). Apoi a discutat cu Yanushkevich despre planurile unei „mobilizări parţiale împotriva Austro-Ungariei".7 în zilele care au urmat prezentării ultimatumului, ministrul de externe rus a rămas fidel politicii sale ferme, adoptând poziţii şi decizii care au intensificat criza.

În după-amiaza respectivă, la ora trei, a avut loc o şedinţă a Consiliului de Miniştri care a durat două ore. Sazonov, care tocmai se întorsese de la întâlnirea sa cu Paleologue şi Buchanan, a luat primul cuvântul. El a început prin a schiţa ceea ce considera el a fi un context mai larg al crizei curente. Germania, a declarat el, începuse să facă de mult „pregătiri sistematice" cu scopul de a-şi spori puterea în Europa Centrală şi de a-şi asigura obiectivele „în ceea ce priveşte toate chestiunile

internaţionale, fără să ia. În considerare părerea şi influenţa puterilor care nu fac parte din Tripla Alianţă", în ultimul deceniu, Rusia răspunsese acestor provocări cu moderaţie şi toleranţă, însă aceste concesii n-au făcut decât să îi „încurajeze" pe germani să folosească „metode agresive". Sosise timpul ca Rusia să ia poziţie. Ultimatumul austriac fusese întocmit „cu complicitatea germanilor"; acceptarea sa de către Belgrad va transforma Serbia într-un protectorat de facto al puterilor centrale. Dacă Rusia renunţa la „misiunea sa istorică" de a asigura independenţa statelor slave, va fi „considerată un stat decadent", îşi va pierde i, întreaga autoritate" şi „prestigiul în Balcani" „şi va fi nevoită să ocupe locul secund printre puteri". O poziţie fermă, a avertizat el, va aduce riscul unui război cu Austria şi cu Germania, o perspectivă cu atât mai periculoasă cu cât nu se ştia sigur ce poziţie va adopta Marea Britanie.8

Următorul care a luat cuvântul a fost ministrul agriculturii, A.V. Krivoshein. Acesta era unul dintre miniştrii care se opuseseră şi complotaseră împotriva lui Vladimir Kokovtsov. Se bucura de favoarea ţarului şi avea legături apropiate cu lobby-ul naţionalist din Duma. În calitate de ministru al agriculturii, el avea legături strânse şi cu „zemstvos", organe ale guvernului local dominate de nobili care făceau să funcţioneze cea mai mare parte a imperiului rus. Mulţi ani fusese afiliat cu *Novoye Vremya*, publicaţie cunoscută pentru campaniile sale naţionaliste referitoare la Balcani şi la strâmtorile turceşti.9 Sprijinise politica de „mobilizare parţială" a lui Sukhomlinov din noiembrie 1912 împotriva Austriei pe motiv că „era timpul ca Rusia să înceteze să se mai ploconească în faţa germanilor".10 De asemenea, părea să aibă legături strânse şi cu vorbăreţul Militsa al Muntenegrului, care îl considera un aliat al Muntenegrului în lupta sa de salvare a slavilor de sud.11 După plecarea lui Kokovtsov, Krivoshein a ajuns cea mai puternică figură din Consiliul de Miniştri. Viziunile lui în ceea ce privea politica externă erau cele ale „şoimilor", vădind un puternic sentiment

antigerman.

În cuvântarea sa ţinută în cadrul Consiliului de Miniştri din 24 iulie, Krivoshein a invocat o serie complexă de argumente pro şi contra unei reacţii militare, însă, în cele din urmă, a optat pentru o reacţie fermă faţă de demersul austriecilor. El a subliniat faptul că Rusia se afla într-o poziţie politică, financiară şi militară incomparabil mai bună faţă de catastrofa din 1904 – 1905. Însă programul de reînarmare era incomplet şi nu se ştia sigur dacă forţele armate ruse vor putea să concureze în ceea ce privea „eficienţa tehnică modernă" cu cele ale Germaniei şi ale Austro-Ungariei. Pe de altă parte, deoarece „condiţiile generale" cunoscuseră o îmbunătăţire în ultimii ani (poate se referea la consolidarea alianţei franco-ruse), guvernului imperial îi va fi greu să explice publicului şi membrilor Dumei de ce „ezita să acţioneze îndrăzneţ". Apoi a urmat esenţa argumentului, în trecut, din cauza unei „atitudini extrem de prudente", Rusia nu reuşise să „îmbuneze" puterile din Europa Centrală. Lucru cert, riscurile pe care şi le asuma Rusia în eventualitatea unei ostilităţi erau mari, dovadă stătea Războiul ruso-japonez. Deşi Rusia îşi dorea pacea, nu avea să realizeze acest lucru printr-o continuă „conciliere". „Războiul poate izbucni în ciuda eforturilor noastre de conciliere". Cea mai bună politică în circumstanţele date era, aşadar, „o atitudine mai fermă şi mai energică faţă de revendicările exagerate ale Puterilor Centrale".12

Declaraţia lui Krivoshein a lăsat o impresie profundă asupra celor prezenţi şi niciunul dintre vorbitorii care au urmat nu a rostit nimic ca să schimbe concluzia la care se ajunsese. Ministrul de război, Sukhomlinov, şi ministrul marinei militare, Grigorovich, au recunoscut faptul că programul de reînarmare nu era gata încă, însă ambii „au declarat că o atitudine ezitantă nu mai era potrivită" şi „nu s-au opus unei atitudini mult mai ferme". Peter Bark, reprezentantul Ministerului de Finanţe, şi-a exprimat îngrijorarea în ceea ce privea capacitatea Rusiei de a rezista financiar şi economic unui război continental, însă

până şi el a admis că o atitudine conciliantă nu reprezenta în sine o garanţie pentru pace şi că, „din moment ce erau în joc demnitatea şi autoritatea Rusiei”, nu vedea niciun motiv pentru care nu ar îmbrăţişa părerea majorităţii. În concluzie, premierul Goremykin a spus că „era datoria guvernului imperial să decidă imediat în favoarea Serbiei”. Existau şanse mai mari să se asigure pacea printr-o atitudine fermă, nu conciliantă, iar dacă acest lucru eşua, atunci „Rusia trebuie să fie pregătită să facă sacrificiile care i se cer”.13 în cele din urmă, cei prezenţi au convenit asupra următoarelor cinci rezoluţii: (i) Austriei i se va cere să prelungească termenul-limită al ultimatumului; (II) Serbia va fi sfătuită să nu lupte la graniţă, ci să îşi retragă forţele armate în interiorul ţării; fiii) ţarului i se va cere să aprobe „în principiu” mobilizarea detaşamentelor militare din Kiev, Odessa, Kazan şi Moscova; (IV) ministrul de război va primi ordin să grăbească aprovizionarea cu echipament militar şi (V) Rusia trebuia să îşi retragă fondurile pe care aceasta le investea în prezent în Germania şi Austria.14

„DE DATA ASTA ESTE RĂZBOI”.

În ziua următoare (25 iulie), a avut loc o întrunire mult mai solemnă a Consiliului de Miniştri, prezidată de ţar. La această întrunire au participat şeful statului-major, Yanushkevich, şi marele duce Nicolae, comandantul Detaşamentului St.

— Petersburg şi soţul Anastasiei de Muntenegru, cea care îi vorbise fără ocolişuri preşedintelui Poincaré în timpul vizitei de stat în cadrul acestei întruniri s-au confirmat deciziile luate de consiliu în ziua anterioară şi s-a convenit asupra altor măsuri militare mai elaborate. Cel mai important, consiliul a decis să autorizeze un pachet complex de reguli cunoscut sub denumirea de „Perioada premergătoare războiului”. Aceste măsuri, care implicau numeroase dispoziţii de pregătire pentru mobilizare, nu se limitau doar la detaşamentele aflate la graniţa cu Austria, ci urmau să fie aplicate şi în partea europeană a RusieL15

Este dificil să exagerăm importanţa istorică pe care

au avut-o întrunirile din 24 şi 25 iulie. Într-o oarecare măsură, acestea au reprezentat un soi de renaştere târzie a Consiliului de Miniştri, a cărui influenţă asupra politicii externe se aflase în declin de la moartea lui Stolypin. Consiliul dezbătea politica externă într-un mod oarecum neobişnuit.16 Făcându-i pe colegii lui să îşi concentreze atenţia asupra Germaniei ca presupus instigator al crizei actuale, Sazonov demonstra cât de mult adoptase logica alianţei franco-ruse, conform cărei Germania, şi nu Austria, era „principalul inamic”. Nu avea nicio importanţă că aceasta era o criză mai degrabă austriacă decât germană, din moment ce Austria era considerată a fi pretextul pentru o politică răuvoitoare a Germaniei, ale cărei scopuri finale, pe lângă obţinerea „hegemoniei în Orientul Apropiat”, erau neclare. În ceea ce privea chestiunea referitoare la pregătirea parţială a Rusiei pentru un război (în comparaţie cu situaţia în care s-ar afla peste trei ani), miniştrii au abordat acest subiect referindu-se în termeni vagi la un război care ar izbucni „oricum”, chiar dacă Rusia ar alege să îi „îmbuneze” pe germani neiniţiind niciun atac împotriva aliaţilor lor austrieci Acest argument semăna în linii mari cu gândirea adoptată de Bethmann în primele săptămânii ale lunii iulie: criza din Sarajevo putea fi privită ca un mijloc de a testa intenţiile Rusiei – dacă ruşii optau, în ciuda a tot, pentru un război european, atunci acest lucru însemna că Rusia îşi dorise un război de la bun început. Însă exista o diferenţă crucială: în cazul lui Bethmann, acest argument a fost lansat pentru a justifica *acceptarea* unui război, în cazul în care Rusia alegea să pornească unul; acest argument nu a fost folosit niciodată (decât după mobilizarea generală a ruşilor) pentru a justifica măsurile militare *preventive* ale Germaniei. Dimpotrivă, măsurile luate la SL-Petersburg fiind considerate a avea un caracter proactiv, nu au luat naştere dintr-o ameninţare directă a Rusiei. Existau şanse mari (dacă nu sigure) ca aceste măsuri să intensifice şi mai mult criza.

Măsurile militare practice adoptate în cadrul celor

două întruniri erau derutante. Mai întâi, era faptul că „mobilizarea parţială” convenită de către Sazonov şi de către Yanushkevich şi adoptată ulterior „în principiu în cadrul întrunirii din 24 iulie” era o procedură impracticabilă şi oarecum periculoasă. Chiar şi o mobilizare parţială, dacă reprezenta o ameninţare directă a Austro-Ungariei, ar atrage inevitabil, conform gândirii alianţei germano-austriece, contramăsuri din partea Berlinului, la fel cu o „mobilizare parţială” germană împotriva Rusiei ar fi atras inevitabil contramăsuri din partea Franţei, fie că Germania ar fi ales sau nu să se mobilizeze pe frontul de Vest. În eventualitatea în care ar fi fost luate astfel de contramăsuri, regiunile de graniţă unde nu ar fi avut loc mobilizarea ar fi rămas expuse, aşa cum s-ar fi întâmplat şi cu flancul dreapta al armatei din sud care se mobilizase împotriva Austriei. Spaţiul pentru manevră creat de caracterul „parţial” al mobilizării era, prin urmare, iluzoriu. Chiar şi mai îngrijorător era faptul că planurile ruşilor, pur şi simplu, nu prevedeau o mobilizare „parţială”. Nu exista niciun program separat de mobilizare doar împotriva Austriei. Regimul de planificare curent, cunoscut sub denumirea de „Program de mobilizare nr. 19”, era „un tot unitar, o propunere de genul *totul sau nimic*” care nu făcea nicio distincţie între cei doi inamici.17 Diferenţele în ceea ce privea densitatea populaţiei dintre regiuni însemna că majoritatea detaşamentelor militare aduceau rezervişti din alte zone de mobilizare. Mai mult, anumite detaşamente din zonele învecinate Austriei erau alocate, în eventualitatea unui mobilizări complete, detaşării în părţi ale celei de-a Doua Armate învecinate cu Germania. Şi ca şi când lucrurile n-ar fi fost suficient de grave, o mobilizare restricţionată în anumite sectoare nu ar face decât să creeze haos în aranjamentele complexe legate de tranzitul feroviar m şi de-a lungul zonelor de concentrare. Prin urmare, a improviza o mobilizare strict împotriva Austriei nu numai că ar constitui un risc în sine, dar ar periclita şi abilitatea Rusiei de a face trecerea la o mobilizare completă, în cazul

în care s-ar impune acest lucru.18

Având în vedere aceste dificultăţi, este uluitor că a fost luată în serios politica unei mobilizări parţiale. De ce a insistat Sazonov asupra ei? Putem înţelege recursul superficial la o măsură care pare să ofere ceva la fel de rău ca şi o mobilizare completă şi care trebuie să declanşeze un război continental. Sazonov îşi amintea iară îndoială criza din vara dintre 1912 – 1913, când armata improvizase un plan provizoriu de mobilizare. Împotriva Austro-Ungariei. Ca şi civil într-un mediu unde expertiza militară era păzită cu stricteţe, iar comunicarea dintre civili şi militari era defectuoasă, Sazonov, a cărui ignoranţă într-ale armatei era notorie, se poate să nu fi ştiut prea multe. Era evident că nu primea sfaturi prea bune de la şeful statului-major, Yanushkevich, un om mediocru care era în continuare oarecum descumpănit după doar cinci luni de exerciţiu în funcţie. Yanushkevich, care era mai degrabă curtean decât soldat, nu activase deloc pe teren. Promovarea lui, despre care se spune că ar fi stârnit surpriza generală, se datora probabil afecţiunii pe care ţarul o avea faţă de el şi nu calificărilor lui profesioanale.19Şi, cu toate acestea, în ciuda faptului că subordonaţii lui Yanushkevich şi Yanushkevich însuşi au subliniat absurditatea planului de mobilizare parţială, Sazonovnu a renunţat la el. Poate că a simţit nevoia să îi ofere ţarului o alternativă la o mobilizare completă; poate că a sperat că o mobilizare parţial i-ar convinge pe austrieci şi pe germani să se retragă. Poate că, pe de altă parte, spera că oferind varianta unei mobilizări parţiale îl putea atrage pe ţar într-o situaţie din care va fi obligat să treacă la fapte reale. În cel mai rău caz, aceste nesiguranţe sugerau un anumit grad de incoerenţă la cel mai înalt nivel al executivului rus, o impresie întărită de faptul că ţarului i se permise să adauge flota baltică planului de mobilizare parţială a lui Sazonov, cu toate că acest lucru anula intenţia ministrului de interne de a evita un conflict cu Germania.20

În orice caz, pentru moment, politica unei mobilizări

parţiale a rămas o falsă problemă – cel puţin până pe 28 iulie, când guvernul Chiar a ales să o facă publică. Între timp, Consiliul de Miniştri hotărâse să ia o decizie mult mai importantă, şi anume activarea „Legii din 2 martie 1913 cu privire la perioada premergătoare războiului”. Această lege privind premobilizarea prevedea întărirea securităţii, aprovizionarea magazinelor şi a depozitelor, verificări ale tuturor departamentelor, urgentarea reparaţiilor aduse căilor ferate, desfăşurarea trupelor de protecţie pe fronturile ameninţate şi rechemarea rezerviştilor în taberele de antrenament. Mai existau şi alte măsuri: trupele care se antrenau departe de bazele lor trebuiau rechemate de urgenţă; înjur de trei mii de cădeţi urmau să fie ridicaţi la gradul de ofiţeri pentru a consolida trupele; porturile trebuiau minate, iar caii trebuiau înhămaţi la căruţe. Trebuia declarată starea de război în toate fortăreţele din districtele Varşovia, Vilnius şi St.

— Petersburg, astfel încât autorităţile militare să îşi poată exercita puterea şi să asigure o mobilizare generală rapidă atunci când vor primi ordinul. Aceste măsuri erau valabile nu numai pentru regiunile de la graniţa cu Austria, ci şi pentru întreaga suprafaţă a Rusiei europene.21

Nu mai trebuie menţionat faptul că aceste măsuri erau pline de riscuri. Cum ar fi putut face diferenţa germanii şi austriecii între măsurile îndepărtate de premobilizare ale ruşilor şi faza incipientă a unei mobilizări propriu-zise? Textul Legii din 2 martie 1913 ne oferă o impresie despre amploarea măsurilor care erau planificate. Conform prevederilor sale, rezerviştii trebuiau rechemaţi la diviziile de frontieră şi „instruiţi în ceea ce priveau uniformele şi, probabil, dispoziţii ale inamicului”.

„Caii vor fi potcoviţi. Nu se mai acordă permisii, iar ofiţerii şi bărbaţii care se află în permisie sau care sunt reţinuţi în altă parte trebuie să se întoarcă de urgenţă la detaşamentele lor. Suspecţii de spionaj vor fi arestaţi. Se vor lua măsuri împotriva exportului de cai, de vite şi de grâne. Banii, precum şi titlurile de valoare vor fi luate din băncile de lângă frontieră şi mutate în interiorul ţării

Navele militare se vor întoarce în porturi pentru a primi dispoziţii şi echipament de război”. 22

Yanushkevich a abordat posibilitatea unor neînţelegeri şi şi-a sfătuit în mod expres comandanţii fiecărui district să nu se simtă legaţi de legea din 2 martie 1913 şi să încalce orice măsură prevăzută dacă credeau de cuviinţă.

Desigur, mulţi observatori au confundat premobilizarea cu o mobilizare parţială. Ataşatul militar belgian la St-Petersburg a raportat în 26 iulie că ţarul ordonase mobilizarea a „zece corpuri de armată în circumscripţiile militare din Kiev şi Odessa”, adăugând că vestea „fusese primită cu cel mai mare entuziasm de cercurile militare”. Într-o depeşă trimisă în următoarea zi a subliniat faptul că presa informase că orice discuţie publică despre „mobilizarea armatei” era strict interzisă.23 Consulii, diplomaţii şi ataşaţii germani şi austrieci au început să expedieze rapoarte alarmante. Ministrul austriac contele Széchényi raporta din Copenhaga pe 26 iulie, că ministrul de externe danez, Eric Scavenius, primise veşti de la St-Petersburg care sugerau că Rusia începuse deja mobilizarea – în ciuda acestor măsuri ofensive precipitate, Széchényi nu credea că

Franţa şi Anglia se vor simţi obligate să intervină.24 în ziua următoare, consulul austriac Hein raporta din Kiev rechemarea ofiţerilor la garnizoane şi şiruri lungi de unităţi de artilerie care mărşăluiau afară din Kiev, către vest, spre o destinaţie necunoscută. Mai târziu, tot în aceeaşi zi (27 iulie), el raporta şaisprezece trenuri încărcate cu artilerişti şi cazaci părăsind Kievul şi douăzeci şi şase de trenuri militare transportând artilerişti şi genişti din Odessa, toate având aceeaşi destinaţie: graniţa austriacă. Imensa tabără militară din Kiev era acum pustie – trupele fie fuseseră mutate în taberele de iarnă, fie se adunau în gări pentru îmbarcare.25 Din Szczakowa, din salientul polonez, a venit o depeşă codificată care relata că manevrele care aveau loc în regiunea respectivă fuseseră întrerupte şi toate trupele fuseseră concentrate în oraş; un

„contingent imens” de artilerie fusese încărcat în vagoane la Gara Viena a oraşului. În timpul nopţii precedente, şapte trenuri pline cu genişti trecuseră prin gară.26 De la Moscova veneau rapoarte că Forţele Aeriene Imperiale Ruse, depăşite doar de Franţa ca şi mărime, o luaseră spre vest, în timp ce un regiment de cavalerie sosise în oraş din îndepărtatul Ekaterinoslav (astăzi: Dnepropetrovsk), de la aproape 965 de kilometri depărtare către sud.27 De la autorităţile austriece din Galiţia se primeau rapoarte despre trupe „uriaşe”, inclusiv artilerişti şi cazaci, care îşi preluau poziţiile la distanţă mică de graniţă.28 Depeşele consulare trimise de peste tot de pe teritoriul Rusiei către ambasada germană din St-Petersburg raportau că râurile fuseseră minate, că materialul rulant fusese acaparat, că un întreg regiment rus de artilerie fusese văzut ieşind din Kiev şi luând-o către vest, că se interzisese trecerea telegramelor germane codificate prin biroul de telegraf din Moscova, că trupele se întorceau de la manevre, că unităţi de infanterie şi de cavalerie se apropiau de Lublin şi de Kovel, că hergheliile de cai erau adunate în punctele de concentrare, că se puseseră în mişcare convoaie lungi de vehicule militare, precum şi alte indicii de mobilizări ale armatei care se pregătea pentru război.30 în seara zilei de 25 iulie, când Maurice Paléologue s-a dus la gara Varşovia din St.

— Petersburg ca să îşi ia rămas-bun de la Izvolsky, care se întorcea la Paris „în mare grabă”, cei doi bărbaţi au fost uimiţi de agitaţia din jurul lor:

„Era forfotă mare pe peroane. Trenurile erau pline de ofiţeri şi de soldaţi Părea a fi o mobilizare. Am schimbat repede câteva păreri şi am ajuns la aceeaşi concluzie: *De data asta va fi război*”. *31*

MOTIVELE RUSIEI

Prin aceste măsuri, Sazonov şi colegii lui au intensificat criza şi au sporit mult şansele unui război general în Europa. În primul rând, premobilizarea ruşilor a schimbat gândirea politică în Serbia. Devenise de neconceput ca guvernul din Belgrad, care înainte se

gândise serios să accepte ultimatumul, să sucombe sub presiunea austriecilor. Aceste măsuri au intensificat şi presiunea internă asupra administraţiei ruse, deoarece vederea bărbaţilor în uniformă şi vestea că Rusia nu va „rămâne indiferentă” faţă de soarta Serbiei au stârnit euforia în presa naţionalistă. Austro-Ungaria a intrat în stare de alertă. Cel mai important dintre toate, aceste măsuri au făcut presiuni mari asupra Germaniei, care, până în acel moment, se abţinuse de la pregătiri militare, sperând în localizarea conflictului dintre austrieci şi sârbi.

De ce a făcut Sazonov asta? Acesta nu era un om sincer şi nu a dat explicaţii referitoare la faptele sau motivele sale în timpul acestor zile. Cel mai plauzibil şi evident răspuns reiese din reacţia lui la vestea despre ultimatum: „*Acest la guerre européenne*!” Sazonov a înţeles din context că o acţiune militară austriacă împôtriva Serbiei trebuie să declanşeze un contraatac din partea ruşilor. Modul în care a gestionat criza provocată de ultimatum corespundea în totalitate cu angajamentele sale anterioare. Sazonov nu a recunoscut niciodată că Austro-Ungaria avea dreptul să ia măsuri împotriva iredentismului sârb. Dimpotrivă, a susţinut politica iredentismului balcanic şi a adoptat în mod explicit viziunea că Serbia era moştenitoarea de drept a teritoriilor nerăscumpărate ale slavilor de sud din interiorul monarhiei duale, o structură multietnică învechită a acelor vremuri ale cărei zile, în opinia lui, erau oricum numărate. Se pare că nu îi trecuse prin minte faptul că zilele Imperiului Rus, autocrat şi multietnic, ale cărui relaţii cu minorităţile erau mai rele decât cele ale Austro-Ungariei, erau, de asemenea, numărate. Sazonov a respins de la început orice drept al Austriei de a lua orice măsuri împotriva Belgradului după asasinate. El repetase de nenumărate ori, într-o serie de contexte, că va răspunde militar oricărei acţiuni luate împotriva statului-satefit. Încă din 18 iulie, la scurt timp după ce se aflase despre pregătirea unui ultimatum de către austrieci, Sazonov îi spusese lui Sir George Buchanan că „orice document care va semăna cu un

ultimatum austriac în Belgrad nu va lăsa Rusia indiferentă, care va fi obligată să ia anumite măsuri militare de precauţie”.32 Sazonov trebuie să fi fost conştient de existenţa unor riscuri uriaşe, deoarece, în criza din noiembrie 1912, el şi Kokovtsov se opuseseră unei astfel de mobilizări parţiale împotriva Austriei în noiembrie 1912, în plină criză balcanică, pe motiv că „indiferent ce numim noi măsuri preconizate, o mobilizare rămâne o mobilizare, iar inamicii noştri pot riposta printr-un război adevărat”, afirma Kokovtsov.33

Situaţia din 1914 era diferită, desigur. Riscurile erau mai mari, iar fără prezenţa lin Kokovtsov, atmosfera era mai puţin inhibată, însă mai exista o diferenţă importantă: încă din noiembrie 1912, Sazonov adăugase un argument în favoarea ieşirii din starea de alertă, spunând că „chiar dacă am fi pregătiţi pentru război […], nu am avea niciun drept să luăm vreo măsură fără a cădea mai întâi de acord cu aflaţii noştri”.34 în vara lui 1914 nu mai exista niciun dubiu referitor la acest acord – cel puţin cu Franţa. Nu era doar faptul că Poincaré şi Paleologue insistaseră ca ruşii să rămână fermi pe poziţie în ceea ce privea situaţia sârbilor, ci şi faptul că o astfel de criză confirma întocmai scenariului de început în Balcani că alianţa, după multe discuţii şi întruniri la nivel înalt, se transformase în ultimii ani într-un *casus belli opt*im. Într-o depeşă fascinantă trimisă în 30 iulie 1914, ataşatul militar rus la Paris, contele Ignatiev, care avea numeroase legături cu cei mai importanţi comandanţi militari francezi, raporta că vedea în jurul lui „o bucurie făţişă la gândul că puteau folosi circumstanţe strategice benefice, după cum credeau francezii”.35

Ministrul belgian la Paris a observat aceeaşi atmosferă veselă: „Statul-major francez este în favoarea unui război”, scria el în 30 iulie. „Statul-major îşi doreşte războiul, deoarece, după părerea sa, momentul este favorabil şi a sosit timpul ca toate acestea să ia sfârşit” 36 Nu intră în discuţie, după cum au susţinut unii uneori, faptul că Paleologue ar fi prezentat greşit intenţiile

francezilor şi ar fi luat măsuri faţă de St-Petersburg pentru care nu primise acordul Parisului. Nu este adevărat nici faptul că ar fi informat greşit Parisul despre mobilizarea ruşilor cu scopul de a permite escaladarea crizei până într-acolo încât Parisul să nu îşi mai poată ţine în frâu aliata. Dimpotrivă, el informase Ministerul de Externe francez despre măsurile adoptate de către guvernul rus. O telegramă compusă la ora 6.30 în seara zilei de 24 iulie susţinea principiul de solidaritate a alianţei în ceea ce privea interesele de „a păstra pacea prin utilizarea forţei”; o altă telegramă trimisă la ora la aceleiaşi seri se referea la măsurile pe care Rusia „ar fi nevoită să le ia dacă era ameninţată independenţa sau integritatea teritorială a Serbiei”. O altă telegramă, compusă la ora 4.45 în după-amiaza zilei următoare şi marcată ca fiind „urgentă” şi „secretă”, raporta că Consiliul de Miniştri convenise în acea zi mobilizarea „în principiu” a „13 corpuri de armată care urmează să opereze împotriva Austriei”. Apoi urma o frază esenţială:

„Mobilizarea va fi anunţată public şi va intra în vigoare doar atunci când guvernul austro-ungar va încerca să constrângă Serbia prin forţa armelor. Cu toate acestea, pregătirile secrete (*preparatifs clandestins*) vor începe chiar azi”.37

Ulterior, Viviani avea să izbucnească de indignare la aflarea veştii că lucrurile fuseseră lăsate să avanseze mult prea repede şi avea să-i ceară socoteală lui Paleologue pentru faptele sale din timpul zilelor cruciale ale crizei, acuzându-l că ascunsese informaţii vitale despre măsurile ruşilor (de aici a luat naştere mitul despre manipulările neautorizate ale lui Paleologue). Însă, cu toate că Viviani fusese lăsat pe dinafară (aşa cum fusese şi intenţia lui Poincaré), nu acesta era cazul lui Poincaré şi al Parisului în situaţia în care rapoartele de la Paleologue nu erau suficiente, mai existau rapoarte trimise şi de către ataşatul militar francez, generalul Laguiche, care raporta pe 26 iulie, de exemplu, că fuseseră deja trimise „dispoziţii militare secrete” către Varşovia, Vilna şi St-Petersburg,

toate districte învecinate cu graniţa germană.38 Cu toate acestea, Quai d'Orsay nu a îndemnat la moderaţie. Poincaré nu dezaprobat niciodată, cu toate că ulterior a falsificat detalii-cheie ale propriei sale implicări în criză, politica lui Paleologue pe care acesta o susţinuse cu atât entuziasm la St-Petersburg.

Bineînţeles că au existat şi momente când încrederea lui Sazonov într-un rezultat pacifist părea să prindă din nou viaţă. Am văzut că austriecii au ezitat după ce au primit ultimatumul pe 25 iulie în speranţa că vestea despre pregătirile militare ale austriecilor ar putea obţine concesii de ultim moment din partea Belgradului. Sazonov a interpretat greşit acest semn, şi anume că Viena ar putea lua în considerare o ieşire din starea de alertă, şi a început să vorbească despre un posibil acord. „Sunt dispus să negociez până în ultima clipă", i-a mărturisit el ambasadorului francez pe 26 iulie. A devenit evident la ce se referea atunci când l-a chemat pe Szapâry ca să îi dea „o explicaţie sinceră şi deschisă" despre punctul său de vedere. Parcurgând punct cu punct documentul austriac, Sazonov a insistat asupra caracterului „inacceptabil, absurd şi insultător" al fiecărei clauze şi a conchis cu o ofertă: „Luaţi-vă înapoi ultimatumul, modificaţi-i forma şi vă garantez că veţi avea sorţi de izbândă".39 Această „negociere" nu constituia baza unor alte discuţii fructuoase. În orice caz, tăcerea scurtă a austriecilor după trimiterea ultimatumului nu îşi avea rădăcinile în îndoielile austriecilor despre corectitudinea propriei lor direcţii, ci în speranţa că Belgradul se va retrage. Vestea despre premobilizarea ruşilor a năruit, firește, această speranţă. Nimeni nu era mai încântat de priveliştea oferită de cazacii care se îmbarcau în tren decât Miroslav Spalajkovic, care vedea în ei semnele prevestitoare ale unei lupte finale pentru unitatea şi libertatea sârbilor. Având în vedere că ţarul îi îndemna pe sârbi să lupte „ca nişte lei", era puţin probabil ca Belgradul să se răzgândească în legătură cu acceptarea termenilor ultimatumului.

Şi, între timp, Sazonov sfătuise în mod explicit

Belgradul să nu accepte oferta de mediere a Marii Britanii

Cu toate că permiteau escaladarea crizei, ruşii trebuiau să fie precauţi. Francezii erau dispuşi să sprijine Rusia într-o intervenţie în Balcani, indiferent de circumstanţele exacte în care această intervenţie ar fi fost necesară. Însă era în continuare important să domolească opinia publică franceză şi britanică şi să îi determine pe germani să rămână neutri cât mai mult timp cu putinţă. Încă din noiembrie 1912, ruşii presupuseseră că o mobilizare de trupe şi de echipament ar trebui realizată, dacă este posibil, „fără a începe ostilităţile, astfel încât să nu priveze irevocabil inamicul de speranţa că războiul putea fi în continuare evitat". În timpul acestei perioade de mobilizare latentă, se va apela la „negocieri diplomatice inteligente pentru a domoli cât mai mult temerile inamicului".40 După o discuţie avută cu Sazonov, Paleologue a raportat Parisului pe 25 iulie, că atunci când se va da ordin pentru mobilizare în Rusia, aceasta vă avea loc doar împotriva Austriei şi va evita caracterul ofensiv, „pentru a evita să îi ofere Germanei *pretextul de a invoca imediat* casus foederis".41 De asemenea, era crucial ca opinia publică rusă, franceză şi britanică să considere ca fiind agresorul *Austria*, şi nu Rusia. „Trebuie să lăsăm Austria să se plaseze într-o poziţie total greşită", i-a spus Sazonov lui Paleologue pe 24 iulie.42 în ultimele zile ale crizei, acest gând, că adversarul trebuia lăsat să pară a fi agresorul, a pătruns în toate centrele decizionale-cheie din ambele tabere.

Toate acestea erau realizate doar în numele Serbiei? Era oare Rusia dispusă să rişte un război doar pentru a apăra integritatea unui stat-satelit îndepărtat? Am văzut că importanţa Serbiei a crescut în ochii ruşilor în ultimii ani înainte de război, parţial datorită înstrăinării faţă de Sofia şi parţial datorită faptului că Serbia era un instrument mult mai potrivit decât Bulgaria pentru a face presiuni asupra monarhiei austro-ungare. Sentimentul de simpatie faţă de cauza sârbă era puternic în cercurile panslave şi naţionaliste ruseşti – acesta era un aspect important de

care guvernul se putea folosi pentru a crea o legătură folositoare cu publicul aparţinând clasei mijlocii. Pe de altă parte, St-Petersburg păruse dispus să lase Belgradul să se descurce de unul singur în octombrie 1913, atunci când Austria lansase un ultimatum ca acesta să-şi retragă trupele din nordul Albaniei. Spre deosebire de vecina Rusiei, Bulgaria, care deţinea o bucată din coasta Mării Negre, Serbia nu putea fi considerată ca fiind importantă din punct de vedere geopolitic pentru siguranţa Rusiei.

Fermitatea răspunsului rus are un înţeles complet doar dacă luăm în considerare îngrijorarea profundă a liderilor ruşi în legătură cu viitorul strâmtorilor turceşti Ruşii (sau, mai exact, puterea navală rusă) „plănuiseră" în zadar expediţii de ocupare a Bosforului încă din anii 1890.43 Am văzut cum marşul bulgarilor în Constantinopol, întreruperea exportului de cereale în timpul Războaielor Balcanice şi criza Liman von Sanders puseseră această problemă pe primul loc în agenda din 1912 – 1914.44 Până în vara lui 1914, apăruseră alţi factori care intensificau temerile ruşilor în ceea ce privea strâmtorile turceşti Un aspect important era şi faptul că între Imperiul Otoman şi Grecia începuse o întrecere armată şi navală, declanşată de o dispută legată de viitorul insulelor din nordul Mării Egee. Pentru a obţine un avantaj în faţa grecilor, autorităţile maritime otomane lansaseră o comandă pentru două vase de luptă din clasa cuirasatelor firmei britanice „Armstrong and Vickers". Primul vas urma să fie livrat în iulie 1914.45 Această luptă locală pentru putere era extrem de îngrijorătoare pentru Rusia. În primul rând, exista pericolul ca, în eventualitatea unor ostilităţi, vaselor comerciale ruseşti să le fie interzis accesul în strâmtori, cu toate costurile şi scăderile economice implicate. Apoi mai exista posibilitatea ca un stat mai mic (Greda sau Bulgaria) să pună brusc stăpânire pe un teritoriu otoman unde ruşii aveau interese. O altă preocupare era aceea că un război între cred şi turci ar putea aduce în scena flota militară a Marii Britanii, tocmai în momentul în care ruşii făceau presiuni asupra Londrei

ca aceasta să-şi reducă misiunile maritime. Însă de departe cel mai îngrijorător era perspectiva unui cuirasat turc în Marea Neagră, unde Rusia deţinea vase de război aparţinând acestei clase. Sosirea unor noi cuirasate turceşti, avertiza în ianuarie 1914, ministrul rus al marinei, ar duce la o putere maritimă „de şase ori mai mare" decât flota rusă prezentă în Marea Neagră.46 „Este evident că dacă ne vom pierde poziţia de superioritate în Marea Negară, acest lucru va avea un efect dezastruos asupra noastră", i-a spus Sazonov ambasadorului rus la Londra în mai 1914. „Prin urmare, nu putem privi cu nepăsare cum forţa maritimă otomană continuă să se extindă cu repeziciune".47 La sfârşitul lui iulie 1914, Sazonov îi conjura pe britanici să încetinească construcţia cuirasatelor destinate ConstantinopoluluL48

Este greu să afirmăm ce pondere au avut aceste preocupări asupra gândirii ruşilor în timpul Crizei din Iulie.49 Având în vedere că documentele oficiale se concentrau asupra epicentrului crizei austro-sârbe, exista o tendinţă de a raţionaliza deciziile ruşilor doar din perspectiva solidarităţii cu „fraţii mai mici", slavii, şi a nevoii de a menţine prestigiul ruşilor în Peninsula Balcanică. Sazonov îşi învăţase lecţia şi ştia că o ofertă deschisă pentru controlul strâmtorilor nu ar fi fost pe placul aliaţilor săi. Cu toate acestea, imaginea se complică oarecum din cauză că Bosforul reprezenta o obsesie maritimă, care nu era împărtăşită şi de către Statul-Major al Armatei.

Pe de altă parte, chestiunea legată de strâmtori era extrem de importantă pentru Krivoshein, a cărui responsabilitate pentru exporturile agricole îl făceau să conştientizeze cât de vulnerabil era comerţul maritim al Rusiei. Din cauza instabilităţii recente din Balcani, peninsula ajunsese să fie considerată a fi un hinterland crucial din punct e vedere strategic către strâmtori.50 Dacă ruşii deţineau controlul asupra Balcanilor, acest lucru ar fi plasat St-Petersburgul într-o poziţie mult mai bună, de unde ar fi putut împiedica intruziuni nedorite în Bosfor.

Prin urmare, interesele legate de strâmtori au reprezentat un factor important în luarea deciziei de a adopta o poziţie fermă în ceea ce privea ameninţarea faţă de Serbia.

Indiferent care era ordinea exactă a priorităţilor geopolitice, Rusia se afla deja în drum spre război. În acel moment, orizontul posibilităţilor a început să se îngusteze. Privind retrospectiv, este mai greu (dacă nu imposibil) să ne imaginăm o alternativă la războiul care a izbucnit, de fapt, în primele zile ale lunii august 1914. Este îndoielnic ceea ce a afirmat generalul Dobrorolsky, şeful Departamentului de Mobilizare a armatei ruse, în 1921 cum că, după întâlnirile de la St-Petersburg din 24 şi 25 iulie 1914 „războiul era deja un lucru hotărât şi că tot acel schimb de telegrame dintre guvernul Rusiei şi cel al Germaniei nu reprezentau altceva decât o punere în scenă a unei drame istorice”.51 Şi, cu toate acestea, în decursul acelor zile cruciale din cea de-a patra săptămână a lunii iulie 1914, ruşii şi aliaţii lor francezi continuau să vorbească despre o politică de pace. Politica de „fermitate”, după cum era expusă de Poincaré, Sazonov, Paléologue, Izvolsky, Krivoshein şi alţi colegi, era o politică a cărei scop era acela de „a apăra pacea printr-o demonstraţie de forţă”, după cum a afirmat însuşi ţarul

Este tentant să catalogăm acest limbaj ca fiind un paravan de eufemisme care ascundea caracterul agresiv al politicii ruse şi franceze şi care, poate, era menit să îi întârzie pe factorii decidenţi de la Londra în luarea unei decizii. Găsim însă aceleaşi formulări şi în corespondenţa internă şi în discursurile private. Există aici o deosebire interesantă faţă de documentele germane analoage, care vorbesc mult mai direct despre război ca de o ameninţare externă, ca de o necesitate şi instrument politic. Însă o privire mai atentă asupra a ceea ce făceau în realitate oamenii de stat ruşi şi francezi atunci când vorbeau despre nevoia de a apăra pacea sugerează că această diferenţă era una mai degrabă discursivă, neavând un conţinut substanţial. Existenţa acestei diferenţe nu a fost sesizabilă de la început, însă o vom observa în simptomele care

prevesteau militarismul sau dorinţa de război a germanilor. Ar putea reflecta foarte bine impactul profund pe care l-a avut Clausewitz asupra limbajului politic german. Războiul dintre 1914 – 1918 a reprezentat negarea absolută a tuturor convingerilor susţinute de acesta, însă scrierile sale subtile despre conflict descriseseră războiul ca pe un instrument eminamente politic, a cărui desfăşurare – ca măsură de ultim moment – ar trebui să servească întotdeauna unor scopuri politice. Dimpotrivă, limbajul factorilor decizionali ruşi şi francezi reflecta presupunerea că războiul şi pacea erau alternative pur existenţiale. Cu toate acestea, nici intervenţiile înţelepte ale lui Clausewitz referitoare la întâietatea politicii, nici îndemnurile sincere la pace ca fiind cea mai de preţ calitate a umanităţii nu au reuşit să îi inhibe pe factorii decidenţi care au dus Europa la război în iulie 1914.

CAPITOLUL 12
Ultimele zile
O LUMINĂ CIUDATĂ CADE PE HARTA EUROPEI

În timpul Crizei din Iulie 1914, în cea mai mare parte a ei, privirea factorilor decizionali de la Londra au fost îndreptată către cele nouă comitate ale regiunii Ulster, din partea de nord a Irlandei în 21 mai 1914, un proiect de lege care se referea la autonomia irlandezilor trecuse de Camera Comunelor la a treia citire, însă fusese respins de Camera Lorzilor. Dependent de voturile naţionaliştilor irlandezi, guvernul liberal al lui Asquith a decis să apeleze la clauzele Actului Parlamentar, care, în astfel de circumstanţe, permitea guvernului să treacă de decizia lorzilor şi să adopte proiectul de lege prin intermediul unui decret regal. Perspectiva unui transfer parţial al funcţiilor guvernamentale către Irlanda catolică a stârnit o adâncă şi puternică controversă. Cea mai spinoasă problemă se referea la ce provincii cu confesiuni mixte din Ulster, dacă existau, ar trebui scutite de regula autonomiei pentru a li se permite să rămână în Uniune. Disperate să găsească o soluţie care să fie conformă cu cerinţele lor, ambele părţi – naţionaliştii irlandezi catolici şi unioniştii protestanţi – au

început pregătirile pentru o luptă armată pentru putere. În primăvara lui 1914, Irlanda se afla pe marginea unui adevărat război civil. Acesta era contextul „problemelor” care vor continua să perturbe politica din nordul Irlandei la începutul secolului al XXI-lea.1

Tensiunile generate de chestiunea Ulster pătrundeau adânc în viaţa politică a Regatului Unit, deoarece afectau identitatea trecută, prezentă şi viitoare a organizării statale britanice. Partidul Conservator

(cunoscut oficial sub denumirea de Partidul Conservator şi Unionist) se împotrivea cu înverşunare autonomiei legislative. Sentimentul unionist era adânc impregnat şi în corpul de ofiţeri ai armatei britanice. Mulţi dintre cadeţii acesteia proveneau din familii protestante anglo-irlandeze care aveau legături puternice cu Uniunea. Într-adevăr, nu exista vreo certitudine că armata va rămâne loială dacă va fi chemată să impună autonomia legislativă. În „Incidentul de la Curragh” din 20 martie 1914, 57 de ofiţeri britanici care îşi aveau baza în Tabăra Curragh din Comitatul Kildare au propus să renunţe mai degrabă la grad decât să impună introducerea autonomiei legislative împotriva rezistenţei unioniste.2

H.H. Asquith

Printre cei din conducerea armatei care sprijineau în secret insubordonarea unionistă se număra şi directorul Operaţiunilor Militare, Henry Wilson, cel care jucase un rol atât de important în extinderea razei de acţiune a planului britanic de contingenţă pentru o intervenţie continentală. Wilson nu făcea prea mari eforturi în a-şi ascunde dispreţul faţă de „Beţivanul" (cum îl numea el pe Asquish) şi de „cabinetul său mizerabil". Nu s-a dat la o parte în a folosi problema autonomiei legislative pentru a-l şantaja pe premier ca acesta să accepte cerinţele unioniştilor. Într-un memorandum înmânat Consiliului Armatei pentru a fi prezentat cabinetului în 29 iunie 1914, Wilson şi colegii lui susţineau că armata va fi nevoită să desfăşoare toate forţele expediţionare britanice în Irlanda pentru a impune autonomia legislativă şi a restabili ordinea acolo.3 Cu alte cuvinte: dacă guvernul britanic dorea să impună autonomia legislativă, va trebui să renunţe la orice intervenţie militară în Europa în viitorul apropiat; în sens contrat, o intervenţie militară continentală ar însemna renunţarea la introducerea

autonomiei legislative. Acest lucru însemna, în schimb, că ofiţerii care simpatizau cu unioniştii – care erau extrem de răspândiţi printre corpurile de ofiţeri dominate de familiile protestante anglo-irlandeze – înclinau să considere o intervenţie continentală britanică un mijloc posibil de a amâna sau de a preveni chiar introducerea autonomiei legislative. Nicăieri în Europa, cu excepţia Austro-Ungariei, poate, condiţiile interne nu exercitau o astfel de presiune directă asupra viziunii politice asupra celor mai importanţi comandanţi militari.

Ulster acapara încă toată atenţia guvernului britanic când s-a aflat despre evenimentele de la Sarajevo. Prim-ministrul nu ţinea un jurnal, însă corespondenţa sa intimă cu prietena sa mai tânără şi sufletul său pereche, Veneţia Stanley, o mondenă elegantă şi inteligentă, seamănă cu un jurnal datorită felului candid şi detaliat în care relatează preocupările zilnice ale lui Asquish. Scrisorile sugerează că moartea violentă a „regalităţile austriece” din 28 iunie abia dacă afectase conştiinţa politică a prim-ministrului, care se concentra în totalitate asupra „lucrurilor ciudate care se petrec în Ulster”.4 Asquish nu a mai făcut nicio referire la situaţia internaţională până pe 24 iulie, când a anunţat cu tristeţe că eşuase din nou o negociere în ceea ce privea Ulsterul, fiind împiedicată de geografia confesională a lui

Tyrone şi a lui Fermanagh. Abia după discuţii lungi referitoare la chestiuni legate de Irlanda de Nord, prim-ministrul a menţionat, aproape ca un gând tardiv, că Austria tocmai trimisese „un ultimatum agresiv şi umilitor Serbiei, care nu are cum să îl accepte”.

„Ne aflăm la o distanţă măsurabilă sau imaginabilă de un real Armagedon, care va depăşi în proporţii chestiunea Ulster sau ce a voluntarilor naţionali. Din fericire, în ceea ce ne priveşte, nu suntem decât nişte spectatori”.5

Această scrisoare începea cu anunţul surprinzător că „lumina s-a stins”, însă Asquith se referea la plecarea Veneţiei din Londra în acea dimineaţă către locurile sale

natale din Anglesey, nu la extincţia iminentă a civilizaţiei din Europa.

În ceea ce îl priveşte pe Edward Grey, aceste zile au fost pline de preocupări personale: vederea îi slăbea – îi era din ce în ce mai greu să urmărească mingea în timpul meciurilor de squash, iar noaptea nu mai reuşea să zărească pe cer steaua sa preferată. Plănuia să petreacă mai mult timp la ţară şi chiar se gândise să consulte un oftalmolog german renumit. Spre deosebire de Asquith însă, Grey şi-a dat seama imediat de gravitatea crizei care era pe punctul să izbucnească în sud-estul Europei.

În timpul dialogurilor din iulie purtate cu ambasadorii marilor puteri la Londra, Grey a abordat o direcţie ocolitoare, cum făcea deseori, care se îndepărta de la angajamentele directe. Pe 8 iulie, el l-a avertizat pe Paul Cambon că dacă împăratul austriac era obligat de către opinia publică austriacă să întreprindă un „demers” împotriva Serbiei, Franţa şi Marea Britanie erau nevoită să depună toate eforturile pentru a linişti St.

— Petersburgul; Cambon „a încuviinţat binevoitor”.6 în aceeaşi zi, Grey i-a reamintit ambasadorului rus că Berlinul era îngrijorat în ceea ce privea discuţiile pe teme navale dintre englezi şi ruşi şi că era extrem de important. cai Rusia să nu îi dea niciun motiv Germaniei să suspecteze că se pregătea o lovitură împotriva ei.7 Pe 9 iulie, el l-a asigurat pe ambasadorul german, contele Lichnowsky, că nu exista nicio înţelegere secretă sau juridică între Marea Británie şi Franţa sau Rusia. A mai adăugat însă, că relaţiile Marii Britanii cu partenerii săi din Antantă erau în continuare „apropiate” şi că Lichnowsky ar trebui să ştie că, din 1906, avuseseră loc anumite „discuţii” între diferite autorităţi navale şi militare, însă fără vreo „intenţie agresivă”.8

Discuţiile ministrului de externe cu ambasadorul austriac au fost politicoase, însă rezervate şi lipsite de vreun angajament când contele Mensdorff i s-a plâns lui Grey pe 17 iulie de exagerările presei din Belgrad, Grey a întrebat – lucru ciudat – dacă nu exista *măcar un* ziar sârb

care să fi avut un comportament decent Mensdorff a recunoscut că era posibil, însă a continuat spunând că monarhia dualã nu mai putea tolera subminarea pobticã având în vedere intensitatea situaţiei. „Sir Edward Grey a admis acest lucru, însă nu a aprofundat subiectul”, relata Mensdorff.9 După ce a primit textul ultimatumului pe care austriecii l-au trimis Belgradului, Grey l-a invitat din nou la el pe Mensdorff pe 24 iulie – acela a fost momentul în care el a descris actul ca fiind cel mai „nemaipomenit” document de acest gen pe care îl văzuse vreodată. Însă, chiar şi cu acea ocazie, ministrul de externe a admis că acuzaţiile Austriei privind complicitatea anumitor agenţii de stat sârbe şi chiar unele cerinţe prezentate în document erau „justificate”.10 El a propus în aceeaşi zi, după ce a obţinut aprobarea cabinetului, ca un grup de patru puteri mai puţin implicate direct în acest scandal – Marea Británie, Franţa, Italia şi Germania – să intervină în eventualitatea în care ar fi izbucnit un conflict între Rusia şi Austria.11

Nu exista niciun indiciu cum că Grey intenţiona să intre în conflict. Acesta afirmase deseori că opinia publică (iar aici se referea la publicaţii) va fi factorul determinant pentru o acţiune britanică, însă existau prea puţine îndemnuri pentru o intervenţie în această sferă. Aproape toate ziarele importante priveau cu dezgust o posibilă implicare a Marii Britanii într-un război european. *Manchester Guardian* declara că Marea Británie nu era în pericol să fie târâtă într-un conflict austro-sârb prin „tratate de alianţă” şi anunţa că oraşului Manchester îi păsa de Belgrad la fel de puţin cum îi păsa şi Belgradului de Manchester. Pe 29 iulie, *Daily News* şi-a exprimat dezgustul faţă de ideea că vor fi sacrificate vieţile britanicilor „de dragul hegemoniei ruse asupra lumii slave”.12 Pe 1 august, editorul său liberal, Alfred George Gardiner, a publicat un articol intitulat *„De ce nu trebuie să luptăm”* ale cărui argumente principale erau acelea că nu existau conflicte de interes fundamentale între Marea Británie şi Germania şi că distrugerea Germaniei ar ajuta,

de fapt, la instalarea dictaturii ruseşti în „Europa şi în Asia”. Acestea erau titluri aparţinând liberalilor, însă nici ziarele Tory nu erau mai entuziaste. *Yorkshire Post*, de exemplu, se îndoia că o victorie austro-germană asupra alianţei franco-ruse ar afecta Anglia mai rău decât o victorie franco-rusă, prin urmare „nu existau motive pentru care Marea Británie să se implice”. *Cambridge Daily News* scria pe 28 iulie că interesul Marii Britanii faţă de conflictul care stătea să izbucnească era neglijabil, iar *Oxford Chronicle* anunţa pe 31 iulie că datoria guvernului era aceea de a localiza conflictul şi de a nu se implica.13 Doar *Times* aducea argumente pentru o intervenţie a Marii Britanii: deşi a publicat pe 17 iulie articolele lui Wickham Steed care compătimeau poziţia în care se aflau austriecii, în 22 iulie ziarul anticipa un conflict continental, iar pe 27, 29 şi 31 iulie scria în favoarea implicării Marii Britanii. Deosebit de vehemente erau răbufnirile jurnalistului Horatio Bottomley, publicist independent şi şarlatan, al cărui editorial apărut în ziarul lui, *John Bull*, în prima săptămână a lunii iulie, începea cu următoarea frază: „Am considerat întotdeauna Serbia ca fiind un nucleu al conspiraţiei nemiloase şi al subterfugiului” şi cerea ca „aceasta să fie rasă de pe suprafaţa pământului” înainte să continue prin a recomanda guvernului britanic „să profite de conflict” şi să „anihileze” flota germană.14. Ministrul sârb la Londra, Boskovič, a fost atât de scandalizat de articolul din *John Bull*, încât a înaintat un protest oficial Ministerului de Externe britanic şi a cerut consiliere juridică pentru a da în judecată ziarul pentru „minciunile” scrise despre Serbia.15

Prin urmare, cel puţin până la începutul lunii august, nu putem spune că opinia publică făcea presiuni asupra guvernului britanic pentru ca acesta să intervină. Nici nu părea că membrii cabinetului ar dori să preia iniţiativa. Majoritatea miniştrilor se opuneau ferm unei intervenţii. Era acelaşi grup care, în noiembrie 1911, instigase cabinetul la revoltă împotriva politicii lui Grey. Aceasta era problema fundamentală cu care Grey se confruntase

mereu: cea mai mare parte a partidului său nu avea încredere în politica lui externă. De ceva timp, el se bucura de sprijinul conservatorilor din parlament, însă, în vara lui 1914, odată cu intensificarea sentimentului împotriva autonomiei legislative, şi acest sprijin părea destul de fragil. Confruntat cu aceste presiuni, el a renunţat la obiceiul său de a aduce în discuţie situaţia internaţională atunci când se întâlnea cu cei trei asociaţi ai săi, „liberalii imperialişti" Asquith, Haldane şi Churchili.

Grey a adus în discuţie problema politicii britanice referitoare la actuala criză abia în 24 iulie, cu ocazia întrunirii cabinetului, după discuţii lungi şi aprinse în legătură cu amănunte inutile referitoare la limitele guvernului local din Ulster. El a propus înfiinţarea unui grup alcătuit din patru puteri, care nu aveau legătură cu conflictul dintre austrieci şi sârbi, şi care să îi medieze pe cei doi adversari. Era pentru prima dată când membrii cabinetului dezbăteau politica externă după mai bine de o lună. Într-un pasaj uşor neinspirat, dar ciudat de eficient, Churchill amintea despre modul în care membrii cabinetului au conştientizat semnificaţia cuvintelor lui Grey: „Parohiile lui Fermanagh şi a lui Tyrone au fost înghiţite de ceaţa şi vânturile puternice din Irlanda şi o lumină ciudată a început să lumineze din ce în ce mai tare harta Europei".16 Membrii cabinetului au fost de acord cu propunerea lui Grey pentru o intervenţie din partea celor patru puteri, apoi s-au despărţit pentru că urma sfârşitul de săptămână.

Deoarece cea de-a patra săptămână a lunii iulie se apropia de sfârşit, Grey a început să insiste şi mai mult asupra clarificării circumstanţelor în care guvernul ar putea începe pregătirile pentru intervenţie. Luni, 27 iulie, el a vrut să ştie dacă membrii cabinetului vor sprijini o intervenţie în cazul în care Franţa va ataca Germania. Vechii adversari ai lui Grey, Morley, Simon, Burns, Beauchamp şi Harcourt, au ameninţat cu toţii că îşi vor da demisia imediat dacă se va lua o astfel de decizie. În cadrul unei întruniri care a avut loc în seara zilei de 29

spre 30 iulie, după ce, în urma unei lungi discuţii, nu se ajunsese la nicio hotărâre, Grey a încercat să obţină promisiunea că Franţa va fi sprijinită. Doar patru colegi din cabinet (inclusiv Asquish, Haldane şi Churchill) au susţinut această propunere; restul s-au opus.

Până şi chestiunea legată de Belgia părea puţin probabil să atragă o intervenţie. Având la bază informaţii militare furnizate de statul-major francez şi deducţiile militare, părerea generală era aceea că germanii vor invada Franţa prin Belgia, încălcând tratatul internaţional din 1839 care îi garanta neutralitatea. Însă membrii cabinetului erau de părere că, deşi Marea Britanie era semnatar al tratatului, obligaţia de a-l susţine era responsabilitatea colectivă a semnatarilor, nu individuală. Dacă va fi cazul, au concluzionat ei, răspunsul britanicilor vă fi „mai degrabă unul ce ţine de politică, şi nu de obligaţie”.17 Este, într-adevăr, uluitor cu cât sânge rece preconizau liderii militari şi politici britanici că Germania va încălca neutralitatea Belgiei. În baza dialogurilor purtate de membrii statului-major britanic şi cel francez din 1911, Henry Wilson, directorul Operaţiunilor Militare, ajunsese la concluzia că germanii vor trece Ardenii prin sudul Belgiei şi îşi vor comasa trupele în zona de sud a râurilor Sambre şi Meuse; aceste aspecte au fost prezentate în cadrul celei de-a 114-a întruniri a Comitetului Apărării Imperiale.18 Acelaşi scenariu a fost discutat în cadrul întrunirii membrilor cabinetului din 29 iulie 1914, când Lloyd George a demonstrat, folosind o hartă, de ce exista probabilitatea ca germanii să traverseze „doar […] cel mai îndepărtat colţ sudic” al Belgiei Departe de a se revolta împotriva acestei perspective, miniştrii au acceptat-o ca fiind necesară din punct de vedere strategic (din punctul de vedere al Germaniei), fiind, practic, inevitabilă. Preocupările strategice ale britanicilor erau concentrate în principal asupra provinciei Anvers şi asupra gurii de vărsare a râului Schelde, care au reprezentat întotdeauna locaţii-cheie pentru securitatea Marii Britanii. „Nu văd de ce am interveni dacă au de gând să pătrundă

doar puţin în Belgia", a comentat Churchill.19 Lloyd George a susţinut ulterior că ar fi refuzat să intre în luptă dacă germanii ar fi hotărât să invadeze Belgia prin Munţii Arderii.20 Factorii decizionali britanici au presupus că belgienii nu vor lupta până la capăt în sud, ci vor reveni pe baricade în nord, după ce vor fi opus rezistenţă pentru a demonstra că nu permiseseră intruziunea.21 Prin urmare, nu va exista nicio legătură între invadarea Belgiei de către germani şi intervenţia britanicilor în conflict

Ar fi o greşeală să deducem din aceste semne de reticenţă că Grey şi cei mai apropiaţi asociaţi ai săi renunţaseră la angajamentul lor îndelungat faţă de Antantă. Dimpotrivă, Grey privea această criză care se desfăşura în Europa prin prisma Antantei Ideea că parlamentul s-ar putea să nu dea curs obligaţiei morale faţă de Franţa pe care el se străduise atât de mult să o creeze şi să o protejeze îl neliniştea profund. Împărtăşea acelaşi dezgust ca şi colegii lui faţă de pobtica aventuristă a Belgradului şi era conştient de masacrele şi acţiunile violente din regiunile noi cucerite. Cu siguranţă deţinea suficiente informaţii ca să înţeleagă ameninţarea pe care Serbia o reprezenta pentru monarhia austro-ungară. Şi-a exprimat dezgustul faţă de ideea că toate marile puteri ar trebui „târâte. În război de către Servia".22 Cu toate acestea, nu era deloc interesat în niciun fel de intervenţie care i-ar fi putut oferi Austriei orice altă variantă în afara ultimatumului Grupul de mediere alcătuit din patru puteri propus în cadrul întrunirii membrilor cabinetului din 24 iulie a fost o cauză pierdută de la început23 Dintre cele patru puteri implicate (Marea Britanie, Germania, Italia şi Franţa), una singură era dispusă să apere interesele Austro-Ungariel Mai mult Austro-Ungaria şi sistemul internaţional nu dispuneau de mijloace pentru a asigura conformitatea cu prevederile care ar fi fost convenite. În cele din urmă, marea putere cea mai impbcată în sprijinirea iredentismului sârb nu ar fi fost implicată, sau obligată, de deciziile „concertului". Încrederea lui Grey în capacitatea sa de a alcătui o formă de mediere îşi avea

originea, fără îndoială, în faima pe care o câştigase după ce prezidase Conferinţa ambasadorilor din 1913 de la Londra. Însă discuţiile legate de regiunile de la graniţa albaneză şi o mediere pace-război din partea marilor puteri erau două lucruri diferite.

În reacţiile sale faţă de criză, Grey a subordonat întotdeauna modul în care înţelegea el conflictul dintre austrieci şi sârbi unor imperative mai importante ale Antantei, ceea ce însemna, de fapt, că sprijinea în mod tacit politica rusă. Grey vorbea periodic despre importanţa de a „linişti" Rusia şi i-a rugat, într-adevăr, pe liderii de la St.

— Petersburg să nu ia măsuri provocatoare inutile, însă dădea dovadă de foarte puţină cunoaştere sau interes faţă de ceea ce s-a întâmplat în realitate în Rusia în acele zile cruciale care au urmat înaintării de către austrieci a ultimatumului. Această ignoranţă nu era în întregime vina lui Grey, căci ruşii ascunseseră în mod deliberat amploarea „pregătirilor lor clandestine" de Sir George Buchanan, căruia îi spuseseră pe 26 iulie că „măsurile de protecţie" din Moscova şi din St.

— Petersburg intraseră în vigoare doar pentru a contracara un val de greve care afectau în momentul respectiv industria Rusiei. Buchanan nu a fost pe deplin convins: într-o depeşă scurtă trimisă lui Grey pe 26 iulie acesta scria că, având în vedere că grevele „încetaseră practic", măsurile pe care le observase el aveau „iară doar şi poate" legătură cu „intenţia de mobilizare".24 însă Grey nu era interesat; Buchanan nu a încercat să urmeze aceste indicaţii şi nici nu primise ordin de la Londra să facă acest lucru. Pe 26 iulie, când Buchanan şi-a întocmit raportul, Grey se întâlnise deja cu contele Lichnowsky, care anunţase de urgenţă guvernul printr-o telegramă că Rusia părea să cheme „clasele de rezervişti", ceea ce, în realitate, însemna mobilizare. Grey a răspuns că guvernul lui „nu deţinea nicio informaţie cu privire la o mobilizare generală sau la orice altă mobilizare imediată". Apoi a adăugat:

„Cu toate acestea, ar fi dificil şi delicat pentru noi să cerem St.

— Petersburgului să nu se mobilizeze deloc când Austria lua în calcul o astfel de măsură; nu ar trebui să ni se dea ascultare. Cel mai important lucru este prevenirea, dacă este posibil, operaţiunilor militare active”.25

Aceasta era o interpretare ciudată a situaţiei, în cel mai fericit caz, deoarece implica o echivalenţă între mobilizarea austriacă şi cea rusă, omiţând faptul că, în vreme ce măsurile austriecilor erau concentrate exclusiv asupra Serbiei, cele ruseşti erau direcţionate împotriva Austriei (şi a Germaniei, în măsura în care Legea din 2 martie 1913 se aplică aproape tuturor districtelor militare ruseşti şi fusese prelungită pentru a acoperi şi mobilizarea flotei balcanice). Comentariile lui Grey dezvăluiau, de asemenea, o neştiinţă totală (sau, poate, parţial intenţionată) despre semnificaţia măsurilor de mobilizare într-o epocă în care viteza de concentrare şi de atac erau considerate a fi factori determinanţi cruciali pentru o victorie militară. În ultimul rând, dacă Grey ar fi fost interesat să adopte o abordare imparţială faţă de problema întortocheată a medierii şi localizării, ar fi trebuit să analizeze mai îndeaproape punctele forte şi punctele slabe ale cazului pe care austriecii îl construiseră împotriva Serbiei şi să împiedice contramăsurile ruşilor care, cu siguranţă, ar fi declanşat un conflict mai mare. Însă nu a făcut nimic din toate acestea. În timpul întâlnirii sale cu Benckendorff din 8 iulie, precum şi cu alte ocazii ulterioare, Grey consfinţise tacit punctul de vedere al ruşilor cum că „un război sârb însemna inevitabil un război european”.26

Grey ştia în linii mari ce se aflase în legătură cu vizita francezilor în St.

— Petersburg. Într-o depeşă din 24 iulie (trimisă după plecarea lui Poincaré), ambasadorul Buchanan a raportat că întâlnirile care au avut loc în capitala Rusiei dezvăluisem „o armonie perfectă a viziunilor” dintre Rusia şi Franţa despre „pacea generală şi raportul de forţe în

Europa” şi că ambele două state făcuseră „o aserţiune a obligaţiilor impuse de alianţa [lor]”; Sazonov l-a rugat pe Buchanan să îi transmită lui Grey că nădăjduia că guvernul britanic „îşi va declara solidaritatea faţă de Franţa şi Rusia”.27 Când a comentat depeşa, Eyrelrowe a folosit formulări mult mai tranşante decât ar fi făcut Grey, însă a surprins logica interioară a poziţiei pe care o va adopta ministrul de externe:

„Indiferent care ar fi părerea noastră despre meritele acuzaţiilor pe care austriecii le aduc Serbiei, Franţa şi Rusia consideră că acestea sunt pretexte şi că a început lupta între Tripla Alianţă şi Tripla

Antantă pentru o cauză mai importantă. Cred că ar fi nepolitic, ca să nu spun periculos, ca Anglia să încerce să contrazică această părere, sau să încerce să ascundă această problemă evidentă, prin orice reprezentaţie în St.

— Petersburg sau în Paris. […] în această luptă, interesele noastre sunt comune cu cele ale Franţei şi Rusiei, însă nu are legătură cu stăpânirea Serbiei, ci este una între Germania, care ţinteşte la o dictatură politică în Europa, şi puterile care doresc să îşi menţină libertatea individuală”.28

Grey l-a asigurat pe Lichnowsky că Marea Británie nu avea nicio obligaţie legală faţă de partenerii săi din Antantă. În 29 iulie, l-a avertizat însă pe ambasadorul german (fără consimţământul în prealabil al cabinetului) că dacă Germania şi Franţa erau târâte într-un război, Marea Británie s-ar putea vedea nevoită să recurgă la acţiuni precipitate.29 Când Bethmann Hollweg a contactat Londra în 30 iulie sugerând că Germania se va abţine de la anexarea teritoriilor franceze dacă Marea Británie era de acord să rămână neutră, Grey l-a sunat pe Goschen (ambasadorul britanic la Berlin) şi i-a spus că această propunere „nu poate îi sub nicio formă luată în considerare”.30

Faptele şi omisiunile lui Grey dezvăluiau cât de mult îi modela gândirea Antantei viziunea asupra crizei care era în curs de desfăşurare. Aceasta era, de fapt, o repetare a

scenariului balcanic de început care devenise raţionamentul care a însufleţit alianţa franco-rusă şi pe care Grey o introdusese în avertismentul său către ambasadorul german la începutul lunii decembrie 1912 (vezi capitolul 5). În Balcani va exista un conflict – nu avea importanţă cine îl va iniţia – Rusia se va replia, târând şi Germania, Franţa va interveni „inevitabil" de partea aliatei sale – într-o astfel de situaţie, Marea Británie nu putea rămâne deoparte să vadă cum Franţa era nimicită de Germania. Acesta este scenariul exact – în ciuda îndoielilor şi a tergiversărilor temporare – pe care Grey l-a urmat în 1914. Nu a cercetat, nici nu a analizat cazul austriecilor împotriva Serbiei. De fapt, nici nu a fost deloc interesat de această problemă şi asta nu pentru că credea că guvernul sârb nu se făcea vinovat de acuzele care îi erau aduse31, ci pentru că admitea tacit viziunea franco-rusă cum că ameninţarea pe care austriecii o reprezentau pentru Serbia constituia un „pretext", după cum a spus Eyre Crowe, pentru a activa alianţa.

O caracteristică importantă a acestui scenariu era că Marea Britanie accepta – sau, cel puţin nu se opunea – legitimitatea unui atac rus împotriva Austriei pentru a rezolva conflictul dintre austrieci şi sârbi, precum şi sprijinul inevitabil al francezilor pentru iniţiativa ruşilor. Circumstanţele exacte ale disputei austro-sârbe, precum şi aspectele referitoare la culpabilitate erau chestiuni de un interese secundar; ceea ce conta era situaţia care va lua naştere odată ce ruşii (şi francezii) erau implicaţi. Dacă definim problema astfel, înseamnă că Germania trebuia să-şi asume responsabilitatea. Intervenţia ei în apărarea Austriei trebuia să atragă neapărat mobilizarea francezilor, precum şi un război continental.

POINCARfi SE ÎNTOARCE LA PARIS

În timp ce Grey propunea ideea sa referitoare la un grup de mediere format din patru puteri membrilor cabinetului în cadrul întruniri din 24 iulie, Poincaré şi Viviani traversau Golful Finlandei, la bordul vasului *France*, escortat de torpiloarele ruseşti. Când au ajuns în

Suedia în ziua următoare, Poincaré a accesat liniile telegrafice securizate pentru a se asigura că el şi, respectiv, Viviani vor deţine controlul asupra formulării politicii. I-a spus premierului să emită o declaraţie către presa franceză prin care să anunţe că Viviani ţinea legătura cu toate părţile relevante şi că îşi reluase activitatea în afacerile externe. „Este important ca politicienii din Franţa să nu îşi facă impresia că Bienvenu-Martin [ministrul de externe neexperimentat în funcţie] a fost lăsat să se descurce singur”, a spus Poincaré.32 în ultimele 24 de ore, la bordul vasului *France* ajunseseră prin staţia radio frânturi de informaţii referitoare la evoluţia crizei austro-sârbe. Pe măsură ce începea să se contureze o imagine de ansamblu, Poincaré a păstrat aceeaşi poziţie pe care a menţionat-o în St.

— Petersburg: demersul austriecilor era ilegal, cerinţele Vienei erau „evident inacceptabile pentru Serbia”, într-adevăr constituiau „o violare a drepturilor omului” Responsabilitatea pentru menţinerea păcii nu mai era a Rusiei, ale cărei pregătiri militare erau în concordanţă cu poziţiile susţinute şi convenite în timpul vizitei de stat a francezilor, ci a Germaniei, care trebuia să o oprească pe aliata sa, Austria. Dacă germanii nu reuşeau să facă acest lucru, scria Poincaré în jurnalul său din 25 iulie, „se vor afla în situaţia ingrată în care vor fi nevoiţi să ia asupra lor răspunderea pentru actele de violenţă ale Austriei” 33

Nicolae al II-lea şi Poincaré

Cea mai revelatoare idee despre cât de activ i se părea lui Poincaré rolul pe care îl juca el însuşi în evenimente este oferită de reacţia lui faţă de vestea, pe care o aflase la Stockholm, cum că Sazonov îi îndemnase pe sârbi să nu opună rezistenţă în faţa austriecilor la graniţă, ci să îşi retragă forţele armate spre interiorul ţării, să protesteze în faţa comunităţii internaţionale că fusese invadată şi să facă apel la judecata puterilor. Când Sazonov a oferit acest sfat, scopul lui a fost acela de a câştiga simpatia internaţională faţă de cauza sârbă, dar, în acelaşi timp, să îi atragă cât mai mult pe austrieci în „Planul B" al desfăşurării armatei lor şi, prin urmare, să slăbească dispoziţiile disponibile pentru a întâmpina un atac al ruşilor asupra Galiţiei. Poincaré a interpretat greşit această veste ca pe un semn că Sazonov îşi pierduse stăpânirea de sine şi că ascundea faptul că „renunţase" la responsabilităţile Rusiei de statul balcanic. „În mod cert, nu ne putem arăta mai *curajoşi* [adică, mai loial Belgradul] *decât ruşii*", scria el. „Serbia are toate şansele să fie umilită". 34 Era, sau cel părea aşa părea, o reîntoarce la acele zile din iarna 1912 – 1913 când factorii decizionali

francezi făcuseră presiuni asupra ruşilor ca să adopte o poziţie mai fermă împotriva Austriei în Balcani la vremea aceea, ataşatul militar rus la Paris reacţionase cu uimire faţă de afirmaţiile belicoase ale cadrelor militare franceze. Acum, situaţia era diferită. Se convenise asupra politicii, iar temerile lui Poincaré că Sazonov era pe punctul să ezite erau nefondate.

Ar putea părea ciudat că Poincaré nu şi-a anulat, pur şi simplu, vizita programată în Suedia la întoarcere spre casă, având în vedere criza care escalada în Europa Centrală. Oprirea făcută în Stockholm a fost deseori amintită ca fiind o dovadă a pasivităţii liderului francez faţă de criză. Dacă Poincaré intenţiona să joace un rol activ în evenimente, de ce s-au complăcut atât el, cât şi Viviani în plimbări maritime la întoarcere spre casă? 35 Răspunsul la întrebare este acela că vizita în Suedia nu era deloc în scop turistic, ci juca un rol crucial în strategia alianţei, care fusese reafirmată în St.

— Petersburg. Poincaré şi ţarul discutaseră despre nevoia de a asigura neutralitatea suedezilor (în eventualitatea unui război european iminent, am putea deduce). În ultimii ani, relaţiile dintre suedezi şi ruşi erau destul de agitate din cauza activităţii agresive de spionaj a ruşilor şi a temerilor în Stockholm în ceea ce privea un atac iminent din partea ruşilor, fie la graniţa comună, fie pe Marea Baltică.36 în ultima lor zi petrecută în St.

— Petersburg, Nicolae al II-lea îl rugase pe Poincaré să îi transmită personal regelui Gustav al V-lea al Suediei intenţiile lui (ale ţarului) pacifiste faţă de Suedia. Poincaré trebuia să îl informeze pe rege că ţarul nu nutrea nicio intenţie agresivă împotriva vecinei sale de la Marea Baltică şi că, având în vedere că până în acel moment nu ştiuse nimic despre activitatea de spionaj, îi va pune capăt imediat.37 Mai presus de toate, era extrem de important ca Suedia să fie avertizată ca să nu cadă pradă germanilor şi să fie supusă complicaţiilor strategice grave care ar putea apărea. În 25 iulie, în timpul unei după-amiezi petrecute în compania lui Gustav al V-lea, Poincaré şi-a

îndeplinit cu succes misiunea, iar regele, fiind complet în asentimentul ţarului, a afirmat că Suedia va rămâne neutră.38

Era, desigur, ciudat ca ei să cineze în Suedia în vreme ce criza din Europa escalada, mai ales când aceste tensiuni începeau să-şi pună amprenta din nou asupra bietului Viviani. Însă opinia publică franceză îşi păstra în continuare calmul – atenţia sa era în continuare concentrată asupra procesului Caillaux, care a luat sfârşit abia pe 28 iulie cu achitarea surprinzătoare a doamnei Caillaux. În circumstanţele date, Poincaré ştia prea bine că o întoarcere timpurie a sa mai degrabă ar fi alarmat decât ar fi liniştit opinia franceză şi cea europeană. Mai mult, „ar putea lăsa impresia că Franţa s-ar putea implica în conflict”.39 însă odată ce s-a aflat pe 27 iulie despre revenirea kaizerului mai devreme la Berlin din călătoria sa pe Marea Baltică pe iahtul imperial, Poincaré, care acum era „bombardat” cu telegrame de la miniştrii săi care îl chemau de urgenţă la Paris, a contramandat imediat vizitele sale în Danemarca şi Norvegia, care erau oricum mai puţin importante din punct de vedere strategic, şi a ordonat echipajului de pe vasul *France* să se întoarcă direct la Dunkirk.40

Nici nu şi-au schimbat bine cursul, că *France* şi escorta sa, *Jean Barty* un vas de luptă din clasa cuirasatelor, au fost întâmpinate de un crucişător de linie german care traversa Golful Mecklenburg, în largul oraşului Kiel, urmat de un torpilor german care a făcut cale întoarsă, părăsind scena. Crucişătorul de linie german a lansat salutul obişnuit, trăgând în aer cu tunurile, iar *Jean Bon* a răspuns la fel – vasul *France* a rămas tăcut, aşa cum era obiceiul oricărui vas care transporta un şef de stat. Câteva minute mai târziu, staţia de telegraf de la bordul vasului *France* a interceptat o transmisie radio codificată trimisă de pe crucişătorul de linie imediat după salut – probabil ca să avertizeze Berlinul de faptul că preşedintele francez se întorcea la Paris.41

Poincaré şi Viviani au descoperit că aveau păreri

extrem de divergente în ceea ce privea situaţia internaţională. Poincaré a observat că premierul părea „din ce în ce mai tulburat şi mai îngrijorat” şi era preocupat de „cele mai contradictorii idei”.42 Pe 27 iulie, când a sosit o telegramă care raporta că afirmaţia lui Edward Grey cum că Anglia nu se va implica, în eventualitatea izbucnirii unui război în Balcani, Poincaré „i-a oferit lui Viviani acest exemplu de determinare” ca să îl încurajeze. La fel cum făcuse şi în drum spre St-Petersburg, preşedintele şi-a petrecut cea mai mare parte a zilei explicându-i lui Viviani „că slăbiciunea [...] dă întotdeauna naştere la complicaţii” şi că singura atitudine potrivită era aceea de a arăta „o determinare nestrămutată”. Însă Viviani a rămas în continuare „agitat, îngrijorat [şi] rostea întruna cuvinte şi fraze tulburătoare care dezvăluiau o viziune sumbră asupra chestiunilor legate de politica externă”. Şi de Margerie era îngrijorat din cauza „stării de spirit ciudate” a lui Viviani. Spre consternarea lui Poincaré, premierul nu reuşea să vorbească coerent decât despre congresele de partid şi alianţele politice din jurul socialistului Jean Jaurès.43

Şi Poincaré se simţea sub presiune. Deosebit de supărătoare era o serie de radiotelegrame confuze şi aproape ilizibile din 27 iulie care relatau anumite declaraţii ale lui Sir Edward Grey. După ce îl avertizase pe ambasadorul austriac că Marea Britanie nu va sta deoparte în eventualitatea unui război de origine balcanică, Grey îl avertiza acum pe ambasadorul francez, Paul Cambon, că opinia publică britanică nu sprijinea implicarea Marii Britanii într-un război care ar izbucni din cauza chestiunii sârbe. Însă, dacă Viviani se temea de o implicare precipitată într-un război, cea mai mare teamă a lui Poincaré era incapacitatea de a confrunta şi a se opune unui demers al Austriei împotriva Serbiei.

„... Dacă Austria vrea să obţină victoria [prin „victorie”, Poincaré se referea la presupusa acceptare de către Belgrad a cerinţelor austriecilor], dacă va declara război sau dacă va invada Belgradul, îi va permite oare

Europa aceste lucru? [Europa] va interveni doar între Austria şi Rusia ca să oprească [escaladarea conflictului]? Asta ar însemna să ia partea Austriei şi să-i dea mână liberă în ceea ce priveşte Serbia. I-am trasat toate aceste obiecţii lui Viviani… a44

Pe 28 iulie, când au pătruns în Marea Nordului şi s-au apropiat de coasta Franţei, Poincaré l-a pus pe telegrafist să anuleze prin radio recepţia din Dunkirk – trenul prezidenţial trebuia pregătit astfel încât grupul să călătorească direct din port la Paris. Aerul de deasupra Mării Negre era rece şi umed, marea era agitată şi deseori ploua torenţial Ultimele radiograme relatau faptul că britanicii sprijineau „un demers colectiv" al puterilor pentru ameliorarea situaţiei de criză. Aceasta era o veste încurajatoare pentru preşedinte, având în vedere că ruşii stăteau deoparte atâta timp cât o făceau şi austriecii, în cele din urmă, a venit o veste îmbucurătoare de la Paris. Răspunzându-i ambasadorului german von Schoen, care insistase că răfuiala dintre austrieci şi sârbi era o chestiune care trebuia rezolvată de cele două ţări, ministrul de externe în funcţie, Bienvenu-Martin, declarase că Franţa nu va lua nicio măsură ca să împiedice Rusia să acţioneze dacă Germania nu făcea acelaşi lucru cu Austro-Ungaria. Încântat de această replică fermă neaşteptată, Poincaré i-a spus lui de Margerie să îl pună pe Viviani să trimită o telegramă la Paris – adică, Viviani – prin care îşi dădea consimţământul pentru răspunsul ministrului în funcţie. Era o ilustrare evidentă a ierarhiei care conducea politica externă a Franţei în ultimele zile ale lunii iulie 1914.45

Până să ajungă în Franţa, Poincaré era deja convins – cu toate că nu existau încă semne de contramăsuri militare din partea Germaniei – că războiul nu mai putea fi evitat în Europa.461-a găsit pe miniştri într-o stare de spirit calmă şi hotărâtă şi s-a însufleţit când a văzut că erau mai energici decât Viviani cel slab de înger. Poincaré îi telegrafiase deja lui Bienvenu-Martin şi îi ceruse să ia legătura cu colegii săi de la ministerele de război, naval,

de interne şi financiar pentru a se asigura că erau luate toate „măsurile de precauţie necesare” în cazul în care tensiunile creşteau; a fost încântat să vadă că se făcuseră mari progrese în toate sectoarele relevante. Abel Ferry, subsecretarul de stat al afacerilor externe, şi René Renoult, ministrul lucrărilor publice, care călătoriseră la Dunkirk ca să întâmpine grupul prezidenţial, l-au informat pe Poincaré că soldaţii aflaţi în permisie fuseseră rechemaţi, că trupele aflate în taberele de antrenament se întorseseră la garnizoanele lor, că prefecţii fuseseră alertaţi, că funcţionarii publici primiseră instrucţiuni să rămână la locurile lor şi că Parisul achiziţionase proviziile importante; „pe scurt, se luaseră măsurile care, în caz de nevoie, ar permite o mobilizare imediată”.47 Atunci când Renoult l-a întrebat în tren în drum spre capitală dacă mai era posibil un acord politic între marile puteri, Poincaré a răspuns: „Nu, nu mai poate fi vorba de niciun acord. Nu mai poate exista nicio înţelegere”.48 Cea mai grăitoare este descrierea din jurnalul lui Poincaré referitoarea la mulţimea care s-a adunat să îl întâmpine la Paris; sugerează starea de spirit a unui lider politic pregătit de război:

„Am observat de îndată că populaţia are un moral excelent, îndeosebi muncitorii şi docherii. O mare de oameni a umplut debarcaderul şi cheiul şi ne-a întâmpinat, aclamând mereu *Vive la France*! *Vive Poincaré*! Eu îmi stăpânesc emoţiile şi schimb câteva vorbe cu primarul, cu senatorii şi cu deputaţii. Cu toţii îmi spun, iar prefectul confirmă, că putem conta pe unitatea şi determinarea ţării”.49

Guvernul rus implementase deja un pachet de măsuri de „premobilizare”. Parisul fusese bine informat în această privinţă, atât de Paléologue, în scrisoarea scurtă din 25 iulie, cât şi mai în detaliu, în ziua următoare, de către ataşatul militar francez la St.

— Petersburg, generalul Pierre de Laguiche.50 Apoi, în dimineaţa zilei de 29 iulie, a venit vestea de la ambasadorul Izvolsky că ruşii planificau pentru aceeaşi zi

o mobilizare parţială împotriva Austro-Ungariei. Este greu să luăm urma răspunsului lui Poincaré referitor la această ştire, deoarece (în timp ce îşi elabora memoriile) el a şters a doua jumătate a înscrierilor din jurnalul din 29 iulie din manuscris, o pagină care pare să facă referire la măsurile ruşilor.51 Nu există nici minute ale discuţiilor purtate de Consiliul de Miniştri întrunit în ziua respectivă.

Însă, conform unor informaţii împărtăşite lui Joseph Caillaux în seara respectivă de un ministru care fusese prezent la întrunire (ministrul de interne, Louis Malvy), Consiliul de Miniştri a aprobat deschis măsurile luate de către ruşi.52 Parisul nu a considerat adecvat să-şi îndemne aliata să se abţină nici pe 26 – 27 iulie, nici pe 29 iulie.

Toate acestea erau în concordanţă cu scenariul de început din Balcani şi cu gândirea strategică a francezilor, care exercitau o mare influenţă asupra vitezei de mobilizare a ruşilor şi asupra caracterului său eficient. Însă această prioritate trebuia echilibrată cu nevoia de a asigura intervenţia britanicilor. La sfârşitul lui iulie, guvernul britanic nu era încă decis referitor la când, dacă şi în ce mod să se implice în războiul european care era iminent. Un singur lucru era clar: dacă Franţa era văzută intrând în războiul de agresiune alături de aliata sa, acest lucru ar submina complet afirmaţia sa că va sprijini Marea Britanie. Cu toate acestea, pentru a apăra Franţa în faţa unui atac german pe Frontul de Vest, Parisul trebuia să insiste asupra unei acţiuni militare cât mai rapide din partea St.

— Petersburgului. Acesta era un paradox bine cunoscut: războiul defensiv care trebuia dus pe Frontul de Vest trebuia să înceapă agresiv pe Frontul de Est. Aceste cerinţe conflictuale puneau o mare presiune pe factorii decizionali din Paris. Această presiune a devenit şi mai acută în seara zilei de 29 iulie, când germanii i-au ameninţat pe liderii din St.

— Petersburg că vor lua în calcul mobilizarea propriilor forţe armate dacă Rusia nu îşi oprea mobilizarea.

În noaptea dintre 29 şi 30 iulie, Sazonov a trimis o telegramă la Ambasada Rusiei din Paris prin care îl informa pe Izvolsky despre avertismentul germanilor. Din moment ce Rusia nu mai putea da înapoi, scria Sazonov, guvernul rus intenţiona să „urgenteze luarea măsurilor de apărare şi să ia în calcul caracterul inevitabil al războiului". Izvolsky a primit instrucţiuni să mulţumească guvernului francez în numele lui Sazonov pentru generoasa sa asigurare că „putem conta în totalitate pe sprijinul oferit de Franţa în calitate de aliată".53 Din moment ce ruşii înştiinţaseră deja Franţa despre decizia anterioară de a iniţia o mobilizare *parţială* (doar împotriva Austriei), putem deduce că prin „urgentare", Sazonov se referea la o mobilizare generală iminentă a ruşilor, o măsură care ar fi dus inevitabil la un război continental.54 Deloc surprinzător, acest mesaj a creat multă agitaţie în Paris. Izvolsky l-a trimis pe secretarul legaţiei sale în toiul nopţii la Quai d'Orsay, iar el s-a dus la Viviani ca să îi înmâneze telegrama de la Sazonov. La scurt timp după aceea, la ora patru dimineaţa, în 30 iulie, Viviani s-a întâlnit cu ministrul de război, Messimy, şi cu Poincaré la Palatul Élysée pentru a discuta noutăţile. Rezultatul a fost un răspuns din partea francezilor, atent formulat, şi trimis în dimineaţa acelei zile:

„Franţa este hotărâtă să îşi îndeplinească toate obligaţiile faţă de alianţă. Însă, pentru menţinerea păcii generale şi având în vedere discuţiile care sunt în curs de desfăşurare între puterile mai puţin interesate, consider că este de dorit ca, în măsurile de precauţie şi de apărare pe care doreşte să le ia, Rusia nu ar trebui să ia nicio hotărâre imediată care ar putea oferi Germaniei un pretext ca să îşi mobilizeze total sau parţial forţele armate".55

Acest răspuns este uneori citat ca dovadă că guvernul francez era dispus, de dragul păcii, să pună în pericol aranjamentele de securitate ale alianţei franco-ruse.56 Cel puţin aşa i se părea lui Viviani: în timpul unei întrevederi avute în acea seară cu fostul ministru de externe, Gabriel Hanotaux, el s-a plâns că ruşii „ne-au pus

în faţa faptelor împlinite şi abia dacă se mai consultă cu noi”.57 însă scopul depeşei era mai complex. Intenţia sa era aceea de a-i convinge pe britanici că francezii încercau să îşi ţină în frâu aliata – ţinând cont de acest gând, o copie a acestui mesaj a fost trimisă imediat lui Paul Cambon în Londra. Legătura cu antanta anglo-franceză este scoasă în evidenţă în jurnalul lui Poincaré, care scrie că mesajul către St.

— Petersburg a fost formulat „în baza atitudinii ambigue a Angliei”.58 în acelaşi timp însă, Pierre de Margerie (şeful Departamentului Politic de la Quai d’Orsay) şi ministrul de război, Adolphe Messimy, au primit instrucţiuni de la Poincaré – fără ca Viviani să ştie – să clarifice cu Izvolsky adevărata natură a intenţiilor guvernului francez. Raportul lui Izvolsky în legătură cu dialogurile purtate cu diplomatul şi cu ministrul a redus substanţial impactul telegramei anterioare care îndemna la înfrânare:

„Margerie, cu care tocmai am vorbit, mi-a spus că guvernul francez *nu doreşte să intervină în pregătirile noastre militarey* dar crede că este de dorit, în vederea continuării negocierilor pentru menţinerea păcii, ca aceste pregătiri să nu capete pe cât posibil un caracter evident şi provocator. Continuând aceeaşi idee, ministrul de război i-a spus contelui Ignatiev [ataşatul militar rus la Paris] că am putea face o declaraţie în sensul că suntem dispuşi, în vederea menţinerii păcii, să reducem momentan măsurile noastre de mobilizare, *care nu ar trebui să ne împiedice, pe de altă parte, să ne continuăm pregătirile militare şi să le urmăm cu şi mai mult avânt, atâta vreme cât ne vom abţine să efectuăm transporturi masive de trupe*”.*59*

Aceste două telegrame, ambele trimise în 30 iulie, surprind triangulaţiile complexe ale politicii franceze care trebuia să facă pe mediatorul între cerinţele imperative al alianţei franco-ruse şi logica neclară a Antantei anglo-franceză. Apelând la „menţinerea păcii” însemna, practic, că adversarului i se oferea şansa de a se retrage – o situaţie care părea puţin probabilă. Între timp, pregătirile

Rusiei pentru război au continuat, sub forma unei mobilizări aproape generale, concentrarea trupelor fiind oprită brusc la graniţa vestică, în timp ce scria documente în cadrul Consiliului de Miniştri în dimineaţa zilei de 30 iulie, subsecretarul de stat de la Quai d'Orsay, Abel Ferry, a rezumat politica franceză astfel: „Nu opriţi mobilizarea Rusiei Mobilizaţi-vă, dar nu vă concentraţi trupele".60 în jurnalul lui Poincaré, pasajul de text referitor la ziua în care a fost trimisă telegrama care îndemna St.

— Petersburgul să se oprească este urmat de propoziţia: „În acelaşi timp, luăm măsurile necesare pentru a ne stabili trupele de acoperire în Est".61

RUSIA SE MOBILIZEAZĂ

În seara zilei de 29 iulie 1914, şeful Statului-Major General rus i-a înmânat proclamaţia *Uzak* pentru mobilizare generală lui Serghei

Dobrorolsky. În calitate de director al Departamentului de Mobilizare, era responsabilitatea lui să strângă semnăturile miniştrilor fără de care ordinul nu putea intra în vigoare. Generalul Dobrorolsky îşi amintea ulterior vizitele pe care le-a făcut ministerelor de război, al marinei şi de interne. Atmosfera era sumbră. Sukhomlinov, odinioară având o atitudine beligerantă atât de directă, devenise extrem de tăcut în ultimele zile. Poate că regreta acum, credea el, articolul incendiar pe care îl publicase în urmă cu câteva luni în *Birzheviia Vedomosti* în care declara că Rusia era „pregătită de război".62 Ministrul marinei militare, amiralul Grigorovich, a fost şocat când a văzut proclamaţia *Uzak*: „Cum?! Război cu Germania? Flota noastră nu poate să ţină piept flotei germane". După ce l-a sunat pe Sukhomlinov ca să îi confirme acest lucru, el a semnat proclamaţia „cu strângere de inimă". Dobrorolsky a descoperit în biroul ministrului de interne, reacţionarul ultramonarhist, Nikolai Maklakov, „o atmosferă pioasă": icoanele mari care erau aşezate pe o masă îngustă străluceau în lumina unei candele. „Poporul din Rusia nu va fi niciodată încântat de ideea unui război, a afirmat ministrul. Ideile revoluţionare sunt mult mai

agreate decât o victorie asupra Germaniei. Însă nu te poţi împotrivi destinului…” După ce şi-a făcut cruce, Maklakov a semnat şi el ordinul.63

În jurul orei nouă seara, după ce a strâns toate semnăturile necesare, Dobrorolsky s-a îndreptat către Biroul Central de Telegrafie din St.

— Petersburg, unde directorul poştei şi telegrafiei fusese avertizat dinainte ca să se facă disponibil pentru o transmitere „de cea mai mare importanţă”. Textul a fost dactilografiat cu cea mai mare grijă în mai multe copii, astfel încât să fie trimis simultan de la aparatele din sala principală care legau St.

— Petersburg de centrele principale din Imperiul Rus. De acolo, textul urma să fie retransmis în toate oraşele din toate districtele. Conform protocolul de trimitere a ordinelor de mobilizare, biroul de telegrafie a oprit orice alte transmiteri. La ora 9.30 seara, chiar înainte de transmiterea ordinului, a sunat telefonul: era Yanushkevich, şeful Statului-Major General, care i-a ordonat lui Dobrorolsky să nu transmită textul, ci să aştepte alte instrucţiuni. Câteva minute mai târziu a sosit un mesager, în persoana căpitanului Tugan-Baranowsky, care era extrem de agitat, ţarul se răzgândise. În loc de ordin de mobilizare, urma să fie promulgat un *ordin parţial* de mobilizare, care respecta directivele stabilite „în principiu” în cadrul întrunirilor din 24 şi 25 iulie. Noul ordin a fost întocmit corespunzător şi transmis în noaptea de 29 spre 30 iulie, atrăgând după el o serie de măsuri de mobilizare în districtele Kiev, Odessa, Moscova şi Kazan.64

Această schimbare bruscă a creat o stare de confuzie aproape comică la ambasada franceză. Generalul Laguiche, ataşatul militar, a fost înştiinţat despre iminenta mobilizare la scurt timp după ora 10 seara. Ruşii i-au cerut să nu îl informeze pe ambasadorul Paleologue de teamă ca indiscreţia celui din urmă să nu compromită caracterul secret al deciziei însă Paleologue a aflat o oră mai târziu dintr-o altă sursă (adică de la un rus indiscret) şi şi-a trimis de urgenţă primul secretar, pe Chambrun, la Ministerul de

Externe rus ca să alerteze Parisul printr-o telegramă urgentă despre faptul că se punea la cale o mobilizare generală secretă (a ales conexiunea de telegraf a ministerului, deoarece se temea că sistemul de codificare francez putea fi compromis; în acelaşi timp, Paleologue a trimis o telegramă la Quai d'Orsay în sistemul de codificare francez cu următorul text: „Vă rog ridicaţi de la Ambasada Rusiei, e o chestiune de maximă urgenţă, telegrama mea nr. 304"). Când s-a întors la minister, Chambrun s-a întâlnit din întâmplare cu Laguiche, care tocmai aflase că ţarul anulase ordinul de mobilizare. Laguish i-a ordonat lui Chambrun să şteargă fragmentul din text care se referea la decizia de a „începe în secret mobilizarea". Acum, telegrama trimisă Ambasadei Rusiei din Paris anunţa, pur şi simplu, mobilizarea ruşilor împotriva Austriei, astfel încât Viviani şi colegii lor nu au aflat cât de aproape fusese St.

— Petersburgul de o mobilizare generală. În dimineaţa următoare, Paleologue a luat foc când a aflat câte eforturi depuseseră ataşatul militar şi primul său secretar pentru a-i obstrucţiona comunicarea cu Parisul.

În orice caz, mobilizarea parţială anunţată pe.29 iulie nu reprezenta un aranjament durabil. Ea crea dificultăţi insurmontabile strategilor ruşi, deoarece ameninţa să întrerupă aranjamentele pentru o mobilizare generală ulterioară. Dacă ordinul nu era anulat şi înlocuit cu unul pentru mobilizare generală în decurs de douăzeci şi patru de ore, pregătirile ruşilor pentru un atac pe Frontul de Vest erau serios afectate. În dimineaţa zilei de 30 iulie, la prima oră, Sazonov şi Krivoshein au purtat o discuţie telefonică – ambii erau „profund tulburaţi din cauză că mobilizarea generală fusese oprită".65 Sazonov a propus ca Krivoshein să obţină o audienţă la ţar cu scopul de a-l convinge pe acesta despre caracterul urgent al mobilizării generale. La ora 11 dimineaţa, Sazonov şi Yanushkevich s-au întâlnit în biroul celui din urmă, iar şeful Statului-Major a expus încă o dată motivele pentru o mobilizare generală de urgenţă. În timp ce se afla în biroul şefului de stat-

major, Sazonov a cerut să i se facă legătura cu Palatul Peterhof. După câteva minute chinuitoare de aşteptare, Sazonov a auzit o voce, pe care nu a recunoscut-o la început, de bărbat „care nu era prea obişnuit să vorbească la telefon şi care dorea să ştie cu cine vorbea”.66 Ţarul a convenit să îl primească pe Sazonov la ora trei după-amiaza (a refuzat însă să îl primească şi pe Krivoshein în acelaşi timp, deoarece îi displăcea atunci când miniştrii îşi uneau forţele pentru a face front comun).

Când a ajuns la Palatul Peterhof, Sazonov a fost condus de îndată în camera de studiu a împăratului, pe care l-a găsit „obosit şi preocupat”. La cererea ţarului, audienţa a avut loc în prezenţa generalului Tatishehev, care urma să se întoarcă la funcţia sa de ataşat militar rus pe lângă împăratul german. Sazonov a vorbit preţ de cincizeci de minute, expunând dificultăţile tehnice, amintindu-i împăratului că germanii respinseseră „toate ofertele de conciliere, care depăşeau cu mult orice spirit de concesiune de care era capabilă o mare putere ale cărei forţe erau intacte” şi concluzionând că „nu mai exista nicio speranţă pentru menţinerea păcii”. Împăratul a încheiat întâlnirea cu o decizie finală: „Ai dreptate, nu avem de ales decât să ne pregătim pentru un atac Transmite-i şefului Statului-Major ordinul meu de mobilizare”.66

Într-un final, spre marea lui uşurare, Yanushkevich a primit telefonul pe care îl aştepta cu atâta nerăbdare. „Dă ordinele, generale, apoi fă-te nevăzut tot restul zilei”, i-a spus Sazonov. Temerile lui

Sazonov că s-ar putea să fie emis un alt ordin de revocare s-au dovedit a fi nefondate. Încă o dată, generalul Dobrorolsky a primit sarcina de a se duce la Biroul Central de Telegrafie şi să transmită o telegramă prin care se ordona mobilizarea generală. De data aceasta, toată lumea a ştiut care era miza. Când Dobrorolsky a intrat în sala mare a Biroului de Telegrafie în jurul orei şase seara, „peste telegrafişti, bărbaţi şi femei, s-a aşternut o tăcere solemnă”. Fiecare şedea în faţa aparatului său, aşteptând să primească o copie a telegramei. Nu a mai apărut niciun

mesager de la ţar. La câteva minute după ora şase, deşi operatorii au rămas tăcuţi, aparatele lor au început să intre în funcţiune, umplând aerul din sala mare cu sunete puternice şi hotărâte.67

Mobilizarea generală a ruşilor a reprezentat una dintre cele mai importante decizii ale Crizei din Iulie. Aceasta a fost prima mobilizare generală. Aceasta se întâmplase într-un moment când guvernul german nici măcar nu declarase „Starea de alertă pentru un război iminent", echivalentul german pentru „Perioada de pregătire pentru război" a naşilor, care intrase în vigoare din 26 iulie. În ceea ce privea Austro-Ungaria, aceasta era în continuare blocată într-un proces de mobilizare parţială concentrată asupra înfrângerii Serbiei. Ulterior, vor exista anumite neplăceri printre politicienii francezi şi ruşi cu privire la aceste evenimente. În „Cartea Portocalie" elaborată de guvernul rus după izbucnirea războiului pentru a-şi justifica acţiunile din timpul crizei, editorii au datat ordinul de mobilizare al austriecilor cu trei zile în urmă, astfel încât să facă să pară că măsurile întreprinse de ruşi nu au fost decât o simplă reacţie la evenimentele care se desfăşurau altundeva. O telegramă datată 29 iulie, primită de la ambasadorul Shebeko la Viena şi care afirma că un ordin de mobilizare generală era „prevăzut" pentru următoarea zi, a fost redactată cu data de 28 iulie şi reformulată ca să spună că „Ordinul de mobilizare generală a fost semnat" – în realitate, ordinul de mobilizare generală a austriecilor nu va fi emis decât pe 31 iulie, pentru a intra în vigoare în următoarea zi. În „Cartea Galbenă" a francezilor se făcuseră modificări şi mai flagrante ale datelor istorice, prin introducerea unui comunicat fictiv al lui Paleologue, datat 31 iulie, care afirma că ordinul rusesc fusese emis „ca urmare a mobilizării generale a Austriei" şi a „măsurilor întreprinse în secret şi în mod constant de către Germania în ultimele şase zile..." în realitate, germanii îşi păstraseră calmul relativ pe toată perioada crizei în ceea ce priveşte măsurile militare.68

De ce au luat ruşii această măsură? în ceea ce îl privea pe Sazonov, factorul decisiv a fost fără îndoială declaraţia de război a austriecilor lansată Serbiei pe 28 iulie, la care acesta a răspuns aproape imediat printr-o telegramă trimisă ambasadelor de la Londra, Paris, Viena, Berlin şi Roma, în sensul că Rusia va anunţa în ziua următoare (29 iulie) mobilizarea (parţială) a districtelor militare adiacente Austriei.69 (Aceasta era telegrama discutată în cadrul Consiliului Francez de Miniştri în 29 iulie). În acest moment, pentru Sazonov era în continuare important ca germanii să fie asiguraţi că „Rusia nu avea nicio intenţie agresivă în ceea ce priveşte Germania" – alegerea unei mobilizări parţiale, în locul uneia generale, făcea parte din politică.70 Atunci de ce a trecut atât de repede de la mobilizare parţială la mobilizare generală? Ne vin în minte patru motive. Am luat deja în considerare primul motiv, şi anume imposibilitatea tehnică de a combina o mobilizare parţială (pentru care nu exista niciun plan) cu varianta unei mobilizări generale ulterioare.

Un alt factor ar fi convingerea lui Sazonov – care a început să se contureze la începutul crizei, dar care a devenit din ce în ce mai dominantă – că intransigenţa Austriei a reprezentat, de fapt, politica Germaniei. Aceasta era o idee adânc înrădăcinată în politica balcanică a Rusiei, care încetase o vreme să considere Austro-Ungaria ca fiind un factor autonom serios în afacerile europene – ne amintim de ordinul pe care Sazonov i l-a dat lui Bethmann la Portul Baltic în vara lui 1912 să nu încurajeze niciun demers al austriecilor. Această idee este întărită de rapoarte care sugerează (pe bună dreptate) că Germania, în loc să facă presiuni asupra aliatei sale să se retragă, a continuat să o sprijine. În memoriile sale, Sazonov aminteşte că a primit pe 28 iulie, ziua în care Austria a declarat război Serbiei, o telegramă de la ambasadorul Benckendorffla Londra în care scria că dialogul purtat cu contele Lichnowsky (ambasadorul german de acolo) „confirmase convingerea sa" că Germania „susţinea încăpăţânarea Austriei". Această noţiune era extrem de

importantă, deoarece le permitea ruşilor să considere Berlinul ca fiind baza morală a crizei şi factorul de care depindea pacea. După cum a rezumat şi Benckendorff: „Cheia problemei se află la Berlin”.71

Însuşi Sazonov a exprimat această părerea într-o scurtă telegramă trimisă ambasadelor din Paris şi din Londra pe 28 iulie, în care a declarat că, din discuţia avută cu ambasadorul german la St.

— Petersburg, contele Pourtales, a dedus că „Germania sprijină atitudinea nepotolită a Austriei”.72 Ministrul de externe rus şi-a consolidat şi mai mult poziţia în ziua următoare (29 iulie), când Pourtales i-a făcut o vizită după-amiază ca să-i citească un mesaj de la cancelarul german în care scria că dacă Rusia îşi va continua pregătirile militare, şi Germania se va vedea nevoită să se mobilizeze. Sazonov a răspuns scurt acestui avertisment: „Acum numai am nicio îndoială în ceea ce priveşte adevărata cauză a intransigenţei austriecilor”. Această afirmaţie l-a făcut pe Pourtales să se ridice de pe scaun şi să exclame: „Protestez cu toată fiinţa mea împotriva acestei afirmaţii jignitoare, *M. le Ministre*”.*73* întâlnirea s-a terminat într-o notă rece. Din punctul de vedere al ruşilor, ideea era că dacă Germania, în ciuda calmului său aparent, era forţa motoare din spatele politicii austrice, atunci mobilizarea parţială nu avea nicio logică, având în vedere fermitatea blocului austro-german – de ce să nu recunoască adevărata natură a ameninţării şi să nu înceapă mobilizarea generală împotriva ambelor puteri? în cele din urmă, susţinerea lui Sazonov a mobilizării generale a fost întărită de asigurarea primită de la Maurice Paleologue în 28 iulie, „la ordinele guvernului său”, că ruşii puteau conta, „în caz de nevoie”, pe faptul că „Franţa este pe deplin pregătită să îşi îndeplinească obligaţiile în calitate de aliată”.74 în această fază incipientă, este posibil ca ruşii să fi fost convinşi că vor fi ajutaţi şi de britanici. „În prezent, cei din St.

— Petersburg sunt ferm convinşi, ba chiar au fost şi asiguraţi că Anglia va sprijini Franţa, scria ataşatul militar

belgian, Bernard de L'Escaille pe 30 iulie. Acest sprijin cântăreşte foarte mult, aducându-şi contribuţia, una deloc nesemnificativă, în a oferi adepţilor războiului un avantaj" 75 Nu este clar la ce „asigurare" (dacă exista vreuna) se referea l'Escaille şi când a aflat despre ea, însă avea dreptate în ceea ce privea încrederea liderilor ruşi în intervenţia britanicilor, cel puţin pe termen lung.

Însă, de îndată ce hotărârea pentru mobilizare generală a ajuns la ţar şi a fost acceptată de acesta, a fost anulată în detrimentul variantei imposibile de mobilizare parţială împotriva Austriei Motivul se afla în teama şi aversiunea pe care ţarul le nutrea faţă de război, acum că avea sarcina de a-l transforma în realitate.

Practic, toţi cei care îl cunoşteau pe ţar şi au lăsat observaţii scrise despre personalitatea suveranului sunt de acord că era dominat de două caracteristici contradictorii. Prima era acea teamă, întemeiată de altfel, pe un posibil război şi efectele negative pe care acesta le-ar avea supra ţării lui; cealaltă era predispoziţia pentru tonul hotărât al politicienilor şi retoricii naţionaliste, preferinţa sa pentru oamenii şi măsurile care stârneau sentimentele patriotice. Ceea ce l-a determinat pe ţar să încline spre precauţie pe 29 iulie a fost primirea la ora 9.20 seara, tocmai când ordinul de mobilizare generală urma să fie trimis de la Biroul Central de Telegrafie, a unei telegrame din partea kaizerului Wilhelm al II-lea, în care vărul german al ţarului susţinea că guvernul său mai spera încă să promoveze o „înţelegere directă" între Viena şi St.

— Petersburg şi încheia cu următoarele cuvinte:

„Desigur, măsurile militare luate de Rusia pe care Austria le-ar putea considera ameninţătoare, ar putea grăbi lucrurile spre o calamitate pe care amândoi dorim să o evităm şi mi-ar periclita poziţia de mediator pe care am acceptat-o cu bunăvoinţă atunci când ai făcut apel la prietenia şi ajutorul meu".76

Spunând: „Nu îmi voi asuma răspunderea unui masacru monstruos", ţarul a insistat ca ordinul să fie anulat. Yanushkevich a dat un telefon ca să-l oprească pe

Dobrorolsky, iar mesagerul a fost trimis la Biroul de Telegrafie ca să transmită informaţia că va fi promulgat un ordin de mobilizare parţială în schimb.

Trebuie să ne oprim şi să reflectăm asupra faptului că impactul unei telegrame trimise de vărul de gradul trei din Berlin al împăratului a fost suficient pentru a opri un ordin de mobilizare generală pentru aproape douăzeci şi patru de ore. După revoluţia din februarie 1917, publicistul revoluţionar rus şi criticul ţarismului Vladimir Burtsev a fost desemnat să se ocupe de documentele personale ale ţarului. Atunci a descoperit un teanc de telegrame personale schimbate între împăratul german şi cel rus. Semnându-se „Willy" şi „Nicky", cei doi împăraţi comunicau între ei în engleză, adoptând un ton neoficial, uneori chiar intim. Descoperirea acestor documente a făcut senzaţie. În septembrie 1917, jurnalistul Hermann Bernstein, care relata despre evenimentele revoluţionare, le-a publicat în *New York Herald*, apoi, patru luni mai târziu, au fost publicate într-o carte (a cărei introducere a scris-o Theodore Roosevelt).77

„Telegramele Willy-Nicky", după cum simt cunoscute, au dat naştere unei fascinaţii durabile, pe de-o parte, pentru că, lecturându-le, ai impresia că tragi cu urechea la o conversaţie privată între doi împăraţi dintr-o Europă de mult apusă, iar pe de altă parte, pentru că îţi lasă impresia unei lumi în care destinele naţiunilor se aflau în mâinile unor indivizi extrem de puternici. În realitate, ambele impresii sunt înşelătoare, cel puţin în ceea ce priveşte faimoasele telegrame din 1914. Telegramele schimbate în timpul Crizei din Iulie nu erau nici secrete – din moment ce erau discutate pe scară largă78 –, nici private. Erau, de fapt, comunicate diplomatice sub forma unor telegrame personale. De ambele părţi, conţinutul conversaţiilor era aprobat de personalul biroului afacerilor externe. Erau un exemplu de semnalizare ciudată de la monarh la monarh care a rămas o caracteristică a sistemului european până la izbucnirea războiului, deşi, în cazul de faţă, monarhii erau mai degrabă transmiţătorii decât generatorii

semnalelor schimbate. Existenţa lor reflectă structura monarhică a executivelor europene, nu puterea monarhilor de a modela politica. Telegrama din 29 iulie era excepţională: a sosit într-un moment foarte special, când, pentru prima dată, totul depindea de decizia ţarului, nu pentru că era jucătorul dominant al procesului decizional, ci pentru că era nevoie de acceptul (şi semnătura) său pentru ordinul de mobilizare generală. Aceasta nu era o chestiune de putere politică în sine, ci o reminiscenţă a absolutismului militar al sistemului autocratic, într-un moment în care ţarului îi era îngrozitor de greu să îşi dea consimţământul – lucru de înţeles, având în vedere circumstanţele telegrama de la „Willy" a fost de ajuns ca să îl determine să renunţe la mobilizarea generală. Însă efectul a durat mai puţin de o zi, deoarece ambii monarhi nu făceau decât să exprime atitudinile diametral opuse ale executivelor lor. În dimineaţa zilei de 30 iulie, când ţarul a primit telegrama de la Wilhelm al II-lea care repeta avertismentul transmis de ambasadorul Pourtales în ziua anterioară, ţarul şi-a pierdut orice speranţă că o înţelegere între veri ar putea menţine pacea şi a revenit la opţiunea de mobilizare generală.79

Un ultim aspect legat de decizia de mobilizare a ruşilor: când Sazonov s-a întâlnit cu ţarul în după-amiaza de 30 iulie, acestuia i s-a părut preocupat de ameninţarea pe care o reprezenta mobilizarea austriacă pentru Rusia. „Ei [germanii] nu vor să admită că Austria s-a mobilizat înaintea noastră. Acum, ei cer să oprim mobilizarea, fără să menţioneze nimic despre cea a austriecilor. [...] în momentul de faţă, dacă aş accepta cerinţele Germaniei, am fi dezarmaţi în faţa Austriei".80 Cu toate acestea, ştim că austriecii făceau pregătiri doar pentru a-şi asigura victoria împotriva Serbiei, neluând în seamă ameninţarea Rusiei, care devenea din ce în ce mai mare. Neliniştea ţarului nu era expresia paranoică a unui singur individ; aceasta reflecta, mai degrabă, tendinţe mai ample în analiza ameninţării militare ruse. Serviciul de informaţii militare rus supraestima în mod constant abilitatea

militară a austriecilor şi, mai important, suspecta o capacitatea formidabilă de preempţiune prin subterfugiu, o bănuială întărită de criza balcanică din 1912 – 1913, atunci când austriecii au reuşit să îşi fortifice trupele din Galiţia fără a atrage la început atenţia ruşilor.81

Aceste tendinţe erau întărite, în mod paradoxal, chiar de informaţiile detaliate pe care le deţineau ruşii (graţie răposatului colonel Redl şi altor surse bine plasate) despre planurile de desfăşurare a trupelor austriece. Aceasta nu era o problemă nouă: în 1910, Sukhomlinov, proaspăt numit în funcţia de ministru de război, se lăudase că văzuse planurile de desfăşurare detaliate ale armatei şi marinei militare austriece pentru „cucerirea Macedoniei" O asemenea dovadă, susţinea el, dezvăluia cât de tare erau ameninţate interesele ruşilor de expansionismul austro-ungar în Peninsula Balcanică şi cât de irelevante erau toate asigurările diplomatice. Se pare că lui Sukhomlinov nu i-a trecut prin minte că aceste documente – învechite, de fapt – ar putea fi mai degrabă planuri pentru situaţii de urgenţă, şi nu expresii ale „politicii" austriece. Se presupune că acesta intenţiona să le folosească drept argumente pentru a obţine şi mai multe fonduri pentru armată.82 Această tendinţă paranoică de a interpreta planuri interceptate a continuat să bântuie politica de securitate a Rusiei până în 1914. Tocmai pentru că erau atât de familiarizaţi cu programele de mobilizare ale austriecilor, ruşii aveau tendinţa, pe de-o parte, să interpreteze măsurile individuale ca pe o componentă a unui întreg şi, pe de altă parte, să considere o potenţială ameninţare devierea de la o secvenţă anticipată.

În 1913, de exemplu, ruşii au aflat prin intermediul serviciilor lor secrete că austriecii adunaseră şapte corpuri de armată în eventualitatea unui război cu Serbia. Însă în iulie 1914, rapoartele (de o acurateţe îndoielnică) primite de la ambasadorul Shebeko şi de la ataşatul militar rus, Vineken, sugerau că numărul corpurilor de armată aflate în curs de pregătire se ridica la opt sau nouă. Serviciile secrete ruse au interpretat această discrepanţă ca pe un

indiciu că Conrad ar putea trece de la „Planul B”, care se concentra asupra sârbilor, la „Planul R”, care se concentra asupra ruşilor. Cu alte cuvinte, făcea „o mutare secretă pentru o mobilizare totală sau aproape totală a austriecilor”.83 Privind retrospectiv, ştim că evaluările austriecilor în ceea ce privea eficacitatea sârbilor creşteau, sporind desfăşurările de trupe pe care ei le credeau necesare pentru a învinge forţele armate ale ţării. Primul an de război avea să demonstreze că până şi aceste estimări ale austriecilor nu erau suficiente pentru a asigura o victorie decisivă împotriva sârbilor, care au luptat într-adevăr „ca nişte lei”, după cum prezisese ţarul. A fost un exemplu clasic de interpretare eronată care poate surveni atunci când o serie de informaţii secrete îl determină pe cel care le primeşte să încerce să le introducă într-un tipar lipsit de context şi, poate, învechit. Într-un mediu dominat de paranoia, estimările precise referitoare la nivelul exact de ameninţare erau, practic, imposibile. Ceea ce contează cel mai mult în legătură cu aceste interpretări ale măsurilor austriecilor este faptul că acestea au fost luate în serios de către ţar, care era un cititor înfocat al rapoartelor întocmite zilnic de către statul-major. Acest lucru explică tendinţa, de altfel derutantă, a ruşilor de a considera propria mobilizare generală ca fiind echivalentă cu, şi justificată de măsurile austriecilor. La fel ca toţi cei implicaţi în această criză, şi ruşii puteau susţine că se simţeau încolţiţi.

SALTUL ÎN ÎNTUNERIC

În primele două săptămâni ale lunii iulie 1914, factorii decizionali germani ţineau cu dinţii de politica lor de localizare. În primele zile, putea fi imaginată cu uşurinţă o rezolvare rapidă a crizei Pe 6 iulie, Wilhelm al II-lea i-a spus împăratului Franz Iosef că „situaţia va fi lămurită într-o săptămână, deoarece Serbia se va retrage. cu toate că era posibil, după cum îi mărturisea ministrului de război, Erich von Falkenhayn, ca „perioada de tensiune” să dureze puţin mai mult, poate „trei săptămâni”.84 Chiar şi în cea de-a treia săptămână a lunii iulie, când o

rezolvare rapidă nu mai părea posibilă, liderii politici au rămas fideli ideii de localizare. Pe 17 iulie, însărcinatul cu afaceri al legaţiei saxone din Berlin a aflat că „se aşteaptă o localizare a conflictului, având în vedere că Anglia are o atitudine pacifistă, iar Franţa şi Rusia nu par să-şi dorească un război”.85 în circulara trimisă pe 21 iulie ambasadorilor germani din Roma, Londra şi St-Petersburg, Bethmann declara: „Cerem de urgenţă localizarea conflictului; având în vedere angajamentele diferite ale alianţei, o intervenţie din partea oricărei alte puteri va duce la consecinţe incalculabile”.86

Una dintre condiţiile unei localizări reuşite a conflictului era aceea ca germanii să evite orice acţiune care ar putea duce la o escaladare. Berthmann îl încurajase pe kaizer să plece din Berlin în călătoria sa programată pe Marea Baltică, ţinând cont de acest aspect şi de faptul că avea nevoie de autonomie şi de libertate ca să gestioneze criza. Comandanţii militari au fost încurajaţi să plece sau să rămână în vacanţă tot din acelaşi motiv. Şeful Statului-Major General, Helmut von Moltke, şeful Biroului Naval imperial, amiralul von Tirpitz, şi şeful Amiralităţii, Hugo von Pohl, se aflau deja în vacanţă, intendentul general, contele Waldersee, a plecat din Berlin ca să îşi petreacă mai multe săptămâni pe domeniul socrului său în Mecklenburg. La fel a făcut şi ministrul de război, Erich von Falkenhayen, care după ce a făcut un tur de inspecţie scurt, a plecat în vacanţă.

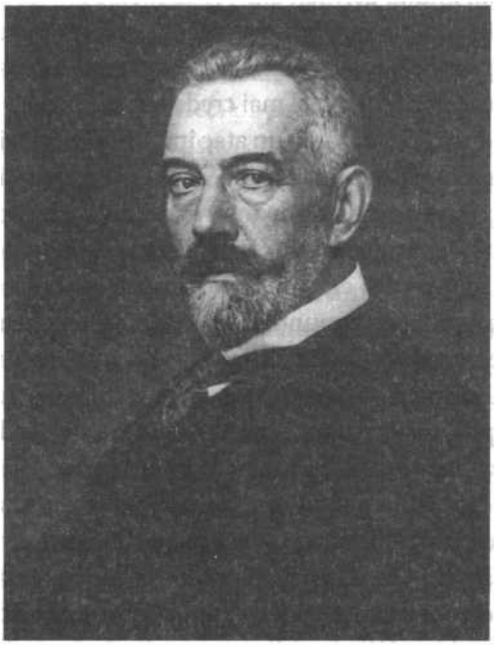

Theobald von Bethmann Hollweg

Ar fi o greşeală să facem prea mult caz din cauza acestor plecări. Cei implicaţi erau conştienţi de gravitatea crizei şi încrezători în starea de pregătire existentă a armatei germane; mai ştiau că o escaladare a conflictului era puţin probabilă dacă austriecii nu luau nicio măsură cu privire la Belgrad.87 Pe de altă parte, ar fi o exagerare să vorbim despre o plan elaborat al germanilor de a distrage atenţia lumii de la pregătirile pentru un război continental care fusese deja hotărât şi plănuit dinainte. Memoriile interne şi corespondenţa din acele zile sugerează faptul că atât liderii politici, cât şi comandamentul militar şi cel al marinei erau încrezători că strategia de localizare va funcţiona. Nu au existat discuţii la nivel înalt între comandanţii superiori germani, iar Helmut von Moltke nu s-a întors din Carlsbad, Boemia, unde urma o cură cu apă minerală, până pe 25 iulie. Pe 13 iulie, el i-a scris ataşatului militar german din Viena că Austria este sfătuită „să îi învingă pe sârbi, iar apoi să încheie repede pace, cerând ca unică condiţie, o alianţă sârbo-austriacă, la fel

cum a procedat Prusia cu Austria în 1866” – în acest moment, el mai credea că era posibil ca Austria să lanseze şi să ducă la bun sfârşit un atac împotriva Serbiei fără a atrage o intervenţie din partea Rusiei.88 Deosebit de frapantă era lipsa de activitate din partea reţelelor de informaţii militare. Maiorul Walter Nicolai, şeful Departamentului IIIb al statului-major general, responsabil cu spionajul şi cu contrainformaţiile, era plecat în vacanţă împreună cu familia sa în munţii Harz şi nu a fost rechemat Birourile serviciilor secrete de la graniţa estică nu au primit instrucţiuni speciale după întâlnirile de la Potsdam şi, prin urmare, nu au luat măsuri speciale de precauţie. Abia pe 16 iulie, cineva din cadrul departamentului de operaţiuni s-a gândit că „ar fi de dorit să acordăm evenimentelor din Rusia o atenţie mult mai mare decât am face-o în vremurile de calm politic total”, însă până şi această circulară sublinia faptul că nu se făcea apel „la nicio măsură specială”.89 În mai multe districte învecinate cu teritoriul rus, ofiţerilor de informaţii locali (*Nachrichten-Offiziere*) li s-a permis să rămână în permisie, cum era şi cazul lui Moltke, până pe 25 iulie.90

Ca să nu compromită planul de localizare, Bethmann şi Biroul German al Afacerilor Externe îi îndemnau în mod repetat pe austrieci să-şi asume riscul şi să genereze mult aşteptatul *fait accompli*. Însă factorii decizionali de la Viena fie nu erau în măsură, fie nu doreau să se conformeze. Maşinăria greoaie a statului habsburgic nu îngăduia măsuri rapizi şi decisive. Pe 11 iulie, Bethmann începea deja să fie iritat de procesul extrem de lent al pregătirilor austriecilor. Kurt Reizler a rezumat problema într-o intrare în jurnalul său, compusă pe când se afla pe moşia lui Bethmann: „Din câte se pare [austriecii] au nevoie de o perioadă îngrozitor de lungă ca să se mobilizeze. 16 zile, spune [Conrad von] Hoetzendorff. Acesta este un lucru foarte periculos. Un *fait accompli* rapid, apoi o atitudine prietenoasă faţă de Antantă – astfel putem face faţă şocului”.91 Pe 17 iulie, secretarul Stolberg de la Ambasada Germaniei din Viena l-a înştiinţat pe

Bethmann că Berchtold şi Tisza purtau încă „negocieri”.92 Tocmai pentru a satisface nevoia de viteză şi pentru a diminua posibilitatea apariţiei unor complicaţii internaţionale, Berchtold a stabilit termenul-limită pentru un răspuns la ultimatumul austriecilor pentru doar 48 de ore. Jagow a insistat din acelaşi motiv ca austriecii să modifice data stabilită pentru declaraţia lor de război împotriva Serbiei de pe 29 pe 28 iulie.

Dacă lentoarea cu care răspundeau austriecii elimina una dintre precondiţiile pentru reuşita politicii de localizare, atunci de ce insistau germanii atât de mult asupra ei? Unul dintre motive era acela că ei credeau în continuare că factorii structurali importanţi – cum ar fi faptul că programul de armare al ruşilor era incomplet – militau împotriva unei intervenţii armate. Guvernul francez era şi mai greu de înţeles, cu atât mai mult cu cât preşedintele, prim-ministrul şi şeful departamentului politic de la Quai d’Orsay erau fie în Rusia, fie în larg în a treia şi a patra săptămână a lunii iulie. Însă încrederea germanilor în lipsa unei intervenţii din partea Antantei era întărită de dezvăluirile senzaţionale din raportul Humbert referitoare la pregătirea militară a francezilor.

Germanii au privit cu scepticism dezvăluirile lui Humbert despre presupusa deficienţă a pregătirii militare a francezilor, recunoscând în tonul moderat al raportului lui Humbert un atac eminamente politic la adresa ministrului de război, Adolphe Messimy, şi a personalului său. Experţii militari germani s-au grăbit să scoată în evidenţă faptul că tunurile de câmp mici ale francezilor erau, de fapt, superioare calitativ celor germane. Având în vedere că armata franceză renunţase la abordarea sa defensivă anterioară în favoarea unei strategii ofensive, declinul relativ al fortificaţiilor de la graniţă era o diversiune.93 Într-un memorandum secret ca urmare a dezvăluirilor făcute de Humbert, Moltke concluziona că pregătirile militare ale francezilor de la frontiera estică erau, într-adevăr, defectuoase, în special în ceea ce privea stocul de artilerie grea, de mortiere şi de muniţie

rezistentă la bombardamente.94 în cel mai bun caz, raportul lui Humbert sugera că guvernul francez şi comandamentul militar francez, în mod special, nu erau dispuşi să împingă alianţă franco-rusă într-un război pentru Serbia; cu siguranţă, şi ruşii vor fi descurajaţi.95

Un alt motiv pentru angajamentul faţă de ideea de localizare a conflictului era lipsa de variante alternative – după cum au observat şi germanii. Ideea de a-şi abandona aliaţii, pe habsburgi, era exclusă şi nu doar din motive legate de putere politică şi reputaţie, ci şi pentru că factorii decizionali germani acceptau, în realitate, faptul că pornirea austriecilor împotriva Serbiei era justificată. Dacă balanţa forţei militare de şoc se va înclina în dezavantajul Germaniei, situaţia se va înrăutăţi considerabil, în cazul în care Germania şi-ar pierde cel mai mare aliat al său – strategii germani şterseseră Italia de pe listă, considerând-o prea nestatornică pentru a fi un factor important.96 Atitudinea ambivalentă a Italiei submina, de asemenea, caracterul plauzibil al propunerii, preferată de Grey, ca un grup alcătuit din patru puteri mai puţin implicate să colaboreze pentru a rezolva disputa. Dacă Italia, luând în considerare politica sa antiaustriacă în Balcani, ar fi trecut de partea celor două puteri ale Antantei, Marea Británie şi Franţa, ce şanse ar fi existat pentru a asigura un rezultat echitabil pentru Austro-Ungaria? Germanii erau dispuşi să trimită sugestiile britanicilor la Viena, însă Bethmann era de părere că Germania ar trebui să sprijine o intervenţie multilaterală doar între Rusia şi Austria, nu şi între Austria şi Serbia.97

La baza strategiei de localizare – împiedicând găsirea altor alternative – se afla în continuare convingerea, atât de importantă pentru

Bethmann, că dacă ruşii hotărau, în ciuda a tot, să intervină în numele statului-satelit, războiul care ar rezulta ar depăşi puterea de control a Germaniei. Puterile Centrale s-ar confrunta cu agresivitatea Rusiei şi a partenerilor săi din Antantă. Descoperim acest mod de a gândi în scrisoarea pe care ministrul de externe, Gottlieb

von Jagow, i-a trimis-o ambasadorului Lichnowsky la Londra pe 12 iulie 1914:

„Trebuie să încercăm să localizăm conflictul dintre Austria şi Serbia. Acest lucru este posibil în primul rând de Rusia şi în al doilea rând de influenţa pe care o exercită ceilalţi membri ai Antantei.

[…] Nu îmi doresc deloc un război preventiv, însă dacă se va oferi această ocazie, nu ne vom da la o parte".98

Şi aici descoperim aceeaşi tendinţă în modul de a gândi al principalilor pioni ai crizei: fiecare consideră că este forţat să acţioneze de împrejurările externe, plasând responsabilitatea de a decide între pace şi război pe umerii adversarului.

Prin sprijinul acordat Austro-Ungariei şi prin încrederea lor deplină în caracterul fezabil al localizării, liderii germani au contribuit la criza care era în curs de desfăşurare. Cu toate acestea, reacţia lor faţă de evenimentele din vara anului 1914 nu sugerează că priveau criza ca pe o oportunitate bine-venită de a pune în mişcare un plan prestabilit de a lansa un război preventiv împotriva statelor vecine ale Germaniei. Zimmermann, Jagow şi Bethmann, pe de altă parte, au sesizat cu greu amploarea dezastrului care se desfăşura în jurul lor. În 13 iulie, Zimmermann era încă încrezător că nu va exista „niciun conflict european de amploare". În 26 iulie, înalţii funcţionarii Ministerului de Externe mai credeau că atât Franţa, cât şi Anglia nu se vor implica în conflictul din Balcani. Departe de a fi stăpâni pe situaţie, factorii decizionali germani depuneau eforturi mari ca să rămână la curent cu evenimentele. În timpul zilelor decisive ale crizei, colegii lui Jagow l-au văzut „agitat, nehotărât, temător" şi „incapabil să îşi îndeplinească sarcinile pe care i le cerea funcţia", în vreme ce Bethmann îl ducea pe Tirpitz cu gândul la un „om care se îneacă".99

În aceste săptămâni dogoritoare de iulie, kaizerul naviga în apele Scandinavici. Wilhelm al II-lea îşi notase de mult în agendă plimbările lungi cu vaporul, în special în

Marea Baltică. L-au lăsat să scape de tensiunea, de complexitatea şi de sentimentul de neputinţă care l-au hărţuit în Berlin. La bordul iahtului *Hohenzollern*, înconjurat de sicofanţi agreabili, care erau mereu dispuşi să îl distreze pe împărat, kaizerul se simţea stăpân peste tot şi putea să dea frâu liber pornirilor sale impetuoase. După câteva zile plăcute petrecute la regata din Kiel, în compania jovială a ofiţerilor din Marina Regală, Wilhelm a navigat spre oraşul norvegian de coastă, Balholm, unde iahtul a rămas ancorat până pe 25 iulie. De acolo a trimis, pe 14 iulie, răspunsul său la mesajul primit de la Franz Iosef care cerea ajutorul Germaniei. Scrisoarea repeta asigurarea primită anterior pentru sprijin şi îi denunţa pe „fanaticii nebuni" a căror „instigare a panslaviştilor" ameninţa monarhia dualistă. Interesant este faptul că scrisoarea nu face nicio referire la război. Wilhelm a declarat că, deşi trebuia „se abţină de la a-şi exprima părerea în ceea ce priveşte relaţia actuală dintre Viena şi Belgrad", era de părere că „era datoria morală a tuturor statelor civilizate" să se opună „propagandei" antimonarhiste, folosind „toate instrumentele de putere pe care le au la dispoziţie", însă restul scrisorii se referea exclusiv la iniţiativele diplomatice în regiunea balcanică pentru a împiedica apariţia vreunei „Ligi balcanice antiaustriece sub patronajul Rusiei". Scrisoarea se încheia cu cele mai bune urări pentru împărat, care exprimau speranţa că acesta îşi va reveni cât mai repede în urma pierderii suferite.100

Comentariile kaizerului referitoare la documentele de stat care i-au parvenit pe iaht relevă faptul că, la fel ca multe dintre figurile politice şi militare importante din Berlin, şi el aştepta cu nerăbdare să primească veşti din Viena.101 Cea mai mare grijă a lui părea să fie că dacă lăsa timpul să treacă, indignarea internaţionalilor faţă de crimele din Sarajevo se va diminua sau că austriecii şi-ar putea pierde cumpătul A fost încântat când a aflat pe 15 iulie că „o decizie în forţă" era iminentă. Singurul lui regret era acela că va mai trece ceva timp până când

austriecii îşi trimit revendicările la Belgrad.102

Pe 19 iulie însă Wilhelm era şocat, apoi „cuprins de panică" atunci când i-a parvenit o telegramă pe *Hokenzollern* de la secretarul de stat pentru afacerile externe, Jagow. Telegrama nu conţinea ceva nou în mod deosebit, însă avertismentul că era programat un ultimatum pentru ziua de 23 iulie şi că se luau măsuri pin care kaizerul să poată fi înştiinţat „în cazul în care anumite circumstanţe neprevăzute ar putea necesita decizii importante (de mobilizare) " l-au făcut pe acesta să înţeleagă posibilele efecte ale crizei care se zărea la orizont.103 El a emis imediat un ordin ca flota marină să îşi anuleze vizita planificată în Scandinavia şi să se pregătească pentru o plecare imediată. Neliniştea lui era de înţeles având în vedere faptul că flota britanică desfăşură în acea perioadă o mobilizare de probă şi, prin urmare, era pregătită pentru luptă. Însă Bethmann şi Jagow au fost de părere că acest lucru nu ar face decât să trezească suspiciunile şi să accentueze criza, demobilizându-i pe britanici; pe 22 iulie, cei doi au trecut peste cuvântul lui Wilhelm şi au ordonat ca sejurul în Norvegia să continue conform planului. În acel moment, priorităţile diplomatice dominau încă aspectele strategice.104

În ciuda tensiunilor care se accentuau, Wilhelm a rămas încrezător că putea fi evitată o criză generală. După ce i-a fost prezentată o copie a ultimatumului trimis la Belgrad, acesta a comentat: „Ei, ca să vezi, chiar *există* un document ferm" – era limpede că Wilhelm împărtăşea aceeaşi părere ca şi anturajul său că austriecii vor renunţa în cele din urmă la o confruntare cu Serbia. Când amiralul Müller a sugerat că ultimatumul însemna că războiul era iminent, kaizerul l-a contrazis cu vehemenţă. Sârbii nu vor risca niciodată un război împotriva Austriei, a insistat el. Müller a interpretat această atitudine – care s-a dovedit a fi redă – ca pe un semn că din punctul de vedere al kaizerului acesta nu era pregătit pentru complicaţii militare şi că va ceda nervos de îndată ce va realiza că

războiul putea deveni realitate.105

Wilhelm s-a întors la Potsdam în după-amiaza zilei de 27 iulie, în ziua următoare, dis-de-dimineaţă, el a citit pentru prima oară răspunsul dat de sârbi ultimatumului care fusese trimis de Viena în urmă cu cinci zile. Răspunsul lui a fost cel puţin neaşteptat. A scris pe copia răspunsului dat de sârbi următoarele cuvinte: „Un rezultat excelent pentru [un termen-limită] de patruzeci şi opt de ore. Este mai mult decât ne-am aşteptat noi! însă acest document elimină orice nevoie de război [*aber damit fălit jeder Kriegsgrund fort*] A fost uimit când a aflat că austriecii emiseseră deja un ordin de mobilizare parţială: „Eu nu aş fi ordonat niciodată mobilizare din aceste motive".106 La ora zece dimineaţa, kaizerul i-a expediat o scrisoare lui Jugow în care declara că, având în vedere faptul că Serbia „capitulase în cel mai umilitor mod posibil", „nu mai exista niciun motiv pentru război". În loc să invadeze ţara, a continuat el, ar trebui să ia în considerare ocuparea temporară a oraşului evacuat, Belgrad, pentru a se asigura că sârbii se conformau. Şi cel mai important aspect, Wilhelm i-a ordonat lui Jagow să îi informeze pe austrieci că aceasta era dorinţa lui, ca „orice motiv de război să dispară", şi că era pregătit ca el însuşi „să negocieze pacea cu Austria". „Eu însumi mă voi ocupa de aceasta şi voi fi cât se poate de cumpătat faţă de sentimentul naţionalist al Austriei şi faţă de onoarea pe care o poartă armatei".107 El l-a înştiinţat în scris pe Moltke că dacă Serbia respecta cerinţele Austro-Ungariei, atunci nu existau motive pentru război, în decursul zilei respective, conform spuselor ministrului de război, acesta a ţinut „discursuri confuze care lasă impresia vădită că nu îşi mai doreşte războiul şi că este hotărât [să îl evite], chiar dacă acest lucru ar însemna să lase Austro-Ungaria de izbelişte".108

Istoricii au văzut în această atitudine precaută o dovadă a unei căderi nervoase. Pe 6 iulie, când kaizerul se întâlnise cu Gustav Krupp în Kiel, îl asigurase în repetate rânduri pe industriaş: „De data aceasta, nu voi mai fi laş" –

Krupp a fost uimit de patosul acestor încercări timide de a-şi dovedi tăria de caracter.109 După cum a afirmat şi Luigi Albertini: „Wilhelm făcea pe curajosul când pericolul era îndepărtat, însă tăcea chitic atunci când vedea că războiul reprezenta o ameninţare reală”.110 Aici putem observa că dispoziţia regelui de a-şi lua angajamentul de a apăra interesele austriecilor fusese întotdeauna invers proporţională cu modul în care acesta evalua riscul unui conflict şi pe 28 iulie, riscurile părea extrem de serioase. Telegramele trimise recent de Lichnowsky de la Londra relatau că Sir Edward Grey afirmase că Serbia se conformase în aşa măsură cum „nu ar fi crezut posibil” şi avertizau că o conflagraţie majoră era pe cale să izbucnească dacă Austria nu adopta o poziţia mai moderată.111 Având în vedere hipersensibilitatea sa faţă de punctul de vedere al britanicilor, Wilhelm trebuie să fi luat în serios aceste avertismente – este posibil ca acesta să fi ţinut cont de ele când a interpretat răspunsul sârbilor, care era în contradicţie cu punctul de vedere al cancelarului şi al ministrului de externe. Din anumite puncte de vedere însă, scrisoarea lui Wilhelm din 28 iulie a fost mai puţin deplasată în comparaţie cu intervenţiile sale anterioare decât ar fi sugerat ideea de cădere nervoasă; comentariile sale din timpul crizei sugerează faptul că, spre deosebire de personajele importante din Viena şi din Berlin, care considerau ultimatumul un simplu pretext pentru o acţiune militară, el îl privea ca pe un instrument diplomatic autentic pentru a rezolva criza şi că a rămas fidel noţiunii că problema din Balcani putea fi rezolvată pe cale politică.

În structura procesului decizional german a apărut o fisură. Viziunea suveranului era total opusă celei a majorităţii factorilor decizionali politici. Însă în scurt timp această fisură a fost reparată. Cel mai remarcabil lucru în legătură cu scrisoarea lui Jagow din 28 iulie este acela că nu s-au luat măsuri. Dacă Wilhelm al II-lea ar fi profitat din plin de puterea care îi era uneori atribuită, această intervenţie ar fi putut schimba cursul crizei şi, poate,

istoria lumii. Însă el nu avea nicio putere asupra evenimentelor din Viena, unde conducerea era nerăbdătoare să continue atacul împotriva Serbiei. Deoarece fusese în larg timp de trei săptămâni, suveranul nu era la curent nici cu evenimentele din Berlin. Instrucţiunile pe care le-a dat lui Jagow nu au influenţat atitudinea Berlinului faţă de Viena. Bethmann nu i-a informat la timp pe austrieci despre punctul de vedere al lui Wilhelm, iar aceştia au emis declaraţia de război pe 28 iulie. Telegrama urgentă pe care cancelarul i-a trimis-o lui Tschirschky la doar un sfert de oră după ce Wilhelm al II-lea îi trimisese scrisoarea lui Jagow includea propunerile acestuia, însă omitea că el insistase asupra faptului că nu exista niciun motiv pentru război. Bethmann a păstrat, în schimb, aceeaşi gândire anterioară, la care Wilhelm renunţase, că trebuie „să fim precauţi şi să evităm să lăsăm impresia că dorim să îi oprim pe austrieci”.112

Este greu de înţeles motivul pentru care a făcut asta. Ideea că ar fi adoptat o politică a războiului preventiv nu este susţinută de documente. Se prea poate ca el să fi adoptat, pur şi simplu, o strategie alternativă care era concentrată pe o colaborare cu Viena pentru a convinge Rusia să nu reacţioneze în mod exagerat faţă de măsurile austriecilor. În seara zilei de 28 iulie, Bethmann l-a convins pe kaizer să îi trimită o telegramă lui Nicolae al II-lea prin care să îl asigure că guvernul german făcea tot ce îi stătea în putinţă ca să intermedieze im acord satisfăcător între Viena şi St.

— Petersburg; cu doar douăzeci şi patru de ore în urmă, Wilhelm respinsese această mişcare, considerând că era prematură.113 Rezultatul a fost scrisoarea către Nicky, pe care am menţionat-o anterior, în care îl ruga să nu compromită rolul lui Willy ca intermediar. Bethmann se gândea la localizarea conflictului, nu la prevenirea acestuia şi era hotărât să apere această politică împotriva intervenţiilor de sus.

Începând cu 25 iulie, au existat dovezi din ce în ce mai clare ale mobilizării militare în Rusia. Ofiţerul de

informaţii din Königsberg a raportat că fusese interceptat un set „neobişnuit de lung” de transmisiuni codificate între Turnul Eiffel şi staţia radiotelegrafică rusă de la Bobruysk.114 Duminică dimineaţa, pe 26 iulie, locotenent-general Chelius, plenipotenţiarul militar rus la curtea lui Nicolae al II-lea, a raportat că autorităţile începuseră „toate pregătirile pentru mobilizare împotriva Austriei”.115 Ca să îşi facă o imagine completă despre ceea ce se întâmpla dincolo de graniţă, maiorul Nicolai de la Departamentul III b s-a întors la Berlin, întrerupându-şi brusc vacanţa, şi a dat ordin ca „drumeţii de intervenţie” (*Spannungreisende*) să fie mobilizaţi. Aceştia erau voluntari care proveneau din diferite medii şi a căror sarcină era, la primul semn de tensiune internaţională, să pătrundă în Rusia şi în Franţa, deghizaţi în turişti sau în comis-voiajori, şi să înregistreze observaţii pentru a se putea stabili, după cum a rezumat maiorul Nicolai, „dacă în Franţa şi în Rusia au loc pregătiri pentru război”.116 Unii dintre ei făceau în mod repetat călătorii scurte dincolo de graniţă şi raportau personal informaţiile, cum era şi cazul neobositului Herr Henoumont, care reuşise să viziteze Varşovia de două ori în decurs de trei zile şi care rămăsese blocat în Polonia rusească atunci când graniţele fuseseră închise. Alţii pătrundeau şi mai adânc în teritoriu şi transmiteau mesaje codificate prin serviciul public de telegrafie. Nu exista încă niciun motiv de grabă – ofiţerii de informaţii care îi coordonau pe „drumeţi” au fost informaţi pe 25 iulie că perioada de tensiune s-ar putea prelungi. Dacă, pe de altă parte, situaţia nu mai era atât de tensionată, acei „drumeţi” care fuseseră rechemaţi puteau să-şi reia permisia.117

„Drumeţii de intervenţie”, împreună cu alţi agenţi care acţionau pe teren, la graniţa estică, au reuşit în scurt timp să alcătuiască o imagine generală cu privire la pregătirile militare ale ruşilor. De la staţia din Königsberg se primeau rapoarte despre trenuri de marfa goale care se îndreptau către est, despre deplasări ale trupelor în jurul oraşului Kovno şi despre alertarea serviciilor de pază la

frontieră. La ora 10, în seara zilei de 26 iulie, „drumeţul” Ventski raporta din Vilna, prin intermediul serviciului comercial de telegrafie, că pregătirile de război erau în toi în oraş. În zilele de 27 şi 28 iulie, „comitetul de evaluare a informaţiilor”, creat în cadrul statului-major, a început să primească o serie de detalii de la „drumeţi” şi de la alţi agenţi. În după-amiaza zilei de 28 iulie, comitetul a întocmit o evaluare care rezuma cele mai recente informaţii deţinute:

„Mobilizarea parţială aparentă a Rusiei. Nu ştim cu certitudine amploarea. Districtele militare din Odessa şi Kiev aproape sigur. În Moscova, situaţie incertă. Rapoartele izolate despre mobilizarea din districtul militar din Varşovia neverificate încă. În alte districte, în special Vilna, nu s-a ordonat încă mobilizarea. Cu toate acestea, este sigur că Rusia ia măsuri militare la graniţa cu Germania, ceea ce înseamnă pregătire pentru război. Probabil proclamarea «perioadei de pregătire pentru război» vizează întreg imperiul Paza de frontieră echipată pentru luptă şi gata de marş”.118

Această înrăutăţire drastică a situaţiei, întărită şi de ştirea primită pe 29 iulie referitoare la „mobilizarea parţială”, a indus o stare de panică în diplomaţia germană: îngrijorat din cauza mesajelor primite de la Londra şi a informaţiilor legate de pregătirile militare ale Rusiei, Bethmann şi-a schimbat brusc tactica. După ce subminase eforturile lui Wilhelm de a înfrâna Viena pe 28 iulie, acum încerca să facă şi el acelaşi lucru printr-o serie de telegrame urgente pe care le-a trimis ambasadorului Tschirschky în ziua următoare.119 însă eforturile sale au fost zădărnicite de rapiditatea cu care se mobilizau ruşii. Exista riscul ca acest lucru să îi determine pe germani să ia contramăsuri înainte să înceapă medierea.

După aflarea veştii despre mobilizarea Rusiei din 30 iulie, a fost doar o chestiune de timp până când Berlinul a răspuns şi el prin adoptarea unor măsuri militare. Înainte cu două zile, ministrul de război Erich von Falkenhayn reuşise, după o luptă de convingere purtată cu Bethmann,

să aducă trupele care se aflau în taberele de pregătire înapoi la bazele lor. Măsurile pregătitoare iniţiale, lansate la acea vreme – achiziţionarea grâului în zona vestică de atac, plasarea de trupe speciale care să păzească liniile ferate şi întoarcerea trupelor la garnizoane –, puteau rămâne în continuare secrete şi puteau, astfel, cel puţin teoretic, să se desfăşoare în paralel cu eforturile diplomatice de a înăbuşi conflictul. Însă nu acelaşi lucru era valabil şi pentru „Starea de pericol iminent de război” (*Zustand drohender Kriegsgefahr*), ultima etapă a procesului de pregătire înainte de mobilizare. Problema referitoare la dacă şi când ar trebui Germania să adopte această măsură, care intrase în vigoare în Rusia din 26 iulie, a reprezentat mărul discordiei între membrii conducerii de la Berlin în timpul ultimelor zile. de pace.

În timpul întâlnirii din 29 iulie, ziua mobilizării parţiale a Rusiei, mai existau încă dezacorduri între şefii militari: Falkenhayn, ministrul de război, era pentru declararea „stării de pericol iminent de război”, în timp ce şeful Statului-Major, Helmuth von Moltke, şi cancelarul Bethmann Hollweg militau pentru extinderea serviciului de pază asupra căilor de transport importante. Kaizerul pare să fi oscilat între cele două variante. În Berlin, la fel ca şi în St-Petersburg, concentrarea puternică a conducerii politice asupra deciziilor *suverane* importante şi controversate îi permitea şefului de stat să îşi reia rolul de pion central în procesul decizional Telegrama pe care o primise Wilhelm în dimineaţa respectivă de la ţar, care ameninţa cu „măsuri extreme [din partea ruşilor] care vor duce la război”, l-a determinat să sprijine la început propunerea ministrului de război. Însă, la insistenţele lui Bethmann, suveranul s-a răzgândit şi a hotărât declararea „stării de pericol iminent de război”. Falkenhayn a regretat acest rezultat, însă a notat în jurnalul său că înţelegea motivele, „căci, oricine crede în sau îşi doreşte, menţinerea păcii nu poate sprijini o declaraţie de *ameninţare cu război*”.*120*

Pe 31 iulie, după alte dezbateri privind măsurile

militare, ambasadorul la Moscova, Pourtales, a trimis înştiinţarea că ruşii ordonaseră cu o seară în urmă mobilizarea totală începând cu miezul nopţii, Kaizerul a cerut prin telefon să fie declarată starea de pericol iminent de război, iar forţele armate au primit ordinul de la Falkenhayn la ora 1.00 în după-amiaza zilei de 30 iulie. Răspunderea pentru mobilizare revenea în principal ruşilor, o chestiune importantă pentru conducerea din Berlin, care, având în vedere demonstraţiile pentru pace care aveau loc în oraşele germane, îşi dorea ca intrarea Germaniei în război să fie percepută ca având un caracter defensiv. O preocupare majoră o reprezenta conducerea Partidului Social Democrat (SPD), care asigurase mai mult de o treime din voturile din ultimele alegeri din Reichstag. Pe 28 iulie, Bethmann se întâlnise cu liderul de dreapta al SPD, Albert Sudekum, care îi promisese că SPD nu se va opune unui guvern care era obligat să se apere împotriva unui atac al ruşilor (sentimentul antirusesc era la fel de puternic în SPD ca şi în cazul mişcării liberale britanice). Pe 30 iulie, cancelarul a fost în măsură să îi asigure pe colegii lui că nu trebuiau să se teamă, în eventualitatea unui război, de o acţiune subversivă organizată de clasa muncitoare.121

În lumina evenimentelor care aveau loc în Rusia, lui Wilhelm îi era foarte greu să oprească declararea stării de pericol iminent de război. Este interesant să menţionăm faptul că, potrivit mărturiei plenipotenţiarului militar bavarez, von Weininger, Falkenhayn nu reuşise „să-i scoată complet din minte" această decizie. Până după-amiază, suveranul îşi recâştigase sângele-rece, în principal pentru că se convinsese că acum acţiona constrâns de circumstanţe externe, o chestiune extrem de importantă pentru toţi protagoniştii Crizei din Iulie, în timpul unei întâlniri la care a luat parte şi ministrul de externe Falkenhayn, Wilhelm a făcut o prezentare însufleţită a situaţiei curente, în care aşeza toată răspunderea pentru acest conflict iminent pe umerii Rusiei. „Atitudinea lui şi limbajul folosit erau demne de un împărat german, demne

de un rege prusac", a notat Falkenhayn în jurnalul său – acestea erau cuvinte şocante rostite de un soldat aflat în fruntea acelor „şoimi" care îl condamnaseră pe monarh pentru dragostea lui pentru pace şi teama lui de război.122 Când guvernul rus a refuzat să anuleze ordinul de mobilizare, Germania i-a declarat război în 1 august 1914.

„TREBUIE SĂ FIE O NEÎNŢELEGERE".

În ultimele zile ale lui iulie, atenţia kaizerului a rămas concentrată asupra Marii Britanii Acest lucru se datora în parte faptului că, asemenea multor germani, el considera această putere ca fiind epicentrul sistemului continental, de care depindea evitarea unui război general Wilhelm avea tendinţa atât să supraestimeze ponderea pe care o deţinea Marea Británie în diplomaţia continentală, cât şi să subestimeze cât de mare era angajamentul unor factori-cheie decizionali (în special Grey) faţă de o anumită direcţie. Însă mai exista cu siguranţă şi o dimensiune psihologică – Anglia era locul unde Wilhelm căutase cu disperare ovaţiile, recunoaşterea şi afecţiunea, pe care nu le-a obţinut mereu. Reprezenta mai mult decât admira el – o flotă dotată cu cele mai bune tunuri şi echipamente pe care le putea construi ştiinţa modernă, bogăţie, sofisticare, cupiditate şi (cel puţin în cercurile pe care le cunoscuse în timpul vizitelor sale) un soi de conduită aristocratică şi echilibrată pe care o admira, însă o considera imposibil de imitat. Era ţara natală a răposatei sale bunici, despre care Wilhelm avea să spună mai târziu că, dacă ar mai fi trăit, nu le-ar fi îngăduit niciodată lui Nicky şi lui George să se alieze împotriva lui. Era regatul unchiului său invidiat şi detestat, Eduard al VII-lea, care reuşise (acolo unde Wilhelm eşuase) să îmbunătăţească poziţia ţării sale pe plan internaţional. Şi, desigur, era locul de naştere al mamei sale, care decedase în urmă cu 13 ani şi cu care avusese o relaţie dificilă, care rămăsese nerezolvată. De fiecare dată când încerca să interpreteze politica britanică, Wilhelm era încercat de emoţii confuze şi de tot soiul de asocieri.

Kaizerul a fost extrem de încurajat de un mesaj primit de la fratele său, prinţul Henry al Prusiei, pe 28 iulie, care sugera că George al V-lea intenţiona să nu implice Marea Britanie în război, în dimineaţa zilei de 26 iulie, Henry, care naviga cu iahtul pe lângă Cowes, s-a dus în grabă la Palatul Buckingham ca să îşi ia rămas-bun de la regele Marii Britanii înainte de a se întoarce în Germania. Cei doi au purtat o discuţie, în urma căreia Henry a susţinut că George al V-lea ar fi spus: „Vom face tot posibilul să nu ne implicăm şi să rămânem neutri".123 Aceste cuvinte au fost transmise prin telegraf kaizerului de îndată ce prinţul a ajuns în portul Kiel pe 28 iulie. William a considerat aceste cuvinte ca fiind echivalentul unei asigurări oficiale a neutralităţii Marii Britanii. Când Tirpitz i-a contrazis interpretarea, Wilhelm a răspuns, cu un amestec caracteristic de emfază şi naivitate: „regele şi-a dat cuvântul, iar pentru mine este suficient".124 Nu ştim sigur dacă regele britanic a rostit într-adevăr aceste cuvinte. În jurnalul său nu apar lămuriri în legătură cu acest subiect – el a consemnat, piu* şi simplu: „Henry al Prusiei m-a vizitat mai devreme; se întoarce de urgenţă în Germania". Însă o altă relatare referitoare la această întâlnire, compusă probabil de monarh la cererea lui Edward Grey, oferă mai multe detalii. Conform acestei surse, când Henry al Prusiei l-a întrebat pe George al V-lea ce va face Anglia dacă va izbucni un război în Europa, monarhul britanic i-a răspuns:

„Nu ştiu ce vom face, căci nu avem niciun conflict cu nimeni şi sper că vom rămâne neutri. Însă dacă Germania va declara război Rusiei, iar Franţa se va alătura Rusiei, atunci mă tem că vom fi târâţi şi noi. Însă poţi fi sigur că eu şi guvernul meu vom face tot ce ne va sta în putinţă să împiedicăm un război european!" 125

Raportul lui Henry cu privire la această conversaţie pare a fi iluzoriu, cu toate că nu putem elimina complet posibilitatea ca George al V-lea să-şi fi modificat relatarea, conform cerinţelor ministrului de externe. În acest caz, adevărul se află undeva la mijloc. Oricum, telegrama lui

Henry a fost de ajuns ca să sporească încrederea kaizerului că Marea Britania va sta deoparte. Optimismul lui pare să fi fost susţinut de reticenţa guvernului britanic, şi în special a lui Grey, de a-şi face cunoscute intenţiile.

Prin urmare, Wilhelm a fost şocat când a aflat, în dimineaţa zilei de 30 iulie, despre o conversaţie purtată între Grey şi ambasadorul german, contele Linchnowski, în care primul avertizase că Marea Britanie va rămâne neutră dacă acel conflict se va rezuma doar la Austria, Serbia şi Rusia (o noţiune ciudată), însă va interveni de partea Antantei dacă Germania şi Franţa se vor implica. Depeşa ambasadorului a provocat o serie de vociferări din partea monarhului german: englezii erau nişte „ticăloşi" şi nişte „negustori meschini", care voiau să oblige Germania să lase Austria „pe cont propriu" şi care îndrăzneau să ameninţe Germania cu urmări înfricoşătoare în timp ce refuzau să îţi ţină aliatele continentale departe de scandal.126 Când a primit vestea despre mobilizarea generală a Rusiei în ziua următoare (31 iulie), Wilhelm s-a gândit din nou la Marea Britanie. Asociată cu ameninţările lui Grey, mobilizarea ruşilor „i-a dovedit" lui Wilhelm că Anglia încerca acum să profite de „pretextul" oferit de conflictul care lua amploarea pentru „a întoarce toate naţiunile europene împotriva noastră şi în favoarea Angliei".127

Contele Lichnowsky

Apoi, duminică, 1 august, la scurt timp după ora cinci după-amiază, s-au primit veşti senzaţionale. La doar câteva minute după ce Berlinul emisese ordinul de mobilizare generală, Lichnowsky a trimis o telegramă de la Londra în care descria întâlnirea avută în acea dimineaţă cu ministrul de externe britanic. Din câte se pare, Grey promisese că Marea Britanie nu numai că va rămâne neutră dacă Germania renunţa la un atac împotriva Franţei, dar garanta şi neutralitatea Franţei. Textul telegramei a fost următorul:

„Sir Edward Grey tocmai mi-a transmis un mesaj prin Sir W. Tyrell în care îşi exprimă speranţa că va putea, în această după-amiază, ca urmare a şedinţei Consiliului de Miniştri care este în curs de desfăşurare [Lichnowsky a trimis telegrama la ora 11.14 dimineaţa], să îmi dea o declaraţie care ar putea fi utilă în prevenirea unei mari catastrofe. Judecând după o observaţie făcută de Sir W. Tyrell, acest lucru pare să însemne că, dacă noi nu vom ataca Franţa, Anglia va rămâne neutră şi va garanta

pasivitatea Franţei. Voi afla mai multe detalii în această după-amiază. Sir Edward Grey tocmai mi-a telefonat şi m-a întrebat dacă pot să îi ofer o garanţie că, în eventualitatea în care Franţa va rămâne neutră în războiul dintre Rusia şi Germania, noi nu vom ataca Franţa. L-am asigurat că îmi voi asuma răspunderea pentru această garanţie, iar el o va folosi în cadrul întrunirii cabinetului de azi. Suplimentar: Sir W. Tyrell m-a implorat să mă folosesc de urgenţă de influenţa pe care o deţin pentru a împiedica trupele noastre să treacă graniţa franceză. Totul depinde de asta. El a spus că atunci când s-a întâmplat ca trupele germane să treacă frontiera, cele franceze s-au retras".128

Uluiţi de această ofertă neaşteptată, factorii decizionali din Berlin s-au grăbit să elaboreze un răspuns pozitiv la această telegramă. Ciorna a rămas neterminată când a sosit o altă telegramă din Londra în jurul orei 8 seara: „Continuare [la telegrama mea anterioară], Sir W. Tyrell tocmai mi-a făcut o vizită şi mi-a spus că Sir Edward Grey doreşte să facă în această după-amiază propuneri privind neutralitatea Angliei, chiar şi în eventualitatea în care noi vom lupta atât împotriva Franţei, cât şi împotriva Rusiei. Mă voi întâlni cu Sir Edward Grey la ora 3.30 şi vă voi raporta de îndată".129

Mesajul primit de la Londra a dat naştere unei dispute violente între împărat şi şeful Statului-Major. Mobilizarea germanilor era deja în curs de desfăşurare, ceea ce însemna că uriaşa maşinărie a Planului Schlieffen se pusese în mişcare. După ce a citit prima telegramă a lui Lichnowsky, Wilhelm a fost de părere că, deşi ordinul de mobilizare nu putea fi revocat pentru moment, era dispus să oprească orice mişcare împotriva Franţei în schimbul promisiunii că Anglia şi Franţa vor rămâne neutre. Sprijinit de Bethmann, Tirpitz şi Jagow, el a ordonat oprirea oricărei mişcări de trupe până la primirea unui alt mesaj de la Londra care să clarifice natura ofertei britanicilor. Însă, în timp ce Wilhelm şi Bethmann doreau să profite de ocazie pentru a evita un război pe Frontul de Vest, Moltke era de părere că, odată iniţiată, mobilizarea generală nu mai

putea fi oprită. „Acest lucru a dat naştere unei dispute aprinse şi dramatice”, îşi aminteşte un observator. „Extrem de agitat, Moltke şi-a menţinut poziţia. Kaizerul, cancelarul şi toţi ceilalţi au vociferat, dar a fost în zadar” 130 Moltke a susţinut că ar fi un act sinucigaş ca Germania să rămână expusă în faţa mobilizării Franţei; oricum, primele patrule pătrunseseră deja în Luxemburg, iar Divizia a 16-a din Trier le urma îndeaproape. Wilhelm nu a fost impresionat. El a trimis ordin la Trier ca Divizia a 16-a să se oprească la graniţa cu Luxemburg. Când Moltke l-a implorat pe kaizer să nu împiedice ocuparea Luxemburgului pe motiv că acest lucru ar pune în pericol controlul germanilor asupra căilor ferate din zonă, Wilhelm a ripostat: „Folosiţi alte rute!” Disputa a ajuns într-un impas. Între timp, Moltke devenise isteric. Aflându-se lângă ministrul de război, Erich von Falkenhayn, şeful Statului-Major i-a mărturisit la ureche, „că era dărâmat, deoarece această decizie a kaizerului îi demonstra faptul că el spera încă la pace”.131

Chiar şi după primirea celei de-a doua telegrame, Moltke a continuat să susţină că planul de mobilizare nu putea fi oprit în acea stare avansată pentru a exclude Franţa, însă Wilhelm nici nu a vrut să audă: „Ilustrul dumitale unchi nu mi-ar fi oferit un astfel de răspuns. Dacă eu ordon asta, înseamnă că este posibil”.132 Wilhelm a dat ordin să i se aducă şampanie, iar Moltke a plecat îmbufnat. Acesta i-a spus soţiei sale că era pregătit să lupte împotriva inamicului, dar nu şi împotriva „unui kaizer ca acesta”. Stresul provocat de această dispută a fost atât de mare, credea soţia lui Moltke, încât îi provocase şefului Statului-Major un accident vascular cerebral uşor.133

În timp ce dopurile sticlelor de şampanie zburau prin aer, Bethmann şi Jagow formulau în continuare un răspuns la prima telegramă primită din Londra. Germania va accepta propunerea, au scris ei, „dacă Anglia putea garanta cu toată forţa sa armată neutralitatea necondiţionată a Franţei într-un conflict germano-rus”. Mobilizarea va continua, însă trupele germane nu vor trece graniţa franceză până pe 3 august, la ora şapte

dimineaţa, când se aştepta finalizarea unui acord. Kaizerul a întărit acest mesaj printr-o telegramă personală trimisă regelui George al V-lea, în care accepta călduros oferta cu privire la „neutralitatea Franţei garantată de Marea Británie” şi îşi exprima speranţa că Franţa nu va deveni „agitată”. „Trupele de la frontieră simt pe cale să fie oprite să treacă în Franţa printr-un ordin transmis telegrafic şi telefonic” 134. Jagow i-a transmis şi el o telegramă lui Lichnowsky prin care îl ruga să îi mulţumească lui Grey pentru iniţiativa sa.135

La scurt timp după aceea, Lichnowsky a trimis o a doua depeşă. Mult aşteptata întâlnire cu Grey, de la ora 3.30 după-amiaza, avusese loc între timp, însă, spre surpriza ambasadorului German, Grey nu a oferit nicio propunere privind neutralitatea britanicilor şi a francezilor, nici nu părea să fi discutat această chestiune cu colegii săi din cabinet. În schimb, a făcut doar aluzie la faptul că armata germană şi cea franceză ar putea „în eventualitatea unui război rus, să rămână faţă în faţă fără ca vreuna din ele să lanseze un atac”, apoi s-a concentrat asupra acelor acţiuni ale germanilor care ar putea atrage după ele o intervenţie britanică. Grey a avertizat în mod deosebit că „sentimentul englez ar fi foarte greu de înfrânat în eventualitatea unei încercări de a viola neutralitatea Belgiei de către oricare din părţi [Franţa sau Germania]”. Linchnowsky a răspuns printr-o întrebare care l-a combătut pe ministrul de externe: era Grey pregătit să îi ofere asigurarea că Marea Británie va rămâne neutră dacă Germania va fi de acord să nu încalce teritoriul belgian? în mod ciudat, această întrebare l-a luat prin surprindere pe Grey – acesta s-a văzut nevoit să răspundă că nu îi putea oferi o astfel de asigurare, din moment ce Anglia trebuia să stea deoparte. Cu alte cuvinte, Grey părea că îşi retrage propunerea făcută anterior. În acelaşi timp, el a dezvăluit – poate din neatenţie – că făcuse această propunere fără să se consulte în prealabil cu francezii. În relatarea sa despre această conversaţie oarecum neconcludentă, Lichnowsky a raportat simplu că

britanicii nu păreau pregătiţi să îşi ia niciun angajament care le-ar îngrădi libertatea de a acţiona, însă Grey fusese de acord să se informeze despre o posibilă neimplicare armată franco-germană.136 Această depeşă, care a sosit seara, a dat naştere în Berlin la o stare de confuzie generală. Nu s-a formulat niciun răspuns.

Între timp însă, telegrama kaizerului către regele George al V-lea, prin care accepta bucuros propunerea guvernului său referitoare la neutralitatea francezilor, ajunsese la destinaţie, provocând consternare în Londra. Din câte se părea, nimeni nu ştia despre aranjamentele de culise pe care le făcuse Grey în acea zi. Ministrul de externe a fost chemat de urgenţă la Palatul Buckingham pentru a da o explicaţie şi pentru a formula un răspuns. În jurul orei nouă seara, el a scris textul care avea să devină răspunsul lui George al V-lea la telegrama kaizerului Wilhelm:

„Trebuie să existe o neînţelegere care a fost interpretată ca sugestie în timpul conversaţiei amicale dintre prinţul Lichnowsky şi Sir Edward Grey din această după-amiază, când cei doi au discutat cum ar putea fi evitată o confruntare între armata germană şi cea franceză cât timp mai există speranţa pentru un acord între Austria şi Rusia. Sir Edward Grey va aranja o întâlnire cu prinţul Lichnowsky mâine-dimineaţă la prima oară pentru a se asigura că nu există nicio înţelegere în ceea ce îl priveşte”.137

Orice altă ambiguitate a fost risipită de o altă telegramă trimisă de prinţul Lichnowsky, care primise „acceptarea” lui Jagow a „propunerii” britanicilor aproximativ în acelaşi moment în care regele George primise telegrama exuberantă de la vărul său. Lichnowsky scria cu o claritate mucalită: „Din moment ce nu există nicio propunere din partea britanicilor, telegrama ta este nefuncţională. Nu s-au luat alte măsuri”.138

În Berlin era deja ora 11 seara. Pe Moltke îl aştepta un moment de uşurare. Acesta se afla la sediul statului-major şi plângea disperat din cauză că suveranul german

dăduse ordin ca Divizia a 16-a să fie oprită. La scurt timp după miezul nopţii, Moltke a primit ordin să se prezinte la palat şi să audă veştile transmise în ultima telegramă. Când a sosit, Wilhelm i-a arătat şefului de stat-major o altă telegramă pe care o primise şi care sublinia poziţia (corectă) a britanicilor, apoi a spus: „Acum poţi face ce vrei".139

Ce punea la cale Grey? Dialogurile pe care le-a purtat cu Lichnowsky, Cambon şi alţi colegi britanici în ziua de 1 august 1914 sunt atât de greu de descâlcit, încât eforturile depuse pentru a le conferi o logică au dat naştere unei dezbateri secundare în literatura privind originea războiului. Pe 29 iulie, Grey îl avertizase pe Lichnowsky că Marea Britanie ar putea fi nevoită să ia măsuri rapide dacă Germania şi Franţa erau târâte în război – acesta a fost avertismentul care îl înfuriase pe kaizer şi îl determinase să facă acele adnotări despre „ticăloşi" şi „negustori meschini".140 Cu toate acestea, pe 31 iulie, el îl avertizase pe ambasadorul său la Paris, Bertie, că opiniei publice britanice nu i se putea cere să sprijine intervenţia britanică într-o răfuială care era atât de îndepărtată de propriile interese ale ţării.141 Poate că Grey a omis, într-adevăr, să îl înştiinţeze pe Lichnowsky despre opţiunea unei neutralităţi a britanicilor – acest lucru ar însemna că nu a existat nicio neînţelegere din partea lui Lichnowsky în ceea ce priveşte intenţiile lin fundamentale.142 Din această perspectivă, „neînţelegerea" reprezintă modul lui Grey de a se sustrage din încurcătura în care intrase. Sau poate că Grey încerca să se familiarizeze cu această situaţie nesigură, neştiind dacă membrii cabinetului britanic vor fi sau nu de acord cu politica lui de susţinere a Franţei. Dacă nu erau de acord, atunci această propunere de neutralitate îi oferea Marii Britanii cel puţin o oarecare perspectivă de a garanta anumite asigurări ale germanilor (promisiunea de a se abţine de la un atac preventiv asupra Franţei, de exemplu).143 Sau poate că Grey nici măcar nu era interesat de neutralitate, ci doar cancelarul Haldane, aliatul său liberal, insistase ca acesta să găsească o cale

prin care să împiedice sau să întârzie începerea ostilităţilor dintre Franţa şi Germania, astfel încât să câştige timp pentru ca forţele expediţionare britanice să se poată pregăti şi antrena mai bine.144

Indiferent care perspectivă am lua-o în considerare – iar dezacordurile dintre istorici sunt grăitoare –, este clar că ambiguităţile lui Grey erau în pericol să se transforme în contradicţii evidente. Propunerea neutralităţii din partea Marii Britanii, chiar şi în pragul unui război continental care implica şi Franţa, ar fi dus la o inversare extremă a poziţiilor adoptate anterior de către ministrul de externe – într-atât de mult, încât este greu să credem că aceasta era intenţia lui adevărată. Pe de altă parte, propunerea ca Franţa şi Germania să îşi menţină neimplicarea armată este specificată clar în documente, în telegrama trimisă lui Bertie la ora 5.25 după-amiaza în ziua de 1 august 1914, Grey îl înştiinţa că îi propusese ambasadorului german ca „după mobilizarea la graniţa vestică, armata franceză şi cea germană ar trebui să rămână pe loc şi să nu treacă niciuna dincolo de graniţă. Nu ştiu dacă acest lucru este în concordanţă cu obligaţiile francezilor faţă de alianţă”.145 însă chiar şi această sugestie este ciudată, având în vedere faptul că se baza pe supoziţia că Franţa ar fi dispusă să renunţe la alianţa cu Rusia, pe care Poincaré şi colegii lui încercaseră din răsputeri să o întărească în ultimii ani. În cel mai bun caz, sugerează o conştientizare slabă a unei situaţii politice şi militare mai ample. În orice caz, Grey a fost în curând liniştit de Bertie, care şi-a exprimat frustrarea cauzată de speculaţiile ministrului de externe printr-un răspuns extrem de impertinent:

„Nu cred că, în eventualitatea în care Rusia intră în război cu Austria şi este atacată de Germania, obligaţia Franţei faţă de Rusia este aceea de a rămâne pasivă. Dacă Franţa va hotărî să procedeze astfel, germanii îi va ataca mai întâi pe ruşi, şi dacă îi vor învinge, se vor întoarce împotriva francezilor. Ar trebui să mă interesez care sunt mai exact obligaţiile francezilor faţă de alianţa franco-

rusă?” 146

După cum ştim, nu s-a ales nimic din această variantă ciudată de politică; Grey a renunţat la ea înainte ca răspunsul acid al lui Bertie să ajungă pe biroul ministrului de externe. Un lucru este cert: în acele zile, Grey acţiona sub presiune. Dormea foarte puţin. Nu ştia dacă sau când membrii cabinetului vor sprijini politica lui pentru intervenţie, şi era presat din diferite direcţii de diverşi colegi, inclusiv de membrii propriului guvern care se împotriveau intervenţiei (care formau majoritatea cabinetului) şi de opozanţii conservatori care favorizau intervenţia. O altă sursă suplimentară de presiune care ar putea explica eschivarea din 1 august o reprezintă şi ordinul de mobilizare a ruşilor din 30 iulie. În seara de 31 iulie, Ambasada Germană a informat Londra că, drept răspuns la ordinul emis de ruşi, Berlinul a declarat „Starea de pericol iminent de război” şi a anunţat că dacă Rusia nu anula imediat ordinul de mobilizare generală, Germania va fi obligată să îşi mobilizeze trupele, ceea ce „însemna război” 147 Această veste a declanşat alarma în Londra. La ora 1.30 dimineaţa, prim-ministrul Herbert Asquith şi secretarul personal al lui Grey, Sir William Tyrell, s-au dus de urgenţă la Palatul Buckingham cu un taxi ca să îl trezească pe rege şi să îl roage să trimită o telegramă prin care să îi ceară ţarului să oprească mobilizarea trupelor ruseşti. Asquith avea să descrie ulterior întreaga scenă:

„Bietul rege a fost târât jos din pat şi una dintre cele mai ciudate experienţe ale mele (şi am avut parte de multe altele) a fost aceea de a sta alături de el – peste cămaşa de noapte îmbrăcase un halat maro şi prezenta semne evidente că fusese trezit din „somnul de frumuseţe” – în timp ce îi citeam mesajul şi răspunsul propus. El a sugerat doar ca răspunsul să capete o notă mai personală şi mai directă – prin înserarea cuvintelor *Dragul meu Nicky* – şi adăugarea la sfârşit a semnăturii *Georgie*!” *148*

Activitatea diplomatică s-a intensificat încă de la ivitul zorilor. Am putea considera impactul acestei veşti primite din St.

— Petersburg din perspectiva lucrurilor pe care le cunoaştem despre gândirea ambivalenţă a Ministerului de Externe cu privire la Rusia din ultimele luni înainte de izbucnirea Crizei din Iulie. După cum am văzut, Grey şi Tyrell reconsiderau de ceva timp relaţia cu Rusia când a izbucnit criza. Având în vedere presiunea exercitată de aceasta asupra Persiei şi asupra altor teritorii periferice ale imperiului, existaseră discuţii cu privire la renunţarea la Convenţia anglo-rusă în favoarea unei politici mai deschise, care să nu excludă neapărat o reconciliere cu Germania. Aceasta nu a devenit niciodată o politică a Ministerului de Externe, însă vestea că mobilizarea trupelor ruseşti tocmai atrăsese după ea contramăsuri din partea germanilor aducea în prim-plan, cel puţin temporar, aspectul rus al acestei crize care lua amploare. Factorii decizionali britanici nici nu erau interesaţi, nici nu simpatizau Serbia, Acesta era un război din Est, presărat cu griji care nu preocupau gândurile reprezentanţilor guvernului britanic. Oare acest lucru îi trezise lui Grey amintiri urâte legate de scenariul de început din Balcani?

În dimineaţa zilei de 29 iulie, Grey i-a amintit lui Cambon (spre groaza celui din urmă) că Franţa se lăsa „târâtă într-o răfuială care nu este a ei, însă onoarea şi interesul faţă de alianţă o obligă să se implice”; Marea Británie, pe de altă parte, „nu are nicio obligaţie şi trebuie să decidă, în funcţie de interesele ei, ce măsuri va lua guvernul. Gândul nostru a fost mereu acela de a evita să ne implicăm într-un război privind o chestiune balcanică”, a adăugat Grey.149 Două zile mai târziu, ca urmare a veştii referitoare la declararea de către Berlin a stării de pericol iminent de război, el şi-a reluat declaraţia, insistând, contrar argumentelor lui Cambon, că nu exista nicio comparaţie între criza actuală şi cea din Agadir din 1911, când Marea Británie sprijinise Franţa, deoarece „în cazul de faţă, Franţa este târâtă într-o răfuială care nu este a ei”.150 Când Cambon şi-a exprimat dezamăgirea faţă de acest răspuns şi l-a întrebat dacă Marea Británie ar fi pregătită să ajute Franţa în cazul în care aceasta va fi

atacată de Rusia, Grey şi-a susţinut pledoaria cu o şi mai mare înverşunare: „Ultima ştire este aceea că Rusia a ordonat mobilizarea generală a flotei şi armatei sale. Acest lucru, cred eu, va grăbi criza, făcând să pară că Rusia a forţat mobilizarea trupelor germane".151 Doar în lumina acestor evenimente, propunerea de neimplicare a Germaniei şi a Franţei pare logică. Rusia, abandonată de aliata sa, va fi pusă în situaţia de a înfrunta singură Germania şi Austria pe Frontul de Est „Dacă Franţa nu poate profita de această [ofertă], i-a spus Grey lui Cambon în după-amiaza zilei de 1 august, este pentru că are obligaţii faţă de o alianţă din care noi nu facem parte şi *ai căror termeni nu îi cunoaştem*".*152* Când a scris aceste cuvinte, Grey a făcut mai mult decât să calmeze spiritele prin refuzul de a-şi acorda sprijinul sau prin încercarea de a câştiga timp pentru pregătirile militare; el se lupta cu automatismul unei judecăţi specifice a „Triplei Antante" – o judecată pe care el însuşi o împărtăşise şi o susţinuse la un moment dat. Era vădit descurajat, mai ales în acel moment crucial, de faptul că o răfuială care avea loc în sud-estul Europei ar putea fi acceptată ca declanşator al unui război continental, cu toate că niciuna dintre cele trei puteri ale Antantei nu era atacată direct sau ameninţată cu un posibil atac. În cele din urmă, Grey a rămas fidel direcţiei „antantiste" pe care o urmase din 1912, însă aceste momente de circumspecţie ne amintesc de o trăsătură complicată a Crizei din Iulie, şi anume că alegerile vehemente făcute, dintre mai multe variante opuse, au scindat nu numai partide şi cabinete, ci şi modul de a gândi al factorilor-cheie decizionali.

ZBUCIUMUL SUFLETESC AL LUI PAUL CAMBON

Acestea au fost cele mai urâte zile din viaţa lui Paul Cambon. Din momentul în care a aflat despre ultimatumul dat de austrieci Belgradului, a fost convins că un război european era iminent. Deşi îl criticase uneori pe Poincaré pentru că încuraja angajamentele Rusiei faţă de Balcani, acum era de părere că alianţa franco-rusă trebuia să rămână fermă în faţa ameninţării pe care austriecii o

reprezentau pentru Serbia. În ziua de 25 iulie, a plecat din Londra pentru a-l înştiinţa pe neexperimentatul ministru de externe în funcţie, Bienvenu-Martin; se prea poate ca intervenţia lui Cambon să îl şi determinat pe ministrul de externe în funcţie să formuleze răspunsul ferm trimis ambasadorului german, care îl încântase atât de mult pe Poincaré când îl primise în timp ce naviga pe mare pe 28 iulie.153

La fel ca şi Wilhelm, Cambon era de părere că totul depindea de Marea Británie. „Dacă guvernul britanic va lua azi atitudine faţă de ceea ce se întâmplă, pacea poate fi salvată”, i-a mărturisit acesta jurnalistului André Géraud în 24 iulie.154 în timpul întâlnirii avute cu Grey pe 28 iulie, el a insistat asupra aceluiaşi argument „Dacă odinioară se credea că Marea Británie nu va intra în războiul european, şansele de menţinere a păcii vor fi serios periclitate”.155 Şi aici întâlnim aceeaşi tendinţă de a plasa sarcina de a decide între pace şi război pe umerii altcuiva. Din punctul de vedere al lui Cambon, faptul că Franţa şi

Rusia ar trebui să îşi unească forţele pentru a ameninţa Austria cu războiul nu reprezenta o măsură care ar fi amplificat criza, ci era o măsură care rezulta în mod firesc şi automat din faptul că Austria ameninţa Serbia. Din această interpretare, înţelegem că Marea Británie era aceea care avea responsabilitatea de a menţine pacea prin implicarea forţei sale navale şi comerciale împotriva Berlinului, împiedicându-l astfel să-şi sprijine aliata. Ani la rând, Cambon le spusese superiorilor săi politici că se puteau baza pe sprijinul Marii Britanii

Cambon nu se afla într-o situaţie de invidiat. La urma urmei, acesta nu era, în sens strict, un război defensiv, ci unul în care Franţa fusese chemată să sprijine intervenţia Rusiei într-un conflict balcanic – o obligaţie faţă de care îşi exprimase deja îngrijorarea. Guvernul francez a depus toate eforturile pentru a compensa acest dezavantaj evitând cu scrupulozitate orice măsuri agresive împotriva Germaniei: în dimineaţa zilei de 30 iulie, Consiliul de Miniştri din Paris a convenit ca trupele de acoperire să se

poziţioneze de-a lungul munţilor Vosgi până în Luxemburg, dar fără să se apropie mai mult de zece kilometri de graniţă. Scopul era acela de a evite orice încăierări la graniţă cu patrulele germane şi de a convinge Londra de caracterul pacifist la politicii franceze. Sentimentul a fost acela că efectul moral şi valoarea propagandistă ale zonei de excludere au contrabalansat riscurile militare. Londra a fost de îndată înştiinţată prin intermediul lui Cambon de noua politică. Însă realitatea era că Marea Británie nici nu făcea parte din alianţa care obliga Franţa să intervină, nici nu fusese înştiinţată oficial despre termenii acestei alianţe, după cum a subliniat în mod repetat Grey. Nici Rusia şi nici Franţa nu au fost atacate şi nici nu reprezentau ţinta unui atac direct Cambon a susţinut în faţa lui Grey că Franţa „era obligată să ajute Rusia în eventualitate în care aceasta este atacată”, însă, pentru moment, nu exista niciun indiciu că Austria sau Germania intenţionau să atace Rusia.157 Nici nu părea probabil ca o declaraţie din partea britanicilor că intenţionau să intervină nu ar împiedica Puterile Centrale să îşi continue politica pe care o adoptaseră deja fără să se consulte cu Marea Británie.

La baza acestei situaţii neplăcute se afla o diferenţă de opinii care erau adânc înrădăcinate în istoria antantei anglo-franceze. Cambon se amăgise întotdeauna crezând că Marea Britanie, la fel ca şi Franţa, considera Antanta ca fiind im mijloc prin care putea echilibra şi ţine în frâu Germania. Nu şi-a dat seama că pentru factorii decizionali britanici Antanta servea mai multor obiective complexe. Era, printre altele, un mijloc de a înlătura ameninţarea care plutea deasupra teritoriile dispersate ale imperiului britanic şi care venea din partea puterii care putea să facă acest lucru, şi anume Rusia. Un motiv posibil pentru această interpretare greşită a lui Cambon ar putea fi aceea că ajunsese să depindă prea mult de asigurările şi sfaturile subsecretarului permanent, Sir Arthur Nicolson, care era extrem de ataşat de legăturile ruseşti şi franceze şi care dorea să le vadă formând o alianţă cu adevărat matură. Deşi deţinea o oarecare influenţă, Nicolson nu era arbitrul

politicii din Londra, iar viziunile lui nu se sincronizau deloc cu cele ale grupului format în jurul lui Grey care începea să-şi piardă din ce în ce mai mult încrederea în Rusia şi să ia o direcţie progermană (sau, cel puţin, mai puţin antigermană).158 Acesta este un exemplu clasic de cât de greu le era până şi celor mai bine informaţi contemporani să interpreteze intenţiile aliaţilor şi ale inamicilor.

Diferenţele din perspectiva geopolitică erau întărite de puternica antipatie a clasei politice britanice faţă de orice formă de angajament obligatoriu, la care se adăuga o profundă ostilitate faţă de Rusia, sentiment nutrit în special de către liderii radicali liberali. Astfel, *Entente Cordiale* a ajuns să reprezinte pentru cei doi parteneri două lucruri complet diferite.159 De-a lungul existenţei alianţei, ministerul de externe „a căutat să restrângă extinderea Antantei, în vreme ce Quai d'Orsay s-a străduit din răsputeri să profite cât mai mult de ea".160 Şi toate aceste disonanţe erau amplificate de cei doi indivizi care personificau Antanta la Londra – Edward Grey şi Paul Cambon, primul, precaut, evaziv şi complet ignorant când venea vorba despre Franţa şi Europa, al doilea, anormal de francez şi extrem de dedicat Antantei, care a fost şi a rămas cea mai mare realizare din cariera să politică şi din viaţa sa de patriot.

Şi Grey era supus constrângerilor. Pe 27 iulie, nu a reuşit să obţină sprijinul cabinetului pentru o intervenţie. El a eşuat din nou pe 29 iulie, când cererea lui pentru o promisiune oficială de sprijinire a Franţei a fost susţinută doar de patru colegi ai lui (Asquith, Haldane, Churchill şi Crowe). Aceasta a fost o întâlnire în cadrul căreia cabinetul a respins ideea ca Marea Britanie să devină semnatar al tratatului din 1839 privitor la neutralitatea Belgiei, prin care era obligată să se opună unei intervenţii împotriva forţelor armate germane. Obligaţia de a susţine tratatul nu era doar responsabilitatea Marii Britanii, declarau radicalii, ci şi a puterilor semnatare. Dacă se va pune această problemă, a hotărât cabinetul, decizia va fi „mai degrabă o obligaţie politică, nu una legală".161 Atât

francezii, cât şi ruşii insistau că doar o declaraţie clară de solidaritate a britanicilor faţă de alianţa anglo-franceză îi va determina pe austrieci şi pe germani „să renunţe la pretenţii”.162 Cei mai apropiaţi colegi ai lui Grey făceau presiuni asupra lui – Nicolson şi Eyre Crowe insistau ca el să emită o declaraţie de solidaritate faţă de statele Antantei. Într-un memorandum din 31 iulie, Crowe i-a oferit lui Grey informaţii pe care acesta să le folosească împotriva adversarilor săi din cabinet. Cu toate că nu avea nicio obligaţie faţă de Franţa, a scris el, Marea Britanie avea o obligaţie „morală” incontestabilă faţă de „prietena” sa de partea cealaltă a Canalului:

„Argumentul cum că nu există o obligaţie scrisă care să ne oblige faţă de Franţa este corect Nu există nicio obligaţie contractuală. Însă Antanta a fost înfiinţată, consolidată, testată şi sărbătorită într-o aşa manieră care justifică faptul că s-a creat o obligaţie morală. Întreaga politică a Antantei nu are nicio însemnătate dacă nu justifică faptul că, într-o răfuială justă, Anglia nu va fi de partea prietenei sale. Se pune în discuţie această perspectivă onorabilă. Nu o putem renega fără ca numele nostru să nu fie pătat de critici aspre” 163

Nicolson, pe de altă parte, îşi concentra atenţia asupra Belgiei şi a obligaţiei Marii Britanii de a-i apăra neutralitatea. Însă condiţiile conform cărora grupul lui Grey făcuse politică în trecut nu mai prevalau. Epicentrul procesului decizional se mutase de la Ministerul de Externe la cabinet, lăsându-i pe dinafară pe consilierii lui Grey.164

După întrunirea cabinetului din dimineaţa zilei de 1 august, Grey i-a explicat lui Cambon, care era extrem de îngrijorat, că membrii cabinetului se opuneau oricărei intervenţii. Cambon a protestat, spunând că nu avea de gând să transmită acest mesaj la Paris; va dedara, pur şi simplu, că nu se luase nicio decizie. Dar se luase o decizie, a replicat Grey. Membrii cabinetului hotărâseră că interesele Marii Britanii nu erau atât de mari, încât să justifice trimiterea unei forţe expediţionare pe continent.

Disperat, Cambon a schimbat motivul argumentului: d i-a reamintit lui Grey că, în conformitate cu termenii convenţiei navale din 1912, Franţa îşi retrăsese flota din porturile nordice, lăsând apărarea liniei de coastă în seama Marinei Regale. Chiar şi în absenţa unei alianţe oficiale, a susţinut el, „Marea Británie nu are oare obligaţia morală de a ne ajuta, cel puţin prin flota sa, având în vedere că noi am trimis-o pe a noastră din porturi urmând sfatul vostru?” Era un lucru extraordinar că era nevoie de o persoană precum Cambon să-i reamintească acest lucru lui Grey, însă argumentul lui i-a atins o coardă sensibilă. Ministrul de externe a recunoscut faptul că un atac german asupra liniei de coastă a Franţei şi/sau o încălcare din partea germanilor a neutralităţii belgiene ar putea schimba „textura” opiniei publice britanice. Mai important însă era că el şi-a luat angajamentul să ridice problema liniei de coastă a Franţei în cadrul întâlnirii pe care urma să o aibă cu membrii cabinetului în dimineaţa următoare. Cambon a plecat de la această întâlnire alb ca varul la faţă şi pe punctul de a plânge. El a intrat împleticindu-se în camera ambasadorului care se afla lângă biroul lui Grey. Nicolson l-a îndemnat să ia loc, iar el a murmurat: „Ne vor lăsa baltă. Ne vor lăsa baltă”.

MAREA BRITÁNIE INTERVINE

De fapt, situaţia era mai puţin înfricoşătoare decât presupunea Cambron. În primele zile ale crizei din august 1914, trăirile au fost mai intense. Teama de abandon a lui Cambon şi teama lui Grey de a fi scos din joc înainte să aibă timp să asigure sprijinul pentru politica sa au dus la o serie de declaraţii care ne-ar putea face să interpretăm greşit caracterul real al situaţiei Balanţa se înclina imperceptibil, dar repede în favoarea unei intervenţii britanice pe continent în 29 iulie, membrii cabinetului au agreat cererea lui Churchill, Prim Lord al Amiralităţii pentru o mobilizare a flotei, ca măsură de precauţie. În seara respectivă, Asquith a reuşit să îi transmită lui Churchill, printr-o „privire fixă” şi un „soi de mormăit”, consimţământul său tacit pentru o desfăşurare a flotei în

eventualitatea unui război Pe 1 august, fără a mai aştepta acordul membrilor cabinetului (însă cu aprobarea implicită a prim-ministrului), Churchill a mobilizat flota.

În acelaşi timp, opoziţia conservatoare a început să facă lobby pentru o intervenţie în adevăratul sens al cuvântului. Presa Tory începuse deja să fie în favoarea unei intervenţii britanice. În vreme ce *Manchester Guardian*, *Daily News* şi *Standard*, toate ziare liberale, rămâneau fidele unei politici de neutralitate, *Times* insista ca ziarele Tory să ceară demersuri ferme împotriva Austriei şi Germaniei şi să se implice în războiul continental care era iminent. În culise, directorul operaţiunilor militare, Henry Wilson, un militant înverşunat pentru intervenţie, care a fost văzut deseori în aceste zile când la Ambasada Franţei, când la Ministerul de Externe, a alertat conducerea Partidului Conservator de faptul că Marea Britanie era în pericol să abandoneze Franţa.

Pe 1 august, la scurt timp după întrevederea dintre Cambon şi Grey, liderul conservator, Lordul Lloyd, i-a făcut o vizită ambasadorului francez. Cambon era în continuare afectat ce se alesese de acordul naval anglo-francez sau de consultările cu statul-major, ambele presupunând o politică de securitate închegată? Dar cu asigurările de sprijin din partea Marii Britanii din ultimii ani? a întrebat el „Toate planurile noastre au fost elaborate de comun acord”, a exclamat ambasadorul. „Statele noastre majore s-au consultat în această privinţă. Aţi văzut toate schiţele şi planurile noastre de pregătire”.165 Stăpânindu-şi consternarea, Cambon s-a comportat faţă de interlocutorul său cu tact. Ministerul de Externe, a spus el, dăduse vina pentru lipsa de acţiune pe opoziţia conservatoare, sugerând că membrii Partidului Torry nu vor sprijini o iniţiativă care ar putea duce la război Lloyd a negat cu vehemenţă toate acestea şi a plecat hotărât să iniţieze un lobby pentru intervenţie pe lângă conservatori Seara târziu a avut loc o întrunire acasă la Austen Chamberlain. La ora zece, în dimineaţa următoare (2 august), un grup de conservatori proeminenţi, inclusiv Lansdowne şi Bonar

Law, liderii conservatori ale celor două Camere ale parlamentului, a fost convins să accepte o intervenţie. Asquith a primit o scrisoare în care scria că opoziţia va susţine o intervenţie şi care avertiza că o decizie în favoarea neutralităţii Marii Britanii nu numai că va afecta grav reputaţia ţării, dar îi va şi submina securitatea.166

Cu toate acestea, lupta cea crâncenă avea să se ducă în interiorul cabinetului. Aici, opinia generală era ferm împotriva unei intervenţii Majoritatea membrilor erau suspicioşi în ceea ce privea Antanta cu Franţa şi profund ostili faţă de Convenţia cu Rusia.167 „Toată lumea doreşte să rămână neutră", îi mărturisea Asquith Veneţiei Stanley pe 31 iulie.168 Cel puţin trei sferturi din membrii săi, îşi amintea ulterior Churchill, erau hotărâţi să nu se lase târâţi într-o „răfuială europeană" dacă Marea Británie nu era atacată, „lucru puţin probabil".169 Cei care se împotriveau intervenţiei puteau susţine, şi pe bună dreptate, că se bucurau de sprijinul intereselor bancare şi comerciale în Londra – pe 31 iulie, o delegaţie alcătuită din finanţatori din oraş l-a vizitat pe Asquith pentru a-l avertiza să nu permită Marii Britanii să se lase târâtă într-un conflict european.

Întrunirea cabinetului din dimineaţa zilei de 1 august a adus polarizarea şi clarificarea punctelor de vedere. Morley şi Simon conduceau grupul antiintervenţionist, care cerea o declaraţie, „acum şi aici" că guvernul britanic nu se va implica „*sub nidoformă*". Churchill, pe de altă parte, avea o atitudine „extrem de belicoasă" şi cerea „mobilizarea imediată". Grey a lăsat să se înţeleagă că va demisiona în cazul în care cabinetul hotăra în favoarea neutralităţii Haldane era „difuz" şi „nebulos".170 Cabinetul a votat împotriva unei desfăşurări imediate a forţei expediţionare britanice pe continent – o decizie care nu a fost combătută nici de Grey, nici de alţi imperialişti liberali (această decizie l-a dus în pragul disperării pe Paul Cambon). Atât de sigur era John Morley de victoria militanţilor împotriva unei intervenţii, încât acesta s-a lăudat în faţa lui Churchill cu această izbândă a „partidului

păcii”, spunând: „V-am învins într-un final”.171

Şi, cu toate acestea, până la sfârşitul zilei următoare – duminică 2 august –, guvernul britanic luase măsura crucială de a interveni. În cadrul primei întruniri a cabinetului din ziua respectivă, care a durat de la ora unsprezece dimineaţa până la ora două după-amiaza, Grey a primit autorizaţia de a-l informa pe ambasadorul german că, dacă flota germană traversa Marea Nordului sau dacă pătrundea în Canal cu scopul fie de a întrerupe transportul maritim francez, fie de a ataca linia de coastă franceză, flota britanică îşi va extinde protecţia. Sir Walter Runciman, preşedintele Comisiei pentru Agricultură şi Pescuit, a descris ulterior totul: „Cabinetul a decis că războiul cu Germania era inevitabil”.172 în timpul unei alte întruniri care a avut loc între 6.30 şi opt seara, s-a convenit că „o încălcare gravă” a neutralităţii belgiene „ne va obliga să luăm măsuri”.173 Era de înţeles că această ultimă întreprindere va atrage inevitabil o intervenţie, având în vedere faptul că germanii specificaseră foarte clar guvernului britanic că intenţionau să pătrundă în Franţa prin Belgia. Dându-şi seama că susţinătorii nonintervenţiei nu aveau nicio şansă, Burns şi-a anunţat retragerea după prima întâlnire; la sfârşitul celei de-a doua, şi vicontele John Morley a dat semne că ar vrea să se retragă. Membru „partidului păcii” erau complet debusolaţi.

Cum era posibilă această inversare dramatică de situaţie? Pentru a răspunde acestei întrebări, trebuie să observăm, mai întâi, priceperea cu care grupul intervenţionist a fixat termenii dezbaterii. Ministrul cabinetului, Herbert Samuel, a contribuit la conturarea discuţiei, elaborând înainte de cele două întruniri formulări care identificau, în primul rând, bombardarea de către germani a liniei de coastă franceze, iar în al doilea rând, „încălcarea gravă” a neutralităţii belgiene ca posibile declanşatoare pentru o reacţie armată din partea Marii Britanii. O caracteristică a celor două propuneri era aceea că erau menite să asigure faptul că „eşecul” va fi cauzat de

„o acţiune din partea germanilor şi nu din partea noastră”.174 Pe 2 august, în cursul întâlnirii care a avut loc dimineaţa, Grey a declarat cu emoţie în glas că Marea Británie avea obligaţia morală de a sprijini Franţa în conflictul care va urma, adăugând: „Am determinat Franţa să se bazeze pe noi, iar dacă nu o vom putea sprijini în aceste momente de agonie, eu nu mai pot rămâne la Ministerul de Externe… „.175 Şi, în vreme ce prointervenţioniştii se adunau în jurul lui Grey şi al prim-ministrului, „partidul păcii” nu a reuşit să obţină sprijinul celorlalte partide şi al parlamentului, nici nu a reuşit să îşi aleagă un lider capabil să îi înfrunte pe imperialişti şi pe aliaţii lor conservatori.

Cât de importante erau argumentele înaintate de imperialiştii liberali? Având în vedere că Marea Británie a declarat război Germaniei pe 4 august ca urmare a invadării Belgiei de către germani şi având în vedere că Antanta s-a transformat repede într-o alianţă matură, care istorie va fi ulterior rescrisă ca fiind cea care a susţinut prietenia anglo-franceză? Presupunerea generală era aceea că problemele legate de Belgia şi de Franţa au fost cele care au determinat cabinetul, parlamentul şi poporul britanic să intre în război. Acest punct de vedere nu este greşit: nu putem nega importanţa lor nici în ceea ce priveşte legitimarea politicii adoptate, nici în ceea ce priveşte consolidarea „union sacrée” dintre cabinet, parlament şi opinia publică – o caracteristică remarcabilă a Marii Britanii din perioada de început a războiului.176 În discursul său genial, pe care l-a ţinut în faţa Camerei Comunelor pe 3 august, Grey a inclus Antanta anglo-franceză în consensul prorăzboi care a rezultat. Iniţiativele britanicilor faţă de Franţa, a spus el, au fost mereu oprite de „un angajament de cooperare în caz de război”. Însă, însuşi cooperarea navală dintre cele două ţări implica o obligaţie morală:

„Flota franceză se află acum în Marea Mediterană, iar coastele de nord şi de vest ale Franţei sunt complet descoperite. Având în vedere faptul că flota franceză este

concentrată în Mediterană, situaţia este foarte diferită de cea anterioară, deoarece prietenia care leagă cele două ţări le-a conferit acel sentiment de siguranţă că nu au de ce să se teamă de noi. Liniile de coastă ale Franţei sunt fără apărare. Flota franceză să află în Mediterană şi s-a concentrat de câţiva ani acolo datorită sentimentului de încredere şi de prietenie care a existat între cele două ţări".177

La acest aspect moral, expus înainte de Cambon şi de Poincaré, Grey a mai adăugat un argument din interes, sugerând faptul că dacă Franţa îşi retrăgea flota din estul Mării Mediterane, Italia ar putea profita de această ocazie pentru a renunţa la neutralitatea sa, obligând ulterior Marea Británie să intre în conflict pentru a apăra rutele comerciale de pe Mediterană care aveau „o importanţă vitală pentru această ţară". Acesta a fost, după părerea tuturor, cel mai reuşit discurs din cariera politică a lui Grey – oricine citeşte azi declaraţia nu poate să nu fie impresionat de modul în care a reuşit să stabilească garanţiile morale ale atitudinii imperialiste, prin stilul seducător de ezitant care îl caracteriza. Unul dintre cele mai elocvente omagii a venit din partea fostului antiintervenţionist, liberalul Christopher Addison: „[Discursul lui Grey] i-a convins, cred, pe toţi membrii Camerei, cu trei sau patru excepţii, poate, că eram obligaţi să participăm".178 De îndată ce decizia a fost luată, naţiunea s-a aliniat cu o viteză uimitoare, creând o „*union sacrée*" britanică alcătuită din unionişti din toate categoriile, de la Partidul Laburist până la naţionaliştii irlandezi.179 încrederea lui Cambon în ministrul de externe britanic era, astfel, justificată. Existaseră câteva momente chinuitoare, cu siguranţă, însă ambasadorul francez a avut pe termen lung, iar această cursă a durat doar câteva zile, la urma urmei.

Cu toate acestea, faptul că nici Belgia şi nici Franţa nu au avut o importanţă covârşitoare pentru cabinet în ultimele zile din iulie, sugerează că trebuie să nuanţăm argumentul şi să facem diferenţa între motivele care au

dus la această decizie şi argumentele alese pentru a le evidenţia şi a le justifica. Trebuie să fi existat şi alţi factori care au grăbit trecerea de la neutralitate la intervenţie, în special în ceea ce îi privea pe miniştrii care ezitau şi a căror susţinere era necesară pentru adoptarea rezoluţiei de către cabinet în acest context mai definit, neliniştile partidelor politice referitoare la cum va supravieţui guvernul liberal după demisia lui Grey şi a lui Asquith au fost cu siguranţă cruciale. Având în vedere poziţia opozanţilor conservatori faţă de intervenţie (care a fost alimentată în mare parte de atitudinea faţă de problema irlandeză, deoarece se presupunea că o intervenţie ar duce la o amânare pe termen nedefinit a autonomiei legislative), prăbuşirea cabinetului liberar ar fi rezultat, pur şi simplu, din adoptarea cu întârziere a politicii lui Grey. Pentru cei care nu erau impresionaţi de neutralitatea Belgiei şi de acordul naval anglo-francez, acesta era un argument puternic pentru a nu permite ca dezbaterea privind intervenţia să dezbine guvernul.180

În spatele acestor calcule se aflau preocupări mai profunde referitoare la securitatea Marii Britanii, care era ameninţată de conflictul care se întrezărea la orizont. Încă din 1900, preocuparea principală a elaborării politicii britanice fusese nevoia de a înlătura ameninţările venite din partea Rusiei. În 1902, Marea Británie se folosise de alianţa anglo-japoneză pentru a lupta împotriva Rusiei în Orientul îndepărtat. Antanta anglo-franceză din 1904 slăbise şi mai mult Rusia, cel puţin ca adversar al Marii Britanii, iar Convenţia încheiată cu Rusia în 1907 oferea – cel puţin teoretic – un mijloc de a gestiona tensiunile de-a lungul unei periferii imperiale pe care Marea Británie nu şi-o mai permitea să o transforme în garnizoană. Ameninţarea care venea din partea ruşilor nu a dispărut până în 1914; de fapt, a ieşit din nou la suprafaţă în decursul ultimului an înainte de izbucnirea războiului la vremea aceea, comportamentul extrem de arogant şi de provocator al Rusiei în Persia şi în Asia Centrală i-a determinat pe unii factori decizionali din Londra să creadă

că Convenţia anglo-rusă atârna de un fir de aţă, iar pe alţii, să insiste şi mai mult pentru o alianţă cu St-Petersburg. După cum îi scria Buchanan lui Nicolson în aprilie 1914: „Rusia devine atât de puternică pe zi ce trece, încât trebuie să păstrăm prietenia cu ea cu orice preţ. Nu vrem să creadă că suntem o prietenă nestatornică şi inutilă şi să încheie într-o bună zi un târg cu Germania şi să-şi ia libertatea de a acţiona asupra Turciei".181 Sau în formularea mai explicită a lui Nicolson din 1912:

„... ar fi mult mai dezavantajos să avem parte de o Franţă sau Rusie neprietenoase decât de o Germanie neprietenoasă. [Germania poate] să ne cauzeze multe neplăceri, însă nu ne poate ameninţa cu adevărat cele mai importante interese, în vreme ce Rusia ne poate pune într-o situaţie extrem de jenantă şi cu adevărat periculoasă în Orientul Mijlociu şi la graniţele noastre indiene. Nu ne dorim să revenim la starea lucrurilor de dinainte de 1904 şi 1907".182

Şi cu toate acestea, Marea Britanie a intrat în război în 1914 ca să izoleze Germania şi nu Rusia. Există anumite controverse între istorici în ceea ce priveşte impactul avut de ceea ce par a fi două paradigme distincte referitoare la securitate – în vreme ce studiile mai vechi (şi unele mai noi) atribuie echilibrul de forţe continental gândirii şi politicii britanice, analizele mai recente au globalizat câmpul vizual, susţinând că vulnerabilitatea Marii Britanii ca şi putere mondială a obligat-o să se concentreze asupra Rusiei, considerând-o a fi principala ameninţare. Este adevărat că argumentele continentale au avut o pondere mai mare asupra gândirii britanice după crizele din 1905 şi 1911.183 însă ar fi o greşeală să exagerăm tensiunea existentă între cele două puncte de vedere, care erau deseori incluse în argumentele oferite de factorii decizionali. Un exemplu este minuta ataşată de Eyre Crowe telegramei din 25 iulie primită de la ambasadorul Buchanan la St.

— Petersburg. Crowe fusese întotdeauna în favoarea unui echilibru de forţe continental concentrat pe izolarea

Germaniei. Cu toate acestea, el a făcut referire explicită şi la securitatea Imperiului Britanic:

„Dacă va izbucni războiul, iar Anglia va rămâne neutră, trebuie să se întâmple unul din cele două lucruri, (a) Fie Germania şi Austria câştigă, distrug Franţa şi umilesc Rusia. Care va fi poziţia adoptată de Anglia rămasă fără prieteni? (b) Sau Franţa şi Rusia câştigă. Care va fi în acest caz atitudinea lor faţă de Anglia? Cum va rămâne cu India şi cu Mediterana?” 184

Pe scurt, în 1914, factorii-cheie decizionali din Marea Britanie nu au fost obligaţi să aleagă între opţiunea continentală şi cea imperială. Chiar dacă Rusia şi Germania erau considerate a fi ameninţarea principală, rezultatul a fost acelaşi, având în vedere că Marea Britanie a intervenit de partea Antantei atât pentru a domoli Rusia, cât şi pentru a se opune şi a izola Germania. Luând în considerare contextul din 1914, logica securităţii mondiale şi a celei continentale s-au regăsit în decizia Marii Britanii de a sprijini puterile Antantei împotriva Germaniei şi a Austriei.

BELGIA

Pe scena din Rusia, politica franceză combina poziţia ofensivă cu cea defensivă. În cazul Germaniei, polii erau inversaţi Nevoia de a lupta pe două fronturi îi obliga pe strategii germani să aducă o victorie decisivă mai întâi pe unul din fronturi, iar apoi pe celălalt. Atacul de pe Frontul de Vest avea prioritate, deoarece Germania se aştepta ca aici să întâmpine cea mai hotărâtă şi mai eficientă rezistenţă. Pe Frontul de Est însă, a fost lăsată doar o simplă forţă de rezistenţă care să întâmpine trupele ruseşti care avansau. Balanţa dintre contingentul de Est şi cel de Vest s-a schimbat în ultimii ani înainte de război când Moltke s-a luptat să deschidă subiectul despre expansiunea militară a Rusiei şi despre îmbunătăţirile aduse de către aceştia infrastructurii, însă logica de bază a planului a rămas aceeaşi: Germania va ataca în forţă mai întâi în vest şi îşi va nimici inamicul vestic înainte să îşi îndrepte atenţia către inamicul din est. Încă din 1905,

strategii germani au presupus că victoria armatei în Vest va fi obţinută doar dacă Germania ataca Franţa prin Luxemburg şi prin Belgia, care erau neutre. Atacul se va desfăşura pe două coridoare, de-o parte şi de alta a pădurii Ardeni. Unul va trece prin Luxemburg, iar celălalt va ocoli fâşia de teritoriu olandeză, cunoscută ca fiind salientul Maastricht, pentru a traversa sudul Belgiei. Un atac amplu concentric, condus de cinci armate, în nordul Franţei va ocoli *places fortes* din Verdun, Nancy, Epinal şi Belfort, permiţându-le armatelor germane să ameninţe Parisul dinspre nord-est Această tactică va duce la o rezolvare rapidă a conflictului din Vest.

Moltke şi subordonaţii săi din statul-major considerau acest plan de desfăşurare a trupelor ca fiind expresia pură a unei necesităţi militare de necontestat. Nu au fost concepute alte planuri secundare care să le ofere liderilor civili alte variante pe care să le poată folosi. Singurul scenariu de desfăşurare alternativ, Planul Campaniei din Est, care implica o mobilizare doar împotriva Rusiei, a fost pus deoparte în 1913. Liderii militari nu păreau deloc îngrijoraţi de impactul politic pe care l-ar fi putut avea încălcarea neutralităţii Belgiei asupra libertăţii diplomatice de manevră a Germaniei în timpul etapei cruciale de criză dintre pace şi război. Istoricii au criticat, şi pe bună dreptate, caracterul rigid al planurilor militare germane, pe care le-au considerat a fi rezultatul unui sistem politic în care armata îşi urmărea propriul scop de „distrugere absolută”, independent de controlul sau supravegherea liderilor civili.185 însă exista şi o gândire atentă în spatele acestei lipse de variante: aranjamentele de apărare care se întrepătrundeau din ce în ce mai mult în cadrul alianţei franco-ruse făceau ca războiul pe unul din fronturi să fie, practic, de neconceput – de aici şi renunţarea la Planul Campaniei de Est. Liderii militari germani (spre deosebire de omologii lor francezi şi de liderii *civili* germani) nu acordau o prea mare importanţă aspectului legat de intervenţia Marii Britanii, care era considerată de către strategii germani ca fiind

irelevantă din punct de vedere militar – un alt eşec al imaginaţiei strategice şi politice.

Pe măsură ce se apropia momentul mobilizării germanilor, la 1 august, factorii decizionali din Berlin au făcut alte două boacăne epice. Pentru ca planul de desfăşurare din Vest să poată fi executat, trupele trebuiau să invadeze imediat Belgia. Nici nu intra în discuţie o întârziere a încălcării neutralităţii, susţinea Moltke, deoarece dacă belgienii reuşeau să ia măsuri de apărare în jurul oraşului fortificat Liège, avansarea Germaniei va fi blocată, iar pierderile de vieţi umane, uriaşe. Această insistenţă pentru o acţiune imediată era problematică din punct de vedere politic. Dacă Germania aştepta până când forţele sale se vor concentra şi vor fi pregătite de atac înainte de a trece graniţa belgiană, armata Belgiei şi cea a Franţei vor avea timpul necesar să îşi consolideze aranjamentele privind apărarea. Pe de altă parte, ar fi fost mult mai greu (deşi, probabil, nu imposibil) pentru Grey şi pentru colegii lui să îşi construiască cazul pe care se baza intervenţia. Adversarii lui Grey ar fi putut sublinia faptul că Rusia (şi prin extensie, Franţa), şi nu Germania, grăbea ritmul; intervenţioniştii britanici ar fi fost privaţi de unul dintre cele mai sugestive argumente ale lor. Recunoscând acest lucru, amiralul Tirpitz, un navalist care înţelegea importanţa rolului pe care îl juca Marea Británie, a adresat ulterior următoarea întrebare pe un ton furios: „De ce nu am aşteptat?” 186

Acordarea, pe 2 august, a unui ultimatum guvernului belgian a reprezentat o altă greşeală fatală. Având în vedere decizia de a încălca neutralitatea Belgiei şi nevoia presantă de a urgenta lucrurile, ar fi fost mai bine (din punctul de vedere al Germaniei contemporane) să fi invadat şi să fi traversat teritoriul Belgiei, aducând în tot acest timp scuze şi rezolvând problema ulterior ca pe *unfait accompli*, printr-o indemnizaţie. Guvernul britanic se aştepta ca germanii să procedeze astfel. Miniştrii cabinetului lui Asquith – inclusiv Churchill – îşi exprimaseră în repetate rânduri părerea că Marea Británie

nu ar trebui să considere *tranzitul* germanilor prin Belgia ca pe un *casus belli*, atât timp când germanii nu se apropiau de linia Sambre-Meuse, ţinându-se astfel departe de regiunea strategică din jurul Antwerp şi al arhipelagului Schelde.

Liderii civili germani, pe de altă parte, nu au găsit nicio altă alternativă la ultimatum, deoarece aceasta părea a fi singura modalitate de a obţine o înţelegere cu Bruxelles şi, prin urmare, de a împiedica implicarea Marii Britanii în război. Ultimatumul, elaborat de Moltke pe 26 iulie şi revizuit ulterior de Ministerul de Externe din Berlin, a fost formulat de aşa manieră încât să facă apel la evaluarea belgienilor a interesului naţional, luând în considerare incredibila instabilitate a forţelor implicate. Documentul începea prin declaraţia că germanii credeau că un atac al francezilor prin teritoriul belgian era iminent şi că guvernul german va „regreta enorm dacă Belgia va considera ca fiind un act de ostilitate faţă de ea faptul că măsurile luate de adversarii Germaniei vor obliga ţara să pătrundă pe teritoriul belgian ca să se apere”. Apoi urmau mai multe clauze: Germania va garanta (clauza 1) pentru tot teritoriul şi toate proprietăţile belgiene, (clauza 2) va evacua teritoriul belgian de îndată ce ostilităţile luau sfârşit şi (clauza 3) va acoperi toate costurile şi pagubele suferite de Belgia printr-o indemnizaţie. Dacă însă Belgia va opune rezistenţă în faţa trupelor germane (clauza 4), „Germania se va vedea nevoită, spre marele său regret, să considere Belgia ca pe un inamic”. Dacă acest lucru era evitat, „legăturile de prietenie dintre cele două state învecinate” vor „deveni din ce în ce mai puternice şi mai rezistente”.187

Acestui document i-au fost aduse două modificări importante de ultim moment la cererea lui Moltke, termenul-limită pentru un răspuns din partea belgienilor a fost redus de la douăzeci şi patru de ore la douăsprezece ore. Acesta era nerăbdător să acţioneze cât mai repede cu putinţă. În al doilea rând, clauza care sugera că belgienii ar putea aştepta compensaţii teritoriale „pe socoteala

Franţei" dacă îşi păstrau „atitudinea prietenoasă" a fost ştearsă din text, deoarece Ministerul de Externe şi-a dat brusc seama că acest lucru i-ar putea înfuria pe britanici mai tare decât intenţia de a încălca teritoriul belgian. La început, Bethmann nu şi-a dat seama că acest lucru nu îi punea într-o lumină prea bună judecata politică, mai ales în toiul crizei188

Totul a început să meargă prost pentru Germania din momentul în care ministrul german, Below Saleske, i-a înmânat documentul lui Davignon, ministrul belgian al afacerilor externe. Dacă Moltke ar fi ales să dea buzna prin sudul Belgiei, această încălcare ar fi putut fi pusă pe seama necesităţii unei promptitudini militare. Însă documentul obliga guvernul belgian să formuleze o părere principală înaintea unei acţiuni anticipate. Această sarcină a căzut în seama regelui belgian şi a şefului guvernului belgian, contele Charles de Broqueville. Când s-a dus să-l vadă pe rege la palat la ora opt seara, de Charles a dus cu el traducerea în franceză a textului. Nu exista nicio îndoială referitoare la răspunsul celor doi Regele belgian era renumit pentru integritatea şi fermitatea sa, iar de Broqueville era un patriot gentil, de modă veche. Au luat documentul ca pe un afront adus onoarei belgiene – cum să procedeze altfel? O oră mai târziu, la nouă seara, ultimatumul germanilor era discutat de către Consiliul de Miniştri, iar apoi de un Consiliu al Coroanei. Miniştrilor cu portofoliu li s-au alăturat o serie de oameni de stat distinşi care deţineau titulaturi ministeriale. Nu a existat nicio dezbatere – reieşea din context că Belgia va opune rezistenţă. În toiul nopţii, Ministerul Afacerilor Externe a formulat un răspuns demn şi clar, care culmina cu o respingere nobilă a ofertei germanilor: „Guvernul belgian, dacă ar fi să accepte propunerea ce i-a fost adusă la cunoştinţă, ar sacrifica onoarea naţiunii şi ar trăda, în acelaşi timp, datoria sa faţă de Europa".189

În dimineaţa zilei de 3 august, textul ultimatumului şi răspunsul belgienilor i-au fost arătate ministrului francez la Bruxelles, M. Klobukowski, care a transmis de urgenţă

ştirea agenţiei Havas. O furtună mediatică a fost declanşată în Belgia şi în ţările aparţinând Antantei, stârnind indignarea. În Belgia, a avut loc o explozie de sentimente patriotice. Străzile din Bruxelles şi din celelalte oraşe mari s-au umplut de steagurile ţării; toate partidele, de la liberalii anticlericali şi socialiştii şi până la clerul catolic, şi-au luat angajamentul să îşi apere teritoriul şi onoarea ţării de invadator.190 Când regele a vorbit în Camera Deputaţilor pe 5 august despre nevoia de unitate naţională pentru a apăra patria-mamă şi a întrebat adunarea deputaţilor: „Sunteţi pregătiţi să apăraţi cu orice preţ moştenirea lăsată de strămoşii noştri?”, au izbucnit urale furtunoase din toate părţile.191 Prin urmare, ultimatumul germanilor s-a dovedit a fi „o gafă psihologică monumentală”.192 Şi-a găsit ecoul în propaganda pe timp de război, umbrind caracterul complex al cauzalităţii războiului şi înzestrând efortul de război al Antantei cu un simţământ al superiorităţii morale de nezdruncinat.

Mulţi germani au fost şocaţi de hotărârea Belgiei de a se opune *a Voutrance*. „O, nefericiţii! a exclamat un diplomat din legaţia germană aflată în Bruxelles. O, nefericiţii! De ce nu se feresc din calea buldozerului? Nu vrem să le facem rău, dar dacă ne vor sta în cale, se vor trezi cu faţa în ţărână. O, nefericiţii!” 193 Poate că datorită acestei recunoaşteri germanii au făcut din nou apel la raţionamentul belgienilor doar şase zile mai târziu, pe 8 august. Fortăreaţa de la Liège, atât de importantă pentru Moltke, fusese între timp cucerită după o rezistenţă fermă, cu pierderi considerabile de vieţi omeneşti. Guvernul din Berlin îşi exprima regretul cu privire la „ciocnirile sângeroase de lângă Liège” într-o scrisoare adresată lui Brand Whitlock, ministrul american la Bruxelles, adăugând:

„Acum că armata belgiană şi-a apărat onoarea printr-o rezistenţă eroică în faţa unei forţe net superioare, guvernul german îl imploră pe regele belgian şi guvernul belgian să cruţe ţara de alte orori de război. [] încă o dată, Germania promite solemn că nu intenţionează să-şi

însuşească teritoriul Belgiei şi că această intenţie este departe de gândurile ei. Germania este în continuare pregătită să părăsească teritoriul Belgiei de îndată ce starea de război îi va permite acest lucru".194

Şi această ofertă a fost respinsă.

BOCANCI

Odată cu această serie de mobilizări generale, ultimatumuri şi declaraţii de război, povestea pe care mi-am propus-o să o spun în această carte ia sfârşit în timpul ultimei sale întrevederi cu Sazonov în St-Petersburg, sâmbătă, 1 august ambasadorul Pourtalès a murmurat „cuvinte neînţelese", a izbucnit în lacrimi şi a bolborosit „Aşadar, acesta este rezultatul misiunii mele!" apoi a ieşit fugind din încăpere.195 Când contele Lichnowsky i-a făcut o vizită lui Asquith pe 2 august acesta l-a găsit pe prim-ministru „dărâmat" şi cu lacrimi; şiroindu-i pe obraji".196

Era diplomaţiei se apropia de sfârşit Sosise vremea soldaţilor şi a marinarilor. Când plenipotenţiarul militar bavarez la Berlin a vizitat

Ministerul de Război german după ce fusese emis ordinul de mobilizare, el „i-a găsit pe toţi de acolo cu feţele surâzătoare şi strângându-şi mâna pe coridoare; se felicitau pentru că intraseră în acţiune".197 Pe 30 iulie, colonelul Ignatiev relata despre „bucuria făţişă" a colegilor săi din Paris „pentru că aveau ocazia să profite, după cum credeau francezii, de circumstanţe strategice benefice".199 Primul Lord al Amiralităţii, Winston Churchill, s-a bucurat la gândul conflictului iminent. „Totul va duce la catastrofă şi colaps" îi scria el soţiei sale în 28 iulie. „Sunt interesat, pregătit şi fericit".200 în St-Petersburg, jovialul Alexander Krivoshein a asigurat o delegaţie alcătuită din deputaţi ai Dumei că Germania va fi nimicită în curând şi că războiul era „favorabil" Rusiei: „Bazaţi-vă pe noi, domnilor, totul va fi splendid".201

Mansell Merry, vicar al catedralei St Michael, din Oxford, plecase la St-Petersburg la mijlocul lunii iulie ca să slujească în lunile de vară ca şi capelan la Biserica Anglicană din oraş. Când a fost anunţat ordinul de

mobilizare, el a încercat să fugă în Stockholm la bordul unui vapor cu aburi. Însă vaporul, *Dobeln*, a fost nevoit să se întoarcă în port – farurile fuseseră stinse de-a lungul coastei finlandeze, iar forturile din Kronstadt primiseră ordin să deschidă focul imediat asupra oricărui vas care încerca să treacă prin câmpul de luptă. Pe 31 iulie, o zi urâtă, mohorâtă şi ploioasă în St-Petersburg, Merry a rămas blocat la bordul vasului împreună cu alţi călători şi a privit marea de soldaţi şi de rezervişti navali defilând de-a lungul cheiului Nicolaevskaya. Câţiva marşau „cu pasul vioi" al unei fanfare, însă majoritatea „îşi târşâiau picioarele, cu raniţele în spate sau în mână, tăcuţi. Femeile, multe dintre ele plângând, căci aveau inimile sfâşiate, se chinuiau să ţină pasul cu soţii, cu fiii sau cu iubiţii lor de pe partea cealaltă, în timp ce detaşamente după detaşamente treceau [legănându-se]".202

În noaptea dintre 1 – 2 august, pe Bulevard du Palais din centrul Parisului răsuna acelaşi zgomot făcut de soldaţii care marşau în coloane către nord, spre Gares de l'Est şi du Nord. Nu se auzeau nici muzică, nici cântece şi nici urale, doar târşâitul bocancilor, tropăitul copitelor de cai, huruitul motoarelor autocamioanelor şi scrâşnetul roţilor de fier pe caldarâm în timp ce artileria trecea pe sub ferestrele neluminate ale apartamentelor. Mulţi dintre locatari fie stăteau întinşi în pat treji, fie priveau din întuneric spectacolul sumbru care se desfăşura pe sub ferestrele lor.203

Reacţiile publicului la vestea despre război au dezminţit afirmaţiile, atât de des exprimate de către oamenii de stat, că factorii decizionali au fost forţaţi de către opinia publică. Este cât se poate de clar că nu s-a opus nicio rezistenţă la chemarea la arme. Aproape peste tot, bărbaţii mergeau mai mult sau mai puţin de bunăvoie la locurile de concentrare.204 în spatele acestei dispoziţii de a sluji nu era entuziasmul pentru război, ci un patriotism defensiv, căci etiologia acestui conflict era atât de complexă şi de ciudată, încât le permitea soldaţilor şi civililor din toate statele beligerante să creadă că războiul

pe care îl purtau ei era unul de apărare, că ţările lor fuseseră atacate sau provocate de către un inamic hotărât, că guvernele lor au depus toate eforturile pentru a menţine pacea.205 în timp ce marile alianţe se pregăteau de război, lanţul de evenimente complicate care a declanşat conflagraţia a fost dat uitării. „Nimeni nu pare să-şi mai amintească faptul că, în urmă cu câteva zile, Serbia a jucat rolul principal în această afacere. Pare să fi dispărut în culise” 206, scria un diplomat american la Bruxelles în jurnalul său pe 2 august.

Au existat şi câteva expresii izolate de entuziasm şovin care veneau din luptă, însă acestea au fost doar câteva excepţii. Mitul cum că europenii se aventuraseră în luptă pentru a profita de ocazia de a învinge un inamic pe care îl urau a fost risipit.207 în mult locuri şi pentru majoritatea oamenilor, vestea despre mobilizare a fost un şoc puternic, „un bubuit de tunet pe un cer senin”. Cu cât te îndepărtai de oraşe, cu atât mai ilogică era vestea despre mobilizare pentru cei care urmau să lupte, să moară, să fie mutilaţi sau văduviţi în războiul care urma să izbucnească. În satele ruseşti domnea o „tăcere de mormânt”, întreruptă doar de „suspinele bărbaţilor, ale femeilor şi ale copiilor”.208

În Vatilieu, o comună mică din regiunea râului Ron şi a munţilor Alpi din sud-estul Franţei, sunetul tocsinului i-a făcut pe muncitori şi pe ţărani să se adune în piaţa satului. Unii dintre ei, care veniseră direct de pe câmp, îşi aduseseră cu ei furcile.

„Ce-ar putea însemna asta? Ce se va alege de noi? întrebau femeile. Soţii, copii, soţi, cu toţii erau copleşiţi de emoţie. Soţiile îşi ţineau soţii de braţ. Copiii, văzându-şi mamele plângând, au început şi ei să plângă. Lumea din jurul nostru era alarmată şi consternată. Ce imagine tulburătoare”.209

Un călător englez îşi aminteşte reacţia unei aşezări de cazaci din Altai (Semipalatinsk) atunci când un călăreţ care purta „steagul albastru” şi ţipătul alarmei au adus vestea despre mobilizare. Ţarul vorbise, iar cazacii,

însufleţiţi de spiritul şi tradiţia lor de războinici, „ardeau de nerăbdare să lupte împotriva inamicului”. Dar *cine* era inamicul? Nimeni nu ştia. Telegrama care vestea mobilizarea nu oferea niciun detaliu. Circulau multe zvonuri. La început, toată lumea şi-a imaginat că războiul trebuie să fie împotriva Chinei – „Rusia intrase prea mult pe teritoriul Mongoliei, iar China îi declarase război”. Apoi a început să circule un alt zvon: „Este împotriva Angliei, împotriva Angliei”. Această părere a dominat mult timp.

„Abia după patru zile am aflat şi noi adevărul, însă nimeni nu l-a crfezut”.210

Concluzii

„Nu voi putea înţelege niciodată cum s-a întâmplat”, i-a mărturisit scriitoarea Rebecca West soţului ei în timp ce stăteau în balconul Primăriei din Sarajevo în 1936. Şi nu din cauză că existau prea puţine informaţii disponibile, reflecta ea, ci din cauză că erau prea multe.1 Complexitatea crizei din 1914 a reprezentat afirmaţia principală din această carte. O parte din acest caracter complex derivă din atitudinile care sunt prezente şi acum pe scena politică. Ultima parte a cărţii a fost scrisă la apogeul crizei financiare din 2011 – 2012 din zona euro – un eveniment actual de o complexitate derutantă. Trebuie să menţionăm faptul că pionii principali ai crizei din zona euro, la fel ca şi cei din 1914, erau conştienţi că rezultatul ar putea fi catastrofal (căderea euro). Toţi protagoniştii importanţi sperau că acest lucru nu se va întâmpla, însă, pe lângă interesul comun, aceştia aveau şi interese proprii, care erau speciale şi conflictuale. Având în vedere raporturile din sistem, consecinţele oricărei acţiuni depindea de reacţiile celorlalţi, care erau greu de prevăzut, din cauza caracterului opac al procesului decizional. Şi, în tot acest timp, protagoniştii politici ai crizei din zona euro profitau de posibilitatea unei catastrofe generale pentru a-şi asigura propriile avantaje.

În acest sens, oamenii din 1914 sunt contemporanii noştri. Însă diferenţele sunt la fel de semnificative ca şi asemănările. Cel puţin miniştrii încearcă să rezolve criza

din zona euro, conform termenilor privind problema – în 1914 însă, o scindare profundă a perspectivelor etice şi politice au eliminat consensul şi au subminat adevărul.

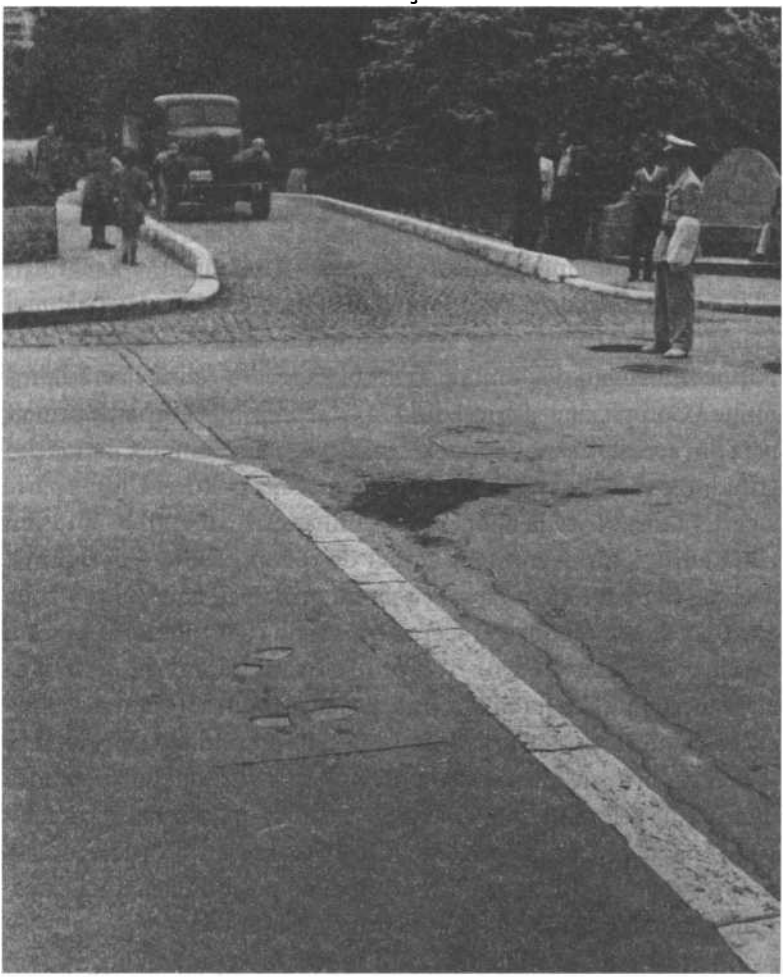

Paşii lui Gavrilo Princip, Sarajevo (o fotografie din 1955)

Instituţiile supranaţionale puternice care azi oferă un cadru pentru definirea sarcinilor, pentru medierea conflictelor şi pentru găsirea soluţiilor erau vizibil absente în 1914. Mai mult, caracterul complex al crizei din 1914 nu a luat naştere din împărţirea puterilor şi a responsabilităţilor într-un singur cadru politico-financiar, ci din interacţiunile rapide dintre centrele de putere autonome, înarmate până în dinţi, care se confruntau cu

diferite ameninţări şi care acţionau în condiţii extrem de riscante, lipsite de încredere şi de transparenţă.

Cruciale pentru complexitatea evenimentelor din 1914 au fost şi schimbările rapide din sistemul internaţional: naşterea bruscă a unui stat teritorial albanez, întrecerea navală turco-rusă din Marea Neagră, sau reorientarea politicii ruseşti de la Sofia la Belgrad. Acestea sunt doar câteva exemple. Acestea nu au fost tranziţii istorice pe termen lung, ci realinieri pe termen scurt Consecinţele lor au fost amplificate de fluiditatea relaţiilor dintre puterile executive europene: lupta lui Grey de a înlătura ameninţarea reprezentată de radicalii liberali, ascendenţa fragilă a politicii lui Poincaré şi a aliaţilor lui, sau campania dusă de Sukhomlinov împotriva lui Kokovtsov. După ce Vladimir Kokovtsov a fost destituit din funcţie în ianuarie 1914, conform memoriilor nepublicate ale unui politician, ţarul Nicolae al II-lea i-a oferit funcţia, în primă instanţă, conservatorului Pyotr N. Durnovo, un om convingător şi determinat care se opunea cu înverşunare oricărui amestec în Balcani. Însă Durnovo a refuzat funcţia, care a fost oferită lui Goremykin, ale cărui slăbiciuni i-au permis lui Krivoshein şi comandamentului militar să îşi exercite influenţa în timpul întrunirilor din iulie 1914.2 Ar fi o greşeală să insistăm prea mult asupra acestui detaliu, însă ne atrage atenţia asupra realinierilor contingente pe termen scurt care au modelat condiţiile în care s-a desfăşurat criza din 1914.

Acest lucru făcea ca sistemul să devină mai opac şi mai imprevizibil, unde domnea o atmosferă pătrunzătoare de neîncredere mutuală, chiar şi în interiorul alianţelor respective – aspect extrem de periculos pentru pace. Gradul de încredere între liderii ruşi şi cei britanici era relativ scăzut în 1914 şi continua să scadă. Acest lucru însă nu a diminuat dispoziţia Ministerului de Război britanic de a accepta un război european în condiţiile expuse de Rusia; dimpotrivă, a întărit şi mai mult argumentul pentru o intervenţie. Acelaşi lucru putem spune şi despre alianţa franco-rusă: de ambele părţi,

îndoielile referitoare la viitorul său mai subliniat mai degrabă, decât au înăbuşit dorinţa de a risca un conflict Fluctuaţiile în relaţiile de putere din interiorul fiecărui guvern – la care se adaugă schimbarea rapidă a obiectivelor – au dus la o politică oscilatorie şi mesaje ambigue, care au reprezentat o caracteristică atât de importantă a crizei antebelice, într-adevăr, nu este dar că termenul de „politică” este mereu potrivit pentru contextul dinainte de 1914, având în vedere caracterul relaxat şi ambiguu la multor angajamente implicate. Este îndoielnic faptul că Rusia sau Germania au avut o politică referitoare la Balcani în 1912 – 1914 – ceea ce observăm este o multitudine de iniţiative, de scenarii şi de atitudini a căror tendinţă generală este uneori greu de perceput în interiorul executivelor respective, caracterul schimbător al relaţiilor de putere însemna, de asemenea, că persoanele responsabile cu elaborarea politicii erau supuse unei presiuni interne, care nu venea din partea presei sau a opiniei publice, sau a lobby-urilor industriale sau financiare, ci din partea adversarilor din propriile elite sau guverne. Şi acest aspect a amplificat sentimentul de urgenţă cu care s-au confruntat factorii decizionali în vara anului 1914.

Trebuie să facem o distincţie între factorii obiectivi care acţionau asupra factorilor decizionali şi poveştile pe care şi le spuneau ei înşişi sau altora despre ceea ce credeau că fac sau motivul pentru care făceau ceea ce făceau. Toţi protagoniştii-cheie din povestea noastră au filtrat lumea cu ajutorul unor naraţiuni care erau alcătuite din frânturi de experienţă la care se adăugau temeri, proiecţii şi interese luând forma unor maxime. În Austria, povestea unei naţiuni de tâlhari şi regicizi tineri, care provocau şi hărţuiau neîntrerupt un vecin bătrân şi răbdător, împiedica o evaluare „la rece” despre cum ar trebui gestionate relaţiile cu Belgradul. În Serbia, fanteziile despre victimizarea şi asuprirea de către un Imperiul Habsburgic prădalnic şi atotputernic au avut acelaşi efect. În Germania, perspectiva sumbră a unor

invazii şi a unor împărţiri de teritorii i-a chinuit pe factorii decizionali în vara anului 1914. Saga rusească despre umilinţe repetate din partea Puterilor Centrale a avut un impact similar, denaturând prezentul şi clarificând trecutul. Cea mai importantă dintre toate era povestea bine cunoscută referitoare la declinul istoric necesar al Austro-Ungariei, care, înlocuind o serie de presupuneri mai vechi referitoare la rolul Austriei de centru al stabilităţii în Europa Centrală şi Estică, i-a dezinhibat pe inamicii Vienei, subminând noţiunea că Austro-Ungaria, la fel ca şi orice altă mare putere, deţinea interese pe care avea dreptul să le apere.

Se înţelege de la sine că scena balcanică a fost importantă pentru izbucnirea războiului, având în vedere locul în care s-au petrecut asasinatele care au dus la declanşarea crizei. Trebuie să insistăm, în mod particular, asupra a două aspecte. Primul este acela că Războaiele Balcanice au recalibrat într-un mod periculos relaţiile dintre puterile mai mari şi cele mai mici. Din punctul de vedere al liderilor austrieci şi ruşi, lupta pentru a controla evenimentele din Peninsula Balcanică a primit un caracter nou, mult mai ameninţător, în special în timpul crizei din iarna 1912 – 1913. O consecinţă a fost balcanizarea alianţei franco-ruse. Franţa şi Rusia au construit, în ritmuri şi din motive diferite, un declanşator geopolitic la graniţa austro-sârbă. Scenariul balcanic de început nu a fost o politică sau un plan sau un complot care s-a maturizat în timp. Nu a existat nicio relaţie necesară sau lineară între poziţiile adoptate în 1912 şi 1913 şi izbucnirea războiului în anul următor. Nu scenariul balcanic de început – care a fost, de fapt, un scenariu sârb de început – a dus Europa în pragul războiului care a izbucnit în 1914, ci, mai degrabă, a fost invers. Acesta a oferit cadrul conceptual în care a fost interpretată criza, odată ce aceasta a izbucnit Prin urmare, Rusia şi Franţa au legat destinul a două dintre cele mai mari puteri ale lumii, într-o manieră extrem de asimetrică, de un destin nesigur al unui stat turbulent şi, uneori, violent.

În ceea ce priveşte Austro-Ungaria, ale cărei acorduri de siguranţă regională au fost distruse de Războaiele Balcanice, crimele din

Sarajevo nu au constituit un pretext pentru o politică preexistentă de invazie şi război Acestea au reprezentat un eveniment care a dus la transformare, un eveniment încărcat de o ameninţare reală şi simbolistică. Este uşor să spunem, din perspectiva secolului al XXI-lea, că Viena ar fi trebuit să rezolve problemele apărute în urma asasinatelor prin negocieri bilaterale calme cu Belgradul, însă, având în vedere contextul din 1914, acest lucru nu pare a fi o variantă credibilă. La fel este şi cazul propunerii lui Sir Edward Grey de a forma „un grup de mediere format din patru puteri", care a avut la bază o indiferenţă partizană faţă de realităţile politice ale situaţiei în care se afla Austro-Ungaria. Nu doar lipsa de dorinţă şi incapacitatea autorităţilor sârbe de a suprima activitatea iredentistă au dus la asasinate, ci şi faptul că prietenii Serbiei nu i-au conferit Vienei dreptul de a include în cerinţele impuse Belgradului un mijloc prin care să monitorizeze şi să impună supunerea. Aceste cerinţe au fost respinse pe motiv că erau ireconciliabile cu suveranitatea sârbă. Aici putem face o paralelă cu dezbaterea care a avut loc în cadrul Consiliului de Securitate ONU în octombrie 2011 privind propunerea – favorizată de statele ONU – de a impune sancţiuni regimului Assad din Siria cu scopul de a preveni masacrarea cetăţenilor disidenţi ai ţării. Reprezentantul rus a combătut această propunere afirmând că această idee reflecta „o abordare provocatoare" inadecvată, care era tipică pentru puterile occidentale, în timp ce reprezentantul Chinei a susţinut că sancţiunile erau inadecvate, deoarece erau ireconciliabile cu „suveranitatea" siriană.

Cum putem rezolva problema culpabilităţii? Afirmând că Germania şi aliaţii ei răspundeau moral de izbucnirea războiului, Articolul 231 din Tratatul de Pace de la Versailles a făcut ca problema culpabilităţii să rămână în centrul dezbaterilor referitoare la originile războiului.

Jocul de „a arunca vina” nu şi-a pierdut farmecul. Cea mai influentă expunere a acestei tradiţii este „Teza lui Fisher” – prescurtarea pentru o serie de argumente elaborate în 1960 de Fritz Fischer, Imanuel Geiss şi un grup de colegi tineri germani, care au susţinut că Germania era principala vinovată pentru izbucnirea războiului. Conform acestei perspective (lăsând deoparte multele variaţiuni pe aceeaşi temă din cadrul Şcolii Fischer), germanii nu au intrat în război împleticindu-se sau târându-şi picioarele. L-au ales – mai rău, l-au plănuit dinainte, în speranţa de a ieşi din izolare şi de obţine puterea mondială. Studiile recente referitoare la controversa Fischer au subliniat legăturile dintre această dezbatere şi procesul dificil prin care intelectualii germani au ajuns să se împace cu moştenirea morală pătată lăsată de trecutul nazist Argumentele lui Fischer au fost ţinta criticilor din mai multe puncte de vedere.3 Cu toate acestea, o versiune temperată a tezei lui Fischer domină în continuare în studiile referitoare la drumul parcurs de Germania către război.

Trebuie, oare, să construim un caz împotriva unui singur stat vinovat sau ar trebui să catalogăm statele în funcţie de răspunderea asumată pentru izbucnirea războiului? într-un studiu clasic aparţinând literaturii referitoare la origini, Paul Kennedy subliniază faptul că ar fi „o indulgenţă” să se evite căutarea unui vinovat prin blamarea tuturor sau nici unul dintre statele beligerante.4 O abordare mai rigidă, insinuează Kennedy, nu ar trebui elimine o numire exactă a vinovatului. Problema legată de o relatare axată pe vină nu este aceea că s-ar putea da vina pe cine nu trebuie, ci, mai degrabă, că relatările axate pe vină rezultă din anumite supoziţii. Acestea au tendinţa, în primul rând, să presupună că în interacţiunile conflictuale unul din protagonişti trebuie să aibă dreptate, iar celălalt, să se înşele. Au greşit oare sârbii când au căutat să îi unească pe sârbi? Oare au greşit austriecii când au insistat asupra independenţei Albaniei? Oare era una dintre aceste acţiuni mai greşită decât cealaltă? Chestiunea este lipsită

de însemnătate. Un alt dezavantaj al relatărilor acuzatoare este acela că limitează câmpul vizual prin faptul că se concentrează pe temperamentul şi iniţiativele politice ale unui anume stat în loc să se concentreze asupra multiplelor procese de interacţiune. Apoi mai există şi problema că această căutare a vinovatului îl determină pe anchetator să interpreteze acţiunile factorilor decizionali ca fiind plănuite şi alimentate de o intenţie coerentă. Trebuie să demonstrezi că a existat cineva care şi-a dorit războiul, dar l-a şi provocat în această formă extremă, acest mod de procedură dă naştere unor poveşti conspirative în care un grup de indivizi puternici, cum ar fi ticăloşii în costume din filmele cu Bond, controlează din culise ceea ce se întâmplă pe scenă, urmând un plan răuvoitor. Nu putem nega satisfacţia morală care derivă din aceste naraţiuni şi nu este, desigur, imposibil, logic gândind, ca războiul să fi izbucnit astfel în vara lui 1914, însă părerea exprimată în această carte este aceea că astfel de argumente nu sunt susţinute de dovezi

Izbucnirea războiului din 1914 nu este o dramă gen Agatha Christie, la finalul căreia vinovatul este descoperit într-o seră, stând aplecat deasupra cadavrului cu pistolul fumegând. În această poveste nu există niciun pistol fumegând; sau, mai degrabă, fiecare dintre personajele principale ţine unul în mână. Privită din această perspectivă, izbucnirea războiului a fost o tragedie, nu o crimă.5 Dacă recunoaştem acest lucru, nu înseamnă că ar trebui să minimalizăm paranoia beligerantă şi imperialistă a factorilor decizionali austrieci şi germani, care au acaparat atenţia lui Fritz Fischer şi a aliaţilor său istoriografiei însă germanii nu au fost singurii imperialişti şi singurii dintre toţi care au căzut pradă paranoiei Criza care a dus la război în 1914 a fost rezultatul unei culturi politice comune. A fost, de asemenea, multipolară şi cu adevărat interactivă – tocmai de aceea este cel mai complex eveniment al timpurilor moderne şi tocmai de aceea dezbaterile privind originile Primului Război Mondial continuă încă, la o sută de ani după ce Gavrilo

Princip a tras cele două gloanţe fatale pe strada Franz Iosef.

Un singur lucru este dar: niciunul dintre trofeele pentru care au luptat politicieniidin 1914 nu a meritat catastrofa ce a urmat Oare au înţeles protagoniştii care a fost miza? Se credea că europenii înclinau să prevadă următorul conflict continental va fi un război de cabinet scurt şi aprig, de genul celui din secolul al XVIII-lea; soldaţii se vor întoarce „acasă înainte de Crăciun”, după cum se zicea. Recent, această „iluzie de război scurt” a fost pusă sub semnul întrebării.6 Planul Schlieffen al Germaniei sprijinea un atac masiv şi rapid asupra Franţei, însă chiar şi printre susţinătorii acestui plan se numărau câţiva care au avertizat că următorul război nu va aduce victorii rapide, ci mai degrabă „o luptă obositoare şi sângeroasă, care se va desfăşura pas cu pas”.7 Helmuth von Moltke a sperat ca un război european, dacă avea să izbucnească, va fi înăbuşit repede, însă a admis faptul că ar putea continua ani la rând, distrugând totul în calea sa. În cea de-a patra săptămână din luna iulie 1914, prim-ministrul britanic Herbert Asquith a scris despre apropierea „Armaghedonului”. Generalii francezi şi ruşi vorbeau despre „un război de exterminare” şi despre „dispariţia civilizaţiei”.

Ştiau acest lucru, dar îl şi simţeau? Probabil că aceasta este diferenţa între anii dinainte de 1914 şi anii de după 1945. În anii 1950 şi 1960, factorii decizionali şi publicul larg au înţeles într-un mod visceral însemnătatea războiului nuclear – imaginea norilor în formă de ciupercă de deasupra oraşelor Hiroshima şi Nagasaki le-au stârnit coşmaruri cetăţenilor de rând. Drept шrare, cea mai mare cursă armată din istoria lumii nu a dus niciodată la un război nuclear între superputeri. Înainte de 1914, situaţia era diferită. În cazul multor oameni de stat, speranţa pentru un război scurt şi teama de unul îndelungat par să se fi anulat una pe cealaltă, împiedicând o evaluare completă a riscurilor. În martie 1913, un jurnalist care lucra pentru *Figaro* scria despre o serie de conferinţe

ţinute recent în Paris de către minţile luminate din medicina militară franceză. Printre vorbitori s-a numărat şi profesorul Jacques-Ambroise Monprofit, care tocmai revenise dintr-o misiune specială la spitalele militare din Grecia şi din Serbia, unde ajutase la îmbunătăţirea standardelor de chirurgie militară. Monprofit a observat că „rănile provocate de tunurile franceze [vândute statelor balcanice înainte de izbucnirea Primului Război Balcanic] nu erau cele mai numeroase, însă erau extrem de grave: oase rupte, ţesuturi sfâşiate, piepturi şi cranii zdrobite". Atât de cruntă era suferinţa, încât unul dintre cei mai proeminenţi experţi în chirurgie militară, profesorul Antoine Depage, a propus un embargou internaţional în ceea ce priveşte utilizarea acestor arme de luptă pe viitor. „Înţelegem generozitatea motivării

Domniei Sale, scria jurnalistul, dar dacă trebuie să ne aşteptăm să fim depăşiţi numeric pe câmpul de luptă, atunci este bine ca inamicii noştri să ştie că deţinem astfel de arme cu care să ne apărăm, arme atât de temute... „Articolul se încheia cu declaraţia că Franţa ar trebui să se felicite atât pentru forţa uriaşă a armelor sale, cât şi pentru că deţine „o organizare medicală pe care o putem descrie liniştiţi ca fiind extraordinară".8 Putem găsi astfel de afirmaţii dezinvolte oriunde ne-am uita în Europa antebelică. În acest sens, protagoniştii din 1914 au fost nişte somnambuli, vigilenţi, dar legaţi la ochi, bântuiţi de vise, dar, cu toate acestea, orbi la realitatea ororii pe care urmau să o aducă asupra lumii

Note

INTRODUCERE

Î. Citat din David Fromkin, Europes Last Summer. Who Started the Great War în 1914? (New York, 2004), p.6.

2. Ministerul de Externe german a sponsorizat activităţile „Arbeitsauschuss Deutscher Verbände" dedicate coordonării campaniei împotriva conceptului de vină a declanşării războiului şi a sponsorizat în mod neoficial un „Zentralstelle zur Erforschung der

Kriegsursachen" plin de savanţi; vezi Ulrich Heinemann, *Die verdrängte Niederlage*: *politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik* (Göttingen, 1983), esp. pp. 95 – 117; Sacha Zala, *Geschichte unter der Schere politischer Zensur*. *Amtliche Aktensammlung im internationalen Vergleich* (Münich, 2001), esp. pp. 57 – 77; Imanuel Geiss, „Die manipulierte Kriegsschuldfrage. Deutsche Reichspolitik in der Julikrise 1914 und deutsche Kriegsziele im Spiegel des Schuldreferats des Auswärtigen Amtes, 1919 – 1931", *Militärgschichtliche Mitteilungen*, 34 (1983), pp. 31 – 60.

3. „... de portée essentiellement politique", Barthou către Martin, scrisoarea din 3 mai 1934, citată în Keith Hamilton, „The Historical Diplomacy of the Third Republic", în Keith Wilson, (ed.), Forg*ing the Col*l*ective Mem*o*ry. Government and International His*t*orians thr*o*ugh Two World War*s *(Pr*ovidence, Oxford, 1996), pp. 29 – 62, aici p. 45; despre critica franceză adusă ediţiei germane, vezi de exemplu, E. Bourgeois, „Les archives d'Etat et lenquête sur les origines de la guerre mondiale. À-propos de la publication allemande: Die große Politik d. europ. Kabinette et de sa traduction française", Revu*e hist*o*rique, 15*5 (May-August 1927), pp. 39 – 56; Bourgeois i-a acuzat pe editorii germani că au structurat ediţia în aşa fel încât să ascundă anumite omisiuni de ordin tactic în consemnările documentare; pentru răspunsul editorului german, vezi Friedrich Thimme, „Französische Kritiken zur deutschen Aktenpublikation", Europäische Gespräche, 8/9 (1927), pp. 461479

4. Ulfried Burz, „Austria and the Great War. Official Publications in the 1920 s and 1930 s", în Wilson, *Forging the Collective Memor*y; pp. 178 – 201, aicip. 186.

5. J.-B. Duroselle, *La grande guerre des Français, 1914 – 1918*: *L'incompréhensible* (Paris, 1994), pp. 23 – 33; J.F.V. Keiger, Raymond Poincaré (Cambridge, 1997), pp. 194 – 195.

6. Keith Wilson, „The îmbălance în British Documents on the Origins of the War, 1898 – 1914. Gooch, Temperley

and the India Office", în *id.* (ed), *Forging the Collective Memory*, pp. 230 – 264, aici p. 231; vezi, de asemenea, în acelaşi volum Wilsons „Introduction. Governments, Historians and «Historical Engineering»", pp. 1 – 28, esp. pp. 12 – 13.

7. Bernhard Schwertfeger, *Der Weltkrieg der Dokumente. Zehn Jahre Kriegsschuldforschung und ihr Ergebnis* (Berlin, 1929). Pentrzu aspecte generale referitoare la această problemă, vezi Zala, *Geschichte unter der Schere*, esp. pp. 31 – 36, 47 – 91, 327 – 338.

8. Theobald von Bethmann Hollweg, *Betrachtungen zum Weltkriege* (2 vols., Berlin, 1919), esp. vol. l, pp. 113 – 84; Serghei Dmitrievich Sazonov, Les Années Fatales (Paris, 1927); Raymond Poincaré, *Au service de la Franceneuf années de souvenirs* (10 vols., Paris, 1926 – 1933), esp. vol. 4, „L'Union Sacrée", pp. 163 – 431. Pentru o discuţie a fostului preşedinte mai detaliată, dar nu neapărat revelatoare despre criză, vezi declaraţiile înregistrate în René Gerin, *Les responsabilités de la guerre*: *quatorze questions, par René Gerin*... quat*orze réponses, par Raymond Poincaré (Paris*, 1930).

9. Edward Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-Five Years*: *1892 – 1916* (London, 1925).

10. Bernadotte Everly Schmitt, *Interviewing the Authors of the War* (Chicago, 1930).

11. Schmitt, Interviewing the Authors, p. 11.

12. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, trans. Isabella M. Massey (3 vols., Oxford, 1953), vol. 2, p. 40; Magrini lucra la solicitarea istoricului italian Luigi Albertini.

13. Derek Spring, „The Unfinished Collection. Russian Documents on the Origins of the First World War", în Wilson (ed.), *Forging the Collective Memory*, pp. 63 – 86.

14. John W. Langdon, July 1914: The Long Debate, 1918 – 1990 (Oxford, 1991), P-51

15. Nu ar avea niciun rost să oferim un fragment de literatură aici Pentru discuţii folositoare asupra dezbaterii

şi a istoriei sale, vezi: John A. Moses.

The Politics of Illusion: *The Fischer Controversy în German Historiography* (London: George Prior, 1975); Annika Mombauer. *The Origins of the First World War*: *Controversies and Consensus* (London: Longman, 2002); W. Jager, *Historische Forschung und politische Kultur în Deutschland*. *Die Debatte um den Ausbruch des Ersten Weltkriegs 1914 – 1980* (Göttingen, 1984); Langdon, *The Long Debate*; id., „Emerging from Fischer's Shadow: Recent Examinations of the Crisis of July 1914", *The History Teacher*.; Vol. 20, No. 1 (Nov., 1986), pp. 63 – 86; James Joll, „The 1914 Debate Continues: Fritz Fischer and His Critics", *Past & Present*, 34/1 (1966), pp. 100 – 113 and the reply în: P.H.S. Hatton, „Britain and Germany în 1914: The July Crisis and War Aims", *Past & Present* 36/1 (1967), pp. 138 – 143; Konrad Jarausch, „Revising German History. Bethmann Hollweg Revisited", *Central European History*; 21/3 (1988), pp. 224 – 243; Samuel R. Williamson and Ernest R. May. „An Identity of Opinion. Historians and July 1914", *Journal of Modern History* 79/2 (June 2007), pp. 335 – 387; Jay Winter şi Antoine Prost, *The Great War în History*. *Debates and Controversies*, 1914 to the Present (Cambridge, 2005).

16. Despre „ornamentalism" vezi David Cannadine, *Ornamentalism*. *How the British Saw Their Empire* (London, 2002); pentru un exemplu minunat de distanţare a „lumii care a fost" până la lumea de dinainte de 1914, vezi Barbara Tuchman, *Proud Tower*. *A Portrait of the World before the War*; *1890 – 1914* (London, 1966) and cad., August 1914 (London, 1962).

17. Richard F. Hamilton and Holger Herwig, *Decisions for War 1914 – 1917* (Cambridge, 2004), p. 46

18. Svetoslav Budinov, Balkanskite Voini (1912 – 1913). Istoricheski precistavi v sistemata na năuchno-obrezovatelnata komunikatsia (Sofia, 2005), p. 55.

PARTEA I

CAPITOLUL 1

1. În zilele noastre, fostul palat găzduieşte Adunarea

oraşului Belgrad de pe strada Dragoslava Jovanovica.

2. Sir George Bonham (Ministru britanic plenipotenţiar în Belgrad) către Marchizul de Lansdowne, telegramă (copie), Belgrad, 12 iunie 1903, Arhivele Naţionale, FO 105/157, fo'. 43

3. În săptămânile ulterioare asasinatului, în Belgrad au început să circule relatări contradictorii despre regicid, deoarece diverşi indivizi au încercat să ascundă cele mai incriminatorii detalii sau să minimizeze sau să exagereze rolul pe care l-au jucat în complot Pentru comunicate de presă timpurii, detaliate şi documentate asupra evenimentelor din 10/11 iunie, vezi *Neue Freie Press*, 12 iunie, pp. 1 – 3, şi 13 iunie 1903, pp.1 – 2; relatările trimisului britanic conţin multe informaţii referitoare la evidenţierea faptelor de zvonuri; acestea pot fi consultate la Arhivele Naţionale la FO 105/157 „Servia. Coup d'Etat Extirpation of the Obrenovitch dynasty & Election of King Peter Karageorgevič. Suspension of diplomatic relations with Servia June 1903"; de asemenea, Vucinich, *Serbia Between East and West*, pp. 55 – 59; pentru relatări oficiale din literatura secundară, vezi Slobodan Jovanovič, *Vlada Aleksandra Obrenovica* (3 vol., Belgrade, 1934 – 6) vol. 3, pp. 359 – 362; Dragisa Vasic, *Devetsto treča* (*majski prevrat*) *priloži za istoriju Srbile od 8. jula 1900. de 17. januara 1907* (Belgrade, 1925), pp. 75 – 112; Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon* (2nd ed., London, 1955), pp. 11 – 12, 560 – 564.

4. David McKenzie, *Apis*: *The Congenial Conspirator*. *The Life of Colonel Dragutin T. Dimitrejevič* (Boulder, Co., 1989), p. 26; Alex N. Dragnich, Serbia, Nikola Pašie and Yugoslavia (New Brunswick, 1977), p. 44

5. McKenzie, *Apis*, p. 29.

6. Vezi, de exemplu, fragmentul din jurnalul lui Vukasin Petrovič în care este descrisă o conversaţie cu Alexandar Obrenovic transcrisă în Vladan Georgevitch, *Das Ende der Obrenovitch. Beiträge zur Geschichte Serbiens 1897 – 1900* (Leipzig, 1905), pp. 559 – 588.

7. Vucinich, Serbia between East and West, p. 9.

8. Vucinich, Serbia between East and West, p. 9.

9. Branislav Vranesevič, „Die Aussenpolitischen Beziehungen zwischen Serbien und der Habsburgermonarchie”, în Adam Wandruszka şi Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie* 1848 – 1918 (9 vol., vol. 6/2; Vienna, 1993), pp. 319 – 386, aici pp. 36 – 37.

10. Vezi *The Times*, *7* aprilie, p. 3, ediţia 37048, col. B; 23 April, ediţia 37062, col. A.

11. Vucinich, *Serbia between East and West*, p. 21; Stokes, „The Social Role of the Serbian Army”, pp. 106 – 107.

12. Despre „charisma de coterie”, vezi Roger Eatwell, „The Concept and Theory of Charismatic Leadership”, *Totalitarian Movements and Political Religions*, 7/2 (2006), pp. 141 – 56, aici pp. 144, 153, 154; id., „Hacia un nuevo modelo de liderazgo carismático de derecha”, în Miguel Ángel Simon Gomez (ed.), *La extrema derecha en Europa desde 1945 a nuestros dias* (Madrid, 2007), pp. 19 – 38.

13. Ambele citate din MĂCKenzie, *Apis*, p. 50.

14. Vucinich, Serbia between East and West, p. 47.

15. McKenzie, *Apis*, p. 35; Vucinich, *Serbia between East and West*, p. 51; Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo* (London, 1967), p. 85.

16. *London Times*, aprilie 27, p. 6, ediţia 37065, col. B.

17. Jovanovič, *Vlada Aleksandra Obrenovica*, vol. 3, p. 359.

18. Sir G. Bonham către Marchizul de Lansdowne, telegramă descifrată, Belgrad 7.45 pm 11 iunie 1903, NA FO 105/157, fo’. 11.

19. Sir G. Bonham către Marchizul de Lansdowne, telegramă (copie), Belgrad 12 iunie 1903, Arhivele Naţionale, FO 105/157, fo’. 43.

20. Sir F. Plunkett către Marchizul de Lansdowne, Viena, 12 iunie 1903, Arhivele Naţionale, FO 105/157, fo’. 44.

21. Vezi proclamaţia lui Petar din 25 iunie (OS) în Djurdje Jelenič, Nova Srbijai Jugoslavija. Istorija

nacionalnog oslobodjenţa i ujedinjenţa Srba, Hrvatai Slovenaca, od Kočine krajine de vidovdanskog ustava (1788 – 1921) (Belgrad, 1923), p. 225.

22. Despre detalii care descriu lovitura de stat din 1903 ca trecere înspre o epocă de aur a Serbiei, vezi M. Popovič, *Borba za parlamentarni režim и Srbili* (Belgrad, 1938), esp. pp. 85 – 108, 110 – 111; Z. Mitrovič, *Srpske politické stranke* (Belgrad, 1939), esp. pp. 95 – 114; A.N. Dragnich, *The Development of Parlamentary Government în Serbia* (Boulder, col., 1978), pp. 95 – 98; id., Serbia, *Nikola Pašie and Yugoslavia* (New Brunswick NJ, 1974).

23. Comentarii de M. Kalievič, apărute în G.J. Bonham către Marchizul de Lansdowne, 21 iunie 1903, Arhivele Naţionale FO 105/157, fos. 309 – 311, here fo'. 310; vezi, de asemenea, Vucinich, *Serbia between East and West*, pp. 70 – 71.

24. Wilfred Thesiger către Marchizul de Lansdowne, Belgrad, 15 noiembrie 1905, Arhivele Nationales, FO 105/158, fo'. 247 – 52, aici fo'. 250. Thesiger a fost tatăl faimosului explorator şi scriitor.

25. Wilfred Thesiger către Marchizul de Lansdowne, Belgrad, 5 decembrie 1905, Arhivele Naţionale, FO 105/158, fo'. 253 – 255, aici fo'. 254 – 255; Dragnich, Serbia, *Nikola Pašič and Yugolavia*, pp. 73 – 74.

26. MĂCKenzie, *Apis*, p. 56.

27. Contele Mérey von Kapos-Mére, şef de Birou al Ministrului de Externe vienez, către ministrul de externe Aehrenthal, 27 noiembrie 1903, citat în F.R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866 – 1914* (London 1972), p. 263; Mérey's assessment is corroborated în Kosztowits to Melvil van Lijnden, Belgrad, 4 septembrie 1903, Nationaal Archief, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

28. David Mackenzie, „Officer Conspirators and Naţionalism în Serbia, 1901 – 1914", în S. Fischer-Galaţi and B.K. Kiraly (eds.), *Essays on War and Society în East Central Europe, 1720 – 1920* (Boulder, Co., 1987), pp. 117

– 150, here p. 125; D. Diordjevič, „The Role of the Military in the Balkans in the Nineteenth Century”, în R. Melville and H.-J. Schroeder (eds), *Der Berliner Kongress von 1878* (Wiesbaden, 1982), pp. 317 – 347, esp. pp. 343 – 345.

29. D.T. Batakovič, „Nikola Pašič, les radicaux et la «Main Noire»”, *Balcanica*, 37 (2007), 143 – 169, aici p. 154; pentru o relatare detaliată despre „anticonspiraţia de la Niš”, vezi Vasic, *Devetsto treča*, pp. 131 – 184.

30. Pentru o analiză detaliată a personalităţii lui Pašič, vezi Diordje Stankovič, *Nikola Pašič. Priloži za biografiju* (Belgrad, 2006), pentru 2, ch. 8 („Psihološki lik Nikole Pašiča”), p. 322.

31. Slobodan Jovanovič, „Nicholas Pašič: After Ten Years”, *Slavonie and East European Review*, 15 (1937), pp. 368 – 376, aici p. 369.

32. Despre rusofilia lui Pašič, care era mai mult pragmatică decât ideologică, vezi Čedomir Popov, „Nova Osvetijenţa Rusko-Srpskih odnosa” (redenzie Latinka Petrovič şi Andrej Šemjakin (eds.), *Nikola Pašič. Pizma članci i govori* (Belgrad, 1995), în *Zbornik Matice Srpske za Slavistiku*, 48 – 49 (1995), pp. 278 – 283, aici p. 278; Vaša Kazimirovič, *Nikola Pašič I njegovo doba 1845 – 1926* (Belgrad, 1990), p. 54 – 55, 63; pentru detalii care subliniază latura ideologică a rusofiliei lui Pašič, vezi Andrej Šemjakin, *Ideologia Nikole Pašiča. Formiranje i evolucija (1868 – 1891)* (Moscova, 1998); despre misiunea la St-Petersburg, vezi Mackenzie, Apis, 27.

33. Vezi anecdotele adunate în Nikac Djukanov, *Bajade: anegdote o Nikoli Pašiču*, (Belgrad, 1996), p. 35

34. Diordje Stankovič, *Nikola Pašič*, pp. 315 – 316

35. Batakovič, „Nikola Pašič”, p. 150 – 151; Dragnich, Serbia, *Nikola Pašič and Yugoslavia*, pp. 3, 6, 7, 27 – 28; Mackenzie, Apis, pp. 26 – 28.

36. Batakovič,» Nikola Pašič, p. 151; Dragnich, *Serbia*, *Nikola Pašič and Yugoslavia*, p. 76; Mackenzie, Apis, p. 57; Constantin Dumba, *Memoirs ofta Diplomat*, trans. Ian F.D. Morrow (London, 1933), pp. 141 – 143.

37. Vucinich, Serbia between East and West, p. 102

38. Autorul textului care a stat la baza *Načertanije* a fost cehul František Zach, al cărui model avea în vedere o organizaţie federală a popoarelor slave din sud. Însă acolo unde Zach a scris „slav din sud”, Garašanin l-a înlocuit cu „sârb” sau „sârbesc”. Această modificare, precum şi altele au transformat viziunea cosmopolită a lui Zach într-un manifest care se concentra strict pe naţionalismul sârb.

39. Pentru textul *Načertanije*, vezi Dragoslav Stranjakovič, „Kako postalo Garašaninovo «Načertanije»”, în *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije*, VCI (1939), pp. 64 – 115, aici p. 75, citat în Behschnitt, *Nationalismus*, p. 55.

40. Stranjakovič, „Kako postalo Garašaninovo «Načertanije»”, p. 78, citat în Behschnitt, p. 57; vezi, de asemenea, Horst Haselsteiner, „Naţionale Expansionsvorstellungen bei Serben und Kroaten im 19. Jahrhundert”, *österreichische Osthefte*, 39 (1997), pp. 245 – 254, aici 247 – 248.

41. Pentru textul *Srbi svi i svuda*, vezi Vuk Stefanovič Karadžič, *Kovčežic za istoriju, jezik, običaje Srba sva tri zakona* [A treasury of history, language and folkways of the Serbs of all three confessions] (Vienna, 1849), pp. 1 – 27; aici pp. 1, 7, 19, 22; despre refuzul uluitor al croaţilor de a adopta denumirea de „sârb”, pp. 2 – 3; Haselsteiner, „Naţionale Expansionsvorstellungen”, p. 246 – 247.

42. Karadžič, *Kovčežic*, pp. 2 – 3; Haselsteiner, „Naţionale Expansionsvorstellungen” p. 248.

43. Stranjakovič, „Kako postalo Garašaninovo «Načertanije»”, p. 84, citat în Behschnitt, Nationalismus p. 56; Haselsteiner, „Naţionale Expansionsvorstellungen”, p. 249.

44. David MĂCKenzie, „Serbia as Piedmont and the Yugoslav Ideea, 1804 – 1914”, *East European Quarterly*, 28 (1994), pp. 153 – 182, here p. 160.

45. Leopold von Ranke, *The History of Servia and the Servian Revolution*, trans. Mrs Alexander Kerr (London, 1853), p. 52.

46. Tim Judah, The Serbs. History, Myth and the

Destruction of Yugoslavia (2nd ed., New Haven, 2000), pp. 29 – 47.

47. Arthur J. Evans, Through Bosnia and the Herzegovina on Foot during the Insurrection, August and September, 1875 (London, 1877), p. 139.

48. Barbara Jelavich, „Serbia în 1897: A Report of Sir Charles Eliot", *Journal of Central European Affairs*, 18 (1958), pp. 183 – 9, aici p. 185.

49. Dedijer, *Road to Sarajevo*, pp. 250 – 260.

50. Cifra exactă a populaţiei din „Vechea, Serbie" (cuprinzând Kosovo, Metohija, Sandzak şi Bujanovac) rămâne necunoscută; vezi Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830 – 1914* (Münich, 1980), p. 39.

51. Vezi Justin McCarthy, Death and Exile. The ethnie Cleansing of Ottoman Muslims, 1821 – 1922 (Princeton, 1996), pp. 161 – 4 and passim.

52. Pentru o excelentă perspectivă de ansamblu (cu hartă), vezi Andrew Rossos, *Macedonia and the Macedonians*. *A History* („Stanford, 2008), p. 4.

53. John Shea, „Macedonia în history: myths and constants", *Österreichische Osthefte*, 40 (1998), pp. 147 – 168; Loring M. Danforth, „Competing

Claims to Macedonian Identity: the Macedonian Question and the breakup of Yugoslavia", *Anthropology Today*; 9/4 (1993), pp. 3 – 10; Rossos, Macedonia, p. 5.

54. Jelavich, „Serbia în 1897", p. 187.

5 5. Fundaţia Carnegie pentru Pace Internaţională, Enquête dans les Balkans: rapport présenté aux directeurs de la Dotation par les membres de la commission dénquête (Paris, 1914), pp. 448 – 449.

56.»... srpski narod je sacuvao mnogo vise osobina slovenskih naroda nego sto je to slučaj să hrvatskim stoječi pod uticajem strane culture..." citat în Diordje Stankovič, Nikola P*ašič, s*a*vezni*v*i i strara*n*je Jugosla*v*ije (Zajeca*r, 1995), p. 29; despre părerea lui Pašič referitoare la o unire esenţială (jednopleminici) a sârbilor, croaţilor şi slovenilors, vezi de asemenea, id., Nikola Pašič, esp. primul

capitol, „Ratni ciljevi Srbile 1914. godine – Subjektivni činioci”, p. 40.

57. Citat din David Mackenzie, *lija Garašanin*: *Balkan Bismarck* (Boulder, 1985), p. 99.

58. Vucinich, Serbia between East and West, p. 122.

59. Kosztowits (consul-general al Olandei în Belgrad) către Melvil de Lijnden, Belgrad, 25 august 1903, National Archief, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

60. MĂCKenzie, „Officer Conspirators”, pp. 128 – 129; Vucinich, Serbia between East and West, p. 158 – 159.

61. Haselsteiner, „Naţionale Expansionsvorstellungen”, p. 249.

62. Citat în Vucinich, *Serbia Between East and West*, pp. 172, 174.

63. F.R. Bridge, From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866 – 1914 (London, 1972), pp. 122 – 123.

64. Vasa Kazimirovič, Nikola Pašič i njegovo doba, p. 607.

65. Despre chestiuni referitoare la comerţ şi armament, vezi Jovan Jovanovič, Borba za Narodno Ujedinjenje, 1903 – 1908 (Belgrad, [1938]), pp. 108 – 116.

66. Kosztowits to W.M. de Weede, Belgrad, 24 May 1905, National Archief, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

67. M.B. Hayne, The French Foreign Office and the Origins of the First World War (Oxford, 1993), pp. 52, 150.

68. Herbert Feis, Europe, The World-s Banker 1870 – 1914. An Account of European Foreign Investment and the Connection of World Finance with Diplomacy before the War (New Haven, 1930), p. 264.

69. Čedomir Antič, „Crisis and Armament. Economic Relations between Great Britain and Serbia 1910 – 1912”, *Balcanica*, 36 (2006), pp. 151 – 161.

70. J.B. Whitehead, „General Report on the Kingdom of Servia for the Year 1906”, în David Stevenson (ed.), British Documents on Foreign Affairs. Reports and Papers

from the Foreign Office Confidenţial Print, Part 1, From the Mid-Nineteenth Century to the First World War, Series F, Europe, 1848 – 1914, vol. 16, Montenegro, România, Servia 1885 – 1914 doc. 43, pp. 205 – 220, aici p. 210.

71. Michael Palairet, The Balkan Economies e.1800 – 1914. Evolution without Development (Cambridge, 1997), p. 28.

72. Palairet, *Balkan Economies*, pp. 86 – 87

73. Holger Sundhaussen, Historische Statistik Serbiens. Mit europäischen Vergleichsdaten, 1834 – 1914 (Münich, 1989), pp. 26 – 28.

74. Palairet, Balkan Economies, p. 23.

75. Palairet, *Balkan Economies*, pp. 112, 113, 168; John R. Lampe, „Varieties of Unsuccessful Industrialisation. The Balkan States Before 1914", *Journal of Economic History*, 35 (1975), pp. 56 – 85, aici p. 59.

76. Palairest, *Balkan Economies*, p. 331.

77. Martin Mayer, „Grundschulen în Serbien während des 19. Jahrhunderts. Elementarbildung în einer «Nachzüglergesellschaft» „în Norbert Reiter und Holm Sundhaussen (eds.), *Aligemeinbildung als Modernisierungsfaktor. Zur Geschichte der Elementarbildung* în *Südosteuropa von der Aufklärung bis zum Zweiten Weltkrieg* (Berlin, 1994), pp. 77 – 102, here pp. 87, 88, 91, 92.

78. Andrei Simic, The Peasant Urbanites. A Study of Rural-Urban Mobility în Serbia (New York, 1973), pp. 28 – 59, 148 – 151.

79. Vezi cugetările lui Mira Crouch despre Belgradul din perioada interbelică în „Jews, Other Jews and «Others»: Some Marginal Considerations Concerning the Limits of Tolerance", în John Milfull (ed.), *Why Germany? National Socialist antisemitism and the european Context* (Providence, 1993), pp. 121 – 138, aici p. 125.

80. J.B. Whitehead, „General Report on the Kingdom of Servia for the year 1908", în David Stevenson (ed.), British Documents on Foreign Affairs. Reports and Papers from the Foreign Office Confidenţial Print, Part 1, From

the Mid-Nineteenth Century to the First World War, Series F, Europe, 1848 – 1914, vol. 16 doc. 49, pp. 312 – 334, aici p. 314.

81. Citat în Violeta Manojlovič, „Defense of National Interest and Sovereignity: Serbian Government Policy in the Bosnian Crisis, 1906 – 1909”, Teză MA, Universitatea Simon Fraser 1997, p. 58.

82. Citat în Manojlovič, „Defense of National Interest”, pp. 68 – 69.

83. Manojlovič, „Defense of National Interest”, p. 3.

84. Paul Miliukov, *Political Memoirs 1905 – 1917*, trans. Carl Goldberg (Ann Arbor, 1967), p. 182.

85. Whitehead, „General Report... 1908”, pp.314 – 315.

86. Jovan Cvijic, *The Annexation of Bosnia and Herzegovina and the Serb problem* (London 1909), p. 14; despre influenţa lui asupra lui Pašić, vezi Vladimir Stojancevič, „Pašičevi pogledi na resavanje pitanja Stare Srbilei Makedonije de 1912. godine”, în Vasilije Krestic, *Nikola Pašič. Život I delo. Zbornik radova za Năucnog Skupa u Srpskoj Akademiji Nauka*i *Urmetnosti* (Belgrade, 1997), pp. 284 – 301, aici p. 285.

87. Prinţul Lazarovich-Hrebelianovich, *The Servian People. Their Past Glory and Destiny* (New York, 1910), p. 142.

88. Behschnitt, Nationalismus bei Serben und Kroaten, p. 108.

89. Mackenzie, „Officer Conspirators and Nationalism”, pp. 130 – 131; id., *Apis, the Congenial Conspirator*.

90. Citat în Milorad Radusinovič, „Antantai Aneksiona kriza”, *Istorija 20. Veka, 9* (1991) 1991, pp. 7 – 22, aici p. 9.

91. Aleksandar Pavlovič, *Liudi i dogadaji, ideje i ideali* (Belgrade, 2002), p. 30 – 38. Pavlovič a fost un politician social-democrat şi a făcut parte din elita intelectuală a Belgradului – această ediţie a jurnalului său, a cărui existenţă nu a fost făcută cunoscută publicului larg,

a fost publicată de către fiicele lui în 2002.

92. Citat în Violeta Manojlovič, „Defense of National Interest and Sovereignity: Serbian Government Policy in the Bosnian Crisis, 1906 – 1909”, Teza MA, Universitatea Simon Fraser 1997, p. 78.

93. Radusinovič, „Antantai Aneksiona kriza”, p. 18.

94. Citat în Milan St. Protič, *Radikali u Srbjii*: *Ideje*i *Pokret* (Belgrade, 1990), p. 246.

95. Manojlovič, „Annexation Crisis”, p. 109.

96. Milovije Buha, „Mlada Bosnau – Sarajevski atentat. Zavod za udžbenike i nastavna sretistra (Sarajevo, 2006), p. 171.

97. Behschnitt, Nationalismus bei Serben und Kroaten, p. 117.

98. Pentru detalii privind înfiinţarea *Ujedinjenje* în *smrt*! vezi David Mackenzie, „Serbia as Piedmont and the Yugoslav ideea, 1804 – 1914”, *East European Quarterly*, 38 (1994), pp. 153 – 82; id., *Apis*, pp. 64 – 8; Ljubibratic, *Mlada Bosna*, pp. 35 – 7; Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, pp. 115 – 117.

99. Milovije Buha, „Mlada Bosnau – Sarajevski atentat. Zavod za udžbenike i nastavna sretistra (Sarajevo, 2006), p. 170.

100. Pijemont, 31 October/12 November 1911, citat în Dušah T, Batakovič, „Nikola Pašič, les radicaux et la «Main Noire»”, *Balcanica 37* (2006), pp. 143 – 169, aici p. 158; legătura cu protofascismul apare, de asemenea, şi în Vladimir Dedijer and Branko Pavičevič, „Dokazi za jednu tezu”, Novi Misao (Belgrade), June 1953.

Îoi. Citat în Joachim Remak, *Sarajevo*. *The Story of a Political Murder* (London, 1959), p. 46; on Jovanovič’s authorship and involvement, vezi David Mackenzie, „Ljuba Jovanovič-Čupa and the Search for Tugoslav Unitya, *International History Review*, 1/1 (1979), pp. 36 – 54.

102. Dedijer, Road to Sarajevo, p. 379.

103. Remak, *Sarajevo*, p. 49.

104. Citat în Mackenzie, *Apis*, p. 71.

105. Vojislav Vučkovič, *Unutrašnje krize Sr*bilei *Privi*

Svetski Rat (Belgrad, 1966), p. 179.

106. Batakovič, „Nikola Pašić”, p. 160.

107. Mackenzie, *Apis*, p. 73.

108. Von Ugron to Aehrenthal, Belgrade, 12 noiembrie 1911, HHStă Vienna, PA Serbien XIX 62, No. 94 a.

109. Milovije Buha, „Mlada Bosnau – Sarajevski atentat Zavod za udžbenike i nastavna sretistra (Sarajevo, 2006), pp. 143, 175.

110. Vezi, de exemplu, *Politika*, Belgrad, 18 august 1910, care îl consideră pe Žerajič ca fiind „un descendent nobil al rasei [sale]” al cărui nume „este rostit astăzi de către oameni cu mare evlavie”. Articolul pare să marcheze ziua de naştere a regelui Petar Karadiordjevic; este citat în „Cartea Roşie” austriacă, însă sursa online este http://209.85.135.104/ search? q = cache: 0YxuZRIgw9YJ: www.geocities.com/veldest/varesanin.html + %22 bogdan + zerajic%22 & hl = en & et = cink & cd = 4 & gl = uk8 rie = UTF-8

111. Remak, *Sarajevo*, pp. 36 – 37.

112. Dedijer, *Road to Sarajevo*, p. 236; Jean-Jacques Becker, „Lombre du naitonalisme serbe”, *Vingtième Siècle*, *69* (2001), pp. 7 – 29, aici p. 13.

113. Paget către Grey, Belgrad, 6 iunie 1913, NA FO 371/1748.

114. Crackanthorpe to Grey, Belgrade, 7 September, 1913, NA FO 371/1748, fos. 74 – 6.

115. Fundaţia Carnegie, Enquête dans les Balkans, p. 144; Katrin Boeckh, Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan (Münich 1996), pp. 125 – 126.

116. Boeckh, Von den Balkankriegen, p. 164.

117. Viceconsulul Peckham către Crackanthorpe, Üskiib, 23 octombrie 1913; Crackanthorpe către Grey, Belgrade 17 November, NATO 371 / 1748, fos. 147 – 148, 158.

118. Viceconsul ca Greig to Crackanthorpe, Monastir,

25 noiembrie 1913, NA FO 371/1748, fo’. 309.

119. Viceconsul C.A. Greig to Crackanthorpe, Monastir, 30 noiembrie 1913, NA FO 371 / 1748, fo’. 341 – 50, aici 341.

120. Viceconsul C.C. Greig to Crackanthorpe, Monastir, 16 decembrie 1913, NA FO 371/1748, fo’. 364.

121. Grieg către Crackenthorpe, Monastir 24 decembrie 1913, NA FO 371 / 2098, fos 11 – 15, aici 13 – 4.

122. Notă marginală de „RGVM (Robert Gilbert Vansittart) despre Circulara Ministerului de Externe, 9 decembrie 1913, NA FO 371 / 1748, fo’. 327.

123. Vezi comentariile lui Pašič, datate, 3 aprilie 1914, adăugate la Diordjevič (Ministrul sârb la Constantinopol) către Ministerul de Externe Belgrad, Constantinopol, 1 aprilie 1914, în Vladmimir Dedijer and Života Anic (eds.), *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbile* (7 vols.: Belgrade, 1980), vol. 7/1, p. 586, doc. 444.

124. Ajutorul a fost refuzat pe motiv că membrul rus al echipei, Paul Miliukov, era „duşmanul Serbiei” pentru că vorbise înaintea lui Duma în favoarea autonomiei Macedoniei; vezi Boeckh, *Balkankriegen*, p. 172.

125. Remak, *Sarajevo*, p. 57.

126. Buha, „Mlada Bosna* – Sarajevski atentat”, p. 173 – 174.

127. Despre efectul de radicalizare a armatei sârbe cauzat de războaie: Descos către Doumergue, Belgrad, 7 mai 1914, DDF, seria 3, vol. 10, doc. nr. 207, pp. 333 – 335.

128. Intenţia lui Apis de a duce la bun sfârşit o astfel de lovitură este incertă şi încă disputată, vezi Mackenzie, *Apis*, pp. 119 – 120; despre legăturile dintre „Mâna Neagră” şi opoziţia din parlament, vezi Vučkovič, *Unutrašnje krize*, p. 187.

129. Dedijer, *Road to Sarajevo*, p. 389.

130. În timpul procesului de la Salonik din 1917, Apis a susţinut că îl lăsase pe agentul Rade Malobabič să se ocupe de toate detaliile legate de asasinat Nu se ştie sigur dacă a fost implicat tot *Ujedinjenje* în *smrt*! sau doar un

cerc de ofiţer şi agenţi din jurul lui Apis, vezi David McKenzie, *The „Black Handu on Trial*: *Salonika*, *1917* (Boulder, 1995), p. 45, pp. 261 – 262, Fritz Würthle, *Die Sarajewoer Gerichtsakten* (Viennă 1975), Boghitchévitch, *Le procès de Salonique* (Paris, 1927), pp. 36, 63; McKenzie, Apis, pp. 258 – 259.

131. Bogičevič, *Le Procès de Salonique* (Paris, 1927), pp. 78 – 80, 127.

132. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, trans and ed. Isabella M. Massey (3 vols., Oxford, 1953), vol. 2, p. 73; Mackenzie, *Apis*, p. 128.

133. Sesiunea din 12 octombrie 1914, reprodusă în Albert Mousset, *Un drame historique*: *lattentat de Sarajevo* (Paris, 1930), p. 131.

134. Albertini, *Origins*, vol 2, pp. 86 – 88.

135. Köhler, *Prozess*, p. 44.

136. Remak, *Sarajevoy* p. 63.

137. Köhler, *Prozess** p. 4.

138. Köhler, *Prozessy* p. 23.

139. Despre problema controversată referitoare la starea economică a Bosniei faţă de Serbia, vezi Evelyn Kolm, *Die Ambi*tionen *Österreich-ungams im Zeitalter des Hochimperialismus* (Frankfurt/Main, 2001), pp. 235 – 240; Robert J. Donia, *Islam under the Double Eagle*. *The Muslims of Bosnia and Herzegovina*, *1878 – 1914* (New York, 1981), p. 8; Peter F. Sugar, *The Industrialization of Bosnia-Herzegovina*, *1878 – 1918* (Seattle, 1963); Palairet, Balkan Economies, pp. 171, 231, 369; Robert A. Kann, „Trends Towards Colonialism in the Habsburg Empire, 1878 – 1918: The Case of Bosnia-Heregovina”, în D.K. Rowney and G.E. Orchard (eds.) *Russian and Slavonie History* (Columbus, 1977), pp. 164 – 180; Kurt Wessely, „Die wirtschaftliche Entwicklung von Bosnien-Herzegowina” în Wandruszka and Urbanitsch (eds.), *Die Habsburgermonarchiey* vol 1, pp. 528 – 566.

140. „Coroana Muntelui” nu este despre Miloš Obilič în adevăratul sens al cuvântului, însă numele lui, care este pomenit în text de douăzeci de ori, este invocat în mod

repetat ca un simbol a tot ceea ce este mai bun în tradiţia sârbească în ceea ce priveşte curajul şi sacrificiul în luptă. Pentru versiunea completă a textului în engleză şi explicaţii utile, vezi http://www.rastko.rs/knjizevnost/njegos/njegos-moimtain vreath.html.

141. Mărturie Gavril Princip, „Nachts pflegte ich zum Grab des Žerajič hinauszugehen, Dort verbrachte ich oft ganze Nächte, indem ich über unsere Verhältnisse, über unsere elende Lage und über ihn [Zerajic] nachdachte, und da entschloß ich mich zum Attentat" în Pharos (ed.), *Der Prozeß gegen die Attentäter von Sarajewo* (Berlin, 1918), p. 40.

142. „Das Grab war verwahrlost, darum richtete ich es ein wenig her, daß es schöner aussah. Da faßte ich den festen Entschluß, zu sterben wie ei. Ich wußte überhaupt, daß ich nicht lange leben werde. Immer beschäftigte der Gedanke an Selbstmord, da war mir alles gleichgültig", în Köhler, *Prozeß*, p. 4L

143. „Ich wollte dann von der gleichen Stelle aus schießen wie der versterbene Žerajič", Köhler, *Prozeßy* pp. 30, 53.

144. Köhler, *Prozeß*, p. 5.

145Köhler, *Prozeß*, p. 6.

146. „Zum Eichelkranz", „Zum grünen Kranz", „Zum Goldfischlein", „... llerlei Reden hörte... Köhler, Proz*eßy p.* 6.

147. „... cine în den Kaffeeschänken gern gesehene Persönlichkeit...", Köhler, Proz*eß, 9.*

148. „Also ist es genug, nach Belgrad zu kommen, um alsbald von den selben Ideea eingenommen zu werden wie Sie?", Köhler, *Prozeß*, p. 24.

149. Köhler, *Prozeß*, pp. 137, 147.

150. Köhler, *Prozeßy* pp. 145 – 146, 139.

151. Despre certurile lui Čubrilovič cu profesorii lui, vezi Zdravko Antonie, „Svedočenje Vase Čubriloviča o sarajevskom atentatu i svom tamnovanju 1914 – 1918", *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 46 (1992), pp. 163 – 180, aicipp. 165, 167.

152. Ljuba Jovanovič, „Nach dem Veitstage des Jahres 1914”, *Die Kriegsschuldfrage*. *Berliner Monatshefte für Internaţionale Aufklärungy* 3/1 (1925), pp. 68 – 82, aici 68 – 69; despre importanţa acestui document, vezi Albertini, *Originăv* vol. 2, p. 90; însă această variantă a evenimentelor nu este acceptată de toată lumea: vezi ex. Buha, *„Mlada Bosna”* – *Sarajski atentat*, p. 343, care susţine (din lipsă de dovezi directe) că Pašič ştia că băieţii traversaseră râul, însă nu cunoştea natura misiunii lor; vezi, de asemenea, Batakovič, *Nikola Pašič*, p. 162; Diordje Stankovič, *Nikola Pašičy* esp. p. 262.

155Dovada faptului că Pašič ştia deja despre eveniment este discutată în Albertini, *Originăv* vol. 2, pp. 90 – 97 – Albertini se concentrează pe mărturia lui Lj. Jovanovič, susţinută de bănuiala că agentul lui Pašič era Ciganovič; Colaboratorul lui Albertini, Luciano Magrini, a mai adăugat două mărturii ale asociaţilor lui Pašič, înregistrate în timpul războiului, vezi id, *H Dramma di Seraievo*. *Origini I responsabilité della guerra europea* (Milan, 1929), pp. 106 – 108, 114 – 116. Hans Uebersberger, *Österreich zwischen Russland und Serbien*. *Zur südslawischen Frage und der Entstehung des Ersten Weltkrieges* (Cologne, Graz, 1958), pp. 264 – 245 suplimentează această dovadă cu notiţele de mână, mâzgălite de Pašič care se referă la „şcolari”, „bombe” şi „revolvere”, găsite printre documentele ministrului de externe sârb. Relatarea extrem de detaliată, dar nu întru totul demnă de încredere a lui Vladimir Dedijer despre fundalul acestui plan secret, *Road to Sarajevo*, admite că este posibil ca Pašič să fi ştiut dinainte despre acest plan, însă susţine că aflase doar pentru că el reuşise să pună cap la cap informaţiile pe care le avea deja la îndemână. Relatări mai recente, inclusiv scrierea foarte detaliată a lui Friedrich Würthle, *Die Spur führt nach Belgrad* (Vienna, 1975), oferă o serie de interpretări, însă nu aduce dovezi noi

154. Dovada referitoare la rolul lui Ciganovič ca şi informator este indirectă, dar puternică, vezi

Boghitchévitch, *Procès de Salonique*, pp. 32, 131 – 132 şi Albertini, *Origins*, voi 2, p. 98. Nepotul lui Pašić era şi el membru al *Ujedinjenje* în *smrt*!

155. Vezi şeful districtului Podrinje către ministrul de interne, Sabac, 4 iunie 1914; ministrul de interne [Protic] către Pašič (cu un rezumat al rapoartelor de la graniţă), Belgrad, 15 iunie 1914; şeful districtului Podrinje către comandantul Diviziei a 5-a a Pazei de Frontieră la Ložnice, Sabac, 16 iunie 1914; comandantul Diviziei Regionale Drina, Valevo, către ministrul de război, 17 iunie 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbile*, vol. 7, documentele 155, 206, 210, 212, pp. 290, 337 – 339, 344 – 345, 347.

156. Ministrul de interne către şeful districtului Podrinje la Sabac, 10 iunie 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbijey* voi. 7, răspunsul lui Protic anexat documentului 155, p. 290.

157. Şeful districtului Podrinje către ministrul de interne, Sabac, „Top Secret", 14 June 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbile*, vol. 7, doc. 198, p. 331.

158. Căpitanul Diviziei a 4-a a Pazei de Frontieră Rade Popovič către comandantul Diviziei a 5-a a Pazei de Frontieră, 19 iunie, 1914; Maiorul de artilerie Ljub. Rad. Vulovič, comandantul Diviziei a 5-a a Pazei de Frontieră către şeful statului-major general, aceeaşi dată *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbile*, vol. 7, ambele anexate documentului 209, p. 343; vezi, de asemenea, Dedijer, *Road to Sarajevo*, pp. 390 – 391; Buha, „*Mlada Bosnaa* – *Sarajevski atenta*tă. 178.

159. Textul în sârbă a declaraţiei sub jurământ a lui Apis poate fi găsit în Milan Z. Živanovič, *Solunski process hiljadu devetsto sedamnaeste*. *Prilog zaproucavanje politicke istorije Srbile od 1903*. de *1918*. *god*. (Belgrad, 1955), pp. 556 – 8; vezi, de asemenea, McKenzie, „*Black Handu on Trial* p. 46.

160. Departamentul de Raportare al statului-major general (Apis) către Departamentul Operaţional al statului-major general, 21 iunie 1914, în Anic and Dedijer,

Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbile, vol. 7/2, doc. nr. 230, pp. 364 – 5.

161. Ministrul afacerilor externe (Pašić) către ministrul de război, Belgrad, 24 iunie 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbile*, vol. 7/2, doc. 254, pp. 391 – 392.

162. Albertini, Origins, vol. 2, p. 99; Stankovič, Nikola Pašič, saveznivi i straranje Jugoslavije, p. 40.

163. Vezi „Die Warnungen des serbischen Gesandten", *Neue Freie Presse*, 3 iulie 1914, p. 4.

164. „Note de M. Abel Ferry", 1 iulie 1914, seria 3, vol. 10, doc. nr. 466, pp. 670 – 671.

165. Mărturia lui Lešanin, amintită în Magrini, II *Dramma di Seraievo*, p. 115. [„... que, per indiscrezioni avute, il governo serbo credeva di sospettare che un complotto fosse ordito contro la vita dellarciduca ereditario în occasione del suo viaggio în Bosnia".]

166. Scrisoarea lui Jovanovič către *Neues Wiener Tageblatt*, 177, 28 iunie 1924, citat în Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 105; Miloš Bogičevič, Le procès de Salonique. Juin 1917 (Paris, 1927), pp. 121 – 125; Magrini, Îl *dramma di Seraievo*, pp. 115 – 116.

167. Remak, *Sarajevo*, p. 75.

168. Remak, *Sarajevo*, p. 74; Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 102.

169. Vučkovič, *Unutrašnje krize*, p. 192.

170. Stankovič, Nikola Pašič. *Priloži za biografiju*, 264.

171. Radusinovič, „Antanta I Aneksiona kriza", p. 18.

172. Stankovič, *Nikola Pašič, saveznivi i straranje iugoslavije*, pp, 30 – 32; Dragnich, Serbia, Nikola Pašič and Yugoslavia, p. 106.

173. Stankovič, Nikola Pašič, saveznivi i straranje Jugoslavije, p. 36.

174. Stankovič, Nikola Pašič, saveznivi i straranje Jugoslavije, p. 41.

175. Despre viziunea lui Pašič asupra politicii ruse referitoare la Balcani, vezi Semjakin, „Rusofilstro Nikole

Pasica", p. 28.

176. Citat în Behschnitt, Nationalismus bei Serben und Kroaten, p. 128.

177Rapoartele ataşatului militar sârb la St. — Petersburg sunt rezumate în corespondenţa ministrului de interne (Protic) către ministrul afacerilor externe (Pašič), Belgrad, 12 iunie 1914; au existat şi alte rapoarte entuziasmate referitoare la pregătirea armatei ruse în corespondenţa Ambasadei Serbiei din Belgrad (Spalaikovič) cu ministrul afacerilor externe, St Petersburg, 13 June 1914, *Dokumenti o Spoljnoj Politici Kraljevine Srbile*, vol. 7, documentele. 185, 189, pp. 317, 322.

178. Miloš Bogičevič, *Le Procès de Salonique. Juin 1917* (Paris, 1927), p. iii.

CAPITOLUL 2

1. Norman Stone, „Constituţional Crises în Hungary, 1903 – 1906", *Slavonie and East European Review*, 45 (1967), pp. 163 – 82; Peter R Sugar, „An Underrated Event: The Hungarian Constituţional Crisis of 1905 – 1906", East European Quarterly (Boulder), 15/3 (1981) pp. 281 – 306.

2. A. Murad, *Franz Joseph and His Empire* (New York, 1978), p. 176; Andrew C. János, „The Decline of Oligarchy: Bureaucraţie and Mass Politics in the Age of Dualism (1867 – 1918)", în Andrew C. János and William B. Slottman (eds.), *Révolution in Perspective*: *Essays on the Hungarian Soviet Republic ofl919* (Berkeley, 1971), pp. 1 – 60, aici pp. 23 – 24.

1. Citat în Alan Sked, The Decline and Fall of the Habsburg Empire 18151918 (New York, 1991), p. 190.

2. Samuel R. Williamson Jr, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (Houndmills, 1991), p. 24; cifre pentru 1880 în Sked, *Decline and Fall*, pp. 278 – 9.

3. Sked, Decline and Fall, pp. 210 – 211; János, The Decline of Oligarchy, pp. 50 – 53.

4. Brigitte Hamann, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators* (Münich, 1996), pp. 170 – 174.

5. Steven Beller, Fancis Joseph (London, 1996), p.

173; Arthur J. May, *The Habsburg Monarchy 1867 – 1914* (Cambridge Mass., 1951), p. 440; C.A. Macartney, *The House of Austria. The Later Phase, 1790 – 1918* (Edinburgh, 1978), p. 240; R.A. Kaim, *A History of the Habsburg Empire, 1526 – 1918* (Berkeley, 1977), pp. 452 – 461; Robin Okey, *The Habsburg Monarchy*, c. *1765 – 1918*. From Enlightenment to Eclipse (London, 2001), pp. 356 – 360.

6. Pentru o viziune interesantă asupra acestei probleme, vezi Arthur J. May, „R.W. Seton-Watson and British Anti-Hapsburg Sentiment", *American Slavic and East European Review*, Voi. 20, Nr. 1 (feb., 1961), pp. 40 – 54.

7. Pentru un rezumat scurt excelent, vezi Lothar Höbelt, „Parlamentary Politics în a Multinational Setting: Late Imperial Austria", CAS Working Papers în Austrian Studies Series, Working Paper 92 – 96; argumentele lui sunt expuse în detaliu în id., „Partéién und Fraktionen im Cisleithanischen Reichsrat", în Wandruszka and Urbanitsch (eds.), *Die Habsburgermonarchie*, vol. 7/1, pp. 895 – 1006.

8. László Katus, „The Common Market of the Austro-Hungarian Monarchy", în András Gerö (ed), *The Austro-Hungarian Monarchy Revisisted*, trans. Thomas J. and Helen D. DeKomfeld (New York, 2009), pp. 21 – 49, aici p. 41.

9. István Deák, „The Fall of Austria-Hungary: Peace, Stability, and Legitimacy", în Geir Lundestad (ed.), *The Fall of Great Powers* (Oxford University Press, Oxford, 1994), pp. 81 – 102, aici pp. 86 – 87.

10. György Kövér, „The economic Achievements of the Austro-Hungarian Monarchy. Scales and Speed", în Gerö (ed), *Austro-Hungarian Monarchy*, pp. 51 – 83, aici p. 79; Nachum T. Gross, „The Industrial Revolution in the Habsburg Monarchy 1750 – 1914", în Carlo C. Cipolla (ed), *The emergence of Industrial Societies* (6 volume, New York, 1976), vol. 4/1, pp. 228 – 278; David F. Good, „Stagnation and Take-Off" în Austria, 1873 – 1913",

Economic History Review 27/1 (1974), pp. 72 – 88 susţine că deşi nu a existat o „lansare" austriacă, în propriul sens al cuvântului, dezvoltarea în partea austriacă a monarhiei a rămas fermă în timpul perioadei antebelice;

John Komlos, „Economic Growth and Industrialisation in Hungary 1830 – 1913", *Journal of European Economic History*, 1 (1981), pp. 5 – 46; id., *The Habsburg Monarchy as a Customs Union. Economic Development în Austria-Hungary in the Nineteenth Century* (Princeton, 1983), esp. pp. 214 – 220; pentru o relatare care subliniază vitalitatea creşterii GDP pe cap de locuitor în partea austriacă (comparativ cu cea din partea ungurească), vezi Max Stephan Schulze, „Patterns of Growth and Stagnation in the Late Nineteenth-Century Habsburg Economy", *European Review of Economic History*, 4 (2000), 311 – 340.

11. Henry Wickham Steed, *The Hapsburg Monarchy* (Londra, 1919), p. 77.

12. John Leslie, „The Antecedents of Austria-Hungary's War Aims. Policies and Policy-Makers în Vienna and Budapest before and during 1914", în Elizabeth Springer and Leopold Kammerhold (eds.), *Archiv und Forschung. Das Haus –, Hofund Staatsarchiv în seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas* (Vienna, 1993), pp. 307 – 394, aici 354.

13. Kann, *History*, p. 448; May, *Habsburg Monarchy*, pp. 442 – 3; Sked, *Decline and Fall*, p. 264; Sazonov către Nicolae al II-lea, 20 ianuarie 1914, GARF, Fond 543, op. 1, del. 675.

14. Robin Okey, *The Habsburg Monarchy* c. *1765 – 1918*. From Enlightenment to Eclipse (London, 2001), p. 303, 305.

15. Wolfgang Pav, „Die dalmatinischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat nach der Wahirechstreform von 1907", Teză MA, Universitatea din Viena, 2007, p. 144, vizualizare on-line pe:http:// othes. univie. ac. at /342/1/11 – 29 – 2007 0202290.pdf.

16. Despre această tendinţă, vezi Deak, „The

Incomplete State în an Age of Total War".

17. Maureen Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life în World War I* (Cambridge, 2004), p. 24; John W. Boyer, „Some Reflections of the Problem of Austria, Germany and Mitteleuropa", *Central European History*, *22* (1989), pp. 301 – 315, aici p. 311.

18. Despre evoluţia statului în aceşti ani, vezi John Deak, „The Incomplete State în an Age of Total War, Or: The Habsburg Monarchy and the First World War as a Historiographical Problem", manuscris nepublicat, Universitatea Notre Dame, 2011; John Deak a prezentat o versiune a acestei lucrări la Seminarul de la Cambridge despre Istoria Europeană Modernă în 2011; îi sunt extrem de recunoscător pentru că m-a lăsat să citesc o versiune completă a textului înainte de a fi publicată.

19. Gary B. Cohen, „Neither Absolutism nor Anarchy: New Narratives on Society and Government în Late Imperial Austria", *Austrian History Yearbook*, 29/1, (1998), pp. 37 – 61, aici p. 44.

20. Robert Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften* (Hamburg, 1978), pp* 32 – 33.

21. Barbara Jelavich, *History of the Balkans* (2 vols., Cambridge, 1983), vol.

2, p. 68.

22. F. Palacky to the Frankfurt Parlament's „Committee of Fifty", 1 Ith April 1848, în Hans Kohn, Pan*stavism*. *Its History and Ideology* (Notre Dame, 1953), pp. 65 – 69.

23. Citat în Arthur J. May* *Habsburg Monarchy 1867 – 1914* (Cambridge Mass., 1965), p. 199.

24. Lawrence Cole, „Military Veterans and Popular Patriotism în Imperial Austria, 1870 – 1914", în Lawrence Cole and Daniel Unowsky (eds.), *The Limits of Loyalty Imperial Symbolism, Popular Allegiances and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy* (New York, Oxford, 2007), pp. 36 – 61, aici p. 55.

25. Despre Franz Joseph ca „impersonalitate" şi

„demon al mediocrităţii" vezi Karl Kraus, *The Last Days of Mankind. A Tragedy* în *Five Parts*, traducere Alexander Gode and Sue Ellen Wright, ed. F. Ungar (New York, 1974), activ, Scenă 29, p. 154; vezi, de asemenea, Hugh LeCaine Agnew, *„The Flyspecks on Palivecs Portrait. Franz Joseph, the Symbols of Monarchy and czech Popular Loyalty"*, în *Cole and Unowsky, Limits of Loyalty*, pp. 86 – 112, aici p. 107.

26. Lothar Hobelt, Franz Joseph I. *Der Kaiser und sein Reich. Eine politische Geschichte* (Vienna, 2009); despre rolul împăratului în elaborarea legilor şi a constituţiilor: László Péter, „Die Verfassungsentwicklung în Ungam", în *Wandruszka and Urbanitsch* (eds.), *Die Habsburgermonarchie*, vol. 7/1, pp. 239 – 540, esp. pp. 403 – 414.

27. Beller, *Francis Joseph*, p. 173.

28. Joseph Maria Baemreither, Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Österreich-ungam vor dem Weltkrieged. Joseph Redlich (Berlin, 1928), p. 210.

29. Despre loialitatea faţă de împărat, vezi Stephen Fischer-Galaţi, „Nationalism and Kaisertreue", *Slavic Review 22* (1963), pp. 31 – 36; Robert A. Kann, „The Dynasty and the Imperial Ideea", *Austrian History Yearbook* 3/1 (1967), pp. 11 – 31; Lawrence Cole and Daniel Unowsky, „Introduction. Imperial Loyalty and Popular Allegiances in the Late Habsburg Monarchy", în Cole and Unowsky (eds.), *Limits of Loyalty*, pp. l-lÓ; in the same volume, see also the following chapters: Christiane Wolf, „Reprezenting Constituţional Monarchy în Late Nineteenth-Century and Early Twentieth-Century Britain, Germany and Austria", pp. 199 – 222, esp. 214; Alice Freifeld, „Empress Elizabeth as Hungarian Queen: The Uses of Celebrity Monarchy", pp. 138 – 161.

30. Joseph Roth, *The Radetsky March*, trans. Michael Hofmann (Londra, 2003), p.75.

31. Bridge, From Sadowa to Sarajevo, p. 71.

32. Noel Malcolm, *Bosnia. A Short History* (Londra,

1994), p. 140.

33. Palairet, The Balkan Economies, pp. 171, 369; Peter E Sugar, *The Industrialisation ofbosnia-Herzegovina, 1878 – 1918* (Seattle, 1963); o evaluare mai puţin entuziastă care subliniază caracterul industrial, de interes personal al investiţiilor austriece îi aparţine lui Kurt Wessely, „Die wirtschaftliche Entwicklung von Bosnien-Herzegovina", în Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (eds.), *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918* (Viena, 1973), vol. l, pp. 528 – 566.

34. Robert J. Donia, *Islam under the Double Eagle. The Muslims of Bosnia and Herzegovina 1878 – 1914* (New York, 1981), p. 8; Robert A. Kann, „Trends towards Colonialism in the Habsburg Empire, 1878 – 1914: The Case of Bosnia-Herzegovina", în Don Karl Rowney and G. Edward Orchard (eds.), *Russian and Slavic History* (Columbus, 1977), pp. 164 – 180.

35. Martin Mayer, „Grundschulen", p. 93.

36. Malcolm, *Bosnia*, p. 144.

37. Dedijer, *Road to Sarajevo*, p. 278.

38. „[Die Monarchie] habe es verstanden, die verschiedenen Nationen und Religionen în diesem Lande auf gleichem Fuße zu behandeln und dădurch se große Erfolge zu erzielen". Comentariu înregistrat de fostul ministru austriac al comerţului Joseph Maria Baemreither, *Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen. Fragmente eines politischen Tagebuches 1897 – 1917*, ed. Oskar Mitis (Viena, 1939), pp. 141 – 142.

39. William Eleroy Curtis, *Turk and His Lost Provinces. Greece, Bulgaria, Servia, Bosnia* (Chicago şi Londra, 1903), p. 275; Este posibil ca preşedintele Roosevelt să îl şi citit pe Curtis, care făcea şi el referire la Filipine.

40. Edvard Bencă, *Le Problème Autrichien et la Question Tchèque* (Paris, 1908), p. 307, citat în Joachim Remak, „The Ausgleich and After – How Doomed the Habsburg Empire?" în Ludovik Holotik and Anton Vântuch (eds.) *Der Österreich-ungarische Ausgleich 1867*

(Bratislava, 1971), pp. 971 – 988, aici p. 985.

41. Wickham Steed, scrisoare către editor, TLS, 24 septembrie 1954; id., *The Hapsburg Monarchy*, p. xiii.

44Thomas Masaryk, *The Making of a State. Memories and Observations*, 1914 – 1918 (Londra, 1927 [orig. czech and German editions appeared în 1925]), p. 8. Pentru o discuţie despre punctul de vedere al lui Steed şi despre acest pasaj, vezi Deak, „The Incomplete State în an Age of Total War".

45. Oszkár Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (Chicago, 1929), pp. 23, 451.

46. Oszkár Jászi, „Danubia: Old and New", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 93/1 (1949), pp. 1 – 31, aici p. 2.

47. Mihály Babits, Keresztükasul életemen (Budapest, 1939), citat în Mihály Szegedy-Maszák, „The Re-evaluated Past. The Memory of the Dual Monarchy în Hungarian Literature", în Gerő (ed.), Austro-Hungarian Monarchy, pp. 192 – 216, aici p. 196.

48. Pentru o compilaţie utilă a studiilor de la ţară la ţară, vezi Marian Kent (ed.), *The Great powers and the end of the Ottoman Empire* (London, 1984).

49. Williamson, Austria-Hungary, pp. 59 – 61; *Bridge*, *From Sadowa to Sarajevo*, pp. 211 – 309.

50. Textul Tratatului celor Trei împăraţi (versiunea din 1881) protocolul individual pot fi studiate în *Bridge*, *From Sadowa to Sarajevo*, pp. 399 – 402.

51. Citat *Bridge*, *From Sadowa to Sarajevo*, p. 141. Vezi, de asemenea, Ernst R. Rutkowski, „Gustav Graf Kálnoky. Eine biographische Skizze", Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 14 (1961), pp. 330 – 343.

52. Memorandumul lui Kálnoky către Taaffe, septembrie 1885, citat în *Bridge*, *From Sadowa to Sarajevo*, p. 149.

53. „Erzfeind des Savekönigreichs", Edmund Glaise von Horstenau, Franz Josephs Weggefährte: das Leben des Generalstabschefs, Grafen Beck nach seinen Aufzeichnungen und hinterlassenen Dokumenten (Zürich,

Viena, 1930), p. 391.

54. Bridge, From Sadowa to Sarajevo, p. 263.

55. Kosztowits to Tets van Goudriaan, Belgrade, 22 Janury 1906, *National Archief*, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

56. Pentru o discuţie ilustrativă privind aceste argumente, bazate pe memoriile şi jurnalele diplomatului bulgar, Christophor Khesapchiev, vezi Kiril Valtchev Meijański, „The Secret Serbian-Bulgarian Treaty of Alliance of 1904 and the Russian Policy in the Balkans before the Bosnian Crisis", Teză Masterat, Universitatea de Stat Wright, 2007, pp. 30 – 31, 38 – 9, 41 – 42, 44, 50 – 51, 53 – 78; vezi, de asemenea, Dumba, *Memoirs of a Diplomat*, pp. 137 – 139; Miloš Bogičevič, *Die auswärtige Politik Serbiens 1903/1914* (3 volume, Berlin, 1931), vol. 3, p. 29.

57. Pentru o discuţie clasică despre această problem, vezi Solomon Wank, „Foreign Policy and the Nationality Problem în Austria-Hungary, 18671914", *Austrian History Yearbook* 3 (1967), pp. 37 – 56.

58. „Selbst wenn in der kritischen Zeit cine vernünftige Regierung am Ruder wäre, wuurde sie kaum im Stande sein, die gegenwärtig noch allmächtigen radicalen Chauvinisten vor einem Abenteuer zuruuckzuhalten". Pomiankowski to Beck, Beigrade, 17 februarie 1906, citat în Günther Kronenbitter, „Krieg im Frieden". *Die Führung der k.u. L Armee und die Großmachtpolitik Österreich-ungams 1906 – 1914* (Münich, 2003), p. 327.

59. „Konzept der Instruktion für Forgachantăßlich seines Amtsantrittes în Belgrad", Viena 6 iulie 1907, în Solomon Wank (ed.), *Aus dem Nachlaß Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innenund Außenpolitik 1885 – 1912* (2 volume, Graz, 1994), vol. 2, doc. 377, pp. 517 – 520, aici p. 518.

60. Solomon Wank, „Aehrenthals Programme for the Constituţional Transformation of the Habsburg Monarchy:

Three Secret Mémoires", *Slavonie and East European Review 42* (1963), pp. 513 – 536, aici p. 515.

61. Despre condiţiile care au dus la anexare, vezi Bernadotte E. Schmitt, *The Annexation of Bosnia 1908 – 1909* (Cambridge, 1937), pp. l-18.

62. Okey, Habsburg Monarchy, p. 363.

63. Holger Afilerbach, Der Dreibund. Europäische Grossmachtund Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg (Viena, 2002), p. 629.

64. N. Schebeko, *Souvenirs. Essai historique sur les origines de la guerre de 1914* (Paris, 1936), p. 83. (Shebeko, fost ambasador rus la Viena).

65. Harold Nicolson, *Die Verschwörung der Diplomaten. Aus Sir Arthur Nicolsons Leben 1849 – 1928* (Frankfurt am Main, 1930), pp. 301 – 302; Williamson, *Austria-Hungary*, pp. 68 – 69; Schmitt, *The Annexation of Bosnia*, pp. 49 – 60; o relatare contemporană confirmând acest punct de vedere: Baronul M. de Taube, *La politique russe davant-guerre et la fin de lempire des Tsars* (Paris, 1928), pp. 186 – 187.

66. Theodor von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-ungams seit 1866* (Berlin, 1913), pp. 170 – 2; Schmitt, Annexation of Bosnia* pp. 43 – 44; Afilerbach, Dreibund, pp. 750 – 754, 788 – 814; RJ. B. Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers*. Italian Foreign Policy before the First World War (Cambridge, 1979), pp. 87 – 88, 223 – 224, 245.

67. W.M. Cangren, Iswolsky und Aehrenthal vor der bosnischen Annexionskrise. Russische und österreichisch-ungarische Balkanpolitik 1906 – 1908 (Uppsala, 1955), pp. 86 – 87.

68. David Stevenson, Armaments and the Coming of War. Europe 1904 – 1915 (Oxford, 1996), pp. 162 – 163.

69. Miliukov, *Political Memoirs*, p. 242; V.N. Strandmann, *Balkanske Uspomene*, traducere din rusă în sârbă de Jovan Kachaki (Belgrade, 2009), p. 238.

70. G. Schödl, Kroatische Nationalpolitik und «Jugoslavenstvo». Studien zur nationalen Integration und

regionaler Politik în Kroatien-Dalmatien am Beginn des 20. Jahrhunderts (Münich, 1990), p. 289.

71. Tomas G. Masaryk, *Derăgramer Hochverratsprozess und die Annexion von Bosnien und Herzegowina* (Viena, 1909), un pamflet conţinând în mare parte discursurile cheie ale lui Masaryk în timpul procesului scandalos din Agram; vezi, de asemenea, Theodor von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-ungams seit 1866* (Berlin, 1913), pp. 221 – 224; Joseph Baemreither, *Fragmente eines politischen Tagebuchs> Die südslawische Frage und Österreich-ungam vordem Weltkrieg* (Berlin, 1928), pp. 133 – 145;

72. Forgâch către Aehrenthal, Belgrad, 9 noiembrie 1910, Ludwig Bittner and Hans Uebersberger (eds.), *Österreichs-unga*ms *Aussenpolitik von der bosnischen Krise bis zum Kriegsausbruch 1914* (henceforth ÖUAP) (7 vol, Vienna and Leipzig, 1930), vol. 3, doc. 2296, p. 40; Forgâch către Aehrenthal, Belgrad, 13 noiembrie 1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2309, p. 49; Forgâch către Aehrenthal, Belgrad, 15 noiembrie 1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2316; pp. 56 – 58; Forgâch către Aehrenthal, Belgrad, 22 noiembrie

1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2323, pp. 64 – 66.

73. „Die Situation ist für mich keine Angenehme, aber ich werde – wie schön se manches – die Belgrader Zeitungsstürme ruhig übertaugen können, falls sich die Regierung halbwegs anständig benimmt", Forgâch către Aehrenthal, Belgrade, 26 noiembrie 1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2329, pp. 72 – 74.

74. Forgâch către Macchio (şeful biroului din Viena), Belgrad, 17 ianuarie

1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2413, p. 146.

75. ÖUAP, vol. 3, doc. 2369, Forgâch către Aehrenthal, Belgrade, 12 decembrie 1910, pp. 109 – 110.

76. „Uebrigens ist der stets übergespannte Mann în mancher Beziehung nicht ganz zurechnungsfähig. Sein Hass gegen die Monarchie hat sich seit der Annexion beinahe zu einer Geisteskrankheit entwickelt". ÖUAP, vol. 3, 2490, Forgâch către Aehrenthal, Belgrad, 1 aprilie 1911,

p. 219.

77. Vezi Miroslav Spalajkovic [Spalaïkovitch], *La Bosnie et VHerzégovine. Étude d'histoire diplomatique et de driot internaţional* (Paris, 1897), esp. pp. 256 – 279, 280 – 316.

78. Note asupra conversaţiei cu Descos de Jean Doulcet, prim-secretarul ambasadei franceze la St.

— Petersburg, St-Petersburg, 8 decembrie 1913, AMAE Papiers Jean Doulcet, vol. 23, Saint Petersbourg IV, Note personale, 1912 – 1917.

79. Leslie, „Antécédents", p. 341; despre ostilitatea dintre Forgâch şi Spalajkovic, vezi, de asemenea, Würthle, *Die Spurführt nach Belgrad*, pp. 186 – 192.

80. *Tschirschky to Bethmann Hollweg*, Viena, 13 februarie 1910, paAA, R10984.

81. Notiţe asupra conversaţiei cu André Panafieu, ministrul francez la Sofia, St.

— Petersburg, 11 decembrie [1912], AMAE Papiers Jean Doulcet, vol. 23, Saint Petersbourg IV, Note personale, 1912 – 1917.

82. Strandmann, Balkanske Uspomene, p. 249.

83. Malenkovid (consul-general sârb la Budapesta) către Pasid, Budapesta, 12 iulie 1914, Arkhiv Srbile, Ministerstro Inostrannykh De la – Politicko Odelenje, 416, fo'. 162.

84. Andrew Lamb, „Léhars *Die Lustige Witwe* – Theatrical Fantasy or Political Reality?", articol din programul operetei *Văduva veselă*, Opera Regală, Londra, 1997; revizuit şi accesibil online læ http://www.josef-weinberger.com/mw/politics.html.

85. Egon Erwin Kisch, *Mein Leben Für Die Zeitung 1906 – 1913*. Journalistische Texte 1 (Berlin şi Weimar, 1983), pp. 140 – 142.

86. Polivanov către Neratov, St.

— Petersburg, 14 august 1911, IZBI, Seria 3, vol. 1, part 1, doc. no. 318, pp. 383 – 384.

87. Günther Kronenbitter, „Krieg im Frieden". Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik

Österreich-ungams 1906 – 1914 (Münich, 2003), p. 321; Christopher Seton Watson, *Italy Front Liberalism to Fascism, 1870 – 1925* (Londra, 1967), pp. 333 – 338.

88. Seton Watson, *Italy*, p. 344.

89. Textul acordului de la Racconigi (în franceză şi în rusă) se află în *Narodnii komissariat po inostrannym delam* (ed.), Materialy po istorii franko-russkikh otnoshemi za 1910 – 1914 g. Zbomik sekretnykh diplomaticheskikh dokumentov byvshego Imperatorskogo rossüskogo ministerstva inostrannykh del (Moscova 1922), p. 298; despre acordul ulterior între Austro-Ungaria şi Italia, vezi Guido Donnino, *LAccordo Italo-Russo di Racconigi* (Milano, 1983), pp. 273 – 279.

90. Ce domir Antici, „Crisis and Armament", pp. 158 – 159.

91. Aehrenthal către Szögyenyi, Erlass nach Berlin, 29 decembrie 1911, ÖUA, vol. 3, doc. 3175, p. 733; Radoslav Vesnid Junior, Dr Milenko Vesnid, Gransenjer Srbske Diplomatije (Belgrad, 2008), pp. 275, 280.

92. Legation Councillor von Haymerle către Biroul de Externe Viena, Belgrad, 9 octombrie 1910, ÖUAP, vol. 3, doc. 2266, pp. 13 – 14.

93. Ugron către Aehrenthal, Belgrad, 12 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2911, p. 539; Ugron către Aehrenthal, Belgrad, 14 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2921, pp. 545 – 546; Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 15 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2929, p. 549 – 550.

94. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 22 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2966, p. 574; vezi, de asemenea, Ugron către Aehrenthal.

Belgrade, 29 ianuarie, 1912, transcris în Barbara Jelavich, „What the Austrian Government Knew about the Black Hand", *Austrian History Yearbook*, 22 (1991), pp. 131 – 150, aici p. 141.

95. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 15 noiembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 2928, p. 549; Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 15 noiembrie 1911,

ÖUAP, vol. 3, doc. 2929, p. 549 – 550.

96. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 3 decembrie 1911, ÖUAP, vol. 3, doc. 3041, p. 627; Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 2 februarie 1912, ÖUAP, vol. 3, doc. 3264, pp. 806 – 807.

97. Ugron către ministrul de externe, Belgrad, 6 februarie 1912, ÖUAP, vol. 3, doc. 3270, pp. 812 – 814.

98. Jelavich, „What the Habsburg Government Knew”, p. 138.

99. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 18 ianuarie 1914, transcris în Jelavich, „What Austria Knew”, pp. 142 – 144, aici p. 143.

100. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 10 mai 1914, transcris în Jelavich, „What Austria Knew”, pp. 145 – 147, aici 145.

101. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 21 mai 1914, transcris în Jelavich, „What Austria Knew”, pp. 147 – 149, aici 147 – 148.

102. Gellinek către şeful statului-major, Belgrad, 21 June 1914, transcris în Jelavich, „What Austria Knew”, pp. 149 – 150, aici 150.

103. Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann* (2 volume, Graz, 1963), vol. 2, p. 489.

104. Leon Bilinsky, *Wspomenenia*i *Dokumenty* (2 volume, Varşovia, 1924), vol. 1, pp. 260 – 262; pentru o analiză detaliată a acestei întâlniri, vezi, de asemenea un capitol nepublicat al manuscrisului de Samuel R. Williamson, intitulat „Serbia and Austria-Hungary: The Final Rehearsal, October 1913”, pp. 13 – 15. Îi sunt profund recunoscător profesorului Williamson pentru că mi-a îngăduit să citesc acest capitol, care m-a ajutat să înţeleg evoluţia relaţiilor austro-sârbeşti după cel de-al Doilea Război Balcanic.

105. Despre „politeţea încântătoare”, a lui Berchtold vezi Schebeko, *Souvenirs*, p. 167.

106. Barbara Jelavich, „What the Habsburg Government knew about the Black Hand”, în *Austrian*

History Yearbook, vol. XXII (1991), 131 – 150.

107. Kronenbitter, Großmachtpolitik Österreich-ungams, p. 386.

108. Gellinek, *Rezumat despre armată sârbă după campania sa împotriva Bulgariei în vara lui 1913*, citat în Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-ungams*, pp. 434 – 435; despre evaluările austriecilor referitoare la puterea militară a Serbiei, vezi, de asemenea, Rudolf Jerâbek, *Potiorel. General im Schatten von Sarajevo* (Graz, 1991), p. 106.

109. Pentru o analiză excelentă a structurii factorilor de decizie, vezi Leslie, „Antecedents", passim.

110. Gina Countess Conrad von HötzendoriF, *Mein Leben mit Conrad von Hötzendorff* (Leipzig, 1935), p. 12.

111. Sondhaus, Architect of the Apocalypse, p. 111.

112. Holger Herwig, *The First World War*: *Germany and Austria-Hungary*, 1914 – 1918 (London, 1997), p. 10.

113. Hans Jürgen Pantenius, Der Angriffsgedanke gegen Italian bei Conrad von Hötzendorf. Ein Beitrag zur Koalitionskriegsführung im Ersten Weltkrieg (2 volume, Cologne, 1984), vol. 1, pp. 350 – 357: Holger Herwig, The First World War. Germany and Austria-Hungary 1914 – 1918 (Londra, 1997), pp. 9 – 10.

114. Roberto Segre, *Vienna e Belgrado 1876 – 1914* (Milan, [1935]), p. 43.

115. Contesa Conrad von Hötzendorff, *Mein Leben mit Conrad*, p. 44.

116. Conrad, Memorandumul din 31 decembrie 1907, citat în *Kronenbitter*, *Großmachtpolitik Österreich-ungams*, p. 330.

117. Contesa Conrad von Hötzendorff, *Mein Leben*, p. 101.

118. Holger Herwig, The First World War. Germany and Austria-Hungary, 1914 – 1918 (London, 1997), pp. 19 – 21.

119. Despre părerea lui Conrad în legătură cu conflictul armat, vezi Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-ungams*, pp. 135 – 137, 139, 140; István Déak,

Beyond Naţionalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps (New York, 1990), p. 73; Pantenius, Angriffsgedanke, pp. 231, 233 – 236.

120. Aehrenthal, memorandumul din 22 octombrie 1911, citat în Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-ungams*, pp. 363 – 365.

121. Conrad von Hötzendorf, Aus Meiner Dienstzeit, vol. 2, p. 282.

122. István Déak, Beyond Naţionalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps (New York, 1990), p. 73.

123. Bridge, De la Sadowa cätre Sarajevo, p. 336; Sondhaus, Architect of the Apocalypse, p. 106.

124. Rudolf Sieghart, Die letzten jahrzehnte einer Großmacht (Berlin, 1932), p. 52; Georg Franz, Erherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie (Brünn, 1943), p. 23.

125. Lawrence Sondhaus, *The Naval Policy of Austria-Hungary 1867 – 1918. Navalism, Industrial Development and the Politics of Dualism* (West Lafayette, Ind., 1994), p. 176; prim-ministrul austriac, Koerber, a fost cel care a folosit expresia „guvern din umbră", vezi Franz, *Erherzog Franz Ferdinand*, p. 25.

126. „Mögliche Entgleisungen, die der national-föderalistischen Zerbröckelung Vorschub leisten könnten", citat în Günther Kronenbitter, „Krieg im Frieden". Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-ungams 1906 – 1914 (Münich, 2003), p. 66.

127. Lavender Cassels, *The Archduke and the Assassin* (London, 1984), p. 23; Franz, *Erzherzog Franz Ferdinand*, p. 18.

128. Keith Hitchins, The Nationality Problem în Austria-Hungary. The Reports of Alexander Vaida to Archduke Franz Ferdinands Chancellery (Leiden, 1974), pp. x, 8 – 14, 176 – 179 et passim.

129. Stephan Verosta, Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch, Karl Renner und der Zweibund, 1897 – 1914 (Viena, 1971), pp. 244, 258 – 259,

266.

130. Kronenbitter, Großmachtpolitik Österreich-ungams, pp. 74, 163; Sondhaus, Architect of the Apocalypse, p. 118.

131. Sondhaus, Architect of the Apocalypse, pp. 104 – 5.

132. Franz Ferdinand către Aehrenthal, 6 august 1908, citat în Leopold von Chlumecký, *Erherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen* (Berlin, 1929), p. 98.

133. Franz Ferdinand către Aehrenthal, 20 octombrie 1908, citat în Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-ungams*, p. 338 – 339.

134. Franz Ferdinand către maiorul Alexander Brosch von Aarenau, 20 octombrie 1908, citat în Chlumecký, *Erherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*, p. 99; Rudolf Kiszling, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*. Leben, *Pläne und Wirken am Schicksalsweg der Donaumonarchie* (Graz, 1953), pp. 127 – 130; Sondhaus, *Architect of the Apocalypse*, p. 102.

135. Despre motivele pe care le-a avut când a acceptat postul, vezi Berchtold, dată jurnal 2 februarie 1908, citat în Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann* (2 volume, Graz, 1963), vol. 1, p. 88.

136. Hantsch, *Berchtold*, vol. 1, 86.

137. Berchtold către Aehrenthal, St-Petersburg, 19 noiembrie 1908, citat în Hantsch, *Berchtold*, vol. 1, pp. 132 – 134.

138. Hantsch, *Berchtold*, vol. 1, pp. 206, despre viziunile lui Berchtold în ceea ce priveşte filistinismul înaltei societăţi din St.

— Petersburg, vezi 233.

139. Leslie, „Antecedents”, p. 377.

140. Franz Ferdinand către Berchtold, Viena, 16 ianuarie 1913, citat în Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, p. 342.

141. Citat în Hantsch, *Berchtold*, vol. 1, p. 265.

142. „Eine mit kaltem Blute und sistematisch,

offenbar über höheren Befehl durchgeführte Eliminerungsoder Ausrottungsaktion" Report of Consulk-General Jehlitschka în Üsküb, 24 octombrie 1913, copiată ca şi anexă la Griesinger către ministrul de externe german, Belgrad, 30 octombrie, paAA, R14 276. Vezi originalul din Berlin!

143. Jovanove către Pasié, Viena, 6 mai 1914, Arkhiv Srbile, Ministerstro Inostrannykh De la – Politicko Odelenje (MID – PO), 415, fo'. 674.

144. „... wo Mord und Todschlag zum Sistem erhoben wurden", Storck către Berchtold, Belgrad, 28 octombrie 1913, citat în Boeckh, Von *den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg, pp*. 171 – 172.

145. Giest către Ministerul de Externe, Belgrad, 30 mai 1914, în ÖUAP, vol. 8, doc. 9774, pp. 96 – 97.

146. Gellinek către Ministerul de Externe, ÖUAP, vol. 8, doc. N0.9883 pp. 158 – 159.

147. Pentru textul în engleză al Memorandumului lui Matscheko, vezi Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, pp. 443 – 448, aici p. 443.

148. Despre nevoia de ajutor extern, vezi de Veer and Thomson (Mission Néerlandaise en Albanie) către ministrul de război olandez, Nationaal Archief, 2.05.03, Ministerie van Buitenlandse Zaken, nr. 652 Algemeine Correspondenţie over Albanië.

149. Toate citatele din Memorandumul lui Matscheko sunt din transcrierea în ibid. Despre paranoia exprimată în memorandum despre „stridenţa" tonului său, vezi Williamson, *Austria-Hungary*, pp. 165 – 170; despre perspectiva sa generală paşnică: Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, pp. 334335; despre perspective diferită care sugerează că obiectivele stabilite în memorandum (şi anume, cooptarea României) nu ar fi putut fi realizate fără a declanşa o criză, vezi Schroeder, „România and the Great Powers before 1914", *Revue Roumaine dHistoire*, 14/1 (1975), pp. 39 – 53.

150. Vezi Kronenbitter, „Krieg im Frieden", pp. 236 – 237; despre implicarea lui Hötzendorff junior, vezi Bruce

Menning „Russian Military Intelligence, July 1914. What St Petersburg Perceived and Why It Mattered”, manuscript nepublicat. Îi sunt profund recunoscător profesorului Menning pentru că mi-a arătat acest document înainte de a fi publicat de *Journal of Modern History*, şi pentru că a împărtăşit cu mine gândurile lui despre locul ocupat de serviciile secrete în factorii de decizie ruşi. Despre memoriile lui Svechin, discutate de Menning, vezi *Mikhail Svechin*, *Zapiski starogo generală o bylom* (Nice, 1964), esp. p. 99.

151. Williamson, *Austria-Hungary*, p. 146.

152. Citat în Sondhaus, Architect of the Apocalypse, p. 122.

153Conrad, *Aus Meiner Dienstzeit*, vol. 3, p. 169; Karl Bardolff, *Soldat im alten Österreich* (Jena, 1938), p. 177; Kiszling, *Erzherzog Franz Ferdinand*, p. 196.

154. Citat în Kronenbitter, Großmachtpolitik Österreich-ungams, p. 71.

155. Strandmann, Balkánsky Uspomene, pp. 245 – 250; despre plângerile negociatorilor sârbi privind intervenţiile lui Pašič, vezi Mikh. Ilič to Pašie, Viena, 9 martie 1914; pentru acelaşi lucru, Viena, 10 martie 1914, şi, în special, pentru acelaşi lucru, 11 martie 1914, unde Ilič îl roagă pe Pašie să înceteze să mai întrerupă negocierile cu „noutăţi”, Arkhiv Srbile, Ministerstro Inostrannikh Del – Politicko Odelenje (MID-PO) 415, fos. 9 – 12, 14 – 24, 25 – 27; despre bunăvoinţa ambelor părţi de a ajunge la o înţelegere, vezi Hartwig către Sazonov, Belgrad, 4 martie 1914, IZBI, seria 3, vol. 1, nr. 379, p. 375.

PARTEA A II-A

CAPITOLUL 3

1. Pentru textul tratatului, vezi The Avalon Project. Documente despre drept, istorie şi diplomaţie, Facultatea de Drept Yale, consultat la: http://avalon. law. yale. edu/19th century/frrumil. asp.

2. Claude Digeon, La Crise allemande dans la pensée française 1870 – 1914 (Paris, 1959), pp. 535 – 542.

3. Klaus Hildebrand, Das Vergangene Reich. Deutsche Aussenpolitik von Bismarck bis Hitler (Stuttgart, 1995), p. 18.

4. Pentru o analiză exactă a acestei probleme, vezi Paul W. Schroeder, „The Lost Intermediaries: The Impact of 1870 on the european Sistem", *Internaţiona History Review*, 6/1 (1984), pp. 1 – 27.

5. J.B. Eustis, „The Franco-Russian Alliance", *The North American Review*, 165 (1897), pp. 111 – 118, aici p. 117.

6. Lappenküper, Die Mission Radowitz. Untersuchungen zur Rußlandpolitik Otto von Bismarcks (1871 – 1875) (Göttingen, 1990), p. 226.

7. [„... einer politischen Gesamtsituation, în welcher alle Mächte außei Frankreichs uns *bed*ürfen, und von Koalitionen gegen uns durch ihre Beziehungen zueinander nach Möglichkeit abgehalten werden."] Citatul este din faimosul Memo*randum Bad Kissingen din* 15 iunie 1877, care a fost elaborat cu privire la Balcani, dar care surprinde multe dintre ideile principale ale politicii cancelarului; textul se găseşte în Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy and Friedrich Wilhelm

Thimme (eds.), *Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871 – 1914* (40 vols., Berlin 1922 – 1927), vol. 2, pp. 153 – 154.

1. Bismarck, Reichstag Speech of 5 December 1876, în id. (*ed.*). *Politische Reden Bismarcks. Historisch-kritische Gesamtausgabe*, ed. Horst Kohl (14 vols" Stuttgart, 1892 – 1905), vol. 6, p. 461.

2. Hildebrand, Das Vergangene Reich, pp. 50 – 51; vezi, de asemenea Hermann Oncken, *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Weltkrieges* (2 volume, Leipzig, 1933), vol. 1, p. 215.

3. Pentru un sumar despre criza bulgărească, vezi J.M. Roberts, *Europe, 1880 – 1945* (*3rd* ed., Harlow, 2001), pp, 75 – 78.

4. Herbert von Bismarck to his brother Wilhelm, 11 November 1887, în Walter Bussmann (ed.), *Staatssekretär*

Graf Herbert von Bismarck: *aus seiner politischen Privatkorrespondenz* (Göttingen, 1964), pp. 457 – 458.

5. Despre „Bismarck-Fronde", vezi J.A. Nicholls, Germany After Bismarck (Cambridge, Mass, 1958), pp. 101 – 103, 132 – 134; Katherine Lerman, Bismarck. *Profiles în Power* (Harlow, 2004), pp. 244 – 248; Konrad Canis, *Bismarcks Aussenpolitik 1870 bis 1890*: *Aufstieg und Gefährdung* (Paderborn, 2004), pp. 381 – 383; Ernst Engelberg, *Bismarck Das Reich in der Mitte Europas* (Münich, 1993), pp. 309 – 13; Otto Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany* (3 volume, Princeton, 1990), vol. 3, *The Period of Fortification 1880 – 1898*, pp. 313 – 316.

6. William L. Langer, „The Franco-Russian Alliance (1890 – 1894)", *The Slavonie Review*, 3/9 (1925), pp. 554 – 575, aici pp. 554 – 555.

7. Despre impactul pe care refuzul de reînnoire l-a avut în St.

— Petersburg, vezi Peter Jakobs, *Das Werden des französich-russischen Zweibundes*, *1890 – 1894* (Wiesbaden, 1968), p. 56 – 58; Kennan, *The Decline of Bismarcks European Order*, p. 398.

8. *Morning Post*, 1 iulie 1891 and *Standard*, *4* iulie 1891, ambele citate în Weitsman, *Dangerous Alliances*, p. 109.

9. Antoine Laboulaye către Alexandre Ribot, 22 iunie 1890, citat în Patricia A. Weitsman, *Dangerous Alliances*. *Proponents of Peace*, *Weapons of War* (Stanford, 2004), p. 105.

10. Giers către Mohrenheim, 19/21 august 1891, citat în *Weitsman*, *Dangerous Alliances*, pp. 105 – 106.

11. George F. Kennan, Fateful Alliance. France, Russia and the Coming of the First World War (Manchester, 1984), p. 153 – 154.

12. Francis R. Bridge and Roger Bullen, *The Great Powers and the european States Sistem 1815 – 1914* (Harlow, 1980), p. 259; despre orientarea antibritanică a noii alianţe (din perspectiva Rusiei), vezi, de asemenea,

Jakobs, *Das Werden des französisch-russischen Zweibundes*, pp. 73 – 78.

13. Kennan, *Fateful Alliance*, passim.

14. Weitsman, Dangerous Alliances, p. 117.

15. Despre alianţă şi cultura populară, vezi I.S. Rybachenok, Rossiiai Frantsiia: soiuz interesov i soiuz serdets, 1891 – 1897: russko-frantsuzskyi soiuz v diplomaticheskikh dokumentakh, fotografiakh, risunkakh, karikaturakh, stikhakh, tostakh i meniu (Moscova, 2004).

16. Thomas M. Îiams, Dreyfus, Diplomatists and the Dual Alliance: Gabriel Hanotaux at the Quai d'Orsay, 1894 – 1898 (Geneva, 1962), pp. 27 – 8.

17. Conversaţia dintre Lamzdorf şi ministrul de externe Alexei Lobanov-Rostovsky înregistrată în 9 octombrie 1895, în V.N. Lamzdorf, *Dnevnik*: *1894 – 1896*, ed. V.I. Bovykin and I.A. Diakonova (Moscow, 1991), p. 264 – 266; D.C.B. Lieven, *Nicholas* ÎL *Emperor of All the Russias* (London, 1993), p. 93.

18. Despre punctul de vedere al lui Hanotaux referitor la coloniile care erau cruciale pentru restaurarea prestigiului pierdut, vezi Peter Grupp, *Theorie des Kolonialimperialismus und Méthoden der imperialistischen Außenpolitik bei Gabriel Hanotaux* (Bern 8 c Frankfurt, 1962) esp. pp. 78 – 84, 122 – 127, 142 – 145; vezi, de asemenea, Alf Heggoy, *The African Policies of Gabriel Hanotaux*, 1894 – 1898 (Atena Ga., 1972), esp. pp. 10 – 11; Christopher Andrew and A.S. Kanya-Forstner, „Gabriel Hanotaux, the Colonial Party and the Fashoda Strategy", în E.F. Penrose (ed.), *European Imperialism and the Partition of Africa* (*Londra, 1975*), pp. 55 – 104.

19. Citat în Christopher Andrew, Théophile Delcassé and the Making of the entente Cordiale. A Reappraisal of French Foreign Polky 1898 – 1905 (Londra, 1968), p. 19; M.B. Hayne, The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898 – 1914 (Oxford, 1993), p. 95.

20. G.N. Sanderson, *England, Europe and the Upper Nile, 1882 – 1889* (Edinburgh, 1965), pp. 140 – 161.

21. M.B. Hayne, The French Foreign and the First

World War, 1898 – 1914 (Oxford, 1993), p. 97.

22. Andrew, *Delcassé*, p. 168.

23. Andrew, *Delcassé*, p. 171.

24. „Pour le bien de la civilisation”, Jules Clarétie, „Vingt-huit ans à la Comédie-Française – Journal”, entry of 8 March 1900, *Revue des deux mondes* (november 1949/6), pp. 122 – 140, here p. 129.

25. „Il dit bien: de déteste les Anglais [.».] îl paralyse tout»”, Clarétie, „Journal”, 8 March 1900, p. 129; Andrew, Delcassé, pp. 307 – 308; Hayne, French Foreign Office, p. 113.

26. Andrew, Delcassé, p. 172; despre reacţia francezilor la semnele unei concilieri anglo-germane la sfârşitul anilor 1980, vezi, de asemenea.

P.J.V. Rolo, Entente Cordiale. The Origins and Negotiation of the Anglo-French Agreements of 8 April 1904 (Londra, 1969), p. 73.

27. Rolo, *Entente Cordiale*, p. 106.

28. Maurice Palologue, Un grand tournant de lepolitique mondiale (19041906), (Paris, 1914), p. 196

29. Hayne, French Foreign Office, p. 55.

30. Discursul lui Disraeli în Camera Comunelor, accesibil online la: Hansard 1803 – 2005, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1871/ feb/09/address-to-her-majesty-on-her-most.

31. Editorial, *The Times*, Wednesday 15 februarie 1871, p. 9.

32. „The eaştern Question: The Russian Repudiation of the Treaty of 1856, A New Sevastopol Wanted…” New *York Times, 1* ianuarie 1871, p. 1.

33. Discursul lui Disraeli în Camera Comunelor, accesat online la: Hansard 1803 – 2005, http://hansard.millbanksystems.com/commons/1871/ feb/09/address-to-her-majesty-on-her-most

34. Keith Neilson, Britain and the Last Tsar. British Policy and Russia 1894 – 1917 (Oxford, 1995), p. xiii.

35. Pentru o analiză clară asupra problemei chineze, vezi Thomas Otte, *The China Question. Great Power*

Rivalry and British Isolation, *1894 – 1905* (Oxford, 2007).

36. Payson J. Treat, „The Cause of the Sino-Japanese War, 1894" *The Pacific Historical Review*, 8 (1939), pp. 149 – 157; Stewart Lone, *Japans First Modern War*. *Army and Society in the conflict with China*, *1894 – 1895* (Londra, 1994), p. 24.

37. Keith Neilson, „Britain, Russia and the Sino-Japanese War", în Keith Neilson, John Berryman and Ian Nish, *The Sino-Japanese War ofl894 – 1895 in its internaţional dimension*, Suntory-Toyota International Centre for Economics and Related Disciplines, London School of Economics (Londra, [1994]), pp. 1 – 22.

38. Rolo, *Entente Cordiale*, pp. 64, 108.

39. D. Gillard, The Struggle for Asia, 1828 – 1914. A study în British and Russian imperialism (Londra, 1977), pp. 153 – 166.

40. Godley (subsecretar permanent, Biroul din India) către Curzon, 10 noiembrie 1899, citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*, p. 122.

41. Serviciul de Informaţii Secrete, Ministerul de Război, „Nevoile militare ale Imperiului în războiul cu Franţa şi Rusia", 12 august 1901, citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*, p. 123.

42. Citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*, pp. 16 – 17.

43. Citat în Otte, *China Question*, p. 71.

44. Citat dintr-o scrisoare a ataşatului militar britanic în Peking către Kimberley în *Otte*, *China Question*, p. 71.

5 2. Despre reacţiile britanicilor faţă de încălcările francezilor din Indochina şi despre legătura cu politica referitoare la antantă, vezi J.D. Hargreaves, „Entente Manquée: Anglo-French Relations, 1895 – 1896" în *Historical Journal*, 11 (1953/55), pp. 65 – 92; Otte, China Question, p. 330.

53. Neilson, Britain and the Last Tsar, p. xiv; Rolo, Entente Cordiale, p. 273; on Delcassé Keith M. Wilson, The Policy of the entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904 – 1914 (Cambridge, 1985), p.

71.

54. Citat în Wilson, *Policy of the entente*, p. 71.

55. Citat din Neilson, *Britain and the Last Tsar*, p. 22.

56. Neilson, Britain and the Last Tsar, pp. 124 – 125.

57. Despre „ritmul frenetic" cu care era construită calea ferată rusească, vezi Charles Hardinge to Lansdowne, 10 November 1904, Hardinge Papers, Biblioteca Universităţii Cambridge, vol. 46.

58. „Demands for Reinforcements by the Government of India", 20 februarie 1905, citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*, p. 131.

59. Stanley Wolpert, *Morley and India, 1906 – 1910* (Berkeley, 1967), p. 80.

60. Neilson, Britain and the Last Tsar, pp. 134 – 135; Keith M. Wilson, The Policy of the entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904 – 1914 (Cambridge, 1985), p. 7.

61. Grey to Spring Rice, 22 decembrie 1905, citat în Neilson, *Britain and the Last Tsar*.

62. Otto, *China Question*, pp. 71, 90, 333.

63. Despre oferta germanilor pentru Angra Pequeña, vezi Hildebrand, *Dos Vergangene Reich*, pp. 87 – 88; de asemenea, Caniş, *Bismarcks Aussenpolitik*, pp. 209 – 217.

64. Despre cele „patru luni de tăcere arogantă" cu care guvernul de la Salisbury a primit scrisoarea din 20 iulie 1895 a preşedintelui Cleveland în care acesta protesta împotriva agresivităţilor britanicilor din Venezuela şi despre răspunsul „plin de indiferenţă" al guvernului britanic la comunicările ulterioare ale Statelor Unite, vezi Bradford Perkins, *The Great Rapprochement: England and the United States 1895 – 1914* (Londra, 1969, pp. 13 – 16; vezi, de asemenea, H.C. Allen, *Great Britain and the United States: A History of Anglo-American Relations (1783 – 1952)*, (Londra, 1954), pp. 532 – 541.

65. Comentariul lui Bismarck la scrisoarea secretarului de stat, contele Hatzfeldt, către Bismarck, 24 mai 1884, Grosse Politik, vol. 4, p. 58.

66. Bülow către Eulenburg, 2 martie 1890, citat în

Peter Winzen, *Billow's Weltmachtkonzept. Untersuchungen zur Frühphase seiner Aussenpolitik 1897 – 1901* (Boppard am Rhein, 1977), p. 50.

67. Wolfgang Caniş, Von Bismarck zur Weltpolitik. *Deutsche Außenpolitik, 1890 bis 1902* (Berlin, 1997), pp. 93 – 94.

68. Canis, Von Bismarck zur Weltpolitik, p. 124.

69. Rolo, Entente Cordiale, p. 116.

70. Gordon Märtel, Imperial Diplomacy: Rosebery and the Failure of Foreign Policy (Londra, 1986), p. 187.

71. Despre obiecţiile germanilor la tratat, vezi Jacques Willequet, *Le Congo Beige et la Weltpolitik (1894 – 1914)* (Brussels, 1962), pp. 14 – 21; Canis, *Von Bismarck zur Weltpolitik*, pp. 134 – 5; cf. A.J.P. Taylor, „Prelude to Fashoda: The Question of the Upper Nile, 1894 – 1895", *English Historical Review*, 65 (1950), pp. 52 – 80.

72. Canis, Von Bismarck zur Weltpolitik, pp. 142 – 143.

73. Textul complet al telegramei Kruger se găseşte în J. Lepsius, A. Mendelssohn Bartholdy and F. Thimme (eds.), *Die große Politik der europäischen Kabinette, 1871 – 1914* (Berlin, 1922 – 1927), vol. 11, doc. 2610, pp. 31 – 32.

74. Despre traseul şi consecinţele crizei din Transvaal, vezi Harald Rosenbach, Das deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal (1896 – 1902). Anfänge deutsch-britische Entfremdung (Göttingen, 1993).

75. Friedrich Kießling, Gegen den „großen Krieg". Entspannung în den internationalen Beziehungen (Münich, 2002), p. 137.

76. P. Winzen, „Zur Genesis von Weltmachtkonzept und Weltpolitik", în Röhl (ed.), *Der Ori Kaiser Wilhelms in der deutschen Geschichte* (Münich, 1991) pp. 189 – 222; here pp. 192 – 193.

77. Jan Rüger, The Great Naval Game. Britain and Germany in the Age of Empire (Cambridge, 2007)

78. Gregor Schöligen, Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage, 1871 – 1914 (Münich, 1984J, p. 76; Christopher

Clark, Kaiser Wilhelm II. A Life în Power (London, 2008), p 184.

79. Steinberg, *Yesterdays Deterrent*, pp. 71, 101 – 2, 109; Lambi, Navy, pp. 68 – 86.

80. Steinberg, *Yesterdays Deterrent*, p. 201; also pp. 125 – 148.

81. Citat în Rosenbach, *Transvaal*, p. 70.

82. Textul acestui memorandum apare în Steinberg, *Yesterdays Deterrent*, pp. 209 – 21. Vezi, de asemenea, Berghahn and Deist (eds.), *Rüstung im Zeichen der wilhelminsichen Weltpolitik* (Düsseldorf, 1988), esp. documentele 11/11, 11/12 şi VII/1.

83. Vezi James Ainsworth, „Naval Strategie Thought în Britain and Germany, 1890 – 1914", Teză Doctorat, Universitatea Cambridge, 2011; despre teama persistentă a britanicilor de puterea maritimă a Franţei în jurul anilor 1900 şi despre prioritatea relativ scăzută atribuită „ameninţării germane", vezi Andreas Rose, *Zwischen Empire and Kontinent Britische Außenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg* (Münich, 2011), pp. 209 – 211.

84. Chiar şi Lordul Slebome, deseori citat ca martor al acuzării în teza care spunea că teama de puterea navală a germanilor i-a făcut pe britanici să-şi schimbe strategia, era la fel de îngrijorat de flota rusească şi de cea franceză ca şi de cea germană, vezi Dominik Geppert and Andreas Rose, „Machtpolitik und Flottenbau vor 1914. Zur Neuinterpretation britischer Aussenpolitik im Zeitalter des Hochimperialismus", *Historische Zeitschrift*, 293 (2011), pp. 401 – 437, aici p. 409; Rose, *Zwischen Empire und Kontinent*, pp. 223 – 226.

85. Literatura despre rivalitatea dintre flotele navale anglo-germane a fost, pentru o perioadă, într-o continuă schimbare. Perspectiva mai veche adoptată în Arthur J, Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow. The Royal Navy in the Fischer Era, 1904 – 1919* (5 volume, Oxford, 1961 – 1970), despre ameninţarea germană care a pus stăpânire şi a transformat gândirea britanicilor în ceea ce priveşte marina s-a discutat în mai multe studii recente,

vezi, de exemplu: Jon T. Sumida, „Sir John Fischer and the Dreadnought. The Sources of Naval Mythology", *The Journal of Military History*, 59 (1995), pp. 619 – 272; Charles H. Fairbanks Jr., „The Origins of the Dreadnought Revolution. A Historiographical Essay", International *History Review*, 13 (1991), pp. 246 – 72; Nicholas A. Lambert, „Admirai Sir John Fischer and the Concept of Flotilla Defence, 1904 – 1909", *The Journal of Military History*, 59 (1995), pp. 639 – 660. Cel mai important studiu revisionist în această direcţie acum: Andreas Rose, *Zwischen Empire und Kontinent. Britische Aussenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg* (Münich, 2011).

86. Citat din Niall Ferguson, *Pity of War*, p. 71.

87. Hardinge, Wilson and Grey cited în Wilson, *Policy* of the *Entente*, p. 106.

88. Rose, *Zwischen Empire und Kontinent*, pp. 202 – 217 and 404 – 424.

89. „Ungeheure Ländermassen kommen în den verschiedensten Weltteilen în den nächsten Jahrzehnten zur Verteilung. Die Nationalität, die dabei leer ausgent, ist in der darauf folgenden Generation aus der Reihe der großen Völker, die dem Menschengeist seine Prägung geben ausgeschieden"; Hans Delbrück în Preußische Jahrbücher, 87 (1897), p. 402, citat în Caniş, *Von Bismarck zur Weltpolitik*, p. 225.

90. Bernhard von Bülow, discurs în faţa Reichstagului în 6 decembrie 1897, în Johannes Penzler (ed.), *Fürst Bülows nebst urkundlichen Beiträgen zu seiner Politik. Mit Erlaubnis des Reichskanzlers gesammelt und herausgegeben (2 volume, Berlin, 1907), vol. 1, 1897 – 1903, p. 6.*

91. Canis, Von Bismarck zur Weltpolitik, pp. 255 – 256.

92. Waldersee, dată jurnal 13 iulie 1900, în Heinrich Otto Meisner, *Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee* (3 volume, Stuttgart, 1922 – 3), vol. 2, p. 449.

93. George C. Herring, From Colony to Superpower:

US Foreign Relations since 1776 (New York, 2009), p. 307.

94. Citat în Paul Kennedy, *The rise of the Anglo-German Antagonism, 18601914* (Londra, 1980), pp. 365, 236.

95. Despre Weltpolitik ca instrument „social imperialist" destinat scopurilor interne, vezi mai întâi Hans Ulrich Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich* (Göttingen, 1973), p. 178; id., *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* (5 volume, Münich, 1987 – 2008), vol. 3, p. 1139; o perspectivă similară este prezentată în Wolfgang Mommsen, *Großmachtstellung und und Weltpolitik. Die Aussenpolitik des Deutschen Reiches 1870 bis 1914* (Frankfurt/Main, 1993), pp. 139 – 140; despre marină ca şi instrument pentru „gestionarea crizei" interne, vezi Völker Berghahn, *Der Tirpitz-Plan. Genesis und Verfall einer innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm* II. (Düsseldorf, 1971), pp. 11 – 20, 592 – 604 and passim.

96. Wilhelm al II-lea către Bülow, Syracuse, 19 aprilie 1904, în J. Lepsius, A. Mendelssohn-Bartholdy and F. Thimme (eds.), *Die große Politik der europäischen Kabinette, 1871 – 1914* (Berlin, 1922 – 1927), vol. 20/1, doc. no. 6378, pp. 22 – 23.

97. Wilhelm al II-lea către ţarul Nicolae al II-lea, 11 februarie 1904, în W. Goetz (ed.), *Briefe Kaiser Wilhelms* II. *an den Zaren, 1894 – 1914* (Berlin, 1920), pp. 337 – 338.

98. Wilhelm al II-lea către ţarul Nicolae al II-lea, 6 iunie, 19 august 1904, în *ibid.*, pp. 340 – 341.

99. Delcassé către Barrère, 28 februarie 1900, citat în Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the French Entente*, p. 151.

100. Abel Combarieu, *Sept ans à VÊlysée avec le président Émile Loubet: de laffaire Dreyfus à la conférence dălgésiras, 1899 – 1906* (Paris, 1932), pp. 183 – 184 („Le grand malheur, c'est qu'il lui répugne de causer avec l'Allemagne. Ces Allemands sont de fourbes, dit-il. Mais, sacrebleu! je ne vous demande pas d'échanger avec eux des paroles d'amour, des bagues, des armeaux, mais de causer d'affaires").

101. Citat în Andrew, Théophile Delcassé and the Making of the French Entente, p. 271; cf J.C.G. Röhl, Wilhelm II. Der Weg în den Abgrund, 1900 – 1941 (Münich, 2008), p. 372.

102. Metternich (ambasadorul german la Londra) către Biroul Afacerilor Externe german, Londra, 4 iune 1904, Lepsius et al. (eds.), *Große Politik*, vol. 20/1, doc. no. 6384, pp. 29 – 30.

103. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, p. 222 – 223.

104. „The German Emperor at Tangier", *The Times*, sâmbătă 1 aprilie 1905, p. 5, col. A.

105.» The Morocco Question", *The Times*, 8 January 1906, p. 9, col. A.

106. Katherine Lerman, *The Chancellor as Courtier*: Bernhard *von Bülow and the Governance of Germany*, *1900 – 1909* (Cambridge, 1990), p. 147 – 148; despre „inutilitatea" Triplei Alianţe, vezi Prince Lichnowsky, *My Mission to London*, 1912 – 1914 (Londra, 1929), p. 3.

107. Kennedy, Anglo-German Antagonism, p. 280.

108. Hardinge către Nicolson, Londra, 26 martie 1909, citat în Steiner, *Foreign Office*, p. 95.

109. Marina Soroka, *Britain, Russia and the Road to the First World War. The Fateful Embassy of Count Aleksandr Benckendorff* (1903 – 1916) (Londra, 2011), p. 146; Rogers Platt Churchill, *The Anglo-Russian Convention of 1907* (Cedar Rapids, 1939), p. 340; McDonald, United Government, p. 110.

no. Despre o expunere care justifică presiunile făcute asupra diplomaţiei europene de la periferie, vezi Otte, *China Question*, id., *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865 – 1914* (Cambridge, 2011); Nils Petersson, *Imperialismus und Modernisierung. Siam, China und die europäischen Mächte, 1895 – 1914* (Münich, 2000); pentru o critic puternică referitoare la motivele teoretice şi empirice ale „consensului" că puterile germane însele „au provocat" izolarea printr-un comportament exagerat pe plan internaţional, vezi Paul W. Schroeder,

„Embedded Counterfactuals and World War I as an Unavoidable War”, accesibil şi online la: http://memu. edu. tr/staff/ekaymak/courses/IR515/Articles/ Schroeder%20 on %20 counterfactuals. pdfi pp. 28 – 9 şi passim.

111. Fiona K. Tomaszewski, *A Great Russia. Russia and the Triple Entente* (Westport Conn., 2002), p. 68.

112. Lansdowne către Bertie, Londra, 22 aprilie 1905, British Documents, vol. 3, doc. no. 90, pp. 72 – 73.

113. Aide-Mémoire of the British Embassy în Paris, Paris, 24 aprilie 1905, Documents Diplomatiques Français, seria 2, vol. 6, doc. no. 347, pp. 414 – 415; despre neştiinţa lui Delcassé despre presupusele intenţii ale germanilor cu privire la un port marocan din Vest, vezi nota 5.

114. Conversaţia dintre Delcassé şi Paléologue din 26 aprilie, redată în *Paleologue*, *The Turning Point. Three Critical Years 1904 – 1906*, traducere F. Appleby Holt (Londra, 1935), p. 233.

115. Andrew, *Delcassé*, pp. 283 – 285.

116. Steiner, *Foreign Ofice*, pp. 100, 102.

117. Vezi, de exemplu, minutele anexate de Grey, Crowe şi Eduard al VII-lea la diverse scrisori de la Cartwright către Grey, Münich, 12 ianuarie 1907, 23 aprilie 1907, 7 august 1907, 8 ianuarie 1908, *British Documents*, vol. 6, documentele nr. 2, 16, 23 şi minutele depeşei lui Cartwright din München în 8 ianuarie 1908, pp. 11, 32, 42, 108. Sidney B. Fay discută despre reacţiile Londrei la depeşele lui Cartwright în recenzia pe care a făcut-o acestui volum *Gooch and Temperleys British Documents în American Historical Review*, 36 (1930), pp. 151 – 155.

118. G.S. Spicer, minutele lui Bertie către Grey, Paris, 12 septembrie 1907, *British Document*, vol. 6, doc. no. 35 (minute), pp. 55 – 58, aici p. 56.

119. Edward Grey, *Twenty-Five Years 1892 – 1916* (2 volume, Londra, 1925), vol. 1, p. 33.

120. Eyre Crowe, Memorandum on the Present State of British Relations with France and Germany, 1 ianuarie 1907, British Documents, vol. 3, appendix to doc. no. 445,

pp. 397 – 420, aici p. 406.

121. Grey, Twenty-Five Years, vol. 2, p. 29; Grenville, Lord Salisbury and Foreign Policy: The close of the nineteenth century (Londra, 1970), p. 213.

122. Minută de Hardinge, datată 10 noiembrie 1909, către Goschen către Grey, Berlin, 4 noiembrie 1909, British Documents, vol. 6, doc. no. 204, pp. 304 – 312, aici p. 311; pentru o discuţie revizionistă sugestivă şi tranşantă referitoare la această cuvântare, precum şi la altele, vezi Keith Wilson, *The Policy of the entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904 – 1914* (Cambridge, 1985), p. 100.

123. Memorandum de Mr. Eyre Crowe, Biroul Afacerilor Externe, 1 ianuarie 1907, *British Documents*, vol. 3, pp. 397 – 420.

124. Aceste cifre sunt scoase din Hans-Ulrich Wehler, Deutsche Geselbchaftsgeschichte (5 volume, Münich, 2008), vol. 3, Vion dér, deutschen Doppelrevolution bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges, 1849 – 1914, pp. 610 – 612.

125. Clive Trebilcock, The Industrialisation of the Continental Powers 1780 – 1914 (Londra, 1981), p. 22.

126. Keith Neilson, „Quot homines, tot sententiae: Bertie, Hardinge, Nicolson and British Policy, 1906 – 1916”, manuscris nepublicat; îi simt profund recunoscător domnului profesor Neilson pentru că mi-a arătat o copie a acestui text înainte ca acesta să fie publicat.

127. Hardinge către Bertie, scrisoare personală, 14 februarie 1904, Bertie Papers, FO 800/176; Hardinge către Bertie, scrisoare personală, 11 mai 1904, Bertie Papers, FO 800/183, ambele citate în Neilson, „Quot homines, tot sententiae”.

128. Keith Neilson, „«My Beloved Russians»: Sir Arthur Nicolson and Russia, 1906 – 1916”, International *History Review*, *9*/*4* (1987), pp. 52154, aici pp. 524 – 525.

129. „The Invention of Germany” este titlul celui de-al şaselea capitol al cărţii lui Wilson, *The Politics of the entente*, pp. 100 – 120.

130. Despre grijile britanicilor legate de capacitatea de apărare după Războiul Burilor, vezi Aaron L. Friedberg *The Weary Titan. Britain and the experience of Relative Decline, 1895 – 1905* (Princeton, 1988), pp. 232 – 234 and passim; David Reynolds, *Britannia Overruled. British Policy and World Power in the Twentieth Century* (2nd ed., Harlow, 2000), pp. 63 – 67.

131. Despre această caracteristică a politicii externe a Statelor Unite, vezi John A. Thompson, „The exaggeration of American Vulnerability: The Anatomy of a Tradition", *Diplomatic History* 16/1 (1992), pp. 23 – 43.

132. Pentru astfel de exemple imaginare, vezi: A. Dekhnewallah (preud.), *The great Russian invasion of India. A sequel to the Afghanistan campaign of 1879 – 1890* (Londra, 1879); William Le Queux, *The great war în England în 1897* (London, 1894) [prevede o invazie franco-rusească a Marii Britanii care este contracarată de intervenţia galantă a Imperiului German]; pentru un rezumat excelent, vezi I.F. Clarke, Voices Prophesying War, 1763 – 1984 (Londra, 1970).

133. Data jurnal 29 noiembrie 1906, în Maurice Paléologue, *The Turning Point. Three Critical Years, 1904 – 1906*, trans. F. Appleby Holt (Londra, 1935), p. 328.

134. David MĂCLaren McDonald, *United Government and Foreign Policy în Russia 1900 – 1914* (Cambridge, Mass., 1992), pp. 103 – 111.

135. E.W. Edwards, „The Franco-German Agreement on Morocco, 1909", *English Historical Review*, 78 (1963), pp. 483 – 513, aici p. 413; despre reacţia ostilă a britanicilor şi ruşilor, vezi Paul Cambon către Jules Cambon, 9 *decembrie 1911*, *în* Paul Cambon, *Correspondance 1870 – 1924* (3 volume, Paris, 1940 – 1946), vol. 2, pp. 354 – 355; Jean-Claude Allain, Agadir, *1911. Une Crise impérialiste en Europe pour la conquête du Maroc* (Paris, 1976), pp. 232 – 246.

136. Hildebrand, Das Vergangene Reich, pp* 256 – 257; Uwe Liszkowski, Zwischen Liberalismus und Imperialismus. Die zaristische Aussenpolitik vor dem

Ersten Weltkrieg im Urteil Miljukov und der Kadettenpartei, 1915 – 1914, (Stuttgart, 1974), pp. 70, 156; despre tendinţele generale ale unei detensionări în această perioadă, vezi Friedrich Kiessling, Gegen den grossen Krieg? Entspannung în den internationalen Beziehungen, 1911 – 1914 (Münich, 2002), passim.

Î. Paulmann, *Pomp und Politik*, pp. 338 – 340.

2. Despre puterea kaizerului de a modela limbajul prin care germanii obişnuiţi înţelegeau relaţiile străine, vezi Michael A. Obst, „Einer nur ist Herr im Reiche". *Wilhelm* II *als politischer Redner* (Paderborn, 2010), pp. 406 – 407.

3. Hibbert, *Edward VII*, p. 282.

4. Cowles, *Edward VII*, p. 110.

5. Steiner, *Foreign Office*, pp. 69 – 71.

6. Robert and Isabelle Tombs, *That Sweet Enemy. The French and British from the Sun King to the Present* (Londra, 2006), p. 438; Christopher Hibbert, *Edward VII. A Portrait* (Londra, 1976), pp. 259 (citat), 258; Roderick McLean, *Royalty and Diplomacy în Europe*, 1890 – 1914 (Cambridge, 2001), pp. 147 – 148.

7. Citat în Hibbert, *Edward VII*, 261 – 262.

8. Nicolson, King George the Fifth, p. 175.

9. Kenneth Rose, *George V* (Londra, 1983), p. 166.

10. Nicolson, King *George V*, p. 175.

11. Citat în Carter, *Three Emperors*, p. 82.

12. Lieven, *Nicholas* II, p. 117.

13. Citat în David M. McDonald, *United Government and Foreign Policy în Russia 1900 – 1914* (Cambridge Mass., 1992), p. 31.

14. Citat în Lieven, *Nicholas* II, p. 97.

15. McDonald, *United Government*, pp. 38 – 57.

16. Lieven, *Nicholas* II, p. 100.

17. McDonald, *United Government*, p. 106.

18. McDonald, *United Government*, pp. 168 – 198.

19. J.C.G. Röhl, Germany Without Bismarck. The Crisis of Government in the Second Reich, 1890 – 1900, Londra 1967; „The «kingship mechanism» in the

Kaiserreich", în Röhl, The Kaiser and His Court. Wilhelm II and the Government of Germany, tranducere T.F. Cole, Cambridge 1994, pp. 107 – 130; Hans-Ulrich Wehler, Das deutsche Kaiserreich, 1871 – 1918, Göttingen 1973, pp. 60 – 69; id., Deutsche Gesellschaftsgeschichte, vol. 3: Von der» Deutschen Doppelrevolution" bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs 1849 – 1914 (Münich, 1995), pp. 1016 – 1020.

20. L. Cecil, „Der diplomatische Dienst im kaiserlichen Deutschland", în K. Schwabe (ed.), Das diplomatische Korps, 1871 – 1945 (Boppard am Rhein, 1985), pp. 15 – 39, aici p. 39.

21. Citat în J.C.G. Röhl, „Kaiser Wilhelm îi A Suitable Case for Treatment?" în *id. y The Kaiser and His Court. Wilhelm* II *and the Government of Germany* (Cambridge, 1994), pp. 2 – 27, aici p. 12.

22. J.C.G. Röhl, „The Splendour and Impotence of the German Diplomatic Service", în Röhl, *The Kaiser and His Court*, pp. 150 – 161, aici p. 159; F.-C. Stahl, „Preußische Armee und Reichsheer, 1871 – 1914", în O. Hauser, *Zur Problematik Preußen und das Reich* (Cologne and Vienna), 1984), pp. 181 – 245, aici p. 202; Johannes Paulmann, „«Dearest Nicky...» Monarchical Relations between Prussia, the German Empire and Russia Düring the Nineteenth Centry", în R. Bartlet and K. Schönwalder (eds.), The *German Lands and Eastern Europe. Essays on the History of the ir Social, Cultural and Political Relations (Lo*ndra, 1999), pp 157 – 181.

23. Cea mai acidă critică este J.C.G. Röhl, *Wilhelm* II. *Der Weg* în *den Abgrund 1900 – 1941* (Münich, 2008), p. 26.

24. O'Brien to Elihu Root, Berlin, 7 aprilie 1906, citat în Alfred Vagts, *Deutschland und die Vereinigten Staaten in der Weltpolitik* (2 vol; New York, 1935), p. 1878, citat în Röhl, *Der Weg în den Abgrund*, p. 488.

25. Ragnhild Fiebig-von Hase, „Die Rolle Kaiser Wilhelms II. În den deutsch-amerikanischen Beziehungen, 1890 – 1914", în John C.G. Röhl (ed.): *Wilhelm* II (Schriften

des Historischen Kollegs München: Münich, 1991), pp. 223 – 257, aici p. 251; Röhl, *Der Weg în den Abrund*, p. 653.

26. Röhl, *Der Weg în den Abgrund*, pp. 253, 125, 109, 269.

27. Vezi Holstein către Eulenburg, Berlin, 20 octombrie 1891, în Röhl (ed.), *Philipp Eulenburgs Politische Korrespondenz* (3 volume, Boppard am Rhein, 1976 – 1983), vol. 1, p. 716.

28. Röhl, Der Weg în den Abgrund, pp. 82, 90.

29. Harald Rosenbach, *Das deutsche Reich, Großbritannien und der Transvaal (1896 – 1902). Anfänge deutsch-britischer Entfremdung* (Göttingen, 1993), pp. 58 – 61; despre o confuzie similară în politica Orientului îndepărtat a kaizerului, vezi Gordon Craig, *Germany 1866 – 1945* (Oxford, 1981), p. 244.

30. Röhl, Der Weg în den Abgrund, p. 375; Holger Afflerbach, Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich (Münich, Oldenbourg, 1994), pp. 58 – 59.

31. Despre acest episod se discută în Röhl, *Der Weg în den Abgrund*, 348.

32. K. Hildebrand, Das Vergangene Reich. Deutsche Aussenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871 – 1945 (Stuttgart, 1995), pp. 155 – 156; Rainer Lahme, Deutsche Aussenpolitik 1890 – 1894. Von der Gleichgewichtspolitik Bismarcks zur Allianzstrategie Caprivis (Göttingen, 1994), p 18; Rieh, Fisher and Frauendienst (ed.) Die geheimen Papiere, vol. 1, p. 130.

33. Wilhelm către Bülow, 11 august 1905, în *Große Politik* voi 19/2, pp. 496 – 498; vezi, de asemenea, Lerman, *Chancellor and Courtier*, pp. 129 – 130; Clark, *Wilhelm* II, *pp*. 99 – 100.

34. Röhl, Der Weg în den Abgrund, p. 543.

35. Röhl, *Der Weg în den Abgrund*, pp. 366, 473; Holstein, notă nedatată, Rich, Fischer and Frauendienst (ed.), Geheime Papiere, vol. 4, p. 366.

36. Jules Cambon către Maurice Paleologue (şeful departamentului politic din Quai d'Orsay la acea vreme), Berlin, 10 mai 1912, AMAE paAP 43 Jules Cambon 56, fol.

204.

37. Jean-Paul Bled, *Franz Joseph*, tranducere Theresa Bridgeman (Londra, 1994), pp. 200 – 203.

38. R.J.B. Bosworth, Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign policy before the First World War (Cambridge, 1979), pp. 14 – 17.

39. „Fortunato Minniti, „Gli Staţi Maggiori e la politica estera italiana", în R.J.B. Bosworth and Sergio Romano (eds.), *La Politica estera italiana (1860 – 1985)*, (Bologna, 1991), pp. 91 – 120, aici p. 120; Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers*, p. 219.

40. Lieven, *Nicholas* II, p. 105.

41. Copiii lui, de exemplu, se jucau cu aceia ai ambasadorilor, vezi Hélène Izvolsky, „The Fateful Years: 1906 – 1911", *Russian Review*, 28/2 (1969), pp. 191 – 206.

42. McDonald, *United Government*, pp. 84 – 85, 94 – 96.

43. Memorandumul lui Edward Grey, 15 martie 1907; Grey către Nicolson, Londra, 19 martie 1907, NA FO 418/38, pp. 79, 91.

44. Miliukov, *Political Memoirs*, p. 184.

45. McDonald, United Government, pp. 153, 157 – 158; Rossos, Russia and the Balkans, p. 11; Bobroff, Roads to Glory, pp. 13 – 15.

46. Despre contextul înţelegerii de la Postdam, vezi I.I. Astaf ev, *Russko-germanskie diplomaticheskie otnosheniia, 1905 – 1911* gg. ([Moscova], 1972).

47. Despre Hartwig, vezi Andrew Rossos, *Russia and the Balkans. Inter-Balkan Rivalries and Russian Balkan Policy 1908 – 1914* (Toronto, 1981), pp. 50 – 51; despre diplomaţia lui Charykov în 1911, vezi Ronald Bobroff, *Roads to Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits* (Londra, 2006), pp. 23 – 26.

48. McDonald, *United Government*, p. 166.

49. Citat în Lieven, Nicholas II, p. 82.

50. Andrew Rossos, Russia and the Balkans. Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908 – 1914 (Toronto, 1981) p. 9; Uwe Liskowski, Zwischen

Liberalismus und Imperialismus. Die zaristische Außenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg im Urteil Miljukovs und der Kadettenpartei 1905 – 1914 (Stuttgart 1974), pp. 173 – 174.

51. Despre acest aspect al politicii ruseşti, vezi Dietrich Geyer, *Russian Imperialism. The Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860 – 1914*, trans. Bruce Little (Leamington Spa, 1987), pp. 293 – 317 şi passim.

52. Hayne, French Foreign Office, pp. 34.

53. Hayne, French Foreign Office, p. 81.

54. „Un Diplomate" [pseud.], Paul Cambon, ambassadeur de France (Paris, 1937), p.234.

55. Hayne, French Foreign Office, pp. 84, 103.

56. Hayne, *Foreign Office*, p. 85.

57. Hayne, French Foreign Office, pp. 174, 200.

58. Despre Acordul Marocan din 8 februarie 1909, vezi Paul Cambon to Henri Cambon, 7 February 1909, în Cambon, *Correspondance*, vol. 2, pp. 272 – 273.

59. Hayne, French Foreign Office, pp. 199, 207

60. Herbette, „Relations avec la France de 1902 a 1908. Notes de Maurice Herbette" AMAE NS Allemagne 26, esp. fi. 3 verso, 25, 27, 34, 36, 37, 58, 87, 91, 113, 150, 160, 175, 182, 200, 212, 219, 249, 343.

61. Citat în Allain, *Agadir*, p. 284; vezi, de asemenea, Hayne, *French Foreign Ministry*, p. 212; despre atitudinea francezilor privind relaţiile cu Germania în Maroc, vezi, de asemenea, E. Oncken, *Panthersprung nach Agadir. Die deutsche Politik während der zweiten Marokkokrise 1911* (Düsseldorf, 1981), pp. 98 – 109.

62. E.W. Edwards, „The Franco-German Agreement on Morocco, 1909", *English Historical Review*, *78* (1963), pp. 483 – 513.

63. Pentru o analiză subtilă asupra trecerii la „diplomaţie riscantă" în Paris între 1910 – 1911, vezi Allain, *Agadir*, pp. 279 – 297.

64. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, p. 161.

65. Wolfgang J. Mommsen, Großmachstellung und Weltpolitik. Die Außenpolitik des Deutschen Reiches, 1870

bis 1914 (Frankfurt/Main, 1993), p. 125.

66. Wolfgang J. Mommsen, Grossmachstellung und Weltpolitik. Die Aussenpolitik des Deutschen Reiches, 1870 bis 1914 (Frankfurt am Main, 1993), p. 123.

67. Holstein către Eulenburg, Berlin, 3 februarie 1897; vezi, de asemenea, Eulenburg către Holstein, Viena, 7 februarie 1897, în N. Rich, M.H. Fisher and W. Frauendienst (eds.), *Die geheimen Papiere Friedrich von Holsteins*, (4 volume, Göttingen, Berlin, Frankfurt, 1957), doc. nos. 599 und 601, vol. 4, pp. 8, 12; vezi, de asemenea, Hohenlohe către Eulenburg, Berlin, 4 februarie 1897, în C.z. Hohenlohe-Schillingsfurst, *Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit*, ed. K.A.V. Müller (Stuttgart, Berlin 1931), p. 297.

68. Lerman, Chancellor as Courtier, p. 110.

69. Wilhelm către Bülow, 11 august 1905, în *Große Politik*, vol. 19/2, pp. 496 – 498; vezi, de asemenea, Lerman, *Chancellor and Courtier*, pp. 129 – 130.

70. Peter Winzen, Reichskanzler Bernhard Fürst von Bülow: Weltmachtstratege ohne Fortune, Wegbereiter der grossen Katastrophe (Göttingen, 2003), pp. 134 – 146.

71. Lerman, Chancellor as Courtier, p. 258.

72. Konrad H. Jarausch, The enigmatic Chancellor. Bethmann Hollweg and the Hubris of Imperial Germany (New Haven, 1973), p. 72, 110.

73. Sir Edward and Lady Grey, *Cottage Book*. *The Undiscovered Country Diary of an Edwardian Statesman*, ed. Michael Waterhouse (London, 2001), p. 63; despre aversiunea declarată a lui Grey faţă de viaţa politică, vezi, de asemenea, p. 21.

74. Spring-Rice către Ferguson (Lord Nova), 16 iulie 1898, în Stephen Gwynn (ed.), *The Letters and Friendships of Sir Cecil Spring-Rice* (Londra, 1929) pp. 252 – 253.

75. Arthur Ponsonby, citat în Steiner, *British Foreign Office*, p. 84.

76. Steiner, *Foreign Office*, p. 92.

77. Zara S. Steiner, The Foreign Office and Foreign

Policy, 1898 – 1914 (Cambridge, 1969), p. 91.

78. Dominik Geppert, Pressekriege. Öffentlichkeit und Diplomaţie în den deutsch-britisch Beziehungen (1896 – 1912), (Münich, 2007), pp. 412 – 418.

79. Despre relaţiile elitei cu Germania, vezi Thomas Weber, *Our Friend «The enemy». Elite Education in Britain and Germany before World War I* (Stanford, 2008), în special pp. 48 – 98.

80. Discursul ţinut de Grey la Eighty Club, relatat în *The Times*, 1 iunie 1905, p. 12, col. B.

81. *Joseph Caillaux, le défi victorieux, 1863 – 1914* (Paris, 1978), esp. 327 – 323; W. Henry Cooke, „Joseph Caillaux. Statesman of the Third Republic", *Pacific Historical Review*, 13/3 (1944), pp. 292 – 297.

82. John Keiger, France and the Origins of the First World War (Londra, 1983), pp. 35, 42.

83. Allain, *Agadir*, p. 402.

84. Ralf Forsbach, Alfred von Kiderlen-Wächter (1852 – 1912). Ein Diplomatenleben im Kaiserreich (2 vols.: Göttingen, 1997), vol. 2, pp. 500 – 501.

85. „... trotz despreßgeschreis und trotz des Chauvinismus in der Armee...", Oscar Frhr von der Lancken-Wakenitz către Langwerth von Simmern, Paris, 21 august 1911, GP 29, Nr. 10717.

86. Despre eşecul lui Kiderlen de a-l informa pe Bethmann Hollweg despre evenimente, vezi intrare jurnal de Kurt Riezler, 30 iulie 1911, în Karl

Dietrich Erdmann (eel), *Kurt Riezler. Tagebücher, Aufsätze, Dokumente* (Göttingen, 1972), pp. 178 – 179.

87. Report Schoen to Foreign Office Berlin, Paris, 7 mai 1911, GP, vol. 29, Nr. 10554, 113.

88. Stevenson, Armaments, 182 – 183; Oncken, Panthersprung, pp. 136144; pentru misiunea vasului Panther ca manifestare a „prudenţei" lui Kiderlen şi dorinţa de a evita „complicaţii conflictuale", vezi în special Allain, *Agadir*, p. 333.

89. G.P. Gooch, „Kiderlen-Wächter", *Cambridge Historical Journal*, 5/2 (1936), pp. 178 – 192, aici p. 187.

90. Forsbach, *Kiderlen-Wächter*, pp. 469, 471, 474, 476, 477.

91. Aceste comentarii sunt incluse în „Indications données ar M. Stéphane Pichon à M. de Margerie, 18 octombrie 1918”, în MAE, NS Allemagne 51, fol. 202, citat în Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik*, p. 228.

92. Grey către Bertie, 19 & 20 iulie 1911, Bertie către Grey, 21 iulie 1911, *British Documents*, vol. 7, doc. nos 397, 405, 408, pp. 376, 382, 385.

93. Wilson, „Agadir Crisis”, p. 517.

94. Bertie către Grey, Paris, 17 iulie 1911, *British Documents*, vol. 7, doc. no. 391, pp. 370 – 371.

95. Grey către Goschen, Londra, 21 iulie 1911, *British Documents*, vol. 7, doc. no. 411, p. 390.

96. *The Times*, *22* iulie 1911, p. 7.

97. Stevenson, *Armaments*, p. 186.

98. Timothy Boyle, „New Light on Lloyd George’s Mansion House Speech” *Historical Journal*, 23/2 (1980), pp. 431 – 433; despre orientarea antigermană a discursului, vezi Richard A. Cosgrove, „A Note on Lloyd Georges speech at the Mansion House, 21 July 1911”, *Historical Journal*, 12/4 (1969), pp. 698 – 701; despre complotul imperialiştilor liberali din spatele discursului, vezi Keith Wilson, „The Agadir Crisis, the Mansion House Speech and the Double-Edgedness of Agreements”, *Historical Journal*, 15/3 (1972), pp. 513 – 532; de asemenea id., *The Policy of the entente*, p. 27.

99. Citat în Wilson, „*Agadir Crisis*” pp. 513 – 514.

100. Wilson, The Policy of the entente, p. 27.

101. Steiner, British Foreign Office, p. 125.

102. Despre locul ocupat de „varianta unui război” în politica lui Grey, vezi Jost Dùlffer, Martin Kröger and Rolf-Harald Wippich, *Vermiedene Kriege. Deeskalation von Konflikten der Großmächte zwischen Krimkrieg und Erstem Weltkrieg 1856 – 1914* (Münich, 1997), p. 639.

103. Bethmann către Metternich, 22 noiembrie 1911, GP, vol. 29, doc. no. 10657, pp. 261 – 266 (despre „ordinul de pregătire pentru război” a guvernului britanic);

Bethmann către Metternich, 22 noiembrie 1911, GP, vol. 31, doc. no. 11321, pp. 31 – 33 (p. 32 despre „promptitudinea de a ataca”).

104. Aehrenthal, audienţă cu împăratul Franz Joseph, Mendel, 3 august 1911, ÖUA, vol. 3, doc. no. 2579, pp. 292 – 294, aici p. 294.

105. Conversaţie între Kiderlen şi Osten-Sacken (ambasadorul rus la Berlin), amintit în Osten-Sacken către Neratov (ministru de externe rus în funcţie), Berlin, 20 august 1911, IZBI, series 3, vol 1, part 1, doc. no. 238, p. 344.

106. Kießling, Gegen den „großen Krieg”, p. 59.

107. Wilson, Policy of the entente, pp. 31 – 36.

108. Wilson, Policy of the entente, p. 29.

109. S.R. Williamson, *The Politics of Grand Strategy. Britain and France Prepare for War, 1904 – 1914* (Cambridge, Mass., 1969), p. 46; Andrew, Delcassé, pp. 283 – 284; despre implicarea lui Haldane în aceste evenimente, vezi Edward M. Spiers, *Haldane. An Army Reformer* (Edinburgh, 1980), p. 78.

no. Williamson, *Strategy*, esp. capitolul 7.

111. Wilson, Policy of the entente, p. 123.

112. Stefan Schmidt, Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise. Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs der Ersten Weltkrieges (Münich, 2009), pp. 156 – 171, 196.

113. Baronul Guillaume (ministrul Belgian la Paris) către Davignon (ministrul belgian al afacerilor externe), 14 aprilie 1913, Archive du Service public fédéral Affaires étrangères (Aspf Äe), Brussels, France 11, Correspondence politique – legations.

114. Edward House, The Intimate Papers of Edward House (2 volume: London, 1926), vol. 1, Behind the Political Curtain, 1912 – 1915, pp. pp. 254 – 255.

115. Îi datorez această informaţie prof. Laurence W. Martin, autorul lucrării *Peace Without Victory. Woodrow Wilson and the British Liberals* (Port Washington, 1973).

116. Peter Gatrell, *Government, Industry and rearmament* în *Russia, 1900 – 1914. The last argument of*

Tsarism (Cambridge, 1994), pp. 128 – 129; William C. Fuller Jr., *Strategy and Power în Russia, 1600 – 1914* (New York, 1992), p. 411; Stevenson, Armaments, p. 156.

117. Gatrell, *Government*, pp. 147 – 148.

118. V.A. Sukhomlinov, Erinnerungen, 271 – 277; V.N. Kokovtsov, Out of my past: the memoirs of Count Kokovtsov, Russian minister of finance, 19041914, chairman of the Council of ministers, 1911 – 1914, ed. H.H. Fischer, traducere Laura Matveev (Stanford, 1935), pp. 229, 313 – 315

119. Stevenson, *Armaments*, 178.

120. Peter-Christian Witt, Die Finanzpolitik des Deutschen Reiches von 1903 bis 1913. Eine Studie zur Innenpolitik des wilhelminischen Deutschland (Lübeck, 1970), pp. 318 – 320, 323.

III. Stig Förster, Der Doppelte Militarismus. Die deutsche Heeresrüstingspolitik zwischen Status-Quo-Sicherung und Aggression, 1890 – 1913 (Stuttgart and Wiesbaden, 1985), pp. 112 – 116, 224.

122. Vezi Terence Zuber, *Inventing the Schließen Plan* (Oxford, 2002).

123. Despre constrângerile structurale asupra extinderii militare a Reichului, vezi N. Ferguson, „Public Finance and National Security. The Domestic Origins of the First World War Revisited", Past & Present, 142 (1994), pp. 141 – 168.

124. Karl von Einem to Bernhard von Bülow, 18 iunie 1906, citat în Herrmann, 7 he *Arming of Europe*, p. 67.

125. Annika Mombauer, Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War (Cambridge, 2001), p. 88.

126. Herrmann, *The Arming of Europe*, pp. 64 – 65.

127. Conrad citat în Herrmann, *The Arming of Europe*, p. 98; Stevenson, Armaments, p. 6; „Army and Society in the Habsburg Monarchy 19001914", Past and Present, 33 (April 1966), pp. 95 – 111; Deak, „The Fall of Austria-Hungary", p. 89.

128. Despre lupta pentru fonduri, vezi Joseph Jofife, *Mémoires du Maréchal Joffre (1910 – 1917)*, (Paris, 1932),

pp. 41 – 59, citat p. 58; Krumeich, *Armaments and Politics*; Stevenson, *Armaments*, p. 218; despre regruparea de opinii, vezi Paul B. Miller, *From Revoluţionaries to Citizens. Antimilitarism în France, 1870 – 1914* (Durham and Londra, 2002), pp. 173 – 200.

129. Krumeich, Armaments and Politics, p. 47.

130. Förster, *Der doppelte Militarismus*, pp. 216 – 220, 272; Herrmann, *The Arming of Europe*, p. 190; Witt, *Die Finanzpolitik*, pp. 356 – 357.

131. William C. Fuller Jr., *Civil-Military Conflict în Imperial Russia 18811914* (Princeton NJ, 1985), p. 225; quotation: Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, p. 340.

132. Caillaux, *Mes Mémoires*, (3 volume, Paris, 1942 – 1947), vol. 2, *Mes audaces – Agadir...* 1909 – 1912, pp. 211 – 215; Krumeich, Amam*ents and Poli*tics, *p.* 24.

133. Lieven, *Nicholas* II, p. 175; termenul de „atitudini civile" îi aparţine lui Durnovo, vezi D.C.B. Lieven, *Russia's Rulers Under the Old Regime* (New Haven, 1989), p. 218.

134. Bruce W. Menning, Bayonets Before Bullets. The Imperial Russian Army, 1861 – 1914 (Bloomington, 1992), pp. 221 – 237.

135Fuller, *Strategy and Power*, pp. 424 – 433.

136. Fisher, Memoirs of Count Kokovtsov, p. 348.

137. David M. McDonald, „A Lever without a Fulerum: domestic factors and Russian foreign policy, 1904 – 1914", în Hugh Ragsdale (ed.), *Imperial Russian Foreign Policy* (Cambridge, 1993), pp. 268 – 314, aici p. 302; despre sprijinul oferit lui Sukhomlinov de către Consiliu, vezi Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, p. 349.

138. Vezi, de exemplu, Peter Rassow, „Schlieffen und Holstein", *Historische Zeitschrift* 173 (1952), pp. 297 – 313.

139. Widenmann către Tirpitz, Londra, 28 octombrie şi 30 octombrie 1911, *Grosse Politik*, vol. 31, doc. nos. 11313, 11314, pp. 11 – 15, 16 – 17.

140. Pentru o analiză amănunţită a rapoartelor lui

Widenmann, de care sunt legate discuţiile mele, vezi Friedrich Kiessling, Gegen den „grofien Krieg”? Entspannung în den internationalen Beziehungen 1911 – 1914 (Münich, 2002), pp. 73 – 74.

141. Bethmann Hollweg către Metternich, Berlin, 31 octombrie 1911; Metternich către Bethmann Hollweg, Londra, 1 noiembrie 1911, Grosse Politik, 31, doc. nos. 11315, 11316, pp. 17 – 18, 18 – 24.

142. Kiessling, Gegen den «grofien Krieg»? p. 74.

143.» Der Kaiser machte cine, der Kanzler cine andere Politik, der Generalstab seine Antworthen fur sich”. Alfred von Waldersee către Jagow (şeful statului-major pentru Afaceri Externe), 6 mai 1919, citat în Hoffmann, Der Sprung ins Dunkle, p. 137.

144. D. Ralston, *The Army of the Republic* (Cambridge Mass., 1967), pp. 338340 observă că Moltke, spre deosebire de Joffre, trebuia să se mulţumească cu un împărat care îşi lua în serios îndatoririle de „comandant militar suprem”; critica asupra acestui punct de vedere: Porch, *March to the Marne*, *pp*. 171 – 172.

145. Jurnalul lui Wilson, 9 august 1911 şi 16 noiembrie 1911, *Imperial War Museum London*; al treilea citat: Hew Strachan, *The Politics of the British Army* (Oxford, 1997), p. 114, despre punctele de vedere politice şi constituţionale ale lui Wilson vezi, pp. 114 – 115, 125 – 126.

146. Samuel Williamson and Russell Van Wyk, Soldiers, *Statesmen and the Coming of the Great War*. *A Brief Documentary History* (Boston Mass, 2003), p. 218.

147. Raymond Poincaré, „Entretien avec Kokowtsoff – Chemins de fier stratégiques”, St-Petersburg, August 1912, AMAE, SE NS Russie 41, fol. 280.

148. Porch, *March to the Marne*, *p*. 175; despre caracterul obligatoriu impus de alianţa cu Rusia asupra măsurilor de securitate ale francezilor, vezi, de asemenea, comentariile din 17 iunie 1914 ale lui Maurice Herbette relatate în Georges Louis, *Les Carnets de Georges Louis* (2 volume, Paris, 1926), vol. 2, p. 114.

149. Krumeich, Armaments and Politics, p. 214.

150. Mombauer, *Moltke*, p. 45.

151. Fuller, Civil-Military Conflict, p. 225.

152. Marc Trachtenberg, „The Coming of the First World War: A Reassessment", în *History and Strategy* (Princeton, 1991).

153. Pourtales către Bethmann Hollweg, St.

— Petersburg, 1 februarie 1913, relatarea unui dialog cu Sazonov, paAA, R10896.

154Pourtales către Bethmann Hollweg, St.

— Petersburg, 11 martie 1914, paAA R10898.

155. Miliukov, *Political Memoirs*, p. 235.

156. Modris Eksteins, „Sir Edward Grey and Imperial Germany în 1914", *Journal of Contemporary History*, 6/3 (1971), pp. 121 – 131.

157. „Die meisten Konflikte, welche die Welt im Laufe der letzten Jahrzehnte gesehen hat, sind nicht hervorgerufen worden durch fürstliche Ambitionen oder durch ministerielle Umtriebe, sondern durch leidenschaftliche Erregung der öffentlichen Meinung, die durch Presse und Parlament die Exekutive mit sich fortriß". Bernhard von Bülow, discurs la Reichstag, 29 martie 1909, citat în Bernhard Rosenberger, Zeitungen als Kriegstreiber? Die Rolle der Presse im Vorfeld des Ersten Weltkrieges (Cologne, 1998), p. 33.

158. Despre aceste evenimente şi impactul lor asupra politicii germane, vezi Joachim Radkau, Zeitalter der Nervoşität; Mommsen, Bürgerstolz und Weltmachtstreben, p. 187; H.-U. Wehler, Deutsche Gesellschaftsgeschichte, vol. 3: Von der „Deutschen Doppelrevolution bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs 1849 – 1914 (Münich, 1995), p. 905; J. Sperber, The Kaisers Voters. Electors and Elections in Imperial Germany (Cambridge, 1997); J.N. Retallack, Notables of the Right The Conservative Party and Political Mobilization in Germany (Winchester, Mass., 1988; G. Eley, The Reshaping of the German Right Radical Nationalism and Political Change after Bismarck, New Haven, Conn. 1980; id., T. Nipperdey, Die Organisation der

deutschen Parteien vor 1918, Düsseldorf 1961; D. Blackbourn, „The Politics of Demagogy în Imperial Germany”, în id., Populists and Patricians. Essays în Modern German History, Londra 1987, pp. 217 – 245; aici p. 222 f.

159R.J.B. Bosworth, Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War (Cambridge, 1979), p. 44.

160. Despre Corradini şi influenţa lui, într-un context paneuropean, vezi Monique de Taeye-Henen, *Le Nationalisme d'Enrico Corradini et les origines du fascisme dans la revue florentine* II *Regno*, 1903 – 1906 (Paris, 1973); şi o introducere utilă despre Enrico Corradini, Scritti e discorsi, ed. Lucia Strappini (Turin, 1980), pp. VII-LIX.

161. Mulligan, *Origins*, p. 139.

162. McDonald, United Government p. 182; Louise McReynolds, The News Under Russia's Old Regime. The Development of a Mass-Circulation Press (Princeton, 1991), pp. 223 – 252.

163. Vezi Bosworth, *Italy*; *the Least of the Great Powers*, p. 17; Clark, Kaiser Wilhelm II, pp. 218 – 255; Geppert, Pressekriege, passim.

164. Lieven, *Nicholas* 7/, p. 96.

165. Buisseret (ministrul belgian la St.

— Petersburg) către Davignon (ministrul belgian al afacerilor externe, 17 ianuarie 1914, AMAE Brussels, Archive Diplomatique, Empire Russe 34, 1914.

166. Hardinge către Nicolson, 28 octombrie 1908, citat în Neilson, „My Beloved Russians”, pp. 538 – 539.

167. Judith A. Head, „Public Opinions and Middle-Eastern Railways. The Russo-German Railway Negotations of 1910 – 1911”, *International History Review*, 6/1 (1984), pp. 28 – 47, aici pp. 46 – 47.

168. Theodore Roosevelt, *America and the World War* (London, 1915), p. 36.

169. Hibbert, *Edward VII*, pp. 256 – 257; Tombs and Tombs, pp. 438 – 440.

170. Kosztowits to Tets van Goudriaan, 7 March 1906, Nationaal Archief, 2.05.36, nr. 10, Rapporten aan en briefwisseling met het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

171. Stevenson, *Armements*, p. 193; Allain, *Agadir*, pp. 379 – 382.

172. M. Descos, Ministre de France à Belgrade à M. Doumergue, Ministre des Affaires Étrangères, Belgrad, 23 martie 1914, 22 aprilie 1914, 9 iunie 1914 în Documents Diplomatiques Français (1871 – 1914), a 3-a serie (1911 – 1914), volum X (17 Mars – 23 Juillet 1914), (Paris, 1936), documente 17, 145, 347, pp. 26 – 27, 252 – 255, 513 – 515.

173. William C. Fuller, *Civil-Military Conflict în Imperial Russia*, 1881 – 1914 (Princeton NJ, 1985), p. 210.

174. Kohihaas, memorandum to Pourtales, Moscow, 3 December 1912, paAAR10895.

175. Guillaume către Davignon, Paris, 5 mai 1913, AMAE Brussels, *Archive Diplomatique*, France 11, 1914.

176. Keith Robbins, „Public opinion, the press and pressure groups", în F.H. Hinsley (ed.), British Foreign Policy under Sir Edward Grey (Cambridge, 1977), pp. 70 – 88, aici p. 72; Dominik Geppert, Pressekriege. *Öffentlichkeit und Diplomaţie în den deutsch-britischen Beziehungen* (1896 – 1912) (Münich, 2007), pp. 59 – 69.

177. Denis Mack Smith, *Italy and Its Monarchy* (New Haven, 1989), p. 191.

178. D.W. Spring, „Russia and the Coming of War", în Evans and Pogge von Strandmann (eds.) *The Coming of the First World War* (Oxford, 1988), pp. 57 – 86, aici pp. 59 – 60.

179. Raport primit de la un ziarist german anonim despre Lokal-Anzeiger din St.

— Petersburg, înaintat de Pourtales către Bethmann, St.

— Petersburg, 17 martie 1911, paAA R10544.

180. Hayne, *French Foreign Office*, pp. 43 – 44.

181. McDonald, *United Government*, pp. 133, 134, 191.

182. Hayne, French Foreign Office, p. 47.

183. Gerd Knimeich, Armaments and Politics în France on the eve of the First World War: The Introduction of the Three-Year Conscription 1913 – 1914, traducere Stephen Conn (Leamington Spa, 1984), pp. 46 – 47.

184. Fuller, Strategy and Power în Russia, pp. 419 – 420.

185. Buisseret către Davignon, St.

— Petersburg, 17 ianuarie 1914, 27 martie 1914, 9 iunie 1914, AMAE Brussels, *Archive Diplomatique*, Empire Russe 34, 1914.

186. Leopold Kammerhofer, *Diplomaţie und Pressepolitik 1848 – 1918*, în Adam Wandruszka and Peter Urbanitsch (eds.), *Die Habsburger Monarchie 1848 – 1918* (8 volume, Viena, 1973 – 2006), vol. 6/1, *Die Habsburger Monarchie im Sistem der inter*nationalen *Beziehungen* (Vienna, 1989) pp. 459 – 495, aici pp. 489 – 490; Joseph Goričar and Lyman Beecher Stowe, The Inside Story of Austro-German intrigue or How the World War was Brought About (New York, 1920)

187. Hayne, French Foreign Office, p, 45.

188. Despre subvenţii acordate jurnaliştilor din St.

— Petersburg: Pourtales to Bethmann Hollweg, St-Petersburg, 2 December 1911, PAAA R10544; despre subvenţiile britanicilor: Mulligan, Origins of the First World War, p. 169.

189. Georges Louis către Departamentul Politic şi Comercial, Ministerul Afacerilor Externe, St-Petersburg, 24 februarie 1912, AMAE NS Russie 41.

190. Kronenbitter, „Krieg im Frieden". Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-ungams 1906 – 1914 (Münich, 2003), p. 450.

191. „English money": Contele Mirbach-Sorquitten către Bethmann Hollweg, 3 iulie 1914, PAAA R10544; Constantinople: Sean McMeekin.

The Berlin-Baghdad Express. The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power (Londra, 2010), p. 69.

192. Jules Cambon către Maurice Paleologue, 10 mai 1912, AMAE paAP 43 Cambon Jules, 56, fol. 204.

193Jules Cambon către Raymond Poincaré, Berlin 26 octombrie, 1912, AMAE, paAP 43 Cambon Jules 56, fols. 51 – 52.

194. Moltke către Bethmann, 2 decembrie 1912 paAA Berlin, R789.

195. Krumeich, *Armaments and Politics*, p. 48; Schmidt, Frankreichs Außenpolitik, pp. 216 – 218, 227.

196. Citat în H. Temperley and L. Penson, *Foundations of British Foreign Policy from Pitt to Salisbury* (Cambridge, 1938), pp. 519 – 520

197Justin de Selves către Georges Louis (ambasadorul francez la St.

— Petersburg), 21 august 1911, DDF, a 2-a serie, vol. 14, doc. 200, pp. 255 – 256; Louis către de Selves, 1 septembrie 1911 DDF, a 2-a serie, vol. 14, doc. 234, pp. 305 – 307.

198. Tschirschky către Bethmann Hollweg, relatând dialogul avut cu Jovanovic, 18 noiembrie 1912; Pourtales către Bethmann Hollweg, relatând o conversaţie avută cu Sazonov, St.

— Petersburg, 10 decembrie 1912, paAA, R10895.

199Pourtales către Bethmann Hollweg, St.

— Petersburg, 17 noiembrie 1912, paAA R10895; despre această practică în diplomaţia rusească, vezi, de asemenea, Geyer, Russian Imperialism, p. 315.

200. Bobroff, „Behind the Balkan Wars. Russian Policy towards Bulgaria and the Turkish Straits, 1912 – 1913”, *Russian Review* 59/1 (2000), pp. 76 – 95, aici p. 79.

201. Pourtales către Bülow, 11 decembrie 1908, GP, vol. 26/1, doc. 9187, pp. 387 – 388; Wilhelm al II-lea către Franz Joseph, 26 ianuarie 1909, GP, vol. 26/2, doc. 9193, pp. 401 – 402; Nicolae al II-lea către Wilhelm II, 25 ianuarie 1909, GP, vol. 26/2, no. 9194, pp. 402 – 404.

202. Grey către Asquith, 13 septembrie 1911, Bodleian Library, NL Asquith, vol. 24; Pourtales către Bethmann Hollweg, St.

— Petersburg, 12 februarie 1910, paAA R10894.

203. David Stevenson, Armaments and Coming of

War. Europe 1904 – 1914 (Cambridge, 1996), p. 160.

204. Radolin către Bethmann Hollweg, Paris, 10 februarie 1910, PAAA R 10894.

205. Guillaume către Davignon, 5 ianuarie 1914, AMAE Brussels, Archive Diplomatique, France 12, 1914.

206. Geppert, *Pressekriege*, pp. 123, 230.

207. Dominic Lieven, *Nicholas JL Emperor of all the Russias* (Londra, 1993), p. 192.

208. Geppert, *Pressekriege*, p. 358.

209. Tatishehev către Nicolae al II-lea, 27 februarie 1913, GARF Fond 601, Op. 1, Del 746 (2).

210. Rosenberger, *Zeitungen*, passim; Geppert, *Pressekriege*, p. 27.

211. Friedrich von Bernhardi, *Germany and the Next War*, trans. Allen H. Powles (London, 1912), esp. capitolul 1.

212. Kießling, Gegen den „großen Krieg", pp. 70, 99.

213. James Joll, *1914*: *The Unspoken Assumptions*. An Inaugural Lecture Delivered 25 April 1968 (Londra, 1968).

214. Despre „patriotismul defensiv" ca poziţie implicită a sferelor publice din Europa, vezi Mulligan, Origins, p. 159.

215. R.B. Brett, 3rd Viscount Esher, „To-day and tomorrow", în id., To-day and Tomorrow and other essays (Londra, 1910), p. 13; id., *Modern War and Peace*, (Cambridge, 1912), p. 19.

216. Citat în John Gooch, „Attitudes to War în Late Victorian and Edwardian England" în id., *The Prospect of War*: *Studies în British Defence Policy*, *1847 – 1942* (Londra: Frank Cass, 1981), pp. 35 – 51; profesorul Chichele respectiv era Henry Spenser Wilkinson.

217. Despre „ideologia sacrificiului", vezi Alexander Watson and Patrick Porter, „Bereaved and aggrieved: combat motivation and the ideology of sacrifice in the First World War", *Historical Research*, 83 (2010), pp. 146 – 164; despre descrieri pozitive despre conflict, vezi Glenn R. Wilkinson, „The Blessings of War": The Depiction of

Military Force în Edwardian Newspapers*, în Journal of *Contemporary History*, 33 (1998), pp. 97 – 115.

218. Citat în C.E. Playne, The PreWar Mind în Britain: A Historical Review (Londra, 1928), p. 148.

219. Pentru o relatare detaliată a acestor chestiuni, vezi Zara Steiner, „Views of War: Britain Before the Great War – And After", *International Relations*, 17 (2003), pp. 7 – 33.

220. William C. Fuller, *Civil-Military Conflict în Imperial Russia*, 1881 – 1914 (Princeton NJ, 1985), p. 197, id., *Strategy and Power* în *Russia*, 1600 – 1914 (New York, 1992), p. 395.

221. Kriimeich, Armaments and Politics, pp. 101 – 102; Herrmann, The Arming of Europe, p. 194.

222. Stevenson, Armaments and the Coming of War, p. 150; David G. Herrmann, The Arming of Europe and the Making of the First World War (Princeton NJ, 1996), pp. 113 – 114.

223. Playne, *The* Pre*War Mind*, pp. 147 – 148.

224. Brendan Simms, *The Impact of Napoleon. Prussian High Politicsy* Foreign Policy and the Crisis of the executive, 1797 – 1806 (Cambridge, 1997).

225. Andrew Preston, The War Council: McGeorge Bundy; the NSE, and Vietnam (Cambridge Mass., 2006).

226. Philip E. Mosely, „Russian Policy în 1911 – 1912", *Journal of Modern History* 12 (1940), 69 – 86, aici p. 86.

CAPITOLUL 5

1. G.F. Abbott, *The Holy War în Tripoli* (Londra, 1912), pp. 192 – 195.

2. Lt. – Col. Gustavo Ramaciotti, Tripoli. A Narrative of the Principal Engagements of the Italian-Turkish War (Londra, 1912), p. 117.

3. Ernest N. Bennett, With the Turks în Tripoli. Being Some Experiences of the Turco-Italian War of 1911 (Londra, 1912), pp. 24 – 25.

4. Bennett, *With the Turks*, p. 77.

5. George Young, Nationalism and War in the Near

East (Oxford, 1915)

6. „M. Mirosław Spalaîkovitch”, interviu cu Spalajkovic în *La Revue Diplomatique*, 31 iulie 1924, fragment anexat în Arkhiv Srbile, Personal fonds Miroslav Spalajkovid, Fiche 101, fo’. 95.

7. William C. Askew, *Europe and Italy’s Acquisition of Libya 1911 – 1912* (Durham NC., 1942), p. 19; despre includerea garanţiei libaneze în a doua reînnoire a Triplei Alianţe din 1887, vezi Afflerbach, *Dreibind*, p. 691.

8. R.J.B. Bosworth, Italy, The Least of the Great Powers. Italian Foreign Policy Before the First World War (Cambridge, 1979), pp. 137 – 138.

9. Enrico Serra: „La burocrazia della politica estera italiana”, în R.J.B. Bosworth and Sergio Romano (eds.), *La Politica estera italiana* (18601985), (Bologna, 1991), pp. 69 – 90, aici p. 80.

10. Ignorus, „Italian Nationalism and the War with Turkey”, Formightly Review, 90 (decembrie, 1911), pp. 1084 – 1096, aici pp. 1088 – 1091; Askew, *Europe and Italy’s Acquisition of Libya*, pp. 25, 27; Malgeri, *Guerra Libica*, pp. 37 – 96.

11. Despre şovinismul socialist la vremea invaziei, vezi Bennett, *With the Turks*, p. 7.

12. Bosworth, *Italy*, p. 151.

13. Pietro di Scalea to San Giuliano, 13 august 1911, citat în Bosworth, *Italy*, p. 158.

14. Astfel rezuma Grey dialogul avut cu ambasadorul într-o scrisoare către Sir Rendell Rodd, ambasadorul britanic la Roma, vezi Grey to Rodd, 28 iulie 1911, FO 371, 1250, 29707.

15. Bosworth, *Italy*, pp. 152 – 153.

16. Grey către Nicolson, Londra, 19 septembrie 1911, *British Documents*, vol. 9/1, doc. no. 231, p. 274.

17. Bosworth, *Italyy* p. 159; Afflerbach, *Dreibund*, 693.

18. Citat în Bosworth, *Italy*, p. 160.

19. Ambasadorul era fostul secretar de stat al afacerilor externe, Marschall von Bieberstein, care s-a

opus cu vehemenţă campaniei lansate de italieni. Despre tensiunile din politica germană, vezi W. David Wrigley, „Germany and the Turco-Italian War, 1911 – 1912”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 11/3 (1980), pp. 313 – 338* esp. pp. 315, 319320; de asemenea, Francesco Malgeri, *Guerra libica* (*1911 – 1912*) *y* (Roma, 1970), p. 138; Afflerbach, *Dreibund*, 693 – 694.

20. Malgeri, *Guerra libica*, p. 119.

21. Memorandum San Giuliano to Giolitti, Fiuggi, 28 iulie 1911, în Claudio Pavone, *dalle carte di Giovanni Giolitti*: *quarantdnni di politica italiana* (3 volume, Milano, 1962), vol. 3, *Dai prodromi della grande guerra al fascism Oy* doc. no. 49, pp. 52 – 56.

22. Timothy W. Childs, *Italo-Turkish Diplomacy and the War Over Libya* (Leiden, 1990), pp. 44 – 45.

23. Raport San Giuliano către Giolitti, 28 iulie 1911, în Pavone, *dalle carte*, pp. 52 – 56.

24. Childs, Italo-Turkish Diplomacy, p. 46 – 47.

25. Chevalier Tullio Irace, With the Italians în Tripoli. The Authentic History of the Turco-Italian War (Londra, 1912), pp. 11 – 12.

26. Despre o relatare detaliată a luptelor de lângă Tripoli octombrie şi noiembrie 1911, în ciuda unui puternic sentiment proitalian, vezi W.K. McLure, *Italy în North Africa*. *An Account of the Tripoli Enterprise* (London, 1913), pp. 60 – 109; despre rapoartele internaţionale asupra atrocităţilor comise de italieni şi despre rezistenţa arabilor în general, vezi Malgeri, *Guerra libica*, pp. 195 and 165 – 194.

27. Textele tratatelor şi a *Ferman*-ului imperial privind cedarea de autonomie în Childs, Italo-Turkish Diplomacy, pp. 243 – 253.

28. Sergio Romano, *La Quarta Sponda*: *Le Guerra di Libia*, 1911 – 1912 (Milan, 1977), p. 14.

29. Malgeri, *Guerra libica*, pp. 303, 306 – 308, 309.

30. Malgeri, *Guerra libica*, pp. 327 – 329.

31. „LTtalie semble une alliée moins utile quembarassante. Elle nourit contre l’Autriche une hostilité

latente que rien ne peut désarmer el, s il s'agit de la France, nous avons des raisons de penser que, dans le caz d'un conflit, elle resterait neutre ou plutôt elle attendrait les événements pour prendre un parţi. Îl nest done pas indispensable de nous ľattacher davantage". Paul Cambon to Poincaré, 25 January 1912, DDF, series 3, vol. 1, doc. no. 516, pp. 535 – 538, aici p. 536.

32. Despre eşecul cunoscut de „sistemul grupării" în ultimii ani înainte de război, vezi Richard Langhome, *The Collapse of the Concert of Europe*. *International Politics*, *1890 – 1914* (New York, 1981), esp. pp. 97 – 107; Günther Kronenbitter, „Diplomatisches Scheitern: Die Julikrise 1914 und die Konzertdiplomatie der europäischen Großmächte", în Bernhard Chiari and Gerhard P. Groß (eds.), *Am Rande Europas*? *Balkan – Raum und Bevölkerung ab Wirkungsfelder militärischer Gewalt* (Münich, 2009), pp. 55 – 66.

33. Rainer Lahme, Deutsche Aussenpolitik 1890 – 1894. Von der Gleichgewichtspolitik Bismarcks zur Allianzstrategie Caprivis (Göttingen, 1990), pp. 316 – 337, 494.

34. Citat în William L. Langer, *The Franco-Russian Alliance*, *1890 – 1894* (Cambridge, 1929), p. 83.

35Treadway, *Falcon and Eagle*, pp. 88 – 89.

36. Andrew Rossos, Russia and the Balkans. Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908 – 1914 (Toronto, 1981), p. 36.

37. Richard C. Hall, The Balkan Wars, 1912 – 1913. Prelude to the First World War (Londra, 2000), p. 11.

38. Citat în Robert Elsie (ed.), *Kosovo*. *In the Heart of the Balkan Powder Keg* (Boulder col., 1997), p. 333.

39. Cifre obţinute din Hall, *Balkan Wars*, 24.

40. Richard C. Hall, *Bulgaria's Road to the First World War* (Boulder, 1997), pp. 78 – 79.

41. Drágnic, Serbia, Nikola Pašie and Yugoslavia, p. 101

42. Rapaport (consulul general al Olandei) către Vredenburch (ministrul Olandei la Bucureşti, fost

responsabil pentru Serbia), Belgrad, 23 martie 1913, Nationaal Archief, 2.05.36, 9 Consulaat-Generaal Belgrado en Gezantschap Zuid-Slavié.

43. Rossos, Russia and the Balkans, p. 161; Ivan T. Teodorov, Balkanskite voini (1912 – 1913). Istoriseheski, diplomaticheski i strategicheski ocherk (Sofia, 2007), p. 182.

44. Teodorov, *Balkanskite voini*, pp. 259, 261.

45. Merjansky, „The Secret Serbian-Bulgarian Treaty of Alliance", pp. 19, 27, 52, 79.

46. Rossos, Russia and the Balkans, p. 175.

47. Rappaport către Vredenburch, Belgrad, 27 mai 1913, Nationaal Archief, 2.05.36, Nr. 9, Consulaat-Generaal Belgrado en Gezantschap Zuid-Slavié, 1891 – 1940.

48. Mosely, „Russian Policy în 191 l-z, pp. 73 – 74; Rossos, *Russia and the Balkans*, pp. 12, 15.

49. Ronald Bobroff, Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits (Londra, 2006), pp. 23 – 24.

50. Vezi David Schimmelpenninck van der Oye, „Russian Foreign Policy: 1815 – 1917", în Dominic Lieven (ed.), *Cambridge History of Russia* (3 volume, Cambridge, 2006), vol. 2, *Imperial Russia*, 1689 – 1917, pp. 554574, aici p. 573.

51. Citat în Rossos, *Russia and the Balkansy* p. 27.

52. Strandmann, *Balkanske Uspomeney* pp. 238 – 239.

53. Hartwig către Neratov, Belgrad, 6 octombrie 1911 în IZBI, seria 3, vol. 1, part 2, no. 545.

54* Mosely, „Russian Policy", p. 74; despre o analiză a acestor evenimente, vezi Edward C. Thaden, „Charykov and Russian Foreign Policy at Constantinople în 1911", *Journal of Central Auropean Affairs*, 16 (1956/57), p. 25 – 43; de asemenea, Alan Bodger, „Russia and the end of the Ottoman Empire", în Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the end of the Ottoman Empire* (Londra, 1984), pp. 76 – 110; Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 24 – 5.

55. Buchanan către Nicolson, St.

— Petersburg, 21 martie 1912, BD, vol. 9/1, doc. no. 563, pp. 561 – 562; Edward C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912* (University Park, 1965), pp. 56 – 57 şi „Charykov and Russian Foreign Policy at Constantinople", în id. and Marianna Forster Thaden, *Interpreting History. Collective Essays on Russia's Relations with Europe* (Boulder, Co., 1990), pp. 99 – 119.

56. Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 26 – 27.

57. Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 30 – 31.

58. Sazonov către Izvolsky, St.

— Petersburg, 2 octombrie 1912, AVPRI, Fond 151 (PA), Op. 482, D. 130, 1.5.

59. Sazonov, conversaţie cu Nekliudov, Davos, octombrie 1911, citat în Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912 y* p. 78.

60. Despre părerea lui Sazonov că austriecii ar fi ocupat Sanjak dacă ruşii nu ar fi „legat" Viena de un agrement statu-quo, vezi Sazonov, Scrisoare confidenţială către ambasadorii ruşi de la Paris, Londra, Berlin, Viena, Rome, Constantinopol, Sofia, Belgrad, Cetinje, Atena, Bucureşti, St.

— Petersburg, 18 octombrie 1912, AVPRI, Fond 151 (PA), Op. 482, D. 130, ÎL 79 – 81.

61. Boeckh, *Von den Balkankriegeny* pp. 26 – 27; Stevenson, *Armaments*, pp. 232 – 233.

62. Rossos, Russia and the Balkans, p. 45.

63. Despre articolele secrete şi convenţia militară ulterioară din 12 mai 1912, vezi Boeckh, *Von den Balkankriegen*, pp. 25 – 27; Thaden, Russia, pp. 56, 101, 103; Bobroff, *Roads of Glory*, pp. 43 – 44.

64. Sazanov către Benckendorff 24 octombrie 1912, transcris în „Pervaya Balkanskaya voina (okonchanie)", Krasnyi Arkhiv, 16 (1926), pp. 3 – 24, doc. no. 36, p. 9; vezi, de asemenea, Siebert, *Benckendorffs Schriftwechsel* (3 volume, Berlin, 1928), vol. 2, doc. no. 698, pp. 462 – 463; McDonald, *United Government*, p. 180.

65. McDonald, *United Government*, p. 181.

66. Veşnic, Gransenjer Srbske Diplomatije, p. 296.

67. Stevenson, *Armaments*, p. 234; Helmreich, *Balkan Wars*, p. 153; *Thaden Russia*, p. 113.

68. Helmreich, *Balkan Wars*, 156 – 7.

69. Conversaţie cu Sazonov relatată în Buchanan către Grey, 18 septembrie 1912, *British Documents*, vol. 9/1, doc. nr. 722, pp. 693 – 695, aici p. 694.

70. Sazonov către Nekliudov, St.

— Petersburg, 18 octombrie 1912, Fond 151 (PA), Op. 482, D. 130, 11.69 – 70.

71. Rossos, Russia and the Balkans, 87 – 88.

72. Novoye Vremya, citat în Buchanan către Grey, 30 octombrie 1912, *British Documents*, 9/2, doc. no. 78, pp. 63 – 66.

73. Sazonov către Izvolsky, Benckendorff, Sverbeev etc., 31 octombrie 1912, Krasnyi Arkhiv, vol. 16, no. 45, citat în Bobroff, *Roads to Glory*, p. 48.

74. Buchanan către Grey, 30 octombrie 1912, *British Documents*, vol. 9/2, doc. no. 78, pp. 63 – 66; Sazonov către Krupensky (ambasadorul rus la Roma), St.

— Petersburg, 8 noiembrie 1912; Sazonov către Hartwig, St.

— Petersburg, 11 noiembrie 1912, amândouă în AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, 11.110, 11.121 – 121 verso.

75. Sazonov către Hartwig, „telegrama secretă”, St.

— Petersburg, 11 noiembrie 1912, AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, 11.121 – 2; „Note de lambassade de Russie”, 12 noiembrie 1912, DDF, seria 3, vol. 4, doc. no. 431, pp. 443 – 444; Rossos, Russia and the Balkans, p. 97.

76. Pourtales către Bethmann Hollweg, St-Petersburg, 17 noiembrie 1912, paAAR10895.

77. Sazonov către Izvolsky St.

— Petersburg, 14 noiembrie 1912, în Stieve, *Der diplomatische Schriftwechsel bwolskis 1911 – 1914* (Berlin, 3 volume, 1925), vol 2, Der Tripoliskrieg und der Erste Balkankrieg, doc. no. 566, p. 345.

78. Raport de Buchanan datat 28 noiembrie 1912, citat în L.C.F. Turner, *The Origins of the First World War*

(London, 1970), p. 34; vezi, de asemenea, comentariu justificativ din Pourtales în Pourtales to Bethmann Hollweg, St.

— Petersburg, 17 noiembrie 1912, paAA R10895.

79. Buchanan către Nicolson, St.

— Petersburg, 9 ianuarie 1913, BD, vol. 9, doc. no. 481, p. 383.

80. Citat în Rossos, *Russian and the Balkans*, p. 109.

81. Stevenson, *Armaments*, 234; Helmreich, *Russia and the Balkans*, pp. 157 – 162.

82. Sazonov către Kokovtsov, „ultrasecret", St.

— Petersburg, 23 octombrie 1912 AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, 1L 46 – 46 verso.

83. Sazonov către Izvolsky, „ultrasecret", St.

— Petersburg, 23 octombrie 1912, AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, 11.47 – 47 verso.

84. V.I. Bovykin, Iz istorii vozniknoveniya pervoi mirovoi voiny: Otnosheniya Rossiii Frantsii v 1912 – 1914 gg (Moscow, 1961), pp. 136 – 137.

85. Bruce Menning, „Russian Military Intelligence, July 1914".

86. Laguiche către Ministerul de Război, St.

— Petersburg, 16 decembrie

1912, citat în Stevenson, *Armaments*, p. 237.

87. McDonald, *United Government*, p. 185.

88. Stevenson, *Armaments*, p. 260.

89. Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, pp. 152 – 153.

90. Despre reacţia Vienei la această propunere, vezi Tschirschky to Foreign Ministry, Viena, 28 decembrie 1912; Zimmermann către Tschirschky, Berlin, 3 ianuarie 1913, Tschirschky to Bethmann Hollweg, Viena, 2 ianuarie 1913, Grosse Politik, vol. 34/1, doc. nos. 12580, 12605, 12607, pp. 91, 117 – 119, 120 – 121.

91. Despre măsurile militare ale ruşilor, vezi Grey către Buchanan, 2 ianuarie 1913; Buchanan către Grey, 30 decembrie 1912, BD, vol. 9/2, doc. nos. 438, 419; despre „mobilizare", vezi Louis către Poincaré, 25 şi 27 decembrie 1912, DDF, seria 3, vol. 5, documente 122, 131, pp. 142 –

143, 153.

92. Despre situaţia din Austria, vezi Stevenson, *Armamentsy* p. 262; despre Rusia: Pourtales către Bethmann Hollweg, St.

— Petersburg, 20 februarie

1913, paAA, R10896.

93. Despre criză şi atenuarea ulterioară a acesteia, vezi Lucius către Ministerul de Externe, 23 decembrie 1912, Grosse Politik, 43/1, doc. 12570; Buchanan către Grey 30 decembrie 1912, Grey către Buchanan, 2 ianuarie 1913, *British Documents*, 9 (2), documentele 419, 438; Louis către Poincaré, 25 şi 27 decembrie 1912, DDF, a 3-a serie, vol. 5, documente 122, 131.

94. Buisseret către Davignon, St-Petersburg, 7 ianuarie 1913, ASPFAE, Russie 3, 1906 – 1913.

95. V.I. Gurko, Chertyi Siluety Proshlogo. Pravitelstroi Obshehestrennosf v Tsarstrovanie Nikolaya II v Izobrazhenii Sovremennika (Moscova, 2000), p. 241.

96. A. Yu Ariev (ed), *Sud ba Veka*. *Krivosheiny* (St.

— Petersburg, 2002), p. 91.

97. S.E. Kryzhanovskii, *Vospominaniia* (Berlin, 1938), p. 20

98. În 1910, Krivoshein i-a scris lui Stolypin, cerându-i întărirea forţelor armate de-a lungul văii râului Amur, de pe graniţa de est a aşezării ruseşti. Krivoshein to Stolypin, St.

— Petersburg, 30 April 1910, Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arkhiv (RGIA), F. 1276, Op. 6, D. 690, L. 129 – 130 ob.

99. Ariev (ed.), *Sud ba Vekay* p. 189.

100. Fisher (ed.), Memoirs of Count Kokovtsov, p. 349.

101. I.V. Bestuzhev", Borbav Rossiipovoprosamvneshnei Politiki Nakanune Pervoi Mirovoi Voiny", Istoricheskie Zapiski, 75 (1965) pp. 44 – 85, aici pp. 74, 162; Krivoshein a avut, de asemenea, neînţelegeri cu Kokovtsov în privinţa creditelor subvenţionate pentru fermieri, o măsură căreia Kokovtsov

s-a opus în numele rigorii fiscale.

102. Ariev (ed.), *Sud ba Veka9* p. 189.

103. McDonald, *United Government*, p. 185.

104. Paul Miliukov, *Political Memoirs 1905 – 1917*, traducere Carl Goldberg (Ann Arbor, 1967), p. 177.

105. Sir George Buchanan, *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memories* (2 volume, London, 1923), vol. 1, p. 71.

106. Rossos, Russia and the Balkanst p. 19.

107. Citat în Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 28.

108. Rossos, Russia and the Balkans, p. 29.

109. Sfatul lui Sazonov către Sofia: Sazonov către Nekliudov, St.

— Petersburg, 31 octombrie 1912; suspectarea Franţei: Sazonov către Izvolsky, St.

— Petersburg, 8 noiembrie 1912, ambele citate în Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, pp. 138, 142.

110. Relatarea lui Sazonov referitoare la părerea ţarului, citat în Teodorov, *Balkanskite voi nu* p. 192.

111. Sazonov către Bobchev, 12 iunie 1913, citat în Teodorov, *Balkanskite voini*, p. 233.

112. Rossos, *Russia and the Balkans*, p. 192; Teodorov, *Balkanskite voini*, pp. 42, 212.

113. Carnegie Endowment for International Peace (ed.), Report of the International Commission to Enquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars (Washington, 1914), p. 264.

114. Hally *Balkan Warsy* p. 135.

115. Wolfgang-Uwe Friedrich, Bulgarien und die Mächte 1913 – 1915 (Stuttgart, 1985), pp. 21 – 26.

116. „… il nous sera aisé de trouver cent raisons pour une pour refuser de lui prêter notre appui financier; Panafieu to Pichon, Sofia, 20 ianuarie 1914, DDF, seria 3, vol 9, doc. nr. 118, pp. 139 – 141.

117. Savinsky către Sazonov, Sofia, 1 februarie 1914, IZBI, seria 3, vol. 1, nr. 157, pp. 144 – 148, esp. p. 147.

118. Friedrich, Bulgarien und die Mächte, p. 27.

119. Departament note, conditions for a Bulgarian

Ioan, Paris, 16 februarie 1914, DDF, seria 3, volume 9, număr 306, pp. 389 – 390.

120. Malenic către Pašič, Berlin, 30 iunie 1914, Arkhiv Srbile, Ministerstro Inostrannykh De la – Politicko Odelenje (MID – PO), 415, fos. 613 – 620.

121. Alexander Savinsky, *Reflections from a Russian Diplomat* (London: Hutchinson, 1927), pp. 215 – 223; Dard (ministru francez la Sofia) către Doumergue (ministru de externe francez), Sofia, 18 Mai 1914, DDF, seria 3, vol. 10, doc. no. 246, pp. 379 – 382.

122. Friedrich, *Bulgarien und die Mächte*, p. 33 – 35; Doumergue către Izvolsky, Paris, 30 May 1914, DDF, III, x, doc. 305, p. 455.

123. Matthew A. Yokell, „Sold to the Highest Bidder. An Investigation of Diplomacy Regarding Bulgaria's Entry into World War I" (MA Thesis, University of Richmond, 2010), pp. 33 – 35, vizionat online la: https://dspace.lasrworks.org/bitstream/ handle/10349/911/10HIS-Yokell-Matthew. pdf? sequence = l, Dard către Doumergue, Sofia, 29 May 1914, DDF, III, x, Doc. 302, p. 452.

124. Savinsky, *Reflecţionăv* pp. 223 – 224.

125. Samuel R. William, „Vienna and July 1914: The Origins of the Great War Once More", în id. and Peter Pastor (eds.), *Essays on World War I*: *Origins and Prisoner of War* (New York, 1983), pp. 9 – 36, esp. p. 19.

126. Czernin către Berchtold, Bucharest-Sinaia, 22 June 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9902, pp. 173 – 176, aici p. 174.

127. Ministerul de externe francez, Departamentul Afacerilor Politice şi Comerciale (Europa), „Note por le Président du Conseil", Paris, 11 iulie 1914, AMAENS Russie46 (Politique étrangère. Autriche-Hongrie-Russie), fols. 312 – 314, aici fol. 314.

128. Buisseret către Davignon, St.

— Petersburg, 25 noiembrie 1913, ASPFAE, Russie 31906 – 1914.

129. Hartwig către Sazonov, Belgrad, 24 februarie 1914, IZBI, seria 3, vol. 1, nr. 314, pp. 311 – 313.

130. Spalajković către Pašič, St.
— Petersburg, 8/21 ianuarie 1914, Arkhiv Srbile, Ministerstro Inostrannykh De la – Politicko Odelenje (MID – PO), 416, fos. 420 – 421.

131. Spalajkovič către Pašie, St-Petersburg, 14/27 martie 1914, Arkhiv Srbile, MID-PO, 416, fo'. 451.

132. Spalajkovič către Pašie, St.
— Petersburg, 24 aprilie/7 mai 1914, Arkhiv Srbile, MID – PO, 416, fo'. 475.

133. M. Descos, Ministre de France à Belgrade à M. Doumergue, Ministre des Affaires Étrangères, Belgrade, 6 Avril 1914, DDF, 3rd series (19111914), vol. X, Doc 80, pp. 124 – 126.

134. Bogičevič, *Die auswärtige Politik Serbiens*, vol. 1, p. 280; Würthle, Die Spur fuhrt nach Belgrad, p. 28.

135. Hartwig către Sazonov, Belgrad, 14 ianuarie 1914 (= 1 January Old Style), IZBI, seria 3, vol. 1, nr. 7, pp. 5 – 6.

136. [Wickham Steed], „Austrian Sympathies", Times, 18 octombrie 1912.

137. Boeckh, *Balkankriegen*, pp. 26 – 27.

138. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, p. 346; vezi, de asemenea, „Servia and the Sea", *Times*, 8 noiembrie 1912.

139. [Wickham Steed], „The Problem of Albania", *Times*, 18 noiembrie 1912. Presa naţionalistă rusă şi panslavă au adoptat o direcţie asemănătoare, vezi „Russian sympathy with Servia", *Times*, 9 noiembrie 1912.

140. Williamson, *Austria-Hungary*, pp. 127 – 128; Bridge, *From Sadowa to Sarajevo*, p. 347; un studiu detaliat despre Afacerea Prochaska ne oferă Robert A. Kann, Die Prochaska-Affäre vom Herbst 1912. Zwischen kaltem und heissem Krieg (= Sitzungsberichte, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 319; Vienna, 1977)

141. Citat în Treadway, *The Falcon and the eagle*, p. 125.

142. Kießling, „Gegen den «großen Krieg»", p. 186.

143Citat în Treadway, *Falcon and Eagle*, p. 137.

144Rapaport către Vredenburch, Belgrad, 23 aprilie 1913, National Archief, 2.05.36, 9 Consulaat-Generaal Belgrado en Gezantschap Zuid-Slavië 1891 – 1940.

145Giers (trimis rus la Montenegro) către Nicolae al II-lea, Cetinje, [begining of January] 1913 şi 21 ianuarie 1913, GARF Fond 601, Op. 1, Del 785.

146. Buisseret către Davignon, St-Petersburg, 11 April 1913, ASPFAE, Russia 3.

147. Buchanan către Nicolson, 1 mai 1913, citat în Treadway, Falcon and Eagle, p. 148.

148. Despre textul acestei hotărâri, vezi Robert Elsie, „Texts and Documents of Albanian History", vizualizat online la: http://www.albanianhistory. net/texts20 1 / AH 1913 2.html.

149. Naraţiunea se referă la secvenţa menţionată de Williamson în „Serbia and Austria-Hungary: The Final Rehearsal, October 1913".

150. Declaraţia ministrului sârb la Viena, Jovanovič, către Neue Freie Presse, relatată în „The Albanian Outbreak", *The Times*, 27 septembrie, 1913, p. 5, col A; „Return of M. Pashitch to Belgrade" *in The Times*, 1 octombrie, p. 6, col E.

151. Williamson, „Serbia and Austria-Hungary", pp. 14 – 15.

152. „M. Pashitch în Vienna", *The Times*, 4 octombrie 1913, p. 5, col. C; Williamson, „Serbia and Austria-Hungary", p. 19.

153. Williamson, „Serbia and Austria-Hungary", p. 21.

154. „Servian Aggression in Albania", *The Times*, 16 octombrie 1913, p. 7, col C.

155. Citat în Williamson, *Austria-Hungary*, p. 153.

156. Relatare despre comentariul lui Sazončv în O'Beirne to Grey, St-Petersburg, 28 octombrie 1913, în G.P. Gooch and H.W.V. Temperley (eds.), *British Documents on the Origins of the War 1898 – 1914* (11 volume: London, 1925 – 1938), vol. 10 (i), doc. 56, p. 49.

157. Paul Schroeder, „Stealing Horses to Great Applause. Austria-Hungary's Decision în 1914 în Sistemic Perspective", în Afflerbach (ed.), *Improbable War*, pp. 17 – 42, esp. pp. 38 – 40.

158. Major von Fabeck to General Staff, Berlin, 11 februarie 1913, anexată: ciorna unei scrisori de la Moltke către Conrad, Berlin, 10 februarie 1913, paAA, R 10896.

159. Wilhelm al II-lea, adnotare la telegrama trimisă de Wolffsches Telegraphenbureau lui Wilhelm al II-lea, Berlin, 4 noiembrie, 1912, în *Grosse Politik*, vol. 33, *pp. 276 – 277* (doc. 12321); Vambuler to Weizsâcker, Berlin, 18 noiembrie 1812, HAS Stuttgart E50/03 206.

160. Wilhelm al II-lea, adnotare la Kiderlen-Wachter către Wilhelm al II-lea, Berlin, 3 noiembrie 1912, în Grosse Politik, vol. 33, p. 274 – 276 (doc. 12320).

161. Wilhelm al II-lea către Ministerul de Externe German, Letzlingen, 9 noiembrie 1912, în Grosse Politik, vol. 33, p. 302 (doc. 12348).

162. E.C. Helmreich, „An Unpublished Report on Austro-German Military Conversations of November 1912", Journal of Modern History, 5 (1933), pp. 197 – 207, aici p. 206. Astfel arhiducele Franz Ferdinand a relatat conţinutul conversaţiei; ambasadorul austriac Szogyenyi a relatat o atitudine mult mai agresivă, mai exact că kaizerul afirmase că era pregătit să rişte un război cu toate trei marile puteri ale Antantei.

163. Stevenson, *Armaments*, pp. 250, 259; Helmreich „Unpublished Report", pp. 202 – 203.

164. Wilhelm al II-lea către Franz Ferdinand (ciornă), 24 februarie 1913, paAAR10896.

165. Szögyenyi către Ministerul de Externe din Viena, Berlin, 28 octombrie 1913, ÖUA, vol. 7, p. 512 (doc. 8934).

166. Velics către Berchtold, Münich, 16 decembrie 1913, ÖUA, vol. 7, p. 658 (doc. 9096).

167. Szápary către Ministerul de Externe, St.

— Petersburg, 25 aprilie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9656, pp. 25 – 27

168. Sondhaus, Architect of the Apocalypse, p. 120.

169. Williamson, „Serbia and Austria-Hungary”, p. 23; Hantsch, *Berchtold*, vol. 2, pp. 499 – 500.

170. Treadway, *The Falcon and the eagle*, pp. 143 – 174, 145.

171. Treadway, *The Falcon and the eagle*, pp. 150 – 156.

172. Stevenson, *Armaments*, p. 271; vezi, de asemenea, Williamson, *Austria-Hungary*, *pp*. 155 – 156.

173. Williams, *Austria-Hungary*, pp. 157 – 158.

174. Norman Stone, „Armyand Society in the Habsburg Monarchy 1900 – 1914”, Past and Present N0.33 (April 1966), pp. 95 – 111; despre cifre referitoare la infanterie, vezi, Herwig, *The First World War*, p. 12.

175. Kronenbitter, *Großmachtpolitik Österreich-ungams*, pp. 146, 147, 149, 154.

176. Vezi conţinutul convenţiei în anexa lui George F. Kennan, *The Fateful Alliance*. *France*, *Russia and the Coming of the First* World *War* (Manchester, 1984), p. 271.

177. Kennan, Fateful Alliance, pp. 250 – 252.

178. Hanotaux către Montebello (ambasadorul francez la St.

— Petersburg), Paris, 10 aprilie 1897, DDF, seria 1, vol. 13, doc. ho. 193, pp. 340 – 346.

179. Stevenson, *Armaments*, *p*. 125.

180. Despre o discuţie asupra acestor probleme, căreia îi datorez această relatare a mea, vezi Stephan Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise 1914*. *Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkriegs* (Münich, 2009), pp. 246 – 250; vezi, de asemenea, Murielle Avice-Hanoun, „DAlliance franco-russe (1892 – 1914)”, în Ilja Mieck, Pierre Guillen (eds.), *Deutschland – Frankreich – Rußland*. *Begegnungen und Konfrontationen*. *La France et VAllemagne face à la Russie* (Münich, 2000); pp. 109 – 124, aici pp. 113 – 114.

181. Stieve, *Iswolski*, *p*. 45.

182. Despre această chestiune, vezi D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (London,

1983), p. 48; Albertini, Origins, vol. 1, pp. 372 – 373; Fischer, *Krieg der Illusionen*, *p*. 220; Thaden, *Russia and the Balkan Alliance*, pp. 115 – 118; despre caracterul împăciuitor al acestor dialoguri, despre care Poincaré neagă că ar avea vreo semnificaţie politică, vezi id., *Au service de la France*, vol. 2, p. 202.

183. Poincaré către Izvolski, Paris, 16 noiembrie 1912, DDF, seria 3, vol. 4, doc. no. 468, pp. 480 – 481.

184. Krumeich, Armaments and politics, p. 28.

185. Paul Cambon către Jules Cambon, Paris, 5 noiembrie 1912, AMAE paAP 43, fols. 251 – 257, aici fol. 252.

186. Jules Cambon către Paul Cambon, Berlin, 14 decembrie 1912, AMAE paAP 100, fols. 178 – 180.

187. Porch, The March to the Mame. The Frenchărmy, 1871 – 1914 (Cambridge, 1981), pp. 169 – 170.

188. Ibid.

189. Izvolsky către Sazonov, Paris, 28 martie 1912, IZBI, seria 3, vol. 2, part 2, doc. no. 699.

190. Risto Ropponen, Die Kraft Russlands. Wie beurteilte die politische und militärische Führung der europäischen Grossmächte in der Zeit von 1905 bis 1914 die Kraft Russlands? (Helsinki, 1968), p. 235.

191. Krumeich, *Armaments and Politics*, p. 28; Mosely, „Russian Policy”, p. 84; M.S. Sazonov, *Les Années fatales* (Paris, 1927), p. 57.

192. Poincaré, „Entretien avec M. SazonoíF”, August 1912, AMAE, SE NS Russie 41, fols. 270 – 272, 282 – 283. Despre relatarea lui Sazonov despre aceeaşi întâlnire, care aminteşte nemulţumirea ministrului francez, dar remarcă faptul că, în curând, acesta a găsit motive să aprecieze „marea importanţă politică” a tratatului sârbo-bulgar, vezi Sazonov, *Les Années fatales*, p. 60.

193. Însemnări referitoare la diverse dialoguri, St. — Petersburg, 12 august 1913, AMAE Papiers Jean Doulçet, vol. 23, Saint Petersbourg IV, Notes personnelles, 1912 – 1917, fol. 312.

194. Ropponen, *Die Kraft Russlands*, p. 236

195. Izvolsky către Sazonov, Paris, 12 septembrie 1912, în Stieve, *Iswolski-Schriftwechsel*, vol. 2, doc. no. 429, pp. 249 – 252, aici p. 251.

196. Izvolsky către Sazonov, Paris, 24 octombrie 1912, citat în Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 137.

197. Poincaré către Izvolskii, 4 noiembrie 1912, în Narodnogo komissariata po inostrannym delom (ed.), Materialy po istorii franko-russkikh otnoshenii za 1910 – 1914 g.g. zbomik sekretnykh diplomaticheskikh dokumentov byvshego Imperatorskogo rossiiskogo ministerstva inostrannykh del Moscow, 1922), p. 297; vezi, de asemenea, Bovykin, Iz istorii vozniknoveniya, p. 142.

198. Izvolsky către Sazonov (scrisoare), nr. 7, 1912, în Narodnogo komissariata po inostrannym delám (ed.), Materialy po istorii franko-russkikh otnoshenii za 1910 – 1914 g.g. zbomik sekretnykh diplomaticheskikh dokumentov byvshego Imperatorskogo rossiiskogo ministerstva inostrannykh (Moscow, 1922), pp. 295 – 297; Stieve, Der diplomatische Briefwechsel Iswolskis, vol. 2, doc. no. 554, pp. 335 – 337, here p. 336.

199. Rossos, Russia and the Balkans, p. 100.

200. Izvolsky către Sazonov, 17 noiembrie 1912, în *Narodnogo komissariata po inostrannym delam* (ed.), *Materialy po istorii franko-russkikh otnoshenii za 1910 – 1914 g. zbomik sekretnykh diplomaticheskikh dokumentov byvshego Imperatorskogo rossiikogo ministerstva inostrannykh* (Moscow, 1922), pp. 299 – 300, no. 169; despre asigurările lui Poincaré, vezi Stieve, *Iswolski und der Weltkrieg* (*Berlin*, 1925), pp. 99, 121; id. (ed.), Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis: Aus den Geheimakten der russischen Staatsarchive (Berlin, 1925), vol. 2, doc. no. no. 567, p. 346; vezi, de asemenea, Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 146.

201. Izvolsky către Sazonov 20 noiembrie 1912 şi Izvolsky către Sazonov 20 noiembrie, IZBI, series 3, vol. 4, part 1, docs. nos. 298 şi 300.

202. Poincaré, *Au service de le France*, vol. 2, pp.

199 – 206, unde autorul îl acuză pe Izvolsky că ar fi „îmbrăcat” conversaţiile sale cu ambasadorul în forma unei „poveşti pitoreşti şi oarecum plină de culoare”.

203. Schmidt, Frankreichs Außenpolitik, p. 256.

204. Alexandre Ribot, Note of 31 October 1912, Archives Nationales, 563 AP 5, citat în Schmidt, Frankreichs Außenpolitik, p. 257.

205. „Note de FEtat-Major de FArmec”, 2 septembrie 1912 şi Paul către Jules Cambon, Dieppe, 3 septembrie 1912, DDF, seria a III-a, vol. 3, doc. nos. 359, 366, pp. 439 – 440, 449 – 551.

206. Paul Cambon către Jules Cambon, Paris, 5 noiembrie [1912] AMAE Paris, paAP 43, Cambon Jules, Lettres de Paul a Jules 1882 – 1922, 101, fo’. 251 – 257, aici fo’. 252 – 253.

207. Sensul redat aici de Millerand este incert, având în vedere că Serbia nu era „ocupată” de austrieci în 1912: probabil că se referă la anexarea Bosniei, caz în care, termenul folosit aici ar putea aparţine mai degrabă lui Ignatiev decât lui Millerand.

208. Ignatiev către Zhilinsky (şeful statului major general rus), Paris, 19 decembrie 1912, citat în Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 149.

209. Bovykin, Iz istorii vozniknoveniya, p. 149.

210. Despre Millerand ca ministru de război în ianuarie 1912-ianuarie 1913, vezi Marjorie M. Farrar, „Politics Versus Patriotism: Alexandre Millerand as French Minister of War”, *French Historical Studies*, 11/4 (1980), pp. 577 – 609; despre cariera anterioară a ministrului ca socialist moderat, vezi Leslie Derfler, *Alexandre Millerand. The Socialist Years* (The Hague, 1977); despre un rezumat referitor la tranziţie, vezi Marjorie M. Farrar, *Principled Pragmatist: The Political Career of Alexandre Millerand* (New York, 1991); există unele reflecţii interesante referitoare la tensiunile din cariera lui Millerand, în Antoine Prost, Marie-Louise Georgen, Noelle Gérome şi Danielle Tartakowsky, „Four French Historians Review English Research on the History of French Labour and

Socialism", *The Historical Journal* 37/3 (1994), pp. 709 – 715, esp. p. 714.

211. Ignatiev către Zhilinsky, Paris, 4 decembrie 1912, citat în Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 1450.

212. Lucius către Bethmann Hollweg, St.

— Petersburg, 8 ianuarie 1913, relatând un dialog cu Sazonov, paAA, R10896.

213. Poincaré, „Notes journalières", 29 ianuarie 1914, BN (NAF 16026), Poincaré MSS; Hayne, *The French Foreign Office*, p. 239.

214. G. Wright, The Reshaping of French Democracy: The Story of the Founding of the Fourth Republic (New York, 1948), p. 10.

215. John Keiger, France and the Origins of the First World War (London, 1983), p. 117.

216. Despre relaţiile cu ministrul de externe, Jonnart, vezi paginile de jurnal al lui Paléologue din 22 ianuarie şi 13 februarie 1913, în M. Paléologue, *Au Quai d'Orsay à la veille de la tourmente*. *Journal 1913 – 1914* (Paris, 1947), pp. 15, 42.

217. Citat în Keiger, *France and the Origins*, p. 120.

218. Fuller, *Strategy and Power*, pp. 440, 444.

219. Stevenson, *Armaments*, p. 161.

220. Fuller, Power and Strategy, p. 439.

221.8 ème Conférence. Procès-verbal de lentrien du 13 Juillet 1912 entre les Chefs d'Etat-Major des armées française et russe, AMAE, SE NS Russie 41, fols. 131 – 137, aici fols. 134 – 135.

222. État-Major de l'Armée, 3 ème bureau, „Note sur l'action militaire de la Russie en Europe", AMAE, SE NS Russie 41, fols. 255 – 263.

223. Stevenson, *Armaments*, p. 162.

224. Poincaré, „Entretien avec l'Empéreur – Chemins de fier stratégiques"; „Entretien avec M. Sazonoff – Mobilisation", St.

— Petersburg, August 1912, AMAE, SE NS Russie 41, fols. 278 – 279, 288.

225. Poincaré, „Entretien avec Kokowtsoff – Chemins

de fier stratégiques", St.

— Petersburg, August 1912, AMAE, SE NS Russie 41, fol. 280.

226. Bovykin, Iz istorii voznïknoveniya, p. 147.

227. S.R. Williamson, „Joifre Reshapes French Strategy, 1911 – 1913" în Paul Kennedy (ed.), *The War Plâns of the Great Powers*, 1880 – 1914 (Londra, 1979), pp. 133 – 154, aici pp. 134 – 136.

228. Despre versiunea germanilor cu privire la aceeaşi dilemă, vezi Jonathan Steinberg, „A German Plan for the Invasion of Holland and Belgium, 1897", în Kennedy (eel), *War Plâns*, pp. 155 – 170, aici p. 162; Steinberg se referă aici la gândirea strategică a germanilor, însă factorii decizionali din Paris se confruntau cu aceeaşi problemă.

229. Hayne, French Foreign Policy, p. 266.

230. D.N. Collins, „The Franco-Russian Alliance and Russian Railways, 1891 – 1914", *The Historical Journal*, 16/4 (1973), pp. 777 – 788, aici p. 779.

231. Buisseret către Davignon, St.

— Petersburg, 25 februarie 1913, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, Russia 3, 1906 – 1913.

232. François Roth, „Raymond Poincaré et Théophile Delcassé: Histoire d'une relation politique", în Conseil général de l'Ariège (ed.), *Delcassé etv Europe à la veille de la Grande Guerre*, (Foix, 2001), pp. 231 – 246, aici p. 236.

233. Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 151. Verifică nota din cartea roşie!

234. Delcassé către Pichon, St.

— Petersburg, 24 martie 1913, DDF, seria 3, vol. 6, doc. no. 59, pp. 81 – 82; despre aceeaşi problemă discutată cu Sazonov, vezi Delcassé către Jonnart, St.

— Petersburg, 21 Mardi 1913, DDF, seria 3, vol. 6, doc. no. 44, p. 66.

235. „Je dirige toute la politique russe. Ces gens n'y connaissent rien". Comments of 18 June 1914 by General Laguiche, military attaché în St.

— Petersburg, în Louis, *Carnets*, vol. 2, p. 126.

236. B.V. Ananich, Rossiya I mezhdunarodyi kapital 1897 – 1914. Ocherki istorii finansovykh otnoshenii (Leningrad, 1970), pp. 270 – 271.

237. Despre „Legea de Trei Ani" şi rolul jucat de Poincaré în obţinerea votului, vezi Keiger, *Poincaré*, pp. 152 – 153, 162 – 163; Krumeich, *Armaments*, pp. 112 – 113.

238. Keiger, France and the Origins, p. 144.

239. Guillaume către Davignon, Paris, 17 aprilie 1913, 12 iunie 1913, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondent politique – legations.

240. Guillaume către Davignon, Paris, 16 ianuarie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – legations.

241. Guillaume către Davignon, Paris, 28 mai 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – legations.

242. Keiger, *France and the Origins*, pp. 136 – 137.

243. Intrare jurnal marţi, 18 aprilie 1913, în Maurice Paléologue, Journal, 1913 – 1914. ler janvier 191328 juin 1914. Au Quai d'Orsay à la veille de la tourmente (Paris, 1947), p. 103. [„Agents de police, domestiques, huissiers, visiteurs, plus de cent personnes, chaque jour, ont les yeux sur moi, épient tous me gestes et les colportent plus ou moins exactement"].

244. Keiger, *France and the Origins*, p. 136; despre aceste evenimente, vezi, de asemenea, notările din jurnal din 16 aprilie până în 5 mai 1913, în Paléologue, *Journal, 1913 – 1914*, pp. 100 – 124.

245. Krumeich, *Armaments*, passim.

246. Guillaume către Davignon, Paris, iunie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 12, Correspondent politique – legations.

247. Despre opoziţia crescândă faţă de „Legea de Trei Ani”, vezi Guillaume către Davignon, Paris, 16 ianuarie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 12, Correspondence politique – legations.

248. Despre căderea guvernului Ribot în ziua primei sale apariţii în Parlament, vezi Guillaume către Davignon, Paris, 13 iunie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 12, Correspondence politique – legations.

249. Relatarea căpitanului Parchement pe „scena” din Districtul Vilna în October 1912, citat în Pertti Luntinen, *French Information on the Russian War Plâns, 1880 – 1914* (Helsinki, 1984), p. 175.

250. Verleuil către [Pichon], Brolles, 7 July 1913, AMAE NS Russie 42, II. 58 – 60, aici f. 59.

251. Citat în Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik*, pp. 271 – 273.

252. Charles Rivet, „Lettre de Russia: L’Effort militaire russe”, în *Le Temps*, 13 noiembrie 1913, fragment din Buisseret către Davignon, St.

— Petersburg, 15 noiembrie 1913, ASPFAE, Russie 3 1906 – 1914.

253. *Ibid.*, p. 275.

254. Laguiche către Dupont, 14 februarie 1914, citat în *ibid. y* p. 279.

255. Paul Kennedy, „The First World War and the International Power Sistem”, în Steven E. Miller (ed.), *Military Strategy and the Origins of the First World War* (Princeton NJ., 1985), pp. 7 – 40, aici p. 28.

CAPITOLUL 6

1. Citat în Zara S. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy*; *1888 – 1914* (Cambridge, 1969), p. 153.

2. Despre întâlnirile de la Portul Baltic din 4 – 6 iulie 1912, vezi Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, p. 322.

3. Consemnările lui Bethmann Hollweg referitoare la conversaţia cu Sazonov, 6 iulie 1912, *Große Politik*, vol. 31,

Nr. 11542, pp. 439 – 444.

4. Fisher (eel), Memoirs of Count Kokovtsov, p. 320.

5. Consemnările lui Pourtalès, 29 iunie 1912, *Grosse Politik*, vol. 31, Nr. 11537, pp. 433 – 436.

6... une tendance marquée à dépasser les mesures de réserve et dignité que Ion serait en droit dattrendre d'un homme placé, par să naissance, au faâte de la hiérarchie sociales", Sazonov, *Les Années fatales*, pp. 48 – 49.

7. Fisher (ed.), *Memoirs of Count Kokovtsov*, pp. 320 – 321.

8. Bethmann către Ministerul de Externe, Baltic Port, la bordul lui *Hohenzollern*, 6 iulie 1912 nr. 11540, pp. 437 – 438.

9. Despre detensionare ca şi potenţial la sistemului internaţional înainte de 1914, vezi Friedrich Kießling, *Gegen den «großen Krieg»? Entspannung în den internationalen Beziehungen, 1911 – 1914* (Münich, 2002), pp. 77 – 148.

10. Bethmann către Ministerul de Externe, Portul Baltic, la bordul lui *Hohenzollern*, 6 iulie 1912 nr. 11540, pp. 437 – 438

11. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, pp. 269 – 276.

12. Cf. Berghahn, *Germany and the Coming of War*, pp. 120 – 122 and I. Geiss, „The German Version of Imperialism: Weltpolitik", în G. Schöligen, *Escape into War? The Foreign Policy of Imperial Germany* (Oxford, New York, Münich, 1990), pp. 105 – 120; aici p. 118.

13. Thus Bethmann's „Sketch of a Conceivable Formula" for the Anglo-German negotiations, citat în R. Langhome, „Great Britain and Germany, 1911 – 1914", în F. Hinsley (ed.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge, 1977), pp. 288 – 314 aici pp. 293 – 294.

14. Ferguson, *Pity of War*, p. 72; Langhorne, „Great Britain and Germany", pp. 294 – 295.

15. R. Langhorne, „The Naval Question in Anglo-German Relations, 1912 – 1914", *Historical Journal*, 14 (1971), pp. 359 – 370; aici p. 369; cf. Fischer, War of

Illusions, pp. 123 – 131.

16. R.J. Crampton, Hollow Détente. Anglo-German Relations in the Balkans, 1911 – 1914 (Londra, 1980), 56 – 58, 72 – 73; Kießling Gegen den «großen Krieg», p. 103.

17. Despre scopul misiunii şi faptul că guvernul britanic l-a „dezaprobat" pe Haldane, vezi B.D.E. Kraft, *Lord Haldane's Zending naar Berlijn în 1912. De duitsch-engelsche onderhandelingen over de vlootquaestie* (Utrecht, 1931), pp. 209 – 211, 214 – 217, 220 – 221; înştiinţare către guvernul german, martie 1912, citat în Gregor Schöligen, *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage* (Münich, 1984), p. 330.

18. Kraft, Zending naar Berlijn, p. 246.

19. Nicolson către Bertie, 8 februarie 1912, NA FO 800 /171, citat în Steiner, Foreign Office, p. 127. * * există material bun şi în TNA FO 800 / 171

Nicolson către Bertie 6 aprilie 1912; de asemenea FO 800 / 355 Nicolson to Goschen and Hardinge, 16 aprilie 1912* * *

20. Bertie către Nicolson, Paris, 11 februarie 1912, citat în Otte, *Foreign Office Mind*, p. 364; despre implicarea lui Nicolson şi angajamentul faţă de Convenţia anglo-rusă, vezi Neilson, *My Beloved Russians*.

21. Jonathan Steinberg, „Diplomaţie als Wille und Verstellung: Die Berliner Mission Lord Haldanes im Februar 1912", în Herbert Schottelius and Wilhelm Deist (eds.), *Marine und Marinepolitik im kaiserlichen Deutschland, 1871 – 1914* (Düsseldorf, 1972), pp. 263 – 282, aici p. 264; despre misiune şi eşecul ei, vezi, de asemenea, Michael Epkenhans, *Die wilhelminische Flottenrüstung. Weltmachtstreben, industrieller Fortschritt, soziale Integration* (Münich, 1991), pp. 113 – 37; Stevenson, *Armaments*, pp. 205 – 207.

22. Goschen către Nicolson, 20 april 1912 in EITHER FO 800 / 171 OR: FO 800/ 355, fos. 20 – 22.

23. „Foreign Affairs. The Morocco Crisis. Sir E. Grey's Speech", *The Times*, 28 noiembrie 1911, p. 13, col.

B.

24. Kühimann către Bethmann, Londra, 14 octombrie 1912, *Grosse Politik*, vol. 33, doc. no. 12284, p. 228; vezi, de asemenea, discuţia din Dülffer, *Kröger and Wippich*, *Vermiedene Kriege*, p. 650.

25. Crampton, Hollow Détente.

26. Kießling, Gegen den „großen Krieg", pp. 89, 122; Schroeder, „Embedded Counter-Factuals", pp. 28 – 29.

27. Bobroff, *Roads to Glory*; despre îngrijorarea francezilor în legătură cu George al V-lea: Guillaume către Davignon, Paris, 11 aprilie 1913, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – legations.

28. * * * Relatat în Grey către Buchanan, Londra 29 noiembrie şi Grey către Buchanan, Londra, 2 decembrie 1911, TNA FO 416/50* * *; discutat în Ira Klein, „The Anglo-Russian Convention and the Problem of Central Asia, 1907" 1914", *Journal of British Studies*, 11. (1971), pp. 126 – 147, aici p. 128.

29. Klein, „The Anglo-Russian Convention", p. 141.

30. Grey către Buchanan, Londra, 11 februarie 1914, Grey către Buchanan, Londra, 18 martie 1914, *The National Archives*, Grey Papers, FO 800/74, citat în McCall, „British Military Attachés", p. 53.

31. Lichnowsky, *My Mission*, p. 29.

32. Steiner, *Foreign Office*, pp. 121 – 140, 49; Otte, *Foreign Office Mind*, p. 380.

33. Thomas McCall, „The Influence of British Military Attachés on Foreign Policy Towarda Russia, 1904 – 1917", M. Phil thesis, University of Cambridge, 2011, pp. 33 – 75.

34. Hamilton către Haldane, 1 septembrie 1909, citat în McCall, „The Influence", p. 60.

35. Însemnări ale lui H.A. Gwynne, editor al *Morning Post*, despre interviul confidenţial la ME, probabil cu Sir William Tyrell, citat şi analizat de Keith M. Wilson, „The British Démarche of 3 and 4 December 1912: H.A. Gwynnes Note on Britain, Russia and the First Balkan War", *Slavonie and East European Review*, 60/4 (1984),

pp. 552 – 559, aici p. 556.

36. Nicolson către Goschen, Londra, 15 aprilie 1912, *BD*, vol. 6, doc. no. 575, p. 747.

37 * * Nicolson către Goschen, Londra, 25 mai 1914, TNA FO Miscellaneous Correspondence Nicolson 800/374. * * *

38. Kießling, *Gegen den „großen Krieg"*? pp. 82 – 83, Bovykin, p. 180

39. Citat în Steiner, *British Foreign Office*, p. 134; despre părerile lui Nicolson în general, vezi pp. 128, 129, 131, 133, 134, 136 – 137; Otte, *Foreign Office Mind*, p. 384.

40. Guillaume către Davignon, Paris, 14 aprilie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – legations.

41. Otte, *Foreign Office Mind*, pp. 358 – 359, 387 – 388.

42. * * Nicolson către Bunsen, Londra, 27 martie 1914, TNA PRO FO Nicolson Papers, 800/373. * * *

43. Aceste aspecte ale sistemului internaţional sunt discutate în Kießling, *Gegen den „großen Krieg"*, and Holger Afflerbach and David Stevenson (eds.), *An Improbable War*? *The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914* (Oxford, 2007), both passim.

44Jules Cambon către Poincaré, Berlin, 28 iulie 1912, AMAE, paAP 43, Cambon Jules 56, fol. 45.

45. Mombauer, *Helmuth von Moltke*, pp. 145, 211, 281.

46. Stevenson, *Armaments*, pp. 159 – 63.

47Stevenson, *Armaments*, p. 247.

48. Pentru lecturi germane privind atitudinea comandanţilor de rang înalt ruşi, vezi eg. Pourtales către Bethmann Hollweg, St.

— Petersburg, 20 noiembrie 1912; Griesinger (ministru german la Belgrad) către Bethmann Hollweg, 5 februarie 1913; citatul este din Romberg (ministru german

la Bem) către Bethmann Hollweg, Bem, 1 februarie 1913, care relatează o conversaţie între ataşatul militar ms în oraş şi un membru al delegaţiei austro-ungare, în paAA R10895.

49. *The Times*, 3 December 1912, p. 6, col. B.

50. Ibid.

51. Citat în Lamar Cecil, Wilhelm II, vol. 2, Emperor and Exile, 1900 – 1941 (Chapel Hill, 1996), p. 186; despre discursul lui Bethmann şi semnificaţia lui, vezi Dülffer, Kröger and Wippich, *Vermiedene Kriege*, pp. 652 – 654.

52. Pentru o reconstituire fidelă a întrunirii şi o discuţie despre semnificaţia acesteia, vezi J.C.G. Röhl, „Dress Rehearsal în December: Military decision-making în Germany on the eve of the First World War", în id., *The Kaiser and His Court Wilhelm* II *and the Government of Germany* (Cambridge, 1994), pp. 162 – 189; aici pp. 162 – 163.

53. Röhl, „Dress rehearsal", passim; de asemenea, id., „Admiral von Müller and the Approach of War, 1911 – 1914", *Historical Journal*, 12 (1969), pp. 651 – 673. Relatarea lui Röhl referitoare la „consiliul de război" din decembrie 1912 ca fiind momentul în care a început numărătoarea inversă pentru un război plănuit dinainte de Germania este minoritară, în cadrul unei conferinţe organizate în Londra în octombrie 2011 („The Fischer Controversy 50 Years On", 13 – 15 October 2011, German Historical Institute London), Röhl a radicalizat acest argument, sugerând că acel Consiliu de Război a reprezentat momentul în care germanii au decis să nu pornească imediat la război, ci să îl „amâne" până în vara lui 1914, un argument expus mai devreme de Fritz Fischer, *War of Illusions. German Policies from 1911 to 1914*, trans. Marian Jackson (London, 1975), pp. 164, 169. Subiectul amânării este important pentru argumentul prezentat în al treilea volum al biografiei kaizerului scrisă de Röhl, vezi J.C.G. Röhl, *Wilhelm* II. *Der Weg în den Abgrund, 19001941* (Münich, 2008).

54. Röhl, „Dress rehearsal”; Stevenson, *Armaments*, pp. 288 – 289; F. Fischer, *The Foreign Policy of Imperial Germany and the Outbreak of the First World War*, în G, Schöligen, *Escape into War*? *The Foreign Policy of Imperial Germany* (Oxford, New York şi Münich, 1990), pp. 19 – 40; aici p. 22; M.S. Coetzee, *The German Army League* (New York, 1990), pp. 36 – 37; Mommsen, „Domestic Factors”, p. 169 – 170.

55. E. Hölzle, Die Selbstentmachtung Europas. Das Experiment des Friedens vor und im Ersten Weltkrieg (Göttingen, 1975), pp. 180 – 183; Hildebrand, Das vergangene Reich, p. 289.

56. Jagow către Lichnowsky, Berlin, 26 aprilie 1913; Jagow către Flotow, Berlin, 28 aprilie 1913, *Grosse Politik*, 34/2, pp. 737 – 738, 752; despre construcţia de submarine şi alte măsuri navale, vezi Holger H. Herwig, „Luxury” Fleet. *The Imperial German Navy, 1888 – 1918* (Londra, 1980), pp. 87 – 89; Gary E. Weir, „Tirpitz, Techniology and Building U-boats 1897 – 1916”, *International History Review*, 6 (1984), pp. 174 – 190.

57. Moltke către Bethmann şi Heeringen, 21 decembrie 1912, citat în Stevenson, *Armaments*, pp. 291 – 292.

58. David Stevenson, „War By Timetable? The Railway Race Before 1914”, *Past & Present*, 162 (1999), pp. 163 – 194, aici p. 175.

59. Gattrell, Government, *Industry and Rearmament*, pp. 133 – 134.

60. Fritz Fischer, Griff nach der Weltmacht Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914 – 1918 (Düsseldorf, 1961), p. 48.

61. Vezi Stevenson, *Armaments*, pp. 298, 314; I.V. Bestuzhev, „Russian Foreign Policy, February-June 1914”, *lournal of Contemporary History*, 1/3 (1966), pp. 93 – 112, aici p. 96.

62. Kennedy, „The First World War and the International Power Sistem”, p. 29.

63. Militär-Bericht nr. 28, St.

— Petersburg, 8/21 May 1914 (copie pentru amiralitatea Reichului), BA-MĂ Freiburg, RM5/1439. Îi sunt recunoscător lui Oliver Griffin pentru că mi-a trimis o fotocopie a acestui document. Punctele de vedere ale lui Moltke (din 15 decembrie 1913 şi 11 iulie 1914) sunt citate în Stevenson, „War By Timetable?", p. 186.

64. Matthew Seligmann and Roderick McLean, *Germany from Reich to Republic* (Londra, 2000), pp. 142 – 144.

65. Ferguson, „Public Finance and National Security"; despre îndemnurile lui Moltke la război preventiv în 1908 – 1909, vezi Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, pp. 49 – 50; id., *War of Illusions*, p. 88; Norman Stone, „Moltke-Conrad: Relations Between the German and Austro-Hungarian General Staffs", *Historical Journal*, *9* (1966), pp. 201 – 228; Isabel V. Hull, „Kaiser Wilhelm II and the «Liebenberg Circle»", în J.CG. Röhl and N. Sombart (eds.), *Kaiser Wilhelm* ÎL *New Interpretations* (Cambridge, 1982), pp. 193 – 220, esp. 212; Holger H. Herwig, „Germany", în Richard F. Hamilton and Holger H. Herwig (eds.), *The Origins of World War I* (Cambridge, 2003), pp. 150 – 187, esp.p. 166;

66. Dieter Hoffmann, *Der Sprung ins Dunkle oder wie der* I. *Weltkrieg entfesselt wurde* (Leipzig, 2010), vezi în special tabelul de la pp. 325 – 330.

67. Citat în Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik*, p. 276.

68. Henry Wilson, adnotare referitoare la un rezumat al unui locotenent colonel anonim asupra ultimei depeşe primite de la Colonelul Knox în St.

— Petersburg, 23 martie 1914, TNA WO 106/1039.

69. Kevin Kramer, „A World of Enemies: New Perspectives on German Military Culture and the Origins of the First World War", Central European History, 39 (2006), pp. 270 – 298, aici p. 272; despre relaţia dintre teama de război şi pregătirea pentru război, vezi, de asemenea, Kießling, „Gegen den «großen Krieg»", p. 57.

70. Bethniann Hollweg către Eisendecher, 26

decembrie 1911 şi 23 martie 1913, ambele citate în Jarausch, „Bethmann Holiwegs Calculated Risk”, p. 53.

71. Cecil, *Wilhelm* II, vol. 2, p. 195.

72. Falkenhayn către Hanneken, 29 ianuarie 1913, citat în Afflerbach, *Falkenhayn*: *Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich* (Münich, 1994), p. 102; Falkenhayn avea să devină ministru de război şase luni mai târziu, în 7 iunie 1913.

73. Holger Afflerbach, Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich (Münich, 1994), p. 76.

74. Despre supremaţia liderilor civili în Europa anului 1914, vezi Marc Trachtenberg, „The Corning of the First World War: A Reassessment”, în *id*. *y History & Strategy* (Princeton, 1991), pp. 47 – 99.

75. Anon., Deutsche Weltpolitik und kein Krieg! (Berlin, 1913).

76. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, p. 278.

77. Strachan, *First World War*, p. 33.

78. Despre opţiunile politicii germane, vezi Hildebrand, *Das vergangene Reich*

79. Mehmet Yerţil, „A History of the Anatolian Railway, 1871 – 1914”, Teză de Doctorat, Cambridge, 2010.

80. Marschall von Biberstein către Bethmann, Constantinople, 4 decembrie 1911, *Grosse Politik*, vol. 30, doc. no. 10987.

81. Carl Mühimann, Deutschland und die Türkei 1913 – 1914. Die Berufung der deutschen Militärmission nach der Türkei 1913, das deutsch-türkische Bündnis 1914 und der Eintritt der Türkei în den Weltkrieg (Berlin, 1929), p. 5.

82. Yercil, „Anatolian Railway”, p. 91.

83. Yercil, „Anatolian Railway”, p. 95 – 120.

84. Helmut Mejeher, „Oil and British Policy Towards Mesopotamia”, *Middle Eastern Studies*, 8/3 (1972), pp. 377 – 391, esp. pp. 377 – 378.

85. J.C.G. Röhl, Wilhelm II. The Kaisers Personal Monarchy, 1888 – 1900, (Cambridge, 2004), p. 953.

86. Despre interesul germanilor în panislamism ca şi instrument al politicii externe, vezi Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express. The Ottoman Empire and Germanys Bidfor* World *Power, 1898 – 1918* (Londra, 2010), pp. 7 – 53.

87. Fischer, Griff nach der Weltmacht, p. 54.

88. Feis, *The Worlds Banker*, p. 53; Ulrich Trampener, *Germany and the Ottoman Empire 19141918* (Princeton, 1968), pp. 3 – 11; Harry N. Howard, *The Partition of Turkey, 1913 – 1923* (Norman, Oklohoma, 1931), pp. 49 – 50.

89. Hildebrand, *Das Vergangene Reich*, 281 – 282.

90. Despre „Goltz Pascha" şi alţi consilieri militari germani din Constantinopol înainte de Liman, vezi Bernd F. Schulte, *Vor dem Kriegsausbruch 1914. Deutschland, die Türkei und der Balkan* (Düsseldorf, 1980), pp. 17 – 38.

91. Mühimann, Deutschland und die Türkei, pp. 10 – 11; Hildebrand, Das vergangene Reich, p. 297.

92. Bethmann Hollweg, *Betrachtungen zum Weltkriege*, vol. 1, pp. 88 – 89.

93. Despre campania de presă oficială din *Novoye Vremya*, vezi McDonald, *United Government*, p. 191; despre decizia autorităţilor otomane de a folosi misiunea germană pentru a-şi îmbunătăţi forţele armate şi, în consecinţă, pentru a împiedica untoare anexări, vezi Sverbeyev (ambasadorul rus la Berlin) către Sazonov, 16 ianuarie 1914, IZBI, seria 3, vol. 1, nr. 21, pp. 22 – 23.

94. Tatishehev către Nicolae al II-lea, Berlin, 6 noiembrie 1913, GARF Fond 601, Op. 1, Del 746 (2).

95. Citat din raportul lui Bazarov din 16 decembrie 1913, în Fischer, *War of Illusions*, p. 334.

96. Pourtales (ambasadorul german la St.

— Petersburg) către Ministerul de Externe german, 28 noiembrie şi 5 decembrie 1913, Grosse Politik, vol. 38, Numerele 15457 şi 15466; Mühimann, *Deutsachland und die Türkei*, p. 12.

97. Citat în Lichnowsky, *My Mission to London*, p. 14.

98. Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, pp. 125 – 126;

Fischer, *War of Illusions*, pp. 147 – 148.

99. Sazonov către Demidov, ministrul rus la Atena, St.

— Petersburg, 16 octombrie 1912, cu copn către Constantinopol, Paris şi Londra; Sazonov către Girs, St.

— Petersburg, 18 octombrie 1912; Sazonov către ambasadorii ruşi la Paris, Londra, Berlin, Viena, Rome, 5 octombrie 1912, toate în AVPRI, Fond 151 (PA), Op. 482, d. 130, 11.14, 20 şi 22.

100. Sukhomlinov către Neratov, 11 august 1911, IZBI seria 3, vol. 1, doc. 310, pp. 375 – 378, aici p. 376.

Îoi. Sazonov către Izvolsky, 4 noiembrie, 1912 (copii la Londra şi Constantinopol); Sazonov către Girs (ambasador la Constantinopol), „telegramă secretă", St-Petersburg, 2 noiembrie 1912, ambele în AVPRI, Fond 151 (PA), op. 482, d. 130, ÎL 96, 87.

102. Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 52 – 53.

103. Sazonov către [Kokovtsov şi ofiţerii în serviciu], 12 noiembrie 1912, citat în Bobroff, Roads to Glory, p. 55.

104. Sazonov către Nicolae al II-lea, 23 noiembrie 1912, citat în Bovykin, Iz istorii vozniknoveniya, p. 126.

105. Ia. Zakher, „Konstantinopol i prolivy", *Krasnyiărkhiv 6* (1924), pp. 48 – 76, aici p. 55, şi 7 (1924), pp. 32 – 54.

106. Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 76 – 95.

107. Sazonov către însărcinatul cu afaceri rus, Londra, 7 decembrie 1913, în B. von Siebert (ed.), *Graf Benckendorffs diplomatischer Schrijiwechsel* (Berlin, 1928), vol. 3, doc. no. 982, pp. 208 – 209.

108. D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), p. 47; Etter (însărcinatul cu afaceri rus, Londra) către Sazonov, London, 14 ianuarie 1914, IZBI, seria 3, vol. 1, nr. 3, pp. 2 – 3.

109. Louis Mallet către Edward Grey, Londra, 23 martie 1914, TNA FO 800/80; Great Britain, House of Commons Debates, 1914, vol. LIX, cols. 2169 – 70, ambele citate în William I. Shorrock, „The Origin of the French Mandate în Syria and Lebanon: the Railroad Question,

1901 – 1914”, *International Journal of Middle East Studies*, 1/2 (1970), pp. 133 – 153, aici p. 153; vezi, de asemenea, Stuart Cohen, „Mesopotamia în British Strategy, 1903 – 1914”, *International Journal of Middle East Studies*, 9/2 (1978), pp. 171 – 181, esp. pp 174 – 177.

no. Act de înţelegere între HE Khourshid Pasha, ministrul marinei militare, în numele guvernului otoman şi amiralul Timpus, 25 mai 1912, Timpus Papers, Caird Library, National Maritime Museum, LIM/12; despre numirea lui Timpus, vezi, de asemenea, Paul G. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation, 1908 – 1914* (Cambridge Mass., 1971), p. 321.

111. Vezi „Instructions for Hallifax Bey”, 11 mai 1914, Timpus Papers, Caird Library, National Maritime Museum, LIM/9.

112. Timpus către Amiralitatea Otomană, 5 iunie 1912, în Timpus Papers, Caird Library, National Maritime Museum, LIM 8/1 (letter-book), fols. 63 – 67.

113. Timpus către Amiralitatea Otomană, 5 iunie 1912, în Timpus Papers, Caird Library, National Maritime Museum, LIM 8/1 (letter-book), fols. 68 – 69.

114. Delcasse către Ministerul Afacerilor Externe, 29 ianuarie 1914, SE NS Russie 42, fols. 223 – 224; vezi, de asemenea, Izvolsky către Sazonov, Paris, 15 ianuarie 1914, IZBI, seria 3, vol. 1, nr. 12, pp. 12 – 14, raportarea francezilor la un boicot financiar rus al Imperiului Otoman.

115. Izvolski către Sazonov, Paris, 18 decembrie 1913; Izvolski către Sazonov, Paris, 18 decembrie 1913, în Stieve (ed.), *Der diplomatische Schriftwechsel Izwolskis*, vol. 3, doc. nos. 1179 şi 1181, pp. 425 – 425, 428 – 431; Dülffer, Kröger and Wippich, *Vermidene Kriege*, pp. 663 – 664.

116. Sazonov către Benckendorff, St.

— Petersburg, 11 decembrie 1913, în Siebert (ed.), *Benckendorffs diplomatischer Schriftwechsel* voi. 3, doc. no. 991, p. 217.

117. Despre această relatare, vezi McDonald, *United Government*, p. 193.

118. M. Pokrowski, Drei Konferenzen. Zur Vorgeschichte des Krieges, trans. Anon ([Berlin], 1920), pp. 34, 38.

119. *Ibid.*, p. 42.

120. Hildebrand, *Das vergangene Reich*, p. 298.

121. Pokrowski, *Drei Konferenzen*, pp. 39, 41.

122. Buchanan către Grey, 3 aprilie 1914, citat în Lieven, *Russia and the Origins*, p. 197.

123. Adnotare la Pourtalâs către Bethmann, St. — Petersburg, 25 februarie 1914, *Grosse Politik*, vol. 39, doc. no. 15841, p. 545; vezi, de asemenea, discuţiile din Dülffer, Kröger şi Wippich, *Vermiedene Kriege*, p. 670.

124. Citat în McDonald, *United Government*, p. 193.

125. S.D. Sazonov, *Fateful Years*, traducere N.A. Duddington (Londra, 1928), p. 80.

126. Liszkowski, Zwischen Liberalismus und Imperialismus, pp. 224 – 225.

127. Mailet către Grey (no. 400), 2 iunie 1914, and mins. Russell and Crowe, 9 şi 14 iunie 1914, FO 371/2135/25458, citat în Thomas Otte, The Foreign Office Mind. *The Making of British Foreign Policy, 1865 – 1914* (Cambridge, 2011), pp. 378 – 379.

128. Lieven, Russia and the Origins of the First World War, pp. 42 – 46; vezi, de asemenea, Bovykin, Iz istorii vozniknoveniya, p. 129.

129. Bobroff, *Roads to Glory*, p. 151; id., „Behind the Balkan Wars”, p. 78.

130. „Journal der Sonderkonferenz, 8. Februar 1914”, în Pokrowski, *Drei Konferenzen*, pp. 47, 52.

131. *Ibid.*, pp. 52 – 53.

132. Bovykin, Iz istorii vozniknoveniya, p. 128.

133. Stephen Schröder, *Die englisch-russische Marinekonvention* (Göttingen, 2006), pp. 97 – 101.

134. Citat în Schröder, Die englisch-russische Marinekonvention, p. 128.

135. William A. Renzi, „Great Britain, Russia and the Straits, 1914 – 1915”, *Journal of Modern History 42/1* (1970), pp. 1 – 20, aici pp. 2 – 3; Mustafa Aksakal, *The*

Ottoman Road to War în 1914. The Ottoman Empire and the First World War (Cambridge, 2008), p. 46.

136. Sazonov către Hartwig, citat în Stieve, *Iswolski*, p. 178.

137. Guillaume către Davignon, Paris, 14 aprilie 1914, Archive du Service Public Fédéral Affaires Étrangères (ASPFAE), Brussels, France 11, Correspondence politique – legations.

138. Despre locul central ocupat de această idee în gândirea lui Sazonov, vezi Bobroff, *Roads to Glory*, pp. 151 – 156.

139. John H. Herz, „Idealist Internaţionalism and the Security Dilema", *World Politics 2/2* (1950), pp. 157 – 180, aici p. 157.

140. Nicolson către Cartwright, Londra, 18 martie 1912, TNA FO Nicolson Papers, 800/354

141. Sazonov, Les Années fatales, p. 63.

142. Bertie către Grey, Paris, 26 noiembrie 1912, în BD, vol. 9/2, doc. no. 280, p. 206.

143. Prince Max von Lichnowksy, *Heading for the Abyss* (New York, 1928), pp. 167 – 168, italice ca în original.

144Lichnowsky, *Abyss*, pp. 167 – 168.

145. Cambon către Poincaré, Londra, 4 decembrie 1912, DDF, seria 3, vol. 4, doc. no. 622, pp. 642 – 643; vezi, de asemenea, Wilson, „The British Démarche", p. 555.

146. Schoeder, „Embedded Conterfactuals", p. 37.

147Raport despre conversaţia cu Witte întocmit de un agent special al Liniei Hamburg-Amerika, înaintat în Müller către Bethmann Hollweg, Hamburg, 21 februarie 1913, paAA R10137 Allgemeine Angelegenheiten Russlands, 1 Jan 1907 – 1931 December 1915; pentru un alt raport care susţinea că războiul era preferat doar de o mică parte din elita rusă, vezi Kohihaas (German Consul-General în Moscow), memorandum, Moscow, 3 decembrie 1912, paAA R10895.

148. Despre această tendinţă în politica britanică, vezi Christopher John Bartlett, *British Foreign Policy in the*

Twentieth Century (Londra, 1989), p. 20; Paul W. Schroeder, „Alliances, 1815 – 1914: Weapons of Power and Tools of Management", în Klaus Knorr (ed.) *Historical Dimension of National Security Problems* (Lawrence, Kansas, 1976), pp. 227 – 262, aici p. 248; Christel Gade, *Gleichgewichtspolitik oder Bündnispflege*? *Maximen britischer Außenpolitik* (*1909 – 1914*) (Göttingen, 1997), p. 22; despre renunţarea Franţei la „echilibrul politicii de putere", vezi Bovykin, *Iz istorii vozniknoveniya*, p. 133.

149. Grey către Bertie, Londra, 4 decembrie 1912, BD, vol. 9/2, doc. no. 328, p. 244; Grey i-a mărturisit acelaşi lucru ambasadorului Buchanan la St.

— Petersburg, vezi Grey către Buchanan, 17 februarie 1913, BD vol. 9/2, doc. no. 626, p. 506.

150. Despre suspiciunea britanicilor legată de scopurile austriecilor, despre bănuiala că Viena era satelitul Berlinului şi despre disfuncţionalitatea sistemului Austro-Ungariei, vezi Kießling, *Gegen den «großen Kriege* pp. 127 – 129.

151. Boeckh, *Balkankriegen*, pp. 121, 131; Strandmann, *Balkánske Uspomene*, p. 244; Pašie către Sazonov, 2 februarie 1914, IZBI, seria 3, vol. 1, doc. nr. 161, pp. 149 – 150. Despre aceste livrări, care au trecut cu greu prin sistemul rus: Sukhomlinov către Sazonov, 30 martie, 1914, Sazonov către Hartwig, St.

— Petersburg, 9 aprilie, 1914, Sazonov către Hartwig, St.

— Petersburg, 14 aprilie 1914, Hartwig către Sazonov, 28 aprilie 1914, toate în IZBI, seria 1, vol. 1, doc. 161, p. 149 – 150; *ibid.*, seria 1, vol. 2, doc. 124, 186, 218, 316, pp. 124, 198, 227 – 228 şi 309.

152. Miranda Vickers, *The Albanians. A Modern History* (Londra şi New York, 1999), p. 70.

153. Mark Mazower, *The Balkans* (London, 2000), pp. 105 – 106.

154. Însemnări despre conversaţia cu André Panafieu de Jean Doulcet, secretar la Ambasada Franceză din St.

— Petersburg, St.

— Petersburg, 11 decembrie [1912], AMAE, Papiers Jean Doulcet, vol. 23, Notes personnelles, 1912 – 1917; Strandmann, Balkánske Uspomene, p. 239.

155Nicolson către Hardinge, Londra, 1 februarie 1912, TNA FO Nicolson Correspondence Jan-Feb 1912.

156. Schoen către Bethmann Hollweg, Paris, 22 martie 1912, GP, vol. 31, doc. no. 11520, pp. 396 – 401, aici pp. 400 – 401.

157Sazonov, Les Années fatales, p.6\.

158. Bethmann, *Betrachtungen zum Weltkrieg*, vol. 2, p. 133.

159. Despre „înăsprirea" masculinităţii înainte de 1914, vezi Markus Funck, „Ready For War? Conceptions of Military Manliness in the Prusso-German Officer Corps before the First World War", în Karen Hagemann and Stephanie Schiiler-Springorum (eds.), *Home/Front. The Military, War and Gender în Twentieth-Century Germany* (New York, 2002), pp. 43 – 68

160. Rosa Mayreder, „Von der Männlichkeit", în *Zur Kritik der Weiblichkeit. Essays*, ed. Hana Schnedl (Münich, 1981), pp. 80 – 97, aici p. 92.

161. Christopher E. Forth, *The Dreyfus Affair and the Crisis in French Masculinity* (Baltimore, 2004); vezi, de asemenea, eseul din Hagemann şi Schüler-Springorum (eds.) *Home/Front*, esp. Karen Hagemann, „Home/Front. The Military, Violence and Gender Relations in the Age of the World Wars", pp. 1 – 42; despre masculinitatea elitelor în comparaţia anglo-germană, vezi Sonja Levsen, „Constructing Elite Identities. University Students, Military Masculinity and the Consequences of the Great War în Britain and Germany", *Past and Present* 198/1 (2008), pp. 147 – 183; despre tensiunile cu modelele hegemonice de masculinitate, Mark Connellan, „From Manliness to Masculinities", Sporting Traditions, 17/2 (2001), pp. 46 – 63.

162. Samuel R, Williamson, „Vienna and July: The Origins of the Great War Once More", în id., şi Peter Pastor (eds.), *Essays on* World *War I*: *Origins and Prisoner of War*

(New York, 1983), pp. 9 – 36, esp. pp. 13 – 14.

163. Strandmann, *Balkanske Uspomene*, p. 241.

164. Hantsch, *Berchtoldy* vol. 2, pp. 374, 455, 475 n. 14, 500, 520.

165. Strandmann, *Balkanske Uspomene*, p. 244.

166. Georg Jellinek, *Sistem der subjektiven Öffentlichen Rechte* (Freiburg i. B., 1892), pp. 8 – 17, 21 – 28; despre „normativul Kraft des Faktischen" al lui Jellink, vezi Oliver Lepsius, *Besitz und Schherrschaft im öffentlichen Recht* (Tübingen, 2002), pp. 176 – 179.

167. Denis Diderot, „Composition in Painting" Encyclopédie, vol. 3 (1753), în Beatrix Tollemache, *Diderots Thoughts on Art and Style* (New York, 1893/1971), pp. 25 – 34.

168. Tatishehev către Nichols II, Berlin, 28 februarie 1914 şi 13 martie 1914, GARF Fond 601, Op. 1, Del 746 (2).

PARTEA A III-A

CAPITOLUL 7

1. Pijemont, 28 iunie 1914, citat în Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Seben und Kroateny 1830 – 1914* (Münich, 1980), p.132.

2. Leon Biliński, *Wspomnienia i dokumenty* (2 vol., Varşovia, 1924 – 1925), vol. l, p. 282.

3. Citat în Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo* (Londra, 1967), p. lö.

4. Citat în Joachim Remak, *Sarajevo. The Story of a Political Murder* (Londra, 1959), p. 25.

5. Depoziţia lui Veljko Cubrilovid, în J. Kohler (ed.), Der Prozeß gegen die Attentäter von Sarajevo. Nach dem amtlichen Stenogramm der Gerichtsverhandlung aktenmäßîn dargestellt (Berlin, 1918), p. 72.

6. Depoziţia lui Cvijetko Popovic, în *ibid.*, p. 77.

7. Depoziţia lui Gavril Princip, în *ibid.*, p. 30.

8. Igelstroem (consul general rus în Sarajevo) către Shebeko, Sarajevo, 7 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 4, doc. nr. 120, p. 123.

9. Rebecca West, Black Lamb and Grey Falcon. A

journey through Yugoslavia (Londra, 1955), p.332.

10. Citat în Remak, *Sarajevo*, p. 131.

11. Citat în *ibid.*, *p*. 134.

12. Amintirile îi aparţin şefului iugoslav al biroului de turism din Sarajevo, înregistrate de Rebecca West când a vizitat oraşul în 1936 – 1937, vezi West, *Black Lamb and Grey Falcon*, pp. 333, 350.

13. Depoziţia lui Oskar Potiorek, în Kohler (ed.), *Der Prozess*, pp. 156 – 157.

14. Citat în Dedijer, *Road to Sarajevo*, p. 15; Rudolf Jerabek, *Potiorek. General im Schatten von Sarajevo* (Graz, 1991), pp. 82 – 86.

15. Kohler (ed.), *Der Prozess*, p. 30.

16. Depoziţia lui Oskar von Potiorek, în *ibid.*, p. 157.

17. Depoziţia lui Franz von Harrach, în *ibid.*, p. 159.

18. Stefan Zweig, *Die Welt von gestern. Erinnerungen* eines *Euopäers* (a 2-a ediţie, Hamburg, 1982), p. 251.

19. R.J.W. Evans, „The Habsburg Monarchy and the Coming of War", în id. and H. Pogge von Strandmann (eds.), *The Coming of the First World War* (*Oxford*, 1988), pp. 33 – 57.

20. Intrare jurnal 17 septembrie 1914 în Rosa Mayreder, *Tagebücher* 18731936, ed. Harriet Anderson (Frankfurt an Main, 1988), p. 145.

21. Prinţul [Alfons] Clary [-Aldringen], *A European Past*, traducere Ewald Osers (Londra, 1978), p. 153.

22. Intrare jurnal 1 iunie 1914 în Arthur Schnitzler, *Tagebücher* 1913 – 1916, Ed. P.M. Braunwarth, R. Miklin, S. Pertlik, W. Ruprechter şi R. Urbach (Viena, 1983), p. 117.

23. Biliński, *Wspomnienia i dokumenty*, vol. I, p. 276.

24. Shebeko către Sazonov, 1 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 4, doc. 46, p. 52.

25. Jaroslav Hašek, *The Good Soldier Švejk*, traducere Cecil Parrott (Londra, 1974; repr. 2000), p. 4.

26. Joseph Roth, *The Radetzky March*, traducere Michael Hofmann (Londra, 2003), p. 327.

27. Robert A. Kann, „Gross-Osterreich”, în id., *Erzherzog Franz Ferdinand Studien* (Münich, 1976), pp. 26 – 46, aici p. 31.

28. Contele Ottokar Czernin, *In the World War* (Londra, 1919), p. 36.

29. Rudolf Kiszling, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalsweg der Donaumnonarchie (Graz, 1953), pp. 49 – 50.

30. Robert Hoffmann, Erzherzog Franz Ferdinand und der Fortschritt. Altstadterhaltung und bürgeliche Modernisierungswille în Salzburg (Viena, 1994), pp. 94 – 95.

31. Intrare jurnal 28 iunie şi 24 septembrie 1914, în Schnitzler, *Tagebücher*; pp. 123, 138.

32. Vezi Bernd Sösemann, „Die Bereitschaft zum Krieg. Sarajevo 1914”, în Alexander Demandt (ed.), *Das Attentat in der Geschichte* (Cologne, 1996), pp, 295 – 320.

33. Diordjevic către Pašie, Constantinopol, 30 iunie 1914, AS, MID – PO, 411, fbs. 744 – 748, aici fos. 744 – 745.

34. Shhebeko către Sazonov, 1 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 4, doc. 47, p. 53.

35. Vezi, de exemplu, „Die Ermordung des Thronfolgerpaares”, în *Prager Tagblatt*, 29 iunie, 2nd Extra-Ausgabe, p. 1; „Ermordung des Thronfolgerpaares”, în *Innsbrucker Nachrichteny* 29 iunie 1914, p. 2; „Die erste Nachricht”, „Das erste Attentat”, „Das tödliche Attentat”, în *Fester Lloyd*, *29* iunie 1914, p. 2; „Die letzten Worte des Erzherzogs”, în *Vorariberger Volksblatt*, 1 iulie 1914, p. 2.

36. „Franz Ferdinand über Seine Ehe”, în Die Reichspost, 30 iunie 1914, ediţia de amiază, p. 4.

37. Karl Kraus, „Franz Ferdinand und die Talente”, *Die Fackel*, 10 iulie 1914, pp. 1 – 4.

38. Vezi, de exemplu, „Nichtamtlicher Teil”, în *Wienner Zeitung*, *29* iunie 1914, p. 2.

39. „Ermordung des Thronfolgerpaares”, în

Innsbrucker Nachrichten, *29* iunie 1914, p. 1; „Die Ermordung des Thronfolgers und seiner Gemahkin”, în *Die Reichspost*, *29* iunie 1914, p. 1; despre arhiduce ca şi reprezentant al viitorului Imperiului Habsburgic, vezi, de asemenea, „Erzherzog Franz Ferdinand. Das Standrecht în Sarajevo”, în *Neue Freie Presse*, 30 iunie 1914, p.l.

40. Józef Galántai, *Hungary in the First World War* (Budapesta, 1989), pp. 26 – 27.

41. Franz Kafka, *Tagebücher*, ed. Hans-Gerhard Koch, Michael Müller şi Malcolm Pastey (Frankfurt an Main, 1990), p. 543.

42. Citat în Remak, *Sarajevo*, p. 183.

43. *Ibid.*, p. 186.

44. Potiorek către Biliński, Sarajevo, 29 iunie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9947, pp. 213 – 214, aici p. 214.

45. Luigi Albertini, *The Ofigins of the War of 1914*, traducere Isabella M. Massey (3 volume Oxford, 1953), vol. 2, pp. 55, 97 – 98.

46. Remak, *Sarajevo*, pp. 194 – 196, 198.

47. Potiorek către Biliński, Sarajevo, 28 iunie 1914; Potiorek către Biliński, Sarajevo, 28 iunie 1914; Potiorek către Biliński, Sarajevo, 29 iunie 1914, OUAP, vol. 8, documente 9939, 9940 şi 9947, pp. 208, 209, 213 – 214; despre nevoia lui Potiorek de a-şi linişti sentimentele de vină în legătură cu crimele, prin ordonarea arestării tuturor presupuşilor suspecţi sârbi din Bosnia, vezi Jerâbek, *Potiorek*, p. 88.

48. Wilhelm Ritter von Storck către MFA Viena, Belgrad, 29 iunie 1914; OUAP, vol. 8, documentele 9941, 9943, pp. 209 – 210, 210 – 212.

49. Potiorek către Krobatin, Sarajevo, 29 iunie 1914, *ibid.*, doc. 9948, p. 214; despre insistenţa lui Potiorek asupra complicităţii la crimă a Belgradului, vezi, de asemenea, Roberto Segre, *Vienna e Belgrado 1876 – 1914* (Milan, [1935]), p. 48.

50. Wilhelm Ritter von Storck către MFA Viena, Belgrad, 29 iunie 1914, OUAP, vol. 8, doc. 9943, pp. 210 – 212.

51. Storck către MFA Viena, Belgrad, 29 iunie 1914, *ibid.*, doc. 9943, pp. 210 – 212.

52. Heinrich Jehlitschka către MFA Viena, telegramă, Oskub, 1 iulie 1914, *ibid.*, doc. 9972, pp. 237 – 240, aici p. 239.

53. Storck către MFA Viena, Belgrad, 30 iunie 1914, *ibid.*, doc. 9951, pp. 218219. Rapoarte similare au fost trimise şi din alte locuri din Serbia: vezi, de exemplu, Raportul Directorului Consulatului, Josef Umlauf în Mitroviča, 5 iulie 1914, *ibid.*, doc. 10064, pp. 311 – 312.

54. Ataşamente către Stock către MFA Viena, Belgrad, 1 iulie 1914, *ibid.*, doc. 9964, pp. 232 – 234; pamflet publicat de Straza în 30 iunie, HHStă, PA I, Liasse Krieg, 810, fo'. 78.

55. De fapt, „avertismentul" a fost formulat în termeni generali, nu au fost oferite detalii referitoare la complot, iar Jovanovič a vorbit cu Biliński, nu cu Berchtold; transcriere din *Stampa*, 30 iunie 1914, *ibid.*, fo'. 24.

56. Jovanovič (ministrul sârb la Viena) către Pašič, Viena, 1 iulie 1914; vezi, de asemenea, acelaşi, Viena, 6 iuli 1914, AS, MID – PO, 411, fos. 659, 775.

57Diordjevič (ministru sârb la Constantinopol) către Pašič, Constantinopol, 29 iunie 1914. Diordjevič a raportat că ministrul român la Constantinopol avertizase că presa sârbă ar trebui să aibă grijă să „nu sărbătorească această faptă, ci să o condamne"; Diordjevič nu a fost de acord şi l-a îndemnat pe Pašič să adopte un ton de „rezervă demnă"; Veşnic către Pašič, Paris, 1 iulie 1914, *ibid.*, 411, fos. 662, 710.

58. Mark Cornwall, „Serbia", în Keith M. Wilson (ed.), *Decisionsfor War 1914* (Londra, 1995), pp. 55 – 96, aici p. 62.

59Despre negarea lui Pašie, vezi Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 99; Diordje Stankovič, *Nickola Pašie, saveznivi i straranje Jugoslavije* (Zajecar, 1995), p. 40.

60. Vezi raportul lui Czernin (ministrul austro-ungar la St-Petersburg) către MFA Viena, St.

— Petersburg, 3 iulie 1914, ÔUP, vol. 8, doc. 10017,

pp. 282 – 283; transcrierea completă a articolului în *Vechemeye Vremya*, 29 iunie 1914, *ibid.*, doc. 10017, pp. 283 – 284.

61. Szăpăry către MFA Viena, St.

— Petersburg, 21 iulie 1914, *ibid* „doc. 10461, pp. 567 – 568.

62. Consulul-general Heinrich Jehlitschka către MFA Viena, telegramă, Oskiib, 1 iulie 1914, *ibid.*, doc. 9972, pp. 237 – 240, aici p. 239.

63. Pašič către toate legaţiile sârbe, Belgrad, 1 iulie 1914; Pašič către toate legaţiile sârbe, Belgrad, 14 iulie 1914, Belgrad, 14 iulie 1914, în DSPKS, voi 7/1, documentele 299, 415.

64. Storck către MFA Viena, Belgrad, 3 iulie 1914, Storck către MFA Viena, Belgrad, 3 iulie 1914, ÔUP, vol. 8, documentele 10.000, 10004, pp. 274, 276.

65. Storck către MFA Viena, Belgrad, 30 iunie 1914, *ibid.*, documentul 9950, p. 218.

66. *Neue Freie Presse*, 7 iulie 1914 (nr. 17911), p. 4, col. 1.

67. Cornwall, „Serbia”, passim.

68. Despre politica de tăcere arogantă, vezi, de exemplu, Hartwig către Sazonov, 9 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 4, doc. 148, p. 147.

69. Storck către MFA Viena, Belgrad, 30 iunie 1914, ÔUP, vol. 8, doc. 9951, pp. 218 – 219.

70. Hugo Hantsch, *Leopold Grafberchtold. Grand seigneur und Staatsmann*, (2 volume, Graz, 1963), vol. 2, p. 557.

71. Citat în *ibid.*, p. 558.

72. *Ibid.*, 2, p. 559.

73Biliński, *Wspomnienia i dokumenty*, vol. I, p. 238.

74. Vezi, de exemplu, Biliński către Potiorek, Viena, 30 iunie şi 3 iulie 1914, ÔUP, vol. 8, documentele 9962, 10029, pp. 227 – 231, 289 – 291.

75. Vezi raportul întâlnirii din 13 octombrie 1913 în Conrad von Hôtzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, 1906 – 1918 (5 volume, Viena, 1921 – 1925), vol. 3, pp. 464 – 466.

76. John Leslie, „The Antecedents of Austria-Hungary's War Aions. Policies and Policy-makers în Vienna and Budapest before and during 1914", în Elizabeth Springer şi Leopold Kammerhold (ed.), *Archiv und Forschung*.

Das Haus. Hofunde Staatsarchiv în seiner Bedeuturffür die Geschichte Österriechs und Europas (Viena, 1993), pp. 366 – 367.

77. Biliński, *Wspomnienia i dokümety*, vol. I, p. 277.

78. N. Shebeko, Souvenirs. Essai historique sur les origins de la guerre de 1914 (Paris, 1936), p. 185.

79. Tschirschky către Bethmann Hollweg, Viena, 30 iunie, în Walter Schücking şi Max Montgelas (ed.), *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch. Vollständige Sammlung der vom Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen* (a 4-a ed. Berlin 1919), vol. I, doc. 7, pp. 10 – 11.

80. Despre motivele lui Musulin, vezi memoriul elaborat de contele Alexander Hoyos şi transcris în Fritz Fellner, „Die Mission „Hoyos", în id., *Vom Dreibund zum Völekerburul Studien zur Geschichte der Internationalen Beziehungen 1882 – 1919*, ed. H. Maschl şi B. Mazohl-Wallnig (Viena, 1994), pp. 112 – 141, aici p. 135.

81. Leslie, *Antecedentăv* p. 378 (citat: Szapary către Berchtold, 19 noiembrie 1912).

82. Joseph Redlich, intrare jurnal 24 iulie 1914, în Fritz Fellner (ed)., *Schicksalsjahre Österreichs, 1908 – 1919*: *Das politische Tagebuch Josef Redlichsy* (2 volume, Graz, 1953 – 1954), vol. I, p. 239.

83. Berchtold „Die ersten Tage nach dem Attentat vom 28 Juni", citat în Hantsch, *Berchtoldy* vol. 2, p. 552.

84. Ambasadorul Mery (Roma) către tatăl său, 5 mai 1914, citat în Fellner, pp. 112 – 141, aici p. 119.

85. Vezi R.A. Kann, *Kaiser Franz Josef und der Ausrbuch des Krieges* (Viena, 1971), p. 11, citează un interviu din ziar cu Biliński; William Jannen, „The Austro-Ungarian Decision for War în July 1914", în Samuel R. Williamson şi Peter Pastor (ed.), *Essays on World Wari*:

Origins and Prisoners of War (New York, 1983), pp. 55 – 81, esp. p. 72.

86. Se presupune că acest comentariu a fost raportat lui Margutti de către aghiotantul împăratului, generalul Paar, vezi [Albert Alexander] Baron von Margutti, *The eruperor Francis Joseph and His Times* (Londra, [1921]), pp. 138 – 139.

87. Memoriile lui Berchtold, citat în Hantsch, *Berchtoldy* vol. 2, pp. 559 – 560.

88. Tisza, memorandum către împăratul Franz Iosef, Budapesta, 1 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9978, pp. 248 – 249.

89. Günther Kronenbitter, *Krieg în Frieden. Die Führung der Lu. k Armee und die Grossmachpolitic Österreich-ungams 1906 – 1914* (Münich, 2003), pp. 465 – 466; Segre, Vienna e Belgrado, p. 49; Sydrey Bradshaw Fay, *The Origins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 224 – 236.

90. Memoriile lui Berchtold, citate în Hantsch, *Berchtold*, vol. 2, pp. 560, 561.

91. Conrad, *Aus meiner Dienstzeit*, voi, 4, p. 34; Samuel R. Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (Houndsmills, 1991), pp. 199 – 200.

92. Adnotările lui Hoyos despre conversaţia cu Naumann, 1 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9966, pp. 235 – 236; de asemenea, Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 129 – 130; Dieter Hoffmann, *Der Sprung ins Dünke*: *Oder wie der I. Weltkrieg entfesselt wurde*, (Leipzig, 2010), pp. 181 – 182; Fritz Fischer, *War oflüusions. German Policiestrom 1911 to 1914*, traducere Marian Jackson (Londra, 1975), p. 473.

93. Citat Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 138.

94Szögyenyi către Berchtold, Berlin, 4 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10039, p. 295.

95. *Ibid.*, p. 36; cf. Fischer, *War of Illusions*, p. 418.

96. Tisza, memorandum către împăratul Franz Iosef, Budapesta, 1 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 9978, pp. 248 – 249.

97. *Ibid.*, anexă la doc. 9984, pp. 253 – 261.

98. Franz Iosef către kaizerul Wilhelm al II-lea, 2 iulie 1914, *ibid.*, doc. 9984, pp. 250 – 252.

99. Raportul lui Szögyenyi despre Hoyos (1908) citat în Verena Moritz, „Wir sind al sp fähig, zu wollen!" Alexander Hoyos und die Entfesselung des Ersten Weltkrieges", în Verena Moritz şi Hannes Leidinger (ed.), *Die Nacht des Kirpitschenikow. Eine andere Geschichte des Esten Weltkrieges* (Viena, 2006), pp. 66 – 96, aici pp. 82 – 83.

100. Fellner, „Die Mission «Hoyos» „pp. 119, 125, 115 – 116.

101. Pentru o discuţie abilă despre intenţiile lui Berchtold, vezi Williamson, Austria-Hungary, pp. 195 – 196; despre misiunea lui Hoyos, vezi, de asemenea, Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-ungam und der Este Weltferieg* (*Graz*, 1994), pp. 70 – 73; Hantsch, Berchtold, vol. 2, pp. 567 – 573.

102. Berchtold, raport despre conversaţia cu ambasadorul german, Viena, 3 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 1006, pp, 277 – 278.

103. Conversaţie cu Brătianu raportată în Czernin către MFA Viena, Sinaia, 24 iulie 1914, HHStă, PA I, Liasse Krieg 812, fos. 699 – 708.

CAPITOLUL 8

1. Citat în David Fromkin, Europes Last Summer. Who started the Great War în 1914? (New York, 2004), p. 138.

2. Rumbold către Grey, Berlin, 3 iulie 1914, *BD*, vol II, doc. 26, p. 18.

1. Friedrich Meinecke, *Erlebtesy* 1962 – 1919 (Stuttgart, 1964), p. 245.

2. Akers-Douglas către Grey, Bucureşti, 30 iunie 1914, BD, vol. II, doc. 30, p. 23.

3. Poklewski-Koziell către Sazonov, 4 iulie 1914, *IZBI*, vol. 4, doc. 81, p. 87; Hristič către Pašič, Bucureşti, 30 iunie 1914, AS, MIĎ – PO, 411, fo'. 689.

4. Crackanthorpe către Grey, Belgrad, 2 iulie 1914, *BD*, vol. II, doc. 27, pp. 19 – 20.

5. Môliwald către MFA Viena, Cetinje, 29 iunie 1914, HHStă, PA I, Liasse Krieg, 810, fo’. 22.

6. Notificare de la Ministerul de Război (sig. Krobatin), Viena, 2 iulie 1914; Berchtold către Môliwald, ÔUAP, vol. 8, documentele 9996, 10040, pp. 270 – 271, 266 – 276.

7. Spalajkovič către Pašič, St.

— Petersburg, 9 iulie 1914, AS, MID – PO, 412, fo’. 28.

8. Rodd către Grey, Roma, 7 iulie 1914, *BD*, vol II, doc. 36, p. 28; Merey către Berchtold, Roma, 2 iulie 1914, ÔUAP, vol. 8, doc. 9988, p. 263; Mikhailovič către Pašič, Roma, 1 iulie 1914, AS, MID – PO, 411, fos. 762 – 765.

9. Sverbeyev către Sazonov, scrisoare confidenţială, Roma, 30 iunie 1914, IZBI, seria 3, vol. 4, doc. 29, p. 37; Mikhailovič către Pašič, Roma, 1 iulie 1914, AS, MID – PO, 411, fols. 762 – 765.

10. John Keiger, France and the Origins of the First World War, (Londra, 1983), pp. 139, 145.

11. Szécsen către Berchtold, Paris, 1 iulie 1914, ÔUAP, vol. 8, doc. 9970, p. 237.

12. Boskovič către Pašič, Londra, 18 iulie 1914, AS, MID – PO, 411, fo’. 684.

13. Mensdorff către MFA Viena, Londra, 16 iulie 1914, HHStă, PA I, Liasse Krieg, 812, fo’. 478.

14. Czernin către MFA Viena, Bucureşti, 10 iulie 1914, *ibid.*, 810, fo’. 369.

15. Jovanovič către Pašič, Berlin, 13 iulie 1914, AS, MID – PO, 412, fos. 63 – 64; Spalajkovič către Pašič, St.

— Petersburg, 12 iulie 1914, *ibid.*, fos. 105 – 106.

16. Shebeko către Sazonov, Viena, 30 iunie 1914; Viena, 1 iulie 1914, Viena, 1 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 8, documente 32, 46, 47, pp. 39, 53, 54.

17. Hartwig către Sazonov, Belgrad, 30 iunie 1914, *ibid.*, vol. 4, doc. 35, p. 43; despre importanţa lui Friedjung ca şi pretext pentru a respinge pe loc cazul austriecilor împotriva Serbiei, vezi, de asemenea, Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers*. *Osterreich-*

ungam und der Erste Weltkrieg (Graz, 1994), p. 77.

18. Bronewsky către Sazonov, Sofia, 8 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 4, doc. 136, p. 143.

19. Sverbeyev (ambasador la Berlin) către Sazonov, 2 iulie 1914, *ibid*. doc. 62, p. 68.

20. Benckendorff către Sazonov, Londra, 30 iunie 1914, *ibid*. *y* doc. 26, p. 32.

21. Bunsen (trimis britanic la Viena) către Grey, 5 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 40, pp. 31 – 32.

22. Carlotti către San Giuliâno, St.

— Petersburg, 8 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 4, doc. 128, p. 128; publicaţia rusă despre această comunicare notează că nu există documente referitoare la această conversaţie în arhivele Ministerului de Externe rus, iar relatarea despre aceeaşi întâlnire făcută de Czernin descrie conversaţia, dar nu menţionează acest lucru. Motivul ar putea fi că Czernin primise informaţii dinainte de la un contact din Viena, însă a dorit să ascundă faptul că îi divulgase intenţiile austriecilor lui Sazonov. Legătura strânsă dintre demascarea lui Czernin şi gândirea oficială din Viena la vremea aceea sugerează, însă, că acel comentariu a fost într-adevăr făcut şi că schimbul era autentic.

23. Szapary către Berchtold, 18 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10365, p. 495.

24. Transmitere verbală a lui Shebeko către Berchtold în 30 iulie în Viena, vezi N. Shebeko, *Souvenirs. Essai historique* sur les *origines de la guerre de 1914* (Paris, 1936), p. 258.

25. Szecsen către Berchtold, 4 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10047, p. 299.

26. Grey către Buchanan, Londra, 8 iulie 1914, BD, voi, II, doc. 39, p. 31.

27. Bunsen către Grey, 5 iulie 1914, *ibid*. *y* doc. 41, pp. 31 – 32.

28. Bernadette Everly Schmitt, *Interviewing the Authors* of the *War* (Chicago, 1930), p. 10. În timp ce Schmitt a acceptat exonerarea de responsabilitate a lui

Artamonov, Albertini a fost mai sceptic, vezi Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914 y* traducere Isabella M. Massey (3 volume, Oxford, 1953), vol. 2, pp. 81 – 86.

29. Wilhelm al II-lea, adnotări despre Tschirschky către Bethmann Hollweg, Viena, 30 iulie 1914, în Imanuel Geiss (ed.), *Julikrise unde Kriegsausbruch 1914* Eine Dokumenten sammulung* (2 volume, Hanover, 1963 – 1964), aici vol. I, doc. 2, p. 59.

30. Raportul lui Berchtold despre conversaţia cu Tschirschky, 3 iulie 1913, ÖUAP, vol. 8, doc. 10006, p. 277; Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grand-seigneur und Staatsmann* (2 volume, Graz, 1963), vol. 2, pp. 566 – 568.

31. Szogvănyi către Berchtold, Berlin, 5 iulie 1914, în ÖUAP, vol. 8, doc. 10058, pp. 306 – 307.

32. Memoriul lui Hoyos în Fritz Fellner, „Die Mission „Hoyos", în id. Vom Dreibund zum Völkerbund. Studren zur Geschichte der Internationalen

Beziehungen 1882 – 1919, ed. H. Mashl şi B. Mazohl-Vallnig (Viena, 1994), p. 137.

33. Holger Afflerbach, *Falkenhayn*: *Politisches Denken und Handeln în Kaiserreich* (Münich, 1994), p. 151; Albertini, Origins, vol. 2, p. 142; Annila Mombauer, *Helmutvon Moltke and the Origins of the Firs World War* (Cambridge, 2001), p. 190; Geiss *Julikrise*, vol. I, p. 79.

34. Szögyenyi către Betchtold, Berlin, 6 iulie 1914, ÖUAP, vol. 8, doc. 10076, p. 320.

35. Imanuel Geiss, July 1914. The Outbreak of the First World War. Selected Documents (New York, 1974), p. 72; Albertini, Origins, vol. 2, pp. 137 – 140.

36. Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 147; Hantsch, *Berchtold*, vol. 2, pp. 571 – 572.

37. Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 159, 137 – 138; Afflerbach, *Flakenhayn*, p. 151; Stevenson, *Armaments*, pp. 372, 375.

38. Geiss, *July 1914*, p. 72; David Stevenson, *Armaments and the Coming of War. Europe 1904 – 1915*

(Oxford, 1996), p. 372; Szögyenyi către Berchtolf, Berlin, 28 octombrie 1913, ÖUAP, vol. 7, doc. 8934, pp. 513 – 515.

39. Despre preocupările britanicilor din primăvara şi vara lui 1914 referitoare la abilitatea ruşilor, vezi Thomas Otte, *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy*; *1865 – 1914* (Cambridge, 2001), pp. 376 – 378; despre preocupările francezilor referitoare la Serghei Witte: Stefan Schmidt, *Frankreichs Aussenpolitik, in der Julikrise 1914. Fin Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs der Ersten Weltkrieges* (Münich, 2009), pp. 266 – 268.

40. Konrad H. Jarausch, „The Illusion of Limited War: Chancellor Bethmann Holiweg's Calculated Risk, July 1914", *Central European History*, *2/1 (1969)*, pp. 48 – 76; *Gian Enrico Rusconi*, *Rischio 1914. Come* şi *decide una guerra* (Bologna, 1987), pp. 95 – 115.

41. Jarausch, „Bethmann Holiweg's Calculated Risk", p. 48.

44Dieter Hoffmann, *Der Sprung ins Dunkle*: *Oder wieder I. Weltkrieg entfesselt wurde*, (Leipzig, 2010) pp. 159 – 162; *Le Matin*, *4* ianuarie 1914; vezi, de asemenea, Ignatiev către Danilov (general intendent rus), Paris, 22 ianuarie 1914, IZBI, seria 3, vol. 1, 77, pp. 65 – 68, aici p. 66. Izvolsky a bănuit că articolul a fost inspirat de un funcţionar de rang inferior de la Quai d'Orsay, vezi *ibid.*, p. 66, n. I.

45Citat în Hermann von Kühl, Der deutsche Generalstab în Vorbereitung und Durchführung des Weltkrieges (Berlin, 1920), p. 72.

46. Pourtals către Bethmann, 13 iunie 1914, DD, vol. I, doc. I, p. 1.

47Wilhelm al II-lea, adnotări la traducerea aceluiaşi articol, *ibid.*, doc. 2, p. 3.

48. Bethmann către Lichnowsky, Berlin, 16 iunie 1914, GP, vol. 39, doc. 15883, pp. 628 – 630, esp. p. 628.

49. I.V. Bestuzhev, „Russian Foreign Policy, February-June 1914", *Journal of Contemporary History*, *1/3* (1966), R 96.

50. Memorandum stat-major, Berlin, 27 noiembrie

1913 şi 7 iulie 1914, paAA, RIIOII.

51. Zara S. Steiner, *Britain and the Origins of the First* World *War* (Londra, 1977), pp. 120 – 24; Wolfgang J. Mommsen, „Domestic Factors în German Foreign Policy before 1914", *Central European History*, 6 (1973), pp. 3 – 43, aici pp. 36 – 39.

5 2. Karl Dietrich Erdmann (ed), *Kurt Riezlen Tagebücher*, *Aufsätze*, *Dokumente* (Göttingen, 1972), intrare jumal 7 iulie 1914, pp. 182 – 183. Publicarea jurnalelor a atras după ea dezbateri lungi şi deseori aprinse, atât referitoare la responsabilitatea Germaniei pentru izbucnirea războiului („Controversa Fisher" era încă recentă), cât şi asupra autenticităţii jurnalelor (în special secţiunile referitoare la perioada dinainte de război). Bernd Sösemann, în mod special, l-a acuzat pe Erdmann că transcrisese greşit manuscrisului, care conţinea pagini separate editate şi desprinse din ceea ce păreau a fi intrările originale de jumal şi, ulterior, interpolări, ale unui „jurnal" care oferea cititorului o perspectivă contemporană asupra evenimentelor. Vezi Bernd Sösemann, „Die Erforderlichkeit des Unmöglichen. Kritische Bemerkungen zu der Edition: Kurt Riezler, Tagebücher, Autsätze, Dokumente", *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, *II0 (1974)*; *id.*, „Die Tegebücher Kurt Riezlers. Untersuchungen zu ihrer Echtheit und Edition", *Historiche Zeitschrift*, 236 (1983), pp. 371 – 402. Despre valoarea ediţiei şi a notelor lui Riezler, vezi introducerea lui Holger Afflerbach la ediţia retipărită a ediţiei Erdmann (Göttingen, 2008).

53. Erdmann, *Riezler*, intrare jurnal 7 iulie 1914, p. 182.

54. *Ibid*. *y* intrare jumal 8 iulie 1914, p. 184; despre importanţa acestui argument la politica germană, vezi, de asemenea, Jürgen Angelow, *Der Weg in die urkatastrophe*. *Der Zerfall des alten Europas 1900 – 1914* (Berlin, 2010), pp. 25 – 26.

55. A. Hoyos, „Meine Mission nach Berlin", în Fellner, „Die „Mission Hoyos", p. 137.

56. „Protocol of the Ministerial Council of Joint Affairs convened on 7 July 1914”, ÖUAP, vol. 8, doc. 10118, pp. 343 – 351, aici pp. 343 – 345.

57. *Ibid.*, p. 349.

58. Günther E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph* (Lafayette, 1976), pp. 177 – 179; Rauchensteiner, *Tod des Doppeladlers*, pp. 74 – 75; Roberto Segre, *Vienna ebelgrado* 1876 – 1914, (Milano, [1935]) p. 61.

59. Samuel R. Williamson, Austria-Hungary and the Origins of the First World War (Houndmills, 1991), p. 199.

60. Conrad von Hotzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, 1906 – 1918, (5 volume, Viena, 1921 – 1925), vol. 4, p. 33.

61. Berchtold, Raport către împărat, 14 iulie 1914, OUAP, vol. 8, doc. 10272, pp. 447 – 448.

62. Conrad către Berchtold, Viena, 10 iulie 1914, *ibid.*, doc 10226, pp. 414 – 415.

63. Shebeko, Souvenirs, p. 214; Sydney Bradshaw Fay, *The Origins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 243 – 248.

64. Ambasadorul austriac, contele Merey, a informat Viena despre indiscreţiile germanilor într-o telegramă exasperată în 18 iulie; drept răspuns, Berchtold i-a mărturisit că aflase dintr-o „sursă secretă şi sigură” – o referire codificată la informaţiile din interceptări – despre instrucţiunile Romei adresate trimişilor la Bucureşti şi la St.

— Petersburg, vezi Mrey, Viena, 20 iulie 1914, OUAP, vol. 8, doc. 10364, 10418, pp. 494, 538. Despre implicările aduse încălcării caracterului secret, vezi Williamson, *Austria-Hungary and the Origins*, p. 201; *id.*, „Confrontation with Serbia: The Consequences of Vienna’s Failure to Achieve Surprinse în July 1914”, *Mitteilungen des Osterreichschen Staatsarchivs*, 43 (1993), pp. 168 – 177; *id.*, „The Origins of the First World War”, *Journal of Interdisciplinary History*, *18* (1988), pp. 795 – 818, aici pp. 811 – 812. Despre toate acestea vezi, de asemenea: San Giuliano către Berlin, St.

— Petersburg, Viena şi Belgrad, 16 iulie 1914, în

Ministerul de Externe italian (ed.), *I Documenti Diplomatici Italiani*, a 4-a serie, 1908 – 1914 (12 volume, Roma, 1964), vol. 12, doc. 272; *Italy, the* Bosworth, R.J.B. *Least of the Great Powers*: *Italian Foreign Policy before the First World War* (Cambridge, 1979), pp. 380 – 386.

65. Vezi Shebeko, *Souvenirs*, p. 213.

66. Crackanthorpe către Grey, Belgrad, 17 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 53, p. 41.

67. Pasia către legaţiile sârbe, Belgrad, 19 iulie, AS, MID – PO 412, fo'. 138.

68. Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 254 – 257, pentru alte detalii.

69. Robin Okey, *The Habsburg Monarch*, c. 1765 – 1918. From Enlightenment to Eclipse (Londra, 2001), p. 377.

70. William Jannen, „The Austro-Hungarian Decision of War în July 1914", în Samuel R. Williamson şi Peter Pastor (ed.), *Essays on World War* II *Origins and Prisoners of War* (New York 1983), esp. pp. 58 – 60.

71. Despre încrederea Vienei în reţinere, vezi Segre, *Vienna e Belgrado*, p. 69.

72. Memorandum compus între 28 iunie şi 7 iulie 1914 de către Berthold Molden, jurnalist şi colaborator cu departamentul de presă din cadrul Ministerului de Externe din Viena, citat în Solomon Wank, „Desperate

Counsel în Vienna în July 1914: Berthold Molden's Unpublished Memorandum, *Central European History*, 26/3 (1993), pp. 281 – 310, aici p. 292.

73. Memorandumul lui Molden, citat în *ibid*. *y* p. 293.

74. Edna Ullmann-Margalit, „Big Decisions: Opting, Converting, Drifting", Universitatea Evreiască din Ierusalim, Centrul pentru Studiul asupra Raţionalităţii, Document de discuţie e 409, accesat online la: http://www.ratio. huji. ac. il/. Vezi, de asemenea: Edna Ullmann-Margalit şi Sidney Morgenbesser, „Picking and Choosing", *Social Research*, 44/4 (1977), pp. 758 – 785. Îi sunt recunoscător lui Ira Katznelson pentru că mi-a atras atenţia asupra acestor articole.

75. Ullmann-Margalit, „Big Decisions”, p. 11.

76. Storck către MFA Viena, Belgrad, telegramă, 6 iulie 1914, HHStă, PA I, Liasse Krieg 810, fo’. 223; conform acestui raport, trimisul britanic, Crackanthorpe, îi mărturisise lui Storck că privea comportamentul „colegilor din Tripla Antantă mai mult decât ciudat”.

77. De aici suspiciunea ministrului italian Cora, care fusese de faţă de nenumărate ori (inclusiv la faimosul meci de bridge) când Hartwig îl ridiculizase pe arhiducele defunct; vezi Storck către Berchtold, Belgrad, 13 iulie 1914, *ihid*. *y* fo’. 422.

78. Giest către Bechtold, Belgrad, 11 iulie 1914, ÔUAP, vol. 8, doc. 10193, pp. 396 – 398; există un raport complet despre moartea trimisului în Strandmann către Sazonov, Belgrad, 11 iulie 1914, IZBI, seria I, vol. 4, doc. 164, p. 163.

79. Citat în Albertini, *Origins9* vol. 2, p. 277.

80. Sazonov către Strandmann, St.

— Petersburg, 13 iulie 1914, IZBI, seria I, vol. 4, doc. 192, p. 179.

81. Descos către Viviani, Belgrad, 11 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. 10, doc. 499, pp. 719 – 721, aici p. 721.

CAPITOLUL 9

1. Louis de Robien, „Arrivée en Russie”, Louis de Robien MSS, AN 427, AP I, vol. 2, fos. 1 – 2.

2. *Ibid*. *y* fos. 3 – 4.

3. *Ibid*. *y* fos. 6 – 7.

4. *Ibid*. *y* fos. 8 – 9.

5. *Ibid*. *y* fo’ 13.

6. *Ibid*. *y* fo’ 12.

7. M.B. Hayne, The French Foreign Office and the Origins of the First World War, 1898 – 1914 (Oxford, 1993), pp. 117 – 118.

8. Maurice Paléologue, *Cavour*, traducere LED. Şi M.M. Morrow (Londra, 1927), p. 69.

9. Daeschner către Doulcet, Paris, 25 mai 1914, AMAE, paAP, 240 Doulcet, vol. 21.

10. Izvolsky către Sanonov, Paris, 15 ianuarie 1914,

IZBI, seria 3, vol. I, doc. 13, pp. 14 – 16; Bertie către Grey, Paris, 26 ianuarie şi 15 iunie 1912; vezi Bertie către Nicolson, 26 ianuarie 1912, TNA Fo 800/16Ş, fos. 133 – 134.

11. De Robien, „Arrivée", fo'. 10.

12. Bertie către Nicolson, 26 ianuarie 1912, (2 volume, Paris, 1926) NA FO 800/165 fos. 133 – 4; „lamentable choix": comentariile lui Gérard, ambasador în Japonia, din 18 iunie 1914, relatate în George Louis, *Les Carnets de Çeorges Louis*, vol. 2, p. 125.

13. Crowe, adnotări despre Bertie către Grey, Paris, 26 ianuarie 1912, citat în John Keiger, *France and the Origins of the First* World *War* (Londra, 1983), p. 5.

14. *Ibid*. p. 51.

15. Hayne, *French Foreign Office*, pp. 253 – 254, 133.

16. Izvolsky către Sazonov, Paris, 15 ianuarie 1914, IZBI, seria 3, vol. I, doc. 13, pp. 14 – 16.

17. Relatare despre conversaţia cu Paléologue, începutul lui ianuarie 1914, în V.N. Strandmann, *Balkanske Uspomene*, traducere din rusă în sârbă de Jovan Kachaki (Belgrad, 2009), p. 240.

18. Despre loialitatea lui Margerie faţă de Poincaré, vezi Bernard Auffray, *Pierre de Margerie, 1861 – 1942 et la vie diplomatique de son temps* (Paris, 1976), pp. 243 – 244; Keiger, *France and the Origins*, p. 51.

19. „The French Army", *The Times*, 14 iulie 1914, p. 8, col. D; „French Military Deficiencies", „No Cause for Alarm", *The Times*, 15 iulie 1914, p. 7, col. A; Gerd Krumeich, *Armaments and Politics* în *France on the eve of the First World War. The Introduction of the Three-Year Conscription 1913 – 1914*, traducere Stephen Conn (Leamington Spa, 1984), p. 214; Keiger, *France and the Origins*, p. 149.

20. Poincaré, intrare jurnal 15 iulie 1914, *ibid*.

21. Poincaré, intrare jurnal 11 iunie 1914, *ibid*.

22. Poincaré, intrare jurnal 11 iunie 1914, *ibid*.

23. Poincaré, intrare jurnal 15 iunie 1914, *ibid*.

24. Poincaré, intrare jurnal 20 iunie 1914, *ibid*.

25. Maurice Paléologue, *An Ambassadors Memoirs 1914 – 1917*, traducere Frederick A. Holt (Londra, 1973), p. 5.

26. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914 y* traducere Isabella M. Massey (3 volume, Oxford, 1953), vol. 2, p. 189.

27. Paléologue, An Ambassadors Memoirs, p. 4.

28. Ibid., p. 5.

29. Poincaré, intrare jurnal 20 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

30. Poincaré, intrare jurnal 21 iunie 1914, *ibid*.

31. Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, p. 10; Szápary a relatat, de asemenea, o „referire indirectă la Afacerea Prochaska", vezi Szápary către Berchtold, St. — Petersburg, 21 iulie 1914, ÔUAP, vol. 8, doc. 10461, pp. 567 – 568; Friedrich Würthle, *Die Spurführt nach Belgrad* (Viena, (1975), pp. 207, 330 – 331.

32. Poincaré, intrare jurnal 20 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

33. Paléologue, An Ambassadors Memoirs, p. 10.

34. Louis de Robien, „Voyage de Poincaré", AN 427 AP I, vol. 2, fo'. 54. Robien nu a fost de faţă când au fost rostite cuvintele, însă a aflat despre efectul acestora de la un martor rus.

35. Szapary către Berchtold, St-Petersburg, 21 iulie 1914, ÔUAP, vol. 8, doc. 10461, p. 568; cf. despre un alt punct de vedere despre acest schimb, Keiger, *France and the Origins*, p. 151, care susţine că Szápary s-a înşelat când a crezut că vorbele preşedintelui erau ameninţătoare.

36. Poincaré, intrare jurnal 21 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

37. De Robien, „Voyage de Poincaré", fo'. 55.

38. *Ibid.*, fo'. 57.

39. Poincaré, intrare jurnal 21 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

40. Poincaré, intrare jurnal 22 iunie 1914, *ibid*.

41. Christopher Andrew „Governments and Secret Services: A Historical Perspective", *International Journal*,

34/2 (1979), pp. 167 – 186, aici p. 174.

42. De Robien, „Voyage de Poincaré”, fos. 56 – 58.

43. Paléologue, An Ambassadors Memoirs, p. 15.

44. Această anecdotă apare în scrisoarea de la Laguiche către ambasadorul francez la St.

— Petersburg (pe atunci, George Louis) şi către Ministerul de Război francez, datată 25 noiembrie 1912; care poate fi consultată în Service Historique de la Défence, Chiteau de Vincennes, Carton 7 N 1478. Îi simt recunoscător profesorului Paul Robinson de la Facultatea Afacerilor Publice şi Internaţionale din Ottawa pentru că mi-a atras atenţia asupra acestui document şi că mi-a oferit o referinţă.

45. Paléologue, An Ambassadors Memoirs, p. 15.

46. Poincaré, intrare jurnal 22 iunie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

47. Poincaré, intrare jurnal 23 iunie 1914, *ibid*.

48. Paléologue, *An Ambassadors Memoirs*, pp. 16 – 17.

49. De Robien, „Voyage de Poincaré”, fo’. 62.

50. Ibid. fols. 62 – 63.

51. Paléologue, *Cavour*, p. 70.

CAPITOLUL 10

1. „Protocols of the Ministerial Council held în Vienna on 19 July 1914”, ÔUAP, vol.8, doc. 10393, pp. 511 – 514; Conrad von Hôtzendorf, *Aus meiner Dienstzeit* 1906 – 1918 (5 volume, Viena, 1921 – 1925), vol. 4, pp. 87 – 92.

2. Această chestiune apare în Czernin către Berchtold, „ultrasecret”, Sinaia, 27 iulie 1914, HHStă, PA I, Liasse Krieg 812, fos. 193 – 198.

3. Szôgyenyi către MFA Viena, Berlin, 14 iulie 1914, *ibid*., fo’. 446.

4. *Ibid*., fo’. 512.

5. Samuel R. Williamson, Austria-Hungary and the Origins of the First World War (Houndsmills, 1991), p. 203.

6. Lewis Bernstein Namier, *In the Margin of History* (Londra, 1939), p. 247.

7. Manfred Rauchensteiner, Der Tod des

Doppeladlers. Osterreich-JJrgan un der Erste Weltkrieg (Graz, 1994), p. 78.

8. Vezi textul notificării şi ultimatumului austriac în ÔUAP, vol. 8, doc. 10395, pp. 515 – 517.

9. Wiesner către Berchtold (două telegrame), Sarajevo, 13 iulie 1914, ÔUAP, vol. 8, documentele 10252, 12253, pp. 436 – 437; despre impactul raportului lui Wiesner, vezi Sydrey Bradshaw Fay, *The Origins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 236 – 239.

10. Bernadotţe Everly Schmitt, *Interviewing the Authors of the War* (Chicago, 1930), p. 22.

11. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, traducere de Isabella M. Massey (3 volume Oxford, 1953), vol. 2, pp. 90 – 97.

12. Musulin a întocmit punctul 6; a fost primit de Bechtold, revizuit de Musulin, iar apoi reformulat de către Forgac, *ibid.*, vol. 2, pp. 255 – 256.

13. Grey către Bunsen (ambasador la Viena), care relatează conversaţia lui cu Lichnowsky, BD, vol. II, doc. 91, pp. 73 – 77; Churchill citat în David Fromkin, *Europes Last Summer*. *Who Started the Great War of 1914*? (New York, 2004), p. 184.

14. Rambouillet Agreeement, Interim Agreement for Peace and Self-Government în Kosovo, site-ul Departamentului de Stat al SUA la http://www.state.gov/www/regions/eur/ksvo rambouillet textiitml.

1. Ian Bancroft, „Serbia’s Anniverary is a Timely Reminder”, Guardian Unlimited, 24 martie 2009, accesat la http://global. factiva.com/ha/ defaultaspx.

2. Crackanthorpe către Grey, Belgrad, 18 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 80, pp. 64 – 65.

3. Legaţia regală a Serbiei, Londra, către MFA Olanda, 18 octombrie 1912, NA 2.05.3, Ministerie van Buitenlandsa Zaken, doc. 648, Correspondenţie over de Balkan-oorlog.

4. Giest către Berchtold, Belgrad, 23 iulie 1914,

0UAP, vol. 8, doc. 10526, p. 596.

5. Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 285.

6. Amintirile lui Ljuba Jovanovič, citate în *ibid.*, vol. 2, p. 347.

7. Aceste detalii au fost relatate de către Gruic, citat în *ibid.*, p. 347.

8. Berchtold către Giest, Viena, 23 iulie 1914, OUAP, vol. 8, doc. 10519, p. 594.

9. Strandmann către Sazonov, 24 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 5, doc. 35, p. 38.

10. Amintirile colonelului Pavlovič divulgate în conversaţiile cu Luciano Magrini în octombrie 1915, în timpul retragerii Serbiei, vezi Magrini, *ÎI dramma di Seraievo. Origini i responsabilită della guerra europea* (Milano, 1929), pp. 203 – 205.

11. Pašič către Spalajkovič, Belgrad, 24 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 501; regentul Alexander către ţarul Nicolae al II-lea, transcriere în Strandmann către Sazonov, 24 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 5, doc. 3, p. 39.

12. Magrini, *ÎI dramma di Seraievo*, pp. 205 – 206.

13. N. Pašič către legaţiile sârbe din străinătate, Belgrad, 25 iulie 1914, Ministerul de Externe britanic (ed.), *Collected Dipbmatic Documents Relating to the Outebreak of the european War* (Londra, 1915), pp. 389 – 390.

14. Crackanthorpe către Grey, Belgrad, 12.30 p.m., 25 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 114, pp. 87 – 88.

15. Spalajkovič către Pašič, St.

— Petersburg, trimis 6.15 p.m., 22 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 484.

16. Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 354.

17. Spalajkovič către Pašič, St-Petersburg, trimis la miezul nopţii 24 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 527.

18. Gale Stokes, „The Serbian Documents from 1914: A Preview", *Journal of Modern History*, 48 (1976), pp. 69 – 84, aici p. 72.

19. Spalajkovič către Pašič, St.

— Petersburg, 8 p.m., 25 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2,

doc. 556.

20. Spalajkovič către Pašie, St.

— Petersburg, 3.22 p.m., 25 iulie 1914, la fel, 2.55 p.m., 26 iulie 1914, – *ibid*. *y* documentele 559, 556.

21. Despre impactul telegramelor din Rusia, vezi Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 354 – 356; şi, în special, despre respingerea de către Sazonov a punctelor 5 şi 6 ale ultimatumului, vezi Magrini, *ÎI dramma di Seraievo*, p. 206; Stokes, „Serbian Documents”; cf. Mark Cornwall, „Serbia”, în Keith M. Wilson (eel), *Decisions of War 1914* (Londra, 1995), pp. 79 – 80. Cornwall, a cărui analiză asupra evenimentelor din Belgrad este de neegalat, susţine că exprimarea din telegramele de la St-Petersburg era prea vagă pentru a-l face pe Pašie să creadă că ruşii intenţionau să vină în ajutorul Serbiei. Este adevărat că Sazonov a fost vag – cum îi stătea în obicei – privind detaliile legate de ce vor face ruşii şi când, însă părerea mea este aceea că indiciile din telegramele lui Spalajkovič ar fi trebuit să fi fost suficiente pentru a-i asigura pe conducătorii sârbi că ruşii erau pe punctul de a interveni. Trebuie să spunem că sârbii au fost hotărâţi încă de la început să opună rezistenţă, după cum putem observa din modul în care Belgradul a gestionat criza.

22. Despre tranzitul telegramelor şi ora la care au sosit, vezi nota editorului despre Spalajkovič către Pašie, St.

— Petersburg, trimisă la miezul nopţii, 24 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 527, şi Stokes, „Serbian Documents”.

23. Amintirile lui Gruic citate în Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 363 – 364.

24. Alexander Musulin von Gomiile, Das Haus am Ballhausplatz, Erinnerungen eines österreich-ungarischen Diplomaten (Münich, 1924), p. 241.

25. Textul răspunsului (în franceză) în „Note der serbischen Regierung und die Belgrader Gesandtschaft”, Belgrad, fără dată [25 iulie 1914], ÖUAP, vol. 8, doc. 10648, pp. 660 – 663.

26. Miloš Bogičevič, *Le Procès de Salonique*, *Juin*

1917 (Paris, 1927), p. 132; Joachim Remak, *Sarajevo The Story of a Political Murder* (Londra, 1959), p. 207.

27. Textul răspunsului (în franceză) în „Note der serbischen Regierung und die Belgrader Gesandtschaft", Belgrad, fără dată [25 iulie 1914], ÖUAP, vol. 8, doc. 10648, pp. 660 – 663.

28. Roberto Segre, *Vienna ebelgrado 1876 – 1914* (Milano [1935]), p. 78; vezi, de asemenea, James Joii, *The Origins of the First World War* (Londra, 1984), p. 13; Joachim Remak, „1914 – The Third Balkan War: Origins Reconsidered", *Journal of Modern History*, 43 (1971), pp. 353 – 366.

29. Vezi „Monarchiefeindliche Bilder im Belgrader Kriegsministerium", o notă inclusă în dosar a circulat către legaţiile austro-ungare după primirea răspunsului din partea Serbiei, ÖUAP, vol. 8, doc. 10654, pp. 665704, aici p. 704.

44. Ataşatul militar Belgrad către şeful statului-major, Belgrad, 25 iulie 1914, Kriegsarchiv Wien, AOL Evidenzbureau, 3506, 1914, Résumés d. vertraulichen Nachrichten – Italian, Russland, Balkan, „Ba [Balkan]; N. Shebeko, *Souvenirs*. *Essai historique sur les origines de la guerre de 1914* (Paris, 1936), 231.

45. Relatarea mea despre plecarea lui Giest se datorează lui Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 373.

46. Berchtold către Mensdorff, Viena, 24 iulie 1914, ÜUAP, vol. 8, doc. 10599, p. 636.

47. Macchio către Berchtold, Viena, 25 iulie 1914; Berchtold către Macchio, Lambach, 25 iulie 1914, *ibid.*, vol. 8, documentele 10703, 10704, pp. 731 – 732.

48. Albertini, *Origins*, vol. 2, pp. 376 – 380.

49. Spalajkovič către MFA sârb în Niš, St.

— Petersburg, 4.10 a.m., 26 iulie 1914, DSPKS, vol. 7/2, doc. 584.

50. Franz Iosef, „The Imperial Rescript and Manifesto", 28 iulie 1914, traducere şi repr. În „Austria-ungarys Version of the War", *New York Timse Current History of the european War*, *Vi* (1914: decembrie 26), pp.

223226, aici p. 223, consultat online prin Periodical Archives Online.

51. Rapaport către Vredenburch, Belgrad, 28 iulie 1914, NA, 2.05.36, 9, Consulaat-Generaal Belgrado en Gezandschap Zuid-Slavië.

52. Ernest Jones, *Sigmund Freud*: *Life and Work* (3 volume, Londra, 19531957), vol. 2, p. 192.

CAPITOLUL 11

1. Maurice Paléologue, intrare jurnal 24 iulie 1914, *An Ambassadors Memoirs 1914 – 1917*, traducere Fredrick, A. Holt (Londra, 1973), p. 21.

2. De Robien, „Copie des notes prises par Chambrun du 23 juillet au 3 août 1914”, AN 427, Louis de Robien MSS, vol. 2, fo’. 2, opus. Această sursă interesantă conţine notiţe anexate de de Robien la copia redactată la maşina de scris, elaborate de Chambrun la cererea lui Viviani şi enumera toate activităţile ambasadorului din ultimele zile înainte de război.

3. Buchanan către Grey, 24 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 101, p. 81

4. Paléologue, intrare jurnal 24 iulie 1914, *An Ambassadors Memoirs*, p. 22.

5. De Robien, „Copie des notes prises par Chambrun”, fo’. 2 opus.

6. Szápary către Berchtold, St.

— Petersburg, 24 iulie 1914, ÔUAP, vol. 8, documentele 10616, 10617, 10619, pp. 645, 646 – 647, 648.

7. Astfel i-a relatat Yanushkevich conversaţia Generalului Dobrorolsky, şeful Departamentului de Mobilizare a armatei ruseşti, vezi S.K.

Dobrorolsky, „La Mobilisation de lärmte russe en 1914”, *Revue d’Histoire de la Guerre Mondiale*, I (1923), pp. 53 – 69, 144 – 159, aici p. 64; despre comunicatul de presă, vezi Paleologue, intrare jurnal 25 iulie 1914, *An Ambassadors Memoirs*, p. 25.

1. Aceste citate, bazate pe memoriile nepublicate ale ministrului de finanţe, Peter Bark, sunt scoase din

transcrierile din D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), p. 142.

2. A. Yu Ariev (ed.), *Sud ba Veka Krivosheiny* (St-Petersburg, 2002), p. 76; vezi, de asemenea, scrisorile de la Menshikov, unul dintre cronicarii principali ai *Novoye Vremyay* către Krivoshein în RGIA, esp. F. 1571, op. I, d. 181, 11.2 – 3.

3. H.H. Fisher (ed.), Out of My Post. The Memoirs of Count Kokovtsov Russian Minister of Finance, 1904 – 1914, Chairman of the Council of Ministers, 1911 – 1914, traducere Laura Mateev (Standard, 1935), p. 349.

4. Vezi scrisoare ei către Krivoshein în RGIA, F. 1571, op. I, d. 289, II. 3, 7.

5. Din relatarea lui Bark despre întâlnire citat în Lieven, *Russia and the Origins*, pp. 142 – 143.

6. *Ibid.*, pp. 143 – 144.

7. Sonderjournal des russischen Ministerrats, 24 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 5, doc. 19, pp. 25 – 26.

8. Leonard Turner, „Russia Mobilisation in 1914", *Journal of Contemporary History*, 3/1 (1968), pp. 75 – 76.

9. Lieven, *Russia and the Origins*, pp. 59 – 61; despre importanţa deciziilor luate de ruşi în 24 şi 25 iulie, vezi, de asemenea, Jürgen Angelow, *Der Weg în fie Urkatastrophe. Der Zerfall des alten Europas 1900 – 1914* (Berlin, 2010), p. 145.

10. Bruce W. Menning, „Russian Military Intelligence, July 1914. What St.

— Petersburg Perceived and Why It Mattered", manuscris nepublicat, p. 20: Dobrorolsky, „La Mobilisation de larmee russe", pp. 64 – 67.

11. Dobrorolsky, „La Mobilisation de larmee russe", passim; Sydnez Bradshaw Fay, *The Drigins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 286 – 300.

12. Turner, „Russian Mobilisation", pp. 65 – 88, aici p. 75; A. Knox, *With the Russian Army*, 1914 – 1917 (2 volume, New York, 1921), vol. I, p. 42.

13. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, traducere Isabella M. Massey (3 volume, Oxford, 1953),

vol. 2, p. 558; Turner, „Russian Mobilisation”.

14. Lieven, *Russia and the Origins*, pp. 144 – 145; Dobrorolsky, „La Mobilisation de larmee russe”, p. 68; Turner, „Russian Mobilisation”, p. 76.

15. Reguli privind perioada pregătitoare pentru război, din 2 mai 1913, parafrazare în Fay, *Origins*, voi 2, pp. 316 – 318.

16. De l’Escaille către Davignon, St-Petersburg, 26 şi 27 iulie 1914, vezi, de asemenea, Buisseret către Davignon, St.

— Petersburg, 26 iulie 1914, MAEB AD, Empire Russe, 34.

17. Széchényi către MFA Viena, Copenhaga, 26 iulie 1914, HHStă, PA, I. Liasse Krieg, 812, fo’. 63.

18. Hein către MFA Viena, Kiev, 27 iulie 1914, *ibid.*, fo’. 226.

19. Adrian către MFA Viena, 27 iulie 1914, Szczakowa, 27 iulie 1914, *ibid.*, fo’. 237.

20. Von Haydin către MFA Viena, Moscova, 28 iulie 1914, *ibid.*, fo’. 3.

21. Stürghk (extras de raport din Statthalter Galiţia) către MFA Viena, Viena, 28 iulie 1914, *ibid.*, fo’. 26.

22. Corossacz către MFA Viena, Tiflis, 28 iulie 1914, *ibid.*, fo’. 69.

23. Despre aceste rapoarte, vezi Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War* (Cambridge MA, 2011), p. 62; despre concentrarea alarmantă de cai, Dobrorolsky, „La Mobilisation de larmée russe”, pp. 68 – 69.

24. Paléologue, intrare jurnal 25 iulie 1914, *An Ambassadors Memoirs*, p. 25.

25. Buchanan către Grey, St-Petersburg, 18 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 60, p. 47.

26. Fischer (ed.), *Memoirs oflount Kokovtsov*, pp. 346 – 347.

27. *Ibid.*, p. 347.

28. Ignatiev către statul-major, Paris, 30 iulie 1914, RGVIA, Fond 15304Upravlenie Voennogo Agenta vo

Frantsii, op. 2, d. 16, Rapoarte şi comunicări făcute în carneţele speciale, 1.38.

29. Guillaume către Davignon, Paris, 30 iulie 1914, MAEB AD, France 12, Corespondenţă politică – legaţii.

30. Paléologue către Quai d'Orsay, 6.30 p.m., 24 iulie 1914; 11 p.m., 24 iulie 1914; 4.45 p.m., 25 iulie 1914, toate în copie, AMAE, paAP, Maurice Paléologue, Correspondonce no politique I, fos. 30 – 32; aceste document este discutat în M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War, 1898 – 1914* (Oxford, 1993), p. 298.

31. Laguiche către statul-major francez, extras din Paléologue către MFA Paris, St-Petersburg, 26 iulie 1914, citat în McMeekin, *Russian Origins*, p. 69.

32. Astfel i-a relatat Sazonov conversaţia lui Paléologue, vezi Paléologue către Quai d'Orsay, 7.30 p.m., 26 iulie 1914, AMAE, paAP, Maurice Paléologue, Correspondence politique I, fo'. 35; relatarea lui Szăpary despre această întâlnire a subliniat tonul cald şi prietenos al ministrului, însă s-a încheiat cu sugestia că, deoarece pregătirile militare ale ruşilor erau deja în desfăşurare, acest discurs nu era decât o simplă încercare de a câştiga timp, OUAP, vol. 8, doc. 10835, pp. 8046.

40. În 8 noiembrie 1912, o comisie militară rusească secretă a adoptat noi directive privind măsurile premergătoare mobilizării generale, vezi Fay, *Origins*, vol. 2, p. 308.

41. Paleologue către Quai d'Orsay, 4.45 p.m., 25 iulie 1914, în copie, AMAE, paAP, Maurice Paleologue, Correspondence Politique I, fol. 32 verso.

42. Paleologue către Quai d'Orsay, 11.00 p.m., 24 iulie 1914, în copie, *ibid.*, fol. 31 verso.

43. McMeekin, *Russian Origins*, p. 34.

44. Ronald Bobroff, Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits. (Londra, 2006), pp. 52 – 53.

45. Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War în 1914. The Ottoman Empire and the First World War* (Cambridge, 2008), p. 43; despre cursa navală greaco-

turcă, vezi Paul G. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation, 1908 – 1914* (Cambridge, MA, 1971), pp. 314 – 354.

46. Grigorovich către Sazonov, 19 ianuarie 1914, IZBI, seria 3, vol. I, doc. 50, pp. 45 – 47.

47Sazonov către Benckendorff, St.

— Petersburg, 8 mai 1914, *ibid.*, vol. 2, doc. 384, pp. 381 – 382, aici p. 382; *Aksakal*, *Ottoman Road to War*, p. 46.

48. Sazonov către Benckendorff, St.

— Petersburg, 30 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 5, doc. 281, p. 195.

49. Despre strâmtori ca şi temă în politica externă rusă, vezi Bobroff, *Roads to Glory*, passim; pentru o expunere a viziunii că un control exercitat asupra Bosforului a fost factorul motivaţional crucial în politica rusă în timpul Crizei din Iulie, vezi McMeeking, *Russian Origins*, pp. 6 – 40 şi pp. 98 – 114, unde McMeeking subliniază importanţa crescândă a strâmtorilor după izbucnirea războiului.

50. Lieven, *Russia and the Origins*, pp. 45 – 47, 99 – 101.

51. Dobrorolsky, „La Mobilisation de l'arm-e russe", p. 68.

CAPITOLUL 12

1. Relatarea clasică este A.T.Q. Stewart, *The Ulster Crisis* (Londra, 1969).

2. Vezi Ian R.W. Beckett, *The Army and the Curragh Incident 1914* (Londra, 1986); James Fergusson, *The Curragh Incident* (Londra, 1964).

3. Zara S. Steiner, Britain and the Origins of the First World War (Londra, 1977), p. 215: Keith Jeffrey, Field Marshal Sir Henry Wilson. A Political Soldier (Oxford, 2006), p. 126.

1. Asquith către Veneţia Stanley, 30 iunie 1914, în Michael şi Eleanor Brock (eds.), *H.H. Asquith. Letters to Veneţia Stanley* (Oxford, 1985), p. 93.

2. Asquith către Veneţia Stanley, 24 iulie 1914, în

ibid.., p. 122.

3. Grey către Bertie, Londra, 8 iulie 1914, Imanuel Geiss (ed.), *Julikrise und Kriegsausbruch 1914. Eine Dokumentensammlung* (2 volume, Hanovra, 1934 – 1934), vol. I, doc. 55, p. 133; BD, vol. II, doc. 38, p. 30.

4. Grey către Buchanan, Londra, 8 iulie 1914, Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. I, doc. 56, pp. 133 – 5: BD, vol. II, doc. 39, pp. 30 – 31.

5. Conversaţii relatate în Lichnowsky către Bethmann Hollweg, Londra, 9 iulie 1914, Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. I, doc. 60, pp. 136 – 137.

6. Mensdorff către MFA Viena, Londra, 17 iulie 1914, OUAP, vol. 8, doc. 10337, pp. 480 – 481.

7. Mensdorff către MFA Viena, Londra, 24 iulie 1914, *ibid*., vol. 8, doc. 10660, pp. 636.

8. Steiner, Britain and the Origins, p. 222.

9. Citat în H.D. Lasswell, *Propaganda Technique in the* World *War* (New York, 1927), p. 49.

10. Adrian Gregory, „A Clash of Cultures. The British Press and the Opening of the Great War", în Troy E. Paddock (ed.), *A Call to Arms*. *Propaganda*, *Public Opinion and Newspapers in the Great War* (Westport, 2004), pp. 15 – 50, aici p. 20.

11. *John Bull*, 11 iulie 1914, p. 6; Niall Ferguson, *Pity of War* (Londra, 1998), p. 219; Gregory, „A Clash of Cultures", pp. 20 – 21.

12. Boskovic către Pasid, Londra, 12 iulie 1914, AS, MID – PO 412, fo'. 36: articolul ofensator este în *John Bull*, 11 iulie 1914, p. 6.

13. Winston S. Churchill, *The World Crisis* (2 volume, Londra, repr. 1968), vol. I, p. 114.

14. Steiner, *Britain and the Origins*, pp. 224 – 225.

15. Prezentarea lui Wilson în faţa Comitetului Apărării Imperiale în 23 august 1911 este scoasă din BD, vol. 8, doc. 314, pp. 381 – 382.

16. Citat în Michael Brock, „Britain Enters the War", în R.J.W. Evans şi H. Pogge von Strandmann (eds.), *The Coming of the First World War* (Oxford, 1988), pp. 145 –

178, aicipp. 150 – 151.

17. Vezi Trevor Wilson (ed.), *The Political Diaries ofl. P. Scott 1911 – 1928* (Londra, 1970), pp. 96 – 97, 104.

18. Brock, „Britain Enters the War", pp. 153 – 154.

19. Grey către Rumbold, Londra, 20 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 68, p. 54.

20. Despre incoerenţa şi caracterul impracticabil al propunerii „de înţelegere" a lui Grey, vezi Sydney Bradshaw Fay, *The Origins of the First World War* (2 volume, New York), vol. 2, pp. 360 – 362.

21. Buchanan către Grey, St.

— Petersburg, 26 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 155, p. 107.

22. Nicolson către Grey, relatând „Communicating by German Ambassador", 26 iulie 1914, BD, vol. II, doc. nr. 146, p. 155.

23. Relatarea lungă a lui Benckendorff despre conversaţia cu Grey din 8 iulie confirmă faptul că ministrul de externe britanic nu a contestat părerea Rusiei despre situaţia Serbiei, însă criza era văzută prin prisma relaţiei dintre cele două grupuri de alianţă, Benckendorff către Sazonov, Londra, 9 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 4, doc. 146, pp. 141 – 144.

24. Buchanan către Grey, St.

— Petersburg, 24 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 101, p. 80 (inclusiv minutele).

25. Crowe, minută datată 25 iulie despre Buchanan către Grey, St – Petersburg, 24 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 101, p. 81.

26. Lichnowsky către Jagow, Londra, 29 iulie 1914, în Max Montgelas şi Karl Schücking (eds.), *Deutsche Dokumente zum Kriegsausbruchy* vol. 1, doc. 368, pp. 86 – 89, aici p. 87.

27. Grey către Goschen, Londra, 30 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 303, pp. 193 – 194.

28. Despre acceptarea lui Grey a cazului austriecilor împotriva Serbiei, vezi Steiner, *Britain and the Origins*, pp. 220 – 223.

29. Poincaré, intrare jurnal 25 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

30. Ibid.

31. *Ibid.*: emfază adăugată.

35Jean-Jacques Becker, *1914. Comment lesfrançais sont entrés dans la guerre. Contribution à l'étude de lopinion publique printemps-été 1914* (Paris, 1977), p. 140; despre pasivitatea francezilor, vezi John Keiger, *France and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), pp. 166, 167; de asemenea, id., „France", în Keith M. Wilson (ed.), *Decisions for War 1914* (Londra, 1995), pp. 121 – 49, esp. pp. 122 – 123.

36. Despre opinia publică suedeză, despre care se spune că „se temea de Rusia", vezi Buisseret către Davignon, St.

— Petersburg, 28 noiembrie 1913, MAEB AD, Russie 3, 1906 – 1914.

37. Conversaţia este relatată în Poincaré, intrare jurnal 23 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

38. Poincaré, intrare jurnal 25 iulie 1914, *ibid*.

39. Poincaré, intrare jurnal 25 iulie 1914, *ibid*.

40. Poincaré, intrare jurnal 27 iulie 1914, *ibid*. *France* naviga deja către Copenhaga când s-a luat hotărârea de a se întoarce la Paris.

41 Ibid.

42. *Ibid*.

43. *Ibid*.

44. *Ibid*.

45. Poincaré, intrare jurnal 28 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

46. Keiger, „France", în Wilson (ed.), Decisions, p. 123; *Frankreichs Aussenpolitik*, p. 313.

47. Poincaré, intrare jumal 29 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

48. Joseph Caillaux, *Mes Mémoires* (3 volume, Paris, 1942 – 1947), vol. 3, *Clairvoyance et force d'âme dans mes épreuves*, 1912 – 1930, pp. 169 – 170.

49. Poincaré, intrare jumal 29 iulie 1914, Notes

journalières, BNF 16027.

50. Laguiche către Messimy, St.

— Petersburg, 26 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. II, doc. 89, pp. 77 – 78.

51. Pagina lipseşte din manuscrisul de la Biblioteca Naţională, vezi Poincaré, intrare jurnal 29 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027, fo'. 124. Ultimul paragraf înregistrează faptul că britanicii l-au rugat pe Sazonov să-şi exprime părerea referitoare la organizarea unei conferinţe între ambasadorii a patru puteri în Londra pentru a rezolva problema austro-sârbă şi se încheie cu fragmentul: „Sazonoffa malheureusement"…

52. Caillaux, *Mes Mémoires*, vol. 3, pp. 170 – 171.

53. Sazonov către Izvolsky, St.

— Petersburg, 29 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 5, doc. 221, p. 159 – 160; de asemenea, Note de TAmbassade de Russie. Communication d'un télégramme de M. Sazonoff, 30 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. II, doc. 301, pp. 257 – 258.

54. Stefan Schmidt, Frankreichs Aussenpolitik in der Julikrise 1914. Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkriegs (Münich, 2009), p. 321.

55. Extras din Viviani către Paléologue şi Paul Cambon, Paris, 30 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. II, doc. 305, pp. 261 – 263; interpretarea mea asupra acestui document o urmează pe cea a lui Schmidt în *Frankreichs Aussenpolitik*, pp. 317 – 320.

56. Vezi Keiger, „France", în Wilson (ed.), *Decisions for War*, pp. 121 – 149, aici p. 147.

57. Gabriel Hanotaux, *Carnets* (*1907 – 1905*), ed. Georges Dethan, Georges Henri Soutou şi Marie-Renée Moutofi (Paris, 1982), pp. 103 – 104.

58. Poincaré, intrare jurnal 30 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027; despre această legătură, vezi Schmidt, *Frankreichs Aussenpolitik*, p. 322

59Izvolsky către Sazonov, Paris, 30 iulie 1914, IZBI, seria 3, vol. 5, doc. 291, pp. 201 – 202, emfază adăugată; vezi, de asemenea, discuţiile din Keiger, „France", p. 127;

Schmidt, *Frankreichs Aussenpolitik*, p. 323 – 324.

60. Citat în Schmidt, *Frankreichs Aussenpolitik*, p. 326. Schmidt susţine că probabil Messimy s-a referit la mobilizare rară concentrare atunci când s-a referit la o accelerare fără „transporturi masive de trupe”.

61. Poincaré, intrare jurnal 30 iulie 1914, Notes journalières, BNF 16027.

62. Dobrorolsky, „La Mobilization de larmée russe”, p. 147; articolul „Rossiya knochet mira, no gotova voine” a apărut în *Birzheviia Vedomosti* şi a fost republicat în organul naţionalist *Rech* în 13 martie 1914.

63. Dobrorolsky, „La Mobilization de ľarmée russe”, p. 147.

64. Ibid., pp. 148 – 149.

65. Baronul M.F. Schilling (ed.), How the War Began în 1914. Being the Diary of the Russian Foreign Office from the 3rd to the 20th (Old Style) of July 1914, traducere W. Cyprian Bridge (Londra, 1925), p. 62.

66. Sazonov, *Les Années fatales*, p. 216.

66. *Ibid.*, pp. 217 – 220; exista o relatare excelentă despre aceste evenimente în Fay, *Origin*, vol. 2, pp. 450 – 481.

67. Dobrorolsky, „La Mobilization de ľarmée russe”, p. 151.

68. Aceste discrepanţe sunt discutate în Bruce W. Menning, „Russian Military Intelligence, July 1914. What St-Petersburg Perceived and Why It Mattered”, manuscris nepublicat, p. 23; vezi, de asemenea, Ministère des affaires étrangères (ed.), *Documents diplomatiques*, *1914. La guerre européenne. Pièces relatives aux négotiations qui ont précédé la déclaration de guerre de lãllemagne à la Russie et à la France* (Paris, 1914), doc. 118, p. 116; despre alte omisiuni şi supresiuni, vezi, de asemenea, Konrad W. Romberg, *The Falsifications of the Russian Orange Book*, traducere W. Cyprian Birdge (Londra, [1923]).

69. Telegramă nr. 1538 către Londra, Paris, Viena şi Roma, 28 iulie 1914, citat în Schilling, *How the War*

Began, *p*. 44.

70. Telegramă nr. 1539 către Londra, Paris, Viena şi Roma, 28 iulie 1914, citat în *ibid*.

71. Telegramă de la Benckendorf Fla Sazonov, citat în Sazonov, *Les Années fatales*, pp. 200 – 201.

72. Citat în Schilling (ed), *How the War Began*, p. 43.

73. Despre punctul de părere a lui Sazonov asupra avertismentului lui Bethmann, vezi Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, traducere Isabella M. Massey (3 volume, Oxford, 1953), vol. *2*, *p*. 491; Horst Links *Das Zarische Russland und der Erste Weltkrieg*. *Diplomaţie und Kriegsziele 1914 – 1917* (Münich, 1982), p. 33; despre schimbul cu Pourtales, vezi „16/29 July", Schilling (ed.), *How the War Began*, *pp*. 48 – 49.

74. „15/28 July", *ibid*., *p*. 43.

75. De l'Escaille către Davignon, St-Petersburg, 30 iulie 1914, MAEB AD, Empire Russe 34, 1914; această telegramă, care a fost interceptată de către germani şi publicată în timpul războiului, a devenit o armă folosită în dezbaterile postbelice referitoare la vină, vezi, de exemplu, Ministerul de Externe german (ed.), *Belgische Aktenstücke*, 1905 – 1914 (Berlin [1917]); Bethmann Hollweg *Betrachtugen zum Weltkrieg* (2 volume, Berlin, 1919), voLI, p. 124.

76. Telegramă de la kaizerul Wilhelm către ţar, Berlin, 29 iulie 1914, citat în Schilling (ed), *How the War Began*, p. 55.

77. Vezi, de exemplu, Herman Bernstein, „Kaiser Unmasked as Cunning Trickster Who Plotted for War While He Prated of Peace. «Nicky» Telegrams Reveal Czar as No Better, Falling Readily into Snares that «Willy» Set", *Washington Post*, 18 septembrie 1917: AMAE ND, Russie 45 Allemange-Russie; Herman Bernstein, *The Willy-Nicky Correspondence*. *Being the Secret and Intimate Telegrams Exchanged Between the Kaiser and the Tsar* (New York, 1918); Sydney B. Fay, „The Kaiser's Secret Negotiations with the Tsar, 1904 – 1905", American Historical Review, 24 (1918), pp. 48 – 72; Isaac Don Levine (eel), *The Kaiser's*

Letters to the Tsar. Copied from Government Archives în *Petrograd and Brought from Russia by Isaac Don Levine* (Londra, 1920). Aceste ediţii timpurii nu conţin secvenţa de telegrame schimbate între cei doi suverani în 1914, probabil pentru că acestea din urmă nu au fost telegrame personale, ci diplomatice şi, deci, realizate separat de corespondenţa personală a monarhului – îi datorez această introspecţie lui John Röhl, căruia îi mulţumesc călduros.

78. Michael S. Neiberg, Dance of the Furies, Europe and the Outbreak of World War I (Cambridge Mass., 2011), p. 116.

79. Serghei Dmitrievich Sazonov, *Les Années fatales*, p. 218.

80. *Ibid.*, pp. 218 – 219.

81. Menning, „Russian Military Intelligence", pp. 13 – 18; D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (Londra, 1983), pp. 148 – 149.

82. Tschirschky către Bethmann Hollweg, Vienna, 2 iulie 1910, relatează o conversaţie între Kulakovsky şi Sukhomlinov, paAA, R10894.

83. Menning, „Russian Military Intelligence", pp. 30 – 31.

84. Citat în V.R. Berghahn şi W. Deist, „Kaiserliche Marine und Kriegsausbruch 1914", *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, *1* (1970), pp. 37 – 58 Albert Hopmann (înalt funcţionar al Biroului Naval Imperial), intrare jurnal 7 iulie 1914, în Michael Epkenhans, *Albert Hopmann. Das ereignisreiche Leben eines «Wilhelminersu. Tagebücher*, *Briefe*, *Aufzeichnungen*, *1901 bis 1920* (Oldenbourg, 2004), p. 385.

85. Biedermann (plenipotenţiar saxon la Berlin) către Vitzthum (ministru de externe saxon), Berlin, 17 iulie 1914, în Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. I, doc. 125, pp. 199 – 200.

86. Bethmann Hollweg către ambasadorii din St.

— Petersburg, Paris şi Londra, Berlin, 21 iulie 1914, în *ibid.*, doc. 188, pp. 264 – 266, aici. 265.

87. Annika Mombauer, Helmuth von Moltke and the

Origins of the First World War (Cambridge, 2001), pp. 190 – 193, 196.

88. Citat în L.C.F. Turner, *Origins of the First World War* (Londra, 1973), p. 86.

89. Citat în Ulrich Trumpener, „War Premeditatea? German Intelligence Operations in July 1914", *Central European History*; 9 (1976), pp. 58 – 85, aici p. 64.

90. Ibid.

91. Riexier, intrare jurnal 11 iulie 1914, în Karl Dietrich Edrmann (ed.), Kurt Riezler. *Tagebücher Aufsätze Dokumente* (Göttingen, 1972), p. 185.

92. Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. I, doc. 123, p. 198.

93. „German View of French Didosures", *The Times*, 17 iulie 1914, p. 7, col. C; „Attitüde of Germany", *ibid*. 25 iulie 1914, p. 10, col. C.

94. Mombauer, *Helmuth von Moltke*, pp. 194 – 195, n. 44.

95. De aici deducţia contelui Kageneck, ataşat militar german la Viena, vezi *ibid*. *y* p. 194. Despre impactul dezvăluirilor lui Humbert despre gândirea germanilor în timpul crizei, vezi, de asemenea, Theodor Wolff (editor-şef la *Berliner Tageblatt*), intrare jurnal 24 iulie 1914, relatare oficială despre pregătirea francezilor, în Bernad Sösemann (ed.), *Tagebücher 1914 – 1919*: *der Erste Weltkrieg und die Entstehung der Weimarer Republik în Tagebüchern, Leitartiken und Briefen des Chefredakteurs am „Berliner Tageblatt" und Mitbegründers der „Deutschen Demokratischen Partei" Theodor Wolff* (Bopard, 1984), pp. 64 – 65; Hopman, intrare jumal 14 iulie 1914, în Epkenhans (ed.), *Tagebücher*, p. 389.

96. Risto Ropponen, Italien als Verbündeter. Die Einstellung der politischen und militärischen Führung Deutschlands und Österreich-ungams zu Italien on der Niederlage von Adus 1896 bis zum Ausbruch des Weltkrieges 1914 (Helsinki, 1986), pp. 139, 141 – 142, 209 – 210.

97. Bethmann către Schoen şi Bethmann către Lichnowsky, amândouă Berlin, 27 iulie 1914, în Geiss (ed.),

Julikrise, vol. 2, doc. 491, 492, p. 103.

98. Jagow către Lichnowsky (scrisoare personală), Berlin, 18 iulie 1914, în Karl Kautsky (ed.), *Die deutschen Dokumente zu Kriegsausbruch* (4 volume, Berlin, 1927), vol. I, doc. 72, pp. 99 – 101, aici p. 100.

99. Despre încrederea germanilor în „localizare", vezi Hopman, intrări jurnal 8, 13, 24, 26 iulie, pp. 36, 388, 394 – 395, 397 – 398; despre neliniştea lui Jagow, la fel 21 iulie 1914, pp. 391 – 392; despre Bethmann ca „om care se îneacă", vezi Alfred von Tirpitz, *Erinnerungen* (Leipzig, 1920), p. 242; despre aceste caracteristici ale crizei, vezi, de asemenea, Williamson şi May, „An Identity of Opinion", esp. n. 107, p. 353.

100. Wilhelm al II-lea către Franz Iosef, Balholm, 14 iulie 1014, ÖUAP, voi 8, doc. 10262, pp. 422 – 423.

Îoi. Vezi observaţiile lui Wilhelm în Tschirschky către Jagow, Viena, 10 iulie 1914, în Imanuel Geiss, *July 1914. The Outbreak of the First World War. Selected documents* (New York, 1914), doc. 16; pp. 106 – 107.

102. Wilhelm al II-lea, comentarii despre Tschirschky către Bethmann, Viena, 14 iulie 1914, în *ibid.*, doc. 21, pp. 114 – 115.

103. Lamar Cecil, *Wilhelm al II-lea* (2 volume, Chapel Hill, 1989 şi 1996), vol. 2, *Emperor and Exile, 1900 – 1941* p. 202; Jagow către Wedel (anturaj imperial), Berlin, 18 iulie 1914; în Geiss, *July 1914*, doc. 29, p. 121.

104. David Stevenson, Armaments and the Coming of War, Europe 1904 – 1914 (Oxford, 1996), p.376.

105. Vezi, G.A. von Müller, Regierte der Kaiser? Aus den Kriegstagebüchern des Chefs des Marinekabinettes im Ersten Weltkrieg Admiral Georg Alexander von Müller (Göttingen, 1959); Holger Afflerbach, Kaiser Wilhelm II. ab Oberster Kriegsherr im Ersten Weltkrieg. Quellen aus der militärischen Ungebung des Kaber ((Münich 2005), p. 11.

106. Holger Afflerbach, Falkenhayn: Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich (Münich, 1994), p. 153.

107. Wilhelm către Jagow, Geiss, Neues Palais, 28

iulie 1914, în Geiss, *July 1914*, doc. 112, p. 256; Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 153.

108. Citat Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 154.

109. Citat în Völker Berghahri, *Germany and the Approach of War în 1914* (Basingstoke, 1993), pp. 202 – 203.

no. Albertini, *Origins*, vol. 2, p. 467; Geiss, *July 1914*, p. 222.

În Lichnowsky către Jagow, Londra, 27 iulie 1914, *Geiss*, *July 1914*, doc. 97, pp. 238 – 239.

112. Bethmann către Tschirschky, Berlin 10.15 am, 28 iulie 1914, Geiss, *July 1914*, doc. 115, p. 259; Stevenson, *Armaments*, pp. 401 – 402; despre divergenţa de opinie dintre Bethmann şi Wilhelm referitoare la ziua respectivă, vezi Geiss, *Julikrise*, vol. 2, pp. 164 – 165 (comentariu de Geiss).

113. Bethmann către Wilhelm d II-lea, Berlin. 10.15 p.m., 28 iulie 1914, în Geiss, *July 1914*, doc. 114, 117, pp. 258, 261.

114. Trumpener, „What Premeditatea?", pp. 66 – 67.

115. Chelius către Wilhelm al II-lea, St.

— Petersburg, 26 iulie 1914, în Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. 2, doc. 441, pp. 47 – 49, aici p. 48.

116. Citat în Trumpener, „What Premeditatea?", p. 66.

117. Ibid.

118. Statul-major, raport întocmit de Comitetul de Evaluare a Informaţiilor, 28 iulie 1914, citat în *ibid*. *y* p. 72.

119. Vezi, de exemplu, Bethmann către Tschirschley, Berlin, 29 iulie 1914 şi la fel, de două ori, în 30 iulie 1914, în Geiss (ed.), Geiss (ed.), *Julikrise*, vol. 2, documente 690, 695, 696, pp. 287 – 288, 289 – 290, 290.

120. Jurnal Falkenhayn, 29 iulie 1914, citat în Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 155.

121. Berghahn, Germany and the Approach of War, p. 215.

122. Jurnal Falkenhayn, 31 iulie 1914, citat în Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 160.

123. George al V-lea, relatat de prinţul Henry al Prusiei, Henry către Wilhelm al II-lea, 28 iulie 1914, în DD, vol. I, pp. 32 – 89.

124. Harold Nicolson, *King George the Fifth* (Londra, 1952), p. 245; Berghahn, *Germany and the Approach of War*, p. 219.

125. Nicolson, King George the Fifthy p. 246.

126. Lichnowsky către Jagow, Londra, 29 iulie 1914, în Geiss, *July 1914 y* doc. 130, pp. 288 – 290.

127. Wilhelm al II-lea, observaţii despre Pourtales către Jagow, St-Petersburg, 30 iulie 1914, Geiss, July 1914, doc. 135; pp. 293 – 295.

128. Lichnowsky către Jagow, Londra, 1 august 1914, DD, vol. 3, doc. 562, p. 66.

129. Lichnowsky către Jagow, Londra, 1 august 1914, *ibid*. *y* doc. 570, p. 70.

130. Citat în Afflerbach, *Falkenhayn*, p. 164.

131. Jurnalul lui Falkenhayn, 1 august 1914, citat în *ibid*. *y* pp. 165 – 166. Versiunea lui Falkenhayn despre acest schimb a fost susţinută de Moltke, însă se poate să nu fie în totalitate adevărată. Conform memoriilor aghiotantului şi a martorului Max von Mutius, kaizerul i-a cerut sfatul lui Moltke – în special intrarea celei de-a 16-a Divizii în Luxemburg – dacă putea fi oprit marşul peste graniţă. Moltke a răspuns că nu ştie. Un subordonat al Departamentului de Operaţiuni al statului-major, locotenent-colonelul Tappen, fusese cel care afirmase că era posibil. Prin această relatare, kaizerul nu a trecut direct peste Moltke, însă a păstrat aceleaşi limite convenţionale a poziţiei adoptate. În orice caz, relatările amintesc despre efectul traumatic al acestui episod asupra şefului statului-major, care revenea obsesiv asupra aceluiaşi subiect; vezi, Afflerbach, *Kaiser Wilhelm* II. *als Oberster Kriegsherr im Ersten Weltkrieg*. *Quellen aus der militärischen Ungebung des Kaiser*, *1914 – 1918* (Münich, 2005), p. 13.

132. Cecil, *Wilhelm al II-lea,* vol. 2, p. 107.

133. Mombauer, *Helmuth von Moltkey* p. 222.

134. Wilhelm al II-lea către George al V-lea, Berlin, 1 august 1914, DD, vol. 3, doc. 575, p. 74.

135. Bethmann către Lichnowsky, Berlin, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 578, p. 76; Wilhelm al II-lea către George al V-lea, Berlin, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 575, p. 74.

136. Lichnowsky către Jagow, Londra, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 596, pp. 89 – 91.

137. George al V-lea către Wilhelm al II-lea, Londra, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 612, p. 103 – 104.

138. Lichnowsky către Jagow, Londra, 1 august 1914, *ibid.*, vol. 3, doc. 603, PP* 95.

139. Citat din Afflerbach, *Faâkenhayn*, p. 167.

140. Lichnowsky către Jagow, Londra, 29 iulie 1914, DD, vol. I, doc. 368, pp. 86 – 89.

141. Grey către Bertie, Londra, 31 iulie 1914, BDS, vol. II, doc. 352, p. 220.

142. Harry F. Young, „The Misunderstanding of August 1, 1914"; Sir Edward Grey's Diplomacy of August 1, 1914, *Journal of Modern History*; *48*/*4* (1976), pp. 644 – 665.

143. Stephen J. Valon, „The Misunderstanding of August 1, 1914"; Sir Edward Greys Diplomacy of August 1, 1914", *Journal British Studies*, *27*/*4* (1988), pp. 405 – 424.

144. Keith M. Wilson, „Understanding the „Misunderstanding of August 1, 1914", *Historical Journal*, 37/4 (1994), pp. 885 – 889; despre impactul avut de instabilitatea financiară internaţională asupra gândirii britanicilor, vezi Nicholas A. Lambert, *Planning Armageddon. British Economic Warfare and the First World War* (Cambridge, MA, 2012), pp. 185 – 231; pentru o discuţie despre viziunea lui Lambert, vezi Williamson, „July 1914: Revisited and Revised", pp. 17 – 18; îi sunt recunoscător lui Sam Williamson pentru că mi-a atras atenţia asupra acestui argument al lui Lambert.

145. Grey către Bertie, Londra, 1 august 1914, BD, vol. II, doc. 419, p. 250.

146. Bertie către Grey, Paris, 2 august 1914, *ibid.*,

doc. 453, p. 263; despre „importanţa” acestui răspuns, vezi Wilson, „Understanding the „Misunderstanding”, p. 888.

147. Comunicare Ambasada Germaniei, Londra, 31 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 344, p. 217; avertismentul a fost repetat în ziua următoare, vezi comunicarea Ambasadei Germaniei, Londra, 1 august 1914, *ibid.*, doc. 397, p. 241.

148. Asquith către Venetion Stanley, Londra, 1 august 1913, în Brock şi Brock (ed.), *Letters to Venetion Stanley*, p. 140.

149Grey către Bertie, Londra, 29 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 283, p. 180.

150. Grey către Bertie, Londra, 31 iulie 1914, *ibid.*, doc. 352, p. 220.

151. Grey către Bertie, Londra, 31 iulie 1914, ibid. doc. 367, pp. 226 – 227.

152. Grey către Bertie, Londra, 8.20 p.m., 1 august 1914, *ibid.*, doc. 426, p. 426; a se observa ora depeşei: aceasta a fost o telegramă ulterioară celei citate în acea zi, care îi oferea ambasadorului alte detalii despre conversaţia cu Cambon.

153. Keith Eubank, *Paul Cambon*: Master Diplomatis (Norman, 1960), pp. 170 – 171.

154. Conversaţie cu Cambon în 24 iulie reamintită în André Géraud, „The Old Diplomacy and the New”, *Foreign Affairs*, 23/2 (1945), pp. 256 – 70, aici p. 260.

155. Grey către Bertie, Londra, 28 iulie 1914, BD, vol. II, doc. 238, p. 156.

156. Keiger, „France”, p. 133.

157. Cambon către Viviani, Londra, 29 iulie 1914, DDF, a 3-a serie, vol. II, doc. 281, pp. 228 – 229.

158. Steiner, *Britain and the Origins*, pp. 181 – 186.

159. Despre aspectul legată de Antantă, vezi John Keiger, „Why Allies? Necessity or Folly”, manuscris nepublicat al documentului înmânat la conferinţa „Forgetful Allies: Truth, Myth and Memory in the Two World Wars and After”, Cambridge, 26 – 27 septembrie 2011. Îi sunt recunoscător lui John Keiger pentru că m-a

lăsat să văd o copie a documentului înainte de a fi publicat

160. Géneviève Tabouis, *Perfidious Albion – Entente Cordiale* (Londra, 1938), p. 109.

161. Citat în Steiner, *Britain and the Origins*, p. 225.

162. Asquith către Stanley, Londra, 29 iulie 1914, în Brock şi Brock (eds.), *Letters to Veneţia Stanley*, p. 132.

163. Eyre Crowe, memorandum din 31 iulie 1914, BD, vol. II, inclus în doc. 369, pp. 228 – 229.

164. Steiner, Britain and the Origins, p. 228.

165. Austen Chamberlain, *Down the Years* (Londra [1935]), p. 94.

166. Colin Forbes Adams, *Life of Lord Llyod* (Londra, 1948), pp. 59 – 60; Chamberlain, *Down the Years*, pp. 94 – 101; Ian Colvin, *The Life of Lord Carson* (3 volume, Londra, 1932 – 1936), vol. 3, pp. 14 – 20; despre conversaţia lui Cambon cu Llyod, esp. pp. 14 – 15; Leopold S. Amery, *My Political Life*, (3 volume, Londra, [1953 – 1955]), vol. 2, pp. 17 – 19.

167. Keith M. Wilson, The Policy of the entente Essays on the Determinants of British Foreign Policy 1904 – 1914, (Cambridge, 1985) p. 135.

168. Asquith către Stanley, Londra, 31 iulie 1914, în Brock şi Brock (eds.), *Letters to Veneţia Stanley*, p. 138.

169. Winston S. Churchill, *The World Crisis* (Londra, 1931), p. 114.

170. Asquith către Stanley, Londra, 1 august 1914, în Brock şi Brock (eds.), *Letters to Veneţia Stanley*, p. 140.

171. John Morley, Memorandum on Resignation, August 1914 (Londra, 1928), p.5.

172. Citat în Wilson, *Policy of the entente* p.137.

173. Lord Crewe către George al V-lea relatare despre întrunirea Cabinetului din 2 august 1914, 6.30 p.m., în J.A. Spender şi Cyril Asquith, *Life of Herbert Henry Asquith* (2 volume, Londra, 1932), vol. 2, p. 82; Morley, *Memorandum*, p. 21.

174. Despre răspunderea lui Samuel pentru aceste formule şi reuşita lui de a obţine sprijinul colegilor lui, vezi Wilson, *Policy of the entente*, p. 142; de asemenea,

Herbert Samuel către soţia lui, Beatrice, 2 august 1914, în C.J. Lowe şi M.L. Dockrill, *The Mirage of Power* (3 volume, Londra, 1972), vol. I, pp. 150 – 151; Cameron Hazlehurst, *Politicians at War, July 1914 to May 1915: A Prologue to the Triumph of Lloyd George* (Londra, 1971), pp. 93 – 98.

175. Despre cuvintele lui Grey şi „emoţia" lui, vezi George Allardice Riddell (proprietar al *News of the World*), *Lord Riddells War Diary*, 1914 – 1948 (Londra, 1933), p. 6.

176. Despre locul Belgiei în opinia prorăzboi a britanicilor, vezi John Keiger Britain's „Union Sacree" în 1914, în Jean-Jacques Becker şi Stéphane Audouin-Rouzeau (eds.), Les Sociétés europeenes et la guerre de 19141918 (Paris, 1990), pp. 39 – 52, esp. pp. 48 – 49.

177. Citat în Hermann Lutz, *Lord Grey and the World War*, traducere E.W. Dickes (Londra, 1928), p. 101.

178. C. Addison, *Four and Half Years* (2 volume, Londra, 1934), vol. I, p. 32, citat în Brock, „Britain Enters the War", p. 161.

179. Keiger, Britain's „Union Sacree", în Becker şi Audouin-Rouzeau (eds.), *Les sociétés européennes*, pp. 39 – 52, Samuel R. Williamson, *The Politics of Grand Strategy. Britain and France Prepare for War, 1904 – 1914* (Cambridge, MA, 1969), pp. 357 – 360.

180. Acesta este un argument ciudat specificat în Keith M. Wilson, „The British Cabinet's Decision for War, 2 August 1914", *British Journal of International Studies* (1975), pp.148 – 159; réimprimat ca şi cap. 8 al *id.*, *The Policy of the entente*.

181. Buchanan către Nicolson, St.

— Petersburg, 16 aprilie 1914, BD, vol. 10/2 doc. 538, pp. 784 – 785.

182. Nicolson către Goschen, 15 aprilie 1912, *ibid.*, vol. 6, doc. 575, p.747; Steiner, Foreign Office, p.131; vezi, de asemenea, Wilson, *The Policy of the entente*, p. 78; Zara S. Steiner „The Foreign Office under Sir Edward Grey", în Francis Harry Hinsley (ed.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge, 1977), pp. 22 – 69, aici p. 45.

183. Williamson, *Politics of Grand Strategy*, pp. 104 – 114, 167 – 204.

184. Minuta lui Eyre Crowe către Buchanan către Grey, St.

— Petersburg, 24 iulie 1914, BD, vol. 11, doc. 101, pp. 80 – 82, aici p. 82.

185. Isabel V. Hull, Absolute Destruction. Military Culture and Practices of War în Imperial Germany (Ithaca, 2005), pp. 160 – 181 Mombauer Hemuth von Moltke, pp. 102, 105, 164 – 167, 225.

186. Alfred von Tirpitz, *Erinnerungen* (Leipzig, 1920), pp. 241 – 242.

187. Notă prezentată în 2 august la 7 p.m. de M. Below Saleske către M. Davignon, Ministrul Afacerilor Externe [belgian], extras din „Grey Book" belgiană în TNA, FO 371/1910 (2 august 1914), vizualizat online la: http://www.nationalarchives.gov.uk/ pathways/firstworidwar/first world war/p ultimatum.htm.

188. Jean Stengers, „Belgium", în Wilson (ed.), *Decisions of War*, pp. 151 – 174.

189. *Ibid.*; răspunsul guvernului belgian la ultimatumul german, 3 august 1914 la 7 a.m., în Hugh Gibson, *A Journal from Our Legation in Belgium* (New York, 1917), p. 19.

190. Stengers, „Belgium", pp. 161, 162.

191. Gibson, A *Journal*, p. 15.

192. Stengers, „Belgium", p 163.

193. Gibson, A *Journal*, p. 22.

194. Citat în Stengers, „Belgium", p. 164.

195. Maurice Paleologue, intrare jurnal 1 august 1914, *An Ambassadors Memoirs 1914 – 1917*, traducere Frederick A. Holt (Londra, 1973), pp. 38 – 39.

196. Prinţul Max von Lichnowsky, *My Mission to London, 1912 – 1914* (Londra, 1918), p. 28.

197. Gibson, A *Journal*, p. 21.

198. Bernd F. Schulte, „Neue Dokumente zu Kriegsausbruch und Kriegsverlauf 1914", *Militargeschichtliche Mitteilungen, 25* (1979) –, pp. 123 –

185, aici p. 140.

199. Raportul colonelului Ignatiev, 30 iulie 1914, RGVIA, Fond 15304Upravlenie Voennogo Agenta vo Frantsii, op. 2, d. 16 – Rapoarte şi comunicări în carneţele special, 1.38.

200. Citat în Hew Strachan, *The First World War* (Oxford, 2001), p. 103.

201. V.I. Gurko, Cherty I Sluety Proshlogo, Pravitelstroi Obsechehestrennostr Tsarstrovanie Nikolaya II Izobrazhenii Sovremennika (Moscova, 2000), p. 651.

202. W. Mansell Merry, *Two Months în Russia*: *July-September 1914* (Oxford, 1916), pp. 76 – 77.

203. Astfel sumarul impresiilor lui Richard Cobb relatate în Roger Martin du Grad, *Vie 1914* (4 volume, Paris, 1936 – 1940), în Cobb, „France and the

Coining of War" în Evans şi Pogge von Strandmann (eds.), 77 ie *Coming of the First World Wary* pp. 125 – 144, aici p. 137.

204. Strachan, *The First World War*, pp.103 – 162, esp. p. 153; despre dezordinea în dome în Rusia, vezi Joshua Sanborn, „The Mobiliyation of 1914 and the Question of the Russian Nation", *Slavic Review*, 59/2 (2000), pp. 267 – 289.

205. Neiberg, *Dance of the Furies*, p. 128.

206. Gibson, intrare jurnal 2 august în id., *A Journal*, p. 8.

207. Vezi Adrian Gregory, *The Last Great War*. *British Society and the First World War* (Cambridge, 2008), esp* pp. 9 – 39, id.; „British War Enthusiasm: A Reassessment", în Gail Braybon (ed.), *Evidence, History and the Great War*. Historians and the Impact of 1914 – 1918 (Oxford, 2003), pp. 67 – 85; despre relatarea detaliată referitoare la reacţiile din provinciile Franţei la aflarea veştii despre război, vezi Becker, *1914*: *Comment le français* pp. 277 – 309; id., *IIA – nnée 14* (Paris, 2004), pp. 149 – 153; Stéphane Audoin-Rouzeau şi Annette Becker, *1914 – 1918*: *Understanding the Great War*, traducere Catherine Temerson (Londra, 2002), p. 95; despre „şocul, tristeţea şi

consternarea" cu care au primit majoritatea oamenilor vestea despre război, vezi Leonard V. Smith, Stéphane Audoin-Rouzeau şi Annette Becker, *France and the Great War* (Cambridge, 2003), pp. 27 – 29; P.J. Flood. *France 1914 – 1918*: *Public Opinion and the War Effort* (Basingstoke, 1990), pp. 5 – 33; Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914*. *Militarism*, *Myth and Mobilization in Germany* (Cambridge, 2000), pp. 231 – 236.

208. Sanborn, „Mobilization of 1914", p. 272.

209. De aici relatarea oferită de „instituteur" al satului, citat în Flood, *France 1914 – 1918*, *p*. 7.

210. Stephen Graham, *Russia and the World* (New York, 1915), pp. 23, citat în Leonid Heretz, *Russia on the eve of Modernity*. *Popular Religion and Traditional Culture under the Last Tsars* (Cambridge, 2008), p. 195. În multe memorii ruse apar confuzii referitoare la identitatea inamicului, vezi Bertram Wolfe, „War Comes to Russia", *Russian Review*, 22/2 (1963), esp. pp. 126 – 129.

CONCLUZII

1 Rebecca West, Black Lamb and Grey Falcon. A Journey Through Yugoslavia (Londra, 1955), p. 350.

2. Memoriul este cel al prinţului B.A. Vasilchiko, discutat în D.C.B. Lieven, „Bureaucratic Authoritarianism în Late Imperial Russia: The Personality.

Career and Opinions of P.N. Durnovo", 77 ie *Historical Journal*, *26*/*2* (1983), pp. 391 – 402.

2. Vezi, de exemplu, Mark Hewitson, *Germany and the Causesfor the First World War* (Oxford, 2006), pp. 3 – 4. Despre teza lui Fischer ca formă de angajament personal faţă de moştenirea pătată a naziştilor, vezi Klaus Grosse Kracht, „Fritz Fischer und der deutsche Protestantismus", *Zeitschrift für neuere Theologiegeschichte*, 10/2 (2003), pp. 224 – 252; Rainer Nicolaysen, „Rebell wider Willen? Fritz Fischer und die Geschichte eines nationalen Tabubruchs", în Rainer Nicolaysen and Axel Schildt (eds.), 100 *Jahre Geschichtswissenchaft* în *Hamburg* (*Hamburger Beitrage zur Wissenschaftsgeschichte*, vol. 18), (Berlin/Hanburg,

2011), pp. 197 – 236.

3. Paul Kennedy, *The Bise of the Anglo-German Antagonism* (Londra, 1980), p. 467.

4. Vezi Paul W. Schroeder, „Embedded Counterfactuals and World War I as an Unavoidable war", p. 42; despre o analiză întemeiată care interpretează războiul ca şi consecinţă neintenţionată a erorilor comise de o elită politică, care considera un război general ca şi consecinţă catastrofală, vezi Gian Enrico Rusconi, *Rischio 1914. Come* şi *decide una guerra* (Bologna, 1987).

5. Teză război pe termen scurt; Gerhard Ritter, *Der Schlieffenplan. Kritek eines Mythos* (Münich, 1965); Lancelot Farrar, *The Short War Illusion. German Policy, Strategy and Domestic Affairs, August – December 1914* (Santa Barbara, 1973); Stephen Van Evera, „The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War", *International Security*, 9 (1984), pp. 397 – 419; critică: Stig Förster, „Der deutsche Generalstab und die Illusion des kurzen Krieges, 1871 – 1914: Metakritik eines Mythos", *Militargeschichtliche Mitteilungen*, 54 (1995), pp. 61 – 95; comentariu excellent despre dezbatere: Holger H. Herwig, „Germany and the „Short-War" Illusion: Toward a New Interpretation?", *Journal of Military History*, *66/3*, pp. 681 – 693.

6. Citat în Herwig, „Germany arid the «Short-War» Illusion", p. 686.

7. „Horace Blanchon" (pseud.), „Academie de Medicine", *Le Figaro*, 5 martie 1913, extras din NA Archief, 2.05.03, doc. 648, Correspondenţie over de Balkan-oorlog.

Mulţumiri în data de 12 mai 1916, fermierul James Joseph O'Brien, din Taliwood Station, din nordul regiunii New South Wales, s-a înrolat în Forţele Imperiale Australiene. După un instructaj de două luni la Sydney, soldatul O'Brien a fost repartizat la cel de-al 35-lea Batalion al celei de-a 3-a Divizii a FIA şi s-a îmbarcat pe SS *Benalla* cu destinaţia Anglia, unde a continuat instructajul. În jurul datei de 18 august 1917, el s-a alăturat unităţii lui

din Franţa, luând parte la luptele din cea de-a treia campanie de la Ypres.

Jim era unchiul meu din partea bunicului. Murise de douăzeci de ani când mătuşa mea Joan Pratt, născută Munro, mi-a dat jurnalul lui de război, un carneţel maro plin cu liste, adrese, instrucţiuni şi o consemnare ciudată şi succintă. Comentând despre bătălia de la Broodseinde din 4 octombrie 1917, Jim scria: „A fost o bătălie crâncenă şi nu îmi doresc să mai văd o alta". Iată şi însemnarea lui, din data de 12 octombrie 1917, referitoarea la bătălia de la Passchendaele: „Am părăsit tabăra (care era aproape de Ypres) şi ne-am îndreptat către frontul de lângă Passchendaele. Ne-a luat zece ore să ajungem acolo şi eram istoviţi după atâta mărşăluit la douăzeci şi cinci de minute după ce-am ajuns acolo (era ora 5.25 în dimineaţa zilei de 12) am pornit la drum. Totul a decurs bine până când am ajuns la o mlaştină pe care am traversat-o cu greu. După ce *am reuşit* să o traversăm, focul nostru de baraj se mutase cam la un kilometru mai încolo şi am fost nevoiţi să grăbim pasul ca să îl ajungem din urmă. În jurul orei 11 dimineaţa am ajuns la cel de-al doilea obiectiv al nostru şi am rămas acolo până la ora patru după-amiaza, când am fost nevoiţi să ne retragem [...] A fost voia lui Dumnezeu ca eu să scap în viaţă, căci gloanţele mitralierelor şi şrapnelele vâjâiau peste tot".

Serviciul militar activ al lui Jim s-a încheiat la ora două dimineaţa, în data de 30 mai 1918, când, după cum mărturisea el în jurnal, a „oprit o bombă lansată de patrie şi m-am ales cu ambele picioare rănite". Bomba căzuse la picioarele lui, azvârlindu-l în sus şi ucigându-i pe camarazii din jurul lui.

Când l-am cunoscut pe Jim, era un bătrânel gârbovit şi slăbit, a cărui memorie îi juca feste. Era reticent când venea vorba despre experienţa lui din război, dar îmi aduc aminte de o conversaţie pe care am avut-o pe când aveam în jur de nouă ani. L-am întrebat dacă bărbaţilor care au luptat în război le era frică sau dacă erau dornici să lupte. Mi-a răspuns că unora le era frică, iar alţii erau dornici.

Cei care erau dornici luptaseră mai bine decât cei cărora le era frică? l-am întrebat eu. „Nu, a răspuns Jim. Cei dornici au făcut pe ei de frică primii”. O vreme, am fost extrem de impresionat de răspunsul lui, dar şi nedumerit – mai ales de cuvântul „primii”.

Oroarea acestui conflict îndepărtat ne reţine încă atenţia. Însă caracterul său mizer zace în altă parte, în evenimentele obscure şi întortocheate care au dus la acest masacru. Cercetându-le, am dobândit mai multe informaţii decât aş putea reda. Conversaţiile purtate cu Daniel Anders, Margaret Lavinia Anderson, Chris Bâyly, Tim Blanning, Konstantin Bosch, Richard Bosworth, Annabel Brett, Mark Cornwall, Richard Drayton, Richard Evans, Robert Evans, Niall Ferguson, Isabel V. Hüll, Alan Kramer, Günther Kronenbitter, Michael Ledger-Lomas, Dominic Lieven, James Mackenzie, Alois Maderspacher, Mark Migotti, Annika Mombauer, Frank Lorenz Müller, William Mulligan, Paul Munro, Paul Robinson, Ulinka Rublack, James Sheehan, Brendan Simms, Robert Tombs şi Adam Tooze m-au ajutat să construiesc argumente puternice. Ira Katznelson mi-a oferit sfaturi despre teoria deciziei; Andrew Preston, despre principiile contradictorialităţii în elaborarea politicii externe; Holger AfHerbach, despre jurnalele lui Riezler, Tripla

Alianţă şi detalii subtile ale politicii germane în timpul Crizei din Iulie; Keith Jeffery, despre Henry Wilson; John Röhl, despre kaizerul Wilhelm al II-lea. Hartmut Pogge von Strandmann mi-a atras atenţia asupra memoriilor mai puţin cunoscute, dar pline de informaţii ale rudei sale Basil Strandmann, care era însărcinatul cu afaceri rus la Belgrad când a izbucnit războiul în 1914. Keith Neilson mi-a arătat un studiu nepublicat al factorilor decizionali care au participat la summitul de la Ministerul de Externe Britanic; Bruce Menning mi-a îngăduit să îi citesc articolul important, care urma să apară în *Journal of Modern History*, despre inteligenţa militară rusească; Thomas Otte mi-a trimis o copie pdf a studiului său 77 te *Foreign Office Mind*, iar Jürgen Angelow a procedat la fel

cu al său *Der Weg* in die *Urkatastrophe*; John Keiger şi Gerd Krumeich mi-au pus la dispoziţie extrase din articole şi trimiteri referitoare la politica externă franceză; Andreas Rose mi-a trimis o copie proaspăt publicată a articolului său *Zwischen Empire und Kontinent*; Zara Steiner, a cărei cărţi reprezintă repere în acest domeniu, a fost foarte amabilă pentru că şi-a alocat timp să stăm de vorbă şi să îmi dea un dosar plin cu articole şi notiţe. În ultimii cinci ani, Samuel R. Williamson, ale cărui studii clasice despre criza internaţională şi despre politica externă a Austro-Ungariei, a deschis mai multe piste explorate în această carte, mi-a trimis capitole nepublicate, referinţe şi trimiteri şi nu s-a arătat deranjat de faptul că i-am pus multe întrebări referitoare la caracterul misterios al politică austro-ungare. Prietenia prin corespondenţă care a rezultat a constituit una dintre recompensele pe care le-am primit lucrând la această carte.

Mulţumirile mele se îndreaptă şi către cei care m-au ajutat să depăşesc barierele lingvistice: către Miroslav Dosen, pentru ajutorul lui în ceea ce priveşte sursele tipărite în sârbă şi către Srdjan Jovanovic, pentru că m-a ajutat cu documentele arhivate în Belgrad; către Rumen Cholakov, pentru ajutorul lui în ceea ce priveşte textele secundare în limba bulgară şi către Serghei Podbolotov, muncitor dedicat în domeniul istoriei, ale cărui înţelepciune, inteligenţă şi umor sec au făcut ca studiile mele în Moscova să fie pe cât de plăcute şi de edificatoare, pe atât de productive. Apoi mai simt acele suflete generoase care citesc o parte sau tot sau lucrarea pe măsură ce este scrisă: Jonathan Steinberg şi John Thompson au citit fiecare cuvânt şi mi-au oferit comentarii şi sugestii eficiente. David Reynolds m-a ajutat să le dau de capăt celor mai grele capitole. Patrick Higgins a citit şi a criticat primul capitol, avertizându-mă în ceea ce priveşte capcanele. Amitav Ghosh mi-a oferit feedbackuri şi sfaturi nepreţuite. Îmi asum responsabilitatea pentru toate celelalte erori.

Sunt norocos să am un impresar minunat precum Andrew Wylie, căruia îi datorez mult, îi sunt extrem de recunoscător lui Simon Winder de la Penguin pentru încurajarea, îndrumarea şi entuziasmul său, lui Richard Duguid pentru că a supravegheat producţia cărţii cu o eficienţă nemaipomenită. Neostenita Bela Cunha, corectoare, a căutat şi a şters toate greşelile, scăpările, inconsecvenţele şi „afidele" (citatele de prisos) pe care le-a putut găsi şi şi-a păstrat buna dispoziţie, chiar dacă textul i-a dat de furcă. Nina Lubbren, al cărei bunic, Julius Liibbren, a luat parte la bătălia de la Passchendaele din 1917 (de partea cealaltă a baricadei), mi-a tolerat eforturile, rămânând neutră. Dedic cartea cu dragoste şi admiraţie celor doi fii ai mei, Josef şi Alexander, în speranţa că nu vor ajunge niciodată să afle ce e un război

Lista cu ilustraţii

1. Petar I Karadiordjevic 29
2. Regele Alexandru şi regina Draga cca. 1900 34
3. Asasinarea lui Obrenović, din Le *Petit Journal*, 28 iunie 1903 38
4. Princip Gavrilo în tinereţe 83
5. Nedeljko Čabrinović 83
6. Milan Ciganovic 86
7. Contele Léopold Berchtold 142
8. Conrad von Hôtzendorf 143
9. Franz Ferdinand, arhiduce de Austria-Este 147
10. Théophile Delcassé 179
11. „Încăierarea pentru China", de Henri Meyer. *Le Petit Journal*, *1898 223*
12. Wilhelm al II-lea şi Nicolae al II-lea 225
13. Wilhelm al II-lea 226
14. Eduard al VII-lea, în uniforma de colonel al celui de-al 12-lea Detaşament al Husarilor 226
15. Pyotr Stolypin 244
16. Joseph Caillaux 249
17. Paul Cambon 251
18. Sir Edward Grey 261

19. Serghei Sazonov 331
20. Alexander V. Krivoshein 344
21. Contele Vladimir Kokovtsov 396
22. Helmuth von Moltke 411
23. Ivan Goremykin 434
24. Franz Ferdinand şi Sophie în Sarajevo* 28 iunie 460
25. Leon von Biliński 471
1. Asasinii la tribunal 476
2. Arestarea unui suspect 478
3. Contele Benckendorff 508
4. Raymond Poincaré 542
5. René Viviani 542
6. Nikola Pašie în 1919 565
7. H.H. Asquith 599
8. Nicolae al II-lea şi Poincaré 611
9. Theobald von Bethmann Hollweg 631
10. Contele Lichnowsky 647
11. Paşii lui Gavrilo Princip, Sarajevo 678
Lista cu hărţi
1. Europa înl914 10 – 11
2. Bosnia-Herţegovina (1914) 112
3. Sistemul european (1887) 166
4. Sisteme de alianţă (1907) 167
5. Balcanii în 1912 325
6. Balcani: armistiţiul după Primul Război Balcanic 325
7. Balcani: După cel de-al Doilea Război Balcanic 326
Indice
A
Abbot, George Frederick 311 Abdul Hamid II, Sultan 194 Acordul mediteraneean (1887) 169 Addison, Christopher (ulterior primul viconte Addison 665 Adrianopol (Edime) 322, 324 Aehrenthal, contele Alois, ministru de externe austriac 65, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 129, 132, 140, 147, 148, 152, 153, 154, 155, 245, 274, 298, 315, 354, 377, 445, 491, 492 Afacerea *Daily Telegraph* (1908) 260 Afacerea Prochaska (1912) 298, 358,

549
„Afacerea Redl” (1913) 159, 160, 628
Afghanistan 125, 175, 187, 191, 209, 228, 229, 404
Africa170, 173, 178, 182, 185, 189, 191, 193, 210, 219, 312, 313
Agence Havas (agenţie de presă) 297
Agram (Zagreb) 126, 127, 129, 526 Albania 73, 133, 138, 155, 224, 314, 315, 357, 359, 360, 363, 364, 369, 380, 413, 548, 557, 568 Albertini, Luigi 479, 514, 565, 567, 571, 576
Alekseev, Evgenii Ivanovich 232 Alessio (Leyhé) 358 Alexander Karadiordjevič, prinţul Serbiei 47
Alexandria (iaht) 546, 547 Alexandria 212
Alexandru al III-lea, ţar 173, 174, 176
Alsacia-Lorena 168, 177 Anastasia, prinţesa Muntenegrului 552, 553
Anatolia 194, 320, 421 Andrássy, Gyula 101 Anexarea Bosniei-Herţegovinei 61, 112, 121, 123, 124, 233, 297, 345
Angola 191
Antanta Cordială (1904) 167, 205, 211, 221, 252, 265, 315, 352, 372, 387, 4046, 437, 447, 521, 522
Apis 36, 39, 40, 41, 47, 65, 68, 70, 71, 77, 78, 80, 86, 88, 92, 135, 288, 477, 480, 486, 510, 560, 574 Ardeni 605, 606, 668 Armstrong (constructor nave) 595 Artamonov, Victor 510 Asia 169, 171, 175, 185, 187, 210, 211, 217, 259, 430, 558, 603 Asquith, Herbert Henry (*ulterior* primul Conte de Oxford şi Asquith) 260, 263, 264, 598, 599, 601, 604, 654, 661, 662, 666, 673, 685.
Assad, Bashar al682 Associazione Nazionalista Italiana 292
Austro-Ungarial7, 20, 50, 63, 76, 80, 92, 97, 104, 106, 116, 120, 122, 129, 130, 141, 157, 162, 171, 211, 250, 281, 288, 295, 309, 338, 353, 356, 365, 367, 371, 378, 412, 436, 446, 449 *Azest* (ziar) 93, 575
B
Bačka 49
Bad Ischl 576, 577 Bad Nauheim 451, 532 Baden (Austria) 469

Baemreither, Joseph Maria 109 Balfour, Arthur (*ulterior* primul Conte de Balfour) 275 Balholm 636 Ballin, Albert 400 Balmoral 404
Baronul Max Wladimir von Beck 105
Barrère, Camill 250, 313 Barthou, Jean Louis 14, 389 Basarabia 353
Bătălia de la Königgrätz (1866) 100, 369
Bătălia de la Kresna Gorge (1913) 329
Bătălia de la Kumanovo (1912) 323 Bătălia de la Mukden (1905) 204 Beauchamp, William Lygon al şaptelea conte 604 Beirut 317 Belfort 669 Belgia 58, 237
Belgrad 15, 22, 28, 32, 36, 42, 47, 53, 56, 65, 68, 71, 90, 99, 110, 118, 121, 126, 247, 295, 301, 326, 331, 348, 351, 358, 361, 442504, 509, 524, 531, 549, 559, 566, 575, 580, 590, 593, 602, 612 *Benedetto Brin* (vas de luptă italian) 316
Bencă, Edvard 113, 119 Benghazi 317 Bennett, Ernest 312 Berchtold, contele Leopold von, ministru de externe austro-ungar
95, 96, 123, 138, 139, 142, 152, 154, 156, 160, 289, 290, 343, 358, 361, 367, 369, 445, 450, 482, 487, 491, 511, 523 Bernhardi, Friedrich von 304 Bernstein, Herman 627 Bethmann Hollweg, Theobald von, cancelar german 15, 260, 268, 279, 280, 291, 306, 366, 396, 412, 425, 497, 522 Bezobrazov, A.M. (magnat industria lemnului) 231, 232 Bienerth, Contele Richard von 105 Bienvenu-Martin, Jean-Baptiste 610, 615, 656
Biliński, Leon 94, 95, 96, 471, 488, 489
Birzhevia Vedomosti (ziar) 299, 520, 620
Bismarck, Prinţ Otto von 168, 169, 189, 204, 257, 320.
Bitola 74, 76, 323, 324 Bittner, Ludwig 14 Blondel, Camille 353 Blühnbach, Schloss 473 Boemia 58, 104, 105, 501, 632 Bogičevič, Miloš 98 Bonham, Sir George 39 Boskovič, Mateja 504, 603 Bottomley, Horatio 603 Boulanger, Georges Ernest 154, 372 Bourgeois, Léon 252 Boxeri, revoltă (1898 – 1901) 185, 203, 236
Bozanovič, Miloš 71 Brătianu, Ion 500 Brazilia 180,

235, 316 Bregalnica, Râu 329 Broqueville, Contele Charles de 671, 672

Brosh von Aarenau, Alexander 149, 161

Bruxelles, legaţia germană 670, 672, 675

Buchanan, Sir George, ambasador în Rusia 271, 333, 336, 338, 342, 347, 361, 404, 553, 580, 591 Buchlau, Schloss 123, 154, 492 Budapesta 32, 425 Bülow, Bernhard von, cancelar german 124, 180, 192, 201, 202, 209, 253, 258, 260, 447 Buri, război (1899 – 1902) 185, 196, 219, 229, 280, 292, 407 Burma 180, 186 Burns, John 604, 663 Burtsev, Vladimir 627 Buxton, Noel (*ulterior* Primul Baron Noel-Buxton) 274

C

Čabrinovič, Nedeljko 81, 82, 83, 85, 463, 464, 465, 474, 476, 478, 480, 505

Caillaux, Eugène 276 Caillaux, Henriette, proces 503, 544, 545, 551, 613 Caillaux, Joseph 249, 267, 268, 269.

270, 272, 274, 283, 293, 389, 391, 400

Calmette, Gaston 503, 544 Cambon, Jules, ambasador în Germania 240, 250, 253, 255, 267, 299, 387, 402, 410 Cambon, Paul, ambasador în Britania 248, 250, 252, 277, 319, 372, 443, 449, 601, 614, 618, 656 *Cambridge Daily News* 603 Camerun 216

Campbell-Bannerman, Sir Henry 216, 263

Cancelaria militară 141, 149, 150 Capelle, Eduard von 516 Carlsbad 632

Carnot, Marie François Sadi 507 Carol I, Regele României353 Caroline Insule 202 Cartwright, Sir Fairfax 213 Casimir Périer, Jean 249 Castelnau, Édouard, Viconte 381, 448

Cattaro 131

Cazaci 220, 589, 593, 679 Cehi 101, 103, 104, 106, 114, 119, 342

Cetinje 131, 359, 557 Chelius, Oskar von 641 Chestiunea irlandeză 666 China 175, 180, 189, 193, 203, 219, 409, 499, 676

Chotek, contesa Sophie (*ulterior* Ducesă de Hohenberg) 13, 148, 149, 458, 492

Churchill, Sir Winston 272, 274, 285, 562, 604, 605, 659, 661, 662, 670
Ciganović, Milan 86, 90, 477, 479, 480, 485, 560, 572 Cincar-Marković, Dimitrije 28, 40 Cisleithania 100, 102, 103, 106, 122 Clary-Aldringen, Prinţul Alfons 470 Clausewitz, Cari von 597 Clemenceau, Georges 281, 391, 544 Cleveland, Grover 214 Cologne 535 Colonia Cape 422 Combes, Émile 281 Conferinţa ambasadorilor (Londra 1912 – 1913) 360, 403, 408, 606 Conferinţa de la Algeciras (1906) 209, 253, 256, 259, 298 Congo 269, 270, 271 Conrad von Hôtzendorf 142 Constantinopol 22, 77, 122, 171, 184, 244, 247, 299, 314, 318, 320, 336, 346, 420, 429, 441, 473, 595
Contele Camillo Benso Cavoür 451, 539, 555
Contele Leon von Caprivi 172, 191, 192, 193, 257
Convenţia anglo-rusă (1907) 125, 153, 404, 407, 409 Coreea 204, 231, 232, 243 Corradini, Enrico 292, 313 Crackanthorpe, Dayrell 73, 76, 79, 446
Cracovia 526
Crewe, Robert Crewe-Milnes, Primul Marchiz 273
Criza Agadir (1911) 266, 282, 285, 293, 300, 372, 385, 391, 418 Criza din Iulie 1914 417, 419, 4213, 471, 476, 515 – 20, 521, 523 – 4 Criza din Iulie 1914 şi izbucnirea războiului 20, 125, 129, 130, 148, 224, 406, 501
Crowe, Sir Eyre 215, 216, 218, 254, 540, 608, 610 Cruppi, Jean 255, 266 Cuba 17, 202, 236, 309 Cubrilović, Vaso 88, 464, 479 Curéid, Fehim Effendi 458, 465, 474 Curzon, George, Primul Marchiz Curzon de Kedleston 185 Cvijic, Jovan 64 Cyrenaica 133, 317, 318 Czernin, Contele von Ottokar 473, 506
D
Daily Mail 293 *Daily News* 603, 661 Danemarca 613 Danilov, Yuri 435, 436 Davidovic, Ljuba 63 Davignon, Julien 671 De Salis, John, al VII-lea Conte 213 Delagoa Golf 195 Delbrück, Hans 201 Delcassé, Théophile, ministru de externe francez 178, 179, 180.
181, 186, 207, 208, 212, 239, 252, 270, 298, 382, 386, 388, 429, 448 Derna 317

Demburg, Bernard 420 Descos, Léon 356, 445, 450, 534, 568
Dibra 359 Diderot, Denis 452 Dimitriev, Radko 322 Disraeli, Benjamin, Primul Conte de Beaconsfield 182, 183, 184 Djakovica 359
Diordje, prinţ încoronat al Serbiei 33, 37, 41, 63, 71 Diordjevič, Dragomir 135 Djuričic, Marko 570 Dobrorolsky, Serghei 596, 620, 623, 626
Doulcet, Jean 374, 537 Doumergue, Gaston 389, 391 Draga, Regina Serbiei 26, 32, 33, 34, 37, 137, 566
Dreyfus Afacere 281, 306, 373, 391 Dualismul austro-ungar (1867) 280, 369
Dubail, Auguste 276 Dumba, Konstantin 118 Dunkirk 541, 543, 549, 613, 615 Durazzo (Dürres) 359, 366, 380 Durnovo, Pyotr Nikolayevich 453, 517, 679
Dušan, Stepan, ţarul Serbiei 48, 49, 51, 75
E
Eckardstein, Baron Hermann von 199, 212
Edirne (Adrianopol) 322 Eduard al VII-lea, Rege 199, 200, 219, 224, 226, 234, 239, 303, 305, 645
Egipt 178, 180, 181, 182, 206, 213, 217, 252, 312, 420 Einem, Karl von 280 Ekaterinoslav (Dnepropetrovsk) 589
Eliot, Sir Charles 51, 53 Epinal 669 Epirus 324
Ernst August, Prinţ de Hanovra 425 Escaille, Bernard de *Y* 625, 626 Esher, Reginald Brett, al E-lea Viconte 273, 305
Essad Pasha Toptani 360 Étienne, Eugène 207 Etistis, James B. 169 Evans, Sir Arthur 50
F
Falkenhayn, Erich von 419, 512, 515, 630, 642, 643, 644, 649 Fashoda 178, 179, 217, 294 Ferry, Abel 94, 616, 619 Fez 206, 208, 256 *Figaro* (ziar) 503, 685 Fischer, Fritz 682, 683, 684 Fisher, Sir John „Jackie” (*ulterior* Primul Baron Fisher) 200, 212, 682
Fitzmaurice, Edmond, Primul Baron 219
Flotow, Hans von 528 Fondère, Hyacinthe-Alphonse 268 Forgăch, Contele Johann von 128, 129, 138, 157, 490

Franz Ferdinand 12, 16, 79, 89, 91, 142, 148, 154, 161, 289, 366, 462, 472, 490, 502, 522 Frederick al II-lea, Regele Prusiei 192

Fremdenblatt (ziar) 94 Frère, Sir Bartle 228 Freud, Sigmund 578 Friedjung, Heinrich, proces pentru trădare 127* 128, 129, 139, 297, 332, 506, 549, 560

G

Gačinovič, Vladimir 72, 73, 88 Galiţia 106, 108, 339, 340, 342, 365, 380, 383, 412, 442, 518, 525, 557, 589, 612, 628 Garašanin, Ilija 47, 48, 49, 51, 54, 56 Gardiner, Alfred George 603 Geiss, Imanuel 682 Gellinek, Otto 135, 137, 140, 157 Genčič, Diordje 33, 37 George al V-lea, rege 227, 229, 230, 260, 404, 425, 645, 646, 649, 651 Géraud, André 656 Gerde, Edmund 459 Giers, Nikolai 171, 174, 175, 176

Giest, Baron Wladimir 157, 532, 533, 534, 564, 571, 575 Giolitti, Giovanni 296, 314, 315 Goltz, Colmar von der („Goltz Pasha”) 425

Goluchowski, Contele Agenor 155 Goremykin, Ivan 433, 434, 583, 679 Goschen, Sir Edward 213, 219, 402, 403

Gostivar 156

Grabez, Trifko 81, 82, 85, 87, 88, 465

Graz 425

Grecia 53, 73, 76, 224, 329, 335, 371, 685

Gregr, Edward 108 Greig, Charles 75, 76 Grey, Sir Edward (*ulterior* Primul Viconte Grey de Fallodon), secretar de externe britanic 15, 188, 200, 213, 216, 230, 245, 260, 261, 262, 265, 272, 294, 304, 320, 376, 402, 408, 413, 430, 447, 449, 508, 548, 576, 601 Grieg, Edvard 227 Grierson, Sir James 212 Grigorovich, Ivan 430, 431, 583, 620

Grutf, Slavko 485, 563, 564, 571 Guam 202

Guillaume, Baron (ministru belgian la Paris) 295, 388, 389 Gustav al V-lea, Regele Suediei 612, 613

H

Hadžiči 480

Hamilton, Lord George 185 Hamilton, Sir Ian 406 Hanotaux, Gabriel 178, 180, 249, 371, 618

Harcourt, Lewis, Primul Viconte 273, 420, 604
Hardinge de Penshurst 97, 200, 210, 214, 218, 263, 264, 303, 449 Hardinge, Charles, Primul Baron Harrach, Conte Franz von 459, 463, 467, 468
Hartwig, Baron Nikolai, ministru rus la Belgrad 68, 126, 128, 130, 137, 155, 247, 250, 328, 330, 332, 326, 348, 350, 356, 434, 437, 450, 505, 532, 534, 567
I
Ideea Nazionale. L (ziar) 292, 313 Ignatiev, Contele Alexis 380, 381, 387, 591, 619, 674 Ilič, Danilo 88, 89, 477, 478, 479, 480
Ilidze 111, 462, 467 Imperiali, Guiglielmo 314 Incidentul de la Fashoda (1898) 178, 179, 217
India 180, 183, 185, 190, 220, 273, 405
Indochina 180, 186 Industrializare 82, 111
Innsbrucker Nachrichten (ziar) 475 Irlanda 275, 598, 600, 601, 604 Istria 49, 52
Italia 17, 29, 73, 94, 106, 115, 132, 165, 170, 181, 206, 218, 240, 292, 296, 310, 313, 319, 320, 415, 502, 602
Italieni, în Austro-Ungaria 101, 103, 106, 125, 160, 292, 311, 313, 316, 321, 369, 440, 503 Izvolsky, Alexander 65, 66, 123, 124, 125, 129, 153, 210, 229, 233, 244, 246, 250, 294, 297, 300, 320, 330, 334, 345, 346, 347, 351, 371, 373, 376, 387, 427, 443, 445, 448, 540, 550, 597, 616, 618
J
Jagow, Gottlieb von, secretar de externe german 403, 408, 512, 514, 521, 528, 633, 635, 637, 638.
640, 648
Jameson, Sir Leander Starr 196, 228 Jandric, Ce domil 159 Jankovic, Velizar 570 Japonia 119, 125, 184, 186, 187, 194, 210, 220, 232, 239, 540 Jâszi, Oskar 114, 115 *Jean Bon* (vas de luptă) 613 Jehlitschka, Heinrich 155, 156 Jellinek, Georg 451 Joffre, Joseph 281, 383, 385 *John Bull* (revistă) 603
Johnson, Lyndon B. 308 Joii, James 305
Jonnart, Charles 381, 383, 389 Jovanovič, Jovan 60 – 61, 113, 286, 388, 393
Jovanovič, Ljuba 69, 89, 94, 95, 96, 156, 362, 482,

483, 489, 560, 566, 570
Jovanovič-Čupa, Ljuba 69 K
Kalimantsi 329 Kaljevič, Ljubomir 54 Kăllay, Contele Benjamin 111 Kálnoky, Contele Gustav 116, 117 Karadiordjevič Dinastie 29, 30, 39, 41, 54, 557
Karadžič, Vuk 49, 51, 52 Kazan, district militar 583, 621 Kennedy, John F. 308, 470, 473 Kennedy, Paul 683 Kerovič, Mitar 87, 88 Kerovič, Nedjo 88 Kiaochow (Jiaozhou) 268, 269, 270, 293
Kicevo 327
Kiderlen-Wachter, Alfred von 268, 269, 270, 293, 366, 403 Kiel 212, 501, 613, 636, 638, 645 Kiev 340, 341, 342, 346, 583, 588, 589, 621, 641
Kimberley, John Wodehouse, Primul Conte 186 Kirk-Kilisse (Lozengrad) 322
Kisch, Egon Erwin 131 Kissinger, Henry 563 Kitchener, Herbert, Primul Conte 187, 188
Klobukowski, Antony 672 Klotz, Louis-Lucien 282, 390 Kočani 74
Kokovtsov, Contele Vladimir, ministrul rus al finanţelor şi prim-ministru 233, 243, 282, 330, 341, 418, 430, 582, 679 *Kölnische Zeitung 299* Königsberg 640, 641 Konopischte 501 Konya 421
Kosovo 51, 52, 73, 74, 84, 95, 326, 361, 460, 461, 482, 502, 562 Kovel 589 Kovno 641
Kragujevac 86, 479, 506, 575 Kraus, Karl 109, 110, 472, 474 Krobatin, Alexander von 488, 490, 525
Kronstadt 192, 543, 546, 556, 674 Krüger, Paul 196, 214, 228, 303 Krupp, Gustav 638 Kudashehev, Prinţul Nikolai 576 Kühimann, Richard von 420 Europatkin, Afecksei A. 231
L
Laguiche, Pierre, Marchiz 392, 393, 552, 593, 616, 621 Lambach 576
Lamzdorf, Vladimir 177 Lascelles, Sir Frank 213, 219 Lauzanne, Stéphan 519 Law, Bonar 662 Lazarevič, Vasil 485 Lehár, Franz, *Văduva veselă* 131 Leon XIII, Papa 149 Leopold al II-lea, Regele belgienilor 237, 238 Liban 152

Libia 73, 182, 240, 311, 312, 313, 314, 317, 330, 334 Lichnowsky, Karl Max, Prinţ, ambasador la Berlin 413, 442, 443, 444, 520, 521, 602, 607, 609.
624, 635, 639, 647, 648 Liège 669, 673
Liman von Sanders, Otto 425, 426, 428, 429, 430, 432, 436, 441, 518, 595
Timpus, Sir Arthur 320, 429 Lješnica 87 Ljubljana 104
Lloyd, George (*ulterior* Primul Baron Lloyd) 272, 273, 274, 412, 605, 606, 661, 662
Longchamp (hipodrom) 501 Loreburn, Robert Reid, Primul Conte 273, 275 Lublin 589
Lunjevica, Nikodije 35 Lützow, Contele Heinrich von 528 Luxemburg 649, 657, 668 Lyncker, Baronul Moriz von 512
M
Maastricht (salient) 668 Macchio, Baronul Karl von 576 Macedonia 48, 51, 53, 63, 68, 73, 77, 116, 161, 324, 348, 350, 374, 557
Magrini, Luciano 15, 94, 461 Mahan, Alfred Thayer 197 Maklakov, Nikolai 284, 620 Malet, Sir Edward 195 Mali Zvornik 54 Malinov, Alexander 384 Mallet, Sir Louis 263, 428 Malobabid, Rade 80, 90, 91 Marea Adriatică 338, 441 Mariane, insule 202 Marienbad 36
Maroc 180, 181, 182, 206, 208, 211, 212, 220, 237, 253, 256, 266, 268, 274, 301, 303, 314 Masaryk, Thomas 114, 127, 128 *Matin, Le* (ziar) 297, 417, 519 Matscheko, Baronul Franz 157, 158, 447, 497, 498, 511 Maximilian I, împăratul Mexicului 108
Mayreder, Roşa 450, 470 McKenna, Reginald 272 Mehmedbasid, Muhamed 88, 89, 463, 464
Meinecke, Friedrich 502 Mekongvale 186, 190 Merezhkovsky, Dmitrii Sergeyevich 409
Merizzi, Erik von 464 Merry, W. Mansell 674 Mesopotamia 236, 422, 423 Messimy, Adolphe 289, 544, 618, 633
Metalka 502 *Meteor* (iaht) 501
Metternich, Contele Paul 286, 400, 420

Metz 543 Meuse, 543, 605 Meyer, Henri 223
Milan I, Regele Serbiei 30, 31, 32, 33, 35, 43, 44, 46, 58, 116, 171 *Militäriche Rundschau* 145 Militza, Prinţesă de Muntenegru 552, 553
Miliukov, Pavel 64 Mili, John Stuart 39 Millerand, Alexandre 380, 381, 388, 540
Milovanovič, Milovan 65, 66, 67, 326, 327
Misiunea Haldane în Berlin (februarie 1912) 399, 401, 402, 420 Misiunea lui Hoyos în Berlin (iulie 1914) 491, 496, 497, 499, 500, 510, 514 Mitrovitza 358
Mlada Bosna („Tânăra Bosnie”) 72 Moliwald, Lothar Egger Ritter von 502
Moltke, Helmuth von, şef al statului-major general german 280.
282, 287, 289, 365, 410, 411, 413, 414, 416, 418, 448, 631.
634, 638, 643, 648 Mongolia 214, 404, 405, 409 Monprofit, Jacques-Abroise 685 Montenuovo, Alfred, Prinţ 107 Morley, John, Primul Viconte Morley de Blackburn 273, 276, 604, 662, 663 *Morning Post* 175
Morsey, Conte (valetul Arhiducelui Franz Ferdinand) 469 Moscova 295, 344, 519, 583, 589, 607, 621, 643 Mozambic 195
Müller, Wilhelm 413, 414, 472, 501, 637
Muntenegru 51, 73, 151, 145, 224, 335, 359, 360, 368, 379, 479.
502, 552, 582 Munţii Altai 676 Musil, Robert 107 Musulin von Gomirje, Baronul Alexander 490, 491, 558, 571, 573
Musulmani 52, 68, 75, 77, 110, 156, 423
N
Naöertanije (Garasin) 47 Namier, Sir Lewis 558 Nancy 553, 669
Naradno Oslobodjenje (ziar) 43 Narodna Odbrana (Apărarea
Naţională Sârbă) 65, 67, 70, 72, 77, 80, 84, 85, 134, 139, 140, 480, 560, 572 NATO 321
Naumann, Viktor 496 Nekliudov, Anatolü Vasilevich

335, 336
Nemeş, Contele Albert 491 Nemitz, A.V. 427, 436 Neratov, Anatol 330, 332, 355 *Neue Freie Presse* 127, 470, 475 New York 216, 236 *New York Herald* 627 Nicolae al II-lea, Ţar 107, 123, 133, 225, 227, 231, 232, 238, 240, 245, 282, 303, 331, 341, 384.
425, 528
Nicolai, Walter 632 Nicolson, Sir Arthur (*ulterior* Primul Baron Carnock) 210, 218, 263, 271, 276, 287, 314, 395, 402, 409, 442, 409, 442, 449, 658, 667
Nikola I, Regele Muntenegrului 131, 132
Nikolaevich, Marele Duce Pyotr 552 Nia 42
Norddeutsche Allgemeine Zeitung 297
Norvegia 613, 637 Novakovic, Milan 42 *Novoye Vremya* (ziar) 296, 297, 298.
303, 337, 484, 582 Nuăid, Branislav 45
O
Obilič, Miloš 50, 51, 83, 481, 482 Oblakov, Munţi 323 Obrenovič, Dinastie 29, 30, 31, 32 Obrenovič, Miloš 30 Odessa, district militar 583, 588, 589, 621, 641 Ohrida 326, 327 *Oxford Chronicle* 603
P
Paču, Lazar 564, 565, 567, 568 Palacky, František 108 Pale (Bosnia) 81, 479 Paléologue, Maurice 220, 248, 382, 388, 448, 537, 538, 539, 540, 543, 546, 547, 548, 550, 551, 579, 580, 581, 589, 591, 594, 616, 621, 623
Panther (canonieră germană) 266, 269
papalitate 390 Papini, Giovanni 292 Paris 22, 58, 59, 68, 78, 94, 124, 129, 134, 153, 168, 171, 175, 196, 206, 212, 227, 229, 247, 248, 254, 269, 300, 338, 366, 376, 380, 392, 404, 432, 501, 539, 543, 561, 590, 609, 614, 621, 624, 652, 660
Partidul Liberal (Marea Británie) 228, 230, 262, 274, 304 Partidul Radical (Serbia) 35, 43, 44, 46, 69, 78
Pašić, Nikola 16, 42, 44, 46, 52, 63, 66, 71, 78, 89, 92, 96, 120, 137, 156, 301, 327, 338, 350, 354, 362, 364, 437, 446, 479, 486, 509, 529, 562, 568 Pec 359
Périer & Cie (bancă) 352 Persia 125, 165, 175, 190,

209, 210, 219, 221, 229, 404, 408, 409, 548, 666
Petar al II-lea Petrovid-Njegcă, Prinţ-episcop de Muntenegru 51 Petar I, Regele Serbiei 29, 322 *Petit Journal* 38, 223 Petrovic, Lazar 28 Pichon, Stéphen 255, 389, 390, 410 *Pijemont* (ziarul Mâinii Negre) 68, 71, 136, 461 Pinter, Harold 448 Plehn, Richard 420 Plessen, Hans von 512, 513 Plunkett, Sir Francis 39 Pobedonostsev, Konstantin 230 Pohl, Hugo von 631 Poincaré, Raymond: 14, 15, 249, 271, 281, 283, 289, 296, 309, 319, 372, 374, 376, 381, 385, 388, 390, 394, 501, 507, 527, 541, 54, 548, 552, 556, 591 *Politïka* (ziar sârb) 482 *Politique Étrangère* (cotidian) 296 Polonezi 101, 103, 106, 107 Polonia 204, 344, 641 Pomerania 170, 521, 522
Ponsonby, Arthur (ulterior Primul Baron Ponsonby de Shulbrede) 274
Popovic, Cvijetko 88, 464, 479 Portsmouth 192 Portugalia, colonii 287 Portul Arthur (Liishun) 231, 527 Poţi 183
Potiorek, Oskar, guvernatorul Bosniei 80, 88, 113, 141, 457, 463, 467, 468, 488, 490 Pourtal & s, Contele Friedrich 290, 397, 520, 625, 628, 643, 673 Pressburg (Bratislava) 526 Preston, Andrew 308 Prilep 323, 326, 327 Primul Război Balcanic (octombrie 1912 – mai 1913) 42, 43, 251258, 65266, 275276, 282 Princip, Gavrilo 81, 83, 465, 468, 469, 678, 684
Prinetti-Barrere, Acord (1902) 313 Prizren 358, 359 Prochaska, Oskar 298, 358, 549 Protic, Stojan 78, 90, 485, 570 Prusia 150, 183, 192, 227, 535, 632 Puerto Rico 202, 236, 239 Putnik, Radomir 92, 140, 327
R
Racconigi, înţelegere (1909) 133, 313
Radenkovid, Bogdan 68 Radoslavov, Vasil 350, 351, 352
Rambouillet, înţelegere (1999) 562, 563
Ranke, Leopold von 50 Războaiele Balcanice (1912 – 1913) 21, 140, 155, 364, 365, 369, 411, 477, 681
Războiul franco-prusac (1870) 134, 183
Războiul ruso-japonez (1904 – 1905) 203, 205, 209,

232, 243, 245.
298, 306, 406, 583 Războiul ruso-turc (1877 – 1878) 320, 346
Razvechik (cotidian) 519 Reagan, Ronald 139 Reasigurare, tratat (1887) 165, 170, 171, 172, 174, 175, 191, 238, 257, 569
Rech (ziar) 355 Redl, Alfred 115 – 16, 514 Redlich, Joseph 452 *Reichspost* (ziar austriac) 127, 474, 475
Reininghaus, Gina von (*ulterior* Contesa Conrad von Hôtzendorf) 143, 144, 146, 450 Reininghaus, Hans von 44, 144 Relugas Compact (1905) 263 Relugas Compact (1905) 263 Remak, Joachim 480 Renoult, René 616 Reval (Tallinn) 303 Revoil, Paul 207 Rhodes, Sir Cecil 195, 228, 236
Rhodesia 194
Ribot, Alexandre 377, 380.
Riezler, Kurt 422, 471, 517 – 18 Rijeka 131 Rivet, Charles 393 Rizov, Dimitar 119, 328 Robien, Contele Louis 535, 536, 537, 538, 539, 540, 550, 551, 555, 580 Rodd, Sir Rennell (*ulterior* Primul Baron Rennell) 503 România 73, 105, 130, 131, 158, 224, 329, 348, 350, 353, 367, 494, 498, 502, 557
Roosevelt, Theodore 113, 235, 238, 294, 627
Rossiya (cotidian) 297, 299 Roth, Joseph, *The Radetzky March* 109, 472
Rouvier, Maurice 208, 252 Rudolf, Prinţ încoronat al Austriei 108, 148
Rukhlov, Serghei 284 Runciman, Walter (*ulterior* Primul Viconte Runciman de Doford) 663
Rusia 17, 43, 56, 57, 65, 97, 105, 116, 121, 125, 130, 152, 166, 175, 181, 185, 190, 199, 201, 209, 217, 224, 243, 253, 288, 292, 304, 314, 341, 348, 350, 361, 370, 383, 393, 402, 410.
431, 495, 512, 528 Rusia 17, 43, 56, 65, 97, 105, 106, 115, 121, 125, 126, 132, 150.
166, 184, 192, 224, 248, 288, 306, 330, 338, 346, 352, 357, 361, 370, 383, 402, 495, 509 *Russkoe Slovo* (ziar) 292 Ruteni 101, 103, 106, 108
S

Sabac 90
Salonic (Tesalonic) 324, 326, 566 Salza şi Lichtenau, Baronul Hermann von 515
Sambre, Râu 605 Samoa 202, 216 *Samouprava* (ziar sârb) 363 Samuel, Herbert (ulterior Primul Viconte Samuel) 663 San Giovanni di Medua (Medva) 359
San Giuliano, Antonino Patemb-Castello, Marchiz 315, 316, 317.
503, 528
Sanderson, Sir Thomas 187 Sângeacul Novi Pazar 57, 74, 334, 378
Sarajevo 13, 16, 18, 20, 42, 79, 82, 87, 90, 98, 137, 161, 357, 448, 460, 469, 479, 492, 499, 520, 531, 585, 677, 682 Sarantaporos, trecătoare 324 Save, Râu 110, 578 Savinsky, Alexander 351, 352, 450 Sazonov, Serghei, ministru de externe rus 15, 107, 211, 246, 250, 293, 301, 330, 340, 361, 376.
397, 425, 443, 529, 541, 579, 590, 608, 617, 625, 673 Scavenius, Eric 588 Schelde, Râu 494, 605, 670 Schleswig-Holstein 212 Schlieffen, Alfred von 212 Schmitt, Bernadotte Everly 559 Schneider-Creusot (conglomerat industrial) 57 Schnitzler, Arthur 470, 473 Schoen, Wilhelm von 254, 449, 615 Schwarzenberg, Prinţul Charles 108
Schwertfeger, Bernhard 14 Scutari (Shkodër) 324, 359, 360, 361, 364, 368, 414 Selborne, William Plainer, al Doilea Conte 185
Selves, Justin 251, 267, 268, 271, 274
Semipalatinsk 676 Sémiin 578
Senden Bibran, Baronul Gustav von 197
Serbia 19, 22, 30, 33, 35, 39, 42, 44, 51, 59, 61, 73, 79, 91, 99, 110, 120, 130, 146, 157, 224, 288, 326, 349, 360, 378, 413, 419, 461, 479, 498, 509, 532, 548 Sheheglovitov, Ivan 284 Shebeko, Nikolai 505, 506, 507, 528, 623, 629 Siberia 231
Siebert, Benno von 421
Siria 429, 682
Škoda (conglomerat industrial) 58 Skopje (Uskub) 53, 75, 155, 326, 327 Skutari 133 Slovaci 101, 102, 119

Sloveni 101, 103, 106, 119, 122 Smyrna, cale ferată 194 Solferino, Bătălie (1859) 100 Spalajkovič, Miroslav 128, 129, 312, 332, 355, 362, 448, 483, 484, 491, 502, 510, 568, 570, 593 Spania 181, 182, 202, 207, 209, 298 Speck von Stemburg, Hermann 238 Spicer, G.S. (funcţionar Biroul de Externe) 213 Spring-Rice, Sir Ceţii 263 Srinagar 405

St.

— Petersburg 16, 22, 43, 44, 65, 97, 116, 123, 126, 130, 153, 174, 203, 220, 242, 246, 288, 314, 342, 353, 364, 384, 392, 399, 416, 426, 432, 442, 454, 483, 502, 516, 528, 535, 550, 556, 568, 584, 596, 610, 612 *Stampa* (ziar sârb) 482 *Stampa, La* (ziar italian) 292 *Standard* (ziar britanic) 175 *Standarf* (iaht) 397 Stanley, Veneţia 490, 600, 662 Steed, Henry Wickham 106> 114, 356, 603

Stepanovič, Raiko 91 Stepanovič, Stepa 136 Stern, Fritz 13

Stip 74

Stockholm 674

Stockmar, Christian Friedrich, Baron 228 Stolberg, 633

Stolypin, Pyotr Arkadyevich 232, 233, 244, 245, 246, 260, 279.

282, 330, 344, 584 Storck, Wilhelm Ritter von, ministru austriac la Belgrad 485, 487 Strandmann, Basil 532, 567, 568 Stumm, Wilhelm von 496 Stürgkh, Contele Karl von 104, 105 Sudan 179, 217 Südekum, Albert 643 Suedia 384, 610, 611, 613 Suez, Canal 180

Sukhomlinov, Vladimir, ministru de război rus 279, 282, 283, 284, 288, 289, 290, 299, 339, 340, 342 Sumadija 60 Sunaric, Josip 462 Svechin, Mikhail Alekseevich 160 Sverbeyev, S.N. 503 Sykes, Sir Mark 429 Szapáry, Contele Frigyes („Fritz”), ambasador în Rusia 367, 490, 491, 496, 507, 528, 549, 550, 558, 580, 581, 593 Szczakowa 589

Széchényi, Contele Dionys 588 Szécsen, Contele Nikolaus 501, 507 Szögyényi, Contele László 487, 511, 513, 514

T

Tankosic, Voja 65, 77, 81, 85, 88, 479, 560, 572

Tardieu, André 302 Tatishehev, Ilya Leonidovich 303, 453, 622
Temps, Le (ziar) 297, 302, 378, 393, 503
Teschen 450 Theodorovic, Belimir 28 Thesiger, Wilfred 41 Tibet 125, 209, 219, 404, 405 *Times Literary Supplement* 114 *Times, The* 106, 114, 356, 412, 502, 603, 661
Timoc, rebeliune (1883) 31 Tirpitz, Alfred von 197, 198, 199, 200, 201, 297, 401, 413, 631, 634, 635, 648 Tittoni, Tomaso 132 Tobruk 317 Togo Heiachiro 203 Toshev, Andrey 331, 349, 350 Tracia 73, 322, 323, 330 Transilvania 102, 107, 119, 130, 353, 494, 495, 497, 502, 513, 524, 556 Transvaal 195, 196, 197, 199, 216, 228, 236
Tratatul anglo-congolez (1894) 194 Tratatul de la Lausanne (1912) 318, 322
Tribuna, La (ziar) 292 Trieste 49, 132
Tripla Alianţă (1882) 133, 158, 165, 170, 175, 176, 221, 248, 315, 319, 353.
Tripla Alianţă (1882) 494, 513, 524, 581, 608
Tripoli 133, 311, 312, 313, 314, 316 Tripolitania 317, 318 Tschirschky, Baronul Heinrich von 253, 259, 490, 496, 505, 511, 639, 642.
Turcia 158, 221, 321, 340, 375, 384, 428
Turkestan 404, 405 Tumovo 347 Tuzla 82, 87
Tyrell, Sir William (*ulterior* Primul Baron Tyrell) 405, 654
U
Uganda 194.
Ugron, Stefan von 135, 136 Ulster, Chestiunea 598, 600, 601, 604
Ultimatumul austriecilor trimis Serbiei (iulie 1914) 369, 494, 513, 517, 523, 524, 527, 529, 555, 556, 558, 560, 562, 563, 564, 568, 572, 579, 580, 581, 593, 602, 608, 634 Uniunea Poporului Rus (organizaţie naţionalistă) 295
V
Vare Sanin, Marijan 72, 80 Vatilieu 675
Vechemeye Vremya (ziar) 484
Vemic, Velimir 137.

Venezuela 214 Verdun 669
Vremeuil, Maurice de 392, 410 Versailles, Tratat (1919) 14, 21, 154, 184, 682
Veşnic, Milenko 94, 335 Vickers (constructor nave) 595 Victor Emmanuel al III-lea, Regele Italiei 313
Victoria Louise, Prinţesa Prusiei 425
Victoria, Regină 131, 227 Viena 14, 16, 22, 39, 56, 72, 81, 94, 101, 106, 118, 126, 132, 144, 154, 160, 213, 274, 339, 350 Vignal, colonel 378 Vilna (Vilnius), district militar 593, 641
Viviani, René, prim-ministru 391, 394, 450, 527, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 548, 550, 551, 553, 554, 556 Vogelsang, Heinrich 190 Voivodina 51, 54, 102, 119, 575
W
Waldersee, Contele Alfred von 202, 631
Weltpolitik 201, 202, 203 Wermuth, Adolf279, 280, 282 West, Dame Rebecca 677 Whitlock, Brand 673 Widenmann, Wilhelm 285, 286 Wiesner, Friedrich von 559
Wilhelm al II-lea, Kaizer 149, 174, 191, 197, 198, 202, 208, 225, 227, 234, 240, 258, 269, 280, 293, 301, 320, 365, 401, 443, 453, 496, 511, 515, 626, 628, 630 Wilson, Keith 219 Wilson, Sir Arthur Knyvet 200 Wilson, Sir Henry 271, 276, 288, 417, 599, 600, 605 Wilson, Woodrow 277 Wirballen (Kybartai) 535 Witte, Serghei 231, 232, 233, 243, 345, 444, 453, 517, 547
Y
Yalu, 231 Yanina 255, 256
Yannitsa 324
Yanushkevich, Nikolai, şef al statului-major general 581, 584, 585, 586, 587, 588, 620, 622 *Yorkshire Post* 603
Z
Zajeiar 45 Zanzibar 174, 216 Zerajid, Bogdan 72, 73, 80, 83, 84, 88
Zhilinsky, Yakov 340, 383, 384, 385, 430, 435, 436, 441, 448 Zimmermann, Arthur 273, 496, 499, 511, 512, 513, 526, 635 Zweig, Stefan 469